

तैत्तिरीय  
ब्राह्मणम्

## Colophon

This document was typeset using Xe<sub>La</sub>TeX, and uses the Siddhanta font extensively. It also uses several  $\LaTeX$  macros designed by *H. L. Prasād*. Practically all the encoding was done with the help of Ajit Krishnan's mudgala IME (<http://www.aupasana.com/>).

## Acknowledgements

The initial ITRANS encodings of some of these texts were obtained from <http://sanskritdocuments.org/> and <https://sa.wikisource.org/>. Thanks are also due to Ulrich Stiehl (<http://sanskritweb.de/>) for hosting a wonderful resource for Yajur Veda, and also generously sharing the original Kathaka texts edited by Subramania Sarma. See also <http://stotrasamhita.github.io/about/>

FOR PERSONAL USE ONLY  
NOT FOR COMMERCIAL PRINTING/DISTRIBUTION

## अनुक्रमणिका

<b>अष्टकम् १</b>	<b>1</b>
प्रथमः प्रश्नः . . . . .	1
द्वितीयः प्रश्नः . . . . .	22
तृतीयः प्रश्नः . . . . .	36
चतुर्थः प्रश्नः . . . . .	53
पञ्चमः प्रश्नः . . . . .	71
षष्ठमः प्रश्नः . . . . .	88
सप्तमः प्रश्नः . . . . .	108
अष्टमः प्रश्नः . . . . .	126
 <b>अष्टकम् २</b>	 <b>137</b>
प्रथमः प्रश्नः . . . . .	137
द्वितीयः प्रश्नः . . . . .	153
तृतीयः प्रश्नः . . . . .	173
चतुर्थः प्रश्नः . . . . .	187
पञ्चमः प्रश्नः . . . . .	208
षष्ठमः प्रश्नः . . . . .	222
सप्तमः प्रश्नः . . . . .	250
अष्टमः प्रश्नः . . . . .	269
 <b>अष्टकम् ३</b>	 <b>293</b>
प्रथमः प्रश्नः . . . . .	293
द्वितीयः प्रश्नः . . . . .	312
तृतीयः प्रश्नः . . . . .	335
चतुर्थः प्रश्नः . . . . .	356
पञ्चमः प्रश्नः . . . . .	361
षष्ठमः प्रश्नः . . . . .	370
सप्तमः प्रश्नः . . . . .	384
अष्टमः प्रश्नः . . . . .	419
नवमः प्रश्नः . . . . .	446
 <b>तैत्तिरीय आरण्यकम्</b>	 <b>473</b>
प्रथमः प्रश्नः — अरुणप्रश्नः . . . . .	473

द्वितीयः प्रश्नः . . . . .	508
तृतीयः प्रश्नः . . . . .	523
चतुर्थः प्रश्नः . . . . .	537
पञ्चमः प्रश्नः . . . . .	562
षष्ठः प्रश्नः . . . . .	592
सप्तमः प्रश्नः — शीक्षावल्ली . . . . .	606
अष्टमः प्रश्नः — ब्रह्मानन्दवल्ली . . . . .	612
नवमः प्रश्नः — भृगुवल्ली . . . . .	617
दशमः प्रश्नः — महानारायणोपनिषत् . . . . .	622

## कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीय-काठकम् 659

प्रथमः प्रश्नः . . . . .	659
द्वितीयः प्रश्नः . . . . .	672
तृतीयः प्रश्नः . . . . .	687

॥ अष्टकम् १ ॥

॥ प्रथमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके प्रथमः प्रपाठकः ॥

ब्रह्म सन्धत्तं तन्मे जिन्वतम्। क्षत्रं सन्धत्तं तन्मे जिन्वतम्। इषं सन्धत्तं तां मे जिन्वतम्। ऊर्जं सन्धत्तं तां मे जिन्वतम्। रयिं सन्धत्तं तां मे जिन्वतम्। पुष्टिं सन्धत्तं तां मे जिन्वतम्। प्रजां सन्धत्तं तां मे जिन्वतम्। पशून्सन्धत्तं तान्मे जिन्वतम्। स्तुतोऽसि जनधाः। देवास्त्वा शुक्रपाः प्रणयन्तु॥१॥

सुवीराः प्रजाः प्रजनयन्परीहि। शुक्रः शुक्रशौचिषा। स्तुतोऽसि जनधाः। देवास्त्वा मन्थिपाः प्रणयन्तु। सुप्रजाः प्रजाः प्रजनयन्परीहि। मन्थी मन्थिशौचिषा। सञ्जग्मानो दिव आपृथिव्यायुः। सन्धत्तं तन्मे जिन्वतम्। प्राणं सन्धत्तं तं मे जिन्वतम्। अपानं सन्धत्तं तं मे जिन्वतम्॥२॥

व्यानं सन्धत्तं तं मे जिन्वतम्। चक्षुः सन्धत्तं तन्मे जिन्वतम्। श्रोत्रं सन्धत्तं तन्मे जिन्वतम्। मनः सन्धत्तं तन्मे जिन्वतम्। वाचं सन्धत्तं तां मे जिन्वतम्। आयुः स्थ आयुर्मे धत्तम्। आयुर्यज्ञाय धत्तम्। आयुर्यज्ञपतये धत्तम्। प्राणः स्थः प्राणं मे धत्तम्। प्राणं यज्ञाय धत्तम्॥३॥

प्राणं यज्ञपतये धत्तम्। चक्षुः स्थश्चक्षुर्मे धत्तम्। चक्षुर्यज्ञाय धत्तम्। चक्षुर्यज्ञपतये धत्तम्। श्रोत्रं स्थः श्रोत्रं मे धत्तम्। श्रोत्रं

यज्ञाय धत्तम्। श्रोत्रं यज्ञपतये धत्तम्। तौ देवौ शुक्रामन्थिनौ।  
कल्पयन्तं दैवीर्विशः। कल्पयन्तं मानुषीः॥४॥

इषमूर्जमस्मासु धत्तम्। प्राणान्पशुषु। प्रजां मयि च  
यजमाने च। निरस्तः शण्डः। निरस्तो मर्कः। अपनुत्तौ  
शण्डामर्कौ सहामुनौ। शुक्रस्य समिदसि। मन्थिनः  
समिदसि। स प्रथमः सङ्कृतिर्विश्वकर्मा। स प्रथमो मित्रो  
वरुणो अग्निः। स प्रथमो बृहस्पतिश्चिकित्वान्। तस्मा  
इन्द्राय सुतमा जुहोमि॥५॥

नृपन्वपानं सन्धत्तं तं मे जिन्वतं प्राणं यज्ञाय धत्तं मानुषीरग्निद्वे च॥ (ब्रह्मं क्षत्रं तदिषमूर्जं रयिं पुष्टिं प्रजां  
तां पशून्तान्सन्धत्तं तत्प्राणमपानं व्यानं तं चक्षुः श्रोत्रं मनस्तद्वाचं ताम्। इषादिपञ्चके वाचं तां मे पशून्सन्धत्तं  
तान्मे प्राणादित्रितये तं मेऽन्यत्र तन्मे)॥५॥ [१]

कृत्तिकास्वग्निमादधीत। एतद्वा अग्नेर्नक्षत्रम्। यत्कृत्तिकाः।  
स्वायामेवैनं देवतायामाधाय। ब्रह्मवर्चसी भवति। मुखं वा  
एतन्नक्षत्राणाम्। यत्कृत्तिकाः। यः कृत्तिकास्वग्निमाधत्ते। मुख्यं  
एव भवति। अथो खलु॥६॥

अग्निनक्षत्रमित्यपचायन्ति। गृहान् ह दाहुको भवति।  
प्रजापती रोहिण्यामग्निमसृजत। तं देवा रोहिण्यामादधत।  
ततो वै ते सर्वात्रोहानरोहन्। तद्रोहिण्यै रोहिणित्वम्। यो  
रोहिण्यामग्निमाधत्ते। ऋध्नोत्येव। सर्वात्रोहान्रोहति। देवा वै  
भद्राः सन्तोऽग्निमाधिथ्सन्त॥७॥

तेषामनाहितोऽग्निरासीत्। अथैभ्यो वामं वस्वपांक्रामत्।  
ते पुनर्वस्वोरादधत। ततो वै तान् वामं वसूपावर्तत। यः

पुराऽभद्रः सन्पापीयान्थस्यात्। स पुनर्वस्वोरग्निमादधीत।  
पुनरेवैनं वामं वसूपावर्तते। भद्रो भवति। यः  
कामयेत दानकामा मे प्रजाः स्युरिति। स पूर्वयोः  
फल्गुन्योरग्निमादधीत॥८॥

अर्यम्णो वा एतन्नक्षत्रम्। यत्पूर्वे फल्गुनी। अर्यमेति  
तमाहुर्यो ददाति। दानकामा अस्मै प्रजा भवन्ति। यः  
कामयेत भगी स्यामिति। स उत्तरयोः फल्गुन्योरग्निमादधीत।  
भगस्य वा एतन्नक्षत्रम्। यदुत्तरे फल्गुनी। भग्येव भवति।  
कालकञ्जा वै नामासुरा आसन्॥९॥

ते सुवर्गाय लोकायाग्निमचिन्वत। पुरुष इष्टकामुपादधात्-  
पुरुष इष्टकाम्। स इन्द्रो ब्राह्मणो ब्रुवाण इष्टकामुपाधत्त।  
एषा मे चित्रा नामेति। ते सुवर्गं लोकमा प्रारोहन्। स  
इन्द्र इष्टकामावृहत्। तेऽवाकीर्यन्त। येऽवाकीर्यन्त। त  
ऊर्णावभयोऽभवन्। द्वावुदपतताम्॥१०॥

तौ दिव्यौ श्वानावभवताम्। यो भ्रातृव्यवान्थस्यात्।  
स चित्रायामग्निमादधीत। अवकीर्येव भ्रातृव्यान्। ओजो  
बलमिन्द्रियं वीर्यमात्मन्यत्ते। वसन्तो ब्राह्मणोऽग्निमादधीत।  
वसन्तो वै ब्राह्मणस्यर्तुः। स्व एवैनमृतावाधाय। ब्रह्मवर्चसी  
भवति। मुखं वा एतदृतूनाम्॥११॥

यद्वसन्तः। यो वसन्ताऽग्निमाधत्ते। मुख्य एव भवति।  
अथो योनिमन्तमेवैनं प्रजातमाधत्ते। ग्रीष्मे राजन्य आदधीत।

ग्रीष्मो वै राज॒न्य॒स्य॒र्तुः। स्व ए॒वैन॑मृ॒तावा॒धाय॑। इन्द्रि॒यावी॒  
भ॑वति। श॒रदि॒ वैश्य॒ आद॑धीत। श॒रद्वै वैश्य॑स्य॒र्तुः॥१२॥

स्व ए॒वैन॑मृ॒तावा॒धाय॑। प॒शुमा॑न्भवति। न पूर्व॒योः  
फल्गु॑न्यो॒रग्नि॑माद॑धीत। ए॒षा वै ज॑घ॒न्या रा॒त्रिः संव॑त्स॒रस्य॑।  
यत्पूर्वे॒ फल्गु॑नी। पृ॒ष्टित ए॒व संव॑त्स॒रस्य॑ग्नि॒माधा॑य।  
पापी॑यान्भवति। उत्त॑रयो॒रा द॑धीत। ए॒षा वै प्र॑थ॒मा  
रा॒त्रिः संव॑त्स॒रस्य॑। यदु॒त्तरे॒ फल्गु॑नी। मुख॒त ए॒व  
संव॑त्स॒रस्य॑ग्नि॒माधा॑य। वसी॑यान्भवति। अथो॒ खलु॑। यदै॒वैन॑  
य॒ज्ञ उ॑प॒नमे॑त्। अथाद॑धीत। सै॒वास्य॑र्द्धिः॥१३॥

खल्वाधि॒त्सन्त॒ फल्गु॑न्यो॒रग्नि॑माद॑धीतासन्नप॒तता॑मृत॒नां वैश्य॑स्य॒र्तुर्त्तरे॒ फल्गु॑नी षट्॥८॥ [२]

उद्ध॑न्ति। यदे॒वास्या॑ अमे॒ध्यम्। तदप॑हन्ति। अ॒पोऽवो॑क्षति  
शान्त्यै॑। सि॒कंता॒ निव॑पति। ए॒तद्वा अ॒ग्नेर्वै॑श्वान॒रस्य॑ रू॒पम्।  
रू॒पेणै॒व वै॑श्वान॒रम॑व॒ रुन्धे॑। ऊ॒षां निव॑पति। पु॒ष्टिर्वा ए॒षा  
प्र॒जन॑नम्। यदू॒षाः॥१४॥

पु॒ष्ट्यामे॒व प्र॒जन॑नेऽग्नि॒माध॑त्ते। अथो॒ संज्ञा॑न ए॒व। संज्ञा॑न॒ः  
ह्येत॑त्प॒शूना॑म्। यदू॒षाः। द्यावा॑पृथि॒वी स॒हास्ता॑म्। ते वि॒य॒ती  
अ॒ब्रूता॑म्। अस्त्वे॒व नो॑ स॒ह य॒ज्ञिय॑मिति। यद॒मुष्या॑  
य॒ज्ञिय॑मासी॑त्। तद॒स्याम॑दधात्। त ऊ॒षा अभ॑वन्॥१५॥

यद॒स्या य॒ज्ञिय॑मासी॑त्। तद॒मुष्या॑मदधात्। तद॒दश्च॑न्द्रम॑सि  
कृ॒ष्णम्। ऊ॒षां नि॒वप॑न्नदो ध्या॑येत्। द्यावा॑पृथि॒व्योरे॒व य॒ज्ञिये॒-  
ऽग्नि॑माध॑त्ते। अ॒ग्निर्दे॒वेभ्यो॒ नि॒लाय॑त। आ॒खू रू॒पं कृ॒त्वा। स



पृथिवीं प्राविशत्। स ऊतीः कुर्वाणः पृथिवीमनु समचरत्।  
तदाखुकरीषमभवत्॥१६॥

यदाखुकरीषः सम्भारो भवति। यदेवास्य तत्र न्यक्तम्।  
तदेवाव रुन्धे। ऊर्जं वा एतः रसं पृथिव्या उपदीक्य  
उद्दिहन्ति। यद्वल्मीकम्। यद्वल्मीकवपा सम्भारो भवति।  
ऊर्जमेव रसं पृथिव्या अव रुन्धे। अथो श्रोत्रमेव। श्रोत्रं  
ह्येतत्पृथिव्याः। यद्वल्मीकः॥१७॥

अबधिरो भवति। य एवं वेद। प्रजापतिः प्रजा अ-  
सृजत। तासामन्नमुपाक्षीयत। ताभ्यः सूदमुपप्राभिन्त। ततो  
वै तासामन्नं नाक्षीयत। यस्य सूदः सम्भारो भवति। नास्य  
गृहेऽन्नं क्षीयते। आपो वा इदमग्रे सलिलमासीत्। तेन प्रजा-  
पतिरश्राम्यत्॥१८॥

कथमिदं स्यादिति। सोऽपश्यत्पुष्करपर्णं तिष्ठत्।  
सोऽमन्यत। अस्ति वै तत्। यस्मिन्निदमधि तिष्ठतीति। स  
वराहो रूपं कृत्वोप न्यमञ्जत्। स पृथिवीमध आच्छत्। तस्या  
उपहत्योदमञ्जत्। तत्पुष्करपर्णं प्रथयत्। यदप्रथयत्॥१९॥

तत्पृथिव्यै पृथिवित्वम्। अभूद्वा इदमिति। तद्भूम्यै  
भूमित्वम्। तां दिशोऽनु वातः समवहत्। तां  
शर्कराभिरदृहत्। शं वै नोऽभूदिति। तच्छर्कराणां  
शर्करत्वम्। यद्वराहविहतः सम्भारो भवति। अस्यामेवा-

छम्बद्गारमग्निमाधत्ते। शर्करा भवन्ति धृत्यै॥२०॥

अथो॑ श॒न्त्वाय॑। सर॑ता अ॒ग्निरा॒धेय॒ इत्या॑हुः। आपो॒ वरु॑णस्य॒ पत्न॑य आसन्। ता अ॒ग्निर॒भ्य॑ध्यायत्। ताः सम॑भवत्। तस्य॒ रेतुः॒ परा॑ऽपतत्। तद्धि॑र॒ण्यम॑भवत्। यद्धि॑र॒ण्यमु॑पास्य॑ति। सर॑तसमे॒वाग्नि॑माधत्ते। पुरु॑ष इ॒न्ध्रै स्वा॑द्रेत॑सो बीभ॒त्सत॒ इत्या॑हुः॥२१॥

उ॒त्तर॒त उपा॑स्यत्य॒बीभ॑त्सायै। अति॒ प्रय॑च्छति। आ॒र्तिमे॒वाति॒ प्रय॑च्छति। अ॒ग्निर्दे॒वेभ्यो॒ निला॑यत। अश्वो॑ रू॒पं कृ॒त्वा। सो॑ऽश्व॒त्थे सं॑व॒त्सर॑म॒तिष्ठ॑त्। तद॑श्व॒त्थस्या॑श्व॒त्थत्व॑म्। यदाश्व॑त्थः सम्भा॒रो भव॑ति। यदे॒वास्य॒ तत्र॒ न्य॑क्तम्। तदे॒वाव॑ रुन्धे॥२२॥

दे॒वा वा ऊ॒र्जं व्य॑भजन्त। तत॑ उदु॒म्बर॒ उद॑तिष्ठत्। ऊ॒र्वा उ॑दु॒म्बरः। यदौदु॑म्बरः सम्भा॒रो भव॑ति। ऊ॒र्जमे॒वाव॑ रुन्धे। तृ॒तीय॑स्यामि॒तो दि॒वि सोम॑ आसीत्। तं गा॑य॒त्र्याऽह॑रत्। तस्य॒ पर्ण॑म॒च्छिद्य॑त। तत्पर्णो॑ऽभवत्। तत्पर्ण॑स्य॒ पर्ण॑त्वम्॥२३॥

यस्य॑ पर्ण॒मयः॑ सम्भा॒रो भव॑ति। सोम॑पी॒थमे॒वाव॑ रुन्धे। दे॒वा वै ब्र॑ह्म॒न्नव॑दन्त। तत्पर्ण॑ उपा॑शृणोत्। सु॒श्रवा॒ वै ना॑म। यत्पर्ण॑मयः सम्भा॒रो भव॑ति। ब्र॒ह्मव॑र्च॒समे॒वाव॑ रुन्धे। प्र॒जाप॑तिर॒ग्निम॑सृजत। सो॑ऽबिभे॒त्प्र मा॑ धक्ष्य॒तीति॑। त॒ ५ श॒म्याऽश॑मयत्॥२४॥

तच्छु॒म्यै श॑मि॒त्वम्। यच्छु॑मी॒मयः॑ सम्भा॒रो भव॑ति। शान्त्या॒

अप्रदाहाय। अग्नेः सृष्टस्य यतः। विकङ्कतं भा आर्च्छत्।  
यद्विकङ्कतः सम्भारो भवति। भा एवाव रुन्धे। सहृदयो-  
ऽग्निराधेय इत्याहुः। मरुतोऽद्विरग्निर्मतमयन्। तस्य तान्तस्य  
हृदयमाच्छिन्दन्। साऽशनिर्भवत्। यदशनिर्हतस्य वृक्षस्य  
सम्भारो भवति। सहृदयमेवाग्निमा धत्ते॥२५॥

ऊपां अभवन्नभवद्बुलीकौऽश्राम्यदप्रथयद्धृत्यै बीभत्सत् इत्याहु रुन्धे पर्णत्वमंशमयदच्छिन्दुः सोणिं च॥१२॥—[३]

द्वादशसु विक्रामेष्वग्निमा दधीत। द्वादश मासाः संवत्सरः।  
संवत्सरादेवैनमवरुद्ध्या धत्ते। यद्वादशसु विक्रामेष्वग्निमा दधीत।  
परिमितमव रुन्धीत। चक्षुर्निमित्त आदधीत। इयद्वादश  
विक्रामा(३) इति। परिमितं चैवापरिमितं चाव रुन्धे। अनृतं  
वै वाचा वदति। अनृतं मनसा ध्यायति॥२६॥

चक्षुर्वै सत्यम्। अद्रा(३)गित्याहु। अदर्शमिति।  
तथ्सत्यम्। यश्चक्षुर्निमित्तेऽग्निमाधत्ते। सत्य एवैनमा धत्ते।  
तस्मादाहिताग्निर्नानृतं वदेत्। नास्य ब्राह्मणोऽनाश्वान्गृहे  
वसेत्। सत्ये ह्यस्याग्निराहितः। आग्नेयी वै रात्रिः॥२७॥

आग्नेयाः पशवः। ऐन्द्रमहः। नक्तं गार्हपत्यमा दधाति।  
पशून्वेवाव रुन्धे। दिवाऽऽहवनीयम्। इन्द्रियमेवाव रुन्धे।  
अर्धोदिते सूर्य आहवनीयमा दधाति। एतस्मिन्वै लोके प्रजा-  
पतिः प्रजा असृजत। प्रजा एव तद्यजमानः सृजते। अथो  
भूतं चैव भविष्यच्चाव रुन्धे॥२८॥

इडा वै मानवी यज्ञानूकाशिन्यासीत्। साऽशृणोत्। असुरा  
अग्निमादधत् इति। तदगच्छत्। त आहवनीयमग्र आदधत्।

अथ गार्हपत्यम्। अथान्वाहार्यपचनम्। साऽब्रवीत्।  
प्रतीच्येषां॑ श्रीरंगात्। भद्रा भूत्वा परां भविष्यन्तीति॥२९॥

यस्यैवमग्निराधीयते॑। प्रतीच्यस्य॑ श्रीरेति। भद्रो  
भूत्वा पराभवति। साऽशृणोत्। देवा अग्निमादधत्  
इति। तदगच्छत्। तेऽन्वाहार्यपचनमग्र आदधत्। अथ  
गार्हपत्यम्। अथाऽऽहवनीयम्। साऽब्रवीत्॥३०॥

प्राच्येषां॑ श्रीरंगात्। भद्रा भूत्वा सुवर्गं लोकमेप्यन्ति।  
प्रजां तु न वैथ्स्यन्त॒ इति। यस्यैवमग्निराधीयते॑। प्राच्यस्य॑  
श्रीरेति। भद्रो भूत्वा सुवर्गं लोकमेति। प्रजां तु न विन्दते।  
साऽब्रवीदिडा मनुम्। तथा वा अहं तवाग्निमाधास्यामि। यथा  
प्र प्रजयां पशुभिर्मिथुनैर्जनिष्यसे॑॥३१॥

प्रत्यस्मिँल्लोके स्थास्यसि॑। अभि सुवर्गं लोकं जेप्यसीति।  
गार्हपत्यमग्र आदधात्। गार्हपत्यं वा अनु प्रजाः पशवः  
प्रजायन्ते। गार्हपत्येनैवास्मै॑ प्रजां पशून्प्राज्जनयत्।  
अथान्वाहार्यपचनम्। तिर्यङ्ङिः॑ वा अयं लोकः। अस्मिन्नेव  
तेन॑ लोके प्रत्यतिष्ठत्। अथाऽऽहवनीयम्। तेनैव सुवर्गं  
लोकमभ्यजयत्॥३२॥

यस्यैवमग्निराधीयते॑। प्र प्रजयां पशुभिर्मिथुनैर्जायते।  
प्रत्यस्मिँल्लोके तिष्ठति। अभि सुवर्गं लोकं जयति। यस्य  
वा अयथादेवतमग्निराधीयते॑। आ देवताभ्यो वृश्च्यते।  
पापीयान्भवति। यस्य यथादेवतम्। न देवताभ्य आवृश्च्यते।

वसीयान्भवति॥३३॥

भृ॒गूणां॑ त्वाऽङ्गि॑रसां व्रतपते व्र॒तेनाद॑धामीति भृ॒ग्वङ्गि॑रसा॒-  
माद॑ध्यात्। आ॒दि॒त्यानां॑ त्वा दे॒वानां॑ व्रतपते व्र॒तेनाद॑धामी॒-  
त्य॒न्यासां॑ ब्राह्म॑णीनां प्र॒जानां॑म्। वरु॑णस्य त्वा रा॒ज्ञो॑  
व्रतपते व्र॒तेनाद॑धामीति रा॒ज्ञः। इन्द्र॑स्य त्वेन्द्रि॒येण॑ व्रतपते  
व्र॒तेनाद॑धामीति रा॒ज॒न्य॑स्य। मनो॑स्त्वा ग्राम॒ण्यो॑ व्रतपते  
व्र॒तेनाद॑धामीति वैश्य॑स्य। ऋ॒भूणां॑ त्वा दे॒वानां॑ व्रतपते  
व्र॒तेनाद॑धामीति रथका॒रस्य॑। यथा॒दे॒वत॑म॒ग्निराधी॑यते। न  
दे॒वता॑भ्य॒ आवृ॑श्च्यते। वसी॑यान्भवति॥३४॥

ध्यायति वे रात्रिश्चाव रुन्धे भविष्यन्तीत्यब्रवीज्जनिष्यसेऽजयद्वसीयान्भवति नव च॥९॥ [४]

प्र॒जाप॑तिर्वाचः स॒त्यम॑पश्यत्। तेना॒ग्निमा॑धत्त। तेन॒ वै  
स आ॑र्ध्नात्। भूर्भुवः॒ सुव॑रित्याह। ए॒तद्वै वा॒चः स॒त्यम्। य  
ए॒तेना॒ग्निमा॑धत्ते। ऋ॒ध्नोत्ये॒व। अथो॑ स॒त्यप्रा॑शूरेव भ॑वति।  
अथो॑ य ए॒वं वि॒द्वान॑भिच॒रति॑। स्तृ॒णुत॑ ए॒वैन॑म्॥३५॥

भूरित्याह। प्र॒जा ए॒व तद्यज॑मानः सृजते। भुव॒ इत्या॑ह।  
अ॒स्मिन्ने॒व लो॒के प्र॑ति तिष्ठति। सुव॑रित्याह। सु॒वर्ग॑ ए॒व  
लो॒के प्र॑ति तिष्ठति। त्रि॒भिर्क्ष॑रैर्गार्हपत्य॒मा द॑धाति। त्रय॑  
इ॒मे लो॒काः। ए॒ष्वे॒वैनं॑ लो॒केषु॑ प्र॑तिष्ठित॒माध॑त्ते। सर्वैः॑  
प॒ञ्चभि॑राहव॒नीय॑म्॥३६॥

सु॒वर्गाय॑ वा ए॒ष लो॒काया॑धीयते। यदा॑हव॒नीयः॑। सु॒वर्ग॑  
ए॒वास्मै॑ लो॒के वा॒चः स॒त्यं सर्व॑माप्नोति। त्रि॒भिर्गार्ह॑पत्य॒मा

दधाति। पञ्चभिर्गाहवनीयम्। अष्टौ सम्पद्यन्ते। अष्टाक्षरा  
गायत्री। गायत्रौऽग्निः। यावानेवाग्निः। तमाधत्ते॥३७॥

प्रजापतिः प्रजा असृजत। ता अस्मात्सृष्टाः परांचीरायन्।  
ताभ्यो ज्योतिरुदगृह्णात्। तं ज्योतिः पश्यन्तीः प्रजा अभि  
समावर्तन्त। उपरीवाग्निमुद्गृहीयादुद्धरन्। ज्योतिरेव पश्यन्तीः  
प्रजा यजमानमभि समावर्तन्ते। प्रजापतेरक्ष्यंश्चयत्। तत्परा-  
ऽपतत्। तदश्वोऽभवत्। तदश्वस्याश्वत्वम्॥३८॥

एष वै प्रजापतिः। यदग्निः। प्राजापत्योऽश्वः। यदश्वं  
पुरस्तान्नयति। स्वमेव चक्षुः पश्यन्प्रजापतिरनूदेति।  
वज्री वा एषः। यदश्वः। यदश्वं पुरस्तान्नयति। जातानेव  
भ्रातृव्यान्प्रणुदते। पुनरा वर्तयति॥३९॥

जनिष्यमाणानेव प्रतिनुदते। न्याहवनीयो गार्हपत्य-  
मकामयत। निगार्हपत्य आहवनीयम्। तौ विभाजं  
नाशक्रोत्। सोऽश्वः पूर्ववाङ्मत्वा। प्राञ्चं पूर्वमुदवहत्।  
तत्पूर्ववाहः पूर्ववाङ्मत्वा। यदश्वं पुरस्तान्नयति। विभक्ति-  
रेवैनयोः सा। अथो नानावीर्याविवैनौ कुरुते॥४०॥

यदुपर्युपरि शिरो हरैत्। प्राणान् विच्छिन्द्यात्। अधोऽधः  
शिरो हरति। प्राणानां गोपीथाय। इयत्यग्रे हरति।  
अथेयत्यथेयति। त्रयं इमे लोकाः। एष्वेवैनं लोकेषु  
प्रतिष्ठितमाधत्ते। प्रजापतिरग्निमसृजत। सोऽबिभेत्प्र मां

धक्ष्यतीति॥४१॥

तस्य त्रेधा महिमानं व्यौहत्। शान्त्या अप्रदाहाय।  
यत्रेधाऽग्निराधीयते। महिमानमेवास्य तद्व्यौहति। शान्त्या  
अप्रदाहाय। पुनरा वर्तयति। महिमानमेवास्य सन्दधाति।  
पशुर्वा एषः। यदश्वः। एष रुद्रः॥४२॥

यदग्निः। यदश्वस्य पदेऽग्निमादध्यात्। रुद्राय  
पशूनपिदध्यात्। अपशुर्यजमानः स्यात्। यन्नाक्रमयेत्।  
अनवरुद्धा अस्य पशवः स्युः। पार्श्वत आक्रमयेत्।  
यथाऽऽहितस्याग्नेरङ्गारा अभ्यववर्तेरन्। अवरुद्धा अस्य  
पशवो भवन्ति। न रुद्रायापिदधाति॥४३॥

त्रीणि हवींषि निर्वपति। विराज एव विक्रान्तं  
यजमानोऽनु विक्रमते। अग्नये पवमानाय। अग्नये  
पावकाय। अग्नये शुचये। यदग्नये पवमानाय निर्वपति।  
पुनात्येवैनम्। यदग्नये पावकाय। पूत एवास्मिन्नाद्यं दधाति।  
यदग्नये शुचये। ब्रह्मवर्चसमेवास्मिन्नुपरिष्ठादधाति॥४४॥

पुनमाहुर्वनीयं धत्तेऽश्वत्वं वर्तयति कुरु इति रुद्रो दधाति यदग्नये शुचये एकं च॥१०॥

[५]

देवासुराः संयन्ता आसन्। ते देवा विजयमुपयन्तः। अग्नौ  
वामं वसु सं न्यदधत्। इदमुं नो भविष्यति। यदि नो  
जेष्यन्तीति। तदग्निर्नोऽहमशक्रोत्। तत् त्रेधा विन्यदधात्।  
पशुषु तृतीयम्। अप्सु तृतीयम्। अदित्ये तृतीयम्॥४५॥

तद्देवा विजित्य। पुनरवारुरुत्सन्त। तेऽग्नये पवमानाय

पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपन्। पशवो वा अग्निः पवमानः।  
यदेव पशुष्वसीत्। तत्तेनावारुन्धत। तैऽग्नये पावकाय। आपो  
वा अग्निः पावकः। यदेवाप्स्वसीत्। तत्तेनावारुन्धत॥४६॥

तैऽग्नये शुचये। असौ वा आदित्योऽग्निः शुचिः।  
यदेवाऽऽदित्य आसीत्। तत्तेनावारुन्धत। ब्रह्मवादिनो  
वदन्ति। तनुवो वावैता अग्न्याधेयस्य। आग्नेयो वा अष्टा-  
कपालोऽग्न्याधेयमिति। यत्तं निर्वपेत्। नैतानि। यथाऽऽत्मा  
स्यात्॥४७॥

नाङ्गानि। तादृगेव तत्। यदेतानि निर्वपेत्। न तम्।  
यथाऽङ्गानि स्युः। नाऽऽत्मा। तादृगेव तत्। उभयानि सह  
निरुप्याणि। यज्ञस्य सात्मत्वाय। उभयं वा एतस्येन्द्रियं  
वीर्यमाप्यते॥४८॥

योऽग्निमाधत्ते। ऐन्द्राग्नमेकादशकपालमनु निर्वपेत्।  
आदित्यं चरुम्। इन्द्राग्नी वै देवानामयातयामानौ। ये  
एव देवते अयातयाम्नी। ताभ्यामेवास्मा इन्द्रियं वीर्यमव  
रुन्धे। आदित्यो भवति। इयं वा अदितिः। अस्यामेव प्रति  
तिष्ठति। धेन्वै वा एतद्रेतः॥४९॥

यदाज्यम्। अनडुहस्तण्डुलाः। मिथुनमेवाव रुन्धे। घृते  
भवति। यज्ञस्यालूक्षान्तत्वाय। चत्वारं आर्षेयाः प्राश्नन्ति।  
दिशामेव ज्योतिषि जुहोति। पशवो वा एतानि हवींषि।  
एष रुद्रः। यदग्निः॥५०॥



यथ्सद्य ए॒तानि॑ ह॒वीं॑षि॑ निर्वपे॑त्। रु॒द्राय॑ प॒शून॑पि॑  
दध्यात्। अ॒प॒शुर्य॑ज॒मानः॑ स्यात्। यन्नानु॑निर्वपे॑त्। अन॑वरुद्धा  
अस्य प॒शवः॑ स्युः। द्वा॒द॒शसु॑ रा॒त्रीष्व॑नु निर्वपेत्।  
संव॑त्सरप्रति॒मा वै द्वा॒द॒श रा॒त्रयः॑। संव॑त्सरेणैवास्मै रु॒द्रं  
श॑मयित्वा। प॒शून॑व॒ रुन्धे॑। यदेक॑मेकमे॒तानि॑ ह॒वीं॑षि॑  
निर्वपे॑त्॥५१॥

यथा त्री॒ण्याव॑प॒नानि॑ पू॒रये॑त्। ता॒दृक्ता॑त्। न प्र॒जन॑न॒-  
मुच्छि॑ंषेत्। एकं॑ नि॒रुप्य॑। उत्त॑रे॒ सम॑स्येत्। तृ॒तीय॑मेवास्मै  
लो॒कमुच्छि॑ंषति प्र॒जन॑नाय। तं प्र॒जया॑ प॒शुभि॑रनु  
प्रजा॑यते। अथो॑ य॒ज्ञस्यै॑वैषाऽभि॒क्रान्तिः॑। र॒थच॑क्रं प्रव॑र्तयति।  
म॒नुष्य॑र॒थेनै॒व दे॒वर॒थं प्र॑त्यव॑रोहति॥५२॥

ब्र॒ह्मवा॑दिनो॑ वदन्ति। हो॒त॒व्यम॑ग्निहो॒त्राँ(३) न हो॑त॒व्या(३)  
मि॒ति। यद्य॑जु॒षा जु॑हुयात्। अय॑थापूर्वमाहु॑ती जुहुयात्।  
यन्न जु॑हुयात्। अ॒ग्निः परा॑ भवेत्। तू॒ष्णीमे॒व हो॑त॒व्यम्।  
यथा॑पूर्वमाहु॑ती जुहो॒ति। ना॒ग्निः परा॑भवति। अ॒ग्नीधे॑  
ददा॒ति॥५३॥

अ॒ग्निमु॑खानेव॒र्तून्प्री॑णाति। उ॒प॒ब॒र्हणं॑ ददाति। रू॒पाणा॑मव॒-  
रुद्धौ॑। अ॒श्वं ब्र॒ह्मणे॑। इन्द्रि॒यमे॒वाव॑ रुन्धे। धे॒नुं हो॑त्रे।  
आ॒शिष॑ ए॒वाव॑ रुन्धे। अ॒न॒ङ्गाह॑मध्व॒र्यवे॑। वह्नि॒र्वा अ॑न॒ङ्गान्।  
वह्नि॑रध्व॒र्युः॥५४॥

वहि॑नै॒व वहि॑ य॒ज्ञस्याव॑ रुन्धे। मि॒थुनौ॑ गावौ॑ ददाति।  
मि॒थुन॒स्याव॑रु॒द्धौ। वासो॑ ददाति। स॒र्वदे॒वत्य॑ वै वासः॑। सर्वा॑  
ए॒व दे॒वताः॑ प्रीणाति। आ द्वा॑द॒शभ्यो॑ ददाति। द्वा॑द॒श मा॒साः  
सं॒वत्सरः॑। सं॒वत्सर॑ ए॒व प्र॒ति तिष्ठ॑ति। का॒ममूर्ध्व॑ दे॒यम्।  
अ॒परि॒मित॒स्याव॑रु॒द्धौ॥५५॥

आदित्ये तृतीयमुपस्वामीतत्तेनावारुन्धत् स्यादायते रेतोऽग्निरिकमेकमेतानि हवीरपि निर्वपत्यवरोहति ददात्यध्वर्युर्देयमेकं च॥११॥

[६]

घ॒र्मः शि॒रस्त॒दय॑म॒ग्निः। स॒म्प्रि॒यः प॒शुभि॑र्भुवत्।  
छु॒र्दिस्तो॒काय॑ त॒नया॑य यच्छ। वा॒तः प्रा॒णस्त॒दय॑म॒ग्निः।  
स॒म्प्रि॒यः प॒शुभि॑र्भुवत्। स्व॒दि॒तं तो॒काय॑ त॒नया॑य पि॒तुं प॑च।  
प्रा॒चीम॒नु प्र॒दिशं॑ प्रेहि॑ वि॒द्वान्। अ॒ग्नेर॒ग्ने पु॒रो अ॒ग्निर्भ॒वेह॑।  
वि॒श्वा आ॒शा दी॒द्यानो॑ विभा॑हि। ऊ॒र्जं नो॑ धेहि॑ द्वि॒पदे॑  
चतु॑ष्पदे॥५६॥

अ॒र्कश्चक्षु॑स्त॒दसौ॑ सू॒र्यस्त॒दय॑म॒ग्निः। स॒म्प्रि॒यः प॒शुभि॑र्भुवत्।  
य॒त्ते शु॒क्र शु॒क्रं वर्चः॑ शु॒क्रा त॒नूः। शु॒क्रं ज्यो॒तिर॒जस्र॑म्। तेन॑ मे  
दी॒दिहि॑ तेन॑ त्वाऽऽद॑धे। अ॒ग्निना॑ऽग्ने ब्र॒ह्म॑णा। आ॒न॒शे व्या॑न॒शे  
सर्व॑मायुर्व्या॑न॒शे। ये ते॑ अ॒ग्ने शि॒वे त॒नुवौ॑। वि॒रा॒द्धं स्व॒रा॒द्धं।  
ते मा॑वि॒शतां॑ ते मा॑ जि॒न्वता॑म्॥५७॥

ये ते॑ अ॒ग्ने शि॒वे त॒नुवौ॑। स॒म्रा॒द्धाभि॑भूश्च। ते मा॑वि॒शतां॑ ते  
मा॑ जि॒न्वता॑म्। ये ते॑ अ॒ग्ने शि॒वे त॒नुवौ॑। वि॒भूश्च॑ परि॒भूश्च॑। ते  
मा॑ वि॒शतां॑ ते मा॑ जि॒न्वता॑म्। ये ते॑ अ॒ग्ने शि॒वे त॒नुवौ॑। प्र॒भ्वी

च प्रभूतिश्च। ते मा विंशतां ते मा जिन्वताम्। यास्तै अग्ने  
शिवास्तनुवः। ताभिस्त्वाऽऽदधे। यास्तै अग्ने घोरास्तनुवः।  
ताभिर्मुं गच्छ॥५८॥

चतुष्पदे जिन्वतां तनुवस्त्राणि च॥३॥ [७]

इमे वा एते लोका अग्नयः। ते यदव्यावृत्ता आधीयेरन्।  
शोचयेयुर्यजमानम्। घर्मः शिर इति गार्हपत्यमा दधाति।  
वातः प्राण इत्यन्वाहार्यपचनम्। अर्कश्चक्षुरित्याहवनीयम्।  
तेनैवैनान्व्यावर्तयति। तथा न शोचयन्ति यजमानम्।  
रथन्तरमभिगायते गार्हपत्य आधीयमाने। रथन्तरो वा  
अयं लोकः॥५९॥

अस्मिन्नेवैनं लोके प्रतिष्ठितमा धत्ते। वामदेव्यमभिगायत  
उद्धियमाणे। अन्तरिक्षं वै वामदेव्यम्। अन्तरिक्ष एवैनं  
प्रतिष्ठितमाधत्ते। अथो शान्तिर्वै वामदेव्यम्। शान्तमेवैनं  
पशव्यमुद्धरते। बृहदभिगायत आहवनीय आधीयमाने।  
बार्हतो वा असौ लोकः। अमुष्मिन्नेवैनं लोके प्रति-  
ष्ठितमाधत्ते। प्रजापतिरग्निमसृजत॥६०॥

सोऽश्वोऽवारो भूत्वा पराडैत्। तं वारवन्तीयैनावारयत।  
तद्वारवन्तीयस्य वारवन्तीयत्वम्। श्यैतेन श्येती अंकुरुत।  
तच्छ्रौतस्य श्यैतत्वम्। यद्वारवन्तीयमभि गायते।  
वारयित्वैवैनं प्रतिष्ठितमा धत्ते। श्यैतेन श्येती कुरुते।  
घर्मः शिर इति गार्हपत्यमादधाति। सशीर्षाणमेवैनमा  
धत्ते॥६१॥

उपै॑नमु॒त्तरो॑ य॒ज्ञो न॑मति। रु॒द्रो वा ए॒षः। यद॒ग्निः।  
 स आ॑धी॒यमा॑न ई॒श्वरो॑ यज॑मानस्य प॒शून् हि॑सि॒तोः।  
 स॒म्प्रि॒यः प॒शुभि॑र्भुव॒दित्या॑ह। प॒शुभि॑रे॒वैन॑स॒ सम्प्रि॑यं करोति।  
 प॒शूना॑महि॑सायै। छु॒र्दि॒स्तो॒काय॑ तन॑याय य॒च्छेत्या॑ह।  
 आ॒मे॒वैता॑मा शा॑स्ते। वातः प्रा॒ण इत्य॑न्वाहार्य॒पच॑नम्॥६२॥

सप्रा॑णमे॒वैन॑मा ध॑त्ते। स्व॒दि॒तं तो॒काय॑ तन॑याय पि॒तुं  
 प॒चेत्या॑ह। अन्न॑मे॒वास्मै॑ स्वदयति। प्राची॑मनु॒ प्रदि॑शं प्रेहि॒  
 वि॒द्वानि॑त्याह। विभ॑क्तिरे॒वैन॑योः सा। अथो॒ नाना॑वीर्य॒विवै॑नौ  
 कुरु॑ते। ऊ॒र्जं नो॑ धेहि द्वि॒पदे॑ चतु॑ष्पद॒ इत्या॑ह। आ॒-  
 मे॒वैता॑मा शा॑स्ते। अ॒र्कश्चक्षु॑रित्या॒हव॑नीयम्। अ॒र्को वै  
 दे॒वाना॑मन्नम्॥६३॥

अन्न॑मे॒वाव॑ रुन्धे। तेन॑ मे दी॒दिही॑त्याह। स॒मि॒न्ध ए॒वैन॑म्।  
 आ॒न॒शे व्या॑न॒श इति॑ त्रि॒रुदि॑ङ्गयति। त्रयं॑ इ॒मे लो॒काः।  
 ए॒ष्वे॒वैनं॑ लो॒केषु॑ प्र॒ति॑ष्ठि॒तमा॑ ध॑त्ते। तत्तथा॑ न का॒र्यम्।  
 वी॒ङ्गि॒तम॑प्र॒ति॑ष्ठि॒तमा॑ द॒धीत॑। उ॒द्धृत्यै॑वाधाया॒भि॒मन्त्रि॑यः।  
 अ॒र्वी॒ङ्गि॒तमे॒वैनं॑ प्र॒ति॑ष्ठि॒तमा॑ध॑त्ते। वि॒राट् स्व॒राट् या॑स्ते  
 अ॒ग्ने शि॒वास्त॑नुव॒स्ताभि॑स्त्वाऽऽद॒ध इत्या॑ह। ए॒ता वा  
 अ॒ग्नेः शि॒वास्त॑नुवः। ताभि॑रे॒वैन॑स॒ सम॑र्धयति। यास्ते॑ अ॒ग्ने  
 घो॒रास्त॑नुव॒स्ताभि॑र॒मुं ग॒च्छेति॑ ब्रूया॒द्यं द्वि॒ष्यात्। ताभि॑रे॒वैनं॑  
 परा॑भावयति॥६४॥

लोकोऽसृजतेनुमाधत्तेऽन्वाहार्यपचनं देवानामन्नमेनं प्रतिष्ठितमाधत्ते पञ्च च॥६॥

[८]

श॒मी॒ग॒र्भाद॒ग्निं॑ म॒न्थ॑ति। ए॒षा वा अ॒ग्नैर्य॑ज्ञि॒या त॑नूः।

तामेवास्मै जनयति। अदितिः पुत्रकामा। साध्येभ्यो देवेभ्यो  
ब्रह्मौदनमपचत्। तस्या उच्छेषणमददुः। तत्प्राश्नात्।  
सा रेतोऽधत्त। तस्यै धाता चार्यमा चाजायेताम्। सा  
द्वितीयमपचत्॥६५॥

तस्या उच्छेषणमददुः। तत्प्राश्नात्। सा रेतोऽधत्त।  
तस्यै मित्रश्च वरुणश्चाजायेताम्। सा तृतीयमपचत्। तस्या  
उच्छेषणमददुः। तत्प्राश्नात्। सा रेतोऽधत्त। तस्या अश्वश्च  
भगश्चाजायेताम्। सा चतुर्थमपचत्॥६६॥

तस्या उच्छेषणमददुः। तत्प्राश्नात्। सा रेतोऽधत्त। तस्या  
इन्द्रश्च विवस्वाश्चाजायेताम्। ब्रह्मौदनं पंचति। रेत एव  
तदधाति। प्राश्नन्ति ब्राह्मणा औदनम्। यदाज्यमुच्छिष्यते।  
तेन समिधोऽभ्यज्या दधाति। उच्छेषणाद्वा अदिती रेतो-  
ऽधत्त॥६७॥

उच्छेषणादेव तद्रेतो धत्ते। अस्थि वा एतत्। यत्समिधः।  
एतद्रेतः। यदाज्यम्। यदाज्येन समिधोऽभ्यज्यादधाति।  
अस्थ्येव तद्रेतसि दधाति। तिस्र आदधाति मिथुनत्वाय।  
इयंतीर्भवन्ति। प्रजापतिना यज्ञमुखेन सम्मिताः॥६८॥

इयंतीर्भवन्ति। यज्ञपुरुषा सम्मिताः। इयंतीर्भवन्ति।  
एतावद्वै पुरुषे वीर्यम्। वीर्यसम्मिताः। आर्द्रा भवन्ति।  
आर्द्रमिव हि रेतः सिच्यते। चित्रियस्याश्वत्थस्यादधाति।  
चित्रमेव भवति। घृतवंतीभिरा दधाति॥६९॥

ए॒तद्वा अ॒ग्नेः प्रि॒यं धाम्। यद्घृ॒तम्। प्रि॒येणै॒वैनं॑ धाम्ना  
सम॑र्धयति। अथो तेज॑सा। गा॒य॒त्रीभिर्ब्रा॑ह्म॒णस्याद॑ध्यात्।  
गा॒य॒त्रछ॑न्दा॒ वै ब्रा॑ह्म॒णः। स्व॒स्य छ॑न्द॒सः प्र॒त्यय॑न॒स्त्वाय॑।  
त्रि॒ष्टुग्भी॑ रा॒ज॒न्य॑स्य। त्रि॒ष्टुच्छ॑न्दा॒ वै रा॑ज॒न्यः। स्व॒स्य  
छ॑न्द॒सः प्र॒त्यय॑न॒स्त्वाय॑॥ ७०॥

जग॑तीभिर्वै॒श्य॑स्य। जग॑तीछ॒न्दा॒ वै वै॒श्यः। स्व॒स्य  
छ॑न्द॒सः प्र॒त्यय॑न॒स्त्वाय॑। त॑ सं॒व॒त्स॒रं गो॑पायेत्। सं॒व॒त्स॒रं  
हि रे॒तो हितं॑ वर्धते। यद्ये॒न॑ सं॒व॒त्स॒रे नो॒प॒न॒मेत्।  
स॒मिधः॑ पु॒न॒राद॑ध्यात्। रे॒त ए॒व तद्धि॑तं वर्ध॑मानमेति। न  
मा॒ सं॒म॑श्जीयात्। न स्त्रि॒यमु॑पेयात्॥ ७१॥

यन्मा॒ सं॒म॑श्जीयात्। यथ्स्त्रि॒यमु॑पेयात्। निर्वी॑र्यः स्यात्।  
नैन॑म॒ग्निरु॑प॒न॒मेत्। श्व आ॑धा॒स्यमा॑नो ब्र॒ह्मो॒दनं॑ प॒चति॑।  
आ॒दि॒त्या वा इ॒त उ॑त्त॒माः सु॒व॒र्गं लो॒कमा॑यन्। ते वा इ॒तो  
यन्तं॑ प्र॒ति॒नु॒दन्ते॑। ए॒ते ख॒लु वा॒वाऽऽदि॒त्याः। यद्वा॑ह्म॒णाः।  
तैरे॒व स॒न्त्वं ग॑च्छति॥ ७२॥

नैनं॑ प्र॒ति॒नु॒दन्ते॑। ब्र॒ह्म॒वा॒दिनो॑ वदन्ति। क्वां सः।  
अ॒ग्निः का॒र्यः। यो॑ऽस्मै प्र॒जां प॒शून्प्र॑ज॒नय॑तीति।  
श॒ल्वैस्ता॑ रा॒त्रि॒म॒ग्निमि॑न्धीत। तस्मि॑न्नुप॒व्युष॑म॒रणी॑ निष्ट॑पेत्।  
यथ॑र॒षभा॑य॒ वाशि॑ता न्या॒विच्छा॑यति। ता॒दृगे॒व तत्। अ॒पो॒द॒ह्य  
भस्मा॑ग्निं म॑न्थति॥ ७३॥

सैव सा॒ग्नेः सन्त॑तिः। तं म॑थि॒त्वा प्राश्च॑मुद्धरति।

संवत्सरमेव तद्रेतो हितं प्रजनयति। अनाहितस्तस्याग्निरित्याहुः। यः समिधोऽनाधायग्निमाधत्त इति। ताः संवत्सरे पुरस्तादादध्यात्। संवत्सरादेवैनमवरुध्याधत्ते। यदि संवत्सरेऽनादध्यात्। द्वादश्यां पुरस्तादादध्यात्। संवत्सरप्रतिमा वै द्वादश रात्रयः। संवत्सरमेवास्याऽऽहिता भवन्ति। यदि द्वादश्यां नादध्यात्। त्र्यहे पुरस्तादादध्यात्। आहिता एवास्य भवन्ति॥७४॥

द्वितीयमपचच्चतुर्थमपचर्ददितौ रेतोऽधत्त समिधो घृतवतीमिरादधाति राजन्यः स्वस्य छन्दसः प्रत्ययनस्त्वार्थेयाद्रच्छति मन्यति रात्रयश्चत्वारि च॥१०॥

[९]

प्रजापतिः प्रजा असृजत। स रिरिचानोऽमन्यत। स तपोऽतप्यत। स आत्मन्वीर्यमपश्यत्। तदवर्धत। तदस्मात्सहसोर्ध्वमसृज्यत। सा विराडभवत्। तां देवासुरा व्यगृह्णत। सोऽब्रवीत्प्रजापतिः। मम वा एषा॥७५॥

दोहा एव युष्माकमिति। सा ततः प्राच्युदक्रामत्। तत्प्रजापतिः पर्यगृह्णात्। अथर्व पितुं मे गोपायेति। सा द्वितीयमुदक्रामत्। तत्प्रजापतिः पर्यगृह्णात्। नर्य प्रजां मे गोपायेति। सा तृतीयमुदक्रामत्। तत्प्रजापतिः पर्यगृह्णात्। शःस्य पशून्मे गोपायेति॥७६॥

सा चतुर्थमुदक्रामत्। तत्प्रजापतिः पर्यगृह्णात्। सप्रथ सभां मे गोपायेति। सा पञ्चममुदक्रामत्। तत्प्रजापतिः पर्यगृह्णात्। अहे बुध्निय मन्त्रं मे गोपायेति। अग्नीन् वाव सा तान्व्यक्रमत।

तान्प्रजापतिः पर्यगृह्णात्। अथो पङ्क्तिमेव। पङ्क्तिर्वा एषा ब्राह्मणे  
प्रविष्टा॥ ७७॥

तामात्मनोऽधि निर्मिमीते। यदग्निराधीयते। तस्मादेतावन्तो-  
ऽग्नय आधीयन्ते। पाङ्क्तं वा इदं सर्वम्। पाङ्क्तैर्नैव पाङ्क्तं  
स्पृणोति। अथर्व पितुं मे गोपायेत्याह। अन्नमेवैतेन  
स्पृणोति। नर्यं प्रजां मे गोपायेत्याह। प्रजामेवैतेन स्पृणोति।  
शंस्यं पशून्मे गोपायेत्याह॥ ७८॥

पशून्मेवैतेन स्पृणोति। सप्रथं सुभां मे गोपायेत्याह।  
सभामेवैतेनैन्द्रियं स्पृणोति। अहं बुध्निय मन्त्रं मे  
गोपायेत्याह। मन्त्रमेवैतेन श्रियं स्पृणोति। यदन्वाहार्यपचने-  
ऽन्वाहार्यं पचन्ति। तेन सोऽस्याभीष्टः प्रीतः। यद्गार्हपत्य  
आज्यमधिश्रयन्ति सम्पत्नीर्याजयन्ति। तेन सोऽस्याभीष्टः  
प्रीतः। यदाहवनीये जुह्वति॥ ७९॥

तेन सोऽस्याभीष्टः प्रीतः। यत्सुभायां विजयन्ते।  
तेन सोऽस्याभीष्टः प्रीतः। यदावसथेऽन्नं हरन्ति। तेन  
सोऽस्याभीष्टः प्रीतः। तथाऽस्य सर्वं प्रीता अभीष्टा  
आधीयन्ते। प्रवसथमेष्यन्नेवमुपतिष्ठेतैकमेकम्। यथा  
ब्राह्मणाय गृहेवासिने परिदायं गृहानेति। तादृगेव  
तत्। पुनरागत्योपतिष्ठते। सा भागेयमेवैषां तत्।  
सा तत् ऊर्ध्वारोहत्। सा रोहिण्यभवत्। तद्रोहिण्यै



रौहिणित्वम्। रोहिण्यामग्निमादधीत। स्व एवैनं योनौ  
प्रतिष्ठितमाधत्ते। ध्रोत्येनेन॥८०॥

एषा पशून्मे गोपायेति प्रविष्टा पशून्मे गोपायेत्याहु जुह्वति तिष्ठते सुत च॥६॥ [१०]

ब्रह्म सन्धत्तं कृत्तिकासूदन्ति द्वादशसु प्रजापतिर्वाचो देवासुरास्तदग्निर्नोद्धर्मः शिर इमे वै शमीगर्भात्प्रजापतिः स  
रिरिचानः स तपः स आत्मन्वीर्यं दश॥१०॥

ब्रह्म सन्धत्तं तौ दिव्यावथौ शन्त्वाय प्राच्येषां यदुपर्युपरि यथ्सद्यः सोऽश्वोऽवारौ भूत्वा जगतीभिरशीतिः॥८०॥

ब्रह्म सन्धत्तमृध्रोत्येनेन॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके प्रथमः  
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥द्वितीयः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके द्वितीयः प्रपाठकः॥

उद्धन्यमानमस्या अमेध्यम्। अपं पाप्मानं यजमानस्य हन्तु। शिवा नः सन्तु प्रदिशश्चतस्रः। शं नो माता पृथिवी तोकसाता। शं नो देवीरभिष्टये। आपो भवन्तु पीतये। शं योरभि स्रवन्तु नः। वैश्वानरस्य रूपम्। पृथिव्यां परिस्रसा। स्योनमा विशन्तु नः॥१॥

यदिदं दिवो यददः पृथिव्याः। सञ्जज्ञाने रोदसी सम्बभूवतुः। ऊषाँकृष्णमवतु कृष्णमूषाः। इहोभयोर्यज्ञिय-  
मार्गमिष्टाः। ऊतीः कुर्वाणो यत्पृथिवीमचरः। गुहाकारमाखुरूपं प्रतीत्य। तत्ते न्यक्तमिह सम्भरन्तः। शतं जीवेम शरदः सर्वाः। ऊर्जं पृथिव्या रसमाभरन्तः। शतं जीवेम शरदः पुरूचीः॥२॥

वम्रीभिरनुवित्तं गुहासु। श्रोत्रं त उर्व्यबधिरा भवामः। प्रजापतिसृष्टानां प्रजानाम्। क्षुधोऽपहत्यै सुवितं नो अस्तु। उप प्रभिन्नमिषमूर्जं प्रजाभ्यः। सूदं गृहेभ्यो रसमाभरामि। यस्य रूपं बिभ्रदिमामविन्दत्। गुहा प्रविष्टां सरिरस्य मध्ये। तस्येदं विहतमाभरन्तः। अछम्बद्वारमस्यां विधेम॥३॥

यत्पर्यपश्यत्सरिरस्य मध्ये। उर्वीमपश्यञ्जगतः प्रतिष्ठाम्। तत्पुष्करस्याऽऽयतनाद्धि जातम्। पूर्णं पृथिव्याः प्रथनं हरामि। याभिरदृहञ्जगतः प्रतिष्ठाम्। उर्वीमिमां विश्वजनस्य

भ॒र्त्रीम्। ता नः शि॒वाः शर्कराः सन्तु सर्वाः॑। अ॒ग्ने रेत॑श्चन्द्र॒ः  
हि॒र॑ण्यम्। अ॒द्भ्यः सम्भू॑तम॒मृतं प्र॒जासु॑। तथ्स॒म्भर॑न्नुत्तर॒तो  
नि॒धाय॑॥४॥

अ॒ति॒प्रय॑च्छुं दुरि॑तिं तरेयम्। अश्वो॑ रू॒पं कृ॒त्वा यद॑श्व॒त्थे-  
ऽति॑ष्ठः। संव॑त्सरं दे॒वेभ्यो॑ नि॒लाय॑। तत्ते न्य॑क्तमि॒ह स॒म्भर॑न्तः।  
श॒तं जी॑वेम श॒रदः सर्वा॑राः। ऊ॒र्जः पृ॑थि॒व्या अ॒ध्युत्थि॑तोऽसि।  
वन॑स्पते श॒तव॑ल्शो वि॒रोह॑। त्वया॑ व॒यमिष॑मूर्जं म॒दन्तः॑।  
रा॒यस्पोषे॑ण॒ समि॑षा म॒देम॑। गा॒य॒त्रि॒या ह्यि॒मा॒णस्य॑ यत्ते॑॥५॥

प॒र्णम॑प॒तत्तृ॒तीय॑स्यै दि॒वोऽधि॑। सोऽयं प॒र्णः सोम॑प॒र्णाद्धि॑  
जा॒तः। ततो॑ ह॒रामि॑ सोमपी॒थस्याव॑रुद्धौ। दे॒वानां॑ ब्र॒ह्मवा॑दं  
वद॑तां यत्। उ॒पाशृ॑णोः सु॒श्रवा॑ वै श्रु॒तोऽसि॑। ततो॒ मामा॑वि॒शतु॑  
ब्र॒ह्मव॑र्च॒सम्। तथ्स॒म्भर॑स्त्व॒स्तदव॑रुन्धीय सा॒क्षात्। यया॑ ते  
सृ॒ष्टस्या॒ग्नेः। हे॒तिम॑शमयत्प्र॒जाप॑तिः। तामि॒माम॑प्र॒दाहा॑य॥६॥

श॒मी॑ शान्त्यै॑ ह॒राम्य॑हम्। यत्ते॑ सृ॒ष्टस्य॑ य॒तः। वि॒कङ्क॑तं  
भा आ॑र्च्छ॒ज्ञात॑वेदः। तया॑ भा॒सा सम्मि॑तः। उ॒रुं नो॑  
लो॒कम॑नु प्रभा॑हि। यत्ते॑ ता॒न्तस्य॑ हृद॑यमाच्छि॒न्द॒ज्ञात॑वेदः।  
म॒रुतो॑ऽद्विस्तमयित्वा। ए॒तत्ते॑ तद॑श॒नेः स॒म्भ॒रामि॑। सा॒त्मा  
अ॒ग्ने स॒हृद॑यो भवे॒ह। चि॒त्रि॒याद॑श्व॒त्थाथ्स॑म्भृ॒ता बृ॒ह॒त्यः॥७॥

शरी॑रम॒भि स॑स्कृ॒ताः स्थ। प्र॒जाप॑तिना यज्ञमु॒खेन॑  
सम्मि॑ताः। ति॒स्रस्त्रि॒वृद्धि॑र्मिथु॒नाः प्रजा॑त्यै। अ॒श्व॒त्थाद्ध॑व्य-

वाहाद्धि जा॒ताम्। अ॒ग्नेस्त॒नूं य॒ज्ञिया॒ꣳ सम्भ॑रामि।  
 शान्त॑यो॒निꣳ श॒मीग॒र्भम्। अ॒ग्नये॒ प्रज॑नयित॒वै। यो अ॑श्व॒त्थः  
 श॒मीग॒र्भः। आ॒रुरो॒ह त्वे स॒चा। तं ते॑ ह॒रामि॒ ब्रह्म॑णा॥८॥

य॒ज्ञियैः॑ के॒तुभिः॑ स॒ह। यं त्वा॑ स॒मभ॑र॒ञ्जात॑वेदः। य॒थाश॒रीरं॑  
 भू॒तेषु॑ न्य॒क्तम्। स सम्भृ॑तः सीद शि॒वः प्र॒जाभ्यः॑। उ॒रुं नो॑  
 लो॒कमनु॑नेषि वि॒द्वान्। प्रवे॑धसे॒ क॒वये॒ मेध्या॑य। व॒चो व॑न्दा॒रु  
 वृष॑भाय वृ॒ष्णे। यतो॑ भ॒यम॑भयं॒ तन्नो॑ अस्तु। अ॒व दे॒वान् य॑जे  
 हे॒ड्यान्। स॒मिधा॒ऽग्निं दु॑वस्यत॥९॥

### ॥ घृत-सूक्तम् ॥

घृ॒तैर्बो॑धय॒ताति॑थिम्। आ॒ऽस्मिन् ह॒व्या जु॑होतन। उप  
 त्वा॒ऽग्ने ह॒विष्म॑तीः। घृ॒ताची॑र्यन्तु ह॒र्यता॑। जुष॒स्व स॒मिधो॑  
 म॒म। तं त्वा॑ स॒मिद्धि॑र॒ङ्गिरः॑। घृ॒तेन॑ वर्धयामसि। बृ॒हच्छो॑चा  
 यवि॑ष्ठ्य। स॒मिध्य॑मानः प्रथ॒मो नु॑ धर्मः। स॒म॒क्तुभि॑रज्यते  
 वि॒श्ववा॑रः॥१०॥

शो॒चिष्केशो॑ घृ॒तनि॑र्णि॒क्पाव॑कः। सु॒य॒ज्ञो अ॒ग्निर्य॑जथाय  
 दे॒वान्। घृ॒तप्र॑तीको घृ॒तयो॑नि॒र॒ग्निः। घृ॒तैः स॒मिद्धो॑  
 घृ॒तम॑स्यान्नम्। घृ॒तप्रुष॑स्त्वा स॒रितो॑ वहन्ति। घृ॒तं  
 पिब॑न्त्सु॒यजा॑ यक्षि दे॒वान्। आ॒युर्दा॑ अ॒ग्ने ह॒विषो॑  
 जुषा॑णः। घृ॒तप्र॑तीको घृ॒तयो॑निरेधि। घृ॒तं पी॒त्वा मधु॑ चारु  
 गव्य॑म्। पि॒तेव॑ पु॒त्रम॑भि॒रक्ष॑तादिमम्॥११॥



त्वाम॑ग्रे॒ समिधा॑नं॒ य॑विष्ठ। दे॒वा दू॑तं च॑क्रिरे ह॒व्य॒वाह॑म्।  
 उ॒रु॒ज्रय॑सं घृ॒तयो॑नि॒माहु॑तम्। त्वे॒षं चक्षु॑र्दधिरे चोद॒यन्व॑ति।  
 त्वाम॑ग्रे प्र॒दि॒व आ॑हुतं घृ॒तेन॑। सु॒म्रा॒यवः॑ सु॒षमि॑धा॒ समी॑धिरे।  
 स वा॑वृधा॒न ओष॑धी॒भिरु॑क्षितः। उ॒रु ज्रया॑सि॒ पार्थि॑वा  
 वि॒तिष्ठ॑से। घृ॒तप्र॑तीकं व ऋ॒तस्य॑ धू॒रुष॑दम्। अ॒ग्निं मि॒त्रं न  
 समि॑धान॒ ऋ॒ज्जते॑॥१२॥

इ॒न्धा॒नो अ॒क्रो वि॒दथे॑षु दी॒द्यत्। शु॒क्रव॑र्णा॒मुदु॑ नो य॑सते  
 धि॒यम्। प्र॒जा अ॑ग्रे॒ संवा॑सय। आशा॑श्च प॒शुभिः॑ स॒ह।  
 रा॒ष्ट्राण्य॑स्मा॒ आधे॑हि। या॒न्यास॑न्त्सवि॒तुः स॒वे। म॒ही वि॑श॒पत्नी॒  
 स॒दने॑ ऋ॒तस्य॑। अ॒र्वाची॒ एतं॑ धरु॒णे रयी॑णाम्। अ॒न्तर्व॑त्नी  
 ज॒न्यं जा॒तवे॑दसम्। अ॒ध्व॒राणां॑ ज॒नय॑थः पुरो॒गाम्॥१३॥

आरो॑हतं द॒शत॑श्च श॒क्ररी॑र्मम्। ऋ॒तेना॑ग्न॒ आयु॑षा॒ वर्च॑सा  
 स॒ह। ज्यो॑ग्जीव॒न्त उत्त॑रामु॒त्तरा॑श्च॒ समा॑म्। द॒र्श॑म॒हं पूर्ण॑मा॒सं  
 य॒ज्ञं यथा॑ य॒जै। ऋ॒त्विय॑वती स्थो अ॒ग्निरे॑तसौ। गर्भं॑ दधा॒थां  
 ते वा॑म॒हं द॑दे। तथ्स॒त्यं यद्वी॑रं बि॒भृथः॑। वी॒रं ज॑नयिष्यथः।  
 ते म॒त्प्रा॒तः प्र॑ज॒निष्ये॑थे। ते मा॒ प्रजा॑ते॒ प्रज॑नयिष्यथः॥१४॥

प्र॒जया॑ प॒शुभिर्ब्र॑ह्मवर्च॒सेन॑ सुव॒र्गे लो॒के। अ॒नृता॑थ्स॒त्य-  
 मु॒पैमि॑। मा॒नुषा॑द्वैव्यमु॒पैमि॑। दै॒वीं वाचं॑ यच्छामि।  
 श॒ल्कैर॑ग्निमि॒न्धा॒नः। उ॒भौ लो॒कौ सं॑नेम॒हम्। उ॒भयो॑र्लो॒कयो॑र्  
 ऋ॒ध्वा। अ॒ति मृ॒त्युं त॑राम्य॒हम्। जा॒तवे॑दो भुव॑नस्य॒ रेतः॑।

इह सिञ्च तपसो यज्जनिष्यते॥१५॥

अग्निमंश्चत्थादधि हव्यवाहम्। शमीगर्भाञ्जनयन् यो  
मयोभूः। अयं ते योनिर्ऋत्वियः। यतो जातो अरोचथाः।  
तं जानन्नग्र आरोह। अथो नो वर्धया रयिम्। अपेत वीत  
वि च सर्पतातः। येऽत्र स्थ पुराणा ये च नूतनाः। अदादिदं  
यमोऽवसानं पृथिव्याः। अक्रन्निमं पितरो लोकमस्मै॥१६॥

अग्नेर्भस्मास्यग्नेः पुरीषमसि। संज्ञानमसि कामधरणम्।  
मयि ते कामधरणं भूयात्। संवः सृजामि हृदयानि। स२सृष्टं  
मनो अस्तु वः। स२सृष्टः प्राणो अस्तु वः। सं या वः  
प्रियास्तनुवः। सं प्रिया हृदयानि वः। आत्मा वो अस्तु  
सम्प्रियः। सम्प्रियास्तनुवो मम॥१७॥

कल्पेतां द्यावापृथिवी। कल्पन्तामाप ओषधीः।  
कल्पन्तामग्नयः पृथक्। मम ज्यैष्ठ्याय सव्रताः। येऽग्नयः  
समनसः। अन्तरा द्यावापृथिवी। वासन्तिकावृतू अभि  
कल्पमानाः। इन्द्रमिव देवा अभि सं विशन्तु। दिवस्त्वा  
वीर्येण। पृथिव्यै महिम्ना॥१८॥

अन्तरिक्षस्य पोषेण। सर्वपशुमादधे। अजीजनन्नमृतं  
मर्त्यासः। अस्त्रेमाणं तरणिं वीडुजम्भम्। दश स्वसारो अगुवः  
समीचीः। पुमा२सं जातमभि स२रभन्ताम्। प्रजापतेस्त्वा  
प्राणेनाभि प्राणिमि। पूष्णः पोषेण मह्यम्। दीर्घायुत्वाय  
शतशारदाय। शत२ शरद्ध्य आयुषे वर्चसे॥१९॥

जी॒वा॒त॒वै पु॒ण्या॒य। अ॒हं त्वद॑स्मि॒ मद॑सि॒ त्वमे॑तत्। म॒मा॑सि॒  
योनि॑स्तव॒ योनि॑रस्मि। म॒मै॒व स॒न्वहं॑ ह॒व्या॒न्य॒ग्ने। पु॒त्रः पि॒त्रे  
लो॒क॒कृ॒ज्जा॑तवेदः। प्रा॒णे त्वा॒ऽमृ॒त॒माद॑धामि। अ॒न्ना॒द॒म॒न्नाद्या॑य।  
गो॒प्तारं॑ गु॒प्त्यै। सु॒गा॒र॒ह॒प॒त्यो वि॒द॒ह॒न्नरा॑तीः। उ॒ष॒सः श्रेय॑सीः  
श्रेय॑सी॒र्दध॑त्॥ २० ॥

अ॒ग्ने स॒प॒त्ना॑ꣳ अ॒प॒ बा॒ध॒मानः॑। रा॒य॒स्पोष॑मिष॒मूर्ज॑म॒स्मासु॑  
धे॒हि। इ॒मा उ॒ मामु॑प॒तिष्ठ॑न्तु रा॒यः। आ॒भिः प्र॒जाभि॑रि॒ह  
सं॒व॒से॒य। इ॒हो इ॒डा तिष्ठ॑तु वि॒श्वरू॑पी। म॒ध्ये व॒सोर्दी॑दि॒हि  
जा॒तवे॑दः। ओ॒ज॑से॒ बला॑य॒ त्वोद्य॑च्छे। वृष॑णे शु॒ष्मा॒याऽऽयु॑षे  
व॒र्च॑से। स॒प॒त्न॒तूर॑सि वृ॒त्र॒तूः। य॒स्ते दे॒वेषु॑ म॒हि॒मा सु॑व॒र्गः॥ २१ ॥

य॒स्त आ॒त्मा प॒शुषु॑ प्रवि॑ष्टः। पु॒ष्टि॒र्या ते॑ म॒नुष्ये॑षु प॒प्र॒थे।  
तया॑ नो अ॒ग्ने जु॒षमा॑ण॒ एहि॑। दि॒वः पृ॑थि॒व्याः पर्य॑न्त॒रिक्षा॑त्।  
वा॒ता॑त्प॒शुभ्यो॑ अ॒ध्योष॑धी॒भ्यः। यत्र॑ यत्र जा॒तवे॑दः स॒म्ब॒भूथ॑।  
ततो॑ नो अ॒ग्ने जु॒षमा॑ण॒ एहि॑। प्रा॒ची॒मनु॑ प्र॒दिशं॑ प्रेहि॑  
वि॒द्वान्। अ॒ग्नेर॑ग्ने पु॒रो अ॑ग्नि॒र्भवे॑ह। वि॒श्वा आ॒शा दी॒द्यानो॑ वि  
भा॑हि॥ २२ ॥

ऊ॒र्जं नो॑ धे॒हि द्वि॒पदे॑ चतु॑ष्पदे। अ॒न्व॒ग्निरु॑ष॒साम॑ग्रं म॒ख्यत्।  
अ॒न्व॒हा॒नि प्र॒थ॒मो जा॒तवे॑दाः। अ॒नु सूर्य॑स्य पु॒रु॒त्रा च॑  
र॒श्मीन्। अ॒नु द्या॒वापृ॑थि॒वी आ॑त॒तान्। वि॒क्र॑म॒स्व म॒हाꣳ  
अ॑सि। वे॒दि॒ष॒न्मानु॑षे॒भ्यः। त्रि॒षु लो॒केषु॑ जा॒गृ॒हि। य॒दिदं॑

दिवो यददः पृथिव्याः। संविदाने रोदसी सं बभूवतुः॥२३॥

तयोः पृष्ठे सीदतु जातवेदाः। शम्भूः प्रजाभ्यस्तनुवे  
स्योनः। प्राणं त्वाऽमृत आ दधामि। अन्नादमन्नाद्याय।  
गोप्तारं गुप्त्यै। यत्ते शुक्र शुक्रं वर्चः शुक्रा तनूः। शुक्रं  
ज्योतिरजस्रम्। तेन मे दीदिहि तेन त्वाऽऽदधे। अग्निनाऽग्ने  
ब्रह्मणा। आनशे व्यानशे सर्वमायुर्व्यानशे॥२४॥

नर्यं प्रजां मे गोपाय। अमृतत्वाय जीवसे। जातां  
जनिष्यमाणां च। अमृते सत्ये प्रतिष्ठिताम्। अथर्व  
पितुं मे गोपाय। रसमन्नमिहायुषे। अदब्धायोऽशीततनो।  
अविषन्नः पितुं कृणु। शःस्यं पशून्मे गोपाय। द्विपादो ये  
चतुष्पदः॥२५॥

अष्टाशफाश्च य इहाग्ने। ये चैकशफा आशुगाः। सप्रथ  
सभां मे गोपाय। ये च सभ्याः सभासदः। तानिन्द्रियावतः  
कुरु। सर्वमायुरुपासताम्। अहे बुध्निय मन्त्रं मे गोपाय।  
यमृषयस्त्रैविदा विदुः। ऋचः सामानि यजूंषि। सा हि  
श्रीरमृता सताम्॥२६॥

चतुः शिखण्डा युवतिः सुपेशाः। घृतप्रतीका भुवनस्य  
मध्ये। मर्मज्यमाना महते सौभगाय। मह्यं धुक्ष्व यजमानाय  
कामान्। इहैव सन्तत्रं सतो वो अग्नयः। प्राणेन वाचा मनसा  
बिभर्मि। तिरो मा सन्तमायुर्मा प्रहासीत्। ज्योतिषा वो



वैश्वानरेणोपतिष्ठे। पञ्चधाऽग्नीन्व्यक्रामत्। विराट्थ्सृष्टा प्रजा-  
पतेः। ऊर्ध्वाऽऽरोहद्रोहिणी। योनिरग्नेः प्रतिष्ठितिः॥२७॥

विशन्तु नः पुरुषीर्विधेम निधाय यत्तेऽग्रदाहाय बृहत्याँ ब्रह्मणा दुवस्यत विश्ववारं इममञ्जते पुरोगां प्रजनयिष्यथो  
जनिष्यतेऽस्मै मम महिम्ना वर्चसे दधेथ्सुवर्गो भाहि सम्बभूवतुरायुर्व्यानशे चतुष्पदः सुतां प्रजापतेर्द्वे च॥२७॥[१]

नवैतान्यहानि भवन्ति। नव वै सुवर्गा लोकाः।  
यदेतान्यहान्युपयन्ति। नवस्वेव तथ्सुवर्गेषु लोकेषु सत्रिणः  
प्रतितिष्ठन्तो यन्ति। अग्निष्टोमाः परः सामानः कार्या इत्याहुः।  
अग्निष्टोमसंमितः सुवर्गो लोक इति। द्वादशाग्निष्टोमस्य  
स्तोत्राणि। द्वादश मासाः संवत्सरः। तत्तत्र सूक्ष्मम्। उक्थ्या  
एव सप्तदशाः परः सामानः कार्याः॥२८॥

पशवो वा उक्थानि। पशूनामवरुद्धौ। विश्वजिदभिजिता-  
वग्निष्टोमौ। उक्थ्याः सप्तदशाः परः सामानः। ते सः स्तुता  
विराजमभि सम्पद्यन्ते। द्वे चर्चावतिरिच्येते। एकया  
गौरतिरिक्तः। एकयाऽऽयुरुनः। सुवर्गो वै लोको ज्योतिः।  
ऊर्ग्विराट्॥२९॥

सुवर्गमेव तेन लोकमभि जयन्ति। यत्परं राथन्तरम्।  
तत्प्रथमेऽहंकार्यम्। बृहद्वितीयै। वैरूपं तृतीयै। वैराजं चतुर्थै।  
शाक्रं पञ्चमे। रैवतं षष्ठे। तदु पृष्ठेभ्यो नयन्ति। सन्तनय  
एते ग्रहा गृह्यन्ते॥३०॥

अतिग्राह्याः परः सामसु। इमानेवैतैर्लोकांश्च सन्तन्वन्ति।  
मिथुना एते ग्रहा गृह्यन्ते। अतिग्राह्याः परः सामसु। मिथुनमेव  
तैर्यजमाना अवरुन्धते। बृहत्पृष्ठं भवति। बृहद्वै सुवर्गो लोकः।

बृह॒तै॒व सु॒व॒र्गं लो॒कं य॑न्ति। त्र॒य॒स्त्रि॒ं॒शि ना॒म॒ सा॒म॒। मा॒ध्यं  
दि॒ने प॒र्व॒मा॒ने भ॑वति॥३१॥

त्र॒य॒स्त्रि॒ं॒शु द्वे॑ दे॒वताः॑। दे॒वता॑ ए॒वाव॑रुन्धते। ये वा इ॒तः  
परा॑श्च॒ सं॒व॒त्स॒रमु॑प॒यन्ति॑। न है॒नं ते॒ स्व॒स्ति स॒म॑श्नुवते।  
अथ॒ येऽमु॒तोऽर्वा॑श्चमु॒प॒यन्ति॑। ते है॒नं॒ स्व॒स्ति स॒म॑श्नुवते।  
ए॒तद्वा अ॒मुतोऽर्वा॑श्चमु॒प॒यन्ति॑। यदे॒वम्। यो ह॒ खलु॒ वाव॑  
प्र॒जाप॑तिः। स उ॒वे॒वेन्द्रः॑। तदु॑ दे॒वेभ्यो॒ न॑यन्ति॥३२॥

कार्या विराट्गृह्यन्ते पर्वमाने भवतीन्द्र एकं च॥५॥ [२]

स॒न्त॑ति॒र्वा ए॒ते ग्र॑हाः। यत्प॒रः सा॒मानः॑। वि॒षू॒वा॒न्दि॒वा-  
की॒र्त्य॑म्। यथा॒ शा॒ला॒यै प॑क्ष॒सी। ए॒व॒ सं॒व॒त्स॒रस्य॑  
प॑क्ष॒सी। यदे॒तेन॑ गृ॒ह्ये॒रन्। वि॒षू॒ची सं॒व॒त्स॒रस्य॑ प॑क्ष॒सी  
व्य॒व॒स्र॒से॒या॒ता॒म्। आ॒र्ति॒मा॒र्च्छे॒युः। यदे॒ते गृ॒ह्यन्ते॑। यथा॒  
शा॒ला॒यै प॑क्ष॒सी म॒ध्य॒मं व॒॒श॒म॒भि॒ सं॒मा॒य॒च्छ॑ति॥३३॥

ए॒व॒ सं॒व॒त्स॒रस्य॑ प॑क्ष॒सी दि॒वा॒की॒र्त्य॑म॒भि॒ सं॒ त॑न्वन्ति।  
ना॒र्ति॒मा॒र्च्छ॑न्ति। ए॒क॒वि॒ं॒श॒म॒ह॑र्भवति। शु॒क्रा॒ग्रा ग्र॑हा गृ॒ह्यन्ते॑।  
प्र॒त्यु॒त्त॑ब्धे॒ स॒य॒त्वा॒य॑। सौ॒र्य॑ ए॒तद॑हः प॒शु॒रा॒ल॒भ्य॑ते। सौ॒र्यो-  
ऽति॑ग्रा॒ह्यो गृ॒ह्यते॑। अ॒ह॒रे॒व रू॒पेण॑ स॒म॑र्धयन्ति। अथो॒ अ॒हं  
ए॒वैष॑ ब॒लि॒र्ह्मि॑यते। स॒प्तै॒तद॑ह॒रति॑ग्रा॒ह्या गृ॒ह्यन्ते॑॥३४॥

स॒प्त॒ वै शी॑र्ष॒ण्याः प्रा॑णाः। अ॒सा॒वा॒दि॒त्यः शि॑रः  
प्र॒जा॒ना॑म्। शी॒र्ष॒न्ने॒व प्र॒जा॒नां प्रा॑णान्दधाति। तस्मा॑त्स॒प्त  
शी॒र्ष॒न्प्रा॑णाः। इन्द्रो॑ वृ॒त्रं ह॒त्वा। अ॒सु॒रा॒न्य॒रा॒भा॒व्य॑। स

इमाँल्लोकानभ्यजयत्। तस्यासौ लोकोऽनभिजित आसीत्।  
तं विश्वकर्म भूत्वाऽभ्यजयत्। यद्वैश्वकर्मणो गृह्यते॥३५॥

सुवर्गस्य लोकस्याभिजित्यै। प्र वा एतेऽस्माल्लोकाच्चवन्ते।  
ये वैश्वकर्मणं गृह्यते। आदित्यः श्वो गृह्यते। इयं वा अदितिः।  
अस्यामेव प्रति तिष्ठन्ति। अन्योन्यो गृह्येते। विश्वान्येवान्येन  
कर्माणि कुर्वाणा यन्ति। अस्यामन्येन प्रति तिष्ठन्ति।  
तावाऽपरार्धात्संवत्सरस्यान्योन्यो गृह्येते। तावुभौ सह  
महाव्रते गृह्येते। यज्ञस्यैवान्तं गत्वा। उभयोर्लोकयोः प्रति  
तिष्ठन्ति। अर्कमुक्थं भवति। अन्नाद्यस्यावरुद्धौ॥३६॥

समायच्छत्यतिग्राह्यां गृह्यन्ते गृह्यते संवत्सरस्यान्योन्यो गृह्येते पञ्च च॥४॥ [३]

एकविंश एष भवति। एतेन वै देवा एकविंशेन।  
आदित्यमित उत्तमं सुवर्गं लोकमारोहयन्। स वा एष  
इत एकविंशः। तस्य दशावस्तादहानि। दशं परस्तात्।  
स वा एष विराज्युभयतः प्रतिष्ठितः। विराजि हि वा एष  
उभयतः प्रतिष्ठितः। तस्मादन्तरेमौ लोकौ यन्। सर्वेषु सुवर्गेषु  
लोकेष्वभिपन्नेति॥३७॥

देवा वा आदित्यस्य सुवर्गस्य लोकस्य। पराचो-  
ऽतिपादादबिभयुः। तं छन्दोभिरदृष्टं धृत्यै। देवा वा  
आदित्यस्य सुवर्गस्य लोकस्य। अवाचोऽवपादादबिभयुः।  
तं पञ्चभीं रश्मिभिरुदवयन्। तस्मादेकविंशेऽहन्पञ्च  
दिवाकीर्त्यानि क्रियन्ते। रश्मयो वै दिवाकीर्त्यानि। ये

गायत्रे। ते गायत्रीषूत्तरयोः पवमानयोः॥३८॥

महादिवाकीर्त्यं होतुः पृष्ठम्। विकुर्णं ब्रह्मसामम्।  
भासोऽग्निष्टोमः। अथैतानि पराणि। परैर्वै देवा आदित्यं  
सुवर्गं लोकमपारयन्। यदपारयन्। तत्पराणां परत्वम्।  
पारयन्त्येनं पराणि। य एवं वेद। अथैतानि स्पराणि। स्परेर्वै  
देवा आदित्यं सुवर्गं लोकमस्परयन्। यदस्परयन्।  
तत्स्पराणां स्परत्वम्। स्परयन्त्येनं स्पराणि। य एवं  
वेद॥३९॥

एति पवमानयोः स्पराणि पञ्च च॥३॥ [४]

अप्रतिष्ठां वा एते गच्छन्ति। येषां संवत्सरेऽनाप्तेऽथ।  
एकादशिन्याप्यते। वैष्णवं वांमनमालभन्ते। यज्ञो वै विष्णुः।  
यज्ञमेवालभन्ते प्रतिष्ठित्यै। ऐन्द्राग्रमालभन्ते। इन्द्राग्नी  
वै देवानामयातयामानौ। ये एव देवते अयातयाम्नी। ते  
एवाऽऽलभन्ते॥४०॥

वैश्वदेवमालभन्ते। देवता एवावरुन्धते। द्यावापृथिव्या  
धेनुमालभन्ते। द्यावापृथिव्योरेव प्रति तिष्ठन्ति। वायुव्यं  
वत्समालभन्ते। वायुरेवैभ्यो यथाऽऽयतनाद्देवता अव रुन्धे।  
आदित्यामविं वशामालभन्ते। इयं वा अदितिः। अस्यामेव  
प्रति तिष्ठन्ति। मैत्रावरुणीमालभन्ते॥४१॥

मित्रेणैव यज्ञस्य स्विष्टं शमयन्ति। वरुणेन दुरिष्टम्।  
प्राजापत्यं तूपरं महाव्रत आलभन्ते। प्राजापत्योऽतिग्राह्यो  
गृह्यते। अहरेव रूपेण समर्धयन्ति। अथो अहं एवैष

बलिर्हियते। आग्नेयमा लभन्ते प्रति प्रज्ञात्यै। अजपेत्वान्  
वा एते पूर्वैर्मासैरव रुन्धते। यदेते गुव्याः पशवं आलभ्यन्ते।  
उभयेषां पशूनामवरुद्धौ॥४२॥

यदतिरिक्तामेकादशिनीमालभेरन्। अप्रियं भ्रातृव्यमभ्यति-  
रिच्येत। यद्वौ द्वौ पशू समस्येयुः। कनीय आयुः कुर्वीरन्।  
यदेते ब्राह्मणवन्तः पशवं आलभ्यन्ते। नाप्रियं भ्रातृव्यमभ्यति-  
रिच्येते। न कनीय आयुः कुर्वते॥४३॥

ते एवालभन्ते मैत्रावरुणीमालभन्तेऽवरुद्धौ सप्त च॥४॥ [५]

प्रजापतिः प्रजाः सृष्ट्वा वृत्तोऽशयत्। तं देवा भूतानां  
रसं तेजः सम्भृत्य। तेनैनमभिषज्यन्। महानववर्तीति।  
तन्महाव्रतस्य महाव्रतत्वम्। महद्व्रतमिति। तन्महाव्रतस्य  
महाव्रतत्वम्। महतो व्रतमिति। तन्महाव्रतस्य महाव्रतत्वम्।  
पञ्चविंशः स्तोमो भवति॥४४॥

चतुर्विंशत्यर्धमासः संवत्सरः। यद्वा एतस्मिन्संवत्सरेऽधि-  
प्राजायत। तदन्नं पञ्चविंशमभवत्। मध्यतः क्रियते। मध्यतो  
ह्यन्नमशितं धिनोति। अथो मध्यत एव प्रजानामूर्ध्नीयते।  
अथ यद्वा इदमन्ततः क्रियते। तस्मादुदन्ते प्रजाः समैधन्ते।  
अन्ततः क्रियते प्रजननायैव। त्रिवृच्छिरो भवति॥४५॥

त्रेधाविहितः हि शिरः। लोमं छुवीरस्थि। परांचा  
स्तुवन्ति। तस्मात्तत्सदृगेव। न मेद्यतोऽनु मेद्यति। न  
कृश्यतोऽनु कृश्यति। पञ्चदशोऽन्यः पक्षो भवति। सप्तदशो-

ऽन्यः। तस्माद्वयाङ्गस्यन्यतरमर्धमभि पर्यावर्तन्ते। अन्यतरतो हि तद्वरीयः क्रियते॥४६॥

पञ्चविंश आत्मा भवति। तस्मान्मध्यतः पशवो वरिष्ठाः। एकविंशं पुच्छम्। द्विपदासु स्तुवन्ति प्रतिष्ठित्यै। सर्वेण सह स्तुवन्ति। सर्वेण ह्यात्मनाऽऽत्मन्वी। सहोत्पतन्ति। एकैकामुच्छिषन्ति। आत्मन् ह्यङ्गानि बद्धानि। न वा एतेन सर्वः पुरुषः॥४७॥

यदित इतो लोमानि दतो नखान्। परिमादः क्रियन्ते। तान्येव तेन प्रत्युप्यन्ते। औदुम्बरस्तल्पो भवति। ऊर्वा अन्नमुदुम्बरः। ऊर्ज एवान्नाद्यस्याव-  
रुद्धौ। यस्य तल्पसद्यमभिजित् स्यात्। स देवानां साम्यक्षे। तल्पसद्यमभिजयानीति तल्पमारुह्योद्गायेत्। तल्पसद्यमेवाभि जयति॥४८॥

यस्य तल्पसद्यमभिजित् स्यात्। स देवानां साम्यक्षे। तल्पसद्यं मा पराजेषीति तल्पमारुह्योद्गायेत्। न तल्पसद्यं पराजयते। प्लेङ्गे शंसति। महो वै प्लेङ्गः। महस एवान्नाद्यस्या-  
वरुद्धौ। देवासुराः संयन्ता आसन्। त आदित्ये व्यायच्छन्त। तं देवाः समजयन्॥४९॥

ब्राह्मणश्च शूद्रश्च चर्मकर्ते व्यायच्छेते। दैव्यो वै वर्णो ब्राह्मणः। असुर्यः शूद्रः। इमेऽराथ्सुरिमे सुभूतमक्रन्नित्यन्यतरो ब्रूयात्। इम उद्वासीकरिण इमे दुर्भूतमक्रन्नित्यन्यतरः।

यदेवैषां सुकृतं या राद्धिः। तदन्यतरोऽभि श्रीणाति।  
 यदेवैषां दुष्कृतं याऽराद्धिः। तदन्यतरोऽपं हन्ति। ब्राह्मणः  
 सं जयति। मुमेवाऽऽदित्यं भ्रातृव्यस्य संविन्दन्ते॥५०॥

भुवति भुवति क्रियते पुरुषो जयत्यजयञ्जयत्येकं च॥७॥ [६]

उद्धन्यमानं नवैतानि सन्ततिरेकविंश एषोऽप्रतिष्ठां प्रजापतिवृत्तः षट्॥६॥

उद्धन्यमानं शोचिष्केशोऽग्रे सपत्नानतिग्राह्या वैश्वदेवमालभन्ते पञ्चाशत्॥५०॥

उद्धन्यमानं संविन्दन्ते॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके द्वितीयः  
 प्रपाठकः समाप्तः॥

॥तृतीयः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके तृतीयः प्रपाठकः॥

दे॒वा॒सुराः संय॑त्ता आसन्। ते दे॒वा वि॑ज॒यमु॑प॒यन्तः।  
अ॒ग्नी॒षोम॑योस्तेज॒स्विनी॑स्त॒नूः सन्न्य॑दधत। इ॒दमु॑ नो  
भ॒विष्य॑ति। यदि॑ नो जे॒ष्यन्ती॑ति। तेना॒ग्नी॒षोमा॒वपा॑क्रामताम्।  
ते दे॒वा वि॑जित्य। अ॒ग्नी॒षोमा॒वन्वै॑च्छन्। तेऽग्नि॑मन्व॒-  
विन्द॑न्तुषू॒थ्सन्न॑म्। तस्य॒ विभ॑क्तीभिस्तेज॒स्विनी॑स्त॒नू-  
रवा॑रुन्धत॥१॥

ते सोम॑मन्व॒विन्द॑न्। तम॑घ्नन्। तस्य॑ यथाऽभि॒ज्ञाय॑  
त॒नूर्व्य॑गृह्णत। ते ग्रहा॑ अभवन्। तद्ग्रहा॑णां ग्रह॒त्वम्। यस्यै॒वं  
वि॒दुषो॑ ग्रहा॑ गृह्यन्ते। तस्य॒ त्वैव॑ गृही॒ताः। नाना॑ऽऽग्नेयं  
पुनरा॑धेये॒ कुर्यात्। यदना॑ग्नेयं पुनरा॑धेये॒ कुर्यात्। व्यृद्ध॑मे॒व  
तत्॥२॥

अना॑ग्नेयं वा ए॒तत्क्रि॑यते। यथ्स॒मिध॒स्तनून॑पा॒तमि॒डो  
ब॒र्हि॒र्यज॑ति। उ॒भावा॑ग्नेयावाज्य॒भागौ॑ स्याताम्। अना॑ज्यभागौ  
भव॑त॒ इत्या॑हुः। यदु॒भावा॑ग्नेयावन्वश्चा॒विति॑। अ॒ग्नये॑  
पव॑माना॒योत्तरः॑ स्यात्। यत्पव॑मानाय। तेनाऽऽज्य॑भागः।  
तेन॑ सौ॒म्यः। बुध॑न्वत्याग्नेयस्याऽऽज्य॑भागस्य पुरोऽनु॒वाक्या॑  
भव॑ति॥३॥

यथा॑ सु॒प्तं बो॒धय॑ति। ता॒दृगे॒व तत्। अ॒ग्नि॒न्य॒क्ताः  
प॒त्नीसं॑या॒जाना॑मृचः स्युः। तेना॑ऽऽग्नेयं सर्वं॑ भवति। ए॒क॒धा



तेजस्विनीं देवतामुपैतीत्याहुः। सैनमीश्वरा प्रदह इति। नेति ब्रूयात्। प्रजननं वा अग्निः। प्रजननमेवोपैतीति। कृतयजुः सम्भृतसम्भार इत्याहुः॥४॥

न सम्भृत्याः सम्भाराः। न यजुः कार्यमिति। अथो खलु। सम्भृत्या एव सम्भाराः। कार्यं यजुः। पुनराधेयस्य समृद्धौ। तेनोपांशु प्रचरति। एष्य इव वा एषः। यत्पुनराधेयः। यथोपांशु नष्टमिच्छति॥५॥

तादृगेव तत्। उच्चैः स्विष्टकृतमुत्सृजति। यथा नष्टं वित्त्वा प्राहायमिति। तादृगेव तत्। एकधा तेजस्विनीं देवतामुपैतीत्याहुः। सैनमीश्वरा प्रदह इति। तत्तथा नोपैति। प्रयाजानूयाजेष्वेव विभक्तीः कुर्यात्। यथापूर्वमाज्यभागौ स्याताम्। एवं पत्नीसंयाजाः॥६॥

तद्वैश्वानरवत्प्रजननवत्तरमुपैतीति। तदाहुः। व्यृद्धं वा एतत्। अनाग्नेयं वा एतत्क्रियत इति। नेति ब्रूयात्। अग्निं प्रथमं विभक्तीनां यजति। अग्निमुत्तमं पत्नीसंयाजानाम्। तेनोऽऽग्नेयम्। तेन समृद्धं क्रियत इति॥७॥

अरुन्धतैव तद्वति सम्भृतसम्भार इत्याहुरिच्छति पत्नीसंयाजा नवं च॥७॥ [१]

देवा वै यथादर्शं यज्ञानाहरन्त। योऽग्निष्टोमम्। य उक्थ्यम्। योऽतिरात्रम्। ते सहैव सर्वे वाजपेयमपश्यन्। ते। अन्योऽन्यस्मै नातिष्ठन्त। अहमनेन यजा इति। तेऽब्रुवन्। आजिमस्य धावामेति॥८॥

तस्मिन्नाजिमधावन्। तं बृहस्पतिरुदजयत्। तेनायजत।  
 स स्वाराज्यमगच्छत्। तमिन्द्रोऽब्रवीत्। मामनेन  
 याजयेति। तेनेन्द्रमयाजयत्। सोऽग्रं देवतानां पर्येत।  
 अगच्छत्स्वाराज्यम्। अतिष्ठन्तास्मै ज्यैष्ठ्याय॥९॥

य एवं विद्वान् वाजपेयेन यजते। गच्छति स्वाराज्यम्।  
 अग्रं समानानां पर्येति। तिष्ठन्तेऽस्मै ज्यैष्ठ्याय। स वा एष  
 ब्राह्मणस्य चैव राजन्यस्य च यज्ञः। तं वा एतं वाजपेय  
 इत्याहुः। वाजाप्यो वा एषः। वाजुः ह्येतेन देवा ऐप्सन्।  
 सोमो वै वाजपेयः। यो वै सोमं वाजपेयं वेद॥१०॥

वाज्यैवैनं पीत्वा भवति। आऽस्य वाजी जायते। अन्नं वै  
 वाजपेयः। य एवं वेद। अत्यन्नम्। आऽस्यान्नादो जायते।  
 ब्रह्म वै वाजपेयः। य एवं वेद। अत्ति ब्रह्मणाऽन्नम्। आऽस्य  
 ब्रह्मा जायते॥११॥

वाग्वै वाजस्य प्रसवः। य एवं वेद। करोति वाचा वीर्यम्।  
 ऐनं वाचा गच्छति। अपिंवतीं वाचं वदति। प्रजापतिर्देवेभ्यो  
 यज्ञान्व्यादिशत्। स आत्मन्वाजपेयमधत्त। तं देवा अब्रुवन्।  
 एष वाव यज्ञः। यद्वाजपेयः॥१२॥

अप्येव नोऽत्रास्त्विति। तेभ्य एता उज्जितीः प्रायच्छत्। ता  
 वा एता उज्जितयो व्याख्यायन्ते। यज्ञस्य सर्वत्वाय।  
 देवतानामनिर्भागाय। देवा वै ब्रह्मणश्चान्नस्य च  
 शमलमपाघ्नन्। यद्ब्रह्मणः शमलमासीत्। सा गाथा

नाराशंस्यभवत्। यदन्नस्य। सा सुरा॥१३॥

तस्माद्वायतश्च मत्तस्य च न प्रतिगृह्यम्। यत्प्रतिगृहीयात्। शमलं प्रतिगृहीयात्। सर्वा वा एतस्य वाचोऽवरुद्धाः। यो वाजपेययाजी। या पृथिव्यां याऽग्नौ या रथन्तरे। याऽन्तरिक्षे या वायौ या वामदेव्ये। या दिवि याऽऽदित्ये या बृहति। याऽप्सु यौषधीषु या वनस्पतिषु। तस्माद्वाजपेययाज्यात्विजीनः। सर्वा ह्यस्य वाचोऽवरुद्धाः॥१४॥

धावामेति ज्येष्ठाय वेदं ब्रह्मा जायते वाजपेयः सुराऽऽत्विजीन् एकं च॥७॥ [२]

देवा वै यदन्यैर्ग्रहैर्यज्ञस्य नावारुन्धत। तदतिग्राहैरतिगृह्यावारुन्धत। तदतिग्राह्याणामतिग्राह्यत्वम्। यदतिग्राह्या गृह्यन्ते। यदेवान्यैर्ग्रहैर्यज्ञस्य नावं रुन्धे। तदेव तैरतिगृह्यावं रुन्धे। पञ्च गृह्यन्ते। पाङ्क्तौ यज्ञः। यावानेव यज्ञः। तमात्वाऽव रुन्धे॥१५॥

सर्व एन्द्रा भवन्ति। एकधैव यजमान इन्द्रियं दधति। सप्तदश प्राजापत्या ग्रहा गृह्यन्ते। सप्तदशः प्रजापतिः। प्रजापतेरास्यै। एकयर्चा गृह्णाति। एकधैव यजमाने वीर्यं दधाति। सोमग्रहाऽश्च सुराग्रहाऽश्च गृह्णाति। एतद्वै देवानां परममन्नम्। यथ्सोमः॥१६॥

एतन्मनुष्याणाम्। यथ्सुरा। परमेणैवास्मां अन्नाद्येनावरमन्नाद्यमव रुन्धे। सोमग्रहान्गृह्णाति। ब्रह्मणो वा एतत्तेजः। यथ्सोमः। ब्रह्मण एव तेजसा तेजो यजमाने दधाति।

सुराग्रहान्गृह्णाति। अन्नस्य वा एतच्छमलम्। यथ्सुरा॥१७॥

अन्नस्यैव शमलेन शमलं यजमानादपहन्ति।  
सोमग्रहाःश्च सुराग्रहाःश्च गृह्णाति। पुमान् वै सोमः।  
स्त्री सुरा। तन्मिथुनम्। मिथुनमेवास्य तद्यज्ञे करोति  
प्रजननाय। आत्मानमेव सोमग्रहैः स्पृणोति। जायाः  
सुराग्रहैः। तस्माद्वाजपेययाज्यमुष्मिल्लोके स्त्रियः सम्भवति।  
वाजपेयाभिजितुः ह्यस्य॥१८॥

पूर्वे सोमग्रहा गृह्यन्ते। अपरे सुराग्रहाः। पुरोऽक्षः  
सोमग्रहान्त्सादयति। पश्चादक्षः सुराग्रहान्। पापवस्यस्य  
विधृत्यै। एष वै यजमानः। यथ्सोमः। अन्नः सुरा।  
सोमग्रहाःश्च सुराग्रहाःश्च व्यतिषजति। अन्नाद्येनैवैनं  
व्यतिषजति॥१९॥

सम्पृचः स्थ सं मा भद्रेण पृङ्केत्याह। अन्नं वै भद्रम्। अन्ना-  
द्येनैवैनं सः सृजति। अन्नस्य वा एतच्छमलम्। यथ्सुरा।  
पाप्मेव खलु वै शमलम्। पाप्मना वा एनमेतच्छमलेन  
व्यतिषजति। यथ्सोमग्रहाःश्च सुराग्रहाःश्च व्यतिषजति।  
विपृचः स्थ वि मा पाप्मना पृङ्केत्याह। पाप्मनैवैनं शमलेन  
व्यावर्तयति॥२०॥

तस्माद्वाजपेययाजी पूतो मेध्यो दक्षिण्यः। प्राडुद्रवति  
सोमग्रहैः। अमुमेव तैर्लोकमभिजयति। प्रत्यङ्खसुराग्रहैः।  
इममेव तैर्लोकमभिजयति। प्रतिष्ठन्ति सोमग्रहैः। यावदेव

सत्यम्। तेन सूयते। वाजसृज्यः सुराग्रहान् हरन्ति। अनृतेनैव  
विश्वं सृजति। हिरण्यपात्रं मधोः पूर्णं ददाति। मध्व्यो-  
ऽसानीति। एकधा ब्रह्मण उप हरति। एकधैव यजमान  
आयुस्तेजो दधाति॥२१॥

आत्माऽव रुन्धे सोमः शर्मलं यथ्मुरा हस्येन व्यतिपजति व्यावर्तयति सृजति वृत्वारि च॥७॥—[३]

ब्रह्मवादिनो वदन्ति। नाग्निष्टोमो नोक्थ्यः। न षोडशी  
नातिरात्रः। अथ कस्माद्वाजपेये सर्वं यज्ञक्रतवोऽवरुध्यन्त  
इति। पशुभिरिति ब्रूयात्। आग्नेयं पशुमालभते। अग्निष्टोममेव  
तेनाव रुन्धे। ऐन्द्राग्नेनोक्थ्यम्। ऐन्द्रेण षोडशिनः स्तोत्रम्।  
सारस्वत्याऽतिरात्रम्॥२२॥

मारुत्या बृहतः स्तोत्रम्। एतावन्तो वै यज्ञक्रतवः।  
तान्पशुभिरेवाव रुन्धे। आत्मानमेव स्पृणोत्यग्निष्टोमेन।  
प्राणापानावुक्थ्येन। वीर्यं षोडशिनः स्तोत्रेण।  
वाचमतिरात्रेण। प्रजां बृहतः स्तोत्रेण। इममेव  
लोकमभिजयत्यग्निष्टोमेन। अन्तरिक्षमुक्थ्येन॥२३॥

सुवर्गं लोकं षोडशिनः स्तोत्रेण। देवयानानेव पथ  
आरोहत्यतिरात्रेण। नाकं रोहति बृहतः स्तोत्रेण। तेज  
एवाऽऽत्मन्धत्त आग्नेयेन पशुना। ओजो बलमैन्द्राग्नेन।  
इन्द्रियमैन्द्रेण। वाचं सारस्वत्या। उभावेव देवलोकं  
च मनुष्यलोकं चाभिजयति मारुत्या वशया। सप्तदश  
प्राजापत्यान्पशूनालभते। सप्तदशः प्रजापतिः॥२४॥

प्रजापतेराप्त्यै। श्यामा एकंरूपा भवन्ति। एवमिव हि  
प्रजापतिः समृद्धौ। तान्पर्यग्निकृतानुत्सृजति। मरुतो यज्ञ-  
मोजिघांसन्प्रजापतेः। तेभ्य एतां मारुतीं वशामालभत।  
तयैवैनानशमयत्। मारुत्या प्रचर्य। एतान्त्संज्ञपयेत्। मरुत  
एव शमयित्वा॥२५॥

एतैः प्रचरति। यज्ञस्याघाताय। एकधा वपा जुहोति।  
एकदेवत्यां हि। एते। अथो एकधैव यजमाने वीर्यं दधाति।  
नैवारेण सप्तदशशरावेणैतरहि प्रचरति। एतत्पुरोडाशा ह्येते।  
अथो पशूनामेव छिद्रमपि दधाति। सारस्वत्योत्तमया प्रचरति।  
वाग्वै सरस्वती। तस्मात्प्राणानां वागुत्तमा। अथो प्रजापतावेव  
यज्ञं प्रतिष्ठापयति। प्रजापतिरहि वाक्। अपन्नदती भवति।  
तस्मान्मनुष्याः सर्वा वाचं वदन्ति॥२६॥

अतिरात्रमन्तरिक्षमुक्थ्येन प्रजापतिः शमयित्वोत्तमया प्रचरति षट् च॥५॥ [४]

सवित्रं जुहोति कर्मणः कर्मणः पुरस्तात्। कस्तद्वेदेत्याहुः।  
यद्वाजपेयस्य पूर्वं यदपरमिति। सवितृप्रसूत एव यथापूर्वं  
कर्माणि करोति। सवनेसवने जुहोति। आक्रमणमेव  
तथ्येतुं यजमानः कुरुते। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै।  
वाचस्पतिर्वाचमुद्य स्वदाति न इत्याह। वाग्वै देवानां  
पुराऽन्नमासीत्। वाचमेवास्मा अन्नं स्वदयति॥२७॥

इन्द्रस्य वज्रोऽसि वार्त्रघ्न इति रथमुपावहरति विजित्यै।

वाजस्य॑ नु प्र॑सवे मा॒तरं म॒हीमि॒त्याह॑। यच्चै॒वेयम्।  
यच्चा॒स्यामधि॑। तदे॒वावं रु॒न्धे। अथो॒ तस्मिन्ने॒वोभये॑ऽभि॒  
षि॑च्यते। अ॒प्स्वन्तर॑मृ॒तम॑प्सु भै॒षज॑मित्यश्वान्प॒लूय॑ति।  
अ॒प्सु वा अश्व॑स्य॒ तृती॑यं प्रवि॑ष्टम्। तद॑नुवे॒नन्वव॑प्लवते।  
यद॒प्सु प॑ल्पू॒लय॑ति॥२८॥

यदे॒वास्या॒प्सु प्रवि॑ष्टम्। तदे॒वावं रु॒न्धे। बहु॒ वा  
अश्वो॑ऽमे॒ध्यमु॑पगच्छति। यद॒प्सु प॑ल्पू॒लय॑ति। मे॒ध्याने॒वै॒  
ना॑न्करोति। वा॒युर्वा॒ त्वा म॑नु॒र्वा त्वे॒त्याह॑। ए॒ता वा ए॒तं दे॒वता॒  
अग्रे॑ अश्वमयु॒ञ्जन्। ताभि॑रे॒वैनान् यु॑नक्ति। स॒वस्यो॑ज्जित्यै।  
यजु॑षा यु॒नक्ति॒ व्यावृ॑त्त्यै॥२९॥

अपा॑न्नपादाशुहेम॒न्निति॒ सम्मा॑र्ष्टि। मे॒ध्याने॒वैना॑न्करोति।  
अथो॒ स्तौत्ये॒वैनाना॑जिः॒ संरि॑ष्यतः। वि॒ष्णुक्र॑मान्क्रमते।  
वि॒ष्णुरे॒व भू॒त्वेमाँल्लो॒कान॑भिजयति। वैश्व॑दे॒वो वै रथः॑। अ॒ङ्गौ  
न्य॒ङ्गाव॑भितो॒ रथं॒ यावि॒त्याह॑। या ए॒व दे॒वता॒ रथे॒ प्रवि॑ष्टाः।  
ताभ्य॑ ए॒व नम॑स्करोति। आ॒त्मनो॑ऽना॒त्यै। अश॑मरथं  
भा॒वुको॑ऽस्य॒ रथो॑ भवति। य ए॒वं वेद॑॥३०॥

स्वदयति पल्पूलयति व्यावृत्त्या अनौत्यै द्वे च॥४॥

[५]

दे॒वस्या॒हः॑ संवि॒तुः प्र॑स॒वे बृ॒हस्प॑ति॒ना वाज॑जिता॒ वाजं॑  
जे॒षमि॒त्याह॑। स॒वि॒तृप्र॑सूत ए॒व ब्र॒ह्म॑णा॒ वाज॑मु॒ञ्जय॑ति।  
दे॒वस्या॒हः॑ संवि॒तुः प्र॑स॒वे बृ॒हस्प॑ति॒ना वाज॑जिता॒ वर्षि॑ष्ठं  
नाकः॑ रुहे॒यमि॒त्याह॑। स॒वि॒तृप्र॑सूत ए॒व ब्र॒ह्म॑णा॒ वर्षि॑ष्ठं

नाकः॑ रोहति। चात्वा॑ले रथच॒क्रं नि॒र्मितः॑ रोहति। अतो॒ वा  
अङ्गि॑रस उत्त॒माः सु॒वर्गं लो॒कमा॑यन्। सा॒क्षादे॒व यज॑मानः  
सु॒वर्गं लो॒कमे॑ति। आवे॑ष्टयति। वज्रो॒ वै रथः॑। वज्रे॑णैव  
दिशोऽभिज॑यति॥ ३१॥

वा॒जिनाः॑ सामं गायते। अन्नं॒ वै वाजः॑। अन्नमे॒वाव॑ रुन्धे।  
वा॒चो वर्ष्म॑ दे॒वेभ्योऽपा॑क्रामत्। तद्वन॒स्पती॑न्प्रावि॑शत्। सैषा  
वा॒ग्वन॒स्पति॑षु वदति। या दु॒न्दुभौ। तस्मा॑द्दु॒न्दुभिः सर्वा॑ वाचो-  
ऽति॑वदति। दु॒न्दुभीन्स॒माघ्न॑न्ति। प॒र॒मा वा ए॒षा वाक्॥ ३२॥

या दु॒न्दुभौ। प॒र॒मयै॒व वा॒चाऽव॑रां वाच॒म॑व रुन्धे।  
अथो॑ वा॒च ए॒व वर्ष्म॑ यज॑मानोऽव॑ रुन्धे। इन्द्रा॑य वाचं  
वद॑तेन्द्रं वाजं जापय॑तेन्द्रो वाज॑मजयि॒दित्या॑ह। ए॒ष वा  
ए॒तर॑हीन्द्रः। यो यज॑ते। यज॑मान ए॒व वाज॑मुञ्जयति।  
स॒प्तद॑श प्रव्या॒धाना॒जिं धा॑वन्ति। स॒प्तद॑शः॑ स्तो॒त्रं भ॑वति।  
स॒प्तद॑शसप्तदश दीयन्ते॥ ३३॥

स॒प्तद॑शः प्र॒जाप॑तिः। प्र॒जाप॑ते॒राप्त्यै॑। अर्वा॑ऽसि स॒प्तिर॑सि  
वा॒ज्यंसी॑त्याह। अ॒ग्निर्वा॑ अर्वा॑। वा॒युः स॒प्तिः। आ॒दित्यो॑ वा॒जी।  
ए॒ताभि॑रे॒वास्मै॑ दे॒वता॑भिर्दे॒वर॑थं यु॒नक्ति॑। प्र॒ष्टिवा॑हि॒नं यु॒नक्ति॑।  
प्र॒ष्टिवा॑ही वै दे॒वर॑थः। दे॒वर॑थमे॒वास्मै॑ यु॒नक्ति॑॥ ३४॥

वाजि॑नो वाजं॑ धावत॒ काष्ठां॑ गच्छ॒तेत्या॑ह। सु॒वर्गो॑ वै  
लो॒कः काष्ठा॑। सु॒वर्गमे॒व लो॒कं य॑न्ति। सु॒वर्गं॑ वा ए॒ते लो॒कं



यन्ति। य आजिं धावन्ति। प्राञ्चो धावन्ति। प्राडिंव हि  
सुवर्गो लोकः। चतसृभिरनु मन्त्रयते। चत्वारि छन्दांसि।  
छन्दोभिरेवैनांश्चसुवर्गं लोकं गमयति॥३५॥

प्र वा एतैऽस्माल्लोकाच्च्यवन्ते। य आजिं धावन्ति। उदं  
च आवर्तन्ते। अस्मादेव तेन लोकान्नयन्ति। रथविमोचनीयं  
जुहोति प्रतिष्ठित्यै। आ मा वाजस्य प्रसवो जगम्यादित्याह।  
अन्नं वै वाजः। अन्नमेवाव रुन्धे। यथालोकं वा एत उञ्जयन्ति।  
य आजिं धावन्ति॥३६॥

कृष्णलं कृष्णलं वाजसृङ्घः प्रयच्छति। यमेव ते  
वाजं लोकमुञ्जयन्ति। तं परिक्रीयाव रुन्धे। एकधा  
ब्रह्मण उपहरति। एकधैव यजमाने वीर्यं दधाति।  
देवा वा ओषधीष्वजिमयुः। ता बृहस्पतिरुदजयत्।  
स नीवारान्निरवृणीत। तन्नीवाराणां नीवारत्वम्।  
नैवारश्चरुर्भवति॥३७॥

एतद्वै देवानां परममन्नम्। यन्नीवाराः। परमेणैवास्मां  
अन्नाद्येनावरमन्नाद्यमव रुन्धे। सप्तदशशरावो भवति।  
सप्तदशः प्रजापतिः। प्रजापतेराप्त्यै। क्षीरे भवति।  
रुचमेवास्मिन्दधाति। सर्पिष्वान्भवति मेध्यत्वाय।  
बारुहस्पत्यो वा एष देवतया॥३८॥

यो वाजपेयेन यजते। बारुहस्पत्य एष चरुः।

अश्वान्त्सरिष्यतः सस्रुषश्चाव॑ घ्रापयति। यमे॒व ते वाजं॑  
लो॒कमु॒ञ्जय॑न्ति। तमे॒वाव॑ रुन्धे। अजी॑जिपत वनस्पतय॒ इन्द्रं॑  
वाजं॑ विमु॒च्यध्व॑मिति दुन्दु॒भीन् विमु॑ञ्चति। यमे॒व ते वाजं॑  
लो॒कमिन्द्रि॑यं दुन्दु॒भयं॑ उ॒ञ्जय॑न्ति। तमे॒वाव॑ रुन्धे॥३९॥

अभिजयति वा एषा वाग्दीयन्तेऽस्मै युनक्ति गमयति य अजिं धावन्ति भवति देवतयाऽष्टौ च॥९॥—[६]

ता॒र्ष्यं यज॑मानं परि॒धाप॑यति। यज्ञो॒ वै ता॒र्ष्यम्।  
य॒ज्ञेनै॒वैन॑ꣳ सम॑र्धयति। द॒र्भम॑यं परि॒धाप॑यति। प॒वित्रं॑  
वै द॒र्भाः। पु॒नात्ये॒वैन॑म्। वाजं॑ वा ए॒षोऽव॑रुरु॒त्सते। यो  
वाज॑पेये॒न यज॑ते। ओष॑धयः खलु॒ वै वाजः॑। यद्द॑र्भम॑यं  
परि॒धाप॑यति॥४०॥

वाज॑स्याव॑रुद्धौ। जाय॒ एहि॒ सुवो॒ रोहा॑वेत्या॒ह। पत्न्या॑  
ए॒वैष य॒ज्ञस्या॑न्वार॒म्भोऽन॑वच्छि॒त्यै। सप्त॑दशारत्निर्यूपो॑ भवति।  
स॒प्तद॑शः प्र॒जाप॑तिः। प्र॒जाप॑ते॒रात्यै॑। तू॒पर॑श्चतु॒रश्रि॑र्भवति।  
गौ॒धूमं॑ च॒षाल॑म्। न वा ए॒ते व्री॒हयो॒ न यवाः॑। यद्गौ॒धूमाः॑॥४१॥

ए॒वमि॑व॒ हि प्र॒जाप॑तिः समृ॑द्धौ। अथो॑ अ॒मुमे॒वास्मै॑  
लो॒कमन्न॑वन्तं करोति। वासो॑भिर्वेष्टयति। ए॒ष वै यज॑मानः।  
यद्य॑ूपः। स॒र्वदे॒वत्यं॑ वासः॑। सर्वा॑भिरे॒वैनं॑ दे॒वता॑भिः सम॑र्धयति।  
अथो॑ आ॒क्रम॑णमे॒व तत्स॑ेतुं यज॑मानः कुरुते। सु॒वर्ग॑स्य  
लो॒कस्य॑ सम॑ष्ट्यै। द्वा॒दश॑ वाजप्रस॒वीया॑नि जुहोति॥४२॥

द्वा॒दश॑ मा॒साः संव॑त्सरः। सं॒वत्स॑रमे॒व प्री॑णाति। अथो॑  
संव॑त्स॒रमे॒वास्मा॑ उप॑दधाति। सु॒वर्ग॑स्य लो॒कस्य॑ सम॑ष्ट्यै।

दशभिः कल्पै रोहति। नव वै पुरुषे प्राणाः। नाभिर्दशमी।  
प्राणानेव यथास्थानं कल्पयित्वा। सुवर्गं लोकमेति। एतावद्वै  
पुरुषस्य स्वम्॥४३॥

यावत्प्राणाः। यावद्देवास्यास्ति। तेन सह सुवर्गं  
लोकमेति। सुवर्देवाः अगन्मेत्याह। सुवर्गमेव लोकमेति।  
अमृतां अभूमेत्याह। अमृतमिव हि सुवर्गो लोकः। प्रजापतेः  
प्रजा अभूमेत्याह। प्राजापत्यो वा अयं लोकः। अस्मादेव  
तेन लोकान्नैति॥४४॥

समहं प्रजया सं मया प्रजेत्याह। आमेवैतामा शास्ते।  
आसपुटेर्घन्ति। अन्नं वा इयम्। अन्नाद्येनैवेनः समर्धयन्ति।  
ऊषैर्घन्ति। एते हि साक्षादन्नम्। यदूषाः। साक्षादेनैवैनमन्नाद्येन  
समर्धयन्ति। पुरस्तात्प्रत्यश्च घन्ति॥४५॥

पुरस्ताद्धि प्रतीचीनमन्नमद्यते। शीर्षतो घन्ति।  
शीर्षतो ह्यन्नमद्यते। दिग्भ्यो घन्ति। दिग्भ्य एवास्मां  
अन्नाद्यमवरुन्धते। ईश्वरो वा एष पराङ्मुदघः। यो यूपः  
रोहति। हिरण्यमध्यवरोहति। अमृतं वै हिरण्यम्। अमृतं  
सुवर्गो लोकः॥४६॥

अमृतं एव सुवर्गं लोके प्रति तिष्ठति। शतमानं भवति।  
शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रति तिष्ठति।  
पुष्ट्यै वा एतद्रूपम्। यदजा। त्रिः संवत्सरस्यान्यान्पशून्परि  
प्रजायते। बस्ताजिनमध्यव रोहति। पुष्ट्यामेव प्रजनने प्रति

तिष्ठति॥४७॥

पृथिपयति गोधूमां जुहोति स्वं नेति प्रत्यञ्चं प्रन्ति लोको नवं च॥८॥ [७]

स॒प्तान्न॑होमाञ्जु॑होति। स॒प्त वा अ॒न्नानि॑। याव॑न्त्ये॒वान्नानि॑।  
तान्ये॒वाव रु॒न्धे। स॒प्त ग्राम्या॑ ओष॑धयः। स॒प्तार॒ण्याः।  
उ॒भयो॑षामव॑रुद्धौ। अ॒न्नस्यान्न॑स्य जुहोति। अ॒न्नस्यान्न॑स्या॒व॒रुद्धौ।  
यद्वा॑जपेयया॒ज्यन॑वरुद्धस्याश्जीयात्॥४८॥

अ॒वरुद्धे॒न व्यु॑द्धेत। सर्व॑स्य स॒मव॑दायं जुहोति।  
अ॒न॒वरुद्ध॑स्याव॑रुद्धौ। औदु॑म्बरेण स्रु॒वेण जुहोति॑।  
ऊ॒र्वा अ॒न्नमुदु॑म्बरः। ऊ॒र्ज ए॒वान्नाद्य॑स्याव॑रुद्धौ।  
दे॒वस्य॑ त्वा स॒वितुः॑ प्र॒सव॑ इत्या॑ह। स॒वितु॑प्र॒सूत ए॒वैनं॑  
ब्रह्म॑णा दे॒वता॑भिर॒भिषि॑ञ्चति। अ॒न्नस्यान्न॑स्या॒भिषि॑ञ्चति।  
अ॒न्नस्यान्न॑स्याव॑रुद्धौ॥४९॥

पु॒रस्ता॑त्प्र॒त्यञ्च॑म॒भिषि॑ञ्चति। पु॒रस्ता॑द्धि प्र॒तीची॑न॒मन्न॑म॒द्यतै॑।  
शी॒र॒षतो॑ऽभिषि॑ञ्चति। शी॒र॒षतो॑ ह्यन्न॑म॒द्यतै॑। आ मु॒खाद॑न्वव॑-  
स्त्राव॑यति। मु॒खत॑ ए॒वास्मा॑ अ॒न्नाद्यं॑ दधाति। अ॒ग्नेस्त्वा॑  
साम्रा॑ज्येना॒भिषि॑ञ्चामीत्या॑ह। ए॒ष वा अ॒ग्नेः स॒वः।  
तेनै॒वैनं॑म॒भिषि॑ञ्चति। इन्द्र॑स्य त्वा॒ साम्रा॑ज्येना॒भिषि॑ञ्चामी॒-  
त्या॑ह॥५०॥

इन्द्रि॑यमे॒वास्मि॑न्ने॒तेन॑ दधाति। बृह॑स्पतै॒स्त्वा साम्रा॑ज्येना॒भि॒-  
षि॑ञ्चामीत्या॑ह। ब्रह्म॑ वै दे॒वानां॑ बृह॑स्पतिः। ब्रह्म॑णै॒वैनं॑म॒भि॒-  
षि॑ञ्चति। सोम॑ग्रहाऽश्वा॑वदानी॒यानि॑ च॒त्विग्भ्य॑ उप॑हरन्ति।  
अ॒मुमे॒व तैर्लो॑कमन्न॑वन्तं करोति। सुरा॑ग्रहाऽश्वा॑नवदानी॒यानि॑

च वाज॒सृ॒द्धिः। इ॒ममे॒व तैर्लो॒कमन्न॑वन्तं करोति। अथो॑  
उ॒भयी॑ष्वे॒वाभिषि॑च्यते। वि॒मा॒थं कु॑र्वते वाज॒सृ॒तः॥५१॥

इन्द्रि॒यस्याव॑रुद्धौ। अ॒निरु॑क्ताभिः प्रातः स॒वने॑ स्तु॒वते।  
अ॒निरु॑क्तः प्र॒जाप॑तिः। प्र॒जाप॑ते॒रास्यै॑। वाज॑वतीभिर्मा॒ध्यं  
दिने। अन्नं॑ वै वाजः। अन्न॑मे॒वाव॑ रु॒ध्ये। शि॒पिवि॒ष्ट-  
व॑तीभिस्तृतीयस॒वने। य॒ज्ञो वै वि॒ष्णुः। प॒शवः॑ शि॒पिः। य॒ज्ञ  
ए॒व प॒शुषु॑ प्र॒ति ति॑ष्ठति। बृ॒हद॑न्त्यं भवति। अ॒न्तमे॒वेन॑ऽ  
श्रि॒ये ग॑मयति॥५२॥

अश्वीयादन्नस्यान्नस्यावरुद्धा इन्द्रस्य त्वा साम्राज्येनाभिषिञ्चामीत्याह वाजसृतः शिपिस्त्रीणि च॥५॥—[८]

नृ॒षदं॑ त्वेत्या॒ह। प्र॒जा वै नृ॒न्। प्र॒जाना॑मे॒वैतेन॑ सूयते।  
द्रु॒षद॑मित्या॒ह। वन॒स्पत॑यो॒ वै द्रु॒। वन॒स्पती॑नामे॒वैतेन॑ सूयते।  
भु॒वन॒सद॑मित्या॒ह। य॒दा वै व॑सी॒यान्भ॑वति। भु॒वन॑मग॒न्निति॑ वै  
तमा॑हुः। भु॒वन॑मे॒वैतेन॑ गच्छति॥५३॥

अ॒प्सुष॑दं॒ त्वा घृ॒त॒सद॑मित्या॒ह। अ॒पामे॒वैतेन॑ घृ॒तस्य॑  
सूयते। व्यो॒म॒सद॑मित्या॒ह। य॒दा वै व॑सी॒यान्भ॑वति।  
व्यो॒माग॑न्निति॑ वै तमा॑हुः। व्यो॒मैवै॑तेन॑ गच्छति। पृ॒थिवि॒षदं॑  
त्वाऽन्त॑रिक्ष॒सद॑मित्या॒ह। ए॒षामे॒वैतेन॑ लो॒काना॑ऽ सूयते।  
तस्मा॑द्वाजपेययाजी न कश्च॒न प्र॒त्यव॑रोहति। अ॒पी॒व हि  
दे॒वता॑नाऽ सूयते॥५४॥

ना॒क॒सद॑मित्या॒ह। य॒दा वै व॑सी॒यान्भ॑वति। ना॒कम॑ग॒न्निति॑  
वै तमा॑हुः। ना॒कमे॒वैतेन॑ गच्छति। ये ग्र॒हाः प॒ञ्चज॒नीना॑

इत्याह। पञ्चजनानामेवैतेन सूयते। अपा९ रसमुद्वयसमित्याह। अपामेवैतेन रसस्य सूयते। सूर्यरश्मि९ समाभृतमित्याह सशुक्रत्वाय॥५५॥

गच्छति सूयते नवं च॥३॥

[९]

इन्द्रो वृत्र९ हत्वा। असुरान्पराभाव्य। सोऽमावास्यां प्रत्यागच्छत्। ते पितरः पूर्वद्युरागच्छन्। पितृन् यज्ञोऽगच्छत्। तं देवाः पुनरयाचन्त। तमेभ्यो न पुनरददुः। तेऽब्रुवन्वरं वृणामहे। अथ वः पुनर्दास्यामः। अस्मभ्यमेव पूर्वद्युः क्रियाता इति॥५६॥

तमेभ्यः पुनरददुः। तस्मात्पितृभ्यः पूर्वद्युः क्रियते। यत्पितृभ्यः पूर्वद्युः करोति। पितृभ्य एव तद्यज्ञं निष्क्रीय यजमानः प्रतनुते। सोमाय पितृपीताय स्वधा नम इत्याह। पितुरेवाधि सोमपीथमव रुन्धे। न हि पिता प्रमीयमाण आहैष सोमपीथ इति। इन्द्रियं वै सोमपीथः। इन्द्रियमेव सोमपीथमव रुन्धे। तेनेन्द्रियेण द्वितीयां जायामभ्यश्नुते॥५७॥

एतद्वै ब्राह्मणं पुरा वाजवश्रवसा विदामक्रन्। तस्मात्ते द्वेद्वे जाये अभ्याक्षता। य एवं वेद। अभि द्वितीयां जायामश्नुते। अग्नये कव्यवाहनाय स्वधा नम इत्याह। य एव पितृणामग्निः। तं प्रीणाति। तिस्र आहुतीर्जुहोति। त्रिर्निदधाति। षट्सम्पद्यन्ते॥५८॥

षड्वा ऋतवः। ऋतूनेव प्रीणाति। तूष्णीं मेक्षणमादधाति।  
अस्ति वा हि षष्ठ ऋतुर्न वा। देवान् वै पितृन्प्रीतान्। मनुष्याः  
पितरोऽनु प्रपिपते। तिस्र आहुतीर्जुहोति। त्रिर्निदधाति।  
षट्थसम्पद्यन्ते। षड्वा ऋतवः॥५९॥

ऋतवः खलु वै देवाः पितरः। ऋतूनेव देवान्पितृन्प्रीणाति।  
तान्प्रीतान्। मनुष्याः पितरोऽनु प्रपिपते। सकृदाच्छिन्नं  
बर्हिर्भवति। सकृदिव हि पितरः। त्रिर्निदधाति। तृतीये वा  
इतो लोके पितरः। तानेव प्रीणाति। पराडावर्तते॥६०॥

ह्रीका हि पितरः। ओष्मणो व्यावृत उपास्ते। ऊष्मभागा  
हि पितरः। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। प्राश्या (३) न प्राश्या (३)  
मिति। यत्प्राश्नीयात्। जन्यमन्नमद्यात्। प्रमायुकः स्यात्।  
यन्न प्राश्नीयात्। अहविः स्यात्॥६१॥

पितृभ्य आवृश्चेत। अवघ्रेयमेव। तन्नेव प्राशितं  
नेवाप्राशितम्। वीरं वा वै पितरः प्रयन्तो हरन्ति। वीरं  
वा ददति। दशां छिनत्ति। हरणभागा हि पितरः। पितृनेव  
निरवदयते। उत्तर आयुषि लोमं छिन्दीत। पितृणां  
ह्येतरहि नेदीयः॥६२॥

नमस्करोति। नमस्कारो हि पितृणाम्। नमो वः पितरो  
रसाय। नमो वः पितरः शुष्माय। नमो वः पितरो जीवाय।  
नमो वः पितरः स्वधायै। नमो वः पितरो मन्यवै। नमो वः  
पितरो घोराय। पितरो नमो वः। य एतस्मिँल्लोके स्थ॥६३॥

युष्मा॑स्तेऽनु॑। ये॑ऽस्मिँल्लो॒के। मां तेऽनु॑। य ए॒तस्मिँल्लो॒के  
स्थ। यूयं॑ तेषां॑ वसि॑ष्ठा भूयास्त। ये॑ऽस्मिँल्लो॒के। अ॒हं तेषां॑  
वसि॑ष्ठो भूयास॒मित्या॑ह। वसि॑ष्ठः समा॒नाना॑ भवति। य ए॒वं  
वि॒द्वान्पि॒तृभ्यः॑ क॒रोति॑। ए॒ष वै म॑नु॒ष्याणां॑ य॒ज्ञः॥६४॥

दे॒वानां॑ वा इ॒तरे॑ य॒ज्ञाः। तेन॑ वा ए॒तत्पि॑तृलो॒के च॑रति।  
यत्पि॑तृभ्यः॑ क॒रोति॑। स ई॒श्वरः॑ प्रमे॑तोः। प्रा॒जाप॑त्यय॒र्चा  
पुन॑रैति॑। य॒ज्ञो वै प्र॒जाप॑तिः। य॒ज्ञेनै॒व स॒ह पुन॑रैति॑।  
न प्र॒मायु॑को भवति। पि॒तृलो॒के वा ए॒तद्य॑ज॒मानश्च॑रति।  
यत्पि॑तृभ्यः॑ क॒रोति॑। स ई॒श्वर आ॒र्तिमा॑र्तोः। प्र॒जाप॑तिस्त्वावैनं॑  
तत् उ॒न्नैतु॑म॒रुह॑तीत्याहुः। यत्प्रा॑जाप॒त्यय॒र्चा पुन॑रैति॑। प्र॒जा-  
प॑तिरे॒वैनं॑ तत् उ॒न्नय॑ति। ति॒माच्छ॑ति॒ यज॑मानः॥६५॥

इत्यंशुते पद्यन्ते पद्यन्ते पद्मा ऋतवो वर्ततेऽहविः स्यान्नेर्दीयः स्थ यज्ञो यजमानश्चरति यत्पितृभ्यः करोति पञ्च  
च॥१०॥

[१०]

देवासुरा अग्नीषोमंयोर्देवा वै यथादर्शा देवा वै यदन्यैर्ग्रहेर्ब्रह्मवादिनो नाग्निष्टोमो न सावित्रं देवस्याहं तार्प्यं  
सुसात्रहोमावृषदं त्वेन्द्रो वृत्रं हुत्वा दश॥१०॥

देवासुरा वाज्यैवेनं तस्माद्वाजपेययाजी देवस्याहं वाजस्यावरुद्धा इन्द्रियमेवास्मिन् ह्रीका हि पितरः पञ्चषष्टिः॥६५॥

देवासुरा यजमानः॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके तृतीयः  
प्रपाठकः समाप्तः॥



॥चतुर्थः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके चतुर्थः प्रपाठकः॥

उभये वा एते प्रजापतेरध्यसृज्यन्त। देवाश्चासुराश्च। तान्न व्यजानात्। इमेऽन्य इमेऽन्य इति। स देवान् शूनं करोत्। तान्भ्यषुणोत्। तान्पवित्रेणापुनात्। तान्पुरस्तात्पवित्रस्य व्यगृह्णात्। ते ग्रहा अभवन्। तद्ग्रहाणां ग्रहत्वम्॥१॥

देवता वा एता यजमानस्य गृहे गृह्यन्ते। यद्ग्रहाः। विदुरेन देवाः। यस्यैवं विदुष एते ग्रहा गृह्यन्ते। एषा वै सोमस्याऽऽहुतिः। यदुपाशुः। सोमेन देवाऽस्तर्पयाणीति खलु वै सोमेन यजते। यदुपाशु जुहोति। सोमेनैव तद्देवाऽस्तर्पयति। यद्ग्रहा जुहोति॥२॥

देवा एव तद्देवान्गच्छन्ति। यच्चमसां जुहोति। तेनैवानुरूपेण यजमानः सुवर्गं लोकमेति। किं न्वेतदग्र आसीदित्याहुः। यत्पात्राणीति। इयं वा एतदग्र आसीत्। मृन्मयानि वा एतान्यासन्। तैर्देवा न व्यावृतमगच्छन्। त एतानि दारुमयाणि पात्राण्यपश्यन्। तान्यकुर्वत॥३॥

तैर्वै ते व्यावृतमगच्छन्। यद्दारुमयाणि पात्राणि भवन्ति। व्यावृतमेव तैर्यजमानो गच्छति। यानि दारुमयाणि पात्राणि भवन्ति। अमुमेव तैर्लोकमभिजयति। यानि मृन्मयानि। इममेव तैर्लोकमभिजयति। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। काश्चतस्रः स्थालीर्वायव्याः सोमग्रहणीरिति। देवा वै पृश्निमदुहन्॥४॥

तस्यां एते स्तना आसन्। इयं वै पृश्निः। तामादित्या  
आदित्यस्थाल्या चतुष्पदः पशून् दुहन्। यदादित्यस्थाली  
भवति। चतुष्पद एव तया पशून् यजमान इमां दुहे।  
तामिन्द्र उक्थ्यस्थाल्येन्द्रियमदुहत्। यदुक्थ्यस्थाली भवति।  
इन्द्रियमेव तया यजमान इमां दुहे। तां विश्वे देवा  
आग्रयणस्थाल्योर्जमदुहन्। यदाग्रयणस्थाली भवति॥५॥

ऊर्जमेव तया यजमान इमां दुहे। तां मनुष्या  
ध्रुवस्थाल्याऽऽयुरदुहन्। यद्ध्रुवस्थाली भवति। आयुरेव तया  
यजमान इमां दुहे। स्थाल्या गृह्णाति। वायव्येन जुहोति।  
तस्मादन्येन पात्रेण पशून्दुहन्ति। अन्येन प्रतिगृह्णन्ति। अथो  
व्यावृत्तमेव तद्यजमानो गच्छति॥६॥

ग्रहत्वं ग्रहां जुहोत्यकुर्वतादुहन्नाग्रयणस्थाली भवति नवं च॥६॥ [१]

युव९ सुराममश्विना। नमुचावासुरे सचा। विपिपाना  
शुभस्पती। इन्द्रं कर्म स्वावतम्। पुत्रमिव पितरावश्विनोभा।  
इन्द्रावतं कर्मणा द९सनाभिः। यथ्सुरामं व्यपिबः शचीभिः।  
सरस्वती त्वा मघवन्नभीष्णात्। अहाव्यग्रे हविरास्येते।  
सुचीव घृतं चमू इव सोमः॥७॥

वाजसनि९ रयिमस्मे सुवीरम्। प्रशस्तं धेहि यशसं  
बृहन्तम्। यस्मिन्नश्वास ऋषभास उक्षणः। वशा मेषा  
अवसृष्टास आहुताः। कीलालपे सोमपृष्ठाय वेधसे। हृदा  
मतिं जनय चारुमग्नये। नाना हि वा देवहित९ सदो मितम्।

मा स॑सृ॒क्षाथां पर॒मे व्यो॑मन्। सुरा॒ त्वमसि॑ शु॒ष्मिणी॒ सोमं॑  
ए॒षः। मा मां हि॑सीः स्वां योनि॑मावि॒शन्॥८॥

यदत्र॑ शि॒ष्टं र॒सिनः॑ सुतस्य॑। यदिन्द्रो॒ अपि॑ब॒च्छची॑भिः।  
अ॒हं तद॑स्य॒ मन॑सा शि॒वेन॑। सोम॒ं राजा॑नमि॒ह भ॑क्षयामि।  
द्वे स्रु॒ती अ॑श्रृणवं पि॒तृणाम्। अ॒हं दे॒वाना॑मु॒त म॒र्त्याना॑म्।  
ताभ्या॑मि॒दं विश्वं॑ भुव॑न् र॒ समै॑ति। अ॒न्तरा॑ पूर्॒वमप॑रं च के॒तुम्।  
यस्ते॑ दे॒व वरु॑ण गाय॒त्रच्छ॑न्दाः पाशः॑। तं तं ए॒तेनाव॑ यजे॥९॥

यस्ते॑ दे॒व वरु॑ण त्रि॒ष्टुच्छ॑न्दाः पाशः॑। तं तं ए॒तेनाव॑ यजे।  
यस्ते॑ दे॒व वरु॑ण जग॑तीछन्दाः पाशः॑। तं तं ए॒तेनाव॑ यजे।  
सोमो॒ वा ए॒तस्य॑ रा॒ज्यमा॑दे॒त्ते। यो राजा॑ स॒त्राज्यो॒ वा  
सोमे॑न॒ यज॑ते। दे॒वसु॒वामे॑तानि॒ हवी॑र॒षि भव॑न्ति। ए॒ताव॑न्तो  
वै दे॒वाना॑ र॒ सवाः॑। त ए॒वास्मै॑ स॒वान्प्रय॑च्छन्ति। त ए॒नं पुनः॑  
सुव॑न्ते रा॒ज्याय॑। दे॒वसू॑ राजा॑ भवति॥१०॥

सोमं आविशन् यजे राज्यायेकं च॥४॥

[२]

उद॑स्थाद्दे॒व्यदि॑तिर्वि॒श्वरू॒पी। आयु॑र्य॒ज्ञप॑तावधात्।  
इन्द्रा॑य कृ॒ण्वती॒ भा॒गम्। मि॒त्राय॑ वरु॒णाय॑ च। इ॒यं वा  
अ॑ग्नि॒होत्री॑। इ॒यं वा ए॒तस्य॑ नि॒षीद॑ति। यस्य॑ग्नि॒होत्री॑  
नि॒षीद॑ति। तामु॒त्थाप॑येत्। उद॑स्थाद्दे॒व्यदि॑तिरि॒ति। इ॒यं वै  
दे॒व्यदि॑तिः॥११॥

इ॒मामे॒वास्मा॑ उ॒त्थाप॑यति। आयु॑र्य॒ज्ञप॑तावधा॒दित्या॑ह।  
आयु॑रे॒वास्मि॑न्दधाति। इन्द्रा॑य कृ॒ण्वती॒ भा॒गं मि॒त्राय॑  
वरु॒णाय॑ चेत्या॑ह। य॒थाय॑जुरे॒वैतत्। अ॒वर्ति॑ वा ए॒षैतस्य॑

पाप्मानं प्रतिख्याय निषीदति। यस्याग्निहोत्र्युपसृष्टा  
निषीदति। तां दुग्ध्वा ब्राह्मणाय दद्यात्। यस्यान्नं नाद्यात्।  
अवर्तिमेवास्मिन्पाप्मानं प्रतिमुञ्चति॥१२॥

दुग्ध्वा ददाति। न ह्यदृष्टा दक्षिणा दीयते। पृथिवीं वा  
एतस्य पयः प्रविशति। यस्याग्निहोत्रं दुह्यमानं ऋक् स्कन्दति।  
यदद्य दुग्धं पृथिवीमसक्तं। यदोषधीरप्यसंरद्यदापः। पयो  
गृहेषु पयो अघ्नियासु। पयो वत्सेषु पयो अस्तु तन्मयीत्याह।  
पय एवाऽऽत्मन्गृहेषु पशुषु धत्ते। अप उपसृजति॥१३॥

अद्भिरेवैनदाप्रोति। यो वै यज्ञस्यार्ते नानार्तं स सृजति।  
उभे वै ते तर्ह्यार्च्छतः। आर्च्छति खलु वा एतदग्निहोत्रम्।  
यदुह्यमानं ऋक् स्कन्दति। यदभिदुह्यात्। आर्ते नानार्तं यज्ञस्य  
स सृजेत्। तदेव यादृक्कीदृक् होतव्यम्। अथान्यां दुग्ध्वा  
पुनर्होतव्यम्। अनार्तेनैवार्तं यज्ञस्य निष्करोति॥१४॥

यद्युद्धृतस्य स्कन्देत्। यत्ततोऽहुत्वा पुनरेयात्। यज्ञं  
विच्छिन्द्यात्। यत्र स्कन्देत्। तन्निषद्य पुनर्गृहीयात्।  
यत्रैव स्कन्दति। तत एवैनत्पुनर्गृह्णाति। तदेव यादृक्कीदृक्  
होतव्यम्। अथान्यां दुग्ध्वा पुनर्होतव्यम्। अनार्तेनैवार्तं  
यज्ञस्य निष्करोति॥१५॥

वि वा एतस्य यज्ञश्छिद्यते। यस्याग्निहोत्रेऽधिश्रिते श्वा-  
ऽन्तरा धावति। रुद्रः खलु वा एषः। यदग्निः। यद्गामन्वत्या

वर्तयेत्। रुद्राय पशूनपि दध्यात्। अपशुर्यजमानः स्यात्।  
यदपोऽन्वतिषिञ्चेत्। अनाद्यमग्नेरापः। अनाद्यमाभ्यामपि  
दध्यात्। गार्हपत्याद्भस्मादाय। इदं विष्णुर्विचक्रम इति  
वैष्णव्यर्चाऽऽहवनीयादध्व९सयन्नुद्धरेत्। यज्ञो वै विष्णुः।  
यज्ञेनैव यज्ञ९ सं तनोति। भस्मना पदमपि वपति  
शान्त्यै॥१६॥

वै देव्यदिर्तिर्मुञ्चति सृजति करोति करोत्याभ्यामपि दध्यात् पञ्च च॥६॥ [३]

नि वा एतस्याऽऽहवनीयो गार्हपत्यं कामयते।  
निगार्हपत्य आहवनीयम्। यस्याग्निमनुद्धृत९ सूर्योऽभि  
निम्रोचति। दर्भेण हिरण्यं प्रबद्धं पुरस्ताद्धरेत्। अथाग्निम्।  
अथाग्निहोत्रम्। यद्धिरण्यं पुरस्ताद्धरति। ज्योतिर्वै  
हिरण्यम्। ज्योतिरेवैनं पश्यन्नुद्धरति। यदग्निं पूर्व९  
हरत्यथाग्निहोत्रम्॥१७॥

भागधेयैर्नैवैनं प्रणयति। ब्राह्मण आर्षेय उद्धरेत्।  
ब्राह्मणो वै सर्वा देवताः। सर्वाभिरेवैनं देवताभिरुद्धरति।  
अग्निहोत्रमुपसाद्यातमितोरासीत्। व्रतमेव हृतमनु  
म्रियते। अन्तं वा एष आत्मनो गच्छति। यस्ताम्यति।  
अन्तमेष यज्ञस्य गच्छति। यस्याग्निमनुद्धृत९ सूर्योऽभि  
निम्रोचति॥१८॥

पुनः समन्य जुहोति। अन्तेनैवान्तं यज्ञस्य निष्करोति।  
वरुणो वा एतस्य यज्ञं गृह्णाति। यस्याग्निमनुद्धृत९ सूर्योऽभि  
निम्रोचति। वारुणं चरुं निर्वपेत्। तेनैव यज्ञं निष्क्रीणीते।

नि वा ए॒तस्याऽऽह॒वनी॒यो गार्ह॑पत्यं कामयते। नि  
गार्ह॑पत्य आह॒वनी॒यम्। यस्या॒ग्निमनु॑द्धृत॒ः सूर्यो॑ऽभ्युदेति।  
च॒तुर्गृ॑हीतमाज्यं पुरस्ता॑द्धरेत्॥१९॥

अथा॒ग्निम्। अथा॑ग्निहोत्रम्। यदाज्यं पुरस्ता॑द्धरति। ए॒तद्वा  
अ॒ग्नेः प्रि॒यं धाम्। यदाज्यम्। प्रि॒येणै॒वेन॑ धाम्ना समर्धयति।  
यद॒ग्निं पूर्॒वः हर॑त्यथा॑ग्निहोत्रम्। भा॒गधे॒येनै॒वेन॑ प्रणयति।  
ब्रा॒ह्म॒ण आ॑र्षेय उद्धरेत्। ब्रा॒ह्म॒णो वै सर्वा॑ दे॒वताः॥२०॥

सर्वा॑भिरे॒वेन॑ दे॒वता॑भि॒रुद्ध॑रति। परा॑ची वा ए॒तस्मै  
व्युच्छ॑न्ती व्युच्छति। यस्या॒ग्निमनु॑द्धृत॒ः सूर्यो॑ऽभ्युदेति। उ॒षाः  
के॒तुना॑ जुषताम्। य॒ज्ञं दे॒वेभि॑रि॒न्वित॑म्। दे॒वेभ्यो॑ मधु॑मत्तम्॒ः  
स्वाहे॑ति प्र॒त्यङ्घ्रि॑षद्याज्येन जुहुयात्। प्र॒तीची॑मे॒वास्मै  
विवा॑सयति। अ॒ग्निहो॑त्रमु॒पसा॑द्यातमि॒तोरा॑सीत। व्र॒तमे॒व  
ह॒तमनु॑ म्रियते। अन्तं॒ वा ए॒ष आ॒त्मनो॑ गच्छति॥२१॥

यस्ताम्य॑ति। अन्त॑मेष य॒ज्ञस्य॑ गच्छति। यस्या॒ग्निमनु॑द्धृत॒ः  
सूर्यो॑ऽभ्युदेति। पुनः॑ स॒मन्य॑ जुहोति। अन्त॑नै॒वान्तं॑ य॒ज्ञस्य॑  
निष्क॑रोति। मि॒त्रो वा ए॒तस्य॑ य॒ज्ञं गृ॑ह्णाति। यस्या॒ग्निमनु॑द्धृत॒ः  
सूर्यो॑ऽभ्युदेति। मै॒त्रं च॑रुं निर्वपेत्। तेनै॒व य॒ज्ञं निष्क्री॑णीते।  
यस्याऽऽह॒वनी॒येऽनु॑द्वाते गार्ह॑पत्य उ॒द्वाये॑त्॥२२॥

यदा॑ह॒वनी॒यमनु॑द्वाप्य गार्ह॑पत्यं मन्थे॑त्। विच्छि॑न्ध्यात्।  
भ्रातृ॑व्यमस्मै जनयेत्। यद्वै य॒ज्ञस्य॑ वास्त॒व्यं क्रि॒यते॑। तदनु॑

रुद्रोऽवचरति। यत्पूर्वमन्ववस्येत्। वास्तव्यमग्निमुपासीत।  
रुद्रोऽस्य पशून्धातुकः स्यात्। आहवनीयमुद्वाप्य। गार्हपत्यं  
मन्थेत्॥२३॥

इतः प्रथमं जज्ञे अग्निः। स्वाद्योनेरधि जातवेदाः।  
स गायत्रिया त्रिष्टुभा जगत्या। देवेभ्यो हव्यं वहतु  
प्रजानन्निति। छन्दोभिरेवैनं स्वाद्योनेः प्रजनयति।  
गार्हपत्यं मन्थति। गार्हपत्यं वा अन्वाहिताग्नेः पशव उप  
तिष्ठन्ते। स यदुद्वायति। तदनु पशवोऽप क्रामन्ति। इषे  
रय्यै रमस्व॥२४॥

सहसे द्युम्राय। ऊर्जेऽपत्यायेत्याह। पशवो वै रयिः।  
पशून्वास्मै रमयति। सारस्वतौ त्वोत्सौ समिन्धातामित्याह।  
ऋक्सामे वै सारस्वतावुत्सौ। ऋक्सामाभ्यामेवैनं  
समिन्धे। सम्राडसि विराडसीत्याह। रथन्तरं वै सम्राट्।  
बृहद्विराट्॥२५॥

ताभ्यामेवैनं समिन्धे। वज्रो वै चक्रम्। वज्रो वा एतस्य  
यज्ञं विच्छिनत्ति। यस्यानो वा रथो वाऽन्तराऽग्नी याति।  
आहवनीयमुद्वाप्य। गार्हपत्यादुद्धरेत्। यदग्ने पूर्वं प्रभृतं पदं  
हि ते। सूर्यस्य रश्मीनन्वाततानं। तत्र रयिष्ठामनु सं भरैतम्।  
सं नः सृज सुमत्या वाजवत्येति॥२६॥

पूर्वैणैवास्य यज्ञेन यज्ञमनु सं तनोति। त्वमग्ने सप्रथा  
असीत्याह। अग्निः सर्वा देवताः। देवताभिरेव यज्ञं सं

तनोति। अग्रये पथिकृते पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपेत्।  
अग्रिमेव पथिकृत्स्वेन भागधेयेनोपधावति। स एवैनं  
यज्ञियं पन्थामपि नयति। अनङ्गान्दक्षिणा। वही ह्येष  
समृद्धौ॥ २७॥

हरत्यथाग्निहोत्रं निम्रोचति हरेद्देवतां गच्छत्युद्धार्यैर्मन्थेद्रमस्व बृहद्विराडिति नवं च (नि वै पूर्वं त्रीणि निम्रोचति  
दर्भेण यद्विरण्यमग्निहोत्रं पुनर्वरुणो वारुणं नि वा एतस्याभ्युदेति चतुर्गृहीतमाज्यं यदाज्यं पराच्युपाः पुनर्मित्रो मैत्रं  
यस्याऽऽहवनीयेऽनुद्वाते गार्हपत्यो यद्वै मन्थेदुद्धरेत्॥)॥११॥

[४]

यस्य प्रातः सवने सोमोऽतिरिच्यते। माध्यं दिनं सवनं  
कामयमानोऽभ्यतिरिच्यते। गौर्धयति मरुतामिति धयद्वतीषु  
कुर्वन्ति। हिनस्ति वै सन्ध्यधीतम्। सन्धीव खलु वा  
एतत्। यथ्सवनस्यातिरिच्यते। यद्वयद्वतीषु कुर्वन्ति। सन्धेः  
शान्त्यै। गायत्रं सामं भवति पञ्चदशः स्तोमः। तेनैव प्रातः  
सवनान्नयन्ति॥ २८॥

मरुत्वतीषु कुर्वन्ति। तेनैव माध्यं दिनाथ्सवनान्नयन्ति।  
होतुश्चमसमनून्नयन्ते। होताऽनुं शंसति। मध्यत एव  
यज्ञं समादधाति। यस्य माध्यं दिने सवने सोमोऽति-  
रिच्यते। आदित्यं तृतीयसवनं कामयमानोऽभ्यतिरिच्यते।  
गौरिवीतं सामं भवति। अतिरिक्तं वै गौरिवीतम्।  
अतिरिक्तं यथ्सवनस्यातिरिच्यते॥ २९॥

अतिरिक्तस्य शान्त्यै। बण्महां असि सूर्येति कुर्वन्ति।  
यस्यैवाऽऽदित्यस्य सवनस्य कामेनातिरिच्यते। तेनैवैनं  
कामेन समर्धयन्ति। गौरिवीतं सामं भवति। तेनैव



माध्यं दिनात्सर्वनान्नयन्ति। सप्तदशः स्तोमः। तेनैव  
तृतीयसर्वनान्नयन्ति। होतुश्चमसमनून्नयन्ते। होताऽनु-  
शंसति॥३०॥

मध्यत एव यज्ञं समादधाति। यस्य तृतीयसर्वने  
सोमोऽतिरिच्येत। उक्थ्यं कुर्वीत। यस्योक्थ्येऽतिरिच्येत।  
अतिरात्रं कुर्वीत। यस्यातिरात्रेऽतिरिच्यते। तत्त्वै दुष्प्रज्ञानम्।  
यजमानं वा एतत्पशवं आसाह्ययन्ति। बृहत्सामं भवति।  
बृहद्वा इमाँल्लोकान्दाधार। बारहताः पशवः। बृहतैवास्मै  
पशून्दाधार। शिपिविष्टवतीषु कुर्वन्ति। शिपिविष्टो वै  
देवानां पुष्टम्। पुष्ट्यैवैनं समर्धयन्ति। होतुश्चमसमनून्नयन्ते।  
होताऽनुशंसति। मध्यत एव यज्ञं समादधाति॥३१॥

यन्ति सर्वनस्यातिरिच्यन्ते शंसति दाधाराष्टो च॥४॥ [५]

एकैको वै जनतायामिन्द्रः। एकं वा एताविन्द्रमभि-  
संसुनुतः। यौ द्वौ संसुनुतः। प्रजापतिर्वा एष  
वितायते। यद्यज्ञः। तस्य ग्रावाणो दन्ताः। अन्यतरं  
वा एते संसुन्वतोर्निर्बप्सति। पूर्वणोपसृत्या देवता-  
इत्याहुः। पूर्वोपसृतस्य वै श्रेयान्भवति। एतिवन्त्याज्यानि  
भवन्त्यभिजित्यै॥३२॥

मरुत्वतीः प्रतिपदः। मरुतो वै देवानामपराजितमायतनम्।  
देवानामेवापराजित आयतने यतते। उभे बृहद्रथन्तरे भवतः।  
इयं वाव रथन्तरम्। असौ बृहत्। आभ्यामेवैनमन्तरैति।  
वाचश्च मनसश्च। प्राणाच्चापानाच्च। दिवश्च पृथिव्याश्च॥३३॥

सर्वस्माद्वित्ताद्वेद्यात्। अ॒भि॒व॒र्तो ब्र॑ह्म॒सामं भ॑वति।  
 सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्या॒भि॒वृ॒त्त्यै। अ॒भि॒जि॒द्भव॑ति। सु॒व॒र्गस्य॑  
 लो॒कस्या॒भि॒जि॒त्यै। वि॒श्वजि॒द्भव॑ति। वि॒श्वस्य॑ जि॒त्यै। यस्य॑  
 भू॒याः सो॑ यज्ञ॒कृतव॑ इत्याहुः। स दे॒वता॑ वृ॒द्ध इति॑।  
 यद्य॑ग्नि॒ष्टोमः सोमः॑ प॒रस्ता॒थस्यात्॥ ३४॥

उ॒क्थ्यं कु॑र्वीत। यद्यु॒क्थः स्यात्। अ॒ति॒रा॒त्रं कु॑र्वीत।  
 य॒ज्ञ॒क॒तुभि॑रे॒वास्य॑ दे॒वता॑ वृ॒द्धे। यो वै छ॒न्दो॑भि॒रभि॑भवति। स  
 स॒सु॒न्वतो॑र॒भि॑भवति। स॒वे॒शाय॑ त्वोप॒वेशाय॑ त्वेत्याहुः।  
 छ॒न्दा॑सि॒ वै स॒वेश॑ उ॒पवेशः॑। छ॒न्दो॑भि॒रे॒वास्य॑  
 छ॒न्दा॑स्य॒भि॑भवति। इ॒ष्टर्गो॑ वा ऋ॒त्विजा॑मध्व॒र्युः॥ ३५॥

इ॒ष्टर्गः॑ खलु॒ वै पू॒र्वोऽर्घुः॑ क्षी॒यते॑। प्रा॒णा॑पा॒नौ मृ॒त्योर्मा॑  
 पा॒तमि॒त्याहुः। प्रा॒णा॑पा॒नयो॑रे॒व श्र॑यते। प्रा॒णा॑पा॒नौ मा मा॑  
 हा॒सिष्ट॑मि॒त्याहुः। नैनं॑ पु॒राऽऽयु॑षः प्रा॒णा॑पा॒नौ ज॑हितः। आ॒र्तिं  
 वा ए॒ते नि॑यन्ति। येषां॑ दी॒क्षितानां॑ प्र॒मीय॑ते। तं यद॑व॒वर्ज॑युः।  
 क्रू॒र॒कृता॑मि॒वेषां॑ लो॒कः स्या॑त्। आ॒ह॒र द॑हेति॒ ब्रू॑यात्॥ ३६॥

तं दक्षि॑ण॒तो वेद्यै॑ नि॒धाय॑। स॒र्प॒रा॒ज्ञियां॑ ऋ॒ग्भिः स्तु॑युः। इ॒यं  
 वै सर्प॑तो॒ राज्ञी॑। अ॒स्या ए॒वैनं॑ परि॒दद॑ति। व्यृ॒द्धं तदि॒त्याहुः।  
 यथ्स्तु॑तमन॒नुश॑स्त॒मिति॑। हो॒ता प्र॑थ॒मः प्रा॑ची॒नावी॒ती  
 मा॑र्जा॒लीयं॑ परी॒यात्। या॒मीर॑नुब्रुवन्। स॒र्प॒रा॒ज्ञीनां॑ की॒र्तये॑त्।  
 उ॒भयो॑रे॒वैनं॑ लो॒कयोः॑ परि॒दद॑ति॥ ३७॥

अथो॑ धुवन्त्ये॒वैनम्॑। अथो॒ न्ये॒वास्मै॑ ह॒वते। त्रिः परि॑यन्ति।  
त्रय॑ इ॒मे लो॒काः। ए॒भ्य ए॒वैनं॑ लो॒केभ्यो॑ धुवते। त्रिः पुनः॑  
परि॑यन्ति। षट्त्सम्प॑द्यन्ते। षड्वा ऋ॒तवः॑। ऋ॒तुभिरे॒वैनं॑  
धुवते। अ॒ग्न आ॒यू॒षि प॒वस॒ इति॑ प्र॒तिप॒दं कुर्वी॑रन्।  
रथ॑न्त॒रसा॑मैषा॒ सोमः॑ स्यात्। आ॒युरे॒वाऽऽत्म॑न्दधते। अथो॑  
पा॒प्मान॑मे॒व वि॒जह॑तो यन्ति॥३८॥

अभिजित्ये पृथिव्याश्च स्यादध्वर्युर्ब्रह्मलोकयोः परिददति कुर्वीरः स्त्रीणि च॥७॥ [६]

अ॒सुर्य॑ वा ए॒तस्मा॒द्वर्णं॑ कृ॒त्वा। प॒शवो॑ वी॒र्य॑मप॑ क्रामन्ति।  
यस्य॑ यू॒पो वि॒रोह॑ति। त्वा॒ष्ट्रं ब॑हुरू॒पमाल॑भेत। त्वष्टा॒ वै  
रू॒पाणा॑मी॒शे। य ए॒व रू॒पाणा॑मी॒शे। सो॑ऽस्मिन्प॒शून् वी॒र्यं॑  
यच्छ॑ति। नास्मा॑त्प॒शवो॑ वी॒र्य॑मप॑ क्रामन्ति। आ॒र्तिं वा ए॒ते  
निय॑न्ति। येषा॑ दी॒क्षिताना॑म॒ग्निरु॒द्वाय॑ति॥३९॥

यदा॑ह॒वनी॑यं उ॒द्वाये॑त्। यत्तं म॒न्ये॑त्। विच्छि॑न्ध्यात्।  
भ्रातृ॑व्यम॒स्मै ज॒नये॑त्। यदा॑ह॒वनी॑यं उ॒द्वाये॑त्। आ॒ग्नी॒द्धादुद्ध॑-  
रेत्। यदा॒ग्नी॒द्ध उ॒द्वाये॑त्। गा॒र्हप॑त्यादुद्ध॑रेत्। यद्गा॒र्हप॑त्य  
उ॒द्वाये॑त्। अत॑ ए॒व पुन॑र्मन्ये॑त्॥४०॥

अत्र॒ वाव॒ स नि॒लय॑ते। यत्र॒ खलु॒ वै नि॒लीन॑मुत्त॒मं  
पश्य॑न्ति। तदे॑नमिच्छन्ति। यस्मा॒द्गारो॑रु॒द्वाये॑त्। तस्या॒रणीं  
कुर्या॑त्। क्रु॒मुक॑मपि॑ कुर्यात्। ए॒षा वा अ॒ग्नेः प्रि॒या त॒नूः।  
यत्क्रु॑मुकः। प्रि॒यये॒वैनं॑ त॒नुवा॒ सम॑र्धयति। गा॒र्हप॑त्यं

मन्थति॥४१॥

गार्हपत्यो वा अग्रेर्योनिः। स्वादेवैनं योनेर्जनयति।  
नास्मै भ्रातृव्यं जनयति। यस्य सोमं उपदस्येत्।  
सुवर्णं हिरण्यं द्वेधा विच्छिद्य। ऋजीषेऽन्यदाधूनुयात्।  
जुहुयादन्यत्। सोममेवाभिषुणोति। सोमं जुहोति। सोमस्य  
वा अभिषूयमाणस्य प्रिया तनूरुदक्रामत्॥४२॥

तथ्सुवर्णं हिरण्यमभवत्। यथ्सुवर्णं हिरण्यं कुर्वन्ति।  
प्रिययैवैनं तनुवा समर्धयन्ति। यस्याक्रीतं सोममपहरेयुः।  
क्रीणीयादेव। सैव ततः प्रायश्चित्तिः। यस्य क्रीतमपहरेयुः।  
आदाराश्च फाल्गुनानि चाभिषुणुयात्। गायत्री यं  
सोममाहरत्। तस्य योऽंशुः पराऽपतत्॥४३॥

त आदारा अभवन्। इन्द्रो वृत्रमहन्। तस्य वल्कः परा-  
ऽपतत्। तानि फाल्गुनान्यभवन्। पशवो वै फाल्गुनानि।  
पशवः सोमो राजा। यदादाराश्च फाल्गुनानि चाभिषुणोति।  
सोममेव राजानमभिषुणोति। श्रुतेन प्रातः सवने श्रीणीयात्।  
दध्रा मध्यं दिने॥४४॥

नीतमिश्रेण तृतीयसवने। अग्निष्टोमः सोमः स्याद्रथन्तर-  
सामा। य एवर्त्विजो वृताः स्युः। त एनं याजयेयुः। एकां  
गां दक्षिणां दद्यात्तेभ्य एव। पुनः सोमं क्रीणीयात्। यज्ञेनैव  
तद्यज्ञमिच्छति। सैव ततः प्रायश्चित्तिः। सर्वाभ्यो वा एष

दे॒वता॑भ्यः सर्वे॑भ्यः पृ॒ष्ठेभ्य॑ आ॒त्मान॑मागु॑रते। यः सू॒त्राया॑गु॑रते।  
 ए॒तावा॑न्खलु॒ वै पु॑रुषः। याव॑दस्य वि॒त्तम्। सर्व॑वे॒दसे॑नं यजेत।  
 सर्व॑पृ॒ष्ठोऽस्य॑ सोमः॑ स्यात्। सर्वा॑भ्य ए॒व दे॒वता॑भ्यः सर्वे॑भ्यः  
 पृ॒ष्ठेभ्य॑ आ॒त्मानं॑ निष्क्री॑णीते॥४५॥

उद्धार्यति मन्थेन्मन्थत्यक्रामत्पराऽर्पतन्मध्यन्दिन आगुरते पञ्च च॥७॥ [७]

पव॑मानः सुव॒र्जनः॑। प॒वित्रे॑ण विच॑र्षणिः। यः पो॒ता स  
 पु॑नातु मा। पुनन्तु॑ मा दे॒वज॑नाः। पुनन्तु॑ मन॑वो धि॒या। पुनन्तु॑  
 विश्व॑ आ॒यवः॑। जा॒तवे॑दः प॒वित्र॑वत्। प॒वित्रे॑ण पु॒नाहि॑ मा।  
 शु॒क्रेण॑ दे॒व दी॑द्यत्। अ॒ग्ने क्र॑त्वा क्र॒तूँ र॑नु॥४६॥

यत्ते॑ प॒वित्र॑म॒र्चिषि॑। अ॒ग्ने वि॑त॒तम॑न्त॒रा। ब्र॒ह्म ते॑न॒ पुनी॑महे।  
 उ॒भाभ्या॑ दे॒व स॑वितः। प॒वित्रे॑ण स॒वेन॑ च। इ॒दं ब्र॒ह्म पु॑नीमहे।  
 वै॒श्वदे॒वी पु॑न॒ती दे॒व्यागा॑त्। यस्यै॑ ब॒ह्वीस्त्त॑नु॒वो वी॑तपृ॒ष्ठाः। तया॑  
 म॒दन्तः॑ स॒धमा॑द्येषु। व॒यँ स्या॑म॒ पत॑यो रयी॒णाम्॥४७॥

वै॒श्वान॑रो र॒श्मिभि॑र्मा पु॒नातु॑। वा॒तः प्रा॒णेनै॑षि॒रो म॑यो॒भूः।  
 द्या॒वापृ॑थि॒वी प॑यसा॒ पयो॑भिः। ऋ॒ताव॑री य॒ज्ञिये॑ मा पु॒नीता॑म्।  
 बृ॒हद्भिः॑ स॒वित॑स्तृ॒भिः। व॒र्षि॑ष्ठै॒र्दे॒व म॑न्म॒भिः। अ॒ग्ने दक्षैः॑ पु॒नाहि॑  
 मा। ये॑न॒ दे॒वा अपु॑नत। ये॒नाऽऽपो॑ दि॒व्यं क॑शः। ते॑न॒ दि॒व्येन॑  
 ब्र॒ह्मणा॑॥४८॥

इ॒दं ब्र॒ह्म पु॑नीमहे। यः पा॑वमा॒नीर॑ध्येति॑। ऋ॒षिभिः॑  
 सम्भृ॑त॒ँ र॑सम्। सर्व॑ँ स पू॒तम॑श्नाति। स्व॒दि॒तं  
 मा॑त॒रि॒श्वना॑। पा॑वमा॒नीर्यो॑ अ॒ध्येति॑। ऋ॒षिभिः॑ सम्भृ॑त॒ँ

रसम्। तस्मै सरस्वती दुहे। क्षीरं सर्पिर्मधूदकम्।  
पावमानीः स्वस्त्ययनीः॥४९॥

सुदुघा हि पयस्वतीः। ऋषिभिः सम्भृतो रसः।  
ब्राह्मणेष्वमृतं हितम्। पावमानीर्दिशन्तु नः। इमं लोकमथो  
अमुम्। कामान्समर्धयन्तु नः। देवीर्देवैः समाभृताः।  
पावमानीः स्वस्त्ययनीः। सुदुघा हि घृतश्चुतः। ऋषिभिः  
सम्भृतो रसः॥५०॥

ब्राह्मणेष्वमृतं हितम्। येन देवाः पवित्रेण। आत्मानं  
पुनते सदा। तेन सहस्रधारेण। पावमान्यः पुनन्तु मा।  
प्राजापत्यं पवित्रम्। शतोद्यामं हिरण्मयम्। तेन ब्रह्मविदो  
वयम्। पूतं ब्रह्म पुनीमहे। इन्द्रः सुनीती सह मा पुनातु।  
सोमः स्वस्त्या वरुणः समीच्या। यमो राजा प्रमृणाभिः  
पुनातु मा। जातवेदा मोर्जयन्त्या पुनातु॥५१॥

अनं रयीणां ब्रह्मणा स्वस्त्ययनीः सुदुघा हि घृतश्चुत ऋषिभिः सम्भृतो रसः पुनातु त्रीणि च॥६॥—[८]

प्रजा वै सत्रमांसत तपस्तप्यमाना अजुह्वतीः। देवा  
अपश्यश्चमसं घृतस्य पूर्णं स्वधाम्। तमुपोदतिष्ठन्तमं-  
जुहवुः। तेनार्धमास ऊर्जमवारुन्धत। तस्मादर्धमासे देवा  
इज्यन्ते। पितरौऽपश्यश्चमसं घृतस्य पूर्णं स्वधाम्।  
तमुपोदतिष्ठन्तमंजुहवुः। तेन मास्यूर्जमवारुन्धत।  
तस्मान्मासि पितृभ्यः क्रियते। मनुष्या अपश्यश्चमसं  
घृतस्य पूर्णं स्वधाम्॥५२॥

तमुपोदतिष्ठन्तमंजुहवुः। तेन द्वयीमूर्जमवारुन्धत।  
तस्माद्विरहो मनुष्येभ्य उपहियते। प्रातश्च सायं च।  
पशवोऽपश्यञ्चमसं घृतस्य पूर्णं स्वधाम्। तमुपोदतिष्ठन्त-  
मंजुहवुः। तेन त्रयीमूर्जमवारुन्धत। तस्मात्रिरहः पशवः  
प्रेरते। प्रातः सङ्गवे सायम्। असुरा अपश्यञ्चमसं घृतस्य  
पूर्णं स्वधाम्॥५३॥

तमुपोदतिष्ठन्तमंजुहवुः। तेन संवत्सर ऊर्जमवारुन्धत।  
ते देवा अमन्यन्त। अमी वा इदमभूवन्। यद्वयं स्म इति।  
त एतानि चातुर्मास्यान्यपश्यन्। तानि निरवपन्। तैरेवैषां  
तामूर्जमवृञ्जत। ततो देवा अभवन्। पराऽसुराः॥५४॥

यद्यजते। यामेव देवा ऊर्जमवारुन्धत। तान्तेनाव  
रुन्धे। यत्पितृभ्यः करोति। यामेव पितर ऊर्जमवारुन्धत।  
तान्तेनाव रुन्धे। यदावसथेऽन्नं हरन्ति। यामेव मनुष्या  
ऊर्जमवारुन्धत। तान्तेनाव रुन्धे। यद्वक्षिणां ददाति॥५५॥

यामेव पशव ऊर्जमवारुन्धत। तान्तेनाव रुन्धे।  
यच्चातुर्मास्यैर्यजते। यामेवासुरा ऊर्जमवारुन्धत। तान्तेनाव  
रुन्धे। भवत्यात्मना। परास्य भ्रातृव्यो भवति। विराजो  
वा एषा विक्रान्तिः। यच्चातुर्मास्यानि। वैश्वदेवेनास्मिल्लोके  
प्रत्यतिष्ठत्। वरुणप्रघासैरन्तरिक्षे। साकमेधैरमुष्मिल्लोके। एष  
ह त्वावैतत्सर्वं भवति। य एवं विद्वांश्चातुर्मास्यैर्यजते॥५६॥

मनुष्या अपश्यञ्चमसं घृतस्यं पूर्णं स्वधामसुरा अपश्यञ्चमसं घृतस्यं पूर्णं स्वधामसुरा ददात्यतिष्ठत्वारि च॥५॥ [९]

अग्निर्वाव संवत्सरः। आदित्यः परिवत्सरः। चन्द्रमा  
इदावत्सरः। वायुरनुवत्सरः। यद्वैश्वदेवेन यजते।  
अग्निमेव तत्संवत्सरमाप्नोति। तस्माद्वैश्वदेवेन यजमानः।  
संवत्सरीणां स्वस्तिमा शास्त इत्याशासीत। यद्वरुण-  
प्रघासैर्यजते। आदित्यमेव तत्परिवत्सरमाप्नोति॥५७॥

तस्माद्वरुणप्रघासैर्यजमानः। परिवत्सरीणां स्वस्तिमा  
शास्त इत्याशासीत। यत्साकमेधैर्यजते। चन्द्रमसमेव  
तदिदावत्सरमाप्नोति। तस्मात्साकमेधैर्यजमानः। इदा-  
वत्सरीणां स्वस्तिमा शास्त इत्याशासीत। यत्पितृयज्ञेन  
यजते। देवानेव तदन्ववस्यति। अथ वा अस्य वायुश्चानु-  
वत्सरश्चाप्रीतावुच्छिष्येते। यच्छुनासीरीयेण यजते॥५८॥

वायुमेव तदनुवत्सरमाप्नोति। तस्माच्छुनासीरीयेण  
यजमानः। अनुवत्सरीणां स्वस्तिमा शास्त इत्याशासीत।  
संवत्सरं वा एष ईप्सतीत्याहुः। यश्चातुर्मास्यैर्यजत इति।  
एष ह त्वै संवत्सरमाप्नोति। य एवं विद्वांश्चातुर्मास्यैर्यजते।  
विश्वे देवाः समयजन्त। तैः अग्निमेवायजन्त। त एतं  
लोकमजयन्॥५९॥

यस्मिन्नाग्निः। यद्वैश्वदेवेन यजते। एतमेव लोकं जयति।  
यस्मिन्नाग्निः। अग्नेरेव सायुज्यमुपैति। यदा वैश्वदेवेन यजते।  
अथ संवत्सरस्य गृहपतिमाप्नोति। यदा संवत्सरस्य



गृहपतिमाप्नोति। अथ सहस्रयाजिनमाप्नोति। यदा  
सहस्रयाजिनमाप्नोति॥६०॥

अथ गृहमेधिनमाप्नोति। यदा गृहमेधिनमाप्नोति।  
अथाग्निर्भवति। यदाग्निर्भवति। अथ गौर्भवति। एषा वै  
वैश्वदेवस्य मात्रा। एतद्वा एतेषामवमम्। अतोतो वा उत्तराणि  
श्रेयांसि भवन्ति। यद्विश्वे देवाः समयजन्त। तद्वैश्वदेवस्य  
वैश्वदेवत्वम्॥६१॥

अथाऽऽदित्यो वरुणः राजानं वरुणप्रघासैरयजत। स  
एतं लोकमजयत्। यस्मिन्नादित्यः। यद्वरुणप्रघासैरयजते।  
एतमेव लोकं जयति। यस्मिन्नादित्यः। आदित्यस्यैव  
सायुज्यमुपैति। यदादित्यो वरुणः राजानं वरुणप्रघासै-  
रयजत। तद्वरुणप्रघासानां वरुणप्रघासत्वम्। अथ सोमो  
राजा छन्दांसि साकमेधैरयजत॥६२॥

स एतं लोकमजयत्। यस्मिंश्चन्द्रमा विभाति।  
यथ्साकमेधैरयजते। एतमेव लोकं जयति। यस्मिंश्चन्द्रमा  
विभाति। चन्द्रमस एव सायुज्यमुपैति। सोमो वै  
चन्द्रमाः। एष ह त्वै साक्षात्सोमं भक्षयति। य एवं  
विद्वान्त्साकमेधैरयजते। यत्सोमंश्च राजा छन्दांसि च  
समैधन्त॥६३॥

तथ्साकमेधानां साकमेधत्वम्। अथर्तवः पितरः  
प्रजापतिं पितरं पितृयज्ञेनायजन्त। त एतं लोकमजयन्।

यस्मिन्नुतवः। यत्पितृयज्ञेन यजते। एतमेव लोकं जयति।  
 यस्मिन्नुतवः। ऋतूनामेव सायुज्यमुपैति। यदुतवः पितरः  
 प्रजापतिं पितरं पितृयज्ञेनायजन्त। तत्पितृयज्ञस्य  
 पितृयज्ञत्वम्॥६४॥

अथौषधय इमं देवं त्र्यम्बकैरयजन्त प्रथेमहीति। ततो वै  
 ता अप्रथन्त। य एवं विद्वांस्त्र्यम्बकैर्यजते। प्रथते प्रजयां  
 पशुभिः। अथ वायुः परमेष्ठिनं शुनासीरीयेणायजत। स  
 एतं लोकमजयत्। यस्मिन्वायुः। यच्छुनासीरीयेण यजते।  
 एतमेव लोकं जयति। यस्मिन्वायुः॥६५॥

वायोरेव सायुज्यमुपैति। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। प्र  
 चातुर्मास्ययाजी मीयता (३) न प्रमीयता (३) इति।  
 जीवन्वा एष ऋतूनप्येति। यदि वसन्ता प्रमीयते। वसन्तो  
 भवति। यदि ग्रीष्मे ग्रीष्मः। यदि वर्षासु वर्षाः। यदि शरदि  
 शरत्। यदि हेमन् हेमन्तः। ऋतुर्भूत्वा संवत्सरमप्येति।  
 संवत्सरः प्रजापतिः। रजापतिर्वावैषः॥६६॥

परिवत्सरमाप्नोति शुनासीरीयेण यजतेऽजयन्त्यहस्रयाजिनमाप्नोति वैश्वदेवत्वं सांकमेधेरयजत समेधन्त पितृयज्ञत्वं जयति  
 यस्मिन्वायुरहेमन्तस्त्रीणि च॥१०॥

[१०]

उभये युवः सुरामृदंस्थानि वै यस्य प्रातः सवन एकैकोऽसुर्यं पर्वमानः प्रजा वै सत्रमांसतांशिर्वाव संवत्सरो  
 दश॥१०॥

उभये वा उदंस्थाध्मर्वाभिर्मध्यतोऽत्र वाव ब्राह्मणेष्वथ गृहमेधिनः पदर्थंष्टिः॥६६॥

उभये वा वैषः॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके चतुर्थः  
 प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ पञ्चमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके पञ्चमः प्रपाठकः ॥

अग्नेः कृत्तिकाः। शुक्रं पुरस्ताज्ज्योतिरवस्तात्। प्रजापते रोहिणी। आपः पुरस्तादोषधयोऽवस्तात्। सोमस्येन्वका विततानि। पुरस्ताद्वयन्तोऽवस्तात्। रुद्रस्य बाहू। मृगयवः पुरस्ताद्विक्षारोऽवस्तात्। अदित्यै पुनर्वसू। वातः पुरस्तादार्द्रमवस्तात्॥ १ ॥

बृहस्पतेस्तिष्यः। जुह्वतः पुरस्ताद्यजमाना अवस्तात्। सर्पाणामाश्रेषाः। अभ्यागच्छन्तः पुरस्तादभ्यानृत्यन्तोऽवस्तात्। पितॄणां मघाः। रुदन्तः पुरस्तादपभ्रंशोऽवस्तात्। अर्यम्णः पूर्वे फल्गुनी। जाया पुरस्तादृषभोऽवस्तात्। भगस्योत्तरे। बृहवः पुरस्ताद्वहमाना अवस्तात्॥ २ ॥

देवस्य सवितुरहस्तः। प्रसवः पुरस्तात्थसनिरवस्तात्। इन्द्रस्य चित्रा। ऋतं पुरस्तात्थसत्यमवस्तात्। वायोर्निष्ठा व्रततिः। पुरस्तादसिद्धिरवस्तात्। इन्द्राग्नियोर्विशाखे। युगानि पुरस्तात्कृषमाणा अवस्तात्। मित्रस्यानूराधाः। अभ्यारोहत्पुरस्तादभ्यारूढमवस्तात्॥ ३ ॥

इन्द्रस्य रोहिणी। शृणत्पुरस्तात्प्रतिशृणदवस्तात्। निर्ऋत्यै मूलवर्हणी। प्रतिभञ्जन्तः पुरस्तात्प्रतिशृणन्तोऽवस्तात्। अपां पूर्वा अषाढाः। वर्चः पुरस्तात्थसमितिरेवस्तात्। विश्वेषां देवानामुत्तराः। अभिजयत्पुरस्तादभिजितमवस्तात्।

विष्णोः श्रोणा पृच्छमानाः। परस्तात्पन्था अवस्तात्॥४॥

वसूनाः श्रविष्ठाः। भूतं परस्ताद्भूतिरवस्तात्। इन्द्रस्य शतभिषक्। विश्वव्याचाः परस्ताद्विश्वक्षितिरवस्तात्। अजस्यैकपदः पूर्वं प्रोष्ठपदाः। वैश्वानरं परस्ताद्वैश्वानरं वस्तात्। अहेर्बुध्नियस्योत्तरे। अभिषिञ्चन्तः परस्तादभिषुण्वन्तोऽवस्तात्। पूष्णो रेवती। गावः परस्ताद्वृथ्सा अवस्तात्। अश्विनोरश्वयुजौ। ग्रामः परस्तात्थसेनाऽवस्तात्। यमस्यापभरणीः। अपकर्षन्तः परस्तादपवहन्तोऽवस्तात्। पूर्णा पश्चाद्यत्ते देवा अदधुः॥५॥

आर्द्रमवस्ताद्वहमाना अवस्तादभ्यारूढमवस्तात्पन्था अवस्ताद्वृथ्सा अवस्तात्पञ्च च॥५॥ [१]

यत्पुण्यं नक्षत्रम्। तद्वद्वुर्वीतोपव्युषम्। यदा वै सूर्य उदेति। अथ नक्षत्रं नैति। यावति तत्र सूर्यो गच्छेत्। यत्र जघन्यं पश्येत्। तावति कुर्वीत यत्कारी स्यात्। पुण्याह एव कुरुते। एव९ ह वै यज्ञेषु च शतद्युम्नं च माथ्स्यो निरवसाययां चकार॥६॥

यो वै नक्षत्रियं प्रजापतिं वेद। उभयोरेनं लोकयोर्विदुः। हस्त एवास्य हस्तः। चित्रा शिरः। निष्ठ्या हृदयम्। ऊरू विशाखे। प्रतिष्ठाऽनूराधाः। एष वै नक्षत्रियः प्रजापतिः। य एवं वेद। उभयोरेनं लोकयोर्विदुः॥७॥

अस्मिंश्चामुष्मिंश्च। यां कामयेत दुहितरं प्रिया स्यादिति। तां निष्ठ्यायां दद्यात्। प्रियैव भवति। नेव तु

पुनरागच्छति। अभिजिन्नाम् नक्षत्रम्। उपरिष्ठादषाढानाम्।  
अवस्ताच्छ्रोणायै। देवासुराः संयन्ता आसन्। ते  
देवास्तस्मिन्नक्षत्रेऽभ्यजयन्॥८॥

यदभ्यजयन्। तदभिजितोऽभिजित्वम्। यं कामयेतानप-  
जय्यं जयेदिति। तमेतस्मिन्नक्षत्रे यातयेत्। अनपजय्यमेव  
जयति। पापपराजितमिव तु। प्रजापतिः पशून्सृजत।  
ते नक्षत्रं नक्षत्रमुपातिष्ठन्त। ते समावन्त एवाभवन्। ते  
रेवतीमुपातिष्ठन्त॥९॥

ते रेवत्यां प्राभवन्। तस्माद्रेवत्यां पशूनां कुर्वीत।  
यत्किं चार्वाचीन्५ सोमात्। प्रैव भवन्ति। सुलिलं वा  
इदमन्तरासीत्। यदतरन्। तत्तारकाणां तारकत्वम्। यो  
वा इह यजते। अमुं स लोकं नक्षते। तन्नक्षत्राणां  
नक्षत्रत्वम्॥१०॥

देवगृहा वै नक्षत्राणि। य एवं वेद। गृह्येव भवति।  
यानि वा इमानि पृथिव्याश्चित्राणि। तानि नक्षत्राणि।  
तस्मादक्षीलनामश्चित्रे। नावस्येन्न यजेत। यथा पापाहे  
कुरुते। तादृगेव तत्। देवनक्षत्राणि वा अन्यानि॥११॥

यमनक्षत्राण्यन्यानि। कृत्तिकाः प्रथमम्। विशाखे उत्तमम्।  
तानि देवनक्षत्राणि। अनूराधाः प्रथमम्। अपभरणीरुत्तमम्।  
तानि यमनक्षत्राणि। यानि देवनक्षत्राणि। तानि दक्षिणेन  
परियन्ति। यानि यमनक्षत्राणि॥१२॥

तान्युत्तरेण। अन्वेषामराध्मेति। तदनूराधाः।  
ज्येष्ठमेषामवधिष्मेति। तज्येष्ठघ्नी। मूलमेषामवृक्षामेति।  
तन्मूलवर्हणी। यन्नासंहन्त। तदेषाढाः। यदश्लोणत्॥१३॥

तच्छ्रोणा। यदशृणोत्। तच्छ्रविष्ठाः। यच्छ्रुतमभिषज्यन्।  
तच्छ्रुतमिषक्। प्रोष्ठपदेषूदयच्छन्त। रेवत्यामरवन्त।  
अश्वयुजोरयुञ्जत। अपभरणीष्वपावहन्। तानि वा एतानि  
यमनक्षत्राणि। यान्येव देवनक्षत्राणि। तेषु कुर्वीत यत्कारी  
स्यात्। पुण्याह एव कुरुते॥१४॥

चकारैवं वेदोभयोरनं लोकयोर्विद्वजयत्रेवतौमुपातिष्ठन्त नक्षत्रत्वमन्यानि यानि यमनक्षत्राण्यश्लोणद्यमनक्षत्राणि त्रीणि  
च॥१॥

[२]

देवस्य सवितुः प्रातः प्रसवः प्राणः। वरुणस्य सायमासवो-  
ऽपानः। यत्प्रतीचीनं प्रातुस्तनात्। प्राचीनं सङ्गवात्। ततो  
देवा अग्निष्टोमं निरमिमता। तत्तदात्तवीर्यं निर्मार्गः। मित्रस्य  
सङ्गवः। तत्पुण्यं तेजस्व्यहः। तस्मात्तर्हि पशवः सुमायन्ति।  
यत्प्रतीचीनं सङ्गवात्॥१५॥

प्राचीनं मध्यं दिनात्। ततो देवा उक्थ्यं निरमिमता।  
तत्तदात्तवीर्यं निर्मार्गः। बृहस्पतैर्मध्यं दिनः। तत्पुण्यं  
तेजस्व्यहः। तस्मात्तर्हि तेक्षिणं तपति। यत्प्रतीचीनं मध्यं  
दिनात्। प्राचीनमपराह्णात्। ततो देवाः षोडशिनं निरमिमता।  
तत्तदात्तवीर्यं निर्मार्गः॥१६॥

भगस्यापराह्णः। तत्पुण्यं तेजस्व्यहः। तस्मादपराह्णे

कुमार्यो भगमिच्छमानाश्चरन्ति। यत्प्रतीचीनमपराह्णात्।  
प्राचीनं सायात्। ततो देवा अतिरात्रं निरमिमत्।  
तत्तदात्तवीर्यं निर्मार्गः। वरुणस्य सायम्। तत्पुण्यं  
तेजस्व्यहः। तस्मात्तर्हि नानृतं वदेत्॥१७॥

ब्राह्मणो वा अष्टाविंशो नक्षत्राणाम्। समानस्याहः  
पञ्च पुण्यानि नक्षत्राणि। चत्वार्यंश्लीलानि। तानि नव।  
यच्च परस्तान्नक्षत्राणां यच्चावस्तात्। तान्येकादश। ब्राह्मणो  
द्वादशः। य एवं विद्वान्त्संवत्सरं व्रतं चरति। संवत्सरेणैवास्य  
व्रतं गुप्तं भवति। समानस्याहः पञ्च पुण्यानि नक्षत्राणि।  
चत्वार्यंश्लीलानि। तानि नव। आग्नेयी रात्रिः। ऐन्द्रमहः।  
तान्येकादश। आदित्यो द्वादशः। य एवं विद्वान्त्संवत्सरं  
व्रतं चरति। संवत्सरेणैवास्य व्रतं गुप्तं भवति॥१८॥

सङ्गवाधोऽग्निं निरमिमत् तत्तदात्तवीर्यं निर्मार्गो वन्देद्ववति समानस्याहः पञ्च पुण्यानि नक्षत्राण्यष्टौ च॥४॥—[३]

ब्रह्मवादिनो वदन्ति। कति पात्राणि यज्ञं वहन्तीति।  
त्रयोदशेति ब्रूयात्। स यद्व्रूयात्। कस्तानि निरमिमितीति।  
प्रजापतिरिति ब्रूयात्। स यद्व्रूयात्। कुतस्तानि  
निरमिमितीति। आत्मन् इति। प्राणापानाभ्यामेवोपां-  
श्वन्तर्यामौ निरमिमितीति॥१९॥

व्यानादुपांशुसवनम्। वाच ऐन्द्रवायवम्। दक्षक्रतुभ्यां  
मैत्रावरुणम्। श्रोत्रादाश्विनम्। चक्षुषः शुक्रामन्थिनौ। आत्मन्

आग्रयणम्। अङ्गेभ्य उक्थ्यम्। आयुषो ध्रुवम्। प्रतिष्ठायां  
 ऋतुपात्रे। यज्ञं वाव तं प्रजापतिर्निर्ममीत। स निर्मितो  
 नाद्वियत समं ह्वीयत। स एतान्प्रजापतिरपिवापानपश्यत्। तां  
 निरवपत्। तैर्वै स यज्ञमप्यवपत्। यदपिवापा भवन्ति। यज्ञस्य  
 धृत्या असंख्याय॥२०॥

उपा० श्वन्तर्यामो निर्ममीतामिमीत षट्॥२॥ [४]

ऋतमेव परमेष्ठि। ऋतं नात्येति किञ्चन। ऋते समुद्र  
 आहितः। ऋते भूमिरियञ्श्रिता। अग्निस्तिग्मेन शोचिषा।  
 तप आक्रान्तमुष्णिहा। शिरस्तपस्याहितम्। वैश्वानरस्य  
 तेजसा। ऋतेनास्य नि वर्तये। सत्येन परि वर्तये।  
 तपसाऽस्यानु वर्तये। शिवेनास्योप वर्तये। शग्मेनास्याभि  
 वर्तये। तदृतं तथ्सत्यम्। तद्वृतं तच्छुकेयम्। तेन शकेयं तेन  
 राध्यासम्॥२१॥

यदधर्मः पर्यवर्तयत्। अन्तान्पृथिव्या दिवः। अग्निरीशान्  
 ओजसा। वरुणो धीतिभिः सह। इन्द्रो मरुद्भिः सखिभिः  
 सह। अग्निस्तिग्मेन शोचिषा। तप आक्रान्तमुष्णिहा।  
 शिरस्तपस्याहितम्। वैश्वानरस्य तेजसा। ऋतेनास्य  
 नि वर्तये। सत्येन परि वर्तये। तपसाऽस्यानु वर्तये।  
 शिवेनास्योप वर्तये। शग्मेनास्याभि वर्तये। तदृतं तथ्सत्यम्।  
 तद्वृतं तच्छुकेयम्। तेन शकेयं तेन राध्यासम्॥२२॥

यो अस्याः पृथिव्यास्त्वचि। निवर्तयत्योषधीः। अग्निरीशान्  
 ओजसा। वरुणो धीतिभिः सह। इन्द्रो मरुद्भिः सखिभिः



स॒ह। अ॒ग्नि॒स्ति॒ग्मेन॑ शो॒चिषा॑। तप॒ आक्रान्त॑मु॒ष्णिहा॑।  
 शिर॒स्तप॒स्याहि॑तम्। वै॒श्वान॒रस्य॒ तेज॑सा। ऋ॒तेना॑स्य  
 नि॒ वर्त॑ये। स॒त्येन॒ परि॑ वर्तये। तप॑सा॒ऽस्यानु॑ वर्तये।  
 शि॒वेना॒स्योप॑ वर्तये। श॒ग्मेना॑स्याभि॒ वर्त॑ये। तद्व॒तं तथ्स॒त्यम्।  
 तद्व॒तं तच्छ॑केयम्। तेन॑ शकेयं॒ तेन॑ रा॒ध्यास॑म्॥२३॥

एकं॒ मास॑मुद॑सृजत्। प॒रमे॒ष्ठी प्र॒जाभ्यः॑। तेना॑भ्यो॒ मह॑  
 आव॑हत्। अ॒मृतं॑ म॒र्त्याभ्यः॑। प्र॒जामनु॑ प्र जा॑यसे। तदु॑ ते  
 म॒र्त्यामृ॑तम्। येन॒ मासा॑ अर्ध॒मासाः॑। ऋ॒तवः॑ परि॒वत्स॒राः।  
 येन॒ ते ते॑ प्रजापते। ई॒जान॒स्य न्य॑वर्तयन्। तेना॒हम॒स्य  
 ब्रह्म॑णा। नि॒वर्त॑यामि जी॒वसे॑। अ॒ग्नि॒स्ति॒ग्मेन॑ शो॒चिषा॑।  
 तप॒ आक्रान्त॑मु॒ष्णिहा॑। शिर॒स्तप॒स्याहि॑तम्। वै॒श्वान॒रस्य॒ तेज॑सा।  
 ऋ॒तेना॑स्य नि॒ वर्त॑ये। स॒त्येन॒ परि॑ वर्तये। तप॑सा॒ऽस्यानु॑ वर्तये।  
 शि॒वेना॒स्योप॑ वर्तये। श॒ग्मेना॑स्याभि॒ वर्त॑ये। तद्व॒तं तथ्स॒त्यम्।  
 तद्व॒तं तच्छ॑केयम्। तेन॑ शकेयं॒ तेन॑ रा॒ध्यास॑म्॥२४॥

परिवर्तये सहाभिवर्तये उष्णिहा राध्यासं न्यवर्तयन्नुपवर्तये चत्वारि च। (ऋतमेव षोडश। यदधर्मो यो अस्याः सप्तदशसप्तदश। एकं मासं चतुर्विंशतिः)॥४॥

[५]

दे॒वा वै यद्य॒ज्ञेऽकु॑र्वत। तदसु॑रा अकुर्वत। तेऽसु॑रा ऊ॒र्ध्वं  
 पृ॒ष्ठेभ्यो॑ नाप॑श्यन्। ते केशा॒नग्रे॑ऽवपन्त। अथ॒ श्मश्रू॑णि।  
 अथो॑पप॒क्षौ। तत॑स्तेऽवा॑श्च आ॒यन्। परा॑ऽभवन्। यस्यै॒वं  
 वप॑न्ति। अवा॑डेति॥२५॥

अथो॒ परै॒व भ॑वति। अथ॒ दे॒वा ऊ॒र्ध्वं पृ॒ष्ठेभ्यो॑ऽपश्यन्। त  
 उ॑पप॒क्षावग्रे॑ऽवपन्त। अथ॒ श्मश्रू॑णि। अथ॒ केशा॑न्। तत॑स्ते-

ऽभवन्। सुवर्गं लोकमायन्। यस्यैवं वपन्ति। भवत्यात्मना।  
अथौ सुवर्गं लोकमेति॥२६॥

अथैतन्मनुर्वप्रे मिथुनमपश्यत्। स श्मश्रूण्यग्रेऽवपत।  
अथौपपक्षौ। अथ केशान्। ततो वै स प्राजायत प्रजयां  
पशुभिः। यस्यैवं वपन्ति। प्र प्रजयां पशुभिर्मिथुनैर्जायते।  
देवासुराः संयत्ता आसन्। ते संवत्सरे व्यायच्छन्त।  
तान्देवाश्चातुर्मास्यैरेवाभि प्रायुञ्जत॥२७॥

वैश्वदेवेन चतुरो मासोऽवृञ्जतेन्द्रराजानः। ताञ्छीर्षं नि  
चावर्तयन्त परि च। वरुणप्रघासैश्चतुरो मासोऽवृञ्जत वरुण-  
राजानः। ताञ्छीर्षं नि चावर्तयन्त परि च। साकमेधैश्चतुरो  
मासोऽवृञ्जत सोमराजानः। ताञ्छीर्षं नि चावर्तयन्त परि  
च। या संवत्सर उपजीवाऽऽसीत्। तामेषामवृञ्जत। ततो देवा  
अभवन्। पराऽसुराः॥२८॥

य एवं विद्वांश्चातुर्मास्यैर्यजते। भ्रातृव्यस्यैव मासो वृत्त्वा।  
शीर्षं नि च वर्तयते परि च। येषां संवत्सर उपजीवा।  
वृद्धे तां भ्रातृव्यस्य। क्षुधाऽस्य भ्रातृव्यः परा भवति।  
लोहितायसेन नि वर्तयते। यद्वा इमामग्निर्ऋतावागते  
निवर्तयति। एतदेवेनां रूपं कृत्वा निवर्तयति। सा ततः  
श्वश्वो भूयसी भवन्त्येति॥२९॥

प्र जायते। य एवं विद्वाँल्लोहितायसेन निवर्तयते। एतदेव

रूपं कृत्वा नि वर्तयते। स ततः श्वश्रो भूयान्भवन्नेति।  
 प्रैव जायते। त्रेण्या शलल्या नि वर्तयेत। त्रीणि त्रीणि वै  
 देवानामृद्धानि। त्रीणि छन्दांसि। त्रीणि सर्वानानि। त्रयं इमे  
 लोकाः॥ ३० ॥

ऋध्यामेव तद्वीर्यं एषु लोकेषु प्रति तिष्ठति। यच्चातुर्मास्य-  
 याज्यात्मनो नावद्येत्। देवेभ्य आवृश्चेत्। चतृषु चतृषु मासेषु  
 नि वर्तयेत्। परोक्षमेव तद्देवेभ्य आत्मनोऽवद्यत्यनात्रस्काय।  
 देवानां वा एष आनीतः। यश्चातुर्मास्ययाजी। य एवं विद्वान्नि  
 च वर्तयते परि च। देवता एवाप्येति। नास्य रुद्रः प्रजां  
 पशून्भि मन्यते॥ ३१ ॥

एत्येत्युञ्जतासुरा एति लोका मन्यते॥ ७ ॥

[६]

आयुषः प्राणं सन्तनु। प्राणादपानं सन्तनु।  
 अपानाद्व्यानं सन्तनु। व्यानाच्चक्षुः सन्तनु। चक्षुषः श्रोत्रं  
 सन्तनु। श्रोत्रान्मनः सन्तनु। मनसो वाचं सन्तनु। वाच  
 आत्मानं सन्तनु। आत्मनः पृथिवीं सन्तनु। पृथिव्या  
 अन्तरिक्षं सन्तनु। अन्तरिक्षादिवं सन्तनु। दिवं सुवं  
 सन्तनु॥ ३२ ॥

अन्तरिक्षं सन्तनु द्वे च॥ १ ॥

[७]

इन्द्रो दधीचो अस्थभिः। वृत्राण्यप्रतिष्कृतः। जघान  
 नवतीर्नवा। इच्छन्नश्वस्य यच्छिरः। पर्वतेष्वपश्रितम्।  
 तद्विदच्छर्यणावति। अत्राह गोरमन्वत। नाम त्वष्टुरपीच्यम्।  
 इत्था चन्द्रमसो गृहे। इन्द्रमिन्द्राथिनो बृहत्॥ ३३ ॥

इन्द्रम॑र्केभिर॑र्किणः। इन्द्रं॑ वाणी॑रनूषत। इन्द्र॑ इद्धर्योः  
सचा॑। सम्मि॑श्र आ॒व॒चो॒ यु॒जा॑। इन्द्रो॑ व॒ज्री हि॑र॒ण्ययः॑। इन्द्रो॑  
दी॒र्घाय॑ चक्ष॑से। आ सूर्य॑ꣳ रोहय॑द्वि॒वि। वि गोभिर॑द्रि॒मैरयत्।  
इन्द्र॑ वाज॑ेषु नो अ॒व। स॒हस्र॑प्र॒धनेषु॑ च॥३४॥

उ॒ग्र उ॒ग्राभि॑रू॒तिभिः॑। तमिन्द्रं॑ वाज॒याम॑सि। म॒हे वृ॒त्राय॑  
हन्त॑वे। स वृषा॑ वृष॒भो भु॑वत्। इन्द्रः॑ स दाम॑ने कृ॒तः।  
ओजि॑ष्ठः स ब॒ले हि॑तः। द्यु॒म्नी श्लो॑की स सौ॒म्यः। गि॒रा वज्रो॑  
न सम्भृ॑तः। सब॑लो अ॒न॒पच्यु॑तः। व॒वक्षु॑रु॒ग्रो अस्तृ॑तः॥३५॥  
बृह॑त्वास्तृ॒तः॥३॥

दे॒वा॒सुराः॑ संय॑त्ता आसन्। स प्र॒जाप॑तिरिन्द्रं॑ ज्येष्ठं पु॒त्रमप॑  
न्य॑धत्त। नेदे॑न॒मसुरा॑ बली॒याꣳसोऽह॑न॒न्निति॑। प्र॒ह्लादो॑ ह॒ वै  
का॒याध॑वः। वि॒रोच॑न॒ꣳस्वं पु॒त्रमप॑ न्य॑धत्त। नेदे॑नं दे॒वा  
अ॑ह॒न॒न्निति॑। ते दे॒वाः प्र॒जाप॑तिमु॒पस॑मेत्यो॒चुः। ना॒रा॒जक॑स्य  
युद्ध॑मस्ति। इन्द्र॑मन्विच्छा॒मेति॑। तं यज्ञ॑क्र॒तुभि॑रन्वैच्छन्॥३६॥

तं यज्ञ॑क्र॒तुभि॑र्नान्वि॒न्दन्। तमिष्टि॑भिरन्वैच्छन्।  
तमिष्टि॑भिरन्वि॒न्दन्। तदिष्टी॑नामिष्टि॒त्वम्। ए॒ष्टयो॑ ह॒  
वै ना॑म। ता इष्ट॑य॒ इत्याच॑क्षते प॒रोक्षे॑ण। प॒रोक्ष॑प्रिया  
इव॑ हि दे॒वाः। तस्मा॑ ए॒तमा॑ग्रावैष्ण॒वमेका॑दशक॒पालं  
दीक्ष॑णीयं निर॑वपन्। तद॑प॒द्रुत्या॑तन्वत। तान्प॑त्नीसं॒याजान्त्  
उपा॑नयन्॥३७॥

ते तद॑न्तमे॒व कृ॒त्वोद॑द्रवन्। ते प्रा॑य॒णीय॑म॒भि स॒मारो॑हन्।

तदपद्रुत्यातन्वत। ताञ्छ्रय्वन्तु उपांनयन्। ते तदन्तमेव  
कृत्वोदद्रवन्। त आतिथ्यमभि समारोहन्। तदपद्रुत्यातन्वत।  
तानिडान्तु उपांनयन्। ते तदन्तमेव कृत्वोदद्रवन्। तस्मादेता  
एतदन्ता इष्टयः सन्तिष्ठन्ते॥३८॥

एव९ हि देवा अकुर्वत। इति देवा अकुर्वत। इत्यु वै  
मनुष्याः कुर्वते। ते देवा ऊचुः। यद्वा इदमुच्चैर्यज्ञेन चराम।  
तन्नोऽसुराः पाप्माऽनुविन्दन्ति। उपा९ शूपसदा चराम। तथा  
नोऽसुराः पाप्मा नानुवेत्स्यन्तीति। त उपा९ शूपसदमतन्वत।  
तिस्र एव सामिधेनीरनूच्य॥३९॥

स्रुवेणाधारमाधार्य। तिस्रः पराचीराहुतीरहुत्वा।  
स्रुवेणोपसदं जुह्वां चक्रुः। उग्रं वचो अपावधीन्त्वेषं  
वचो अपावधी९ स्वाहेति। अशनयापिपासे ह वा उग्रं वचः।  
एनश्च वैरहत्यं च त्वेषं वचः। एत९ ह वाव तच्चतुर्धाविहितं  
पाप्मानं देवा अपजघ्निरे। तथो एवैतदेवंविद्यजमानः। तिस्र  
एव सामिधेनीरनूच्य। स्रुवेणाधारमाधार्य॥४०॥

तिस्रः पराचीराहुतीरहुत्वा। स्रुवेणोपसदं जुहोति।  
उग्रं वचो अपावधीन्त्वेषं वचो अपावधी९ स्वाहेति।  
अशनयापिपासे ह वा उग्रं वचः। एनश्च वैरहत्यं च त्वेषं  
वचः। एतमेव तच्चतुर्धाविहितं पाप्मानं यजमानोऽप हते।  
तैऽभिनीयैवाहः पशुमाऽलभन्त। अह एव तद्देवा अवर्ति

पाप्मानं मृत्युमपञ्जघ्निरे। तेनाभिनीयेव रात्रेः प्राचरन्।  
रात्रिया एव तद्देवा अवर्ति पाप्मानं मृत्युमपञ्जघ्निरे॥४१॥

तस्मादभिनीयेवाहः पशुमा लभेत। अहं एव तद्यजमानो-  
ऽवर्ति पाप्मानं भ्रातृव्यानप नुदते। तेनाभिनीयेव रात्रेः  
प्रचरेत्। रात्रिया एव तद्यजमानोऽवर्ति पाप्मानं भ्रातृव्यानप  
नुदते। स एष उपवसथीयेऽहं द्विदेवत्यः पशुरा लभ्यते। द्वयं  
वा अस्मिँल्लोके यजमानः। अस्थि च मांसं च। अस्थि  
चैव तेन मांसं च यजमानः सः स्फुरते। ता वा एताः  
पञ्च देवताः। अग्नीषोमावग्निर्मित्रावरुणौ॥४२॥

पञ्चपञ्ची वै यजमानः। त्वङ्मांसं स्नावाऽस्थि  
मुज्जा। एतमेव तत्पञ्चधाविहितमात्मानं वरुणपाशान्मुञ्चति।  
भेषजतायै निर्वरुणत्वाय। तं सप्तभिश्छन्दाभिः प्रातरह्वयन्।  
तस्मात्सप्त चतुरुत्तराणि छन्दांसि प्रातरनुवाकेऽनूच्यन्ते।  
तमेतयोपसमेत्योपासीदन्। उपास्मै गायता न इति।  
तस्मादेतयो बहिष्पवमान उपसद्यः॥४३॥

ऐच्छन्नयुःस्तिष्ठन्तेऽनूच्यन्त्यं सुवेणाधारमाधार्य रात्रिया एव तद्देवा अवर्ति पाप्मानं मृत्युमपञ्जघ्निरे मित्रावरुणौ नवं च  
(देवा यजमानो देवा देवा यजमानो यजमानः प्राचरं प्रचरदालंभन्तालंभेत मृत्युमपञ्जघ्निरे भ्रातृव्यान॥)॥८॥—[९]

स समुद्र उत्तरतः प्राज्वलद्भूम्यन्तेन। एष वाव स समुद्रः।  
यच्चात्वालः। एष उवेव स भूम्यन्तः। यद्वेद्यन्तः। तदेतत्रिशलं  
त्रिपूरुषम्। तस्मात्तं त्रिवितुस्तं खनन्ति। स सुवर्णरजताभ्यां  
कुशीभ्यां परिगृहीत आसीत्। तं यदस्या अध्यजनयन्।  
तस्मादादित्यः॥४४॥

अथ यत्सुवर्णरजताभ्यां कुशीभ्यां परिगृहीत आसीत्। साऽस्य कौशिकता। तं त्रिवृताऽभि प्रास्तुवत। तं त्रिवृताऽददत। तं त्रिवृताऽहरन्। यावती त्रिवृतो मात्रा। तं पञ्चदशेनाभि प्रास्तुवत। तं पञ्चदशेनाददत। तं पञ्चदशेनाहरन्। यावती पञ्चदशस्य मात्रा॥४५॥

त९ सप्तदशेनाभि प्रास्तुवत। त९ सप्तदशेनाददत। त९ सप्तदशेनाहरन्। यावती सप्तदशस्य मात्रा। तस्य सप्तदशेन ह्रियमाणस्य तेजो हरौऽपतत्। तमेकवि९शेनाभि प्रास्तुवत। तमेकवि९शेनाददत। तमेकवि९शेनाहरन्। यावत्येकवि९शस्य मात्रा। ते यत्रिवृता स्तुवते॥४६॥

त्रिवृतैव तद्यजमानमाददते। तं त्रिवृतैव हरन्ति। यावती त्रिवृतो मात्रा। अग्निर्वै त्रिवृत्। यावद्वा अग्नेर्दहतो धूम उदेत्यानु व्येति। तावती त्रिवृतो मात्रा। अग्नेरेवैनं तत्। मात्रा९ सायुज्य९ सलोकता गमयन्ति। अथ यत्पञ्चदशेन स्तुवते। पञ्चदशेनैव तद्यजमानमाददते॥४७॥

तं पञ्चदशेनैव हरन्ति। यावती पञ्चदशस्य मात्रा। चन्द्रमा वै पञ्चदशः। एष हि पञ्चदश्यामपक्षीयते। पञ्चदश्यामापूर्यते। चन्द्रमस एवैनं तत्। मात्रा९ सायुज्य९ सलोकता गमयन्ति। अथ यत्सप्तदशेन स्तुवते। सप्तदशेनैव तद्यजमानमाददते। त९ सप्तदशेनैव हरन्ति॥४८॥

यावती सप्तदशस्य मात्रा। प्रजापतिर्वै सप्तदशः। प्रजा-

पतेरेवैनं तत्। मात्रा९ सायुज्य९ सलोकतां गमयन्ति। अथ यदेकवि९शेनं स्तुवते। एकवि९शेनैव तद्यजमानमाददते। तमेकवि९शेनैव हरन्ति। यावत्येकवि९शस्य मात्रा। असौ वा आदित्य एकवि९शः। आदित्यस्यैवैनं तत्॥४९॥

मात्रा९ सायुज्य९ सलोकतां गमयन्ति। ते कुश्यौ। व्यघ्नन्। ते अहोरात्रे अभवताम्। अहरेव सुवर्णाऽभवत्। रज्जुता रात्रिः। स यदादित्य उदेति। एतामेव तथ्सुवर्णां कुशीमनु समेति। अथ यदस्तमेति। एतामेव तद्रज्जुतां कुशीमनुसंविशति। प्रह्लादो ह वै कायाध्रुवः। विरोचनं३ स्वं पुत्रमुदास्यत्। स प्रदरोऽभवत्। तस्मात्प्रदरादुदकं नाचामेत्॥५०॥

आदित्यः पञ्चदशस्य मात्रां स्तुवते पञ्चदशेनैव तद्यजमानमाददते सप्तदशेनैव हरन्त्यादित्यस्यैवैनं तद्विशति चत्वारि च॥७॥

[१०]

ये वै चत्वारः स्तोमाः। कृतं तत्। अथ ये पञ्च। कलिः सः। तस्माच्चतुष्टोमः। तच्चतुष्टोमस्य चतुष्टोमत्वम्। तदाहुः। कृतमानि तानि ज्योतींषि। य एतस्य स्तोमा इति। त्रिवृत्पञ्चदशः सप्तदश एकवि९शः॥५१॥

एतानि वाव तानि ज्योतींषि। य एतस्य स्तोमाः। सौऽब्रवीत्। सप्तदशेन ह्रियमाणो व्यलेशिषि। भिषज्यत मेति। तमश्विनौ धानाभिरभिषज्यताम्। पूषा करम्भेण। भारती परिवापेण। मित्रावरुणौ पयस्यया। तदाहुः॥५२॥



यद॒श्विभ्या॑ धा॒नाः। पू॒ष्णः क॑र॒म्भः। भार॑त्यै परि॒वापः।  
मि॒त्रावरु॑णयोः पय॒स्याऽथ॑। कस्मा॑दे॒तेषां॑ ह॒विषा॒मिन्द्र॑मे॒व  
य॑ज॒न्तीति॑। ए॒ता ह्ये॑नं दे॒वता॒ इति॑ ब्रूयात्। ए॒तैर्ह॒विर्भि॑-  
रभि॑षज्य॒ऽस्तस्मा॑दि॒ति। तं वस॑वो॒ऽष्टाक॑पालेन प्रातः स॒वने॑-  
ऽभिषज्यन्। रु॒द्रा एका॑दशकपालेन॒ माध्यं॑ दिने स॒वने। विश्वे॑  
दे॒वा द्वा॑दशकपालेन तृतीयस॒वने॥५३॥

स यद॒ष्टाक॑पालान्प्रातः स॒वने॑ कुर्यात्। एका॑दश-  
कपालान्मा॒ध्यं दिने॑ स॒वने। द्वा॑दशकपाला॒ऽस्तृतीय॑स॒वने।  
विलो॑मं तद्य॒ज्ञस्य॑ क्रियेत। एका॑दशकपालाने॒व प्रा॑तः  
स॒वने कुर्यात्। एका॑दशकपालान्मा॒ध्यं दिने॑ स॒वने।  
एका॑दशकपाला॒ऽस्तृतीय॑स॒वने। य॒ज्ञस्य॑ सलो॒मत्वाय॑।  
तदा॑हुः। यद्वसू॑नां प्रातः स॒वनम्। रु॒द्राणां मा॒ध्यं दि॒नं॑  
स॒वनम्। विश्वे॑षां दे॒वानां॑ तृतीयस॒वनम्। अथ॑ कस्मा॑दे॒तेषां॑  
ह॒विषा॒मिन्द्र॑मे॒व य॑ज॒न्तीति॑। ए॒ता ह्ये॑नं दे॒वता॒ इति॑ ब्रूयात्।  
ए॒तैर्ह॒विर्भि॑रभि॑षज्य॒ऽस्तस्मा॑दि॒ति॥५४॥

एकविंश आहुस्तृतीयसवने प्रातः सवनं पञ्च च॥४॥ [११]

तस्यावा॑चोऽवपा॒दाद॑बिभयुः। तमे॒तेषु॑ स॒प्तसु॑ छन्दः  
स्वश्र॑यन्। यदश्र॑यन्। तच्छ्रा॑य॒न्तीय॑स्य श्राय॒न्तीय॑त्वम्।  
यदवा॑रयन्। तद्वार॑व॒न्तीय॑स्य वारव॒न्तीय॑त्वम्। तस्यावा॑च  
ए॒वाव॑पा॒दाद॑बिभयुः। तस्मा॑ ए॒तानि॑ स॒प्त च॑तु॒रुत्तरा॑णि  
छन्दा॒ऽस्युपा॑दधुः। तेषा॒मति॑ त्री॒ण्यरि॑च्यन्त। न त्री॒ण्युद॑-

भवन्॥५५॥

स बृहतीमेवास्पृशत्। द्वाभ्यामक्षराभ्याम्। अहोरात्राभ्यामेव। तदाहुः। कतुमा सा देवाक्षरा बृहती। यस्यान्तत्प्रत्यतिष्ठत्। द्वादश पौर्णमास्यः। द्वादशाष्टकाः। द्वादशामावास्याः। एषा वाव सा देवाक्षरा बृहती॥५६॥

यस्यां तत्प्रत्यतिष्ठदिति। यानि च छन्दांस्यत्यरिच्यन्त। यानि च नोदभवन्। तानि निर्वीर्याणि हीनान्यमन्यन्त। साऽब्रवीद्बृहती। मामेव भूत्वा। मामुप सः श्रयतेति। चतुर्भिरक्षरैरनुष्टुबृहतीं नोदभवत्। चतुर्भिरक्षरैः पङ्क्तिर्बृहती-  
मत्यरिच्यत। तस्यामेतानि चत्वार्यक्षराण्यपच्छिद्या-  
दधात्॥५७॥

ते बृहती एव भूत्वा। बृहतीमुप समश्रयताम्। अष्टाभि-  
रक्षरैरुष्णिग्बृहतीं नोदभवत्। अष्टाभिरक्षरैस्त्रिष्टुबृहतीमत्य-  
रिच्यत। तस्यामेतान्यष्टावक्षराण्यपच्छिद्यादधात्। ते बृहती  
एव भूत्वा। बृहतीमुप समश्रयताम्। द्वादशभिरक्षरैर्गायत्री  
बृहतीं नोदभवत्। द्वादशभिरक्षरैर्जगती बृहतीमत्यरिच्यत।  
तस्यामेतानि द्वादशाक्षराण्यपच्छिद्यादधात्॥५८॥

ते बृहती एव भूत्वा। बृहतीमुप समश्रयताम्। सौऽब्रवीत्प्रजापतिः। छन्दांसि रथो मे भवत।  
युष्माभिरहमेतमध्वानमनु सञ्चराणीति। तस्य गायत्री  
च जगती च पक्षावभवताम्। उष्णिक् त्रिष्टुप् प्रष्टुः।

अनुष्टुप् पङ्क्तिश्च धुर्यो॑ । बृह॒त्यैवोद्धि॑रभवत् । स ए॒तं  
छन्दो॑रथमा॒स्थाय॑ । ए॒तमध्वा॑न॒मनु॑ सम॑चरत् । ए॒तं ह  
वै छन्दो॑रथमा॒स्थाय॑ । ए॒तमध्वा॑न॒मनु॑ सञ्च॑रति । येनै॒ष  
ए॒तत्सञ्च॑रति । य ए॒वं वि॒द्वान्त्सोमे॑न॒ यज॑ते । उ॒ चैनमे॒वं  
वेद॑ ॥ ५९ ॥

अ॒व॒न्वा॒व सा दे॒वाक्ष॑रा बृ॒ह॒त्यं॒दधा॑द्वा॒दशा॑क्षरा॒ण्यप॑च्छि॒द्यां॒दधा॑दा॒स्थाय॑ षट् ॥ ५९ ॥ [१२]

अ॒ग्नेः कृ॒त्तिका॑ य॒त्पुण्यं॑ दे॒वस्य॑ स॒वितु॑र्ब्र॒ह्मवा॑दि॒नः क॒त्युतमे॒व दे॒वा वा आ॒युषः प्रा॒णमि॒न्द्रो दधी॑चो दे॒वासू॒राः स  
प्रा॒जाप॑तिः स सं॒मुद्रो॑ ये वै च॒त्वार॑स्त॒स्यावा॑चो द्वा॒दश॑ ॥ १२ ॥

अ॒ग्नेः कृ॒त्तिका॑ दे॒वगृ॑हा ऋ॒तमे॒वध्या॑मि॒व तिस्रः॑ प॒राची॑र्ये वै च॒त्वारो॑ न॒वप॑ञ्चा॒शत् ॥ ५९ ॥

अ॒ग्नेः कृ॒त्तिका॑ य उ॒ चैनमे॒वं वेद॑ ॥

हरिः ओम् ॥

॥ इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके पञ्चमः  
प्रपाठकः समाप्तः ॥

॥ षष्ठमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके षष्ठः प्रपाठकः ॥

अनु॑मत्यै पुरो॒डाशं॑मु॒ष्टाकं॑पालं॒ निर्व॑पति। ये प्र॒त्यश्चः॑  
शम्या॑या अव॒शीय॑न्ते। तन्नैर्ऋ॑तमेकं॒कपाल॑म्। इ॒यं वा  
अनु॑मतिः। इ॒यं नि॒र्ऋतिः॑। नैर्ऋ॑तेन॒ पूर्वे॑ण॒ प्रच॑रति।  
पा॒प्मान॑मेव नि॒र्ऋतिं॑ पूर्वा॑ नि॒रव॑दयते। एकं॒कपालो॑ भवति।  
ए॒कधै॑व नि॒र्ऋतिं॑ नि॒रव॑दयते। यदहु॑त्वा गा॒र्हप॑त्य ई॒युः॥१॥

रु॒द्रो भू॒त्वाऽग्नि॑रनु॒त्थाय॑। अध्व॑र्युं च॒ यज॑मानं च ह॒न्यात्।  
वी॒हि स्वा॒हाऽऽहु॑तिं जुषा॒ण इत्या॑ह। आहु॑त्यै॒वैनं॑ शमयति।  
ना॒र्तिमा॑र्च्छत्यध्व॒र्युर्न॑ यज॑मानः। ए॒कोल्मु॑केन॒ यन्ति॑। तद्धि  
नि॒र्ऋत्यै॑ भा॒गधे॑यम्। इ॒मान्दि॑शं॒ यन्ति॑। ए॒षा वै नि॒र्ऋत्यै॑  
दिक्। स्वा॒या॑मे॒व दि॒शि नि॒र्ऋतिं॑ नि॒रव॑दयते॥२॥

स्व॑कृ॒त इ॒रिणे॑ जुहोति प्र॒दरे॑ वा॑। ए॒तद्वै नि॒र्ऋत्या॑  
आ॒यत॑नम्। स्व ए॒वाऽऽय॑त॒ने नि॒र्ऋतिं॑ नि॒रव॑दयते।  
ए॒ष ते॑ नि॒र्ऋते॑ भा॒ग इत्या॑ह। नि॒र्दि॑शत्यै॒वैन॑म्। भू॒ते  
ह॒विष्म॑त्य॒सीत्या॑ह। भू॒तिमे॒वोपा॑वर्तते। मु॒ञ्चे॒मम॑हंस  
इत्या॑ह। अ॒हंस ए॒वैनं॑ मुञ्चति। अ॒ङ्गुष्ठा॑भ्यां जुहोति॥३॥

अ॒न्त॒त ए॒व नि॒र्ऋतिं॑ नि॒रव॑दयते। कृ॒ष्णं वा॑सः कृ॒ष्णातू॑षं  
दक्षि॑णा। ए॒तद्वै नि॒र्ऋत्यै॑ रू॒पम्। रू॒पेणै॒व नि॒र्ऋतिं॑  
नि॒रव॑दयते। अ॒प्र॒तीक्ष॑मा॒यन्ति॑। नि॒र्ऋत्या॑ अ॒न्तर्हि॑त्यै।

स्वाहा॒ नमो॒ य इ॒दं च॒कारेति॒ पुन॒रेत्य॒ गार्ह॑पत्ये जुहोति।  
आहु॑त्यै॒व न॑म॒स्यन्तो॒ गार्ह॑पत्यमुपावर्तन्ते। आ॒नु॒म॒तेन॒  
प्रच॑रति। इ॒यं वा अ॒नु॒म॒तिः॥४॥

इ॒यमे॒वास्मै॑ रा॒ज्यम॑नु॒ मन्य॑ते। धे॒नु॒र्दक्षि॑णा। इ॒मामे॒व  
धे॒नुं कु॑रुते। आ॒दि॒त्यं च॒रुं निर्व॑पति। उ॒भर्या॑ष्वे॒व  
प्र॒जास्व॒भिषि॑च्यते। दै॒वीषु॑ च॒ मानु॑षीषु च। व॒रो दक्षि॑णा।  
व॒रो हि रा॒ज्यं॑ स॒मृद्धौ॑। आ॒ग्ना॒वैष्ण॒वमेका॑दशकपालं  
निर्व॑पति। अ॒ग्निः सर्वा॑ दे॒वताः॥५॥

विष्णु॑र्य॒ज्ञः। दे॒वता॑श्चै॒व य॒ज्ञं चाव॑ रुन्धे। वा॒मनो॑  
व॒ही दक्षि॑णा। यद्व॒ही। तेनो॑ऽऽग्ने॒यः। यद्वाम॑नः। तेन॑  
वैष्ण॒वः स॒मृद्धौ॑। अ॒ग्नीषो॒मीय॑मेका॑दशकपालं निर्व॑पति।  
अ॒ग्नीषो॒माभ्यां॑ वा इन्द्रो॑ वृ॒त्रम॑ह॒न्निति॑। यद॑ग्नीषो॒मीय॑मेका॑-  
दशकपालं निर्व॑पति॥६॥

वा॒र्त्रघ्न॑मे॒व विजि॑त्यै। हि॒र॒ण्यं दक्षि॑णा स॒मृद्धौ॑। इन्द्रो॑ वृ॒त्रं  
हृ॒त्वा। दे॒वता॑भिश्चेन्द्रि॒येण॑ च॒ व्या॑र्ध्यत। स ए॒तमै॑न्द्रा॒ग्नमेका॑-  
दशकपालमपश्यत्। तन्निर॑वपत्। तेन॒ वै स दे॒वता॑श्चेन्द्रि॒यं  
चावा॑रुन्धे। यदै॑न्द्रा॒ग्नमेका॑दशकपालं निर्व॑पति। दे॒वता॑श्चै॒व  
तेनै॑न्द्रि॒यं च॒ यज॑मानोऽव॑ रुन्धे। ऋ॒षभो॑ व॒ही दक्षि॑णा॥७॥

यद्व॒ही। तेनो॑ऽऽग्ने॒यः। यदृ॑ष॒भः। तेनै॑न्द्रः स॒मृद्धौ॑।  
आ॒ग्ने॒यम॒ष्टाक॑पालं निर्व॑पति। ऐ॒न्द्रं दधि॑। यदा॑ग्ने॒यो भव॑ति।

अ॒ग्निर्वै य॑ज्ञ॒मुखम्। य॒ज्ञ॒मुखमे॒वर्द्धि॑ पुर॒स्ता॑द्ध॒त्ते। यदै॒न्द्रं  
दधि॑॥८॥

इन्द्रि॒यमे॒वाव॑ रुन्धे। ऋष॒भो व॒ही दक्षि॑णा। यद्व॒ही।  
तेना॑ऽऽग्ने॒यः। यदृष॑भः। तेनै॒न्द्रः समृ॑द्ध्यै। याव॑ती॒र्वै प्र॒जा  
ओष॑धीना॒महु॑ताना॒माश्ज॑न्। ताः परा॑ऽभवन्। आ॒ग्र॒य॒णं  
भ॑वति हु॒ताद्या॑य। यज॑मान॒स्याप॑राभावाय॥९॥

दे॒वा वा ओष॑धीष्वा॒जिम॑युः। ता इन्द्रा॒ग्नी उद॑जयताम्।  
तावे॒तमै॑न्द्रा॒ग्रं द्वा॑द॒शक॑पालं॒ निर॑वृणाताम्। यदै॑न्द्रा॒ग्नो  
भव॑त्यु॒ज्जित्यै॑। द्वा॑द॒शक॑पालो भवति। द्वा॑द॒श मा॑साः  
सं॒वत्स॑रः। सं॒वत्स॑रेणै॒वास्मा॑ अन्न॒मव॑ रुन्धे। वै॒श्वदे॒व-  
श्च॒रुर्भ॑वति। वै॒श्वदे॒वं वा अन्न॑म्। अन्न॑मे॒वास्मै॑ स्वदयति॥१०॥

प्र॒थ॒म॒जो व॒त्सो दक्षि॑णा॒ समृ॑द्ध्यै। सौ॒म्यः३ श्या॑मा॒कं च॒रुं  
निर्व॑पति। सोमो॒ वा अ॑कृष्टप॒च्यस्य॑ राजा॑। अ॒कृष्ट॑प॒च्यमे॒वास्मै॑  
स्वद॑यति। वा॒सो दक्षि॑णा। सौ॒म्यः३ हि दे॒वता॑या॒ वासः॑  
समृ॑द्ध्यै। सर॑स्वत्यै च॒रुं निर्व॑पति। सर॑स्वते च॒रुम्।  
मि॒थुन॑मे॒वाव॑ रुन्धे। मि॒थुनौ गा॒वौ दक्षि॑णा॒ समृ॑द्ध्यै। एति॑  
वा ए॒ष य॑ज्ञ॒मुखा॑द॒ध्याः। यो॑ऽग्नेर्दे॒वता॑या॒ एति॑। अ॒ष्टावे॒तानि॑  
ह॒वीः३ षि॑ भवन्ति। अ॒ष्टाक्ष॑रा गाय॒त्री। गा॒य॒त्रो॑ऽग्निः। तेनै॒व  
य॑ज्ञ॒मुखा॑द॒ध्या अ॒ग्नेर्दे॒वता॑यै नैति॑॥११॥

ईयु॒निर्व॑दयतेऽङ्ग॒ष्ठान्यां॑ जु॒होत्यनु॑मतिर्दे॒वतां॑ निर्व॑पति व॒ही दक्षि॑णा॒ यदै॒न्द्रं दध्य॑पराभावाय स्वदयति गा॒वौ दक्षि॑णा॒ समृ॑द्ध्यै  
पदं॥११॥

वैश्वदेवेन वै प्रजापतिः प्रजा असृजत। ताः सृष्टा न प्राजायन्त। सौऽग्निरकामयत। अहमिमाः प्रजनयेयमिति। स प्रजापतये शुचमदधात्। सौऽशोचत्प्रजामिच्छमानः। तस्माद्यं च प्रजा भुनक्ति यं च न। तावुभौ शौचतः प्रजामिच्छमानौ। तास्वग्निरप्यसृजत्। ता अग्निरध्यैत्॥१२॥

सोमो रेतोऽदधात्। सविता प्राजनयत्। सरस्वती वाचमदधात्। पूषाऽपोषयत्। ते वा एते त्रिः संवत्सरस्य प्रयुज्यन्ते। ये देवाः पुष्टिपतयः। संवत्सरो वै प्रजापतिः। संवत्सरेणैवास्मै प्रजाः प्राजनयत्। ताः प्रजा जाता मरुतोऽघ्नन्। अस्मानपि न प्रायुक्षतेति॥१३॥

स एतं प्रजापतिर्मरुतं सप्तकपालमपश्यत्। तन्निरवपत्। ततो वै प्रजाभ्योऽकल्पत। यन्मारुतो निरुप्यते। यज्ञस्य कृत्यै। प्रजानामघाताय। सप्तकपालो भवति। सप्तगणा वै मरुतः। गणश एवास्मै विशं कल्पयति। स प्रजापतिरशोचत्॥१४॥

याः पूर्वाः प्रजा असृक्षि। मरुतस्ता अवधिषुः। कथमपराः सृजेयेति। तस्य शुष्मं आण्डं भूतं निरवर्तत। तद्व्यदहरत्। तदपोषयत्। तत्प्राजायत। आण्डस्य वा एतद्रूपम्। यदामिक्षा। यद्व्यद्धरति॥१५॥

प्रजा एव तद्यजमानः पोषयति। वैश्वदेव्यामिक्षा भवति। वैश्वदेव्यो वै प्रजाः। प्रजा एवास्मै प्रजनयति।

वाजि॑न्मान॑यति। प्र॒जास्वे॒व प्रजा॑तासु॒ रेतो॑ दधाति।  
 द्या॒वापृ॑थि॒व्यं एक॑कपालो भवति। प्र॒जा ए॒व प्रजा॑ता  
 द्या॒वापृ॑थि॒वीभ्या॑मु॒भयतः॑ परि॑ गृह्णाति। दे॒वा॒सुराः॑ संय॑त्ता  
 आसन्। सोऽ॒ग्निर्ब्र॑वीत्॥१६॥

माम॑ग्रे यजत। मया॒ मुखे॒नासुरा॑ञ्जेष्य॒थेति॑। मां  
 द्वि॒तीय॑मिति॒ सोमो॑ऽब्रवीत्। मया॒ राज्ञा॑ जेष्य॒थेति॑। मां  
 तृ॒तीय॑मिति॒ सवि॑ता। मया॒ प्रसू॑ता जेष्य॒थेति॑। मां च॑तु॒र्थीमिति॑  
 सर॑स्वती। इन्द्रि॒यं वोऽहं॑ धा॒स्यामी॑ति। मां प॑ञ्च॒ममिति॑  
 पू॒षा। मया॑ प्रति॒ष्ठया॑ जेष्य॒थेति॑॥१७॥

तैऽ॒ग्निना॒ मुखे॒नासुरा॑नजयन्। सोमे॑न॒ राज्ञा॑। स॒वि॒त्रा  
 प्रसू॑ताः। सर॑स्वतीन्द्रि॒यम॑दधात्। पू॒षा प्र॑ति॒ष्ठाऽऽसी॑त्। ततो॑  
 वै दे॒वा व्य॑जयन्त। यदे॒तानि॑ ह॒वी॒ऽषि॑ निरु॒प्यन्ते॒ विजि॑त्यै।  
 नोत्त॑रवेदिमुप॑वपति। प॒शवो॑ वा उत्त॑रवे॒दिः। अजा॑ता इव  
 ह्ये॒तर्हि॑ प॒शवः॑॥१८॥

ऐदित्यंशोचद्बुद्धरंत्यब्रवीत्प्रतिष्ठयां जेष्यथेत्येतर्हि पशवः॥७॥ ————— [२]

त्रि॒वृ॒द्ध॒र्हिर्भव॑ति। मा॒ता पि॒ता पु॒त्रः। तदे॒व तन्मि॑थुनम्।  
 उल्बं॑ गर्भो॒ ज॒रायु॑। तदे॒व तन्मि॑थुनम्। त्रे॒धा ब॒र्हिः सन्न॑द्धं  
 भव॑ति। त्रयं॑ इ॒मे लो॒काः। ए॒ष्वे॒व लो॒केषु॑ प्रति॑ तिष्ठति। ए॒क॒धा  
 पुनः॑ सन्न॑द्धं भवति। एकं॑ इव॒ ह्ययं॑ लो॒कः॥१९॥

अ॒स्मिन्ने॒व तेन॑ लो॒के प्रति॑ तिष्ठति। प्र॒सुवो॑ भवन्ति।  
 प्र॒थ॒म॒जा॒मे॒व पु॒ष्टि॒मव॑ रुन्धे। प्र॒थ॒म॒जो व॒त्सो दक्षि॑णा॒ समृ॑द्धौ।



पृषदाज्यं गृह्णाति। पशवो वै पृषदाज्यम्। पशून्नेवाव रुन्धे।  
पञ्चगृहीतं भवति। पाङ्गा हि पशवः। बहुरूपं भवति॥२०॥

बहुरूपा हि पशवः समृद्धौ। अग्निं मन्थन्ति। अग्निमुखा  
वै प्रजापतिः प्रजा असृजत। यदग्निं मन्थन्ति। अग्निमुखा  
एव तत्प्रजा यजमानः सृजते। नव प्रयाजा इज्यन्ते।  
नवानूयाजाः। अष्टौ हवींषि। द्वावाघारौ। द्वावाज्य-  
भागौ॥२१॥

त्रिंशत्सम्पद्यन्ते। त्रिंशदक्षरा विराट्। अन्नं विराट्।  
विराजैवान्नाद्यमव रुन्धे। यजमानो वा एकंकपालः। तेज  
आज्यम्। यदेकंकपाल आज्यमानयति। यजमानमेव तेजसा  
समर्धयति। यजमानो वा एकंकपालः। पशव आज्यम्॥२२॥

यदेकंकपाल आज्यमानयति। यजमानमेव पशुभिः  
समर्धयति। यदल्पमानयेत्। अल्पा एनं पशवो भुञ्जन्त  
उपतिष्ठेरन्। यद्वह्नीयते। बहव एनं पशवोऽभुञ्जन्त  
उपतिष्ठेरन्। बह्वानीयाविः पृष्ठं कुर्यात्। बहव एवैनं  
पशवो भुञ्जन्त उपतिष्ठन्ते। यजमानो वा एकंकपालः।  
यदेकंकपालस्यावुद्येत्॥२३॥

यजमानस्यावुद्येत्। उद्धा माद्येद्यजमानः। प्र वा मीयेत।  
सकृदेव होतव्यः। सकृदिव हि सुवर्गो लोकः। हुत्वाऽभि  
जुहोति। यजमानमेव सुवर्गं लोकं गमयित्वा। तेजसा  
समर्धयति। यजमानो वा एकंकपालः। सुवर्गो लोक

आहवनीयः॥२४॥

यदेकंकपालमाहवनीये जुहोति। यजमानमेव सुवर्गं लोकं गमयति। यद्धस्तेन जुहुयात्। सुवर्गाल्लोकाद्यजमानमवविध्येत्। स्रुचा जुहोति। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै यत्प्राङ्मघैत। देवलोकमभिजयेत्। यद्वक्षिणा पितृलोकम्। यत्प्रत्यक्॥२५॥

रक्षांसि यज्ञं हन्युः। यदुदङ्। मनुष्यलोकमभिजयेत्। प्रतिष्ठितो होतव्यः। एकंकपालं वै प्रतितिष्ठन्तं द्यावापृथिवी अनु प्रति तिष्ठतः। द्यावापृथिवी ऋतवः। ऋतून् यज्ञः। यज्ञं यजमानः। यजमानं प्रजाः। तस्मात्प्रतिष्ठितो होतव्यः॥२६॥

वाजिनो यजति। अग्निर्वायुः सूर्यः। ते वै वाजिनः। तानेव तद्यजति। अथो खल्वाहुः। छन्दांसि वै वाजिन इति। तान्येव तद्यजति। ऋग्सामे वा इन्द्रस्य हरी सोमपानौ। तयोः परिधय आधानम्। वाजिनं भागधेयम्॥२७॥

यदप्रहृत्य परिधीं जुहुयात्। अन्तराधानाभ्यां घासं प्रयच्छेत्। प्रहृत्य परिधीं जुहोति। निराधानाभ्यामेव घासं प्रयच्छति। बर्हिषि विषिञ्चन्वाजिनमा नयति। प्रजा वै बर्हिः। रेतो वाजिनम्। प्रजास्वेव रेतो दधाति। समुपहूय भक्षयन्ति। एतत्सोमपीथा ह्येते। अथो आत्मन्नेव रेतो दधते। यजमान उत्तमो भक्षयति। पशवो वै वाजिनम्। यजमान एव पशून्प्रतिष्ठापयन्ति॥२८॥

लोको बहुरूपं भवत्याज्यभागौ पशव आज्यमवद्येदाहवनीयः प्रत्यक्तस्मात्प्रतिष्ठितो होतव्यो भागधेयमेते चत्वारि  
च॥१०॥

[३]

प्रजापतिः सविता भूत्वा प्रजा असृजत। ता  
एनमत्यमन्यन्त। ता अस्मादपाक्रामन्। ता वरुणो  
भूत्वा प्रजा वरुणेनाग्राहयत्। ताः प्रजा वरुणगृहीताः।  
प्रजापतिं पुनरुपाधावन्नाथमिच्छमानाः। स एतान्प्रजा-  
पतिर्वरुणप्रघासानपश्यत्। तां निरवपत्। तैर्वै स प्रजा  
वरुणपाशादमुञ्चत्। यद्वरुणप्रघासा निरुप्यन्ते॥२९॥

प्रजानामवरुणग्राहाय। तासां दक्षिणो बाहुर्न्यक्र आसीत्।  
सव्यः प्रसृतः। स एतां द्वितीयां दक्षिणतो वेदिमुदहन्। ततो  
वै स प्रजानां दक्षिणं बाहुं प्रासारयत्। यद्वितीयां दक्षिणतो  
वेदिमुद्धन्ति। प्रजानामेव तद्यजमानो दक्षिणं बाहुं प्रसारयति।  
तस्माच्चातुर्मास्ययाज्यमुष्मिल्लोक उभयाबाहुः। यज्ञाभिजितः  
ह्यस्य। पृथमात्राद्वेदी असम्भिन्ने भवतः॥३०॥

तस्मात्पृथमात्रं व्यसौ। उत्तरस्यां वेद्यामुत्तरवेदिमुप  
वपति। पशवो वा उत्तरवेदिः। पशून्वेवाव रुन्धे। अथो  
यज्ञपुरुषोऽनन्तरित्यै। एतद्वाह्यणान्येव पञ्च हवीर्षिः। अथैष  
ऐन्द्राग्नो भवति। प्राणापानौ वा एतौ देवानाम्। यदिन्द्राग्नी।  
यदैन्द्राग्नो भवति॥३१॥

प्राणापानावेवाव रुन्धे। ओजो बलं वा एतौ देवानाम्।  
यदिन्द्राग्नी। यदैन्द्राग्नो भवति। ओजो बलमेवाव रुन्धे।

मा॒रु॒त्यामि॒क्षा भव॑ति। वा॒रु॒ण्यामि॒क्षा॑। मे॒षी च॑ मे॒षश्च॑  
भव॑तः। मि॒थु॒ना ए॒व प्र॒जा व॑रुणपा॒शान्मु॑ञ्चति। लो॒म॒शौ  
भ॑वतो मे॒ध्य॒त्वाय॑॥३२॥

श॒मीप॒र्णान्यु॑प॒ वप॑ति। घा॒समे॒वाभ्या॑मपि॒ यच्छ॑ति।  
प्र॒जाप॑तिमन्नाद्यं॒ नोपा॑नमत्। स ए॒तेन॑ श॒तेध्मे॑न ह॒विषा॑-  
ऽन्नाद्य॑मवा॒रुन्ध॑। यत्प॑रः श॒तानि॑ श॒मीपर्णा॑नि भव॑न्ति।  
अ॒न्नाद्य॑स्याव॑रुद्धौ। सौ॒म्यानि॑ वै क॒रीरा॑णि। सौ॒म्या खलु॑  
वा आहु॑तिर्दिवो वृष्टि॑ च्यावयति। यत्क॒रीरा॑णि भव॑न्ति।  
सौ॒म्ययै॒वाऽऽहु॑त्या दि॒वो वृष्टि॑मव॑ रुन्धे। का॒य एक॑कपालो  
भव॑ति। प्र॒जानां॑ क॒न्त्वाय॑। प्र॒तिपू॑रुषं क॑रम्भपा॒त्राणि॑ भव॑न्ति।  
जा॒ता ए॒व प्र॒जा व॑रुणपा॒शान्मु॑ञ्चति। एक॑मति॑रिक्तम्।  
ज॒निष्य॑माणा ए॒व प्र॒जा व॑रुणपा॒शान्मु॑ञ्चति॥३३॥

निरूप्यन्ते भवतो भवति मेध्यत्वाय रुन्धे षट्॥५॥ [४]

उत्त॑रस्यां वे॒द्याम॒न्यानि॑ ह॒वीं॑षि॒ साद॑यति। दक्षि॑णायां  
मा॒रु॒तीम्। अ॒प॒धुर॑मे॒वैनां॑ युनक्ति। अथो॒ ओज॑ ए॒वासाम॑व॒  
हर॑ति। तस्मा॒द्ब्रह्म॑णश्च॒ क्षत्रा॑च्च॒ विशो॑ऽन्यतोऽप॒क्र॒मिणीः॑।  
मा॒रु॒त्या पूर्॒व्या प्र॑चरति। अ॒नृत॑मे॒वाव॑ यजते। वा॒रु॒ण्योत्त॑रया।  
अ॒न्त॒त ए॒व व॑रुण॒मव॑ यजते। यदे॒वाध्व॑र्युः क॒रोति॑॥३४॥

तत्प्र॑तिप्रस्था॒ता क॑रोति। तस्मा॒द्यच्छ्रे॒यां॑ न॒करो॑ति। तत्पापी॑-  
या॒न॒करो॑ति। प॒त्नी वा॑चयति। मे॒ध्यामे॒वैनां॑ क॒रोति॑। अथो॒ तप॑  
ए॒वैना॑मुप॒ नय॑ति। य॒ज्ञार॑ सन्त॒न्न प्र॑ब्रूयात्। प्रि॒यं ज्ञा॑ति॑

रुन्ध्यात्। असौ मे जार इति निर्दिशेत्। निर्दिश्यैवेन वरुणपाशेन ग्राहयति॥३५॥

प्रघास्यान् हवामह इति पत्नीमुदानयति। अह्वतैवेनाम्। यत्पत्नीं पुरोनुवाक्यामनुब्रूयात्। निर्वीर्यो यजमानः स्यात्। यजमानोऽन्वाह। आत्मन्नेव वीर्यं धत्ते। उभौ याज्यां सवीर्यत्वाय। यद्गामे यदरण्य इत्याह। यथोदितमेव वरुणमव यजते। यजमानदेवत्यो वा आहवनीयः॥३६॥

भ्रातृव्यदेवत्यो दक्षिणः। यदाहवनीये जुहुयात्। यजमान वरुणपाशेन ग्राहयेत्। दक्षिणेऽग्नौ जुहोति। भ्रातृव्यमेव वरुणपाशेन ग्राहयति। शूर्पेण जुहोति। अन्यमेव वरुणमव यजते। शीर्षन्नधि निधाय जुहोति। शीर्षत एव वरुणमव यजते। प्रत्यङ्घ्रिं जुहोति॥३७॥

प्रत्यङ्घ्रेव वरुणपाशान्निर्मुच्यते। अक्रन्कर्म कर्मकृत इत्याह। देवाऽनृणं निरवदाय। अनृणा गृहानुप प्रेत्येति वावैतदाह। वरुणगृहीतं वा एतद्यज्ञस्य। यद्यजुषा गृहीतस्यातिरिच्यते। तुषांश्च निष्कासश्च। तुषैश्च निष्कासेन चावभृथमवैति। वरुणगृहीतेनैव वरुणमवयजते। अपोऽवभृथमवैति॥३८॥

अप्सु वै वरुणः। साक्षादेव वरुणमवयजते। प्रतियुतो वरुणस्य पाश इत्याह। वरुणपाशादेव निर्मुच्यते।

अप्रतीक्ष॒मा य॑न्ति। वरु॑णस्यान्त॒र्हित्यै॑। एधो॑ऽस्येधिषी॒मही॒-  
त्या॑ह। समिधै॒वाग्निं॑ न॒मस्य॑न्त॒ उपा॑यन्ति। तेजो॑ऽसि॒ तेजो॑  
मयि॑ धेहीत्या॑ह। तेज॑ ए॒वाऽऽत्म॑न्धत्ते॥३९॥

करोति॑ ग्राहयत्याहवनीय॑स्तिष्ठ॑ जुहोत्युपा॑ऽवभृथम॑र्वेति॑ धत्ते॥६॥ ————— [५]

दे॒वा॒सुराः॑ संय॑त्ता आसन्। सो॑ऽग्निर॑ब्रवीत्। ममे॒यम॑नीक॒-  
वती॑ त॒नूः। तां प्री॑णीत। अथा॑सुरा॒नभि॑ भ॒विष्य॑थेति॑।  
ते दे॒वा अ॒ग्नये॑ऽनीक॒वते॑ पुरो॒डाश॑म॒ष्टाक॑पालं॒ निर्व॑पन्।  
सो॑ऽग्निर॑नीक॒वान्ध्वेन॑ भाग॒धेये॑न प्रीतः। च॒तु॒र्धाऽनी॑कान्य॒-  
जन॑यत। ततो॑ दे॒वा अ॑भ॒वन्। परा॑ऽसुराः॥४०॥

यद॒ग्नये॑ऽनीक॒वते॑ पुरो॒डाश॑म॒ष्टाक॑पालं॒ निर्व॑पति।  
अ॒ग्निमे॒वानि॑क॒वन्तु॑ स्वेन॑ भाग॒धेये॑न प्रीणाति॑।  
सो॑ऽग्निर॑नीक॒वान्ध्वेन॑ भाग॒धेये॑न प्रीतः। च॒तु॒र्धाऽनी॑कानि  
जन॑यते। अ॒सौ वा आ॑दि॒त्योऽग्निर॑नीक॒वान्। तस्य॑ र॒श्मयो॑-  
ऽनी॑कानि। सा॒क॒९ सूर्ये॑णोद्य॒ता निर्व॑पति। सा॒क्षादे॒वास्मा॑  
अनी॑कानि जनयति। तेऽसुराः॒ परा॑जिता॒ यन्तः॑। द्यावा॑पृथि॒वी  
उपा॑श्रयन्॥४१॥

ते दे॒वा म॒रुद्भ्यः॑ सान्त॒प॒नेभ्य॑श्च॒रुं निर्व॑पन्।  
तान्द्यावा॑पृथि॒वीभ्या॑मे॒वोभ॑यतः॒ सम॑तपन्। यन्म॒रुद्भ्यः॑  
सान्त॒प॒नेभ्य॑श्च॒रुं निर्व॑पति। द्यावा॑पृथि॒वीभ्या॑मे॒व तदु॑भयतो  
यज॑मानो भ्रातृ॒व्यान्ध्व॑सन्त॒पति॑। म॒ध्यन्दि॑ने॒ निर्व॑पति। तर्हि॒  
हि ते॒क्ष्णि॑ष्ठं त॒पति॑। च॒रुर्भ॑वति। स॒र्वत॑ ए॒वैना॒न्ध्व॑सन्त॒पति॑। ते

देवाः श्वोविजयिनः सन्तः। सर्वासां दुग्धे गृहमेधीयं चरुं  
निरवपन्॥४२॥

आशिता एवाद्योपवसाम। कस्य वाऽहेदम्। कस्य वा  
श्वो भवितेति। स शृतोऽभवत्। तस्याहुतस्य नाश्नन्। न  
हि देवा अहुतस्याश्नन्ति। तैऽब्रुवन्। कस्मा इमं हौष्याम  
इति। मरुद्ध्यो गृहमेधिभ्य इत्यब्रुवन्। तं मरुद्ध्यो गृहमेधिभ्यो-  
ऽजुहवुः॥४३॥

ततो देवा अभवन्। पराऽसुराः। यस्यैवं विदुषो मरुद्ध्यो  
गृहमेधिभ्यो गृहे जुह्वति। भवत्यात्मना। पराऽस्य भ्रातृव्यो  
भवति। यद्वै यज्ञस्य पाकत्रा क्रियते। पशव्यं तत्। पाकत्रा वा  
एतत्क्रियते। यन्नेध्माबर्हिर्भवति। न सोमिधेनीरन्वाह॥४४॥

न प्रयाजा इज्यन्ते। नानूयाजाः। य एवं वेद।  
पशुमान्भवति। आज्यभागौ यजति। यज्ञस्यैव चक्षुषी  
नान्तरैति। मरुतो गृहमेधिनो यजति। भागधेयेनैवेनान्त्समर्ध-  
यति। अग्निं स्विष्टकृतं यजति प्रतिष्ठित्यै। इडांतो भवति।  
पशवो वा इडा। पशुष्वेवोपरिष्ठात्प्रति तिष्ठति॥४५॥

असुरा अश्रयन्गृहमेधीयं चरुं निरवपन्नजुहवुर्नवाहेडांतो भवति द्वे च॥६॥

[६]

यत्पत्नीं गृहमेधीयस्याश्नीयात्। गृहमेध्यैव स्यात्। वि  
त्वंस्य यज्ञं ऋध्येत। यन्नाश्नीयात्। अगृहमेधी स्यात्। नास्य  
यज्ञो व्यृध्येत। प्रतिवेशं पचेयुः। तस्याश्नीयात्। गृहमेध्यैव  
भवति। नास्य यज्ञो व्यृध्यते॥४६॥

ते देवा गृहमेधीयेनेष्ट्वा। आशिता अभवन्। आञ्जताभ्यञ्जता।  
अनु वृत्सान् वासयन्। तेभ्योऽसुराः क्षुधं प्राहिण्वन्। सा देवेषु  
लोकमवित्वा। असुरान्पुनरगच्छत्। गृहमेधीयेनेष्ट्वा। आशिता  
भवन्ति। आञ्जतेऽभ्यञ्जते॥४७॥

अनु वृत्सान् वासयन्ति। भ्रातृव्यायैव तद्यजमानः क्षुधं  
प्रहिणोति। ते देवा गृहमेधीयेनेष्ट्वा। इन्द्राय निष्कासं न्यदधुः।  
अस्मानेव श्व इन्द्रो निहितभाग उपावर्तितेति। तानिन्द्रो  
निहितभाग उपावर्तत। गृहमेधीयेनेष्ट्वा। इन्द्राय निष्कासं  
निदध्यात्। इन्द्र एवैनं निहितभाग उपावर्तते। गार्हपत्ये  
जुहोति॥४८॥

भागधेयेनैवैनं समर्धयति। ऋषभमाह्वयति। वषट्कार  
एवास्य सः। अथो इन्द्रियमेव तद्वीर्यं यजमानो भ्रातृव्यस्य  
वृद्धे। इन्द्रो वृत्रं हत्वा। परां परावर्तमगच्छत्।  
अपाराधमिति मन्यमानः। सोऽब्रवीत्। क इदं वेदिष्यतीति।  
तेऽब्रुवन्मरुतो वरं वृणामहे॥४९॥

अथ वयं वेदाम। अस्मभ्यमेव प्रथमं हविर्निरूप्याता  
इति। त एनमध्यं क्रीडन्। तत्क्रीडिनां क्रीडित्वम्।  
यन्मरुद्भ्यः क्रीडिभ्यः प्रथमं हविर्निरूप्यते विजित्यै।  
साकं सूर्येणोद्यता निर्वपति। एतस्मिन्वै लोक इन्द्रो  
वृत्रमहन्त्समृद्धौ। एतद्वाह्मणान्येव पञ्च हवींषि। एतद्वाह्मण



ऐन्द्रा॒ग्नः। अथै॒ष ऐ॒न्द्रश्च॒रुर्भव॑ति॥५०॥

उ॒द्धा॒रं वा ए॒तमिन्द्र॑ उद॑हरत। वृ॒त्रं ह॒त्वा। अ॒न्यासु॑  
दे॒वता॒स्वधि॑। यदे॒ष ऐ॒न्द्रश्च॒रुर्भव॑ति। उ॒द्धा॒रमे॒व तं यज॑मान॒  
उद्ध॑रते। अ॒न्यासु॑ प्र॒जास्वधि॑। वै॒श्व॒क॒र्म॒ण ए॒कं क॒पालो भ॑वति।  
वि॒श्वान्ये॒व तेन॑ क॒र्माणि॑ यज॑मानोऽ॒व रुन्धे॑॥५१॥

ऋ॒द्ध॒तेऽन्य॑ञ्जते जु॒होति॑ वृ॒णाम॑है भव॒त्यष्टौ च॑॥६॥

[७]

वै॒श्व॒दे॒वेन॑ वै प्र॒जाप॑तिः प्र॒जा अ॑सृजत। ता व॑रुण॒  
प्र॒घा॒सैर्व॑रुणपा॒शाद॑मु॒ञ्चत्। सा॒क॒मे॒धैः प्र॒त्य॑स्थापयत्। त्र्य॑म्ब॒कै  
रु॒द्रं नि॒रवा॑दयत। पि॒तृ॒य॒ज्ञेन॑ सु॒वर्गं॑ लो॒कम॑गमयत्।  
यद्वै॑श्व॒दे॒वेन॑ यज॑ते। प्र॒जा ए॒व तद्य॑ज॑मानः सृज॑ते। ता  
व॑रुणप्र॒घा॒सैर्व॑रुणपा॒शान्मु॒ञ्चति॑। सा॒क॒मे॒धैः प्र॒ति॑ष्ठापयति।  
त्र्य॑म्ब॒कै रु॒द्रं नि॒रवा॑दयते॥५२॥

पि॒तृ॒य॒ज्ञेन॑ सु॒वर्गं॑ लो॒कं ग॑मयति। द॒क्षि॒ण॒तः प्रा॑ची॒नावी॒ती  
निर्व॑पति। द॒क्षि॒णावृ॑द्धि पि॒तृणा॑म्। अना॑द॒त्य तत्। उ॒त्तर॑त  
ए॒वोप॑वी॒य निर्व॑पेत्। उ॒भये॑ हि दे॒वाश्च॑ पि॒तरं॑श्चे॒ज्यन्ते॑। अथो॒  
यदे॒व द॑क्षि॒णार्धे॑ऽधि॒ श्रय॑ति। तेन॑ दक्षि॒णावृ॑त्। सोमा॑य  
पि॒तृम॑ते पुरो॒डाश॑ ष॒ट्क॑पालं निर्व॑पति। सं॒व॒त्स॒रो वै सोमः॑  
पि॒तृमा॑न्॥५३॥

सं॒व॒त्स॒रमे॒व प्री॑णाति। पि॒तृभ्यो॑ ब॒र्हिष॑द्भ्यो धा॒नाः। मा॒सा  
वै पि॒तरो॑ ब॒र्हिष॑दः। मा॒साने॒व प्री॑णाति। यस्मि॒न्वा ऋ॒तौ

पुरुषः प्रमीयते। सौ॑ऽस्यामुष्मि॑ल्लो॒के भ॑वति। ब॒हुरू॒पा धा॒ना  
भ॑वन्ति। अ॒होरा॒त्राणा॑म॒भिजि॑त्यै। पि॒तृभ्यो॑ऽग्नि॒ष्वात्तेभ्यो॑  
म॒न्थम्। अ॒र्धमा॒सा वै पि॒तरौ॑ऽग्नि॒ष्वात्ताः॥ ५४॥

अ॒र्धमा॒साने॒व प्री॑णाति। अ॒भिवा॒न्या॒यै दु॒ग्धे भ॑वति। सा हि  
पि॒तृदे॒वत्यं॑ दु॒हे। यत्पू॒र्णम्। तन्म॑नु॒ष्याणा॑म्। उ॒पर्य॑र्धो दे॒वाना॑म्।  
अ॒र्धः पि॒तृणा॑म्। अ॒र्ध उ॒पम॑न्थति। अ॒र्धो हि पि॒तृणा॑म्।  
ए॒कयो॒पम॑न्थति॥ ५५॥

एका॒ हि पि॒तृणा॑म्। द॒क्षि॒णोप॑मन्थति। द॒क्षि॒णावृ॑द्धि  
पि॒तृणा॑म्। अना॑र॒भ्योप॑मन्थति। तद्धि पि॒तृन्गच्छ॑ति।  
इ॒मान्दि॒शं वेदि॑मुद्ध॑न्ति। उ॒भये॒ हि दे॒वाश्च॑ पि॒तर॑श्चे॒ज्यन्ते॑।  
चतुः॑ स्र॒क्तिर्भव॑ति। सर्वा॒ ह्यनु॑ दि॒शः पि॒तरः॑। अ॒खा॒ता  
भव॑ति॥ ५६॥

खा॒ता हि दे॒वाना॑म्। म॒ध्यतो॑ऽग्निरा॒धीय॑ते। अ॒न्ततो॑  
हि दे॒वाना॑मा॒धीय॑ते। वर्॒षी॒यानि॒ध्म इ॒ध्माद्भव॑ति  
व्यावृ॑त्त्यै। परि॑श्रयति। अ॒न्तर्हि॑तो हि पि॒तृलो॒को  
म॑नु॒ष्यलो॒कात्। यत्प॑रुषि दि॒नम्। तद्दे॒वाना॑म्। यद॑न्त॒रा।  
तन्म॑नु॒ष्याणा॑म्॥ ५७॥

यत्स॑मू॒लम्। तत्पि॑तृणा॒म्। स॑मू॒लं ब॒र्हिर्भव॑ति व्यावृ॑त्त्यै।  
द॒क्षि॒णा स्तृ॑णाति। द॒क्षि॒णावृ॑द्धि पि॒तृणा॑म्। त्रिः पर्य॑ति। तृ॒तीये॒  
वा इ॒तो लो॒के पि॒तरः॑। ताने॒व प्री॑णाति। त्रिः पुनः॑ पर्य॑ति।

षट्सम्पद्यन्ते॥५८॥

षड्वा ऋतवः। ऋतून्नेव प्रीणाति। यत्प्रस्तरं यजुषा  
गृहीयात्। प्रमायुको यजमानः स्यात्। यन्न गृहीयात्।  
अनायतनः स्यात्। तूष्णीमेव न्यस्येत्। न प्रमायुको भवति।  
नानायतनः। यत्रीन्परिधीन्परिदध्यात्॥५९॥

मृत्युना यजमानं परिगृहीयात्। यन्न परिदध्यात्।  
रक्षांसि यज्ञं हन्युः। द्वौ परिधी परिदधाति।  
रक्षंसामपहत्यै। अथो मृत्योरेव यजमानमुत्सृजति।  
यत्रीणि त्रीणि हवींष्युदाहरैयुः। त्रयस्त्रय एषां साकं  
प्रमीयेरन्। एकैकमनूचीनान्युदाहरन्ति। एकैक एवेषामन्वञ्चः  
प्रमीयते। कशिपुं कशिपव्याय। उपबर्हणमुपबर्हण्याय।  
आञ्जनमाञ्ज्याय। अभ्यञ्जनमभ्यञ्ज्याय। यथाभागमे-  
वैनान्प्रीणाति॥६०॥

निर्वन्दयते पितृमानग्निष्वात्ता एकयोपं मन्थत्यर्खाता भवति मनुष्याणां पद्यन्ते परिदध्यान्मीयते पञ्च च॥९॥—[८]

अग्नये देवेभ्यः पितृभ्यः समिध्यमानायानु ब्रूहीत्याह।  
उभये हि देवाश्च पितरश्चेज्यन्ते। एकामन्वाह। एका हि  
पितृणाम्। त्रिरन्वाह। त्रिर्हि देवानाम्। आघारावाघारयति।  
यज्ञपरुषोरनन्तरित्यै। नार्षेयं वृणीते। न होतांरम्॥६१॥

यदार्षेयं वृणीत। यद्धोतांरम्। प्रमायुको यजमानः स्यात्।  
प्रमायुको होता। तस्मान्न वृणीते। यजमानस्य होतुर्गोपीथाय।  
अपं बर्हिषः प्रयाजान् यजति। प्रजा वै बर्हिः। प्रजा एव  
मृत्योरुत्सृजति। आज्यभागौ यजति॥६२॥

य॒ज्ञस्यै॒व चक्षु॑षी॒ नान्तर॑ति। प्रा॒चीना॒वीती॑ सोमं॑ यजति।  
 पि॒तृदे॒वत्या॑ हि। ए॒षाऽऽहु॑तिः। प॒ञ्चकृ॒त्वोऽव॑ द्यति। प॒ञ्च ह्ये॒ता  
 दे॒वताः॑। द्वे पु॒रोऽनु॒वाक्ये॑। या॒ज्या दे॒वता॑ वष॒ट्कारः॑। ता ए॒व  
 प्री॑णाति। सन्त॑तम॒व द्यति॑॥६३॥

ऋ॒तूनां॑ सन्त॑त्यै। प्रै॒वैभ्यः॑ पूर्॒वया॑ पु॒रोऽनु॒वाक्य॑याऽऽह।  
 प्रण॑यति द्वितीय॑या। ग॒मय॑ति या॒ज्यया॑। तृती॒ये वा इ॒तो  
 लो॒के पि॒तरः॑। अहं॑ ए॒वैना॒न्यपूर्॒वया॑ पु॒रोऽनु॒वाक्य॑याऽऽत्यान॑यति।  
 रात्रि॑ये द्वितीय॑या। ऐ॒वैना॒न् या॒ज्यया॑ गमयति। द॒क्षिण॒तो-  
 ऽव॒दाय॑। उद॒ङ्ङुति॑ क्रामति॒ व्यावृ॑त्त्यै॥६४॥

आ स्व॒धेत्या॑श्रावयति। अस्तु॑ स्व॒धेति॑ प्रत्याश्रावयति।  
 स्व॒धा नम॑ इति॒ वष॑ट्करोति। स्व॒धाका॒रो हि पि॒तृणा॑म्।  
 सोम॑मग्रे॒ यजति॑। सोम॑प्रयाजा॒ हि पि॒तरः॑। सोमं॑ पि॒तृमन्तं॑  
 यजति। सं॒व॒त्स॒रो वै सोमः॑ पि॒तृमा॑न्। सं॒व॒त्स॒रमे॒व  
 तद्य॑जति। पि॒तृन्ब॑र्हिषदो॑ यजति॥६५॥

ये वै यज्वा॑नः। ते पि॒तरो॑ बर्हिषदः॑। ताने॒व तद्य॑जति।  
 पि॒तृन्अ॒ग्निष्वा॒त्तान् य॑जति। ये वा अय॑ज्वानो गृहमे॒धिनः॑।  
 ते पि॒तरो॑ऽग्निष्वा॒त्ताः। ताने॒व तद्य॑जति। अ॒ग्निं क॑व्य॒वाहनं॑  
 यजति। य ए॒व पि॒तृणा॑म॒ग्निः। तमे॒व तद्य॑जति॥६६॥

अथो॒ यथा॒ऽग्निः॑ स्वि॒ष्टकृ॑तं॒ यज॑ति। ता॒दृगे॒व तत्। ए॒तत्ते  
 तत् ये च॒ त्वाम॑न्विति॒ तिसृ॑षु॒ स॒क्तीषु॑ निद॑धाति। तस्मा॒दा

तृतीयात्पुरुषान्नाम न गृह्णन्ति। एतावन्तो हीज्यन्ते। अत्र  
पितरो यथाभागं मन्दध्वमित्याह। ह्रीका हि पितरः। उदञ्चो  
निष्क्रामन्ति। एषा वै मनुष्याणां दिक्। स्वामेव तदिशमनु  
निष्क्रामन्ति॥६७॥

आहवनीयमुपतिष्ठन्ते। न्येवास्मै तद्धवते। यथ्सत्याहवनीये।  
अथान्यत्र चरन्ति। आतमितोरुपतिष्ठन्ते। अग्निमेवोपद्रष्टारं  
कृत्वा। पितृन्निरवदयन्ते। अन्तं वा एते प्राणानां गच्छन्ति।  
य आतमितोरुप तिष्ठन्ते। सुसन्दृशं त्वा वयमित्याह॥६८॥

प्राणो वै सुसन्दृक्। प्राणमेवाऽऽत्मन्दधते। योजा न्विन्द्र  
ते हरी इत्याह। प्राणमेव पुनरयुक्त। अक्षन्नमीमदन्त हीति  
गार्हपत्यमुपतिष्ठन्ते। अक्षन्नमीमदन्ताथ त्वोपतिष्ठामह इति  
वावैतदाह। अमीमदन्त पितरः सोम्या इत्यभि प्रपद्यन्ते।  
अमीमदन्त पितरोऽथ त्वाऽभि प्रपद्यामह इति वावैतदाह।  
अपः परिषिञ्चति। मार्जयत्येवैनान्॥६९॥

अथो तर्पयत्येव। तृप्यति प्रजयां पशुभिः। य एवं  
वेद। अपं बर्हिषावनूयाजौ यजति। प्रजा वै बर्हिः।  
प्रजा एव मृत्योरुथ्सृजति। चतुरः प्रयाजान् यजति।  
द्वावनूयाजौ। षट्थसम्पद्यन्ते। षड्वा ऋतवः। ऋतूनेव  
प्रीणाति। न पत्यन्वास्ते। न संयाजयन्ति। यत्पत्यन्वासीत।  
यथ्संयाजयेयुः। प्रमायुका स्यात्। तस्मान्नान्वास्ते। न  
संयाजयन्ति। पत्न्यै गोपीथाय॥७०॥

च॥१०॥

[९]

प्रति॒पूरु॒षमेक॑कपालां॒ निर्व॑पति। जा॒ता ए॒व प्र॒जा  
रु॒द्रान्नि॒रव॑दयते। एक॑मति॒रिक्त॑म्। ज॒निष्य॑माणा ए॒व  
प्र॒जा रु॒द्रान्नि॒रव॑दयते। एक॑कपाला भवन्ति। एक॑धै॒व रु॒द्रं  
नि॒रव॑दयते। नाभि॑घारयति। यद॑भि॒घार॑येत्। अ॒न्त॒र॒व॒चा॒रिणः॑  
रु॒द्रं कुर्या॑त्। ए॒कोल्मु॒केन॑ यन्ति॥७१॥

तद्धि रु॒द्रस्य॑ भा॒गधे॑यम्। इ॒मान्दि॑शं यन्ति। ए॒षा वै रु॒द्रस्य॑  
दिक्। स्वा॒यामे॒व दि॑शि रु॒द्रं नि॒रव॑दयते। रु॒द्रो वा अ॑प॒शुका॑या  
आहु॑त्यै नातिष्ठत। अ॒सौ ते प॒शुरि॑ति॒ निर्दि॑शेद्यं द्वि॒ष्यात्।  
यमे॒व द्वेष्टि॑। तम॑स्मै प॒शुं निर्दि॑शति। यदि॒ न द्वि॒ष्यात्।  
आ॒खुस्ते॑ प॒शुरि॑ति ब्रूयात्॥७२॥

न ग्रा॒म्यान्प॒शून् हि॑नस्ति। ना॒र॒ण्यान्। च॒तुष्प॒थे जु॑होति।  
ए॒ष वा अ॑ग्नी॒नां प॒ङ्क्ति॑शो नाम। अ॒ग्नि॒वत्ये॒व जु॑होति। म॒ध्यमे॑न  
प॒र्णेन॑ जुहोति। सु॒ग॒र्घ्ये॒षा। अथो॒ खलु॑। अ॒न्त॒मे॒नैव॑ होत॒व्यम्।  
अ॒न्त॒त ए॒व रु॒द्रं नि॒रव॑दयते॥७३॥

ए॒ष ते॑ रु॒द्र भा॒गः स॒ह स्व॒स्त्राऽम्बि॑कयेत्याह। श॒र॒द्वा  
अ॒स्याम्बि॑का॒ स्वसा॑। तया॒ वा ए॒ष हि॑नस्ति। यः॑ हि॒नस्ति॑।  
तयै॒वेन॑ स॒ह श॑मयति। भे॒ष॒ज॒ङ्गव॑ इत्याह। याव॑न्त  
ए॒व ग्रा॒म्याः प॒शवः॑। तेभ्यो॑ भे॒ष॒जं क॑रोति। अवा॑म्ब  
रु॒द्रम॑दिम॒हीत्या॑ह। आ॒मे॒वैता॑मा शा॒स्ते॥७४॥

त्र्य॑म्बकं यजाम॒ह इत्या॑ह। मृ॒त्योर्मु॑क्षीय॒ माऽमृ॑ता॒दिति॑

वावैतदाह। उत्किरन्ति। भगंस्य लीप्सन्ते। मूर्तेकृत्वा-  
 ऽऽसंजन्ति। यथा जनं यतेऽवसं करोति। तादृगेव तत्।  
 एष ते रुद्र भाग इत्याह निरवन्त्यै। अप्रतीक्षमा यन्ति। अपः  
 परिषिञ्चति। रुद्रस्यान्तरहित्यै। प्र वा एतेऽस्माल्लोकाच्च्यवन्ते।  
 ये त्र्यम्बकैश्चरन्ति। आदित्यं चरुं पुनरेत्य निर्वपति। इयं  
 वा अदितिः। स्यामेव प्रति तिष्ठन्ति॥ ७५॥

यन्ति ब्रूयन्निरवन्दयते शास्ते सिञ्चति षट्॥ ५॥ [१०]

अनुमत्यै वैश्वदेवेन ताः सृष्टास्त्रिवृत्प्रजापतिः सवितोत्तरस्यान्देवासुराः सौऽग्निर्यत्पत्नी वैश्वदेवेन ता वरुणप्रघासैरग्नये  
 देवेभ्यः प्रतिपूरुषं दश॥ १०॥

अनुमत्यै प्रथमजो वृश्चो बहुरूपा हि पशवस्तस्मात्पृथमात्रं यदग्नयेऽनीकवत उद्धारं वा अग्नये देवेभ्यः प्रतिपूरुषं  
 पञ्चससतिः॥ ७५॥

अनुमत्यै प्रति तिष्ठन्ति॥

हरिः ओम्॥

॥ इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके षष्ठः  
 प्रपाठकः समाप्तः॥

॥सप्तमः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके सप्तमः प्रपाठकः॥

ए॒तद्वा॑ह्म॒णान्ये॒व प॒ञ्च ह॒वीं॑षि॒। अथेन्द्रा॑य॒ शुना॒सीरा॑य  
पु॒रोडा॑शं॒ द्वा॒द॒शक॑पा॒लं निर्व॑पति॒। सं॒व॒त्स॒रो वा  
इन्द्रा॑शुना॒सीरः॑। सं॒व॒त्स॒रेणै॒वास्मा॒ अन्न॑म॒व॒ रुन्धे॑। वा॒य॒व्यं  
पयो॑ भवति॒। वा॒युर्वै वृ॒ष्ट्यै॑ प्र॒दाप॑यिता॒। स ए॒वास्मै॒  
वृ॒ष्टिं प्र॒दाप॑यति॒। सौ॒र्य॑ ए॒कं॒क॒पा॒लो भव॑ति॒। सू॒र्येण॒ वा  
अ॒मुष्मि॑ल्लो॒के वृ॒ष्टिर्धृ॑ता॒। स ए॒वास्मै॒ वृ॒ष्टिं नि॒यच्छ॑ति॥१॥

द्वा॒द॒श॒ग॒व॑ सं॒सीरं॒ दक्षि॑णा॒ समृ॑द्ध्यै॒। दे॒वा॒सु॒राः संय॑त्ता  
आ॒सन्। ते दे॒वा अ॒ग्निम॑ब्रुवन्। त्वया॑ वी॒रेणा॑सु॒रान॒भिभ॑वा॒मेति॑।  
सोऽब्र॑वीत्। त्रेधाऽह॒मा॒त्मानं॒ वि॒क॑रिष्य॒ इति॑। स त्रेधा॑  
ऽऽत्मा॑नं॒ व्य॑कुरुत॒। अ॒ग्निं तृ॒तीय॑म्। रु॒द्रं तृ॒तीय॑म्। व॒रुणं॒  
तृ॒तीय॑म्॥२॥

सोऽब्र॑वीत्। क इ॒दं तुरी॑य॒मिति॑। अ॒ह॒मितीन्द्रो॑  
ऽब्र॑वीत्। सन्तु॒ सृ॒जाव॑हा॒ इति॑। तौ स॒म॒सृ॒जेता॑म्।  
स इन्द्र॑स्तुरी॒यम॑भवत्। य॒दिन्द्र॑स्तुरी॒यम॑भवत्। त॒दिन्द्र॑  
तुरी॒यस्येन्द्र॑तुरी॒यत्व॑म्। ततो॒ वै दे॒वा व्य॑जयन्त॒। य॒दिन्द्र॑तुरी॒यं  
नि॒रूप्य॑ते वि॒जित्यै॑॥३॥

व॒हिनीं॑ धे॒नुर्दक्षि॑णा॒। यद्व॑हिनीं॒। तेना॑ऽऽग्ने॒यी। यद्वौः॑। तेन॑  
रौ॒द्री। यद्धे॒नुः। तेनै॒न्द्री। यथ्स्त्री॑ स॒ती दा॒न्ता। तेन॑ वा॒रु॒णी  
समृ॑द्ध्यै॒। प्र॒जाप॑तिर्य॒ज्ञम॑सृजत॥४॥



त९ सृष्ट९ रक्षा९स्यजिघा९सन्। स ए॒ताः प्र॒जा-  
प॑तिरा॒त्मनो॑ दे॒वता॒ निर॑मिमीत। ताभि॒र्वै स दि॒ग्भ्यो  
रक्षा९सि॒ प्राणु॑दत। यत्प॑ञ्चाव॒त्तीयं॑ जु॒होति॑। दि॒ग्भ्य ए॒व  
तद्य॑ज॒मानो॑ रक्षा९सि॒ प्रणु॑दते। समू॒ढ९ रक्षः॑ स॒न्दग्ध९ रक्ष  
इत्या॑ह। रक्षा९स्ये॒व स॒न्द॒हति॑। अ॒ग्नये॑ रक्षो॒घ्ने स्वा॑हेत्या॑ह।  
दे॒वता॑भ्य ए॒व वि॑जिग्या॒नाभ्यो॑ भा॒ग॒धेयं॑ करोति। प्र॒ष्टिवा॑ही  
रथो॒ दक्षि॑णा॒ समृ॑द्धौ॥५॥

इन्द्रो॑ वृ॒त्र९ ह॒त्वा। अ॒सुरा॑न्परा॒भाव्य॑। नमु॑चिमासुरं  
नाल॑भत। त९ श॒च्याऽगृ॑ह्णात्। तौ॒ सम॑ल॒भेताम्।  
सो॑ऽस्माद॒भि॒शु॒न॒तरो॑ऽभवत्। सो॑ऽब्रवीत्। स॒न्धा९  
स॒न्द॒धाव॑है। अथ॒ त्वाऽव॑ स्रक्ष्यामि। न मा॒ शु॒ष्के॑ण॒  
नाऽऽर्द्रे॑ण॒ हनः॑॥६॥

न दि॒वा न न॑क्त॒मिति॑। स ए॒तम॒पां फे॑न॒मसि॑ञ्चत्। न  
वा ए॒ष शु॒ष्को नाऽऽर्द्रो॑ व्यु॒ष्टाऽऽसी॑त्। अ॒नु॒दितः॑ सूर्यः। न  
वा ए॒तद्दि॒वा न न॑क्तम्। तस्यै॒तस्मिँ॑लोके। अ॒पां फे॑ने॒न शि॒र॒  
उद॑वर्तयत्। तदे॒न॒मन्व॑वर्तत। मि॒त्र॒द्रु॒गिति॑॥७॥

स ए॒तान॑पा॒मा॒र्गान॑जनयत्। तान॑जुहोत्। तै॒र्वै स  
रक्षा९स्य॑पा॒हत॑। यद॑पा॒मा॒र्ग॒हो॒मो भ॑वति। रक्ष॑सा॒मप॑हत्यै।  
ए॒को॒ल्मु॒केन॑ यन्ति। तद्धि॒ रक्ष॑सां भा॒ग॒धेयम्। इ॒मान्दि॑शं  
यन्ति। ए॒षा वै रक्ष॑सां दिक्। स्वा॒या॒मे॒व दि॑शि रक्षा९सि  
हन्ति॥८॥

स्वकृतं इरिणे जुहोति प्रदरे वा। एतद्वै रक्षसामायतनम्।  
स्व एवाऽऽयतने रक्षांसि हन्ति। पूर्णमयेन सुवेण जुहोति।  
ब्रह्म वै पूर्णः। ब्रह्मणैव रक्षांसि हन्ति। देवस्य त्वा सवितुः  
प्रसव इत्याह। सवितृप्रसूत एव रक्षांसि हन्ति। हतं रक्षो-  
ऽवधिष्म रक्ष इत्याह। रक्षसां स्तृत्यै। यद्वस्ते तदक्षिणा  
निरवत्यै। अप्रतीक्षमायन्ति। रक्षसामन्तरहित्यै॥९॥

यच्छति वरुणं तृतीयं विजित्या असृजत् समृद्धे हनो मित्रद्रुगिति हन्ति स्तृत्यै त्रीणि च॥९॥——[१]

धात्रे पुरोडाशं द्वादशकपालं निर्वपति। संवत्सरो वै  
धाता। संवत्सरेणैवास्मै प्रजाः प्रजनयति। अन्वेवास्मा  
अनुमतिर्मन्यते। राते राका। प्र सिनीवाली जनयति।  
प्रजास्वेव प्रजातासु कुह्वा वाचं दधाति। मिथुनौ गावौ  
दक्षिणा समृद्धौ। आग्रावैष्णवमेकादशकपालं निर्वपति।  
ऐन्द्रावैष्णवमेकादशकपालम्॥१०॥

वैष्णवं त्रिकपालम्। वीर्यं वा अग्निः। वीर्यमिन्द्रः।  
वीर्यं विष्णुः। प्रजा एव प्रजाता वीर्यं प्रतिष्ठापयति।  
तस्मात्प्रजा वीर्यावतीः। वामन ऋषभो वही दक्षिणा।  
यद्वही। तेनाऽऽग्नेयः। यदृषभः॥११॥

तेनैन्द्रः। यद्वामनः। तेन वैष्णवः समृद्धौ। अग्नीषोमीयमेका-  
दशकपालं निर्वपति। इन्द्रासोमीयमेकादशकपालम्। सौम्यं  
चरुम्। सोमो वै रेतोधाः। अग्निः प्रजानां प्रजनयिता।  
वृद्धानामिन्द्रः प्रदापयिता। सोम एवास्मै रेतो दधाति॥१२॥

अग्निः प्रजां प्रजनयति। वृद्धामिन्द्रः प्रयच्छति।  
 बभ्रुर्दक्षिणा समृद्धौ। सोमापौष्णं चरुं निर्वपति। ऐन्द्रापौष्णं  
 चरुम्। सोमो वै रेतोधाः। पूषा पशूनां प्रजनयिता।  
 वृद्धानामिन्द्रः प्रदापयिता। सोमं एवास्मै रेतो दधाति। पूषा  
 पशून्प्रजनयति॥१३॥

वृद्धानिन्द्रः प्रयच्छति। पौष्णश्चरुर्भवति। इयं वै पूषा।  
 अस्यामेव प्रति तिष्ठति। श्यामो दक्षिणा समृद्धौ। बहु वै  
 पुरुषो मेध्यमुपगच्छति। वैश्वानरं द्वादशकपालं निर्वपति।  
 संवत्सरो वा अग्निर्वैश्वानरः। संवत्सरेणैवैनं स्वदयति।  
 हिरण्यं दक्षिणा॥१४॥

पवित्रं वै हिरण्यम्। पुनात्येवैनम्। बहु वै राजन्योऽनृतं  
 करोति। उपं जाम्यै हरते। जिनाति ब्राह्मणम्। वदत्यनृतम्।  
 अनृते खलु वै क्रियमाणे वरुणो गृह्णाति। वारुणं यवमयं चरुं  
 निर्वपति। वरुणपाशादेवैनं मुञ्चति। अश्वो दक्षिणा। वारुणो  
 हि देवतयाऽश्वः समृद्धौ॥१५॥

ऐन्द्रापौष्णं द्वादशकपालं यदपुभो दधाति पूषा पशून्प्रजनयति हिरण्यं दक्षिणा दक्षिणेकं च॥६॥ [२]

रत्निनामेतानि हवींषि भवन्ति। एते वै राष्ट्रस्य प्रदातारः।  
 एतेऽपादातारः। य एव राष्ट्रस्य प्रदातारः। येऽपादातारः।  
 त एवास्मै राष्ट्रं प्रयच्छन्ति। राष्ट्रमेव भवति। यत्समाहृत्य  
 निर्वपेत्। अरत्निनः स्युः। यथायथं निर्वपति रत्नित्वाय॥१६॥

यथ्सद्यो निर्वपेत्। यावतीमेकेन हविषाऽऽशिषमव रुन्धे।  
तावतीमवरुन्धीत। अन्वहन्निर्वपति। भूयसीमेवाशिषमव  
रुन्धे। भूयसो यज्ञक्रतूनुपैति। बारुहस्पत्यं चरुं निर्वपति  
ब्रह्मणो गृहे। मुखत एवास्मै ब्रह्म सङ्श्यति। अथो ब्रह्मन्नेव  
क्षत्रमन्वारम्भयति। शितिपृष्ठो दक्षिणा समृद्धौ॥१७॥

ऐन्द्रमेकादशकपालः राजन्यस्य गृहे। इन्द्रियमेवाव  
रुन्धे। ऋषभो दक्षिणा समृद्धौ। आदित्यं चरुं महिष्यै  
गृहे। इयं वा अदितिः। अस्यामेव प्रतितिष्ठति। धेनुर्दक्षिणा  
समृद्धौ। भगाय चरुं वावातायै गृहे। भगमेवास्मिन्दधाति।  
विचित्तगर्भा पष्ठौही दक्षिणा समृद्धौ॥१८॥

नैर्ऋतं चरुं परिवृत्तयै गृहे कृष्णानां ब्रीहीणां  
नखनिर्भिन्नम्। पाप्मानमेव निर्ऋतिं निरवदयते। कृष्णा  
कूटा दक्षिणा समृद्धौ। आग्नेयमष्टाकपालः सेनान्यो गृहे।  
सेनामेवास्य सङ्श्यति। हिरण्यं दक्षिणा समृद्धौ। वारुणं  
दशकपालः सूतस्य गृहे। वरुणसवमेवाव रुन्धे। महानिरष्टो  
दक्षिणा समृद्धौ। मारुतः सप्तकपालं ग्रामण्यो गृहे॥१९॥

अन्नं वै मरुतः। अन्नमेवाव रुन्धे। पृश्निर्दक्षिणा समृद्धौ।  
सावित्रं द्वादशकपालं क्षत्तुर्गृहे प्रसूत्यै। उपध्वस्तो दक्षिणा  
समृद्धौ। आश्विनं द्विकपालः सङ्ग्रहीतुर्गृहे। अश्विनौ वै  
देवानां भिषजौ। ताभ्यामेवास्मै भेषजं करोति। स्वात्यौ  
दक्षिणा समृद्धौ। पौष्णं चरुं भागदुघस्य गृहे॥२०॥

अन्नं वै पूषा। अन्नमेवाव रुन्धे। श्यामो दक्षिणा समृद्धौ।  
 रौद्रं गांवीधुकं चरुमक्षावापस्यं गृहे। अन्तत एव रुद्रं  
 निरवदयते। शबल उद्वारो दक्षिणा समृद्धौ। द्वादशैतानि  
 हवींषि भवन्ति। द्वादश मासाः संवत्सरः। संवत्सरेणैवास्मै  
 राष्ट्रमव रुन्धे। राष्ट्रमेव भवति॥२१॥

यन्न प्रति निर्वपेत्। रत्निन आशिषोऽवरुन्धीरन्।  
 प्रतिनिर्वपति। इन्द्राय सुत्राम्णो पुरोडाशमेकादशकपालम्।  
 इन्द्रायां होमुचे। आशिष एवाव रुन्धे। अयं नो राजा  
 वृत्रहा राजा भूत्वा वृत्रं वध्यादित्याह। आमेवैतामा शास्ते।  
 मैत्राबारुहस्पत्यं भवति। श्वेतायै श्वेतवत्सायै दुग्धे॥२२॥

बारुहस्पत्ये मैत्रमपि दधाति। ब्रह्म चैवास्मै क्षत्रं च समीचीनं  
 दधाति। अथो ब्रह्मन्नेव क्षत्रं प्रतिष्ठापयति। बारुहस्पत्येन  
 पूर्वेण प्रचरति। मुखत एवास्मै ब्रह्म सङ्श्यति। अथो  
 ब्रह्मन्नेव क्षत्रमन्वारम्भयति। स्वयं कृता वेदिर्भवति। स्वयं  
 दिनं बरुहिः। स्वयं कृत इध्मः। अनभिजितस्याभिजित्यै।  
 तस्माद्राज्ञामरण्यमभिजितम्। सैव श्वेता श्वेतवत्सा दक्षिणा  
 समृद्धौ॥२३॥

रत्निन्वाय समृद्धौ पष्ठोही दक्षिणा समृद्धौ ग्राम्ण्यो गृहे भांगदुघस्य गृहे भवति दुग्धेऽभिजित्ये द्वे च॥८॥[३]

देवसुवामेतानि हवींषि भवन्ति। एतावन्तो वै देवानां  
 सुवाः। त एवास्मै सवान्प्रयच्छन्ति। त एनं सुवन्ते।  
 अग्निरेवैनं गृहपतीनां सुवते। सोमो वनस्पतीनाम्।

रुद्रः पशूनाम्। बृहस्पतिर्वाचाम्। इन्द्रो ज्येष्ठानाम्। मित्रः  
सत्यानाम्॥ २४॥

वरुणो धर्मपतीनाम्। एतदेव सर्वं भवति। सविता  
त्वां प्रसवानां सुवतामिति हस्तं गृह्णाति प्रसूत्यै। ये  
देवा देवः सुवः स्थेत्याह। यथायजुरेवैतत्। महते क्षत्राय  
महत् आधिपत्याय महते जानराज्यायेत्याह। आमेवैतामा  
शास्ते। एष वो भरता राजा सोमोऽस्माकं ब्राह्मणानां  
राजेत्याह। तस्मात्सोमराजानो ब्राह्मणाः। प्रति त्यन्नामे  
राज्यमधायीत्याह॥ २५॥

राज्यमेवास्मिन्प्रतिदधाति। स्वां तनुवं वरुणो  
अशिश्नेदित्याह। वरुणसवमेवाव रुन्धे। शुचैर्मित्रस्य  
व्रत्या अभूमेत्याह। शुचिमेवैनं व्रत्यं करोति। अमन्महि  
महत् ऋतस्य नामेत्याह। मनुत एवैनम्। सर्वे व्राता  
वरुणस्याभूवन्नित्याह। सर्वव्रातमेवैनं करोति। वि मित्र  
एवैररातिमतारीदित्याह॥ २६॥

अरातिमेवैनं तारयति। असूषुदन्त यज्ञियां ऋतेनेत्याह।  
स्वदयत्येवैनम्। व्यु त्रितो जरिमाणं न आनडित्याह।  
आयुरेवास्मिन्दधाति। द्वाभ्यां विमृष्टे। द्विपाद्यजमानः  
प्रतिष्ठित्यै। अग्नीषोमीयस्य चैकादशकपालस्य देवसुवां च  
हविषामग्नये स्विष्टकृते समवद्यति। देवताभिरेवैनमुभयतः

परिगृह्णाति। विष्णुक्रमान्क्रमते। विष्णुरेव भूत्वेमाँल्लोकानभि-  
जयति॥ २७॥

सुत्यानामधायीत्याहातारीदित्याह क्रमतु एकं च॥ ४॥ ————— [४]

अर्थतः स्थेति जुहोति। आहुत्यैवेनां निष्क्रीय गृह्णाति।  
अथो हविष्कृतानामेवाभिघृतानां गृह्णाति। वहन्तीनां गृह्णाति।  
एता वा अपां राष्ट्रम्। राष्ट्रमेवास्मै गृह्णाति। अथो  
श्रियमेवैनमभिवहन्ति। अपां पतिरसीत्याह। मिथुनमेवाकः।  
वृषाँऽस्यूर्मिरित्याह॥ २८॥

ऊर्मिमन्तमेवैनं करोति। वृषसेनाँऽसीत्याह। सेनामेवास्य  
संश्यति। व्रजक्षितः स्थेत्याह। एता वा अपां विशः।  
विशमेवास्मै पर्यूहति। मरुतामोजः स्थेत्याह। अन्नं वै  
मरुतः। अन्नमेवाव रुन्धे। सूर्यवर्चसः स्थेत्याह॥ २९॥

राष्ट्रमेव वर्चस्व्यकः। सूर्यत्वचसः स्थेत्याह। सत्यं वा  
एतत्। यद्वर्षति। अनृतं यदातपति वर्षति। सत्यानृते एवाव  
रुन्धे। नैनं सत्यानृते उदिते हिंस्तः। य एवं वेद। मान्दाः  
स्थेत्याह। राष्ट्रमेव ब्रह्मवर्चस्व्यकः॥ ३०॥

वाशाः स्थेत्याह। राष्ट्रमेव वश्यकः। शक्करीः स्थेत्याह।  
पशवो वै शक्करीः। पशूनेवाव रुन्धे। विश्वभृतः स्थेत्याह।  
राष्ट्रमेव पयस्व्यकः। जनभृतः स्थेत्याह। राष्ट्रमेवेन्द्रियाव्यकः।  
अग्नेस्तैजस्याः स्थेत्याह॥ ३१॥

राष्ट्रमेव तैजस्व्यकः। अपामोषधीनां रसः स्थेत्याह।

राष्ट्रमेव मध्व्यमकः। सारस्वतं ग्रहं गृह्णाति। एषा  
 वा अपां पृष्ठम्। यत्सरस्वती। पृष्ठमेवैनं समानानां  
 करोति। षोडशभिर्गृह्णाति। षोडशकलो वै पुरुषः।  
 यावानेव पुरुषः। तस्मिन्वीर्यं दधाति। षोडशभिर्जुहोति  
 षोडशभिर्गृह्णाति। द्वात्रिंशत्सम्पद्यन्ते। द्वात्रिंशदक्षरा-  
 ऽनुष्टुप्। वागनुष्टुप्सर्वाणि छन्दांसि। वाचैवैनं  
 सर्वेभिश्छन्दोभिर्भिषिञ्चति॥ ३२॥

ऊर्मिरित्याहुः सूर्यवर्चसः स्थेत्याह ब्रह्मवर्चस्यं कस्तेजस्यः स्थेत्याहुः पुरुषः षट् च॥ ५॥ ————— [५]

देवीरापः सं मधुमतीर्मधुमतीभिः सृज्यध्वमित्याह।  
 ब्रह्मणैवैनाः सः सृजति। अनाधृष्टाः सीदतेत्याह। ब्रह्मणैवैनाः  
 सादयति। अन्तरा होतुश्च धिष्णियं ब्राह्मणाच्छुं सिनश्च  
 सादयति। आग्नेयो वै होता। ऐन्द्रो ब्राह्मणाच्छुं सी। तेजसा  
 चैवेन्द्रियेण चोभयतो राष्ट्रं परिगृह्णाति। हिरण्येनोत्पुनाति।  
 आहुत्यै हि पवित्राभ्यामुत्पुनन्ति व्यावृत्त्यै॥ ३३॥

शतमानं भवति। शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये  
 प्रति तिष्ठति। अनिभृष्टमसीत्याह। अनिभृष्टं ह्येतत्। वाचो  
 बन्धुरित्याह। वाचो ह्येष बन्धुः। तपोजा इत्याह। तपोजा  
 ह्येतत्। सोमस्य दात्रमसीत्याह॥ ३४॥

सोमस्य ह्येतद्दात्रम्। शुक्रा वः शुक्रेणोत्पुनामीत्याह। शुक्रा  
 ह्यापः। शुक्रं हिरण्यम्। चन्द्राश्चन्द्रेणेत्याह। चन्द्रा ह्यापः।  
 चन्द्रं हिरण्यम्। अमृता अमृतेनेत्याह। अमृता ह्यापः।



अमृतं हिरण्यम्॥ ३५॥

स्वाहा राजसूयायेत्याह। राजसूयाय ह्येना उत्पुनाति।  
सधुमादौ द्युम्निनीरूर्ज एता इति वारुण्यर्चा गृह्णाति।  
वरुणसवमेवाव रुन्धे। एकया गृह्णाति। एकधैव यजमाने  
वीर्यं दधाति। क्षत्रस्योल्बमसि क्षत्रस्य योनिरसीति तार्प्यं  
चोष्णीषं च प्रयच्छति सयोनित्वाय। एकशतेन दर्भपुञ्जीलैः  
पवयति। शतायुर्वै पुरुषः शतवीर्यः। आत्मैकशतः॥ ३६॥

यावानेव पुरुषः। तस्मिन्वीर्यं दधाति। दध्याशयति।  
इन्द्रियमेवाव रुन्धे। उदुम्बरमाशयति। अन्नाद्यस्यावरुद्धे।  
शष्पाण्याशयति। सुराबलिमेवैनं करोति। आविद एता  
भवन्ति। आविदमेवैनं गमयन्ति॥ ३७॥

अग्निरेवैनं गार्हपत्येनावति। इन्द्रं इन्द्रियेण। पूषा  
पशुभिः। मित्रावरुणौ प्राणापानाभ्याम्। इन्द्रो वृत्राय  
वज्रमुदयच्छत्। स दिवमलिखत्। सौऽर्यम्णः पन्था  
अभवत्। स आविन्ने द्यावापृथिवी धृतव्रते इति द्यावापृथिवी  
उपाधावत्। स आभ्यामेव प्रसूत इन्द्रो वृत्राय वज्रं प्राहरत्।  
आविन्ने द्यावापृथिवी धृतव्रते इति यदाह॥ ३८॥

आभ्यामेव प्रसूतो यजमानो वज्रं भ्रातृव्याय प्रहरति।  
आविन्ना देव्यदितिर्विश्वरूपीत्याह। इयं वै देव्यदितिर्विश्व-  
रूपी। अस्यामेव प्रति तिष्ठति। आविन्नोऽयमसावामुष्या-

य॒णोऽ॒स्यां वि॒श्य॑स्मिन्ना॒ष्ट्र इत्या॑ह। वि॒शै॒वैन॑ꣳ रा॒ष्ट्रेण॑  
सम॑र्धयति। म॒ह॒ते क्ष॒त्राय॑ म॒ह॒त आधि॑पत्याय म॒ह॒ते  
जान॑राज्यायेत्या॑ह। आ॒मे॒वैता॒मा शा॑स्ते। ए॒ष वो॑ भरता॒ राजा॑  
सोमो॑ऽस्माकं ब्राह्म॒णाना॑ꣳ रा॒जेत्या॑ह। तस्मा॒त्सोम॑राजानो  
ब्राह्म॑णाः॥ ३९॥

इन्द्र॑स्य॒ वज्रो॑ऽसि॒ वार्त्रघ्न॑ इति॒ धनुः॑ प्रयच्छति॒ विजि॑त्यै।  
श॒त्रुबा॑धनाः॒ स्थेती॑षून्। श॒त्रूने॒वास्य॑ बाधन्ते। पा॒त मा॑ प्र॒त्यश्च॑  
पा॒त मा॑ ति॒र्यश्च॑म॒न्वश्च॑ मा पा॒तेत्या॑ह। ति॒स्रो वै श॑र॒व्याः।  
प्र॒तीची॑ ति॒रश्च्य॑नूची॑। ताभ्य॑ ए॒वैनं॑ पा॒न्ति। दि॒ग्भ्यो मा॑  
पा॒तेत्या॑ह। दि॒ग्भ्य ए॒वैनं॑ पा॒न्ति। वि॒श्वाभ्यो॑ मा ना॒ष्ट्राभ्यः॑  
पा॒तेत्या॑ह। अ॒प॒रि॒मिता॑दे॒वैनं॑ पा॒न्ति। हि॒र॒ण्यव॑र्णावुषसा॑  
वि॒रोक॑ इति॒ त्रि॒ष्टुभा॑ बा॒हू उ॒द्गृह्णा॑ति। इन्द्रि॒यं वै वी॒र्यं॑  
त्रि॒ष्टुक्। इन्द्रि॒यमे॒व वी॒र्यमु॑परि॒ष्टादा॒त्मन्ध॑त्ते॥ ४०॥

व्यावृत्त्यै दात्रमसीत्याहामृतꣳ हिरण्यमेकशतो गमयन्त्याहं ब्राह्मणा नाष्ट्राभ्यः पातेत्याह चत्वारि च॥ ८॥ — [६]

दि॒शो व्या॑स्थापयति। दि॒शाम॒भिजि॑त्यै। यद॑नु प्र॒क्रामे॑त्।  
अ॒भि दि॒शो ज॑येत्। उ॒त्तु मा॑द्येत्। म॒न॒साऽनु॑ प्र॒क्राम॑ति। अ॒भि  
दि॒शो ज॑यति। नोन्मा॑द्यति। स॒मिध॒मा ति॑ष्ठेत्या॑ह। तेज॑ ए॒वाव॑  
रुन्धे॥ ४१॥

उ॒ग्रामा॑ ति॑ष्ठेत्या॑ह। इन्द्रि॒यमे॒वाव॑ रुन्धे। वि॒राज॑माति॑ष्ठेत्या॑ह।  
अ॒न्नाद्य॑मे॒वाव॑ रुन्धे। उ॒दी॒चीमा॑ ति॑ष्ठेत्या॑ह। प॒शूने॒वाव॑ रुन्धे।  
उ॒र्ध्वा॒माति॑ष्ठेत्या॑ह। सु॒व॒र्गमे॒व लो॒कम॒भिज॑यति। अ॒नूजि॑हीते।

सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै॥४२॥

मारुत एष भवति। अन्नं वै मरुतः। अन्नमेवाव रुन्धे। एकविंशतिकपालो भवति प्रतिष्ठित्यै। योऽरण्येऽनुवाक्यो गुणः। तं मध्यत उपदधाति। ग्राम्यैरेव पशुभिरारण्यान्पशून्परिगृह्णाति। तस्माद्ग्राम्यैः पशुभिरारण्याः पशवः परिगृहीताः। पृथिवैन्यः। अभ्यषिच्यत॥४३॥

स राष्ट्रं नाभवत्। स एतानि पार्थान्यपश्यत्। तान्यजुहोत्। तैर्वै स राष्ट्रमभवत्। यत्पार्थानि जुहोति। राष्ट्रमेव भवति। बारुहस्पत्यं पूर्वेषामुत्तमं भवति। ऐन्द्रमुत्तरेषां प्रथमम्। ब्रह्म चैवास्मै क्षत्रं च समीचीं दधाति। अथो ब्रह्मन्नेव क्षत्रं प्रतिष्ठापयति॥४४॥

षट्पुरस्तादभिषेकस्य जुहोति। षडुपरिष्ठात्। द्वादश सम्पद्यन्ते। द्वादश मासाः संवत्सरः। संवत्सरः खलु वै देवानां पूः। देवानामेव पुरं मध्यतो व्यवसर्पति। तस्य न कुतश्चिनोपाव्याधो भवति। भूतानामवैष्टीर्जुहोति। अत्रात्र वै मृत्युर्जायते। यत्रयत्रैव मृत्युर्जायते। तत एवैनमवयजते। तस्माद्राजसूयैनेजानो नाभिचरित्वै। प्रत्यगेनमभिचारः स्तृणुते॥४५॥

रुन्धे समष्ट्या असिच्यत स्थापयति जायते पञ्च च॥५॥ [७]

सोमस्य त्विषिरसि तवैव मे त्विषिर्भूयादिति शार्दूलचर्मोपस्तृणाति। यैव सोमे त्विषिः। या शार्दूले। तामेवाव

रुन्धे। मृत्योर्वा ए॒ष वर्णः॑। यच्छा॑र्दूलः। अ॒मृत॒ः हिर॑ण्यम्।  
अ॒मृत॑मसि मृत्योर्मा पा॒हीति॑ हिर॑ण्यमुपा॑स्यति। अ॒मृत॑मे॒व  
मृत्यो॑रन्तर्ध॑त्ते। श॒तमा॑नं भवति॥४६॥

श॒तायुः पुरु॑षः श॒तेन्द्रि॑यः। आयु॑ष्ये॒वेन्द्रि॑ये प्र॒ति तिष्ठ॑ति।  
दि॒द्योन्मा॑ पा॒हीत्यु॑परि॒ष्टादधि॑ नि॒दधा॑ति। उ॒भय॑त ए॒वास्मै॑  
शर्म॑ दधाति। अ॒वेष्टा॑ द॒न्दशू॑का इति॑ क्ली॒बः सी॑सेन  
वि॒ध्यति॑। द॒न्दशू॑का॒नेवाव॑यजते। तस्मा॑त्क्ली॒बं द॑न्दशू॒का  
द॑ःशु॒काः। नि॒रस्तं॑ नमु॒चेः शिर॑ इति॑ लोहि॒ताय॑सं  
नि॒रस्य॑ति। पा॒प्मान॑मे॒व नमु॑चिं नि॒रव॑दयते। प्रा॒णा आ॒त्मनः॑  
पूर्वे॑ऽभि॒षिच्या॑ इत्या॑हुः॥४७॥

सोमो॑ रा॒जा वरु॑णः। दे॒वा धर्म॑सु॒वश्च॒ ये। ते ते॒ वाच॑ः  
सु॒वन्तां॑ ते ते॑ प्रा॒णः सु॑वन्ता॒मित्या॑ह। प्रा॒णाने॒वाऽऽत्म॑नः  
पूर्वा॑न॒भिषि॑ञ्चति। यद्व्या॑त्। अ॒ग्नेस्त्वा॒ तेज॑सा॒ऽभिषि॑ञ्चामीति॑।  
तेज॑स्व्ये॒व स्या॑त्। दु॒श्चर्मा॑ तु भ॒वेत्। सोम॑स्य त्वा  
द्यु॒ग्नेना॒भिषि॑ञ्चामीत्या॑ह। सौ॒म्यो वै दे॒वत॑या॒ पुरु॑षः॥४८॥

स्वयै॒वैनं॑ दे॒वत॑या॒ऽभिषि॑ञ्चति। अ॒ग्नेस्तेज॑सेत्या॑ह। तेजं॑  
ए॒वास्मि॑न्दधाति। सूर्य॑स्य॒ वर्च॑सेत्या॑ह। वर्चं॑ ए॒वास्मि॑न्दधाति।  
इन्द्र॑स्येन्द्रि॒येणे॒त्याह॑। इन्द्रि॒यमे॒वास्मि॑न्दधाति। मि॒त्रावरु॑ण-  
योर्वी॒र्ये॒णेत्या॑ह। वी॒र्यमे॒वास्मि॑न्दधाति। म॒रुता॒मोज॑सेत्या॑ह॥४९॥

ओजं॑ ए॒वास्मि॑न्दधाति। क्ष॒त्राणां॑ क्ष॒त्रप॑तिर॒सीत्या॑ह।  
क्ष॒त्राणा॑मे॒वैनं॑ क्ष॒त्रप॑तिं करोति। अति॑ दि॒वस्पा॒हीत्या॑ह।  
अत्य॑न्यान्पा॒हीति॑ वावैतदा॑ह। स॒माव॑वृ॒त्रन्न॑धरा॒गुदी॑र्चीर॒त्याह॑।  
रा॒ष्ट्रमे॒वास्मि॑न्ध्रु॒वम॑कः। उ॒च्छे॑षणेन जुहोति। उ॒च्छे॑षणभा॒गो  
वै रु॒द्रः। भा॒गधे॑ये॒नैव रु॒द्रं नि॒रव॑दयते॥५०॥

उद॑ङ्घ्रेत्या॒ग्नी॒द्धे जु॑होति। ए॒षा वै रु॒द्रस्य॑ दिक्। स्वा॒यामे॑व  
दिशि॑ रु॒द्रं नि॒रव॑दयते। रु॒द्र यत्ते॑ क्रयी॒ परं॑ ना॒मेत्या॑ह। यद्वा  
अ॒स्य क्रयी॑ परं॒ नाम॑। तेन॒ वा ए॒ष हि॑नस्ति। य॒ः हि॑नस्ति।  
तेनै॒वैन॑ः स॒ह श॑मयति। तस्मै॑ हु॒तम॑सि य॒मेष्ट॑म॒सीत्या॑ह।  
य॒मादे॒वास्य॑ मृ॒त्युम॑वयजते॥५१॥

प्रजा॑पते॒ न त्वदे॒तान्य॑न्य इति॒ तस्यै॑ गृ॒हे जु॑हुयात्।  
यां का॒मये॑त रा॒ष्ट्रम॑स्यै प्र॒जा स्या॒दिति॑। रा॒ष्ट्रमे॒वास्यै॑ प्र॒जा  
भ॑वति। प॒र्णम॑ये॒नाध्व॑र्युर॒भिषि॑ञ्चति। ब्र॒ह्मव॑र्च॒समे॒वास्मि॑न्विषि॑  
दधाति। औदु॑म्बरेण राज॒न्यः। ऊ॒र्जमे॒वास्मि॑न्न॒न्नाद्यं॑ दधाति।  
आश्व॑त्थेन॒ वैश्यः॑। वि॒शमे॒वास्मि॑न्पु॒ष्टिं द॑धाति। नैय॑ग्रोधेन॒  
ज॒न्यः। मि॒त्राण्ये॒वास्मै॑ कल्पयति। अथो॒ प्रति॑ष्ठित्यै॥५२॥

भ॒वत्याहुः॑ पुरुष॑ ओज॑सेत्याह नि॒रव॑दयते यजते॒ जन्यो॑ द्वे च॥७॥

[८]

इन्द्र॑स्य॒ वज्रो॑ऽसि॒ वार्त्रघ्न॑ इति॒ रथ॑मुपाव॑हरति॒ विजि॑त्यै।  
मि॒त्रावरु॑णयोस्त्वा प्रशा॒स्त्रोः प्र॑शिषा॑ युन॒ज्मीत्या॑ह। ब्र॒ह्मणै॒वैनं॑  
दे॒वता॑भ्यां युनक्ति। प्र॒ष्टिवा॒हिनं॑ युनक्ति। प्र॒ष्टिवा॒ही वै दे॒वर॑थः।  
दे॒वर॑थमे॒वास्मै॑ युनक्ति। त्रयो॑ऽश्वा॑ भवन्ति। रथ॑श्चतुर्थः। द्वौ

सं॒व्येष्ठ॑सा॒र॒थी। षट्॒थ्सम्प॑द्यन्ते॥५३॥

षड्वा ऋ॒तवः॑। ऋ॒तुभि॑रे॒वैनं॑ यु॒नक्ति॑। वि॒ष्णु॒क्र॒मा॒न्क्र॑मते।  
वि॒ष्णुरे॒व भू॒त्वेमाँ॑ल्लो॒कान॑भिज॒यति॑। यः क्ष॒त्रियः॑ प्र॒ति॑हि॒तः।  
सोऽन्वा॑र॒भते॑। रा॒ष्ट्रमे॒व भ॑वति। त्रि॒ष्टुभा॑ऽन्वा॒र॒भते॑। इ॒न्द्रि॒यं वै  
त्रि॒ष्टुक्। इ॒न्द्रि॒यमे॒व यज॑माने दधाति॥५४॥

म॒रुताँ॑ प्र॒स॒वे जे॑ष॒मित्या॑ह। म॒रुद्वि॑रे॒व प्र॑सू॒त उ॒ञ्ज॑यति।  
आ॒प्तं म॒न॒ इत्या॑ह। यदे॒व म॒न॒सैप्स॑सीत्। तदा॑पत्। रा॒ज॒न्यं  
जि॒नाति॑। अनाँ॑क्रान्त ए॒वाक्र॑मते। वि॒ वा ए॒ष इ॒न्द्रि॒येण॑  
वी॒र्ये॑ण॒र्ध्यते॑। यो रा॑ज॒न्यं जि॒नाति॑। स॒म॒ह॒मिन्द्रि॒येण॑  
वी॒र्ये॑णेत्या॑ह॥५५॥

इ॒न्द्रि॒यमे॒व वी॒र्य॑मा॒त्मन्ध॑त्ते। प॒शूनां॑ म॒न्युर॑सि॒ तवे॑व मे  
म॒न्युर्भू॑या॒दिति॑ वारा॑ही उ॒पा॒न॒हा॒वुप॑ मु॒ञ्चते॑। प॒शूनां॑ वा ए॒ष  
म॒न्युः। यद्व॑रा॒हः। तेनै॒व प॑शूनां म॒न्युमा॒त्मन्ध॑त्ते। अ॒भि वा  
इ॒य॒५ सु॑षुवा॒णं का॑मयते। तस्यै॒श्वरे॑न्द्रि॒यं वी॒र्य॑मादा॑तोः।  
वारा॑ही उ॒पा॒न॒हा॒वुप॑मु॒ञ्चते॑। अ॒स्या ए॒वान्त॑र्धत्ते। इ॒न्द्रि॒यस्य॑  
वी॒र्य॑स्यानाँ॒त्यै॥५६॥

नमो॑ मा॒त्रे पृ॑थि॒व्या इत्या॑हाहि॒५सा॑यै। इ॒य॒द॒स्यायु॑र॒स्यायु॑र्मे  
धे॒हीत्या॑ह। आ॒यु॒रे॒वाऽऽत्म॑न्धत्ते। ऊ॒र्ग॒स्यूर्जं॑ मे धे॒हीत्या॑ह।  
ऊ॒र्जमे॒वाऽऽत्म॑न्धत्ते। यु॒ङ्क्षि॑सि॒ वर्चो॑ऽसि॒ वर्चो॑ मयि॒ धे॒हीत्या॑ह।

वर्च॑ ए॒वाऽऽत्म॑न्धत्ते। ए॒क॒धा ब्र॒ह्मण॑ उ॒प॑हरति। ए॒क॒धैव  
यज॑मान॒ आयु॑रूर्ज॒ वर्चो॑ दधाति। र॒थ॒वि॒मो॒च॒नीया॑ जुहोति  
प्रति॑ष्ठित्यै॥५७॥

त्रयोऽश्वा॑ भवन्ति। रथ॑श्चतुर्थः। तस्मा॑च्चतुर्जुहोति। यदु॒भौ  
स॒हाव॑तिष्ठेताम्। स॒मा॒नं लो॒कमि॑याताम्। स॒ह सं॑ङ्ग॒ही॒त्रा  
र॒थ॒वा॒ह॒ने र॒थ॒मा॑दधाति। सु॒व॒र्गा॒दे॒वैनं॑ लो॒काद॑न्तर्दधाति।  
ह॒ः सः शु॒चि॒षदि॒त्याद॑धाति। ब्र॒ह्म॒णै॒वैनं॑मुपाव॒हर॑ति। ब्र॒ह्म॒णा-  
ऽऽद॑धाति। अति॑च्छ॒न्द्साऽऽद॑धाति। अति॑च्छ॒न्दा॒ वै सर्वा॑णि  
छ॒न्दा॑ँसि। सर्वे॑भिरे॒वैनं॑ छ॒न्दा॑भिरादधाति। वर्ष्म॑ वा  
ए॒षा छ॑न्द॒साम्। यदति॑च्छ॒न्दाः। यदति॑च्छ॒न्दसा॒ दधा॑ति।  
वर्ष्मे॑वैनं॑ स॒माना॑ना॒ करो॑ति॥५८॥

पृथ॒न्ते द॒धाति॒ वी॒र्ये॑णेत्या॒हाना॑त्ये॒ प्रति॑ष्ठित्ये॒ ब्र॒ह्म॒णाऽऽद॑धाति॒ सप्त॑ च॥६॥ [९]

मि॒त्रो॑ऽसि॒ वरु॑णोऽसीत्या॑ह। मै॒त्रं वा अ॑हः। वा॒रु॒णी रा॒त्रिः।  
अ॒हो॒रा॒त्राभ्या॑मे॒वैनं॑मुपाव॒हर॑ति। मि॒त्रो॑ऽसि॒ वरु॑णोऽसीत्या॑ह।  
मै॒त्रो वै दक्षि॑णः। वा॒रु॒णः स॒व्यः। वै॒श्वदे॒व्यामि॑क्षा॑। स्वमे॒वैनौ  
भा॒ग॒धेयं॑मुपाव॒हर॑ति। स॒म॒हं वि॒श्वैर्दे॒वैरि॑त्या॑ह॥५९॥

वै॒श्वदे॒व्यो वै प्र॒जाः। ता ए॒वाद्याः॑ कुरुते। क्ष॒त्रस्य॑ नाभि॑रसि  
क्ष॒त्रस्य॑ योनि॑रसीत्य॒धीवा॑समास्तृ॒णाति॑ स॒योनि॑त्वाय॑।  
स्यो॒नामा सी॑द सु॒षदा॑मा सी॒देत्या॑ह। य॒था॒य॒जुरे॑वैतत्।  
मा त्वा॑ हि॒ःसी॒न्मा मा॑ हि॒ःसी॒दित्या॑हाहि॒ःसा॒यै।  
निष॑साद धृ॒तव्र॑तो॒ वरु॑णः प॒स्त्या॑स्वा॒ साम्रा॑ज्याय

सुक्रतु॑रित्या॑ह। साम्रा॑ज्यमे॒वैन॑ सु॒क्रतुं॑ करोति।  
 ब्रह्मा(३)न्त्व॑ रा॒जन्ब्रह्मा॑ऽसि स॒विता॑ऽसि स॒त्यस॑व॒  
 इत्या॑ह। स॒विता॑रमे॒वैन॑ स॒त्यस॑व करोति॥६०॥

ब्रह्मा(३)न्त्व॑ रा॒जन्ब्रह्मा॑ऽसीन्द्रो॑ऽसि स॒त्यौजा॑  
 इत्या॑ह। इन्द्र॑मे॒वैन॑ स॒त्यौज॑सं करोति। ब्रह्मा(३)न्त्व॑  
 रा॒जन्ब्रह्मा॑ऽसि मि॒त्रो॑ऽसि सु॒शेव॑ इत्या॑ह। मि॒त्रमे॒वैन॑  
 सु॒शेव॑ करोति। ब्रह्मा(३)न्त्व॑ रा॒जन्ब्रह्मा॑सि वरु॑णोऽसि  
 स॒त्यध॑र्मेत्या॑ह। वरु॑णमे॒वैन॑ स॒त्यध॑र्माणं करोति।  
 स॒विता॑ऽसि स॒त्यस॑व॒ इत्या॑ह। गाय॑त्रीमे॒वैतेना॑भि  
 व्याह॑रति। इन्द्रो॑ऽसि स॒त्यौजा॑ इत्या॑ह। त्रि॒ष्टुभ॑मे॒वैतेना॑भि  
 व्याह॑रति॥६१॥

मि॒त्रो॑ऽसि सु॒शेव॑ इत्या॑ह। जग॑तीमे॒वैतेना॑भि व्याह॑रति।  
 स॒त्यमे॒ता दे॒वताः॑। स॒त्यमे॒तानि॑ छ॒न्दा॑ऽसि। स॒त्यमे॒वाव॑  
 रुन्धे। वरु॑णोऽसि स॒त्यध॑र्मेत्या॑ह। अ॒नुष्टु॑भमे॒वैतेना॑भि  
 व्याह॑रति। स॒त्या॒नृते॑ वा अ॒नुष्टु॑प्। स॒त्या॒नृते॑ वरु॑णः।  
 स॒त्या॒नृते॑ ए॒वाव॑ रुन्धे॥६२॥

नैन॑ स॒त्या॒नृते॑ उ॒दिते॑ हि॒ंस्तः॑। य ए॒वं वेद॑। इन्द्र॑स्य  
 वज्रो॑ऽसि वा॒र्त्रघ्न॑ इति॒ स्फ्यं॑ प्रयच्छति। वज्रो॒ वै स्फ्यः॑।  
 वज्रे॑णै॒वास्मा॑ अ॒वर॑प॒रं र॑न्धयति। ए॒वं हि॑ तच्छे॒यः। यद॑स्मा  
 ए॒ते र॑ध्यै॒युः। दि॒शोऽभ्य॑य॑ राजा॑ऽभू॒दिति॑ पञ्चा॒क्षान्प्र॑यच्छति।  
 ए॒ते वै॑ सर्वे॑ऽयाः॑। अ॒परा॑जायि॒नमे॒वैन॑ करोति॥६३॥



ओ॒दनमु॒द्धुव॑ते। प॒रमे॒ष्टी वा ए॒षः। यदो॒दनः। प॒रमा॑मे॒वैन॒ः  
 श्रियं॑ गमयति। सु॒श्लोकाँ॑(४) सु॒मङ्ग॑लाँ(४) सत्य॑रा॒जा(३)-  
 नित्या॑ह। आ॒मेवै॒तामा॑ शा॒स्ते। शौ॒नः शे॒पमा॑ख्यापयते।  
 व॒रुण॑पा॒शादे॒वैन॑ मु॒ञ्चति॑। प॒रः श॑तं भ॒वति॑। श॒तायुः  
 पु॒रुषः श॑तेन्द्रि॒यः। आयु॑ष्येवेन्द्रि॒ये प्र॑ति॒ तिष्ठ॑ति। मा॒रुत॑स्य  
 चैक॑विंश॒तिक॑पालस्य वै॒श्वदे॒व्यै चा॒मिक्षा॑या अ॒ग्नये॑  
 स्विष्ट॑कृते॒ सम॑व॒द्यति॑। दे॒वता॑भिरे॒वैन॑मु॒भय॑तः परि॑ गृह्णाति।  
 अ॒पान्न॑त्रे स्वा॒होर्जो॑ न॒त्रे स्वा॒हाऽग्नये॑ गृह॑प॒तये॑ स्वा॒हेति॑  
 तिस्र॑ आ॒हुती॑र्जुहोति। त्रयं॑ इ॒मे लो॒काः। ष्वे॒व लो॒केषु॑ प्र॒ति॑  
 तिष्ठ॑ति॥६४॥

देवैरित्याह सत्यसंव करोति त्रिष्टुभमेवैतेनाभि व्याहरति सत्यानृते एवावं रुन्धे करोति शतेन्द्रियः षट् च॥६॥[१०]

एतद्ब्राह्मणानि धात्रे रुबिनान्देवसुवामर्थेत्तु देवीर्दिशः सोमस्येन्द्रस्य मित्रो दश॥१०॥

एतद्ब्राह्मणानि वैष्णवं त्रिकपालमन्त्रं वै पूषा वाशाः स्थेत्याहु दिशो व्यास्थापयत्युदङ्मुखेत् ब्रह्मा(३)न्त्व९ राजञ्चतुष्पष्टिः॥६४॥  
 एतद्ब्राह्मणानि प्र॒ति॑ तिष्ठ॑ति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके सप्तमः  
 प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ अष्टमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके अष्टमः प्रपाठकः ॥

वरुणस्य सुषुवाणस्य दशधेन्द्रियं वीर्यं पराऽपतत्।  
तथ्स॒सृद्धिरनु॑ सम॑सर्पत्। तथ्स॒सृपा॑ स॒सृत्वम्।  
अ॒ग्निना॑ दे॒वेन॑ प्रथ॑मेऽह॒न्ननु॑ प्रायु॑ङ्क। सर॑स्वत्या वा॒चा  
द्वितीये॑। स॒वित्रा॑ प्र॑स॒वेन॑ तृतीये॑। पू॒ष्णा प॒शुभि॑श्चतुर्थे॑।  
बृह॑स्पति॒ना ब्रह्म॑णा प॒ञ्चमे॑। इन्द्रे॑ण दे॒वेन॑ ष॒ष्ठे। वरु॑णेन॒  
स्वया॑ दे॒वत॑या सप्त॑मे॥१॥

सोमे॑न॒ राजा॑ऽष्ट॒मे। त्वष्टा॑ रूपेण॑ नव॒मे। विष्णु॑ना य॒ज्ञेना॑-  
ऽऽप्रोत्। यथ्स॒सृपो॑ भव॑न्ति। इन्द्रि॒यमे॒व तद्वी॑र्यं यज॑मान  
आप्रो॑ति। पूर्वा॑पूर्वा वेदि॑र्भवति। इन्द्रि॒यस्य॑ वी॒र्यस्या॑वरु॒द्धौ।  
पुर॑स्तादुप॒सदा॑ सौम्ये॒न प्रच॑रति। सोमो॒ वै रेतो॑धाः। रेतं  
ए॒व तद्व॑धाति। अ॒न्तरा॑ त्वाष्ट्रेण॑। रेतं ए॒व हितं॑ त्वष्टा॑ रूपाणि॒  
विक॑रोति। उ॒परि॑ष्टाद्वैष्ण॒वेन॑। य॒ज्ञो वै विष्णुः॑। य॒ज्ञ ए॒वान्तः॑  
प्रति॑ तिष्ठति॥२॥

सप्तमे दधाति पञ्च च॥२॥

[१]

जामि॑ वा ए॒तत्कु॑र्वन्ति। यथ्स॒द्यो दी॑क्षय॑न्ति स॒द्यः सोमं॑  
क्री॒णन्ति॑। पुण्ड॒रिस्र॒जां प्र॑यच्छ॒त्यजा॑मित्वाय। अङ्गि॑रसः  
सुव॑र्गं लो॒कं यन्तः॑। अ॒प्सु दी॑क्षात॒पसी॑ प्रावे॑शयन्।  
तत्पुण्ड॒रीक॑मभवत्। यत्पुण्ड॒रिस्र॒जां प्र॑यच्छ॒ति। सा॒क्षादे॒व  
दी॑क्षात॒पसी॑ अव॑ रुन्धे। द॒शभि॑र्व॒त्सत॑रैः सोमं॑ क्रीणाति।

दशाक्षरा विराट्॥३॥

अन्नं विराट्। विराजैवान्नाद्यमव रुन्धे। मुष्कुरा भवन्ति  
सेन्द्रत्वाय। दशपेयो भवति। अन्नाद्यस्यावरुद्धौ। शतं ब्राह्मणाः  
पिबन्ति। शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रति  
तिष्ठति। सप्तदशः स्तोत्रं भवति। सप्तदशः प्रजापतिः॥४॥

प्रजापतेरास्यै। प्राकाशावध्वर्यवे ददाति। प्रकाशमेवैनं  
गमयति। स्रजमुद्गात्रे। व्येवास्मै वासयति। रुक्मः होत्रे।  
आदित्यमेवास्मा उन्नयति। अश्वं प्रस्तोतृप्रतिहृत्भ्याम्।  
प्राजापत्यो वा अश्वः। प्रजापतेरास्यै॥५॥

द्वादश पष्ठौहीर्ब्रह्मणै। आयुरेवाव रुन्धे। वशां  
मैत्रावरुणाय। राष्ट्रमेव वश्यकः। ऋषभं ब्राह्मणाच्छुःसिने।  
राष्ट्रमेवेन्द्रियाव्यकः। वाससी नेष्टापोतृभ्याम्। पवित्रं  
एवास्येते। स्थूरिं यवाचितमच्छावाकाय। अन्तत एव  
वरुणमव यजते॥६॥

अनुद्धाहमग्नीधे। वह्निर्वा अनुद्धान्। वह्निर्ग्रीत्। वह्निर्नैव  
वह्निं यज्ञस्याव रुन्धे। इन्द्रस्य सुषुवाणस्य त्रेधेन्द्रियं  
वीर्यं पराऽपतत्। भृगुस्तृतीयमभवत्। श्रायन्तीयं तृतीयम्।  
सरस्वती तृतीयम्। भार्गवो होता भवति। श्रायन्तीयं ब्रह्मसामं  
भवति। वारवन्तीयमग्निष्टोमसामम्। सारस्वतीरपो गृह्णाति।  
इन्द्रियस्य वीर्यस्यावरुद्धौ। श्रायन्तीयं ब्रह्मसामं भवति।

इन्द्रियमेवास्मिन्वीर्यं श्रयति। वारवन्तीयमग्निष्टोमसामम्।  
इन्द्रियमेवास्मिन्वीर्यं वारयति॥७॥

विराट्प्रजापतिरश्वः प्रजापतेरात्यै यजते ब्रह्मसामं भवति सप्त च॥५॥ ————— [२]

ईश्वरो वा एष दिशोऽनून्मदितोः। यं दिशोऽनु  
व्यास्थापयन्ति। दिशामवेष्टयो भवन्ति। दिक्ष्वेव प्रति  
तिष्ठत्यनुन्मादाय। पञ्च देवता यजति। पञ्च दिशः। दिक्ष्वेव  
प्रति तिष्ठति। हविषो हविष इष्ट्वा बारहस्पत्यमभिघारयति।  
यजमानदेवत्यो वै बृहस्पतिः। यजमानमेव तेजसा  
समर्धयति॥८॥

आदित्यां मल्हां गर्भिणीमा लभते। मारुतीं पृश्निं  
पष्ठौहीम्। विशं चैवास्मै राष्ट्रं च समीचीं दधाति। आदित्यया  
पूर्वया प्रचरति। मारुत्योत्तरया। राष्ट्र एव विशमनुबध्नाति।  
उच्चैरादित्याया आश्रावयति। उपांशु मारुत्यै। तस्माद्राष्ट्रं  
विशमतिवदति। गर्भिण्यादित्या भवति॥९॥

इन्द्रियं वै गर्भः। राष्ट्रमेवेन्द्रियाव्यकः। अगर्भा मारुती।  
विद्वै मरुतः। विशमेव निरिन्द्रियामकः। देवासुराः  
संयत्ता आसन्। ते देवा अश्विनोः पृषन्वाचः सत्यं  
सन्निधाय। अनृतेनासुरानभ्यभवन्। तेऽश्विभ्यां पृष्णे  
पुरोडाशं द्वादशकपालं निर्वपन्। ततो वै ते वाचः  
सत्यमवारुन्धत॥१०॥

यदश्विभ्यां पृष्णे पुरोडाशं द्वादशकपालं निर्वपति।

अनृतेनैव भ्रातृव्यानभिभूय। वाचः सत्यमव रुन्धे। सरस्वते  
सत्यवाचं चरुम्। पूर्वमेवोदितम्। उत्तरेणाभि गृणाति।  
सवित्रे सत्यप्रसवाय पुरोडाशं द्वादशकपालं प्रसूत्यै।  
दूतान्प्रहिणोति। आविदं एता भवन्ति। आविदमेवैनं  
गमयन्ति। अथो दूतेभ्य एव न छिद्यते। तिसृधन्वः  
शुष्कदृतिर्दक्षिणा समृद्धौ॥११॥

अर्धयति भवत्यरुन्धत गमयन्ति द्वे च॥४॥

[३]

आग्नेयमष्टाकपालं निर्वपति। तस्माच्छिशिरे कुरुपश्चालाः  
प्राञ्चो यान्ति। सौम्यं चरुम्। तस्माद्वसन्तं व्यवसायादयन्ति।  
सावित्रं द्वादशकपालम्। तस्मात्पुरस्ताद्यवानां सवित्रा  
विरुन्धते। बारुहस्पत्यं चरुम्। सवित्रैव विरुध्य। ब्रह्मणा  
यवानादधते। त्वाष्ट्रमष्टाकपालम्॥१२॥

रूपाण्येव तेन कुर्वते। वैश्वानरं द्वादशकपालम्।  
तस्माञ्जघन्ये नैदाघे प्रत्यञ्चः कुरुपश्चाला यान्ति। सारस्वतं  
चरुं निर्वपति। तस्मात्प्रावृषि सर्वा वाचो वदन्ति। पौष्णेन  
व्यवस्यन्ति। मैत्रेण कृषन्ते। वारुणेन विधृता आसते।  
क्षेत्रपत्येन पाचयन्ते। आदित्येनादधते॥१३॥

मासिमास्येतानि हवींषि निरुप्याणीत्याहुः।  
तेनैवर्तून्ययुङ्क्त इति। अथो खल्वाहुः। कः संवत्सरं  
जीविष्यतीति। षडेव पूर्वेषु निरुप्याणि। षडुत्तरेद्युः।  
तेनैवर्तून्ययुङ्क्त। दक्षिणो रथवाहनवाहः पूर्वेषां दक्षिणा। उत्तरं

उत्तरेषाम्। संवत्सरस्यैवान्तौ युनक्ति। सुवर्गस्य लोकस्य  
समंष्ट्यै॥१४॥

त्वाष्ट्रमृष्टाकपालं दधते युनक्त्येकं च॥३॥ [४]

इन्द्रस्य सुषुवाणस्य दशधेन्द्रियं वीर्यं पराऽपतत्। स  
यत्प्रथमं निरर्णीवत्। तत्कलमभवत्। यद्वितीयम्। तद्वदरम्।  
यत्तृतीयम्। तत्कर्कशम्। यन्नस्तः। स सिं॒हः। यदक्ष्योः॥१५॥

स शार्दूलः। यत्कर्णयोः। स वृकः। य ऊर्ध्वः। स सोमः।  
याऽवाची। सा सुरा। त्रयाः सक्तवो भवन्ति। इन्द्रियस्याव-  
रुद्धौ। त्रयाणि लोमानि॥१६॥

त्विषिमेवाव रुन्धे। त्रयो ग्रहाः। वीर्यमेवाव रुन्धे। नाम्ना  
दशमी। नव वै पुरुषे प्राणाः। नाभिर्दशमी। प्राणा इन्द्रियं  
वीर्यम्। प्राणानेवेन्द्रियं वीर्यं यजमान आत्मन्यत्ते। सीसेन  
क्लीबाच्छष्पाणि क्रीणाति। न वा एतदयो न हिरण्यम्॥१७॥

यथ्सीसम्। न स्त्री न पुमान्। यत्क्लीबः। न सोमो न सुरा।  
यथ्सौत्रामणी समृद्धौ। स्वाद्वीं त्वा स्वादुनेत्याह। सोममेवैना  
करोति। सोमोऽस्यश्विभ्यां पच्यस्व सरस्वत्यै पच्यस्वेन्द्राय  
सुत्राम्णे पच्यस्वेत्याह। एताभ्यो ह्येषा देवताभ्यः पच्यते।  
तिस्रः स॑सृष्टा वसति॥१८॥

तिस्रो हि रात्रीः क्रीतः सोमो वसति। पुनातु ते  
परिस्रुतमिति यजुषा पुनाति व्यावृत्त्यै। पवित्रेण पुनाति।

प॒वित्रेण॑ हि सोमं पुन॑न्ति। वारेण॑ शश्व॑ता तनेत्या॑ह।  
 वारेण॑ हि सोमं पुन॑न्ति। वा॒युः पू॒तः प॒वित्रेणेति॑ नैतया॑  
 पुनीयात्। व्यृ॑द्धा ह्येषा॑। अ॒तिप॒वि॒तस्यै॒तया॑ पुनीयात्।  
 कु॒विद॒ङ्गेत्य॑नि॒रुक्त॑या प्राजाप॒त्यया॑ गृह्णाति॥१९॥

अ॒नि॒रुक्तः प्र॒जाप॑तिः। प्र॒जाप॑ते॒रात्यै॑। ए॒क॒य॒र्चा गृ॑ह्णाति।  
 ए॒क॒धैव॑ यज॑माने वी॒र्यं॑ दधाति। अ॒श्विनं॑ धू॒म॒माल॑भते।  
 अ॒श्विनौ॒ वै दे॒वानां॑ भि॒षजौ॑। ताभ्या॑मे॒वास्मै॑ भेष॒जं क॑रोति।  
 सा॒र॒स्वतं॑ मे॒षम्। वा॒ग्वै सर॑स्वती। वा॒चैवैनं॑ भिष॒ज्यति॑।  
 ऐ॒न्द्रमृ॑ष॒भ५ से॑न्द्र॒त्वाय॑॥२०॥

अक्ष्योर्लोमानि हिरण्यं वसति गृह्णाति भिषज्यत्येकं च॥६॥ [५]

यत्रि॒षु यू॒पेष्वाल॑भेत। ब॒हिर्धा॑ऽस्मादिन्द्रि॒यं वी॒र्यं॑  
 दध्यात्। भ्रातृ॑व्यमस्मै जनयेत्। ए॒क॒यूप॑ आल॑भते।  
 ए॒क॒धैवास्मि॑न्निन्द्रि॒यं वी॒र्यं॑ दधाति। नास्मै॑ भ्रातृ॑व्यं जनयति।  
 नैतेषां॑ प॒शूनां॑ पु॒रोडा॑शा भवन्ति। ग्र॒हपु॑रोडाशा ह्ये॒ते। यु॒व५  
 सु॒राम॑मश्वि॒नेति॑ सर्वदे॒वत्यै॑ याज्यानुवा॒क्यै॑ भवतः। सर्वा॑ ए॒व  
 दे॒वताः॑ प्रीणाति॥२१॥

ब्रा॒ह्म॒णं परि॑क्रीणीयादुच्छे॒षण॑स्य पा॒तारम्। ब्रा॒ह्म॒णो  
 ह्याहु॑त्या उच्छे॒षण॑स्य पा॒ता। यदि॑ ब्राह्म॒णं न वि॑न्देत्।  
 व॒ल्मी॒क॒वपा॑याम॒वं नये॑त्। सै॒व ततः॑ प्रायश्चि॒त्तिः। यद्वै  
 सौ॒त्राम॑ण्यै व्यृद्धम्। तद॑स्यै॒ समृ॑द्धम्। ना॒ना॒दे॒व॒त्याः प॒शव॑श्च

पुरोडाशाँश्च भवन्ति समृद्धौ। ऐन्द्रः पशूनामुत्तमो भवति।  
ऐन्द्रः पुरोडाशानां प्रथमः॥२२॥

इन्द्रिये एवास्मै समीचीं दधाति। पुरस्तादनूयाजानाँ  
पुरोडाशैः प्रचरति। पशवो वै पुरोडाशाँः। पशूनेवाव रुन्धे।  
ऐन्द्रमेकादशकपालं निर्वपति। इन्द्रियमेवाव रुन्धे। सावित्रं  
द्वादशकपालं प्रसूत्यै। वारुणं दशकपालम्। अन्तत एव  
वरुणमव यजते। वडबा दक्षिणा॥२३॥

उत वा एषाऽश्वः सूते। उताऽश्वतरम्। उत सोमं  
उत सुराँ। यथ्सौत्रामणी समृद्धौ। बारुहस्पत्यं पशुं  
चतुर्थमन्तिपवितस्या लभते। ब्रह्म वै देवानां बृहस्पतिः।  
ब्रह्मणैव यज्ञस्य व्यृद्धमपि वपति। पुरोडाशवानेष पशुर्भवति।  
न ह्येतस्य ग्रहं गृह्णन्ति। सोमप्रतीकाः पितरस्तृणुतेति  
शतातृण्णायाँ समवनयति॥२४॥

शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रति तिष्ठति।  
दक्षिणेऽग्नौ जुहोति। पापवस्यसस्य व्यावृत्त्यै। हिरण्यमन्तरा  
धारयति। पूतामेवैनाँ जुहोति। शतमानं भवति। शतायुः  
पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रति तिष्ठति। यत्रैव  
शतातृण्णां धारयति॥२५॥

तन्निदधाति प्रतिष्ठित्यै। पितृन् वा एतस्येन्द्रियं वीर्यं  
गच्छति। यँ सोमोऽति पवते। पितृणां याँज्यानुवाक्याभिरुप



तिष्ठते। यदेवास्य पितृनिन्द्रियं वीर्यं गच्छति। तदेवाव रुन्धे।  
 तिसृभिरुप तिष्ठते। तृतीये वा इतो लोके पितरः। तानेव  
 प्रीणाति। अथो त्रीणि वै यज्ञस्येन्द्रियाणि। अध्वर्युरहोता  
 ब्रह्मा। त उपतिष्ठन्ते। यान्येव यज्ञस्येन्द्रियाणि। तैरेवास्मै  
 भेषजं करोति॥२६॥

प्रीणाति प्रथमो दक्षिणा समवनयति धारयतीन्द्रियाणि चत्वारि च॥६॥ [६]

अग्निष्टोममग्र आहरति। यज्ञमुखं वा अग्निष्टोमः।  
 यज्ञमुखमेवारभ्य सवमा क्रमते। अथैषोऽभिषेचनीयश्चतु-  
 स्त्रिंशपवमानो भवति। त्रयस्त्रिंशद्वे देवताः। ता  
 एवाऽऽप्नोति। प्रजापतिश्चतुस्त्रिंशः। तमेवाऽऽप्नोति।  
 स्रंशर एष स्तोमानामयथापूर्वम्। यद्विषमाः स्तोमाः॥२७॥

एतावान् वै यज्ञः। यावान्पवमानाः। अन्तः श्लेषणं त्वा  
 अन्यत्। यथ्समाः पवमानाः। तेनाऽस्रंशरः। तेन यथापूर्वम्।  
 आत्मनैवाग्निष्टोमेनर्ध्नोति। आत्मना पुण्यो भवति। प्रजा वा  
 उक्थानि। पशव उक्थानि। यदुक्थ्यो भवत्यनु सन्तत्यै॥२८॥

स्तोमाः पशव उक्थान्येकं च॥२॥ [७]

उप त्वा जामयो गिर इति प्रतिपद्भवति। वाग्वै वायुः।  
 वाच एवैषोऽभिषेकः। सर्वासामेव प्रजानां सूयते। सर्वा एनं  
 प्रजा राजेति वदन्ति। एतमु त्यन्दश क्षिप इत्याह। आदित्या  
 वै प्रजाः। प्रजानामेवैतेन सूयते। यन्ति वा एते यज्ञमुखात्।  
 ये सम्भार्या अक्रन्॥२९॥

यदाह पवस्व वाचो अंग्रिय इति। तेनैव यज्ञमुखान्नयन्ति।  
अनुष्टुक्प्रथमा भवति। अनुष्टुगुत्तमा। वाग्वा अनुष्टुक्। वाचैव  
प्रयन्ति। वाचोद्यन्ति। उद्वतीर्भवन्ति। उद्वद्वा अनुष्टुभो रूपम्।  
आनुष्टुभो राजन्यः॥ ३०॥

तस्मादुद्वतीर्भवन्ति। सौर्यनुष्टुगुत्तमा भवति। सुवर्गस्य  
लोकस्य सन्तत्यै। यो वै सुवादेति। नैनः सुव उपनमति।  
यः सामभ्य एति। पापीयान्सुषुवाणो भवति। एतानि खलु  
वै सामानि। यत्पृष्ठानि। यत्पृष्ठानि भवन्ति॥ ३१॥

तैरेव सुवान्नेति। यानि देवराजानां सामानि।  
तैरमुष्मिल्लोक ऋध्नोति। यानि मनुष्यराजानां सामानि।  
तैरस्मिल्लोक ऋध्नोति। उभयोरेव लोकयोर् ऋध्नोति। देवल्लोके  
च मनुष्यलोके च। एकविंशोऽभिषेचनीयस्योत्तमो भवति।  
एकविंशः केशवपनीयस्य प्रथमः। सप्तदशो दशपेयः॥ ३२॥

विद्वा एकविंशः। राष्ट्रं सप्तदशः। विश एवैतन्मध्यतो-  
ऽभिषिच्यते। तस्माद्वा एष विशां प्रियः। विशो हि  
मध्यतोऽभिषिच्यते। यद्वा एनमदो दिशोऽनु व्यास्थापयन्ति।  
तत्सुवर्गं लोकमभ्या रोहति। यदिमं लोकं न प्रत्यवरोहेत्।  
अतिजनं वेयात्। उद्वा माद्येत्। यदेष प्रतीचीनः स्तोमो  
भवति। इममेव तेन लोकं प्रत्यवरोहति। अथो अस्मिन्नेव  
लोके प्रति तिष्ठत्यनुन्मादाय॥ ३३॥

इ॒यं वै र॑ज॒ता। अ॒सौ हरि॑णी। यद्रु॒क्मौ भ॑वतः।  
 आ॒भ्यामे॒वैन॑मु॒भय॑तः परि॑ गृ॒ह्णाति॑। वरु॑णस्य॒ वा  
 अ॑भिषि॒च्यमा॑नस्याऽऽपः॑। इन्द्रि॒यं वी॒र्यं निर॑घ्नन्। तत्सु॒वर्णं॑  
 हि॒र॑ण्यमभवत्। यद्रु॒क्मम॑न्त॒र्दधा॑ति। इन्द्रि॒यस्य॑ वी॒र्यस्या॑-  
 नि॒र्घाता॑य। श॒तमा॑नो भवति श॒तक्ष॑रः। श॒तायुः पुरु॑षः  
 श॒तेन्द्रि॑यः। आयु॑ष्ये॒वेन्द्रि॑ये प्र॒ति तिष्ठ॑ति। आयु॑र्वै हि॒र॑ण्यम्।  
 आ॒युष्या॑ ए॒वैन॑मु॒भय॑ति क्षरन्ति। तेजो॒ वै हि॒र॑ण्यम्।  
 तेज॑स्या॑ ए॒वैन॑मु॒भय॑ति क्षरन्ति। वर्चो॒ वै हि॒र॑ण्यम्। व॒र्चस्या॑  
 ए॒वैन॑मु॒भय॑ति क्षरन्ति॥३४॥

शतक्षरोऽष्टौ च॥१॥

[९]

अप्र॑तिष्ठितो॒ वा ए॒ष इत्या॑हुः। यो रा॑ज॒सूये॑न॒ यज॑त  
 इति॑। य॒दा वा ए॒ष ए॒तेन॑ द्वि॒रात्रे॑ण॒ यज॑ते। अथ॑ प्र॒तिष्ठा॑।  
 अथ॑ सं॒वत्सर॑मा॒प्नोति॑। याव॑न्ति सं॒वत्सर॑स्या॒होरा॑त्राणि।  
 ताव॑न्तीरे॒तस्य॑ स्तो॒त्रीयाः॑। अ॒होरा॑त्रेष्वे॒व प्र॒ति तिष्ठ॑ति।  
 अ॒ग्नि॒ष्टोमः॑ पूर्॒वम॑ह॒र्भव॑ति। अ॒ति॒रा॒त्र उत्त॑रम्॥३५॥

नानै॒वाहो॑रा॒त्रयोः॑ प्र॒ति तिष्ठ॑ति। पौ॒र्ण॒मा॒स्यां पूर्॒वम॑ह॒र्भव॑ति।  
 व्य॑ष्टका॒यामु॑त्त॒रम्। नानै॒वार्ध॑मा॒सयोः॑ प्र॒ति तिष्ठ॑ति।  
 अ॒मा॒वा॒स्यायां॑ पूर्॒वम॑ह॒र्भव॑ति। उ॒द्दृष्ट॑ उत्त॒रम्। नानै॒व मा॑स॒योः  
 प्र॒ति तिष्ठ॑ति। अथो॑ खलु॑। ये ए॒व सं॑मानप॒क्षे पु॑ण्या॒हे  
 स्या॑ता॒म्। तयोः॑ का॒र्यं प्र॑ति॒ष्ठित्यै॑॥३६॥

अ॒प॒श॒व्यो द्वि॑रा॒त्र इत्या॑हुः। द्वे ह्ये॒ते छ॒न्दसी॑।

गा॒य॒त्रं च॒ त्रैष्टु॑भं च। जग॑तीम॒न्तर्य॑न्ति। न तेन॒ जग॑ती  
 कृ॒तेत्या॑हुः। यदे॑नान्तृती॒यस॑वने कुर्वन्तीति॑। य॒दा वा  
 ए॒षाऽही॑न॒स्याह॑र्भज॑ते। सा॒हस्य॑ वा॒ सव॑नम्। अथै॒व जग॑ती  
 कृ॒ता। अथ॑ प॒शव्यः॑। व्यु॑ष्टि॒र्वा ए॒ष द्वि॑रा॒त्रः। य ए॒वं  
 वि॒द्वान्द्वि॑रा॒त्रेण॑ यज॑ते। व्ये॒वास्मा॑ उच्छ॒ति। अथो॒ तमं॑  
 ए॒वाप॑ ह॒ते। अ॒ग्नि॒ष्टोम॑मन्त॒त आ ह॑रति। अ॒ग्निः सर्वा॑  
 दे॒वताः॑। व॒तास्वे॒व प्र॑ति तिष्ठति॥३७॥

उत्तरं प्रतिष्ठित्ये पशव्यः सुप्तं च॥३॥ [१०]

वरुणस्य जामि वा ईश्वर आग्नेयमिन्द्रस्य यत्रिष्वग्निष्टोममुप त्वेयं वै रजताऽप्रतिष्ठितो दश॥१०॥  
 वरुणस्य यदश्विभ्यां यत्रिषु तस्मादुद्वंतीः सुप्तत्रिंशत्॥३७॥  
 वरुणस्य प्रति तिष्ठति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके अष्टमः  
 प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ अष्टकम् २ ॥

॥ प्रथमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके प्रथमः प्रपाठकः ॥

अङ्गिरसो वै स॒त्रमा॑सत। तेषां पृ॒श्निर्ध॑र्म॒धुगा॑सीत्।  
स॒र्जीषे॑णाजीवत्। तेऽब्रुवन्। कस्मै नु स॒त्रमा॑स्महे। येऽस्या  
ओष॑धीर्न ज॒नया॑म॒ इति॑। ते दि॒वो वृ॑ष्टि॒मसृ॑जन्त। याव॑न्तः  
स्तो॒का अ॒वाप॑द्यन्त। ताव॑न्तीरोष॑धयोऽजायन्त। ता जा॒ताः  
पि॒तरो॑ वि॒षेणा॑लिम्पन्॥१॥

तासां ज॒ग्ध्वा रु॒प्यन्त्यै॑त्। तेऽब्रुवन्। क इ॒दमि॒त्थम॑क॒रिति॑।  
व॒यं भा॑ग॒धेय॑मिच्छ॒माना॒ इति॑ पि॒तरो॑ऽब्रुवन्। किं वो  
भा॒ग॒धेय॑मिति॑। अ॒ग्नि॒होत्र॑ ए॒व नोऽप्य॒स्त्वित्य॑ब्रुवन्। तेभ्य॑  
ए॒तद्भा॑ग॒धेयं॑ प्राय॑च्छन्। यद्धु॒त्वा नि॒मार्ष्टि॑। ततो॒ वै त  
ओष॑धीरस्वदयन्। य ए॒वं वेद॑॥२॥

स्वद॑न्तेऽस्मा॒ ओष॑धयः। ते व॒त्समु॒पावा॑सृजन्। इ॒दं नो॑  
ह॒व्यं प्रदा॑प॒येति॑। सोऽब्र॑वीद्व॒रं वृ॑णै। दश॑ मा॒ रात्री॑र्जा॒तं न  
दो॑हन्। आ॒स॒ङ्ग॒वं मा॒त्रा स॒ह च॑रा॒णीति॑। तस्मा॑द्व॒त्सं जा॑तं  
दश॑ रात्रीर्न दु॑हन्ति। आ॒स॒ङ्ग॒वं मा॒त्रा स॒ह च॑रति। वा॒रेवृ॑त॒ः  
ह्य॑स्य। तस्मा॑द्व॒त्सं स॑सृष्ट॒ध॒यं रु॒द्रो घा॑तु॒कः। अति॑ हि  
स॒न्धान्ध॑यति॥३॥

अलिम्पन्वेद घातुक एकं च॥३॥

[१]

प्र॒जाप॑तिर॒ग्निम॑सृजत। तं प्र॒जा अ॒न्व॑सृज्यन्त। तम॑भा॒ग

उपा॑स्त। सो॑ऽस्य प्र॒जाभि॑रपा॑क्रामत्। तम॑व॒रुरु॑थ्समा॒नो-  
ऽन्वै॑त्। तम॑व॒रुधुं॑ नाश॑क्रोत्। स तपो॑ऽतप्यत।  
सो॑ऽग्निरुपा॑रम॒ताता॑पि वै स्य प्र॒जाप॑तिरिति॑। स  
र॒राटा॑दुद॑मृष्ट॥४॥

तद॑घृ॒तम॑भवत्। तस्मा॒द्यस्य॑ दक्षिण॒तः केशा॑ उन्मृ॑ष्टाः।  
ताञ्ज्यै॑ष्ठल॒क्ष्मी प्रा॑जाप॒त्येत्या॑हुः। यद्र॒राटा॑दुद॑मृष्ट। तस्मा॑द्र॒राटे  
केशा॑ न स॑न्ति। तद॒ग्नौ प्रा॑गृ॒ह्णात्। तद्वि॑चिकि॒थ्सत्।  
जुह॑वा॒नी(३) मा हौषा(३)मि॑ति। तद्वि॑चिकि॒थ्सायै॑ जन्म॑।  
य ए॒वं वि॒द्वान् वि॑चि॒किथ्स॑ति॥५॥

वसी॑य ए॒व चै॑तयते। तं वाग॒भ्यव॑दज्जुह॒धीति॑। सो॑ऽब्रवीत्।  
कस्त्वम॑सीति॑। स्वैव ते वागित्य॑ब्रवीत्। सो॑ऽजुहो॑थ्स्वाहेति॑।  
तथ्स्वा॑हाका॒रस्य॑ जन्म॑। य ए॒वऽस्वा॑हाका॒रस्य॑ जन्म॑ वेद॑।  
क॒रोति॑ स्वाहाका॒रेण॑ वी॒र्यम्॑। यस्यै॒वं वि॒दुषः॑ स्वाहाका॒रेण॑  
जुह॑ति॥६॥

भोगा॑यै॒वास्य॑ हुतं भ॑वति। तस्या॒ आहु॑त्यै॒ पुरु॑षम॒सृज॑त।  
द्वितीय॑म॒जुहो॑त्। सोऽश्व॑म॒सृज॑त। तृतीय॑म॒जुहो॑त्। स गाम॑-  
म॒सृज॑त। चतुर्थ॑म॒जुहो॑त्। सोऽवि॑म॒सृज॑त। प॒ञ्चम॑म॒जुहो॑त्।  
सोऽजाम॑म॒सृज॑त॥७॥

सो॑ऽग्निर॑बिभेत्। आहु॑तीभि॒र्वै मा॑ऽऽप्रो॒तीति॑। स प्र॒जाप॑तिं  
पुनः॑ प्रावि॑शत्। तं प्र॒जाप॑तिरब्रवीत्। जाय॑स्वेति॑। सो॑ऽब्रवीत्।  
किं भा॑ग॒धेय॑म॒भि ज॑निष्य॒ इति॑। तुभ्य॑मे॒वेद॑ हू॒याता॑

इत्यब्रवीत्। स एतद्भागधेयमभ्यजायत। यदग्निहोत्रम्॥८॥

तस्मादग्निहोत्रमुच्यते। तद्धूयमानमादित्योऽब्रवीत्। मा  
हौषीः। उभयोर्वै नावेतदिति। सोऽग्निरब्रवीत्। कथं नौ  
होष्यन्तीति। सायमेव तुभ्यं जुहवन्। प्रातर्मह्यमित्यब्रवीत्।  
तस्मादग्नये सायं हूयते। सूर्याय प्रातः॥९॥

आग्नेयी वै रात्रिः। ऐन्द्रमहः। यदनुदिते सूर्ये प्रातर्जुहुयात्।  
उभयमेवाग्नेयं स्यात्। उदिते सूर्ये प्रातर्जुहोति। तथाऽग्नये  
सायं हूयते। सूर्याय प्रातः। रात्रिं वा अनु प्रजाः प्र जायन्ते।  
अह्ना प्रति तिष्ठन्ति। यत्सायं जुहोति॥१०॥

प्रेव तेन जायते। उदिते सूर्ये प्रातर्जुहोति। प्रत्येव तेन  
तिष्ठति। प्रजापतिरकामयत् प्रजायेयेति। स एतदग्निहोत्रं  
मिथुनमपश्यत्। तदुदिते सूर्येऽजुहोत्। यजुषाऽन्यत्।  
तूष्णीमन्यत्। ततो वै स प्राजायत। यस्यैवं विदुष उदिते  
सूर्येऽग्निहोत्रं जुह्वति॥११॥

प्रेव जायते। अथो यथा दिवा प्रजानन्नेति। तादृगेव तत्।  
अथो खल्वाहुः। यस्य वै द्वौ पुण्यौ गृहे वसंतः। यस्तयोरन्यं  
राधयत्यन्यं न। उभौ वाव स तावृच्छतीति। अग्निं वावा-  
ऽऽदित्यः सायं प्र विशति। तस्मादग्निर्दूरान्नक्तं ददृशे। उभे  
हि तेजसी सम्पद्येते॥१२॥

उ॒द्यन्तं॑ वा॒वाऽऽदि॒त्यम॒ग्नि॒रनु॑ स॒मारो॑हति। तस्मा॑द्धू॒म  
ए॒वाग्ने॑र्दि॒वां द॒दृशे॑। यद॒ग्नये॑ सा॒यं जु॑हुयात्। आ सूर्या॑य  
वृ॒श्चेत॑। यथ्सूर्या॑य प्रा॒तर्जु॑हुयात्। आऽग्नये॑ वृ॒श्चेत॑। दे॒वता॑भ्यः  
स॒मदं॑ दध्यात्। अ॒ग्निज्योति॑र्ज्योतिः सूर्यः स्वाहेत्ये॒व सा॒यं  
होत॑व्यम्। सूर्यो॑ ज्योति॑र्ज्योति॑र॒ग्निः स्वाहेति॑ प्रा॒तः।  
तथो॒भाभ्या॑ं सा॒यं हू॑यते॥१३॥

उ॒भाभ्यां॑ प्रा॒तः। न दे॒वता॑भ्यः स॒मदं॑ दधाति। अ॒ग्निज्योति॑-  
रित्या॑ह। अ॒ग्निर्वै रे॑तो॒धाः। प्र॒जा ज्योति॑रित्या॑ह। प्र॒जा ए॒वास्मै॑  
प्र ज॑नयति। सूर्यो॑ ज्योति॑रित्या॑ह। प्र॒जास्वे॒व प्रजा॑तासु रेतो॑  
दधाति। ज्योति॑र॒ग्निः स्वाहेत्या॑ह। प्र॒जा ए॒व प्रजा॑ता अ॒स्यां  
प्रति॑ष्ठापयति॥१४॥

तू॒ष्णीमु॒त्तरा॑माहु॒तिं जु॑होति। मि॒थुन॒त्वाय॑ प्रजा॑त्यै।  
यदु॒दिते॑ सूर्ये॑ प्रा॒तर्जु॑हुयात्। यथाऽति॑थये प्र॒द्रुता॑य  
शू॒न्याया॑वस॒थाया॑हार्यं॑ ह॒रन्ति॑। ता॒दृगे॒व तत्। काऽऽह॑  
तत॒स्तद्भव॑तीत्या॑हुः। यथ्स न वेदं। यस्मै॑ तद्ध॒रन्तीति॑।  
तस्मा॑द्यदौष॒सं जु॑होति। तदे॒व स॑म्प्रति। अथो॒ यथा॑  
प्रा॒र्थमौष॑सं प॒रिवे॑वैष्टि। ता॒दृगे॒व तत्॥१५॥

अमृष्टं विचिकिर्भन्ति जुह्वत्युजामसृजताग्निहोत्रं सूर्याय प्रातर्जुहोति जुह्वति सम्पद्यन्ते हूयते स्थापयति सम्प्रति द्वे च॥१२॥

[२]

रु॒द्रो वा ए॒षः। यद॒ग्निः। पत्नी॑ स्था॒ली। यन्मध्ये॑-  
ऽग्ने॑रधि॒श्रये॑त्। रु॒द्राय॑ पत्नी॒मपि॑ दध्यात्। प्र॒मायु॑का स्यात्।



उदीचोऽङ्गारान्निरूह्याधिं श्रयति। पत्नियै गोपीथाय।  
व्यन्तान्करोति। तथा पत्न्यप्रमायुका भवति॥१६॥

घर्मो वा एषोऽशान्तः। अहरहः प्र वृज्यते। यदग्निहोत्रम्।  
प्रतिषिञ्चेत्पशुकामस्य। शान्तमिव हि पशव्यम्। न प्रति-  
षिञ्चेद्ब्रह्मवर्चसकामस्य। समिद्धमिव हि ब्रह्मवर्चसम्। अथो-  
खलु। प्रतिषिच्यमेव। यत्प्रतिषिञ्चति॥१७॥

तत्पशव्यम्। यज्जुहोति। तद्ब्रह्मवर्चसि। उभयमेवाकः।  
प्रच्युतं वा एतदस्माल्लोकात्। अगतं देवलोकम्। यच्छ्रुतं  
हविरनभिघारितम्। अग्निं द्योतयति। अभ्येवैनं दधारयति।  
अथो देवत्रैवैनं द्रमयति॥१८॥

पर्यग्निं करोति। रक्षसामपहत्यै। त्रिः पर्यग्निं करोति।  
त्र्यावृद्धिं यज्ञः। अथो मेध्यत्वाय। यत्प्राचीनमुद्वासयेत्।  
यजमानं शुचाऽर्पयेत्। यदक्षिणा। पितृदेवत्यं स्यात्।  
यत्प्रत्यक्॥१९॥

पत्नीं शुचाऽर्पयेत्। उदीचीनमुद्वासयति। एषा वै  
देवमनुष्याणां शान्ता दिक्। तामेवैनं दनूद्वासयति शान्त्यै।  
वर्त्म करोति। यज्ञस्य सन्तत्यै। निष्टपति। उपैव तथ्स्तृणाति।  
चतुरनुन्नयति। चतुष्पादः पशवः॥२०॥

पशून्नेवाव रुन्धे। सर्वान्पूर्णानुन्नयति। सर्वे हि पुण्या राद्धाः।  
अनूच उन्नयति। प्रजायां अनूचीनत्वाय। अनूच्येवास्य प्रजा-

ऽर्धुका भवति। सम्मृशति व्यावृत्त्यै। नाहोष्यन्नुप सादयेत्।  
यदहोष्यन्नुपसादयेत्। यथाऽन्यस्मा उपनिधाय॥२१॥

अन्यस्मै प्रयच्छति। तादृगेव तत्। आऽस्मै वृश्चेत।  
यदेव गार्हपत्येऽधि श्रयति। तेन गार्हपत्यं प्रीणाति।  
अग्निरविभेत्। आहुतयो माऽत्येष्यन्तीति। स एतां  
समिधमपश्यत्। तामाऽधत्त। ततो वा अग्नावाहुतयो-  
ऽधियन्त॥२२॥

यदेनं समयच्छत्। तत्समिधः समित्वम्। समिधमा  
दधाति। समेवैनं यच्छति। आहुतीनां धृत्यै। अथो  
अग्निहोत्रमेवेध्मवत्करोति। आहुतीनां प्रतिष्ठित्यै। ब्रह्मवादिनो  
वदन्ति। यदेकां समिधमाधाय द्वे आहुती जुहोति। अथ  
कस्यां समिधिं द्वितीयामाहुतिं जुहोतीति॥२३॥

यद्वे समिधावा दध्यात्। भ्रातृव्यमस्मै जनयेत्। एकां  
समिधमाधाय। यजुषाऽन्यामाहुतिं जुहोति। उभे एव  
समिध्वती आहुती जुहोति। नास्मै भ्रातृव्यं जनयति।  
आदीतायां जुहोति। समिद्धमिव हि ब्रह्मवर्चसम्। अथो  
यथाऽतिथिं ज्योतिष्कृत्वा परि वेवेष्टि। तादृगेव तत्।  
चतुरुन्नयति। द्विर्जुहोति। तस्माद्विपाच्चतुष्पादमत्ति। अथो  
द्विपद्येव चतुष्पदः प्रतिष्ठापयति॥२४॥

भवति प्रतिपिञ्चति गमयति प्रत्यक्पुशवं उपनिधायोऽधियन्तेति तच्चत्वारि च॥९॥ [३]

उत्तरावतीं वै देवा आहुतिमजुहवुः। अवाचीमसुराः। ततो

दे॒वा अ॒भ॒वन्। प॒राऽसु॒राः। यं का॒मये॑त् व॒सी॒या॒न्थ॒स्यादि॒तिं।  
कनी॑य॒स्तस्य॒ पूर्वं॑ हु॒त्वा। उत्त॑रं भू॒यो जुहु॑यात्। ए॒षा वा  
उत्त॑राव॒त्याहु॑तिः। ता॒न्दे॒वा अ॑जुहवुः। तत॒स्तेऽभ॑वन्॥ २५॥

यस्यै॒वं जुह॑ति। भव॑त्ये॒व। यं का॒मये॑त् पापी॑या॒न्थ॒स्यादि॒तिं।  
भू॒य॒स्तस्य॒ पूर्वं॑ हु॒त्वा। उत्त॑रं कनी॑यो जुहु॑यात्। ए॒षा वा  
अवा॑च्याहु॑तिः। ता॒मसु॒रा अ॑जुहवुः। तत॒स्ते प॒राऽभ॑वन्।  
यस्यै॒वं जुह॑ति। प॒रै॒व भ॑वति॥ २६॥

हु॒त्वोप॑ सादय॒त्यजा॑मित्वाय। अथो॒ व्यावृ॑त्त्यै। गा॒र्ह॒पत्यं॑  
प्रती॑क्षते। अन॑नु॒ध्यायि॑नमे॒वेन॑ करोति। अ॒ग्नि॒हो॒त्रस्य॒ वै  
स्था॒णुर॑स्ति। तं य ऋ॒च्छेत्। य॒ज्ञ॒स्था॒णुमृ॑च्छेत्। ए॒ष वा  
अ॒ग्नि॒हो॒त्रस्य॑ स्था॒णुः। यत्पूर्वा॑ऽऽहु॑तिः। तां यदुत्त॑रया॒ऽभि  
जु॑हुयात्॥ २७॥

य॒ज्ञ॒स्था॒णुमृ॑च्छेत्। अ॒ति॒हाय॒ पूर्वा॑माहु॑तिं जुहोति।  
य॒ज्ञ॒स्था॒णुमे॒व परि॑ वृणक्ति। अथो॒ भ्रातृ॑व्यमे॒वात्वाऽति॑  
क्राम॑ति। अ॒वा॒चीन॑ सा॒यमु॑पमा॒ष्टि। रे॒त ए॒व तद्व॑धाति।  
ऊ॒र्ध्वं प्रा॒तः। प्र ज॑नयत्ये॒व तत्। ब्र॒ह्म॒वा॒दिनो॑ वदन्ति।  
च॒तु॒रु॒न्नय॑ति॥ २८॥

द्वि॒र्जु॒होति॑। अथ॒ क्व द्वे॑ आहु॑ती भवत् इति। अ॒ग्नौ वै॑श्वा॒नर॒  
इति॑ ब्रूयात्। ए॒ष वा अ॒ग्निर्वै॑श्वा॒नरः॑। यद्वै॑ह्म॒णः। हु॒त्वा द्विः  
प्राश्ना॑ति। अ॒ग्नावे॒व वै॑श्वा॒नरे॒ द्वे आहु॑ती जुहोति। द्वि॒र्जु॒होति॑।

द्विर्निर्माष्टि। द्विः प्राशजाति॥२९॥

षट्थसम्पद्यन्ते। षड्वा ऋतवः। ऋतूनेव प्रीणाति।  
ब्रह्मवादिनो वदन्ति। किं देवत्यमग्निहोत्रमिति। वैश्वदेवमिति  
ब्रूयात्। यद्यजुषा जुहोति। तदैन्द्राग्रम्। यत्तूष्णीम्।  
तत्प्राजापत्यम्॥३०॥

यन्निर्माष्टि। तदोषधीनाम्। यद्वितीयम्। तत्पितृणाम्।  
यत्प्राशजाति। तद्गर्भाणाम्। तस्माद्गर्भा अनश्जन्तो वर्धन्ते।  
यदाचामिति। तन्मनुष्याणाम्। उदङ्ग्यावृत्याचामिति॥३१॥

आत्मनो गोपीथाय। निर्णेनेक्ति शुद्धै। निष्टपति  
स्वगाकृत्यै। उद्दिशति। सप्तर्षीनेव प्रीणाति। दक्षिणा  
पर्यावर्तते। स्वमेव वीर्यमनु पर्यावर्तते। तस्मादक्षिणोऽर्ध  
आत्मनो वीर्यावत्तरः। अथो आदित्यस्यैवावृतमनु पर्यावर्तते।  
हुत्वोप समिन्धे॥३२॥

ब्रह्मवर्चसस्य समिद्धै। न बर्हिरनु प्र हरेत्। असंस्थितो  
वा एष यज्ञः। यदग्निहोत्रम्। यदनु प्रहरेत्। यज्ञं विच्छिन्द्यात्।  
तस्मान्नानु प्रहृत्यम्। यज्ञस्य सन्तत्यै। अपो नि नयति।  
अवभृथस्यैव रूपमकः॥३३॥

अभ्वन्वति जुहुयान्नयति माष्टि द्विः प्राशजाति प्राजापत्यमाचामतीत्येऽकः॥१॥

[४]

ब्रह्मवादिनो वदन्ति। अग्निहोत्रप्रायणा यज्ञाः। किं  
प्रायणमग्निहोत्रमिति। वथ्सो वा अग्निहोत्रस्य प्रायणम्।  
अग्निहोत्रं यज्ञानाम्। तस्य पृथिवी सदः। अन्तरिक्षमाग्नीद्धम्।

द्यौरहविर्धानम्। दिव्या आपः प्रोक्षणयः। ओषधयो  
बर्हिः॥३४॥

वनस्पतय इध्मः। दिशः परिधयः। आदित्यो यूपः।  
यजमानः पशुः। समुद्रोऽवभृथः। संवत्सरः स्वंगाकारः।  
तस्मादाहिताग्नेः सर्वमेव बर्हिष्यं दत्तं भवति। यत्सायं  
जुहोति। रात्रिमेव तेन दक्षिण्यां कुरुते। यत्प्रातः॥३५॥

अहरेव तेन दक्षिण्यं कुरुते। यत्ततो ददाति। सा दक्षिणा।  
यावन्तो वै देवा अहुतमादन्। ते पराऽभवन्। त एतदग्निहोत्रं  
सर्वस्यैव समवदाया जुहवुः। तस्मादाहुः। अग्निहोत्रं वै देवा  
गृहाणां निष्कृतिमपश्यन्ति। यत्सायं जुहोति। रात्रिया एव  
तद्धुताद्याय॥३६॥

यजमानस्यापराभावाय। यत्प्रातः। अहं एव तद्धुताद्याय।  
यजमानस्यापराभावाय। यत्ततोऽश्जाति। हुतमेव तत्। द्वयोः  
पयसा जुहुयात्पशुकामस्य। एतद्वा अग्निहोत्रं मिथुनम्। य  
एवं वेद। प्र प्रजयां पशुभिर्मिथुनैर्जायते॥३७॥

इमामेव पूर्वया दुहे। अमूमुत्तरया। अधिश्रित्योत्तरमा  
नयति। योनावेव तद्रेतः सिञ्चति प्रजनने। आज्येन  
जुहुयात्तेजस्कामस्य। तेजो वा आज्यम्। तेजस्यैव भवति।  
पयसा पशुकामस्य। एतद्वै पशूनां रूपम्। रूपेणैवास्मै  
पशूनव रुन्धे॥३८॥

प॒शु॒मा॒ने॒व भ॑वति। द॒ध्ने॒न्द्रि॒यका॑मस्य। इ॒न्द्रि॒यं वै दधि॑।  
इ॒न्द्रि॒या॒व्यै॒व भ॑वति। य॒वा॒ग्वा॑ ग्राम॑कामस्योष॒धा वै म॑नुष्याः।  
भा॒ग॒धे॒ये॒नै॒वास्मै॑ स॒जा॒तान॑व रुन्धे। ग्रा॒म्यै॒व भ॑वति। अ॒यं॒ज्ञो  
वा ए॒षः। योऽ॒सामा॑॥३९॥

च॒तु॒रु॒न्नय॑ति। च॒तु॒रक्ष॑रं रथ॒न्त॒रम्। र॒थ॒न्त॒रस्यै॑ष वर्णः।  
उ॒प॒री॒व हर॑ति। अ॒न्त॒रि॒क्षं वा॑मदे॒व्यम्। वा॒म॒दे॒व्यस्यै॑ष वर्णः।  
द्वि॒र्जु॒होति॑। द्य॑क्षरं बृ॒हत्। बृ॒हत् ए॒ष वर्णः। अ॒ग्नि॒हो॒त्रमे॒व  
तथ॑सा॒मन्व॑त्करोति॥४०॥

यो वा अ॑ग्निहो॒त्रस्यो॑प॒सदो॑ वेदः। उ॒पै॒नमु॑प॒सदो॑  
नम॑न्ति। वि॒न्दत॑ उ॒पस॑त्तारम्। उ॒न्नी॒योप॑ सादयति।  
पृ॒थि॒वीमे॒व प्री॑णाति। हो॒ष्यन्नु॑प॒साद॑यति। अ॒न्त॒रि॒क्षमे॒व  
प्री॑णाति। हु॒त्वोप॑ सादयति। दि॒वंमे॒व प्री॑णाति। ए॒ता वा  
अ॑ग्निहो॒त्रस्यो॑प॒सदः॑॥४१॥

य ए॒वं वेदः॑। उ॒पै॒नमु॑प॒सदो॑ नमन्ति। वि॒न्दत॑ उ॒पस॑त्तारम्।  
यो वा अ॑ग्निहो॒त्रस्या॑श्रा॒वितं॑ प्र॒त्याश्रा॑वितुं॒ होता॑रं  
ब्र॒ह्माणं॑ वष॒ट्कारं॑ वेदः। तस्य॒ त्वै॒व हु॑तम्। प्रा॒णो वा  
अ॑ग्निहो॒त्रस्या॑श्रा॒वितम्। अ॒पानः॑ प्र॒त्याश्रा॑वितम्। म॒नो होता॑।  
चक्षु॑र्ब्र॒ह्मा। नि॒मेषो॑ वष॒ट्कारः॑॥४२॥

य ए॒वं वेदः॑। तस्य॒ त्वै॒व हु॑तम्। सा॒यं या॒वान॑श्च॒ वै  
दे॒वाः प्रा॑त॒र्यावा॑णश्चाग्निहो॒त्रिणो॑ गृ॒हमा॑गच्छन्ति। तान् यन्न

तर्पयेत्। प्रजयाँऽस्य पशुभिर्वि तिष्ठेरन्। यत्तर्पयेत्। तृप्ता एनं  
प्रजयाँ पशुभिस्तर्पयेयुः। सजूर्देवैः सायं यावभिरिति सायं  
सम्मृशति। सजूर्देवैः प्रातर्यावभिरिति प्रातः। ये चैव देवाः  
सायं यावानो ये च प्रातर्यावाणः॥४३॥

तानेवोभयाँऽस्तर्पयति। त एनं तृप्ताः प्रजयाँ पशुभिस्तर्प-  
यन्ति। अरुणो हं स्माहौपवेशिः। अग्निहोत्र एवाहं सायं  
प्रातर्वज्रं भ्रातृव्येभ्यः प्र हरामि। तस्मान्मत्पापीयाँसो  
भ्रातृव्या इति। चतुरुन्नयति। द्विर्जुहोति। समिथ्सप्तमी।  
सप्तपदा शक्करी। शाक्करो वज्रः। अग्निहोत्र एव तथ्सायं  
प्रातर्वज्रं यजमानो भ्रातृव्याय प्र हरति। भवत्यात्मनो।  
पराँऽस्य भ्रातृव्यो भवति॥४४॥

बृहिः प्रातरहुताद्याय जायते रुन्धेऽसामा करोत्येता वा अग्निहोत्रस्योपसदौ वषट्कारश्च प्रातर्यावाणो वज्रस्त्रीणि  
च॥११॥

[५]

प्रजापतिरकामयताँऽऽत्मन्वन्मे जायेतेति। सोँऽजुहोत्।  
तस्योँऽऽत्मन्वदजायत। अग्निर्वायुरादित्यः। तैँऽब्रुवन्। प्रजा-  
पतिरहौषीदात्मन्वन्मे जायेतेति। तस्य वयमंजनिष्महि।  
जायतान्न आत्मन्वदिति तैँऽजुहवुः। प्राणानाँमग्निः। तनुवै  
वायुः॥४५॥

चक्षुष आदित्यः। तेषाँ हुतादजायत गौरेव। तस्यै  
पर्यसि व्यायच्छन्त। मम हुतादजनि ममेति। ते प्रजा-  
पतिं प्रश्नमायन्। स आदित्योँऽग्निमब्रवीत्। यतरो  
नौ जयाँत्। तन्नौ सहासदिति। कस्यै कोँहौषीदिति

प्रजापतिरब्रवीत्कस्यै क इति। प्राणानामहमित्यग्निः॥४६॥

तनुवां अहमिति वायुः। चक्षुषोऽहमित्यादित्यः। य एव प्राणानामहौषीत्। तस्य हुतादजनीति। अग्नेरहुतादजनीति। तदग्निहोत्रस्याग्निहोत्रत्वम्। गौर्वा अग्निहोत्रम्। य एव वेद गौरग्निहोत्रमिति। प्राणापानाभ्यामेवाग्निं समर्धयति। अव्यर्धुकः प्राणापानाभ्यां भवति॥४७॥

य एवं वेद। तौ वायुरब्रवीत्। अनु मा भजतमिति। यदेव गार्हपत्येऽधिश्रित्याहवनीयमभ्युद्भवान्। तेन त्वां प्रीणानित्यब्रूताम्। तस्माद्यद्गार्हपत्येऽधिश्रित्याहवनीयमभ्युद्भवति। वायुमेव तेन प्रीणाति। प्रजापतिर्देवताः सृजमानः। अग्निमेव देवतानां प्रथममसृजत। सोऽन्यदालुमभ्यमवित्वा॥४८॥

प्रजापतिमभि पर्यावर्तत। स मृत्योरबिभेत्। सोऽमुमादित्यमात्मनो निरमिमीत। तं हुत्वा पराङ्पर्यावर्तत। ततो वै स मृत्युमपाजयत्। अपं मृत्युं जयति। य एवं वेद। तस्माद्यस्यैवं विदुषः। उत्तैकाहमुत ब्रह्म न जुह्वति। हुतमेवास्य भवति। असौ ह्यादित्योऽग्निहोत्रम्॥४९॥

तनुवै वायुरभिर्वत्यवित्वा भवत्येकं च॥५॥ [६]

रौद्रं गविं। वायव्यमुपसृष्टम्। आश्विनं दुह्यमानम्। सौम्यं दुग्धम्। वारुणमधि श्रितम्। वैश्वदेवा भिन्दवः। पौष्णमुदन्तम्। सारस्वतं विष्यन्दमानम्। मैत्रं शरः।



धा॒तुरु॒द्धा॑सितम्। बृह॒स्पते॑रु॒न्नी॑तम्। स॒वि॒तुः प्र क्रान्त॑म्।  
द्या॒वापृ॑थि॒व्यं ह्रिय॑माणम्। ऐ॒न्द्रा॒ग्रमु॑प॒सन्न॑म्। अ॒ग्नेः पूर्वा॑-  
ऽऽह॑तिः। प्र॒जाप॑ते॒रुत्त॑रा। ऐ॒न्द्रं हु॑तम्॥५०॥

उद्धासितं सुप्तं च॥१॥ [७]

दक्षि॑ण॒त उप॑ सृजति। पि॒तृलो॒कमे॒व तेन॑ जयति।  
प्राची॑मा॒ वर्त॑यति। दे॒वलो॒कमे॒व तेन॑ जयति। उ॒दीची॑मा॒वृत्य॑  
दो॒ग्धि। म॒नुष्य॒लो॒कमे॒व तेन॑ जयति। पूर्वा॑ दु॒ह्याज्ये॑ष्ठस्य  
ज्यै॑ष्ठि॒नेय॑स्य। यो वा॑ ग॒तश्रीः॑ स्यात्। अ॒परौ दु॒ह्यात्कनि॑ष्ठस्य  
का॒नि॒ष्ठि॒नेय॑स्य। यो वा॑ बु॒भूषे॑त्॥५१॥

न सं मृ॑शति। पा॒पव॒स्यस॒स्य व्यावृ॑त्त्यै। वा॒यव्यं॑ वा  
ए॒तदु॑प॒सृष्ट॑म्। आ॒श्विनं॑ दु॒ह्यमा॑नम्। मै॒त्रं दु॒ग्धम्। अ॒र्यम्ण  
उ॒द्धा॒स्यमा॑नम्। त्वा॒ष्ट्रमु॑न्नीय॒माण॑म्। बृह॒स्पते॑रु॒न्नी॑तम्। स॒वि॒तुः  
प्रक्रान्त॑म्। द्या॒वापृ॑थि॒व्यं ह्रिय॑माणम्॥५२॥

ऐ॒न्द्रा॒ग्रमु॑प॒ सादि॑तम्। सर्वा॑भ्यो॒ वा ए॒ष दे॒वता॑भ्यो जुहोति।  
यो॑ऽग्नि॒होत्रं॑ जुहोति। यथा॒ खलु॑ वै धे॒नुं ती॒र्थे त॑र्पयति।  
ए॒वम॑ग्नि॒होत्री॑ यज॒मानं॑ तर्पयति। तृ॒प्यति॑ प्र॒जया॑ प॒शुभिः॑। प्र  
सु॒वर्गं॑ लो॒कं जा॑नाति। पश्य॑ति पु॒त्रम्। पश्य॑ति पौ॒त्रम्। प्र  
प्र॒जया॑ प॒शुभिर्मि॑थुनैर्जायते। यस्यै॒वं वि॒दुषो॑ऽग्नि॒होत्रं॑ जुह्वति।  
य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑॥५३॥

बुभूषद्वियमाणायते द्वे च॥३॥ [८]

त्रयो॒ वै प्रै॑यमे॒धा आ॑सन्। तेषां॒ त्रिरे॒कोऽग्नि॑होत्रम॒जुहो॑त्।

द्विरेकः। सकृदेकः। तेषां यस्त्रिरजुहोत्। स ऋचाऽजुहोत्।  
यो द्विः। स यजुषा। यः सकृत्। स तूष्णीम्॥५४॥

यश्च यजुषाऽजुहोद्यश्च तूष्णीम्। तावुभावार्धुताम्।  
तस्माद्यजुषाऽऽहुतिः पूर्वा होतव्या। तूष्णीमुत्तरा। उभे एवर्धी  
अव रुन्धे। अग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्निः स्वाहेति सायं जुहोति।  
रेत एव तद्दधाति। सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिः सूर्यः स्वाहेति  
प्रातः। रेत एव हितं प्र जनयति। रेतो वा एतस्य हितं न  
प्र जायते॥५५॥

यस्याग्निहोत्रमहुतं सूर्योऽभ्युदेति। यद्यन्ते स्यात्। उन्नीय  
प्राङ्मुद्रावेत्। स उपसाद्यातमितोरासीत्। स यदा ताम्येत्।  
अथ भूः स्वाहेति जुहुयात्। प्रजापतिर्वै भूतः। तमेवोपासरत्।  
स एवैनं तत् उन्नयति। नार्तिमाच्छति यजमानः॥५६॥

तूष्णीं जायते यजमानः॥३॥

[९]

यदग्निमुद्धरति। वसवस्तर्ह्यग्निः। तस्मिन् यस्य तथाविधे  
जुहति। वसुष्वेवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति। निहितो  
धूपायञ्छेते। रुद्रास्तर्ह्यग्निः। तस्मिन् यस्य तथाविधे जुहति।  
रुद्रेष्वेवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति। प्रथममिध्ममर्चिरा लभते।  
आदित्यास्तर्ह्यग्निः॥५७॥

तस्मिन् यस्य तथाविधे जुहति। आदित्येष्वेवास्याग्निहोत्रं  
हुतं भवति। सर्व एव सर्वश इध्म आदीप्तो भवति। विश्वे  
देवास्तर्ह्यग्निः। तस्मिन् यस्य तथाविधे जुहति। विश्वेष्वेवास्य

दे॒वेष्वग्नि॑हो॒त्रं हु॒तं भ॑वति। नि॒तराम॑र्चि॒रुपा॑वैति लोहि॒नीकै॑व  
भवति। इन्द्र॑स्तर्ह्य॒ग्निः। तस्मिन् यस्य॑ त॒थावि॑धे जुह॑ति।  
इन्द्र॑ ए॒वास्या॑ग्निहो॒त्रं हु॒तं भ॑वति॥५८॥

अङ्गा॑रा भवन्ति। तेभ्योऽङ्गा॑रेभ्योऽर्चि॒रुदे॑ति। प्रजा॑-  
पति॑स्तर्ह्य॒ग्निः। तस्मिन् यस्य॑ त॒थावि॑धे जुह॑ति।  
प्रजा॑प॒तावे॒वास्या॑ग्निहो॒त्रं हु॒तं भ॑वति। शरोऽङ्गा॑रा  
अध्यू॑हन्ते। ब्रह्म॑ तर्ह्य॒ग्निः। तस्मिन् यस्य॑ त॒थावि॑धे जुह॑ति।  
ब्रह्म॑न्ने॒वास्या॑ग्निहो॒त्रं हु॒तं भ॑वति। वसु॑षु रु॒द्रेष्वादि॑त्येषु  
विश्वे॑षु दे॒वेषु॑। इन्द्र॑ प्रजा॑प॒तौ ब्रह्म॑न्। अप॑रि॒वर्गमे॒वास्यै॒तासु॑  
दे॒वता॑सु हु॒तं भ॑वति। यस्यै॒वं वि॒दुषो॑ऽग्निहो॒त्रं जुह॑ति। य उ॑  
चै॒नदे॒वं वेद॑॥५९॥

आदित्यास्तर्ह्य॒ग्निर्इन्द्र॑ ए॒वास्या॑ग्निहो॒त्रं हु॒तं भ॑वति दे॒वेषु॑ च॒त्वारि॑ च (यदग्निर्निर्हितः प्रथमं सर्व एव नितरामङ्गा॑राः  
शरोऽङ्गा॑रा ब्रह्म॑ वसु॑ष्पद्यो॥)३॥

[१०]

ऋ॒तं त्वा॑ स॒त्येन॑ परि॑षिञ्चामीति सा॒यं परि॑षिञ्चति। स॒त्यं  
त्व॒र्तेन॑ परि॑षिञ्चामीति प्रा॒तः। अ॒ग्निर्वा ऋ॒तम्। अ॒सावादि॑त्यः  
स॒त्यम्। अ॒ग्निमे॒व तदा॑दि॒त्येन॑ सा॒यं परि॑षिञ्चति। अ॒ग्निना॑-  
ऽऽदि॒त्यं प्रा॒तः सः। याव॑द॒होरा॑त्रे भ॒वतः॑। ताव॑दस्य लो॒कस्य॑।  
ना॒र्तिर्न रि॑ष्टिः। ना॒न्तो न पर्य॑न्तोऽस्ति। यस्यै॒वं वि॒दुषो॑ऽग्निहो॒त्रं  
जुह॑ति। उ॒चै॒नदे॒वं वेद॑॥६०॥

अस्ति द्वे च॥१॥

[११]

अङ्गिरसः प्रजा॑पतिर॒ग्निः रु॒द्र उ॑त्तराव॒र्तौ ब्रह्म॑वादि॒र्नोऽग्नि॑होत्रप्रायणा य॒ज्ञाः प्रजा॑पतिरकामयताऽऽत्मन्ब्रह्मो॒द्भूवि॑ दक्षिणत॒स्तस्य॑  
वे यदग्निमृतं त्वा॑ स॒त्येन॑कादश॥११॥

अङ्गिरसः प्रे॒व तेन॑ प॒शून्व॑ यन्नि॒माहि॑ यो वा अ॒ग्निहो॑त्रस्या॒प्तसदो॑ दक्षिणतः प॒ष्टिः॥६०॥

अङ्गिरसो॒ य उ॑चै॒नदे॒वं वेद॑॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके प्रथमः  
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥द्वितीयः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके द्वितीयः प्रपाठकः॥

प्रजापतिरकामयत प्रजाः सृजेयेति। स एतं दशहोतारम-  
पश्यत्। तं मनसाऽनुद्रुत्य दर्भस्तम्बेऽजुहोत्। ततो वै स प्रजा  
असृजत। ता अस्मात्सृष्टा अपाक्रामन्। ता ग्रहेणागृह्णात्।  
तद्ग्रहस्य ग्रहत्वम्। यः कामयेत् प्रजायेयेति। स दशहोतारं  
मनसाऽनुद्रुत्य दर्भस्तम्बे जुहुयात्। प्रजापतिर्वै दशहोता॥१॥

प्रजापतिरेव भूत्वा प्रजायते। मनसा जुहोति। मन इव  
हि प्रजापतिः। प्रजापतेरास्यै। पूर्णया जुहोति। पूर्ण इव हि  
प्रजापतिः। प्रजापतेरास्यै। न्यूनया जुहोति। न्यूनाद्धि प्रजा-  
पतिः प्रजा असृजत। प्रजानां सृष्ट्यै॥२॥

दर्भस्तम्बे जुहोति। एतस्माद्वै योनेः प्रजापतिः प्रजा  
असृजत। यस्मादेव योनेः प्रजापतिः प्रजा असृजत।  
तस्मादेव योनेः प्रजायते। ब्राह्मणो दक्षिणत उपास्ते।  
ब्राह्मणो वै प्रजानामुपद्रष्टा। उपद्रष्टुमत्येव प्रजायते। ग्रहो  
भवति। प्रजानां सृष्टानां धृत्यै। यं ब्राह्मणं विद्यां विद्वांसं  
यशो नर्च्छेत्॥३॥

सोऽरण्यं परेत्य। दर्भस्तम्बमुद्रथ्य। ब्राह्मणं दक्षिणतो  
निषाद्य। चतुर्होतृन्व्याचक्षीत। एतद्वै देवानां परमं गुह्यं ब्रह्म।  
यच्चतुर्होतारः। तदेव प्रकाशं गमयति। तदेनं प्रकाशं गतम्।  
प्रकाशं प्रजानां गमयति। दर्भस्तम्बमुद्रथ्य व्याचष्टे॥४॥

अ॒ग्नि॒वान् वै द॑र्भस्त॒म्बः। अ॒ग्नि॒वत्ये॒व व्याच॑ष्टे। ब्रा॒ह्म॒णो द॑क्षिण॒त उपा॑स्ते। ब्रा॒ह्म॒णो वै प्र॒जाना॑मुप॒द्रष्टा। उप॒द्रष्टु॑मत्ये॒वैनं॑ यशं ऋच्छति। ई॒श्वर॑न्तं यशो॒र्तो॒रित्या॑हुः। यस्यान्ते॑ व्याचष्ट इति। वर॒स्तस्मै दे॒यः। यदे॒वैनं॑ तत्रो॑प॒नम॑ति। तदे॒वाव॑ रुन्धे॥ ५॥

अ॒ग्नि॒मा॒दधा॑नो दश॑होत्राऽर॒णिम॑व॒ दध्या॑त्। प्रजा॑तमे॒वैन॑मा धत्ते। तेनै॒वोद्भु॑त्या॒ग्नि॒होत्रं जु॑हुयात्। प्रजा॑तमे॒वैनं॑ ज्ञुहोति। ह॒विर्निर्व॑पस्यं दश॑होतारं व्याचक्षीत। प्रजा॑तमे॒वैनं॑ निर्वपति। सा॒मि॒धेनी॑रनुवक्ष्यं दश॑होतारं व्याचक्षीत। सा॒मि॒धेनी॑रेव सृष्ट्वाऽऽर॒भ्य प्रत॑नुते। अथो॑ य॒ज्ञो वै दश॑होता। य॒ज्ञमे॒व त॑नुते॥ ६॥

अ॒भि॒चरं॑ दश॑होतारं जुहुयात्। न॒व॒ वै पु॑रुषे प्राणाः। नाभि॑र्दश॒मी। स॒प्रा॒णमे॒वैन॑म॒भि च॑रति। ए॒ताव॑द्वै पु॒रुष॑स्य स्वम्। याव॑त्प्राणाः। याव॑दे॒वास्या॑स्ति। तद॒भि च॑रति। स्वकृ॑त इरि॑णे जुहोति प्रदरे वा। ए॒तद्वा अ॒स्यै नि॒र्ऋ॑तिगृहीतम्। नि॒र्ऋ॑तिगृहीत ए॒वैनं॑ नि॒र्ऋ॑त्या ग्राहयति। यद्वा॒चः क्रू॒रम्। तेन॑ वष॑ट्करोति। वा॒च ए॒वैनं॑ क्रू॒रेण॑ प्र वृ॑श्चति। ता॒ज॒गा॒र्ति॒मा॒र्च्छ॑ति॥ ७॥

दशहोता सृष्ट्या ऋच्छेद्याचष्टे रुन्ध एव तनुते निरऋतिगृहीतं पञ्च च॥ ७॥ [१]

प्र॒जाप॑तिरकामयत द॒र्शपूर्ण॑मा॒सौ सृ॑जे॒येति॑। स ए॒तं चतु॑र्होतारमपश्यत्। तं मन॑साऽनु॒द्रुत्या॑ऽऽह॒वनी॑येऽजुहोत्। ततो॒ वै स द॑र्शपूर्ण॑मा॒साव॑सृजत। ताव॑स्मात्सृष्टावपा॑-

क्रामताम्। तौ ग्रहेणागृह्णात्। तद्ग्रहस्य ग्रहत्वम्।  
दर्शपूर्णमासावालभमानः। चतुरहोतारं मनसाऽनुद्रुत्या-  
हवनीये जुहुयात्। दर्शपूर्णमासावेव सृष्ट्वाऽऽरभ्य प्रतनुते॥८॥

ग्रहो भवति। दर्शपूर्णमासयोः सृष्टयोर्धृत्यै। सौऽकामयत  
चातुर्मास्यानि सृजेयेति। स एतं पञ्चहोतारमपश्यत्। तं  
मनसाऽनुद्रुत्याऽऽहवनीयेऽजुहोत्। ततो वै स चातुर्मास्यान्य-  
सृजत। तान्यस्मात्सृष्टान्यपाक्रामन्। तानि ग्रहेणागृह्णात्।  
तद्ग्रहस्य ग्रहत्वम्। चातुर्मास्यान्यालभमानः॥९॥

पञ्चहोतारं मनसाऽनुद्रुत्याऽऽहवनीये जुहुयात्।  
चातुर्मास्यान्येव सृष्ट्वाऽऽरभ्य प्रतनुते। ग्रहो भवति।  
चातुर्मास्यानां सृष्टानां धृत्यै। सौऽकामयत पशुबन्धं  
सृजेयेति। स एतं षड्होतारमपश्यत्। तं मनसा-  
ऽनुद्रुत्याऽऽहवनीयेऽजुहोत्। ततो वै स पशुबन्धमसृजत।  
सौस्मात्सृष्टोऽपाक्रामत्। तं ग्रहेणागृह्णात्॥१०॥

तद्ग्रहस्य ग्रहत्वम्। पशुबन्धेन यक्ष्यमाणः। षड्होतारं  
मनसाऽनुद्रुत्याऽऽहवनीये जुहुयात्। पशुबन्धमेव सृष्ट्वा-  
ऽऽरभ्य प्र तनुते। ग्रहो भवति। पशुबन्धस्य सृष्टस्य  
धृत्यै। सौऽकामयत सौम्यमध्वरं सृजेयेति। स एतं  
सप्तहोतारमपश्यत्। तं मनसाऽनुद्रुत्याऽऽहवनीयेऽजुहोत्।  
ततो वै स सौम्यमध्वरमसृजत॥११॥

सोऽस्मात्सृष्टोऽपाक्रामत्। तं ग्रहेणागृह्णात्। तद्ग्रहस्य  
ग्रहत्वम्। दीक्षिष्यमाणः। सप्तहोतारं मनसाऽनुद्रुत्या-  
ऽऽहवनीये जुहुयात्। सौम्यमेवाध्वरः सृष्ट्वाऽऽरभ्य प्र  
तनुते। ग्रहो भवति। सौम्यस्याध्वरस्य सृष्टस्य धृत्यै। देवेभ्यो  
वै यज्ञो न प्राभवत्। तमेतावच्छः समभरन्॥१२॥

यत्सम्भाराः। ततो वै तेभ्यो यज्ञः प्राभवत्। यत्सम्भारा  
भवन्ति। यज्ञस्य प्रभूत्यै। आतिथ्यमासाद्य व्याचष्टे। यज्ञमुखं  
वा आतिथ्यम्। मुखत एव यज्ञः सम्भृत्य प्र तनुते। अयज्ञो  
वा एषः। योऽपत्नीकः। न प्रजाः प्रजायेरन्। पत्नीर्व्याचष्टे।  
यज्ञमेवाकः। प्रजानां प्रजननाय। उपसत्सु व्याचष्टे। एतद्वै  
पत्नीनामायतनम्। स्व एवैना आयतनेऽवकल्पयति॥१३॥

तनुत आलभमानोऽगृह्णादसृजताभरायैरन्व्यद्वा॥६॥

[२]

प्रजापतिरकामयत् प्रजायेयेति। स तपोऽतप्यत।  
स त्रिवृतः स्तोममसृजत। तं पञ्चदशः स्तोमो मध्यत  
उदतृणत्। तौ पूर्वपक्षश्चापरपक्षश्चाभवताम्। पूर्वपक्षं देवा  
अन्वसृज्यन्त। अपरपक्षमन्वसुराः। ततो देवा अभवन्।  
पराऽसुराः। यं कामयेत् वसीयान्स्यादिति॥१४॥

तं पूर्वपक्षे याजयेत्। वसीयानेव भवति। यं कामयेत्  
पापीयान्स्यादिति। तमपरपक्षे याजयेत्। पापीयानेव  
भवति। तस्मात्पूर्वपक्षोऽपरपक्षात्करुण्यतरः। प्रजापतिर्वै  
दशहोता। चतुर्होता पञ्चहोता। षड्होता सप्तहोता। ऋतवः



संवत्सरः॥१५॥

प्रजाः पशवं इमे लोकाः। य एवं प्रजापतिं बहोर्भूयांसं वेद। बहोरेव भूयांभवति। प्रजापतिर्देवासुरान्सृजत। स इन्द्रमपि नासृजत। तं देवा अब्रुवन्। इन्द्रं नो जनयेति। सोऽब्रवीत्। यथाऽहं युष्मास्तपसाऽसृक्षि। एवमिन्द्रं जनयध्वमिति॥१६॥

ते तपोऽतप्यन्त। त आत्मन्निन्द्रमपश्यन्। तमब्रुवन्। जायस्वेति। सोऽब्रवीत्। किं भागधेयमभि जनिष्य इति। ऋतून्संवत्सरम्। प्रजाः पशून्। इमाँल्लोकानित्यब्रुवन्। तं वै माऽऽहुत्या प्र जनयतेत्यब्रवीत्॥१७॥

तं चतुर्होत्रा प्राज्जनयन्। यः कामयेत वीरो म आजायेतेति। स चतुर्होतारं जुहुयात्। प्रजापतिर्वै चतुर्होता। प्रजापतिरेव भूत्वा प्रजायते। जजनदिन्द्रमिन्द्रियाय स्वाहेति ग्रहेण जुहोति। आऽस्य वीरो जायते। वीरः हि देवा एतयाऽऽहुत्या प्राज्जनयन्। आदित्याश्चाङ्गिरसश्च सुवर्गे लोकेऽस्पर्धन्त। वयं पूर्वं सुवर्गं लोकमियाम वयं पूर्वं इति॥१८॥

त आदित्या एतं पञ्चहोतारमपश्यन्। तं पुरा प्रातरनुवाकादाग्नीध्रेऽजुहवुः। ततो वै ते पूर्वं सुवर्गं लोकमायन्। यः सुवर्गकामः स्यात्। स पञ्चहोतारं पुरा प्रातरनुवाकादाग्नीध्रे जुहुयात्। संवत्सरो वै पञ्चहोता। संवत्सरः सुवर्गो लोकः।

संवत्सर एवर्तुषु प्रतिष्ठाय। सुवर्गं लोकमेति। तैऽब्रुवन्नङ्गिरस  
आदित्यान्॥१९॥

क्व स्थ। क्व वः सृज्यो हव्यं वक्ष्याम् इति। छन्दः  
स्वित्यब्रुवन्। गायत्रियां त्रिष्टुभि जगत्यामिति। तस्माच्छन्दः  
सु सृज्य आदित्येभ्यः। आङ्गीरसीः प्रजा हव्यं वहन्ति।  
वहन्त्यस्मै प्रजा बलिम्। ऐनमप्रतिख्यातं गच्छति। य एव  
वेद। द्वादश मासाः पञ्चर्तवः। त्रयं इमे लोकाः। असावादित्य  
एकविंशः। एतस्मिन्वा एष श्रितः। एतस्मिन्प्रतिष्ठितः। य  
एवमेतं श्रितं प्रतिष्ठितं वेद। प्रत्येव तिष्ठति॥२०॥

स्यादिति संवत्सरो जनयध्वमितीत्यब्रवीत्युर्व इत्यादित्यानृतवः षट्॥७॥ [३]

प्रजापतिरकामयत् प्रजायेयेति। स एतं दशहोतारमपश्यत्।  
तेन दशधाऽऽत्मानं विधाय। दशहोत्राऽतप्यत। तस्य चित्तिः  
सुगासीत्। चित्तमाज्यम्। तस्यैतावत्येव वागासीत्। एतावान्  
यज्ञक्रतुः। स चतुर्होतारमसृजत। सौऽनन्दत्॥२१॥

असृक्षि वा इममिति। तस्य सोमो हविरासीत्। स  
चतुर्होत्राऽतप्यत। सौऽताम्यत्। स भूरिति व्याहरत्।  
स भूमिमसृजत। अग्निहोत्रं दंशपूर्णमासौ यजूंषि। स  
द्वितीयमतप्यत। सौऽताम्यत्। स भुव इति व्याहरत्॥२२॥

सौऽन्तरिक्षमसृजत। चातुर्मास्यानि सामानि। स  
तृतीयमतप्यत। सौऽताम्यत्। स सुवरिति व्याहरत्।  
स दिवमसृजत। अग्निष्टोममुक्थ्यमतिरात्रमृचः। एता वै

व्याहृतय इमे लोकाः। इमान्खलु वै लोकाननु प्रजाः  
पशवश्छन्दांसि प्राजायन्त। य एवमेताः प्रजापतेः प्रथमा  
व्याहृतीः प्रजाता वेद॥२३॥

प्र प्रजयां पशुभिर्मिथुनैर्जायते। स पञ्चहोतारम-  
सृजत। स हविर्नाविन्दत। तस्मै सोमस्तनुवं प्रायच्छत्।  
एतत्तै हविरिति। स पञ्चहोत्राऽतप्यत। सोऽताम्यत्। स  
प्रत्यङ्मुखाधत्। सोऽसुरानसृजत। तदस्याप्रियमासीत्॥२४॥

तद्दुर्वर्णः हिरण्यमभवत्। तद्दुर्वर्णस्य हिरण्यस्य जन्म।  
स द्वितीयमतप्यत। सोऽताम्यत्। स प्राङ्मुखाधत्। स देवान-  
सृजत। तदस्य प्रियमासीत्। तत्सुवर्णः हिरण्यमभवत्।  
तत्सुवर्णस्य हिरण्यस्य जन्म। य एव सुवर्णस्य हिरण्यस्य  
जन्म वेद॥२५॥

सुवर्ण आत्मना भवति। दुर्वर्णोऽस्य भ्रातृव्यः।  
तस्मात्सुवर्णः हिरण्यं भार्यम्। सुवर्ण एव भवति। ऐनं  
प्रियं गच्छति नाप्रियम्। स सप्तहोतारमसृजत। स  
सप्तहोत्रैव सुवर्णं लोकमेति। त्रिणवेन स्तोमैर्नैभ्यो लोकेभ्यो-  
ऽसुरान्प्राणुदत्। त्रयस्त्रिंशेन प्रत्यतिष्ठत्। एकविंशेन  
रुचमधत्॥२६॥

सप्तदशेन प्राजायत। य एवं विद्वान्सोमैः यजते।  
सप्तहोत्रैव सुवर्णं लोकमेति। त्रिणवेन स्तोमैर्नैभ्यो लोकेभ्यो

भ्रातृ॒व्यान्प्रणु॑दते। त्रय॒स्त्रिंशे॒न॒ प्रति॑ तिष्ठति। एक॒विंशे॒न॒ रुचं॑ धत्ते। सप्त॒दशे॒न॒ प्र जा॑यते। तस्मा॑त्सप्त॒दशः॑ स्तोमो॒ न नि॒रू॒ह्यः। प्र॒जाप॑तिर्वै सप्त॒दशः। प्र॒जाप॑तिमे॒व म॑ध्यतो धत्ते प्रजा॑त्यै॥ २७ ॥

अनन्दद्भुव इति व्याहरद्वेदासीद्विदाधत्त प्रजात्यै॥ ७ ॥ [४]

दे॒वा वै वरु॑णमयाजयन्। स य॒स्यै॒यस्यै॑ दे॒वता॑यै॒ दक्षि॑णा॒मन॑यत्। ताम॑व्हीनात्। ते॒ऽब्रु॑वन्। व्या॒वृत्य॑ प्रति॑गृह्णाम। तथा॑ नो॒ दक्षि॑णा॒ न ह्ये॒ष्यती॑ति। ते व्या॒वृत्य॑ प्रत्य॑गृह्णन्। ततो॒ वै तान्दक्षि॑णा॒ नाव्ही॑नात्। य ए॒वं वि॒द्वान्व्या॒वृत्य॑ दक्षि॑णां प्रति॑गृह्णाति। नैनं॑ दक्षि॑णा व्हीनाति॥ २८ ॥

राजा॑ त्वा वरु॑णो नयतु दे॒वि दक्षि॑णेऽग्नये॒ हिर॑ण्यमि॒त्याह॑। आ॒ग्ने॒यं वै हिर॑ण्यम्। स्वयै॒वैन॑दे॒वत॑या॒ प्रति॑गृह्णाति। सोमा॑य॒ वास॑ इत्या॒ह। सौ॒म्यं वै वासः॑। स्वयै॒वैन॑दे॒वत॑या॒ प्रति॑गृह्णाति। रु॒द्राय॑ गा॒मि॒त्याह॑। रौ॒द्री वै गोः॑। स्वयै॒वैन॑ दे॒वत॑या॒ प्रति॑गृह्णाति। वरु॑णा॒याश्व॑मि॒त्याह॑॥ २९ ॥

वा॒रु॒णो वा अश्वः॑। स्वयै॒वैन॑ दे॒वत॑या॒ प्रति॑गृह्णाति। प्र॒जाप॑तये॒ पुरु॑षमि॒त्याह॑। प्रा॒जाप॑त्यो वै पुरु॑षः। स्वयै॒वैन॑ दे॒वत॑या॒ प्रति॑ गृह्णाति। मन॑वे॒ तल्प॑मि॒त्याह॑। मा॒नु॒वो वै तल्पः॑। स्वयै॒वैन॑ दे॒वत॑या॒ प्रति॑ गृह्णाति। उ॒त्ता॒नाया॑ङ्गीर॒सायान॑ इत्या॒ह। इ॒यं वा उ॑त्ता॒न आ॑ङ्गीर॒सः॥ ३० ॥

अ॒नयै॒वैन॑त्प्रति॑ गृह्णाति। वै॒श्वान॑र्यर्चा॒ रथं॑ प्रति॑ गृह्णाति।

वैश्वान॒रो वै दे॒वत॑या रथः। स्वयै॒वैनं॑ दे॒वत॑या प्रति गृह्णाति।  
तेना॑मृ॒तत्व॑मंश्या॒मित्या॑ह। अ॒मृत॑मे॒वाऽऽत्म॑न्धत्ते। वयो॑ दा॒त्र  
इत्या॑ह। वयं ए॒वैनं॑ कृ॒त्वा। सु॒वर्गं॑ लो॒कं ग॑मयति। मयो॒  
मह्य॑मस्तु प्रतिग्रही॒त्र इत्या॑ह॥ ३१॥

यद्वै शि॒वम्। तन्म॑यः। आ॒त्मन॑ ए॒वैषा॑ परी॒त्तिः। क इ॒दं  
कस्मा॑ अदा॒दित्या॑ह। प्र॒जाप॑तिर्वै कः। स प्र॒जाप॑तये ददाति।  
का॒मः का॒माये॒त्या॑ह। का॒मेन॑ हि ददाति। का॒मेन॑ प्रतिगृह्णाति।  
का॒मो दा॒ता का॒मः प्रति॑ग्रही॒तेत्या॑ह॥ ३२॥

का॒मो हि दा॒ता। का॒मः प्रति॑ग्रही॒ता। का॒मः॑ स॒मुद्र॑मावि॒शे-  
त्या॑ह। स॒मुद्र इ॒व हि का॒मः। ने॒व हि का॒म॒स्यान्तो॑ऽस्ति। न  
स॒मुद्र॑स्य। का॒मेन॑ त्वा॒ प्रति॑गृह्णा॒मीत्या॑ह। येन॑ का॒मेन॑ प्रति॒-  
गृह्णा॑ति। स ए॒वैन॑म॒मुष्मि॑ल्लो॒के का॒म आ॑गच्छति। का॒मेत॑त्तं  
ए॒षा ते॑ का॒म दक्षि॑णेत्या॑ह। का॒म ए॒व तद्य॑ज॒मानो॑ऽमुष्मि॑ल्लो॒के  
दक्षि॑णामिच्छति। न प्र॑तिग्रही॒तरि॑। य ए॒वं वि॒द्वान्दक्षि॑णां प्रति॒-  
गृह्णा॑ति। अ॒नृणा॑मे॒वैनां॑ प्रति॑ गृह्णाति॥ ३३॥

वीनात्यथमित्याहाङ्गीरसः प्रतिग्रहीत्र इत्याह प्रतिग्रहीतेत्याह दक्षिणेत्याह चत्वारि च॥ ६॥ [५]

अ॒न्तो वा ए॒ष य॒ज्ञस्य॑। यद्व॑श॒मम॑हः। द॒शमे॑-  
ऽह॑न्त्स॒र्परा॑ज्ञिया ऋ॒ग्भिः स्तु॑वन्ति। य॒ज्ञस्यै॒वान्तं॑ ग॒त्वा।  
अ॒न्नाद्य॑मव॑ रुन्धते। ति॒सृभिः॑ स्तुवन्ति। त्रयं॑ इ॒मे लो॒काः।  
ए॒भ्य ए॒व लो॒केभ्यो॑ऽन्नाद्य॑मव॑ रुन्धते। पृ॒श्नि॒वती॑र्भवन्ति।  
अ॒न्नं वै पृ॒श्नि॑॥ ३४॥

अन्नमेवाव रुन्धते। मनसा प्रस्तौति। मनसोद्गायति।  
मनसा प्रति हरति। मन इव हि प्रजापतिः। प्रजापतेराप्त्यै।  
देवा वै सर्पाः। तेषामियं राज्ञी। यत्सर्पराज्ञिया ऋग्भिः  
स्तुवन्ति। अस्यामेव प्रति तिष्ठन्ति॥३५॥

चतुर्होतृन् होता व्याचष्टे। स्तुतमनुशंसति शान्त्यै।  
अन्तो वा एष यज्ञस्य। यद्वशममहः। एतत्खलु वै  
देवानां परमं गुह्यं ब्रह्म। यच्चतुर्होतारः। दशमेऽहंश्चतुर्-  
होतृव्याचष्टे। यज्ञस्यैवान्तं गत्वा। परमं देवानां गुह्यं ब्रह्माव  
रुन्धे। तदेव प्रकाशं गमयति॥३६॥

तदेनं प्रकाशं गतम्। प्रकाशं प्रजानां गमयति।  
वाचं यच्छति। यज्ञस्य धृत्यै। यजमानदेवत्यं वा  
अहः। भ्रातृव्यदेवत्यां रात्रिः। अह्ना रात्रिं ध्यायेत्।  
भ्रातृव्यस्यैव तल्लोकं वृङ्क्ते। यद्विवा वाचं विसृजेत्।  
अहर्भ्रातृव्यायोच्छिषेत्। यन्नक्तं विसृजेत्। रात्रिं  
भ्रातृव्यायोच्छिषेत्। अधिवृक्षसूर्ये वाचं विसृजति।  
एतावन्तमेवास्मै लोकमुच्छिषति। यावदादित्यो-  
ऽस्तमेति॥३७॥

पृश्निं तिष्ठन्ति गमयति शिषेत्पञ्च च॥४॥

[६]

प्रजापतिः प्रजा असृजत। ताः सृष्टाः समंश्लिष्यन्। ता  
रूपेणानुप्राविशत्। तस्मादाहुः। रूपं वै प्रजापतिरिति। ता

नाम्नाऽनु प्राविशत्। तस्मादाहुः। नाम वै प्रजापतिरिति।  
तस्मादप्यामित्रो सङ्गत्य। नाम्ना चेद्ध्वयेते॥३८॥

मित्रमेव भवतः। प्रजापतिर्देवासुरानसृजत। स  
इन्द्रमपि नासृजत। तं देवा अब्रुवन्। इन्द्रं नो जनयेति।  
स आत्मन्निन्द्रमपश्यत्। तमसृजत। तं त्रिष्टुग्वीर्यं  
भूत्वाऽनु प्राविशत्। तस्य वज्रः पञ्चदशो हस्त आपद्यत।  
तेनोदय्यासुरानभ्यभवत्॥३९॥

य एवं वेद। अभि भ्रातृव्यान्भवति। ते देवा असुरैर्विजित्य।  
सुवर्गं लोकमायन्। तेऽमुष्मिल्लोके व्यक्षुध्यन्। तेऽब्रुवन्।  
अमृतः प्रदानं वा उपजिजीविमेति। ते सप्तहोतारं  
यज्ञं विधायायास्यम्। आङ्गीरसं प्राहिण्वन्। एतेनामुत्रं  
कल्पयेति॥४०॥

तस्य वा इयं क्लृप्तिः। यदिदं किं च। य एवं वेद।  
कल्पतेऽस्मै। स वा अयं मनुष्येषु यज्ञः सप्तहोता। अमुत्रं  
सृज्यो देवेभ्यो हव्यं वहति। य एवं वेद। उपैनं यज्ञो नमति।  
सोऽमन्यत। अभि वा इमेऽस्माल्लोकादमुं लोकं कमिष्यन्त  
इति। स वाचस्पते हृदिति व्याहरत्। तस्मात्पुत्रो हृदयम्।  
तस्मादस्माल्लोकादमुं लोकं नाभि कामयन्ते। पुत्रो हि  
हृदयम्॥४१॥

ह्वयेते अभवत्कल्पयेतीति चत्वारि च॥४॥

[७]

देवा वै चतुर्होतृभिर्यज्ञमतन्वत। ते वि पाप्मना

भ्रातृव्येणाजयन्त। अ॒भि सु॒व॒र्गं लो॒कं म॑जयन्। य ए॒वं  
वि॒द्वाऽश्च॑तु॒र्होतृ॑भि॒र्यज्ञं॑ त॑नुते। वि पा॒प्मना॒ भ्रातृ॑व्येण जयते।  
अ॒भि सु॒व॒र्गं लो॒कं ज॑यति। षड्द्वौ॑त्रा प्राय॒णीय॑मा सा॑दयति।  
अ॒मुष्मै॑ वै लो॒काय॑ षड्द्वौ॑ता। घ्नन्ति॒ खलु॑ वा ए॒तत्सोम॑म्।  
यद॑भिषु॒ण्वन्ति॑॥४२॥

ऋ॒जुधै॑वैन॒ममुं॑ लो॒कं ग॑मयति। चतु॒र्होत्राऽऽति॑थ्यम्।  
यशो॑ वै चतु॒र्होता॑। यश॑ ए॒वाऽऽत्म॑न्ध॒त्ते। प॒ञ्च॒होत्रा॑  
प॒शुमु॑प॒साद॑यति। सु॒व॒र्ग्यो वै प॒ञ्च॒होता॑। यज॑मानः प॒शुः।  
यज॑मानमे॒व सु॒व॒र्गं लो॒कं ग॑मयति। ग्र॒हान्गृ॑ही॒त्वा स॒प्तहो॑तारं  
जु॒होति॑। इ॒न्द्रि॒यं वै स॒प्तहो॑ता॥४३॥

इ॒न्द्रि॒यमे॒वाऽऽत्म॑न्ध॒त्ते। यो वै चतु॒र्होतृ॑ननु॒स॒वनं॑  
त॒र्पय॑ति। तृ॒प्यति॑ प्र॒जया॑ प॒शुभिः॑। उपै॒न५ सोम॑पी॒थो न॑मति।  
ब॒हिष्प॒व॒माने॑ दश॑हो॒तारं॑ व्याच॑क्षीत। मा॒ध्यं दि॒ने  
प॒व॒माने॑ चतु॒र्हो॒तार॑म्। आ॒र्भवे॑ प॒व॒माने॑ प॒ञ्च॒हो॒तार॑म्।  
पि॒तृय॑ज्ञे षड्द्वौ॑तारम्। य॒ज्ञाय॑ज्ञि॒यस्य॑ स्तो॒त्रे स॒प्तहो॑तारम्।  
अ॒नु॒स॒वनमे॒वैनाऽ॑स्त॒र्पय॑ति॥४४॥

तृ॒प्यति॑ प्र॒जया॑ प॒शुभिः॑। उपै॒न५ सोम॑पी॒थो न॑मति।  
दे॒वा वै चतु॒र्होतृ॑भिः स॒त्रमा॑सत। ऋ॒द्धि॑परि॒मितं॑  
यश॑स्कामाः। तै॒ऽब्रु॑वन्। यन्नः॑ प्रथ॒मं यश॑ ऋ॒च्छात्।  
सर्वे॑षान्न॒स्तत्स॒हास॒दिति॑। सोम॒श्चतु॒र्होत्रा॑। अ॒ग्निः प॒ञ्च॒होत्रा॑।



धा॒ता षड्दो॑त्रा॥४५॥

इन्द्रः॑ सु॒प्तहो॑त्रा। प्र॒जाप॑तिर्द॒शहो॑त्रा। तेषा॒ं सोम॑ः  
राजा॑नं॒ यश॑ आ॒र्च्छत्। तन्त्र्य॑कामयत्। तेनापा॑क्रामत्।  
तेन॑ प्र॒लाय॑मचरत्। तं दे॒वाः प्रैषैः॑ प्रैष॑मैच्छन्। तत्प्रैषाणां॑  
प्रैष॑त्वम्। नि॒विद्वि॑र्यवेदयन्। तन्नि॒विदा॑न्नि॒वित्व॑म्॥४६॥

आ॒प्रीभि॑राप्नुवन्। तदा॒प्रीणा॑माप्रि॒त्वम्। तम॑घ्नन्। तस्य॒ यशो॑  
व्य॑गृह्णत। ते ग्र॒हा अभ॑वन्। तद्ग्र॒हाणां॑ ग्रह॒त्वम्। यस्यै॒वं वि॒दुषो॑  
ग्र॒हा गृ॒ह्यन्ते॑। तस्य॒ त्वैव॑ गृही॒ताः। ते॑ऽब्रुवन्। यो वै नः॒ श्रेष्ठो॑-  
ऽभू॑त्॥४७॥

तम॑वधिष्म। पुन॑रि॒मं सु॑वामहा इति॑। तं छन्दो॑भिरसुवन्त।  
तच्छ॒न्दसां॑ छन्द॒स्त्वम्। साम्ना॒ समान॑यन्। तथ्साम्नः॑  
साम॒त्वम्। उ॒क्थैरु॑दस्थापयन्। तदु॒क्थाना॑मु॒क्थ॒त्वम्। य ए॒वं  
वेद॑। प्रत्ये॒व तिष्ठ॑ति॥४८॥

सर्व॑मायुरेति॑। सोमो॒ वै यशः॑। य ए॒वं वि॒द्वान्थ्सोम॑मागच्छ॑ति।  
यश॑ ए॒वैन॑मृच्छति॑। तस्मा॑दाहुः। यश्चै॒वं वेद॑ यश्च॒ ना तावु॑भौ  
सोम॑मागच्छ॑तः। सोमो॒ हि यशः॑। तं त्वाऽव॑ यश॑  
ऋच्छ॑तीत्याहुः। यः सोमे॒ सोमं॑ प्राहेति॑। तस्मा॒त्सोमे॒ सोमः॑  
प्रोच्यः॑। यश॑ ए॒वैन॑मृच्छति॑॥४९॥

अभिषु॑ण्वन्ति॒ सुप्त॑हो॒ता तर्प॑यति॒ षड्दो॑त्रा नि॒वित्व॑मभू॒त्तिष्ठ॑ति॒ प्राहे॑ति॒ द्वे च॑॥८॥

इ॒दं वा अग्रे॑ नैव किं च॒ नाऽऽसी॑त्। न द्यौरा॑सीत्। न  
पृ॒थि॒वी। नान्तरि॑क्षम्। तदस॑दे॒व सन्मनो॑ऽकुरु॒त् स्यामि॑ति॑।

तदतप्यत। तस्मात्तेपानाद्धूमोऽजायत। तद्भूयोऽतप्यत।  
तस्मात्तेपानादग्निरजायत। तद्भूयोऽतप्यत॥५०॥

तस्मात्तेपानाज्योतिरजायत। तद्भूयोऽतप्यत। तस्मात्तेपाना-  
दूर्ध्विरजायत। तद्भूयोऽतप्यत। तस्मात्तेपानान्मरीचयो-  
ऽजायन्त। तद्भूयोऽतप्यत। तस्मात्तेपानादुदारा अजायन्त।  
तद्भूयोऽतप्यत। तदभ्रमिव समहन्यत। तद्वस्तिमभिनत्॥५१॥

स संमुद्रोऽभवत्। तस्मात्समुद्रस्य न पिबन्ति।  
प्रजननमिव हि मन्यन्ते। तस्मात्पशोर्जायमानादापः  
पुरस्ताद्यन्ति। तद्वशहोताऽन्वसृज्यत। प्रजापतिर्वै दशहोता।  
य एवं तपसो वीर्यं विद्वांस्तप्यते। भवत्येव। तद्वा इदमापः  
सलिलमासीत्। सोऽरोदीत्प्रजापतिः॥५२॥

स कस्मा अग्निः। यद्यस्या अप्रतिष्ठाया इति।  
यदप्स्ववापद्यत। सा पृथिव्यभवत्। यद्व्यमृष्ट। तदन्तरिक्षम-  
भवत्। यदूर्ध्वमुदमृष्ट। सा द्यौरभवत्। यदरोदीत्। तदनयो  
रोदस्त्वम्॥५३॥

य एवं वेद। नास्यं गृहे रुदन्ति। एतद्वा एषां  
लोकानां जन्म। य एवमेषां लोकानां जन्म वेद। नैषु  
लोकेष्वार्तिमाच्छति। स इमां प्रतिष्ठामविन्दत। स इमां  
प्रतिष्ठां वित्वाऽकामयत् प्रजायेयेति। स तपोऽतप्यत।  
सोऽन्तर्वानभवत्। स जघनादसुरानसृजत॥५४॥

तेभ्यो मृन्मये पात्रेऽन्नमदुहत्। याऽस्य सा तनूरासीत्।  
तामपाहत। सा तमिस्राऽभवत्। सोऽकामयत् प्रजायेयेति।  
स तपोऽतप्यत। सोऽन्तर्वानभवत्। स प्रजननादेव प्रजा अ-  
सृजत। तस्मादिमा भूयिष्ठाः। प्रजननाद्धेना असृजत॥५५॥

ताभ्यो दारुमये पात्रे पयोऽदुहत्। याऽस्य सा तनूरासीत्।  
तामपाहत। सा जोत्स्नाऽभवत्। सोऽकामयत् प्रजायेयेति।  
स तपोऽतप्यत। सोऽन्तर्वानभवत्। स उपपक्षाभ्यामेवर्तून-  
सृजत। तेभ्यो रज्जते पात्रे घृतमदुहत्। याऽस्य सा  
तनूरासीत्॥५६॥

तामपाहत। सोऽहोरात्रयोः सन्धिरभवत्। सोऽकामयत्  
प्रजायेयेति। स तपोऽतप्यत। सोऽन्तर्वानभवत्। स  
मुखाद्देवानसृजत। तेभ्यो हरिते पात्रे सोममदुहत्। याऽस्य  
सा तनूरासीत्। तामपाहत। तदहरभवत्॥५७॥

एते वै प्रजापतेर्दोहाः। य एवं वेद। दुह एव प्रजाः।  
दिवा वै नोऽभूदिति। तद्देवानां देवत्वम्। य एवं देवानां  
देवत्वं वेद। देवानेव भवति। एतद्वा अहोरात्राणां जन्म। य  
एवमहोरात्राणां जन्म वेद। नाहोरात्रेष्वार्तिमार्च्छति॥५८॥

असतोऽधि मनोऽसृज्यत। मनः प्रजापतिमसृजत।  
प्रजापतिः प्रजा असृजत। तद्वा इदं मनस्येव परमं  
प्रतिष्ठितम्। यदिदं किं च। तदेतच्छ्वोवस्यसन्नाम ब्रह्म।

व्युच्छन्ती॑व्युच्छन्त्यस्मै॑ वस्य॑सीवस्यसी॑ व्युच्छति॑। प्रजा॑यते  
प्रजा॑या प॒शुभिः॑। प्र प॑रमे॒ष्ठिनो॑ मा॒त्रा॑मा॒प्नोति॑। य ए॒वं  
वेद॑॥५९॥

अग्नि॑राज॒यत् तद्व्यो॑ऽतप्यता॒भिनद॑रोदी॒त्यजा॑प॒तीरो॒दस्त्वम॑सृ॒जता॑सृ॒जत घृ॒तम॑दु॒हुद्या॑ऽस्य सा त॒नूरा॑सीद॒हर॑भवदच्छति॑ वेदं (इदं धूमो॑ऽग्नि॒ज्योति॑र्चिर्म॒रीचय॑ उ॒दारा॑स्तद॒ध्वं स ज॒घना॑त्सा तमि॒न्ना स प्र॒जन॑ना॒त्सा जो॒त्सा स उप॑प॒क्षाभ्या॑ः सो॒ऽहोरा॒त्रयोः सन्धिः॑ स मु॒खात्तदहं॑दे॒ववा॑न्मृ॒न्मये॑ दा॒रुम॑ये रज॒ते हरि॑ते तेभ्य॒स्ताभ्यो॑ द्वे तेऽन्नं पयो॑ घृ॒तं सोम॑म॥॥१०॥-[९]

प्र॒जाप॑ति॒रिन्द्र॑मसृ॒जता॑नुजाव॒रं दे॒वाना॑म्। तं प्रा॒हि॒णोत्।  
प॑र॒हे। ए॒तेषां॑ दे॒वाना॑मधि॒पति॑रे॒धीति॑। तं दे॒वा अ॑ब्रुवन्।  
कस्त्वम॑सि। व॒यं वै त्वच्छ्रे॒याः सः स्म॒ इति॑। सो॒ऽब्रवी॑त्।  
कस्त्वम॑सि व॒यं वै त्वच्छ्रे॒याः सः स्म॒ इति॑ मा दे॒वा  
अ॑वोच॒न्नि॒ति। अथ॒ वा इ॒दं तर्हि॑ प्र॒जाप॑तौ॒ हर॑  
आसी॑त्॥६०॥

यद॒स्मिन्ना॑दि॒त्ये। तदे॑नमब्रवीत्। ए॒तन्मे॒ प्रय॑च्छ।  
अथा॒हमे॒तेषां॑ दे॒वाना॑मधि॒पति॑र्भविष्या॒मीति॑। को॒ऽहं  
स्या॒मित्य॑ब्रवीत्। ए॒तत्प्र॒दाये॑ति। ए॒तत्स्या॒ इत्य॑ब्रवीत्।  
यदे॒तद्वी॒षीति॑। को ह॒ वै नाम॑ प्र॒जाप॑तिः। य ए॒वं वेद॑॥६१॥

वि॒दुरे॑नं॒ नाम्ना॑। तद॑स्मै रु॒क्मं कृ॒त्वा प्र॒त्यमु॑श्चत्। ततो॑  
वा इन्द्रो॑ दे॒वाना॑मधि॒पति॑रभवत्। य ए॒वं वेद॑। अधि॒पति॑रे॒व  
स॑मा॒नाना॑ भवति। सो॒ऽमन्य॑त। किं किं॑ वा अ॒कर॑मिति॑। स  
च॒न्द्रं म॒ आ॒हरे॑ति॒ प्राल॑पत्। तच्च॒न्द्रम॑सश्चन्द्रम॒स्त्वम्। य ए॒वं  
वेद॑॥६२॥

च॒न्द्रवा॑ने॒व भ॑वति। तं दे॒वा अ॑ब्रुवन्। सु॒वीर्यो॑ मर्या॒

यथा गोपा॒यत॒ इति॑। तथ्सूर्य॑स्य सूर्य॒त्वम्। य ए॒वं वेद॑।  
नैनं॑ द॒भ्नोति॑। कश्च॒ नास्मि॒न्वा इ॒दमिन्द्रि॑यं प्रत्य॑स्था॒दिति॑।  
तदिन्द्र॑स्येन्द्र॒त्वम्। य ए॒वं वेद॑। इन्द्रि॒याव्ये॑व भ॒वति॑॥६३॥

अ॒यं वा इ॒दं प॑र॒मोऽभू॑दिति॑। तत्प॑रमे॒ष्ठिनः॑ परमे॒ष्ठित्वम्॑।  
य ए॒वं वेद॑। प॒र॒मा॒मे॒व का॒ष्ठा ग॑च्छति। तं दे॒वाः संम॑न्तं  
पर्य॑विशन्। वस॑वः पु॒रस्ता॑त्। रु॒द्रा दक्षि॑ण॒तः। आ॒दि॒त्याः  
प॒श्चात्। वि॒श्वे दे॒वा उ॑त्तर॒तः। अङ्गि॑रसः प्र॒त्यश्च॑म्॥६४॥

सा॒ध्याः प॑रा॒श्चम्। य ए॒वं वेद॑। उपै॑न॒ः स॒मा॒नाः  
संवि॑शन्ति। स प्र॒जाप॑तिरे॒व भू॒त्वा प्र॒जा आ॑व॒यत्। ता  
अ॒स्मै नाति॑ष्ठन्तान्नाद्या॑य। ता मुखं॑ पु॒रस्ता॑त्पश्य॑न्तीः।  
दक्षि॑ण॒तः पर्या॑यन्। स दक्षि॑ण॒तः पर्य॑वर्तयत। ता मुखं॑  
पु॒रस्ता॑त्पश्य॑न्तीः। मुखं॑ दक्षि॑ण॒तः॥६५॥

प॒श्चात्प॑र्या॒यन्। स प॒श्चात्प॑र्यवर्तयत। ता मुखं॑  
पु॒रस्ता॑त्पश्य॑न्तीः। मुखं॑ दक्षि॑ण॒तः। मुखं॑ प॒श्चात्। उ॒त्तर॑तः  
पर्या॑यन्। स उ॒त्तर॑तः पर्यवर्तयत। ता मुखं॑ पु॒रस्ता॑त्पश्य॑न्तीः।  
मुखं॑ दक्षि॑ण॒तः। मुखं॑ प॒श्चात्॥६६॥

मुखं॑मुत्तर॑तः। ऊ॒र्ध्वा उ॒दा॑यन्। स उ॒परि॑ष्टान्यवर्तयत।  
ताः स॒र्वतो॑मुखो भू॒त्वाऽऽव॑यत्। ततो॑ वै तस्मै॑ प्र॒जा  
अति॑ष्ठन्तान्नाद्या॑य। य ए॒वं वि॒द्वान्परि॑ च व॒र्तय॑ते नि

च। प्रजापतिरेव भूत्वा प्रजा अंति। तिष्ठन्तेऽस्मै प्रजा  
अन्नाद्याय। अन्नाद एव भवति॥६७॥

आसीद्वेदं चन्द्रमस्त्वं य एवं वेदन्त्रियाव्येव भवति प्रत्यञ्चं मुखं दक्षिणतो मुखं पश्चान्नवं च॥८॥—[१०]

प्रजापतिरकामयत बहोर्भूयान्त्स्यामिति। स एतं  
दशहोतारमपश्यत्। तं प्रायुङ्क्त। तस्य प्रयुक्ति बहोर्भूयानभवत्।  
यः कामयेत बहोर्भूयान्त्स्यामिति। स दशहोतारं प्रयुञ्जीत।  
बहोरेव भूयान्भवति। सोऽकामयत वीरो म आजायेतेति।  
स दशहोतुश्चतुर्होतारं निरमिमीत। तं प्रायुङ्क्त॥६८॥

तस्य प्रयुक्तीन्द्रोऽजायत। यः कामयेत वीरो म  
आजायेतेति। स चतुर्होतारं प्रयुञ्जीत। आऽस्य वीरो  
जायते। सोऽकामयत पशुमान्त्स्यामिति। स चतुर्होतुः  
पञ्चहोतारं निरमिमीत। तं प्रायुङ्क्त। तस्य प्रयुक्ति  
पशुमानभवत्। यः कामयेत पशुमान्त्स्यामिति। स  
पञ्चहोतारं प्रयुञ्जीत॥६९॥

पशुमानेव भवति। सोऽकामयतर्तवो मे कल्पेरन्निति। स  
पञ्चहोतुः षड्होतारं निरमिमीत। तं प्रायुङ्क्त। तस्य प्रयुक्त्यृतवो-  
ऽस्मा अकल्पन्त। यः कामयेतर्तवो मे कल्पेरन्निति। स  
षड्होतारं प्रयुञ्जीत। कल्पन्तेऽस्मा ऋतवः। सोऽकामयत  
सोमपः सोमयाजी स्याम्। आ मे सोमपः सोमयाजी  
जायेतेति॥७०॥

स षड्होतुः सप्तहोतारं निरमिमीत। तं प्रायुङ्क्त। तस्य

प्रयुक्ति सोमपः सोमयाज्यभवत्। आऽस्य सोमपः  
सोमयाज्यजायत। यः कामयेत सोमपः सोमयाजी स्याम्।  
आ मे सोमपः सोमयाजी जायेतेति। स सप्तहोतारं प्रयुञ्जीत।  
सोमप एव सोमयाजी भवति। आऽस्य सोमपः सोमयाजी  
जायते। स वा एष पशुः पञ्चधा प्रति तिष्ठति॥७१॥

पद्भिर्मुखेन। ते देवाः पशून् वित्वा। सुवर्गं लोकमायन्।  
तेऽमुष्मिँल्लोके व्यक्षुध्यन्। तेऽब्रुवन्। अमुतः प्रदानं वा  
उपजिजीविमेति। ते सप्तहोतारं यज्ञं विधायायास्यम्।  
आङ्गीरसं प्राहिण्वन्। एतेनामुत्र कल्पयेति। तस्य वा इयं  
कृतिः॥७२॥

यदिदं किं च। य एवं वेद। कल्पतेऽस्मै। स वा  
अयं मनुष्येषु यज्ञः सप्तहोता। अमुत्र सृज्यो देवेभ्यो  
हव्यं वहति। य एवं वेद। उपैनं यज्ञो नमति। यो वै  
चतुर्होतृणां निदानं वेद। निदानवान्भवति। अग्निहोत्रं वै  
दशहोतुर्निदानम्। दशपूर्णमासौ चतुर्होतुः। चातुर्मास्यानि  
पञ्चहोतुः। पशुबन्धः षड्होतुः। सौम्योऽध्वरः सप्तहोतुः। एतद्वै  
चतुर्होतृणां निदानम्। य एवं वेद। दानवान्भवति॥७३॥

अमिमोत् तं प्रायुङ्क्त पञ्चहोतारं प्र युञ्जीत जायेतेति तिष्ठति कृतिर्दशहोतुर्निदानं सप्त च॥६॥ —[११]

प्रजापतिरकामयत् प्रजाः सृजेयेति प्रजापतिरकामयत् दशपूर्णमासौ सृजेयेति प्रजापतिरकामयत् प्रजायेयेति स तपः  
स त्रिवृतं प्रजापतिरकामयत् दशहोतारं तेन दशधाऽऽत्मानं देवा वै वरुणमन्तो वै प्रजापतिस्ताः सृष्टाः समक्षिष्यं देवा  
वै चतुर्होतृभिरिदं वा अग्रे प्रजापतिरिन्द्रं प्रजापतिरकामयत् ब्रह्मभूयानेकादश॥११॥

प्रजापतिस्तद्वहस्य प्रजापतिरकामयतानयेवेनत्तस्य वा इयं कृतिस्तस्मात्तिपानाञ्ज्योतिर्यदस्मिन्नादित्ये स षड्होतुः सप्तहोतारं  
त्रिसप्ततिः॥७३॥

प्रजापतिरकामयत् निदानवान्भवति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके  
द्वितीयः प्रपाठकः समाप्तः॥



॥तृतीयः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके तृतीयः प्रपाठकः॥

ब्रह्मवादिनो वदन्ति। किं चतुर्होतॄणां चतुर्होतृत्वमिति। यदेवैषु चतुर्धा होतारः। तेन चतुर्होतारः। तस्माच्चतुर्होतार उच्यन्ते। तच्चतुर्होतॄणां चतुर्होतृत्वम्। सोमो वै चतुर्होता। अग्निः पञ्चहोता। धाता षड्होता। इन्द्रः सप्तहोता॥१॥

प्रजापतिर्दशहोता। य एवं चतुर्होतॄणामृद्धिं वेद। ऋध्नोत्येव। य एषामेवं बन्धुतां वेद। बन्धुमान्भवति। य एषामेवं क्लृप्तिं वेद। कल्पतेऽस्मै। य एषामेवमायतनं वेद। आयतनवान्भवति। य एषामेवं प्रतिष्ठां वेद॥२॥

प्रत्येव तिष्ठति। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। दशहोता चतुर्होता। पञ्चहोता षड्होता सप्तहोता। अथ कस्माच्चतुर्होतार उच्यन्ते इति। इन्द्रो वै चतुर्होता। इन्द्रः खलु वै श्रेष्ठो देवतानामुपदेशनात्। य एवमिन्द्रः श्रेष्ठं देवतानामुपदेशनाद्वेद। वसिष्ठः समानानां भवति। तस्माच्छ्रेष्ठमायन्तं प्रथमेनैवानु बुध्यन्ते। अयमागन्। अयमवासादिति। कीर्तिरस्य पूर्वाऽऽगच्छति जनतामायतः। अथो एनं प्रथमेनैवानु बुध्यन्ते। अयमागन्। अयमवासादिति॥३॥

सप्तहोता प्रतिष्ठां वेदं बुध्यन्ते षट्॥३॥

[१]

दक्षिणां प्रतिग्रहीष्यन्सप्तदशकृत्वोऽपान्यात्। आत्मानमेव समिन्धे। तेजसे वीर्याय। अथो प्रजापतिरेवैनां भूत्वा

प्रतिगृह्णाति। आत्मनोऽनात्यै। यद्येनमार्त्विज्याद्वृतं सन्तं  
निर्हरैरन्। आग्नीध्रे जुहुयाद्वशहोतारम्। चतुर्गृहीतेनाऽऽज्येन।  
पुरस्तात्प्रत्यङ्घ्रिष्ठन्। प्रतिलोमं विग्राहम्॥४॥

प्राणानेवास्योप दासयति। यद्येनं पुनरुप शिक्षेयुः।  
आग्नीध्रे एव जुहुयाद्वशहोतारम्। चतुर्गृहीतेनाऽऽज्येन।  
पश्चात्प्राडासीनः। अनुलोममविग्राहम्। प्राणानेवास्मै  
कल्पयति। प्रायश्चित्ती वाग्धोतेत्यृतुमुखऋतुमुखे जुहोति।  
ऋतूनेवास्मै कल्पयति। कल्पन्तेऽस्मा ऋतवः॥५॥

कृता अस्मा ऋतव आरयन्ति। षड्भोता वै भूत्वा  
प्रजापतिरिदं सर्वमसृजत। स मनोऽसृजत। मनसोऽधि  
गायत्रीमसृजत। तद्गायत्रीं यश आर्च्छत्। तामाऽलभत।  
गायत्रिया अधि छन्दांस्यसृजत। छन्दोभ्योऽधि सामं।  
तत्सामं यश आर्च्छत्। तदाऽलभत॥६॥

साम्नोऽधि यजूंष्यसृजत। यजुभ्योऽधि विष्णुम्।  
तद्विष्णुं यश आर्च्छत्। तमाऽलभत। विष्णोरध्योषधीर-  
सृजत। ओषधीभ्योऽधि सोमम्। तत्सोमं यश आर्च्छत्।  
तमाऽलभत। सोमादधि पशूनसृजत। पशुभ्योऽधीन्द्रम्॥७॥

तदिन्द्रं यश आर्च्छत्। तदेनं नाति प्राच्यवत। इन्द्र इव  
यशस्वी भवति। य एवं वेद। नैनं यशोऽति प्रच्यवते। यद्वा इदं  
किं च। तत्सर्वमुत्तान एवाऽऽङ्गीरसः प्रत्यगृह्णात्। तदेनं प्रति-

गृहीतं नाहिनत्। यत्किं च प्रतिगृह्णीयात्। तत्सर्वमुत्तानस्त्वा-  
ऽऽङ्गीरसः प्रतिगृह्णात्वित्येव प्रतिगृह्णीयात्। इयं वा उत्तान  
आङ्गीरसः। अनयैवैनत्प्रतिगृह्णाति। नैनं हिनस्ति। बर्हिषा  
प्रतीयाद्वां वाऽश्वं वा। एतद्वै पशूनां प्रियं धाम। प्रियेणैवैनं  
धाम्ना प्रत्येति॥८॥

विग्राहमृतवस्तदाऽलम्भतेन्द्रं गृह्णीयात्पदं॥५॥ [२]

यो वा अविद्वान्निवर्तयते। विशीर्षा सपाप्माऽमुष्मिल्लोके  
भवति। अथ यो विद्वान्निवर्तयते। सशीर्षा विपाप्मा-  
ऽमुष्मिल्लोके भवति। देवता वै सप्त पुष्टिकामा न्यवर्तयन्त।  
अग्निश्च पृथिवी च। वायुश्चान्तरिक्षं च। आदित्यश्च द्यौश्च  
चन्द्रमाः। अग्निर्यवर्तयत। स साहस्रमपुष्यत्॥९॥

पृथिवी न्यवर्तयत। सौषधीभिर्वनस्पतिभिरपुष्यत्।  
वायुर्यवर्तयत। स मरीचीभिरपुष्यत्। अन्तरिक्षं न्यवर्तयत।  
तद्वयोभिरपुष्यत्। आदित्यो न्यवर्तयत। स रश्मिभिरपुष्यत्।  
द्यौर्यवर्तयत। सा नक्षत्रैरपुष्यत्। चन्द्रमा न्यवर्तयत।  
सोऽहोरात्रैरर्धमासैर्मासैर्ऋतुभिः संवत्सरेणापुष्यत्।  
तान्पोषान्पुष्यति। याऽस्तेऽपुष्यन्। य एवं विद्वान्नि च  
वर्तयते परि च॥१०॥

अपुष्यन्नक्षत्रैरपुष्यत्यश्च च॥२॥ [३]

तस्य वा अग्नेरहिरण्यं प्रतिजग्रहुषः। अर्धमिन्द्रियस्यापा-  
क्रामत्। तदेतेनैव प्रत्यगृह्णात्। तेन वै सोऽर्धमिन्द्रिय-

स्याऽऽत्मन्नुपाधत्त। अर्धमिन्द्रियस्याऽऽत्मन्नुपाधत्ते। य एवं विद्वान् हिरण्यं प्रतिगृह्णाति। अथ योऽविद्वान्प्रतिगृह्णाति। अर्धमस्येन्द्रियस्यापक्रामति। तस्य वै सोमस्य वासः प्रतिजग्रहुषः। तृतीयमिन्द्रियस्यापक्रामत्॥११॥

तदेतेनैव प्रत्यगृह्णात्। तेन वै स तृतीयमिन्द्रियस्याऽऽत्मन्नुपाधत्त। तृतीयमिन्द्रियस्याऽऽत्मन्नुपाधत्ते। य एवं विद्वान् वासः प्रतिगृह्णाति। अथ योऽविद्वान्प्रतिगृह्णाति। तृतीयमस्येन्द्रियस्यापक्रामति। तस्य वै रुद्रस्य गां प्रतिजग्रहुषः। चतुर्थमिन्द्रियस्यापक्रामत्। तामेतेनैव प्रत्यगृह्णात्। तेन वै स चतुर्थमिन्द्रियस्याऽऽत्मन्नुपाधत्त॥१२॥

चतुर्थमिन्द्रियस्याऽऽत्मन्नुपाधत्ते। य एवं विद्वान्गां प्रतिगृह्णाति। अथ योऽविद्वान्प्रतिगृह्णाति। चतुर्थमस्येन्द्रियस्यापक्रामति। तस्य वै वरुणस्याश्वं प्रतिजग्रहुषः। पञ्चममिन्द्रियस्यापक्रामत्। तमेतेनैव प्रत्यगृह्णात्। तेन वै स पञ्चममिन्द्रियस्याऽऽत्मन्नुपाधत्त। पञ्चममिन्द्रियस्याऽऽत्मन्नुपाधत्ते। य एवं विद्वानश्वं प्रतिगृह्णाति॥१३॥

अथ योऽविद्वान्प्रतिगृह्णाति। पञ्चममस्येन्द्रियस्यापक्रामति। तस्य वै प्रजापतेः पुरुषं प्रतिजग्रहुषः। षष्ठमिन्द्रियस्यापक्रामत्। तमेतेनैव प्रत्यगृह्णात्। तेन वै स षष्ठमिन्द्रियस्याऽऽत्मन्नुपाधत्त। षष्ठमिन्द्रियस्याऽऽत्मन्नुपाधत्ते। य एवं विद्वान्पुरुषं प्रतिगृह्णाति। अथ

योऽविद्वान्प्रतिगृह्णाति। षष्ठमस्येन्द्रियस्यापक्रामति॥१४॥

तस्य वै मनोस्तल्पं प्रतिजग्रुहृषः। सप्तममिन्द्रिय-  
स्यापक्रामत्। तमेतेनैव प्रत्यंगृह्णात्। तेन वै स  
सप्तममिन्द्रियस्याऽऽत्मन्नुपाधत्त। सप्तममिन्द्रियस्या-  
ऽऽत्मन्नुपाधत्ते। य एवं विद्वान्स्तल्पं प्रतिगृह्णाति। अथ  
योऽविद्वान्प्रतिगृह्णाति। सप्तममस्येन्द्रियस्यापक्रामति।  
तस्य वा उत्तानस्याऽऽङ्गीरसस्याप्राणत्प्रतिजग्रुहृषः।  
अष्टममिन्द्रियस्यापक्रामत्॥१५॥

तदेतेनैव प्रत्यंगृह्णात्। तेन वै सौऽष्टममिन्द्रिय-  
स्याऽऽत्मन्नुपाधत्त। अष्टममिन्द्रियस्याऽऽत्मन्नुपाधत्ते।  
य एवं विद्वानप्राणत्प्रतिगृह्णाति। अथ योऽविद्वान्प्रति-  
गृह्णाति। अष्टममस्येन्द्रियस्यापक्रामति। यद्वा इदं किं च।  
तत्सर्वमुत्तान एवाऽऽङ्गीरसः प्रत्यंगृह्णात्। तदेनं प्रतिगृहीतं  
नाहिनत्। यत्किं च प्रतिगृहीयात्। तत्सर्वमुत्तानस्त्वा-  
ऽऽङ्गीरसः प्रतिगृह्णात्वित्येव प्रतिगृहीयात्। इयं वा उत्तान  
आङ्गीरसः। अनयैवैतत्प्रतिगृह्णाति। नैनं हिनस्ति॥१६॥

तृतीयमिन्द्रियस्यापक्रामच्चतुर्थमिन्द्रियस्यात्मन्नुपाधत्तार्थं प्रतिगृह्णाति षष्ठमस्येन्द्रियस्यापक्रामत्यष्टममिन्द्रियस्यापक्रामत्यतिगृहीयाच्चत्वारि  
च (तस्य वा अग्नेरहिरण्यं सोमस्य वासुस्तदेतेन रुद्रस्य गान्तामेतेन वरुणस्याश्वं प्रजापतेः पुरुषं मनोस्तल्पन्तमेतेनोत्तानस्य  
तदेतेनाप्राणद्वे। अथ तृतीयमष्टमं तच्चतुर्थं तां पञ्चमं षष्ठं सप्तमन्तम्। तदेतेन द्वे तामेतेनैकं तमेतेन त्रीणि  
तदेतेनैकम्॥॥६॥

[४]

ब्रह्मवादिनो वदन्ति। यद्दशहोतारः सत्रमासन्त। केन  
ते गृहर्पतिनाऽऽर्ध्ववन्। केन प्रजा असृजन्तेति। प्रजा-

पतिना वै ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्। तेन प्रजा असृजन्त।  
यच्चतुर्होतारः सत्रमासत। केन ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्।  
केनौषधीरसृजन्तेति। सोमेन वै ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्॥१७॥

तेनौषधीरसृजन्त। यत्पञ्चहोतारः सत्रमासत। केन ते  
गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्। केनैभ्यो लोकेभ्योऽसुरान्प्राणुदन्त।  
केनैषां पशूनवृञ्जतेति। अग्निना वै ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्।  
तेनैभ्यो लोकेभ्योऽसुरान्प्राणुदन्त। तेनैषां पशूनवृञ्जत।  
यथ्यङ्गोतारः सत्रमासत। केन ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्॥१८॥

केनतूनकल्पयन्तेति। धात्रा वै ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्।  
तेनतूनकल्पयन्त। यत्सप्तहोतारः सत्रमासत। केन ते  
गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्। केन सुवरायन्। केनेमाँल्लोकान्धसम-  
तन्वन्निति। अर्यम्णा वै ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्। तेन  
सुवरायन्। तेनेमाँल्लोकान्धसमतन्वन्निति॥१९॥

एते वै देवा गृहपतयः। तान् य एवं विद्वान्। अप्यन्यस्य  
गार्हपते दीक्षते। अवान्तरमेव सत्रिणामृध्नोति। यो वा  
अर्यमणं वेद। दानकामा अस्मै प्रजा भवन्ति। यज्ञो  
वा अर्यमा। आर्यावसतिरिति वै तमाहुर्न्य प्रशंसन्ति।  
आर्यावसतिर्भवति। य एवं वेद॥२०॥

यद्वा इदं किं च। तत्सर्वं चतुर्होतारः। चतुर्होतृभ्योऽधि  
यज्ञो निर्मितः। स य एवं विद्वान् विवदेत। अहमेव भूयो वेद।  
यश्चतुर्होतृन् वेदेति। स ह्येव भूयो वेद। यश्चतुर्होतृन् वेद।

यो वै चतुर्होतृणां॑ होतृन् वेद। सर्वासु प्रजास्वन्नमत्ति॥२१॥

सर्वा दिशोऽभि जयति। प्रजापतिर्वै दशहोतृणां॑ होता।  
सोमश्चतुर्होतृणां॑ होता। अग्निः पञ्चहोतृणां॑ होता।  
धाता षड्होतृणां॑ होता। अर्यमा सप्तहोतृणां॑ होता। एते  
वै चतुर्होतृणां॑ होतारः। तान् य एवं वेद। सर्वासु  
प्रजास्वन्नमत्ति। सर्वा दिशोऽभि जयति॥२२॥

आर्ध्वनार्ध्वन्नित्येवं वेदोक्तिं सर्वा दिशोऽभि जयति (वै तेनं सूत्रेण॥)॥६॥ ————— [५]

प्रजापतिः प्रजाः सृष्ट्वा व्यस्रंसत। स हृदयं भूतो-  
ऽशयत्। आत्मन् हा (३) इत्यह्वयत्। आपः प्रत्यशृण्वन्। ता  
अग्निहोत्रेणैव यज्ञक्रतुनोपपर्यावर्तन्त। ताः कुसिन्धुमुपौहन्।  
तस्मादग्निहोत्रस्य यज्ञक्रतोः। एकं ऋत्विक्। चतुष्कृत्वो-  
ऽह्वयत्। अग्निर्वायुरादित्यश्चन्द्रमाः॥२३॥

ते प्रत्यशृण्वन्। ते दर्शपूर्णमासाभ्यामेव यज्ञक्रतुनोप-  
पर्यावर्तन्त। त उपौहंश्चत्वार्यङ्गानि। तस्माद्वर्शपूर्ण-  
मासयोर्यज्ञक्रतोः। चत्वारं ऋत्विजः। पञ्चकृत्वोऽह्वयत्।  
पशवः प्रत्यशृण्वन्। ते चातुर्मास्यैरेव यज्ञक्रतुनोप-  
पर्यावर्तन्त। त उपौहं लोमं छवीं मांसमस्थिं मज्जानम्।  
तस्माच्चातुर्मास्यानां यज्ञक्रतोः॥२४॥

पञ्चर्त्विजः। षड्कृत्वोऽह्वयत्। ऋतवः प्रत्यशृण्वन्। ते  
पशुबन्धेनैव यज्ञक्रतुनोपपर्यावर्तन्त। त उपौहन्थस्तनावाण्डौ  
शिश्नमवांश्च प्राणम्। तस्मात्पशुबन्धस्य यज्ञक्रतोः।

षडृत्विजः। सप्तकृत्वोऽह्वयत्। होत्राः प्रत्यशृण्वन्। ताः  
सौम्येनैवाध्वरेण यज्ञक्रतुनोपपर्यावर्तन्त॥ २५॥

ता उपौहन्त्सप्त शीर्षण्यान्प्राणान्। तस्मात्सौम्यस्याध्वरस्य  
यज्ञक्रतोः। सप्त होत्राः प्राचीर्वषट्कुर्वन्ति। दशकृत्वोऽह्वयत्।  
तपः प्रत्यशृणोत्। तत्कर्मणैव संवत्सरेण सर्वैर्यज्ञक्रतुभिरुप  
पर्यावर्तत। तत्सर्वमात्मानमपरिवर्गमुपौहत्। तस्मात्संवत्सरे  
सर्वे यज्ञक्रतवोऽवरोध्यन्ते। तस्माद्दशहोता चतुर्होता।  
पञ्चहोता षड्होता सप्तहोता। एकहोत्रे बलिः हरन्ति।  
हरन्त्यस्मै प्रजा बलिम्। ऐनमप्रतिख्यातं गच्छति। य एवं  
वेद॥ २६॥

चन्द्रमश्चातुर्मास्यानां यज्ञक्रतोरध्वरेण यज्ञक्रतुनोप पर्यावर्तन्त सप्तहोता चत्वारि च॥ ४॥ ————— [६]

प्रजापतिः पुरुषमसृजत। सौऽग्निरब्रवीत्। ममायमन्न-  
मस्त्विति। सौऽबिभेत्। सर्वं वै माऽयं प्र धक्ष्यतीति।  
स एताः चतुर्होतृनात्मस्परणानपश्यत्। तानजुहोत्। तैर्वै  
स आत्मानमस्पृणोत्। यदग्निहोत्रं जुहोति। एकहोतारमेव  
तद्यज्ञक्रतुमाप्नोत्यग्निहोत्रम्॥ २७॥

कुसिन्धं चाऽऽत्मनः स्पृणोति। आदित्यस्य च सायुज्यं  
गच्छति। चतुरुन्नयति। चतुर्होतारमेव तद्यज्ञक्रतुमाप्नोति  
दर्शपूर्णमासौ। चत्वारि चाऽऽत्मनोऽङ्गानि स्पृणोति।  
आदित्यस्य च सायुज्यं गच्छति। चतुरुन्नयति। समित्पञ्चमी।  
पञ्चहोतारमेव तद्यज्ञक्रतुमाप्नोति चातुर्मास्यानि। लोमं छवीं  
माः समस्थिं मज्जानम्॥ २८॥



तानि चाऽऽत्मनः स्पृणोति। आदित्यस्य च सायुज्यं गच्छति। चतुरुन्नयति। द्विर्जुहोति। षड्होतारमेव तद्यज्ञक्रतुमाप्नोति पशुबन्धम्। स्तनावाण्डौ शिश्रमवाश्वं प्राणम्। तानि चाऽऽत्मनः स्पृणोति। आदित्यस्य च सायुज्यं गच्छति। चतुरुन्नयति। द्विर्जुहोति॥२९॥

समिथ्सप्तमी। सप्तहोतारमेव तद्यज्ञक्रतुमाप्नोति सौम्यमध्वरम्। सप्त चाऽऽत्मनः शीर्षण्यन्प्राणान्स्पृणोति। आदित्यस्य च सायुज्यं गच्छति। चतुरुन्नयति। द्विर्जुहोति। द्विर्निमार्ष्टि। द्विः प्राश्नाति। दशहोतारमेव तद्यज्ञक्रतुमाप्नोति संवत्सरम्। सर्वं चाऽऽत्मानमपरिवर्गं स्पृणोति। आदित्यस्य च सायुज्यं गच्छति॥३०॥

अग्निहोत्रं मज्जान्द्विर्जुहोत्यपरिवर्गं स्पृणोत्येकं च॥४॥ [७]

प्रजापतिरकामयत् प्रजायेयेति। स तपोऽतप्यत। सोऽन्तर्वानभवत्। स हरितः श्यावोऽभवत्। तस्मात्त्र्यन्तर्वत्नी। हरिणी सती श्यावा भवति। स विजायमानो गर्भेणाताम्यत्। स तान्तः कृष्णः श्यावोऽभवत्। तस्मात्तान्तः कृष्णः श्यावो भवति। तस्यासुरेवाजीवत्॥३१॥

तेनासुनाऽसुरानसृजत। तदसुराणामसुरत्वम्। य एवमसुराणामसुरत्वं वेद। असुमानेव भवति। नैनमसुर्जहाति। सोऽसुरान्स्पृष्ट्वा पितेवामन्यत। तदनु पितृनसृजत। तत्पितृणां पितृत्वम्। य एवं पितृणां पितृत्वं वेद। पितेवैव स्वाना

भवति॥३२॥

यन्त्यस्य पितरो हवम्। स पितृन्सृष्ट्वाऽऽमनस्यत्। तदनु मनुष्यान्सृजत। तन्मनुष्याणां मनुष्यत्वम्। य एवं मनुष्याणां मनुष्यत्वं वेद। मनुष्यैव भवति। नैनं मनुर्जहाति। तस्मै मनुष्यान्सृजानाय। दिवा देवत्राऽभवत्। तदनु देवान्सृजत। तद्देवानां देवत्वम्। य एवं देवानां देवत्वं वेद। दिवा हैवास्यं देवत्रा भवति। तानि वा एतानि चत्वार्यम्भांसि। देवा मनुष्याः पितरोऽसुराः। तेषु सर्वेष्वम्भो नभ इव भवति। य एवं वेद॥३३॥

अजीवश्स्वानां भवति देवान्सृजत सुप्तं च॥३॥ [८]

ब्रह्मवादिनो वदन्ति। यो वा इमं विद्यात्। यतोऽयं पवते। यदभि पवते। यदभि सम्पवते। सर्वमायुरियात्। न पुराऽऽयुषः प्र मीयेत। पशुमान्स्यात्। विन्देत प्रजाम्। यो वा इमं वेद॥३४॥

यतोऽयं पवते। यदभि पवते। यदभि सम्पवते। सर्वमायुरेति। न पुराऽऽयुषः प्र मीयते। पशुमान्भवति। विन्देत प्रजाम्। अद्ध्यः पवते। अपोऽभि पवते। अपोऽभि सम्पवते॥३५॥

अस्याः पवते। इमामभि पवते। इमामभि सम्पवते। अग्नेः पवते। अग्निमभि पवते। अग्निमभि सम्पवते। अन्तरिक्षात्पवते। अन्तरिक्षमभि पवते। अन्तरिक्षमभि सम्पवते। आदित्यात्पवते॥३६॥

आदित्यम॒भि प॑वते। आदित्यम॒भि सम्प॑वते। द्योः प॑वते।  
दिव॑म॒भि प॑वते। दिव॑म॒भि सम्प॑वते। दिग्भ्यः प॑वते। दिशोऽभि  
प॑वते। दिशोऽभि सम्प॑वते। स यत्पु॒रस्ता॑द्वाति॑। प्रा॒ण ए॒व  
भू॒त्वा पु॒रस्ता॑द्वाति॑॥३७॥

तस्मा॑त्पु॒रस्ता॑द्धान्त॑म्। सर्वाः प्र॒जाः प्रति॑ नन्दन्ति। प्रा॒णो  
हि प्रि॒यः प्र॒जाना॑म्। प्रा॒ण इ॒व प्रि॒यः प्र॒जाना॑ भवति। य ए॒वं  
वेद॑। स वा ए॒ष प्रा॒ण ए॒व। अथ॒ यद्व॑क्षिण॒तो वा॑ति॑। मा॒त॒रि॒श्चै॒व  
भू॒त्वा द॑क्षिण॒तो वा॑ति॑। तस्मा॑द्वक्षिण॒तो वान्त॑ वि॒द्यात्। सर्वा  
दि॒श आ॑ वा॒ति॑॥३८॥

सर्वा दिशोऽनु वि वा॑ति॑। सर्वा दिशोऽनु सं वा॒तीति॑।  
स वा ए॒ष मा॑त॒रि॒श्चै॒व। अथ॒ यत्प॒श्चाद्वा॑ति॑। प॒व॒मान ए॒व  
भू॒त्वा प॒श्चाद्वा॑ति॑। पू॒तम॑स्मा॒ आह॑रन्ति। पू॒तमु॑प॒हरन्ति॑।  
पू॒तम॑श्चाति॑। य ए॒वं वेद॑। स वा ए॒ष प॒व॒मान ए॒व॥३९॥

अथ॒ यदु॑त्तर॒तो वा॑ति॑। स॒वि॒तै॒व भू॒त्वोत्त॑र॒तो वा॑ति॑।  
स॒वि॒तै॒व स्वा॒ना भ॑वति। य ए॒वं वेद॑। स वा ए॒ष  
स॒वि॒तै॒व। ते य ए॒नं पु॒रस्ता॑दा॒यन्त॑मु॒प॒वद॑न्ति। य ए॒वास्य॑  
पु॒रस्ता॑त्पा॒प्मानः॑। ता॒श्स्तेऽप॑ घ्नन्ति। पु॒रस्ता॑दि॒तरा॑न्या॒प्मनः॑  
सच॑न्ते। अथ॒ य ए॒नं द॑क्षिण॒त आ॒यन्त॑मु॒प॒वद॑न्ति॥४०॥

य ए॒वास्य॑ दक्षिण॒तः पा॒प्मानः॑। ता॒श्स्तेऽप॑ घ्नन्ति।  
दक्षिण॒त इ॒तरा॑न्या॒प्मनः॑ सच॑न्ते। अथ॒ य ए॒नं प॒श्चादा॑यन्त॑मु॒प॒  
वद॑न्ति। य ए॒वास्य॑ प॒श्चात्पा॒प्मानः॑। ता॒श्स्तेऽप॑ घ्नन्ति।

प॒श्चादि॑तरा॒न्याप्म॑नः सच॒न्ते। अथ॒ य ए॑नमु॒त्तर॑त आ॒यन्त॑मु॒प  
व॑दन्ति। य ए॒वा॒स्यो॑त्तर॒तः पा॒प्मानः॑। ता॒ऽस्तेऽप॑ घ्नन्ति॥४१॥

उ॒त्तर॑त इ॒तरा॒न्याप्म॑नः सच॒न्ते। तस्मा॑दे॒वं वि॒द्वान्। वी॒व  
न॒त्येत्। प्रे॒व॑ च॒लेत्। व्य॒स्ये॒वाक्ष्यौ॑ भा॒षेत्। म॒ण्टये॑दि॒व।  
क्रा॒थये॑दि॒व। शृ॒ङ्गाये॑ते॒व। उ॒त मो॑प॒ वदे॒युः। उ॒त मे॑  
पा॒प्मान॑म॒प॑ ह॒न्युरि॑ति। स या॒न्दि॒शः॑ स॒निमे॑ष्यन्थ॒स्यात्।  
य॒दा ता॒न्दि॒शं वा॒तो वा॒यात्। अथ॒ प्र॒वे॒यात्। प्र॒ वा॑ धा॒वये॑त्।  
सा॒तमे॒व र॑दि॒तं व्यू॑ढं ग॒न्धम॑भि॒ प्रच्य॑वते। आ॒ऽस्य॒ तं ज॑न॒पदं॑  
पूर्वा॑ की॒र्तिर्गच्छ॑ति। दान॑कामा अस्मै प्र॒जा भ॑वन्ति। य ए॒वं  
वेद॑॥४२॥

वेद सम्प॑वत आ॒दित्या॑त्प॒वते॒ वा॒त्या वाँत्ये॑ष प॒र्वमा॑न ए॒व दक्षि॑णत आ॒यन्त॑मु॒प व॑दन्त्यु॒त्तर॑तः पा॒प्मान॑स्ता॒ऽस्तेऽप॑  
घ्नन्तीत्यु॒द्यौ च॑॥९॥

[९]

प्र॒जाप॑तिः सोम॒ः॑ रा॒जा॒नम॑सृजत। तं त्रयो॒ वेदा॒  
अ॒न्व॑सृज्यन्त। तान् ह॒स्तेऽकु॑रुत। अथ॒ ह सी॒ता सा॒वि॒त्री।  
सोम॒ः॑ रा॒जा॒नं च॑कमे। श्र॒द्धामु॑ स च॑कमे। सा॒ऽऽह॑ पि॒तरं॑  
प्र॒जाप॑तिमु॒प॑ससार। त॒ः हो॑वाच। नम॑स्ते अस्तु भगवः।  
उ॒प॑ त्वा॒ऽयानि॑॥४३॥

प्र॒ त्वा॑ प॒द्ये। सोमं॒ वै रा॒जा॒नं का॑मये। श्र॒द्धामु॑ स का॑मयत  
इति॑। तस्या॑ उ॒ ह स्था॑ग॒रम॑लङ्का॒रं क॑ल्पयित्वा। दश॑हो॒तारं॑  
पु॒रस्ता॑द्वा॒ख्याय॑। चतु॑र्हो॒तारं॑ दक्षि॒णतः॑। पञ्च॑हो॒तारं॑ प॒श्चात्।  
षड्द्वो॑तारमु॒त्तर॑तः। स॒प्तहो॑तारमु॒परि॑ष्ठात्। स॒म्भारै॑श्च॒ पत्नि॑भिश्च॒  
मुखे॑ऽलङ्कृत्य॑॥४४॥

आऽस्यार्धं वव्राज। तां होदीक्ष्योवाच। उप मा वर्तस्वेति।  
तं होवाच। भोगं तु म आचक्ष्व। एतन्म आचक्ष्व। यत्ते  
पाणाविति। तस्या उ ह त्रीन् वेदान्प्रददौ। तस्मादुह स्त्रियो  
भोगमैव हारयन्ते। स यः कामयेत प्रियः स्यामिति॥४५॥

यं वा कामयेत प्रियः स्यादिति। तस्मा एतं  
स्थागुरमलङ्कारं कल्पयित्वा। दशहोतारं पुरस्ताद्वाख्याय।  
चतुर्होतारं दक्षिणतः। पञ्चहोतारं पश्चात्। षड्होतारमुत्तरतः।  
सप्तहोतारमुपरिष्ठात्। सम्भारैश्च पत्निभिश्च मुखेऽलङ्कृत्य।  
आस्यार्धं व्रजेत्। प्रियो हैव भवति॥४६॥

अयान्यलङ्कृत्य स्यामिति भवति॥४॥ [१०]

ब्रह्मात्मन्वदसृजत। तदकामयत। समात्मना पद्येयेति।  
आत्मन्नात्मन्नित्यामन्त्रयत। तस्मै दशमं हूतः प्रत्यंशृणोत्।  
स दशहूतोऽभवत्। दशहूतो ह वै नामैषः। तं वा एतं  
दशहूतं सन्तम्। दशहोतेत्याचक्षते पुरोक्षेण। पुरोक्षप्रिया  
इव हि देवाः॥४७॥

आत्मन्नात्मन्नित्यामन्त्रयत। तस्मै सप्तमं हूतः  
प्रत्यंशृणोत्। स सप्तहूतोऽभवत्। सप्तहूतो ह वै नामैषः। तं  
वा एतं सप्तहूतं सन्तम्। सप्तहोतेत्याचक्षते पुरोक्षेण।  
पुरोक्षप्रिया इव हि देवाः। आत्मन्नात्मन्नित्यामन्त्रयत। तस्मै  
षष्ठं हूतः प्रत्यंशृणोत्। स षड्हूतोऽभवत्॥४८॥

षड्हूतो ह वै नामैषः। तं वा एतं षड्हूतं सन्तम्।

षड्भूतेत्याचक्षते पुरोक्षेण। पुरोक्षप्रिया इव हि देवाः।  
आत्मन्नात्मन्नित्यामन्त्रयत। तस्मै पञ्चमं हूतः प्रत्यशृणोत्।  
स पञ्चहूतोऽभवत्। पञ्चहूतो ह वै नामैषः। तं वा एतं  
पञ्चहूतं सन्तम्। पञ्चहोतेत्याचक्षते पुरोक्षेण॥४९॥

पुरोक्षप्रिया इव हि देवाः। आत्मन्नात्मन्नित्यामन्त्रयत।  
तस्मै चतुर्थं हूतः प्रत्यशृणोत्। स चतुर्हूतोऽभवत्।  
चतुर्हूतो ह वै नामैषः। तं वा एतं चतुर्हूतं सन्तम्।  
चतुर्होतेत्याचक्षते पुरोक्षेण। पुरोक्षप्रिया इव हि देवाः।  
तमब्रवीत्। त्वं वै मे नेदिष्ठं हूतः प्रत्यश्रौषीः।  
त्वयैनानाख्यातार इति। तस्मान्नु हैनांश्चतुर्होतार  
इत्याचक्षते। तस्माच्छुश्रूषुः पुत्राणां हृद्यतमः। नेदिष्ठो  
हृद्यतमः। नेदिष्ठो ब्रह्मणो भवति। एवं वेद॥५०॥

देवाः षड्भूतोऽभवत्पञ्चहोतेत्याचक्षते पुरोक्षेणाश्रौषीः षड्॥४॥ [११]

ब्रह्मवादिनः किं दक्षिणां यो वा अविद्वान्तस्य वै ब्रह्मवादिनो यद्वशहोतारः प्रजापतिर्व्यसं प्रजापतिः पुरुषं  
प्रजापतिरकामयत् स तपः सोऽन्तर्वाङ्मन्त्रवादिनो यो वा इमं विद्यात्प्रजापतिः सोमं राजानं ब्रह्मात्मन्वेकादश॥११॥  
ब्रह्मवादिनस्तस्य वा अग्रेयद्वा इदं किं च प्रजापतिरकामयत् य एवास्यं दक्षिणतः पञ्चाशत्॥५०॥  
ब्रह्मवादिनो य एवं वेद॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके  
तृतीयः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥चतुर्थः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके चतुर्थः प्रपाठकः॥

जुष्टो दमूना अतिथिर्दुरोणे। इमं नो यज्ञमुप याहि  
विद्वान्। विश्वा अग्नेऽभियुजो विहत्य। शत्रूयतामा भरा  
भोजनानि। अग्ने शर्ध महते सौभगाय। तव द्युमन्युत्तमानि  
सन्तु। सञ्जास्पत्य९ सुयममा कृणुष्व। शत्रूयतामभि  
तिष्ठा महा९सि। अग्ने यो नोऽभितो जनः। वृको वारो  
जिघा९सति॥१॥

ता९स्त्वं वृत्रहं जहि। वस्वस्मभ्यमा भरा। अग्ने यो नो-  
ऽभिदासति। समानो यश्च निष्ठ्यः। इध्मस्यैव प्रक्षायतः। मा  
तस्योच्छेषि किञ्चन। त्वमिन्द्राभिभूरसि। देवो विज्ञातवीर्यः।  
वृत्रहा पुरुचेतनः। अप प्राच इन्द्र विश्वा९ अमित्रान्॥२॥

अपापाचो अभिभूते नुदस्व। अपोदीचो अपशूराधरा च  
ऊरौ। यथा तव शर्मन्मदेम। तमिन्द्रं वाजयामसि। महे वृत्राय  
हन्तवे। स वृषा वृषभो भुवत्। युजे रथं गवेषण९ हरिभ्याम्।  
उप ब्रह्माणि जुजुषाणमस्थुः। विबाधिष्टास्य रोदसी महित्वा।  
इन्द्रो वृत्राण्यप्रतीजघ्नवान्॥३॥

हव्यवाहमभिमातिषाहम्। रक्षोहणं पृतनासु जिष्णुम्।  
ज्योतिष्मन्तं दीद्यतं पुरन्धिम्। अग्नि९ स्विष्टकृतमा हुवेम।  
स्विष्टमग्ने अभि तत्पृणाहि। विश्वा देव पृतना अभि प्या।  
उरुं नः पन्था९ प्रदिशन्विभाहि। ज्योतिष्मद्वेह्यजरं न आयुः।

त्वामग्ने हविष्मन्तः। देवं मर्तास ईडते॥४॥

मन्ये॑ त्वा जा॒तवे॑दसम्। स ह॒व्या व॑क्ष्यानुषक्। विश्वा॑नि  
नो दु॒र्गहा॑ जा॒तवे॑दः। सिन्धुं॑ न ना॒वा दु॑रि॒ताऽति॑ पर्षि। अग्ने॑  
अत्रि॒वन्मन॑सा गृणा॒नः। अ॒स्माकं॑ बोध्यवि॒ता त॒नूना॑म्। पू॒षा  
गा अन्वे॑तु नः। पू॒षा र॑क्ष॒त्वर्व॑तः। पू॒षा वाज॑ः स॒नोतु॑ नः।  
पू॒षेमा आशा॑ अनु॒वेद॑ सर्वाः॥५॥

सो अ॒स्माः अभ॑यतमेन नेषत्। स्व॒स्ति॒दा अघृ॑णिः  
सर्व॑वीरः। अप्र॑युच्छन्पु॒र ए॑तु प्रजा॒नन्। त्वम॑ग्ने स॒प्रथा॑ असि।  
जुष्टो॑ होता॒ वरे॑ण्यः। त्वया॑ य॒ज्ञं वि॑तन्वते। अ॒ग्नी रक्षा॑ःसि  
सेध॑ति। शु॒क्रशौ॑चि॒रम॑र्त्यः। शुचिः॑ पाव॒क ईड्ये॑। अग्ने॑ रक्षा॑  
णो अ॑ःह॒सः॥६॥

प्रति॑ ष्म देव॒ रीष॑तः। तपि॑ष्ठैर॒जरो॑ दह। अग्ने॑ ह॑सि  
न्य॑त्रिणम्। दीद्यन्म॒र्त्येष्वा॑। स्वे क्षये॑ शुचि॒व्रत॑। आ वा॑त वाहि  
भेष॑जम्। वि वा॑त वाहि॒ यद्र॑पः। त्व॑ हि वि॒श्वभे॑षजः। दे॒वाना॑  
दूत॑ ईय॒से। द्वावि॒मौ वा॑तौ वातः॥७॥

आ सिन्धो॒रा प॑रा॒वतः॑। दक्षं॑ मे अ॒न्य आ॒वातु॑। प॒रा॒न्यो  
वा॑तु॒ यद्र॑पः। यद॒दो वा॑त ते गृ॒हे। अ॒मृत॑स्य नि॒धिर्हि॑तः।  
ततो॑ नो देहि जी॒वसे॑। ततो॑ नो धेहि भेष॑जम्। ततो॑ नो म॒ह  
आ॑व॒ह। वा॑त आ॒वातु॑ भेष॑जम्। श॒म्भूर्म॑यो॒भूर्नो॑ हृदे॥८॥



प्र णु आयूँषि तारिषत्। त्वमग्ने अयासि। अया सन्मनसा हितः। अया सन् हव्यमूहिषे। अया नो धेहि भेषजम्। इष्टो अग्निराहुतः। स्वाहाकृतः पिपर्तु नः। स्वगा देवेभ्य इदं नमः। कामो भूतस्य भव्यस्य। सम्राडेको विराजति॥९॥

स इदं प्रति पप्रथे। ऋतूनुत्सृजते वशी। कामस्तदग्रे समवर्तताधि। मनसो रेतः प्रथमं यदासीत्। सतो बन्धुमसन्ति निरविन्दन्। हृदि प्रतीष्या कवयो मनीषा। त्वया मन्यो सरथमारुजन्तः। हर्षमाणासो धृषता मरुत्वः। तिग्मेषव आयुधा सँशिशानाः। उप प्रयन्ति नरो अग्निरूपाः॥१०॥

मन्युर्भगो मन्युरेवास देवः। मन्युरहोता वरुणो विश्ववेदाः। मन्युं विश ईडते देवयन्तीः। पाहि नो मन्यो तपसा श्रमेण। त्वमग्ने व्रतभृच्छुचिः। देवाँ आसादया इह। अग्ने हव्याय वोढवे। व्रतानुबिभ्रद्व्रतपा अदाभ्यः। यजा नो देवाँ अजरः सुवीरः। दधद्रत्नानि सुविदानो अग्ने। गोपाय नो जीवसे जातवेदः॥११॥

जिघाँसत्यमित्राँअघन्वानाँडते सर्वा अँहंसो वातो हृदे राजत्यग्निरूपाः सुविदानो अग्न एकं च॥११॥—[१]

चक्षुषो हेते मनसो हेते। वाचो हेते ब्रह्मणो हेते। यो माँऽघायुरभिदासति। तमग्ने मेन्या मेनिं कृणु। यो मा चक्षुषा यो मनसा। यो वाचा ब्रह्मणाँऽघायुरभिदासति। तयोँऽग्ने त्वं मेन्या। अमुममेनिं कृणु। यत्किं चासौ मनसा यच्च वाचा। यज्ञैर्जुहोति यजुषा हविर्भिः॥१२॥

तन्मृत्युर्निर्ऋत्या संविदानः। पुरादिष्टादाहुतीरस्य हन्तु।  
यातुधाना निर्ऋतिरादुरक्षः। ते अस्य घन्त्वनृतेन सत्यम्।  
इन्द्रैषिता आज्यमस्य मध्नन्तु। मा तत्समृद्धिं यदसौ करोति।  
हन्मि तेऽहं कृतं हविः। यो मे घोरमचीकृतः। अपाँश्चौ त  
उभौ बाहू। अपनह्याम्यास्यम्॥१३॥

अपं नह्यामि ते बाहू। अपं नह्याम्यास्यम्। अग्नेर्देवस्य  
ब्रह्मणा। सर्वं तेऽवधिषं कृतम्। पुराऽमुष्यं वषट्कारात्। यज्ञं  
देवेषु नस्कृधि। स्विष्टमुस्माकं भूयात्। माऽस्मान्प्रापन्न-  
रातयः। अन्ति दूरे सतो अग्ने। भ्रातृव्यस्याभिदासतः॥१४॥

वषट्कारेण वज्रेण। कृत्यां हन्मि कृतामहम्। यो मा नक्तं  
दिवा सायम्। प्रातश्चाहो निपीयति। अद्या तमिन्द्र वज्रेण।  
भ्रातृव्यं पादयामसि। इन्द्रस्य गृहोऽसि तन्त्वा। प्रपद्ये सगुः  
साश्वः। सह यन्मे अस्ति तेन। ईडे अग्निं विपश्चितम्॥१५॥

गिरा यज्ञस्य साधनम्। श्रुष्टीवानन्धितावानम्। अग्ने शकेम  
ते वयम्। यमं देवस्य वाजिनः। अति द्वेषांसि तरेम।  
अवतं मा समनसौ समौकसौ। सचेतसौ सरेतसौ। उभौ  
मामवतजातवेदसौ। शिवौ भवतमद्य नः। स्वयं कृण्वानः  
सुगमप्रयावम्॥१६॥

तिग्मशृङ्गो वृषभः शोशुचानः। प्रत्नं सधस्थमनु  
पश्यमानः। आ तन्तुमग्निर्दिव्यं ततान। त्वन्नस्तन्तुरुत

सेतुरग्रे। त्वं पन्थां भवसि देवयानं। त्वयाऽग्रे पृष्ठं  
वयमारुहेम। अथां देवैः संधुमादं मदेम। उदुत्तमं मुमुग्धि  
नः। वि पाशं मध्यमश्चत। अवाधुमानि जीवसे॥१७॥

वयं सोम व्रते तव। मनस्तनूषु बिभ्रतः। प्रजावन्तो  
अशीमहि। इन्द्राणी देवी सुभगां सुपत्नीं। उदंशेन पतिविद्ये  
जिगाय। त्रिशदस्या जघनं योजनानि। उपस्थ इन्द्रं  
स्थविरं बिभर्ति। सेनां ह नाम पृथिवी धनञ्जया। विश्वव्यचा  
अदितिः सूर्यत्वक्। इन्द्राणी देवी प्रासहा ददाना॥१८॥

सा नो देवी सुहवा शर्म यच्छतु। आत्वाऽहार्षमन्तरंभूः।  
ध्रुवस्तिष्ठाविचाचलिः। विशस्त्वा सर्वा वाञ्छन्तु। मा  
त्वद्राष्ट्रमधिं भ्रशत्। ध्रुवा द्यौर्ध्रुवा पृथिवी। ध्रुवं विश्वमिदं  
जगत्। ध्रुवा ह पर्वता इमे। ध्रुवो राजा विशामयम्।  
इहैवैधि मा व्यथिष्ठाः॥१९॥

पर्वत इवाविचाचलिः। इन्द्र इवेह ध्रुवस्तिष्ठ। इह राष्ट्रमु  
धारय। अभितिष्ठ पृतन्यतः। अधरे सन्तु शत्रवः। इन्द्र इव  
वृत्रहा तिष्ठ। अपः क्षेत्राणि सञ्जयन्। इन्द्र एणमदीधरत्।  
ध्रुवं ध्रुवेण हविषा। तस्मै देवा अधिब्रवन्। अयं च  
ब्रह्मणस्पतिः॥२०॥

हविर्भिरास्यमभि दासतो विपश्चितुमप्रयावञ्जीवसे ददाना व्यथिष्ठा ब्रवत्रेकं च॥१९॥

[२]

जुष्टी नरो ब्रह्मणा वः पितृणाम्। अक्षमव्ययं न

कि॒ला॒रिषा॑थ। यच्छ॒क्क॒रीषु॑ बृ॒हता॑ रवे॒ण। इ॒न्द्रे शु॒ष्म॒म॒द॒धा॒था  
व॒सि॒ष्ठाः। पा॒व॒का नः॑ सर॒स्वती॑। वा॒जेभि॑र्वा॒जिनी॑वती। य॒ज्ञं  
व॒ष्टु धि॒या वे॒सुः। सर॒स्वत्य॑भि॒नो॑ नेषि॒ वस्ये॑। मा प॑स्फ॒रीः  
पय॑सा॒ मा न॒ आ॒धक्। जु॒षस्व॑ नः स॒ख्या वे॒श्या च॥२१॥

मा त्व॒क्षेत्रा॑ण्य॒रणानि॑ गन्म। वृ॒ञ्जे ह॒विर्न॑म॒सा ब॒र्हि॒र॒ग्नौ।  
अया॑मि॒ सु॒गृ॒त॒वती॑ सुवृ॒क्तिः। अ॒म्य॑क्षि॒ सन्न॒ स॒दने॑ पृ॒थि॒व्याः।  
अ॒श्रा॒यि य॒ज्ञः सूर्ये॑ न चक्षुः। इ॒हार्वा॑श्च॒मति॑ ह्वये। इ॒न्द्रं जै॒त्राय॑  
जेत॑वे। अ॒स्माक॑मस्तु॒ के॒वलः। अ॒र्वाश्च॒मिन्द्र॑म॒मुतो॑ हवामहे।  
यो गो॒जिद्धं॑ न॒जिदं॑श्च॒जिद्यः॥२२॥

इ॒मं नो॑ य॒ज्ञं वि॒ह्वे जु॑षस्व। अ॒स्य कु॑र्मो ह॒रिवो॑  
मे॒दिनं॑ त्वा। अ॒स॒म्मृ॒ष्टो जा॑यसे मातृ॒वोः शुचिः॑। म॒न्द्रः  
क॒वि॒रु॒द॒तिष्ठो॑ वि॒वस्व॑तः। घृ॒तेन॑ त्वा वर्ध॒यन्न॑ग्र आ॒हुता॑।  
धू॒मस्ते॑ के॒तुर॑भ॒वद्वि॒वि श्रि॒तः। अ॒ग्नि॒र॒ग्रे प्रथ॑मो दे॒वता॑नाम्।  
सं॒या॒ता॒नामु॒त्त॒मो वि॒ष्णु॑रासीत्। यज॑मा॒नाय॑ परि॒गृह्य॑ दे॒वान्।  
दी॒क्षये॑द॒ ह॒विरा॑ गच्छ॒तन्नः॥२३॥

अ॒ग्निश्च॑ वि॒ष्णो तप॑ उत्त॒मं म॒हः। दी॒क्षा॒पा॒लेभ्यो॑ऽव॒नत॑  
हि श॑क्रा। वि॒श्वैर्दे॒वैर्य॒ज्ञियैः॑ संवि॒दानौ॑। दी॒क्षाम॑स्मै यज॑मा॒नाय॑  
ध॒त्तम्। प्र तद्वि॒ष्णुः स्त॒वते॑ वी॒र्या॑य। मृ॒गो न भी॑मः कु॒चरो॑  
गि॒रि॒ष्ठाः। य॒स्यो॒रुषु॑ त्रि॒षु वि॒क्रम॑णेषु। अधि॑ क्षि॒यन्ति॒ भुव॑नानि  
वि॒श्वो॑। नू॒म॒तो द॑यते स॒नि॒ष्यन् यः। वि॒ष्णाव॑ उ॒रुगा॑याय  
दा॒शत्॥२४॥

प्र यः स॒त्राचा॒ मन॑सा॒ यजा॑तै। ए॒ताव॑न्त॒न्नर्य॑मा॒ विवा॑सात्।  
 विच॑क्रमे पृ॒थि॒वीमे॒ष ए॒ताम्। क्षे॒त्राय॑ विष्णु॒र्मनु॑षे दश॒स्यन्।  
 ध्रु॒वासो॑ अस्य की॒रयो॒ जना॑सः। उ॒रुक्षि॑तिः सु॒जनि॑मा  
 चका॒र। त्रि॒दे॒वः पृ॒थि॒वीमे॒ष ए॒ताम्। विच॑क्रमे श॒तर्च॑सं  
 महि॒त्वा। प्र विष्णु॑रस्तु त॒वस॒स्तवी॑यान्। त्वे॒षः ह्य॑स्य  
 स्थवि॑रस्य॒ नाम॑॥ २५॥

हो॒ता॒रं चि॒त्रर॑थमध्व॒रस्य॑। य॒ज्ञस्य॑य॒ज्ञस्य॑ के॒तुः रु॑श॒न्तम्।  
 प्रत्य॑र्धि दे॒वस्य॑दे॒वस्य॑ म॒हा। श्रि॒या त्व॑ग्निमति॒थिं जना॑नाम्।  
 आ नो॒ विश्वा॑भि॒रूति॑भिः स॒जोषाः॑। ब्र॒ह्म जु॑षा॒णो ह॑र्य॒श्च या॑हि।  
 वरी॑वृ॒ज॒स्थवि॑रेभिः सु॒शि॒प्रा। अ॒स्मे दध॑द्वृ॒षणः॑ शु॒ष्ममि॑न्द्र।  
 इन्द्रः॑ सुव॒र॒षा ज॒नय॑न्न॒हानि॑। जि॒गायो॒शिग्भिः॑ पृ॒तना॑ अभि॒  
 श्रीः॥ २६॥

प्रा॒रोच॑यन्मन॒वे के॒तुम॑हाम्। अ॒विन्द॑ज्योति॒र्बृह॑ते रणा॒य।  
 अ॒श्विना॒वव॑से नि॒ह्वये॑ वाम्। आ नूनं॑ या॒तः सु॒कृता॑य॒ विप्रा॑।  
 प्रा॒तर्यु॑क्तेन॒ सुवृ॑ता॒ रथे॑न। उ॒पाग॑च्छ॒तम॒वसा॑ग॒तन्नः॑। अ॒विष्टं॑  
 धी॒ष्वश्वि॑ना न आ॒सु। प्र॒जाव॑द्रेतो॒ अह॑यं नो अस्तु। आवा॑  
 तो॒के तन॑ये॒ तूतु॑जानाः। सु॒रत्ना॑सो दे॒ववी॑तिं गमेम॥ २७॥

त्वः सोम॑ क्रतु॒भिः सु॒क्रतु॑र्भूः। त्वं दक्षैः सु॒दक्षो॑ वि॒श्ववे॑दाः।  
 त्वं वृ॒षा वृ॒षत्वे॑भिर्म॒हत्वा॑। द्यु॒म्नेभि॑र्द्यु॒म्यभ॑वो नृचक्षाः॑। अ॒षाढं॑  
 यु॒थ्सु पृ॒तना॑सु प॒प्रिम॑। सुव॒र॒षाम॒प्स्वां वृ॒जन॑स्य गो॒पाम्।  
 भ॒रेषु॑जाः सु॒क्षि॒तिः सु॒श्रव॑सम्। जय॑न्त॒ त्वाम॑नु॒ मदे॑म सोम।

भवा॑ मि॒त्रो न शे॒व्यो घृ॒तासु॑तिः। विभू॑तद्यु॒म्न ए॒व या उ॑  
स॒प्रथाः॑॥२८॥

अधा॑ ते वि॒ष्णो वि॒दुषा॑ चि॒द्वि॒ध्यः। स्तोमो॑ य॒ज्ञस्य॑  
रा॒ध्यो ह॒विष्म॑तः। यः पू॒र्व्याय॑ वे॒धसे॒ नवी॑यसे। सु॒म॒ज्ज्ञान॑ये  
वि॒ष्णवे॒ ददा॑शति। यो जा॒तम॒स्य म॑ह॒तो म॒हि ब्रवा॑त्। सेदु  
श्रवो॑भिर्यु॒ज्यं चि॒द्वि॒ध्यं सत्। तमु॑ स्तो॒तारः पू॒र्व्यं यथा॑ वि॒द  
ऋ॒तस्य॑। गर्भ॑ ह॒विषा॑ पि॒प॒र्तन॑। आऽस्य॑ जा॒नन्तो॒ नाम॑  
चि॒द्वि॒वक्त॑न। बृ॒ह॒त्ते वि॒ष्णो सु॒म॒तिं भ॑जामहे॥२९॥

इ॒मा धा॒ना घृ॒त॒स्रुवः॑। हरी॑ इ॒होप॑वक्षतः। इन्द्र॑ र॒ सु॒खत॑मे  
रथे॑। ए॒ष ब्र॒ह्मा प्र॑तेम॒हे। वि॒दथे॑ श॒सिष॑ हरी॑। य ऋ॒त्वि॒यः  
प्र॑ते व॒न्वे। व॒नुषो॑ ह॒र्य॒तं म॑दम्। इन्द्रो॑ नाम॑ घृ॒तन्न॑यः।  
हरि॑भिश्चा॒रु से॑चते। श्रु॒तो ग॒ण आ त्वा॑ विशन्तु॥३०॥

हरि॑वर्षस॒ङ्गिरः॑। आच॑र्षणि॒प्रा वृ॑षभो जना॑नाम्। राजा॑  
कृ॒ष्टी॒नां पु॑रु॒हूत॑ इन्द्रः। स्तु॒तश्र॑व॒स्यन्न॑व॒सोप॑म॒द्रिक्। यु॒क्त्वा  
हरी॑ वृष॒णाया॑ह्य॒र्वाङ्। प्र य॒त्सि॒न्ध॒वः प्र॑स॒वं य॑दायन्। आपः॑  
समु॒द्रं र॒थ्ये॒व जग्मुः॑। अत॑श्चि॒दिन्द्रः॑ स॒द॒सो वरी॑यान्। यदी॑  
सोमः॑ पृ॒णति॑ दु॒ग्धो अ॒शुः। ह॒व्याम॑सि॒ त्वेन्द्र॑ या॒ह्यर्वा॑ङ्॥३१॥

अ॒रन्ते॒ सोम॑स्त॒नुवे॑ भवाति। शत॑क्रतो मा॒दय॑स्वा सु॒तेषु॑।  
प्रा॒स्मा र॒ अ॒व पृ॑त॒नासु॑ प्रयु॒त्सु। इन्द्रा॑य॒ सोमाः॑ प्र॒दिवो॑  
वि॒दा॒नाः। ऋ॒भुर्ये॑भिर्वृष॑प॒र्वा वि॑हा॒याः। प्र॒य॒म्यमा॑णा॒न्प्रति॑ षू

गृभाय। इन्द्र॒ पिब॒ वृष॑धूतस्य॒ वृष्णः॑। अहै॑डमान॒ उप॑याहि  
य॒ज्ञम्। तुभ्य॑ पवन्त॒ इन्द्र॑वः सु॒तासः॑। गावो॒ न व॑ज्रिन्ध्रस्व॒मोको॒  
अच्छ॑॥ ३२॥

इन्द्रा ग॑हि प्रथ॒मो य॒ज्ञिया॑नाम्। या ते॑ का॒कुत्सु॑कृता॒ या  
वरि॑ष्ठा। यया॒ शश्व॑त्पिब॑सि॒ मध्वं॑ ऊ॒र्मिम्। तया॑ पाहि॒ प्र ते॑  
अध्व॑र्युर॑स्थात्। सन्ते॒ वज्रो॑ वर्ततामिन्द्र॒ गव्युः॑। प्रा॒तर्यु॑जा  
वि बो॑धय। अ॒श्विना॒वेह॑ गच्छतम्। अ॒स्य सोम॑स्य पी॒तये॑।  
प्रा॒तर्यावा॑णा प्रथ॒मा य॑जध्वम्। पुरा॒ गृध्रा॒दर॑रुषः पिबाथः।  
प्रा॒तर॒हि य॒ज्ञम॒श्विना॒ दधा॑ते। प्रश॑सन्ति क॒वयः॑ पूर्॒वभाजः॑।  
प्रा॒तर्य॑जध्वम॒श्विना॑ हि॒नोत॑। न सा॒यम॑स्ति दे॒वया॑ अजु॑ष्टम्।  
उ॒तान्यो॑ अ॒स्मद्य॑जते॒ विचा॑यः। पूर्॒वः पूर्॒वो य॑ज॒मानो॒  
वनी॑यान्॥ ३३॥

चाश्वजिद्यो गच्छतं नो दाशत्रामाभिश्चरामेम सप्रथां भजामहे विशन्तु याह्यर्वाडच्छं पिबाथः षट्॥१३॥—[३]

न॒क्तं जा॒ताऽस्यो॑षधे। रामे॒ कृष्णे॒ असि॑क्रि च। इ॒दं  
र॑जनि रजय। कि॒लासं॑ पलि॒तं च॒ यत्। कि॒लासं॑ च पलि॒तं  
च॑। निरि॒तो ना॑शया॒ पृष॑त्। आ नः॒ स्वो अ॑श्नुतां वर्णः।  
परा॑ श्वे॒तानि॑ पातय। असि॑तं ते नि॒लय॑नम्। आ॒स्थान॑मसि॒तं  
तव॑॥ ३४॥

असि॑क्रियस्योषधे। निरि॒तो ना॑शया॒ पृष॑त्। अ॒स्थिज॑स्य  
कि॒लास॑स्य। त॒नूज॑स्य च॒ यत्त्व॑चि। कृत्यया॑ कृतस्य॒ ब्रह्म॑णा।  
लक्ष्मं॑ श्वे॒तम॑नीनशम्। सरू॒पा नाम॑ ते मा॒ता। सरू॒पो नाम॑

ते पि॒ता। स॒रूपाऽस्योष॑धे सा। स॒रूपमि॑दं कृ॒धि॥३५॥

शुन॑ꣳ हु॒वेम म॒घवा॑न॒मिन्द्र॑म्। अ॒स्मिन्भरे॑ नृ॒तम॑  
वाज॑सातौ। शृ॒ण्वन्त॑मु॒ग्रमू॑तये॒ सम॑त्सु। घ्नन्त॑ वृ॒त्राणि॑ स॒ञ्जित॑  
धना॑नाम्। धू॒नुथ॑ द्यां पर्व॑तान्दा॒शुषे॑ वसु। नि वो॒ वना॑  
जि॒हते॒ याम॑ नो भि॒या। को॒पय॑थ पृथि॒वीं पृ॑श्निमातरः। यु॒धे  
यदु॑ग्राः पृष॑ती॒रयु॑ग्ध्वम्। प्रवे॑पयन्ति॒ पर्व॑तान्। वि॒विश्च॑न्ति  
वन॒स्पती॑न्॥३६॥

प्रोवा॑रत मरुतो दु॒र्मदा॑ इव। देवा॑सः सर्व॑या वि॒शा। पु॒रुत्रा॑  
हि स॒दृङ्ङु॑सि। विशो॒ विश्वा॒ अनु॑ प्र॒भु। स॒मत्सु॑ त्वा हवामहे।  
स॒मत्स्व॑ग्निमव॑से। वा॒जय॑न्तो हवामहे। वाजे॑षु चि॒त्ररा॑धसम्।  
सङ्ग॑च्छ॒ध्वꣳ सं॑वदध्वम्। सं वो॒ मना॑ꣳसि जा॒नता॑म्॥३७॥

दे॒वा भा॑गं यथा॒ पूर्वे॑। स॒ञ्जाना॑ना उ॒पास॑त। स॒मा॒नो म॑न्त्रः  
समि॑तिः स॒मा॒नी। स॒मा॒नं मनः॑ स॒ह चि॑त्तमे॒षाम्। स॒मा॒नं के॒तो  
अ॒भि सꣳ र॑भध्वम्। सं॒ज्ञाने॑न वो ह॒विषा॑ यजामः। स॒मा॒नी  
व आ॑कू॒तिः। स॒मा॒ना हृद॑यानि वः। स॒मा॒नम॑स्तु वो॒ मनः॑।  
यथा॑ वः सुस॒हास॑ति॥३८॥

सं॒ज्ञानं॑ नः स्वैः। सं॒ज्ञान॑म॒रणैः। सं॒ज्ञान॑म॒श्विना॑ यु॒वम्।  
इ॒हास्मा॑सु नि॒यच्छ॑तम्। सं॒ज्ञानं॑ मे बृ॒हस्प॑तिः। सं॒ज्ञानꣳ  
सवि॑ता क॑रत्। सं॒ज्ञान॑म॒श्विना॑ यु॒वम्। इ॒ह मह्यं॑ नि य॑च्छतम्।  
उप॑ च्छा॒यामि॑व घृ॒णैः। अ॒गन्म॑ शर्म ते व॒यम्॥३९॥



अग्ने हिरण्यसन्दृशः। अदब्धेभिः सवितः पायुभिर्द्वम्।  
 शिवेभिर्द्य परिपाहि नो गयम्। हिरण्यजिह्वः सुविताय  
 नव्यसे। रक्षा माकिर्नो अघशंस ईशत। मदेमदे हि नो  
 ददुः। यूथा गवामृजुऋतुः। सङ्गभाय पुरूशता। उभया  
 हस्त्या वसु। शिशीहि राय आ भर॥४०॥

शिप्रिन्वाजानां पते। शचीवस्तवं दंसना। आ तू न  
 इन्द्र भाजय। गोष्वश्वेषु शुभ्रुषु। सहस्रेषु तुवीमघ। यदेवा  
 देवहेडनम्। देवासश्चकृमा वयम्। आदित्यास्तस्मान्मा यूयम्।  
 ऋतस्यर्तेन मुञ्चत। ऋतस्यर्तेनाऽऽदित्याः॥४१॥

यजत्रा मुञ्चतेह मा। यज्ञैर्वो यज्ञवाहसः। आशिक्षन्तो  
 न शेकिम। मेदस्वता यजमानाः। सुचाऽऽज्येन जुह्वतः।  
 अकामा वो विश्वेदेवाः। शिक्षन्तो नोप शेकिम। यदि दिवा  
 यदि नक्तम्। एन एनस्योकरत्। भूतं मा तस्माद्भव्यं च॥४२॥

द्रुपदादिव मुञ्चतु। द्रुपदादिवेन्मुचानः। स्विन्नः स्रात्वी  
 मलादिव। पूतं पवित्रेणेवाऽऽज्यम्। विश्वे मुञ्चन्तु मेनसः।  
 उद्वयं तमसस्परि। पश्यन्तो ज्योतिरुत्तरम्। देवं देवत्रा  
 सूर्यम्। अगन्म ज्योतिरुत्तमम्॥४३॥

तवं कृषिं वनस्पतीं ज्ञानतामसति वयं भेरादित्याश्च नवं च॥१०॥

[४]

वृषा सो अशुः पवते हविष्मान्धसोमः। इन्द्रस्य भाग  
 ऋतयुः शतायुः। स मा वृषाणं वृषभं कृणोतु। प्रियं  
 विशां सर्ववीरं सुवीरम्। कस्य वृषा सुते सचा।

नियुत्वा॑ न्वृष॒भो र॑णत्। वृत्र॒हा सोम॑पीतये। यस्तै॑ शृङ्ग  
वृषो॑नपात्। प्रण॑पात्कुण्ड॒पाय्यः। न्य॑स्मिन्दध्र॒ आ मनः॑॥४४॥

त२ स॒ध्रीची॑रूतयो वृष्णि॑यानि। पौ३स्या॑नि नियुतः  
सश्चुरिन्द्र॑म्। स॒मुद्रं॑ न सिन्ध॑व उ॒क्थशु॑ष्माः। उ॒रुव्यच॑स॒ङ्गिर॒  
आ वि॑शन्ति। इन्द्रा॑य गिरो॒ अनि॑शितसर्गाः। अ॒पः  
प्रेर॑यन्त्सग॑रस्य बु॒ध्रात्। यो अक्षे॑णेव च॒क्रिया॑ शची॑भिः।  
विष्व॑क्त॒स्तम्भं॑ पृथि॒वीमु॑त द्याम्। अक्षो॑दय॒च्छव॑सा  
क्षाम॑बुध्रम्। वार्ण॑वा॒तस्त॑र्विषी॒भिरिन्द्रः॑॥४५॥

दृ॒ढान्यौ॑घ्रादु॒शमा॑न् ओजः॑। अवा॑भिनत्क॒कुभः॑ पर्व॑तानाम्।  
आ नो॑ अग्ने सु॒केतु॑ना। र॒यिं वि॒श्वायु॑पोषसम्। मा॒र्डीकं॑ धेहि  
जी॒वसे॑। त्व२ सोम॑ म॒हे भग॑म्। त्वं यू॒न ऋ॑ताय॒ते। दक्ष॑  
दधा॑सि जी॒वसे॑। रथं॑ यु॒ञ्जते॑ म॒रुतः॑ शु॒भे सु॑गम्। सू॒रो न  
मि॒त्रावरु॑णा गवि॑ष्टिषु॥४६॥

रजा॑सि चि॒त्रा वि॑चरन्ति त॒न्यवः॑। दि॒वः संम्रा॑जा पय॑सा  
न उ॒क्षत॑म्। वाच॑सु॒मित्रा॑वरु॒णावि॑रावतीम्। प॒र्जन्य॑श्चि॒त्रां  
व॑दति त्वि॒षीम॑तीम्। अ॒भ्रा व॑सत म॒रुतः॑ सुमा॒यया॑। द्यां  
व॑र्षय॒तम॑रु॒णाम॑रे॒पस॑म्। अयु॑क्त स॒प्त शु॒न्य्युवः॑। सू॒रो रथ॑स्य  
न॒प्रियः॑। ताभि॑र्याति स्वयु॑क्तिभिः। वहि॑ष्ठेभिर्वि॒हर॑न् यासि  
तन्तु॑म्॥४७॥

अ॒व॒व्यय॑न्नसि॒तं दे॒व व॑स्वः। दवि॑ध्वतो र॒श्मयः॑ सू॒र्यस्य॑।  
च॒र्म॒वावा॑धु॒स्तमो॑ अ॒प्स्वन्तः॑। प॒र्जन्या॑य प्र गा॒यता॑।

दिवस्पुत्राय मीढुषै। स नो यवसमिच्छतु। अच्छा वद तवसं  
गीर्भिराभिः। स्तुहि पर्जन्यं नमसाऽऽविवास। कनिकददृषभो  
जीरदानुः। रेतो दधात्वोषधीषु गर्भम्॥४८॥

यो गर्भमोषधीनाम्। गवां कृणोत्यर्वताम्। पर्जन्यः  
पुरुषीणाम्। तस्मा इदास्ये हविः। जुहोता मधुमत्तमम्।  
इडा नः संयतं करत्। तिस्रो यदग्रे शरदस्त्वामित्। शुचिं  
घृतेन शुचयः सपर्यन्। नामानि चिद्वधिरे यज्ञियानि।  
असूदयन्त तनुवः सुजाताः॥४९॥

इन्द्रश्च नः शुनासीरौ। इमं यज्ञं मिमिक्षतम्। गर्भं धत्तं  
स्वस्तये। ययोरिदं विश्वं भुवनमा विवेश। ययोरानन्दो  
निहितो महश्च। शुनासीरावृतुभिः संविदानौ। इन्द्रवन्तौ  
हविरिदं जुषेथाम्। आघाये अग्निमिन्धते। स्तृणन्ति  
बर्हिरानुषक्। येषामिन्द्रो युवा सखा। अग्न इन्द्रश्च  
मेदिना। हथो वृत्राण्यप्रति। युवश्च हि वृत्रहन्तमा। याभ्याश्च  
सुवरजयन्नग्र एव। यावातस्थतुर्भुवनस्य मध्ये। प्रचर्षणी  
वृषणा वज्रबाहू। अग्नी इन्द्रावृत्रहणा हुवे वाम्॥५०॥

मन् इन्द्रो गर्विष्ठिषु तन्तुं गर्भं सुजाताः सखा सुत च॥७॥ [५]

उत नः प्रिया प्रियासु। सप्तस्वसा सुजुष्टा। सरस्वती  
स्तोम्याऽभूत्। इमा जुह्वानायुष्मदा नमोभिः। प्रति स्तोमश्च  
सरस्वति जुषस्व। तव शर्मन्प्रियतमे दधानाः। उपस्थेयाम  
शरणं न वृक्षम्। त्रीणि पदा विचक्रमे। विष्णुर्गोपा अदाभ्यः।

ततो॒ धर्मा॑णि धा॒रयन्॑॥५१॥

तद॑स्य प्रि॒यम॒भि पाथो॑ अश्याम्। नरो॒ यत्र॑ देव॒यवो॑  
मद॑न्ति। उ॒रु॒क्र॒मस्य॑ स हि बन्धु॑रि॒त्था। विष्णोः॑ पु॒दे पर॑मे  
मध्व॑ उ॒त्सः। क्र॒त्वा॒दा अ॑स्थु श्रेष्ठः। अ॒द्य त्वा॑ व॒न्वन्त्सु॑रे॒कणाः॑।  
मर्त॑ आनाश सुवृ॒क्तिम्। इ॒मा ब्र॑ह्म ब्रह्मवाह। प्रि॒या त॒ आ  
ब॒र्हिः सी॑द। वी॒हि सूर॑ पुरो॒डाशम्॑॥५२॥

उप॑ नः सू॒नवो॑ गि॒रः। शृ॒ण्वन्त्व॑मृ॒तस्य॑ ये। सु॒मृ॒डी॒का  
भ॑वन्तु नः। अ॒द्या नो॑ देव सवि॒तः। प्र॒जाव॑त्सावीः सौभ॑गम्।  
परा॑ दुःष्वप्रि॒यः सु॒व। वि॒श्वानि॑ देव सवि॒तः। दुरि॑तानि॒ परा॑  
सु॒व। यद्भ॒द्रं तन्म॒ आ सु॑व। शुचि॑म॒र्कैर्बृ॑हस्पतिम्॥५३॥

अ॒ध्वरे॑षु नमस्यत। अ॒ना॒म्यो॒ज आ च॑के। या धा॒रय॑न्त दे॒वा  
सु॒दक्षा॑ दक्ष॒पिता॑रा। अ॒सुर्या॑य प्रम॒हसा॑। स इत् क्षेति॑ सु॒धित॑  
ओ॒क॑सि स्वे। तस्मा॑ इडा॒ पि॒न्वते॑ वि॒श्वदा॑नी। तस्मै॑ वि॒शः  
स्व॒यमे॒वान॑मन्ति। यस्मि॑न्ब्र॒ह्मा रा॒ज॑नि॒ पूर्वं॑ एति॑। स॒कृ॒तिमि॒न्द्र  
स॒च्यु॑तिम्। स॒च्यु॑तिं ज॒घन॑च्युतिम्॥५४॥

क॒नात्का॒भान्न॑ आ भ॑र। प्र॒य॒प्स्यन्नि॑व स॒क्थ्यौ॑। वि  
न॑ इन्द्र मृ॒धो ज॑हि। कनी॑खुनदिव सा॒पय॑न्। अ॒भि नः  
सु॒ष्टु॑तिं नय। प्र॒जाप॑तिः स्त्रि॒यां यशः॑। मु॒ष्कयो॑र॒दधा॑त्सप॒म्।  
का॒मस्य॑ तृ॒प्तिमा॑न॒न्दम्। तस्या॑ग्ने भाजये॒ह मा॑। मोदः॑ प्रमो॒द  
आ॑न॒न्दः॥५५॥

मुष्कयोर्निहितः सपः। सृत्वेव कामस्य तृप्याणि।  
 दक्षिणानां प्रतिग्रहे। मनसश्चित्तमाकूतिम्। वाचः  
 सत्यमशीमहि। पशूनां रूपमन्नस्य। यशः श्रीः श्रयतां  
 मयि। यथाऽहमस्या अतृपः स्त्रियै पुमान्। यथा स्त्री  
 तृप्यति पुंसि प्रिये प्रिया। एवं भगस्य तृप्याणि॥५६॥

यज्ञस्य काम्यः प्रियः। ददामीत्यग्निर्वदति। तथेति वायुराह  
 तत्। हन्तेति सत्यं चन्द्रमाः। आदित्यः सत्यमोमिति।  
 आपस्तथ्सत्यमा भरन्। यशो यज्ञस्य दक्षिणाम्। असौ  
 मे कामः समृद्धताम्। न हि स्पशमविदन्नन्यमस्मात्।  
 वैश्वानरात्पुंरपुतारमग्नेः॥५७॥

अथेममन्थन्नमृतममूराः। वैश्वानरं क्षेत्रजित्याय देवाः।  
 येषामिमे पूर्वे अर्मास आसन्। अयूपाः सन्न विभृता पुरूणि।  
 वैश्वानर त्वया ते नुत्ताः। पृथिवीमन्यामभितस्थुर्जनांसः।  
 पृथिवीं मातरं महीम्। अन्तरिक्षमुप ब्रुवे। बृहतीमृतये  
 दिवम्। विश्वं बिभर्ति पृथिवी॥५८॥

अन्तरिक्षं वि पंप्रथे। दुहे द्यौर्बृहती पयः। न ता नशन्ति  
 न दंभाति तस्करः। नैनां अमित्रो व्यथिरादधर्षति। देवाश्च  
 याभिर्यजते ददाति च। ज्योगित्ताभिः सचते गोपतिः सह।  
 न ता अर्वा रेणुकंकाटो अश्नुते। न सःस्कृतत्रमुप यन्ति  
 ता अभि। उरुगायमभयं तस्य ता अनु। गावो मर्त्यस्य वि

चरन्ति यज्वनः॥५९॥

रात्री व्यख्यदायती। पुरुत्रा देव्यक्षभिः। विश्वा अधि-  
श्रियोऽधित। उप ते गा इवाकरम्। वृणीष्व दुहितर्दिवः।  
रात्री स्तोमं न जिग्युषीं। देवीं वाचमजनयन्त देवाः। तां  
विश्वरूपाः पशवो वदन्ति। सा नो मन्त्रेषमूर्जं दुहाना।  
धेनुर्वागस्मानुप सुष्टुतैतु॥६०॥

यद्वाग्वदन्त्यविचेतनानि। राष्ट्रीं देवानां निषसाद मन्द्रा।  
चतस्र ऊर्जं दुदुहे पयांसि। क्वं स्विदस्याः परमं जंगाम।  
गौरी मिमाय सलिलानि तक्षती। एकपदी द्विपदी सा  
चतुष्पदी। अष्टापदी नवपदी बभूवुषीं। सहस्राक्षरा परमे  
व्योमन्। तस्यां समुद्रा अधि विक्षरन्ति। तेन जीवन्ति  
प्रदिशश्चतस्रः॥६१॥

ततः क्षरत्यक्षरम्। तद्विश्वमुप जीवति। इन्द्रासूरा  
जनयन्विश्वकर्मा। मरुत्वां अस्तु गुणवान्सजातवान्।  
अस्य स्नुषा श्वशुरस्य प्रशिष्टिम्। सपत्ना वाचं मनसा  
उपासताम्। इन्द्रः सूरौ अतरद्रजांसि। स्नुषा सपत्ना  
श्वशुरोऽयमस्तु। अयं शत्रूञ्जयतु जर्हृषाणः। अयं  
वाजं जयतु वाजंसातौ। अग्निः क्षत्रभृदनिभृष्टमोजः।  
सहस्रियो दीप्यतामप्रयुच्छन्। विभ्राजमानः समिधा न  
उग्रः। आऽन्तरिक्षमरुहदगुन्द्याम्॥६२॥

धारयन्पुरोडाशं बहुस्पतिं जुघनंच्युतिमानन्दो भगंस्य तृप्याण्यग्नेः पृथिवी यज्वन एतु प्रदिशश्चतस्रो वाजंसातौ चत्वारि

च॥१२॥

[६]

वृषाँऽस्य॑ शुर्वृष॑भाय॑ गृह्यसे। वृषा॑ऽयमु॒ग्रो नृ॒चक्ष॑से।  
 दि॒व्यः क॑र्म॒ण्यो हि॒तो बृ॒हन्नाम॑। वृष॑भस्य॒ या क॒कुत्।  
 वि॒षूवान् वि॒ष्णो भव॑तु। अ॒यं यो मा॑म॒को वृषाँ॑। अथो॒ इन्द्र॑  
 इव॑ दे॒वेभ्यः॑। वि ब्र॑वीतु॒ जने॑भ्यः। आ॒युष्मन्तं॑ वर्च॑स्वन्तम्।  
 अथो॒ अधि॑पतिं वि॒शाम्॥६३॥

अस्याः पृथिव्या अध्यक्षम्। इममिन्द्र वृषभं कृणु। यः  
 सुशृङ्गः सुवृषभः। कल्याणो द्रोण आहितः। कार्षीवल  
 प्रगाणेन। वृषभेण यजामहे। वृषभेण यजमानाः। अक्रूरेणेव  
 सर्पिषाँ। मृद्धश्च सर्वा इन्द्रेण। पृतनाश्च जयामसि॥६४॥

यस्यायमृषभो हविः। इन्द्राय परिणीयते। जयाति  
 शत्रुमायन्तम्। अथो हन्ति पृतन्यतः। नृणामहं प्रणीरसत्।  
 अग्रं उद्धिन्दतामसत्। इन्द्र शुष्मं तनुवा मेरयस्व। नीचा  
 विश्वा अभितिष्ठाभिमातीः। नि शृणीह्याबाधं यो नो अस्ति।  
 उरुं नो लोकं कृणुहि जीरदानो॥६५॥

प्रेह्यभि प्रेहि प्र भरा सहस्व। मा विवेनो वि शृणुष्व।  
 जनेषु। उदीडितो वृषभ तिष्ठ शुष्मैः। इन्द्र शत्रून्पुरो अस्माकं  
 युध्य। अग्रे जेता त्वं जय। शत्रून्सहस ओजसा। वि शत्रून्  
 विमृधो नुद। एतं ते स्तोमं तुविजात विप्रः। रथं न धीरः  
 स्वपा अतक्षम्। यदीदग्रे प्रतित्वं देव हर्याः॥६६॥

सुवर्वतीरुप ए॒ना जये॑म। यो घृ॒तेना॒भिमा॑नितः। इन्द्र॑  
जैत्राय॑ जज्ञिषे। स नः॑ सङ्का॑सु पारय। पृ॒त॒ना॒साह्ये॑षु च।  
इन्द्रो॑ जिगाय॑ पृथि॒वीम्। अ॒न्तरि॑क्ष॒ः सुव॑र्म॒हत्। वृ॒त्र॒हा  
पु॒रुचे॑तनः। इन्द्रो॑ जिगाय॑ सह॑सा॒ सहा॑सि। इन्द्रो॑ जिगाय॑  
पृ॒त॒नानि॑ वि॒श्वाम्॥६७॥

इन्द्रो॑ जा॒तो वि॒ पुरो॑ रु॒रोज। स नः॑ पर॒स्पा वरि॑वः  
कृ॒णोतु। अ॒यं कृ॒तुरगृ॑भीतः। वि॒श्व॒जिदु॒द्भिदि॒त्सोमः॑।  
ऋषि॑र्वि॒प्रः काव्ये॑न। वा॒युर॑ग्रे॒गा यज्ञ॑प्रीः। सा॒कङ्ग॑न्मन॑सा  
य॒ज्ञम्। शि॒वो नि॒युद्धिः॑ शि॒वाभिः॑। वा॒यो शु॒क्रो अ॒यामि॑ ते।  
म॒ध्वो अग्रं॑ दि॒र्विष्टि॑षु॥६८॥

आ या॑हि सोम॑ पीतये। स्वा॒रु॒हो दे॒व नि॒युत्व॑ता। इ॒ममि॑न्द्र  
व॒र्धय॑ क्ष॒त्रिया॑णाम्। अ॒यं वि॒शां वि॒श्वति॑रस्तु॒ राजा॑। अ॒स्मा  
इन्द्र॑ म॒हि वर्चा॑सि धे॒हि। अ॒व॒र्चसं॑ कणु॒हि शत्रु॑मस्य। इ॒ममा  
भ॑ज॒ ग्रामे॑ अ॒श्वेषु॑ गो॒षु। नि॒र॒मुं भ॑ज॒ योऽमि॑त्रो॒ अस्य॑। व॒र्ष्मन्  
क्ष॒त्रस्य॑ क॒कुभि॑ श्रयस्व। ततो॑ न उ॒ग्रो वि॑ भ॑जा॒ वसू॑नि॥६९॥

अ॒स्मे द्या॑वापृथि॒वी भूरि॑ वा॒मम्। स॒न्दुहा॑थां घ॒र्मदु॑धे॒व  
धे॒नुः। अ॒यं राजा॑ प्रि॒य इन्द्र॑स्य भूयात्। प्रि॒यो  
गवा॑मोष॑धीनामु॒तापा॑म्। यु॒न॒ज्मिं त॑ उत्त॒राव॑न्त॒मिन्द्र॑म्। येन॑  
जया॑सि न परा॒ जया॑सै। स त्वा॑ऽक॒रेक॑वृष॒भं स्वाना॑म्।  
अथो॑ राज॒न्नुत्त॑मं मा॒न॒वाना॑म्। उत्त॑र॒स्त्वम॑धरे॒ ते स॒पत्नाः॑।  
एक॑वृषा॒ इन्द्र॑सखा जिगी॒वान्॥७०॥



विश्वा॒ आशाः॒ पृ॒त॒नाः॒ स॒ञ्ज॒यं॒ ज॒यन्। अ॒भि तिष्ठ॑ शत्रू॒य॒तः॒  
स॒ह॒स्व। तु॒भ्यं॒ भ॒रन्ति॑ क्षि॒तयो॑ यविष्ठ। ब॒लिम॑ग्रे अ॒न्ति॒त  
ओ॒त दू॒रात्। आ भ॒न्दिष्ठ॑स्य सु॒म॒तिं चि॑किद्धि। बृ॒ह॒तै  
अ॒ग्रे म॒हि श॒र्म भ॒द्रम्। यो दे॒ह्यो अ॒न॒म॒य॒द्व॒ध॒स्त्रैः। यो  
अ॒र्य॒प॒त्नीरु॒षसं॑श्च॒कार॑। स नि॒रु॒ध्या न॒हुषो॑ य॒ह्यो अ॒ग्निः।  
वि॒शंश्च॑क्रे ब॒लि॒ह॒तः स॒हो॒भिः॥ ७१॥

प्र स॒द्यो अ॒ग्रे अ॒त्यैष्य॑न्यान्। आ॒वि॒र्य॑स्मै चा॒रु॒त॒रो ब॒भूथ॑।  
ई॒डे॒न्यो व॒पुष्यो॑ वि॒भावो॑। प्रि॒यो वि॒शाम॑ति॒थि॒र्मानु॑षीणाम्।  
ब्र॒ह्म॒ज्ये॒ष्ठा वी॒र्या॑ स॒म्भृ॒तानि॑। ब्र॒ह्मा॒ग्रे ज्येष्ठं॑ दि॒व॒मा त॑तान।  
ऋ॒तस्य॑ ब्र॒ह्म प्र॑थ॒मो॒त ज॑ज्ञे। तेना॒र्ह॒ति ब्र॒ह्म॒णा स्पर्धि॑तुङ्कः।  
ब्र॒ह्म सु॒चो घृ॒तव॑तीः। ब्र॒ह्म॒णा स्वर॑वो मि॒ताः॥ ७२॥

ब्र॒ह्म य॒ज्ञस्य॑ तन्त॑वः। ऋ॒त्वि॒जो ये ह॑वि॒ष्कृतः॑।  
शृ॒ङ्गा॒णीवे॒च्छृ॒ङ्गि॒णां स॒न्द॒दृ॒श्रिरे॑। च॒षाल॑वन्तः स्वर॑वः  
पृ॒थि॒व्याम्। ते दे॒वासः॑ स्वर॑वस्त॒स्थि॒वांसः॑। नमः॑ स॒खि॒भ्यः  
स॒न्ना॒न्माऽव॑गात। अ॒भिभू॑र॒ग्निर॑तर॒द्र॒जांसि॑। स्पृ॒धो वि॒ह॒त्य  
पृ॒त॒ना अ॒भि॒श्रीः। जु॒षा॒णो म॒ आ॒हु॒तिं मा॒म॒हि॒ष्ट। ह॒त्वा  
स॒प॒त्नान् व॒रि॑वस्करन्नः। ई॒शानं॑ त्वा॒ भुव॑नानाम॒भि॒श्रिय॑म्।  
स्तौ॒म्य॒ग्र उ॒रु॒कृतं॑ सु॒वीर॑म्। ह॒वि॒र्जु॒षाणः॑ स॒प॒त्नां  
अ॒भिभू॑र॒सि। ज॒हि शत्रूँ॑ र॒प॒ मृ॒धो नु॒द॒स्व॥ ७३॥

स प्र॒त्न॒वन्न॒वी॒यसा॑ । अ॒ग्ने॑ द्यु॒म्नेन॑ सं॒यता॑ । बृ॒हत्त॑तन्थ  
भा॒नुना॑ । न॒वं नु॑ स्तोम॑म॒ग्नये॑ । दि॒वः श्ये॑नाय॑ जी॒जन॑म् । वसोः॑  
कु॒वि॒द्वना॑ति॒ नः । स्वा॒रु॒हा यस्य॑ श्रि॒यो दृ॒शे । र॒यिर्वी॒रव॑तो  
यथा॑ । अ॒ग्ने॑ य॒ज्ञस्य॑ चे॒ततः॑ । अ॒दाभ्यः॑ पु॒रए॒ता ॥ ७४ ॥

अ॒ग्निर्वि॑शां मा॒नु॒षीणा॑म् । तू॒र्णी रथः॑ स॒दा न॒वः । न॒वः  
सोमा॑य वा॒जिनै॑ । आ॒ज्यं प॑य॒सोऽज॑नि । जुष्ट॑ शुचि॑तमं  
वसु॑ । न॒वः सोम॑ जुष॒स्व नः । पी॒यूष॑स्ये॒ह तृ॑ष्णु॒हि । यस्ते॑  
भा॒ग ऋ॒ता व॒यम् । न॒वस्य॑ सोम॑ ते व॒यम् । आ सु॑म॒तिं  
वृ॒णीम॑हे ॥ ७५ ॥

स नो॑ रा॒स्व स॒ह॒स्रिणः॑ । न॒वः ह॒विर्जु॑ष॒स्व नः । ऋ॒तुभिः॑  
सोम॑ भू॒तम॑म् । तद॒ङ्गं प्र॑ति॒हर्य॑ नः । रा॒ज॒न्सोम॑ स्व॒स्तये॑ ।  
न॒वः स्तोम॑न्न॒वः ह॒विः । इ॒न्द्रा॒ग्निभ्यां॑ नि वे॒दय॑ । त॒ज्जु॑षे॒ताः  
सचे॑तसा । शुचि॑ नु स्तोमं॑ न॒वजा॑तम॒द्य । इ॒न्द्रा॒ग्नी वृ॑त्र॒हणा॑  
जुषे॒थाम् ॥ ७६ ॥

उ॒भा हि वा॑ सु॒हवा॒ जोह॑वीमि । ता वा॒जः स॒द्य उ॑श॒ते  
धे॒ष्ठा । अ॒ग्निरि॒न्द्रो न॒वस्य॑ नः । अ॒स्य ह॒व्यस्य॑ तृ॒प्यता॑म् ।  
इ॒ह दे॒वो स॑ह॒स्रिणो॑ । य॒ज्ञं न॒ आ हि॑ गच्छ॑ताम् । वसु॑म॒न्तः  
सुव॑र्वि॒दम॑ । अ॒स्य ह॒व्यस्य॑ तृ॒प्यता॑म् । अ॒ग्निरि॒न्द्रो न॒वस्य॑ नः ।  
वि॒श्वान्दे॒वाः स्त॑र्पयत ॥ ७७ ॥

ह॒विषो॑ऽस्य न॒वस्य॑ नः । सुव॑र्वि॒दो हि॑ ज॒ज्ञिरे॑ । ए॒दं  
ब॒रु॒हिः सु॑ष्ट॒रीमा॒ नवे॑न । अ॒यं य॒ज्ञो य॒ज॑मानस्य भा॒गः । अ॒यं

बभूव भुवनस्य गर्भः। विश्वे देवा इदमद्यागमिष्ठाः। इमे नु  
द्यावापृथिवी समीची। तन्वाने यज्ञं पुरुपेशसन्धिया। आऽस्मै  
पृणीतां भुवनानि विश्वा। प्रजां पुष्टिममृतं नवेन॥७८॥

इमे धेनू अमृतं ये दुहातै। पयस्वत्युत्तरामेतु पुष्टिः। इमं  
यज्ञं जुषमाणे नवेन। समीची द्यावापृथिवी घृताची। यविष्ठो  
हव्यवाहनः। चित्रभानुर्घृतासुतिः। नवजातो वि रोचसे।  
अग्ने तत्ते महित्वनम्। त्वमग्ने देवताभ्यः। भागे देव न  
मीयसे॥७९॥

स एना विद्वान् यक्ष्यसि। नवः॑ स्तोमं जुषस्व नः।  
अग्निः प्रथमः प्राश्नातु। स हि वेद यथा हविः। शिवा  
अस्मभ्यमोषधीः। कृणोतु विश्वचर्षणिः। भद्रान्नः श्रेयः  
समनैष्ट देवाः। त्वयाऽवसेन समशीमहि त्वा। स नो  
मयोभूः पितो आ विशस्व। शं तोकाय तनुवै स्योनः। एतमु  
त्यं मधुना संयुतं यवम्। सरस्वत्या अधिमनावचर्कषुः।  
इन्द्र आसीत्सीरपतिः शतक्रतुः। नाशा आसन्मरुतः  
सुदानवः॥८०॥

पुरेता वृणीमहे जुषेथान्तर्पयतामृतन्नवेन मीयसे स्योनश्चत्वारि च॥७९॥ [८]

जुष्टश्चक्षुषो जुष्टीनरो नक्तज्ञाता वृषास उत नो वृषाऽस्युःशुः सप्रब्रवदष्टौ॥८॥

जुष्टो मन्युर्भगो जुष्टी नरो हरिवर्षसङ्ग्रिः शिप्रिन्वाजानामुत नः प्रिया यद्वाग्वदन्तो विश्वा आशा अशीतिः॥८०॥

जुष्टः सुदानवः॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके चतुर्थः  
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ पञ्चमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके पञ्चमः प्रपाठकः ॥

प्रा॒णो र॑क्षति॒ विश्व॑मेज॑त्। इ॒र्यो भू॑त्वा बहु॒धा ब॒हूनि॑।  
स इ॒त्सर्वं॑ व्या॒नशे॑। यो दे॒वो दे॒वेषु॑ वि॒भूर॑न्तः। आ॒वृ॒दूदा॑त्  
क्षेत्रि॒यध्व॑गद्वृषा॑। तमि॒त्प्रा॒णं म॒न॒सोप॑ शिक्ष॒त। अ॒ग्रं  
दे॒वाना॑मि॒दम॑न्तु नो ह॒विः। म॒न॒सश्चि॑त्ते॒दम्। भू॒तं भ॒व्यं च  
गु॒प्यते॑। तद्धि दे॒वेष्व॑ग्रि॒यम्॥१॥

आ न॑ ए॒तु पु॒रश्च॑रम्। स॒ह दे॒वैरि॑म॒ हव॑म्। म॒नः  
श्रेय॑सि॒श्रेय॑सि। क॒र्मन् य॒ज्ञप॑तिं दध॑त्। जु॒षता॑ मे वा॒ग्नि॒द॒  
ह॒विः। वि॒रा॒ड्वै॒वी पु॒रोहि॑ता। ह॒व्य॒वा॒डन॑पायिनी। यया॑ रू॒पाणि॑  
बहु॒धा वद॑न्ति। पेशा॑सि दे॒वाः प॑र॒मे ज॒नित्रे॑। सा नो॑  
वि॒रा॒डन॑पस्फुरन्ती॥२॥

वाग्दे॒वी जु॑षतामि॒द॒ ह॒विः। चक्षु॑र्दे॒वाना॑ ज्योति॑र॒मृते॑  
न्य॑क्तम्। अ॒स्य वि॒ज्ञाना॑य बहु॒धा नि॒धीय॑ते। तस्य॑  
सु॒म्नम॑शीमहि। मा नो॑ हासीद्विचक्ष॑णम्। आ॒युरि॒न्नः  
प्रती॑र्यताम्। अ॒न॒न्धाश्चक्षु॑षा व॒यम्। जी॒वा ज्योति॑रशीमहि।  
सुव॒ज्योति॑रु॒तामृ॑तम्। श्रोत्रे॑ण भ॒द्रमु॑त शृ॒ण्वन्ति स॒त्यम्।  
श्रोत्रे॑ण वाचं बहु॒धोद्य॑मानाम्। श्रोत्रे॑ण मोद॑श्च मह॑श्च श्रूय॑ते।  
श्रोत्रे॑ण सर्वा दि॒श आ शृ॑णोमि। येन॒ प्रा॒च्या उ॒त दक्षि॑णा।  
प्रती॑च्यै दि॒शः शृ॑ण्वन्त्यु॒त्तरा॑त्। तदि॒च्छ्रोत्रं॑ बहु॒धोद्य॑मानम्।

अ॒रान्न ने॒मिः परि॒ सर्वं॑ बभूव॥३॥

अग्रियमनपस्फुरन्ती सत्यं सप्त च॥३॥

[१]

उ॒देहि॑ वाजि॒न्यो अ॑स्य॒पस्व॑न्तः। इ॒दं रा॒ष्ट्रमा॑ वि॒श  
सू॒नृता॑वत्। यो रोहि॑तो वि॒श्वमि॑दं ज॒जान॑। स नो रा॒ष्ट्रेषु॑  
सु॒धि॒तान्द॑धातु। रोह॑रु॒रोह॑रु॒ रोहि॑त आरु॒रोह॑। प्र॒जाभि॑र्वृद्धिं  
ज॒नुषा॑मुपस्थम्। ताभिः स॑र॒ब्धो अ॑विद॒त्थदु॑र्वीः। गा॒तुं  
प्र॒पश्य॑न्निह रा॒ष्ट्रमा॑ऽहाः। आ॑ऽहा॒र्षी॑द्रा॒ष्ट्रमि॑ह रोहि॑तः। मृ॒धो  
व्या॑स्थ॒दभ॑यं नो अस्तु॥४॥

अ॒स्मभ्य॑ द्यावापृथि॒वी श॑क्करीभिः। रा॒ष्ट्रं दु॑हाथामिह  
रे॒वती॑भिः। वि॒मम॑र्श॒ रोहि॑तो वि॒श्वरू॑पः। स॒माच॑क्राणः  
प्र॒रुहो॑ रुह॑श्च। दि॒वं ग॒त्वाय॑ मह॒ता म॑हिम्ना। वि नो रा॒ष्ट्रमु॑नन्तु  
पय॑सा॒ स्वेन॑। यास्ते वि॒शस्त॑पसा॒ सं ब॑भूवुः। गा॒यत्रं  
व॒त्सम॑नु तास्त॒ आऽगुः॑। तास्त्वा वि॑शन्तु मह॑सा॒ स्वेन॑। सं  
मा॑ता पु॒त्रो अ॒भ्येतु॑ रोहि॑तः॥५॥

यू॒यमु॑ग्रा मरुतः पृ॒श्निमा॑तरः। इन्द्रेण स॒युजा॑ प्रमृ॒णीथ॑  
शत्रून्। आ वो रोहि॑तो अशृ॒णोद॑भिद्यवः। त्रि॒सं॑प्तासो  
मरुतः स्वा॒दुस॑म्मुदः। रोहि॑तो द्यावापृथि॒वी ज॑जान।  
तस्मि॑स्तन्तु॒ परमे॑ष्ठी त॑तान। तस्मि॑ञ्छि॒श्रिये अ॒ज  
एक॑पात्। अ॒दृह॑द्यावापृथि॒वी ब॑लेन। रोहि॑तो द्यावापृथि॒वी  
अ॒दृह॑त्। तेन॒ सु॒वः स्त॑भितं तेन॒ नाकः॑॥६॥

सो अ॒न्तरि॑क्षे रज॑सो वि॒मानः॑। तेन॑ दे॒वाः सु॒व॒रन्व॑विन्दन्।

सुशेवं त्वा भानवो दीदिवा९सम्। समग्रासो जुह्वो जातवेदः।  
उक्षन्ति त्वा वाजिनमा घृतेन। स९समग्रे युवसे भोजनानि।  
अग्रे शर्ध महते सौभगाय। तवं द्युमन्युत्तमानि सन्तु।  
सञ्जोस्पत्य९ सुयममा कृणुष्व। शत्रूयतामभि तिष्ठ।  
महा९सि॥७॥

अस्वेतु रोहितो नाको महा९सि॥४॥

[२]

पुनर्न इन्द्रो मघवा ददातु। धनानि शक्रो धन्यः सुराधोः।  
अर्वाचीनं कृणुतां याचितो मनः। श्रुष्टी नो अस्य हविषो  
जुषाणः। यानि नोऽजिनं धनानि। जहर्थ शूर मन्युना।  
इन्द्रानुविन्द नस्तानि। अनेन हविषा पुनः। इन्द्र आशाभ्यः  
परि। सर्वाभ्योऽभयं करत्॥८॥

जेता शत्रून् विचर्षणिः। आकूत्यै त्वा कामाय त्वा  
समृधे त्वा। पुरो दधे अमृतत्वाय जीवसे। आकूतिमस्यावसे।  
काममस्य समृद्धौ। इन्द्रस्य युञ्जते धियः। आकूतिं देवीं  
मनसः पुरो दधे। यज्ञस्य माता सुहवा मे अस्तु। यदिच्छामि  
मनसा सकामः। विदेयमेनद्धृदये निविष्टम्॥९॥

सेदग्निरग्नी९रत्यैत्यन्यान्। यत्र वाजी तनयो वीडुपाणिः।  
सहस्रपाथा अक्षरा समेति। आशानां त्वाऽऽशापालेभ्यः।  
चतुर्भ्यो अमृतैभ्यः। इदं भूतस्याध्यक्षेभ्यः। विधेम हविषा  
वयम्। विश्वा आशा मधुना स९ सृजामि। अनमीवा आप  
ओषधयो भवन्तु। अयं यजमानो मृधो व्यस्यताम्॥१०॥

अ॒गृ॒भी॒ताः प॒श॒वः स॒न्तु स॒र्वे। अ॒ग्निः सो॒मो व॒रु॒णो  
मि॒त्र इन्द्रः॑। बृ॒ह॒स्प॒तिः स॒वि॒ता यः स॒ह॒स्री। पू॒षा नो  
गो॒भि॒र॒व॒सा स॒र॒स्व॒ती। त्वष्टा॑ रू॒पाणि॑ स॒म॒न॒क्तु य॒ज्ञैः। त्वष्टा॑  
रू॒पाणि॑ द॒ध॒ती स॒र॒स्व॒ती। पू॒षा भ॒ग॒ः स॒वि॒ता नो॑ द॒दा॒तु।  
बृ॒ह॒स्प॒ति॒र्द॒द॒दिन्द्रः॑ स॒ह॒स्र॒म्। मि॒त्रो दा॒ता व॒रु॒णः सो॒मो  
अ॒ग्निः॥११॥

क॒र॒त्रि॒वि॒ष्टम॒स्य॒ता॒न्न॒वं च॥४॥

[३]

आ नो॑ भ॒र॒ भ॒ग॒मिन्द्र॑ द्यु॒म॒न्त॒म्। नि ते॑ दे॒ष्ण॒स्य॑ धी॒महि॑  
प॒रे॒के। उ॒र्व इ॒व प॒प्र॒थे का॒मो अ॒स्मे। त॒मा॒पृ॒णा व॒सु॒प॒ते  
व॒सू॒नाम्। इ॒मं का॒मं म॒न्द॒या गो॒भि॒र॒श्वैः। च॒न्द्र॒व॒ता रा॒ध॒सा  
प॒प्र॒थ॒श्च। सु॒व॒र्य॒वो म॒ति॒भि॒स्तु॒भ्यं वि॒प्राः। इन्द्रा॑य॒ वा॒हः  
कु॒शि॒का॒सो अ॒क्र॒न्। इन्द्र॑स्य॒ नु वी॒र्या॑णि॒ प्र॒वो॒च॒म्। या॒नि  
च॒का॒रं प्र॒थ॒मा॒नि व॒ज्री॥१२॥

अ॒ह॒न्न॒हि॒म॒न्व॒प॒स्त॑त॒र्द। प्र॒व॒क्ष॒णा॑ अ॒भि॒न॒त्प॒र्व॒ता॒नाम्।  
अ॒ह॒न्न॒हिं प॒र्व॒ते शि॒श्रि॒या॒ण॒म्। त्वष्टा॑ऽस्मै॒ व॒ज्र॑ऽस्व॒र्य॑न्त॒तक्ष॑।  
वा॒श्रा इ॒व धे॒न॒वः स्य॒न्द॑मा॒नाः। अ॒ञ्जः स॒मु॒द्र॒म॒वं ज॒ग्मु॒रा॒पः।  
वृ॒षा॒य॒मा॒णोऽवृ॒णी॒त सो॒म॒म्। त्रि॒क॑द्रु॒केष्व॒पि॒ब॒ध्स्म॒त॒स्य॑। आ  
सा॒य॒कं म॒घ॒वा द॒त्त॒ व॒ज्र॒म्। अ॒ह॒न्ने॒नं प्र॒थ॒म॒जा म॒ही॒नाम्॥१३॥

यदिन्द्रा॑ह॒न्प्र॒थ॒म॒जा म॒ही॒नाम्। आ॒न्मा॒यि॒ना॒म॒मि॒नाः प्रो॒त  
मा॒याः। आ॒थ्सू॒र्यं ज॒न॒य॒न्द्या॒मु॒षा॒स॒म्। ता॒दी॒क्रा श॒त्रू॒न्

किलाविविध्से। अहन्वृत्रं वृत्रतरं व्यसम्। इन्द्रो वज्रेण  
महता वधेन। स्कन्धासीव कुलिशेनाविवृक्णा। अहिः  
शयत उपपृक्पृथिव्याम्। अयोध्येव दुर्मद आ हि जुह्वे।  
महावीरं तुविबाधमृजीषम्॥१४॥

नातारीरस्य समृतिं वधानाम्। स रुजानाः पिपिष  
इन्द्रशत्रुः। विश्वो विहाया अरतिः। वसुर्दधे हस्ते दक्षिणे।  
तरणिर्न शिश्रथत्। श्रवस्यया न शिश्रथत्। विश्वस्मा  
इदिषुध्यसे। देवत्रा हव्यमूहिषे। विश्वस्मा इत्सुकृते  
वारमृण्वति। अग्निद्वारा व्यृण्वति॥१५॥

उदुज्जिहानो अभि काममीरयन्। प्रपृश्नन्विश्वा भुवनानि  
पूर्वथा। आ केतुना सुषमिद्धो यजिष्ठः। कामं नो अग्ने  
अभिहर्य दिग्भ्यः। जुषाणो हव्यममृतेषु दृढ्यः। आ नो  
रयिं बहुलां गोमतीमिषम्। नि धेहि यक्षदमृतेषु भूषन्।  
अश्विना यज्ञमागतम्। दाशुषः पुरुदससा। पूषा रक्षतु नो  
रयिम्॥१६॥

इमं यज्ञमश्विना वर्धयन्ता। इमौ रयिं यजमानाय धत्तम्।  
इमौ पशून् रक्षतां विश्वतो नः। पूषा नः पातु सदमप्रयच्छन्।  
प्रते महे सरस्वति। सुभगे वाजिनीवति। सत्यवाचे भरे  
मतिम्। इदं ते हव्यं घृतवत्सरस्वति। सत्यवाचे प्रभरेमा  
हवीषि। इमानि ते दुरिता सौभगानि। तेभिर्वयं सुभगांसः  
स्याम॥१७॥

वज्रहानामृजीषं व्यृण्वति रक्षतु नो रयिं सौभगान्येकं च॥६॥ [४]



य॒ज्ञो रा॒यो य॒ज्ञ ई॒शे वसू॑नाम्। य॒ज्ञः स॒स्याना॑मु॒त  
सु॑क्षि॒तीना॑म्। य॒ज्ञ इ॒ष्टः पू॒र्वचि॑त्तिं दधातु। य॒ज्ञो ब्र॑ह्म॒ण्वाꣳ  
अ॒प्येतु॑ दे॒वान्। अ॒यं य॒ज्ञो वर्ध॑तां गो॒भिरश्वैः॑। इ॒यं वेदिः  
स्व॒प॒त्या सु॒वीरा॑। इ॒दं ब॒रु॒हिरति॑ ब॒रु॒हीꣳष्य॒न्या। इ॒मं य॒ज्ञं  
वि॒श्वे अव॑न्तु दे॒वाः। भग॑ ए॒व भग॑वाꣳ अस्तु दे॒वाः। तेन॑  
व॒यं भग॑वन्तः स्याम॥१८॥

तं त्वा॑ भग॒ सर्व॑ इ॒ज्जो॑हवीमि। स नो॑ भग॒ पुर॑ए॒ता भ॑वे॒ह।  
भग॒ प्रणे॑त॒र्भग॑ सत्य॒राधः॑। भगे॒मां धि॒यमु॑द॒व द॑दन्नः। भग॒ प्र  
णो॑ जनय॒ गोभिर॑श्वैः। भग॒ प्र नृ॑भिर्नृ॒वन्तः॑ स्याम। शश्व॑तीः  
समा॒ उप॑यन्ति लो॒काः। शश्व॑तीः समा॒ उप॑यन्त्यापः। इ॒ष्टं  
पू॒र्तꣳ शश्व॑तीनाꣳ समा॑नाꣳ शाश्व॒तेन॑। ह॒विषे॑ष्वाऽन॒न्तं लो॒कं  
पर॑मा रु॒रोह॑॥१९॥

इ॒यमे॒व सा॒ या प्र॑थ॒मा व्यौ॑च्छ॒त्। सा रू॒पाणि॑ कुरु॒ते  
पञ्च॑ दे॒वी। द्वे स्व॑सा॒रौ व॑यत॒स्तत्र॑मे॒तत्। स॒ना॒तनं॑ वि॒त॒तꣳ  
षण्म॑यू॒खम्। अ॒वा॒न्याꣳस्त॑न्तू॒न्कि॑रतो॒ ध॒त्तो अ॒न्यान्।  
ना॒वपृ॑ज्या॒ते न ग॑मा॒ते अ॒न्तम्। आ वो॑ यन्तू॒दवा॑हा॒सो  
अ॒द्या। वृ॒ष्टिं ये वि॒श्वे म॒रुतो॑ जु॒नन्ति॑। अ॒यं यो अ॒ग्निर्म॑रु॒तः  
समि॑द्धः। ए॒तं जु॑षध्वं क॒वयो॑ यु॒वानः॑॥२०॥

धा॒रा॒व॒रा म॒रुतो॑ धृ॒ष्णुवो॑जसः। मृ॒गा न भी॑मास्त॒विषे॑भि॒-  
रू॒र्मिभिः॑। अ॒ग्नयो॑ न शु॒शु॒चा॒ना ऋ॒जी॒षिणः॑। भ्रु॒मि॒न्धम॑न्त॒  
उप॑ गा अ॒वृ॒ण्वत॑। वि च॒क्रमे॑ त्रि॒दे॒वः। आ वे॒धसं॑ नील॒पृष्ठे॑

बृहन्तम्। बृहस्पतिः सदेने सादयध्वम्। सादद्योनिं दम्  
आ दीदिवाः समम्। हिरण्यवर्णमरुषः सपेमा। स हि शुचिः  
शतपत्रः स शुन्यूः॥२१॥

हिरण्यवाशीरिषिरः सुवर्षाः। बृहस्पतिः स स्वावेश  
ऋष्याः। पूरू सखिभ्य आसुतिं करिष्ठः। पूषः स्तव  
व्रते वयम्। नरिष्येम कदाचन। स्तोतारस्त इह स्मसि।  
यास्ते पूषन्ना वो अन्तः समुद्रे। हिरण्ययीरन्तरिक्षे  
चरन्ति। याभिर्यासि दूत्याः सूर्यस्य। कामेन कृतश्रवं  
इच्छमानः॥२२॥

अरण्यान्यरण्यान्यसौ। या प्रेव नश्यसि। कथा ग्रामं  
न पृच्छसि। न त्वाभीरिव विन्दती (३)। वृषारवायु  
वदते। यदुपावति चिच्चिकः। आघाटीभिरिव धावयन्।  
अरण्यानिर्महीयते। उत गावं इवादन्। उतो वेश्मेव  
दृश्यते॥२३॥

उतो अरण्यानिः सायम्। शकटीरिव सर्जति। गामङ्गेषु  
आ ह्वयति। दार्वङ्गेषु उपावधीत्। वसन्नरण्यान्याः  
सायम्। अक्रुक्षदिति मन्यते। न वा अरण्यानिर्हन्ति।  
अन्यश्चेन्नाभिगच्छति। स्वादोः फलस्य जुग्ध्वा। यत्र कामं  
नि पद्यते। आज्ञनगन्धीः सुरभीम्। बहून्नामकृषीवलाम्।  
प्राहं मृगाणां मातरम्। अरण्यानीमशःसिषम्॥२४॥

स्याम् रुरोह युवानः शुन्यूरिच्छमानो दृश्यते निपद्यते चत्वारि च॥७॥ [५]

वार्त्रहत्याय॒ शव॑से। पृ॒त॒ना॒सा॒ह्याय॑ च। इन्द्र॒ त्वा  
व॑र्तयामसि। सु॒ब्र॒ह्मा॑णं वी॒रव॑न्तं बृ॒हन्त॑म्। उ॒रुं ग॑भी॒रं  
पृ॒थु॒बुध्मि॑न्द्र। श्रु॒त॒र्षि॑मु॒ग्रम॑भिमाति॒षाह॑म्। अ॒स्मभ्य॑ चि॒त्रं  
वृ॒ष॒ण॑ र॒यिं द॑ः। क्षे॒त्रि॒यै त्वा॒ नि॒र्ऋ॑त्यै त्वा। द्रु॒हो मु॑ञ्चामि  
वरु॑णस्य॒ पाशा॑त्। अ॒ना॒गसं॑ ब्रह्म॑णे त्वा करोमि॥ २५॥

शि॒वे ते॒ द्यावा॑पृथि॒वी उ॒भे इ॒मे। शं ते॑ अ॒ग्निः स॒हा॒द्विर॑स्तु।  
शं द्यावा॑पृथि॒वी स॒होष॑धीभिः। शम॑न्त॒रिक्ष॑ स॒ह वा॑तेन  
ते। शं ते॒ चत॑स्रः प्र॒दिशो॑ भवन्तु। या दै॒वीश्चत॑स्रः  
प्र॒दिशः॑। वात॑प॒त्नीर॒भि सूर्यो॑ विच॒ष्टे। तासां॑ त्वा ज॒रस॒  
आ द॑धामि। प्र यक्ष्मं॑ ए॒तु नि॒र्ऋ॑तिं परा॒चैः। अमो॑चि  
यक्ष्मा॑दु॒रि॒ताद॑व॒त्यै॥ २६॥

द्रु॒हः पा॒शा॒न्नि॒र्ऋ॑त्यै चोद॑मोचि। अ॒हा अव॑र्ति॒मवि॑द॒थ्स्यो॒नम्।  
अ॒प्य॒भूद्भू॒द्रे सु॑कृ॒तस्य॑ लो॒के। सूर्य॑मृ॒तं तम॑सो॒ ग्राह्या॒ यत्। दे॒वा  
अमु॑ञ्च॒न्नसृ॑ज॒न्व्येन॑सः। ए॒वम॒हमि॑मं क्षे॒त्रिया॑ज्जामि॒शसा॑त्।  
द्रु॒हो मु॑ञ्चामि॒ वरु॑णस्य॒ पाशा॑त्। बृ॒हस्प॑ते यु॒वमि॑न्द्रश्च  
वस्वः॑। दि॒व्यस्ये॑शा॒थे उ॒त पा॑रि॒थ्वस्य॑। ध॒त्त र॒यि स्तु॑व॒ते  
की॒रये॑चित्॥ २७॥

यू॒यं पा॑त स्व॒स्तिभिः॒ सदा॑ नः। दे॒वायु॑ध॒मिन्द्र॑मा  
जो॒हु॒वानाः॑। वि॒श्वावृ॑ध॒मभि॑ ये रक्ष॑माणाः। येन॑ ह॒ता  
दी॒र्घम॑ध्वा॒नमा॑यन्। अ॒न॒न्तम॑र्थ॒मनि॑व॒थ्स्य॑मानाः। यत्ते॑ सु॒जाते॑

हिमवत्सु भेषजम्। मयोभूः शन्तमा यद्धृदोऽसि। ततो  
नो देहि सीबले। अदो गिरिभ्यो अधि यत्प्रधावसि।  
सःशोभमाना कन्यैव शुभ्रे॥२८॥

तां त्वा मुद्गला हविषा वर्धयन्ति। सा नः सीबले रयिमा  
भाजयेह। पूर्वं देवा अपरेणानुपश्यं जन्मभिः। जन्मान्यवरैः  
पराणि। वेदानि देवा अयमस्मीति माम्। अहं हित्वा  
शरीरं जरसः परस्तात्। प्राणापानौ चक्षुः श्रोत्रम्। वाचं  
मनसि सम्भृताम्। हित्वा शरीरं जरसः परस्तात्। आ  
भूतिं भूतिं वयमश्नवामहे। इमा एव ता उषसो याः प्रथमा  
व्यौच्छन्। ता देव्यः कुर्वते पञ्चरूपा। शश्वतीर्नावपृज्यन्ति।  
न गमन्त्यन्तम्॥२९॥

करोम्यवर्त्य विच्छुभ्रेऽश्नवामहे चत्वारि च॥५॥

[६]

वसूनां त्वाऽधीतेन। रुद्राणामृम्या। आदित्यानां तेजसा।  
विश्वेषां देवानां क्रतुना। मरुतामेघा जुहोमि स्वाहा। अभि-  
भूतिरहमागमम्। इन्द्रसखा स्वायुधः। आस्वाशासु दुष्पहः।  
इदं वर्चो अग्निना दत्तमागात्। यशो भर्गुः सह ओजो बलं  
च॥३०॥

दीर्घायुत्वाय शतशारदाय। प्रतिगृभ्णामि महते वीर्याय।  
आयुरसि विश्वायुरसि। सर्वायुरसि सर्वमायुरसि। सर्वं म-  
आयुर्भूयात्। सर्वमायुर्गेषम्। भूर्भुवः सुवः। अग्निधर्मेणान्नादः।  
मृत्युधर्मेणान्नपतिः। ब्रह्म क्षत्रं स्वाहा॥३१॥

प्रजापतिः प्रणेता। बृहस्पतिः पुरेता। यमः  
पन्थाः। चन्द्रमाः पुनरसुः स्वाहा। अग्निरन्नादोऽन्नपतिः।  
अन्नाद्यमस्मिन् यज्ञे यजमानाय ददातु स्वाहा। सोमो राजा  
राजपतिः। राज्यमस्मिन् यज्ञे यजमानाय ददातु स्वाहा।  
वरुणः सम्राट्सम्राटपतिः। साम्राज्यमस्मिन् यज्ञे यजमानाय  
ददातु स्वाहा॥ ३२॥

मित्रः क्षत्रं क्षत्रपतिः। क्षत्रमस्मिन् यज्ञे यजमानाय ददातु  
स्वाहा। इन्द्रो बलं बलपतिः। बलमस्मिन् यज्ञे यजमानाय  
ददातु स्वाहा। बृहस्पतिर्ब्रह्म ब्रह्मपतिः। ब्रह्ममस्मिन् यज्ञे  
यजमानाय ददातु स्वाहा। सविता राष्ट्रं राष्ट्रपतिः।  
राष्ट्रमस्मिन् यज्ञे यजमानाय ददातु स्वाहा। पूषा विशां  
विदपतिः। विशमस्मिन् यज्ञे यजमानाय ददातु स्वाहा।  
सरस्वती पुष्टिः पुष्टिपत्नी। पुष्टिमस्मिन् यज्ञे यजमानाय  
ददातु स्वाहा। त्वष्टा पशूनां मिथुनानां रूपकृद्रूपपतिः।  
रूपेणमस्मिन् यज्ञे यजमानाय पशून्ददातु स्वाहा॥ ३३॥

च स्वाहा साम्राज्यमस्मिन् यज्ञे यजमानाय ददातु स्वाहा विशमस्मिन् यज्ञे यजमानाय ददातु स्वाहा चत्वारि च  
(अग्निः सोमो वरुणो मित्र इन्द्रो बृहस्पतिः सविता पूषा सरस्वती त्वष्टा दशः॥)४॥ [७]

स ई पाहि य ऋजीषी तरुत्रः। यः शिप्रवान्वृषभो यो  
मतीनाम्। यो गौत्रभिद्वज्रभृद्यो हरिष्ठाः। स इन्द्र चित्रां  
अभि तृन्धि वाजान्। आ ते शुष्मो वृषभ एतु पश्चात्।  
ओत्तरादधरागा पुरस्तात्। आ विश्वतो अभिसमेत्वर्वाङ्।  
इन्द्र द्युम्नं सुर्वर्वद्धेह्यस्मे। प्रोष्वस्मे पुरोरथम्। इन्द्राय

शूषमर्चत॥३४॥

अभीके चिदु लोककृत्। सङ्गे समथ्सु वृत्रहा। अस्माकं  
बोधि चोदिता। नभन्तामन्यकेषाम्। ज्याका अधि धन्वसु।  
इन्द्रं वयं शुनासीरम्। अस्मिन् यज्ञे हवामहे। आ वाजैरुप  
नो गमत्। इन्द्राय शुनासीराय। सुचा जुहुत नो हविः॥३५॥

जुषतां प्रति मेधिरः। प्र हव्यानि घृतवन्त्यस्मै। हर्यश्वाय  
भरता सजोषाः। इन्द्रर्तुभिर्ब्रह्मणा वावृधानः। शुनासीरी  
हविरिदं जुषस्व। वयः सुपर्णा उपसेदुरिन्द्रम्। प्रियमेधा  
ऋषयो नाधमानाः। अप ध्वान्तमूर्णुहि पूर्धि चक्षुः।  
मुमुग्ध्यस्मान्निधयेऽव बद्धान्। बृहदिन्द्राय गायत॥३६॥

मरुतो वृत्रहन्तमम्। येन ज्योतिरजनयन्नृतावृधः। देवं  
देवाय जागृवि। कामिहैकाः क इमे पतङ्गाः। मान्थालाः  
कुलिपरिमापतन्ति। अनावृतैनान्प्रधमन्तु देवाः। सौपर्णं  
चक्षुस्तनुवा विदेय। एवा वेन्दस्व वरुणं बृहन्तम्।  
नमस्याधीरममृतस्य गोपाम्। स नः शर्म त्रिवरूथं  
वियंसत्॥३७॥

यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः। नाके सुपर्णमुप  
यत्पतन्तम्। हृदा वेनन्तो अभ्यचक्षत त्वा। हिरण्यपक्षं  
वरुणस्य दूतम्। यमस्य योनौ शकुनं भुरण्युम्। शं नो  
देवीरभिष्टये। आपो भवन्तु पीतये। शं योरभि स्रवन्तु नः।

ईशाना॑ वार्या॑णाम्। क्षय॑न्तीश्चर्षणी॒नाम्॥३८॥

अ॒पो या॑चामि भेष॒जम्। अ॒प्सु मे॒ सोमो॑ अब्रवीत्।  
अ॒न्तर्वि॑श्वानि भेष॒जा। अ॒ग्निं च॑ वि॒श्वश॑म्भुवम्। आप॑श्च  
वि॒श्वभे॑षजीः। यद॒प्सु ते॑ सर॒स्वति॑। गोष्व॑श्वेषु यन्मधु॑।  
तेन॑ मे वाजिनीवति। मुख॑मङ्घ्रि सर॒स्वति॑। या सर॑स्वती  
वैश॑म्भुल्या॥३९॥

तस्या॑ मे रास्व। तस्या॑स्ते भक्षीय। तस्या॑स्ते भूयिष्ठ॒भाजो॑  
भूया॑स्म। अ॒हं त्वद॑स्मि म॒दसि॑ त्वमे॒तत्। ममा॑सि  
योनि॒स्तव॑ योनि॒रस्मि॑। ममै॒व सन्व॑हं ह॒व्यान्य॑ग्ने। पु॒त्रः पि॒त्रे  
लो॒ककृ॑ज्जातवेदः। इ॒हैव॑ सन्त॒त्र सन्त॑ त्वाऽग्ने। प्रा॒णेन॑ वा॒चा  
मन॑सा बिभर्मि। ति॒रो मा॒ सन्त॑मायु॒र्मा प्रहा॑सीत्॥४०॥

ज्योति॑षा त्वा वैश्वान॒रेणोप॑तिष्ठे। अ॒यं ते॒ योनि॑र्ऋ॒त्वियः॑।  
यतो॑ जा॒तो अ॒रोच॑थाः। तं जा॒नन्न॑ग्र आ॒रोह॑। अथा॑ नो वर्धया  
र॒यिम्। या ते॑ अ॒ग्ने य॒ज्ञिया॑ त॒नूस्त॑येह्यारो॒हात्माऽऽत्मान॑म्।  
अच्छा॑ वसू॒नि कृ॑ण्वन्न॒स्मे न॒र्या पु॒रूणि॑। य॒ज्ञो भू॒त्वा य॒ज्ञमा  
सी॒द स्वां॑ योनि॑म्। जा॒तवे॑दो भुव॒ आ जा॑यमानः सक्षय॑  
ए॒हि। उ॒पाव॑रोह जा॒तवे॑दः पु॒नस्त्व॑म्॥४१॥

दे॒वेभ्यो॑ ह॒व्यं व॑ह नः प्रजा॒नन्। आयुः॑ प्र॒जाꣳ र॒यिम्स्मासु॑  
धेहि॑। अज॑स्रो दीदिहि नो दुरो॒णे। तमिन्द्र॑ जोहवीमि  
म॒धवा॑नमु॒ग्रम्। स॒त्रा दधा॑नमप्रतिष्कु॒तꣳ शवा॑ꣳसि।

म॑हि॒ष्ठो गी॒र्भिरा च॑ य॒ज्ञियोऽव॑वर्तत्। रा॒ये नो॒ विश्वा॑ सु॒पथा॑  
कृ॒णोतु व॒ज्री। त्रि॒क॑द्रु॒केषु॑ म॒हिषो॑ यवा॑शिरं तुवि॒शुष्म॑स्तृ॒पत्।  
सोम॑मपिब॒द्विष्णु॑ना सु॒तं यथा॑ऽव॒शत्। स ई॑ म॒माद् म॒हि  
कर्म॑ क॒र्तवे॑ म॒हामुरु॑म्॥४२॥

सैन॑ स॒श्वद्दे॒वं दे॒वः स॒त्यमि॒न्दुः स॒त्य इन्द्रः॑। वि॒दद्य॑तीं  
स॒रमा॑ रु॒ग्णम॑द्रेः। म॒हि पा॑थः पू॒र्व्यः स॒द्भिर्य॑क्कः। अ॒ग्रं  
नय॑त्सु॒पद्य॑क्ष॒राणा॑म्। अ॒च्छा र॒वं प्रथ॑मा जा॒नती॑गात्।  
वि॒दद्भ॑व्यः स॒रमा॑ दृ॒ढमूर्॑वम्। येना॒नुकं॑ मा॒नुषी॑ भो॒जते॑ वि॒ट्।  
आ ये॑ वि॒श्वाः स्व॒प॒त्यानि॑ च॒क्रुः। कृ॒ण्वाना॑सो अ॒मृत॑त्वाय  
गा॒तुम्। त्वं नृ॑भिर्नृ॒पते॑ दे॒वहू॑तौ॥४३॥

भू॒रीणि॑ वृ॒त्वा ह॑र्य॒श्व ह॑सि। त्वन्नि॑द॒स्युश्चु॑मु॒रिम्। धुनि॑  
चा॒स्वाप॑यो द॒भीत॑ये सु॒हन्तु॑। ए॒वा पा॑हि प्र॒लथा॑ म॒न्दतु॑ त्वा।  
श्रु॒धि ब्र॑ह्म वावृ॒धस्वो॒त गी॒र्भिः। आ॒विः सूर्य॑ कृ॒णुहि॑ पी॒पिही॑षः।  
ज॒हि श॒त्रू र॒भि गा॑ इन्द्र॒ तृन्धि॑। अ॒ग्ने बा॑ध॒स्व वि॒ मृधो॑  
नुद॑स्व। अ॒पामी॑वा॒ अप॒ रक्षा॑सि से॒ध। अ॒स्मात्स॑मु॒द्राद्बृ॑हतो  
दि॒वो नः॑॥४४॥

अ॒पां भू॑मा॒नुप॑ नः सृ॒जेह॑। य॒ज्ञं प्र॑ति॒ तिष्ठ॑ सु॒मतौ॑ सु॒शेवा॑  
आ त्वा॑। व॒सूनि॑ पु॒रुधा॑ वि॒शन्तु॑। दी॒र्घमा॑यु॒र्यज॑मानाय कृ॒ण्वन्।  
अथा॑मृ॒तेन॑ ज॒रितार॑म॒ङ्घ्रि। इन्द्रः॑ शु॒नाव॑द्वि॒तनो॑ति सी॒रम्।  
स॒व॒त्स॒रस्य॑ प्र॒तिमा॑ण॒मेत॑त्। अ॒र्कस्य॑ ज्योति॒स्तदि॑दा॒स



ज्येष्ठम्। संवत्सरं शुनवत्सीरमेतत्। इन्द्रस्य राघः प्रयतं  
 पुरु त्मना। तदर्करूपं विमिमानमेति। द्वादशारे प्रति  
 तिष्ठतीदृषा। अश्वायन्तो गव्यन्तो वाजयन्तः। हवामहे  
 त्वोपगन्तवा उ। आभूषन्तस्त्वा सुमतौ नवायाम्। यमिन्द्र  
 त्वा शुनं हुवेम॥४५॥

अर्चत हविर्गायत यः सच्चरपणीनां वैशम्भल्या हासीत्त्वमुरुं देवहूतौ नस्मना षट्॥१२॥ [८]

प्राण उदेहि पुनरा नो भर यज्ञो रायो वात्रहत्याय वसूनां स ई पाह्यष्टौ॥८॥  
 प्राणो रक्षत्यगृभीता धारावरा मरुतो दीर्घायुत्वाय ज्योतिषा त्वा पञ्चचत्वारिंशत्॥४५॥  
 प्राणः शुनं हुवेम॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके  
 पञ्चमः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ षष्ठमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके षष्ठः प्रपाठकः ॥

स्वा॒र्द्धीं त्वा॑ स्वा॒दुना॑। ती॒व्रां ती॒व्रेण॑। अ॒मृता॑म॒मृतेन॑।  
मधु॑मतीं॒ मधु॑मता। सृ॒जामि॒ स॒ सोमे॑न। सोमो॑ऽस्य॒श्विभ्या॑  
पच्य॑स्व। सर॑स्वत्यै पच्य॑स्व। इन्द्रा॑य सु॒त्राम्णे पच्य॑स्व।  
परी॒तो पि॑श्चता सु॒तम्। सोमो॒ य उ॑त्त॒म॒ ह॒विः॥१॥

द॒ध॒न्वा यो न॑र्यो अ॒प्स्वन्तरा॑। सु॒षाव॒ सोम॑म॒द्रिभिः॑। पु॒नातु॑  
ते परि॒स्रुत॑म्। सोम॒ सूर्य॑स्य दुहि॒ता। वारे॑ण॒ शश्व॑ता॒ तना॑।  
वा॒युः पू॒तः प॒वित्रे॑ण। प्राङ्॒ख्सोमो॑ अति॑द्रुतः। इन्द्र॑स्य॒ युज्यः॑  
सखा॑। वा॒युः पू॒तः प॒वित्रे॑ण। प्र॒त्यङ्ख्सोमो॑ अति॑द्रुतः॥२॥

इन्द्र॑स्य॒ युज्यः॑ सखा॑। ब्र॒ह्म क्ष॒त्रं प॑वते॒ तेज॑  
इन्द्रि॒यम्। सुर॑या॒ सोमः॑ सु॒त आसु॑तो॒ मदा॑य। शु॒क्रेण॑  
देव॑ दे॒वताः॑ पि॒पृग्धि॑। रसे॒नान्नं॑ यज॑मानाय धेहि। कु॒विद॑ङ्ग  
यव॑मन्तो॒ यव॑श्चि॒त्। यथा॒ दान्त्य॑नुपूर्व॒ वियू॑य। इ॒हेहै॑षां  
कृणु॑त॒ भोज॑नानि। ये ब॒र्हिषो॑ नमो॑वृत्तिं॒ न ज॒ग्मुः।  
उ॒प॒या॒मगृ॑हीतोऽस्य॒श्विभ्या॑ त्वा॒ जुष्टं॑ गृह्णामि॥३॥

सर॑स्वत्या॒ इन्द्रा॑य सु॒त्राम्णे॑। ए॒ष ते॒ योनि॑स्तेज॑से त्वा।  
वी॒र्या॑य त्वा॒ बला॑य त्वा। तेजो॑ऽसि॒ तेजो॑ मयि॑ धेहि। वी॒र्य॑मसि  
वी॒र्यं मयि॑ धेहि। बल॑मसि॒ बलं॑ मयि॑ धेहि। नाना॒ हि वा॑  
दे॒वहि॑त॒ सदः॑ कृ॒तम्। मा स॒सृ॑क्षाथां पर॒मे व्यो॑मन्।

सुरा त्वमसि शुष्मिणी सोमं एषः। मा मां हिंसीः स्वां  
योनिमाविशन्॥४॥

उपयामगृहीतोऽस्याश्विनं तेजः। सारस्वतं वीर्यम्। ऐन्द्रं  
बलम्। एष ते योनिर्मोदाय त्वा। आनन्दाय त्वा महसे  
त्वा। ओजोऽस्योजो मयि धेहि। मन्युरसि मन्युं मयि धेहि।  
महोऽसि महो मयि धेहि। सहोऽसि सहो मयि धेहि। या  
व्याघ्रं विषूचिका। उभौ वृकं च रक्षति। श्येनं पतत्रिणं  
सिंहम्। सेमं पात्वहंसः। सम्पृचः स्थ सं मां भद्रेण पृङ्ग।  
विपृचः स्थ वि मां पाप्मना पृङ्ग॥५॥

हविः प्रत्यङ्मुखो अतिद्रुतो गृह्णाम्याविशविषूचिका पञ्च च॥५॥

[१]

सोमो राजाऽमृतं सुतः। ऋजीषेणाजहान्मृत्युम्। ऋतेन  
सत्यमिन्द्रियम्। विपानं शुक्रमन्थसः। इन्द्रस्येन्द्रियम्।  
इदं पयोऽमृतं मधु। सोममृद्धो व्यपिबत्। छन्दसा हंसः  
शुचिषत्। ऋतेन सत्यमिन्द्रियम्। अद्ध्यः क्षीरं व्यपिबत्॥६॥

क्रुङ्हाङ्गिरसो धिया। ऋतेन सत्यमिन्द्रियम्।  
अन्नात्परिसुतो रसम्। ब्रह्मणा व्यपिबत् क्षत्रम्। ऋतेन  
सत्यमिन्द्रियम्। रेतो मूत्रं विजहाति। योनिं प्रविशदिन्द्रियम्।  
गर्भो जरायुणाऽऽवृतः। उल्बं जहाति जन्मना। ऋतेन  
सत्यमिन्द्रियम्॥७॥

वेदेन रूपे व्यकरोत्। सुतासुती प्रजापतिः। ऋतेन  
सत्यमिन्द्रियम्। सोमेन सोमो व्यपिबत्। सुतासुतौ

प्रजापतिः। ऋतेन सत्यमिन्द्रियम्। दृष्ट्वा रूपे व्याकरोत्।  
 सत्यानृते प्रजापतिः। अश्रद्धामनृतेऽदधात्। श्रद्धां सत्ये  
 प्रजापतिः। ऋतेन सत्यमिन्द्रियम्। दृष्ट्वा परिस्रुतो रसम्।  
 शुक्लेण शुक्रं व्यपिबत्। पयः सोमं प्रजापतिः। ऋतेन  
 सत्यमिन्द्रियम्। विपानं शुक्रमन्धसः। इन्द्रस्येन्द्रियम्। इदं  
 पयोऽमृतं मधु॥८॥

अष्टः क्षीरं व्यपिबज्जन्मनतेन सत्यमिन्द्रियं श्रद्धां सत्ये प्रजापतिरष्टौ च॥३॥ [२]

सुरावन्तं बर्हिषदं सुवीरम्। यज्ञं हिंन्वन्ति  
 महिषा नमोभिः। दधानाः सोमं दिवि देवतांसु। मदेमेन्द्रं  
 यजमानाः स्वर्काः। यस्ते रसः सम्भृत ओषधीषु। सोमस्य  
 शुष्मः सुरया सुतस्य। तेन जिन्व यजमानं मदेन।  
 सरस्वतीमश्विनाविन्द्रमग्निम्। यमश्विना नमुचेरासुरादधि।  
 सरस्वत्यसनोदिन्द्रियाय॥९॥

इमन्तं शुक्रं मधुमन्तमिन्दुम्। सोमं राजानमिह  
 भक्षयामि। यदत्र रिप्तं रसिनः सुतस्य। यदिन्द्रो  
 अपिबच्छर्चाभिः। अहं तदस्य मनसा शिवेन। सोमं  
 राजानमिह भक्षयामि। पितृभ्यः स्वधाविभ्यः स्वधा नमः।  
 पितामहेभ्यः स्वधाविभ्यः स्वधा नमः। प्रपितामहेभ्यः  
 स्वधाविभ्यः स्वधा नमः। अक्षन्पितरः॥१०॥

अमीमदन्त पितरः। अतीतृपन्त पितरः। अमीमृजन्त  
 पितरः। पितरः शुन्धध्वम्। पुनन्तु मा पितरः सोम्यासः।

पुनन्तु॑ मा पिताम॒हाः। पुनन्तु॑ प्रपिताम॒हाः। प॒वित्रेण॑  
श॒तायु॑षा। पुनन्तु॑ मा पिताम॒हाः। पुनन्तु॑ प्रपिताम॒हाः॥११॥

प॒वित्रेण॑ श॒तायु॑षा। वि॒श्वमायु॑र्व्यश्न॒वै। अ॒ग्न आ॒यू॑र्षि  
प॒व॒सेऽग्ने॑ प॒व॒स्व। प॒व॒मानः॑ सु॒व॒र्जनः॑ पुनन्तु॑ मा दे॒वज॒नाः।  
जात॑वेदः प॒वित्रं॑व॒द्यत्ते॑ प॒वित्रं॑म॒र्चिषि॑। उ॒भाभ्या॑ दे॒व  
स॒वित॑र्वैश्वदे॒वी पु॑न॒ती। ये स॑मा॒नाः स॑म॒नसः॑। पि॒तरौ  
य॒मरा॑ज्ये॑। तेषा॑ लो॒कः स्व॒धा नमः॑। य॒ज्ञो दे॒वेषु॑  
क॒ल्पता॑म्॥१२॥

ये स॑जा॒ताः स॑म॒नसः॑। जी॒वा जी॒वेषु॑ मा॒माकाः॑। तेषा॑ः  
श्री॒र्मयि॑ क॒ल्पता॑म्। अ॒स्मिँल्लो॒के श॒त॑ समाः॑। द्वे स्रु॒ती  
अ॑श्रुण॒वं पि॒तृणा॑म्। अ॒हं दे॒वाना॑मु॒त म॒र्त्याना॑म्। याभ्या॑मि॒दं  
वि॒श्वमे॒ज॒त्समे॑ति। यद॑न्त॒रा पि॒तरं॑ मा॒तरं॑ च। इ॒दं  
ह॒विः प्र॒जन॑नं मे अस्तु। दश॑वीर॑ः स॒र्वग॑ण॑ः स्व॒स्तये॑।  
आ॒त्म॒सनि॑ प्रजा॒सनि॑। प॒शुस॒न्यभ॑य॒सनि॑ लो॒क॒सनि॑। अ॒ग्निः  
प्र॒जां ब॑हु॒लां मे॑ करोतु। अन्नं॑ प॒यो रे॒तो अ॒स्मासु॑ धत्त।  
रा॒यस्पोष॑मिष॒मूर्ज॑म॒स्मासु॑ दी॒धर॑त्स्वाहा॑॥१३॥

इन्द्रियाय॑ पितरः शतायुषा पुनन्तु मा पितामहाः पुनन्तु प्रपितामहाः कल्पताः स्वस्तये पञ्च च॥५॥—[३]

सी॒सैन॑ तन्नं॑ म॒नसा॑ मनी॒षिणः॑। ऊ॒र्णासू॒त्रेण॑ क॒वयो॑  
व॒यन्ति॑। अ॒श्विना॑ य॒ज्ञं स॑वि॒ता सर॑स्वती। इन्द्र॑स्य  
रूपं॑ वरु॒णो भिष॑ज्यन्। तद॑स्य रू॒पम॒मृत॑ः शची॑भिः।  
ति॒स्रोऽद॑धुर्दे॒वताः॑ स॒ररा॑णाः। लो॒मानि॑ श॒ष्पैर्ब॑हु॒धा न

तोक्त्रभिः। त्वगस्य मा॒ऽसम॑भवन्न ला॒जाः। तद॒श्विना॑  
भि॒षजा॑ रु॒द्रव॑र्तनी। सर॑स्वती वयति॒ पेशो॑ अन्तरः॥१४॥

अस्थि॑ म॒ज्जानं॑ मास॑रैः। का॒रोत॑रेण दध॑तो गवां॑ त्व॒चि।  
सर॑स्वती मन॑सा पेश॒लं वसु॑। नास॑त्याभ्यां वयति॒ दर्श॑तं  
वपुः॑। रसं॑ परि॒स्रुता॑ न रोहितम्। न॒ग्नह॑र्धीर॒स्तसर॑न्न  
वेमं॑। पय॑सा शुक्रम॒मृतं॑ ज॒नित्र॑म्। सुर॑या मूत्रा॑ञ्जनयन्ति॒  
रेतः॑। अपा॑मतिं दुर्म॒तिं बाध॑मानाः। ऊ॒व॒ध्यं वात॑ः  
स॒बुव॑न्तदा॒रात्॥१५॥

इन्द्रः॑ सु॒त्रामा॑ हृद॑येन स॒त्यम्। पु॒रोडा॑शेन सवि॒ता  
ज॑जान। यकृ॑त्क्लो॒मानं॑ वरु॑णो भिष॒ज्यन्। मत॑स्त्रे वाय॒व्यैर्न  
मि॑नाति पित्तम्। आ॒त्राणि॑ स्था॒ली मधु॑ पिन्व॑माना। गुदा॑  
पात्रा॑णि सु॒दुघा॑ न धे॒नुः। श्ये॒नस्य॑ पत्रं न प्ली॒हा शर्चा॑भिः।  
आ॒स॒न्दी नाभि॑रु॒दरं॑ न मा॒ता। कुम्भो॑ व॒निष्ठु॑र्जनि॒ता  
शर्चा॑भिः। यस्मि॒न्नग्रे॑ यो॒न्यां गर्भो॑ अ॒न्तः॥१६॥

प्ला॒शीर्व्य॑क्तः श॒तधा॑र उ॒त्सः। दुहे॑ न कुम्भीः॑ स्व॒धां  
पि॒तृभ्यः॑। मुख॑ः स॒दस्य॑ शिर॒ इत्स॑देन। जिह्वा॑ प॒वित्र॑म॒श्विना॑  
स॑ सर॑स्वती। चप्प॒न्न पा॒युर्भिष॑गस्य॒ वालः॑। व॒स्तिर्न शेपो॑  
हर॑सा तर॒स्वी। अ॒श्विभ्यां॑ चक्षु॒रमृतं॑ ग्रहा॑भ्याम्। छा॒गैर्न  
तेजो॑ ह॒विषा॑ शृ॒तेन॑। पक्ष्मा॑णि गो॒धूमैः॑ क्लैरु॒तानि॑। पेशो॑ न  
शु॒क्लम॑सितं वसाते॥१७॥

अवि॒र्न मे॒षो न॒सि वी॒र्या॑य। प्रा॒णस्य॒ पन्था॑  
अ॒मृतो॒ ग्रहा॑भ्याम्। सर॑स्वत्युप॒वाकै॑र्व्या॒नम्। नस्या॑नि  
ब॒र्हिर्ब॑दरैर्ज॒जान। इन्द्र॑स्य रू॒पमृ॑षभो बला॑य। कर्णा॑भ्या॒ऽ  
श्रोत्रं॑म॒मृतं॒ ग्रहा॑भ्याम्। यवा॒ न ब॒र्हिर्भृ॑वि के॒सरा॑णि। क॒र्कन्धु॑  
जज्ञे॒ मधु॑ सार॒घं मुखा॑त्। आ॒त्मन्नु॑पस्थे॒ न वृ॑कस्य॒ लोम॑।  
मुखे॒ श्मश्रू॑णि॒ न व्या॑घ्रलो॒मम्॥१८॥

के॒शा न शी॒रूष॑न् यश॑से श्रि॒यै शि॒खा॑। सि॒ऽहस्य॑  
लो॒म त्विषि॑रिन्द्रि॒याणि॑। अङ्गा॑न्या॒त्मन्मि॑षजा॒ तद॑श्विना॑।  
आ॒त्मान॑मङ्गैः॒ सम॑धा॒त्सर॑स्वती। इन्द्र॑स्य रू॒पं  
श॒तमा॑न॒मायुः॑। च॒न्द्रेण॒ ज्योति॑र॒मृतं॒ दधा॑ना। सर॑स्वती  
यो॒न्यां गर्भ॑म॒न्तः। अ॒श्विभ्या॑ पत्नी॒ सुकृ॑तं बिभर्ति। अ॒पां  
रसे॑न॒ वरु॑णो न साम्ना॑। इन्द्र॑ऽश्रि॒यै ज॒नय॑न्न॒प्सु रा॒जा॑।  
तेजः॑ पशू॒नां ह॒विरीन्द्रि॑यावत्। परि॒स्रुता॒ पय॑सा सार॒घं  
मधु॑। अ॒श्विभ्या॑ दु॒ग्धं मि॑षजा॒ सर॑स्वत्या सु॒तासु॒ताभ्या॑म्।  
अ॒मृतः॒ सोम॒ इन्दुः॑॥१९॥

अन्तर आरादन्तर्वसाते व्याघ्रलोमं राजां चत्वारि च॥६॥

[४]

मि॒त्रोऽसि॒ वरु॑णोऽसि। सम॒हं वि॒श्वैर्दे॑वैः। क्ष॒त्रस्य॑  
नाभि॑रसि। क्ष॒त्रस्य॑ योनि॑रसि। स्यो॒नामा सी॑द। सु॒षदा॒मा  
सी॑द। मा त्वां हि॑सीत्। मा मां हि॑सीत्। निष॑साद  
धृ॒तव्र॑तो वरु॑णः। प॒स्त्या॑स्वा॥२०॥

साम्ना॑ज्याय सु॒क्रतुः॑। दे॒वस्य॑ त्वा सवि॒तुः प्र॑स॒वे।

अ॒श्विनो॑र्बा॒हुभ्या॑म्। पू॒ष्णो ह॑स्ता॒भ्याम्। अ॒श्विनो॑र्भैष॑ज्येन।  
तेज॑से ब्र॒ह्मव॑र्चसाया॒भिषि॑ञ्चामि। दे॒वस्य॑ त्वा सवि॒तुः  
प्र॑स॒वे। अ॒श्विनो॑र्बा॒हुभ्या॑म्। पू॒ष्णो ह॑स्ता॒भ्याम्। सर॑स्वत्यै  
भैष॑ज्येन॥ २१॥

वी॒र्या॑या॒न्नाद्या॑या॒भिषि॑ञ्चामि। दे॒वस्य॑ त्वा सवि॒तुः प्र॑स॒वे।  
अ॒श्विनो॑र्बा॒हुभ्या॑म्। पू॒ष्णो ह॑स्ता॒भ्याम्। इन्द्र॑स्येन्द्रि॒येण॑। श्रि॒यै  
यश॑से बला॑या॒भिषि॑ञ्चामि। को॑ऽसि कत॒मोऽसि॑। कस्मै॑ त्वा  
काय॑ त्वा। सु॒श्लोकाँ॑(४) सुम॑ङ्ग॒लाँ(४) सत्य॑रा॒जा(३)न्। शिरो॑  
मे श्रीः॥ २२॥

यशो॑ मुख॑म्। त्विषिः॑ केशा॑श्च श्मश्रू॑णि। राजा॑ मे प्रा॒णो-  
ऽमृत॑म्। स॒म्राट्क्षुः॑। वि॒राट्क्षोत्र॑म्। जि॒ह्वा मे॑ भ॒द्रम्। वाङ्म॑हः।  
मनो॑ म॒न्युः। स्व॒राङ्गमः॑। मोदाः॑ प्रमो॒दा अ॒ङ्गुली॑रङ्गानि॥ २३॥

चित्तं॑ मे॒ सहः॑। बा॒हू मे॒ बल॑मिन्द्रि॒यम्। ह॑स्तौ मे॒ कर्म  
वीर्य॑म्। आ॒त्मा क्ष॑त्रमुरो॒ मम॑। पृ॒ष्टीर्मे॑ रा॒ष्ट्रमु॑दर॒म९सौ॑।  
ग्री॒वाश्च॑ श्रोण्यौ॑। ऊ॒रू अ॑र॒त्नी जानु॑नी। विशो॑ मेऽङ्गानि  
सर्व॑तः। नाभि॑र्मे चित्तं॑ वि॒ज्ञान॑म्। पा॒युर्मेऽप॑चितिर्भ॒सत्॥ २४॥

आ॒न॒न्द॒न॒न्दावा॑ण्डौ मे॑। भगुः॑ सौभा॑ग्यं प॑सः। जङ्घा॑भ्यां  
प॒द्भ्यां धर्मो॑ऽस्मि। वि॒शि राजा॑ प्रति॑ष्ठितः। प्रति॑ क्ष॒त्रे प्रति॑  
तिष्ठामि॑ रा॒ष्ट्रे। प्रत्य॑श्वेषु॒ प्रति॑ तिष्ठामि॒ गोषु॑। प्रत्य॑ङ्गेषु॒  
प्रति॑ तिष्ठाम्या॒त्मन्। प्रति॑ प्रा॒णेषु॑ प्रति॑ तिष्ठामि॒ पुष्टे॑। प्रति॑



द्यावापृथिव्योः। प्रति तिष्ठामि यज्ञे॥२५॥

त्रया देवा एकादश। त्रयस्त्रिंशः सुरार्धसः। बृहस्पतिपुरो-  
हिताः। देवस्य सवितुः सवे। देवा देवैरवन्तु मा। प्रथमा  
द्वितीयैः। द्वितीयास्तृतीयैः। तृतीयाः सत्येन। सत्यं यज्ञेन।  
यज्ञो यजुर्भिः॥२६॥

यजूंषि सामभिः। सामान्यृग्भिः। ऋचो याज्याभिः।  
याज्या वषट्कारैः। वषट्कारा आहुतिभिः। आहुतयो मे  
कामान्त्समर्धयन्तु। भूः स्वाहा। लोमानि प्रयतिर्मम। त्वङ्म  
आनतिरागतिः। मांसं म उपनतिः। वस्वस्थि। मज्जा म  
आनतिः॥२७॥

पुस्त्यास्वा सरस्वत्ये भेषज्येन श्रीरङ्गानि भुसद्यज्ञे यज्ञो यजुर्भिरुपनतिर्देवं च॥८॥

[५]

यद्देवा देवहेडनम्। देवासश्चकृमा वयम्। अग्निर्मा  
तस्मादेनसः। विश्वान्मुञ्चत्वंहसः। यदि दिवा यदि  
नक्तम्। एनांसि चकृमा वयम्। वायुर्मा तस्मादेनसः।  
विश्वान्मुञ्चत्वंहसः। यदि जाग्रद्यदि स्वप्ने। एनांसि  
चकृमा वयम्॥२८॥

सूर्यो मा तस्मादेनसः। विश्वान्मुञ्चत्वंहसः। यद्दामे  
यदरण्ये। यत्सभायां यद्विन्द्रिये। यच्छूद्रे यदर्ये। एनश्चकृमा  
वयम्। यदेकस्याधि धर्मणि। तस्यावयजनमसि। यदापो  
अग्निं या वरुणेति शपामहे। ततो वरुण नो मुञ्च॥२९॥

अवभृथ निचङ्कुण निचेरुरसि निचङ्कुण। अव

दे॒वैर्दे॒वकृ॑त॒मेनो॑ऽयाद। अव॒ मर्त्यै॑र्मर्त्य॒कृत॑म्। उ॒रोरा  
नो॑ दे॒व रि॑ष॒स्पाहि॑। सु॒मित्रा॑ न॒ आप॒ ओष॑धयः सन्तु।  
दु॒र्मित्रा॑स्तस्मै॑ भूयासुः। यो॑ऽस्मान्द्वेष्टि॑। यं च॑ व॒यं द्वि॑ष्मः।  
द्रु॒पदा॑दि॒वेन्मु॑मुचा॒नः। स्वि॒न्नः स्ना॒त्वी मला॑दिव॥ ३०॥

पू॒तं प॒वित्रे॑णे॒वाऽऽज्य॑म्। आपः॑ शु॒न्धन्तु॑ मै॒नसः॑। उ॒द्वयं  
तम॑स॒स्परि॑। पश्य॑न्तो॒ ज्योति॑रुत्त॒रम्। दे॒वं दे॒वत्रा॑ सूर्य॑म्।  
अग॑न्म॒ ज्योति॑रुत्त॒मम्। प्र॒तियु॑तो वरु॒णस्य॑ पाशः॑। प्र॒त्यस्तो॑  
वरु॒णस्य॑ पाशः॑। ए॒धो॑ऽस्येधि॒षीम॑हि। स॒मिद॑सि॥ ३१॥

तेजो॑ऽसि॒ तेजो॑ मयि॑ धेहि। अ॒पो अ॒न्व॒चा॒रिष॑म्। रसे॑न॒  
सम॑सृक्ष॒महि॑। पर्य॑स्वा॒ अग्र॒ आग॑मम्। तं मा॒ स॒सृज॑  
वर्च॑सा। प्र॒जया॑ च॒ धने॑न च। स॒माव॑वर्ति॒ पृथि॑वी। स॒मुषाः॑।  
स॒मु सूर्यः॑। स॒मु वि॒श्वमि॑दं जग॑त्। वै॒श्वान॒रज्यो॑तिर्भूयास॑म्।  
वि॒भुं का॒मं व्य॑श्न॒वै। भूः स्वाहा॑॥ ३२॥

स्वप्न एनांसि चक्रुमा वयं मुञ्च मलादिव समिदसि जगत्राणि च॥ ५॥ [६]

होता॑ यक्ष॒त्समि॑धेन्द्र॒मिड॑स्पदे। नाभा॑ पृथि॒व्या अ॒धि। दि॒वो  
वर्ष्म॑न्त्समि॒ध्यते॑। ओजि॑ष्ठश्च॒र्षणी॑ स॒हान्। वे॒त्वाऽऽज्य॑स्य  
होत॑र्यज॑। होता॑ यक्ष॒त्तनू॑नपा॒तम्। ऊ॒तिभि॑र्जेता॒रम॑प॒-  
राजि॑तम्। इन्द्र॑ दे॒व॒ सु॒व॒र्विद॑म्। पृथि॑भिर्मधु॒मत्त॑मैः।  
नरा॑श॒सेन॑ तेज॑सा॥ ३३॥

वे॒त्वाऽऽज्य॑स्य होत॑र्यज॑। होता॑ यक्ष॒दिडा॑भिरिन्द्र॒मीडि॑तम्।  
आ॒जुह्वा॑न॒मम॑र्त्यम्। दे॒वो दे॒वैः स॒र्वीर्यः॑। वज्र॑हस्तः पुर॒न्दरः॑।

वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं। होतायक्षद्वरहिषीन्द्रन्निषद्वरम्।  
वृषभं नर्यापसम्। वसुभीरुद्वैरादित्यैः। सयुग्मिर्बृहिरा-  
सदत्॥ ३४॥

वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षदोजो न वीर्यम्।  
सहो द्वार इन्द्रमवर्धयन्। सुप्रायणा विश्रयन्तामृतावृधः। द्वार  
इन्द्राय मीढुषे। वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षदुषे  
इन्द्रस्य धेनू। सुदुधे मातरौ मही। सवातरौ न तेजसी।  
वृथ्समिन्द्रमवर्धताम्॥ ३५॥

वीतामाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षद्वैव्या होतांरा। भिषजा  
सखाया। हविषेन्द्रं भिषज्यतः। कवी देवौ प्रचेतसौ। इन्द्राय  
धत्त इन्द्रियम्। वीतामाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षत्तिस्रो  
देवीः। त्रयस्त्रिधातवोपसः। इडा सरस्वती भारती॥ ३६॥

महीन्द्रपत्नीर्हविष्मतीः। वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं। होता  
यक्षत्त्वष्टारमिन्द्रं देवम्। भिषजं सुयजं घृतश्रियम्।  
पुरु रूपं सुरेतसं मघोनिम्। इन्द्राय त्वष्टा दधदिन्द्रियाणि।  
वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षद्वनस्पतिम्। शमितारं  
शतक्रतुम्। धियो जोष्टारमिन्द्रियम्॥ ३७॥

मध्वा समञ्जन्पृथिभिः सुगेभिः। स्वदाति हव्यं मधुना  
घृतेन। वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षदिन्द्रं स्वाहा-  
ऽऽज्यस्य। स्वाहा मेदसः। स्वाहा स्तोकानाम्। स्वाहा  
स्वाहाकृतीनाम्। स्वाहा हव्यसूक्तीनाम्। स्वाहा देवां

आज्यपान्। स्वाहेन्द्रं होत्राञ्जुषाणाः। इन्द्र आज्यस्य  
वियन्तु। होतर्यजं॥३८॥

तेजसाऽऽसददवर्धतां भारतीन्द्रियं जुषाणा द्वे च (समिधेन्द्रन्तनूनपातमिडाभिर्बृहियोजं उपे दैव्यां तिस्रस्वष्टारं  
वनस्पतिमिन्द्रम्॥ समिधेन्द्रं चतुर्वेत्वेको वियन्तु द्विर्वीतामेको वियन्तु द्विवेत्वेको वियन्तु होतर्यजं॥६॥—[७]

समिद्ध इन्द्र उषसामनीके। पुरोरुचां पूर्वकृद्वावृधानः।  
त्रिभिर्देवैस्त्रिंशता वज्रबाहुः। जघान वृत्रं वि दुरौ ववारा।  
नराशंसः प्रतिशूरो मिमानः। तनूनपात्प्रति यज्ञस्य  
धाम्। गोभिर्वपावान्मधुना समञ्जन्। हिरण्यैश्चन्द्री यजति  
प्रचेताः। ईडितो देवैर्हरिवां अभिष्टिः। आजुह्वानो हविषा  
शर्धमानः॥३९॥

पुरन्दरो मघवान् वज्रबाहुः। आयातु यज्ञमुपनो जुषाणः।  
जुषाणो बर्हिर्हरिवान् इन्द्रः। प्राचीनं सीदत्प्रदिशां  
पृथिव्याः। उरुव्यचाः प्रथमानं स्योनम्। आदित्यैरुक्तं  
वसुभिः सजोषाः। इन्द्रं दुरः कवष्यो धावमानाः। वृषाणं  
यन्तु जनयः सुपत्नीः। द्वारो देवीरभितो विश्रयन्ताम्। सुवीरां  
वीरं प्रथमाना महोभिः॥४०॥

उषासानक्ता बृहती बृहन्तम्। पयस्वती सुदुधे शूरमिन्द्रम्।  
पेशस्वती तन्तुना संव्ययन्ती। देवानां देवं यजतः सुरुक्मे।  
दैव्या मिमाना मनसा पुरुत्रा। होताराविन्द्रं प्रथमा सुवाचा।  
मूर्धन् यज्ञस्य मधुना दधाना। प्राचीनं ज्योतिर्हविषा वृधातः।  
तिस्रो देवीरहविषा वर्धमानाः। इन्द्रं जुषाणा वृषाणं न

पत्नीः॥४१॥

अच्छिन्नं तन्तुं पयसा सरस्वती। इडां देवी भारती  
विश्वतीर्तिः। त्वष्टा दधदिन्द्राय शुष्मम्। अपाकोचिष्टुर्यशसं  
पुरूणि। वृषा यजन्वृषणं भूरिरेताः। मूर्धन् यज्ञस्य समनक्तु  
देवान्। वनस्पतिरवसृष्टो न पाशैः। त्मन्या समञ्जच्छमिता  
न देवः। इन्द्रस्य हव्यैर्जुठरं पृणानः। स्वदाति हव्यं  
मधुना घृतेन। स्तोकानामिन्दुं प्रति शूर इन्द्रः। वृषायमाणो  
वृषभस्तुराषाढ। घृतपुषा मधुना हव्यमुन्दन्। मूर्धन् यज्ञस्य  
जुषतां स्वाहा॥४२॥

शर्धमानो महोभिः पत्नीघृतेन चत्वारि च॥४॥

[८]

आचर्षणिप्रा विवेष यन्मां। तं सध्रीचीः। सत्यमित्तत्र  
त्वावां अन्यो अस्ति। इन्द्र देवो न मर्त्यो ज्यायान्।  
अहन्नहिं परिशयानमर्णः। अवांसृजोऽपो अच्छा समुद्रम्।  
प्रससाहिषे पुरुहूत शत्रून्। ज्येष्ठस्ते शुष्मं इह रातिरस्तु।  
इन्द्रा भर दक्षिणेना वसूनि। पतिः सिन्धूनामसि रेवतीनाम्।  
स शेवृधमधि धाद्युन्नमस्मे। महि क्षत्रं जनाषाडिन्द्र तव्यम्।  
रक्षा च नो मघोनः पाहि सूरीन्। राये च नः स्वपत्या इषे  
धाः॥४३॥

रेवतीनां चत्वारि च॥१॥

[९]

देवं बरुहिरिन्द्रं सुदेवं देवैः। वीरवन्स्तीर्णं वेद्यामवर्धयत्।  
वस्तोर्वृतं प्राक्तोर्भृतम्। राया बरुहिष्मतोऽत्यंगात्।  
वसुवने वसुधेयस्य वेतु यज। देवीद्वार इन्द्रं सङ्घाते।

वि॒द्वीर्याम॑न्नवर्धयन्। आ व॒त्सेन॒ तरु॑णेन कुमा॒रेण॑ चमीवि॒ता  
अपा॑र्वाणम्। रे॒णुक॑काटं नुदन्ताम्। व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य  
वियन्तु॑ यज॑॥४४॥

दे॒वी उ॒षासा॑नक्ता॥ इन्द्रं॑ य॒ज्ञे प्र॑यत्य॒हेता॑म्। दै॒वीर्वि॑शः  
प्राया॑सिष्टाम्। सु॒प्रीते॑ सु॒धिते॑ अभूताम्। व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य  
वीतां॑ यज॑। दे॒वी जो॑ष्टी वसु॒धिते॑। दे॒वमिन्द्र॑मवर्धताम्।  
अया॑व्य॒न्याघा॑ द्वेषा॑सि। आ॒न्यावा॑क्षी॒द्वसु॑ वा॒र्याणि॑।  
यज॑मानाय शि॒क्षिते॑॥४५॥

व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य वीतां॑ यज॑। दे॒वी ऊ॒र्जाहु॑ती दु॒धे  
सु॒दुधे॑। पय॒सेन्द्र॑मवर्धताम्। इष॒मूर्ज॑म॒न्याऽवा॑क्षीत्। स॒ग्धिः  
सपी॑तिम॒न्या। नवे॑न॒ पूर्वं॑ दय॑माने। पु॒रा॒णेन॒ नव॑म्।  
अधा॑ता॒मूर्ज॑मूर्जाहु॑ती वसु॒ वा॒र्याणि॑। यज॑मानाय शि॒क्षिते॑।  
व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य वीतां॑ यज॑॥४६॥

दे॒वा दै॒व्या॒ होता॑रा। दे॒वमिन्द्र॑मवर्धताम्। हु॒ताघ॑श॒स॒वा॒  
भा॑ष्टी वसु॒वा॒र्याणि॑। यज॑मानाय शि॒क्षितौ॑। व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य  
वीतां॑ यज॑। दे॒वीस्ति॒स्रस्ति॒स्रो दे॒वीः। पति॑मिन्द्र॑मवर्धयन्।  
अस्पृ॑क्षद्भार॑ती दि॒वम्। रु॒द्रेर्य॑ज्ञः सर॑स्वती। इडा॒ वसु॑मती  
गृ॒हान्॥४७॥

व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य वियन्तु॑ यज॑। दे॒व इन्द्रो॑ नरा॒शःसः॑।  
त्रि॒व॒रूथ॑स्त्रि॒वन्धुरः॑। दे॒वमिन्द्र॑मवर्धयत्। श॒तेन॑ शि॒ति-

पृष्ठानामाहितः। सहस्रेण प्रवर्तते। मित्रावरुणेदस्य  
होत्रमरहतः। बृहस्पतिः स्तोत्रम्। अश्विनाऽऽध्वर्यवम्।  
वसुवने वसुधेयस्य वेतु यज॥४८॥

देव इन्द्रो वनस्पतिः। हिरण्यपर्णो मधुशाखः  
सुपिप्पलः। देवमिन्द्रमवर्धयत्। दिवमग्रेणाप्रात्। आऽन्तरिक्षं  
पृथिवीमद॥हीत्। वसुवने वसुधेयस्य वेतु यज। देव  
बर्हिर्वारितीनाम्। देवमिन्द्रमवर्धयत्। स्वासस्थमिन्द्रेणा-  
सन्नम्। अन्या बर्हीऽष्यभ्यभूत्। वसुवने वसुधेयस्य वेतु  
यज। देवो अग्निः स्विष्टकृत्। देवमिन्द्रमवर्धयत्। स्विष्टं  
कुर्वन्स्विष्टकृत्। स्विष्टमद्य करोतु नः। वसुवने वसुधेयस्य  
वेतु यज॥४९॥

वियन्तु यजं शिक्षिते शिक्षिते वसुवने वसुधेयस्य वीतां यजं गृहान् वेतु यजाभूथदं (देव बर्हिर्देवीद्वारां  
देवी उपासान्तां देवी जोष्टी देवी ऊर्जाहृती देवा दैव्या होतांरा शिक्षितो देवीस्तिस्तिस्मो देवीदेव इन्द्रो  
नराशः सौ देव इन्द्रो वनस्पतिर्देवं बर्हिर्वारितीनान्देवो अग्निः स्विष्टकृदेवम्। वेतु वियन्तु चतुर्वीतामेकां वियन्तु  
चतुर्वीत्ववर्धयदवर्धयन्निरवर्धतामेकांऽ वर्धयः क्षतुर्गवर्धयत्। वस्तोरा वत्सेन दैवीरयावीषः हृताऽस्पृक्षच्छ्रुतेन दिवः स्वासस्थः  
स्विष्टः शिक्षिते शिक्षिते शिक्षितो॥॥६॥

[१०]

होता यक्षत्समिधाऽग्निमिडस्पदे। अश्विनेन्द्रः  
सरस्वतीम्। अजो धूम्रो न गोधूमैः क्लैर्भेषजम्।  
मधु शष्पैर्न तेज इन्द्रियम्। पयः सोमः परिस्नुता घृतं मधु।  
वियन्त्वाज्यस्य होतर्यज। होता यक्षत्तनूनपात्सरस्वती।  
अविर्मेषो न भेषजम्। पथा मधुमताभरन्। अश्विनेन्द्राय  
वीर्यम्॥५०॥

बदरैरुपवाकाभिर्भेषजं तोक्त्रभिः। पयः सोमः परिस्नुता

घृतं मधुं। वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षं नराशंसं न  
नग्नहुम्। पतिं सुरायै भेषजम्। मेषः सरस्वती भिषक्। रथो  
न चन्द्राश्विनोर्वपा इन्द्रस्य वीर्यम्। बदरैरुपवाकाभिर्भेषजं  
तोक्त्रभिः। पयः सोमः परिस्रुतां घृतं मधुं। वियन्त्वाज्यस्य  
होतर्यजं॥५१॥

होता यक्षदिडेडित आजुह्वानः सरस्वतीम्। इन्द्रं बलेन  
वर्धयन्। ऋषभेण गवेन्द्रियम्। अश्विनेन्द्राय वीर्यम्। यवैः  
कर्कन्धुभिः। मधुं लाजैर्न मासरम्। पयः सोमः परिस्रुतां  
घृतं मधुं। वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षद्वरुहिः  
सुष्टरीमोर्णम्रदाः। भिषङ्गासत्या॥५२॥

भिषजाऽश्विनाऽश्वा शिशुमती। भिषग्धेनुः सरस्वती।  
भिषग्दुह इन्द्राय भेषजम्। पयः सोमः परिस्रुतां घृतं मधुं।  
वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षद्वुरो दिशः। कवप्यो न  
व्यचस्वतीः। अश्विभ्यां न दुरो दिशः। इन्द्रो न रोदसी दुघै।  
दुहे कामान्त्सरस्वती॥५३॥

अश्विनेन्द्राय भेषजम्। शुक्रं न ज्योतिरिन्द्रियम्। पयः  
सोमः परिस्रुतां घृतं मधुं। वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं। होता  
यक्षत्सुपेशसोषे नक्तं दिवा। अश्विनां सञ्जानाने। समं जाते  
सरस्वत्या। त्विषिमिन्द्रे न भेषजम्। श्येनो न रजसा हृदा।  
पयः सोमः परिस्रुतां घृतं मधुं॥५४॥

वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षद्वैव्या होतारा



भिष॒जाऽश्वि॑ना॒। इन्द्रं॑ न जागृ॑वी दि॒वा न॑क्तं न भैष॒जैः।  
 शूष॑ꣳ सर॑स्वती भिष॒क्। सी॒सेन॑ दुह॒ इन्द्रि॑यम्। प॒यः  
 सोमः॑ परि॒स्रुता॑ घृ॒तं मधु॑। वि॒यन्त्वाज्य॑स्य॒ होत॑र्यज॒। हो॒ता  
 यक्ष॑त्ति॒स्रो दे॒वीर्न भैष॑जम्। त्रय॑स्त्रि॒धात॑वोऽप॒सः। रू॒पमिन्द्रे॑  
 हि॒र॒ण्यय॑म्॥५५॥

अ॒श्विने॒डा न॒ भार॑ती। वा॒चा सर॑स्वती। मह॒ इन्द्रा॑य  
 दधु॑रिन्द्रि॒यम्। प॒यः सोमः॑ परि॒स्रुता॑ घृ॒तं मधु॑। वि॒यन्त्वाज्य॑स्य॒  
 होत॑र्यज॒। हो॒ता यक्ष॑त्त्वष्टा॒रमिन्द्र॑म॒श्विना॑। भिष॒जं न  
 सर॑स्वतीम्। ओजो॒ न जू॒तिरिन्द्रि॑यम्। वृ॒को न र॑भ॒सो  
 भिष॑क्। यशः॒ सुर॑या भेष॒जम्॥५६॥

श्रि॒या न मा॑सरम्। प॒यः सोमः॑ परि॒स्रुता॑ घृ॒तं मधु॑।  
 वि॒यन्त्वाज्य॑स्य॒ होत॑र्यज॒। हो॒ता यक्ष॑द्वन॒स्पति॑म्। श॒मि॒तार॑ꣳ  
 श॒तक्र॑तुम्। भी॒मं न म॑न्युꣳ रा॒जां न॑ व्याघ्रं नम॑साऽश्वि॒ना  
 भा॑मम्। सर॑स्वती भिष॒क्। इन्द्रा॑य दुह॒ इन्द्रि॑यम्। प॒यः सोमः॑  
 परि॒स्रुता॑ घृ॒तं मधु॑। वि॒यन्त्वाज्य॑स्य॒ होत॑र्यज॒॥५७॥

हो॒ता यक्ष॑द॒ग्निꣳ स्वा॒हाऽऽज्य॑स्य॒ स्तो॒काना॑म्। स्वा॒हा  
 मे॒दसां॑ पृथ॑क्। स्वा॒हा छा॒गम॑श्वि॒भ्याम्। स्वा॒हा मे॒षꣳ  
 सर॑स्वत्यै। स्वा॒हर्ष॑भमिन्द्रा॑य सि॒ꣳहाय॑ स॒ह॑सेन्द्रि॒यम्।  
 स्वा॒हाऽग्निं॑ न भैष॒जम्। स्वा॒हा सोम॑मिन्द्रि॒यम्। स्वा॒हेन्द्र॑ꣳ  
 सु॒त्रामा॑णꣳ सवि॒तारं॑ वरु॑णं भिष॒जां प॑तिम्। स्वा॒हा वन॑स्पतिं  
 प्रि॒यं पाथो॑ न भैष॒जम्। स्वा॒हा दे॒वाꣳ आ॑ज्य॒पान्॥५८॥

स्वाहाऽग्निं॑ होत्राञ्जुषाणो अग्निर्भेषजम्। पयः सोमः  
परिस्रुता घृतं मधु। वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं। होता  
यक्षदश्विना सरस्वतीमिन्द्रं॑ सुत्रामाणम्। इमे सोमाः  
सुरामाणः। छागैर्न मेषैर्ऋषभैः सुताः। शष्पैर्न तोक्त्राभिः।  
लाजैर्महस्वन्तः। मदा मासरेण परिष्कृताः। शुक्राः  
पयस्वन्तोऽमृताः। प्रस्थिता वो मधुश्चुतः। तानश्विना  
सरस्वतीन्द्रः सुत्रामा वृत्रहा। जुषन्तां सौम्यं मधु। पिबन्तु  
मदन्तु वियन्तु सोमम्। होतर्यजं॥५९॥

वीर्यं वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं नासत्या सरस्वती मधु हिरण्यं भेषजं वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजाज्यपानमृताः पञ्च च  
(समिधाऽग्निं॑ षट्। तनूनपांश्चसप्त। नराशं समृषिः। इडेडितो यवैरष्टौ। बृहिः सप्त। दुरोऽश्विना नव। सुपेशसर्षिः।  
दैव्या होतांरा सीसेन रसः। तिस्रस्त्वष्टारमष्टावष्टौ। वनस्पतिमृषिः। अग्नित्रयोदश। अश्विना द्वादश त्रयोदश। समिधाऽग्निं  
बदैरेवदैर्यवैरश्विना त्विषिमश्विना न भेषजं रूपमश्विना भीमं भामम्॥॥१०॥ [११]

समिद्धो अग्निरश्विना। तप्तो घर्मो विराट्थसुतः। दुहे  
धेनुः सरस्वती। सोमं शुक्रमिहेन्द्रियम्। तनूपा भिषजा  
सुते। अश्विनोभा सरस्वती। मध्वा रजासीन्द्रियम्।  
इन्द्राय पथिभिर्वहान्। इन्द्रायेन्दुं सरस्वती। नराशं सेन  
नग्रहः॥६०॥

अधातामश्विना मधु। भेषजं भिषजा सुते। आजुह्वाना  
सरस्वती। इन्द्रायेन्द्रियाणि वीर्यम्। इडाभिरश्विनाविषम्।  
समूर्जं स रयि दधुः। अश्विना नमुचेः सुतम्।  
सोमं शुक्रं परिस्रुतां। सरस्वती तमाभरत्। बरहिषेन्द्राय  
पातवे॥६१॥

कवृष्यो न व्यचस्वतीः। अश्विभ्यां न दुरो दिशः।

इन्द्रो न रोदसी दुधे। दुहे कामान्त्सरस्वती। उषासा  
नक्तमश्विना। दिवेन्द्रः सायमिन्द्रियैः। सञ्जानाने सुपेशसा।  
समं जाते सरस्वत्या। पातं नो अश्विना दिवा। पाहि नक्तः  
सरस्वति॥६२॥

दैव्यां होतारा भिषजा। पातमिन्द्रः सचां सुते। तिस्रस्त्रेधा  
सरस्वती। अश्विना भारतीडा। तीव्रं परिस्रुता सोमम्। इन्द्राय  
सुषवुर्मदम्। अश्विना भेषजं मधु। भेषजं नः सरस्वती।  
इन्द्रे त्वष्टा यशः श्रियम्। रूपः रूपमधुः सुते। ऋतुथेन्द्रो  
वनस्पतिः। शशमानः परिस्रुता। कीलालमश्विभ्यां मधु। दुहे  
धेनुः सरस्वती। गोभिर्न सोममश्विना। मासरेण परिष्कृता।  
समधाताः सरस्वत्या। स्वाहेन्द्रै सुतं मधु॥६३॥

नृग्रहः पातवे सरस्वत्यधुः सुतैः ऽष्टौ च॥४॥

[१२]

अश्विनां हविरिन्द्रियम्। नमुचेर्धिया सरस्वती। आ  
शुक्रमासुराद्वसु। मघमिन्द्राय जभ्रिरे। यमश्विना सरस्वती।  
हविषेन्द्रमवर्धयन्। स बिभेद वलं मघम्। नमुचावासुरे  
सचां। तमिन्द्रं पशवः सचां। अश्विनोभा सरस्वती॥६४॥

दधाना अभ्यनूषता। हविषा यज्ञमिन्द्रियम्। य इन्द्र  
इन्द्रियं दधुः। सविता वरुणो भगः। स सुत्रामां हविष्पतिः।  
यजमानाय सश्रता। सविता वरुणोऽदधत्। यजमानाय  
दाशुषै। आदत्त नमुचेर्वसु। सुत्रामा बलमिन्द्रियम्॥६५॥

वरुणः क्षत्रमिन्द्रियम्। भगेन सविता श्रियम्।

सुत्रामा यशसा बलम्। दधाना यज्ञमाशत। अश्विना  
 गोभिरिन्द्रियम्। अश्वेभिर्वीर्यं बलम्। हविषेन्द्रः सरस्वती।  
 यजमानमवर्धयन्। ता नासत्या सुपेशसा। हिरण्यवर्तनी  
 नरा। सरस्वती हविष्मती। इन्द्र कर्मसु नोऽवत। ता भिषजा  
 सुकर्मणा। सा सुदुघा सरस्वती। स वृत्रहा शतक्रतुः।  
 इन्द्राय दधुरिन्द्रियम्॥६६॥

उभा सरस्वती बलमिन्द्रियत्रया पदं॥३॥

[१३]

देवं बर्हिः सरस्वती। सुदेवमिन्द्रे अश्विना। तेजो न  
 चक्षुरक्ष्योः। बर्हिषा दधुरिन्द्रियम्। वसुवने वसुधेयस्य  
 वियन्तु यज। देवीद्वारो अश्विना। भिषजेन्द्रे सरस्वती।  
 प्राणं न वीर्यन्नसि। द्वारो दधुरिन्द्रियम्। वसुवने वसुधेयस्य  
 वियन्तु यज॥६७॥

देवी उषासावश्विना। भिषजेन्द्रे सरस्वती। बलं न  
 वाचमास्ये। उषाभ्यां दधुरिन्द्रियम्। वसुवने वसुधेयस्य  
 वियन्तु यज। देवी जोष्टी अश्विना। सुत्रामेन्द्रे सरस्वती।  
 श्रोत्रं न कर्णयोर्यशः। जोष्टीभ्यां दधुरिन्द्रियम्। वसुवने  
 वसुधेयस्य वियन्तु यज॥६८॥

देवी ऊर्जाहुती दुधे सुदुधे। पयसेन्द्रः सरस्वत्यश्विना  
 भिषजाऽवत। शुक्रं न ज्योतिः स्तनयोराहुती धत्त इन्द्रियम्।  
 वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु यज। देवा देवानां भिषजा।

होता॑रा॒विन्द्र॑म॒श्विना॑। व॒ष॒ट्कारैः सर॑स्वती। त्विषिं॑ न हृद॑ये  
म॒तिम्। होत॑र॒भ्यां दधुरिन्द्रि॑यम्। व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य वियन्तु  
यज॑॥६९॥

दे॒वीस्ति॒स्रस्ति॒स्रो दे॒वीः। सर॑स्वत्य॒श्विना॒ भार॒तीडा॑।  
शूष॒न्न मध्ये॑ नाभ्या॑म्। इन्द्रा॑य दधुरिन्द्रि॑यम्। व॒सुवने॑  
वसु॒धेय॑स्य वियन्तु यज॑। दे॒व इन्द्रो॑ नरा॒शंसः॑। त्रि॒व॒रूथः  
सर॑स्वत्या॒ऽश्विभ्या॑मीयते रथः॑। रेतो॑ न रू॒पम॒मृतं॑ ज॒नित्र॑म्।  
इन्द्रा॑य त्वष्टा दध॑दिन्द्रि॒याणि॑। व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य वियन्तु  
यज॑॥७०॥

दे॒व इन्द्रो॑ वन॒स्पतिः॑। हिर॑ण्यपर्णो अ॒श्विभ्या॑म्।  
सर॑स्वत्याः सु॒पिप्प॒लः। इन्द्रा॑य पच्यते मधु॑। ओजो॑ न  
जूति॑मृष॒भो न भाम॑म्। वन॒स्पति॑र्नो दध॑दिन्द्रि॒याणि॑। व॒सुवने॑  
वसु॒धेय॑स्य वियन्तु यज॑। दे॒वं ब॒रुहि॒र्वारि॑तीनाम्। अ॒ध्वरे  
स्ती॒र्णम॒श्विभ्या॑म्। ऊ॒र्णम॑दाः सर॑स्वत्याः॥७१॥

स्यो॒नमिन्द्र॑ ते स॒दः। ई॒शायै॑ म॒न्युः राजा॑नं ब॒रुहि॑षा  
दधुरिन्द्रि॑यम्। व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य वियन्तु यज॑। दे॒वो अ॒ग्निः  
स्वि॑ष्टकृत्। दे॒वान् यक्ष॑द्यथाय॒थम्। होता॑रा॒विन्द्र॑म॒श्विना॑। वा॒चा  
वाच॑ः सर॑स्वतीम्। अ॒ग्निः सोम॑ः स्वि॑ष्टकृत्। स्वि॑ष्ट इन्द्रः  
सु॒त्रामा॑ सवि॒ता वरु॑णो भि॒षक्। इ॒ष्टो दे॒वो वन॒स्पतिः॑। स्वि॑ष्टा  
दे॒वा आ॑ज्य॒पाः। इ॒ष्टो अ॒ग्निर॒ग्निना॑। होता॑ हो॒त्रे स्वि॑ष्टकृत्।  
यशो॑ न दध॑दिन्द्रि॒यम्। ऊ॒र्जम॑प॒चितिः॑ स्व॒धाम्। व॒सुवने॑

## वसुधेयस्य वियन्तु यज॥७२॥

द्वारो दधुरिन्द्रियं वंसुवनं वसुधेयस्य वियन्तु यज जोष्ट्रीभ्यां दधुरिन्द्रियं वंसुवनं वसुधेयस्य वियन्तु यज होतृभ्यां दधुरिन्द्रियं वंसुवनं वसुधेयस्य वियन्तु यजोन्द्रियाणि वंसुवनं वसुधेयस्य वियन्तु यज सरस्वत्या वनस्पतिः पद्वं (देवं बर्हिर्देवाद्द्वारो देवा उपासांश्चिनां देवा जोष्ट्री देवा ऊर्जाहुती देवा देवानां भिषजां वषट्कारेर्देवास्तिस्तिस्तिस्ति देवादेव इन्द्रो नराशः सां देव इन्द्रो वनस्पतिर्देवं बर्हिर्वारितानान्देवो अग्निः स्विष्टकृदेवान्। समिधाऽग्निं देवं बर्हिः सरस्वत्युश्चिना सर्व वियन्तु। द्वारंस्तिष्ठः सर्ववियन्तु। अज इन्द्रमोजोऽग्निं परः सरस्वतीम्। नक्तं पूर्वं सरस्वति। अन्यत्र सरस्वती। भिषक्पूर्वं इह इन्द्रियम्। अन्यत्र दधुरिन्द्रियम्। सोत्रामण्याः सुतासुती। अञ्जन्यं यजमानः॥॥६॥—[१४]

अग्निमद्य होता॑रमवृणीत। अयं सुतासुती यजमानः। पचन्पु॑त्तीः। पचन्पुरोडा॑शान्। गृह्णन्ग्रहान्। ब॒ध्नन्न॑श्चिभ्यां छागं सर॑स्वत्या इन्द्रा॑य। ब॒ध्नन्त्सर॑स्वत्यै मे॒षमिन्द्रा॑याश्चिभ्याम्। ब॒ध्नन्निन्द्रा॑यर्षभम॒श्चिभ्यां सर॑स्वत्यै। सूप॑स्था अद्य दे॒वो वन॑स्पति॒रभवत्। अ॒श्चिभ्यां छागे॑न सर॑स्वत्या इन्द्रा॑य॥७३॥

सर॑स्वत्यै मे॒षेणेन्द्रा॑याश्चिभ्याम्। इन्द्रा॑यर्षभेणाश्चिभ्यां सर॑स्वत्यै। अक्षं स्तान्मे॒दस्तः प्र॑तिपच॒ताग्र॑भीषुः। अवी॑वृधन्त॒ ग्रहैः। अपा॑ताम॒श्चिना सर॑स्वतीन्द्रः सु॒त्रामा वृ॒त्रहा। सोमा॑न्त्सुरा॒म्णाः। उपो॑ उक्थाम॒दाः श्रौ॒द्विम॑दा अदन्। अवी॑वृधन्ताङ्गू॒षैः। त्वाम॑द्यर्ष आ॒र्षेय॑र्षीणां नपादवृणीत। अयं सुतासुती यजमानः। बहुभ्य आ सङ्गतेभ्यः। एष मे दे॒वेषु॑ वसु॒ वार्या यक्ष्य॑त इति। ता या दे॒वा दे॒वदाना॑न्यदुः। तान्य॑स्मा आ च शास्व। आ च गुरस्व। इषि॑तश्च होत॒रसि॑ भद्र॒वाच्याय॑ प्रेषि॒तो मानु॑षः। सू॒क्तवा॑काय॒ सूक्ता ब्रू॑हि॥७४॥

इन्द्राय यजमानः सप्त च॥२॥—[१५]

उ॒शन्त॑स्त्वा हवाम॒ह आ नो॑ अग्ने सु॒केतु॑ना। त्वं सोम

म॒हे भ॒गं त्व॑ सोम॒ प्रचि॑कितो मनी॒षा। त्वया॒ हि नः॑  
 पि॒तरः॑ सोम॒ पूर्वे॑ त्व॑ सोम॒ पितृ॑भिः संविदा॒नः। ब॒र्हिष॑दः  
 पि॒तर॒ आऽहं॑ पि॒तृन्। उप॑हूताः पि॒तरोऽग्नि॑ष्वात्ताः पि॒तरः।  
 अ॒ग्निष्वा॒त्तानृ॑तुम॒तो ह॑वामहे। नरा॒श॑सै सोमपी॒थं य आ॒शुः।  
 ते नो॒ अर्व॑न्तः सु॒हवा॑ भवन्तु। शं नो॑ भवन्तु द्वि॒पदे॑ शं  
 चतु॑ष्पदे। ये अ॒ग्निष्वा॒त्ता येऽन॑ग्निष्वात्ताः॥७५॥

अ॒हो॒मुचः॑ पि॒तरः॑ सो॒म्यासः॑। परेऽव॑रेऽमृ॒तासो॑ भवन्तः।  
 अ॒र्धि ब्रु॑वन्तु ते अ॒वन्त्व॑स्मान्। वा॒न्यायै॑ दु॒ग्धे जु॑षमा॒णाः  
 क॒रम्भ॑म्। उ॒दीरा॑णा अ॒वरे॑ परे॑ च। अ॒ग्निष्वा॒त्ता ऋ॒तुभिः॑  
 संविदा॒नाः। इन्द्र॑वन्तो ह॒विरि॑दं जु॒षन्ता॑म्। यद॑ग्ने क॒व्यवा॑हन॒  
 त्वम॑ग्न ईडि॒तो जा॑तवेदः। मा॒तली॑ क॒व्यैः। ये ता॑तृपु॒र्देव॑त्रा  
 जेह॑मानाः। हो॒त्रावृ॑धः स्तोम॑त॒ष्टासो॑ अ॒र्कैः। आऽग्ने॑  
 याहि॑ सु॒विद॑त्रै॒भिर्वा॑ङ्। स॒त्यैः क॒व्यैः पि॒तृभि॑र्ध॒र्मस॑द्भिः।  
 ह॒व्यवा॑ह॒मजरं॑ पुरु॒प्रिय॑म्। अ॒ग्निं घृ॑तेन॑ ह॒विषा॑ स॒पर्य॑न्।  
 उपा॑सदं क॒व्यवा॑हं पि॒तृणा॑म्। स नः॑ प्र॒जां वी॒रव॑ती॒  
 समृ॑ण्वतु॥७६॥

अ॒न॒ग्निष्वा॒त्ता जे॑ह॒मानाः स॒प्त च॑॥२॥

[१६]

होता॑ यक्षदि॒डस्प॑दे। स॒मि॒धानं॑ म॒हद्य॑शः। सु॒षमि॑द्धं  
 वरे॑ण्यम्। अ॒ग्निमि॑न्द्रं वयो॒धस॑म्। गा॒य॒त्रीं छ॑न्द  
 इन्द्रि॑यम्। त्र्य॒विं गां॑ वयो॒ दध॑त्। वे॒त्वाऽऽज्य॑स्य  
 होत॑र्यजं। होता॑ यक्ष॒च्छुचि॑व्रतम्। तनून॑पा॒तमु॑द्भिदम्। यं

गर्भमदितिर्दधे॥ ७७ ॥

शुचि॒मिन्द्रं॑ वयो॒धसम्॑। उ॒ष्णिहं॑ छन्दं॑ इन्द्रि॒यम्।  
दि॒त्य॒वाहं॑ गां वयो॒ दधत्। वे॒त्वाऽऽज्य॑स्य॒ होत॒र्यजं॑। हो॒ता  
यक्ष॑दी॒डेन्य॑म्। ई॒डितं॑ वृ॒त्रह॑न्त॒मम्। इडा॑भिरीड्य॒ः सहः॑।  
सोम॑मिन्द्रं॑ वयो॒धसम्॑। अ॒नुष्टु॒भं छन्दं॑ इन्द्रि॒यम्। त्रि॒व॒त्सं गां  
वयो॒ दधत्॥ ७८ ॥

वे॒त्वाऽऽज्य॑स्य॒ होत॒र्यजं॑। हो॒ता यक्ष॑त्सु॒बर्हि॑षदम्।  
पू॒ष॒ण्वन्त॑म॒मर्त्य॑म्। सी॒दन्तं॑ ब॒र्हिषि॑ प्रि॒ये। अ॒मृतेन्द्रं॑  
वयो॒धसम्॑। बृ॒हतीं॑ छन्दं॑ इन्द्रि॒यम्। पश्चा॑विं गां वयो॒ दधत्।  
वे॒त्वाऽऽज्य॑स्य॒ होत॒र्यजं॑। हो॒ताय॑क्ष॒द्व्यच॑स्वतीः। सु॒प्रा॒य॒णा  
ऋ॒तावृ॑धः॥ ७९ ॥

द्वा॒रो दे॒वीर्हि॑र॒ण्ययीः॑। ब्र॒ह्माण॑ इन्द्रं॑ वयो॒धसम्॑। प॒ङ्क्तिं॑  
छन्दं॑ इहेन्द्रि॒यम्। तु॒र्य॒वाहं॑ गां वयो॒ दधत्। वे॒त्वाऽऽज्य॑स्य॒  
होत॒र्यजं॑। हो॒ता यक्ष॑त्सु॒पेश॑से। सु॒शिल्पे॑ बृ॒हती॑ उ॒भे।  
नक्तो॑षासा॒ न दर्श॑ते। वि॒श्वमिन्द्रं॑ वयो॒धसम्॑। त्रि॒ष्टु॒भं छन्दं॑  
इन्द्रि॒यम्॥ ८० ॥

प॒ष्ठ॒वाहं॑ गां वयो॒ दधत्। वे॒त्वाऽऽज्य॑स्य॒ होत॒र्यजं॑।  
हो॒ता यक्ष॑त्प्रचै॒तसा॑। दे॒वाना॑मुत्त॒मं यशः॑। हो॒ता॒रा दै॒व्या  
क॒वी। स॒युजेन्द्रं॑ वयो॒धसम्॑। जग॑तीं॑ छन्दं॑ इहेन्द्रि॒यम्।  
अ॒न॒ङ्गाहं॑ गां वयो॒ दधत्। वे॒त्वाऽऽज्य॑स्य॒ होत॒र्यजं॑। हो॒ता



यक्षत्पेशस्वतीः॥८१॥

ति॒स्रो दे॒वीर्हि॒र॒ण्ययीः॑। भा॒रती॑र्बृ॒हती॑र्म॒हीः। पति॒मिन्द्र॑  
वयो॒धसम्। वि॒राजं॑ छन्द॑ इ॒हेन्द्रि॑यम्। धे॒नुं गां न वयो॑  
दध॑त्। वे॒त्वाऽऽज्य॑स्य॒ होत॑र्यजं। हो॒ता यक्ष॑त्सुरे॒तसम्।  
त्वष्टा॑रं पु॒ष्टि॒वर्ध॑नम्। रू॒पाणि॑ बिभ्र॑तं पृथ॑क्। पु॒ष्टि॒मिन्द्र॑  
वयो॒धसम्॥८२॥

द्वि॒पदं॑ छन्द॑ इ॒हेन्द्रि॑यम्। उ॒क्षाणं॑ गां न वयो॑ दध॑त्।  
वे॒त्वाऽऽज्य॑स्य॒ होत॑र्यजं। हो॒ता यक्ष॑च्छ॒तक्र॑तुम्। हि॒र॒ण्य॒प॒र्णमु॒क्थि॑नम्। र॒शनां॑ बिभ्र॑तं व॒शिम्। भग॑मिन्द्रं वयो॒धसम्।  
क॒कुभं॑ छन्द॑ इ॒हेन्द्रि॑यम्। व॒शां वे॒हतं॑ गां न वयो॑ दध॑त्।  
वे॒त्वाऽऽज्य॑स्य॒ होत॑र्यजं। हो॒ता यक्ष॑त्स्वाहा॑कृ॒तीः। अ॒ग्निं  
गृ॒हप॑तिं पृथ॑क्। वरु॑णं भे॒षजं॑ क॒विम्। क्ष॒त्रमिन्द्रं॑ वयो॒धसम्।  
अति॑च्छन्द॒सं छन्द॑ इन्द्रि॒यम्। बृ॒हद॑ष॒भं गां वयो॑ दध॑त्।  
वे॒त्वाऽऽज्य॑स्य॒ होत॑र्यजं॥८३॥

दधे दधत्तावृधं इन्द्रियं पेशस्वतीर्वयोधसं वेत्वाऽऽज्यस्य होतार्यजं सप्त च (इडस्पदं अग्निङ्गायत्रीव्यविम्। शचिब्रतः शचिमुष्णिहन्दित्यवाहम्। ईडेन्युः सोममनुष्टुभं त्रिवधसम्। सुबर्हिषदममृतेन्द्रं बृहतीं पञ्चाविम्। व्यचस्वतीः सुप्रायणा द्वारो ब्रह्माणः पङ्क्तिमिह तुर्यवाहम्। सुपेशंसे विश्वमिन्द्रं त्रिष्टुभं पष्ठवाहम्। प्रचेतसा सयुजेन्द्रं जगतीमिहानुष्टाहम्। पेशस्वतीस्तिस्त्रः पतिं विराजमिह धेनुम्। सुरेतसन्वष्टारं पुष्टिमिन्द्रं द्विपदमिहोक्षाणम्। शतक्रतुं भगमिन्द्रं ककुभमिह वशान्। स्वाहाकृतीः क्षत्रमतिच्छन्दसं बृहदषभं गां वयो दधतिन्द्रियमपि वसु नवं दशैर्हन्द्रियमष्टं नव दश गां न वयो दधतिडस्पदे सर्वं वेतु॥॥७७॥

[१७]

समि॒द्धो अ॒ग्निः स॒मिधा॑। सु॒षमि॒द्धो वरे॑ण्यः। गा॒य॒त्री छन्द॑  
इन्द्रि॒यम्। त्र्य॒वि॒गौर्वयो॑ दधुः। तनू॒नपा॑च्छुचि॒व्रतः॑। त॒नूपा॑च्च  
सर॑स्वती। उ॒ष्णिक्छन्द॑ इन्द्रि॒यम्। दि॒त्य॒वाङ्गौर्वयो॑ दधुः।  
इडा॑भि॒र॒ग्निरी॒ड्यः। सोमो॑ दे॒वो अम॑र्त्यः॥८४॥

अनुष्टुप्छन्द इन्द्रियम्। त्रिविधस्यौर्वयो दधुः।  
 सुबर्हिरग्निः पूषण्वान्। स्तीर्णबर्हिरमर्त्यः। बृहती छन्द  
 इन्द्रियम्। पञ्चाविर्गौर्वयो दधुः। दुरो देवीर्दिशो महीः।  
 ब्रह्मा देवो बृहस्पतिः। पङ्क्तिश्छन्द इहेन्द्रियम्। तुर्यवाङ्गौर्वयो  
 दधुः॥८५॥

उषे यही सुपेशसा। विश्वे देवा अमर्त्याः। त्रिष्टुप्छन्द  
 इन्द्रियम्। पृष्ठवाङ्गौर्वयो दधुः। दैव्या होतारा भिषजा। इन्द्रेण  
 सयुजा युजा। जगती छन्द इहेन्द्रियम्। अनुङ्गान्गौर्वयो दधुः।  
 तिस्र इडा सरस्वती। भारती मरुतो विशः॥८६॥

विराट्छन्द इहेन्द्रियम्। धेनुर्गौर्न वयो दधुः। त्वष्टा तुरीपो  
 अद्भुतः। इन्द्राग्नी पुष्टिवर्धना। द्विपाच्छन्द इहेन्द्रियम्। उक्षा  
 गौर्न वयो दधुः। शमिता नो वनस्पतिः। सविता प्रसुवन्भगम्।  
 ककुच्छन्द इहेन्द्रियम्। वशा वेहद्गौर्न वयो दधुः। स्वाहा यज्ञं  
 वरुणः। सुक्षत्रो भेषजं करत्। अतिच्छन्दाश्छन्द इन्द्रियम्।  
 बृहदृषभो गौर्वयो दधुः॥८७॥

अमर्त्यस्तुर्यवाङ्गौर्वयो दधुर्विशो वशा वेहद्गौर्न वयो दधुश्चत्वारि च॥४॥ [१८]

वसन्तेनर्तुना देवाः। वसवस्त्रिवृता स्तुतम्। रथन्तरेण  
 तेजसा। हविरिन्द्रे वयो दधुः। ग्रीष्मेण देवा ऋतुना। रुद्राः  
 पञ्चदशे स्तुतम्। बृहता यशसा बलम्। हविरिन्द्रे वयो दधुः।  
 वर्षाभिर्ऋतुनाऽऽदित्याः। स्तोमे सप्तदशे स्तुतम्॥८८॥

वैरूपेण विशौजसा। हविरिन्द्रे वयो दधुः। शारदेनर्तुना

दे॒वाः। ए॒क॒वि॒ं॒श ऋ॒भ॒वः स्तु॒तम्। वै॒रा॒जेन॑ श्रि॒या श्रि॒यम्।  
 ह॒वि॒रि॒न्द्रे व॒यो दधुः॑। हे॒म॒न्ते॒न॒र्तुना॑ दे॒वाः। म॒रु॒त॑स्त्रि॒ण॒वे  
 स्तु॒तम्। ब॒लेन॑ श॒क्र॒रीः स॒हः। ह॒वि॒रि॒न्द्रे व॒यो दधुः॑।  
 शै॒शि॒रेण॑र्तुना॑ दे॒वाः। त्र॒य॒स्त्रि॒ं॒शैऽमृ॒तं स्तु॒तम्। स॒त्येन॑  
 रे॒वतीः॑ क्ष॒त्रम्। ह॒वि॒रि॒न्द्रे व॒यो दधुः॑॥८९॥

स्तोमं सप्तदशे स्तुतं सहो हविरिन्द्रे वयो दधुश्चत्वारि च (वसुन्तेनं ग्रीष्मेणं वरुणभिः शार्देनं हेमन्तेनं शैशिरेण  
 पद॥)॥२॥

[१९]

दे॒वं ब॒र्ह॒रि॒न्द्रं व॒यो॒ध॒सम्। दे॒वं दे॒व॒म॒व॒र्ध॒यत्। गा॒य॒त्रि॒या  
 छ॒न्द॑सेन्द्रि॒यम्। तेज॒ इ॒न्द्रे व॒यो दध॑त्। व॒सु॒वने॑ व॒सु॒धेय॑स्य  
 वे॒तु य॒जं। दे॒वी॒र्द्वा॒रो दे॒व॒मि॒न्द्रं व॒यो॒ध॒सम्। दे॒वी॒र्दे॒व॒म॒व॒र्ध॒यन्।  
 उ॒ष्णि॒हा छ॒न्द॑सेन्द्रि॒यम्। प्रा॒ण॒मि॒न्द्रे व॒यो दध॑त्। व॒सु॒वने॑  
 व॒सु॒धेय॑स्य वि॒यन्तु॑ य॒जं॥९०॥

दे॒वी दे॒वं व॒यो॒ध॒सम्। उ॒षे इ॒न्द्र॑मव॒र्ध॒ताम्। अ॒नु॒ष्टु॒भा  
 छ॒न्द॑सेन्द्रि॒यम्। वा॒च॒मि॒न्द्रे व॒यो दध॑त्। व॒सु॒वने॑ व॒सु॒धेय॑स्य  
 वी॒तां य॒जं। दे॒वी जो॒ष्टी दे॒व॒मि॒न्द्रं व॒यो॒ध॒सम्। दे॒वी  
 दे॒व॒म॒व॒र्ध॒ताम्। बृ॒ह॒त्या छ॒न्द॑सेन्द्रि॒यम्। श्रो॒त्र॒मि॒न्द्रे व॒यो  
 दध॑त्। व॒सु॒वने॑ व॒सु॒धेय॑स्य वी॒तां य॒जं॥९१॥

दे॒वी ऊ॒र्जा॒हु॒ती दे॒व॒मि॒न्द्रं व॒यो॒ध॒सम्। दे॒वी दे॒व॒म॒व॒र्ध॒ताम्।  
 प॒ङ्क॒जा छ॒न्द॑सेन्द्रि॒यम्। शु॒क्र॒मि॒न्द्रे व॒यो दध॑त्। व॒सु॒वने॑  
 व॒सु॒धेय॑स्य वी॒तां य॒जं। दे॒वा दै॒व्या॒ हो॒ता॒रा दे॒व॒मि॒न्द्रं  
 व॒यो॒ध॒सम्। दे॒वा दे॒व॒म॒व॒र्ध॒ताम्। त्रि॒ष्टु॒भा छ॒न्द॑सेन्द्रि॒यम्।

त्विषि॒मिन्द्रे॒ वयो॒ दधत्। व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य वीतां॒ यज॑॥१२॥

दे॒वीस्ति॒स्रस्ति॒स्रो दे॒वीर्वयो॑धसम्। पति॒मिन्द्र॑मवर्धयन्।  
जग॑त्या॒ छन्द॑सेन्द्रि॒यम्। बल॑मिन्द्रे॒ वयो॒ दधत्। व॒सुवने॑  
वसु॒धेय॑स्य वियन्तु॒ यज॑। दे॒वो नरा॒श॑सो दे॒वमिन्द्र॑  
वयो॑धसम्। दे॒वो दे॒वम॑वर्धयत्। वि॒राजा॒ छन्द॑सेन्द्रि॒यम्। रे॒तु  
इन्द्रे॒ वयो॒ दधत्। व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य वेतु॒ यज॑॥१३॥

दे॒वो वन॑स्पतिर्दे॒वमिन्द्र॑ वयो॑धसम्। दे॒वो दे॒वम॑वर्धयत्।  
द्वि॒पदा॒ छन्द॑सेन्द्रि॒यम्। भग॑मिन्द्रे॒ वयो॒ दधत्। व॒सुवने॑  
वसु॒धेय॑स्य वेतु॒ यज॑। दे॒वं ब॒र्हिर्वा॑रि॒तीनां॑ दे॒वमिन्द्र॑  
वयो॑धसम्। दे॒वं दे॒वम॑वर्धयत्। क॒कुभा॒ छन्द॑सेन्द्रि॒यम्। यश॑  
इन्द्रे॒ वयो॒ दधत्। व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य वेतु॒ यज॑। दे॒वो  
अ॒ग्निः स्वि॑ष्ट॒कृद्दे॒वमिन्द्र॑ वयो॑धसम्। दे॒वो दे॒वम॑वर्धयत्।  
अति॑च्छन्दसा॒ छन्द॑सेन्द्रि॒यम्। क्ष॒त्रमिन्द्रे॒ वयो॒ दधत्। व॒सुवने॑  
वसु॒धेय॑स्य वेतु॒ यज॑॥१४॥

वियन्तु॒ यजं॑ वीतां॒ यजं॑ वीतां॒ यजं॑ वेतु॒ यजं॑ वेतु॒ यज॑ पञ्च॒ च (दे॒वं ब॒र्हिर्वा॑रि॒त्रिया॑ तेजः। दे॒वीर्वा॑रि॒ उष्णिहा॑  
प्राण॑म्। दे॒वी दे॒वमु॑षे अनु॒ष्टुभा॑ वाच॑म्। दे॒वी जो॒ष्टीं बृ॒हत्या॑ श्रोत्र॑म्। दे॒वी ऊ॒र्जाह॑ती प॒ङ्गा शुक॑म्। दे॒वा दै॒व्या होता॑रा  
त्रि॒ष्टुभा॑ त्विषि॑म्। दे॒वीस्ति॒स्रस्ति॒स्रो दे॒वीः पति॑ जग॑त्या॒ बल॑म्। दे॒वो नरा॒श॑सो वि॒राजा॒ रेतः॑। दे॒वो वन॑स्पतिर्द्वि॒पदा॒  
भग॑म्। दे॒वं ब॒र्हिर्वा॑रि॒तीनां॑ क॒कुभा॒ यशः॑। दे॒वो अ॒ग्निः स्वि॑ष्ट॒कृदति॑च्छन्दसा॒ क्षत्र॑मा॒तु वियन्तु॒ चतु॑र्वी॒तामे॒कौ वियन्तु॒  
चतु॑र्व॒त्ववर्ध॑यदवर्धय॑श्चतु॑र्व॒त्तमे॒कौऽवर्ध॑य॑श्चतु॑र्व॒त्तमे॒कौऽवर्ध॑य॑त्॥१॥

[२०]

स्वा॒द्धा त्वा॒ सोमः॑ सु॒राव॑न्त॒॑ सीसे॑न मि॒त्रोऽसि॑ यद्वै॒वा होता॑ यक्ष॒धूमि॑धेन्द्र॒॑ समि॑द्ध इन्द्र॒ आच॑र॒षणि॑प्रा दे॒वं  
ब॒र्हिर्होता॑ यक्ष॒धूमि॑धा॒ऽसि॒॑ समि॑द्धो अ॒ग्निर्ग॑न्धिना॒ऽग्निना॑ ह॒विर्नि॑न्द्रि॒यं दे॒वं ब॒र्हिः सर॑स्वत्य॒ग्निमु॑द्योशन्तो होता॑ यक्ष॒दिड॑स्पदे  
समि॑द्धो अ॒ग्निः सु॒मिधा॑ वस॒न्तेन॑तु॒ना दे॒वं ब॒र्हिरिन्द्र॑ वयो॑धसं वि॒शतिः॑॥२०॥

स्वा॒द्धा त्वा॒ऽमीम॑दन्त॒ पित॑रः॒ साम्रा॑ज्याय॒ पूतं॑ प॒वित्रे॑णोपा॒सान॑क्ता॒ बर्द॑र॒थाता॑ दे॒व इन्द्रो॑ वन॒स्पतिः॑ प॒ष्ठवा॑हु॒ङ्गा दे॒वी दे॒वं  
वयो॑धसं॒ चतु॑र्न॒वतिः॑॥१४॥

स्वा॒द्धा त्वा॑ वेतु॒ यज॑॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके षष्ठः  
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ सप्तमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके सप्तमः प्रपाठकः ॥

त्रिवृ॒थस्तो॑मो भवति। ब्र॒ह्मव॑र्चसं वै त्रिवृत्। ब्र॒ह्मव॑र्चसमे॒वाव  
रु॒न्धे। अ॒ग्नि॒ष्टोमः॑ सोमो भवति। ब्र॒ह्मव॑र्चसं वा अ॒ग्नि॒ष्टोमः।  
ब्र॒ह्मव॑र्चसमे॒वाव रु॒न्धे। र॒थन्त॑रꣳ सामं भवति। ब्र॒ह्मव॑र्चसं वै  
र॒थन्त॑रम्। ब्र॒ह्मव॑र्चसमे॒वाव रु॒न्धे। प॒रि॒स्र॒जो॒ होता॑ भवति॥१॥

अ॒रु॒णो मि॑र्मि॒रस्त्रि॑शुक्रः। ए॒तद्वै ब्र॑ह्मवर्चसस्य॑ रू॒पम्।  
रू॒पेणै॒व ब्र॑ह्मवर्चसमव॑ रुन्धे। बृ॒ह॒स्पति॑रकामयत दे॒वानां॑  
पु॒रो॒धां ग॑च्छेयमिति। स ए॒तं बृ॑हस्पतिस॒वम॑पश्यत्।  
तमाऽह॑रत्। तेना॑यजत। ततो॒ वै स दे॒वानां॑ पु॒रो॒धाम॑गच्छत्।  
यः पु॒रो॒धाका॑मः स्यात्। स बृ॑हस्पतिस॒वेन॑ यजेत॥२॥

पु॒रो॒धामे॒व ग॑च्छति। तस्य॑ प्रातः स॒वने॑ स॒न्नेषु॑  
ना॒राशꣳसे॑षु। एका॑दश दक्षि॒णा नी॑यन्ते। एका॑दश मा॒ध्यं  
दिने॑ स॒वने॑ स॒न्नेषु॑ ना॒राशꣳसे॑षु। एका॑दश तृ॒तीय॑स॒वने॑  
स॒न्नेषु॑ ना॒राशꣳसे॑षु। त्रय॑स्त्रिंश॒थ्सम्प॑द्यन्ते। त्रय॑स्त्रिंश॒द्वै  
दे॒वताः॑। दे॒वता॑ ए॒वाव रु॒न्धे। अश्व॑श्चतु॒स्त्रिंशः॑। प्रा॒जाप॑त्यो  
वा अश्वः॥३॥

प्रा॒जाप॑तिश्चतु॒स्त्रिंशो॑ दे॒वता॑नाम्। याव॑तीरे॒व दे॒वताः॑।  
ता ए॒वाव रु॒न्धे। कृ॒ष्णाजि॑नेऽभिषि॑ञ्चति। ब्र॒ह्म॒णो  
वा ए॒तद्रू॑पम्। यत्कृ॒ष्णाजि॑नम्। ब्र॒ह्मव॑र्चसेनै॒वैनꣳ  
सम॑र्धयति। आज्ये॑नाभिषि॑ञ्चति। तेजो॒ वा आ॒ज्यम्।  
तेज॑ ए॒वास्मि॑न्दधाति॥४॥

होता भवति यजेत् वा अश्वो दधाति॥४॥ [१]

यदाग्नेयो भवति। अग्निमुखा हृद्धिः। अथ यत्पोष्णः।  
पुष्टिर्वै पूषा। पुष्टिर्वैश्यस्य। पुष्टिमेवाव रुन्धे। प्रसवाय  
सावित्रः। अथ यत्त्वाष्ट्रः। त्वष्टा हि रूपाणि विकरोति।  
निर्वरुणत्वाय वारुणः॥५॥

अथो य एव कश्च सन्त्सूयते। स हि वारुणः। अथ  
यद्वैश्वदेवः। वैश्वदेवो हि वैश्यः। अथ यन्मारुतः। मारुतो  
हि वैश्यः। सप्तैतानि हवींषि भवन्ति। सप्तगणा वै  
मारुतः। पृश्निः पष्ठौही मारुत्या लभ्यते। विड्वै मारुतः।  
विश एवैतन्मध्यतोऽभिषिच्यते। तस्माद्वा एष विशः प्रियः।  
विशो हि मध्यतोऽभिषिच्यते। ऋषभचर्मेऽध्यभिषिञ्चति। स  
हि प्रजनयिता। दध्राऽभिषिञ्चति। ऊर्वा अन्नाद्यं दधि।  
ऊर्जैर्वैनमन्नाद्येन समर्धयति॥६॥

वारुणो विड्वै मारुतोऽष्टौ च॥७॥ [२]

यदाग्नेयो भवति। आग्नेयो वै ब्राह्मणः। अथ यत्सौम्यः।  
सौम्यो हि ब्राह्मणः। प्रसवायैव सावित्रः। अथ यद्वाँरहस्पत्यः।  
एतद्वै ब्राह्मणस्य वाक्पतीयम्। अथ यदग्नीषोमीयः। आग्नेयो  
वै ब्राह्मणः। तौ यदा सङ्गच्छेते॥७॥

अथ वीर्यावत्तरो भवति। अथ यत्सारस्वतः। एतद्धि  
प्रत्यक्षं ब्राह्मणस्य वाक्पतीयम्। निर्वरुणत्वायैव वारुणः।  
अथो य एव कश्च सन्त्सूयते। स हि वारुणः। अथ  
यद्वाँवापृथिव्यः। इन्द्रो वृत्राय वज्रमुदयच्छत्। तं द्यावापृथिवी

नान्वमन्येताम्। तमेतेनैव भांगधेयेनान्वमन्येताम्॥८॥

वज्रस्य वा एषोऽनुमानाय। अनुमतवज्रः सूयाता इति।  
अष्टावेतानि हवींषि भवन्ति। अष्टाक्षरा गायत्री। गायत्री  
ब्रह्मवर्चसम्। गायत्रियैव ब्रह्मवर्चसमं रुन्धे। हिरण्येन  
घृतमुत्पुनाति। तेजस एव रुचे। कृष्णाजिनेऽभिषिञ्चति।  
ब्रह्मणो वा एतदृक्सामयो रूपम्। यत्कृष्णाजिनम्।  
ब्रह्मन्नेवैनमृक्सामयोरध्यभिषिञ्चति। घृतेनाभिषिञ्चति। तथा  
वीर्यावत्तरो भवति॥९॥

सङ्गच्छेते भांगधेयेनान्वमन्येता रूपं चत्वारि च॥३॥ [३]

न वै सोमेन सोमस्य सुवोऽस्ति। हतो ह्येषः। अभिषुतो  
ह्येषः। न हि हतः सूयते। सौमीं सूतवंशामा लभते।  
सोमो वै रेतोधाः। रेत एव तदधाति। सौम्यर्चाऽभिषिञ्चति।  
रेतोधा ह्येषा। रेतः सोमः। रेत एवास्मिन्दधाति। यत्किं च  
राजसूयमृते सोमम्। तत्सर्वं भवति। अषाढं युथ्सु पृतनासु  
पप्रिम। सुवर्षामफ्स्वां वृजनस्य गोपाम्। भरेषुजां  
सुक्षितिं सुश्रवसम्। जयन्तं त्वामनु मदेम सोम॥१०॥

रेतः सोमः सुप्त च॥१॥ [४]

यो वै सोमेन सूयते। स देवसवः। यः पशुना सूयते।  
स देवसवः। य इष्ट्या सूयते। स मनुष्यसवः। एतं वै पृथये  
देवाः प्रायच्छन्। ततो वै सोऽप्यारण्यानां पशूनामसूयता।  
यावतीः कियतीश्च प्रजा वाचं वदन्ति। तासां सर्वासां



सूयते॥११॥

य ए॒तेन॒ यज॑ते। य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑। ना॒रा॒शः॒स्यर्चा॑-  
ऽभिषि॑ञ्चति। म॒नु॒ष्या॑ वै नरा॒शः॒सः। नि॒हु॒त्य॒ वावै॑तत्।  
अथा॒भिषि॑ञ्चति। यत्किं च॑ रा॒ज॒सूय॑मनुत्तरवे॒दीक॑म्। तथ्सर्व॑  
भवति। ये मे॑ पश्चा॒शत॑ द॒दुः। अ॒श्वाना॑सु॒धस्तु॑तिः। द्यु॒मद॑ग्ने  
महि॒ श्रवः॑। बृ॒हत्कृ॑धि म॒घोना॑म्। नृ॒वद॑मृत नृ॒णाम्॥१२॥

सूयते सुधस्तुतिस्त्रीणि च॥२॥

[५]

ए॒ष गो॑स॒वः। ष॒द्वि॒श उ॒क्थ्यो॑ बृ॒हत्सा॑मा। प॒व॒माने॑  
क॒ण्वर॑थन्त॒रं भ॑वति। यो वै वा॒ज॒पेयः॑। स स॑म्राट्त्स॒वः। यो  
रा॒ज॒सूयः॑। स व॑रुणस॒वः। प्र॒जाप॑तिः स्वा॒रा॒ज्यं॑ परमे॒ष्ठी।  
स्वा॒रा॒ज्यं॑ गो॒रे॒व। गो॒रि॒व भ॑वति॥१३॥

य ए॒तेन॒ यज॑ते। य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑। उ॒भे बृ॑ह॒द्रथ॑न्त॒रे  
भ॑वतः। तद्धि॒ स्वा॒रा॒ज्यम्। अ॒युतं॑ दक्षि॒णाः। तद्धि॒  
स्वा॒रा॒ज्यम्। प्र॒ति॒धुषा॑ऽभिषि॑ञ्चति। तद्धि॒ स्वा॒रा॒ज्यम्।  
अ॒नु॒द्धते॒ वेद्यै॑ दक्षि॒णत॑ आ॒हव॑नीयस्य बृ॒हतः॑ स्तो॒त्रं  
प्रत्य॑भिषि॑ञ्चति। इ॒यं वा॒व र॑थन्त॒रम्॥१४॥

अ॒सौ बृ॑हत्। अ॒नयो॑रे॒वैन॑मन॒न्तर॑हितम॒भिषि॑ञ्चति।  
प॒शुस्तो॑मो वा ए॒षः। तेन॑ गो॒स॒वः। ष॒द्वि॒शः सर्वः॑। रे॒व॒ज्जा॒तः  
सह॑सा वृ॒द्धः। क्ष॒त्राणां॑ क्ष॒त्रभृ॑त्त॒मो वयो॑धाः। म॒हान्म॑हि॒त्वे  
त॑स्त॒भानः॑। क्ष॒त्रे रा॒ष्ट्रे च॑ जागृ॒हि। प्र॒जाप॑तेस्त्वा परमे॒ष्ठिनः॑  
स्वा॒रा॒ज्येना॒भिषि॑ञ्चा॒मीत्या॑ह। स्वा॒रा॒ज्यमे॒वैनं॑ गमयति॥१५॥

इव भवति रथन्तरमाहैकं च॥३॥ ————— [६]

सि॒हे व्या॒घ्र उ॒त या पृ॒दा॒कौ। त्विषि॒र॒ग्नौ ब्रा॑ह्म॒णे सू॒र्ये  
या। इन्द्रं॒ या दे॒वी सु॒भगा॑ ज॒जान॑। सा न॒ आग॒न्वर्च॑सा  
संविदा॒ना। या रा॑ज॒न्ये दु॒न्दुभा॑वाय॒तायाम्। अश्व॑स्य॒ क्रन्दे॒  
पुरु॑षस्य मा॒यौ। इन्द्रं॒ या दे॒वी सु॒भगा॑ ज॒जान॑। सा न॒  
आग॒न्वर्च॑सा संविदा॒ना। या ह॒स्तिनि॑ द्वी॒पिनि॒ या हि॒रण्ये।  
त्विषि॒र॒श्वेषु॑ पुरु॑षेषु गो॒षु॥१६॥

इन्द्रं॒ या दे॒वी सु॒भगा॑ ज॒जान॑। सा न॒ आग॒न्वर्च॑सा  
संविदा॒ना। रथे॑ अ॒क्षेपु॑ वृष॒भस्य॒ वाजे॑। वाते॑ प॒र्जन्ये॒ वरु॑णस्य॒  
शुष्मे॑। इन्द्रं॒ या दे॒वी सु॒भगा॑ ज॒जान॑। सा न॒ आग॒न्वर्च॑सा  
संविदा॒ना। रा॒डसि॑ वि॒राडसि॑। स॒म्राडसि॑ स्व॒राडसि॑। इन्द्रा॑य  
त्वा तेज॑स्वते तेज॑स्वन्तः॒ श्री॑णामि। इन्द्रा॑य॒ त्वौज॑स्वत॒  
ओज॑स्वन्तः॒ श्री॑णामि॥१७॥

इन्द्रा॑य॒ त्वा प॑य॒स्वते॒ पय॑स्वन्तः॒ श्री॑णामि। इन्द्रा॑य॒  
त्वाऽऽयु॑ष्मत॒ आयु॑ष्मन्तः॒ श्री॑णामि। तेजो॑ऽसि। तत्ते॒ प्र  
य॑च्छामि। तेज॑स्वदस्तु मे॒ मुख॑म्। तेज॑स्वच्छि॒रो अस्तु॑  
मे। तेज॑स्वान् वि॒श्वतः॒ प्रत्य॑ङ्। तेज॑सा॒ सम्पि॑पृ॒ग्धि मा॑।  
ओजो॑ऽसि। तत्ते॒ प्र य॑च्छामि॥१८॥

ओज॑स्वदस्तु मे॒ मुख॑म्। ओज॑स्वच्छि॒रो अस्तु॑ मे।  
ओज॑स्वान् वि॒श्वतः॒ प्रत्य॑ङ्। ओज॑सा॒ सं पि॑पृ॒ग्धि मा॑।

पयौऽसि। तत्ते प्र यच्छामि। पयस्वदस्तु मे मुखम्।  
पयस्वच्छिरो अस्तु मे। पयस्वान् विश्वतः प्रत्यङ्। पयसा  
सं पिपृग्धि मा॥१९॥

आयुरसि। तत्ते प्र यच्छामि। आयुष्मदस्तु मे मुखम्।  
आयुष्मच्छिरो अस्तु मे। आयुष्मान् विश्वतः प्रत्यङ्। आयुषा  
सं पिपृग्धि मा। इममग्र आयुषे वर्चसे कृधि। प्रियं रेतो  
वरुण सोम राजन्। मातेवास्मा अदिते शर्म यच्छ। विश्वे  
देवा जरदष्टिर्यथाऽसत्॥२०॥

आयुरसि विश्वायुरसि। सर्वायुरसि सर्वमायुरसि। यतो  
वातो मनोजवाः। यतः क्षरन्ति सिन्धवः। तासां त्वा सर्वासां  
रुचा। अभिषिञ्चामि वर्चसा। समुद्र इवासि गृह्मना। सोम  
इवास्यदाभ्यः। अग्निरिव विश्वतः प्रत्यङ्। सूर्य इव ज्योतिषा  
विभूः॥२१॥

अपां यो द्रवणे रसः। तमहमस्मा आमुष्यायुणाय। तेजसे  
ब्रह्मवर्चसाय गृह्णामि। अपां य ऊर्मौ रसः। तमहमस्मा आ-  
मुष्यायुणाय। ओजसे वीर्याय गृह्णामि। अपां यो मध्यतो  
रसः। तमहमस्मा आमुष्यायुणाय। पुष्ट्यै प्रजननाय गृह्णामि।  
अपां यो यज्ञियो रसः। तमहमस्मा आमुष्यायुणाय। आयुषे  
दीर्घायुत्वाय गृह्णामि॥२२॥

गोष्वोजस्वन्तः श्रीणाम्योजोऽसि तत्ते प्रयच्छामि पयसा समिपृग्धि माऽसंद्भिर्भूर्यज्ञियो रसो द्वे च॥७॥—[७]

अभिप्रेहि वीरयस्व। उग्रश्चेत्ता सपत्नहा। आतिष्ठ

मित्रवर्धनः। तुभ्यं देवा अधिब्रवन्। अङ्कौ न्यङ्कावभित्  
 आतिष्ठ वृत्रहन्त्रथम्। आतिष्ठन्तं परि विश्वे अभूषन्।  
 श्रियं वसानश्चरति स्वरोचाः। महत्तदस्यासुरस्य नाम।  
 आ विश्वरूपो अमृतानि तस्थौ। अनु त्वेन्द्रो मदत्वनु  
 बृहस्पतिः॥२३॥

अनु सोमो अन्वगिरावीत्। अनु त्वा विश्वे देवा  
 अवन्तु। अनु सप्त राजानो य उताभिषिक्ताः। अनु त्वा  
 मित्रावरुणाविहावतम्। अनु द्यावापृथिवी विश्वशम्भू। सूर्यो  
 अहोभिरनु त्वाऽवतु। चन्द्रमा नक्षत्रैरनु त्वाऽवतु। द्यौश्च  
 त्वा पृथिवी च प्रचेतसा। शुक्रो बृहदक्षिणा त्वा पिपर्तु।  
 अनु स्वधा चिकिता२ सोमो अग्निः। आऽयं पृणक्तु रजंसी  
 उपस्थम्॥२४॥

बृहस्पतिः सोमो अग्निरकं च॥२॥

[८]

प्रजापतिः प्रजा असृजत। ता अस्मात्सृष्टाः पराचीरायन्।  
 स एतं प्रजापतिरोदनमपश्यत्। सोऽन्नं भूतोऽतिष्ठत्। ता  
 अन्यत्रान्नाद्यमवित्वा। प्रजापतिं प्रजा उपावर्तन्त। अन्नमेवैनं  
 भूतं पश्यन्तीः प्रजा उपावर्तन्ते। य एतेन यजते। य उ  
 चैनमेवं वेद। सर्वाण्यन्नानि भवन्ति॥२५॥

सर्वे पुरुषाः। सर्वाण्येवान्नान्यव रुन्धे। सर्वान्पुरुषान्।  
 राडसि विराडसीत्याह। स्वाराज्यमेवैनं गमयति। यद्विरण्यं  
 ददाति। तेजस्तेनाव रुन्धे। यत्तिसृधन्वम्। वीर्यं तेन।

यदष्ट्राम्॥ २६॥

पुष्टिं तेन। यत्कमण्डलुम्। आयुष्टेन। यद्विरण्यमा बध्नाति।  
ज्योतिर्वै हिरण्यम्। ज्योतिरेवास्मिन्दधाति। अथो तेजो वै  
हिरण्यम्। तेजं एवाऽऽत्मन्धत्ते। यदोदनं प्राश्नाति। एतदेव  
सर्वमवरुध्य॥ २७॥

तदस्मिन्नेकधाऽधात्। रोहिण्यां कार्यः। यद्वाह्मण एव  
रोहिणी। तस्मादेव। अथो वर्ष्मेवैनं समानानां करोति।  
उद्यता सूर्येण कार्यः। उद्यन्तं वा एतं सर्वाः प्रजाः  
प्रतिनन्दन्ति। दिदृक्षेण्यो दर्शनीयो भवति। य एवं वेद।  
ब्रह्मवादिनो वदन्ति॥ २८॥

अवेत्योऽवभृथा (३) ना (३) इति। यद्दर्मपुञ्जीलैः पवयति।  
तत्स्विदेवावैति। तन्नावैति। त्रिभिः पवयति। त्रयं इमे लोकाः।  
एभिरेवैनं लोकैः पवयति। अथो अपां वा एतत्तेजो वर्चः।  
यद्दर्भाः। यद्दर्मपुञ्जीलैः पवयति। अपामेवैनं तेजसा वर्चसा-  
ऽभिषिञ्चति॥ २९॥

भवन्त्यष्ट्रामवरुध्यं वदन्ति दर्भा यद्दर्मपुञ्जीलैः पवयत्येकं च॥ ५॥

[९]

प्रजापतिरकामयत बहोर्भूयान्त्स्यामिति। स एतं  
पञ्चशारदीयमपश्यत्। तमाऽहरत्। तेनायजत। ततो वै स  
बहोर्भूयानभवत्। यः कामयेत बहोर्भूयान्त्स्यामिति। स  
पञ्चशारदीयेन यजेत। बहोरेव भूयान्भवति। मरुत्स्तोमो वा  
एषः। मरुतो हि देवानां भूयिष्ठाः॥ ३०॥

ब॒हु॒र्भ॒वति॑ । य ए॒तेन॒ यज॑ते । य उ॒चैनमे॒वं वेद॑ ।  
 प॒ञ्चशा॒र॒दीयो॑ भवति । पञ्च॒ वा ऋ॒तवः॑ संव॒त्स॒रः । ऋ॒तुष्वे॒व  
 संव॒त्स॒रे प्र॒ति ति॑ष्ठति । अथो॒ पञ्चाक्ष॑रा प॒ङ्क्तिः । पाङ्क्तौ॑ य॒ज्ञः ।  
 य॒ज्ञमे॒वाव॑ रुन्धे । स॒प्त॒द॒शः स्तोमा॒ नाति॑ यन्ति । स॒प्त॒द॒शः  
 प्र॒जाप॑तिः । प्र॒जाप॑ते॒रास्यै॑ ॥ ३१ ॥

भूयिष्ठा यन्ति द्वे च ॥ २ ॥ [१०]

अ॒ग॒स्त्यो म॒रु॒द्ध्य उ॒क्ष्णः॑ प्रौक्ष॑त् । तानिन्द्र॒ आद॑त्त ।  
 त ए॒नं व॒ज्रमु॑द्यत्या॒भ्याय॑न्त । तान॒ग॒स्त्यश्चै॒वेन्द्र॑श्च  
 कयाशु॒भीर्ये॑नाशमयताम् । ताञ्छा॒न्तानु॑पा॒ह्वय॑त । यत्क॑याशु॒भीर्यं॑  
 भव॑ति॒ शान्त्यै॑ । तस्मा॑दे॒त ऐ॒न्द्रामा॑रु॒ता उ॒क्षाणः॑ स॒वनी॑या  
 भव॑न्ति । त्रयः॑ प्रथ॒मेऽह॑न्ना ल॒भ्यन्ते॑ । ए॒वं द्वि॒तीये॑ । ए॒वं  
 तृ॒तीये॑ ॥ ३२ ॥

ए॒वं च॑तु॒र्थे । पञ्चो॑त्त॒मेऽह॑न्ना ल॒भ्यन्ते॑ । वर्षि॑ष्ठमि॒व  
 ह्ये॒तद॑हः । वर्षि॑ष्ठः स॒माना॑ना॒ भवति॑ । य ए॒तेन॒ यज॑ते । य  
 उ॒चैनमे॒वं वेद॑ । स्वा॒राज्यं॑ वा ए॒ष य॒ज्ञः । ए॒तेन॒ वा ए॒क॒या वा  
 कान्द॑मः स्वा॒राज्य॑मगच्छ॑त् । स्वा॒राज्यं॑ गच्छ॑ति । य ए॒तेन॒  
 यज॑ते ॥ ३३ ॥

य उ॒ चैनमे॒वं वेद॑ । मा॒रु॒तो वा ए॒षः स्तोमः॑ । ए॒तेन॒ वै  
 म॒रुतो॑ दे॒वानां॑ भूयि॑ष्ठा अभवन् । भूयि॑ष्ठः स॒माना॑ना॒ भवति॑ ।  
 य ए॒तेन॒ यज॑ते । य उ॒ चैनमे॒वं वेद॑ । प॒ञ्चशा॒र॒दीयो॑ वा ए॒ष  
 य॒ज्ञः । आ प॑ञ्च॒मात्पुरु॑षा॒दन्न॑मत्ति । य ए॒तेन॒ यज॑ते । य उ॒

चैनमे॒वं वेद॑। स॒प्त॒द॒शः॑ स्तोमा॒ नाति॑ यन्ति। स॒प्त॒द॒शः॑ प्र॒जा-  
प॑तिः। प्र॒जाप॑तेरे॒व नैति॑॥३४॥

तृतीयं गच्छति य एतेन यजतेऽति य एतेन यजते य उ चैनमेवं वेद त्रीणि च (अगस्त्यः स्वाराज्यं मारुतः पञ्चशार्दीयो वा एष यज्ञः सप्तदशं प्रजापतेरेव नैति॥)३॥ [११]

अ॒स्या जरा॑सो द॒मा म॒रि॒त्राः॑। अ॒र्च॒द्धू॒मासो॑ अ॒ग्नयः॑  
पाव॑काः। श्वि॒ची॒चयः॑ श्वा॒त्रासो॑ भु॒र॒ण्यवः॑। व॒न॒र॒षदो॑ वा॒यवो॑  
न सोमाः॑। यजा॑ नो मि॒त्रावरु॑णा। यजा॑ दे॒वाः ऋ॒तं बृ॒हत्।  
अ॒ग्ने यक्षि॑ स्व॒न्दम॑म्। अ॒श्विना॑ पिब॑तः सु॒तम्। दी॒द्य॒ग्नी  
शु॒चि॒व्रता॑। ऋ॒तुना॑ यज्ञ॒वाह॑सा॥३५॥

द्वे वि॒रूपे॑ चरतुः स्व॒र्थे। अ॒न्याऽन्या॑ व॒त्समु॑प॒ धाप॑येते।  
हरि॑र॒न्यस्यां॑ भव॑ति स्व॒धावान्। शु॒क्रो अ॒न्यस्यां॑ दद॒ष्टे  
सु॒वर्चाः॑। पूर्वा॒परं॑ चरतो मा॒ययै॑तौ। शि॒शू क्रीड॑न्तौ परि॑  
यातो अध्व॑रम्। वि॒श्वान्य॑न्यो भुव॑नाऽभि च॒ष्टे। ऋ॒तून्यो  
वि॒दध॑ज्जायते पुनः॑। त्रीणि॑ श॒ता त्री॑ष॒हस्रा॑ण्य॒ग्निम्। त्रि॑ंशच्च  
दे॒वा नव॑ चाऽस॒पर्यन्॑॥३६॥

औक्षं॑ घृ॒तैरास्तृ॑ण॒न्बृ॒हिर॑स्मै। आदि॒द्धोता॑रं न्य॒षाद॑यन्त।  
अ॒ग्निना॑ऽग्निः समि॑ध्यते। क॒विर्गृ॑हप॑तिर्युवा॑। ह॒व्य॒वाङ्मु॒होऽऽस्यः॑।  
अ॒ग्निर्दे॒वानां॑ ज॒ठर॑म्। पू॒तद॑क्षः क॒विक्र॑तुः। दे॒वो दे॒वेभि॑रा  
ग॑मत्। अ॒ग्नि॒श्रियो॑ म॒रुतो॑ वि॒श्वकृ॑ष्टयः। आ त्वे॒षमु॑ग्रम॒व  
ई॒महे॑ व॒यम्॥३७॥

ते स्वा॒निनो॑ रु॒द्रिया॑ व॒र्षनि॑र्णिजः। सि॒ंहा न ह॑ष॒क्रतवः॑

सु॒दान॑वः। यदु॒त्त॑मे म॒रुतो॑ मध्य॒मे वा॑। यद्वा॑ऽव॒मे सु॑भगासो  
दि॒वि ष्ठा॑। ततो॑ नो रु॒द्रा उ॒त वा॑ऽन्वस्य॑। अ॒ग्ने वि॒त्ताद्ध॑विषो॒  
यद्य॑जा॒मः। ई॒डे अ॒ग्नि॑ः स्वव॑स॒न्नमो॑भिः। इ॒ह प्र॑स॒तो वि च॑  
यत्कृ॑तं नः। रथै॑रिव॒ प्रभ॑रे वाज॒यद्धिः॑। प्र॒दक्षि॑णिन्म॒रुता॑ः  
स्तोम॑मृ॒द्ध्याम्॥ ३८॥

श्रु॒धि श्रु॑त्कर्ण॒ वह्नि॑भिः। दे॒वैर॑ग्ने स॒याव॑भिः। आसी॑दन्तु  
ब॒र्हिषि॑। मि॒त्रो वरु॑णो अर्य॒मा। प्रा॒तर्या॑वा॒णो अध्व॑रम्।  
विश्वे॑षामदि॒तिर्य॑ज्ञिया॒नाम्। विश्वे॑षामति॒थिर्मानु॑षाणाम्।  
अ॒ग्निर्दे॒वाना॑मव॒ आवृ॑णानः। सु॒मृ॒डी॒को भ॑वतु वि॒श्ववे॑दाः। त्वे  
अ॒ग्ने सु॒म॒तिं भि॑क्ष॒माणाः॥ ३९॥

दि॒वि श्रवो॑ दधिरे य॒ज्ञिया॑सः। नक्ता॑ च च॒क्रुरु॑षसा॒ विरू॑पे।  
कृ॒ष्णं च॒ वर्ण॑मरु॒णं च॒ सन्धुः॑। त्वाम॑ग्न आदि॒त्यास॑ आ॒स्यम्।  
त्वां जि॒ह्वां शुच॑यश्चक्रिरे कवे। त्वां रा॑ति॒षाचो॑ अध्व॒रेषु॑  
सश्चिरे। त्वे दे॒वा ह॒विर॑द॒न्त्याहु॑तम्। नि त्वा॑ य॒ज्ञस्य॒ साध॑नम्।  
अ॒ग्ने हो॒ता॒रमृ॑त्विजम्। व॒नुष्व॑दे॒व धी॑महि प्रचे॑तसम्। जी॒रं  
दू॒तम॑मर्त्यम्॥ ४०॥

यज्ञवाहुसासपर्यन्वयमृद्ध्यां भिक्षमाणाः प्रचेतसमेकं च॥ ६॥ [१२]

ति॒ष्ठा ह॒री रथ॑ आ यु॒ज्यमा॑ना या॒हि। वा॒युर्न॑ नि॒युतो॑ नो  
अच्छ॑। पिबा॒स्यन्धो॑ अभि॒सृष्टो॑ अ॒स्मे। इन्द्रः॑ स्वाहा॑ ररि॒मा  
ते म॑दा॒य। कस्य॑ वृषा॒ सुते॑ सचा॑। नि॒युत्वा॑न्वृष॒भो र॑णत्।  
वृ॒त्रहा॑ सोम॑पीतये। इन्द्र॑ व॒यं म॑हा॒धने॑। इन्द्र॑म॒र्भे ह॑वामहे।



युजं वृत्रेषु वज्रिणम्॥४१॥

द्विता यो वृत्रहन्तमः। विद इन्द्रः शतक्रतुः। उप नो  
हरिभिः सुतम्। स सूर आजुनयं ज्योतिरिन्द्रम्। अया धिया  
तरणिरद्विबर्हाः। ऋतेन शुष्मी नवमानो अर्केः। व्युस्मिधो  
अस्रो अद्विर्बिभेद। उतत्यदाश्वश्चियम्। यदिन्द्र नाहुषीष्वा।  
अग्रे विक्षु प्रतीदयत्॥४२॥

भरेष्विन्द्रः सुहवः हवामहे। अहोमुचः सुकृतं दैव्यं  
जनम्। अग्निं मित्रं वरुणं सातये भगम्। द्यावापृथिवी  
मरुतः स्वस्तये। महि क्षेत्रं पुरुश्चन्द्रं वि विद्वान्।  
आदिथ्सखिभ्यश्चरथः समैरत्। इन्द्रो नृभिरजनदीद्यानः  
साकम्। सूर्यमुषसं गातुमग्निम्। उरुं नो लोकमनु नेषि  
विद्वान्। सुवर्वज्योतिरभयः स्वस्ति॥४३॥

ऋष्या त इन्द्र स्थविरस्य बाहू। उपस्थेयाम शरणा  
बृहन्ता। आ नो विश्वाभिरूतिभिः सजोषाः। ब्रह्म जुषाणो  
हर्यश्च याहि। वरीवृज्जस्थविरेभिः सुशिप्र। अस्मे दधद्वृषणं  
शुष्ममिन्द्र। इन्द्राय गावं आशिरम्। दुदुहे वज्रिणे मधु।  
यथ्सीमुपह्वरे विदत्। तास्ते वज्रिन्धेनवो जोजयुर्नः॥४४॥

गभस्तयो नियुतो विश्ववाराः। अहरहुर्भूय इज्जोगुवानाः।  
पूर्णा इन्द्र क्षुमतो भोजनस्य। इमां ते धियं प्र भरे महो  
महीम्। अस्य स्तोत्रे धिषणा यत्त आनुजे। तमुत्सवे च प्रसवे

च सासहिम्। इन्द्रं देवासः शवसा मदं ननु॥४५॥

वज्रिणमयश्नुस्ति जोजयुर्नः सुत च॥५॥ [१३]

प्रजापतिः पशूनसृजत। तैऽस्मात्सृष्टाः परां च  
आयन्। तानग्निष्टोमेन नाऽऽप्रोत्। तानुक्थ्येन नाऽऽप्रोत्।  
तान्थोडशिना नाऽऽप्रोत्। तान्नात्रिया नाऽऽप्रोत्।  
तान्त्सन्धिना नाऽऽप्रोत्। सोऽग्निमब्रवीत्। इमान्म  
ईप्सेति। तान्गिस्त्रिवृता स्तोमेन नाऽऽप्रोत्॥४६॥

स इन्द्रमब्रवीत्। इमान्म ईप्सेति। तानिन्द्रः पञ्चदशेन  
स्तोमेन नाऽऽप्रोत्। स विश्वान्देवानब्रवीत्। इमान्म  
ईप्सेति। तान् विश्वेदेवाः सप्तदशेन स्तोमेन नाऽऽप्नुवन्।  
स विष्णुमब्रवीत्। इमान्म ईप्सेति। तान् विष्णुरेकविंशेन  
स्तोमेनाऽऽप्रोत्। वारवन्तीर्येनावारयत॥४७॥

इदं विष्णुर्वि चक्रम इति व्यक्रमत। यस्मात्पशवः प्रप्रेव  
भ्रंशैरन्। स एतेन यजेत। यदाप्रोत्। तदतोऽर्यामस्यातोऽर्याम-  
त्वम्। एतेन वै देवा जैत्वानि जित्वा। यं काममकामयन्त  
तमाऽऽप्नुवन्। यं कामं कामयते। तमेतेनाऽऽप्रोति॥४८॥

स्तोमेन नाऽऽप्रोदवारयत् नवं च॥३॥ [१४]

व्याघ्रोऽयमग्नौ चरति प्रविष्टः। ऋषीणां पुत्रो अभिशस्तिपा  
अयम्। नमस्कारेण नमसा ते जुहोमि। मा देवानां  
मिथुयाकर्म भागम्। सावीरुहि देव प्रसवाय पित्रे।  
वर्ष्माणमस्मै वरिमाणमस्मै। अथास्मभ्यं सवितः

सर्वतांता। दिवेदिव आ सुवा भूरि पश्वः। भूतो भूतेषु चरति  
प्रविष्टः। स भूतानामधिपतिर्बभूव॥४९॥

तस्य मृत्यौ चरति राजसूयम्। स राजा राज्यमनु  
मन्यतामिदम्। येभिः शिल्पैः पप्रथानामदृहत्।  
येभिर्धामभ्यपि शत्रुजापतिः। येभिर्वाचं विश्वरूपां  
समव्ययत्। तेनेममग्र इह वर्चसा समञ्चि। येभिरादित्यस्तपति  
प्र केतुभिः। येभिः सूर्यो ददृशे चित्रभानुः। येभिर्वाचं  
पुष्कलेभिरव्ययत्। तेनेममग्र इह वर्चसा समञ्चि॥५०॥

आऽयं भातु शवसा पञ्च कृष्टीः। इन्द्र इव ज्येष्ठो  
भवतु प्रजावान्। अस्मा अस्तु पुष्कलं चित्रभानु। आऽयं  
पृणक्तु रजसी उपस्थम्। यत्ते शिल्पं कश्यप रोचनावत्।  
इन्द्रियावत्पुष्कलं चित्रभानु। यस्मिन्सूर्या अर्पिताः सप्त  
साकम्। तस्मिन् राजानमधि विश्रयेमम्। द्यौरसि पृथिव्यसि।  
व्याघ्रो वैयाघ्रेऽधि॥५१॥

विश्रयस्व दिशो महीः। विशस्त्वा सर्वा वाञ्छन्तु। मा  
त्वद्राष्ट्रमधि भ्रशत्। या दिव्या आपः पयसा सम्बभूवुः।  
या अन्तरिक्ष उत पार्थिवीर्याः। तासां त्वा सर्वासां रुचा।  
अभिषिञ्चामि वर्चसा। अभि त्वा वर्चसाऽसिचं दिव्येन।  
पयसा सह। यथासां राष्ट्रवर्धनः॥५२॥

तथा त्वा सविता करत्। इन्द्रं विश्वा अवीवृधन्।

समुद्रव्यचसङ्गिरः। रथीतमं रथीनाम्। वाजानां सत्पतिं पतिम्। वसंवस्त्वा पुरस्तादभिषिञ्चन्तु गायत्रेण छन्दसा। रुद्रास्त्वा दक्षिणतोऽभिषिञ्चन्तु त्रैष्टुभेन छन्दसा। आदित्यास्त्वा पश्चादभिषिञ्चन्तु जागतेन छन्दसा। विश्वे त्वा देवा उत्तरतोऽभिषिञ्चन्तु त्वाऽनुष्टुभेन छन्दसा। बृहस्पतिस्त्वोपरिष्ठादभिषिञ्चन्तु पाङ्केन छन्दसा॥५३॥

अरुणं त्वा वृकमुग्रङ्गजङ्करम्। रोचमानं मरुतामग्रे अर्चिषः। सूर्यवन्तं मघवानं विषासहिम्। इन्द्रमुक्थेषु नामहूतमं हुवेम। प्र बाहवां सिसृतं जीवसे नः। आ नो गव्यूतिमुक्षतं घृतेन। आ नो जने श्रवयतं युवाना। श्रुतं मे मित्रावरुणा हवेमा। इन्द्रस्य ते वीर्यकृतः। बाहू उपावहरामि॥५४॥

बभूवाव्ययतेनेममं इह वर्चसा समङ्किं वैयाघ्रेऽधिं राष्ट्रवर्धनः पाङ्केन छन्दसोपावहरामि॥६॥ [१५]

अभि प्रेहि वीरयस्व। उग्रश्चेत्तां सपत्नहा। आतिष्ठ वृत्रहन्तमः। तुभ्यं देवा अधिब्रवन्। अङ्गौ न्यङ्कावभितो रथं यौ। ध्वान्तं वाताग्रमनु सञ्चरन्तौ। दूरेहेतिरिन्द्रियावान्पतत्री। ते नोऽग्नयः पप्रयः पारयन्तु। नमस्त ऋषे गद। अव्यथायै त्वा स्वधायै त्वा॥५५॥

मा न इन्द्राभितस्त्वदृष्वारिष्ठासः। एवा ब्रह्मन्तवेदस्तु। तिष्ठा रथे अधि यद्वज्रहस्तः। आ रश्मीन्देव युवसे स्वश्वः। आ तिष्ठ वृत्रहन्नातिष्ठन्तं परि। अनु त्वेन्द्रो मदत्वनु त्वा

मि॒त्रावरु॑णौ। द्यौश्च॑ त्वा पृथि॒वी च॒ प्रचे॑तसा। शु॒क्रो बृ॑हदक्षि॒णा  
त्वा पि॑पर्तु। अनु॑ स्व॒धा चि॑किता॒ः सोमो॑ अ॒ग्निः। अनु॑  
त्वाऽवतु॑ सवि॒ता स॒वेन॑॥५६॥

इन्द्रं॑ वि॒श्वा अ॒वीवृ॑धन्। स॒मुद्र॑व्य॒चस॑ङ्गिरः॑। र॒थीत॑म॒ः  
रथी॑नाम्। वाजा॑ना॒ः सत्प॑तिं पतिम्। परि॑मा से॒न्या घोषाः॑।  
ज्याना॑ वृञ्जन्तु गृ॒ध्रवः॑। मे॒थिष्ठाः॑ पि॒न्वमा॑ना इ॒ह। मां  
गोप॑तिम॒भि संवि॑शन्तु। तन्मेऽनु॑मति॒रनु॑ मन्यताम्। तन्मा॒ता  
पृथि॒वी तत्पि॒ता द्यौः॥५७॥

तद्वा॑वाणः सोम॒सुतो॑ मयो॒भुवः॑। तद॑श्चि॒ना शृ॑णुत॒ः  
सौभ॑गा यु॒वम्। अ॒व ते॒ हेड॑ उदु॒त्तम॑म्। ए॒ना व्या॑घ्रं  
प॑रिषस्वजा॒नाः। सि॒ः ह॒ः हि॑न्वन्ति म॒हते॑ सौभ॑गाय। स॒मुद्रं  
न सु॒हुव॑न्तस्त्रि॒वा॒ः सम॑। म॒र्मृज्य॑न्ते॑ द्वी॒पिन॑म॒पस्व॑न्तः।  
उद॑सावे॒तु सूर्यः॑। उदि॑दं मा॒मकं॑ वचः॑। उदि॑हि दे॒व सूर्य॑।  
स॒ह व॒शुना॒ मम॑। अ॒हं वा॒चो वि॒वाच॑नम्। मयि॑ वाग॑स्तु  
ध॑र्ण॒सिः। यन्तु॑ न॒दयो॑ व॒र्षन्तु॑ प॒र्जन्याः॑। सु॒पिप्प॒ला  
ओष॑धयो भवन्तु। अन्न॑वतामोद॒नव॑तामा॒मिक्ष॑वताम्। ए॒षा॒ः  
राजा॑ भूयासम्॥५८॥

स्व॒धायै॑ त्वा स॒वेन॑ द्यौः सूर्य॑ सप्त च॑॥४॥ [१६]

ये के॒शिनः॑ प्रथ॒माः स॒त्रमा॑सन्त। येभिरा॒भृतं॑ यदि॒दं  
वि॒रोच॑ते। तेभ्यो॑ जुहोमि बहु॒धा घृ॑तेन। रा॒यस्पोषे॑णे॒मं वर्च॑सा॒  
स॒ः सृ॑जाथ। न॒र्ते ब्र॑ह्म॒णस्तप॑सो विमो॒कः। द्वि॒नाम्नी॑ दी॒क्षा

व॒शिनी॒ ह्यु॒ग्रा। प्र॒ केशाः॑ सु॒वते॑ क॒ण्डिनो॑ भवन्ति। तेषां॑  
ब्र॒ह्मे॒दीशे॑ वप॑नस्य॒ नान्यः॑। आ॒ रौ॒ह॒ प्रो॒ष्ठं वि॒षह॑स्व॒ शत्रून्।  
अवा॑स्त्राग्दी॒क्षा व॒शिनी॒ ह्यु॒ग्रा॥५९॥

दे॒हि दक्षि॑णां॒ प्रति॑र॒स्वायुः॑। अथा॑मुच्यस्व॒ वरु॑णस्य॒  
पाशा॑त्। येना॑वप॒थ्सवि॑ता क्षुरेण॑। सोम॑स्य॒ राज्ञो॑ वरु॑णस्य॒  
वि॒द्वान्। तेन॑ ब्रह्मा॒णो वप॑ते॒दम॒स्योर्जे॑मम्। र॒य्या वर्च॑सा॒ स॒  
सृ॒जाथ॑। मा ते॒ केशा॑ननु॒ गा॒द्वर्च॑ ए॒तत्। तथा॑ धा॒ता क॑रोतु  
ते। तुभ्य॑मिन्द्रो बृह॒स्पतिः॑। स॒वि॒ता वर्च॑ आ॒दधा॑त्॥६०॥

तेभ्यो॑ नि॒धानं॑ बहु॒धा व्यैच्छ॑न्। अ॒न्त॒रा द्यावा॑पृथि॒वी अ॒पः  
सु॒वः। द॒र्भस्त॑म्बे वी॒र्य॑कृते नि॒धाय॑। पौ॒ऽस्ये॑ने॒मं वर्च॑सा॒ स॒  
सृ॒जाथ॑। बलं॑ ते बाहु॒वोः स॒वि॒ता द॑धातु। सोम॑स्त्वा॒ऽनक्तु॑  
पय॑सा घृ॒तेन॑। स्त्रीषु॑ रू॒पम॑श्वि॒नैत॑न्नि ध॑त्तम्। पौ॒ऽस्ये॑ने॒मं  
वर्च॑सा॒ स॒सृ॒जाथ॑। यथ्सी॑मन्तं॒ कङ्क॑तस्ते लि॒लेख॑। यद्वा॑  
क्षुरः॑ प॒रिव॑वर्ज॒ वप॑स्ते। स्त्रीषु॑ रू॒पम॑श्वि॒नैत॑न्नि ध॑त्तम्।  
पौ॒ऽस्ये॑ने॒म॒ स॒सृ॒जाथो॑ वी॒र्ये॑ण॥६१॥

अवा॑स्त्राग्दी॒क्षा व॒शिनी॒ ह्यु॒ग्राऽद॑धाद्वर्ज॒ वप॑स्ते द्वे च॥३॥ [१७]

इन्द्रं॑ वै स्वा॒विशो॑ म॒रुतो॑ नापा॒चायन्। सोऽन॑पचाय्यमान  
ए॒तं वि॑घ्नम॑पश्यत्। तमा॑ऽह॒रत्। तेना॑यजत। तेनै॒वासा॑न्त॒  
स॒ऽस्त॑म्भं व्य॒हन्। यद्व्य॑हन्। तद्वि॑घ्नस्य॒ विघ्न॑त्वम्। वि  
पा॒प्मानं॑ भ्रातृ॒व्य॒ हते॑। य ए॒तेन॑ यज॑ते। य उ॑ चैनमे॒वं

वेद॥६२॥

य९ राजानं विशो नापचायेयुः। यो वा ब्राह्मणस्तमसा  
पाप्मना प्रावृतः स्यात्। स एतेन यजेत। विघनेनैवैर्द्विहत्य।  
विशामधिपत्यं गच्छति। तस्य द्वे द्वादशे स्तोत्रे भवतः। द्वे  
चतुर्विंशे। औद्भिद्यमेव तत्। एतद्वै क्षत्रस्यौद्भिद्यम्। यदस्मै  
स्वाविशो बलि९ हरन्ति॥६३॥

हरन्त्यस्मै विशो बलिम्। ऐनमप्रतिख्यातं गच्छति। य एवं  
वेद। प्रबाहुगवा अग्रे क्षत्राण्यार्तेषु। तेषामिन्द्रः क्षत्राण्यादत्त।  
न वा इमानि क्षत्राण्यभूवन्निति। तन्नक्षत्राणां नक्षत्रत्वम्। आ  
श्रेयसो भ्रातृव्यस्य तेज इन्द्रियं दत्ते। य एतेन यजते। य उ  
चैनमेवं वेद॥६४॥

तद्यथा ह वै संचक्रिणौ कप्लकावुपावहितौ स्याताम्।  
एवमेतौ युग्मन्तौ स्तोमौ। अयुक्षु स्तोमेषु क्रियेते। पाप्मनो-  
ऽपहत्यै। अप पाप्मानं भ्रातृव्य९ हते। य एतेन यजते। य  
उ चैनमेवं वेद। तद्यथा ह वै सूतग्रामण्यः। एवं छन्दांसि।  
तेष्वसावादित्यो बृहतीरभ्यूढः॥६५॥

सुतोबृहतीषु स्तुवते सुतो बृहन्। प्रजयां पशुभिरसानीत्येव।  
व्यतिषक्ताभिः स्तुवते। व्यतिषक्तं वै क्षत्रं विशा। विशैवैनं  
क्षत्रेण व्यतिषजति। व्यतिषक्ताभिः स्तुवते। व्यतिषक्तो वै  
ग्रामणीः संजातैः। सजातैरेवैनं व्यतिषजति। व्यतिषक्ताभिः  
स्तुवते। व्यतिषक्तो वै पुरुषः पाप्मभिः। व्यतिषक्ताभिरेवास्यं

## पाप्मनो नुदते॥६६॥

वेद् हरन्त्येनमेवं वेदाभ्यूढः पाप्मभिरैकं च॥५॥ [१८]

त्रिवृद्धदाँश्रियोँऽश्रिमुखा हृद्विर्यदाँश्रिय आँश्रियो न वै सोमैन् यो वै सोमैन्नेष गोसुवः सि॥हँऽभि प्रेहिँ मित्रवर्धनः  
प्रजापतिस्ता ओदनं प्रजापतिरकामयत बृहोर्भूयान्गस्त्योस्या जरांसुस्तिष्ठा हरिँ प्रजापतिः पशून्व्याघ्रोँऽयमभिप्रेहिँ वृत्रहन्तमो  
ये केशिन् इन्द्रं वा अष्टादश॥१८॥

त्रिवृद्धो वै सोमेनायुरसि बहुर्भवति तिष्ठा हरीरथ आयं भान्तु तेभ्यो निधानं पद्वर्धति॥६६॥  
त्रिवृत्पाप्मनो नुदते॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके  
सप्तमः प्रपाठकः समाप्तः॥



॥ अष्टमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके अष्टमः प्रपाठकः ॥

पीवो॑न्ना॒ रयि॑वृधः सुमे॒धाः। श्वे॒तः सि॑षक्ति नि॒युता॑-  
मभि॒श्रीः। ते वा॒यवे॑ सम॑नसो वित॑स्थुः। विश्वे॑न्नरः स्वप॑त्यानि  
चक्रुः। रा॒येऽनु॑ यञ्ज॑तू रोद॑सी उ॒भे। रा॒ये दे॒वी धि॑षणा  
धाति॑ दे॒वम्। अधा॑ वा॒युं नि॒युतः॑ सश्च॑त॒ स्वाः। उ॒त श्वे॑तं  
वसु॑धिति॒न्निरे॑के। आ वा॑यो प्र याभिः॑। प्र वा॒युम॑च्छा बृ॒हती  
मनी॑षा॥१॥

बृ॒हद्र॑यिं वि॒श्ववा॑रा॒ रथ॑प्रा॒म्। द्यु॒तद्या॑मा नि॒युतः॑  
पत्य॑मानः। क॒विः क॒विमि॑यक्षसि प्रयज्यो। आ नो॑ नि॒युद्धिः॑  
श॒तिनी॑भिरध्व॒रम्। स॒हस्रि॑णी॒भिरु॑प॒ याहि॑ य॒ज्ञम्। वा॒यो  
अ॒स्मिन् ह॒विषि॑ मादयस्व। यू॒यं पा॑त स्व॒स्तिभिः॑ सदा॑ नः।  
प्रजा॑पते न त्वदे॒तान्य॑न्यः। वि॒श्वा जा॑तानि॒ परि॒ ता ब॑भूव।  
यत्का॑मास्ते जुहु॒मस्तं॑ नो॑ अस्तु॥२॥

व॒यः स्या॑म पत॑यो रयी॒णाम्। रयी॑णां पति॑ं यज॑तं  
बृ॒हन्त॑म्। अ॒स्मिन्भ॑रे नृ॒तमं॑ वाजे॒सातौ॑। प्र॒जाप॑तिं  
प्रथ॑म॒जामृ॑तस्य॑। यजा॑म दे॒वमधि॑ नो ब्रवी॑तु। प्रजा॑पते  
त्वन्नि॑धि॒पाः पु॑रा॒णः। दे॒वानां॑ पि॒ता ज॑नि॒ता प्र॒जाना॑म्।  
पति॑र्वि॒श्वस्य॑ जग॑तः पर॒स्पाः। ह॒विर्नो॑ दे॒व वि॒ह्वे जु॑षस्व।  
तवे॒मे लो॒काः प्र॒दिशो॑ दि॒शश्च॑॥३॥

प॒रा॒वतो॑ नि॒वतं॑ उ॒द्वतं॑श्च। प्रजा॑पते वि॒श्वसृ॒ज्जीव॑धन्य इ॒दं

नो देव। प्रतिहर्य हव्यम्। प्रजापतिं प्रथमं यज्ञियांनाम्।  
 देवानामग्रे यजतं यजध्वम्। स नो ददातु द्रविणं सुवीर्यम्।  
 रायस्पोषं विष्यतु नाभिंमस्मे। यो राय ईशं शतदाय  
 उक्थ्यः। यः पशूनां रक्षिता विष्टितानाम्। प्रजापतिः  
 प्रथमजा ऋतस्य॥४॥

सहस्रधामा जुषतां हविर्नः। सोमापूषणेमौ देवौ।  
 सोमापूषणा रजसो विमानम्। सप्तचक्रं रथमविश्वमिन्वम्।  
 विषूवृतं मनसा युज्यमानम्। तं जिन्वथो वृषणा  
 पञ्चरश्मिम्। दिव्यन्यः सदनं चक्र उच्चा। पृथिव्यामन्यो  
 अध्यन्तरिक्षे। तावस्मभ्यं पुरुवारं पुरुक्षुम्। रायस्पोषं  
 विष्यतान्नाभिंमस्मे॥५॥

धियं पूषा जिन्वतु विश्वमिन्वः। रयिं सोमो  
 रयिपतिर्दधातु। अवतु देव्यदितिरनुर्वा। बृहद्वदेम विदथे  
 सुवीराः। विश्वान्यन्यो भुवना जजान। विश्वमन्यो  
 अभिचक्षाण एति। सोमापूषणाववतं धियं मे। युवभ्यां  
 विश्वाः पृतना जयेम। उदुत्तमं वरुणास्तन्नाद्याम्। यत्किं चेदं  
 कितवासः। अव ते हेडस्तत्त्वा यामि। आदित्यानामवसा  
 न दक्षिणा। धारयन्त आदित्यासंस्तिस्त्रो भूमिर्धारयन्। यज्ञो  
 देवानां शुचिरपः॥६॥

मनीषाऽस्तु चतस्यास्मे कितवासंश्चत्वारि च॥६॥ [१]

ते शुक्रासः शुचयो रश्मिवन्तः। सीदन्नादित्या अधि

ब॒र्हिषि॑ प्रि॒ये। कामे॑न दे॒वाः स॒रथं॑ दि॒वो नः॑। आ या॑न्तु  
य॒ज्ञमुप॑ नो जुषा॒णाः। ते सून॑वो अदि॒तेः पीव॑सामिषम्।  
घृ॒तं पि॒न्वत्प्रति॑ह॒र्यन्वृ॑तेजाः। प्र य॒ज्ञिया॑ य॒जमा॑नाय येमु॒रे।  
आ॒दि॒त्याः कामं॑ पि॒तुम॑न्त॒मस्मे। आ नः॑ पु॒त्रा अदि॑तेर्यान्तु  
य॒ज्ञम्। आ॒दि॒त्यासः॑ प॒थिभिर्दे॒वयानैः॑॥७॥

अ॒स्मे कामं॑ दा॒शुषे॑ स॒न्नम॑न्तः। पुरो॒डाशं॑ घृ॒तव॑न्तं  
जुष॑न्ताम्। स्क॒भाय॑त॒ निर्ऋ॑तिः॒ सेध॑ताम॒तिम्। प्र  
र॒श्मिभि॑र्य॒तमा॑ना अमृ॒ध्राः। आ॒दि॒त्याः काम॑ प्र॒यतां॑ वष॒ट्कृ॑तिम्।  
जुष॑ध्वं नो ह॒व्यदा॑तिं यज॒त्राः। आ॒दि॒त्यान्काम॑म॒वसे॑ हुवेम। ये  
भू॒तानि॑ ज॒नय॑न्तो विचि॒ख्युः। सीद॑न्तु पु॒त्रा अदि॑तेरु॒पस्थ॑म्।  
स्ती॒र्णं ब॒र्हिर्ह॑वि॒रद्या॑य दे॒वाः॥८॥

स्ती॒र्णं ब॒र्हिः सी॑दता य॒ज्ञे अ॒स्मिन्। ध्रा॒जाः  
सेध॑न्तो अ॒मतिं॑ दुरेवा॑म्। अ॒स्मभ्यं॑ पु॒त्रा अदि॑तेः प्र  
य॑स॒त। आ॒दि॒त्याः कामं॑ ह॒विषो॑ जुषा॒णाः। अग्ने॑ नयं  
सु॒पथा॑ रा॒ये अ॒स्मान्। वि॒श्वानि॑ दे॒व व॒युनानि॑ वि॒द्वान्।  
यु॒यो॒र्ध्यस्म॑ञ्जु॒हुरा॑णमे॒नः। भूयि॑ष्ठान्ते नम॑ उ॒क्तिं वि॑धेम। प्र वः  
शु॒क्राय॑ भान॒वे भर॑ध्वम्। ह॒व्यं म॒तिं चा॒ग्नये॑ सु॒पूत॑म्॥९॥

यो दै॒व्यानि॑ मानु॒षा ज॒नू॑षि। अ॒न्तर्वि॑श्वानि वि॒द्वाना॑  
जिगा॑ति। अ॒च्छा गि॒रो म॒तयो॑ दे॒वय॑न्ताः। अ॒ग्निं य॑न्ति  
द्रवि॑णं भि॒क्षमा॑णाः। सु॒स॒न्द॒शं सु॒प्रती॑कं॒ स्वश्र॑म्।

हव्यवाहमरतिं मानुषाणाम्। अग्ने त्वमस्मद्युयोध्यमीवाः।  
अनग्नित्रा अभ्यमन्त कृष्टीः। पुनरस्मभ्यः सुविताय देवा  
क्षां विश्वेभिरजरेभिर्यजत्र॥१०॥

अग्ने त्वं पारया नव्यो अस्मान्। स्वस्तिभिरति दुर्गाणि  
विश्वा। पूश्च पृथ्वी बहुला न उर्वी। भवा तोकाय तनयाय शं  
योः। प्रकारवो मनना वच्यमानाः। देवद्रीचीं नयथ देवयन्तः।  
दक्षिणावाङ्वाजिनी प्राच्येति। हविर्भरन्त्यग्रये घृताचीं। इन्द्रं  
नरो युजे रथम्। जगृभ्णाते दक्षिणमिन्द्र हस्तम्॥११॥

वसूयवो वसुपते वसूनाम्। विद्वा हि त्वा गोपतिः शूर  
गोनाम्। अस्मभ्यं चित्रं वृषणं रयिन्दाः। तवेदं विश्वमभितः  
पशव्यम्। यत्पश्यसि चक्षसा सूर्यस्य। गवामसि गोपतिरेकं  
इन्द्र। भक्षीमहि ते प्रयतस्य वस्वः। समिन्द्र णो मनसा नेषि  
गोभिः। सः सूरिभिर्मघवन्त्सः स्वस्त्या। सं ब्रह्मणा देवकृतं  
यदस्ति॥१२॥

सं देवानां सुमत्या यज्ञियानाम्। आराच्छत्रुमप  
बाधस्व दूरम्। उग्रो यः शम्बः पुरुहूत तेन। अस्मे  
धैहि यवमद्गोमदिन्द्र। कृधीधियं जरित्रे वाजरत्नाम्। आ  
वेधसः स हि शुचिः। बृहस्पतिः प्रथमं जायमानः। महो  
ज्योतिषः परमे व्योमन्। सप्तास्यस्तुविजातो रवेण। वि  
सप्तरश्मिरधमत्तमांसि॥१३॥

बृहस्पतिः समजयद्वसूनि। महो ब्रजान्गोमतो देव एषः।  
 अपः सिषासन्त्सुवरप्रतीतः। बृहस्पतिरुहन्त्यमित्रमर्कैः।  
 बृहस्पते पर्येवा पित्रे। आ नो दिवः पावीरवी। इमा जुह्वाना  
 यस्ते स्तनः। सरस्वत्यभि नो नेषि। इयं शुष्मेभिर्बिसखा  
 इवारुजत्। सानु गिरीणां तविषेभिरूर्मिभिः। पारावदघ्नीमवसे  
 सुवृत्तिभिः। सरस्वतीमा विवासेम धीतिभिः॥१४॥

देवयानेदेवाः सुपूतं यजत्र हस्तमस्ति तमांस्यूर्मिभिर्द्वे च॥८॥ [२]

सोमो धेनुं सोमो अर्वन्तमाशुम्। सोमो वीरं कर्मण्यं  
 ददातु। सादन्यं विदथ्यं सभेयम्। पितुः श्रवणं यो  
 ददाशदस्मै। अषाढं युत्सु त्वं सोमं क्रतुभिः। या ते  
 धामानि हविषा यजन्ति। त्वमिमा ओषधीः सोमं विश्वाः।  
 त्वमपो अजनयस्त्वङ्गाः। त्वमाततन्थोर्वन्तरिक्षम्। त्वं  
 ज्योतिषा वि तमो ववर्थ॥१५॥

या ते धामानि दिवि या पृथिव्याम्। या पर्वतेष्वोषधीष्वप्सु।  
 तेभिर्नो विश्वैः सुमना अहेडन्। राजन्त्सोमं प्रति हव्या  
 गृभाय। विष्णोर्नुकं तदस्य प्रियम्। प्र तद्विष्णुः। परो मात्रया  
 तनुवा वृधान। न ते महित्वमन्वञ्जुवन्ति। उभे ते विद्म  
 रजसी पृथिव्या विष्णो देव त्वम्। परमस्य वित्से॥१६॥

विचक्रमे त्रिदेवः। आ ते महो यो जात एव। अभि  
 गोत्राणि। आभिः स्पृधो मिथतीररिषण्यन्। अमित्रस्य  
 व्यथया मन्युमिन्द्र। आभिर्विश्वा अभियुजो विषूचीः।

आर्याय॑ विशो॒वतारी॑र्दासीः॑। अ॒यꣳ शृ॒ण्वे अ॒ध जय॑न्नु॒त  
घ्नन्। अ॒यमु॒त प्र कृ॑णुते यु॒धा गाः। य॒दा स॒त्यं कृ॑णुते  
म॒न्युमिन्द्रः॑॥१७॥

विश्वं॑ दृढं भ॑यत एज॑दस्मात्। अनु॑ स्व॒धाम॑क्षर॒न्नापो  
अस्य॑। अव॑र्धत मध्य॒ आ ना॒व्याना॑म्। स॒ध्रीची॑नेन॒ मन॑सा  
तमिन्द्र॒ ओजि॑ष्ठेन। ह॒न्मना॑हन्न॒भिद्यु॑न्। म॒रुत्व॑न्तं वृष॑भं  
वा॒वृधा॑नम्। अक॑वारिं दि॒व्यꣳ शा॒समिन्द्र॑म्। वि॒श्वासा॑हमव॑से  
नूत॑नाय। उ॒ग्रꣳ स॑हो॒दामि॑ह तꣳ हु॒वेम। जनि॑ष्ठा उ॒ग्रः  
सह॑से तुरा॒य॥१८॥

म॒न्द्र ओजि॑ष्ठो बहु॒लाभि॑मानः। अव॑र्धन्निन्द्रं म॒रुत॑श्चि॒दत्र॑।  
मा॒ता यद्वी॑रं द॒धन॑द्धनि॒ष्ठा। क॑स्यावो मरुतः स्व॒धाऽऽसी॑त्।  
यन्मा॑मेकꣳ स॒मध॑त्ताहि॒हत्ये॑। अ॒हꣳ ह्यु॑ग्रस्त॒विष॑स्तुविष्मान्।  
विश्व॑स्य॒ शत्रो॑रन॒मं वध॑स्त्रैः। वृ॒त्रस्य॑ त्वा श्व॒सथा॒ दी॒षमा॑णाः।  
विश्वे॑ दे॒वा अ॑जहुर्ये सखा॑यः। म॒रुद्भि॑रिन्द्र स॒ख्यं ते  
अस्तु॑॥१९॥

अथे॒मा वि॒श्वाः पृ॑तना जया॑सि। वर्ध॑न् वृ॒त्रं म॑रुत इन्द्रि॒येण॑।  
स्वेन॒ भामे॑न तवि॒षो ब॑भूवान्। अ॒हमे॒ता मन॑वे वि॒श्वश्च॑न्द्राः।  
सु॒गा अ॒पश्च॑कर॒ वज्र॑बाहुः। स यो वृषा॒ वृष्णि॑येभिः स॒मोकाः॑।  
म॒हो दि॒वः पृ॑थि॒व्याश्च॑ स॒म्राट्। स॒तीन॑सत्वा॒ हव्यो॑ भरे॑षु।  
म॒रुत्वा॑ नो भव॒त्विन्द्र॑ ऊ॒ती। इन्द्रो॑ वृ॒त्रम॑तरद्वृ॒त्रतूर्ये॑॥२०॥

अनाधृष्यो मघवा शूर इन्द्रः। अन्वेनं विशो अमदन्त  
पूर्वीः। अयं राजा जगतश्चरषणीनाम्। स एव वीरः  
स उ वीर्यावान्। स एकराजो जगतः परस्पाः। यदा  
वृत्रमतरच्छूर इन्द्रः। अथाभवदमिताभिकृतूनाम्। इन्द्रो यज्ञं  
वर्धयन्विश्ववेदाः। पुरोडाशस्य जुषतां हविर्नः। वृत्रं तीर्त्वा  
दानवं वज्रबाहुः॥२१॥

दिशोऽदृहदृहिता दृहणेन। इमं यज्ञं वर्धयन्विश्व-  
वेदाः। पुरोडाशं प्रति गृभ्णात्विन्द्रः। यदा वृत्रमतरच्छूर  
इन्द्रः। अथैकराजो अभवज्जनानाम्। इन्द्रो देवाञ्छम्बरहत्यं  
आवत्। इन्द्रो देवानामभवत्पुरोगाः। इन्द्रो यज्ञे हविषां  
वावृधानः। वृत्रतूर्नो अभयं शर्म यंसत्। यः सप्त सिन्धू-  
रदधात्पृथिव्याम्। यः सप्त लोकानकृणोदिशश्च। इन्द्रो  
हविष्मान्त्सगणो मरुद्भिः। वृत्रतूर्नो यज्ञमिहोप यासत्॥२२॥  
ववर्थ विध्य इन्द्रस्तुरायस्तु वृत्रतूर्ये वज्रबाहुः पृथिव्याञ्जीर्णिं च॥८॥ [३]

इन्द्रस्तरस्वानभिमातिहोग्रः। हिरण्यवाशीरिषिरः  
सुवर्षाः। तस्य वयं सुमतौ यज्ञियस्य। अपि भद्रे सौमनसे  
स्याम। हिरण्यवर्णो अभयं कृणोतु। अभिमातिहेन्द्रः पृतनासु  
जिष्णुः। स नः शर्म त्रिवरूथं वि यंसत्। यूयं पात  
स्वस्तिभिः सदा नः। इन्द्रं स्तुहि वज्रिणं स्तोमपृष्ठम्।  
पुरोडाशस्य जुषतां हविर्नः॥२३॥

हृत्वाऽभिमांतीः पृतनाः सहस्वान्। अथाभयं कृणुहि  
 विश्वतो नः। स्तुहि शूरं वज्रिणमप्रतीतम्। अभिमातिह्नं  
 पुरुहूतमिन्द्रम्। य एक इच्छतपतिर्जनेषु। तस्मा इन्द्राय  
 हविरा जुहोत। इन्द्रो देवानामधिपाः पुरोहितः। दिशां  
 पतिरभवद्वाजिनीवान्। अभिमातिहा तविषस्तुविष्मान्।  
 अस्मभ्यं चित्रं वृषणं रयिन्दात्॥२४॥

य इमे द्यावापृथिवी महित्वा। बलेनादृहदभिमातिहेन्द्रः।  
 स नो हविः प्रति गृभ्णातु रातये। देवानां देवो निधिपा  
 नो अव्यात्। अनवस्ते रथं वृष्णे यत्ते। इन्द्रस्य नु  
 वीर्याण्यहन्नहिम्। इन्द्रो यातोऽवसितस्य राजा। शमस्य च  
 शृङ्गिणो वज्रबाहुः। सेदु राजा क्षेति चर्षणीनाम्। अरान्न  
 नेमिः परि ता बभूव॥२५॥

अभि सिध्मो अजिगादस्य शत्रून्। वितिग्मेन  
 वृषभेणा पुरोभेत्। सं वज्रेणासृजद्वृत्रमिन्द्रः। प्र स्वां  
 मतिमतिरच्छाशदानः। विष्णुं देवं वरुणमृतये भगम्।  
 मेदसा देवा वपया यजध्वम्। ता नो यज्ञमार्गतं विश्वधेना।  
 प्रजावदस्मे द्रविणेह धत्तम्। मेदसा देवा वपया यजध्वम्।  
 विष्णुं च देवं वरुणं च रातिम्॥२६॥

ता नो अमीवा अप बाधमानौ। इमं यज्ञं जुषमाणावुपेतम्।  
 विष्णूवरुणा युवमध्वराय नः। विशे जनाय महि शर्म



यच्छतम्। दीर्घप्रयञ्जू हविषां वृधाना। ज्योतिषा-  
ऽरातीर्दहतन्तमाँसि। ययोरोजंसा स्कमिता रजाँसि।  
वीर्येभिर्वीरतमा शविष्ठा। याऽपत्ये ते अप्रतीत्ता सहोभिः।  
विष्णू अगन्वरुणा पूर्वहतौ॥२७॥

विष्णूवरुणावमिशस्तिपावाँम्। देवा यजन्त हविषां घृतेन।  
अपामीवाँ सेधतँ रक्षसंश्च। अथाधत्तं यजमानाय शं  
योः। अँहोमुचां वृषभा सुप्रतूर्ती। देवानाँ देवतमा शचिष्ठा।  
विष्णूवरुणा प्रतिहर्यतन्नः। इदं नरा प्रयतमृतये हविः। मही नु  
द्यावापृथिवी इह ज्येष्ठै। रुचा भवताँ शुचयद्विरुक्तेः॥२८॥

यथसीं वरिष्ठे बृहती विमिन्वन्। नृवद्भ्योक्षा पंप्रथानेभिरेवैः।  
प्रपूर्वजे पितरा नव्यसीभिः। गीर्भिः कृणुध्वँ सदाने ऋतस्य।  
आ नो द्यावापृथिवी दैव्येन। जनेन यातं महि वां वरूथम्।  
स इत्स्वपा भुवनेष्वास। य इमे द्यावापृथिवी जजान। उर्वी  
गंभीरे रजसी सुमेकै। अवँशे धीरः शच्या समैरत्॥२९॥

भूरिं द्वे अचरन्ती चरन्तम्। पद्वन्तं गर्भमपदीदधाते। नित्यं  
न सूनुं पित्रोरुपस्थे। तं पिपृतँ रोदसी सत्यवाचम्। इदं  
द्यावापृथिवी सत्यमस्तु। पितृमार्तर्यदिहोपं ब्रुवे वाँम्। भूतं  
देवानामवमे अवोभिः। विद्यामेषं वृजनं जीरदानुम्। उर्वी  
पृथ्वी बहुले दूरे अन्ते। उपं ब्रुवे नमसा यज्ञे अस्मिन्।  
दधाते ये सुभगे सुप्रतूर्ती। द्यावा रक्षतं पृथिवी नो अभ्वात्।

या जा॒ता ओष॑ध॒योऽति॑ विश्वाः॑ परि॒ष्ठाः। या ओष॑ध॒यः  
सोम॑रा॒ज्ञीर॑श्वाव॒ती॑ ५ सोम॑व॒तीम्। ओष॑धी॒रिति॑ मा॒तरो॒ऽन्या  
वो अ॒न्याम॑वतु॥ ३० ॥

हवि॑र्नो दा॒द्भभू॑व रा॒तिं पु॒र्वहू॑ताव॒र्कैरै॒रद॑स्मि॒न्यञ्च॑ च॥८॥ [४]

शुचि॑ं नु स्तोम॒ः ५ श॒जथ॑द्वृ॒त्रम्। उ॒भा वा॑मिन्द्रा॒ग्नी प्र  
च॑र॒षणि॒भ्यः। आ वृ॒त्रह॑णा गी॒र्भिर्वि॑प्रः। ब्र॒ह्म॑ण॒स्पते॒ त्वम॒स्य  
य॒न्ता। सू॒क्तस्य॑ बोधि॒ तन॑यं च जि॒न्वा। विश्वं॑ तद्भ॒द्रं  
यद॑वन्ति॒ देवाः। बृ॒हद्व॑दे॒म वि॒दथे॑ सु॒वीराः॑। स ई॑ ५  
स॒त्येभिः॑ स॒खिभिः॑ शु॒चिभिः॑ गो॒धाय॑सं वि॒धन॒सैर॑त॒र्दत्।  
ब्र॒ह्म॑ण॒स्पति॒र्वृष॑भिर्व॒राहैः॑ ॥ ३१ ॥

घ॒र्मस्वे॑देभि॒र्द्रवि॑णं॒ व्या॑नट्। ब्र॒ह्म॑ण॒स्पते॑र॒भव॑द्यथाव॒शम्।  
स॒त्यो म॒न्युर्म॑हि क॒र्मा करि॑ष्य॒तः। यो गा उ॒दाज॑त्स दि॒वे  
वि चा॑भजत्। म॒हीव॑ री॒तिः श॑व॒सा सर॑त्पृथ॒क्। इ॒न्धा॒नो  
अ॒ग्निं व॑नवद्वनुष्य॒तः। कृ॒तब्र॑ह्मा शू॒शुव॑द्रा॒तह॑व्य॒ इत्। जा॒तेन॑  
जा॒तम॑ति॒सृ॒त्र सृ॑स॒ते। यं यं यु॑जं कृ॒णु॑ते ब्र॒ह्म॑ण॒स्पतिः॑।  
ब्र॒ह्म॑ण॒स्पते॒ सु॒यम॑स्य वि॒श्वहा॑ ॥ ३२ ॥

रा॒यः स्या॑म र॒थ्यो वि॑व॒स्वतः॑। वी॒रेषु॑ वी॒रा ५ उप॑पृ॒ङ्क्षि  
न॒स्त्वम्। यदी॑शा॒नो ब्र॑ह्म॒णा वे॑षि मे ह॒वम्। स इ॒ज्जने॑न॒ स  
वि॒शा स ज॑न्म॒ना। स पु॒त्रैर्वा॑जं भ॒रते॒ धना॒ नृभिः॑। दे॒वानां॑  
यः पि॒तर॑मा॒ विवा॑सति। श्र॒द्धाम॑ना ह॒विषा॒ ब्र॑ह्म॒ण॒स्पति॑म्।  
यास्ते॑ पू॒षन्ना॑वो अ॒न्तः। शु॒क्रं ते॑ अ॒न्यत्पू॑षे॒मा आशाः॑। प्र॒पथे॑

प॒थाम॑जनिष्ट पू॒षा॥३३॥

प्र॒प॒थे दि॒वः प्र॒प॒थे पृ॒थि॒व्याः। उ॒भे अ॒भि प्रि॒यत॑मे स॒धस्थे॑।  
आ च॒ परा॑ च चरति प्रजा॒नन्। पू॒षा सु॒बन्धु॑र्दिव आ  
पृ॒थि॒व्याः। इ॒डस्प॑तिर्म॒घवा॑ द॒स्मव॑र्चाः। तं दे॒वासो॑ अद॑दुः  
सूर्या॑यै। का॒मेन॑ कृतं त॒वस॑ꣳ स्व॒श्रम॑म्। अ॒जाऽश्वः॑ पशु॒पा  
वाज॑बस्त्यः। धि॒यं जि॒न्वो वि॒श्वे भु॑वने अर्पि॑तः। अष्टा॑ पू॒षा  
शि॒थिरा॑मु॒द्वरी॑वृजत्॥३४॥

स॒श्रक्ष॑ाणो॒ भुव॑ना दे॒व ई॒यते। शु॒ची वो ह॒व्या म॑रुतः  
शु॒चीना॑म्। शु॒चिꣳ हि॒नोम्य॑ध्व॒रꣳ शु॒चिभ्यः॑। ऋ॒तेन॑  
स॒त्यमृ॑तसाप॑ आयन्। शु॒चिज॑न्मानः शु॒चयः॑ पाव॒काः। प्र  
चि॒त्रम॑र्कं गृ॒णते॑ तुरा॒य। मा॒रुता॑य॒ स्वत॑वसे भर॒ध्वम्। ये  
सहा॑ꣳसि॒ सह॑सा॒ सह॑न्ते। रेज॑न्ते अ॒ग्ने पृ॒थि॒वी म॒खेभ्यः॑।  
अꣳसे॒ष्वा म॑रुतः खा॒दयो॑ वः॥३५॥

वक्षः॑ सुरु॒क्मा उप॑ शिश्रि॒याणाः॑। वि वि॒द्युतो॒ न वृ॑ष्टिर्भी  
रुचा॒नाः। अ॒नु स्व॒धामा॑यु॒धैर्य॑च्छ॒मानाः॑। या वः॑ शर्म  
शश॑मा॒नाय॑ सन्ति। त्रि॒धातू॑नि दा॒शुषे॑ यच्छ॒ताधि॑। अ॒स्मभ्य॑  
ता॒नि म॑रुतो॒ विय॑न्त। र॒यि नो॑ धत्त वृष॒णः सु॒वीर॑म्। इ॒मे  
तुर॑ म॒रुतो॑ रामयन्ति। इ॒मे सहः॑ सह॑स॒ आ न॑मन्ति। इ॒मे  
शꣳस॑व॒नुष्य॑तो नि पा॑न्ति॥३६॥

गुरु॑द्वेषो अर॑रुषे दधन्ति। अ॒रा इ॒वेद॑चर॒मा अहे॑व। प्र॒प

जायन्ते॒ अक॑वा॒ महो॑भिः। पृ॒श्नैः पु॒त्रा उ॑प॒मासो॒ रभि॑ष्ठाः।  
स्वया॑ म॒त्या म॒रुतः॒ सं मि॑मिक्षुः। अनु॑ ते दा॒यि म॒ह इन्द्रि॑याय।  
स॒त्रा ते॒ विश्व॑मनु॒ वृत्र॑हत्यै। अनु॑ क्ष॒त्रमनु॒ सहो॑ यजत्र। इन्द्र॑  
दे॒वेभि॑रनु॒ ते नृ॑षह्यै। य इन्द्र॑ शु॒ष्मो म॑घवन्ते॒ अस्ति॑॥३७॥

शि॒क्षा स॒खिभ्यः॑ पु॒रुहू॑त॒ नृभ्यः॑। त्व॑ हि दृ॒ढा  
म॑घव॒न्विचै॑ताः। अ॒पावृ॑धि॒ परि॑वृतिं न राधैः। इन्द्रो॑ रा॒जा  
जग॑तश्च॒रष॑णीनाम्। अ॒धि॒क्षमि॑ वि॒षु॒रूपं॑ यदस्ति। ततो॑  
ददा॑तु दा॒शुषे॑ वसू॒नि। चो॒द॒द्राध॑ उ॒पस्तु॑तश्चि॒द॒र्वाक्। तमु॑ष्टुहि  
यो अ॒भिभू॑त्यो॒जाः। व॒न्वन्न॑वा॒तः पु॒रुहू॑त इन्द्रः। अ॒षाढ॑मु॒ग्रं  
सह॑मानमा॒भिः॥३८॥

गी॒र्भिर्व॑र्ध वृष॒भं च॑र॒षणी॑नाम्। स्थू॒रस्य॑ रा॒यो बृ॑ह॒तो य ई॑शै।  
तमु॑ ष्टवाम वि॒दथे॑ष्विन्द्रम्। यो वा॒युना॒ जय॑ति गोम॒तीषु। प्र  
धृ॒ष्णुया॑ न॒यति॒ वस्यो॑ अच्छै। आ ते॒ शु॒ष्मो वृष॑भ ए॒तु प॒श्चात्।  
ओ॒त्तरा॑द॒धरा॑गा पु॒रस्ता॑त्। आ वि॒श्वतो॑ अ॒भिस॑मै॒त्वर्वा॑ङ्। इन्द्र॑  
द्यु॒म्नं सु॑र्व॒वद्धे॒ह्यस्मे॑॥३९॥

वराहैर्विश्वहाञ्जनिष्ट पृषोद्वरीवृजत्खादयो वः पान्त्यस्त्याभिर्नवं च॥९॥ [५]

आ दे॒वो या॑तु स॒विता॒ सुर॑त्नैः। अ॒न्तरि॑क्ष॒प्रा वह॑मानो  
अ॒श्वैः। ह॒स्ते द॑धानो॒ नर्या॑ पु॒रूणि॑। नि॒वेश॑यं च प्रसु॒वं  
च॒ भूम॑। अ॒भीवृ॑तं कृ॒शनै॑र्वि॒श्वरू॑पम्। हि॒र॒ण्यश॑म्यं यज॒तो  
बृ॑हन्तम्। आ॒स्था॒द्रथ॑ स॒विता॒ चि॒त्रभा॑नुः। कृ॒ष्णा र॒जांसि॑  
तवि॑षीं द॒धानः॑। स॒घा नो॑ दे॒वः स॒विता॒ स॒वाय॑। आ

साविषद्वसुपतिर्वसूनि॥४०॥

विश्रयमाणो अमतिमुरूचीम्। मर्तभोजनमधरासतेन।  
विजनाञ्छावाः शितिपादो अख्यन्। रथः हिरण्यप्रउगं  
वहन्तः। शश्वद्विशः सवितुर्देव्यस्य। उपस्थे विश्वा भुवनानि  
तस्थुः। वि सुपणो अन्तरिक्षाण्यख्यत्। गभीरवेपा असुरः  
सुनीथः। क्वेदानीः सूर्यः कश्चिकेत। कृतमान्द्याः रश्मिरस्या  
ततान॥४१॥

भगं धियं वाजयन्तः पुरन्धिम्। नराशः सो ग्रास्पतिर्नो  
अव्यात्। आ ये वामस्य सङ्गथे रयीणाम्। प्रिया देवस्य  
सवितुः स्याम। आ नो विश्वे अस्क्रागमन्तु देवाः। मित्रो  
अर्यमा वरुणः सजोषाः। भुवन् यथा नो विश्वे वृधासः।  
करन्त्सुषाहा विधुरं न शवः। शं नो देवा विश्वदेवा भवन्तु।  
शः सरस्वती सह धीभिरस्तु॥४२॥

शमभिषाचः शमु रातिषाचः। शं नो दिव्याः पार्थिवाः शं  
नो अप्याः। ये सवितुः सत्यसंवस्य विश्वे। मित्रस्य व्रते  
वरुणस्य देवाः। ते सौभगं वीरवद्भोमदप्रः। दधातन् द्रविणं  
चित्रमस्मे। अग्ने याहि दृत्य वारिषेण्यः। देवाः अच्छा  
ब्रह्मकृता गुणेन। सरस्वतीं मरुतो अश्विनाऽपः। यक्षि  
देवान्नलधेयाय विश्वान्॥४३॥

द्यौः पितुः पृथिवि मातरधुक्। अग्ने भ्रातर्वसवो मृडतां  
नः। विश्व आदित्या अदिते सजोषाः। अस्मभ्यः शर्म

बहुलं वि यन्त। विश्वे देवाः शृणुतेम९ हवं मे। ये  
अन्तरिक्षे य उप द्यवि ष्ठा। ये अग्निजिह्वा उत वा यजत्राः।  
आसद्यास्मिन्बर्हिषि मादयध्वम्। आ वा मित्रावरुणा  
हव्यजुष्टिम्। नमसा देवाववसाऽऽववृत्याम्॥४४॥

अस्माकं ब्रह्म पृतनासु सहा अस्माकम्। वृष्टिर्दिव्या  
सुपारा। युवं वस्त्राणि पीवसा वसाथे। युवोरच्छिद्रा  
मन्तवो ह सर्गाः। अवातिरतमनृतानि विश्वा। ऋतेन  
मित्रावरुणा सचेथे। तथ्सु वा मित्रावरुणा महित्वम्। ईर्मा  
तस्थुषीरहभिर्दुदुहे। विश्वाः पिन्वथ स्वसरस्य धेनाः। अनु  
वामेकः पविरा वर्ति॥४५॥

यद्व९हिष्ठनाति विदे सुदानू। अच्छिद्र९ शर्म भुवनस्य  
गोपा। ततो नो मित्रावरुणाववीष्टम्। सिषासन्तो  
जीगिवा९सः स्याम। आ नो मित्रावरुणा हव्यदातिम्।  
घृतैर्गव्यूतिमुक्षतमिडाभिः। प्रति वामत्र वरमा जनाय।  
पृणीतमुद्रो दिव्यस्य चारोः। प्र बाहवा सिसृतं जीवसे नः।  
आ नो गव्यूतिमुक्षतं घृतेन॥४६॥

आ नो जने श्रवयतं युवाना। श्रुतं मे मित्रावरुणा  
हवेमा। इमा रुद्राय स्थिरधन्वने गिरः। क्षिप्रेषवे देवाय  
स्वधाम्ने। अषाढाय सहमानाय मीढुषे। तिग्मायुधाय भरता  
शृणोतन। त्वादत्तेभी रुद्र शन्तमेभिः। शत९ हिमा अशीय

भेष॑जेभिः। व्य॑स्मद्वेषो॑ वि॒तरं व्य॑हः। व्य॑मीवा॑श्चा॒तय॑स्वा॒  
विषू॑चीः॥४७॥

अ॒र्ह॑न्बिभ॒र्षि॒ मा न॑स्तो॒के। आ ते॑ पि॒तर्म॑रुता॑ सु॒म्रमे॑तु।  
मा नः॑ सू॒र्यस्य॑ स॒न्दृशो॑ यु॒योथाः। अ॒भि नो॑ वी॒रो अ॑र्वति  
क्षमे॑त। प्र जा॑येमहि रु॒द्र प्र॒जाभिः। ए॒वा ब॑भ्रो वृष॒भ चे॑कितान।  
यथा॑ दे॒व न॑ ह॒णी॒षे न॑ ह॒सि। हा॒व॒न॒श्रू॒र्नो रु॒द्रेह॑ बोधि।  
बृ॒हद्व॑दे॒म वि॒दथे॑ सु॒वीराः। परि॑ णो रु॒द्रस्य॑ हे॒तिः स्तु॑हि श्रु॒तम्।  
मी॒दुष्ट॑मा॒र्ह॑न्बिभ॒र्षि। त्वम॑ग्रे रु॒द्र आ वो॒ राजा॑नम्॥४८॥  
वसूनि॑ त॒ताना॑स्तु वि॒श्वान् व॒वृत्या॑ ववर्ति घृ॒तेन॑ वि॒षूचीः॑ श्रु॒तन्दे॑ च॥९॥ [६]

सू॒र्यो दे॒वीमु॑षस॒ रोच॑माना॒मर्यः। न योषा॑म॒भ्येति॑ प॒श्चात्।  
यत्रा॑ नरो॑ दे॒वय॑न्तो॒ युगा॑नि। वि॒त॒न्वते॒ प्रति॑ भ॒द्राय॑ भ॒द्रम्।  
भ॒द्रा अ॒श्वा ह॑रि॒तः सू॒र्यस्य॑। चि॒त्रा ए॒द॒ग्वा अ॒नुमा॑द्या॒सः।  
न॒म॒स्यन्तो॑ दि॒व आ पृ॑ष्ठम॑स्थुः। परि॑ द्यावा॑पृथि॒वी य॑न्ति  
स॒द्यः। तथ्सू॒र्यस्य॑ दे॒वत्वं तन्म॑हित्वम्। म॒ध्या क॑र्तो॒र्वित॑त॒ स॒ञ्ज॑भार॥४९॥

य॒देद॑यु॒क्त ह॑रि॒तः स॒धस्था॑त्। आ॒द्रात्री॒ वास॑स्तनु॒ते  
सि॒मस्मै॑। तन्मि॒त्रस्य॑ वरु॒णस्या॑भिचक्षे॑। सू॒र्यो रू॒पं कृ॑णु॒ते  
द्यो॒रुप॑स्थे॑। अ॒न॒न्तम॒न्यद्रु॑श॑दस्य॒ पाजः॑। कृ॒ष्णम॒न्यद्ध॑रि॒तः  
सं भ॑रन्ति। अ॒द्या दे॒वा उ॒दिता॑ सू॒र्यस्य॑। निर॑ह॒सः  
पि॒पृ॒तान्नि॑र॒वद्या॑त्। तन्नो॑ मि॒त्रो वरु॑णो मा॒मह॑न्ताम्। अ॒दितिः॑

सिन्धुः पृथिवी उत द्यौः॥५०॥

दिवो रुक्म उरुचक्षा उदेति। दूरे अर्थस्तरणिर्भ्राजमानः।  
नूनं जनाः सूर्येण प्रसूताः। आयन्नर्थानि कृणवन्नपांसि। शं  
नो भव चक्षसा शं नो अह्ना। शं भानुना शं हिमा शं घृणेन।  
यथा शमस्मै शमसद्गुरोणे। तत्सूर्यं द्रविणं धेहि चित्रम्। चित्रं  
देवानामुदगादनीकम्। चक्षुर्मित्रस्य वरुणस्याग्नेः॥५१॥

आप्रा द्यावापृथिवी अन्तरिक्षम्। सूर्य आत्मा  
जगतस्तस्थुषश्च। त्वष्टा दधत्तन्नस्तुरीपम्। त्वष्टा वीरं  
पिशङ्गरूपः। दशेमन्त्वष्टुर्जनयन्त गर्भम्। अतन्द्रासो  
युवतयो बिभर्त्रम्। तिग्मानीकः स्वयंशसं जनैषु।  
विरोचमानं परिषीन्नयन्ति। आविष्ट्यो वर्धते चारुरासु।  
जिह्वानामूर्ध्वस्वयंशा उपस्थे॥५२॥

उभे त्वष्टुर्विभ्यतुर्जायमानात्। प्रतीचीं सिंहं प्रति-  
जोषयेते। मित्रो जनान्प्र स मित्रा। अयं मित्रो नमस्यः  
सुशेवः। राजा सुक्षत्रो अजनिष्ट वेधाः। तस्य वयं  
सुमतौ यज्ञियस्या। अपि भद्रे सौमनसे स्याम। अनमीवास  
इडया मदन्तः। मितज्मवो वरिमन्त्रा पृथिव्याः। आदित्यस्य  
व्रतमुपक्ष्यन्तः॥५३॥

वयं मित्रस्य सुमतौ स्याम। मित्रं न ईं शिम्या गोषु  
गव्यवत्। स्वाधियो विदथे अप्स्वजीजनन्। अरेजयतां  
रोदसी पाजसा गिरा। प्रति प्रियं यजतं जनुषामवः। महां



आदित्यो नमसोपसद्यः। यातयज्जनो गृणते सुशेवः। तस्मा  
एतत्पन्यतमाय जुष्टम्। अग्नौ मित्राय हविरा जुहोत। आ  
वा२ रथो रोदसी बद्धधानः॥५४॥

हिरण्ययो वृषभिर्यात्वश्वैः। घृतवर्तनिः पविर्भीरुचानः।  
इषां वोढा नृपतिर्वाजिनीवान्। स पंप्रथानो अभि पञ्च  
भूमं। त्रिवन्धुरो मनसाऽऽयातु युक्तः। विशो येन गच्छथो  
देवयन्तीः। कुत्रा चिद्याममश्विना दधाना। स्वश्वा यशसा-  
ऽऽयातमर्वाक्। दस्त्रा निधिं मधुमन्तं पिबाथः। वि वा२  
रथो वध्वा यादमानः॥५५॥

अन्तान्दिवो बाधते वर्तनिभ्याम्। युवोः श्रियं परि  
योषावृणीत। सूरौ दुहिता परितक्मियायाम्। यद्देवयन्तमवथः  
शचीभिः। परिघ्न२ सवां मनावां वयोगाम्। यो हस्यवा२  
रथिरावस्त उस्त्राः। रथो युजानः परियाति वर्तिः। तेन नः  
शं योरुषसो व्युष्टौ। न्यश्विना वहतं यज्ञे अस्मिन्। युवं  
भुज्युमर्वाविद्ध२ समुद्रे॥५६॥

उदूहथुरणसो अस्त्रिधानैः। पतत्रिभिरश्रमैरव्यथिभिः।  
द२सनाभिरश्विना पारयन्ता। अग्नीषोमा यो अद्य वाम्।  
इदं वचः सपर्यति। तस्मै धत्त२ सुवीर्यम्। गवां पोष२  
स्वश्वियम्। यो अग्नीषोमा हविषा सपर्यात्। देवद्रीचा मनसा  
यो घृतेन। तस्य व्रत२ रक्षतं पातम२हंसः॥५७॥

वि॒शे जना॑य॒ महि॑ शर्म॒ यच्छ॑तम्। अ॒ग्नी॑षोमा॒ य  
आहु॑तिम्। यो वा॒ दाशा॑द्ध॒विष्कृ॑तिम्। स प्र॒जया॑ सु॒वीर्य॑म्।  
वि॒श्वमायु॑र्व्य॒श्जव॑त्। अ॒ग्नी॑षोमा॒ चेति॑ तद्वी॒र्यं॑ वा॒म्।  
यदमु॑ष्णीतमव॒सं प॒णिङ्गोः॑। अवा॑तिरतं॒ प्रथ॑यस्य॒ शेषः॑।  
अवि॑न्दतं॒ ज्योति॑रेकं॒ बहु॑भ्यः। अ॒ग्नी॑षोमावि॒मं सु  
मेऽग्नी॑षोमा ह॒विषः॑ प्र॒स्थित॑स्य॥५८॥

जुभार॒ द्यौरग्रेरु॑पस्थं॒ उप॑क्ष्यन्तो॒ बद्ध॑धानो॒ वृध्वा॑ याद॑मानः॒ समु॒द्रेऽहं॑सुः॒ प्रस्थि॑तस्य॥१०॥ ————— [७]

अ॒हम॑स्मि प्रथ॒मजा॑ ऋ॒तस्य॑। पूर्वं॑ दे॒वेभ्यो॑ अ॒मृत॑स्य॒  
नाभिः॑। यो मा॒ ददा॑ति॒ स इदे॒व माऽऽवा॑ः। अ॒हम॑न्न॒मन्न॑-  
म॒दन्त॑म॒ग्निः। पूर्वं॑म॒ग्रेरपि॑ द॒हत्य॑न्नम्। य॒त्तौ हा॑साते  
अ॒हमु॑त्तरेषु। व्या॒त्तम॑स्य पु॒शवः॑ सु॒जम्भ॑म्। प॒श्यन्ति॑ धीराः॒  
प्रच॑रन्ति॒ पाकाः॑। जहा॑म्य॒न्यन्न॑ ज॒हाम्य॑न्यम्। अ॒हम॑न्नं  
व॒शमि॑च्छ॒रामि॑॥५९॥

स॒मा॒नम॑र्थं॒ पर्ये॑मि भु॒ञ्जत्। को॒ माम॑न्नं॒ मनु॑ष्यो॒ दये॑त्।  
परा॑के॒ अन्नं॑ नि॒हितं॑ लो॒क ए॒तत्। वि॒श्वेर्दे॒वैः पि॒तृभिर्गु॑प्तम॒न्नम्।  
यद॑द्यते॒ लुप्य॑ते॒ यत्परो॑प्यते॒। श॒त॒त॒मी सा॑ त॒नूर्मे॑ बभू॒व।  
म॒हान्तो॑ च॒रू संकृ॑द्गु॒धेन॑ प॒प्रौ। दि॒वं च॑ पृ॒श्निं पृ॒थि॒वीं च॑  
सा॒कम्। तथ्स॒म्पिब॑न्तो॒ न मि॑नन्ति वे॒धसः॑। नैत॒द्भूयो॑ भव॑ति॒  
नो क॑नीयः॥६०॥

अ॒न्नं प्रा॒णम॑न्नं॒ मपा॑नमाहुः। अ॒न्नं मृ॒त्युं तमु॑ जी॒वातु॑माहुः।

अन्नं ब्रह्माणो जुरसं वदन्ति। अन्नमाहुः प्रजननं प्रजानाम्।  
मोघमन्नं विन्दते अप्रचेताः। सत्यं ब्रवीमि वध इत्थं तस्य।  
नार्यमणं पुष्यति नो सखायम्। केवलाघो भवति केवलादी।  
अहं मेघः स्तनयन्वर्षन्नस्मि। मामन्दन्त्यहमद्व्यन्यान्॥६१॥

अहं सदमृतो भवामि। मदादित्या अधि सर्वे तपन्ति।  
देवीं वाचमजनयन्त यद्वाग्वदन्ती। अनन्तामन्तादधि निर्मितां  
महीम्। यस्यां देवा अदधुर्भोजनानि। एकाक्षरां द्विपदां  
षट्पदां च। वाचं देवा उप जीवन्ति विश्वे। वाचं देवा उप  
जीवन्ति विश्वे। वाचं गन्धर्वाः पशवो मनुष्याः। वाचीमा विश्वा  
भुवनान्यर्पिता॥६२॥

सा नो हव जुषतामिन्द्रपत्नी। वागक्षरं प्रथमजा ऋतस्य।  
वेदानां माताऽमृतस्य नाभिः। सा नो जुषाणोप यज्ञमागात्।  
अवन्ती देवी सुहवा मे अस्तु। यामृषयो मन्त्रकृतो  
मनीषिणः। अन्वैच्छ देवास्तपसा श्रमेण। तान्देवीं वाचं  
हविषा यजामहे। सा नो दधातु सुकृतस्य लोके। चत्वारि  
वाक्परिमिता पदानि॥६३॥

तानि विदुर्ब्राह्मणा ये मनीषिणः। गुहा त्रीणि निहिता  
नेङ्गयन्ति। तुरीयं वाचो मनुष्या वदन्ति। श्रद्धयाऽग्निः  
समिध्यते। श्रद्धया विन्दते हविः। श्रद्धां भगस्य मूर्धनि।  
वचसा वेदयामसि। प्रियं श्रद्धे ददतः। प्रियं श्रद्धे

दिदासतः। प्रियं भोजेषु यज्वंसु॥६४॥

इदं मं उदितं कृधि। यथा देवा असुरेषु। श्रद्धामुग्रेषु  
चक्रिरे। एवं भोजेषु यज्वंसु। अस्माकमुदितं कृधि। श्रद्धां  
देवा यजमानाः। वायुगोपा उपासते। श्रद्धां हृदय्या-  
ऽऽकूत्या। श्रद्धया हूयते हविः। श्रद्धां प्रातरह्वामहे॥६५॥

श्रद्धां मध्यन्दिनं परि। श्रद्धां सूर्यस्य निमृचि। श्रद्धे  
श्रद्धापयेह मा। श्रद्धा देवानर्धि वस्ते। श्रद्धा विश्वमिदं जगत्।  
श्रद्धां कामस्य मातरम्। हविषां वर्धयामसि। ब्रह्म जज्ञानं  
प्रथमं पुरस्तात्। वि सीमन्तः सुरुचो वेन आवः। स बुध्निया  
उप मा अस्य विष्ठाः॥६६॥

सतश्च योनिमसंतश्च विवः। पिता विराजामृषभो रयीणाम्।  
अन्तरिक्षं विश्वरूप आविवेश। तमर्कैरभ्यर्चन्ति वत्सम्। ब्रह्म  
सन्तं ब्रह्मणा वर्धयन्तः। ब्रह्म देवानजनयत्। ब्रह्म विश्वमिदं  
जगत्। ब्रह्मणः क्षत्रं निर्मितम्। ब्रह्म ब्राह्मण आत्मना।  
अन्तरस्मिन्निमे लोकाः॥६७॥

अन्तर्विश्वमिदं जगत्। ब्रह्मैव भूतानां ज्येष्ठम्।  
तेन कौऽरहति स्पर्धितुम्। ब्रह्मन्देवास्रयस्त्रिंशत्।  
ब्रह्मन्निन्द्रप्रजापती। ब्रह्मन् ह विश्वा भूतानि। नावीवान्तः  
समाहिता। चतस्र आशाः प्रचरन्त्वग्रयः। इमं नो यज्ञं नयतु  
प्रजानन्। घृतं पिन्वन्नजरं सुवीरम्॥६८॥

ब्रह्मं समिद्धवत्याहुतीनाम्। आ गावो अग्नन्नुत भद्रमक्रन्।  
सीदन्तु गोष्ठे रणयन्त्वस्मे। प्रजावतीः पुरुरूपा इह स्युः।  
इन्द्राय पूर्वीरुषसो दुहानाः। इन्द्रो यज्वने पृणते च शिक्षति।  
उपेददाति न स्वं मुषायति। भूयोभूयो रयिमिदस्य वर्धयन्।  
अभिन्ने खिल्ले नि दधाति देवयुम्। न ता नशन्ति न ता  
अर्वा॥६९॥

गावो भगो गाव इन्द्रो मे अच्छात्। गावः सोमस्य  
प्रथमस्य भक्षः। इमा या गावः सजनासु इन्द्रः। इच्छामीद्धदा  
मनसा चिदिन्द्रम्। यूयं गावो मेदयथा कृशं चित्। अश्लीलं  
चित्कृणुथा सुप्रतीकम्। भद्रं गृहं कृणुथ भद्रवाचः। बृहद्वो  
वयं उच्यते सभासु। प्रजावतीः स्यूवंसं रिशन्तीः। शुद्धा  
अपः सुप्रपाणे पिबन्तीः। मा वः स्तेन ईशत् माऽघशंसः।  
परि वो हेती रुद्रस्य वृज्यात्। उपेदमुपपर्वनम्। आसु  
गोषूपपृच्यताम्। उपर्षभस्य रेतंसि। उपेन्द्र तव वीर्यं॥७०॥

चरामि कर्नीयोऽन्यानर्पिता पुदानि यज्वंसु हवामहे विष्टा लोकाः सुवीरमर्वा पिबन्तीः षट्॥१२॥ [८]

ता सूर्याचन्द्रमसां विश्वभृत्तमा महत्। तेजो वसुमद्राजतो  
दिवि। सामात्माना चरतः सामचारिणा। ययोर्व्रतं न ममे जातुं  
देवयोः। उभावन्तौ परि यातु अमर्या। दिवो न रश्मींस्तनुतो  
व्यर्णवे। उभा भुवन्ती भुवना कविक्रतू। सूर्या न चन्द्रा  
चरतो हुतामती। पतीं द्युमद्विश्वविदा उभा दिवः। सूर्या उभा  
चन्द्रमसा विचक्षणा॥७१॥

विश्ववारा वरिवोभा वरेण्या। ता नोऽवतं मतिमन्ता  
महिं व्रता। विश्ववपरी प्रतरणा तरन्ता। सुवर्विदा  
दृश्ये भूरिरश्मी। सूर्या हि चन्द्रा वसु त्वेषदर्शता।  
मनस्विनोभानुचरतोनु सन्दिवम्। अस्य श्रवो नद्यः सप्त  
बिभ्रति। द्यावा क्षामा पृथिवी दर्शतं वपुः। अस्मे  
सूर्याचन्द्रमसाऽभिचक्षे। श्रद्धेकमिन्द्र चरतो विचर्तुरम्॥ ७२॥

पूर्वापरं चरतो माययैतौ। शिशू क्रीडन्तौ परि यातो  
अध्वरम्। विश्वान्यन्यो भुवनाऽभि चष्टे। ऋतूनन्यो  
विदधञ्जायते पुनः। हिरण्यवर्णाः शुचयः पावका यासां  
राजा। यासां देवाः शिवेन मा चक्षुषा पश्यत। आपो भद्रा  
आदिप्तश्यामि। नासदासीन्नो सदासीत्तदानीम्। नासीद्रजो  
नो व्योमा परो यत्। किमावरीवः कुह कस्य शर्मन्॥ ७३॥

अम्भः किमासीद्ग्रहनं गभीरम्। न मृत्युरमृतं तर्हि ना  
रात्रिया अहं आसीत्प्रकेतः। आनीदवातः स्वधया तदेकम्।  
तस्माद्धान्यं न परः किं च नाऽऽसे। तम आसीत्तमसा  
गूढमग्रे प्रकेतम्। सलिलं सर्वमा इदम्। तुच्छेनाभ्वपिहितं  
यदासीत्। तमसस्तन्महिना जायतैकम्। कामस्तदग्रे  
समवर्तताधि॥ ७४॥

मनसो रेतः प्रथमं यदासीत्। सतो बन्धुमसंति  
निरविन्दन्। हृदि प्रतीष्या कवयो मनीषा। तिरश्चीनो विततो  
रश्मिरेषाम्। अधः स्विदासी(३)दुपरि स्विदासी(३)त्।

रेतो॒धा आ॑सन्महि॒मानं॑ आसन्। स्व॒धा अ॒वस्ता॒त्प्रय॑तिः  
पर॒स्तात्। को अ॒द्धा वे॑दं क इ॒ह प्र वो॑चत्। कु॒त आजा॑ता  
कु॒त इ॒यं वि॒सृष्टिः॑। अ॒र्वाग्दे॒वा अ॒स्य वि॒सर्ज॑नाय॥ ७५॥

अथा॒ को वे॑दं यत॑ आब॒भूव॑। इ॒यं वि॒सृष्टि॑र्यत॑ आब॒भूव॑।  
यदि॑ वा द॒धे यदि॑ वा॒ न। यो अ॒स्याध्य॑क्षः पर॒मे व्यो॑मन्।  
सो अ॒ङ्ग वे॑दं यदि॑ वा॒ न वे॑द। कि॒ं॒स्वि॒द्वन॑ङ्क उ॒ स वृ॑क्ष  
आ॑सीत्। यतो॒ द्यावा॑पृथि॒वी नि॑ष्टत॒क्षुः। मनी॑षिणो॒ मन॑सा  
पृ॒च्छते॑दुतत्। यद॒ध्यति॑ष्ठद्भु॒वनानि॑ धा॒रयन्॑। ब्रह्म॒ वनं॑ ब्रह्म॒ स  
वृ॑क्ष आ॑सीत्॥ ७६॥

यतो॒ द्यावा॑पृथि॒वी नि॑ष्टत॒क्षुः। मनी॑षिणो॒ मन॑सा॒ विब्र॑वीमि  
वः। ब्रह्मा॒ध्यति॑ष्ठद्भु॒वनानि॑ धा॒रयन्॑। प्रा॒तर॒ग्निं प्रा॑तरिन्द्र॑  
हवामहे। प्रा॒तर्मि॑त्रावरु॒णा प्रा॑तर॒श्विना॑। प्रा॒तर्भगं॑ पू॒षणं॑  
ब्रह्म॑ण॒स्पति॑म्। प्रा॒तः सोम॑मु॒त रु॒द्रं हु॑वेम। प्रा॒तर्जि॑तं  
भग॑मु॒ग्रं हु॑वेम। व॒यं पु॒त्रमदि॑ते॒र्यो वि॑ध॒र्ता। आ॒ध्रश्चि॒द्यं  
मन्य॑मानस्तु॒रश्चित्॥ ७७॥

राजा॑ चि॒द्यं भगं॑ भ॒क्षीत्याह॑। भग॒ प्रणे॑त॒र्भग॒ सत्य॑राधः।  
भगे॒मां धिय॑मु॒दं द॑दन्नः। भग॒ प्र णो॑ जनय॒ गोभि॑र॒श्वैः। भग॒  
प्र नृभि॑र्नृ॒वन्तः स्या॑म। उ॒तेदानीं॑ भग॑वन्तः स्या॑म। उ॒त प्र॑पि॒त्व  
उ॒त मध्ये॑ अ॒ह्नाम्। उ॒तोदि॑ता मघव॒न्त्सूर्य॑स्य। व॒यं दे॒वानां॑  
सु॒म॒तौ स्या॑म। भग॑ ए॒व भग॑वा॒ अस्तु॑ दे॒वाः॥ ७८॥

तेन॑ व॒यं भग॑वन्तः स्या॑म। तं त्वा॑ भग॒ सर्व॑ इ॒ज्जो॑हवीमि। स

नो॑ भ॒ग॒ पु॒र ए॒ता भ॑वे॒ह। स॒म॒ध्व॒रा॒यो॒ष॒सो॑ न॒म॒न्त॒। द॒धि॒क्रा॒वे॒व  
 शु॒च॑ये॒ प॒दा॒य॑। अ॒र्वा॒ची॒नं॑ व॒सु॒वि॒दं॑ भ॒गं॑ नः। रथ॑मि॒वा॒श्वा॑  
 वा॒जि॒न॒ आ॒व॑हन्तु। अ॒श्वा॒व॒ती॒र्गो॒म॒ती॒र्न॑ उ॒षा॑सः। वी॒र॒व॒तीः  
 स॒द॑मुच्छन्तु भ॒द्राः॑। घृ॒तं दु॒हा॑ना वि॒श्व॒तः॒ प्र॒पी॑नाः। यं पा॑त  
 स्व॒स्ति॒भिः॒ सदा॑ नः॥७९॥

वि॒च॒क्ष॒णा वि॒च॒त॒र॒ शर्म॑न्नधि॒ वि॒स॒र्ज॑नाय॒ ब्र॒ह्म व॑नं ब्र॒ह्म स॑ वृ॒क्ष आ॑सीत्तु॒रर्धि॑दे॒वाः प्र॒पी॑ना॒ एकं॑ च॥९॥—[९]

पी॒वा॒न्ना॒न्ते शु॒क्रा॒सः॒ सोमो॑ धे॒नु॒मि॒न्द्र॒स्तर॑स्वा॒ञ्छु॒चि॒मा दे॒वो या॑तु॒ सूर्यो॑ दे॒वीम॒हम॑स्मि॒ ता सूर्या॑चन्द्र॒मसा॑ न॒व॥९॥  
 पी॒वा॒न्ना॒म॒ग्ने त्वं पा॑र॒याना॑धृ॒ष्यः शु॒चिं नु॑ वि॒श्रय॑माणो दि॒वो रु॒क्मोऽन्नं॑ प्रा॒णम॑न्न॒न्ता सूर्या॑चन्द्र॒मसा॑ न॒व॑स॒सतिः॥७९॥  
 पी॒वा॒न्नां॑ यू॒यं पा॑त स्व॒स्ति॒भिः॒ सदा॑ नः॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके  
 अष्टमः प्रपाठकः समाप्तः॥



॥ अष्टकम् ३ ॥

॥ प्रथमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके प्रथमः प्रपाठकः ॥

अ॒ग्निर्नः॑ पा॒तु कृ॒त्तिकाः॑ । नक्ष॑त्रं दे॒वमिन्द्रि॑यम् । इ॒दमा॑सां  
विच॑क्ष॒णम् । ह॒विरा॒सं जु॑होत॒न । यस्य॑ भा॒न्ति र॒श्मयो॑ यस्य॑  
के॒तवः॑ । यस्ये॒मा वि॒श्वा भुव॑नानि॒ सर्वा॑ । स कृ॒त्तिकाभि॑-  
र॒भिसं॑वसानः । अ॒ग्निर्नो॑ दे॒वः सु॑वि॒ते द॑धातु । प्र॒जाप॑ते रोहि॒णी  
वे॒तु प॒त्नी । वि॒श्वरू॑पा बृ॒हती चि॒त्रभा॑नुः ॥ १ ॥

सा नो॑ य॒ज्ञस्य॑ सु॒वि॒ते द॑धातु । यथा॑ जी॒वेम॑ श॒रद्ः स॒र्वीराः॑ ।  
रोहि॑णी दे॒व्युद॑गात्पु॒रस्ता॑त् । वि॒श्वा रू॒पाणि॑ प्रति॒मोद॑माना ।  
प्र॒जाप॑तिः । ह॒विषा॑ व॒र्धय॑न्ती । प्रि॒या दे॒वाना॑मुप॑यातु य॒ज्ञम् ।  
सोमो॑ राजा॑ मृ॒गशी॑रू॒षेण॑ आ॒गन् । शि॒वं नक्ष॑त्रं प्रि॒यम॑स्य॒ धाम॑ ।  
आ॒प्याय॑मानो बहु॒धा जने॑षु । रे॒तः प्र॒जां यज॑माने दधातु ॥ २ ॥

यत्ते॑ नक्ष॑त्रं मृ॒गशी॑रू॒षमस्ति॑ । प्रि॒यः रा॑जन् प्रि॒यत॑मं  
प्रि॒याणा॑म् । तस्मै॑ ते सोम॑ ह॒विषा॑ वि॒धेम । शं न॑ ए॒धि द्वि॑पदे  
शं च॑तु॒ष्पदे॑ । आ॒र्द्रया॑ रु॒द्रः प्रथ॑मा न ए॒ति । श्रेष्ठो॑ दे॒वाना॑  
पति॑र॒घ्नियाना॑म् । नक्ष॑त्रम॒स्य ह॒विषा॑ वि॒धेम । मा नः॑ प्र॒जाः  
री॒रिष॑न्मोत वी॒रान् । हे॒ती रु॒द्रस्य॑ परि॑ णो वृ॒णक्तु॑ । आ॒र्द्रा  
नक्ष॑त्रं जुष॑ताः । ह॒विर्नः॑ ॥ ३ ॥

प्र॒मुञ्च॑मानो दुरि॒तानि॑ वि॒श्वा । अपा॒घश॑ः स॒न्नुद॑ता॒मरा॑तिम् ।

पुन॑र्नो दे॒व्यदि॑तिः स्पृ॒णोतु। पुन॑र्वसू नः पुन॑रेतां य॒ज्ञम्।  
 पुन॑र्नो दे॒वा अ॒भिय॑न्तु सर्वे॑। पुनः पुन॑र्वो ह॒विषा॑ यजामः।  
 ए॒वा न दे॒व्यदि॑तिरन॒र्वा। वि॒श्वस्य॑ भ॒र्त्री जग॑तः प्रति॒ष्ठा।  
 पुन॑र्वसू ह॒विषा॑ व॒र्धय॑न्ती। प्रि॒यं दे॒वाना॑म॒प्येतु॑ पाथः॥४॥

बृह॒स्पतिः॑ प्रथ॒मं जाय॑मानः। ति॒ष्यं नक्ष॑त्रम॒भि सम्ब॑भूव।  
 श्रेष्ठो॑ दे॒वानां॑ पृ॒तना॑सु जि॒ष्णुः। दि॒शोऽनु॑ सर्वा॒ अभयं॑ नो  
 अस्तु। ति॒ष्यः पुर॑स्ता॒दुत म॑ध्य॒तो नः। बृह॒स्पति॑र्नः परि॑ पातु  
 प॒श्चात्। बाधे॑तां द्वेषो॒ अभयं॑ कृ॒णुता॑म्। सु॒वीर्य॑स्य॒ पत॑यः  
 स्याम। इ॒दं स॒र्पेभ्यो॑ ह॒विर॑स्तु जुष्ट॑म्। आ॒श्रे॒षा येषा॑मनु॒यन्ति॑  
 चे॒तः॥५॥

ये अ॒न्तरि॑क्षं पृथि॒वीं क्षि॒यन्ति॑। ते नः स॒र्पासो॑  
 हव॒माग॑मिष्ठाः। ये रो॒चने॑ सूर्य॒स्यापि॑ स॒र्पाः। ये दि॒वं दे॒वीमनु॑  
 स॒ञ्चर॑न्ति। येषा॑माश्रे॒षा अनु॑यन्ति॒ काम॑म्। तेभ्यः स॒र्पेभ्यो॑  
 मधु॑मञ्जुहोमि। उप॑हू॒ताः पि॒तरो॒ ये म॒घासु॑। मनो॑जवसः  
 सुकृ॑तः सुकृ॒त्याः। ते नो नक्ष॑त्रे हव॒माग॑मिष्ठाः। स्व॒धाभि॑र्य॒ज्ञं  
 प्रय॑तं जुषन्ताम्॥६॥

ये अ॒ग्निद॒ग्धा येऽन॑ग्निद॒ग्धाः। येऽमुं॑ लो॒कं पि॒तरः॑  
 क्षि॒यन्ति॑। या॒श्च वि॒द्म या॑ उ॒ च न प्र॑वि॒द्म। म॒घासु॑  
 य॒ज्ञं सुकृ॑तं जुषन्ताम्। गवा॑ पतिः फल्गु॑नीनामसि॒ त्वम्।  
 तद॑र्यमन्वरुणमित्र॒ चारु॑। तं त्वा व॒यं स॑नि॒तारं॑  
 सनी॑नाम्। जी॒वा जी॒वन्त॑मुप॒ संवि॑शेम। येने॒मा वि॒श्वा

भुव॑नानि सञ्जि॑ता। यस्य॑ दे॒वा अ॑नु सं यन्ति॑ चेत्॥७॥

अ॒र्य॒मा राजा॑ऽज॒रस्तु॑विष्मान्। फल्गु॑नीनामृष॒भो  
रोर॑वीति। श्रेष्ठो॑ दे॒वानां॑ भगवो भगा॑सि। तत्त्वा॑ विदुः  
फल्गु॑नीस्तस्य॑ वित्तात्। अ॒स्मभ्य॑ क्ष॒त्रम॒जर॑ सु॒वीर्य॑म्।  
गोम॒दश्च॑व॒दुप॒ सन्नु॑देह। भगो॑ ह दा॒ता भग॒ इत्प्र॑दा॒ता। भगो॑  
दे॒वीः फल्गु॑नीरा वि॒वेश। भग॒स्येत्तं प्र॑स॒वं ग॑मेम। यत्र॑ दे॒वैः  
स॑ध॒माद॑ मदेम॥८॥

आया॑तु दे॒वः स॑वि॒तोप॑यातु। हि॒र॒ण्यये॑न सुवृ॒ता रथे॑न।  
वह॑न् ह॒स्तः सु॒भगं॑ वि॒द्मना॑प॒सम्। प्र॒यच्छ॑न्तं प॒पु॒रिं  
पु॒ण्य॑मच्छ॑। ह॒स्तः प्र॑यच्छ॒त्वमृ॑तं वसी॑यः। दक्षि॑णेन॒ प्रति॑  
गृ॒णीम॑ ए॒नत्। दा॒तार॑म॒द्य स॑वि॒ता वि॑देय। यो नो॒ हस्ता॑य  
प्रसु॑वाति॒ य॒ज्ञम्। त्वष्टा॑ नक्ष॒त्रम॒भ्येति॑ चि॒त्राम्। सु॒भः स॑सं  
यु॒वति॑ रोच॑मानाम्॥९॥

नि॒वेश॑य॒न्नमृ॑ता॒न्मर्त्या॑श्च। रू॒पाणि॑ पि॒शन् भुव॑नानि  
वि॒श्वा। तन्न॑स्त्वष्टा तदु॑ चि॒त्रा वि॑च॒ष्टाम्। तन्नक्ष॑त्रं भूरि॒दा  
अ॑स्तु म॒ह्यम्। तन्नः॑ प्र॒जां वी॑र॒वती॑ स॒नोतु॑। गोभि॑र्नो अ॒श्वैः  
स॑म॒नक्तु॑ य॒ज्ञम्। वा॒युर्नक्ष॑त्रम॒भ्येति॑ नि॒ष्ट्याम्। ति॒ग्मशृ॑ङ्गो  
वृष॒भो रो॑रु॒वाणः। स॒मी॒रय॑न् भुव॑ना मा॒तरि॑श्वा। अप॒  
द्वेषा॑सि नुद॒ताम॑रा॒तीः॥१०॥

तन्नो॑ वा॒युस्तदु॑ नि॒ष्ट्या शृ॑णोतु। तन्नक्ष॑त्रं भूरि॒दा अ॑स्तु  
म॒ह्यम्। तन्नो॑ दे॒वासो॒ अनु॑जानन्तु॒ काम॑म्। यथा॒ तरे॑म

दुरि॒तानि॒ विश्वा॑। दूर॑म॒स्मच्छ॑त्र॒वो य॑न्तु भी॒ताः। तदिन्द्रा॑ग्नी  
कृ॑णुतां॒ तद्विशा॑खे। तन्नो॑ दे॒वा अ॑नु॒मद॑न्तु य॒ज्ञम्। प॒श्चात्  
पु॒रस्ता॑दभ॒यं नो॑ अ॒स्तु। नक्ष॑त्राणा॒मधि॑पत्नी॒ विशा॑खे।  
श्रेष्ठा॑विन्द्रा॒ग्नी भुव॑नस्य गो॒पौ॥११॥

विषू॑चः शत्रू॑नप॒ बाध॑मानौ। अप॒ क्षुधं॑ नुदता॒मरा॑तिम्।  
पूर्णा॑ प॒श्चादु॒त पूर्णा॑ पु॒रस्ता॑त्। उ॒न्म॑ध्य॒तः पौ॑र्णमा॒सी जि॑गाय।  
तस्या॑ दे॒वा अधि॑ सं॒वस॑न्तः। उ॒त्त॒मे नाकं॑ इ॒ह मा॑दयन्ताम्।  
पृ॒थ्वी सु॒वर्चा॑ यु॒वतिः॑ स॒जोषा॑ः। पौ॑र्णमा॒स्युद॑गा॒च्छोभ॑माना।  
आ॒प्याय॑यन्ती दुरि॒तानि॒ विश्वा॑। उ॒रुं दु॒हां य॑ज॒मानाय॑  
य॒ज्ञम्॥१२॥

चित्रा॑नुर्यज॒माने द॒धातु॑ ह॒विर्नः॑ पा॒थ॒श्चेतो॑ जु॒षन्ता॒श्चेतो॑ म॒देम् रोच॑माना॒मरा॑तीर्गो॒पौ य॒ज्ञम्॥१२॥ ————— [१]

ऋ॒द्ध्यास्मि॑ ह॒व्यैर्न॑म॒सोप॑सद्य। मि॒त्रं दे॒वं मि॒त्रधे॑यं नो अ॒स्तु।  
अ॒नूरा॒धान् ह॒विषा॑ व॒र्धय॑न्तः। श॒तं जी॑वेम श॒रदः॑ स॒र्वीराः॑।  
चि॒त्रं नक्ष॑त्र॒मुद॑गात्पु॒रस्ता॑त्। अ॒नूरा॒धास॒ इति॑ यद्वदन्ति।  
तन्मि॒त्र ए॒ति प॒थिभि॑र्दे॒वयानैः॑। हि॒र॒ण्ययै॑र्वि॒ततै॑र॒न्तरि॑क्षे।  
इन्द्रो॑ ज्ये॒ष्ठाम॑नु नक्ष॑त्रमेति। यस्मि॑न्वृ॒त्रं वृ॒त्रतू॑र्यं त॒तारं॑॥१३॥

तस्मि॑न्व॒यम॒मृतं॑ दु॒हानाः॑। क्षुधं॑ तरे॒म॒ दुरि॑तिं॒ दुरि॑ष्टिम्।  
पु॒र॒न्द॒राय॑ वृष॒भाय॑ धृ॒ष्णवै॑। अ॒षाढा॑य॒ सह॑मानाय मी॒ढुषै॑।  
इन्द्रा॑य ज्ये॒ष्ठा म॑धु॒म॒द्दुहा॑ना। उ॒रुं कृ॑णोतु॒ यज॑मानाय  
लो॒कम्। मूलं॑ प्र॒जां वी॒रव॑तीं वि॒देय॑। परा॑च्येतु॒ निर॑ऋ॒तिः  
परा॑चा। गोभि॑र्नक्ष॑त्रं प॒शुभिः॑ स॒म॒क्तम्। अ॒ह॒र्भूया॑द्यज॒मानाय॑

मह्यम्॥१४॥

अहर्नो अद्य सुविते दधातु। मूलं नक्षत्रमिति यद्वदन्ति। पराचीं वाचा निर्ऋतिं नुदामि। शिवं प्रजायै शिवमस्तु मह्यम्। या दिव्या आपः पयसा सम्बभूवुः। या अन्तरिक्ष उत पार्थिवीर्याः। यासामषाढा अनुयन्ति कामम्। ता न आपः शः स्योना भवन्तु। याश्च कूप्या याश्च नाद्याः समुद्रियाः। याश्च वैशन्तीरुत प्रासचीर्याः॥१५॥

यासामषाढा मधु भक्षयन्ति। ता न आपः शः स्योना भवन्तु। तन्नो विश्वे उप शृण्वन्तु देवाः। तदषाढा अभिसंयन्तु यज्ञम्। तन्नक्षत्रं प्रथतां पशुभ्यः। कृषिर्वृष्टिर्यजमानाय कल्पताम्। शुभ्राः कन्या युवतयः सुपेशसः। कर्मकृतः सुकृतो वीर्यावतीः। विश्वान् देवान् हविषा वर्धयन्तीः। अषाढाः काममुप यान्तु यज्ञम्॥१६॥

यस्मिन् ब्रह्माऽभ्यजयत्सर्वमेतत्। अमुं च लोकमिदम् च सर्वम्। तन्नो नक्षत्रमभिजिद्विजित्य। श्रियं दधात्वहणीयमानम्। उभौ लोकौ ब्रह्मणा सञ्जिते। तन्नो नक्षत्रमभिजिद्विचष्टाम्। तस्मिन्वयं पृतनाः सञ्जयेम। तन्नो देवासो अनुजानन्तु कामम्। शृण्वन्ति श्रोणाममृतस्य गोपाम्। पुण्यामस्या उपशृणोमि वाचम्॥१७॥

महीं देवीं विष्णुपत्नीमजूर्याम्। प्रतीचीमेनां हविषा

यजामः। त्रेधा विष्णुरुरुगायो विचक्रमे। महीं दिवं  
पृथिवीमन्तरिक्षम्। तच्छ्रोणैतिश्रवं इच्छमाना। पुण्यं श्लोकं  
यजमानाय कृण्वती। अष्टौ देवा वसंवः सोम्यासः। चतस्रो  
देवीरजराः श्रविष्ठाः। ते यज्ञं पान्तु रजसः परस्तात्।  
संवत्सरीणाममृतं स्वस्ति॥१८॥

यज्ञं नः पान्तु वसंवः पुरस्तात्। दक्षिणतो-  
ऽभियन्तु श्रविष्ठाः। पुण्यं नक्षत्रमभि संविशाम। मा  
नो अरातिरघशंसाऽगन्। क्षत्रस्य राजा वरुणोऽधिराजः।  
नक्षत्राणां शतभिषग्वसिष्ठः। तौ देवेभ्यः कृणुतो दीर्घमायुः।  
शतं सहस्रा भेषजानि धत्तः। यज्ञं नो राजा वरुण  
उपयातु। तन्नो विश्वे अभि संयन्तु देवाः॥१९॥

तन्नो नक्षत्रं शतभिषग्जुषाणम्। दीर्घमायुः प्रति-  
रद्वेषजानि। अज एकपादुदगात्पुरस्तात्। विश्वा भूतानि  
प्रति मोदमानः। तस्य देवाः प्रसवं यन्ति सर्वे।  
प्रोष्ठपदासो अमृतस्य गोपाः। विभ्राजमानः समिधान उग्रः।  
आऽन्तरिक्षमरुहदगन्द्याम्। तं सूर्यं देवमजमेकपादम्।  
प्रोष्ठपदासो अनुयन्ति सर्वे॥२०॥

अहिर्बुध्नियः प्रथमान एति। श्रेष्ठो देवानामुत मानुषाणाम्।  
तं ब्राह्मणाः सोमपाः सोम्यासः। प्रोष्ठपदासो अभि रक्षन्ति  
सर्वे। चत्वार एकमभि कर्म देवाः। प्रोष्ठपदास इति यान्

वदन्ति। ते बुध्नियं परिषद्यः स्तुवन्तः। अहिः रक्षन्ति  
नमसोपसद्यः। पूषा रेवत्यन्वेति पन्थाम्। पुष्टिपती पशुपा  
वाजबस्त्यौ॥ २१॥

इमानि हव्या प्रयता जुषाणा। सुगैर्नो यानैरुपयातां  
यज्ञम्। क्षुद्रान् पशून् रक्षतु रेवती नः। गावो नो अश्वाः  
अन्वेतु पूषा। अन्नः रक्षन्तौ बहुधा विरूपम्। वाजः सनुतां  
यजमानाय यज्ञम्। तदश्विनावश्वयुजोपयाताम्। शुभङ्गमिष्टौ  
सुयमैभिरश्वैः। स्वं नक्षत्रं हविषा यजन्तौ। मध्वा सम्पृक्तौ  
यजुषा समंक्तौ॥ २२॥

यौ देवानां भिषजौ हव्यवाहौ। विश्वस्य दूतावमृतस्य  
गोपौ। तौ नक्षत्रं जुजुषाणोपयाताम्। नमोऽश्विभ्यां  
कृणुमोऽश्वयुग्भ्याम्। अपं पाप्मानं भरणीर्भरन्तु। तद्यमो  
राजा भगवान् विचष्टाम्। लोकस्य राजा महतो महान्  
हि। सुगं नः पन्थामभयं कृणोतु। यस्मिन्नक्षत्रे यम एति  
राजा। यस्मिन्नेनमभ्यषिञ्चन्त देवाः। तदस्य चित्रं हविषा  
यजाम। अपं पाप्मानं भरणीर्भरन्तु। निवेशनी यत्ते देवा  
अदधुः॥ २३॥

ततार मह्यं प्रासचीर्या यान्तु यज्ञं वाचः स्वस्ति देवा अनुयन्ति सर्वे वाजबस्त्यौ समंक्तौ देवास्त्रीणि च॥११॥ [२]

नवोनवो भवति जायमानो यमादित्या अशुमाप्याययन्ति।  
ये विरूपे समनसा संव्ययन्ती। समानं तन्तुं परितातना तै।  
विभू प्रभू अनुभू विश्वतो हुवे। ते नो नक्षत्रे हवमागमेतम्।

व॒यं दे॒वी ब्र॒ह्म॑णा संविदा॒नाः। सु॒रत्ना॑सो दे॒ववी॑तिं दधा॒नाः।  
अ॒हो॒रा॒त्रे ह॒विषा॑ व॒र्धय॑न्तः। अ॒तिं पा॒प्मान॒मति॑ मु॒क्त्या  
गमे॑म। प्र॒त्युव॑दृश्याय॒ती॥ २४॥

व्यु॒च्छन्ती॑ दुहि॒ता दि॒वः। अ॒पो म॒ही वृ॑णुते चक्षु॑षा।  
तमो॒ ज्योति॑ष्कृ॒णोति॑ सू॒नरी॑। उदु॒स्त्रियाः॑ सच॒ते सूर्यः॑।  
सचा॑ उ॒द्यन्नक्ष॑त्रमर्चि॒मत्। तवे॑दु॒षो व्यु॑षि सूर्य॑स्य च। सं  
भु॒क्तेन॑ गमे॒महि॑। तन्नो॒ नक्ष॑त्रमर्चि॒मत्। भा॒नुम॑त्तेज॑ उ॒च्चर॑त्।  
उप॑य॒ज्ञमि॒हाग॑मत्॥ २५॥

प्र नक्ष॑त्राय दे॒वाय॑। इन्द्रा॒येन्दु॑ हवामहे। स नः॑ सवि॒ता  
सु॒वत्स॒निम्। पु॒ष्टिदा॑ वी॒रव॑त्तमम्। उदु॒त्यं चि॒त्रम्। अदि॑तिर्न  
उरु॑ष्यतु म॒हीमू॑षु मा॒तरम्॑। इ॒दं वि॑ष्णुः प्र॒तद्वि॑ष्णुः। अ॒ग्निर्मू॑र्धा  
भुवः॑। अ॒नु॒नोऽद्या॑नु॒मति॑रन्वि॒दनु॑मते॒ त्वम्। ह॒व्यवा॑ह॒ः  
स्वि॑ष्टम्॥ २६॥

आय॒त्यंग॑मु॒त्थि॒वष्ट॑म् ३ ॥

[३]

अ॒ग्नि॒र्वा अ॑कामयत। अ॒न्नादो॑ दे॒वाना॑ऽस्यामि॒ति॑। स  
ए॒तम॑ग्नये॒ कृत्ति॑काभ्यः पु॒रोडा॑शम॒ष्टाक॑पालं नि॒रव॑पत्। ततो॒  
वै सोऽ॑न्नादो दे॒वाना॑मभवत्। अ॒ग्निर्वै दे॒वाना॑मन्ना॒दः। यथा॑ ह  
वा अ॒ग्निर्दे॒वाना॑मन्ना॒दः। ए॒व॑ ह वा ए॒ष म॑नु॒ष्याणां॑ भवति।  
य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॒ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॑होति।  
अ॒ग्नये॑ स्वाहा॒ कृत्ति॑काभ्यः स्वाहा॑। अ॒म्बायै॑ स्वाहा॑ दु॒लायै॑  
स्वाहा॑। नि॒त॒त्यै स्वाहा॑ऽभ्रय॑न्त्यै स्वाहा॑। मे॒घय॑न्त्यै स्वाहा॑।



व॒रु॒षय॑न्त्यै॒ स्वाहा॑। चु॒पु॒णीका॑यै॒ स्वाहेति॑॥२७॥

प्र॒जाप॑तिः प्र॒जा अ॑सृजत। ता अ॑स्मात्सृ॒ष्टाः प॑रा॒चीरा॑यन्।  
तासा॑ं रोहि॒णीम॒भ्यध्या॑यत्। सोऽका॑मयत। उप॒ मा वर्ते॑त।  
समे॑नया गच्छे॒येति॑। स ए॒तं प्र॒जाप॑तये रोहि॒ण्यै च॒रुं  
नि॒रव॑पत्। ततो॒ वै सा तमु॑पावर्तत। समे॑नया गच्छत। उप॒  
ह॒ वा ए॑नं प्रि॒यमा॑वर्तते। सं प्रि॒येण॑ गच्छते। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑  
यज॑ते। य उ॒चैन॑दे॒वं वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति। प्र॒जाप॑तये॒ स्वाहा॑  
रोहि॒ण्यै स्वाहा॑। रोच॑माना॒यै स्वाहा॑ प्र॒जाभ्यः॑ स्वाहेति॑॥२८॥

सोमो॒ वा अ॑का॒मय॑त। ओष॑धीना॒ं रा॒ज्यम॑भिज॒येय॑मिति॑।  
स ए॒तं सोमा॑य मृ॒गशी॑रु॒षाय॑ श्यामा॒कं च॒रुं प॑यसि॒  
नि॒रव॑पत्। ततो॒ वै स ओष॑धीना॒ं रा॒ज्यम॑भ्यजयत्।  
स॒मा॒ना॒नां॑ ह॒ वै रा॒ज्यम॑भिज॒यति॑। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑  
यज॑ते। य उ॒चैन॑दे॒वं वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति। सोमा॑य॒ स्वाहा॑  
मृ॒गशी॑रु॒षाय॑ स्वाहा॑। इ॒न्व॒काभ्यः॑ स्वाहौष॑धीभ्यः॒ स्वाहा॑।  
रा॒ज्याय॑ स्वाहाऽभिजि॑त्यै॒ स्वाहेति॑॥२९॥

रु॒द्रो वा अ॑का॒मय॑त। प॒शुमा॑न्त्स्या॒मिति॑। स ए॒तं  
रु॒द्राया॑ऽऽर्द्रा॒यै प्रै॒व्यं॑ङ्ग॒वं च॒रुं प॑यसि॒ नि॒रव॑पत्। ततो॒  
वै स प॑शु॒मान॑भवत्। प॒शुमा॑न् ह॒ वै भ॑वति। य ए॒तेन॑  
ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॒चैन॑दे॒वं वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति।  
रु॒द्राय॑ स्वाहाऽऽर्द्रा॒यै स्वाहा॑। पि॒न्व॑माना॒यै स्वाहा॑ प॒शुभ्यः॑  
स्वाहेति॑॥३०॥

ऋक्षा वा इयमलोमकाऽऽसीत्। साऽकामयत्।  
 ओषधीभिर्वनस्पतिभिः प्रजायेयेति। सैतमदित्यै पुनर्वसुभ्यां  
 चरुं निरवपत्। ततो वा इयमोषधीभिर्वनस्पतिभिः प्राजायत्।  
 प्रजायते ह वै प्रजयां पशुभिः। य एतेन हविषा यजते। य उ  
 चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अदित्यै स्वाहा पुनर्वसुभ्याम्।  
 स्वाहा भूत्यै स्वाहा प्रजात्यै स्वाहेति॥३१॥

बृहस्पतिर्वा अकामयत्। ब्रह्मवर्चसी स्यामिति। स एतं  
 बृहस्पतये तिष्याय नैवारं चरुं पर्यसि निरवपत्। ततो वै स  
 ब्रह्मवर्चस्यभवत्। ब्रह्मवर्चसी ह वै भवति। य एतेन हविषा  
 यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। बृहस्पतये स्वाहा  
 तिष्याय स्वाहा। ब्रह्मवर्चसाय स्वाहेति॥३२॥

देवासुराः संयत्ता आसन्। ते देवाः सर्पेभ्य आश्रेषाम्भ्य  
 आज्ये करम्भं निरवपन्। तानेताभिरेव देवताभिरुपानयन्।  
 एताभिर्ह वै देवताभिर्द्विषन्तं भ्रातृव्यमुपनयति। य एतेन  
 हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। सर्पेभ्यः  
 स्वाहाऽऽश्रेषाम्भ्यः स्वाहा। दन्दशूकेभ्यः स्वाहेति॥३३॥

पितरो वा अकामयन्त। पितृलोकं ऋध्रुयामेति। त एतं  
 पितृभ्यो मघाभ्यः पुरोडाशं षट्कपालं निरवपन्। ततो वै  
 ते पितृलोकं आर्ध्वन्। पितृलोके ह वा ऋध्नोति। य एतेन  
 हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। पितृभ्यः  
 स्वाहा मघाभ्यः। स्वाहाऽनघाभ्यः स्वाहाऽगदाभ्यः। स्वाहा-

ऽरुन्धतीभ्यः स्वाहेति॥३४॥

अ॒र्य॒मा वा अ॑कामयत। प॒शु॒मा॒न्त्स्या॒मिति॑। स ए॒तम॑र्य॒म्णे  
फल्गु॑नीभ्यां च॒रुं निर॑वपत्। ततो॒ वै स प॑शु॒मान॑भवत्।  
प॒शु॒मान् ह॒ वै भ॑वति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॒ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं  
वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति। अ॒र्य॒म्णे स्वाहा॒ फल्गु॑नीभ्या॒ऽऽ स्वाहा॑।  
प॒शु॒भ्यः स्वाहेति॑॥३५॥

भ॒गो वा अ॑कामयत। भ॒गी श्रे॒ष्ठी दे॒वाना॑ऽस्या॒मिति॑। स  
ए॒तं भ॒गाय॑ फल्गु॑नीभ्यां च॒रुं निर॑वपत्। ततो॒ वै स भ॒गी  
श्रे॒ष्ठी दे॒वाना॑मभवत्। भ॒गी ह॒ वै श्रे॒ष्ठी संमा॑नाना॑ भवति। य  
ए॒तेन॑ ह॒विषा॒ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति।  
भ॒गाय॑ स्वाहा॒ फल्गु॑नीभ्या॒ऽऽ स्वाहा॑। श्रे॒ष्ठाय॑ स्वाहेति॑॥३६॥

स॒वि॒ता वा अ॑कामयत। श्र॒न्मे दे॒वा द॒धी॑रन्। स॒वि॒ता  
स्या॒मिति॑। स ए॒तं स॒वि॒त्रे ह॒स्ताय॑ पुरो॒डाशं॑ द्वाद॑शक॒पालं॑  
निर॑वपदाशूनां व्री॒हीणा॑म्। ततो॒ वै तस्मै॑ श्रद्धे॒वा अ॑द॒धत॑।  
स॒वि॒ताऽभ॑वत्। श्रद्ध॒वा अ॑स्मै मनु॒ष्या द॑धते। स॒वि॒ता  
संमा॑नाना॑ भवति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॒ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं  
वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति। स॒वि॒त्रे स्वाहा॒ ह॒स्ताय॑। स्वाहा॑  
द॒दते॑ स्वाहा॑ पृण॒ते। स्वाहा॑ प्र॒यच्छ॑ते स्वाहा॑ प्रतिगृ॒ण्णते॑  
स्वाहेति॑॥३७॥

त्व॒ष्टा वा अ॑कामयत। चि॒त्रं प्र॒जां वि॒न्दे॒येति॑। स ए॒तं  
त्वष्ट्रे॑ चि॒त्रायै॑ पुरो॒डाशं॑ म॒ष्टाक॑पालं॑ निर॑वपत्। ततो॒ वै स

चित्रं प्रजामविन्दत। चित्रं ह वै प्रजां विन्दते। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। त्वष्ट्रे स्वाहा चित्रायै स्वाहा। चैत्रायै स्वाहा प्रजायै स्वाहेति॥३८॥

वायुर्वा अकामयत। कामचारमेषु लोकेष्वभिजयेयमिति। स एतद्वायवे निष्ठायै गृष्ट्यै दुग्धं पयो निरवपत्। ततो वै स कामचारमेषु लोकेष्वभ्यजयत्। कामचारं ह वा एषु लोकेष्वभिजयति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। वायवे स्वाहा निष्ठायै स्वाहा। कामचाराय स्वाहाऽभिजित्यै स्वाहेति॥३९॥

इन्द्राग्नी वा अकामयेताम्। श्रेष्ठ्यं देवानामभिजयेवेति। तावेतमिन्द्राग्निभ्यां विशाखाभ्यां पुरोडाशमेकादशकपालं निरवपताम्। ततो वै तौ श्रेष्ठ्यं देवानामभ्यजयताम्। श्रेष्ठ्यं ह वै समानानामभि जयति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। इन्द्राग्निभ्यां स्वाहा विशाखाभ्यां स्वाहा। श्रेष्ठ्याय स्वाहाऽभिजित्यै स्वाहेति॥४०॥

अथैतत्पौर्णमास्या आज्यं निर्वपति। कामो वै पौर्णमासी। काम आज्यम्। कामेनैव कामं समर्धयति। क्षिप्रमेनं सकाम उपनमति। येन कामेन यजते। सोऽत्र जुहोति। पौर्णमास्यै स्वाहा कामाय स्वाहाऽऽगत्यै स्वाहेति॥४१॥

अग्निः पञ्चदश प्रजापतिः षोडश सोम एकादश रुद्रो दशक्षेकादश बृहस्पतिर्दश देवासुरा नवं पितर एकादशार्यमा भगो दश दश सविता चतुर्दश त्वष्टा वायुरिन्द्राग्नी दश दशाथैतत्पौर्णमास्या अष्टौ पञ्चदश॥१५॥ [४]

मित्रो वा अकामयत्। मित्रधेयमेषु लोकेष्वभिजयेयमिति।  
 स एतं मित्रायानूराधेभ्यश्चरुं निरवपत्। ततो वै स मित्रधेयमेषु  
 लोकेष्वभ्यजयत्। मित्रधेयं ह वा एषु लोकेष्वभिजयति।  
 य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र  
 जुहोति। मित्राय स्वाहाऽनूराधेभ्यः स्वाहा। मित्रधेयाय  
 स्वाहाऽभिजित्यै स्वाहेति॥४२॥

इन्द्रो वा अकामयत्। ज्यैष्ठ्यं देवानामभिजयेयमिति।  
 स एतमिन्द्राय ज्यैष्ठ्यायै पुरोडाशमेकादशकपालं  
 निरवपन्महार्वाहीणाम्। ततो वै स ज्यैष्ठ्यं देवानामभ्यजयत्।  
 ज्यैष्ठ्यं ह वै समानानामभिजयति। य एतेन हविषा  
 यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। इन्द्राय स्वाहा  
 ज्यैष्ठ्यायै स्वाहा। ज्यैष्ठ्याय स्वाहाऽभिजित्यै स्वाहेति॥४३॥

प्रजापतिर्वा अकामयत्। मूलं प्रजां विन्देयेति। स  
 एतं प्रजापतये मूलाय चरुं निरवपत्। ततो वै स मूलं  
 प्रजामविन्दत। मूलं ह वै प्रजां विन्दते। य एतेन हविषा  
 यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। प्रजापतये  
 स्वाहा मूलाय स्वाहा। प्रजायै स्वाहेति॥४४॥

आपो वा अकामयन्त। समुद्रं काममभिजयेमेति।  
 ता एतमद्ध्योऽषाढाभ्यश्चरुं निरवपन्। ततो वै ताः समुद्रं  
 काममभ्यजयन्। समुद्रं ह वै काममभिजयति। य एतेन  
 हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अद्ध्यः

स्वाहाऽषाढाभ्यः स्वाहा॥ समुद्राय स्वाहा कामाय स्वाहा॥  
अभिजित्यै स्वाहेति॥४५॥

विश्वे वै देवा अकामयन्त। अनपज्य्यं जयेमेति। त  
एतं विश्वेभ्यो देवेभ्योऽषाढाभ्यश्चरुं निरवपन्। ततो वै ते-  
ऽनपज्य्यमजयन्। अनपज्य्यं ह वै जयति। य एतेन  
हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। विश्वेभ्यो  
देवेभ्यः स्वाहाऽषाढाभ्यः स्वाहा॥ अनपज्य्याय स्वाहा जित्यै  
स्वाहेति॥४६॥

ब्रह्म वा अकामयत। ब्रह्मलोकमभिजयेयमिति।  
तदेतं ब्रह्मणेऽभिजिते चरुं निरवपत्। ततो वै  
तद्ब्रह्मलोकमभ्यजयत्। ब्रह्मलोकं ह वा अभिजयति। य  
एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति।  
ब्रह्मणे स्वाहाऽभिजिते स्वाहा॥ ब्रह्मलोकाय स्वाहाऽभिजित्यै  
स्वाहेति॥४७॥

विष्णुर्वा अकामयत। पुण्यं श्लोकं शृण्वीय। न मां  
पापी कीर्तिरागच्छेदिति। स एतं विष्णवे श्रोणायै पुरोडाशं  
त्रिकपालं निरवपत्। ततो वै स पुण्यं श्लोकं मशृणुत। नैनं  
पापी कीर्तिरागच्छत्। पुण्यं ह वै श्लोकं शृणुते। नैनं पापी  
कीर्तिरागच्छति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद।  
सोऽत्र जुहोति। विष्णवे स्वाहा श्रोणायै स्वाहा॥ श्लोकाय  
स्वाहा श्रुताय स्वाहेति॥४८॥

वसवो वा अकामयन्त। अग्रं देवतानां परीयामेति। त  
 एतं वसुभ्यः श्रविष्ठाभ्यः पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपन्। ततो  
 वै तेऽग्रं देवतानां पर्यायन्। अग्रं ह वै समानानां पर्येति।  
 य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति।  
 वसुभ्यः स्वाहा श्रविष्ठाभ्यः स्वाहा। अग्राय स्वाहा परीत्यै  
 स्वाहेति॥४९॥

इन्द्रो वा अकामयत। दृढोऽशिथिलः स्यामिति। स  
 एतं वरुणाय शतभिषजे भेषजेभ्यः पुरोडाशं दशकपालं  
 निरवपत्कृष्णानां व्रीहीणाम्। ततो वै स दृढोऽशिथिलो-  
 भवत्। दृढो ह वा अशिथिलो भवति। य एतेन हविषा  
 यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। वरुणाय स्वाहा  
 शतभिषजे स्वाहा। भेषजेभ्यः स्वाहेति॥५०॥

अजो वा एकपादकामयत। तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी  
 स्यामिति। स एतमजायैकपदे प्रोष्ठपदेभ्यश्चरुं निरवपत्।  
 ततो वै स तेजस्वी ब्रह्मवर्चस्यभवत्। तेजस्वी ह वै  
 ब्रह्मवर्चसी भवति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं  
 वेद। सोऽत्र जुहोति। अजायैकपदे स्वाहा प्रोष्ठपदेभ्यः  
 स्वाहा। तेजसे स्वाहा ब्रह्मवर्चसाय स्वाहेति॥५१॥

अहिर्वै बुध्नियोऽकामयत। इमां प्रतिष्ठां विन्देयेति।  
 स एतमहये बुध्नियाय प्रोष्ठपदेभ्यः पुरोडाशं भूमिकपालं  
 निरवपत्। ततो वै स इमां प्रतिष्ठामविन्दत। इमां ह वै

प्रतिष्ठां विन्दते। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अहये बुधियाय स्वाहा प्रोष्ठपदेभ्यः स्वाहा। प्रतिष्ठायै स्वाहेति॥५२॥

पूषा वा अकामयत। पशुमान्स्यामिति। स एतं पूष्णे रेवत्यै चरुं निरवपत्। ततो वै स पशुमानभवत्। पशुमान् ह वै भवति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। पूष्णे स्वाहा रेवत्यै स्वाहा। पशुभ्यः स्वाहेति॥५३॥

अश्विनौ वा अकामयेताम्। श्रोत्रस्विनावबधिरो स्यावेति। तावेतमश्विभ्यामश्वयुग्भ्यां पुरोडाशं द्विकपालं निरवपताम्। ततो वै तौ श्रोत्रस्विनावबधिरावभवताम्। श्रोत्रस्वी ह वा अबधिरो भवति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अश्विभ्यां स्वाहाऽश्वयुग्भ्यां स्वाहा। श्रोत्राय स्वाहा श्रुत्यै स्वाहेति॥५४॥

यमो वा अकामयत। पितृणां राज्यमभिजयेयमिति। स एतं यमायापभरणीभ्यश्चरुं निरवपत्। ततो वै स पितृणां राज्यमभ्यजयत्। समानानां ह वै राज्यमभि जयति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। यमाय स्वाहाऽपभरणीभ्यः स्वाहा। राज्याय स्वाहाऽभिजित्यै स्वाहेति॥५५॥

अथैतदमावास्यायां आज्यं निर्वपति। कामो वा अमावास्यां। काम आज्यम्। कामेनैव कामं समर्धयति।



क्षिप्रमे॒न॒५ सका॒म॒ उप॑नमति। ये॒न॒ कामे॑न॒ यज॑ते। सोऽ॒त्र  
जु॒होति॑। अ॒मा॒वा॒स्या॒यै स्वा॒हा॒ कामा॑य॒ स्वाहा॑ऽऽग॒त्यै  
स्वा॒हेति॑॥५६॥

मित्र इन्द्रः प्रजापतिर्दश दशाप् एकादश विश्वे ब्रह्म दशदश विष्णुस्त्रयोदश वसंव इन्द्रोऽजोऽहिर्वै बुध्रियः पूषाऽश्विनौ  
यमो दश दशाथेतदमावास्याया अष्टौ पञ्चदश॥१५॥

[५]

च॒न्द्रमा॒ वा अ॑कामयत। अ॒हो॒रा॒त्रान॑र्धमा॒सान्मा॑सानृ॒तून्त्स॑-  
व॒त्स॒रमा॑त्वा। च॒न्द्रम॑सः सायु॑ज्य५ स॒लो॒कता॑माप्नुयामि॒ति॑।  
स ए॒तं च॒न्द्रम॑से प्रती॒दृश्या॑यै पुरो॒डाशं॑ पञ्च॑दशकपालं  
नि॒र॒व॒पत्। ततो॑ वै सोऽहो॒रा॒त्रान॑र्धमा॒सान्मा॑सानृ॒तून्त्स॑व॒त्स॒र-  
मा॑त्वा। च॒न्द्रम॑सः सायु॑ज्य५ स॒लो॒कता॑माप्नोत्। अ॒हो॒रा॒त्रान्  
ह॒ वा अ॑र्धमा॒सान्मा॑सानृ॒तून्त्स॑व॒त्स॒रमा॑त्वा। च॒न्द्रम॑सः  
सायु॑ज्य५ स॒लो॒कता॑माप्नोति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑  
चैन॒दे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॒होति॑। च॒न्द्रम॑से स्वाहा॑ प्रती॒दृश्या॑यै  
स्वाहा॑। अ॒हो॒रा॒त्रेभ्यः॑ स्वाहा॑ऽर्धमा॑सेभ्यः स्वाहा॑। मा॒सेभ्यः॑  
स्वाह॑र्तुभ्यः स्वाहा॑। स॒व॒त्स॒राय॑ स्वा॒हेति॑॥५७॥

अ॒हो॒रा॒त्रे वा अ॑कामयेताम्। अत्य॑हो॒रा॒त्रे मु॑च्येवहि।  
न ना॑वहो॒रा॒त्रे आ॑प्नुयाता॒मिति॑। ते ए॒तम॑हो॒रा॒त्राभ्यां॑ च॒रुं  
नि॒र॒व॒पता॑म्। द्वा॒यानां॑ व्रीही॒णाम्। शु॒क्लानां॑ च कृ॒ष्णानां॑ च।  
स॒वा॒त्योर्दु॒ग्धे। श्वे॒तायै॑ च कृ॒ष्णायै॑ च। ततो॑ वै ते अत्य॑हो॒रा॒त्रे  
अ॑मुच्येते। नैन॑ अहो॒रा॒त्रे आ॑प्नुताम्। अति॑ ह॒ वा अ॑हो॒रा॒त्रे  
मु॑च्यते। नैन॑महो॒रा॒त्रे आ॑प्नुतः। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑  
चैन॒दे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॒होति॑। अ॒ह्ने स्वा॒हा रा॒त्रियै॑ स्वाहा॑।

अतिमुक्त्यै स्वाहेति॥५८॥

उषा वा अकामयत। प्रियाऽऽदित्यस्य सुभगा स्यामिति।  
सैतमुषसे चरुं निर्वपत्। ततो वै सा प्रियाऽऽदित्यस्य  
सुभगाऽभवत्। प्रियो ह वै समानानां सुभगो भवति। य  
एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति।  
उषसे स्वाहा व्युष्ट्यै स्वाहा। व्युषुष्यै स्वाहा व्युच्छन्त्यै स्वाहा।  
व्युष्टायै स्वाहेति॥५९॥

अथैतस्मै नक्षत्राय चरुं निर्वपति। यथा त्वं देवानामसि।  
एवमहं मनुष्याणां भूयासमिति। यथा ह वा एतद्देवानाम्।  
एव ह वा एष मनुष्याणां भवति। य एतेन हविषा यजते।  
य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। नक्षत्राय स्वाहो देष्यते  
स्वाहा। उद्यते स्वाहोदिताय स्वाहा। हरसे स्वाहा भरसे  
स्वाहा। भ्राजसे स्वाहा तेजसे स्वाहा। तपसे स्वाहा  
ब्रह्मवर्चसाय स्वाहेति॥६०॥

सूर्यो वा अकामयत। नक्षत्राणां प्रतिष्ठा स्यामिति। स  
एतः सूर्याय नक्षत्रेभ्यश्चरुं निर्वपत्। ततो वै स नक्षत्राणां  
प्रतिष्ठाऽभवत्। प्रतिष्ठा ह वै समानानां भवति। य एतेन  
हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। सूर्याय  
स्वाहा नक्षत्रेभ्यः स्वाहा। प्रतिष्ठायै स्वाहेति॥६१॥

अथैतमदित्यै चरुं निर्वपति। इयं वा अदितिः। अस्यामेव

प्रति तिष्ठति। सोऽत्र जुहोति। अदित्यै स्वाहा॑ प्रतिष्ठायै  
स्वाहेति॥६२॥

अथैतं विष्णवे चरुं निर्वपति। यज्ञो वै विष्णुः। यज्ञ  
एवान्ततः प्रति तिष्ठति। सोऽत्र जुहोति। विष्णवे स्वाहा॑  
यज्ञाय स्वाहा॑। प्रतिष्ठायै स्वाहेति॥६३॥

चन्द्रमाः पञ्चदशाहोरात्रे समदशोपा एकादशाथैतस्मै नक्षत्राय त्रयोदश सूर्यो दशाथैतमदित्यै पञ्चाथैतं विष्णवे षट्धम्स  
(सविताऽऽशूनां ब्रीहीणामिन्द्रो महाब्रीहीणामिन्द्रः कृष्णानां ब्रीहीणामहोरात्रे द्वयानां ब्रीहीणाम्। पितरः षट्कपालं सविता  
द्वादशकपालमिन्द्राग्नी एकादशकपालमिन्द्र एकादशकपालमिन्द्रो दशकपालं विष्णुः श्लोकपालमहिर्भूमिकपालमश्विनौ द्विकपालं चन्द्रमाः  
पञ्चदशकपालमग्निस्त्वष्टा वसवोऽष्टाकपालमन्यत्र चरुम्। रुद्रोऽर्यमा पूषा पशूमान्स्याः सोमो रुद्रो बृहस्पतिः पर्यसि वायुः  
पयः सोमो वायुरिन्द्राग्नि मित्र इन्द्र आपो ब्रह्म यमोऽभिजित्यै त्वष्टा प्रजापतिः प्रजार्यै पौर्णमास्या अमावास्याया अग्न्यै  
विश्वे जित्या अश्विनौ श्रुत्यै। ब्रह्म तदेतं विष्णुः स एतं वायुः स एतदापस्ताः। पितरो विश्वे वसवोऽकामयन्त मेति  
त एतन्निरवपन्। आपोऽकामयन्त मेति ता एतन्निरवपन्। इन्द्राग्नी अश्विनावकामयेतां वेति तावेतन्निरवपताम्। अहोरात्रे वा  
अकामयेतामिति ते एतन्निरवपताम्। अन्यत्राकामयेतेति स एतन्निरवपत्। इन्द्राग्नी श्रेष्ठमिन्द्रो ज्यैष्ठमिन्द्रो वृद्धः। अहिः  
सूर्योऽदित्यै विष्णवे प्रतिष्ठायै। सोमो यमः संमानानाम्। अग्निर्न रश्मिपद्वयत्र रश्मिषः॥७॥

[६]

अग्निर्न ऋध्यास्म नवोनवोऽग्निर्मित्रश्चन्द्रमाः षट्॥६॥

अग्निस्तत्रो वायुरहिर्बुध्निर्यं ऋक्षा वा इयमथेतत्पौर्णमास्या अजो वा एकपाथसूर्यस्त्रिपथिः॥६३॥

अग्निर्न पातु प्रतिष्ठायै स्वाहेति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके प्रथमः  
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥द्वितीयः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके द्वितीयः प्रपाठकः॥

तृतीयस्यामि॒तो दि॒वि सोमं॑ आसीत्। तं गा॒य॒त्र्या-  
ऽह॑रत्। तस्य॑ पु॒र्णम॑च्छिद्यत। तत्पु॒र्णोऽभ॑वत्। तत्पु॒र्णस्य॑  
पु॒र्णत्व॑म्। ब्र॒ह्म वै पु॒र्णः। यत्पु॒र्णशा॒खया॑ व॒त्स॒न॒पाक॑रोति।  
ब्र॒ह्मणै॒वैना॑न॒पाक॑रोति। गा॒य॒त्रो वै पु॒र्णः। गा॒य॒त्राः प॒शवः॑॥१॥

तस्मा॒त्रीणि॑त्रीणि पु॒र्णस्य॑ पला॒शानि॑। त्रि॒पदा॑ गा॒य॒त्री।  
यत्पु॒र्णशा॒खया॑ गाः प्रा॒र्पय॑ति। स्वयै॒वैना॑ दे॒वत॑या प्रा॒र्पय॑ति।  
यं का॒मये॑ताप॒शुः स्या॒दिति॑। अ॒प॒र्णान्त॑स्मै शु॒ष्का॑ग्रा॒माह॑रेत्।  
अ॒प॒शुरे॒व भ॑वति। यं का॒मये॑त प॒शुमा॑न्थस्या॒दिति॑।  
ब॒हुप॑र्णान्तस्मै बहुशा॒खामा॑हरेत्। प॒शुम॑न्तमे॒वैनं॑ करोति॥२॥

यत्प्राची॑मा॒ हरे॑त्। दे॒व॒लो॒कम॑भि ज॒येत्। यदु॒दीचीं॑  
मनु॑ष्यलो॒कम्। प्राची॑मु॒दीची॑मा॒ ह॑रति। उ॒भयो॑र्लो॒कयो॑रभि॒-  
जि॑त्यै। इ॒षे त्वो॒र्जे त्वे॒त्याह॑। इ॒षमे॒वोर्जं॑ यज॒माने॑  
दधा॑ति। वा॒यवः॑ स्थे॒त्याह॑। वा॒युर्वा अ॒न्तरि॑क्षस्या॒ध्यक्षाः॑।  
अ॒न्तरि॑क्षदे॒वत्याः॑ खलु॒ वै प॒शवः॑॥३॥

वा॒यवं ए॒वैना॑न्परि॑ ददाति। प्र वा ए॒नाने॒तदा॑ करोति।  
यदा॑ह। वा॒यवः॑ स्थे॒त्युपा॑यवः स्थे॒त्याह॑। यज॑मानायै॒व प॒शूनु॑प॒  
ह्व॑यते। दे॒वो वः॑ सवि॒ता प्रा॒र्पय॑त्वित्या॒ह प्र॑सू॒त्यै। श्रेष्ठ॑तमा॒य॒  
कर्म॑ण॒ इत्या॑ह। य॒ज्ञो हि श्रेष्ठ॑तमं॒ कर्म॑। तस्मा॑दे॒वमा॑ह।

आप्यायध्वमघ्निया देवभागमित्याह॥४॥

व॒त्सेभ्य॑श्च॒ वा ए॒ताः पु॒रा म॑नु॒ष्येभ्य॑श्चाप्यायन्त। दे॒वेभ्य॑  
ए॒वेना॒ इन्द्रा॑याप्याययति। ऊ॒र्जस्व॑तीः प॒यस्व॑तीरित्याह।  
ऊ॒र्ज॒५ हि प॑यः स॒म्भर॑न्ति। प्र॒जाव॑तीरनमी॒वा अ॑य॒क्ष्मा  
इत्या॑ह प्रजा॑त्यै। मा वः स्तेन॑ ई॒शत॒ माऽघ॑श॒५स॒ इत्या॑ह  
गु॒प्त्यै। रु॒द्रस्य॑ हे॒तिः परि॑ वो वृ॒णक्त्वि॑त्याह। रु॒द्रादे॒वेना॑स्त्रायते।  
ध्रु॒वा अ॒स्मिन्गो॑प॒तौ स्या॑त ब॒ह्वीरि॑त्याह। ध्रु॒वा ए॒वास्मि॑न्ब॒ह्वीः  
क॑रोति॥५॥

यज॑मानस्य प॒शून्पा॑हीत्याह। प॒शूनां॑ गो॒पीथा॑यं।  
तस्मा॑त्सा॒यं प॒शव॑ उप॑स॒माव॑र्तन्ते। अ॒न॒धः सा॑दयति।  
ग॒र्भाणां॑ धृ॒त्या अ॑प्र॒पादा॑य। तस्मा॑द्ग॒र्भाः प्र॒जाना॑मप्र॒पादु॑काः।  
उ॒प॒री॒व नि॑दधाति। उ॒प॒री॒व हि सु॑व॒र्गो लो॒कः। सु॒व॒र्गस्य॑  
लो॒कस्य॑ स॒म॒ष्ट्यै॥६॥

पुशवः करोति पुशवो देवभागमित्याह करोति नव च॥६॥

[१]

दे॒वस्य॑ त्वा स॒वितुः॑ प्र॒स॒व इत्य॑श्चप॒र॒शुमा॑द॒त्ते प्र॑सू॒त्यै।  
अ॒श्विनो॑र्बा॒हुभ्या॑मित्याह। अ॒श्विनो॑ हि दे॒वाना॑मध्व॒र्यू  
आस्ता॑म्। पू॒ष्णो ह॑स्ता॒भ्यामि॑त्याह॒ यत्यै॑। यो वा ओष॑धीः  
प॒र्व॒शो वे॑द। नैनाः॒ स हि॑न॒स्ति। प्र॒जाप॑ति॒र्वा ओष॑धीः  
प॒र्व॒शो वे॑द। स ए॒ना न हि॑न॒स्ति। अ॒श्वप॒र्श्वा ब॒र्हिर॑च्छै॒ति।  
प्रा॒जाप॒त्यो वा अ॑श्वः स॒योनि॑त्वाय॥७॥

ओषधीनामहिंसायै। यज्ञस्य घोषदसीत्याह। यजमान

ए॒व र॒यिं द॑धाति। प्र॒त्युष्ट॑ र॒क्षः प्र॒त्युष्टा॑ अ॒रा॒तय॑ इत्या॒ह।  
 र॒क्ष॑सा॒मप॑हत्यै। प्रे॒यम॑गाद्धि॒षणा॑ ब॒र्हिर॑च्छेत्या॒ह। वि॒द्या  
 वै धि॒षणा॑। वि॒द्ययै॑वैन॒दच्छै॑ति। म॒नु॒ना कृ॒ता स्व॒धया॑  
 वि॒त॒ष्टेत्या॑ह। मा॒न॒वी हि प॒र्शुः स्व॒धाकृ॑ता॥८॥

त आ॒व॑हन्ति क॒वयः॑ पु॒रस्ता॑दित्या॒ह। शु॒श्रु॒वा॒ंसो वै  
 क॒वयः॑। य॒ज्ञः पु॒रस्ता॑त्। मु॒ख॒त ए॒व य॒ज्ञमा॑ र॒भते॑। अथो  
 यदे॒तदु॒क्ता यतः॑ कु॒तश्चा॑ ह॒रति॑। तत्प्रा॒च्या ए॒व दि॒शो भ॑वति।  
 दे॒वेभ्यो॑ जुष्टमि॒ह ब॒र्हि॒रा॒सद॑ इत्या॒ह। ब॒र्हिषः॑ स॒मृद्धौ॑।  
 क॒र्म॒णोऽन॑परा॒धाय॑। दे॒वानां॑ परि॒षूत॑म॒सीत्या॑ह॥९॥

यद्वा इ॒दं किं॑ च। तद्दे॒वानां॑ परि॒षूत॑म्। अथो यथा  
 वस्य॑से प्र॒तिप्रो॒च्याहे॒दं क॑रिष्यामीति। ए॒वमे॒व तद॑ध्व॒र्युर्दे॒वेभ्यः॑  
 प्र॒तिप्रो॒च्यं ब॒र्हिर्दा॑ति। आ॒त्म॒नोऽहि॑सायै। याव॑तः  
 स्त॒म्बान्प॑रिदि॒शेत्। यत्तेषा॑मुच्छि॒ष्टं ऽप्या॑त्। अति॑ तद्य॒ज्ञस्य॑  
 रेच॑येत्। ए॒कं स्त॒म्बं प॑रिदि॒शेत्। तं स॑र्वं दा॒यात्॥१०॥

य॒ज्ञस्या॑न॒तिरे॑काय। व॒र्षवृ॑द्धम॒सीत्या॑ह। व॒र्षवृ॑द्धा वा  
 ओष॑धयः। दे॒व॒ब॒र्हिरि॒त्याह॑। दे॒वेभ्य॑ ए॒वैन॑त्करोति। मा त्वा॒-  
 ऽन्व॑ङ्गा ति॒र्यगि॒त्याहा॑हि॒सायै॑। प॒र्व ते रा॒ध्यास॑मित्या॒हर्ध्वै॑।  
 आ॒च्छे॒त्ता ते॒ मा रि॑ष॒मित्या॑ह। नास्या॒ऽऽत्म॑नो मी॒यते॑। य  
 ए॒वं वेद॑॥११॥

दे॒व॒ब॒र्हिः श॒तव॑ल्शं वि॒रोहे॒त्याह॑। प्र॒जा वै ब॒र्हिः।

प्र॒जानां॑ प्र॒जन॑नाय। स॒हस्र॑वल्शा॒ वि व॑यꣳ रु॒हेमे॑त्याह।  
आ॒मेवै॑तामा शा॑स्ते। पृथि॒व्याः स॒म्पृचः॑ पा॒हीत्या॑ह॒ प्रति॑ष्ठित्यै।  
अयु॑ङ्गायुङ्गान्मु॒ष्टीं लु॑नोति। मि॒थुन॑त्वाय प्रजा॑त्यै। सु॒सम्भृ॑तां  
त्वा॒ सम्भ॑रा॒मीत्या॑ह। ब्रह्म॑णै॒वैन॑त्सम्भ॑रति॥१२॥

अदि॑त्यै रा॒स्नाऽसी॑त्याह। इ॒यं वा अदि॑तिः। अ॒स्या  
ए॒वैन॑द्रा॒स्नां करो॑ति। इन्द्रा॒ण्यै स॒न्नह॑न॒मित्या॑ह। इन्द्रा॒णी वा  
अग्रे॑ दे॒वता॑नाꣳ स॒मन॑ह्यत। साऽऽध्नी॑त्। ऋ॒द्धौ स॒न्नह्य॑ति।  
प्र॒जा वै ब॒र्हिः। प्र॒जाना॑मप॒रावा॑पाय। तस्मा॑त्स॒न्नाव॑सन्तताः  
प्र॒जा जा॑यन्ते॥१३॥

पू॒षा ते॑ ग्र॒न्थिं ग्र॑न्था॒त्वित्या॑ह। पु॒ष्टिमे॒व यज॑माने दधाति।  
स ते॒ मा॒स्थादि॑त्या॒हाहिꣳसा॑यै। प॒श्चात्प्रा॑श्चमु॒पगू॑हति।  
प॒श्चाद्वै प्रा॑चीनꣳ रे॒तो धी॑यते। प॒श्चादे॒वास्मै॑ प्रा॒चीनꣳ रे॒तो  
दधा॑ति। इन्द्र॑स्य॒ त्वा बा॒हुभ्या॑मुद्यच्छ॒ इत्या॑ह। इन्द्रि॒यमे॒व  
यज॑माने दधाति। बृह॑स्पते॑र्मु॒र्ध्ना ह॑रा॒मीत्या॑ह। ब्रह्म॑ वै दे॒वानां॑  
बृह॑स्पतिः॥१४॥

ब्रह्म॑णै॒वैन॑द्धरति। उ॒र्वन्तरि॑क्ष॒मन्वि॒हीत्या॑ह॒ गत्यै॑।  
दे॒वङ्ग॑म॒सीत्या॑ह। दे॒वाने॒वैन॑द्गमयति। अन॑धः सादयति।  
गर्भा॑णां धृ॒त्या अ॑प्र॒पादा॑य। तस्मा॑द्गर्भाः॑ प्र॒जाना॑मप्र॒पादु॑काः।  
उ॒परी॑व नि दधाति। उ॒परी॑व हि सु॒वर्गो॑ लो॒कः। सु॒वर्ग॑स्य  
लो॒कस्य॑ स॒मष्ट्यै॑॥१५॥

पूर्वेद्युरिध्माबृहिः करोति। यज्ञमेवारभ्यं गृहीत्वोपवसति।  
 प्रजापतिर्यज्ञमसृजत। तस्योखे अस्रसेताम्। यज्ञो वै  
 प्रजापतिः। यत्साँन्नाय्योखे भवतः। यज्ञस्यैव तदुखे  
 उपदधात्यप्रस्रसाय। शुन्धध्वं दैव्याय कर्मणे देवयज्याया  
 इत्याह। देवयज्याया एवैनानि शुन्धति। मातरिश्वनो  
 घर्मोऽसीत्याह॥१६॥

अन्तरिक्षं वै मातरिश्वनो घर्मः। एषां लोकानां विधृत्यै।  
 द्यौरसि पृथिव्यसीत्याह। दिवश्च ह्येषा पृथिव्याश्च सम्भृता।  
 यदुखा। तस्मादेवमाह। विश्वधाया असि परमेण धाम्नेत्याह।  
 वृष्टिर्वै विश्वधायाः। वृष्टिमेवाव रुन्धे। दृहस्व मा ह्यारित्याह  
 धृत्यै॥१७॥

वसूनां पवित्रमसीत्याह। प्राणा वै वसवः। तेषां  
 वा एतद्भागधेयम्। यत्पवित्रम्। तेभ्य एवैनत्करोति।  
 शतधारं सहस्रधारमित्याह। प्राणेष्वेवायुर्दधाति सर्वत्वाय।  
 त्रिवृत्पलाशशाखायां दर्भमयं भवति। त्रिवृद्वै प्राणः।  
 त्रिवृतमेव प्राणं मध्यतो यजमाने दधाति॥१८॥

सौम्यः पूर्णः संयोनित्वाय। साक्षात्पवित्रं दर्भाः।  
 प्राख्सायमधिनि दधाति। तत्प्राणापानयो रूपम्। तिर्यक्प्रातः।  
 तद्दर्शस्य रूपम्। दार्श्यं ह्येतदहः। अन्नं वै चन्द्रमाः। अन्नं  
 प्राणाः। उभयमेवोपैत्यजामित्वाय॥१९॥

तस्मादयं सर्वतः पवते। हुतः स्तोको हुतो द्रप्सः



इत्याह॑ प्रतिष्ठित्यै॑। ह॒विषोऽस्क॑न्दाय। न हि हु॒तः  
स्वाहा॑कृ॒तः॑ स्क॒न्दति॑। दि॒वि ना॒को ना॒माग्निः॑। तस्य॑  
वि॒प्रुषो॑ भा॒ग॒धेयम्॑। अ॒ग्नये॑ बृ॒हते॑ ना॒काये॒त्याह॑। ना॒कमे॒वाग्निं  
भा॒ग॒धेये॑न॒ सम॑र्धयति। स्वाहा॑ द्यावा॑पृथि॒वीभ्या॒मित्या॑ह।  
द्यावा॑पृथि॒व्योरे॒वैन॒त्प्रति॑ष्ठापयति॥ २०॥

प॒वित्र॑व॒त्यान॑यति। अ॒पां चै॒वौष॑धीनां च र॒सः  
स॑सृ॒जति॑। अथो॒ ओष॑धीष्वे॒व प॒शून्प्रति॑ष्ठापयति।  
अ॒न्वा॒रभ्य॑ वाचं यच्छति। य॒ज्ञस्य॑ धृ॒त्यै॑। धा॒रय॑न्नास्ते।  
धा॒रय॑न्त इ॒व हि दु॒हन्ति॑। का॒म॒धुक्ष॑ इत्या॒हाऽऽतृ॑तीयस्यै।  
त्रय॑ इ॒मे लो॒काः। इ॒माने॒व लो॒कान् यज॑मानो दुहे॥ २१॥

अ॒मू॒मिति॑ नामं गृह्णाति। भ॒द्रमे॒वासां॑ कर्मा॒ विष्क॑रोति।  
सा वि॒श्वायुः॑ सा वि॒श्वव्य॑चाः सा वि॒श्वक॑र्मेत्या॒ह।  
इ॒यं वै वि॒श्वायुः॑। अ॒न्तरि॑क्षं वि॒श्वव्य॑चाः। अ॒सौ  
वि॒श्वक॑र्मा। इ॒माने॒वैताभि॑र्लो॒कान् यथा॑पूर्वं दु॒हे। अथो॒  
यथा॑ प्र॒दा॒त्रे पु॒ण्य॑मा॒शास्ते॑। ए॒वमे॒वैना॑ ए॒तदु॑प॒स्तौति॑।  
तस्मा॑त्प्रा॒दा॒दित्यु॒न्नीय॑ व॒न्द॒माना॑ उ॒पस्तु॑वन्तः प॒शून्दु॑-  
हन्ति॥ २२॥

ब॒हु दु॒ग्धीन्द्रा॑य दे॒वेभ्यो॑ ह॒विरिति॑ वाचं वि॒सृज॑ते।  
यथा॑दे॒वत॑मे॒व प्र॑सौति। दै॒व्यस्य॑ च मा॒नुष॑स्य च॒ व्यावृ॑त्यै।  
त्रि॒रा॒ह। त्रिष॑त्या हि दे॒वाः। अ॒वाचं॑ य॒मोऽन॑न्वा॒रभ्यो॒त्तराः॑।  
अ॒प॒रि॒मित॑मे॒वाव॑ रुन्धे। न दा॑रुपा॒त्रेण॑ दु॒ह्यात्। अ॒ग्नि॒वद्वै

दारुपात्रम्। यद्दारुपात्रेण दुह्यात्॥२३॥

यातया॑म्ना ह॒विषा॑ यजेत। अथो॒ खल्वा॑हुः।  
पुरो॒डाश॑मुखानि॒ वै ह॒वी॑षि। नेत॒ इतः॑ पुरो॒डाश॑  
ह॒विषो॒ यामो॒ऽस्तीति॑। काम॑मे॒व दारुपा॑त्रेण दुह्यात्। शू॒द्र ए॒व  
न दु॑ह्यात्। अस॑तो॒ वा ए॒ष सम्भू॑तः। यच्छू॒द्रः। अह॑विरे॒व  
तदि॒त्याहुः॑। यच्छू॒द्रो दोग्धी॑ति॥२४॥

अ॒ग्नि॒होत्र॑मे॒व न दु॑ह्याच्छू॒द्रः। तद्धि॒ नोत्पु॑नन्ति।  
य॒दा खलु॑ वै प॒वित्र॑म॒त्येति॑। अथ॒ तद्धि॑वि॒रिति॑।  
सम्पृ॑च्यध्वमृतावरी॒रित्या॑ह। अ॒पां चै॒वौष॑धीनां च॒ रस॑ स॒ स॒  
सृ॑जति। तस्मा॑द॒पां चौष॑धीनां च॒ रस॑मुप॒जीवामः॑। म॒न्द्रा  
धन॑स्य सा॒तय॑ इत्या॑ह। पु॒ष्टिमे॒व यज॑माने दधाति। सोमे॑न॒  
त्वात॑न॒च्मीन्द्रा॑य॒ दधी॑त्या॑ह॥२५॥

सोम॑मे॒वैन॑त्करोति। यो वै सोमं॑ भक्षयित्वा। सं॒व॒त्स॒र॑  
सोमं॑ न पिब॑ति। पु॒नर्भक्ष्यो॑ऽस्य सोमपी॒थो भ॑वति। सोमः॒  
खलु॑ वै सा॑न्नाय्यम्। य ए॒वं वि॒द्वान्त्सा॑न्नाय्यं पिब॑ति।  
अ॒पुनर्भक्ष्यो॑ऽस्य सोमपी॒थो भ॑वति। न मृ॒न्मये॒नापि॑ दध्यात्।  
यन्मृ॒न्मये॒नापि॑ दध्यात्। पि॒तृदे॒वत्य॑ः स्यात्॥२६॥

अ॒य॒स्पात्रेण॑ वा दारुपात्रेण वाऽपि॑ दधाति। तद्धि॒ सदे॑वम्।  
उ॒द॒न्वद्दे॒वति॑। आपो॒ वै र॑क्षो॒घ्नीः। रक्ष॑सामप॒हत्यै॑। अ॒द॒स्तम॑सि॒  
वि॒ष्णावे॑ त्वेत्या॑ह। य॒ज्ञो वै वि॒ष्णुः। य॒ज्ञायै॒वैन॑दद॒स्तं करो॑ति।  
वि॒ष्णो ह॒व्य॑ र॑क्ष॒स्वेत्या॑ह गु॒प्त्यै॑। अ॒न॒धः सा॑दयति। गर्भा॑णां

धृत्या अप्रपादाय। तस्माद्गर्भाः प्रजानामप्रपादुकाः। उपरीव  
निदधाति। उपरीव हि सुवर्गो लोकः। सुवर्गस्य लोकस्य  
समष्टौ॥ २७॥

असीत्याहु धृत्यै यजमाने दधात्यजामित्वाय स्थापयति दुहे दुहन्ति दुह्यादोग्धीति दधीत्याह स्यात्सादयति पञ्च  
च॥ १२॥

[३]

कर्मणे वां देवेभ्यः शकेयमित्याहु शक्त्यै। यज्ञस्य वै  
सन्ततिमनु प्रजाः पशवो यजमानस्य सन्तायन्ते। यज्ञस्य  
विच्छित्तिमनु प्रजाः पशवो यजमानस्य विच्छिद्यन्ते। यज्ञस्य  
सन्ततिरसि यज्ञस्य त्वा सन्तत्यै स्तृणामि सन्तत्यै त्वा  
यज्ञस्येत्याहवनीयात्सं तनोति। यजमानस्य प्रजायै पशूनां  
सन्तत्यै। अपः प्रणयति। श्रद्धा वा आपः। श्रद्धामेवारभ्य  
प्रणीय प्रचरति। अपः प्रणयति। यज्ञो वा आपः॥ २८॥

यज्ञमेवारभ्य प्रणीय प्रचरति। अपः प्रणयति। वज्रो वा  
आपः। वज्रमेव भ्रातृव्येभ्यः प्रहृत्य प्रणीय प्रचरति। अपः  
प्रणयति। आपो वै रक्षोघ्नीः। रक्षसामपहत्यै। अपः प्रणयति।  
आपो वै देवानां प्रियं धाम। देवानामेव प्रियं धाम प्रणीय  
प्रचरति॥ २९॥

अपः प्रणयति। आपो वै सर्वा देवताः। देवता एवाऽऽरभ्य  
प्रणीय प्रचरति। वेषाय त्वेत्याह। वेषाय ह्येनदादत्ते। प्रत्युष्टं  
रक्षः प्रत्युष्टा अरातय इत्याह। रक्षसामपहत्यै। धूरसीत्याह।  
एष वै धुर्योऽग्निः। तं यदनुपस्पृश्यातीयात्॥ ३०॥

अध्वर्यु च यजमानं च प्रदहेत्। उपस्पृश्यात्येति।

अध्व॒र्योश्च॒ यज॑मानस्य॒ चाप्र॑दाहाय। धूर्व॒ तं यो॑स्मान्धूर्व॑ति॒  
तं धूर्व॒ यं व॒यं धूर्वा॑म॒ इत्या॑ह। द्वौ वाव॒ पुरु॑षौ। यं चै॒व  
धूर्व॑ति। यश्चैनं॒ धूर्व॑ति। तावु॒भौ शु॒चाऽर्प॑यति। त्वं दे॒वाना॑मसि॒  
सस्त्रि॑तमं॒ पप्रि॑तमं॒ जुष्ट॑तमं॒ वह्नि॑तमं॒ देव॒हूत॑म॒मित्या॑ह।  
य॒थाय॒जुरे॒वैतत्॥ ३१॥

अहु॑तमसि॒ हवि॑र्धान॒मित्या॒हाना॑त्यै। दृ॒हंस्व॒ मा  
ह्वा॒रित्या॑ह॒ धृत्यै॑। मि॒त्रस्य॑ त्वा॒ चक्षु॑षा॒ प्रेक्ष॑ इत्या॑ह मि॒त्रत्वा॑य।  
मा भे॒र्मा संवि॑क्था॒ मा त्वा॑ हि॒सिष॑मित्या॒हाहि॑सायै।  
यद्वै किं च॒ वातो॒ नाभि॑ वाति। तथ्सर्वं॑ वरुणदे॒वत्य॑म्। उ॒रु  
वाता॑येत्या॑ह। अवा॑रुणमे॒वैन॑त्करोति। दे॒वस्य॑ त्वा सवि॒तुः  
प्र॑स॒व इत्या॑ह॒ प्रसू॑त्यै। अ॒श्विनो॑र्बा॒हुभ्या॑मित्या॑ह॥ ३२॥

अ॒श्विनो॒ हि दे॒वाना॑मध्व॒र्यु आस्ता॑म्। पू॒ष्णो  
हस्ता॑भ्या॒मित्या॑ह॒ यत्यै॑। अ॒ग्नये॒ जुष्टं॒ निर्व॑पामीत्या॑ह।  
अ॒ग्नय॑ ए॒वैनां॒ जुष्टं॒ निर्व॑पति। त्रि॒र्यजु॑षा। त्रयं॒ इमे लो॒काः।  
ए॒षां लो॒काना॑मात्यै॑। तू॒ष्णीं च॑तुर्थ॒म्। अ॒परि॑मितमे॒वाव॑ रुन्धे।  
स ए॒वमे॒वानु॑पूर्व॒हवी॑षि॒ निर्व॑पति॥ ३३॥

इ॒दं दे॒वाना॑मि॒दमु॑ नः स॒हेत्या॑ह॒ व्यावृ॑त्यै। स्फा॒त्यै  
त्वा॒ नारा॑त्या॒ इत्या॑ह॒ गुप्त्यै॑। तम॑सीव॒ वा ए॒षोऽन्त॑श्चरति।  
यः प॑री॒णहि॑। सु॒व॑र॒भि वि॒ ख्ये॑षं वैश्वान॒रं ज्योति॑रित्या॑ह।  
सु॒व॑रे॒वाभि॑ वि पश्यति वैश्वान॒रं ज्योतिः॑। द्यावा॑पृथि॒वी ह॒विषि॑

गृहीत उदवेपेताम्। दृ९हन्तान्दुर्या द्यावापृथिव्योरित्याह।  
 गृहाणां द्यावापृथिव्योर्धृत्यै। उर्वन्तरिक्षमन्विहीत्याह गत्यै।  
 अदित्यास्त्वोपस्थे सादयामीत्याह। इयं वा अदितिः। अस्या  
 एवैनदुपस्थे सादयति। अग्रे हव्य९ रक्षस्वेत्याह गुप्त्यै॥३४॥

यज्ञो वा आपो धामं प्रणीय प्रचरत्यतीयादेतद्वाहुभ्यामित्याह हुवी९षि निर्वपति गत्यै चत्वारि च॥७॥—[४]

इन्द्रो वृत्रमहन्। सोऽपः। अभ्यम्रियत। तासां यन्मेध्यं  
 यज्ञिय९ सदेवमासीत्। तदपोदक्रामत्। ते दुर्भा अभवन्।  
 यद्दुर्भैरप उत्पुनाति। या एव मेध्या यज्ञियाः सदेवा आपः।  
 ताभिरेवैना उत्पुनाति। द्वाभ्यामुत्पुनाति॥३५॥

द्विपाद्यजमानः प्रतिष्ठित्यै। देवो वः सवितोत्पुनात्वित्याह।  
 सवितृप्रसूत एवैना उत्पुनाति। अच्छिद्रेण पवित्रेणेत्याह।  
 असौ वा आदित्योऽच्छिद्रं पवित्रम्। तेनैवैना उत्पुनाति।  
 वसोः सूर्यस्य रश्मिभिरित्याह। प्राणा वा आपः। प्राणा  
 वसवः। प्राणा रश्मयः॥३६॥

प्राणैरेव प्राणान्धसं पृणक्ति। सावित्रियर्चा। सवितृप्रसूतं  
 मे कर्मासदिति। सवितृप्रसूतमेवास्य कर्म भवति। पृच्छो  
 गायत्रिया त्रिष्वमृद्धत्वाय। आपो देवीरग्रेषुवो अग्रेषुव  
 इत्याह। रूपमेवासामेतन्महिमानं व्याचष्टे। अग्रे इमं यज्ञं  
 नयताग्रे यज्ञपतिमित्याह। अग्रे एव यज्ञं नयन्ति। अग्रे  
 यज्ञपतिम्॥३७॥

युष्मानिन्द्रोऽवृणीत वृत्रतूर्यं यूयमिन्द्रमवृणीध्वं वृत्रतूर्यं

इत्याह। वृत्रं हं हनिष्यन्निन्द्र आपो वव्रे। आपो हेन्द्रं  
वव्रिरे। संज्ञामेवासामेतत्सामानं व्याचष्टे। प्रोक्षिताः  
स्थेत्याह। तेनाऽऽपः प्रोक्षिताः। अग्नये वो जुष्टं  
प्रोक्षाम्यग्नीषोमाभ्यामित्याह। यथादेवतमेवैनान्प्रोक्षति।  
त्रिः प्रोक्षति। त्र्यावृद्धि यज्ञः॥३८॥

अथो रक्षसामपहत्यै। शुन्धध्वं दैव्याय कर्मणे देवयज्याया  
इत्याह। देवयज्याया एवैनानि शुन्धति। त्रिः प्रोक्षति।  
त्र्यावृद्धि यज्ञः। अथो मेध्यत्वाय। अवधूतं रक्षोऽवधूता  
अरातय इत्याह। रक्षसामपहत्यै। अदित्यास्त्वगसीत्याह।  
इयं वा अदितिः॥३९॥

अस्या एवैनत्त्वचं करोति। प्रति त्वा पृथिवी वेत्त्वित्याह  
प्रतिष्ठित्यै। पुरस्तात्प्रतीचीनंग्रीवमुत्तरलोमोपस्तृणाति  
मेध्यत्वाय। तस्मात्पुरस्तात्प्रत्यश्चः पशवो मेधमुपतिष्ठन्ते।  
तस्मात्प्रजा मृगं ग्राहुकाः। यज्ञो देवेभ्यो निलायत। कृष्णो  
रूपं कृत्वा। यत्कृष्णाजिने हविरध्यवहन्ति। यज्ञादेव तद्यज्ञं  
प्रयुङ्क्ते। हविषोऽस्कन्दाय॥४०॥

अधिषवणमसि वानस्पत्यमित्याह। अधिषवण-  
मेवैनत्करोति। प्रति त्वाऽदित्यास्त्वग्वेत्त्वित्याह सयत्वाय।  
अग्नेस्तनूरसीत्याह। अग्नेर्वा एषा तनूः। यदोषधयः। वाचो  
विसर्जन्मित्याह। यदा हि प्रजा ओषधीनामश्नन्ति। अथ  
वाचं विसृजन्ते। देववीतये त्वा गृह्णामीत्याह॥४१॥

देवताभिरेवैनत्समर्धयति। अद्रिरसि वानस्पत्य इत्याह।  
 ग्रावाणमेवैनत्करोति। स इदं देवेभ्यो हव्यं सुशमि  
 शमिष्वेत्याह शान्त्यै। हविष्कृदेहीत्याह। य एव देवानां  
 हविष्कृतः। तान् ह्वयति। त्रिह्वयति। त्रिषत्या हि देवाः।  
 इषमावदोर्जमावदेत्याह॥४२॥

इषमेवोर्जं यजमाने दधाति। द्युमद्वदत वयं सङ्घातं  
 जेष्वेत्याह भ्रातृव्याभिभूत्यै। मनोः श्रद्धादेवस्य यजमानस्या-  
 सुरग्री वाक्। यज्ञायुधेषु प्रविष्टाऽसीत्। तेऽसुरा यावन्तो  
 यज्ञायुधानामुद्वदतामुपशृण्वन्। ते पराभवन्। तस्मात्स्वानां  
 मध्येऽवसायं यजेत। यावन्तोऽस्य भ्रातृव्या यज्ञायुधानां-  
 मुद्वदतामुपशृण्वन्ति। ते परा भवन्ति। उच्चैः समाहन्त वा  
 आह विजित्यै॥४३॥

वृङ्क एषामिन्द्रियं वीर्यम्। श्रेष्ठं एषां भवति। वृषवृद्धमसि  
 प्रति त्वा वृषवृद्धं वेत्त्वित्याह। वृषवृद्धा वा ओषधयः।  
 वृषवृद्धा इषीकाः समृद्धौ। यज्ञं रक्षांस्यनु प्राविशन्।  
 तान्यस्त्रा पशुभ्यो निरवादयन्त। तुषैरोषधीभ्यः। परापूतं  
 रक्षः परापूता अरातय इत्याह। रक्षंसामपहत्यै॥४४॥

रक्षसां भागोऽसीत्याह। तुषैरेव रक्षांसि निरवादयते।  
 अप उपस्पृशति मेध्यत्वायं। वायुर्वो विविनक्तित्याह। पवित्रं  
 वै वायुः। पुनात्येवैनान्। अन्तरिक्षादिव वा एते प्रस्कन्दन्ति।  
 ये शूर्पात्। देवो वः सविता हिरण्यपाणिः प्रतिगृह्णात्वित्याह

प्रतिष्ठित्यै। हविषोऽस्कन्दाय। त्रिष्फलीकर्तवा आह।  
त्र्यावृद्धि यज्ञः। अथो मेध्यत्वाय॥४५॥

द्वाभ्यामुत्पुनाति रश्मयो नयन्त्यग्रं यज्ञपतिं यज्ञोऽदितिरस्कन्दाय गृह्णामीत्याह वदेत्याह विजित्या अपंहत्या अस्कन्दाय  
त्रेणि च॥११॥

[५]

अवधूत२ रक्षोऽवधूता अरातय इत्याह। रक्षसामपंहत्यै।  
अदित्यास्त्वगसीत्याह। इयं वा अदितिः। अस्या एवैनत्त्वचं  
करोति। प्रति त्वा पृथिवी वेत्त्वित्याह प्रतिष्ठित्यै।  
पुरस्तात्प्रतीचीनग्रीवमुत्तरलोमोपस्तृणाति मेध्यत्वाय।  
तस्मात्पुरस्तात्प्रत्यञ्चः पशवो मेधमुपतिष्ठन्ते। तस्मात्प्रजा  
मृगं ग्राहकाः। यज्ञो देवेभ्यो निलायत॥४६॥

कृष्णो रूपं कृत्वा। यत्कृष्णाजिने हविरधिपिनष्टि।  
यज्ञादेव तद्यज्ञं प्रयुङ्क्ते। हविषोऽस्कन्दाय। द्यावापृथिवी  
सहास्ताम्। ते शम्यामात्रमेकमहर्व्येता२ शम्यामात्रमेकमहः।  
दिवः स्कम्भनिरसि प्रति त्वाऽदित्यास्त्वग्वेत्त्वित्याह।  
द्यावापृथिव्योर्वीत्यै। धिषणाऽसि पर्वत्या प्रति त्वा दिवः  
स्कम्भनिर्वेत्त्वित्याह। द्यावापृथिव्योर्विधृत्यै॥४७॥

धिषणाऽसि पार्वतेयी प्रति त्वा पर्वतिर्वेत्त्वित्याह।  
द्यावापृथिव्योर्वीत्यै। देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इत्याह  
प्रसूत्यै। अश्विनोर्बाहुभ्यामित्याह। अश्विनौ हि देवानामध्वर्यू  
आस्ताम्। पूष्णो हस्ताभ्यामित्याह यत्यै। अधिवपामीत्याह।  
यथादेवतमेवैनानधि वपति। धान्यमसि धिनुहि देवानित्याह।  
एतस्य यजुषो वीर्येण॥४८॥



यावदेकां देवतां कामयते यावदेकां। तावदाहुतिः  
 प्रथते। न हि तदस्ति। यत्तावदेव स्यात्। यावञ्जुहोति।  
 प्राणाय त्वाऽपानाय त्वेत्याह। प्राणानेव यजमाने दधाति।  
 दीर्घामनु प्रसितिमायुषे धामित्याह। आयुरेवास्मिन्दधाति।  
 अन्तरिक्षादिव वा एतानि प्रस्कन्दन्ति। यानि दृषदः। देवो  
 वः सविता हिरण्यपाणिः प्रतिगृह्णात्वित्याह। प्रतिष्ठित्यै।  
 हविषोऽस्कन्दाय। असंवपन्ती पि०षाणूनि कुरुतादित्याह  
 मेध्यत्वाय॥४९॥

निलायत् विधृत्यै वीर्येण स्कन्दन्ति चत्वारि च॥४॥ [६]

धृष्टिरसि ब्रह्म यच्छेत्याह धृत्यै। अपाग्नेऽग्निमामादं जहि  
 निष्क्रव्यादं सेधा देवयजं वहेत्याह। य एवाऽऽमात्क्रव्यात्।  
 तमपहत्य। मेध्येऽग्नौ कपालमुपदधाति। निर्दग्धं  
 रक्षो निर्दग्धा अरातय इत्याह। रक्षांस्येव निर्दहति।  
 अग्निवत्युपदधाति। अस्मिन्नेव लोके ज्योतिर्धत्ते। अङ्गारमधि  
 वर्तयति॥५०॥

अन्तरिक्ष एव ज्योतिर्धत्ते। आदित्यमेवामुष्मिल्लोके  
 ज्योतिर्धत्ते। ज्योतिष्मन्तोऽस्मा इमे लोका भवन्ति। य एव  
 वेद। ध्रुवमसि पृथिवीं दृ०हेत्याह। पृथिवीमेवैतेन दृ०हति।  
 ध्रुवमस्यन्तरिक्षं दृ०हेत्याह। अन्तरिक्षमेवैतेन दृ०हति।  
 धरुणमसि दिवं दृ०हेत्याह। दिवमेवैतेन दृ०हति॥५१॥

धर्मासि दिशो दृ०हेत्याह। दिशं एवैतेन दृ०हति।

इ॒माने॒वैतैर्लो॒कान्दृ॑हति। दृ॒ह॑न्तेऽस्मा इ॒मे लो॒काः प्र॒जया॑  
प॒शुभिः॑। य ए॒वं वेद॑। त्री॒ण्यग्रे॑ क॒पाला॑न्युप॒दधा॑ति। त्रय॑ इ॒मे  
लो॒काः। ए॒षां लो॒काना॑मा॒प्त्यै॑। ए॒कम॑ग्रे॑ क॒पाल॑मुप॒ दधा॑ति।  
ए॒कं वा अ॑ग्रे॑ क॒पालं॑ पु॒रुष॑स्य स॒म्भव॑ति॥५२॥

अथ॒ द्वे। अथ॒ त्रीणि॑। अथ॒ च॒त्वारि॑। अथा॒ष्टौ। तस्मा॑द॒ष्टा-  
क॒पालं॑ पु॒रुष॑स्य शि॒रः। यदे॒वं क॒पाला॑न्युप॒दधा॑ति। य॒ज्ञो वै  
प्र॒जाप॑तिः। य॒ज्ञमे॒व प्र॒जाप॑तिः॒ सऽस्क्र॑रोति। आ॒त्मान॑मे॒व  
तथ्सऽस्क्र॑रोति। त॒ सऽस्क्र॑तमा॒त्मानम्॑॥५३॥

अ॒मुष्मि॑ल्लो॒केऽनु॑ प॒रैति॑। यद॒ष्टावु॑प॒दधा॑ति। गा॒य॒त्रि॒या  
तथ्स॑मि॒तम्। यन्न॑वं। त्रि॒वृता॑ तत्। यद॒शं। वि॒राजा॑ तत्।  
यदे॒काद॑श। त्रि॒ष्टुभा॑ तत्। यद्वा॒दश॑॥५४॥

जग॑त्या॒ तत्। छन्दः॑ स॒मि॒तानि॑ स उ॒प॒दध॑त्क॒पाला॑नि।  
इ॒माँल्लो॒कान॑नुपूर्व॑ दि॒शो वि॒धृत्यै॑ दृ॒ह॑ति। अथाऽऽयुः॑  
प्रा॒णान्प्र॒जां प॒शून् यज॑माने दधाति। स॒जा॒तान॑स्मा  
अ॒भितो॑ बहु॒लान्क॑रोति। चि॒तः स्थे॒त्याह॑। य॒थाय॑जुरे॒वैतत्।  
भृ॒गूणा॑मङ्गि॒रसां॑ तप॑सा तप्य॒ध्वमि॒त्याह॑। दे॒वता॑नामे॒वैना॑नि  
तप॑सा तपति। तानि॑ ततः॒ सऽस्थि॑ते। या॒नि घ॑र्मे  
क॒पाला॑न्युप॒चि॒न्वन्ति॑ वे॒धस॒ इति॑ चतु॑ष्पदय॒र्चा वि मु॑ञ्चति।  
चतु॑ष्पादः प॒शवः॑। प॒शुष्वे॒वोप॑रि॒ष्टात्प्र॑ति तिष्ठति॥५५॥

वर्तयति दिवमेवैतेन दृहति सम्भवति त॒ सऽस्क्र॑तमा॒त्मानं॑ द्वाद॑श स॒स्थिते॑ त्रीणि॑ च॥६॥—[७]

दे॒वस्य॑ त्वा स॒वितुः॑ प्र॒स॒व इ॒त्याह॑ प्र॒सू॒त्यै।  
अ॒श्विनो॑र्बा॒हुभ्या॑मि॒त्याह॑। अ॒श्विनो॑ हि दे॒वाना॑म॒ध्वर्यु॑

आस्ता॑म्। पू॒ष्णो ह॒स्ता॑भ्या॒मित्या॑ह॒ यत्यै॑। सं व॑पा॒मीत्या॑ह।  
य॒था दे॒वत॑मे॒वैनानि॑ संव॑पति। स॒मापो॑ अ॒द्विर॑ग्मत॒ समोष॑धयो  
र॒सेने॑त्या॒ह। आपो॑ वा ओष॑धीर्जि॒न्वन्ति॑। ओष॑धयोऽपो  
जि॒न्वन्ति॑। अ॒न्या वा ए॒तासा॑म॒न्या जि॒न्वन्ति॑॥५६॥

तस्मा॑दे॒वमा॑ह। स॒ रे॒वती॑र्ज॒गती॑भि॒र्मधु॑मती॒र्मधु॑मतीभिः  
सृ॒ज्यध्व॑मित्या॒ह। आपो॑ वै रे॒वतीः॑। प॒शवो॑ ज॒गतीः॑।  
ओष॑धयो मधु॑मतीः। आप॒ ओष॑धीः प॒शून्। ता॒नेवा॒स्मा  
ए॒क॒धा स॒सृ॒ज्य। मधु॑मतः करोति। अ॒द्भ्यः परि॑ प्र॒जाताः  
स्थ॒ सम॒द्भिः पृ॑च्यध्व॒मिति॑ प॒र्याप्ता॑वयति। यथा॒ सुवृ॑ष्ट  
इ॒माम॑नु॒विसृ॑त्य॥५७॥

आप॒ ओष॑धीर्म॒हय॑न्ति। ता॒दृगे॒व तत्। ज॒नय॑त्यै  
त्वा॒ संयौ॑मीत्या॒ह। प्र॒जा ए॒वैते॑न॒ दा॒धार। अ॒ग्नयै॑  
त्वाऽग्री॑षोमा॒भ्या॒मित्या॑ह॒ व्यावृ॑त्यै। म॒खस्य॒ शिरो॒-  
ऽसी॑त्या॒ह। य॒ज्ञो वै म॒खः। तस्यै॒तच्छि॑रः। यत्पु॑रो॒डाशः॑।  
तस्मा॑दे॒वमा॑ह॥५८॥

घ॒र्मोऽसि॑ वि॒श्वायु॑रित्या॒ह। वि॒श्वमे॒वायु॑र्य॒जमाने॑ दधाति।  
उ॒रु प्र॑थस्वो॒रु ते॑ य॒ज्ञप॑तिः प्रथ॒ता॒मित्या॑ह। य॒जमान॑मे॒व  
प्र॒जया॑ प॒शुभिः॑ प्रथयति। त्वचं॑ गृ॒ह्णी॒ष्वेत्या॑ह। स॒र्वमे॒वैन॑  
स॒तनुं॑ करोति। अथाऽऽप॒ आ॒नीय॑ परि॒मार्ष्टि॑। मा॒स ए॒व  
तत्त्वचं॑ दधाति। तस्मा॑त्त्व॒चा मा॒सं छु॑न्नम्। घ॒र्मो वा ए॒षो-  
ऽशा॑न्तः॥५९॥

अ॒र्ध॒मा॒सैर्ध॒मा॒से प्रवृ॑ज्यते। यत्पु॑रो॒डाशः॑। स ई॒श्व॒रो  
यज॑मानः शु॒चा प्र॒दहः॑। पर्य॑ग्निं करोति। प॒शुमे॒वैन॑मकः।  
शान्त्या॒ अप्र॑दाहाय। त्रिः पर्य॑ग्निं करोति। त्र्या॒वृद्धि॑ य॒ज्ञः।  
अथो रक्ष॑सामप॑हत्यै। अ॒न्तरि॑तः रक्षोऽन्तरि॑ता अ॒रातय॑  
इत्या॑ह॥६०॥

रक्ष॑साम॒न्तर्हि॑त्यै। पु॒रो॒डाशं॑ वा अधि॑श्रितः रक्षा॑स्य-  
जिघा॑सन्। दि॒वि ना॒को ना॒माग्नी र॑क्षोहा। स  
ए॒वास्मा॑द्रक्षा॑स्यपा॑हन्। दे॒वस्त्वा॑ सवि॒ता श्र॑पय॒त्वित्या॑ह।  
स॒वि॒तृप्र॑सूत ए॒वैन॑ श्रपयति। व॒र्षि॑ष्ठे अधि॑ नाक॒  
इत्या॑ह। रक्ष॑सामप॑हत्यै। अ॒ग्निस्ते॑ त॒नुवं मा॑ऽति॒धागि॑त्याहा-  
ऽन॑तिदाहाय। अ॒ग्ने ह॒व्यः र॑क्ष॒स्वेत्या॑ह गु॒प्त्यै॥६१॥

अवि॑दहन्तः श्रपय॑तेति वाचं॒ विसृ॑जते। य॒ज्ञमे॒व  
ह॒वीष्य॑भिव्या॒हृत्य॑ प्रत॑नुते। पु॒रो॒रुच॑मवि॑दाहाय शृ॒त्यै  
करोति॑। म॒स्तिष्को॒ वै पु॑रो॒डाशः॑। तं यन्नाभिं॑ वा॒सये॑त्।  
आ॒वि॒र्म॒स्तिष्कः॑ स्यात्। अ॒भिवा॑सयति। तस्मा॑द्गुहा॑  
म॒स्तिष्कः॑। भस्म॑ना॒ऽभिवा॑सयति। तस्मा॑न्मा॒सेना॑स्थिं  
छे॒न्नम्॥६२॥

वे॒देना॒भिवा॑सयति। तस्मा॑त्क्लेशैः शिर॑श्छे॒न्नम्। अख॑लति-  
भावु॒को भव॑ति। य ए॒वं वेद॑। प॒शोर्वै प्र॑ति॒मा पु॑रो॒डाशः॑।  
स नाय॑जुष्क॑म॒भिवा॑स्यः। वृथे॑व स्यात्। ई॒श्व॒रा यज॑मानस्य  
प॒शवः॑ प्रमे॑तोः। सं ब्रह्म॑णा पृच्य॒स्वेत्या॑ह। प्रा॒णा वै ब्रह्म॑॥६३॥

प्राणाः पशवः। प्राणैरेव पशून्सम्पृणक्ति। न प्रमायुंका भवन्ति। यजमानो वै पुरोडाशः। प्रजा पशवः पुरीषम्। यदेवमभिवासयति। यजमानमेव प्रजया पशुभिः समर्धयति। देवा वै हविर्भृत्वाऽब्रुवन्। कस्मिन्निदं म्रक्ष्यामह इति। सोऽग्निरब्रवीत्॥ ६४॥

मयि तनूः सं निधध्वम्। अहं वस्तं जनयिष्यामि। यस्मिन्म्रक्ष्यध्व इति। ते देवा अग्नौ तनूः सन्त्यदधत। तस्मादाहुः। अग्निः सर्वा देवता इति। सोऽङ्गारेणाऽऽपः। अभ्यपातयत्। तत एकतोऽजायत। स द्वितीयमभ्यपातयत्॥ ६५॥

ततो द्वितोऽजायत। स तृतीयमभ्यपातयत्। ततस्त्रितोऽजायत। यदद्ध्योऽजायन्त। तदाप्यानामाप्यत्वम्। यदात्मभ्योऽजायन्त। तदात्म्यानामात्म्यत्वम्। ते देवा आप्येष्वमृजत। आप्या अमृजत् सूर्याभ्युदिते। सूर्याभ्युदितः सूर्याभिनिमृक्ते॥ ६६॥

सूर्याभिनिमृक्तः कुनखिनि। कुनखी श्यावदति। श्यावदन्नग्रदिधिषौ। अग्रदिधिषुः परिवित्ते। परिवित्तो वीरहणि। वीरहा ब्रह्महणि। तद्ब्रह्महणं नात्यच्यवत। अन्तर्वेदि निनयत्यवरुद्धौ। उल्मुकेनाभि गृह्णाति शृतत्वाय। शृतकामा इव हि देवाः॥ ६७॥

अन्या जिन्वन्त्यन् विसृत्यैवमाहाशान्त आह गुप्तं छुन्नं ब्रह्माब्रवीद्वितीयमभ्यपातयत्सूर्याभिनिमृक्ते देवाः॥ १२॥—[८]

देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इति स्फ्यमादत्ते प्रसूत्यै।

अ॒श्विनो॑र्बा॒हुभ्या॒मित्या॑ह। अ॒श्विनो॑ हि दे॒वाना॑मध्व॒र्यु  
आस्ता॑म्। पू॒ष्णो हस्ता॑भ्या॒मित्या॑ह॒ यत्यै॑। आद॑द् इन्द्र॒स्य  
बा॒हुर॑सि॒ दक्षि॑ण॒ इत्या॑ह। इन्द्रि॒यमे॒व यज॑माने दधाति।  
स॒हस्र॑भृष्टिः श॒तते॑जा॒ इत्या॑ह। रू॒पमे॒वास्यै॑तन्महि॒मानं॑  
व्याच॑ष्टे। वा॒युर॑सि ति॒ग्मते॑जा॒ इत्या॑ह। तेजो॒ वै वा॒युः॥६८॥

तेजं॑ ए॒वास्मि॑न्दधाति। वि॒षाद्वै ना॑मा॒सुर आ॑सीत्।  
सोऽ॒बिभेत्। य॒ज्ञेन॑ मा दे॒वा अ॒भिभ॑विष्य॒न्तीति॑। स  
पृ॒थि॒वीम॒भ्यव॑मीत्। सा मे॒ध्याऽभ॑वत्। अथो॒ यदिन्द्रो॑  
वृ॒त्रम॑हन्। तस्य॒ लोहि॑तं पृ॒थि॒वीमनु॑ व्य॒धावत्। सा  
मे॒ध्याऽभ॑वत्। पृथि॑वि देवयज॒नीत्या॑ह॥६९॥

मे॒ध्यामे॒वैना॑ देवयज॒नीं करो॑ति। ओष॑ध्यास्ते मूलं  
मा हि॑सिष॒मित्या॑ह। ओष॑धीनामहि॑सायै। ब्रजं  
गच्छ॑ गो॒स्थान॑मित्या॑ह। छन्दा॑सि॒ वै ब्रजो॑ गो॒स्थानः॑।  
छन्दा॑स्ये॒वास्मै॑ ब्रजं गो॒स्थानं॑ करोति। व॒र्षतु॑ ते  
द्यौरि॑त्या॑ह। वृष्टि॑र्वै द्यौः। वृष्टि॑मे॒वाव॑ रुन्धे। ब॒धान॑ दे॒व  
स॒वितः॑ प॒रम॑स्या॒ परा॒वती॑त्या॑ह॥७०॥

द्वौ वा॒व पुरु॑षौ। यं चै॒व द्वेष्टि॑। यश्चै॒नं द्वेष्टि॑। तावु॒भौ  
ब॑ध्नाति प॒रम॑स्या॒ परा॒वति॑ श॒तेन॑ पाशैः। योऽ॒स्मान्द्वेष्टि॑ यं च  
व॒यं द्वि॒ष्मस्त॑मतो मा॒मौगि॑त्या॒हानि॑मु॒त्तये॑। अ॒ररु॑र्वै ना॒मा॒सुर  
आ॑सीत्। स पृ॒थि॒व्यामुप॑मु॒त्तोऽश॑यत्। तं दे॒वा अप॑हतो॒-  
ऽरु॑ः पृ॒थि॒व्या इति॑ पृ॒थि॒व्या अपा॑घ्नन्। भ्रातृ॑व्यो वा अ॒ररुः॑।

अप॑ह॒तोऽरुः॑ पृथि॒व्या इति॑ यदाह॑॥ ७१॥

भ्रातृ॑व्यमेव पृथि॒व्या अप॑ह॒न्ति। तै॑ऽमन्यन्त। दि॒वं वा  
अ॒यमि॒तः प॑तिष्य॒तीति॑। तम॒रुस्ते॒ दि॒वं माऽस्का॒निति॑ दि॒वः  
पर्य॑बाधन्त। भ्रातृ॑व्यो वा अ॒रुः। अ॒रुस्ते॒ दि॒वं मा स्का॒निति॑  
यदाह॑। भ्रातृ॑व्यमेव दि॒वः परि॑बाधते। स्त॒म्बय॒जुर्हर॑ति।  
पृथि॒व्या ए॒व भ्रातृ॑व्यमप॑ह॒न्ति। द्वितीय॑ः हरति॥ ७२॥

अ॒न्तरि॑क्षादे॒वैन॑मप॑ह॒न्ति। तृतीय॑ः हरति। दि॒व  
ए॒वैन॑मप॑ह॒न्ति। तूष्णीं च॑तुर्थः हरति। अप॑रिमितादे॒वैन॑मप॑-  
ह॒न्ति। असु॑राणां वा इ॒यमग्र॑ आसीत्। याव॑दासी॒नः  
परा॑पश्यति। ताव॑द्दे॒वाना॑म्। ते दे॒वा अ॑ब्रुवन्। अ॒स्त्वे॒व  
नोऽस्या॑मपीति॑॥ ७३॥

क्य॑न्त्रो दास्य॒थेति॑। याव॑थ्स्वयं परि॑गृह्णी॒थेति॑।  
ते वस॑व॒स्त्वेति॑ दक्षिण॒तः पर्य॑गृह्णन्। रु॒द्रास्त्वेति॑  
प॒श्चात्। आ॒दि॒त्यास्त्वेत्यु॑त्तर॒तः। तै॑ऽग्निना प्राञ्चोऽज॑यन्।  
वसु॑भिर्दक्षिणा। रु॒द्रैः प्र॒त्यश्च॑। आ॒दि॒त्यैरु॑द॒श्च। यस्यै॒वं  
वि॒दुषो॒ वेदि॑ परि॑गृह्णन्ति॥ ७४॥

भ॒व॒त्यात्म॑ना॑। परा॑ऽस्य भ्रातृ॑व्यो भवति। दे॒वस्य॑ सवि॒तुः  
स॒व इत्या॑हु प्रसू॒त्यै। कर्म॑ कृण्वन्ति वे॒धस॒ इत्या॑ह। इ॒षित॑ः  
हि कर्म॑ क्रियते॑। पृथि॒व्यै मे॒ध्यं चा॒मे॒ध्यं च॒ व्युद॑क्रामताम्।  
प्रा॒चीन॑मुदी॒चीनं॑ मे॒ध्यम्। प्र॒ती॒चीनं॑ दक्षि॒णाऽमे॒ध्यम्।

प्राचीमुदीचीं प्रवणां करोति। मेध्यामेवैनौ देवयजनीं करोति॥ ७५॥

प्राञ्चौ वेद्यं सावुन्नयति। आहवनीयस्य परिगृहीत्यै। प्रतीची श्रोणीं। गार्हपत्यस्य परिगृहीत्यै। अथो मिथुनत्वाय। उद्धन्ति। यदेवास्या अमेध्यम्। तदपहन्ति। उद्धन्ति। तस्मादोषधयः पराभवन्ति॥ ७६॥

मूलं छिनत्ति। भ्रातृव्यस्यैव मूलं छिनत्ति। मूलं वा अतितिष्ठद्रक्षाः स्यनूत्पिपते। यद्धस्तेन छिन्द्यात्। कुनखिनीः प्रजाः स्युः। स्फ्येनं छिनत्ति। वज्रो वै स्फ्यः। वज्रेणैव यज्ञाद्रक्षाः स्यपहन्ति। पितृदेवत्याऽतिखाता। इयतीं खनति॥ ७७॥

प्रजापतिना यज्ञमुखेन सम्मिताम्। वेदिदेवेभ्यो निलायत। तां चतुरङ्गुलेऽन्वविन्दन्। तस्माच्चतुरङ्गुलं खेयां। चतुरङ्गुलं खनति। चतुरङ्गुले ह्योषधयः प्रतितिष्ठन्ति। आ प्रतिष्ठायै खनति। यजमानमेव प्रतिष्ठां गमयति। दक्षिणतो वर्षीयसीं करोति। देवयजनस्यैव रूपमंकः॥ ७८॥

पुरीषवतीं करोति। प्रजा वै पशवः पुरीषम्। प्रजयैवैनं पशुभिः पुरीषवन्तं करोति। उत्तरं परिग्राहं परिगृह्णाति। एतावती वै पृथिवी। यावती वेदिः। तस्या एतावत एव भ्रातृव्यं निर्भज्य। आत्मन उत्तरं परिग्राहं परिगृह्णाति। ऋतमस्यृतसदनमस्यृतश्रीरसीत्याह। यथायजुरेवैतत्॥ ७९॥



क्रूरमिव वा एतत्करोति। यद्वेदिं करोति। धा असि  
स्वधा असीति योयुष्यते शान्त्यै। उर्वी चासि वस्वी  
चासीत्याह। उर्वीमेवैनां वस्वीं करोति। पुरा क्रूरस्य  
विसृपो विरप्शित्तित्याह मेध्यत्वाय। उदादाय पृथिवीं  
जीरदानुर्यामैरयं चन्द्रमसि स्वधाभिरित्याह। यदेवास्या  
अमेध्यम्। तदपहत्य। मेध्यां देवयजनीं कृत्वा॥८०॥

यददश्चन्द्रमसि मेध्यम्। तदस्यामेरयति। तां धीरांसो  
अनुदृश्य यजन्त इत्याहानुख्यात्यै। प्रोक्षणीरा सादय।  
इध्माबृहिरुपसादय। स्रुवं च स्रुचंश्च सम्मृद्धि। पत्नीं  
सन्नह्य। आज्येनोदेहीत्याहानुपूर्वतायै। प्रोक्षणीरा सादयति।  
आपो वै रक्षोग्नीः॥८१॥

रक्षसामपहत्यै। स्फ्यस्य वर्त्मन्त्सादयति। यज्ञस्य  
सन्तत्यै। उवाच हासितो दैवलः। एतावतीर्वा अमुष्मिल्लोक  
आप आसन्। यावतीः प्रोक्षणीरिति। तस्माद्बृह्णीरासाद्योः।  
स्फ्यमुदस्यन्। यं द्विष्यात्तं ध्यायेत्। शुचैवैनमर्पयति॥८२॥

वै वायुराह परावतीत्याह द्वितीयं हृतीति परगृह्णति देवयजनीं करोति भवन्ति खनत्यकरोत्कृत्वा  
रक्षोग्नीरर्पयति॥१५॥

[९]

वज्रो वै स्फ्यः। यदन्वञ्च धारयेत्। वज्रेऽध्वर्युः क्षण्वीत।  
पुरस्तात्तिर्यञ्च धारयति। वज्रो वै स्फ्यः। वज्रेणैव यज्ञस्य  
दक्षिणतो रक्षां स्यपहन्ति। अग्निभ्यां प्राचंश्च प्रतीचंश्च।  
स्फ्येनोदीचश्चाधराचंश्च। स्फ्येन वा एष वज्रेणास्यै पाप्मानं

भ्रातृव्यमपहृत्य। उत्क्रेऽधि प्रवृश्चति॥८३॥

यथोपधाय वृश्चन्त्येवम्। हस्तावव नेनित्ते। आत्मानमेव पवयते। स्फ्यं प्रक्षालयति मेध्यत्वाय। अथो पाप्मन एव भ्रातृव्यस्य न्यङ्गं छिनत्ति। इध्माबर्हिरुपसादयति युक्त्यै। यज्ञस्य मिथुनत्वाय। अथो पुरोरुचमेवैतां दधाति। उत्तरस्य कर्मणोऽनुख्यात्यै। न पुरस्तात्प्रत्यगुपसादयेत्॥८४॥

यत्पुरस्तात्प्रत्यगुपसादयेत्। अन्यत्राऽऽहुतिपथादिध्मं प्रतिपादयेत्। प्रजा वै बर्हिः। अपराध्रुयाद्बर्हिषा प्रजानां प्रजननम्। पश्चात्प्रागुपसादयति। आहुतिपथेनेध्मं प्रतिपादयति। सम्प्रत्यैव बर्हिषा प्रजानां प्रजननमुपैति। दक्षिणमिध्मम्। उत्तरं बर्हिः। आत्मा वा इध्मः। प्रजा बर्हिः। प्रजा ह्यात्मन उत्तरतरा तीर्थे। ततो मेधमुपनीय। यथादेवतमेवैनत्प्रतिष्ठापयति। प्रति तिष्ठति प्रजयां पशुभिर्यजमानः॥८५॥

वृश्चति सादयेदिध्मः पञ्च च॥३॥

[१०]

तृतीयस्यां देवस्यांश्चपुरुं यो वै पूर्वैद्युः कर्मणे वामिन्द्रो वृत्रमहन्त्यसोऽपोऽवधृतं धृष्टिर्देवस्येत्याहु सं वपामि देवस्य स्फ्यमा दंदे वज्रो वै स्फ्यो दश॥१०॥

तृतीयस्यां यज्ञस्यानतिरेकाय पवित्रंवत्यध्वर्युं चापिपवणमस्यन्तरिक्ष एव रक्षंसामन्तरहित्यै द्वौ वाव पुरुषौ यददश्चन्द्रमसि मेध्यं पञ्चाशीतिः॥८५॥

तृतीयस्यां यजमानः॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके  
द्वितीयः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥तृतीयः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके तृतीयः प्रपाठकः॥

प्रत्युष्टं रक्षः प्रत्युष्टा अरातय इत्याह। रक्षसामपहत्यै।  
अग्नेर्वस्तेजिष्ठेन तेजसा निष्टपामीत्याह मेध्यत्वाय। स्रुचः  
सम्मार्ष्टि। स्रुवमग्रै। पुमांसमेवाभ्यः सःश्यति मिथुनत्वाय।  
अथ जुहम्। अथोपभृतम्। अथ ध्रुवाम्। असौ वै जुहूः॥१॥

अन्तरिक्षमुपभृत्। पृथिवी ध्रुवा। इमे वै लोकाः स्रुचः।  
वृष्टिः सम्मार्जनानि। वृष्टिर्वा इमाल्लोकाननुपूर्वं कल्पयति।  
ते ततः कृताः समेधन्ते। समेधन्तेऽस्मा इमे लोकाः प्रजया  
पशुभिः। य एवं वेद। यदि कामयेत वर्षुकः पर्जन्यः  
स्यादिति। अग्रतः सम्मृज्यात्॥२॥

वृष्टिमेव नि यच्छति। अवाचीनाग्रा हि वृष्टिः।  
यदि कामयेतावर्षुकः स्यादिति। मूलतः सम्मृज्यात्।  
वृष्टिमेवोद्यच्छति। तदु वा आहुः। अग्रत एवोपरिष्ठात्सम्मृ-  
ज्यात्। मूलतोऽधस्तात्। तदनुपूर्वं कल्पते। वर्षुको  
भवतीति॥३॥

प्राचीमभ्याकारम्। अग्रैरन्तरतः। एवमिव ह्यन्नमद्यते।  
अथो अग्राद्वा ओषधीनामूर्जं प्रजा उपजीवन्ति। ऊर्ज  
एवान्नाद्यस्यावरुद्धौ। अधस्तात्प्राचीम्। दण्डमुत्तमतः।  
मूलेन मूलं प्रतिष्ठित्यै। तस्मादरत्नौ प्राश्नुपरिष्ठाल्लोमानि।  
प्रत्यश्च्यधस्तात्॥४॥

सुगृह्यैषा। प्राणो वै सुवः। जुहूर्दक्षिणो हस्तः।  
 उपभृत्सुव्यः। आत्मा ध्रुवा। अन्नं सुम्मार्जनानि। मुखतो  
 वै प्राणोऽपानो भूत्वा। आत्मानमन्नं प्रविश्य। बाह्यतस्तनुवः  
 शुभयति। तस्मात्सुवमेवाग्रे सम्मार्ष्टि। मुखतो हि प्राणो-  
 ऽपानो भूत्वा। आत्मानमन्नमाविशति। तौ प्राणापानौ।  
 अव्यर्धुकः प्राणापानाभ्यां भवति। य एवं वेद॥५॥

जुहूर्मज्याद्ववतीति प्रत्यश्चधस्तांन्मार्ष्टि पञ्च च॥५॥ [१]

दिवः शिल्पमवततम्। पृथिव्याः ककुभिं श्रितम्।  
 तेन वयं सहस्रवल्शेन। सपत्नं नाशयामसि  
 स्वाहेति सुखसम्मार्जनान्यग्नौ प्र हरति। आपो वै  
 दर्भाः। रूपमेवैषामेतन्महिमानं व्याचष्टे। अनुष्टुभर्चा।  
 आनुष्टुभः प्रजापतिः। प्राजापत्यो वेदः। वेदस्याग्रं  
 सुखसम्मार्जनानि॥६॥

स्वेनैवैनानि छन्दसा। स्वयां देवतया समर्धयति। अथो  
 ऋग्वाव योषा। दर्भो वृषा। तन्मिथुनम्। मिथुनमेवास्य  
 तद्यज्ञे करोति प्रजननाय। प्रजायते प्रजयां पशुभिर्यजमानः।  
 तान्येके वृथैवापांस्यन्ति। तत्तथा न कार्यम्। आरब्धस्य  
 यज्ञियस्य कर्मणः सविदोहः॥७॥

यद्यैनानि पशवोऽभि तिष्ठेयुः। न तत्पशुभ्यः कम्।  
 अद्धिर्मार्जयित्वोत्करे न्यस्येत्। यद्वै यज्ञियस्य कर्मणो-

ऽन्यत्राऽऽहुतीभ्यः सन्तिष्ठते। उत्करो वाव तस्य प्रतिष्ठा।  
 एताः हि तस्मै प्रतिष्ठां देवाः समभरन्। यदद्भिर्मार्जयति।  
 तेन शान्तम्। यदुत्करे न्यस्यति। प्रतिष्ठामेवैनानि  
 तद्गमयति॥८॥

प्रति तिष्ठति प्रजयां पशुभिर्यजमानः। अथो स्तम्बस्य  
 वा एतद्रूपम्। यत्सुखसम्मार्जनानि। स्तम्बशो वा ओषधयः।  
 तासां जरत्कक्षे पशवो न रमन्ते। अप्रियो ह्येषां जरत्कक्षः।  
 यावदप्रियो ह वै जरत्कक्षः पशूनाम्। तावदप्रियः पशूनां  
 भवति। यस्यैतान्यन्यत्राग्नेर्दधति। नवदाव्यासु वा ओषधीषु  
 पशवो रमन्ते॥९॥

नवदावो ह्येषां प्रियः। यावत्प्रियो ह वै नवदावः  
 पशूनाम्। तावत्प्रियः पशूनां भवति। यस्यैतान्यग्नौ प्रहरन्ति।  
 तस्मादेतान्यग्नावेव प्रहरेत्। यतरस्मिन्सम्मृज्यात्। पशूनां  
 धृत्यै। यो भूतानामधिपतिः। रुद्रस्तन्तिचरो वृषा। पशून्स्माकं  
 मा हिंसीः। एतदस्तु हुतं तव स्वाहेत्यग्निसम्मार्जनान्यग्नौ  
 प्रहरति। एषा वा एतेषां योनिः। एषा प्रतिष्ठा। स्वामेवैनानि  
 योनिम्। स्वां प्रतिष्ठां गमयति। प्रति तिष्ठति प्रजयां  
 पशुभिर्यजमानः॥१०॥

वेदस्याग्रं सुखसम्मार्जनानि विदोहो गमयति पशवो रमन्ते हिंसीः षट् च॥५॥

[२]

अयंज्ञो वा एषः। योऽपत्नीकः। न प्रजाः प्रजायेरन्।  
 पत्यन्वास्ते। यज्ञमेवाकः। प्रजानां प्रजननाय। यत्तिष्ठन्ती

सन्नह्येत। प्रियं ज्ञातिः रुन्ध्यात्। आसीना सन्नह्यते। आसीना  
ह्येषा वीर्यं करोति॥११॥

यत्पश्चात्प्राच्यन्वासीत। अनया समदन्दधीत। देवानां  
पत्न्या समदन्दधीत। देशादक्षिणत उदीच्यन्वास्ते।  
आत्मनो गोपीथाय। आशासाना सौमनसमित्याह।  
मेध्यामेवैनां केवलीं कृत्वा। आशिषा समर्धयति। अग्नेरनु-  
व्रता भूत्वा सन्नह्ये सुकृताय कमित्याह। एतद्वै पत्न्यै  
व्रतोपनयनम्॥१२॥

तेनैवैनां व्रतमुपनयति। तस्मादाहुः। यश्चैवं वेद यश्च  
ना योक्त्रमेव युते। यमन्वास्तै। तस्यामुष्मिल्लोके भवतीति  
योक्त्रेण। यद्योक्त्रम्। स योगः। यदास्तै। स क्षेमः॥१३॥

योगक्षेमस्य कृत्यै। युक्तं क्रियाता आशीः कामे युज्याता  
इति। आशिषः समृद्धौ ग्रन्थिं ग्रन्थाति। आशिष एवास्यां  
परि गृह्णाति। पुमान् वै ग्रन्थिः। स्त्री पत्नी। तन्मिथुनम्।  
मिथुनमेवास्य तद्यज्ञे करोति प्रजननाय। प्र जायते प्रजयां  
पशुभिर्यजमानः॥१४॥

अथो अर्धो वा एष आत्मनः। यत्पत्नी। यज्ञस्य  
धृत्या अशिथिलं भावाय। सुप्रजसंस्त्वा वयः सुपत्नीरुप  
सेदिमेत्याह। यज्ञमेव तन्मिथुनीकरोति। ऊनेऽतिरिक्तं  
धीयाता इति प्रजात्यै। महीनां पयोऽस्योषधीनाः

रस॒ इत्या॑ह। रूप॒मे॒वास्यै॒तन्महि॑मानं॒ व्याच॑ष्टे। तस्य॒  
तेऽक्षी॑यमाणस्य॒ निर्व॑पामि देव॒य॒ज्याया॒ इत्या॑ह। आ॒-  
मे॒वैता॑मा शा॒स्ते॥१५॥

करोति॑ व्रतोप॒नय॑नं॒ क्षेमो॑ यज॑मानः शा॒स्ते॥५॥ [३]

घृ॒तं च॒ वै म॒धुं च॒ प्र॒जाप॑तिरासीत्। यतो॒ म॒ध्वासी॑त्।  
ततः॑ प्र॒जा अ॑सृजत। तस्मा॒न्मधु॑षि प्र॒जन॑नमिवास्ति।  
तस्मा॒न्मधु॑षा न प्रच॑रन्ति। या॒तया॑म॒ हि। आ॒ज्यै॒न प्रच॑रन्ति।  
य॒ज्ञो वा आ॒ज्यम्। य॒ज्ञेनै॒व य॒ज्ञं प्रच॑रन्त्यया॒तया॑मत्वाय।  
प॒त्यवै॑क्षते॥१६॥

मि॒थुन॑त्वाय॒ प्रजा॑त्यै। यद्वै प॒त्नी य॒ज्ञस्य॑ क॒रोति॑। मि॒थुनं॑  
तत्। अथो॒ पत्न्या॑ ए॒वैष य॒ज्ञस्या॑न्वा॒रम्भो॑ऽन॒वच्छि॑त्यै।  
अ॒मे॒ध्यं वा ए॒तत्क॑रोति। यत्प॒त्यवे॑क्षते। गा॒र्हप॑त्येऽधि॑  
श्रय॑ति मे॒ध्यत्वाय॑। आ॒ह॒व॒नीय॑म॒भ्युद्व॑वति। य॒ज्ञस्य॑ सन्त॑त्यै।  
तेजो॑ऽसि॒ तेजो॑ऽनु प्रेही॒त्याह॥१७॥

तेजो॒ वा अ॒ग्निः। तेज॒ आ॒ज्यम्। तेज॑सै॒व तेजः॑  
सम॑र्धयति। अ॒ग्निस्ते॒ तेजो॒ मा वि॒नैदि॒त्याहा॑हि॒सायै॑।  
स्फ॒यस्य॑ व॒र्त्मन्त्सा॑दयति। य॒ज्ञस्य॑ सन्त॑त्यै। अ॒ग्नेर्जि॒ह्वाऽसि॑  
सु॒भूर्दे॒वाना॑मि॒त्याह॑। य॒थाय॑जुरे॒वैतत्। धा॒म्रेधा॑म्रे दे॒वेभ्यो॑  
यजु॑षेयजुषे भ॒वेत्या॑ह। आ॒मे॒वैता॑मा शा॒स्ते॥१८॥

तद्वा अतः॑ प॒वित्रा॑भ्यामे॒वोत्पु॑नाति। यज॑मानो  
वा आ॒ज्यम्। प्रा॒णापा॑नौ प॒वित्रे॑। यज॑मान ए॒व

प्रा॒णापा॒नौ द॑धाति। पु॒नरा॒हारम्। ए॒वमि॒व हि प्रा॒णापा॒नौ  
स॒ञ्चर॑तः। शु॒क्रम॑सि॒ ज्योति॑रसि॒ तेजो॑ऽसीत्या॒ह।  
रू॒पमे॒वास्यै॒तन्महि॑मानं॒ व्याच॑ष्टे। त्रि॒र्यजु॑षा। त्रयं॒ इमे  
लो॒काः॥१९॥

ए॒षां लो॒काना॒माप्त्यै॑। त्रिः। त्र्या॑वृद्धि॒ यज्ञः॑। अथो  
मे॒ध्यत्वा॑य। अथाऽऽज्य॑वतीभ्याम॒पः। रू॒पमे॒वासा॑मे॒तद्वर्णं॑  
द॑धाति। अपि॒ वा उ॒ताऽऽहुः॑। यथा॑ ह॒ वै योषा॑ सु॒वर्णं॑  
हि॒र॒ण्यं पे॒शलं बिभ्र॑ती रू॒पाण्या॑स्ते। ए॒वमे॒ता ए॒तर॑हीति।  
आपो॒ वै सर्वा॑ दे॒वताः॑॥२०॥

ए॒षा हि वि॒श्वेषां॑ दे॒वानां॑ त॒नूः। यदाज्य॑म्।  
तत्रो॒भयो॑र्मीमा॒सा। जा॒मि स्यात्। यद्यजु॑षाऽऽज्यं  
यजु॑षाऽप॒ उत्पु॑नीयात्। छ॒न्दसा॑ऽप॒ उत्पु॑नात्यजा॒मित्वा॑य।  
अथो॑ मिथु॒नत्वा॑य। सा॒वि॒त्रि॒यर्चा। स॒वि॒तृप्र॑सूतं मे  
कर्मा॑सदिति। स॒वि॒तृप्र॑सूतमे॒वास्य॒ कर्म॑ भवति। प॒च्छो  
गा॑यत्रि॒या त्रि॒ष्वमृ॑द्धत्वाय। अ॒द्विरे॒वौष॑धीः सं न॑यति।  
ओष॑धीभिः प॒शून्। प॒शुभि॑र्यज॑मानम्। शु॒क्रं त्वा॑ शु॒क्रायां॑  
ज्योति॑स्त्वा॒ ज्योति॑ष्य॒र्चिस्त्वा॑ऽर्चिषीत्या॒ह सर्व॑त्वाय।  
पर्या॑प्त्या॒ अन॑न्तरायाय॥२१॥

ईक्षत आह शास्ते लोका देवता भवति षट् च॥६॥ [४]

दे॒वा॒सुराः॑ संय॑त्ता आसन्। स ए॒तमिन्द्र॑ आज्य॑स्याव॒का॒शम॑पश्यत्। तेनावैक्ष॑त। ततो॑ दे॒वा अभ॑वन्। पराऽसुराः।



य एवं विद्वानाज्यमवेक्षते। भवत्यात्मना। पराऽस्य  
भ्रातृव्यो भवति। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। यदाज्येनान्यानि  
हवींष्यभिघारयति॥ २२॥

अथ केनाऽऽज्यमिति। सत्येनेति ब्रूयात्। चक्षुर्वै सत्यम्।  
सत्येनैवैनं दमि घारयति। ईश्वरो वा एषोऽन्धो भवितोः।  
यश्चक्षुषाऽऽज्यमवेक्षते। निमील्यावेक्षेत। दाधारात्मश्चक्षुः।  
अभ्याज्यं घारयति। आज्यं गृह्णाति॥ २३॥

छन्दांसि वा आज्यम्। छन्दांस्येव प्रीणाति। चतुर्जुह्वां  
गृह्णाति। चतुष्पादः पशवः। पशून्नेवाव रुन्धे। अष्टावुपभृति।  
अष्टाक्षरा गायत्री। गायत्रः प्राणः। प्राणमेव पशुषु दधाति।  
चतुर्ध्रुवायाम्॥ २४॥

चतुष्पादः पशवः। पशुष्वेवोपरिष्ठात्प्रति तिष्ठति।  
यजमानदेवत्या वै जुहूः। भ्रातृव्यदेवत्योपभृत्। चतुर्जुह्वां  
गृह्णन्भूयो गृह्णीयात्। अष्टावुपभृति गृह्णन्कनीयः। यजमानायैव  
भ्रातृव्यमुपस्तिं करोति। गौर्वै सुचः। चतुर्जुह्वां गृह्णाति।  
तस्माच्चतुष्पदी॥ २५॥

अष्टावुपभृति। तस्मादष्टाशंफा। चतुर्ध्रुवायाम्। तस्माच्चतुः  
स्तना। गामेव तथ्संस्करोति। साऽस्मै सस्कृतेषुमूर्जं  
दुहे। यज्जुह्वां गृह्णाति। प्रयाजेभ्यस्तत्। यदुपभृति।  
प्रयाजानूयाजेभ्यस्तत्। सर्वस्मै वा एतद्यज्ञाय गृह्यते।

यद्धुवायामाज्यम्॥२६॥

अभिघारयति गृह्णाति ध्रुवायां चतुष्पदी प्रयाजान्याजेभ्यस्तद्वे च॥५॥ ————— [५]

आपो देवीरग्रेषुवो अग्रेषुव इत्याह। रूपमेवासांमेतन्महि-  
मानं व्याचष्टे। अग्रं इमं यज्ञं नयताग्रे यज्ञपतिमित्याह।  
अग्रं एव यज्ञं नयन्ति। अग्रं यज्ञपतिम्। युष्मानिन्द्रो-  
ऽवृणीत वृत्रतूर्यं यूयमिन्द्रमवृणीध्वं वृत्रतूर्यं इत्याह।  
वृत्रं हं हनिष्यन्निन्द्र आपो वव्रे। आपो हेन्द्रं वव्रिरे।  
संज्ञामेवासांमेतत्सामानं व्याचष्टे। प्रोक्षिताः स्थेत्याह॥२७॥

तेनाऽऽपः प्रोक्षिताः। अग्निर्देवेभ्यो निलायत। कृष्णो रूपं  
कृत्वा। स वनस्पतीन्प्राविशत्। कृष्णोऽस्याखरेष्ठोऽग्नये त्वा-  
स्वाहेत्याह। अग्नये एवैनं जुष्टं करोति। अथो अग्रेरेव मेधमव-  
रुन्धे। वेदिरसि बर्हिषे त्वा स्वाहेत्याह। प्रजा वै बर्हिः।  
पृथिवी वेदिः॥२८॥

प्रजा एव पृथिव्यां प्रतिष्ठापयति। बर्हिरसि सुगन्धस्त्वा-  
स्वाहेत्याह। प्रजा वै बर्हिः। यजमानः सुचः। यजमानमेव  
प्रजासु प्रतिष्ठापयति। दिवे त्वाऽन्तरिक्षाय त्वा पृथिव्यै त्वेति  
बर्हिरासाद्य प्रोक्षति। एभ्य एवैनल्लोकेभ्यः प्रोक्षति। अथ ततः  
सह सुचा पुरस्तात्प्रत्यश्च ग्रन्थिं प्रत्युक्षति। प्रजा वै बर्हिः।  
यथा सूर्यैः काल आपः पुरस्ताद्यन्ति॥२९॥

तादृगेव तत्। स्वधा पितृभ्य इत्याह। स्वधाकारो हि

पितॄणाम्। ऊर्ग्व बर्हिषद् इति दक्षिणायै श्रोणेरोत्तरस्यै  
निनयति सन्तत्यै। मासा वै पितरो बर्हिषदः। मासानेव  
प्रीणाति। मासा वा ओषधीर्वर्धयन्ति। मासाः पचन्ति समृद्धौ।  
अनतिस्कन्दन् ह पर्जन्यो वर्षति। यत्रैतदेवं क्रियते॥३०॥

ऊर्जा पृथिवीं गच्छतेत्याह। पृथिव्यामेवोर्जं दधाति।  
तस्मात्पृथिव्या ऊर्जा भुञ्जते। ग्रन्थिं वि स्रंसयति।  
प्रजनयत्येव तत्। ऊर्ध्वं प्राञ्चमुद्गूढं प्रत्यञ्चमा यच्छति।  
तस्मात्प्राचीनं रेतो धीयते। प्रतीचीः प्रजा जायन्ते। विष्णोः  
स्तूपोऽसीत्याह। यज्ञो वै विष्णुः॥३१॥

यज्ञस्य धृत्यै। पुरस्तात्प्रस्तरं गृह्णाति। मुख्यमेवैनं करोति।  
इयन्तं गृह्णाति। प्रजापतिना यज्ञमुखेन सम्मितम्। इयन्तं  
गृह्णाति। यज्ञपुरुषा सम्मितम्। इयन्तं गृह्णाति। एतावद्वै पुरुषे  
वीर्यम्। वीर्यसम्मितम्॥३२॥

अपरिमितं गृह्णाति। अपरिमितस्यावरुद्धौ। तस्मिन्पवित्रे  
अपि सृजति। यजमानो वै प्रस्तरः। प्राणापानौ पवित्रौ।  
यजमान एव प्राणापानौ दधाति। ऊर्णाम्रदसं त्वा  
स्तृणामीत्याह। यथायजुरेवैतत्। स्वासस्थं देवेभ्य इत्याह।  
देवेभ्य एवैनं स्वासस्थं करोति॥३३॥

बर्हिः स्तृणाति। प्रजा वै बर्हिः। पृथिवी वेदिः। प्रजा एव  
पृथिव्यां प्रतिष्ठापयति। अनतिदृशञ् स्तृणाति। प्रजयैवैनं

पशुभिरनंतिदृशं करोति। धारयन्प्रस्तरं परिधीन्परि दधाति।  
यजमानो वै प्रस्तरः। यजमान एव तथस्वयं परिधीन्परि  
दधाति। गन्धर्वोऽसि विश्वावंसुरित्याह॥३४॥

विश्वमेवायुर्यजमाने दधाति। इन्द्रस्य बाहुरसि  
दक्षिण इत्याह। इन्द्रियमेव यजमाने दधाति।  
मित्रावरुणौ त्वोत्तरतः परिधत्तामित्याह। प्राणापानौ  
मित्रावरुणौ। प्राणापानावेवास्मिन्दधाति। सूर्यस्त्वा पुरस्तात्  
पात्वित्याह। रक्षसामपहत्यै। कस्याश्चिदभिशास्त्या इत्याह।  
अपरिमितादेवेन पाति॥३५॥

वीतिहोत्रं त्वा क्व इत्याह। अग्निमेव होत्रेण  
समर्धयति। द्युमन्तः समिधीमहीत्याह समिद्धौ। अग्ने  
बृहन्तमध्वर इत्याह वृद्धौ। विशो यन्त्रे स्थ इत्याह।  
विशां यत्यै। उदीचीनाग्रे नि दधाति प्रतिष्ठित्यै। वसूनां  
रुद्राणामादित्यानां सदासि सीदेत्याह। देवतानामेव सदाने  
प्रस्तरः सादयति। जुहूरसि घृताची नाम्नेत्याह॥३६॥

असौ वै जुहूः। अन्तरिक्षमुपभृत्। पृथिवी ध्रुवा।  
तासामेतदेव प्रियं नाम। यद्घृताचीति। यद्घृताचीत्याह।  
प्रियेणैवैना नाम्ना सादयति। एता असदन्त्सुकृतस्य  
लोक इत्याह। सत्यं वै सुकृतस्य लोकः। सत्य एवैनाः  
सुकृतस्य लोके सादयति। ता विष्णो पाहीत्याह। यज्ञो  
वै विष्णुः। यज्ञस्य धृत्यै। पाहि यज्ञं पाहि यज्ञपतिं पाहि

मां यज्ञनियमित्याह। यज्ञाय यजमानायाऽऽत्मने। तेभ्य एवाऽऽशिषमाशास्तेऽनात्यै॥३७॥

स्थेत्याह पृथिवी वेदिर्यन्ति क्रियते वीष्णुर्वीर्यसम्मितं करोत्याह पाति नाम्नेत्याह लोके सांदयति पद च॥११॥ [६]

अग्निना वै होत्रा। देवा असुरानभ्यभवन्। अग्नये समिध्यमानायानुब्रूहीत्याह भ्रातृव्याऽभिभूत्यै। एकविंशतिमिध्मदारूणि भवन्ति। एकविंशो वै पुरुषः। पुरुषस्याऽऽत्यै। पञ्चदशेध्मदारूण्यभ्या दधाति। पञ्चदश वा अर्धमासस्य रात्रयः। अर्धमासशः संवत्सर आप्यते। त्रीन्यरिधीन्यरि दधाति॥३८॥

ऊर्ध्वं समिधावा दधाति। अनुयाजेभ्यः समिधमतिं शिनष्टि। षट्थसम्पद्यन्ते। षड्वा ऋतवः। ऋतूनेव प्रीणाति। वेदेनोप वाजयति। प्राजापत्यो वै वेदः। प्राजापत्यः प्राणः। यजमान आहवनीयः। यजमान एव प्राणं दधाति॥३९॥

त्रिरुपं वाजयति। त्रयो वै प्राणाः। प्राणानेवास्मिन्दधाति। वेदेनोपयत्यं सुवेणं प्राजापत्यमाधारमा धारयति। यज्ञो वै प्रजापतिः। यज्ञमेव प्रजापतिं मुखत आरंभते। अथो प्रजापतिः सर्वा देवताः। सर्वा एव देवताः प्रीणाति। अग्निमग्नीत्रिस्त्रिः सं मृड्डीत्याह। त्र्यावृद्धि यज्ञः॥४०॥

अथो रक्षसामपहत्यै। परिधीन्त्सं माँष्टि। पुनात्येवैनान्। त्रिस्त्रिः सं माँष्टि। त्र्यावृद्धि यज्ञः। अथो मेध्यत्वाय। अथो एते वै देवाश्वाः। देवाश्वानेव तत्सं माँष्टि। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै। आसीनोऽन्यमाधारमा धारयति॥४१॥

तिष्ठन्नन्यम्। यथाऽनो वा रथं वा युञ्ज्यात्। एवमेव तदध्वर्युर्यज्ञं युनक्ति। सुवर्गस्य लोकस्याभ्यूढ्यै। वहन्त्येनं ग्राम्याः पशवः। य एवं वेद। भुवनमसि वि प्रथस्वेत्याह। यज्ञो वै भुवनम्। यज्ञ एव यजमानं प्रजया पशुभिः प्रथयति। अग्ने यष्टरिदं नम इत्याह॥४२॥

अग्निर्वै देवानां यष्टा। य एव देवानां यष्टा। तस्मा एव नमस्करोति। जुह्वेह्यग्निस्त्वा ह्वयति देवयज्याया उपभृदेहि देवस्त्वा सविता ह्वयति देवयज्याया इत्याह। आग्नेयी वै जुहूः। सवित्र्युपभृत्। ताभ्यामेवैने प्रसूत आदत्ते। अग्नाविष्णु मा वामव क्रमिषमित्याह। अग्निः पुरस्तात्। विष्णुर्यज्ञः पश्चात्॥४३॥

ताभ्यामेव प्रतिप्रोच्यात्या क्रामति। विजिहाथां मा मा सन्ताममित्याहाहिंसायै। लोकं मे लोककृतौ कृणुतमित्याह। आमेवैतामा शास्ते। विष्णोः स्थानमसीत्याह। यज्ञो वै विष्णुः। एतत्खलु वै देवानामपराजितमायतनम्। यद्यज्ञः। देवानामेवापराजित आयतने तिष्ठति। इत इन्द्रो अकृणोद्वीर्याणीत्याह॥४४॥

इन्द्रियमेव यजमाने दधाति। समारभ्योर्ध्वो अध्वरो दिविस्पृशमित्याह वृद्धौ। आघारमाघार्यमाणमनु समारभ्य। एतस्मिन्काले देवाः सुवर्गं लोकमायन्। साक्षादेव यजमानः सुवर्गं लोकमेति। अथो समृद्धेनैव यज्ञेन यजमानः

सुवर्गं लोकमेति। अहुतो यज्ञो यज्ञपतेरित्याहानात्यै।  
इन्द्रावान्त्स्वाहेत्याह। इन्द्रियमेव यजमाने दधाति। बृहद्वा  
इत्याह॥४५॥

सुवर्गो वै लोको बृहद्वाः। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै।  
यजमानदेवत्या वै जुहूः। भ्रातृव्यदेवत्योपभृत्। प्राण  
आधारः। यत्सःस्पर्शयैत्। भ्रातृव्येऽस्य प्राणं दध्यात्।  
असःस्पर्शयन्नत्या क्रामति। यजमान एव प्राणं दधाति।  
पाहि माऽग्ने दुश्चरितादा मा सुचरिते भजेत्याह॥४६॥

अग्निर्वाव पवित्रम्। वृजिनमनृतं दुश्चरितम्। ऋजुकर्म९  
सत्य९ सुचरितम्। अग्निरेवैनं वृजिनादनृताद्दुश्चरितात्पाति।  
ऋजुकर्मे सत्ये सुचरिते भजति। तस्मादेवमा शास्ते।  
आत्मनो गोपीथाय। शिरो वा एतद्यज्ञस्य। यदाधारः।  
आत्मा ध्रुवा॥४७॥

आधारमाधार्य ध्रुवा९ समनक्ति। आत्मन्नेव यज्ञस्य शिरः  
प्रति दधाति। द्विः समनक्ति। द्वौ हि प्राणापानौ। तदाहुः।  
त्रिरेव समंश्यात्। त्रिधातु हि शिर इति। शिर इवैतद्यज्ञस्य।  
अथो त्रयो वै प्राणाः। प्राणानेवास्मिन्दधाति। मुखस्य  
शिरोऽसि सञ्चोतिषा ज्योतिरङ्गामित्याह। ज्योतिरेवास्मा  
उपरिष्ठादधाति। सुवर्गस्य लोकस्यानुख्यात्यै॥४८॥

परिदधाति प्राणं दधाति हि यज्ञो धारयति नम इत्याह पश्चाद्वार्याणीत्याह भा इत्याह भजेत्याह ध्रुवैवास्मिन्दधाति  
त्रीणि च॥११॥

[७]

धिष्ण्या वा एते न्युप्यन्ते। यद्वह्ना। यद्धोता। यदध्वर्युः।

यदग्रीत्। यद्यजमानः। तान् यदन्तरेयात्। यजमानस्य प्राणान्त्सङ्कर्षेत्। प्रमायुकः स्यात्। पुरोडाशमपगृह्य सञ्चरत्यध्वर्युः॥४९॥

यजमानायैव तल्लोकः शिषति। नास्य प्राणान्त्सङ्कर्षति। न प्रमायुको भवति। पुरस्तात् प्रत्यङ्मुह्यति। इडाया इडामा दधाति। हस्त्याः होत्रे। पशवो वा इडा। पशवः पुरुषः। पशुष्वेव पशून्प्रतिष्ठापयति। इडायै वा एषा प्रजातिः॥५०॥

तां प्रजातिं यजमानोऽनु प्र जायते। द्विरङ्गुलावनक्ति पर्वणोः। द्विपाद्यजमानः प्रतिष्ठित्यै। सकृदुप स्तृणाति। द्विरा दधाति। सकृदभि घोरयति। चतुः सम्पद्यते। चत्वारि वै पशोः प्रतिष्ठानानि। यावानेव पशुः। तमुपह्वयते॥५१॥

मुखमिव प्रत्युपह्वयेत्। सम्मुखानेव पशूनुप ह्वयते। पशवो वा इडा। तस्मात्साऽन्वारभ्या। अध्वर्युणां च यजमानेन च। उपहूतः पशुमानं सानीत्याह। उप ह्येनौ ह्वयते होता। इडायै देवतानामुपह्वे। उपहूतः पशुमान्भवति। य एवं वेद॥५२॥

यां वै हस्त्यामिडामादधाति। वाचः सा भागधेयम्। यामुपह्वयते। प्राणानां सा। वाचं चैव प्राणाश्चाव रुन्धे। अथ वा एतर्ह्युपहृतायामिडायाम्। पुरोडाशस्यैव बर्हिषदो मीमांसा। यजमानं देवा अब्रुवन्। हविर्नो निर्वपेति। नाहमभागो निर्वपस्यामीत्यब्रवीत्॥५३॥



न मयाऽभा॒गयाऽनु॑वक्ष्य॒थेति॑ वाग॑ब्रवीत्। नाहम॑भा॒गा  
पु॒रोनु॑वा॒क्या भवि॑ष्यामीति॑ पु॒रोनु॑वा॒क्या। नाहम॑भा॒गा या॒ज्या  
भवि॑ष्यामीति॑ या॒ज्या। न मयाऽभा॒गेन॑ वष॑ट्करिष्य॒थेति॑  
वष॑ट्कारः। यद्य॑जमानभा॒गं नि॒धाय॑ पु॒रोडा॑शं ब॒र्हिष॑दं  
क॒रोति॑। ताने॒व तद्वा॒ग्निः क॒रोति॑। च॒तुर्धा॑ क॒रोति॑। च॒तस्रो॑  
दि॒शः। दि॒क्ष्वे॒व प्र॒ति तिष्ठ॑ति। ब॒र्हिष॑दं क॒रोति॑॥५४॥

यज॑मानो वै पु॒रोडा॑शः। प्र॒जा ब॒र्हिः। यज॑मानमे॒व  
प्र॒जासु॑ प्र॒तिष्ठा॑पयति। तस्मा॑द॒स्त्राऽन्याः॑ प्र॒जाः  
प्र॒ति तिष्ठ॑न्ति। मा॒९ से॒ना॒न्याः। अथो॑ ख॒ल्वाहुः॑। दक्षि॑णा  
वा ए॒ता ह॑वि॒र्यज्ञ॑स्या॒न्तर्वे॑द्यं रु॒ध्यन्ते॑। यत्पु॒रोडा॑शं  
ब॒र्हिष॑दं क॒रोतीति॑। च॒तुर्धा॑ क॒रोति॑। च॒त्वारो॑ ह्ये॒ते  
ह॑वि॒र्यज्ञ॑स्य॒र्त्विजः॑॥५५॥

ब्र॒ह्मा हो॒ताऽध्व॑र्युर॒ग्रीत्। तम॑भि मृ॒शेत्। इ॒दं ब्र॒ह्मणः॑। इ॒दं  
हो॒तुः। इ॒दम॑ध्व॒र्योः। इ॒दम॑ग्रीध॒ इति॑। यथै॒वादः॑ सौ॒म्येऽध्व॑रे।  
आ॒देशं॑मृ॒त्विग्भ्यो॑ दक्षि॑णा नी॒यन्त॑। ता॒दृगे॒व तत्। अ॒ग्नीध॑  
प्रथ॒माया॑ द॒धाति॑॥५६॥

अ॒ग्निमु॑खा ह्यृ॒द्धिः। अ॒ग्निमु॑खामे॒वर्द्धि॑ यज॑मान ऋ॒ध्नोति॑।  
स॒कृदु॑प॒स्तीर्य॑ द्वि॒राद॑धत्। उ॒प॒स्तीर्य॑ द्वि॒रभि॑ घा॒रय॑ति।  
षट्त्स॑म्पद्यन्ते। षड्वा ऋ॒तवः॑। ऋ॒तूने॒व प्री॑णाति। वे॒देन॑  
ब्र॒ह्मणो॑ ब्र॒ह्मभा॑गं परि॒हर॑ति। प्रा॒जाप॒त्यो वै वे॒दः। प्रा॒जाप॒त्यो  
ब्र॒ह्मा॥५७॥

सविता यज्ञस्य प्रसूत्यै। अथ काममन्येन। ततो  
 होत्रे। मध्यं वा एतद्यज्ञस्य। यद्धोता। मध्यत एव यज्ञं  
 प्रीणाति। अथाध्वर्यवे। प्रतिष्ठा वा एषा यज्ञस्य। यदध्वर्युः।  
 तस्माद्धविर्यज्ञस्यैतामेवाऽऽवृतमनु॥५८॥

अन्या दक्षिणा नीयन्ते। यज्ञस्य प्रतिष्ठित्यै।  
 अग्निमग्नीथ्सकृत्सकृत्सं मृड्डीत्याह। पराडिव ह्येतरहि  
 यज्ञः। इषिता दैव्या होतार इत्याह। इषितः हि कर्म  
 क्रियते। भद्रवाच्याय प्रेषितो मानुषः सूक्तवाकाय सूक्ता  
 ब्रूहीत्याह। आमेवैतामा शास्ते। स्वगा दैव्या होतृभ्य  
 इत्याह। यज्ञमेव तस्वगा करोति। स्वस्तिर्मानुषेभ्य  
 इत्याह। आमेवैतामा शास्ते। शं योर्ब्रूहीत्याह। शंयुमेव  
 बार्हस्पत्यं भागधेयेन समर्धयति॥५९॥

चरत्यध्वर्युः प्रजातिर्ह्यते वेदाब्रवीद्वरहिपदं करोत्युत्विजो दधाति ब्रह्माऽनुकरोति चत्वारि च॥११॥———[८]

अथ सुचावनुष्टुभ्यां वाजवतीभ्यां व्यूहति। प्रतिष्ठा वा  
 अनुष्टुक्। अन्नं वाजः प्रतिष्ठित्यै। अन्नाद्यस्यावरुद्धौ। प्राचीं  
 जुहूमूहति। जातानेव भ्रातृव्यान्प्रणुदते। प्रतीचीमुपभृतम्।  
 जनिष्यमाणानेव प्रतिनुदते। सविषूच एवापोह्य सपत्नान्  
 यजमानः। अस्मिँल्लोके प्रति तिष्ठति॥६०॥

द्वाभ्याम्। द्विप्रतिष्ठो हि। वसुभ्यस्त्वा रुद्रेभ्यस्त्वा-  
 ऽऽदित्येभ्यस्त्वेत्याह। यथायजुरेवैतत्। सुक्षु प्रस्तरमनक्ति।  
 इमे वै लोकाः सूचः। यजमानः प्रस्तरः। यजमानमेव

तेजसाऽनक्ति। त्रेधाऽनक्ति। त्रयं इमे लोकाः॥६१॥

एभ्य एवैनं लोकेभ्योऽनक्ति। अभिपूर्वमनक्ति।  
अभिपूर्वमेव यजमानं तेजसाऽनक्ति। अक्तः रिहाणा  
इत्याह। तेजो वा आज्यम्। यजमानः प्रस्तरः। यजमानमेव  
तेजसाऽनक्ति। वियन्तु वय इत्याह। वयं एवैनं कृत्वा।  
सुवर्गं लोकं गमयति॥६२॥

प्रजां योनिं मा निर्मृक्षमित्याह। प्रजायै गोपीथाय।  
आप्यायन्तामाप ओषधय इत्याह। आप एवौषधीरा  
प्याययति। मरुतां पृषतयः स्थेत्याह। मरुतो वै वृष्ट्या  
ईशते। वृष्टिमेवाव रुन्धे। दिवं गच्छ ततो नो वृष्टिमेरयेत्याह।  
वृष्टिर्वै द्यौः। वृष्टिमेवाव रुन्धे॥६३॥

यावद्वा अध्वर्युः प्रस्तरं प्रहरति। तावदस्यायुर्म्यते।  
आयुष्पा अग्नेऽस्यायुर्मे पाहीत्याह। आयुरेवाऽऽत्मन्धत्ते।  
यावद्वा अध्वर्युः प्रस्तरं प्रहरति। तावदस्य चक्षुर्म्यते।  
चक्षुष्पा अग्नेऽसि चक्षुर्मे पाहीत्याह। चक्षुरेवाऽऽत्मन्धत्ते।  
ध्रुवाऽसीत्याह प्रतिष्ठित्यै। यं परिधिं पर्यधत्था इत्याह॥६४॥

यथायजुरेवैतत्। अग्ने देव पुणिभिर्वीयमाण इत्याह।  
अग्नय एवैनं जुष्टं करोति। तन्त एतमनु जोषं भरामीत्याह।  
सजातानेवास्मा अनुकान्करोति। नेदेष त्वदपचेतयाता  
इत्याहानुख्यात्यै। यज्ञस्य पाथ उप समितमित्याह।  
भूमानमेवोपैति। परिधीन्प्र हरति। यज्ञस्य समिष्ट्यै॥६५॥

सुचौ सं प्रस्रावयति। यदेव तत्र क्रूरम्। तत्तेन  
शमयति। जुह्वामुपभृतम्। यजमानदेवत्या वै जुहूः।  
भ्रातृव्यदेवत्योपभृत्। यजमानायैव भ्रातृव्यमुपस्तिं करोति।  
सः॒ स्रावभा॑गाः स्थेत्याह। वस॑वो वै रु॒द्रा आ॑दित्याः  
सः॒ स्रावभा॑गाः। तेषां तद्भा॑ग॒धेयम्॥६६॥

तानेव तेन प्रीणाति। वैश्वदेव्यर्चा। एते हि विश्वे देवाः।  
त्रिष्टु॒ग्भव॑ति। इन्द्रि॒यं वै त्रिष्टु॑क्। इन्द्रि॒यमे॒व यज॑माने  
दधाति। अ॒ग्नेर्वा॒मप॑न्नगृहस्य॒ सद॑सि सादया॒मीत्या॑ह। इ॒यं  
वा अ॒ग्निरप॑न्नगृहः। अ॒स्या ए॒वैने॒ सद॑ने सादयति। सु॒म्नाय॑  
सु॒म्निनी॑ सु॒म्ने मा॑ धत्त॒मित्या॑ह॥६७॥

प्र॒जा वै प॒शवः॑ सु॒म्नम्। प्र॒जामे॒व प॒शूना॒त्मन्ध॑त्ते। धुरि॑ धुर्यो  
पात॒मित्या॑ह। जा॒याप॒त्योर्गोपी॑थाय॑। अ॒ग्नेऽद॒ब्धायोऽशी॑ततनो  
इत्या॑ह। यथा॒यजुरे॒वैतत्। पा॒हि मा॒ऽद्य दि॒वः पा॒हि प्र॑सित्यै  
पा॒हि दु॑रि॒ष्ट्यै पा॒हि दु॑र॒द्धन्यै॑ पा॒हि दु॑श्च॒रिता॒दित्या॑ह।  
आ॒मे॒वैता॒मा शा॑स्ते। अ॒विष॑न्नः पि॒तुं कृ॑णु सु॒षदा॑ योनि॒ः  
स्वाहे॑ती॒ध्मसं॑वृश्च॒नान्य॑न्वाहा॒र्यप॑चने॒ऽभ्या॑धाय॑ फली॒करण॑होमं  
जु॑होति। अति॑रि॒क्तानि॒ वा इ॒ध्मसं॑ वृश्च॒नानि॑॥६८॥

अति॑रि॒क्ताः फली॑करणाः। अति॑रि॒क्तमा॒ज्योच्छे॑षणम्।  
अति॑रि॒क्त ए॒वाति॑रि॒क्तं दधा॑ति। अथो॒ अति॑रि॒क्तेनै॒वाति॑रि॒क्त-  
मा॒प्त्वाऽव॑ रुन्धे। वेदि॑र्दे॒वेभ्यो॒ निला॑यत। तां वे॒देना॒न्ववि॑न्दन्।  
वे॒देन॒ वेदि॑ वि॒विदुः॑ पृथि॒वीम्। सा प॑प्रथे पृथि॒वी पार्थि॑वानि।

गर्भं बिभर्ति भुवनेष्वन्तः। ततो यज्ञो जायते विश्वदानिरिति  
पुरस्तात्स्थम्बयजुषो वेदेन वेदिः सम्मार्घ्यनुवित्यै॥६९॥

अथो यद्वेदश्च वेदिश्च भवतः। मिथुनत्वाय प्रजात्यै।  
प्रजापतेर्वा एतानि श्मश्रूणि। यद्वेदः। पत्न्या उपस्थ  
आस्यति। मिथुनमेव करोति। विन्दते प्रजाम्। वेदः होता-  
ऽऽहवनीयाः स्तृणन्नेति। यज्ञमेव तत्त्वं तनोत्योत्तरस्मादर्ध-  
मासात्। तः सन्ततमुत्तरेऽर्धमास आलभते॥७०॥

तं कालेकाल आगते यजते। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। स त्वा  
अध्वर्युः स्यात्। यो यतो यज्ञं प्रयुङ्के। तदेनं प्रतिष्ठापयतीति।  
वाताद्वा अध्वर्युर्यज्ञं प्रयुङ्के। देवा गातुविदो गातुं वित्वा  
गातुमितेत्याह। यत एव यज्ञं प्रयुङ्के। तदेनं प्रतिष्ठापयति।  
प्रति तिष्ठति प्रजयां पशुभिर्यजमानः॥७१॥

तिष्ठतीमे लोका गमयति द्यौर्वृष्टिमेवावं रुन्धे पर्यर्धत्या इत्याह समिधौ भागधेयं यत्तमित्याह वा इध्मसं वृश्चनान्यनुवित्यै  
लभते यजमानः॥१२॥

[९]

यो वा अयथादेवतं यज्ञमुपचरति। आ देवताभ्यो वृश्च्यते।  
पापीयान्भवति। यो यथादेवतम्। न देवताभ्य आवृश्च्यते।  
वसीयान्भवति। वारुणो वै पाशः। इमं विष्यामि वरुणस्य  
पाशमित्याह। वरुणपाशादेवैनां मुञ्चति। सवितृप्रसूतो  
यथादेवतम्॥७२॥

न देवताभ्य आवृश्च्यते। वसीयान्भवति। धातुश्च योनौ  
सुकृतस्य लोक इत्याह। अग्निर्वै धाता। पुण्यं कर्म  
सुकृतस्य लोकः। अग्निरेवैनां धाता। पुण्ये कर्मणि

सुकृतस्य लोके दधाति। स्योनं मे सह पत्यां करोमीत्याह।  
आत्मनश्च यजमानस्य चानात्यै सन्त्वाय। समायुषा सं  
प्रजयेत्याह॥ ७३॥

आमेवैतामा शास्ते पूर्णपात्रे। अन्ततोऽनुष्टुभा। चतुष्पद्वा  
एतच्छन्दः प्रतिष्ठितं पत्न्यै पूर्णपात्रे भवति। अस्मिँल्लोके  
प्रति तिष्ठानीति। अस्मिन्नेव लोके प्रति तिष्ठति। अथो  
वाग्वा अनुष्टुक्। वाङ्मिथुनम्। आपो रेतः प्रजननम्। एतस्माद्वै  
मिथुनाद्विद्योतमानः स्तनयन्वर्षति। रेतः सिञ्चन्॥ ७४॥

प्रजाः प्रजनयन्। यद्वै यज्ञस्य ब्रह्मणा युज्यते। ब्रह्मणा  
वै तस्य विमोकः। अद्भिः शान्तिः। विमुक्तं वा एतर्हि  
योक्त्रं ब्रह्मणा। आदायै नृत्पत्नीं सहाप उपगृहीते शान्त्यै।  
अञ्जलौ पूर्णपात्रमा नयति। रेतं एवास्यां प्रजां दधाति।  
प्रजया हि मनुष्यः पूर्णः। मुखं वि मृष्टे। अवभृथस्यैव रूपं  
कृत्वोत्तिष्ठति॥ ७५॥

सवितुप्रसूतो यथादेवतं प्रजयेत्याह सिञ्चन्मृष्ट एकं च॥ ४॥ [१०]

परिवेषो वा एष वनस्पतीनाम्। यदुपवेषः। य एवं  
वेदं विन्दते परिवेष्टारम्। तमुत्करे। यं देवा मनुष्येषु।  
उपवेषमधारयन्। ये अस्मदपं चेतसः। तानस्मभ्यमिहा  
कुरु। उपवेषोपं विद्धि नः॥ ७६॥

प्रजां पुष्टिमथो धनम्। द्विपदो नश्चतुष्पदः। ध्रुवाननप-  
गान्कुर्विति पुरस्तात्प्रत्यश्चमुपं गूहति। तस्मात्पुरस्तात्प्रत्यश्चः

शूद्रा अवस्यन्ति। स्थविमत् उपगूहति। अप्रतिवादिन  
एवैनान्कुरुते। धृष्टिर्वा उपवेषः। शुचर्तो वज्रो ब्रह्मणा  
संशितः। योपवेषे शुक्। साऽमुमृच्छतु यं द्विष्म  
इति॥ ७७॥

अथास्मै नाम गृह्य प्रहरति। निरमुन्नुद ओकंसः। सपत्नो  
यः पृतन्यति। निर्बाध्येन हविषा। इन्द्र एणं पराशरीत्। इहि  
तिस्रः परावतः। इहि पञ्च जनाः अति। इहि तिस्रोऽति  
रोचनायावत्। सूर्यो असद्विवि। परमान्त्वा परावतम्॥ ७८॥

इन्द्रो नयतु वृत्रहा। यतो न पुनरायसि। शश्वतीभ्यः  
समाभ्य इति। त्रिवृद्धा एष वज्रो ब्रह्मणा संशितः। शुचैवैनं  
विध्वा। एभ्यो लोकेभ्यो निर्णुद्य। वज्रेण ब्रह्मणा स्तृणुते।  
हतोऽसाववधिष्मामुमित्याह स्तृत्यै। यं द्विष्यात्तं ध्यायेत्।  
शुचैवैनमर्पयति॥ ७९॥

प्रत्युष्टं दिक् शिल्पमयंजो घृतं च देवासुराः स एतमिन्द्र आपो देवैरग्निना धिष्णिंया अथ सुचो यो वा  
अयथादेवतं परिवेषो वा एकादश॥ ११॥

प्रत्युष्टमयंज एषा हि विश्वेषां देवानामूर्जा पृथिवीमथो रक्षसान्तां प्रजातिं द्वाभ्यां तं कालेकाले नवंससति॥ ७९॥  
प्रत्युष्टमर्पयति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके तृतीयः  
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥चतुर्थः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके चतुर्थः प्रपाठकः॥

ब्रह्म॑णे ब्राह्म॑णमाल॑भते। क्षत्रा॑य राज॒न्यम्। मरु॑द्भ्यो  
वैश्य॑म्। तप॑से शू॒द्रम्। तम॑से तस्कर॑म्। ना॒रेका॑य  
वीर॑हणम्। पा॒प्मने॑ क्ली॒बम्। आ॒क्रया॑या॒योग॑म्। कामा॑य  
पु॒ञ्चल॑म्। अति॑क्रुष्टाय मा॒गध॑म्॥१॥

गी॒ताय॑ सू॒तम्। नृ॒त्ताय॑ शैलू॒षम्। धर्मा॑य सभाच॒रम्।  
न॒र्माय॑ रे॒भम्। नरि॑ष्ठायै भीम॒लम्। ह॒साय॑ कारि॑म्। आ॒न॒न्दाय॑  
स्त्री॒ष॒खम्। प्रमु॑दे कुमारीपु॒त्रम्। मे॒धायै॑ रथका॒रम्। धैर्या॑य  
तक्षा॑णम्॥२॥

श्रमा॑य कौला॒लम्। मा॒यायै॑ कार्मा॒रम्। रू॒पाय॑ मणि॒का॒रम्।  
शुभे॑ व॒पम्। श॒र॒व्याया॑ इषुका॒रम्। हे॒त्यै ध॑न्वका॒रम्। कर्म॑णे  
ज्याका॒रम्। दि॒ष्टाय॑ रज्जुस॒र्गम्। मृ॒त्यवे॑ मृ॒गयु॑म्। अन्त॑काय  
श्व॒नित॑म्॥३॥

स॒न्ध्यै जा॒रम्। गे॒हायो॑पप॒तिम्। नि॒र्ऋ॒त्यै परि॑वित्तम्।  
आ॒र्त्यै परि॑विविदा॒नम्। अ॒रा॒ध्यै दि॑धिषू॒पति॑म्। प॒वित्रा॑य  
भि॒षज॑म्। प्र॒ज्ञाना॑य नक्षत्रद॒र्शम्। निष्कृ॑त्यै पेशस्का॒रीम्।  
बला॑योप॒दाम्। वर्णा॑यानू॒रुध॑म्॥४॥

न॒दीभ्यः॑ पौञ्जि॑ष्टम्। ऋ॒क्षीका॑भ्यो नैषा॑दम्। पुरु॑ष॒व्याघ्रा॑य  
दुर्म॑दम्। प्र॒यु॒द्ध उ॒न्मत्त॑म्। ग॒न्ध॒र्वा॒प्स॒राभ्यो॑ ब्रा॒त्यम्। सर्प॑दे॒व-



ज॒नेभ्योऽप्र॑तिपदम्। अवे॑भ्यः कि॒तव॑म्। इ॒र्यता॑या॒ अकि॑तवम्।  
पि॒शा॒चेभ्यो॑ बि॒दल॑का॒रम्। या॒तु॒धा॒नेभ्यः॑ कण्टकका॒रम्॥५॥

उ॒थ्सा॒देभ्यः॑ कु॒ञ्जम्। प्र॒मुदे॑ वाम॒नम्। द्वा॒र्भ्यः॑ स्ना॒मम्।  
स्वप्रा॑या॒न्धम्। अध॑र्माय॒ बधि॑रम्। सं॒ज्ञा॒नाय॑ स्मरका॒रीम्।  
प्र॒का॒मोद्या॑योप॒सद॑म्। आ॒शि॒क्षा॒यै प्र॒श्जि॒नम्। उ॒प॒शि॒क्षा॒या॑  
अभि॑प्र॒श्जि॒नम्। म॒र्यादा॑यै प्र॒श्ज॒विवा॑कम्॥६॥

ऋ॒त्यै स्ते॒नहृ॑दयम्। वैर॑ह॒त्याय॑ पि॒शुन॑म्। वि॒वि॒त्त्यै  
क्ष॒त्तार॑म्। औ॒प॒द्र॒ष्टाय॑ सङ्ग॒ही॒तार॑म्। ब॒ला॒या॒नुच॑रम्। भू॒म्ने  
परि॑ष्क॒न्दम्। प्रि॒याय॑ प्रि॒यवा॑दि॒नम्। अरि॑ष्ट्या अश्वसा॒दम्।  
मे॒धा॒य॑ वा॒सः प॒त्पू॒लीम्। प्र॒का॒माय॑ रजयि॒त्रीम्॥७॥

भा॒यै दा॑र्वाहा॒रम्। प्र॒भा॒या॑ आग्ने॒न्धम्। ना॒क॑स्य पृ॒ष्ठाया॑भि॒-  
षे॒त्तार॑म्। ब्र॒ध्नस्य॑ वि॒ष्टपा॑य॒ पात्र॑निर्णे॒गम्। दे॒व॒लो॒काय॑  
पे॒शि॒तार॑म्। म॒नु॒ष्य॒लो॒काय॑ प्र॒करि॑तारम्। स॒र्वेभ्यो॑ लो॒केभ्य॑  
उप॑से॒त्तार॑म्। अ॒व॒र्त्यै व॒धा॒योप॑मन्थि॒तार॑म्। सु॒व॒र्गाय॑ लो॒काय॑  
भा॒ग॒दु॒घम्। व॒र्षि॑ष्ठाय॒ ना॒काय॑ परि॒वे॒ष्टार॑म्॥८॥

अ॒र्मेभ्यो॑ ह॒स्ति॒पम्। ज॒वाया॑श्च॒पम्। पु॒ष्ट्यै गो॑पा॒लम्।  
तेज॑सेऽजपा॒लम्। वी॒र्या॑याविपा॒लम्। इ॒रा॒यै की॑नाशम्।  
की॒ला॒लाय॑ सु॒राका॑रम्। भ॒द्राय॑ गृह॒पम्। श्रेय॑से वि॒त्त॒धम्।  
अ॒ध्य॑क्षा॒यानु॑क्ष॒त्तार॑म्॥९॥

म॒न्यवे॑ऽयस्ता॒पम्। क्रो॒धा॒य॑ नि॒स॒रम्। शो॒का॒या॒भि॒स॒रम्।

उत्कूलविकूलाभ्यां त्रिस्थिनम्। योगाय योक्तारम्। क्षेमाय  
विमोक्तारम्। वपुषे मानस्कृतम्। शीलायाञ्जनीकारम्।  
निर्ऋत्यै कोशकारीम्। यमायासूम्॥१०॥

यम्यै यमसूम्। अथर्वभ्योऽवतोकाम्। संवत्सराय  
पर्यारिणीम्। परिवत्सरायाविजाताम्। इदवत्सरायाप-  
स्कद्वरीम्। इद्वत्सरायातीत्वरीम्। वत्सराय विजर्जराम्।  
संवत्सराय पलिक्रीम्। वनाय वनपम्। अन्यतोरण्याय  
दोवपम्॥११॥

सरोभ्यो धैवरम्। वेशन्ताभ्यो दाशम्। उपस्थावरीभ्यो  
बैन्दम्। नड्बुलाभ्यः शौष्कलम्। पार्याय कैवर्तम्। अवार्याय  
मार्गारम्। तीर्थेभ्य आन्दम्। विषमेभ्यो मैनालम्। स्वनेभ्यः  
पर्णकम्। गुहाभ्यः किरातम्। सानुभ्यो जम्भकम्। पर्वतेभ्यः  
किम्पूरुषम्॥१२॥

प्रतिश्रुत्काया ऋतुलम्। घोषाय भूषम्। अन्ताय  
बहुवादिनम्। अनन्ताय मूकम्। महसे वीणावादम्। क्रोशाय  
तूणवध्मम्। आक्रन्दाय दुन्दुभ्याघातम्। अवरस्पराय  
शङ्खध्मम्। ऋभुभ्योजिनसन्धायम्। साध्येभ्यश्चर्मणम्॥१३॥

बीभत्सायै पौल्कसम्। भूत्यै जागरणम्। अभूत्यै  
स्वपनम्। तुलायै वाणिजम्। वर्णाय हिरण्यकारम्।  
विश्वेभ्यो देवेभ्यः सिध्मलम्। पश्चाद्दोषाय ग्लावम्।  
ऋत्यै जनवादिनम्। व्यृद्ध्या अपगल्भम्। सशराय

प्रच्छिदम्॥१४॥

हसाय पु३श्चलूमा लभते। वीणावा॒दं ग॒णकं गी॒ताय॑।  
याद॑से शाबुल्याम्। न॒र्माय॑ भद्रवतीम्। तू॒णव॒ध्मं ग्रा॑म॒ण्यं  
पा॒णिस॒ङ्घातं॑ नृ॒त्ताय॑। मोदा॑यानुक्रोशकम्। आ॒न॒न्दाय॑  
तल॒वम्॥१५॥

अ॒क्षरा॒जाय॑ कि॒त॒वम्। कृ॒ताय॑ सभा॒विनम्॑। त्रेता॑या आदि॒-  
नव॑दर्शम्। द्वा॒प॒राय॑ ब॒हिः सद॑म्। कल॑ये सभा॒स्थाणु॑म्।  
दुष्कृ॒ताय॑ च॒रका॑चार्यम्। अध्व॑ने ब्रह्मचा॒रिणम्॑। पि॒शा॒चेभ्यः॑  
सैल॒गम्। पि॒पा॒सायै॑ गोव्य॒च्छम्। नि॒र॒ऋ॒त्यै गो॒घा॒तम्। क्षु॒धे  
गो॒वि॒क॒र्तम्। क्षु॒त्तृ॒ष्णाभ्यां॑ तम्। यो गां वि॒कृ॒न्त॒न्तं मा॒३सं  
भि॒क्ष॑माण उप॒तिष्ठ॑ते॥१६॥

भूम्यै॑ पी॒ठस॑र्पिणमा ल॒भते। अ॒ग्नये॑ऽ३सलम्। वा॒यवे॑  
चाण्डा॒लम्। अ॒न्त॒रि॒क्षाय॑ व॒३श॒न॒र्ति॒नम्॑। दि॒वे ख॑ल॒तिम्।  
सूर्या॑य ह॒र्य॒क्षम्। च॒न्द्रम॑से मि॒र्मि॒रम्। नक्ष॑त्रेभ्यः कि॒ला॒सम्॑।  
अ॒ह्ने शु॒क्लं पि॒ङ्ग॒लम्। रा॒त्रि॒यै कृ॒ष्णं पि॒ङ्गा॒क्षम्॥१७॥

वा॒चे पु॒रु॒ष॒मा ल॑भते। प्रा॒णम॑पा॒नं व्या॒नमु॑दा॒न३ सं॑मा॒नं  
तान् वा॒यवे॑। सूर्या॑य चक्षु॒रा ल॑भते। मन॑श्चन्द्रम॑से। दि॒ग्भ्यः  
श्रो॒त्रम्॑। प्र॒जाप॑तये॒ पुरु॑षम्॥१८॥

अथै॒तान॑रूपेभ्य॒ आल॑भते। अति॑ह॒स्व॒मति॑दीर्घम्।  
अति॑कृ॒श॒म॒त्य३स॑लम्। अति॑शु॒क्ल॒मति॑कृष्णम्। अति॑श्लक्ष्ण॒-  
मति॑लोमशम्। अति॑किरि॒ट॒मति॑दन्तुरम्। अति॑मि॒र्मि॒र॒मति॑-

मेमिषम्। आशायै जामिम्। प्रतीक्षायै कुमारीम्॥१९॥

ब्रह्मणे गीताय श्रमाय सन्धये नदीभ्यं उध्सादेभ्य ऋत्यै भाया अर्मेभ्यो मन्यवे युम्यै दशदश सरोभ्यो द्वादश  
प्रतिश्रुत्काये बीभृत्सायै दशदश हसाय सप्ताक्षराजाय त्रयोदश भूम्यै दश वाचे षड्य नवैकात्रविंशतिः॥१९॥

ब्रह्मणे युम्यै नवदश॥१९॥

ब्रह्मणे कुमारीम्॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके चतुर्थः  
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ पञ्चमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके पञ्चमः प्रपाठकः ॥

स॒त्यं प्र॑पद्ये। ऋ॒तं प्र॑पद्ये। अ॒मृतं॑ प्र॑पद्ये। प्र॒जाप॑तेः  
प्रि॒यां त॑नुव॒मना॑र्ता प्र॑पद्ये। इ॒दम॑हं प॑ञ्चद॒शेन॑ वज्रेण। द्विष॑न्तं  
भ्रातृ॑व्यम॒व क्रामा॑मि। योऽस्मान्द्वेष्टि॑। यं च॑ व॒यं द्विष्मः॑।  
भूर्भुवः॑ सु॒वः। हिम्॥१॥

सुत्यं दश॥२४॥

[१]

प्र वो॒ वाजा॑ अ॒भिद्य॑वः। ह॒विष्म॑न्तो घृ॒ताच्या॑। दे॒वाञ्जि॑गाति  
सु॒म्रयुः॑। अ॒ग्न आ॑याहि वी॒तये॑। गृ॒णानो॑ ह॒व्यदा॑तये। नि होता॑  
स॒त्सि ब॒र्हिषि॑। तं त्वा॑ स॒मिद्भि॑रङ्गिरः। घृ॒तेन॑ वर्धयामसि।  
बृ॒हच्छो॑चा यवि॒ष्ठ्या स नः॑ पृथुः श्र॒वाय्य॑म्॥२॥

अच्छा॑ दे॒व वि॒वास॑सि। बृ॒हद॑ग्ने सु॒वीर्य॑म्। ई॒डेन्यो॑  
नम॒स्यस्ति॑रः। तमा॑सि द॒र्शतः॑। स॒मग्नि॑रि॒ध्यते॑ वृषा॑। वृषो॑  
अ॒ग्निः स॒मिध्य॑ते। अ॒श्वो न॑ दे॒ववा॑हनः। तं ह॒विष्म॑न्त  
ई॒डते॑। वृष॑णं त्वा व॒यं वृष॑न्। वृषा॑णः स॒मिधी॑महि॥३॥

अ॒ग्ने दी॑द्यतं बृ॒हत्। अ॒ग्निं दू॑तं वृ॒णीम॑हे। होता॑रं  
वि॒श्ववे॑दसम्। अ॒स्य य॒ज्ञस्य॑ सु॒क्रतु॑म्। स॒मिध्य॑मानो अ॒ध्वरे॑।  
अ॒ग्निः पा॑व॒क ई॒ड्यः। शो॒चिष्के॑शस्तमी॒महे। स॒मिद्धो॑ अ॒ग्न  
आ॑हुत। दे॒वान् य॑क्षि स्व॒ध्वर॑। त्वं हि ह॒व्यवा॑डसि। आ  
जु॑होत दु॒वस्य॑त। अ॒ग्निं प्र॑य॒त्यध्व॑रे। वृ॒णीध्व॑ ह॒व्यवा॑हनम्।  
त्वं वरु॑ण उ॒त मि॒त्रो अ॒ग्ने। त्वां वर्ध॑न्ति म॒तिभि॑र्वसि॒ष्ठाः। त्वे

वसुं सुषण॒नानि॑ सन्तु। यू॒यं पा॑त स्व॒स्तिभिः॑ सदा॑ नः॥४॥

श्रुवायमिधोमह्यसिं सुत चं॥३॥ [२]

अ॒ग्ने म॒हा॑ अ॒सि ब्रा॒ह्मण॑ भार॒ता अ॒साव॒सौ॑। दे॒वेद्धो॑  
मन्वि॑द्धः। ऋषि॑ष्टुतो वि॒प्रा॒नुम॑दितः। क॒वि॒श॒स्तो ब्र॒ह्म॑स॒ शितो॑  
घृ॒ताह॑वनः। प्र॒णीर्य॑ज्ञाना॑म्। र॒थीर॑ध्व॒राणा॑म्। अ॒तूर्तो॑ होता॑।  
तू॒र्णिर्ह॑व्य॒वाट्। आ॒स्पात्रं॑ जुहू॒र्दे॒वाना॑म्॥५॥

च॒म॒सो दे॒व॒पा॒नः॑। अ॒रा॑ इ॒वाग्ने॑ ने॒मि॒र्दे॒वाः॑ स्त्वं  
प॒रि॒भूर॑सि। आ व॑ह दे॒वान् यज॑माना॒य। अ॒ग्निम॑ग्न॒ आव॑ह।  
सोम॑माव॑ह। अ॒ग्निमा॑व॑ह। प्र॒जाप॑ति॒माव॑ह। अ॒ग्नीषो॑मा॒वाव॑ह।  
इ॒न्द्रा॒ग्नी आ॑व॑ह। इ॒न्द्रमा॑व॑ह। म॒हेन्द्र॑माव॑ह। दे॒वाः अ॒ज्य॒पाः॑  
आ॑व॑ह। अ॒ग्निः हो॒त्राया॑ऽऽव॑ह। स्वं म॑हि॒मान्मा॑व॑ह। आ  
चा॑ग्ने दे॒वान् व॑ह। सु॒यजा॑ च यज॒ जात॑वेदः॥६॥

देवानामिन्द्रमा वह पद चं॥२॥ [३]

अ॒ग्निर्हो॒ता वे॒त्व॒ग्निः॑। हो॒त्रं वै॑त्तु प्रा॒वि॒त्रम्। स्मो व॒यम्।  
सा॒धु ते॑ यज॒मान॑ दे॒वता॑। घृ॒तव॑तीमध्व॒र्यो सु॒च॒मास्य॑स्व।  
दे॒वायु॑वं वि॒श्ववा॑राम्। ई॒डा॒म॒है दे॒वाः ई॒डे॒न्यान्। न॒म॒स्याम॑  
नम॑स्यान्। यजा॑म य॒ज्ञिया॑न्॥७॥

अग्निर्होता नवं॥१॥ [४]

स॒मिधो॑ अ॒ग्न आ॒ज्य॑स्य वि॒यन्तु॑। तनून॑पा॒द॒ग्न आ॒ज्य॑स्य  
वे॒तु। इ॒डो अ॑ग्न॒ आ॒ज्य॑स्य वि॒यन्तु॑। ब॒र॒हि॒र॒ग्न आ॒ज्य॑स्य  
वे॒तु। स्वा॒हाऽ॒ग्निम्। स्वा॒हा सो॑मम्। स्वा॒हाऽ॒ग्निम्। स्वा॒हा  
प्र॒जाप॑तिम्। स्वा॒हाऽ॒ग्नीषो॑मौ। स्वा॒हेन्द्रा॒ग्नी। स्वा॒हेन्द्र॑म्।

स्वाहा॑ महेन्द्रम्। स्वाहा॑ दे॒वाः आ॑ज्य॒पान्। स्वाहा॑ऽग्निः  
हो॒त्राञ्जु॑षा॒णाः। अ॒ग्न आ॑ज्यस्य वियन्तु॥८॥

इन्द्राग्नी पञ्च च॥१॥

[५]

अ॒ग्निर्वृ॑त्राणि॑ जङ्घनत्। द्र॒विण॑स्युर्विप॒न्यया॑। समि॑द्धः  
शु॒क्र आ॑हुतः। जु॒षा॒णो अ॒ग्निरा॑ज्यस्य वेतु। त्व॑ सो॒मासि॑  
सत्प॑तिः। त्व॑ राजो॒त वृ॑त्र॒हा। त्वं भ॒द्रो अ॑सि॒ क्रतुः॑।  
जु॒षा॒णः सोम॑ आ॒ज्यस्य॑ ह॒विषो॑ वेतु। अ॒ग्निः प्र॒त्नेन॑  
जन्म॑ना। शु॒म्भान॑स्त॒नुवु॑ः स्वा॒म्। क॒विर्वि॑प्रेण वावृ॒धे।  
जु॒षा॒णो अ॒ग्निरा॑ज्यस्य वेतु। सोम॑ गी॒र्भिष्वा॑ व॒यम्। व॒र्धया॑मो  
वचो॑विदः। सु॒मृ॒डी॒को न॒ आवि॑श। जु॒षा॒णः सोम॑ आ॒ज्यस्य॑  
ह॒विषो॑ वेतु॥९॥

स्वाः षट् च॥१॥

[६]

अ॒ग्निर्मूर्धा॑ दि॒वः क॒कुत्। पतिः॑ पृथि॒व्या अ॒यम्। अ॒पाः  
रेता॑सि जिन्वति। भुवो॑ य॒ज्ञस्य॑ रज॒सश्च॑ ने॒ता। यत्रा॑ नि॒युद्धिः  
सच॑से शि॒वाभिः॑। दि॒वि मूर्धा॑नं दधिषे सुव॒र्षाम्। जि॒ह्वा म॑ग्रे  
चकृ॑षे हव्य॒वाह॑म्। प्रजा॑पते न त्वदे॒तान्य॒न्यः। वि॒श्वा जा॑तानि  
परि॒ ता ब॑भूव। यत्का॑मास्ते जहु॒मस्तं॑ नो॒ अस्तु॥१०॥

व॒यः स्या॑म॒ पत॑यो रयी॒णाम्। स वै॑द पु॒त्रः पि॒तर॑ः स  
मा॒तर॑म्। स सू॒नुर्भु॑व॒त्स भु॑व॒त्पुन॑र्मघः। स द्या॒मौर्णो॑दन्तरि॒क्षः  
स सु॑वः। स वि॒श्वा भुवो॑ अभव॒त्स आ॑भवत्। अ॒ग्नीषो॑मा  
सवै॑दसा। सह॑ती वनत॒ङ्गिरः॑। सन्दे॑व॒त्रा ब॑भूवथुः। यु॒वमे॒तानि॑

दिवि रोचनानि। अग्निश्च सोम सक्रतू अधत्तम्॥११॥

युव॑ सिन्धू॑ र॒भि॒श॒स्तेर॒व॒द्यात्। अ॒ग्नी॒षो॒मा॒वमु॑श्चतं  
गृ॒भी॒ता॒न्। इन्द्रा॑ग्नी रोच॒ना दि॒वः। परि॑ वाजै॒षु भू॒षथः।  
तद्वा॑श्चेति॒ प्रवी॒र्य॒म॑। श॒ज॒थ॑द्वृ॒त्रमु॑त संनोति॒ वाज॒म॑। इन्द्रा॑  
यो अ॒ग्नी स॒हुरी॑ स॒पर्या॑त्। इ॒र॒ज्य॒न्ता वस॒व्य॑स्य भू॒रैः।  
स॒ह॒स्त॒मा स॒ह॒सा वाज॑यन्ता॑। ए॒न्द्र सान॑सि॒र॒यि॒म॑॥१२॥

स॒जित्वा॑न॒र॒ सदा॑स॒ह॒म॑। व॒र्षि॑ष्ठमू॒तये॑ भर। प्रस॑साहिषे  
पुरु॑हू॒त श॒त्रून्। ज्येष्ठ॑स्ते शु॒ष्म इ॒ह रा॒तिर॑स्तु। इन्द्रा॑ भ॒र  
दक्षि॑णेना॒ वसू॑नि। पतिः॑ सिन्धू॒नाम॑सि रे॒वती॑नाम्। म॒हा॑  
इन्द्रो॑ य ओज॑सा। प॒र्जन्यो॑ वृ॒ष्टि॒मा॑ इ॒व। स्तोमै॑र्व॒त्सस्य॑  
वावृ॑धे। म॒हा॑ इन्द्रो॑ नृ॒वदा॑च॒र्षणि॑प्राः॥१३॥

उ॒त द्वि॒ब॒र्हा अ॒मि॒नः स॒हो॒भिः। अ॒स्म॒द्रि॒य॒ग्वावृ॑धे  
वी॒र्या॑य। उ॒रुः पृ॒थुः सु॒कृतः॑ क॒र्तृभि॑र्भूत्। पि॒प्री॒हि दे॒वा॑  
उ॒शतो॑ य॒विष्ठ। वि॒द्वा॑ र॒क्ष॒तू र॒क्ष॒तु॒पते॑ यजे॒ह। ये दै॒व्या  
ऋ॒त्वि॒ज॒स्तेभि॑र॒ग्ने। त्व॑ हो॒तृ॒णाम॒स्याय॑जिष्ठः। अ॒ग्नि॑  
स्वि॒ष्ट॒कृत॑म॑। अ॒या॒ङ्गि॒र॒ग्नेः प्रि॒या धा॑मानि। अ॒या॒ट्त्सो॑म॒स्य  
प्रि॒या धा॑मानि॥१४॥

अ॒या॒ङ्ग्रेः प्रि॒या धा॑मानि। अ॒या॒द्वृ॒जाप॑तेः प्रि॒या धा॑मानि।  
अ॒या॒ङ्ग्री॒षोम॑योः प्रि॒या धा॑मानि। अ॒या॒ङ्गिन्द्रा॑ग्नि॒योः प्रि॒या  
धा॑मानि। अ॒या॒ङ्गिन्द्र॑स्य प्रि॒या धा॑मानि। अ॒या॒ण्महे॑न्द्र॒स्य  
प्रि॒या धा॑मानि। अ॒या॒ङ्गै॒वाना॑माज्य॒पाना॑ प्रि॒या धा॑मानि।



यक्षदग्नेर्होतुः प्रिया धामानि। यक्षत्स्वं महिमानम्।  
 आयजतामेज्या इषः। कृणोतु सो अध्वरा जातवेदाः।  
 जुषतां हविः। अग्ने यदद्य विशो अध्वरस्य होतः। पावक  
 शोचे वेष्ट्वं हि यज्वा। ऋता यंजासि महिना वियद्भूः।  
 हव्या वह यविष्ठ या ते अद्य॥१५॥

अस्त्वधत्तं रयिं चरषणिप्राः सोमस्य प्रिया धामानीषः षट्॥६॥ [७]

उपंहूतं रथन्तरं सह पृथिव्या। उपं मा रथन्तरं सह  
 पृथिव्या ह्वयताम्। उपंहूतं वामदेव्यं सहान्तरिक्षेण। उपं मा  
 वामदेव्यं सहान्तरिक्षेण ह्वयताम्। उपंहूतं बृहत्सह दिवा।  
 उपं मा बृहत्सह दिवा ह्वयताम्। उपंहूताः सप्त होत्राः। उपं  
 मा सप्त होत्रां ह्वयन्ताम्। उपंहूता धेनुः सहर्षभा। उपं मा  
 धेनुः सहर्षभा ह्वयताम्॥१६॥

उपंहूतो भक्षः सखा। उपं मा भक्षः सखा ह्वयताम्।  
 उपंहूतां(४)हो। इडोपंहूता। उपंहूतेडा। उपो अस्मां इडा  
 ह्वयताम्। इडोपंहूता। उपंहूतेडा। मानवी घृतपदी मैत्रावरुणी।  
 ब्रह्म देवकृतमुपंहूतम्॥१७॥

दैव्या अध्वर्यव उपंहूताः। उपंहूता मनुष्याः। य इमं  
 यज्ञमवान्। ये यज्ञपतिं वर्धन्। उपंहूते द्यावापृथिवी।  
 पूर्वजे ऋतावरी। देवी देवपुत्रे। उपंहूतोऽयं यजमानः।  
 उत्तरस्यान्देवयज्यायामुपंहूतः। भूयसि हविष्करणं उपंहूतः।  
 दिव्ये धामन्नुपंहूतः। इदं मे देवा हविर्जुषन्तामिति

तस्मिन्नुपहृतः। विश्वमस्य प्रियमुपहृतम्। विश्वस्य  
प्रियस्योपहृतस्योपहृतः॥१८॥

सहर्षभा ह्वयतामुपहृतं हविष्करणं उपहृतश्चत्वारि च॥३॥ [८]

देवं ब॒र्हिः। व॒सुवने॑ वसुधेयस्य वेतु। दे॒वो नरा॑शःसः।  
व॒सुवने॑ वसुधेयस्य वेतु। दे॒वो अ॒ग्निः स्वि॑ष्टकृत्। सु॒द्रवि॑णा  
म॒न्द्रः क॒विः। स॒त्यम॑न्मायजी होता। होतु॑र्होतुरायजीयान्।  
अग्ने॒ यान्दे॒वानया॑त्। या॑ अपि॑प्रेः। ये ते॑ हो॒त्रे अम॑त्सता।  
ता॑ सं॒स॒नुषी॑ हो॒त्रान्दे॒वङ्ग॑माम्। दि॒वि दे॒वेषु॑ य॒ज्ञमेर॑येमम्।  
स्वि॑ष्टकृच्चाग्ने होताऽभूः। व॒सुवने॑ वसुधेयस्य नमोवा॒के  
वीहि॑॥१९॥

अपिप्रेः पञ्च च॥१॥ [९]

इ॒दं द्या॑वापृथि॒वी भ॒द्रम॑भूत्। आ॒र्धं सू॒क्तवा॑कम्। उ॒त  
न॑मोवा॒कम्। ऋ॒ध्यास्म॑ सू॒क्तोच्य॑मग्ने। त्वं सू॒क्तवा॑गंसि।  
उप॑श्रितो दि॒वः पृ॑थि॒व्योः। ओम॑न्वती तेऽस्मिन् य॒ज्ञे य॑जमान  
द्या॑वापृथि॒वी स्ता॑म्। श॒ङ्गये॑ जी॒रदा॑न्। अत्र॑सू अ॒प्रवे॑दे।  
उ॒रुग॑व्यूती अ॒भयं॑ कृ॒तौ॥२०॥

वृ॒ष्टिद्या॑वा री॒त्यापा॑। श॒म्भुवौ॑ मयो॒भुवौ॑। ऊ॒र्जस्व॑ती च  
पय॑स्वती च। सू॒पच॑र॒णा च॑ स्वधिच॑र॒णा च॑। तयो॑रा॒विदि॑।  
अ॒ग्निरि॑दं ह॒विर॑जुषत। अ॒वीवृ॑धत् महो ज्यायोऽकृ॒त। सोम॑  
इ॒दं ह॒विर॑जुषत। अ॒वीवृ॑धत् महो ज्यायोऽकृ॒त। अ॒ग्निरि॑दं  
ह॒विर॑जुषत॥२१॥

अवी॑वृ॒धत् महो॑ ज्यायो॑ऽकृत। प्र॒जाप॑तिरि॒दः  
 ह॒विर॑जुषत। अवी॑वृ॒धत् महो॑ ज्यायो॑ऽकृत। अ॒ग्नीषो॑मा॒विदः  
 ह॒विर॑जुषेताम्। अवी॑वृ॒धेतां महो॑ ज्यायो॑ऽक्राताम्। इन्द्रा॑ग्नी  
 इ॒दः ह॒विर॑जुषेताम्। अवी॑वृ॒धेतां महो॑ ज्यायो॑ऽक्राताम्।  
 इन्द्र॑ इ॒दः ह॒विर॑जुषत। अवी॑वृ॒धत् महो॑ ज्यायो॑ऽकृत।  
 म॒हेन्द्र॑ इ॒दः ह॒विर॑जुषत॥२२॥

अवी॑वृ॒धत् महो॑ ज्यायो॑ऽकृत। दे॒वा आ॑ज्य॒पा  
 आ॒ज्यम॑जुषन्त। अवी॑वृ॒धन्त महो॑ ज्यायो॑ऽकृत।  
 अ॒ग्निर्हो॒त्रेणे॑दः ह॒विर॑जुषत। अवी॑वृ॒धत् महो॑ ज्यायो॑ऽकृत।  
 अ॒स्यामृ॑द्धो॒त्राया॑न्दे॒वङ्ग॑माया॑म्। आशा॑स्ते॒ऽयं यज॑मानो॒ऽसौ।  
 आयु॑रा शा॑स्ते। सु॒प्र॒जा॒स्त्वमा॑ शा॑स्ते। स॒जा॒त॒व॒न॒स्यामा॑  
 शा॑स्ते॥२३॥

उत्त॑रान्दे॒वय॑ज्यामा शा॑स्ते। भूयो॑ ह॒विष्क॑र॒णमा॑ शा॑स्ते।  
 दि॒व्यं धा॑मा शा॑स्ते। वि॒श्वं प्रि॒यमा॑ शा॑स्ते। यद॒नेन॑  
 ह॒विषा॑ऽऽशा॑स्ते। तद॑श्या॒त्तदृ॑ध्यात्। तद॑स्मै दे॒वा रा॑सन्ताम्।  
 तद॒ग्निर्दे॒वो दे॒वेभ्यो॑ व॒न॒ते। व॒यम॑ग्ने॒र्मानु॑षाः। इ॒ष्टं च॑ वी॒तं च॑।  
 उ॒भे च॑ नो॒ द्यावा॑पृ॒थि॒वी अ॑ह॒स॒स्पाता॑म्। इ॒ह ग॑ति॒र्वा॒मस्ये॑दं  
 च॑। नमो॑ दे॒वेभ्यः॑॥२४॥

अभ्यं कृतावकृताग्निदिः हविरजुषत महेन्द्र इदः हविरजुषत सजातवनस्यामा शास्ते वीतं च त्रीणि च॥५॥ [१०]

तच्छ्रुं॑ योरावृ॒णीम॑हे। गा॒तुं य॒ज्ञाय॑। गा॒तुं य॒ज्ञप॑तये। दै॒वी  
 स्व॒स्तिर॑स्तु नः। स्व॒स्तिर्मा॑नु॒षेभ्यः॑। ऊ॒र्ध्वं जि॑गातु भेष॒जम्।  
 शं नो॑ अस्तु द्वि॒पदे॑। शं चतु॑ष्पदे॥२५॥

तच्छं योरष्टौ॥१॥

[११]

आप्यायस्व सन्ते। इह त्वष्टारमग्रियं तन्नस्तुरीपम्।  
 देवानां पत्नीरुशतीरवन्तु नः। प्रावन्तु नस्तुजये वाजसातये।  
 याः पार्थिवासो या अपामपि व्रते। ता नो देवीः सुहवाः  
 शर्म यच्छत। उत गा वियन्तु देवपत्नीः। इन्द्राण्यग्राय्यश्विनी  
 राट्। आ रोदसी वरुणानी शृणोतु। वियन्तु देवीर्य  
 ऋतुर्जनीनाम्॥२६॥

अग्निर्होता गृहपतिः स राजा। विश्वा वेद जनिमा  
 जातवेदाः। देवानामुत यो मर्त्यानाम्। यजिष्ठः स प्र  
 यंजतामृतावा। वयमु त्वा गृहपते जनानाम्। अग्ने अकर्म  
 समिधा बृहन्तम्। अस्थूरि णो गार्हपत्यानि सन्तु। तिग्मेन  
 नस्तेजसा सः शिशाधि॥२७॥

जनीनामष्टौ च॥२॥

[१२]

उपहूतः रथन्तरः सह पृथिव्या। उप मा रथन्तरः सह  
 पृथिव्या ह्वयताम्। उपहूतं वामदेव्यः सहान्तरिक्षेण। उप मा  
 वामदेव्यः सहान्तरिक्षेण ह्वयताम्। उपहूतं बृहत्सह दिवा।  
 उप मा बृहत्सह दिवा ह्वयताम्। उपहूताः सप्त होत्राः। उप  
 मा सप्त होत्रा ह्वयन्ताम्। उपहूता धेनुः सहर्षभा। उप मा  
 धेनुः सहर्षभा ह्वयताम्॥२८॥

उपहूतो भक्षः सखा। उप मा भक्षः सखा ह्वयताम्।  
 उपहूतां(४)हो। इडोपहूता। उपहूतेडा। उपो अस्माः इडा

ह्वयताम्। इडोपंहूता। उपंहूतेडा। मा॒न॒वी घृ॒तप॑दी मै॒त्राव॑रुणी।  
ब्रह्म॑ दे॒वकृ॑तमु॒पहू॑तम्॥ २९॥

दै॒व्या॑ अध्व॒र्यव॑ उपंहू॒ताः। उपंहू॒ता म॑नु॒ष्याः।  
य इ॒मं य॒ज्ञम॑वा॒न्। ये य॒ज्ञप॑त्नीं॒ वर्धा॑न्। उपंहू॒ते  
द्या॒वापृ॑थि॒वी। पू॒र्वजे॑ ऋ॒ताव॑री। दे॒वी दे॒वपु॑त्रे। उपंहू॒तेयं  
यज॑माना। इ॒न्द्रा॒णीवा॑ऽविध॒वा। अदि॑तिरिव सु॒पुत्रा॑।  
उत्त॑रस्या॒न्देव॑य॒ज्याया॑मु॒पहू॑ता। भूय॑सि ह॒विष्क॑रण॒ उपंहू॑ता।  
दि॒व्ये धा॑म॒न्नुप॑हू॒ता। इ॒दं मे॑ दे॒वा ह॒विर्जु॑षन्ता॒मिति॑  
तस्मि॒न्नुप॑हू॒ता। वि॒श्वम॑स्याः प्रि॒यमु॑पंहू॒तम्। वि॒श्वस्य॑  
प्रि॒यस्यो॑पंहू॒तस्यो॑पंहू॒ता॥ ३०॥

सहर्षभा ह्वयतामुपंहूत\* सुपुत्रा षट्॥ ३॥

[१३]

सत्यं प्रवोऽग्ने महानग्निरहोतां समिधोऽग्निर्वृत्राण्यग्निर्मूर्धोपंहूतं देवं बरुहिरिदं द्यावापृथिवी तच्छुं योरा  
प्यायुस्वोपंहूतन्नयोदश॥ १३॥

सत्यं वयं स्याम वृष्टिद्यावा त्रिंशत्॥ ३०॥

सत्यमुपंहूता॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके पञ्चमः  
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ षष्ठमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके षष्ठः प्रपाठकः ॥

अ॒ञ्जन्ति॒ त्वाम॑ध्व॒रे दै॒वय॑न्तः। वन॑स्पते॒ मधु॑ना॒ दैव्ये॑न।  
यदूर्ध्व॑स्ति॒ष्ठाद्वि॑णेह॒ धत्ता॑त्। यद्वा॒ क्षयो॑ मा॒तुर॒स्या उ॒पस्थे॑।  
उच्छ्र॑यस्व वनस्पते। वर्ष्म॑न्पृथि॒व्या अधि॑। सुमि॑ती मी॒यमा॑नः।  
वर्चो॑धा य॒ज्ञवा॑हसे। समि॑द्धस्य॒ श्रय॑माणः पुरस्ता॑त्। ब्रह्म॑  
वन्वा॒नो अ॒जर॑ सु॒वीर॑म्॥१॥

आ॒रे अ॒स्मद॑मतिं॒ बाध॑मानः। उच्छ्र॑यस्व मह॒ते सौभ॑गाय।  
ऊ॒र्ध्व ऊ॒ षु ण॑ ऊ॒तये॑। ति॒ष्ठा दे॒वो न स॑विता। ऊ॒र्ध्वो वाज॑स्य  
सनि॑ता॒ यद॑ञ्जिभिः। वा॒घद्वि॑र्वि॒ह्याम॑हे। ऊ॒र्ध्वो नः॑ पा॒ह्य ह॑सो  
नि के॒तुना॑। विश्व॑ स॒मत्रि॑ण दह। कृ॒धी न॑ ऊ॒र्ध्वा च॒ रथा॑य  
जी॒वसे॑। वि॒दा दे॒वेषु॑ नो॒ दुवः॑॥२॥

जा॒तो जा॑यते सुदि॒नत्वे॑ अ॒ह्नाम्। स॒मर्य॑ आ वि॒दथे॑  
वर्ध॑मानः। पु॒नन्ति॒ धीरा॑ अप॒सो मनी॑षा। दे॒वया॑ विप्र॒ उदि॑यति  
वाच॑म्। युवा॑ सुवासाः परि॒वीत॒ आगा॑त्। स उ॒ श्रेया॑न्भवति  
जाय॑मानः। तं धीरा॑सः क॒वय॑ उन्नयन्ति। स्वा॒धियो॑  
मन॑सा दे॒वय॑न्तः। पृथु॑पाजा॒ अम॑र्त्यः। घृ॒तनि॑र्णि॒ख्स्वा॑हुतः।  
अ॒ग्रिर्य॑ज्ञस्य॒ हव्य॑वाद्। त॑ स॒बाधो॑ य॒तः सु॑चः। इ॒त्था  
धिया॑ य॒ज्ञव॑न्तः। आच॑क्रु॒ग्निमू॑तये॑। त्वं वरु॑ण उ॒त मि॒त्रो  
अ॒ग्ने। त्वां वर्ध॑न्ति म॒तिभि॑र्वि॒सि॒ष्ठाः। त्वे वसु॑ सुषण॒नानि॑  
सन्तु॑। यू॒यं पा॑त स्व॒स्तिभिः॑ सदा॑ नः॥३॥

सुवीरं द्रुवः स्वाहुतोऽष्टौ च॥३॥

[१]

होता यक्षदग्निः५ समिधा सुषमिधा समिद्धं नाभा  
पृथिव्याः संज्ञथे वामस्य। वर्ष्मन्दिव इडस्पदे वेत्वाऽऽ-  
ज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षत्तनूनपातमदितेर्गर्भं भुवनस्य  
गोपाम्। मध्वाद्य देवो देवेभ्यो देवयानान्पथो अनक्तु  
वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षन्नराशः५ सं नृशस्त्रं नृङ्ः  
प्रणेत्रम्। गोभिर्वपावान्स्याद्विरैः शक्तीवान्नथैः प्रथमया वा  
हिरण्यैश्चन्द्री वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षदग्निमिड  
ईडितो देवो देवाः५ आवक्षद्दूतो हव्यवाडमूरः। उपेमं  
यज्ञमुपेमां देवो देवहूतिमवतु वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं।  
होता यक्षद्वरुहिः सुष्टरीमोर्णम्रदा अस्मिन् यज्ञे वि च प्र च  
प्रथताः५ स्वासस्थं देवेभ्यः। एमेनदद्य वसवो रुद्रा आदित्याः  
सदन्तु प्रियमिन्द्रस्यास्तु वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं॥४॥

होता यक्षद्वरुः ऋष्याः कवृष्यो कौषधावनीरुदाताभीर्जिहतां  
विपक्षोभिः श्रयन्ताम्। सुप्रायणा अस्मिन् यज्ञे  
विश्रयन्तामृतावृधो वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं। होता  
यक्षदुषासानक्ता बृहती सुपेशासा नृङ्ः पतिभ्यो योनिं  
कृण्वाने। सः५ स्मयमाने इन्द्रेण देवैरेदं वरुहिः सीदतां  
वीतामाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षद्वैव्या होतांरा  
मन्द्रा पोतांरा कवी प्रचेतसा। स्विष्टमद्यान्यः करदिषा  
स्वभिगूर्तमन्य ऊर्जा सतवसेमं यज्ञं दिवि देवेषु धत्तां

वी॒तामा॑ज्य॒स्य॒ हो॒त॒र्य॒ज॑। हो॒ता य॑क्ष॒त्ति॒स्रो दे॒वीर॒पसा॑म॒पस्त॑मा  
 अ॒च्छि॑द्र॒मद्ये॑द॒मप॑स्त॒न्वता॑म्। दे॒वेभ्यो॑ दे॒वीर्दे॒वम॑पो  
 वि॒यन्त्वा॑ज्य॒स्य॒ हो॒त॒र्य॒ज॑। हो॒ता य॑क्ष॒त्त्वष्टा॑र॒मर्चि॑ष्टु॒मपा॑क॒ः  
 रेतो॑धां वि॒श्रव॑सं यशो॑धाम्। पु॒रुरूप॑म॒काम॑क॒र्शन॑ः  
 सु॒पोषः॑ पोषैः स्या॒थ्सु॒वीरो॑ वी॒रैर्वे॒त्वाऽऽज्य॑स्य॒ हो॒त॒र्य॒ज॑।  
 हो॒ता य॑क्ष॒द्वन॑स्पति॒मुपा॑व॒स्रक्ष॑द्धि॒यो जो॑ष्टार॒ः श॒शम॑न्नरः।  
 स्वदा॒थ्सव॑धि॒तिर्ऋ॒तुथा॑द्य दे॒वो दे॒वेभ्यो॑ ह॒व्यावा॑ङ्मे॒त्वाऽऽ-  
 ज्य॑स्य॒ हो॒त॒र्य॒ज॑। हो॒ता य॑क्ष॒दग्नि॑ः स्वाहा॑ऽऽज्य॑स्य॒ स्वाहा॑  
 मे॒दसः॑ स्वाहा॑ स्तो॒काना॑ः स्वाहा॑ स्वाहा॑कृ॒तीना॑ः स्वाहा॑  
 ह॒व्यसू॑क्तीनाम्। स्वाहा॑ दे॒वाः आ॑ज्य॒पान्थ॒स्वाहा॑ऽग्नि॑ः  
 हो॒त्राङ्गु॑षा॒णा अ॒ग्न आ॑ज्य॒स्य वि॑यन्तु हो॒त॒र्य॒ज॑॥५॥

प्रियमिन्द्रस्यास्तु वेत्वाऽऽज्यस्य होत॒र्य॒जं सु॒वीरो॑ वी॒रैर्वे॒त्वाऽऽज्य॑स्य होत॒र्य॒जं च॒त्वारि॑ च (अग्निन्तनूनपातन्नराशंसमग्निमिड  
 ईडितो ब॒र्हिर्दु॑र उ॒पासा॑न॒क्ता दे॒व्या तिस्र॑स्त्वष्टा॒रं व॑नस्पति॒मग्निम्। पञ्च वे॒त्वेको॑ वि॒यन्तु॑ द्वि॒र्वीता॑मे॒को वि॒यन्तु॑ द्वि॒र्वेत्वे॑को  
 वि॒यन्तु॑ हो॒त॒र्य॒ज॑॥॥२॥

[२]

समि॑द्धो अ॒द्य म॑नु॒षो दुरो॑णे। दे॒वो दे॒वान् य॑ज॒सि  
 जा॒तवे॑दः। आ च॒ वह॑ मि॒त्रम॑हश्चि॒कित्वा॑न्। त्वं दू॒तः  
 क॒विरे॑सि॒ प्रचे॑ताः। त॒नून॑पात्प॒थ ऋ॒तस्य॑ या॒नान्। म॒ध्वा  
 स॒मञ्ज॑न्थ॒स्वद॑या सु॒जिह्वा॑। म॒न्मा॑नि धी॒भिरू॒त य॒ज्ञमृ॑न्धन्।  
 दे॒वत्रा॑ च॒ कृणु॑ह्यध्व॒रं नः॑। न॒राश॑स॒स्य म॑हि॒मान॑मेषाम्।  
 उप॑ स्तोषाम॒ यज॑तस्य॒ यज्ञैः॑॥६॥

ते सु॒क्रत॑वः शुच॑यो धि॒यन्धाः॑। स्वद॑न्तु दे॒वा उ॒भया॑नि  
 ह॒व्या। आ॒जुह्वा॑न् ई॒ड्यो व॑न्द्यश्च। आया॑ह्य॒ग्ने व॑सु॒भिः  
 स॒जोषा॑ः। त्वं दे॒वाना॑म॒सि य॒ह्व हो॒ता। स ए॑नान् यक्षी॒षितो॑



य॒र्जी॒यान्। प्रा॒चीनं॑ ब॒रुहिः॑ प्र॒दिशा॑ पृथि॒व्याः। वस्तो॑र॒स्या  
वृ॒ज्यते॒ अग्रे॑ अह्ना॑म्। व्यु॑ प्रथ॒ते वि॒तरं॑ वरी॒यः। दे॒वेभ्यो॑  
अदि॑तये स्यो॒नम्॥ ७ ॥

व्यच॑स्वतीरुर्वि॒या वि॒श्रय॑न्ताम्। पति॑भ्यो न ज॒नयुः॑  
शु॒म्भमा॑नाः। दे॒वीर्द्वा॒रो बृ॒हती॑र्वि॒श्वमि॒न्वाः। दे॒वेभ्यो॑ भव॒थ  
सु॒प्राय॑णाः। आ॒सुष्व॑यन्ती य॒जते॒ उपा॑के। उ॒षासा॑नक्ता  
स॒दतां॑ नि यो॒नौ। दि॒व्ये योष॑णे बृ॒हती॑ सु॒रुक्मे। अधि॑  
श्रि॒यः शु॒क्रपि॑शं दधा॒ने। दै॒व्या हो॑ता॒रा प्रथ॑मा सु॒वाचा॑।  
मिमा॑ना य॒ज्ञं मनु॑षो य॒ज॒ध्ये॥ ८ ॥

प्र॒चोद॑यन्ता वि॒दथे॑षु का॒रू। प्रा॒चीनं॑ ज्योतिः॑ प्र॒दिशा॑  
दि॒शन्ता॑। आ नो॑ य॒ज्ञं भा॑र॒ती तू॒यमे॒तु। इडा॑ मनु॒ष्वदि॒ह  
चे॒तय॑न्ती। ति॒स्रो दे॒वीर्ब॒रुहि॑रेदः॑ स्यो॒नम्। सर॑स्वती॒ स्वप॑सः  
स॒दन्तु। य इ॒मे द्या॒वापृ॑थि॒वी ज॒नित्री॑। रू॒पैरपि॑ श॒द्भुवनानि॑  
वि॒श्वौ। तम॑द्य हो॒तरि॑षितो य॒र्जीयान्। दे॒वं त्वष्टा॑रमि॒ह य॑क्षि  
वि॒द्वान्॥ ९ ॥

उ॒पाव॑सृ॒ज॒त्मन्या॑ सम॒ञ्जन्। दे॒वानां॑ पाथं ऋ॒तुथा॑ ह॒वीःषि॑।  
व॒नस्प॑तिः श॒मिता॑ दे॒वो अ॒ग्निः। स्व॑दन्तु ह॒व्यं मधु॑ना घृ॒तेन॑।  
स॒द्यो जा॒तो व्य॑मिमीत य॒ज्ञम्। अ॒ग्निर्दे॒वाना॑म॒भवत्पु॑रोगाः।  
अ॒स्य हो॒तुः प्र॒दिश्य॑तस्य॒ वाचि॑। स्वाहा॑कृतः॑ ह॒विरे॑दन्तु  
दे॒वाः॥ १० ॥

अ॒ग्निर्होता॑ नो अ॒ध्वरे। वा॒जी सन्प॑रिणीयते। दे॒वो दे॒वेषु॑  
य॒ज्ञियः॑। परि॑त्रिवि॒ष्ट्यध्व॑रम्। यात्य॒ग्नी र॒थीरि॑व। आ दे॒वेषु॑  
प्रयो॑ दधत्। परि॑ वाज॒पतिः॑ क॒विः। अ॒ग्निर्ह॒व्यान्य॑क्रीत्।  
दध॒द्रत्नानि॑ दा॒शुषे॑॥११॥

अ॒ग्निर्होता॑ नो नव॑॥१॥ [४]

अजै॑द॒ग्निः। अस॑न॒द्वाज॒न्नि। दे॒वो दे॒वेभ्यो॑ ह॒व्यावा॑ट्।  
प्राञ्जो॑भिर्हिन्वा॒नः। धेना॑भिः कल्प॑मानः। य॒ज्ञस्यायुः॑ प्रति॒रन्।  
उप॑ प्रे॒ष्य होतः॑। ह॒व्या दे॒वेभ्यः॑॥१२॥

अजै॑द॒ष्टो॥१॥ [५]

दै॒व्याः श॑मि॒तार उ॒त म॑नु॒ष्या आर॑भध्वम्। उप॑नयत् मे॒ध्या  
दुरः॑। आ॒शासा॑ना मे॒धप॑तिभ्यां मे॒धम्। प्रा॒स्मा अ॒ग्निं भ॑रता।  
स्तृ॒णीत ब॑रु॒हिः। अन्वे॑नं मा॒ता म॑न्यताम्। अनु॑ पि॒ता। अनु॑  
भ्रा॒ता सग॑र्भ्यः। अनु॑ सखा॒ सयू॑थ्यः। उ॒दीची॑ना॒स्य प॒दो  
निध॑त्तात्॥१३॥

सूर्यं॑ चक्षु॑र्गमयतात्। वातं॑ प्रा॒णम॑न्वव॑सृजतात्। दि॒शः  
श्रोत्र॑म्। अ॒न्तरि॑क्षम॒सुम्। पृथि॒वी॑ शरी॑रम्। ए॒कधा॑ऽस्य  
त्वच॑माच्छ॒यतात्। पु॒रा नाभ्या॑ अपि॒शसो॑ व॒पामु॑त्खि॑दतात्।  
अ॒न्तरे॑वोष्माणं॑ वारयतात्। श्ये॒नम॑स्य॒ वक्षः॑ कृणुतात्।  
प्र॒शसो॑ बा॒हू॥१४॥

श॒ला दो॑षणी॑। क॒श्यपे॑वा॒सो॑। अ॒च्छि॑द्रे श्रोणी॑।  
क॒वषो॑रू स्ने॒कपर्णा॑ष्ठीव॒न्ता॑। षड्वि॑ंशति॒रस्य॑ वङ्क॑यः।

ता अनु॒ष्ठो॒च्याव॑यतात्। गात्रं॑ गात्रम॒स्यानू॑नं कृणुतात्।  
ऊ॒व॒ध्य॒गो॒हं॑ पा॒र्थि॒वं॑ खनतात्। अ॒स्ना र॒क्षः॑ स॒सृ॒जता॑त्।  
व॒नि॒ष्ठुम॑स्य॒ मा रा॑विष्ट॥१५॥

उरू॒कं म॑न्यमानाः। नेद्व॑स्तो॒के तन॑ये। रवि॑तारवच्छ॒मितारः॑।  
अ॒ग्नि॒गो श॑मी॒ध्वम्। सु॒श॒र्मि श॑मी॒ध्वम्। श॑मी॒ध्वम॑ग्निगो।  
अ॒ग्नि॒गु॒श्चापा॑पश्च। उ॒भौ दे॒वाना॑ꣳ श॒मि॒तारौ॑। तावि॑मं प॒शूꣳ  
श्र॑पयतां प्रवि॒द्वाꣳसौ॑। यथा॑यथाऽस्य॒ श्रप॑ण॒न्तथा॑तथा॥१६॥  
धृ॒ता॒द्वाहू॑ मा रा॑विष्ट॒ तथा॑तथा॥४॥ [६]

जुष॑स्व स॒प्रथ॑स्तमम्। वचो॑ दे॒वप्स॑रस्तमम्। ह॒व्या जु॒ह्वान॑  
आ॒सनि॑। इ॒मं नो॑ य॒ज्ञम॑मृतेषु धेहि। इ॒मा ह॒व्या जा॑तवेदो  
जुष॑स्व। स्तो॒काना॑मग्ने मेद॑सो घृ॒तस्य॑। हो॒तः प्रा॑शान प्रथ॒मो  
नि॒षद्य॑। घृ॒तव॑न्तः पावक ते। स्तो॒काः श्रो॑तन्ति मेद॑सः। स्वध॑र्मं  
दे॒ववी॑तये॥१७॥

श्रेष्ठ॑ नो धेहि वार्य॑म्। तुभ्य॑ꣳ स्तो॒का घृ॑तश्चुतः। अग्ने॑  
विप्रा॑य सन्त्य। ऋषिः॑ श्रेष्ठः॑ समि॑ध्यसे। य॒ज्ञस्य॑ प्रावि॒ता  
भ॑वा। तुभ्य॑ꣳ श्रो॒तन्त्य॑ग्निगो शचीवः। स्तो॒कासो॑ अग्ने मेद॑सो  
घृ॒तस्य॑। क॒वि॒श॒स्तो बृ॑ह॒ता भा॒नुना॑गाः। ह॒व्या जु॑षस्व मेधिर।  
ओजि॑ष्ठन्ते मध्य॒तो मेद॑ उद्ध॒तम्। प्र ते॑ व॒यं द॑दामहे। श्रो॒तन्ति  
ते व॑सो स्तो॒का अधि॑त्वचि। प्रति॒ तान्दे॑व॒शोवि॑हि॥१८॥

दे॒ववी॑तय॒ उद्ध॑त॒श्चोणि॑ च॥२॥

[७]

आवृ॑त्रहणा वृ॒त्रह॑भिः शु॒ष्मैः। इन्द्र॑ या॒तन्न॑मो॒भिर॑ग्ने अ॒र्वाक्।

युव॑ ५ राधो॑भिर॒कवे॑भिरिन्द्र। अ॒ग्ने अ॒स्मे भ॑वतमुत्त॒मेभिः॑। होता॑  
यक्षदिन्द्रा॒ग्नी। छा॒गस्य॑ व॒पाया॑ मेद॑सः। जुषेता॑ ५ ह॒विः।  
होत॑र्यज॑। वि॒ह्यख्य॑न्मन॑सा॒ वस्य॑ इच्छन्। इन्द्रा॑ग्नी ज्ञा॒स उ॒त  
वा॑ सजा॒तान्॥१९॥

नान्या॑ युव॒त्प्रम॑तिरस्ति॒ मह्य॑म्। स वा॑ धियं  
वाज॒यन्ती॑मतक्षम्। होता॑ यक्षदिन्द्रा॒ग्नी। पुरो॒डाश॑स्य  
जुषेता॑ ५ ह॒विः। होत॑र्यज॑। त्वामी॑डते अजि॒रं दू॒त्याय॑।  
ह॒विष्म॑न्तः स॒दमि॑न्मानु॑षासः। यस्य॑ दे॒वैरास॑दो ब॒र्हरि॑र॒ग्ने।  
अहा॑न्यस्मै सु॒दिना॑ भवन्तु। होता॑ यक्षद॒ग्निम्। पुरो॒डाश॑स्य  
जुषेता॑ ५ ह॒विः। होत॑र्यज॑॥२०॥

सजातानग्निन्द्रे च॥२॥

[८]

गी॒र्भिर्वि॒प्रः प्र॑म॒तिमि॒च्छमा॑नः। ईदृ॑ र॒यिं य॒शसं॑ पू॒र्वभा॑जम्।  
इन्द्रा॑ग्नी वृ॒त्रह॑णा सुव॒ज्रा। प्र णो॑ नव्ये॒भिस्तिर॑तं दे॒ष्णैः।  
माच्छे॑द्म र॒श्मीर॑ति॒ नाध॑मानाः। पि॒तृणा॑ ५ श॒क्तीरनु॑  
यच्छ॑मानाः। इन्द्रा॑ग्निभ्यां॒ कं वृष॑णो म॒दन्ति॑। ताह्य॑द्री  
धि॒षणा॑या उ॒पस्थे॑। अ॒ग्निः सु॑दी॒तिः सु॒दृशं॑ गृणन्तः।  
न॒मस्या॑म॒स्त्वेड्यं॑ जा॒तवे॑दः। त्वां दू॒तम॑र॒तिः ह॑व्य॒वाह॑म्।  
दे॒वा अ॑कृ॒ण्वन्न॑मृ॒तस्य॑ नाभि॑म्॥२१॥

जातवेदे द्वे च॥१॥

[९]

त्व॑ ५ ह्य॒ग्ने प्रथ॑मो म॒नोता॑। अ॒स्या धि॒यो अ॒भवो॑  
दस्म॒होता॑। त्व॑ ५ सीं वृष॒न्नकृ॑णोर्दुष्टरी॑तु। सहो॑ विश्व॑स्मै

सह॑से सह॑ध्यै। अधा॑ होता॒ न्य॑सीदो॒ यजी॑यान्। इ॒डस्प॑द  
इ॒षय॑त्रीड्युः सन्। तं त्वा॒ नरः॑ प्रथ॒मं दे॑व॒यन्तः॑। म॒हो रा॒ये  
चि॒तय॑न्तो॒ अनु॑गमन्। वृ॒तेव॑ यन्तं॒ बहु॑भिर्वस॒व्यैः। त्वे र॒यिं  
जा॑गृवा॒सो अनु॑गमन्॥२२॥

रुश॑न्तम॒ग्निं द॑र्श॒तं बृ॒हन्त॑म्। व॒पाव॑न्तं वि॒श्वहा॑  
दी॒दिवा॑सम्। प॒दं दे॒वस्य॑ नम॑सा वि॒यन्तः॑। श्र॒व॒स्यवः॑ श्र॒व  
आप॑न्नमृ॒क्तम्। नामा॑नि चि॒द्वधि॑रे य॒ज्ञिया॑नि। भ॒द्राया॑ ते  
रण॑यन्त॒ सन्दृ॑ष्टौ। त्वां वर्ध॑न्ति क्षि॒तयः॑ पृथि॒व्याम्। त्व॑  
राय॑ उ॒भया॑सो॒ जना॑नाम्। त्वं त्रा॒ता त॑रणे॒ चेत्यो॑ऽभूः। पि॒ता  
मा॒ता स॒दमि॑न्मानु॒षाणा॑म्॥२३॥

सप॑र्येण्यः स प्रि॒यो वि॒क्ष्व॑ग्निः। होता॑ म॒न्द्रो निष॑सादा  
यजी॑यान्। तं त्वा॒ वयं॑ दम॒ आ दी॑दिवा॒सम्। उप॑जु॒बाधो॑  
नम॑सा सदेम। तं त्वा॒ वय॑सु॒धियो॑ नव्य॑मग्ने। सु॒म्नाय॑व  
ई॒महे॑ दे॒व॒यन्तः॑। त्वं वि॒शो॑ अनयो॒ दी॒द्यानः॑। दि॒वो अ॑ग्ने बृ॒हता॑  
रो॒चने॑न। वि॒शां क॒विं वि॒श्व॑पति॒सु श॑श्व॒तीना॑म्। नि॒तोश॑नं वृष॒भं  
च॑र॒षणी॑नाम्॥२४॥

प्रेती॑षणि मि॒षय॑न्तं पाव॒कम्। राज॑न्तम॒ग्निं य॑ज॒तसु॑  
र॒यीणा॑म्। सो अ॑ग्र ई॒जे श॑श॒मे च॑ म॒र्तः। यस्त॑  
आ॒न॒ट्थ्स॒मिधा॑ ह॒व्यदा॑तिम्। य आहु॑तिं परि॒ वेदा॑ नमो॑भिः।  
वि॒श्वेत्स॒वामा॑ द॒धते॑ त्वो॒तः। अ॒स्मा उ॑ ते ते॒ महि॑ म॒हे वि॑धेम।  
नमो॑भिर॒ग्ने स॒मिधो॑त ह॒व्यैः। वेदी॑सूनो सह॒सो गी॑र्भिरु॒क्थैः।

आ ते भद्राया॑ सुम॒तौ य॑तेम॥२५॥

आ यस्त॒तन्थ॒ रोद॑सी॒ विभा॒सा। श्रवो॑भिश्च श्रव॒स्यस्त॑रुत्रः।  
बृह॒द्भिर्वा॒जैः स्थ॑विरेभि॒रस्मे। रेव॒द्भिर॒ग्ने वि॒तरं॑ वि भा॑हि।  
नृव॒द्वसो॑ सद॒मिद्वे॑ह्यस्मे। भूरि॑तो॒काय॒ तन॑याय प॒श्वः। पूर्वी॑रिषो  
बृह॒तीरा॒रे अ॑घाः। अ॒स्मे भ॒द्रा सौ॑श्रव॒सानि॑ सन्तु। पुरू॒ण्य॒ग्ने  
पुरु॒धा त्वा॒या। वसू॑नि राजन्व॒सुता॑ते अश्याम्। पुरू॒णि हि  
त्वे पु॑रुवार॒ सन्ति॑। अ॒ग्ने वसु॑ विध॒ते राज॑नि॒त्वे॥२६॥

जागृवा॑सो अनु॒गुम्मानु॑षाणाश्च॒रणी॑नां य॒तेमा॒श्यान्दे च॑॥५॥ [१०]

आभ॑रत॑ शिक्ष॒तं वज्र॑बाहू। अ॒स्मा॑ इन्द्रा॒ग्नी अव॑त॒ः  
शची॑भिः। इ॒मे नु॒ ते र॒श्मयः॑ सूर्य॒स्य। येभिः॑ सपि॒त्वं पि॒तरो॑  
न॒ आय॑न्। होता॑ यक्षदिन्द्रा॒ग्नी। छाग॑स्य ह॒विष॑ आ॒त्ताम॑द्य।  
म॒ध्यतो॑ मेद॒ उद्ध॑तम्। पुरा॑ द्वेषो॒भ्यः। पुरा॑ पौरु॒षेय्या॑ गृ॒भः।  
घस्ता॑न्नूनम्॥२७॥

घा॒से अ॑ज्राणां॒ यव॑सप्रथ॒मानाम्। सु॒मत्क्ष॑राणा॑ श॒तरु॑द्रि॒-  
याणाम्। अ॒ग्निष्वा॒त्तानां॑ पीवो॒पव॑सनानाम्। पा॒श्वतः॑ श्रो॒णितः॑  
शि॒ताम॑त उ॒त्साद॑तः। अ॒ङ्गाद॑ङ्गादव॒त्तानाम्। कर॑त ए॒वेन्द्रा॒ग्नी।  
जु॒षेता॑ ह॒विः। हो॒तर्य॑ज। दे॒वेभ्यो॑ वनस्प॒ते ह॒वी॑षि।  
हि॒रण्य॑पर्ण॒ प्र॒दिव॑स्ते अ॒र्थम्॥२८॥

प्र॒दक्षि॑णि॒द्रंश॑नया॒ नियू॑य। ऋ॒तस्य॑ वक्षि प॒थिभी॑  
रजि॑ष्ठैः। होता॑ यक्षद्वनस्पति॒मभि॑हि। पि॒ष्टत॑मया॒  
रभि॑ष्ठया र॒श॒नया॑धित। यत्रेन्द्रा॒ग्नि॒योश्छा॑गस्य ह॒विषः॑

प्रिया धामानि। यत्र वनस्पतेः प्रिया पाथांसि।  
 यत्र देवानामाज्यपानां प्रिया धामानि। यत्राग्नेर्होतुः  
 प्रिया धामानि। तत्रैतं प्रस्तुत्येवोपस्तुत्ये वोपावस्रक्षत्।  
 रभीयांसमिव कृत्वी॥२९॥

करदेवं देवो वनस्पतिः। जुषतां हविः। होतर्यजं।  
 पिप्रीहि देवाः उशतो यविष्ठ। विद्वां ऋतूँर्ऋतुपते यजेह।  
 ये दैव्या ऋत्विजस्तेभिरग्ने। त्वं होतृणामस्यायं जिष्ठः।  
 होता यक्षदग्निं स्विष्टकृतम्। अयाङ्गिरिन्द्राग्नियोश्छागस्य  
 हविषः प्रिया धामानि। अयाङ्वनस्पतेः प्रिया पाथांसि।  
 अयाङ्देवानामाज्यपानां प्रिया धामानि। यक्षदग्नेर्होतुः  
 प्रिया धामानि। यक्षत्स्वं महिमानम्। आयंजतामेज्या  
 इषः। कृणोतु सो अध्वरा जातवेदाः। जुषतां हविः।  
 होतर्यजं॥३०॥

नूनमर्थं कृत्वी पाथांसि सप्त च॥४॥ [११]

उपो ह यद्विदथं वाजिनो गूः। गीर्भिर्विप्राः  
 प्रमतिमिच्छमानाः। अर्वन्तो न काष्ठान्नक्षमाणाः।  
 इन्द्राग्नी जोहुवतो नरस्ते। वनस्पते रशनयाऽभिधाय।  
 पिष्टतमया वयुनानि विद्वान्। वहं देवत्रा दिधिषो  
 हवींषि। प्र चंदातारममृतेषु वोचः। अग्निं स्विष्टकृतम्।  
 अयाङ्गिरिन्द्राग्नियोश्छागस्य हविषः प्रिया धामानि॥३१॥

अयाङ्वनस्पतेः प्रिया पाथांसि। अयाङ्देवानामाज्यपानां

प्रिया धामानि। यक्षदग्नेर्होतुः प्रिया धामानि। यक्षत्स्वं  
महिमानम्। आयजतामेज्या इषः। कृणोतु सो अंध्वरा  
जातवेदाः। जुषतां हविः। अग्ने यदद्य विशो अंध्वरस्य  
होतः। पावक शोचे वेष्ट्वं हि यज्वा। ऋता यजासि महिना  
वियद्भूः। हव्या वह यविष्ठ या ते अद्य॥३२॥

धामानि भूरेकं च॥२॥

[१२]

देवं बर्हिः सुदेवं देवैः स्यात्सुवीरं वीरैर्वस्तोर्वृज्येतात्तोः  
प्रभ्रियेतात्यन्यात्राया बर्हिष्मतो मदेम वसुवने वसुधेयस्य  
वेतु यज। देवीद्वारं सङ्घाते विङ्कीर्यामञ्छिथिरा ध्रुवा देवहूतो  
वत्स ईमेनास्तरुण आमिमीयात्कुमारो वा नवजातो  
मैना अर्वा रेणुककाटः पृणग्वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु  
यज। देवी उषासानक्ताऽद्यास्मिन् यज्ञे प्रयत्यहेतामपि  
नूनं दैवीर्विशः प्रायासिष्टां सुप्रीते सुधिते वसुवने  
वसुधेयस्य वीतां यज। देवी जोष्ट्री वसुधिते ययोरन्या-  
ऽद्याद्वेषांसि युयवदान्यावक्षद्वसु वार्याणि यजमानाय  
वसुवने वसुधेयस्य वीतां यज। देवी ऊर्जाहुती  
इषमूर्जमन्यावक्षत्सग्धिः सर्पीतिमन्या नवेन पूर्वं  
दयमानाः स्याम पुराणेन नवं तामूर्जमूर्जाहुती ऊर्जयमाने  
अधातां वसुवने वसुधेयस्य वीतां यज। देवा दैव्या  
होतारा नेष्टारा पोतारा हुताघशंसावाभरद्वसू वसुवने



वसुधेयस्य वीतां यज। देवीस्तिस्त्रस्तिस्त्रो देवीरिडा  
 सरस्वती भारती द्यां भारत्यादित्यैरस्पृक्षत्सरस्वतीम्  
 रुद्रैर्यज्ञमावीदिहैवेडया वसुमत्या सधुमादं मदेम वसुवने  
 वसुधेयस्य वियन्तु यज। देवो नराशःसंस्त्रिशीर्षा  
 षडक्षः शतमिदेनःशितिपृष्ठा आदधति सहस्रमीं प्रवहन्ति  
 मित्रावरुणेदस्य होत्रमर्हतो बृहस्पतिः स्तोत्रमश्विना-  
 ऽऽध्वर्यवं वसुवने वसुधेयस्य वेतु यज। देवो  
 वनस्पतिर्वरुषप्रावा घृतनिर्णिग्दामग्रेणास्पृक्षदान्तरिक्षं  
 मध्येनाप्राः पृथिवीमुपरेणादःहीद्वसुवने वसुधेयस्य वेतु  
 यज। देवं बर्हिर्वारितीनां निधेधांसि प्रच्युतीनामप्र-  
 च्युतत्रिकामधरणं पुरुस्पाहं यशस्वदेना बर्हिषाऽन्या  
 बर्हीःष्यभि प्याम वसुवने वसुधेयस्य वेतु यज। देवो  
 अग्निः स्विष्टकृत्सुद्रविणा मन्द्रः कविः सत्यमन्माऽऽयजी  
 होता होतुर्होतुरायजीयानग्रे यान्देवानयाड्याः अपिप्रेर्ये  
 ते होत्रे अमथ्सत ताः संसनुषीः होत्रां देवङ्गमान्दिवि  
 देवेषु यज्ञमेरयेमः स्विष्टकृच्चाग्रे होताऽभूर्वसुवने वसुधेयस्य  
 नमोवाके वीहि यज॥ ३३॥

यजेकं च॥१॥

[१३]

देवं बर्हिः। वसुवने वसुधेयस्य वेतु। देवीद्वारः। वसुवने  
 वसुधेयस्य वियन्तु। देवी उषासानक्ता। वसुवने वसुधेयस्य  
 वीताम्। देवी जोष्टी। वसुवने वसुधेयस्य वीताम्। देवी

ऊर्जाहुती। वसुवने वसुधेयस्य वीताम्॥३४॥

देवा दैव्या होता॑रा। वसुवने वसुधेयस्य वीताम्।  
देवीस्तिस्त्रस्तिस्त्रो देवीः। वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु। देवो  
नराशंसः। वसुवने वसुधेयस्य वेतु। देवो वनस्पतिः।  
वसुवने वसुधेयस्य वेतु। देवं बरुहिर्वारितीनाम्। वसुवने  
वसुधेयस्य वेतु॥३५॥

देवो अग्निः स्विष्टकृत्। सुद्रविणा मन्द्रः कविः।  
सत्यमन्मायजी होता॑। होतुर्होतुरायजीयान्। अग्ने  
यान्देवानया॑ट्। या॑ अपिप्रेः। ये ते होत्रे अमंथसत। ता॑  
संसनुषी॑ होत्रान्देवङ्गमाम्। दिवि देवेषु यज्ञमेरयेमम्।  
स्विष्टकृच्चाग्ने होता॑ऽभूः। वसुवने वसुधेयस्य नमोवाके  
वीहि॑॥३६॥

वीतां वेत्वभूरेकं च॥३॥ [१४]

अग्निमद्य होता॑रमवृणीतायं यजमानः पचन्पुक्तीः  
पचन्पुरोडाशं बध्नन्निन्द्राग्निभ्यां छाग॑ सूपस्था अद्य  
देवो वनस्पति॑रभवदिन्द्राग्निभ्यां छागे॑नाघस्तान्तं मैदस्तः  
प्रतिपच॑ताग्रभीष्टामवीवृधेतां पुरोडाशे॑न त्वामद्यर्ष आर्षेय  
ऋषीणां नपादवृणीतायं यजमानो बहुभ्य आ सङ्गतेभ्य  
एष मे देवेषु वसु वार्या यक्ष्यत इति ता या देवा  
देव॑दानान्यदुस्तान्यस्मा आ च शास्वा च गुरस्वेषितश्च  
होत॑रसि भद्रवाच्याय प्रेषितो मानुषः सूक्तवाकाय सूक्ता

ब्रूहि॥३७॥

अ॒ग्निम॒द्यैकम्॑॥१॥

[१५]

अ॒ञ्जन्ति॑ होता॑ यक्ष॒त्समि॑द्धो अ॒द्याग्नि॑रज्जु॒द्वैव्यां॑ जु॒पस्वा वृ॒त्रह॑णा गी॒र्भिस्त्व॑ ह्याभ॑रतमु॒पौह॑ यद्दे॒वं ब॒र्हिः सु॒दे॒वं दे॒वं  
ब॒र्हि॒रग्नि॑म॒द्य पञ्च॑दश॥१५॥

अ॒ञ्जन्त्य॒ग्नि॒रहो॑ता॑ नो गी॒र्भिरु॑पौ हु यद्वि॒दथ॑ वा॒जिनः॑ स॒सत्रि॑शत्॥३७॥

अ॒ञ्जन्ति॑ सू॒क्ताब्रू॑हि॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके षष्ठः  
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥सप्तमः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके सप्तमः प्रपाठकः॥

सर्वान् वा ए॒षोऽग्नौ॑ कामा॒न्प्रवेश॑यति। योऽ॒ग्नीन॑न्वा॒धाय॑  
व्र॒तमु॑पैति। स॒यद॑नि॒ष्ट्वा प्र॑या॒यात्। अ॒काम॑प्री॒ता ए॒नं कामा॑  
ना॒नुप्र॑या॒युः। अ॒तेजा॑ अ॒वीर्यः॑ स्यात्। स जु॑हु॒यात्। तु॒भ्यं ता॑  
अ॒ङ्गिर॑स्तम। वि॒श्वाः सु॑क्षि॒तयः॑ पृथ॑क्। अ॒ग्ने कामा॑य॒ येमि॑र॒  
इति॑। कामा॑ने॒वास्मि॑न्दधाति॥१॥

काम॑प्री॒ता ए॒नं कामा॑ अनु प्रया॑न्ति। ते॒ज॒स्वी  
वी॒र्या॑वान्भवति। स॒न्तति॑र्वा ए॒षा य॒ज्ञस्य॑। योऽ॒ग्नीन॑न्वा॒धाय॑  
व्र॒तमु॑पैति। स यदु॒द्वाय॑ति। वि॒च्छि॑त्तिरे॒वास्य॑ सा। तं  
प्रा॒ञ्चमु॑द्धृत्य। म॒न॒सोप॑तिष्ठेत्। म॒नो वै प्र॒जाप॑तिः। प्रा॒जाप॑त्यो  
य॒ज्ञः॥२॥

म॒न॒सैव॑ य॒ज्ञः सं त॑नोति। भूरि॒त्याह॑। भू॒तो वै प्र॒जा-  
प॑तिः। भू॒तिमे॒वोपै॑ति। वि वा ए॒ष इ॒न्द्रि॒येण॑ वी॒र्ये॑ण॒र्ध्यते॑।  
यस्याऽऽहि॑ता॒ग्नेर॒ग्निर॑प॒क्षाय॑ति। याव॑च्छ॒र्म्यया॑ प्रवि॒ध्यै॑त्। यदि  
ताव॑दप॒क्षायै॑त्। त॑ सम्भ॑रेत्। इ॒दं त॒ एकं॑ प॒र उ॒ त॒  
एक॑म्॥३॥

तृतीये॒न ज्योति॑षा संवि॑शस्व। सं॒वेश॑नस्त॒नुवै॑ चारु॑रेधि।  
प्रि॒ये दे॒वानां॑ प॒रमे॑ ज॒नित्र॑ इति॑। ब्रह्म॑णै॒वैन॑ सम्भ॑रति।  
सैव त॒तः प्राय॑श्चित्तिः। यदि॑ प॒रस्त॑राम॑प॒क्षायै॑त्।  
अ॒नुप्र॑यायाव॑स्येत्। सो ए॒व त॒तः प्राय॑श्चित्तिः। ओष॑धी॒र्वा

ए॒तस्य॑ प॒शून्पयः॑ प्रवि॑शति। यस्य॑ ह॒विषे॑ व॒ध्सा अ॒पाकृ॑ता॒  
धय॑न्ति॥ ४॥

तान् यदु॒ह्यात्। या॒तया॑न्ना ह॒विषा॑ यजेत। यन्न दु॒ह्यात्।  
य॒ज्ञप॒रुरन्तरि॑यात्। वा॒यव्या॑ यवा॒गूं निर्व॑पेत्। वा॒युर्वै पय॑सः  
प्रदा॑पयिता। स ए॒वास्मै॑ पयः॑ प्रदा॑पयति। पयो॒ वा ओष॑धयः।  
पयः॑ पयः॑। पय॑सै॒वास्मै॑ पयो॒ऽव॑ रुन्धे॥ ५॥

अथोत्तर॑स्मै ह॒विषे॑ व॒ध्सान॒पाकु॑र्यात्। सैव ततः॑  
प्राय॑श्चित्तिः। अ॒न्यत॒रान् वा ए॒ष दे॒वान्भा॑ग॒धेये॑न॒ व्य॑र्धयति।  
ये यज॑मानस्य सा॒यं गृ॒हमा॒ गच्छ॑न्ति। यस्य॑ सा॒यं दु॒ग्धं  
ह॒विरा॑र्तिमा॒र्च्छति॑। इन्द्रा॑य व्री॒हीन्नि॒रुप्यो॑प॒ वसे॑त्। पयो॒ वा  
ओष॑धयः। पय॑ ए॒वाऽऽर॑भ्य॒ गृही॒त्वोप॑ वसति। यत्प्रा॒तः  
स्यात्। तच्छृ॑तं कु॒र्यात्॥ ६॥

अथे॒तर ऐ॒न्द्रः पु॑रो॒डाशः॑ स्यात्। इ॒न्द्रि॒ये ए॒वास्मै॑ स॒मीची॑  
दधा॑ति। पयो॒ वा ओष॑धयः। पयः॑ पयः॑। पय॑सै॒वास्मै॑ पयो॒  
ऽव॑ रुन्धे। अथोत्तर॑स्मै ह॒विषे॑ व॒ध्सान॒पाकु॑र्यात्। सैव ततः॑  
प्राय॑श्चित्तिः। उ॒भया॒न् वा ए॒ष दे॒वान्भा॑ग॒धेये॑न॒ व्य॑र्धयति। ये  
यज॑मानस्य सा॒यं च॑ प्रा॒तश्च॑ गृ॒हमा॒ गच्छ॑न्ति। यस्यो॒भयं  
ह॒विरा॑र्तिमा॒र्च्छति॑॥ ७॥

ऐ॒न्द्रं प॒ञ्चश॑रावमो॒दनं॑ निर्व॑पेत्। अ॒ग्निं दे॒वता॑नां प्रथ॒मं  
य॑जेत्। अ॒ग्निमु॑खा ए॒व दे॒वताः॑ प्रीणा॑ति। अ॒ग्निं वा अ॒न्व॒न्या

देवताः। इन्द्रमन्वन्त्याः। ता एवोभयीः प्रीणाति। पयो वा ओषधयः। पयः पयः। पयसैवास्मै पयोऽव रुन्धे। अथोत्तरस्मै हविषे वत्सानपाकुर्यात्॥८॥

सैव ततः प्रायश्चित्तिः। अर्धो वा एतस्य यज्ञस्य मीयते। यस्य ब्रत्येऽहन्पत्यनालम्भुका भवति। तामपरुध्यं यजेत। सर्वेणैव यज्ञेन यजते। तामिद्वोपं ह्वयेत। अमूहमस्मि। सा त्वम्। द्यौरहम्। पृथिवी त्वम्। सामाहम्। ऋत्नम्। तावेहि सम्भवाव। सह रेतो दधावहै। पुंसे पुत्राय वेत्तवै। रायस्पोषाय सुप्रजास्त्वाय सुवीर्यायेति। अर्ध एवैनामुप ह्वयते। सैव ततः प्रायश्चित्तिः॥९॥

वधाति यज्ञ उत एकन्धयन्ति रुन्धे कुर्यादाच्छत्यपाकुर्यात्पृथिवी त्वमष्टौ च (सर्वान् वि वै यदि परस्तरामोषधीरन्यतरानुभयानर्धो वै)॥९॥

[१]

यद्विष्यण्णेन जुहुयात्। अप्रजा अपशुर्यजमानः स्यात्। यदनायतने निनयेत्। अनायतनः स्यात्। प्राजापत्ययर्चा वल्मीकवपायामव नयेत्। प्राजापत्यो वै वल्मीकः। यज्ञः प्रजापतिः। प्रजापतावेव यज्ञं प्रतिष्ठापयति। भूरित्याह। भूतो वै प्रजापतिः॥१०॥

भूतिमेवोपैति। तत्कृत्वा। अन्यां दुग्ध्वा पुनर्होतव्यम्। सैव ततः प्रायश्चित्तिः। यत्कीटावपन्नेन जुहुयात्। अप्रजा अपशुर्यजमानः स्यात्। यदनायतने निनयेत्। अनायतनः स्यात्। मध्यमेन पर्णेन द्यावापृथिव्ययर्चाऽन्तः परिधि निनयेत्। द्यावापृथिव्योरेवैन्प्रतिष्ठापयति॥११॥

तत्कृत्वा। अ॒न्यां दु॒ग्ध्वा पुन॑र्होत॒व्यम्। सैव ततः  
प्रायश्चि॑त्तिः। यदव॑वृष्टेन जुहुयात्। अप॑रूपमस्याऽऽत्म॑ञ्जायेत।  
कि॒लासो वा॒स्यादर्श॑सो वा॑। यत्प्र॒त्येयात्। य॒ज्ञं विच्छि॑न्ध्यात्।  
स जु॑हुयात्। मि॒त्रो ज॒नो॑न्कल्पयति प्रजा॒नन्॥१२॥

मि॒त्रो दा॑धार पृथि॒वीमु॒त द्याम्। मि॒त्रः कृ॑ष्टीरनि॑मिषाऽभि  
च॑ष्टे। स॒त्याय॑ ह॒व्यं घृ॒तव॑ञ्जुहोतेति। मि॒त्रेणै॒वै॒न॑त्कल्पयति।  
तत्कृत्वा। अ॒न्यां दु॒ग्ध्वा पुन॑र्होत॒व्यम्। सैव ततः प्रायश्चि॑त्तिः।  
यत्पूर्व॑स्या॒माहु॑त्या॒ हु॒ताया॒मुत्त॑राऽऽहु॑तिः स्क॒न्दे॑त्। द्वि॒पाद्भिः  
प॒शुभि॑र्यज॒मानो॒ व्य॑ध्येत। यदु॒त्तर॑याऽभि जु॑हुयात्॥१३॥

चतु॑ष्पाद्भिः प॒शुभि॑र्यज॒मानो॒ व्य॑ध्येत। यत्र वे॒त्थं  
वन॑स्पते दे॒वानां॒ गुह्या॒ नामा॑नि। तत्र॑ ह॒व्यानि॑ गाम॒येति॑  
वान॑स्पत्यय॒र्चा स॒मिध॑मा॒धाय॑। तूष्णीमे॒व पुन॑र्जुहुयात्।  
वन॑स्पति॒नैव य॒ज्ञस्या॒र्ता चाना॑र्ता चाऽऽहु॑ती॒ वि दा॑धार।  
तत्कृत्वा। अ॒न्यां दु॒ग्ध्वा पुन॑र्होत॒व्यम्। सैव ततः प्रायश्चि॑त्तिः।  
यत्पु॒रा प्र॑या॒जेभ्यः॒ प्राड॑ङ्गा॒रः स्क॒न्दे॑त्। अ॒ध्व॒र्यवे॑  
च॒ यज॑मानाय॒ चाक॑ः स्यात्॥१४॥

यद्दक्षि॑णा। ब्र॒ह्मणे॑ च॒ यज॑मानाय॒ चाक॑ः स्यात्।  
यत्प्र॒त्यक्। हो॒त्रे च॒ पत्न्यै॑ च॒ यज॑मानाय॒ चाक॑ः  
स्यात्। यदु॒दङ्घ्रि॑। अ॒ग्नीधे॑ च॒ प॒शुभ्य॑श्च॒ यज॑मानाय॒ चाक॑ः  
स्यात्। यद॑भिजुहुयात्। रु॒द्रो॑ऽस्य प॒शून्धा॑तुकः स्यात्।

यन्नाभिं जुहुयात्। अशान्तः प्रहियेत॥१५॥

सुवस्य बुध्रेनाभिनिदध्यात्। मा तमो मा यज्ञस्तमन्मा  
यजमानस्तमत्। नमस्ते अस्त्वायते। नमो रुद्र परायते।  
नमो यत्र निषीदसि। अमुं मा हिंसीरमुं मा हिंसीरिति  
येन स्कन्देत्। तं प्रहरेत्। सहस्रं शृङ्गो वृषभो जातवेदाः।  
स्तोमं पृष्ठो घृतवान्त्सुप्रतीकः। मा नो हासीन्मेत्थितो नेत्त्वा  
जहाम। गोपोषं नो वीरपोषं च यच्छेति। ब्रह्मणैवेनं प्र हरति।  
सैव ततः प्रायश्चित्तिः॥१६॥

वै प्रजापतिः स्थापयति प्रजान्नाभिं जुहुयाध्याद्वियेत जहाम त्रीणि च (यद्विष्यन्नेन प्राजापत्यया यत्कीटा मध्यमेन  
यदववृष्टेन यत्पूर्वस्यां यत्पुरा प्रयाजेभ्यः प्राङ्ङारो यदक्षिणा यत्प्रत्यग्यददङ्गः॥)॥७॥ [२]

वि वा एष इन्द्रियेण वीर्येण ध्यते। यस्याऽऽहिताग्ने-  
रग्निर्मध्यमानो न जायते। यत्रान्यं पश्येत्। तत आहृत्य  
होतव्यम्। अग्नावेवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति। यद्यन्यत्र  
विन्देत्। अजायां होतव्यम्। आग्नेयी वा एषा। यदजा।  
अग्नावेवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति॥१७॥

अजस्य तु नाश्जीयात्। यदजस्याश्जीयात्।  
यामेवाग्नावाहुतिं जुहुयात्। तामद्यात्। तस्मादजस्य नाश्यम्।  
यद्यजान्न विन्देत्। ब्राह्मणस्य दक्षिणे हस्ते होतव्यम्। एष  
वा अग्निर्वैश्वानरः। यद्ब्राह्मणः। अग्नावेवास्याग्निहोत्रं हुतं  
भवति॥१८॥

ब्राह्मणं तु वसत्यै नाप रुन्ध्यात्। यद्ब्राह्मणं वसत्या



अ॒परु॒न्ध्यात्। यस्मि॑न्ने॒वाग्ना॒वाहु॑तिं जुहु॒यात्। तं भा॒ग॒धेये॑न  
व्य॑र्धयेत्। तस्मा॑द्ब्राह्म॒णो व॑स॒त्यै ना॒परु॒ध्यः। यदि॑  
ब्राह्म॑णं न वि॒न्देत्। द॒र्भस्त॒म्बे हो॑त॒व्यम्। अ॒ग्नि॒वान् वै  
द॒र्भस्त॒म्बः। अ॒ग्नावे॒वास्या॑ग्नि॒होत्र॑ꣳ हु॒तं भ॑वति। द॒र्भाꣳस्तु  
नाध्या॑सीत॥१९॥

यद्द॒र्भान्ध्या॑सीत। या॒मेवा॒ग्नावा॑हु॒तिं जुहु॒यात्।  
ताम॑ध्या॑सीत। तस्मा॑द्द॒र्भा नाध्या॑सित॒व्याः। यदि॑ द॒र्भान्न  
वि॒न्देत्। अ॒प्सु हो॑त॒व्यम्। आपो॑ वै सर्वा॑ दे॒वताः।  
दे॒वता॑स्वे॒वास्या॑ग्नि॒होत्र॑ꣳ हु॒तं भ॑वति। आप॒स्तु न परि॑चक्षीत।  
यदा॑पः परि॒चक्षी॑त॥२०॥

या॒मेवा॒पस्वा॑हु॒तिं जुहु॒यात्। तां परि॑चक्षीत। तस्मा॑दापो  
न परि॑चक्ष्याः। मे॒ध्या च॒ वा ए॒तस्या॑मे॒ध्या च॑ त॒नुवौ सꣳ  
सृ॑ज्येते। यस्याऽऽहि॑ताग्नेर॒न्यैर॒ग्निभि॑र॒ग्नयः सꣳसृ॑ज्यन्ते।  
अ॒ग्नये॒ विवि॑चये पु॒रोडा॑शम॒ष्टाक॑पालं निर्व॑पेत्। मे॒ध्या  
चै॒वास्या॑मे॒ध्यां च॑ त॒नुवौ व्या॑वर्तयति। अ॒ग्नये॑ व्र॒तप॑तये  
पु॒रोडा॑शम॒ष्टाक॑पालं निर्व॑पेत्। अ॒ग्निमे॒व व्र॑तप॑तिꣳ स्वेन  
भा॒ग॒धेये॑नोप॑ धावति। स ए॒वैनं॑ व्र॒तमा॑ ल॒म्भय॑ति॥२१॥

गर्भ॑ꣳ स्र॒वंन्त॑म॒गद॑म॒कः। अ॒ग्निरि॒न्द्रस्त्व॑ष्टा बृ॒हस्प॑तिः।  
पृ॒थिव्या॑मव॑ चु॒श्चोतै॑तत्। नाभि॑प्राप्नो॑ति निर्ऋ॒तिं परा॑चैः।  
रेतो॑ वा ए॒तद्वा॒जिन॑माहि॑ताग्नेः। यद॑ग्नि॒होत्र॑म्। तद्य॑त्स्र॒वैत्।

रेतोऽस्य वाजिनं स्रवेत्। गर्भं स्रवन्तमगदमकरित्याह।  
रेतं एवास्मिन्वाजिनं दधाति॥२२॥

अग्निरित्याह। अग्निर्वै रेतोधाः। रेतं एव तद्वधाति।  
इन्द्र इत्याह। इन्द्रियमेवास्मिन्दधाति। त्वष्टेत्याह। त्वष्टा  
वै पशूनां मिथुनानां रूपकृत्। रूपमेव पशुषु दधाति।  
बृहस्पतिरित्याह। ब्रह्म वै देवानां बृहस्पतिः। ब्रह्मणैवास्मै  
प्रजाः प्र जनयति। पृथिव्यामव चुश्चोतैतदित्याह।  
अस्यामेवैनत्प्रतिष्ठापयति। नाभिप्राप्नोति निर्ऋतिं  
पराचैरित्याह। रक्षंसामपंहत्यै॥२३॥

अजाऽग्रावेवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति भवत्यासीत् परिचर्क्षीत् लम्भयति दधाति देवानां बृहस्पतिः पञ्च च (वि वे  
यद्यन्यमजायां ब्राह्मणस्य दर्भस्तन्वेऽपसु हंतव्यम्)॥७॥

[३]

याः पुरस्तात्प्रस्रवन्ति। उपरिष्ठाथ्सर्वतश्च याः। तामी  
रश्मिपवित्राभिः। श्रद्धां यज्ञमा रभे। देवां गातुविदः।  
गातुं यज्ञाय विन्दत। मनसस्पतिना देवेन। वाताद्यज्ञः प्र  
युज्यताम्। तृतीयस्यै दिवः। गायत्रिया सोम आभृतः॥२४॥

सोमपीथाय सन्नयितुम्। वक्त्रं लमन्तरमा ददे। आपो देवीः  
शुद्धाः स्थे। इमा पात्राणि शुन्धत। उपातङ्गाय देवानाम्।  
पर्णवल्कमुत शुन्धत। पयो गृहेषु पयो अग्नियासु। पयो  
वथ्सेषु पय इन्द्राय हविषे धियस्व। गायत्री पर्णवल्केन।  
पयः सोमं करोत्विमम्॥२५॥

अग्निं गृह्णामि सुरथं यो मयोभूः। य उद्यन्तमारोहति  
सूर्यमहै। आदित्यं ज्योतिषां ज्योतिरुत्तमम्। श्वो यज्ञाय

रमतां देवताभ्यः। वसून्नुद्रानादित्यान्। इन्द्रेण सह देवताः।  
ताः पूर्वः परि गृह्णामि। स्व आयतने मनीषया। इमामूर्जं  
पञ्चदशीं ये प्रविष्टाः। तान्देवान्परि गृह्णामि पूर्वः॥२६॥

अग्निर्हव्यवाडिह ताना वहतु। पौर्णमासं हविरिदमेषां  
मयि। आमावास्यं हविरिदमेषां मयि। अन्तराऽग्नी पशवः।  
देवसंसदमा गमन्। तान्पूर्वः परि गृह्णामि। स्व आयतने  
मनीषया। इह प्रजा विश्वरूपा रमन्ताम्। अग्निं गृहपतिमभि  
संवसानाः। ताः पूर्वः परि गृह्णामि॥२७॥

स्व आयतने मनीषया। इह पशवो विश्वरूपा रमन्ताम्।  
अग्निं गृहपतिमभि संवसानाः। तान्पूर्वः परि गृह्णामि। स्व  
आयतने मनीषया। अयं पितृणामग्निः। अवाङ्मुखा पितृभ्य  
आ। तं पूर्वः परि गृह्णामि। अविषन्नः पितुं करतु। अजस्रं  
त्वा संभापालाः॥२८॥

विजयभागं समिन्धताम्। अग्ने दीदाय मे सभ्य।  
विजित्यै शरदः शतम्। अन्नमावसथीयम्। अभि हराणि  
शरदः शतम्। आवसथे श्रियं मन्त्रम्। अर्हिर्बुध्नियो नि  
यच्छतु। इदमहमग्निज्येष्ठेभ्यः। वसुभ्यो यज्ञं प्रब्रवीमि।  
इदमहमिन्द्रज्येष्ठेभ्यः॥२९॥

रुद्रेभ्यो यज्ञं प्र ब्रवीमि। इदमहं वरुणज्येष्ठेभ्यः।  
आदित्येभ्यो यज्ञं प्र ब्रवीमि। पयस्वतीरोषधयः।  
पयस्वद्वीरुधां पयः। अपां पयसो यत्पयः। तेन मामिन्द्र

स९ सृज। अग्ने॑ व्रतपते व्रतं चरिष्यामि। तच्छ॑केयं तन्मे  
राध्यताम्। वायो॑ व्रतपत॒ आदित्य॑ व्रतपते॥३०॥

व्रतानां॑ व्रतपते व्रतं चरिष्यामि। तच्छ॑केयं तन्मे  
राध्यताम्। इ॒मां प्राची॑मुदीचीम्। इष॑मूर्ज॒मभि॑ स९स्कृताम्।  
ब॒हुप॑र्णामशुष्काग्राम्। ह॒रामि॑ पशु॒पाम॑हम्। यत्कृ॑ष्णो रू॒पं  
कृ॒त्वा। प्रावि॑शस्त्वं वन॒स्पतीन्। तत॑स्त्वामैकवि॑ंशति॒धा।  
सम्भ॑रामि सुस॒म्भृता॑॥३१॥

त्री॒न्प॑रिधी॑स्ति॒स्रः समि॑धः। य॒ज्ञायु॑रनुसञ्च॒रान्। उप॑वेषं  
मेक्ष॑णं धृष्टि॑म्। सं भ॑रामि सुस॒म्भृता॑। या जा॒ता ओष॑धयः।  
दे॒वेभ्य॑स्त्रियु॒गं पु॒रा। तासां॑ पर्व॑ राध्यासम्। प॒रि॒स्तर॑मा॒हरन्।  
अ॒पां मे॒ध्यं य॒ज्ञिय॑म्। सदे॑व९ शिव॑मस्तु मे॥३२॥

आ॒च्छे॒त्ता वो॒ मा रि॑षम्। जीवा॑नि श॒रदः॑ श॒तम्।  
अप॑रिमितानां॒ परि॑मिताः। सन्न॑ह्ये सुकृ॒ताय॑ कम्। ए॒नो  
मा निगा॑ङ्क॒तम॑च्च॒नाह॑म्। पुन॑रु॒त्थाय॑ बहु॒ला भ॑वन्तु।  
स॒कृदा॑च्छि॒न्नं ब॒र्हिरू॑र्णामृ॒दु। स्यो॒नं पि॒तृभ्य॑स्त्वा  
भ॒राम्य॑हम्। अ॒स्मिन्सी॑दन्तु मे पि॒तरः॑ सो॒म्याः। पि॒ताम॑हाः  
प्रपि॑तामहाश्चानु॒गैः सह॑॥३३॥

त्रि॒वृत्प॑ला॒शे दु॑र्भः। इया॑न्प्रादेशसं॒मितः॑। य॒ज्ञे प॒वित्रं॑  
पोत॑तमम्। पयो॑ ह॒व्यं के॑रोतु मे। इ॒मौ प्रा॑णापा॒नौ।  
य॒ज्ञस्याङ्गा॑नि सर्व॑शः। आ॒प्याय॑यन्तौ सञ्च॑रताम्। प॒वित्रे॑

हव्यशोधने। पवित्रे स्थो वैष्णवी। वायुर्वा मनसा पुनातु॥ ३४॥

अयं प्राणश्चापानश्च। यजमानमपि गच्छताम्। यज्ञे ह्यभूतां  
पोतारौ। पवित्रे हव्यशोधने। त्वया वेदिं विविदुः पृथिवीम्।  
त्वया यज्ञो जायते विश्वदानिः। अच्छिद्रं यज्ञमन्वेषि विद्वान्।  
त्वया होता सं तनोत्यर्धमासान्। त्रयस्त्रिंशोऽसि तन्तूनाम्।  
पवित्रेण सहागहि॥ ३५॥

शिवेयं रञ्जुरभिधानीं। अघ्नियामुपं सेवताम्।  
अप्रस्रं साय यज्ञस्य। उखे उपदधाम्यहम्। पशुभिः  
सन्नीतं बिभृताम्। इन्द्राय शृतं दधि। उपवेषोऽसि यज्ञाय।  
त्वां परिवेषमधारयन्। इन्द्राय हविः कृण्वन्तः। शिवः शग्मो  
भवासि नः॥ ३६॥

अमृन्मयन्देवपात्रम्। यज्ञस्याऽऽयुषि प्र युज्यताम्। तिरः  
पवित्रमतिनीताः। आपो धारयु मातिगुः। देवेन सवित्रोत्पूताः।  
वसोः सूर्यस्य रश्मिभिः। गां दौहपवित्रे रञ्जुम्। सर्वा पात्राणि  
शुन्यता। एता आ चरन्ति मधुमद्बुहानाः। प्रजावतीर्यशसो  
विश्वरूपाः॥ ३७॥

बह्वीर्भवन्तीरुपजायमानाः। इह व इन्द्रो रमयतु  
गावः। पूषा स्थ। अयक्ष्मा वः प्रजया सः सृजामि।  
रायस्पोषेण बहुलाभवन्तीः। ऊर्जं पयः पिन्वमाना घृतं च।  
जीवो जीवन्तीरुपवः सदेयम्। द्यौश्चेमं यज्ञं पृथिवी च  
सन्दुहाताम्। धाता सोमेन सह वातेन वायुः। यजमानाय

द्रविणं दधातु॥३८॥

उत्सं दुहन्ति कलशं चतुर्बिलम्। इडां देवीं मधुमतीं  
सुवर्विदम्। तदिन्द्राग्नी जिन्वतं सूनृतावत्। तद्यजमान-  
ममृतत्वे दधातु। कामधुक्षः प्र णो ब्रूहि। इन्द्राय  
हविरिन्द्रियम्। अमूं यस्यां देवानाम्। मनुष्याणां पयो  
हितम्। बहु दुग्धीन्द्राय देवेभ्यः। हव्यमा प्यायतां पुनः॥३९॥

वत्सेभ्यो मनुष्येभ्यः। पुनर्दोहाय कल्पताम्। यज्ञस्य सन्त-  
तिरसि। यज्ञस्य त्वा सन्ततिमनु सं तनोमि। अदस्तमसि  
विष्णवे त्वा। यज्ञायपि दधाम्यहम्। अद्विररिक्तेन पात्रेण।  
याः पूताः परिशेरते। अयं पयः सोमं कृत्वा। स्वां योनिमपि  
गच्छतु॥४०॥

पूर्णवल्कः पवित्रम्। सौम्यः सोमाद्धि निर्मितः। इमौ पूर्णं  
च दुर्भं च। देवानां हव्यशोधनौ। प्रातर्वेषाय गोपाय। विष्णो  
हव्यं हि रक्षसि। उभावग्नी उपस्तृणते। देवता उपवसन्तु  
मे। अहं ग्राम्यानुप वसामि। मह्यं गोपतये पशून्॥४१॥

आभूत इमं गृह्णामि पूर्वस्ताः पूर्वः परिगृह्णामि सभापाला इन्द्रज्येष्ठेभ्य आदित्य व्रतपते सुसुम्भतां मे सह पुनातु गहि  
नो विश्वरूपा दधातु पुनर्गच्छतु पशून् (याः पुरस्तादिमामूर्जमिह प्रजा इह पशवोऽयं पितृणामग्निः)॥४२॥-[४]

देवां देवेषु पराक्रमध्वम्। प्रथमा द्वितीयेषु।  
द्वितीयास्तृतीयेषु। त्रिरेकादशा इह माऽवत। इदं  
शंकेयं यदिदं करोमि। आत्मा करोत्वात्मनै। इदं करिष्ये  
भेषजम्। इदं मे विश्वभेषजा। अश्विना प्रावतं युवम्।  
इदमहं सेनाया अभीत्वयै॥४२॥

मुखमपोहामि। सूर्यं ज्योतिर्वि भाहि। महत इन्द्रियाय।  
आ प्यायतां घृतयोनिः। अग्निर्हव्याऽनु मन्यताम्। खमंङ्क्षु  
त्वचमङ्क्षु। सुरूपं त्वा वसुविदम्। पशूनां तेजसा। अग्नये  
जुष्टमभि घारयामि। स्योनं ते सदनं करोमि॥४३॥

घृतस्य धारया सुशेवं कल्पयामि। तस्मिन्सीदामृते प्रति  
तिष्ठ। ब्रीहीणां मैध सुमनस्यमानः। आर्द्रः प्रथस्रुर्भुवनस्य  
गोपाः। शृत उथ्स्नाति जनिता मतीनाम्। यस्त आत्मा  
पशुषु प्रविष्टः। देवानां विष्ठामनु यो वितस्थे। आत्मन्वान्त्सोम  
घृतवान् हि भूत्वा। देवान्छ सुर्वविन्द यजमानाय मह्यम्।  
इरा भूतिः पृथिव्यै रसो मोक्त्रमीत्॥४४॥

देवाः पितरः पितरो देवाः। योऽहमस्मि स सन् यजे।  
यस्यास्मि न तमन्तरेमि। स्वं मं इष्टं स्वं दत्तम्। स्वं  
पूतं स्वं श्रान्तम्। स्वं हुतम्। तस्य मेऽग्निरुपद्रष्टा।  
वायुरुपश्रोता। आदित्योऽनुख्याता। द्यौः पिता॥४५॥

पृथिवी माता। प्रजापतिर्बन्धुः। य एवास्मि स सन् यजे।  
मा भेर्मा संविक्था मा त्वा हिंसिषम्। मा ते तेजोऽप  
क्रमीत्। भरतमुद्धरेमनुषिञ्च। अवदानानि ते प्रत्यवदास्यामि।  
नमस्ते अस्तु मा मा हिंसीः। यदवदानानि तेऽवघ्न।  
विलोमाकार्षमात्मनः॥४६॥

आज्येन प्रत्यनज्म्येनत्। तत् आ प्यायतां पुनः।

अज्या॑यो यवमा॒त्रात्। आ॒व्या॒धात्कृत्य॑तामि॒दम्। मा  
रू॒रुपाम॑ य॒ज्ञस्य॑। शु॒द्धः स्वि॑ष्टमि॒दः ह॒विः। मनु॑ना दृ॒ष्टां  
घृ॒तप॑दीम्। मि॒त्रावरु॑णसमीरिताम्। द॒क्षिणा॒र्धादस॑म्भिन्दन्।  
अव॑द्याम्येकतोमु॒खाम्॥४७॥

इडे॑ भा॒गं जु॑षस्व नः। जिन्व॒ गा जिन्वा॑र्वतः। तस्या॑स्ते  
भक्षि॒वाणः॑ स्याम। सर्वा॑त्मा॒नः सर्व॑ग॒णाः। ब्र॒ध्न पि॒न्वस्वा  
दद॑तो मे॒ मा क्षा॑यि। कुर्व॑तो मे॒ मोप॑दसत्। दि॒शां कृ॒तिर॑सि।  
दि॒शो मे॒ कल्प॑न्ताम्। कल्प॑न्तां मे॒ दि॒शः॥४८॥

दैवी॑श्च॒ मानु॑षीश्च। अ॒होरा॒त्रे मे॑ कल्पेताम्। अ॒र्धमा॒सा  
मे॑ कल्पन्ताम्। मा॒सा मे॑ कल्पन्ताम्। ऋ॒तवो॑ मे॒  
कल्प॑न्ताम्। सं॒वत्स॒रो मे॑ कल्पताम्। कृ॒तिर॑सि॒ कल्प॑तां  
मे। आशा॑नां त्वाऽऽशापा॒लेभ्यः॑। च॒तुर्भ्यो॑ अ॒मृते॑भ्यः। इ॒दं  
भू॒तस्या॑र्घ्यक्षेभ्यः॥४९॥

वि॒धेम॑ ह॒विषा॑ व॒यम्। भज॑तां भा॒गी भा॒गम्। मा  
भा॒गोऽभ॑क्त। निर॑भा॒गं भ॑जामः। अप॒स्पिन्वा॑ ओष॑धीर्जिन्वा।  
द्वि॒पात्पा॑हि। च॒तुष्पा॑दव। दि॒वो वृ॑ष्टिमे॒रय॑। ब्रा॒ह्मणा॑नामि॒दः  
ह॒विः॥५०॥

सो॒म्याना॑ः सोमपी॒थिना॑म्। निर्भ॑क्तो ब्रा॒ह्मणः॑।  
नेहा॑ ब्रा॒ह्मण॑स्यास्ति। सम॑ङ्कां ब॒र्हिर्ह॒विषा॑ घृ॒तेन॑।  
समा॑दि॒त्यैर्वसु॑भिः सं म॒रुद्भिः॑। समि॑न्द्रेण॒ विश्वे॑भिर्दे॒वेभि॑रङ्गाम्।  
दि॒व्यं नभो॑ गच्छ॒तु यत्स्वाहा॑। इन्द्रा॒णीवा॑विध॒वा भू॑यासम्।



अदितिरिव सुपुत्रा। अस्थूरि त्वां गारुहपत्य॥५१॥

उपनिषदे सुप्रजास्त्वायं। सं पत्नी पत्या सुकृतेन  
गच्छताम्। यज्ञस्य युक्तौ धुर्यावभूताम्। सञ्जानानौ  
विजंहतामरातीः। दिवि ज्योतिरजरमा रभेताम्। दशते  
तनुवो यज्ञ यज्ञियाः। ताः प्रीणातु यजमानो घृतेन। नारिष्ठयोः  
प्रशिषमीडमानः। देवानां दैव्येऽपि यजमानोऽमृतोऽभूत्। यं  
वा देवा अकल्पयन्॥५२॥

ऊर्जो भागं शतक्रतू। एतद्वां तेन प्रीणानि। तेन  
तृप्यतमंहौ। अहं देवानां सुकृतामस्मि लोके।  
ममेदमिष्टं न मिथुर्भवाति। अहं नारिष्ठावनुं यजामि विद्वान्।  
यदाभ्यामिन्द्रो अदधाद्वाग्धेयम्। अदारसृद्धवत देवसोम।  
अस्मिन् यज्ञे मरुतो मृडता नः। मा नो विददभिभामो  
अशस्तिः॥५३॥

मा नो विदद्वृजना द्वेष्या या। ऋषभं वाजिनं वयम्।  
पूर्णमांसं यजामहे। स नो दोहतां सुवीर्यम्। रायस्पोषं  
सहस्रिणम्। प्राणाय सुरार्धसे। पूर्णमांसाय स्वाहा।  
अमावास्यां सुभगां सुशेवां। धेनुरिव भूय आप्यायमाना।  
सा नो दोहतां सुवीर्यम्। रायस्पोषं सहस्रिणम्।  
अपानाय सुरार्धसे। अमावास्यायै स्वाहा। अभि स्तृणीहि  
परि धेहि वेदिम्। जामिं मा हिंसीरमुया शयाना।  
होतृषदना हरिताः सुवर्णाः। निष्का इमे यजमानस्य

ब्रध्ने॥५४॥

अभीत्वैर्ये करोमि क्रमीप्तिताऽऽत्मनं एकतो मुखां मे दिशोऽध्यक्षेभ्यो हविर्गार्हपत्या कल्पयन्नशस्तिः सा नो दोहताः सुवीर्यं सुत च॥१३॥

[५]

परिस्तृणीत परिधत्ताग्निम्। परिहितोऽग्निर्यजमानं भुनक्तु।  
अपाः रस ओषधीनाः सुवर्णः। निष्का इमे यजमानस्य  
सन्तु कामदुघाः। अमुत्रामुष्मिल्लोके। भूपते भुवनपते। महतो  
भूतस्य पते। ब्रह्माणं त्वा वृणीमहे। अहं भूपतिरहं भुवनपतिः।  
अहं महतो भूतस्य पतिः॥५५॥

देवेन सवित्रा प्रसूत आर्त्विज्यं करिष्यामि। देवं सवितरेतं  
त्वा वृणते। बृहस्पतिं दैव्यं ब्रह्माणम्। तदहं मनसे प्र ब्रवीमि।  
मनो गायत्रियै। गायत्री त्रिष्टुभै। त्रिष्टुजगत्यै। जगत्यनुष्टुभै।  
अनुष्टुक्पङ्क्तौ। पङ्क्तिः प्रजापतये॥५६॥

प्रजापतिर्विश्वेभ्यो देवेभ्यः। विश्वे देवा बृहस्पतये।  
बृहस्पतिर्ब्रह्मणे। ब्रह्म भूर्भुवः सुवः। बृहस्पतिर्देवानां ब्रह्मा।  
अहं मनुष्याणाम्। बृहस्पते यज्ञं गोपाय। इदं तस्मै हर्म्यं  
करोमि। यो वो देवाश्चरति ब्रह्मचर्यम्। मेधावी दिक्षु मनसा  
तपस्वी॥५७॥

अन्तर्दूतश्चरति मानुषीषु। चतुः शिखण्डा युवतिः सुपेशाः।  
घृतप्रतीका भुवनस्य मध्ये। मर्मज्यमाना महते सौभगाय।  
मह्यं धुक्व यजमानाय कामान्। भूमिर्भूत्वा महिमानं पुपोष।  
ततो देवी वर्धयते पयांसि। यज्ञिया यज्ञं वि च यन्ति शं

च। ओषधीरापं इह शक्नरीश्च। यो मां हृदा मनसा यश्च  
वाचा॥५८॥

यो ब्रह्मणा कर्मणा द्वेष्टि देवाः। यः श्रुतेन हृदयेनेष्णता च।  
तस्येन्द्र वज्रेण शिरश्छिनद्भि। ऊर्णामृदु प्रथमानं स्योनम्।  
देवेभ्यो जुष्टं सदानाय बर्हिः। सुवर्गे लोके यजमानं हि  
धेहि। मां नाकस्य पृष्ठे परमे व्योमन्। चतुः शिखण्डा युवतिः  
सुपेशाः। घृतप्रतीका वयुनानि वस्ते। साऽऽस्तीर्यमाणा महते  
सौभगाय॥५९॥

सा मे धुक्ष्व यजमानाय कामान्। शिवा च मे शग्मा चैधि।  
स्योना च मे सुषदा चैधि। ऊर्जस्वती च मे पयस्वती चैधि।  
इषमूर्जं मे पिन्वस्व। ब्रह्म तेजो मे पिन्वस्व। क्षत्रमोजो मे  
पिन्वस्व। विशं पुष्टिं मे पिन्वस्व। आयुरन्नाद्यं मे पिन्वस्व।  
प्रजां पशून्मे पिन्वस्व॥६०॥

अस्मिन् यज्ञ उप भूय इन्द्र मे। अविक्षोभाय परिधीं  
दधामि। धर्ता धरुणो धरीयान्। अग्निर्द्वेषांसि निरितो  
नुदातै। विच्छिनद्भि विधृतीभ्यां सपत्नान्। जातान्भ्रातृव्यान्  
ये च जनिष्यमाणाः। विशो यन्त्राभ्यां विधमाम्येनान्। अहं  
स्वानामुत्तमोऽसानि देवाः। विशो यन्त्रे नुदमाने अरातिम्।  
विश्वं पाप्मानममतिं दुर्मरायुम्॥६१॥

सीदन्ती देवी सुकृतस्य लोके। धृतीं स्थो विधृती

स्वधृती। प्राणान्मयि धारयतम्। प्रजां मयि धारयतम्।  
पशून्मयि धारयतम्। अयं प्रस्तर उभयस्य धर्ता। धर्ता  
प्रयाजानामुतानूयाजानाम्। स दाधार समिधो विश्वरूपाः।  
तस्मिन्श्चो अध्या सादयामि। आ रोह पथो जुहु  
देवयानान्॥६२॥

यत्रर्षयः प्रथमजा ये पुराणाः। हिरण्यपक्षाऽजिरा  
सम्भृताङ्गा। वहासि मा सुकृतां यत्र लोकाः। अवाहं बाध  
उपभृता सपत्नान्। जातान्भ्रातृव्यान् ये च जनिष्यमाणाः।  
दोहै यज्ञं सुदुघामिव धेनुम्। अहमुत्तरो भूयासम्।  
अधरे मत्सपत्नाः। यो मा वाचा मनसा दुर्मरायुः।  
हृदाऽरातीयादभिदासदग्ने॥६३॥

इदमस्य चित्तमधरं ध्रुवायाः। अहमुत्तरो भूयासम्।  
अधरे मत्सपत्नाः। ऋषभोऽसि शाक्रः। घृताचीनां सृनुः।  
प्रियेण नाम्नां प्रिये सदासि सीद। स्योनो मे सीद सुषदः  
पृथिव्याम्। प्रथयि प्रजयां पशुभिः सुवर्गे लोके। दिवि सीद  
पृथिव्यामन्तरिक्षे। अहमुत्तरो भूयासम्॥६४॥

अधरे मत्सपत्नाः। इयं स्थाली घृतस्य पूर्णा।  
अच्छिन्नपयाः शतधार उत्सः। मारुतेन शर्मणा दैव्येन।  
यज्ञोऽसि सर्वतः श्रितः। सर्वतो मां भूतं भविष्यच्छ्रयताम्।  
शतं मे सन्त्वाशिषः। सहस्रं मे सन्तु सूनृताः। इरावतीः  
पशुमतीः। प्रजापतिरसि सर्वतः श्रितः॥६५॥

सर्वतो मां भूतं भविष्यच्छ्रयताम्। शतं मे सन्त्वाशिषः।  
 सहस्रं मे सन्तु सूनृताः। इरावतीः पशुमतीः।  
 इदमिन्द्रियममृतं वीर्यम्। अनेनेन्द्राय पशवोऽचिकित्सन्।  
 तेन देवा अवतोप माम्। इहेषमूर्जं यशः सह ओजः सनेयम्।  
 शृतं मयि श्रयताम्। यत्पृथिवीमचरत्तत्प्रविष्टम्॥६६॥

येनासिंश्चद्वलमिन्द्रं प्रजापतिः। इदं तच्छुक्रं मधु  
 वाजिनीवत्। येनोपरिष्ठादधि नोन्महेन्द्रम्। दधि मां धिनोतु।  
 अयं वेदः पृथिवीमन्वविन्दत्। गुहां सतीं गहने गह्वरेषु।  
 स विन्दतु यजमानाय लोकम्। अच्छिद्रं यज्ञं भूरिकर्मा  
 करोतु। अयं यज्ञः समसदद्धविष्मान्। ऋचा साम्ना यजुषा  
 देवताभिः॥६७॥

तेन लोकान्सूर्यवतो जयेम। इन्द्रस्य सख्यममृतत्वमं-  
 श्याम्। यो नः कनीय इह कामयातै। अस्मिन् यज्ञे  
 यजमानाय मह्यम्। अप तमिन्द्राग्नी भुवेनानुदेताम्।  
 अहं प्रजां वीरवतीं विदेय। अग्ने वाजजित्। वाजं त्वा  
 सरिष्यन्तम्। वाजं जेष्यन्तम्। वाजिनं वाजजितम्॥६८॥

वाजजित्यायै सं मांजिर्म। अग्निमन्नादमन्नाद्याय। उपहूतो  
 द्यौः पिता। उप मां द्यौः पिता ह्वयताम्। अग्निराग्नीध्रात्।  
 आयुषे वर्चसे। जीवात्वै पुण्याय। उपहूता पृथिवी माता।  
 उप मां माता पृथिवी ह्वयताम्। अग्निराग्नीध्रात्॥६९॥

आयुषे वर्चसे। जीवात्वे पुण्याय। मनो ज्योतिर्जुषतामा-  
ज्यम्। विच्छिन्नं यज्ञं समिमं दधातु। बृहस्पतिस्तनुतामिमं  
नः। विश्वे देवा इह मादयन्ताम्। यन्ते अग्न आवृश्चामि।  
अहं वा क्षिपितश्चरन्। प्रजां च तस्य मूलं च। नीचैर्देवा नि  
वृश्चत॥ ७०॥

अग्ने यो नोऽभिदासति। सुमानो यश्च निष्ठ्यः। इध्मस्यैव  
प्रक्षायतः। मा तस्योच्छेषि किञ्चन। यो मां द्वेष्टि जातवेदः।  
यं चाऽऽहं द्वेष्मि यश्च माम्। सर्वाऽस्तानग्रे सन्दह।  
याश्चाहं द्वेष्मि ये च माम्। अग्रे वाजजित्। वाजं त्वा  
ससृवाऽसम्॥ ७१॥

वाजं जिगिवाऽसम्। वाजिनं वाजजितम्। वाजजित्याये  
सम्माज्मि। अग्निमन्नादमन्नाद्याय। वेदिर्बर्हिः शृतं हविः।  
इध्मः परिधयः सूचः। आज्यं यज्ञ ऋचो यजुः। याज्याश्च  
वषट्काराः। सं मे सन्नतयो नमन्ताम्। इध्मसन्नहने हुते॥ ७२॥

दिवः खीलोऽवततः। पृथिव्या अध्युत्थितः। तेना  
सहस्रकाण्डेन। द्विषन्तं शोचयामसि। द्विषन्मे बहु शोचतु।  
ओषधे मो अहं शुचम्। यज्ञ नमस्ते यज्ञ। नमो नमश्च ते  
यज्ञ। शिवेन मे सन्तिष्ठस्व। स्योनेन मे सन्तिष्ठस्व॥ ७३॥

सुभूतेन मे सन्तिष्ठस्व। ब्रह्मवर्चसेन मे सन्तिष्ठस्व।  
यज्ञस्यर्द्धिमनु सन्तिष्ठस्व। उप ते यज्ञ नमः। उप ते नमः।

उपं ते नमः। त्रिष्फलीक्रियमाणानाम्। यो न्यङ्गो अंशशिष्यते।  
रक्षसां भागधेयम्। आपस्तत्र वहतादितः॥ ७४॥

उलूखले मुसले यच्च शूर्पे। आशिक्षेषं दृषदि यत्कपाले।  
अवप्रुषो विप्रुषः संयजामि। विश्वे देवा हविरिदं जुषन्ताम्।  
यज्ञे या विप्रुषः सन्ति बहीः। अग्नौ ताः सर्वाः स्विष्टाः सुहुता  
जुहोमि। उद्यन्नद्यमित्र महः। सपत्नान्मे अनीनशः। दिवैनान्  
विद्युतां जहि। निम्रोचन्नधरान्कृधि॥ ७५॥

उद्यन्नद्य वि नो भज। पिता पुत्रेभ्यो यथा। दीर्घायुत्वस्य  
हेशिषे। तस्य नो देहि सूर्य।

### ॥ हृद्रोगघ्न-मन्त्राः ॥

उद्यन्नद्य मित्रमहः। आरोहन्नुत्तरां दिवम्। हृद्रोगं मम सूर्य।  
हरिमाणं च नाशय। शुकेषु मे हरिमाणम्। रोपणाकांसु  
दध्मसि॥ ७६॥

अथो हारिद्रवेषु मे। हरिमाणं नि दध्मसि।  
उदंगादयमादित्यः। विश्वेन सहसा सह। द्विषन्तं मम  
रन्धयन्। मो अहं द्विषतो रधम्।



यो नः शपादशपतः। यश्च नः शपतः शपात्। उषाश्च तस्मै  
निमृक्कं। सर्वं पापं समूहताम्॥ ७७॥

यो नः सपत्नो यो रणः। मर्तोऽभिदासन्ति देवाः।  
इध्मस्यैव प्रक्षायतः। मा तस्योच्छेषि किञ्चन। अवसृष्टः

पराप॑त। श॒रो ब्र॒ह्मसं॑शितः। गच्छा॑ऽमित्रा॒न्प्र वि॑श। मेषा॑  
कश्च॒नोच्छि॑षः॥७८॥

पतिः प्रजापतये तपस्वी वाचा सोमं गाय पशून् पितृस्व दुर्मरायुं देवयानान् ग्रेऽन्तरिक्षेऽहमुत्तरो भूयासं प्रजापतिरसि  
सर्वतः श्रितः प्रविष्टं देवताभिर्वाज्जितं पृथिवी ह्वयतामग्निराग्नीध्राद्वक्षत समुवांसं हूते स्योनेन मे सन्तिष्ठस्वेतः कृधि  
दध्मस्यूहतामृष्टौ च॥२४॥

[६]

सक्षे॑दं पश्य। वि॒ध॒र्त॒रि॒दं प॑श्य। नाके॑दं पश्य। र॒म॒तिः  
प॒नि॒ष्ठा। ऋ॒तं व॑र्षिष्ठम्। अ॒मृ॒ता॒या॒न्या॒हुः। सूर्यो॑ व॒रि॑ष्ठो  
अ॒क्ष॒भिर्वि॑भाति। अनु॒ द्यावा॑पृथि॒वी दे॒वपु॑त्रे। दी॒क्षाऽसि॑ तप॑सो  
योनिः॑। तपो॑ऽसि ब्र॒ह्म॑णो॒ योनिः॑॥७९॥

ब्र॒ह्मा॑सि क्ष॒त्रस्य॑ योनिः॑। क्ष॒त्रम॑स्यु॒तस्य॑ योनिः॑।  
ऋ॒तम॑सि भूरा र॒भे। श्र॒द्धां म॑नसा। दी॒क्षां तप॑सा। वि॒श्वस्य॑  
भुव॑नस्याधि॒पत्नी॑म्। सर्वे॑ का॒मा य॑ज॒मान॑स्य सन्तु। वा॒तं  
प्रा॒णं म॑नसाऽन्वा र॒भाम॑हे। प्र॒जाप॑तिं यो भुव॑नस्य गो॒पाः।  
स नो॑ मृत्योस्त्राय॒तां पा॒त्वहं॑सः॥८०॥

ज्यो॒ग्जी॒वा ज॒राम॑शीमहि। इन्द्रं॑ शा॒क्र गाय॑त्रीं प्रप॑द्ये।  
तान्ते॑ युनज्मि। इन्द्रं॑ शा॒क्र त्रि॒ष्टुभं॑ प्रप॑द्ये। तान्ते॑ युनज्मि।  
इन्द्रं॑ शा॒क्र ज॒गतीं॑ प्रप॑द्ये। तान्ते॑ युनज्मि। इन्द्रं॑ शा॒क्रानु॒ष्टुभं॑  
प्रप॑द्ये। तान्ते॑ युनज्मि। इन्द्रं॑ शा॒क्र प॒ङ्क्तिं॑ प्रप॑द्ये॥८१॥

तान्ते॑ युनज्मि। आऽहं दी॒क्षाम॑रु॒हमृ॑तस्य पत्नी॑म्। गा॒य॒त्रेण॑  
छ॒न्दसा॑ ब्र॒ह्म॑णा च। ऋ॒तं स॒त्येऽधा॑यि। स॒त्यमृ॑तेऽधा॑यि।  
ऋ॒तं च॑ मे स॒त्यं चा॑भूताम्। ज्योति॑र॒भूव॑हं सुव॑रगमम्।  
सुव॑र्गं लो॒कं ना॑कस्य पृ॒ष्ठम्। ब्र॒ध्नस्य॑ वि॒ष्टप॑मगमम्। पृथि॒वी  
दी॒क्षा॥८२॥



तयाऽग्निर्दीक्षया दीक्षितः। ययाऽग्निर्दीक्षया दीक्षितः।  
 तया त्वा दीक्षया दीक्षयामि। अन्तरिक्षं दीक्षा। तया  
 वायुर्दीक्षया दीक्षितः। यया वायुर्दीक्षया दीक्षितः। तया  
 त्वा दीक्षया दीक्षयामि। द्यौर्दीक्षा। तयाऽऽदित्यो दीक्षया  
 दीक्षितः। ययाऽऽदित्यो दीक्षया दीक्षितः॥८३॥

तया त्वा दीक्षया दीक्षयामि। दिशो दीक्षा। तया चन्द्रमा  
 दीक्षया दीक्षितः। यया चन्द्रमा दीक्षया दीक्षितः। तया त्वा  
 दीक्षया दीक्षयामि। आपो दीक्षा। तया वरुणो राजा दीक्षया  
 दीक्षितः। यया वरुणो राजा दीक्षया दीक्षितः। तया त्वा  
 दीक्षया दीक्षयामि। ओषधयो दीक्षा॥८४॥

तया सोमो राजा दीक्षया दीक्षितः। यया सोमो राजा  
 दीक्षया दीक्षितः। तया त्वा दीक्षया दीक्षयामि। वाग्दीक्षा।  
 तया प्राणो दीक्षया दीक्षितः। यया प्राणो दीक्षया दीक्षितः।  
 तया त्वा दीक्षया दीक्षयामि। पृथिवी त्वा दीक्षमाणमनु  
 दीक्षताम्। अन्तरिक्षं त्वा दीक्षमाणमनु दीक्षताम्। द्यौस्त्वा  
 दीक्षमाणमनु दीक्षताम्॥८५॥

दिशस्त्वा दीक्षमाणमनु दीक्षन्ताम्। आपस्त्वा दीक्षमाण-  
 मनु दीक्षन्ताम्। ओषधयस्त्वा दीक्षमाणमनु दीक्षन्ताम्।  
 वाक्त्वा दीक्षमाणमनु दीक्षताम्। ऋचस्त्वा दीक्षमाणमनु  
 दीक्षन्ताम्। सामानि त्वा दीक्षमाणमनु दीक्षन्ताम्। यजूंषि  
 त्वा दीक्षमाणमनु दीक्षन्ताम्। अहंश्च रात्रिश्च। कृषिश्च  
 वृष्टिश्च। त्विषिश्चापंचितिश्च॥८६॥

आप॒श्चौष॑धयश्च। ऊ॒र्क् स॑नृता॑ च। तास्त्वा॒ दीक्ष॑माण॒मनु॑  
दीक्ष॑न्ताम्। स्वे दक्षे॒ दक्ष॑पिते॒ह सी॑द। दे॒वानां॑ सु॒म्रो म॑ह॒ते  
रणा॑य। स्वा॒सु॒स्थस्त॑नुवा॒ संवि॑शस्व। पि॒तेवै॑धि स॒नव॑ आ  
सु॒शेवः॑। शि॒वो मां शि॒वमा वि॑श। स॒त्यं म॑ आ॒त्मा। श्र॒द्धा  
मेऽक्षि॑तिः॥८७॥

तपो॑ मे प्र॒तिष्ठा॑। स॒वितृ॑प्र॒सूता॑ मा॒ दिशो॑ दीक्षयन्तु।  
स॒त्यम॑स्मि। अ॒हं त्वद॑स्मि॒ मद॑सि॒ त्वमे॑तत्। ममा॑सि॒  
योनि॑स्तव॒ योनि॑रस्मि। ममै॒व स॒न्वह॑ ह॒व्यान्य॑ग्रे। पु॒त्रः पि॒त्रे  
लो॒ककृ॑ज्जातवेदः। आ॒जुह्वा॑नः सु॒प्रती॑कः पु॒रस्ता॑त्। अ॒ग्रे स्वां  
योनि॑मा सी॒द सा॒ध्या। अ॒स्मिन्स॒धस्थे॑ अ॒ध्युत्तर॑स्मिन्॥८८॥

विश्वे॑ दे॒वा य॑ज॒मानश्च॑ सी॒दत। ए॒कमि॑षे विष्णु॒स्त्वाऽन्वे॑तु।  
द्वे ऊ॒र्जे विष्णु॑स्त्वाऽन्वे॑तु। त्रीणि॑ व्र॒ताय॑ विष्णु॒स्त्वाऽन्वे॑तु।  
च॒त्वारि॑ मा॒योभ॑वाय॒ विष्णु॑स्त्वाऽन्वे॑तु। प॒ञ्च प॒शुभ्यो॑  
विष्णु॑स्त्वाऽन्वे॑तु। ष॒ड्राय॑स्पोषा॒य विष्णु॑स्त्वाऽन्वे॑तु। स॒प्त  
स॒प्तभ्यो॑ हो॒त्राभ्यो॑ विष्णु॒स्त्वाऽन्वे॑तु। स॒खायः॑ स॒प्तप॑दा  
अ॒भूमा॑ स॒ख्यं ते॑ ग॒मेयम्॥८९॥

स॒ख्यात्ते॒ मा यो॑षम्। स॒ख्यान्मे॒ मा यो॑षाः। सा॒ऽसि॑  
सु॒ब्रह्म॑ण्ये। तस्या॑स्ते पृथि॒वी पा॑दः। सा॒ऽसि॑ सु॒ब्रह्म॑ण्ये।  
तस्या॑स्तेऽन्तरि॑क्षं पा॑दः। सा॒ऽसि॑ सु॒ब्रह्म॑ण्ये। तस्या॑स्ते द्यौः  
पा॑दः। सा॒ऽसि॑ सु॒ब्रह्म॑ण्ये। तस्या॑स्ते दि॒शः पा॑दः॥९०॥

प॒रोर॑जास्ते प॒ञ्चमः॑ पा॑दः। सा न॒ इष॑मूर्जं धु॒क्ष्व। तेज॑

इन्द्रि॒यम्। ब्र॒ह्मव॑र्च॒सम॒न्नाद्य॑म्। वि मि॑मे त्वा॒ पय॑स्वतीम्।  
दे॒वानां॑ धे॒नुः सु॒दुघा॒मन॑पस्फुरन्तीम्। इन्द्रः॑ सोमं॑ पिबतु।  
क्षेमो॑ अस्तु नः। इ॒मान्न॑राः कृणुत॒ वेदि॑मेत्य॑। वसु॑मती॒  
रु॒द्रव॑तीमादि॒त्यव॑तीम्॥११॥

व॒र्ष्मन्दि॒वः। नाभां॑ पृथि॒व्याः। यथा॒ऽयं यज॑मानो न  
रि॒ष्येत्। दे॒वस्य॑ सवि॒तुः स॒वे। चतुः॑ शिखण्डा युव॒तिः  
सु॒पेशाः॑। घृ॒तप्र॑तीका॒ भुव॑नस्य॒ मध्ये॑। तस्या॑ सु॒पर्णा॒वधि॑  
यौ नि॒विष्टौ। तयो॑र्दे॒वाना॑मधि॒ भाग॑धेयम्। अप॒ जन्यं॑ भ॒यं  
नु॒द। अप॑ च॒क्राणि॑ वर्तय। गृ॒हः सोम॑स्य गच्छ॒तम्। न वा  
उ॒ वेत॑न्म्रियसे न रि॒ष्यसि। दे॒वाः इदै॑षि पृथि॒भिः सु॒गेभिः॑।  
यत्र॒ यन्ति॑ सु॒कृतो॒ नापि॑ दुष्कृतः॑। तत्र॑ त्वा दे॒वः स॒विता॑  
द॒धातु॑॥१२॥

ब्रह्मणो योनिरहंसः पुङ्क्तिं प्रपद्ये दीक्षा ययाऽऽदित्यो दीक्षया दीक्षितस्तया त्वा दीक्षया दीक्षयाम्योपधयो दीक्षा द्यौस्त्वा दीक्षमाणं नु दीक्षतामपचितिश्राक्षितिरुत्तरस्मिन्गमेयं दिशः पादं आदित्यवर्ती वर्तय पञ्च च॥१४॥ [७]

यद॒स्य पा॒रे रज॑सः। शु॒क्रं ज्योति॑रजायत। तन्नः॑ पर्ष॒दति॒  
द्विषः॑। अ॒ग्ने वैश्वान॑र॒ स्वाहा॑। यस्मा॑द्दी॒षाऽवा॑शिष्टाः। ततो॑ नो  
अभ॑यं कृधि। प्र॒जाभ्यः॑ सर्वा॒भ्यो मृ॒ड। नमो॑ रु॒द्राय॑ मी॒ढुषे॑।  
यस्मा॑द्दी॒षा न्य॑षदः। ततो॑ नो अभ॑यं कृधि॥१३॥

प्र॒जाभ्यः॑ सर्वा॒भ्यो मृ॒ड। नमो॑ रु॒द्राय॑ मी॒ढुषे॑। उ॒दुस्र॑ तिष्ठ  
प्रति॑ तिष्ठ मा॒रिषः॑। मेमं॑ यु॒ज्ञं यज॑मानं च रीरिषः। सु॒व॒र्गे  
लो॒के यज॑मान॒ः हि धे॒हि। शन्न॑ एधि द्वि॒पदे॒ शं चतु॑ष्पदे।

यस्माद्दी॒षा ऽवै॒पि॒ष्ठाः पु॒लायि॑ष्ठाः सु॒मज्ञा॑स्थाः। ततो॑ नो॒ अभयं॑  
कृ॒धि। प्र॒जाभ्यः॑ सर्वा॑भ्यो मृ॒ड। नमो॑ रु॒द्राय॑ मी॒दुषे॑॥१४॥

य इ॒दम॑कः। तस्मै॑ नमः॑। तस्मै॑ स्वाहा॑। न वा  
उ॒वेत॑न्मि॒यसे। आशा॑नां त्वा॒ विश्वा॒ आशाः॑। यु॒ज्ञस्य॑ हि  
स्थ ऋ॒त्वियौ॑। इन्द्रा॑ग्नी॒ चेत॑नस्य च। हु॒ताहु॑तस्य॒ तृप्य॑तम्।  
अहु॑तस्य हु॒तस्य॑ च। हु॒तस्य॑ चाहु॑तस्य च। अहु॑तस्य हु॒तस्य॑  
च। इन्द्रा॑ग्नी अ॒स्य सोम॑स्य। वी॒तं पि॑बतं जु॒षेथा॑म्। मा  
यज॑मानं॒ तमो॑ विदत्। म॒र्त्विजो॑ मो इ॒माः प्र॒जाः। मा यः  
सोम॑मि॒मं पि॑बात्। स॒सृष्ट॑मु॒भयं॑ कृतम्॥१५॥

कृ॒धि मी॒दुषे॑ऽहु॒तस्य॑ च सु॒त च॑॥३॥

[८]

अ॒ना॒गसं॑स्त्वा व॒यम्। इन्द्रे॑ण॒ प्रे॒षिता॒ उप॑। वा॒युष्टे॑  
अ॒स्त्व॑श॒भूः। मि॒त्रस्ते॑ अ॒स्त्व॑श॒भूः। वरु॑णस्ते  
अ॒स्त्व॑श॒भूः। अ॒पो॒ङ्ख्या॒ ऋत॑स्य॒ गर्भाः॑। भुव॑नस्य  
गो॒पाः श्ये॑ना॒ अति॑थयः। पर्व॑तानां ककु॒भः प्र॒युतो॑ नपा॒तारः।  
व॒ग्नुने॑न्द्र॒ ह्यत॑। घो॒षेणा॑मी॒वाश्चा॑तयत॥१६॥

यु॒क्ताः स्थ॒ वह॑त। दे॒वा ग्रा॑वा॒ण इन्द्रु॑रिन्द्र॒ इत्य॑वादिषुः।  
ए॒न्द्रम॑चु॒च्यवुः॑ पर॒मस्याः॑ परा॒वतः॑। आ॒ऽस्मात्स॒धस्था॑त्।  
ओ॒रोर॑न्त॒रिक्षा॑त्। आ सु॒भूत॑म॒सुष॑वुः। ब्र॒ह्मव॑र्च॒सं म॒  
आसु॑षवुः। स॒मरे॑ रक्षा॒स्यव॑धिषुः। अ॒प॒ह॒तं ब्र॒ह्मज्य॑स्य।  
वाक्क्र॑ त्वा॒ मन॑श्च श्रीणी॒ताम्॥१७॥

प्रा॒णश्च॑ त्वा॒ऽपान॑श्च॒ श्रीणी॑ताम्। चक्षु॑श्च त्वा॒ श्रोत्रं॑ च

श्रीणीताम्। दक्षश्च त्वा बलं च श्रीणीताम्। ओजश्च त्वा  
सहश्च श्रीणीताम्। आयुश्च त्वाऽजरा च श्रीणीताम्। आत्मा  
च त्वा तनूश्च श्रीणीताम्। श्रुतोऽसि श्रुतं कृतः। श्रुताय  
त्वा श्रुतेभ्यस्त्वा। यमिन्द्रमाहुर्वरुणं यमाहुः। यं मित्रमाहुर्यमुं  
सत्यमाहुः॥१८॥

यो देवानां देवतमस्तपोजाः। तस्मै त्वा तेभ्यस्त्वा।  
मयि त्यदिन्द्रियं महत्। मयि दक्षो मयि क्रतुः। मयि  
धायि सुवीर्यम्। त्रिशुग्धर्मो वि भातु मे। आकूत्या मनसा  
सह। विराजा ज्योतिषा सह। यज्ञेन पयसा सह। तस्य  
दोहमशीमहि॥१९॥

तस्य सुम्नमशीमहि। तस्य भक्षमशीमहि। वाग्जुषाणा  
सोमस्य तृप्यतु। मित्रो जनान्त्र स मित्र। यस्मान्न जातः  
परो अन्यो अस्ति। य आविवेश भुवनानि विश्वा। प्रजापतिः  
प्रजया संविदानः। त्रीणि ज्योतींषि सचते स षोडशी। एष  
ब्रह्मा य ऋत्वियः। इन्द्रो नाम श्रुतो गुणे॥१००॥

प्र ते महे विदथे शंसिषु हरी। य ऋत्वियः प्र ते वन्वे।  
वनुषो हर्यतं मदम्। इन्द्रो नाम घृतं नयः। हरिभिश्चारु  
सेचते। श्रुतो गुण आ त्वा विशन्तु। हरिर्वर्षसङ्गिरः।  
इन्द्राधिपतेऽधिपतिस्त्वं देवानामसि। अधिपतिं माम्।  
आयुष्मन्तं वर्चस्वन्तं मनुष्येषु कुरु॥१०१॥

इन्द्रश्च सम्राड्वरुणश्च राजा। तौ ते भक्षं चक्रतुरग्र एतम्।

तयो॒रनु॑ भ॒क्षं भ॑क्षयामि। वाग्जु॑षा॒णा सोम॑स्य तृप्यतु। प्र॒जा-  
प॑तिर्वि॒श्वकर्मा॑। तस्य॒ मनो॑ दे॒वं य॒ज्ञेन॑ राध्यासम्। अ॒र्थेगा  
अ॒स्य ज॑हितः। अव॒सान॑पतेऽव॒सानं॑ मे विन्द। नमो॑ रु॒द्राय॑  
वास्तो॒ष्पत॑ये। आ॒र्येने॑ वि॒द्रव॑णे॥१०२॥

उ॒द्याने॑ यत्प॒राय॑णे। आ॒वर्त॑ने वि॒वर्त॑ने। यो गो॑पायति  
त९ हु॒वे। यान्य॑पा॒मित्या॒न्यप्र॑तीत्ता॒न्यस्मि॑। य॒मस्य॑ ब॒लिना॑  
च॒रामि॑। इ॒हैव॑ सन्तः प्र॒ति तद्या॑तयामः। जी॒वा जी॑वेभ्यो नि  
ह॑राम ए॒नत्। अ॒नृणा॑ अ॒स्मिन्न॑नृणाः पर॑स्मिन्। तृ॒तीये॑ लो॒के  
अ॒नृणाः॑ स्या॑म। ये दे॒व्याना॑ उ॒त पि॑तृयाणाः॥१०३॥

सर्वा॑न्प॒थो अ॑नृणा आ॒क्षीये॑म। इ॒दमू॒नु श्रेयो॑-  
ऽव॒सान॑मा ग॑न्म। शि॒वे नो॒ द्यावा॑पृथि॒वी उ॒भे इ॒मे।  
गोम॑द्धन॒वद॑श्व॒वदूर्ज॑स्वत्। सु॒वीरा॑ वी॒रैरनु॑ सञ्चरेम। अ॒र्कः  
प॒वित्र॑९ रज॑सो वि॒मानः॑। पु॒नाति॑ दे॒वाना॑ भुव॑नानि वि॒श्वः॑।  
द्यावा॑पृथि॒वी पय॑सा संविदा॒ने। घृ॒तं दु॑हाते अ॒मृतं॑ प्रपी॑ने।  
प॒वित्र॑म॒र्को रज॑सो वि॒मानः॑। पु॒नाति॑ दे॒वाना॑ भुव॑नानि वि॒श्वः॑।  
सुव॑ज्योतिर्यशो॑ म॒हत्। अ॒शीम॑हि गा॒धमु॑त् प्र॒तिष्ठा॑म॥१०४॥

चात॒यत् श्री॑णीता९ सु॒त्यमा॑हुरशीमहि गुणे कु॒रु वि॒द्रव॑णे पि॒तृया॑णा अ॒र्को रज॑सो वि॒मान॑बीणि च॥९॥—[९]

उद॑स्ताम्प॒सीत्स॑वि॒ता मि॒त्रो अ॑र्य॒मा। सर्वा॑न्मि॒त्रान॑-  
वधी॑द्युगेन। बृ॒हन्तं॑ मा॒म॑करद्वी॒रव॑न्तम्। र॒थन्त॑रे श्र॑यस्व  
स्वाहा॑ पृथि॒व्याम्। वा॒म॒दे॒व्ये श्र॑यस्व स्वाहा॑ऽन्तरि॒क्षे। बृ॒हति॑  
श्र॑यस्व स्वाहा॑ दि॒वि। बृ॒हता॑ त्वोप॑स्त॒भ्रोमि॑। आ त्वा॑ ददे

यशसे वीर्याय च। अस्मास्वधिया यूयं दधाथेन्द्रियं पयः।  
यस्ते द्रप्सो यस्त उदरुषः॥१०५॥

दैव्यः केतुर्विश्वं भुवनमाविवेश। स नः पाह्यरिष्ट्यै  
स्वाहा। अनु मा सर्वो यज्ञोऽयमेतु। विश्वे देवा मरुतः  
सामार्कः। आप्रियश्छन्दांसि निविदो यजूंषि। अस्यै  
पृथिव्यै यद्यज्ञियम्। प्रजापतेर्वर्तनिमनु वर्तस्व। अनुवीरैरनु  
राध्याम् गोभिः। अन्वश्चैरनु सर्वैरु पुष्टैः। अनु प्रजया-  
ऽन्विन्द्रियेण॥१०६॥

देवा नो यज्ञमृजुधा नयन्तु। प्रतिक्षत्रे प्रति तिष्ठामि राष्ट्रे।  
प्रत्यश्वेषु प्रति तिष्ठामि गोषु। प्रति प्रजायां प्रति तिष्ठामि  
भव्ये। विश्वमन्याऽभि वावृधे। तदन्यस्यामधिश्रितम्। दिवे च  
विश्वकर्मणे। पृथिव्यै चाकरं नमः। अस्कान्द्यौः पृथिवीम्।  
अस्कानृषभो युवागाः॥१०७॥

स्कन्नेमा विश्वा भुवना। स्कन्नो यज्ञः प्र जनयतु।  
अस्कानजनि प्राजनि। आ स्कन्नाज्जायते वृषा। स्कन्नात्प्र  
जनिषीमहि। ये देवा येषामिदं भागधेयं बभूव। येषां प्रयाजा  
उतानूयाजाः। इन्द्रज्येष्ठेभ्यो वरुणराजभ्यः। अग्निहोतृभ्यो  
देवेभ्यः स्वाहा। उत त्या नो दिवा मतिः॥१०८॥

अदितिरूत्या गमत्। सा शन्ताची मयस्करत्। अप  
स्त्रिधः। उत त्या दैव्या भिषजा। शन्नस्करतो अश्विना।  
यूयातामस्मद्रपः। अप स्त्रिधः। शमग्निरग्निभिस्करत्।

शन्नस्तपतु सूर्यः। शं वातो वात्वरूपाः॥१०९॥

अप॒ स्त्रिधः॑। तदि॒त्पदं॑ न विचि॑केत वि॒द्वान्। यन्मृ॒तः  
पुन॑र॒प्येति॑ जी॒वान्। त्रिवृ॑द्यद्भुवनस्य रथ॒वृत्। जी॒वो गर्भो॑ न  
मृ॒तः स जी॑वात्। प्रत्य॑स्मै पिपी॑षते। विश्वा॑नि वि॒दुषे॑ भरा।  
अ॒रङ्ग॑माय॒ जग्म॑वे। अप॑श्चाद॒ध्वने॑ नरे॑। इन्दुरिन्दुमवा॑गात्।  
इन्दो॒रिन्द्रो॑ऽपात्। तस्य॑ त इन्द॒विन्द्र॑पीतस्य॒ मधु॑मतः।  
उप॑हूतस्योप॑हूतो भक्षयामि॥११०॥

उद॒रप॒ इन्द्रि॑येण॒ गा म॒तिर॑रूपा अंग॒त्रीणि॑ च॥६॥ ————— [१०]

ब्रह्म॑ प्रति॒ष्ठा मन॑सो ब्रह्म॑ वा॒चः। ब्रह्म॑ य॒ज्ञाना॑  
ह॒विषा॑माज्य॒स्य। अति॑रिक्तं॒ कर्म॑णो यच्च॑ हीनम्। य॒ज्ञः  
प॒र्वाणि॑ प्रति॒रन्नेति॑ क॒ल्पय॑न्। स्वाहा॑कृताऽऽहु॑तिरेतु  
दे॒वान्। आश्वा॑वितम॒त्याश्वा॑वितम्। वष॑ट्कृतम॒त्यनू॑क्तं च य॒ज्ञे।  
अति॑रिक्तं॒ कर्म॑णो यच्च॑ हीनम्। य॒ज्ञः प॒र्वाणि॑ प्रति॒रन्नेति॑  
क॒ल्पय॑न्। स्वाहा॑कृताऽऽहु॑तिरेतु दे॒वान्॥१११॥

यद्वो॑ दे॒वा अति॑पा॒दया॑नि। वा॒चा चि॒त्प्रय॑तं दे॒वहे॑डनम्।  
अ॒रा॒यो अ॒स्मा अ॒भिदु॑च्छुनायते॑। अ॒न्यत्रा॑स्मन्म॒रुत॑स्तन्निधे॒-  
तना॑। त॒तं म॒ आप॑स्तदु॒ ताय॑ते पुनः॑। स्वादि॑ष्ठा धी॒तिरु॑चथाय॒  
शस्य॑ते। अ॒य अ॒समु॑द्र उ॒त वि॒श्वभै॑षजः। स्वाहा॑कृतस्य॒  
समु॑तृष्णुतर्भुवः। उद्व॑यं तम॑स॒स्पर्शि॑। उदु॒त्यं चि॒त्रम्॥११२॥

इ॒मं मे॑ वरुण॒ तत्त्वा॑ यामि। त्वन्नो॑ अ॒ग्ने स त्वन्नो॑ अ॒ग्ने।



त्वमग्ने अयासि प्रजापते। इमं जीवेभ्यः परिधिं दधामि।  
 मैषान्नुगादपरो अर्धमेतम्। शतं जीवन्तु शरदः पुरूचीः।  
 तिरो मृत्युं दधतां पर्वतेन। इष्टेभ्यः स्वाहा वषडनिष्टेभ्यः  
 स्वाहा। भेषजं दुरिष्ट्यै स्वाहा निष्कृत्यै स्वाहा। दौराध्यै  
 स्वाहा दैवीभ्यस्तनूभ्यः स्वाहा॥११३॥

ऋद्ध्यै स्वाहा समृद्ध्यै स्वाहा। यत इन्द्र भयामहे। ततो  
 नो अभयं कृधि। मघवञ्छुग्धि तव तन्न ऊतये। वि द्विषो वि  
 मृधो जहि। स्वस्तिदा विशस्पतिः। वृत्रहा वि मृधो वशी।  
 वृषेन्द्रः पुर एतु नः। स्वस्तिदा अभयङ्करः। आभिर्गीर्भिर्यदतो  
 न ऊनम्॥११४॥

आप्यायय हरिवो वर्धमानः। यदा स्तोतृभ्यो महि गोत्रा  
 रुजासि। भूयिष्ठभाजो अध ते स्याम। अनाज्ञातं यदाज्ञातम्।  
 यज्ञस्य क्रियते मिथु। अग्ने तदस्य कल्पय। त्वं हि  
 वेत्थ यथातथम्। पुरुषसम्मितो यज्ञः। यज्ञः पुरुषसम्मितः।  
 अग्ने तदस्य कल्पय। त्वं हि वेत्थ यथातथम्। यत्पाकत्रा  
 मनसा दीनदक्षा न। यज्ञस्य मन्वते मर्तासः। अग्निष्टद्धोता  
 ऋतुविद्विजानन्। यजिष्ठो देवां ऋतुशो यजाति॥११५॥

देवाश्चित्रं तनूभ्यः स्वाहो नं पुरुषसम्मितोऽग्ने तदस्य कल्पय पञ्च च॥५॥ [११]

यद्देवा देवहेडनम्। देवासश्चकृमा वयम्। आदित्या-  
 स्तस्मान्मा मुञ्चत। ऋतस्यर्तेन मामुत। देवा जीवनकाम्या  
 यत्। वाचाऽनृतमूदिम। अग्निर्मा तस्मादेनसः। गार्हपत्यः

प्रमुञ्चतु। दुरिता यानि चकृम। करोतु मामनेनसम्॥११६॥

ऋतेन द्यावापृथिवी। ऋतेन त्वं सरस्वति। ऋतान्मा  
मुञ्चतां हंसः। यदन्यकृतमारिम। सजातशंसादुत वा  
जामिशंसात्। ज्यायंसः शंसादुत वा कनीयसः।  
अनाज्ञातं देवकृतं यदेनः। तस्मात्त्वमस्माञ्जातवेदो मुमुग्धि।  
यद्वाचा यन्मनसा। बाहुभ्यामूरुभ्यामष्टीवद्भ्याम्॥११७॥

शिश्नैर्यदनृतं चकृमा वयम्। अग्निर्मा तस्मादेनसः।  
यद्धस्ताभ्यां चकर किल्बिषाणि। अक्षाणां वश्रमुपजिघ्रमानः।  
दूरेपश्या चे राष्ट्रभृच्च। तान्यप्सरसावनुदत्तामृणानि।  
अदीव्यवृणं यदहं चकार। यद्वादास्यन्त्सञ्जगारा जनेभ्यः।  
अग्निर्मा तस्मादेनसः। यन्मयि माता गर्भं सति॥११८॥

एनश्चकार यत्पिता। अग्निर्मा तस्मादेनसः। यदा पिपेक्षं  
मातरं पितरम्। पुत्रः प्रमुदितो धयन्। अहिंसितौ  
पितरौ मया तत्। तदग्रे अनृणो भवामि। यदन्तरिक्षं  
पृथिवीमुत द्याम्। यन्मातरं पितरं वा जिहिंसिम। अग्निर्मा  
तस्मादेनसः। यदाशसां निशसा यत्पराशसां॥११९॥

यदेनश्चकृमा नूतनं यत्पुंराणम्। अग्निर्मा तस्मादेनसः।  
अतिं क्रामामि दुरितं यदेनः। जहामि रिप्रं परमे सधस्थै। यत्र  
यन्ति सुकृतो नापि दुष्कृतः। तमा रोहामि सुकृतां नु लोकम्।  
त्रिते देवा अमृजतैतदेनः। त्रित एतन्मनुष्येषु मामृजे। ततो

मा॒ यदि॒ किञ्चि॑दान॒शे। अ॒ग्निर्मा॒ तस्मा॒देन॑सः॥१२०॥

गार्ह॑पत्यः प्रमु॑ञ्चतु। दुरि॑ता या॒नि च॒कृम। क॒रोतु॒  
मा॒म॒ने॒न॒स॒म॑। दि॒वि जा॒ता अ॒प्सु जा॒ताः। या जा॒ता  
ओष॑धी॒भ्यः। अथो॒ या अ॑ग्नि॒जा आपः॑। ता नः॑ शु॒न्धन्तु॒  
शु॒न्ध॒नीः। यदापो॑ नक्तं दुरि॑तं चरा॑म। यद्वा दि॒वा नू॒तनं॑  
यत्पु॑रा॒णम्। हि॒र॒ण्यव॑र्णास्त॒त उत्पु॑नीत नः॑। इ॒मं मे॑  
वरु॑ण तत्त्वा॑ या॒मि। त्वन्नो॑ अ॒ग्ने स त्वन्नो॑ अ॒ग्ने। त्वम॑ग्ने  
अ॒या॒सि॑॥१२१॥

अ॒ने॒न॒स॒म॒ष्टौ॒व॒द्वा॑ स॒ति प॑रा॒शसा॑ऽऽ॒न्शो॑ऽ॒ग्निर्मा॒ तस्मा॒देन॑सः पु॒नीत न॒क्षीणि॑ च (यद्दे॒वा दे॒वा ऋ॒तेन॑ स॒जात॑श॒साद्य॒द्वा॒चा  
यद्व॒स्ताभ्या॑म॒दी॒व्यं य॒न्मयि॑ मा॒ता यदा॑ पि॒पेप॑ यद॒न्तरि॑क्षं यदा॒शसा॑ऽति॒ क्रामा॑मि त्रि॒ते दे॒वा दि॒वि जा॒ता अ॒प्सु जा॒ता  
यदापं॑ इ॒मं मे॑ वरु॑ण तत्त्वा॑ या॒मि त्वन्नो॑ अ॒ग्ने स त्वन्नो॑ अ॒ग्ने त्वम॑ग्ने अ॒या॒सि॑)॥६॥ [१२]

यत्ते॒ ग्रा॒व्णा॑ चिच्छि॒दुः सो॑म राजन्। प्रि॒या॒ण्यङ्गा॑नि॒  
स्वधि॑ता॒ परू॑षि। तथ्स॒न्ध॒थ्स्वाज्ये॑नो॒त वर्ध॑यस्व। अ॒ना॒ग॒सो  
अध॑मि॒त्स॒ङ्क्षये॑म। यत्ते॒ ग्रा॒वा॑ बा॒हुच्यु॑तो॒ अचु॑च्यवुः। नरो॒ यत्ते॑  
दु॒दु॒हु॒र्दक्षि॑णेन। तत्त॒ आप्या॑यतां॒ तत्ते॑। नि॒ष्ट्या॑यतां दे॒व सो॑म।  
यत्ते॒ त्वच॑ बि॒भि॒दुर्य॑च्च॒ योनि॑म्। यदा॒स्थाना॑त्प्रच्यु॑तो वे॒न॑सि॒  
त्मना॑॥१२२॥

त्वया॒ तथ्सो॑म गु॒प्तम॑स्तु नः॑। सा नः॑ स॒न्धास॑त्पर॒मे  
व्यो॑मन्। अहा॒च्छरी॑रं प॒यसा॑ स॒मेत्य॑। अ॒न्यो॑न्यो भवति॒  
वर्णो॑ अस्य। तस्मि॑न्व॒यमुप॑हू॒तास्त॑व स्मः॑। आ नो॑ भज॒  
सद॑सि वि॒श्वरू॑पे। नृ॒चक्षाः॒ सोम॑ उ॒त शु॒श्रु॑गस्तु। मा नो॒ वि  
हा॑सी॒द्भिर॑ आवृ॒णानः॑। अना॑गास्त॒नुवो॑ वावृ॒धानः॑। आ नो॑

रूपं वहतु जायमानः॥१२३॥

उप क्षरन्ति जुहो घृतेन। प्रियाण्यङ्गानि तव वर्धयन्तीः।  
तस्मै ते सोम नम इद्वषद्व। उप मा राजन्सुकृते ह्वयस्व।  
सं प्राणापानाभ्यां समु चक्षुषा त्वम्। सः श्रोत्रेण गच्छस्व  
सोम राजन्। यत्त आस्थितुं शमु तत्त अस्तु। जानीतान्नः  
सङ्गमने पथीनाम्। एतं जानीतात्परमे व्योमन्। वृकाः  
सधस्था विद रूपमस्य॥१२४॥

यदागच्छात्पृथिभिर्देवयानैः। इष्टापूर्ते कृणुतादविरस्मै।  
अरिष्ठो राजन्नगदः परेहि। नमस्ते अस्तु चक्षसे रघूयते।  
नाकमारोह सह यजमानेन। सूर्यं गच्छतात्परमे व्योमन्।  
अभूद्देवः संविता वन्द्यो नु नः। इदानीमहं उपवाच्यो नृभिः।  
वि यो रत्ना भजति मानवेभ्यः। श्रेष्ठं नो अत्र द्रविणं यथा  
दधत्। उप नो मित्रावरुणाविहावन्तम्। अन्वादीध्याथामिह  
नः सखाया। आदित्यानां प्रसितिर्हेतिः। उग्रा शतापांष्ठा  
घविषा परि णो वृणक्तु। आप्यायस्व सन्तैः॥१२५॥

त्मना जायमानोऽस्य दधत्पञ्च च॥४॥ [१३]

यद्विदीक्षे मनसा यच्च वाचा। यद्वा प्राणैश्चक्षुषा यच्च  
श्रोत्रेण। यद्रेतसा मिथुनेनाप्यात्मना। अद्ध्यो लोका दधिरे  
तेज इन्द्रियम्। शुक्रा दीक्षायै तपसो विमोचनीः। आपो  
विमोक्तीर्मयि तेज इन्द्रियम्। यदृचा साम्ना यजुषा। पशूनां  
चर्मन् हविषा दिदीक्षे। यच्छन्दोभिरोषधीभिर्वनस्पतौ। अद्ध्यो

लो॒का द॑धिरे॒ तेज॑ इन्द्रि॒यम्॥१२६॥

शु॒क्रा दी॒क्षायै॒ तप॑सो वि॒मोच॑नीः। आपो॑ विमो॒क्त्रीर्मयि॒  
तेज॑ इन्द्रि॒यम्। येन॒ ब्रह्म॒ येन॑ क्ष॒त्रम्। येनेन्द्रा॑ग्नी प्र॒जा-  
प॑तिः सोमो॒ वरु॑णो॒ येन॑ राजा॑। वि॒श्वे दे॒वा ऋ॑षयो॒ येन॑  
प्रा॒णाः। अ॒द्ध्यो लो॒का द॑धिरे॒ तेज॑ इन्द्रि॒यम्। शु॒क्रा दी॒क्षायै॒  
तप॑सो वि॒मोच॑नीः। आपो॑ विमो॒क्त्रीर्मयि॒ तेज॑ इन्द्रि॒यम्। अ॒पां  
पुष्प॑म॒स्योष॑धीना॒५ रसः॑। सोम॑स्य प्रि॒यं धाम॑॥१२७॥

अ॒ग्नेः प्रि॒यत॑म॒५ ह॒विः स्वाहा॑। अ॒पां पुष्प॑म॒स्योष॑धीना॒५  
रसः॑। सोम॑स्य प्रि॒यं धाम॑। इन्द्र॑स्य प्रि॒यत॑म॒५ ह॒विः स्वाहा॑।  
अ॒पां पुष्प॑म॒स्योष॑धीना॒५ रसः॑। सोम॑स्य प्रि॒यं धाम॑। वि॒श्वेषां  
दे॒वानां॑ प्रि॒यत॑म॒५ ह॒विः स्वाहा॑। व॒य॒५ सौम॑ व्र॒ते तव॑।  
मन॑स्त॒नूषु॒ पिप्र॑तः। प्र॒जाव॑न्तो अशीमहि॥१२८॥

दे॒वेभ्यः॑ पि॒तृभ्यः॑ स्वाहा॑। सो॒म्येभ्यः॑ पि॒तृभ्यः॑ स्वाहा॑।  
क॒व्येभ्यः॑ पि॒तृभ्यः॑ स्वाहा॑। दे॒वांस॑ इ॒ह मा॑दयध्वम्। सोम्या॑स  
इ॒ह मा॑दयध्वम्। क॒व्यांस॑ इ॒ह मा॑दयध्वम्। अन॑न्तरिताः  
पि॒तरः॑ सो॒म्याः सौम॑पी॒थात्। अपै॑तु मृ॒त्युरमृतं॑ न॒ आगन्।  
वैव॒स्वतो नो॒ अभ॑यं कृ॒णोतु। पु॒र्णं वन॑स्पतैरिव॥१२९॥

अ॒भि नः॑ शी॒यता॒॑५ र॒यिः। सच॑तां नः॒ शची॑पतिः। परं॑ मृ॒त्यो  
अनु॑ परै॒हि पन्था॑म्। यस्ते॒ स्व इ॒तरो॑ दे॒व्याना॑त्। चक्षु॑ष्मते  
शृण्व॑ते ते॒ ब्रवी॑मि। मा नः॑ प्र॒जा॒५ री॑रिषो मोत वी॒रान्।  
इ॒दमू॒नु श्रेयो॑व॒सान॒माग॑न्म। यद्गो॒जिद्धं॑ न॒जिद॑श्च॒जिद्य॑त्।

प॒र्णं वन॑स्पते॒रिव। अ॒भि नः॑ शी॒यता॑ र॒यिः। सच॑तां नः  
श॒चीप॑तिः॥१३०॥

वन॑स्पता॒वृद्धो लो॒का दं॑धिरे॒ तेजं॑ इन्द्रि॒यं धामा॑शीमहीवा॒भिर्नः॑ शी॒यता॑ र॒यिरेकं॑ च॥५॥ [१४]

सर्वान् यद्विष्णुं वि वै याः पुरस्ताद्देवां देवेषु परिस्तुणीत् सक्षेदं यदस्य पारंऽनागस् उदस्ताम्पसीद्वह्मं प्रतिष्ठा  
यद्देवा यत्ते ग्रावणा यदिदीक्षे चतुर्दश॥१४॥

सर्वान्भूतिमेव यामेवाप्स्वाहुतिं ब्रतानां पर्णवल्कः सोम्यानामुस्मिन् यजेऽग्रे यो नो ज्योग्जीवाः पुरोरजाः प्रतेमहे ब्रह्मं  
प्रतिष्ठा गार्हपत्यस्त्रिंशदुत्तरशतम्॥१३०॥

सर्वाञ्छचीपतिः॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके सप्तमः  
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ अष्टमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके अष्टमः प्रपाठकः ॥

साङ्गहृण्येष्ट्या यजते। इमाञ्जनता९ सङ्गहानीति।  
द्वादशारत्नी रशना भवति। द्वादश मासाः संवत्सरः।  
संवत्सरमेवाव रुन्धे। मौञ्जी भवति। ऊर्ग्वै मुञ्जाः। ऊर्ज-  
मेवाव रुन्धे। चित्रा नक्षत्रं भवति। चित्रं वा एतत्कर्म॥१॥

यदश्वमेधः समृद्धौ। पुण्यनाम देवयजनमध्यवस्यति।  
पुण्यामेव तेन कीर्तिमभि जयति। अपदातीनृत्विजः  
सुमावहन्त्या सुब्रह्मण्यायाः। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै।  
केशश्मश्रु वपते। नखानि नि कृन्तते। दतो धावते। स्नाति।  
अहतं वासः परिधत्ते। पाप्मनोऽपहृत्यै। वाचं यत्वोप  
वसति। सुवर्गस्य लोकस्य गुप्त्यै। रात्रिं जागरयन्त आसते।  
सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै॥२॥

कर्म धत्ते पञ्च च॥२॥ [१]

चतुष्टय्य आपो भवन्ति। चतुः शफो वा अश्वः प्राजापत्यः  
समृद्धौ। ता दिग्भ्यः सुमाभृता भवन्ति। दिक्षु वा आपः। अन्नं  
वा आपः। अद्ध्यो वा अन्नं जायते। यदेवाद्ध्योऽन्नं जायते।  
तदव रुन्धे। तासु ब्रह्मौदनं पंचति। रेतं एव तदधाति॥३॥

चतुः शरावो भवति। दिक्ष्वेव प्रति तिष्ठति। उभयतोरुक्मौ  
भवतः। उभयतं एवास्मिन्नुचं दधाति। उद्धरति श्रुतत्वाय।  
सर्पिष्वान्भवति मेध्यत्वाय। चत्वारं आर्षेयाः प्राश्नन्ति।

दिशामेव ज्योतिषि जुहोति। चत्वारि हिरण्यानि ददाति।  
दिशामेव ज्योतींश्चैव रुन्धे॥४॥

यदाज्यमुच्छिष्यते। तस्मिन् रश्नान्युनत्ति। प्रजापतिर्वा  
ओदनः। रेत आज्यम्। यदाज्ये रश्नान्युनत्ति। प्रजापतिमेव  
रेतसा समर्धयति। दुर्भमयी रश्ना भवति। बहु वा एष  
कुचरो मेध्यमुपगच्छति। यदश्वः। पवित्रं वै दुर्भाः॥५॥

यदुर्भमयी रश्ना भवति। पुनात्येवैनम्। पूतमेनं  
मेध्यमा लभते। अश्वस्य वा आलब्धस्य महिमोदक्रामत्।  
स महर्त्विजः प्राविशत्। तन्महर्त्विजां महर्त्विक्कम्।  
यन्महर्त्विजः प्राश्नन्ति। महिमानमेवास्मिन्तद्वधति।  
अश्वस्य वा आलब्धस्य रेत उदक्रामत्। तथ्सुवर्णं  
हिरण्यमभवत्। यथ्सुवर्णं हिरण्यं ददाति। रेत एव  
तद्वधाति। ओदने ददाति। रेतो वा ओदनः। रेतो हिरण्यम्।  
रेतसैवास्मिन्नेतो दधाति॥६॥

दधाति रुन्धे दुर्भा अभव्यद् च॥४॥ [२]

यो वै ब्रह्मणे देवेभ्यः प्रजापतयेऽप्रतिप्रोच्याश्वं मेध्यं  
बध्नाति। आ देवताभ्यो वृश्च्यते। पापीयान्भवति। यः  
प्रतिप्रोच्य। न देवताभ्य आवृश्च्यते। वसीयान्भवति।  
यदाहं। ब्रह्मन्नाश्वं मेध्यं भन्त्स्यामि देवेभ्यः प्रजापतये तेन  
राध्यासमिति। ब्रह्म वै ब्रह्मा। ब्रह्मण एव देवेभ्यः प्रजापतये  
प्रतिप्रोच्याश्वं मेध्यं बध्नाति॥७॥



न दे॒वता॑भ्य॒ आ वृ॑श्च्यते। व॒सी॒यान्भ॑वति। दे॒वस्य॑  
त्वा स॒वितुः॑ प्र॒सव॑ इति॒ रश॒नामा॑दत्ते प्र॒सू॒त्यै।  
अ॒श्विनो॑र्बा॒हुभ्या॑मित्या॒ह। अ॒श्विनो॑ हि दे॒वाना॑मध्व॒र्यू  
आस्ता॑म्। पू॒ष्णो ह॒स्ताभ्या॑मित्या॒ह य॒त्यै। व्यृ॑द्धं वा  
ए॒तद्य॒ज्ञस्य॑। यद॑य॒जुष्के॑ण क्रि॒यते॑। इ॒माम॑गृ॒ष्णत्र॑श॒नामृ॑तस्ये-  
त्य॒धि व॑दति॒ यजु॑ष्कृत्यै। य॒ज्ञस्य॑ स॒मृद्धौ॑॥८॥

तदा॑हुः। द्वा॒द॒शा॒र॒त्नी र॑श॒ना क॑र्त॒व्या (३) त्रयो॑द॒शा॒र॒त्नी (३)-  
रि॒ति। ऋ॒षभो॑ वा ए॒ष ऋ॑तूनाम्। यथ्स॑व॒त्सरः॑। तस्य॑ त्रयो॒द॒शो  
मा॒सो वि॑ष्टपम्। ऋ॒षभ ए॒ष य॒ज्ञाना॑म्। यद॑श्वमे॒धः। यथा॑ वा  
ऋ॒षभ॑स्य॒ वि॑ष्टपम्। ए॒वमे॒तस्य॑ वि॑ष्टपम्। त्रयो॒द॒शम॑र॒त्निः  
र॑श॒नाया॑मु॒पा द॑धाति॥९॥

यथ॑र्ष॒भस्य॑ वि॑ष्टपः स॒स्क्रोति॑। ता॒दृगे॑व तत्।  
पूर्व॑ आ॒युषि॑ वि॒दथे॑षु क॒व्येत्या॑ह। आ॒युरे॒वास्मि॑न्दधाति।  
तया॑ दे॒वाः सु॒तमा॑ ब॒भूवु॑रित्या॒ह। भू॒तिमे॒वोपा॑वर्तते।  
ऋ॒तस्य॑ सा॒मन्त्स॑रमा॒रप॑न्तीत्या॒ह। स॒त्यं वा ऋ॑तम्।  
स॒त्येनै॒वैन॑मृ॒तेना॑र॒भते। अ॒भि॒धा अ॒सीत्या॑ह॥१०॥

तस्मा॑द॒श्वमे॒धया॒जी सर्वा॑णि भू॒तान्य॒भि भ॑वति।  
भु॒वन॑म॒सीत्या॑ह। भू॒मान॑मे॒वोपै॑ति। य॒न्ताऽसी॑त्या॒ह।  
य॒न्तार॑मे॒वैन॑ करोति। ध॒र्ताऽसी॑त्या॒ह। ध॒र्तार॑मे॒वैन॑ करोति।  
सौ॑ऽग्निं वै॒श्वान॑रमित्या॒ह। अ॒ग्नावे॒वैन॑ वै॒श्वान॑रे जु॒होति॑।  
स॒प्र॒थस॒मि॒त्या॑ह॥११॥

प्रजयैवैनं पशुभिः प्रथयति। स्वाहाकृत इत्याह। होम  
 एवास्यैषः। पृथिव्यामित्याह। अस्यामेवैनं प्रतिष्ठापयति।  
 यन्ता राड्यन्ताऽसि यमनो धर्ताऽसि धरुण इत्याह।  
 रूपमेवास्यैतन्महिमानं व्याचष्टे। कृष्यै त्वा क्षेमाय त्वा  
 रय्यै त्वा पोषाय त्वेत्याह। आमेवैतामा शांस्ते। स्वगा  
 त्वा देवेभ्य इत्याह। देवेभ्य एवैनं स्वगा करोति। स्वाहा  
 त्वा प्रजापतय इत्याह। प्राजापत्यो वा अश्वः। यस्या एव  
 देवताया आलुभ्यते। तयैवैनं समर्धयति॥१२॥

बभ्राति समृद्धा उपादधात्यसीत्याह सप्रथसमित्याह देवेभ्य इत्याह पञ्च च॥६॥ [३]

यः पितुरनुजायाः पुत्रः। स पुरस्तान्नयति। यो  
 मातुरनुजायाः पुत्रः। स पश्चान्नयति। विष्वश्चमेवास्मात्पाप्मानं  
 विवृहतः। यो अर्वन्तं जिघांसति तमभ्यमीति वरुण इति  
 श्वानं चतुरक्षं प्रसौति। पुरो मर्तः परः श्वेति शुनश्चतुरक्षस्य  
 प्रहन्ति। श्वेव वै पाप्मा भ्रातृव्यः। पाप्मानमेवास्य भ्रातृव्यं  
 हन्ति। सैध्रकं मुसलं भवति॥१३॥

कर्मकर्मेवास्मै साधयति। पौंश्चलेयो हन्ति।  
 पुंश्चल्वा वै देवाः शुचं न्यदधुः। शुचैवास्य शुचं  
 हन्ति। पाप्मा वा एतमीप्सतीत्याहुः। योऽश्वमेधेन  
 यजत इति। अश्वस्याधस्पदमुपास्यति। वज्री वा अश्वः  
 प्राजापत्यः। वज्रेणैव पाप्मानं भ्रातृव्यमवक्रामति। दक्षिणाऽप  
 प्लावयति॥१४॥

पाप्मानं मेवास्माच्छर्मलमपं प्लावयति। ऐषीक उदूहो  
 भवति। आयुर्वा इषीकाः। आयुरेवास्मिन्दधति। अमृतं वा  
 इषीकाः। अमृतमेवास्मिन्दधति। वेतसशाखोपसम्बद्धा  
 भवति। अप्सुर्योनिर्वा अश्वः। अप्सुजो वेतसः।  
 स्वादेवैनं योनेर्निर्मिमीते। पुरस्तात्प्रत्यश्चमभ्युदूहति।  
 पुरस्तादेवास्मिन्प्रतीच्यमृतं दधाति। अहं च त्वं च  
 वृत्रहन्निति ब्रह्मा यजमानस्य हस्तं गृह्णाति। ब्रह्मक्षत्रे  
 एव सन्दधाति। अभिक्रत्वेन्द्र भूरधृज्मन्नित्यध्वर्युर्यजमानं  
 वाचयत्यभिजित्यै॥१५॥

भवति प्लावयति मिमीते पञ्च च॥३॥

[४]

चत्वारं ऋत्विजः समुक्षन्ति। अभ्य एवैनं चतसृभ्यो  
 दिग्भ्योऽभि समीरयन्ति। शतेन राजपुत्रैः सहाध्वर्युः।  
 पुरस्तात्प्रत्यङ्गिष्ठन्प्रोक्षति। अनेनाश्वेन मेध्यैनेष्ट्वा। अयं  
 राजा वृत्रं वेध्यादिति। राज्यं वा अध्वर्युः। क्षत्रं  
 राजपुत्रः। राज्येनैवास्मिन्क्षत्रं दधाति। शतेनाराजभिरुग्रैः  
 सह ब्रह्मा॥१६॥

दक्षिणत उदङ्गिष्ठन्प्रोक्षति। अनेनाश्वेन मेध्यैनेष्ट्वा। अयं  
 राजाऽप्रतिधृष्योऽस्त्विति। बलं वै ब्रह्मा। बलमराजोग्रः।  
 बलेनैवास्मिन्बलं दधाति। शतेन सूतग्रामणिभिः सह होता।  
 पश्चात्प्राङ्गिष्ठन्प्रोक्षति। अनेनाश्वेन मेध्यैनेष्ट्वा। अयं राजा-  
 ऽस्यै विशः॥१७॥

बहु॒ग्वै बहु॒श्वायै॑ बहु॒जावि॒कायै॑। बहु॒व्रीहि॒यवायै॑ बहु॒माष॒  
ति॒लायै॑। बहु॒हिर॒ण्यायै॑ बहु॒हस्ति॒कायै॑। बहु॒दा॒सपू॒रुषायै॑  
रयि॒मत्यै॑ पुष्टि॒मत्यै॑। बहु॒रा॒य॒स्पोषायै॑ राजा॒स्त्विति॑। भू॒मा  
वै होता॑। भू॒मा सू॒त॒ग्राम॒ण्यः। भूमै॒वास्मिन्भू॒मानं॑ दधाति।  
श॒तेन॑ क्षत्त॒सङ्ग॒हीतृभिः॑ स॒होद्गा॒ता। उ॒त्तर॒तो दक्षि॑णा  
तिष्ठ॒न्प्रोक्ष॑ति॥१८॥

अ॒नेना॒श्वेन॒ मे॒ध्येने॒ष्ट्वा। अ॒य॒ः राजा॒ सर्व॑मायु॒रेत्वि॑ति।  
आयु॒र्वा उ॒द्गा॒ता। आयुः॑ क्षत्त॒सङ्ग॒हीतारः॑। आयु॒षैवास्मिन्नायु॑र्द॒  
धाति॑। श॒त॒ः श॒तं भव॑न्ति। श॒तायुः॑ पु॒रुषः॑ श॒तेन्द्रि॑यः।  
आयु॑ष्ये॒वेन्द्रि॑ये प्र॒ति तिष्ठ॑ति। च॒तुः श॒ता भव॑न्ति। च॒त॒स्रो  
दि॒शः। दि॒क्ष्वेव॑ प्र॒ति तिष्ठ॑ति॥१९॥

ब्रह्मा विश उक्षति दिश एकं च॥४॥ [५]

यथा॒ वै ह॒विषो॑ गृही॒तस्य॑ स्क॒न्द॒ति। ए॒वं वा ए॒तद॒श्वस्य॑  
स्क॒न्द॒ति। यन्नि॒क्तम॒नाल॒ब्धमु॒त्सृज॑न्ति। यथ्स्तो॒क्या अ॒न्वाह॑।  
सर्व॒हुत॑मे॒वैनं॑ करो॒त्यस्क॑न्दाय। अस्क॑न्न॒ः हि तत्। यद्धु॒तस्य॑  
स्क॒न्द॒ति। स॒हस्र॑म॒न्वाह॑। स॒हस्र॑स॒म्मितः॑ सुव॒र्गो लो॒कः।  
सुव॑र्गस्य॑ लो॒कस्या॒भिजि॑त्यै॥२०॥

यत्प॒रि॒मिता॑ अनुब्रूयात्। प॒रि॒मित॒मव॑ रुन्धीत। अ॒प॒रि॒मिता॑  
अ॒न्वाह॑। अ॒प॒रि॒मितः॑ सुव॒र्गो लो॒कः। सुव॑र्गस्य॑ लो॒कस्य॑  
सम॑ष्ट्यै। स्तो॒क्या जु॑होति। या ए॒व वर्ष्वा॑ आपः। ता अ॒व  
रु॒न्धे। अ॒स्यां जु॑होति। इ॒यं वा अ॒ग्निर्वै॑श्वान॒रः॥२१॥

अस्यामेवैनाः प्रतिष्ठापयति। उवाच ह प्रजापतिः।  
 स्तोत्रासु वा अहमश्वमेधः सः स्थापयामि। तेन ततः  
 सः स्थितेन चरामीति। अग्नये स्वाहेत्याह। अग्नये एवैनं  
 जुहोति। सोमाय स्वाहेत्याह। सोमायैवैनं जुहोति। सवित्रे  
 स्वाहेत्याह। सवित्रे एवैनं जुहोति॥ २२॥

सरस्वत्यै स्वाहेत्याह। सरस्वत्या एवैनं जुहोति। पूष्णे  
 स्वाहेत्याह। पूष्णे एवैनं जुहोति। बृहस्पतये स्वाहेत्याह।  
 बृहस्पतये एवैनं जुहोति। अपां मोदाय स्वाहेत्याह। अद्ध्य  
 एवैनं जुहोति। वायवे स्वाहेत्याह। वायवे एवैनं जुहोति॥ २३॥

मित्राय स्वाहेत्याह। मित्रायैवैनं जुहोति। वरुणाय  
 स्वाहेत्याह। वरुणायैवैनं जुहोति। एताभ्य एवैनं देवताभ्यो  
 जुहोति। दशदश सम्पाद जुहोति। दशाक्षरा विराट्।  
 अन्नं विराट्। विराजैवान्नाद्यमव रुन्धे। प्र वा एषो-  
 ऽस्माल्लोकाच्च्यवते। यः पराचीराहुतीर्जुहोति। पुनः  
 पुनरभ्यावर्त जुहोति। अस्मिन्नेव लोके प्रति तिष्ठति।  
 एताः ह वाव सौऽश्वमेधस्य सः स्थितिमुवाचास्कन्दाय।  
 अस्कन्नः हि तत्। यद्यज्ञस्य सः स्थितस्य स्कन्दति॥ २४॥

अभिजित्यै वैश्वानरः सवित्र एवैनं जुहोति वायवे एवैनं जुहोति च्यवते पद च॥ ५॥

[६]

प्रजापतये त्वा जुष्टं प्रोक्षामीति पुरस्तात्प्रत्यङ्गिष्ठन्प्रोक्षति।  
 प्रजापतिर्वै देवानामन्नादो वीर्यावान्। अन्नाद्यमेवास्मिन्वीर्यं

दधाति। तस्मादश्वः पशूनामन्नादो वीर्यावत्तमः। इन्द्राग्निभ्यां  
 त्वेति दक्षिणतः। इन्द्राग्नी वै देवानामोजिष्ठौ बलिष्ठौ।  
 ओज एवास्मिन्बलं दधाति। तस्मादश्वः पशूनामोजिष्ठो  
 बलिष्ठः। वायवे त्वेति पश्चात्। वायुर्वै देवानामाशुः  
 सारसारितमः॥ २५॥

जवमेवास्मिन्दधाति। तस्मादश्वः पशूनामाशुः  
 सारसारितमः। विश्वेभ्यस्त्वा देवेभ्य इत्युत्तरतः। विश्वे  
 वै देवा देवानां यशस्वितमाः। यश एवास्मिन्दधाति।  
 तस्मादश्वः पशूनां यशस्वितमः। देवेभ्यस्त्वेत्यधस्तात्।  
 देवा वै देवानामपचिततमाः। अपचितिमेवास्मिन्दधाति।  
 तस्मादश्वः पशूनामपचिततमः॥ २६॥

सर्वेभ्यस्त्वा देवेभ्य इत्युपरिष्ठात्। सर्वे वै देवास्त्विषिमन्तो  
 हरस्विनः। त्विषिमेवास्मिन् हरो दधाति। तस्मादश्वः  
 पशूनां त्विषिमान् हरस्वितमः। दिवे त्वाऽन्तरिक्षाय  
 त्वा पृथिव्यै त्वेत्याह। एभ्य एवैनं लोकेभ्यः प्रोक्षति।  
 सते त्वाऽसते त्वाऽद्ध्यस्त्वौषधीभ्यस्त्वा विश्वेभ्यस्त्वा  
 भूतेभ्य इत्याह। तस्मादश्वमेधयाजिनः सर्वाणि  
 भूतान्युपजीवन्ति। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। यत्प्राजापत्योऽश्वः।  
 अथ कस्मादेनमन्याभ्यो देवताभ्योऽपि प्रोक्षतीति। अश्वे वै  
 सर्वा देवता अन्वायन्ताः। तं यद्विश्वेभ्यस्त्वा भूतेभ्य इति

प्रोक्षति। देवता एवास्मिन्नन्वा यातयति। तस्मादश्वे सर्वा  
देवता अन्वायत्ताः॥२७॥

सारसारित्तमोऽपचिततमः प्राजापत्योऽश्वः पञ्च च॥३॥ [७]

यथा वै हविषो गृहीतस्य स्कन्दति। एवं वा एतदश्वस्य  
स्कन्दति। यत्प्रोक्षितमनालब्धमुत्सृजन्ति। यदश्वचरितानि  
जुहोति। सर्वहुतमेवेन करोत्यस्कन्दाय। अस्कन्नं हि तत्।  
यद्धुतस्य स्कन्दति। ईङ्गाराय स्वाहेङ्गृताय स्वाहेत्याह।  
एतानि वा अश्वचरितानि। चरितैरेवेन समर्धयति॥२८॥

तदाहुः। अनाहुतयो वा अश्वचरितानि। नैता होतव्या  
इति। अथो खल्वाहुः। होतव्या एव। अत्र वावैवं  
विद्वानश्वमेधं सः स्थापयति। यदश्वचरितानि जुहोति।  
तस्माद्धोतव्या इति। बहिर्धा वा एनमेतदायतनादधाति।  
भ्रातृव्यमस्मै जनयति॥२९॥

यस्यानायतनेऽन्यत्राग्रेराहुतीर्जुहोति। सावित्रिया इष्ट्याः  
पुरस्तात्स्विष्टकृतः। आहवनीयेऽश्वचरितानि जुहोति।  
आयतन एवास्याऽऽहुतीर्जुहोति। नास्मै भ्रातृव्यं जनयति।  
तदाहुः। यज्ञमुखेयज्ञमुखे होतव्याः। यज्ञस्य क्लृप्त्यै। सुवर्गस्य  
लोकस्यानुख्यात्या इति। अथो खल्वाहुः॥३०॥

यद्यज्ञमुखेयज्ञमुखे जुहुयात्। पशुभिर्यजमानं व्यर्धयेत्।  
अवं सुवर्गाल्लोकात्पद्येत। पापीयान्त्स्यादिति। सकृदेव  
होतव्याः। न यजमानं पशुभिर्यर्धयति। अभि सुवर्गं लोकं

जयति। न पापीयान्भवति। अष्टाचत्वारिंशतमश्वरूपाणि  
जुहोति। अष्टाचत्वारिंशदक्षरा जगती। जागतोऽश्वः  
प्राजापत्यः समृद्धौ। एकमतिरिक्तं जुहोति। तस्मादेकः  
प्रजास्वर्धुकः॥३१॥

अर्धयति जनयति खल्वाहुर्जगती त्रीणि च॥४॥ [८]

विभूर्मात्रा प्रभूः पित्रेत्याह। इयं वै माता। असौ  
पिता। आभ्यामेवैनं परिददाति। अश्वोऽसि हयोऽसीत्याह।  
शास्त्येवैनमेतत्। तस्माच्छिष्टाः प्रजा जायन्ते। अत्यो-  
ऽसीत्याह। तस्मादश्वः सर्वान्पशूनत्येति। तस्मादश्वः सर्वेषां  
पशूनां श्रेष्ठ्यं गच्छति॥३२॥

प्र यशः श्रेष्ठ्यमाप्नोति। य एवं वेद। नरोऽस्यर्वाऽसि  
सप्तिरसि वाज्यंसीत्याह। रूपमेवास्यैतन्महिमानं व्याचष्टे।  
ययुर्नामासीत्याह। एतद्वा अश्वस्य प्रियं नामधेयम्।  
प्रियेणैवैनं नामधेयेनाभि वंदति। तस्मादप्यामित्रौ सङ्गत्य।  
नाम्ना चेद्ध्वयेते। मित्रमेव भवतः॥३३॥

आदित्यानां पत्वाऽन्विहीत्याह। आदित्यानेवैनं गमयति।  
अग्नये स्वाहा स्वाहेन्द्राग्निभ्यामिति पूर्वहोमां जुहोति। पूर्व  
एव द्विषन्तं भ्रातृव्यमिति क्रामति। भूरसि भुवे त्वा भव्याय  
त्वा भविष्यते त्वेत्युत्सृजति सर्वत्वाय। देवा आशापाला एतं  
देवेभ्योऽश्वं मेधाय प्रोक्षितं गोपायतेत्याह। शतं वै तल्प्या  
राजपुत्रा देवा आशापालाः। तेभ्य एवैनं परि ददाति। ईश्वरो



वा अश्वः प्रमुक्तः परां परावतं गन्तोः। इह धृतिः स्वाहेह  
विधृतिः स्वाहेह रन्तिः स्वाहेह रमन्तिः स्वाहेति चतृषु पथ्सु  
जुहोति॥ ३४॥

एता वा अश्वस्य बन्धनम्। तभिरेवैनं बध्नाति। तस्मादश्वः  
प्रमुक्तो बन्धनमा गच्छति। तस्मादश्वः प्रमुक्तो बन्धनं न  
जहाति। राष्ट्रं वा अश्वमेधः। राष्ट्रे खलु वा एते व्यायच्छन्ते।  
येऽश्वं मेध्यं रक्षन्ति। तेषां य उद्वचं गच्छन्ति। राष्ट्रादेव ते  
राष्ट्रं गच्छन्ति। अथ य उद्वचं न गच्छन्ति॥ ३५॥

राष्ट्रादेव ते व्यवच्छिद्यन्ते। परा वा एष सिच्यते।  
योऽबलौऽश्वमेधेन यजते। यदमित्रा अश्वं विन्देरन्।  
हन्येतास्य यज्ञः। चतुः शता रक्षन्ति। यज्ञस्याघाताय।  
अथान्यमानीय प्रोक्षेयुः। सैव ततः प्रायश्चित्तिः॥ ३६॥

गच्छति भवतः पथ्सु जुहोति न गच्छन्ति नव च॥ ५॥ [९]

प्रजापतिरकामयताश्वमेधेन यजेयेति। स तपोऽतप्यत।  
तस्य तेषानस्य। सप्तात्मनो देवता उदक्रामन्। सा  
दीक्षाऽभवत्। स एतानि वैश्वदेवान्यपश्यत्। तान्यजुहोत्।  
तैर्वै स दीक्षामवारुन्ध। यद्वैश्वदेवानि जुहोति। दीक्षामेव  
तैर्यजमानोऽव रुन्धे॥ ३७॥

सप्त जुहोति। सप्त हि ता देवता उदक्रामन्। अन्वहं  
जुहोति। अन्वहमेव दीक्षामव रुन्धे। त्रीणि वैश्वदेवानि  
जुहोति। चत्वार्योद्ग्रहणानि। सप्त सम्पद्यन्ते। सप्त वै

शीर्ष॒ण्याः प्रा॒णाः। प्रा॒णा दी॒क्षा। प्रा॒णैरे॒व प्रा॒णान्दी॒क्षाम॑व  
रुन्धे॥ ३८॥

एक॑विंशतिं वैश्व॒दे॒वानि जु॒होति॑। एक॑विंशतिर्वै  
दे॒वलो॒काः। द्वा॒द॒श मा॒साः पञ्च॑त॒र्वः। त्रयं इ॒मे लो॒काः।  
अ॒सावा॑दि॒त्य एक॑विंशः। ए॒ष सु॒व॒र्गो लो॒कः। तद्वै॒व्यं क्ष॒त्रम्।  
सा श्रीः। तद्ब॒ध्नस्य॑ वि॒ष्टप॑म्। तथ्स्वा॒राज्य॑मुच्यते॥ ३९॥

त्रिंश॑तमौद्ब॒ह्णानि जु॒होति॑। त्रिंश॑दक्षरा वि॒राट्। अन्नं  
वि॒राट्। वि॒राजै॒वान्नाद्य॑म॒व रुन्धे॑। त्रे॒धा वि॒भज्य॑ दे॒वतां  
जु॒होति॑। त्र्या॒वृ॒तो वै दे॒वाः। त्र्या॒वृ॒त इ॒मे लो॒काः। ए॒षां  
लो॒काना॑मा॒प्त्यै। ए॒षां लो॒कानां॑ क्लृ॒प्त्यै। अप॒ वा ए॒तस्मा॑त्प्रा॒णाः  
क्रा॑मन्ति॥ ४०॥

यो दी॒क्षाम॑तिरे॒चय॑ति। स॒प्ताहं॑ प्रच॑रन्ति। सप्त॒ वै  
शीर्ष॒ण्याः प्रा॒णाः। प्रा॒णा दी॒क्षा। प्रा॒णैरे॒व प्रा॒णान्दी॒क्षाम॑व  
रुन्धे। पूर्णा॑हुतिमु॒त्त॒मां जु॒होति॑। सर्वं॑ वै पूर्णा॑हुतिः।  
सर्व॑मे॒वाप्नो॑ति। अथो॑ इ॒यं वै पूर्णा॑हुतिः। अ॒स्यामे॒व प्रति॑  
तिष्ठति॥ ४१॥

रुन्धे प्राणान्दीक्षामव रुन्ध उच्यते क्रामन्ति तिष्ठति॥ ५॥

[१०]

प्र॒जाप॑तिर॒श्वमे॒धम॑सृजत। तं सृष्टं न किञ्च॒नोद॑यच्छत्।  
तं वैश्व॒दे॒वान्ये॒वोद॑यच्छन्। यद्वैश्व॒दे॒वानि जु॒होति॑।  
य॒ज्ञस्योद्य॑त्यै। स्वाहाऽऽधि॒माधी॑ताय॒ स्वाहा॑। स्वाहा-  
ऽधी॑तं मन॑से॒ स्वाहा॑। स्वाहा॒ मनः॑ प्र॒जाप॑तये॒ स्वाहा॑। काय॒  
स्वाहा॒ कस्मै॒ स्वाहा॑ क॒तम॑स्मै॒ स्वाहे॑ति॒ प्राजा॑प॒त्ये मु॒ख्ये

भवतः। प्रजापतिमुखाभिरेवैनं देवताभिरुद्यच्छते॥४२॥

अदित्यै स्वाहाऽदित्यै मह्यै स्वाहाऽदित्यै सुमृडीकायै  
स्वाहेत्याह। इयं वा अदितिः। अस्या एवैनं प्रतिष्ठायोद्यच्छते।  
सरस्वत्यै स्वाहा सरस्वत्यै बृहत्यै स्वाहा सरस्वत्यै पावकायै  
स्वाहेत्याह। वाग्वै सरस्वती। वाचैवैनमुद्यच्छते। पूष्णे स्वाहा  
पूष्णे प्रपथ्याय स्वाहा पूष्णे नरन्धिषाय स्वाहेत्याह। पशवो  
वै पूषा। पशुभिरेवैनमुद्यच्छते। त्वष्ट्रे स्वाहा त्वष्ट्रे तुरीपाय  
स्वाहा त्वष्ट्रे पुरुरूपाय स्वाहेत्याह। त्वष्टा वै पशूनां  
मिथुनानां रूपकृत्। रूपमेव पशुषु दधाति। अथो  
रूपैरेवैनमुद्यच्छते। विष्णवे स्वाहा विष्णवे निखुर्यपाय  
स्वाहा विष्णवे निभूयपाय स्वाहेत्याह। यज्ञो वै विष्णुः।  
यज्ञायैवैनमुद्यच्छते। पूर्णाहुतिमुत्तमां जुहोति। प्रत्युत्तब्ध्यै  
सयत्वाय॥४३॥

यच्छते पुरुरूपाय स्वाहेत्याहो च॥२॥ [११]

सावित्रमष्टाकपालं प्रातर्निर्वपति। अष्टाक्षरा गायत्री।  
गायत्रं प्रातः सवनम्। प्रातः सवनादेवैनं गायत्रियाश्छन्दसो-  
ऽधि निर्मिमीते। अथो प्रातः सवनमेव तेनाऽऽप्नोति।  
गायत्रीं छन्दः। सवित्रे प्रसवित्र एकादशकपालं मध्यन्दिने।  
एकादशाक्षरा त्रिष्टुप्। त्रैष्टुभं माध्यं दिनं सवनम्। माध्यं  
दिनादेवैनं सवनात्रिष्टुभश्छन्दसोऽधि निर्मिमीते॥४४॥

अथो माध्यं दिनमेव सवनं तेनाऽऽप्नोति। त्रिष्टुभं  
छन्दः। सवित्र आसवित्रे द्वादशकपालमपराह्णे। द्वादशाक्षरा  
जगती। जागतं तृतीयसवनम्। तृतीयसवनादेवैनं  
जगत्याश्छन्दसोऽधि निर्मिमीते। अथो तृतीयसवनमेव  
तेनाऽऽप्नोति। जगतीं छन्दः। ईश्वरो वा अश्वः प्रमुक्तः परा  
परावतं गन्तोः। इह धृतिः स्वाहेह विधृतिः स्वाहेह रन्तिः  
स्वाहेह रमन्तिः स्वाहेति चतस्र आहुतीर्जुहोति॥४५॥

चतस्रो दिशः। दिग्भिरेवैनं परिगृह्णाति। आश्वत्थो  
व्रजो भवति। प्रजापतिर्देवेभ्यो निलायत। अश्वो रूपं  
कृत्वा। सोऽश्वत्थे संवत्सरमतिष्ठत्। तदश्वत्थस्याश्वत्थत्वम्।  
यदाश्वत्थो व्रजो भवति। स्व एवैनं योनौ प्रतिष्ठापयति॥४६॥

त्रिष्टुभश्छन्दसोऽधि निर्मिमीते जुहोति नवं च॥३॥ [१२]

आ ब्रह्मन्ब्राह्मणो ब्रह्मवर्चसी जायतामित्याह। ब्राह्मण एव  
ब्रह्मवर्चसं दधाति। तस्मात्पुरा ब्राह्मणो ब्रह्मवर्चस्यं जायत।  
आऽस्मिन्नाष्ट्रे राजन्यं इषव्यः शूरो महारथो जायतामित्याह।  
राजन्यं एव शौर्यं महिमानं दधाति। तस्मात्पुरा राजन्यं  
इषव्यः शूरो महारथोऽजायत। दोग्ध्रीं धेनुरित्याह।  
धेन्वामेव पयो दधाति। तस्मात्पुरा दोग्ध्रीं धेनुरं जायत।  
वोढांऽनुङ्घानित्याह॥४७॥

अनुङ्घ्येव वीर्यं दधाति। तस्मात्पुरा वोढांऽनुङ्घानं जायत।  
आशुः सप्तिरित्याह। अश्व एव जवं दधाति। तस्मात्पुरा-

ऽऽशुरश्चोऽजायत। पुरन्धिर्योषेत्याह। योषित्येव रूपं दधाति। तस्मात्स्त्री युवतिः प्रिया भावुका। जिष्णू रथेष्ठा इत्याह। आ ह वै तत्र जिष्णू रथेष्ठा जायते॥४८॥

यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। सभेयो युवेत्याह। यो वै पूर्ववयसी। स सभेयो युवा। तस्माद्युवा पुमान्प्रियो भावुकः। आऽस्य यजमानस्य वीरो जायतामित्याह। आ ह वै तत्र यजमानस्य वीरो जायते। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। निकामेनिकामे नः पर्जन्यो वर्षत्वित्याह। निकामेनिकामे ह वै तत्र पर्जन्यो वर्षति। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। फलिन्यो न ओषधयः पच्यन्तामित्याह। फलिन्यो ह वै तत्रौषधयः पच्यन्ते। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। योगक्षेमो नः कल्पतामित्याह। कल्पन्ते ह वै तत्र प्रजाभ्यो योगक्षेमः। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते॥४९॥

अनुङ्गानित्याह जायते वर्षति सुप्त च॥३॥ [१३]

प्रजापतिर्देवेभ्यो यज्ञान्व्यादिशत्। स आत्मन्नश्वमेधमधत्त। तं देवा अब्रुवन्। एष वाव यज्ञः। यदश्वमेधः। अप्येव नोऽत्रास्त्विति। तेभ्य एतानन्नहोमान्प्रायच्छत्। तानंजुहोत्। तैर्वै स देवानंप्रीणात्। यदन्नहोमां जुहोति॥५०॥

देवानेव तैर्यजमानः प्रीणाति। आज्येन जुहोति। अग्नेर्वा एतद्रूपम्। यदाज्यम्। यदाज्येन जुहोति। अग्निमेव तत्प्रीणाति। मधुना जुहोति। महृत्यै वा एतद्देवतायै रूपम्। यन्मधु। यन्मधुना जुहोति॥५१॥

म॒ह॒तीमे॒व तद्दे॒वतां॑ प्रीणाति। त॒ण्डु॒लैर्जु॑होति। वसू॑नां  
वा ए॒तद्रू॒पम्। यत्त॑ण्डु॒लाः। यत्त॑ण्डु॒लैर्जु॑होति। वसू॑ने॒व  
तत्प्री॑णाति। पृथु॑कैर्जु॒होति। रु॒द्राणां॑ वा ए॒तद्रू॒पम्।  
यत्पृथु॑काः। यत्पृथु॑कैर्जु॒होति॥ ५२॥

रु॒द्राने॒व तत्प्री॑णाति। ला॒जैर्जु॑होति। आ॒दि॒त्यानां॑  
वा ए॒तद्रू॒पम्। यल्ला॒जाः। यल्ला॒जैर्जु॑होति। आ॒दि॒त्याने॒व  
तत्प्री॑णाति। क॒र॒म्बैर्जु॑होति। वि॒श्वेषां॑ वा ए॒तद्दे॒वानां॑ रू॒पम्।  
यत्क॒र॒म्बाः॑। यत्क॒र॒म्बैर्जु॑होति॥ ५३॥

वि॒श्वाने॒व तद्दे॒वान्प्री॑णाति। धा॒नाभि॑र्जु॒होति। नक्ष॑त्राणां  
वा ए॒तद्रू॒पम्। यद्धा॒नाः। यद्धा॒नाभि॑र्जु॒होति। नक्ष॑त्राण्ये॒व  
तत्प्री॑णाति। स॒क्तुभि॑र्जु॒होति। प्र॒जाप॑ते॒र्वा ए॒तद्रू॒पम्।  
यथ्स॑क्तवः। यथ्स॑क्तुभि॒र्जु॒होति॥ ५४॥

प्र॒जाप॑तिमे॒व तत्प्री॑णाति। म॒सू॒स्यैर्जु॑होति। सर्वा॑सां वा  
ए॒तद्दे॒वता॑नां रू॒पम्। यन्म॒सू॒स्यानि॑। यन्म॒सू॒स्यैर्जु॑होति।  
सर्वा॑ ए॒व तद्दे॒वताः॑ प्रीणाति। प्रि॒यङ्गु॑तण्डु॒लैर्जु॑होति।  
प्रि॒याङ्गां॑ ह॒ वै ना॑मैते। ए॒तैर्वै दे॒वा अश्व॑स्याङ्गानि  
सम॑दधुः। यत्प्रि॒यङ्गु॑तण्डु॒लैर्जु॑होति। अश्व॑स्यै॒वाङ्गानि॑  
सन्दि॑धाति। द॒शान्ना॑नि जुहोति। द॒शाक्ष॑रा वि॒राट्।  
वि॒राट्कृ॑त्स्नस्या॒न्नाद्य॑स्याव॑रुद्धौ॥ ५५॥

जुहोति मधुना जुहोति पृथुकैर्जुहोति करम्बैर्जुहोति सक्तुभिर्जुहोति प्रियङ्गुतण्डुलैर्जुहोति चत्वारि च (अन्नहोमानाऽऽज्येनाग्नेर्मधुना तण्डुलेः पृथुकेर्लाजेः करम्बैर्धानाभिः सक्तुभिर्मसूस्यैः प्रियङ्गुतण्डुलेर्दशान्नानि द्वादशानि)॥ ६॥ [१४]

प्रजापतिरश्वमेधमसृजत। त० सृष्ट० रक्षा०स्यजिघा०सन्।  
 स एतान्प्रजापतिर्नक्त० होमानपश्यत्। तानजुहोत्। तैर्वै  
 स यज्ञाद्रक्षा०स्यपोहन। यन्नक्त० होमां जुहोति। यज्ञादेव  
 तैर्यजमानो रक्षा०स्यपं हन्ति। आज्येन जुहोति। वज्रो वा  
 आज्यम्। वज्रेणैव यज्ञाद्रक्षा०स्यपं हन्ति॥५६॥

आज्यस्य प्रतिपदं करोति। प्राणो वा आज्यम्। मुखत  
 एवास्यं प्राणं दधाति। अन्नहोमाञ्जुहोति। शरीरवदेवावं  
 रुन्धे। व्यत्यासं जुहोति। उभयस्यावरुद्धौ। नक्तं जुहोति।  
 रक्षसामपहत्यै। आज्येनान्ततो जुहोति॥५७॥

प्राणो वा आज्यम्। उभयत एवास्यं प्राणं दधाति।  
 पुरस्ताच्चोपरिष्टाच्च। एकस्मै स्वाहेत्याह। अस्मिन्नेव  
 लोके प्रति तिष्ठति। द्वाभ्यां स्वाहेत्याह। अमुष्मिन्नेव  
 लोके प्रति तिष्ठति। उभयोरेव लोकयोः प्रति तिष्ठति।  
 अस्मिंश्चामुष्मिंश्च। शताय स्वाहेत्याह। शतायुर्वै पुरुषः  
 शतवीर्यः। आयुरेव वीर्यमव रुन्धे। सहस्राय स्वाहेत्याह।  
 आयुर्वै सहस्रम्। आयुरेवाव रुन्धे। सर्वस्मै स्वाहेत्याह।  
 अपरिमितमेवाव रुन्धे॥५८॥

एव यज्ञाद्रक्षा०स्यपंहन्त्यन्ततो जुहोति शताय स्वाहेत्याह सप्त च॥३॥ [१५]

प्रजापतिं वा एष ईप्सतीत्याहुः। योऽश्वमेधेन यजत  
 इति। अथो आहुः। सर्वाणि भूतानीति। एकस्मै स्वाहेत्याह।  
 प्रजापतिर्वा एकः। तमेवाऽऽप्नोति। एकस्मै स्वाहा द्वाभ्यां

स्वाहेत्यभिपूर्वमाहुतीर्जुहोति। अभिपूर्वमेव सुवर्गं लोकमेति।  
एकोत्तरं जुहोति॥५९॥

एकवदेव सुवर्गं लोकमेति। सन्ततं जुहोति। सुवर्गस्य  
लोकस्य सन्तत्यै। शताय स्वाहेत्याह। शतायुर्वै पुरुषः  
शतवीर्यः। आयुरेव वीर्यमव रुन्धे। सहस्राय स्वाहेत्याह।  
आयुर्वै सहस्रम्। आयुरेवाव रुन्धे। अयुताय स्वाहा  
नियुताय स्वाहा प्रयुताय स्वाहेत्याह॥६०॥

त्रयं इमे लोकाः। इमानेव लोकानव रुन्धे। अर्बुदाय  
स्वाहेत्याह। वाग्वा अर्बुदम्। वाचमेवाव रुन्धे। न्यर्बुदाय  
स्वाहेत्याह। यो वै वाचो भूमा। तन्यर्बुदम्। वाच एव  
भूमानमव रुन्धे। समुद्राय स्वाहेत्याह॥६१॥

समुद्रमेवाऽऽप्नोति। मध्याय स्वाहेत्याह। मध्यमेवाऽऽप्नोति।  
अन्ताय स्वाहेत्याह। अन्तमेवाऽऽप्नोति। परार्धाय  
स्वाहेत्याह। परार्धमेवाऽऽप्नोति। उषसे स्वाहा व्युष्ट्यै  
स्वाहेत्याह। रात्रिर्वा उषाः। अहर्व्युष्टिः। अहोरात्रे एवाव  
रुन्धे। अथो अहोरात्रयोरेव प्रति तिष्ठति। ता यदुभयीर्दिवा  
वा नक्तं वा जुहुयात्। अहोरात्रे मोहयेत्। उषसे स्वाहा  
व्युष्ट्यै स्वाहोदेष्यते स्वाहोद्यते स्वाहेत्यनुदिते जुहोति।  
उदिताय स्वाहा सुवर्गाय स्वाहा लोकाय स्वाहेत्युदिते  
जुहोति। अहोरात्रयोरव्यतिमोहाय॥६२॥



एकोत्तरं जुहोति प्रयुताय स्वाहेत्याह समुद्राय स्वाहेत्याहाहुर्व्युष्टिः सप्त च॥४॥ [१६]

विभूर्मात्रा प्रभूः पित्रेत्यश्वनामानि जुहोति। उभयोरेवैनं लोकयोर्नामधेयं गमयति। आयनाय स्वाहा प्रायणाय स्वाहेत्युद्वावाञ्जुहोति। सर्वमेवैनमस्कन्त्रं सुवर्गं लोकं गमयति। अग्नये स्वाहा सोमाय स्वाहेति पूर्वहोमाञ्जुहोति। पूर्वं एव द्विषन्तं भ्रातृव्यमतिं क्रामति। पृथिव्यै स्वाहाऽन्तरिक्षाय स्वाहेत्याह। यथायजुरेवैतत्। अग्नये स्वाहा सोमाय स्वाहेति पूर्वदीक्षा जुहोति। पूर्वं एव द्विषन्तं भ्रातृव्यमतिं क्रामति॥६३॥

पृथिव्यै स्वाहाऽन्तरिक्षाय स्वाहेत्येकविंशिनीं दीक्षां जुहोति। एकविंशतिर्वै देवलोकाः। द्वादश मासाः पञ्चतवः। त्रयं इमे लोकाः। असावादित्य एकविंशः। एष सुवर्गो लोकः। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै। भुवो देवानां कर्मणेत्यृतुदीक्षा जुहोति। ऋतूनेवास्मै कल्पयति। अग्नये स्वाहा वायवे स्वाहेति जुहोत्यनन्तरित्यै॥६४॥

अर्वाङ्घ्रिज्ञः सङ्क्रामत्वित्याप्तीर्जुहोति। सुवर्गस्य लोकस्याप्त्यै। भूतं भव्यं भविष्यदिति पर्याप्तीर्जुहोति। सुवर्गस्य लोकस्य पर्याप्त्यै। आ मे गृहा भवन्त्वित्याभूर्जुहोति। सुवर्गस्य लोकस्याभूत्यै। अग्निना तपोऽन्वभवदित्यनुभूर्जुहोति। सुवर्गस्य लोकस्यानुभूत्यै। स्वाहाऽऽधिमाधीताय स्वाहेति

समस्तानि वैश्वदेवानि जुहोति। समस्तमेव द्विषन्तं  
भ्रातृव्यमतिं क्रामति॥६५॥

दद्ध्यः स्वाहा हनूभ्याः स्वाहेत्यङ्गहोमाञ्जुहोति।  
अङ्गेअङ्गे वै पुरुषस्य पाप्मोपश्लिष्टः। अङ्गादङ्गादेवेन  
पाप्मनस्तेन मुञ्चति। अञ्जेताय स्वाहा कृष्णाय स्वाहा  
श्वेताय स्वाहेत्यश्वरूपाणि जुहोति। रूपैरेवेन समर्धयति।  
ओषधीभ्यः स्वाहा मूलैभ्यः स्वाहेत्योषधिहोमाञ्जुहोति। द्वय्यो  
वा ओषधयः। पुष्पेभ्योऽन्याः फलं गृह्णन्ति। मूलैभ्योऽन्याः।  
ता एवोभयीरव रुन्धे॥६६॥

वनस्पतिभ्यः स्वाहेति वनस्पतिहोमाञ्जुहोति। आरण्यस्या-  
न्नाद्यस्यावरुद्धौ। मेषस्त्वा पचतैरवत्वित्यपाव्यानि जुहोति।  
प्राणा वै देवा अपाव्याः। प्राणानेवाव रुन्धे। कूप्याभ्यः  
स्वाहाऽद्ध्यः स्वाहेत्यपाः होमाञ्जुहोति। अप्सु वा आपः।  
अन्नं वा आपः। अद्ध्यो वा अन्नं जायते। यदेवाद्ध्योऽन्नं  
जायते। तदव रुन्धे॥६७॥

पूर्वदीक्षा जुहोति पूर्वं एव द्विषन्तं भ्रातृव्यमतिं क्रामत्यनन्तरित्ये क्रामति रुन्धे जायत एकं च॥५॥—[१७]

अम्भांसि जुहोति। अयं वै लोकोऽम्भांसि। तस्य  
वसवोऽधिपतयः। अग्निर्ज्योतिः। यदम्भांसि जुहोति।  
इममेव लोकमव रुन्धे। वसूनां सायुज्यं गच्छति।  
अग्निं ज्योतिरव रुन्धे। नभांसि जुहोति। अन्तरिक्षं वै  
नभांसि॥६८॥

तस्य रुद्रा अधिपतयः। वायुर्ज्योतिः। यन्नभांसि

जुहोति। अन्तरिक्षमेवाव रुन्धे। रुद्राणां सायुज्यं गच्छति। वायुं ज्योतिरव रुन्धे। महांसि जुहोति। असौ वै लोको महांसि। तस्यादित्या अधिपतयः। सूर्यो ज्योतिः॥६९॥

यन्महांसि जुहोति। अमुमेव लोकमव रुन्धे। आदित्यानां सायुज्यं गच्छति। सूर्यं ज्योतिरव रुन्धे। नमो राज्ञे नमो वरुणायेति यव्यानि जुहोति। अन्नाद्यस्यावरुद्धौ। मयोभूर्वातो अभि वातून्ना इति गव्यानि जुहोति। पशूनामवरुद्धौ। प्राणाय स्वाहा व्यानाय स्वाहेति सन्ततिहोमाञ्जुहोति। सुवर्गस्य लोकस्य सन्तत्यै॥७०॥

सिताय स्वाहाऽसिताय स्वाहेति प्रमुक्तीर्जुहोति। सुवर्गस्य लोकस्य प्रमुक्त्यै। पृथिव्यै स्वाहाऽन्तरिक्षाय स्वाहेत्याह। यथायजुरेवैतत्। दत्वते स्वाहाऽदन्तकाय स्वाहेति शरीरहोमाञ्जुहोति। पितृलोकमेव तैर्यजमानोऽव रुन्धे। कस्त्वा युनक्ति स त्वा युनक्ति परिधीन् युनक्ति। इमे वै लोकाः परिधयः। इमानेवास्मै लोकान् युनक्ति। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै॥७१॥

यः प्राणतो य आत्मदा इति महिमानौ जुहोति। सुवर्गो वै लोको महः। सुवर्गमेव ताभ्यां लोकं यजमानोऽव रुन्धे। आ ब्रह्मन्ब्राह्मणो ब्रह्मवर्चसी जायतामिति समस्तानि ब्रह्मवर्चसानि जुहोति। ब्रह्मवर्चसमेव तैर्यजमानोऽव रुन्धे। जज्ञि बीजमिति जुहोत्यनन्तरित्यै। अग्नये समनमत्पृथिव्यै

समनमदिति सन्नतिहोमाञ्जुहोति। सुवर्गस्य लोकस्य  
सन्नत्यै। भूताय स्वाहा भविष्यते स्वाहेति भूताभव्यौ होमौ  
जुहोति। अयं वै लोको भूतम्॥७२॥

असौ भविष्यत्। अनयोरेव लोकयोः प्रति तिष्ठति।  
सर्वस्याऽऽप्त्यै। सर्वस्यावरुद्धौ। यदक्रन्दः प्रथमं जायमान  
इत्यश्वस्तोमीयं जुहोति। सर्वस्याऽऽप्त्यै। सर्वस्य जित्यै।  
सर्वमेव तेनाऽऽप्नोति। सर्वं जयति। योऽश्वमेधेन  
यजते॥७३॥

य उ चैनमेवं वेद। यज्ञं रक्षांस्यजिघांसन्।  
स एतान्प्रजापतिर्नक्तं होमानपश्यत्। तानंजुहोत्। तैर्वै  
स यज्ञाद्रक्षांस्यपाहन्। यन्नक्तं होमाञ्जुहोति। यज्ञादेव  
तैर्यजमानो रक्षांस्यपहन्ति। उषसे स्वाहा व्युष्ट्यै  
स्वाहेत्यन्ततो जुहोति। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै॥७४॥

वै नभसि सूर्यो ज्योतिः सन्त्यै समष्ट्यै भूतं यजते नवं च॥७॥ [१८]

एकयूपो वैकादशिनीं वा। अन्येषां यज्ञानां यूपा भवन्ति।  
एकविंशिन्यश्वमेधस्य। सुवर्गस्य लोकस्याभिजित्यै।  
बैल्वो वा खादिरो वा पालाशो वा। अन्येषां यज्ञक्रतूनां  
यूपा भवन्ति। राज्ञुदाल एकविंशत्यरत्निरश्वमेधस्य।  
सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै। नान्येषां पशूनां तेज्जन्या  
अवद्यन्ति। अवद्यन्त्यश्वस्य॥७५॥

पाप्मा वै तेजनी। पाप्मनोऽपहत्यै। प्लक्षशाखायामन्येषां

पशूनामवृद्धन्ति। वेतसशाखायामश्वस्य। अप्सुयोनिरवा  
अश्वः। अप्सुजो वेतसः। स्व एवास्य योनावव द्यति।  
यूपेषु ग्राम्यान्पशून्नियुञ्जन्ति। आरोकेष्वारण्यान्धारयन्ति।  
पशूनां व्यावृत्तयै। आ ग्राम्यान्पशूल्लभन्ते। प्रारण्यान्सृजन्ति।  
पाप्मनोऽपहृत्यै॥ ७६॥

अश्वस्य व्यावृत्तये त्रीणि च॥२॥ [१९]

राज्जुदालमग्निष्ठं मिनोति। भ्रूणहृत्याया अपहृत्यै।  
पौतुद्रवावभितो भवतः। पुण्यस्य गन्धस्यावरुद्धौ। भ्रूणहृत्या-  
मेवास्मादपहृत्यै। पुण्येन गन्धेनोभयतः परि गृह्णाति।  
षड्वैल्वा भवन्ति। ब्रह्मवर्चसस्यावरुद्धौ। षड्वादिराः।  
तेजसोऽवरुद्धौ॥ ७७॥

षट्वालाशाः। सोमपीथस्यावरुद्धौ। एकविंशतिः  
सम्पद्यन्ते। एकविंशतिर्वै देवल्लोकाः। द्वादश मासाः  
पञ्चवर्तवः। त्रय इमे लोकाः। असावादित्य एकविंशः। एष  
सुवर्गो लोकः। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै। शतं पशवो  
भवन्ति॥ ७८॥

शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रति  
तिष्ठति। सर्वं वा अश्वमेध्याप्रोति। अपरिमिता भवन्ति।  
अपरिमितस्यावरुद्धौ। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। कस्मात्सत्यात्।  
दक्षिणतोऽन्येषां पशूनामवृद्धन्ति। उत्तरतोऽश्वस्येति। वारुणो  
वा अश्वः॥ ७९॥

एषा वै वरुणस्य दिक्। स्वायामेवास्य दिश्यवद्यति।

यदितरेषां पशूनामवदति। शतदेवत्यं तेनाव रुन्धे।  
चितेऽग्नावधिं वैतसे कटेऽश्वं चिनोति। अप्सुयोनिरा  
अश्वः। अप्सुजो वैतसः। स्व एवैनं योनौ प्रतिष्ठापयति।  
पुरस्तात्प्रत्यश्च तूपरं चिनोति। पश्चात्प्राचीनं गोमृगम्॥८०॥

प्राणापानावेवास्मिन्सम्यञ्चौ दधाति। अश्वं तूपरं  
गोमृगमिति सर्वहुतं एताञ्जुहोति। एषां लोकानामभिजित्यै।  
आत्मनाऽभि जुहोति। सात्मानमेवैनं सतनुं करोति।  
सात्माऽमुष्मिल्लोके भवति। य एवं वेद। अथो वसोरेव धारां  
तेनाव रुन्धे। इलुवदाय स्वाहा बलिवदाय स्वाहेत्याह।  
संवत्सरो वा इलुवदः। परिवत्सरो बलिवदः। संवत्सरा-  
देव परिवत्सरादायुरव रुन्धे। आयुरेवास्मिन्दधाति।  
तस्मादश्वमेधयाजी जरसा विस्रसामुं लोकमेति॥८१॥

तेजसोऽव रुन्धे भवन्त्यश्वौ गोमृगमिलुवदश्चत्वारि च॥५॥

[२०]

एकविंशोऽग्निर्भवति। एकविंशः स्तोमः। एक-  
विंशतिर्यूपाः। यथा वा अश्वो वर्षभा वा वृषाणः  
संस्फुरेरन्। एवमेव तथस्तोमाः संस्फुरन्ते। यदेकविंशाः।  
ते यत्समृच्छेरन्। हन्येतास्य यज्ञः। द्वादश एवाग्निः  
स्यादित्याहुः। द्वादशः स्तोमः॥८२॥

एकादश यूपाः। यद्द्वादशोऽग्निर्भवति। द्वादश मासाः  
संवत्सरः। संवत्सरेणैवास्मा अन्नमव रुन्धे। यद्दश यूपा

भवन्ति। दशाक्षरा विराट्। अत्रं विराट्। विराजैवान्नाद्यमव  
रुन्धे। य एकादशः। स्तन एवास्यै सः॥८३॥

दुह एवेनां तेन। तदाहुः। यद्वादशोऽग्निः स्याद्वादशः  
स्तोम एकादश यूपाः। यथा स्थूरिणा यायात्। तादृक्तत्।  
एकविंश एवाग्निः स्यादित्याहुः। एकविंशः स्तोमः।  
एकविंशतिर्यूपाः। यथा प्रष्टिभिर्याति। तादृगेव तत्॥८४॥

यो वा अश्वमेधे तिस्रः ककुभो वेद। ककुद्ध राजा  
भवति। एकविंशोऽग्निर्भवति। एकविंशः स्तोमः।  
एकविंशतिर्यूपाः। एता वा अश्वमेधे तिस्रः ककुभः। य एवं  
वेद। ककुद्ध राजा भवति। यो वा अश्वमेधे त्रीणि शीर्षाणि  
वेद। शिरो ह राजा भवति। एकविंशोऽग्निर्भवति।  
एकविंशः स्तोमः। एकविंशतिर्यूपाः। एतानि वा अश्वमेधे  
त्रीणि शीर्षाणि। य एवं वेद। शिरो ह राजा भवति॥८५॥

द्वादशः स्तोमः स एव तच्छिरो ह राजा भवति षट् च॥४॥ [२१]

देवा वा अश्वमेधे पवमाने। सुवर्गं लोकं न  
प्राजानन्। तमश्वः प्राजानात्। यदश्वमेधेऽश्वेन मध्येनोदश्चो  
बहिष्पवमानं सर्पन्ति। सुवर्गस्य लोकस्य प्रज्ञात्यै। न  
वै मनुष्यः सुवर्गं लोकमञ्जसा वेद। अश्वो वै सुवर्गं  
लोकमञ्जसा वेद। यदुद्गातोद्गायैत्। यथा क्षेत्रज्ञोऽन्येन पथा  
प्रतिपादयैत्। तादृक्तत्॥८६॥

उद्गातारं मपुरुष्य। अश्वमुद्गीथाय वृणीते। यथा क्षेत्रज्ञो-  
ऽञ्जसा नयति। एवमेवैनमश्वः सुवर्गं लोकमञ्जसा नयति।  
पुच्छमन्वा रभन्ते। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै। हिं करोति।  
सामैवाकः। हिं करोति। उद्गीथ एवास्य सः॥८७॥

वडबा उप रुन्धन्ति। मिथुनत्वाय प्रजात्यै। अथो  
यथोपगातारं उपगायन्ति। तादृगेव तत्। उदगासीदश्वो  
मेध्य इत्याह। प्राजापत्यो वा अश्वः। प्रजापतिरुद्गीथः।  
उद्गीथमेवाव रुन्धे। अथो ऋक्सामयोरेव प्रति तिष्ठति।  
हिरण्येनोपाकरोति। ज्योतिर्वै हिरण्यम्। ज्योतिरेव मुखतो  
दधाति। यजमाने च प्रजासु च। अथो हिरण्यज्योतिरेव  
यजमानः सुवर्गं लोकमेति॥८८॥

तथ्स उपाकरोति चत्वारि च॥३॥ [२२]

पुरुषो वै यज्ञः। यज्ञः प्रजापतिः। यदश्वे पशून्नियुञ्जन्ति।  
यज्ञादेव तद्यज्ञं प्रयुङ्क्ते। अश्वं तूपरं गोमृगम्। तानग्निष्ठ  
आलभते। सेनामुखमेव तथ्संश्यति। तस्माद्राजमुखं भीष्मं  
भावुकम्। आग्नेयं कृष्णग्रीवं पुरस्ताल्ललाटे। पूर्वाग्निमेव तं  
कुरुते॥८९॥

तस्मात्पूर्वाग्निं पुरस्तात्स्थापयन्ति। पौष्णमन्वञ्चम्। अन्नं वै  
पूषा। तस्मात्पूर्वाग्नावाहार्यमा हरन्ति। ऐन्द्रापौष्णमुपरिष्ठात्।  
ऐन्द्रो वै राजन्योऽन्नं पूषा। अन्नाद्येनैवैनमुभयतः परि गृह्णाति।  
तस्माद्राजन्योऽन्नादो भावुकः। आग्नेयौ कृष्णग्रीवौ बाहुवोः।



बाहुवोरेव वीर्यं धत्ते॥९०॥

तस्माद्राजन्यो बाहुबलीभावुकः। त्वाष्ट्रौ लोमशसक्थौ  
सक्थ्योः। सक्थ्योरेव वीर्यं धत्ते। तस्माद्राजन्यं  
ऊरुबलीभावुकः। शितिपृष्ठौ बारहस्पत्यौ पृष्ठे।  
ब्रह्मवर्चसमेवोपरिष्ठाद्धत्ते। अथो कवचे एवैते अभितः  
पर्यूहते। तस्माद्राजन्यः सन्नद्धो वीर्यं करोति। धात्रे  
पृषोदरमधस्तात्। प्रतिष्ठामेवैतां कुरुते। अथो इयं वै धाता।  
अस्यामेव प्रति तिष्ठति। सौर्यं बलक्षं पुच्छे। उथ्सेधमेव तं  
कुरुते। तस्मादुथ्सेधं भये प्रजा अभिसंश्रयन्ति॥९१॥

कुरुते धत्ते कुरुते पञ्च च॥३॥

[२३]

साङ्गहण्या चतुष्टयो यो वै यः पितृश्रुत्वाग्रे यथा नितं प्रजापतये त्वा यथा प्रोक्षितं विभूराह प्रजापतिरकामयताश्चमेधेन  
प्रजापतिर्न किञ्चन सावित्रमा ब्रह्मन्प्रजापतिर्देवेभ्यः प्रजापती रक्षांसि प्रजापतिमीप्सति विभूरंश्चानामान्यम्भांस्येकयूपो  
राङ्गदालमेकविंशो देवाः पुरुषस्योर्विशतिः॥२३॥

साङ्गहण्या तस्मादश्वमेधयाजी यत्परिमिता यद्यज्ञमुखे यो दीक्षां देवानेव त्रयं इमे सितायं प्राणापानावेवास्मिन्तस्माद्राजन्यं  
एकनवतिः॥९१॥

साङ्गहण्या संश्रयन्ति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके अष्टमः  
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ नवमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके नवमः प्रपाठकः ॥

प्रजापतिरश्वमेधमसृजत। सोऽस्मात्सृष्टोऽपाक्रामत्।  
तमष्टादशिभिरनु प्रायुङ्क्त। तमाप्नोत्। तमात्वाष्टादशिभिरवा-  
रुन्ध। यदष्टादशिनं आलभ्यन्ते। यज्ञमेव तैरात्वा यजमानो-  
ऽव रुन्धे। संवत्सरस्य वा एषा प्रतिमा। यदष्टादशिनः।  
द्वादश मासाः पञ्चर्तवः॥१॥

संवत्सरोऽष्टादशः। यदष्टादशिनं आलभ्यन्ते। संवत्सरमेव  
तैरात्वा यजमानोऽव रुन्धे। अग्निष्टेऽन्यान्पशून्नुपाकरोति।  
इतरेषु यूपेष्वष्टादशिनोऽजामित्वाय। नवनवालभ्यन्ते  
सवीर्यत्वाय। यदारण्यैः सङ्स्थापयेत्। व्यवस्येतां  
पितापुत्रौ। व्यध्वानः क्रामेयुः। विदूरं ग्रामयोग्रामान्तौ  
स्याताम्॥२॥

ऋक्षीकाः पुरुषव्याघ्राः परिमोषिणं आव्याधिनीस्तस्करा  
अरण्येष्वजायेरन्। तदाहुः। अपशवो वा एते। यदारण्याः।  
यदारण्यैः सङ्स्थापयेत्। क्षिप्रे यजमानमरण्यं मृतं हरेयुः।  
अरण्यायतना ह्यारण्याः पशव इति। यत्पशून्नालभेत।  
अनवरुद्धा अस्य पशवः स्युः। यत्पर्यग्निकृतानुत्सृजेत्॥३॥

यज्ञवेशसं कुर्यात्। यत्पशून्नालभेत। तेनैव पशूनव रुन्धे।  
यत्पर्यग्निकृतानुत्सृजत्ययज्ञवेशसाय। अवरुद्धा अस्य पशवो  
भवन्ति। न यज्ञवेशसं भवति। न यजमानमरण्यं मृतं

हरन्ति। ग्राम्यैः सङ् स्थापयति। एते वै पशवः क्षेमो नाम।  
सं पितापुत्राववस्यतः। समध्वानः क्रामन्ति। समन्तिकं  
ग्रामयोग्रामान्तौ भवतः। नक्षीकाः पुरुषव्याघ्राः परिमोषिणं  
आव्याधिनीस्तस्करा अरण्येष्वजायन्ते॥४॥

ऋतवः स्यातामृजुर्धर्म्यतुस्त्रीणि च॥४॥

[१]

प्रजापतिरकामयतोभौ लोकाववं रुन्धीयेति। स एता-  
नुभयान्पशून्पश्यत्। ग्राम्याश्चरण्याश्च। तानालभत। तैर्वै  
स उभौ लोकाववारुन्ध। ग्राम्यैरेव पशुभिरिमं लोकमवारुन्ध।  
आरण्यैरमुम्। यद् ग्राम्यान्पशूनालभते। इममेव तैर्लोकमवं  
रुन्धे। यदारण्यान्॥५॥

अमुं तैः। अनवरुद्धो वा एतस्य संवत्सर इत्याहुः।  
य इतइतश्चातुर्मास्यानि संवत्सरं प्रयुङ्क्त इति। एतावान्  
वै संवत्सरः। यच्चातुर्मास्यानि। यदेते चातुर्मास्याः पशवं  
आलभ्यन्ते। प्रत्यक्षमेव तैः संवत्सरं यजमानोऽवं रुन्धे।  
वि वा एष प्रजया पशुभिर्ऋध्यते। यः संवत्सरं प्रयुङ्क्ते।  
संवत्सरः सुवर्गो लोकः॥६॥

सुवर्गं तु लोकं नापराधोति। प्रजा वै पशवं एकादशिनीं।  
यदेत एकादशिनाः पशवं आलभ्यन्ते। साक्षादेव प्रजां  
पशून् यजमानोऽवं रुन्धे। प्रजापतिर्विराजमसृजत। सा  
सृष्टाऽश्वमेधं प्राविशत्। तान्दशिभिरनु प्रायुङ्क्त। तामाप्नोत्।  
तामाप्त्वा दशिभिरवारुन्ध। यद्दशिनं आलभ्यन्ते॥७॥

विराज॑मे॒व तैरा॒त्वा यज॑मा॒नोऽव॑ रुन्धे। एका॑दश द॒शत॑  
आल॑भ्यन्ते। एका॑दशाक्षरा त्रि॒ष्टुप्। त्रै॒ष्टुभाः प॒शवः॑। प॒शून्ने॒वाव॑  
रुन्धे। वैश्व॑दे॒वो वा अश्वः॑। ना॒नादे॒वत्याः॑ प॒शवो॑ भवन्ति।  
अश्व॑स्य स॒र्वत्वाय॑। ना॒नारूपा॑ भवन्ति। तस्मा॑न्ना॒नारूपाः॑  
प॒शवः॑। ब॒हुरूपा॑ भवन्ति। तस्मा॑द्ब॒हुरूपाः॑ प॒शवः॑ समृ॒द्धौ॥८॥

आरण्याँल्लोको दशिनं आलभ्यन्ते नानारूपाः पशवो द्वे च॥८॥ [२]

अ॒स्मै वै लो॒काय॑ ग्रा॒म्याः प॒शव॑ आल॑भ्यन्ते। अमुष्मा॑  
आ॒रण्याः॑। यद्वा॒म्यान्प॒शूना॒लभ॑ते। इ॒ममे॒व तैर्लो॒कम॑व॒  
रुन्धे। यदा॑र॒ण्यान्। अ॒मुं तैः। उ॒भया॑न्प॒शूना॒लभ॑ते।  
गा॒म्याः३श्चा॑र॒ण्याः३श्च। उ॒भयो॑र्लो॒कयो॒रव॑रुद्धौ। उ॒भया॑न्प॒शूना॒  
ल॑भते॥९॥

गा॒म्याः३श्चा॑र॒ण्याः३श्च। उ॒भय॑स्यान्नाद्यस्याव॑रुद्धौ।  
उ॒भया॑न्प॒शूना॒लभ॑ते। गा॒म्याः३श्चा॑र॒ण्याः३श्च। उ॒भये॑षां  
प॒शूना॒मव॑रुद्धौ। त्रय॑स्त्रयो भवन्ति। त्रय॑ इ॒मे लो॒काः। ए॒षां  
लो॒काना॑माप्त्यै। ब्र॒ह्म॒वादि॒नो वद॑न्ति। कस्मा॑त्स॒त्यात्॥१०॥

अस्मिँ॑ल्लो॒के ब॒हवः॑ का॒मा इति॑। यत्स॑मा॒नीभ्यो॑  
दे॒वता॑भ्यो॒ऽन्ये॑ऽन्ये प॒शव॑ आल॑भ्यन्ते। अ॒स्मिन्ने॒व तल्लो॒के  
का॒मा॑न्दधाति। तस्मा॑द॒स्मिँल्लो॒के ब॒हवः॑ का॒माः। त्रया॑णां  
त्रया॑णा३ स॒ह व॒पा जु॑होति। त्र्या॑वृतो वै दे॒वाः। त्र्या॑वृत  
इ॒मे लो॒काः। ए॒षां लो॒काना॑माप्त्यै। ए॒षां लो॒कानां॑ क्लृ॒प्त्यै।  
पर्य॑ग्निकृ॒ताना॑र॒ण्यानु॑त्सृ॒जन्त्य॑हि॒सायै॥११॥

अवरुद्धा उ॒भया॑न्प॒शूना॒लभ॑ते स॒त्याद॑हि॒सायै॥३॥ [३]

युञ्जन्ति ब्रध्नमित्याह। असौ वा आदित्यो ब्रध्नः।  
 आदित्यमेवास्मै युनक्ति। अरुषमित्याह। अग्निर्वा अरुषः।  
 अग्निमेवास्मै युनक्ति। चरन्तमित्याह। वायुर्वै चरन्।  
 वायुमेवास्मै युनक्ति। परितस्थुष इत्याह॥१२॥

इमे वै लोकाः परितस्थुषः। इमानेवास्मै लोकान्  
 युनक्ति। रोचन्ते रोचना दिवीत्याह। नक्षत्राणि वै रोचना  
 दिवि। नक्षत्राण्येवास्मै रोचयति। युञ्जन्त्यस्य काम्येत्याह।  
 कामानेवास्मै युनक्ति। हरी विपक्षसेत्याह। इमे वै हरी  
 विपक्षसा। इमे एवास्मै युनक्ति॥१३॥

शोणा धृष्णू नृवाहसेत्याह। अहोरात्रे वै नृवाहसा।  
 अहोरात्रे एवास्मै युनक्ति। एता एवास्मै देवता युनक्ति।  
 सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै। केतुं कृण्वन्नकेतव इति ध्वजं  
 प्रतिमुञ्चति। यश एवैनं राज्ञां गमयति। जीमूतस्येव भवति  
 प्रतीकमित्याह। यथायजुरेवैतत्। ये ते पन्थानः सवितः  
 पूर्व्यास इत्यध्वर्युर्यजमानं वाचयत्यभिजित्यै॥१४॥

परा वा एतस्य यज्ञ एति। यस्य पशुरुपाकृतोऽन्यत्र  
 वेद्या एति। एतस्तोतरेतेन पथा पुनरश्वमावर्तयासि न  
 इत्याह। वायुर्वै स्तोता। वायुमेवास्य परस्ताद्धात्यावृत्त्यै।  
 यथा वै हविषो गृहीतस्य स्कन्दति। एवं वा एतदश्वस्य  
 स्कन्दति। यदस्योपाकृतस्य लोमानि शीयन्ते। यद्वालेषु  
 काचानावयन्ति। लोमान्येवास्य तथ्सम्भरन्ति॥१५॥

भूर्भुवः सुव॒रिति॑ प्रा॒जाप॒त्याभि॒राव॑यन्ति। प्रा॒जाप॒त्यो  
वा अश्वः॑। स्वयै॒वैनं॑ दे॒वत॑या॒ सम॑र्धयन्ति। भूरिति॑  
महि॑षी। भुव॒ इति॑ वा॒वाता॑। सुव॒रिति॑ परि॒वृत्ती॑। ए॒षां  
लो॒काना॑म॒भिजि॑त्यै। हि॒र॒ण्ययाः॑ का॒चा भ॑वन्ति। ज्योति॒र्वै  
हि॒र॒ण्यम्। रा॒ष्ट्रम॑श्वमे॒धः॥१६॥

ज्योति॑श्चै॒वास्मै॑ रा॒ष्ट्रं च॑ स॒मीची॑ दधाति। स॒हस्रं॑ भवन्ति।  
स॒हस्रं॑स॒मितः॑ सुव॒र्गो लो॒कः। सुव॒र्गस्य॑ लो॒कस्या॑भिजि॑त्यै।  
अप॒ वा ए॒तस्मा॑त्तेज॑ इन्द्रि॒यं प॒शवः॑ श्रीः॒ क्राम॑न्ति।  
योऽश्व॑मे॒धेन॑ यज॑ते। वस॑वस्त्वाऽञ्जन्तु॒ गाय॑त्रेण छन्द॒सेति॑  
महि॑ष्य॒भ्यन॑क्ति। तेजो॒ वा आ॑ज्यम्। तेजो॑ गाय॒त्री।  
तेज॑सै॒वास्मै॑ तेजोऽव॑ रुन्धे॥१७॥

रु॒द्रास्त्वा॑ञ्जन्तु॒ त्रैष्टु॑भेन॒ छन्द॑सेति॒ वा॒वाता॑। तेजो॒ वा  
आ॑ज्यम्। इन्द्रि॒यं त्रि॑ष्टुप्। तेज॑सै॒वास्मा॑ इन्द्रि॒यमव॑ रुन्धे।  
आ॒दि॒त्यास्त्वा॑ञ्जन्तु॒ जाग॑तेन॒ छन्द॑सेति॒ परि॒वृत्ती॑। तेजो॒  
वा आ॑ज्यम्। प॒शवो॑ जग॑ती। तेज॑सै॒वास्मै॑ प॒शूनव॑ रुन्धे।  
प॒त्नयो॑ऽभ्य॑ञ्जन्ति। श्रि॒या वा ए॒तद्रूप॑म्॥१८॥

यत्प॒त्नयः॑। श्रि॒यमे॒वास्मि॑न्तद्व॒धति॑। नास्मा॑त्तेज॑ इन्द्रि॒यं  
प॒शवः॑ श्रीरप॑ क्रामन्ति। ला॒जी(३)ञ्छा॑ची(३)न् यशो॑म॒माँ(४)  
इत्य॑तिरिक्तम॒न्नम॑श्वा॒योपा॑हरन्ति। प्र॒जामे॒वान्ना॑दीं कुर्वते।  
ए॒तद्दे॒वा अ॒न्नम॑त्तै॒तदन्न॑म॒द्धि प्र॑जाप॒त इत्या॑ह। प्र॒जाया॑मे॒वान्नाद्यं॑  
दधते। यदि॑ नाव॒जिघ्रे॑त्। अ॒ग्निः प॒शुरा॑सी॒दित्य॑व॒घ्राप॑येत्। अव॑

हैव जिघ्रति। आक्रान् वाजी क्रमैरत्यक्रमीद्वाजी द्यौस्ते पृष्ठं  
पृथिवी सधस्थमित्यश्वमनुमन्त्रयते। एषां लोकानामभिजित्यै।  
समिद्धो अञ्जन्कृदरं मतीनामित्यश्वस्याप्रियो भवन्ति  
सरूपत्वाय॥१९॥

परितृष्यु इत्याहुमे एवास्यै युनक्तृभिजित्यै भरन्यश्वमेधो रुन्धे रूपञ्जिघ्रति त्रीणि च॥८॥ [४]

तेजसा वा एष ब्रह्मवर्चसेन व्यृध्यते। योऽश्वमेधेन यजते।  
होता च ब्रह्मा च ब्रह्मोद्यं वदतः। तेजसा चैवेन ब्रह्मवर्चसेन  
च समर्धयतः। दक्षिणतो ब्रह्मा भवति। दक्षिणत आयतनो  
वै ब्रह्मा। बारुहस्पत्यो वै ब्रह्मा। ब्रह्मवर्चसमेवास्य दक्षिणतो  
दधाति। तस्मादक्षिणोऽर्धो ब्रह्मवर्चसितरः। उत्तरतो होता  
भवति॥२०॥

उत्तरत आयतनो वै होता। आग्नेयो वै होता। तेजो  
वा अग्निः। तेज एवास्योत्तरतो दधाति। तस्मादुत्तरो-  
ऽर्धस्तेजस्वितरः। यूपमभितो वदतः। यजमानदेवत्यो  
वै यूपः। यजमानमेव तेजसा च ब्रह्मवर्चसेन च  
समर्धयतः। किं स्विदासीत्पूर्वचित्तिरित्याह। द्यौर्वै वृष्टिः  
पूर्वचित्तिः॥२१॥

दिवमेव वृष्टिमव रुन्धे। किं स्विदासीद्बृहद्वय  
इत्याह। अश्वो वै बृहद्वयः। अश्वमेवाव रुन्धे। किं  
स्विदासीत्पिशङ्गिलेत्याह। रात्रिवै पिशङ्गिला। रात्रिमेवाव  
रुन्धे। किं स्विदासीत्पिलिप्पिलेत्याह। श्रीर्वै पिलिप्पिला।  
अन्नाद्यमेवाव रुन्धे॥२२॥

कः स्विदेकाकी चरतीत्याह। असौ वा आदित्य एकाकी चरति। तेज एवाव रुन्धे। क उस्विज्ञायते पुनरित्याह। चन्द्रमा वै जायते पुनः। आयुरेवाव रुन्धे। किं स्विद्धिमस्य भेषजमित्याह। अग्निर्वै हिमस्य भेषजम्। ब्रह्मवर्चसमेवाव रुन्धे। किं स्विदावपनं महदित्याह॥२३॥

अयं वै लोक आवपनं महत्। अस्मिन्नेव लोके प्रति तिष्ठति। पृच्छामि त्वा परमन्तं पृथिव्या इत्याह। वेदिवै परोऽन्तः पृथिव्याः। वेदिमेवाव रुन्धे। पृच्छामि त्वा भुवनस्य नाभिमित्याह। यज्ञो वै भुवनस्य नाभिः। यज्ञमेवाव रुन्धे। पृच्छामि त्वा वृष्णो अश्वस्य रेत इत्याह। सोमो वै वृष्णो अश्वस्य रेतः। सोमपीथमेवाव रुन्धे। पृच्छामि वाचः परमं व्योमेत्याह। ब्रह्म वै वाचः परमं व्योम। ब्रह्मवर्चसमेवाव रुन्धे॥२४॥

होता भवति वै वृष्टिः पूर्वचित्तिर्नाद्यमेवाव रुन्धे महदित्याह सोमो वै वृष्णो अश्वस्य रेतश्चत्वारि च॥५॥ [५]

अप वा एतस्मात्प्राणाः क्रामन्ति। योऽश्वमेधेन यजन्ते। प्राणाय स्वाहा व्यानाय स्वाहेति संज्ञप्यमान आहुतीर्जुहोति। प्राणानेवास्मिन्दधाति। नास्मात्प्राणा अपक्रामन्ति। अवन्तीः स्थावन्तीस्त्वाऽवन्तु। प्रियं त्वा प्रियाणाम्। वर्षिष्ठमाप्यानाम्। निधीनां त्वा निधिपतिः हवामहे वसो ममेत्याह। अपैवास्मै तद्धवते॥२५॥

अथो धुवन्त्येवैनम्। अथो न्येवास्मै हवते। त्रिः परियन्ति। त्रय इमे लोकाः। एभ्य एवैनं लोकेभ्यो धुवते। त्रिः पुनः



परि॒यन्ति॑। षट्॒थ्सम्प॑द्यन्ते। षड्वा ऋ॒तवः॑। ऋ॒तुभि॑रे॒वैनं॑ धुवते।  
अप॒ वा ए॒तेभ्यः॑ प्रा॒णाः क्रा॑मन्ति॥ २६॥

ये य॒ज्ञे धु॒वनं॑ त॒न्वते॑। न॒व॒कृत्वः॑ परि॒यन्ति॑। न॒व॒ वै पु॒रुषे॑  
प्रा॒णाः। प्रा॒णाने॒वाऽऽत्म॑न्दधते। नै॒भ्यः प्रा॒णा अप॑क्रामन्ति।  
अ॒म्बे अ॒म्बाल्य॑म्बि॒क इति॑ प॒त्नीमु॑दानयति। अ॒ह्नै॒तैवे॒नाम्।  
सु॒भगे॑ का॒म्पी॒लवा॑सिनीत्या॒ह। तप॑ ए॒वैना॒मुप॑नयति। सु॒वर्गे॑  
लो॒के सम्प्रो॑र्ण्वा॒थामि॑त्या॒ह॥ २७॥

सु॒वर्गमे॒वैना॑ लो॒कं ग॑मयति। आऽह॑म॒जानि॑ गर्भ॒धमा॑  
त्वम॑जाऽसि गर्भ॒धमि॑त्या॒ह। प्र॒जा वै प॒शवो॑ गर्भः।  
प्र॒जामे॒व प॒शूना॑त्मन्ध॒त्ते। दे॒वा वा अ॑श्वमे॒धे प॑व॒माने॑।  
सु॒वर्गं लो॒कं न प्रा॑जानन्। तम॑श्वः प्रा॒जाना॑त्।  
यथ॑सू॒चीभि॑रसिप॒थान्क॑ल्पयन्ति। सु॒वर्गस्य॑ लो॒कस्य॑  
प्र॒ज्ञा॒त्यै। गा॒य॒त्री त्रि॒ष्टु॒जग॑तीत्या॒ह॥ २८॥

य॒था॒य॒जुरे॒वैतत्। त्र॒य्यः सू॒च्यो भ॑वन्ति। अ॒य॒स्मर्यो॑ रज॒ता  
हरि॑ण्यः। अ॒स्य वै लो॒कस्य॑ रू॒पम॑य॒स्मर्यः॑। अ॒न्तरि॑क्षस्य  
रज॒ताः। दि॒वो हरि॑ण्यः। दि॒शो वा अ॑य॒स्मर्यः॑। अ॒वा॒न्तर॑दि॒शा  
र॑ज॒ताः। ऊ॒र्ध्वा हरि॑ण्यः। दि॒श ए॒वास्मै॑ कल्पयति। क॒स्त्वा  
छ॒ति॒ क॒स्त्वा वि॒शास्ती॑त्या॒हाहि॑सायै॥ २९॥

ध्रुवते कामन्त्यूर्ण्वाथामित्याह जगतीत्याह कल्पयत्येकं च॥ ५॥

[६]

अप॒ वा ए॒तस्मा॑च्छ्री॒ राष्ट्रं॑ क्रा॒मति॑। यो॑ऽश्वमे॒धेन॑  
यज॑ते। ऊ॒र्ध्वा॒मे॒ना॒मुच्छ्र॑यता॒दित्या॑ह। श्री॒र्वै रा॒ष्ट्रम॑श्वमे॒धः।

श्रियमेवास्मै राष्ट्रमूर्ध्वमुच्छ्रयति। वेणुभारङ्गिराविवेत्याह। राष्ट्रं  
वै भारः। राष्ट्रमेवास्मै पर्यूहति। अथास्या मध्यमेधतामित्याह।  
श्रीर्वै राष्ट्रस्य मध्यम्॥३०॥

श्रियमेवाव रुन्धे। शीते वाते पुनन्निवेत्याह। क्षेमो  
वै राष्ट्रस्य शीतो वातः। क्षेममेवाव रुन्धे। यद्धरिणी  
यवमतीत्याह। विड्वै हरिणी। राष्ट्रं यवः। विशं चैवास्मै राष्ट्रं  
च समीचीं दधाति। न पुष्टं पशु मन्यत इत्याह। तस्माद्राजा  
पशून् पुष्यति॥३१॥

शूद्रा यदर्यजारा न पोषाय धनायतीत्याह। तस्माद्वैशीपुत्रं  
नाभिषिञ्चन्ते। इयं युका शकुन्तिकेत्याह। विड्वै शकुन्तिका।  
राष्ट्रमंश्वमेधः। विशं चैवास्मै राष्ट्रं च समीचीं दधाति।  
आहलमिति सर्पतीत्याह। तस्माद्राष्ट्राय विशः सर्पन्ति।  
आहतं गभे पसु इत्याह। विड्वै गभः॥३२॥

राष्ट्रं पसः। राष्ट्रमेव विश्याहन्ति। तस्माद्राष्ट्रं विशं  
घातुकम्। माता च ते पिता च त इत्याह। इयं वै माता।  
असौ पिता। आभ्यामेवैनं परिददाति। अग्रं वृक्षस्य रोहत  
इत्याह। श्रीर्वै वृक्षस्याग्रम्। श्रियमेवाव रुन्धे॥३३॥

प्रसुलामीति ते पिता गभे मुष्टिमंतसयदित्याह। विड्वै  
गभः। राष्ट्रं मुष्टिः। राष्ट्रमेव विश्याहन्ति। तस्माद्राष्ट्रं विशं  
घातुकम्। अप वा एतेभ्यः प्राणाः क्रांमन्ति। ये यज्ञेऽपूतं

वदन्ति। दधिक्राव्णो अकारिषमिति सुरभिमतीमृचं वदन्ति।  
 प्राणा वै सुरभयः। प्राणानेवाऽऽत्मन्दधते। नैभ्यः प्राणा  
 अपक्रामन्ति। आपो हि ष्ठा मयोभुव इत्यद्विर्मार्जयन्ते।  
 आपो वै सर्वा देवताः। देवताभिरेवाऽऽत्मानं पवयन्ते॥ ३४॥

राष्टस्य मध्यं पुष्यंति गर्भो रुन्धे दधते चत्वारि च॥५॥ [७]

प्रजापतिः प्रजाः सृष्ट्वा प्रेणाऽनु प्राविशत्। ताभ्यः पुनः  
 सम्भवितुं नाशक्रोत्। सोऽब्रवीत्। ऋध्रवदिथ्सः। यो मेतः  
 पुनः सम्भरदिति। तं देवा अश्वमेधेनैव सम्भरन्। ततो वै त  
 आर्ध्वन्। योऽश्वमेधेन यजते। प्रजापतिमेव सम्भरत्युधोति।  
 पुरुषमालभते॥ ३५॥

वैराजो वै पुरुषः। विराजमेवालभते। अथो अन्नं वै  
 विराट्। अन्नमेवाव रुन्धे। अश्वमालभते। प्राजापत्यो  
 वा अश्वः। प्रजापतिमेवालभते। अथो श्रीर्वा एकशफम्।  
 श्रियमेवाव रुन्धे। गामालभते॥ ३६॥

यज्ञो वै गौः। यज्ञमेवालभते। अथो अन्नं वै गौः। अन्नमेवाव  
 रुन्धे। अजावी आलभते भूम्ने। अथो पुष्टिर्वै भूमा। पुष्टिमेवाव  
 रुन्धे। पर्यग्निकृतं पुरुषं चारण्याश्चोत्सृजन्त्यहिंसायै।  
 उभौ वा एतौ पशू आलभ्येते। यश्चावमो यश्च परमः।  
 तेऽस्योभये यज्ञे बद्धाः। अभीष्टा अभिप्रीताः। अभिजिता  
 अभिहुता भवन्ति। नैनं दद्म्वः पशवो यज्ञे बद्धाः। अभीष्टा  
 अभिप्रीताः। अभिजिता अभिहुता हिंसन्ति। योऽश्वमेधेन

यजन्ते। य उ चैनमेवं वेद॥३७॥

लभते गामालभते परमोऽष्टौ च॥३॥

[८]

प्रथमेन वा एष स्तोमैर्न राध्वा। चतुष्टोमेन  
कृतेनायानामुत्तरेहन्। एकविंशे प्रतिष्ठायां प्रति तिष्ठति।  
एकविंशात्प्रतिष्ठायां ऋतूनन्वारोहति। ऋतवो वै पृष्ठानि।  
ऋतवः संवत्सरः। ऋतुष्वेव संवत्सरे प्रतिष्ठाय। देवता  
अभ्यारोहति। शक्ररयः पृष्ठं भवन्त्यन्यदन्यच्छन्दः। अन्येऽन्ये  
वा एते पशव आलभ्यन्ते॥३८॥

उतेवं ग्राम्याः। उतेवारण्याः। अहरेव रूपेण समर्धयति।  
अथो अहं एवैष बलिर्हियते। तदाहुः। अपशवो वा एते।  
यदजावयश्चारण्याश्च। एते वै सर्वे पशवः। यद्व्या इति।  
गव्यान्पशूनुत्तमेऽहं नालभते॥३९॥

तेनैवोभयान्पशूनव रुन्धे। प्राजापत्या भवन्ति। अनभि-  
जितस्याभिजित्यै। सौरीर्नवं श्वेता वशा अनूबन्ध्या  
भवन्ति। अन्तत एव ब्रह्मवर्चसमव रुन्धे। सोमाय  
स्वराज्ञेऽनोवाहावनद्वाहाविति द्वन्द्विनः पशूनालभते।  
अहोरात्राणामभिजित्यै। पशुभिर्वा एष व्यृध्यते। योऽश्वमेधेन  
यजन्ते। छुगलं कल्माषं किकिदीविं विदीगयमिति  
त्वाष्ट्रान्पशूना लभते। पशुभिरेवाऽऽत्मानं समर्धयति।  
ऋतुभिर्वा एष व्यृध्यते। योऽश्वमेधेन यजन्ते। पिशङ्गास्त्रयो  
वासन्ता इत्यृतुपशूनालभते। ऋतुभिरेवाऽऽत्मानं

समर्धयति। आ वा एष पशुभ्यो वृश्च्यते। योऽश्वमेधेन  
यजते। पर्यग्निकृता उथ्सृजन्त्यनाव्रस्काय॥४०॥

लभ्यन्ते लभते त्वाष्ट्रान्यशनालंभतेऽष्टौ च॥३॥ [९]

प्रजापतिरकामयत महानन्नादः स्यामिति। स एतावश्वमेधे  
महिमानावपश्यत्। तावंगृहीत। ततो वै स महानन्नादो-  
ऽभवत्। यः कामयेत महानन्नादः स्यामिति। स एतावश्वमेधे  
महिमानौ गृहीत। महानेवान्नादो भवति। यजमानदेवत्यां  
वै वपा। राजा महिमा। यद्वपां महिम्नोभयतः परियजति।  
यजमानमेव राज्येनोभयतः परिगृह्णाति। पुरस्तात्स्वाहाकारा  
वा अन्ये देवाः। उपरिष्ठात्स्वाहाकारा अन्ये। ते वा एतेऽश्व  
एव मेध्य उभयेऽवरुध्यन्ते। यद्वपां महिम्नोभयतः परियजति।  
तानेवोभयान्प्रीणाति॥४१॥

परियजति षट्॥१॥ [१०]

वैश्वदेवो वा अश्वः। तं यत्प्राजापत्यं कुर्यात्। या  
देवता अपिभागाः। ता भागधेयेन व्यर्धयेत्। देवताभ्यः  
समदं दध्यात्। स्तेगान्दृष्ट्यां मण्डूकां जम्भयेभिरिति।  
आज्यमवदानं कृत्वा प्रतिसङ्ख्यायमाहुतीर्जुहोति। या एव  
देवता अपिभागाः। ता भागधेयेन समर्धयति। न देवताभ्यः  
समदं दधाति॥४२॥

चतुर्दशैताननुवाकाञ्जुहोत्यनन्तरित्यै। प्रयासाय स्वाहेति  
पञ्चदशम्। पञ्चदश वा अर्धमासस्य रात्रयः। अर्धमासशः

संवत्सर आप्यते। देवासुराः संयत्ता आसन्। तैऽब्रुवन्नग्नयः  
स्विष्टकृतः। अश्वस्य मेध्यस्य वयमुद्धारमुद्धारामहे।  
अथैतानभि भवामेति। ते लोहितमुदहरन्त। ततो देवा  
अभवन्॥ ४३ ॥

पराऽसुराः। यथिस्विष्टकृद्भ्यो लोहितं जुहोति  
भ्रातृव्याऽभिभूत्यै। भवत्यात्मना। पराऽस्य भ्रातृव्यो  
भवति। गोमृगकण्ठेन प्रथमामाहुतिं जुहोति। पशवो वै  
गोमृगः। रुद्रोऽग्निः स्विष्टकृत्। रुद्रादेव पशून्तर्दधाति। अथो  
यत्रैषाऽऽहुतिरहूयते। न तत्र रुद्रः पशून्भिमन्यते॥ ४४ ॥

अश्वशफेनं द्वितीयामाहुतिं जुहोति। पशवो वा एकशफम्।  
रुद्रोऽग्निः स्विष्टकृत्। रुद्रादेव पशून्तर्दधाति। अथो यत्रैषा-  
ऽऽहुतिरहूयते। न तत्र रुद्रः पशून्भिमन्यते। अयस्म्येन  
कमण्डलुना तृतीयाम्। आहुतिं जुहोत्यायास्यो वै प्रजाः।  
रुद्रोऽग्निः स्विष्टकृत्। रुद्रादेव प्रजा अन्तर्दधाति। अथो  
यत्रैषाऽऽहुतिरहूयते। न तत्र रुद्रः प्रजा अभिमन्यते॥ ४५ ॥

दधात्यभवन्मन्यते प्रजा अन्तर्दधाति द्वे च ॥ ४ ॥ [११]

अश्वस्य वा आलब्धस्य मेध उदक्रामत्। तदश्वस्तोमीय-  
मभवत्। यदश्वस्तोमीयं जुहोति। समेधमेवैनमालभते।  
आज्येन जुहोति। मेधो वा आज्यम्। मेधोऽश्वस्तोमीयम्।  
मेधेनैवास्मिन्मेधं दधाति। षट्त्रिंशत् जुहोति। षट्त्रिंशदक्षरा  
बृहती॥ ४६ ॥

बार॑ह॒ताः पु॒शवः॑। सा प॑शूनां मा॒त्रा॑। पु॒शूने॒व मा॒त्रया॑  
सम॑र्धयति। ता॒यद्भू॒यसी॒र्वा क॑नी॒यसी॒र्वा जु॑हुयात्।  
प॒शून्मा॒त्रया॑ व्य॑र्धयेत्। ष॒द्वि॒ंश॒तं जु॑होति। ष॒द्वि॒ंश॒दक्ष॑रा  
बृ॒हती॑। बार॑ह॒ताः पु॒शवः॑। सा प॑शूनां मा॒त्रा॑। पु॒शूने॒व मा॒त्रया॑  
सम॑र्धयति॥४७॥

अ॒श्व॒स्तो॒मीय॑ं हु॒त्वा द्वि॒पदा॑ जुहोति। द्वि॒पाद्वै  
पु॒रुषो॑ द्वि॒प्रति॑ष्ठः। तदे॒नं प्र॑ति॒ष्ठया॑ सम॑र्धयति। तदा॑हुः।  
अ॒श्व॒स्तो॒मीयं॑ पूर्॒व॑ं हो॒तव्याँ॑(३)द्वि॒पदा॑(३) इति॑। अ॒श्वो  
वा अ॒श्व॒स्तो॒मीय॑म्। पु॒रुषो॑ द्वि॒पदा॑ः। अ॒श्व॒स्तो॒मीय॑ं हु॒त्वा  
द्वि॒पदा॑ जुहोति। तस्मा॑द्वि॒पाच्च॑तु॒ष्पाद॑मत्ति। अथो॑ द्वि॒पद्ये॒व  
चतु॑ष्पदः प्र॒ति॑ष्ठापयति। द्वि॒पदा॑ हु॒त्वा। ना॒न्यामु॑त्त॒रा॒माहु॑तिं  
जुहु॒यात्। यद॒न्यामु॑त्त॒रा॒माहु॑तिं जुहु॒यात्। प्र॑ प्र॒ति॑ष्ठाया॑श्च॒वेत॑।  
द्वि॒पदा॑ अ॒न्त॒तो जु॑होति॒ प्र॒ति॑ष्ठित्यै॥४८॥

बृहत्यर्धयति स्थापयति पञ्च च॥३॥

[१२]

प्र॒जाप॑तिर॒श्वमे॑धम॑सृजत। सो॑ऽस्मात्सृ॒ष्टोऽपा॑क्रामत्।  
तं य॑ज्ञ॒क्रतु॑भि॒रन्वै॑च्छत्। तं य॑ज्ञ॒क्रतु॑भि॒र्नान्व॑विन्दत्।  
तमि॑ष्टि॒भि॒रन्वै॑च्छत्। तमि॑ष्टि॒भि॒रन्व॑विन्दत्। तदि॑ष्टी॒नामि॑ष्टि॒-  
त्वम्। यथ्स॑व॒थ्स॑रमि॑ष्टि॒भिर्य॑जते। अ॒श्वमे॒व तद॑न्विच्छति।  
सा॒वि॒त्रियो॑ भवन्ति॥४९॥

इ॒यं वै स॑वि॒ता। यो वा अ॒स्यान्न॑श्यति॒ यो नि॒लय॑ते।  
अ॒स्यां वा॒व तं वि॑न्दन्ति। न वा इ॒मां कश्च॑नेत्या॑हुः।

तिर्यङ्गोर्ध्वोत्येतुमर्हतीति। यत्सावित्रियो भवन्ति। सवितृ-  
प्रसूत एवैनमिच्छति। ईश्वरो वा अश्वः प्रमुक्तः परां परावतं  
गन्तोः। यत्सायं धृतीर्जुहोति। अश्वस्य यत्यै धृत्यै॥५०॥

यत्प्रातरिष्टिभिर्यजते। अश्वमेव तदन्विच्छति। यत्सायं  
धृतीर्जुहोति। अश्वस्यैव यत्यै धृत्यै। तस्मात्सायं  
प्रजाः क्षेम्या भवन्ति। यत्प्रातरिष्टिभिर्यजते। अश्वमेव  
तदन्विच्छति। तस्माद्विवां नष्टैष एति। यत्प्रातरिष्टिभिर्यजते  
सायं धृतीर्जुहोति। अहोरात्राभ्यामेवैनमन्विच्छति। अथो  
अहोरात्राभ्यामेवास्मै योगक्षेमं कल्पयति॥५१॥

भवन्ति धृत्या एनमन्विच्छत्येकं च॥३॥ [१३]

अप वा एतस्माच्छ्री राष्ट्रं क्रामति। योऽश्वमेधेन यजते।  
ब्राह्मणौ वीणागाथिनौ गायतः। श्रिया वा एतद्रूपम्। यद्वीणा।  
श्रियमेवास्मिन्तद्धतः। यदा खलु वै पुरुषः श्रियमश्नुते।  
वीणाऽस्मै वाद्यते। तदाहुः। यदुभौ ब्राह्मणौ गायताम्॥५२॥

प्रभ्रंशुकास्माच्छ्रीः स्यात्। न वै ब्राह्मणे श्री रमत  
इति। ब्राह्मणोऽन्यो गायेत्। राजन्योऽन्यः। ब्रह्म वै ब्राह्मणः।  
क्षत्रं राजन्यः। तथा हास्य ब्रह्मणा च क्षत्रेण चोभयतः  
श्रीः परिगृहीता भवति। तदाहुः। यदुभौ दिवा गायताम्।  
अपास्माद्राष्ट्रं क्रामेत्॥५३॥

न वै ब्राह्मणे राष्ट्रं रमत इति। यदा खलु वै राजा  
क्रामयते। अथ ब्राह्मणं जिनाति। दिवा ब्राह्मणो गायेत्।



नक्तं॑ राज॒न्यः। ब्रह्म॑णो॒ वै रू॒पम॑हः। क्ष॒त्रस्य॒ रात्रिः॑। तथा॑  
हास्य॒ ब्रह्म॑णा च क्ष॒त्रेण॑ चोभ॒यतो॑ रा॒ष्ट्रं परि॑गृहीतं भवति।  
इत्य॑ददा इत्य॑यजथा इत्य॑पच इति॑ ब्राह्म॒णो गाय॑त्। इ॒ष्टापूर्त॑  
वै ब्रा॑ह्मणस्य॥५४॥

इ॒ष्टापूर्ते॑नै॒वेन॑ स॒ सम॑र्धयति। इत्य॑जिना इत्य॑युध्यथा  
इत्य॑मु स॒ङ्गाम॑मह॒न्निति॑ राज॒न्यः। युद्धं॑ वै रा॒ज॒न्यस्य॑।  
युद्धे॑नै॒वेन॑ स॒ सम॑र्धयति। अक्ल॑प्ता वा ए॒तस्य॑र्तव इत्या॑हुः।  
योऽश्व॑मे॒धेन॑ यज॑त इति॑। तिस्रोऽ॑न्यो गाय॑ति तिस्रोऽ॑न्यः।  
षट्त्स॑म्पद्यन्ते। षड्वा ऋ॒तवः॑। ऋ॒तूने॒वास्मै॑ कल्पयतः।  
ताभ्या॑ स॒ं॒स्थाया॑म्। अ॒नो॒युक्ते॑ च॒ श॒ते च॑ ददाति। श॒तायुः॑  
पुरु॑षः श॒तेन्द्रि॑यः। आयु॑ष्ये॒वेन्द्रि॑ये प्रति॑ तिष्ठति॥५५॥

गाय॑ताङ्कामे॒द्राह्म॑णस्य॒ कल्प॑यतश्च॒त्वारि॑ च॥४॥

[१४]

सर्वे॑षु वा ए॒षु लो॒केषु॑ मृ॒त्यवो॑ऽन्वाय॑न्ताः। तेभ्यो॑  
यदाहु॑तीर्न जु॒हुयात्। लो॒केलो॑क ए॒नं मृ॒त्युर्वि॑न्देत्। मृ॒त्यवे॑  
स्वाहा॑ मृ॒त्यवे॑ स्वाहेत्य॑भिपूर्व॑माहु॒तीर्जु॑होति। लो॒कालो॑कादे॒व  
मृ॒त्युम॑व॑यजते। नैनं॑ लो॒केलो॑के मृ॒त्युर्वि॑न्दति। यद॒मुष्मै॑  
स्वाहा॑ऽमुष्मै॑ स्वाहेति॑ जुह्व॑त्स॒श्चक्षी॑त। ब॒हुं मृ॒त्युम॑मि॒त्रं  
कुर्वी॑त। मृ॒त्यवे॑ स्वाहेत्ये॑क॒स्मा ए॒वैका॑ जुहुयात्। ए॒को वा  
अ॒मुष्मि॑ल्लो॒के मृ॒त्युः॥५६॥

अ॒श॒न॒या मृ॒त्युरे॒व। तमे॒वामुष्मि॑ल्लो॒केऽव॑यजते। भ्रू॒ण॒ह॒त्यायै॑

स्वाहेत्यवभृथ आहुतिं जुहोति। भ्रूणहृत्यामेवाव यजते।  
तदाहुः। यद्भ्रूणहृत्या पात्र्याऽथ। कस्माद्यज्ञेऽपि क्रियतु  
इति। अमृत्युर्वा अन्यो भ्रूणहृत्याया इत्याहुः। भ्रूणहृत्या  
वाव मृत्युरिति। यद्भ्रूणहृत्यायै स्वाहेत्यवभृथ आहुतिं  
जुहोति॥५७॥

मृत्युमेवाऽऽहुत्या तर्पयित्वा परिपाणं कृत्वा। भ्रूणघ्ने  
भेषजं करोति। एतां ह वै मुण्डिभ औदन्यवः।  
भ्रूणहृत्यायै प्रायश्चित्तिं विदां चकार। यो हास्यापि प्रजायां  
ब्राह्मणं हन्ति। सर्वस्मै तस्मै भेषजं करोति। जुम्बकाय  
स्वाहेत्यवभृथ उत्तमामाहुतिं जुहोति। वरुणो वै जुम्बकः।  
अन्तत एव वरुणमवयजते। खलुतेर्विक्लिधस्य शुक्लस्य  
पिङ्गाक्षस्य मूर्धं जुहोति। एतद्वै वरुणस्य रूपम्। रूपेणैव  
वरुणमवयजते॥५८॥

लोके मृत्युर्जुहोति मूर्धं जुहोति द्वे च॥३॥ [१५]

वारुणो वा अश्वः। तं देवतया व्यर्धयति। यत्प्राजापत्यं  
करोति। नमो राज्ञे नमो वरुणायेत्याह। वारुणो वा अश्वः।  
स्वयैवैनं देवतया समर्धयति। नमोऽश्वाय नमः प्रजापतय  
इत्याह। प्राजापत्यो वा अश्वः। स्वयैवैनं देवतया समर्धयति।  
नमोऽधिपतय इत्याह॥५९॥

धर्मो वा अधिपतिः। धर्ममेवाव रुन्धे। अधिपतिरस्यधिपतिं

मा कुर्वधिपतिरहं प्रजानां भूयासमित्याह। अधिपतिमेवैनं  
समानानां करोति। मां धेहि मयि धेहीत्याह। आशिष-  
मेवैतामा शास्ते। उपाकृताय स्वाहेत्युपाकृते जुहोति।  
आलब्धाय स्वाहेति नियुक्ते जुहोति। हुताय स्वाहेति हुते  
जुहोति। एषां लोकानामभिजित्यै॥६०॥

प्र वा एष एभ्यो लोकेभ्यश्चवते। योऽश्वमेधेन यजते।  
आग्नेयमैन्द्राग्रमाश्विनम्। तान्पशूनालभते प्रतिष्ठित्यै।  
यदाग्नेयो भवति। अग्निः सर्वा देवताः। देवता एवाव रुन्धे।  
ब्रह्म वा अग्निः। क्षत्रमिन्द्रः। यदैन्द्राग्नो भवति॥६१॥

ब्रह्मक्षत्रे एवाव रुन्धे। यदाश्विनो भवति। आशिषामवरुद्धौ।  
त्रयो भवन्ति। त्रयं इमे लोकाः। एष्वेव लोकेषु प्रति तिष्ठति।  
अग्नयेऽहोमुचेऽष्टाकपाल इति दशहविषमिष्टिं निर्वपति।  
दशाक्षरा विराट्। अन्नं विराट्। विराजैवान्नाद्यमव रुन्धे।  
अग्नेर्मन्वे प्रथमस्य प्रचेतस् इति याज्यानुवाक्या भवन्ति  
सर्वत्वाय॥६२॥

अधिपतय इत्याहभिजित्या ऐन्द्राग्नो भवति रुन्धे एकं च॥४॥ [१६]

यद्यश्वमुपतपद्विन्देत्। आग्नेयमष्टाकपालं निर्वपेत्। सौम्यं  
चरुम्। सावित्रमष्टाकपालम्। यदाग्नेयो भवति। अग्निः सर्वा  
देवताः। देवताभिरेवैनं भिषज्यति। यथ्सौम्यो भवति। सोमो  
वा ओषधीनां राजा। याम्य एवैनं विन्दति॥६३॥

ताभिरेवैनं भिषज्यति। यथ्सावित्रो भवति। सवितृप्रसूत  
एवैनं भिषज्यति। एताभिरेवैनं देवताभिर्भिषज्यति। अगदो  
हैव भवति। पौष्णं चरुं निर्वपेत्। यदि श्लोणः स्यात्। पूषा  
वै श्लोण्यस्य भिषक्। स एवैनं भिषज्यति। अश्लोणो हैव  
भवति॥६४॥

रौद्रं चरुं निर्वपेत्। यदि महती देवताऽभिमन्येत।  
एतद्देवत्यो वा अश्वः। स्वयैवैनं देवतया भिषज्यति।  
अगदो हैव भवति। वैश्वानरं द्वादशकपालं निर्वपेन्मृगाखरे  
यदि नाऽऽगच्छेत्। इयं वा अग्निर्वैश्वानरः। इयमेवैनमर्चिभ्यां  
परिरोधमानयति। आहैव सुत्यमहर्गच्छति। यद्यधीयात्॥६५॥

अग्नयेऽहोमुचेऽष्टाकपालः। सौर्यं पयः। वायव्यं  
आज्यभागः। यजमानो वा अश्वः। अहंसा वा एष  
गृहीतः। यस्याश्वो मेधाय प्रोक्षितोऽध्येति। यदहोमुचे  
निर्वपति। अहंस एव तेन मुच्यते। यजमानो वा अश्वः।  
रेतसा वा एष व्यृध्यते॥६६॥

यस्याश्वो मेधाय प्रोक्षितोऽध्येति। सौर्यं रेतः। यथ्सौर्यं  
पयो भवति। रेतसैवैनं स समर्धयति। यजमानो वा अश्वः।  
गर्भैर्वा एष व्यृध्यते। यस्याश्वो मेधाय प्रोक्षितोऽध्येति।  
वायव्यां गर्भाः। यद्वायव्यं आज्यभागो भवति। गर्भैरेवैनं  
स समर्धयति। अथो यस्यैषाऽश्वमेधे प्रायश्चित्तिः क्रियते।

इष्ट्वा वसीयान्भवति॥६७॥

विन्दत्यक्षोणो हेव भवत्यधीयाहंयते गर्भवेन९ स समर्धयति द्वे च॥५॥ [१७]

तदाहुः। द्वादश ब्रह्मौदनान्थ्संस्थिते निर्वपेत्।  
द्वादशभिर्वेष्टिभिर्यजेतेति। यदिष्टिभिर्यजेत। उपनामुक  
एनं यज्ञः स्यात्। पापीयास्तु स्यात्। आप्तानि वा  
एतस्य छन्दांसि। य ईजानः। तानि क एतावदाशु पुनः  
प्रयुञ्जीतेति। सर्वा वै संस्थिते यज्ञे वागाप्यते॥६८॥

साप्ता भवति यातयाम्नी। क्रूरीकृतेव हि भवत्यरुष्कृता।  
सा न पुनः प्रयुज्येत्याहुः। द्वादशैव ब्रह्मौदनान्थ्संस्थिते  
निर्वपेत्। प्रजापतिर्वा ओदनः। यज्ञः प्रजापतिः। उपनामुक  
एनं यज्ञो भवति। न पापीयान्भवति। द्वादश भवन्ति।  
द्वादशमासाः संवत्सरः। संवत्सर एव प्रति तिष्ठति॥६९॥

आप्यते संवत्सर एकं च॥२॥ [१८]

एष वै विभूर्नामं यज्ञः। सर्वं ह वै तत्र विभु भवति।  
यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष वै प्रभूर्नामं यज्ञः। सर्वं ह वै तत्र  
प्रभु भवति। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष वा ऊर्जस्वान्नामं  
यज्ञः। सर्वं ह वै तत्रोर्जस्वद्भवति। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते।  
एष वै पयस्वान्नामं यज्ञः॥७०॥

सर्वं ह वै तत्र पयस्वद्भवति। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते।  
एष वै विधृतो नामं यज्ञः। सर्वं ह वै तत्र विधृतं भवति।  
यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष वै व्यावृत्तो नामं यज्ञः। सर्वं

ह॒ वै तत्र॒ व्यावृ॑त्तं भवति। यत्रै॒तेन॑ य॒ज्ञेन॒ यज॑न्ते। ए॒ष वै  
प्रति॑ष्ठितो॒ नाम॑ य॒ज्ञः। सर्व॑ꣳ ह॒ वै तत्र॒ प्रति॑ष्ठितं भवति॥७१॥

यत्रै॒तेन॑ य॒ज्ञेन॒ यज॑न्ते। ए॒ष वै ते॑ज॒स्वी नाम॑ य॒ज्ञः। सर्व॑ꣳ  
ह॒ वै तत्र॑ तेज॒स्वि भ॑वति। यत्रै॒तेन॑ य॒ज्ञेन॒ यज॑न्ते। ए॒ष वै  
ब्र॒ह्मव॑र्च॒सी नाम॑ य॒ज्ञः। आ ह॒ वै तत्र॑ ब्रा॒ह्म॒णो ब्र॒ह्मव॑र्च॒सी  
जा॑यते। यत्रै॒तेन॑ य॒ज्ञेन॒ यज॑न्ते। ए॒ष वा अ॑तिव्या॒धी नाम॑  
य॒ज्ञः। आ ह॒ वै तत्र॑ रा॒ज॒न्योऽति॑व्या॒धी जा॑यते। यत्रै॒तेन॑  
य॒ज्ञेन॒ यज॑न्ते। ए॒ष वै दी॒र्घो नाम॑ य॒ज्ञः। दी॒र्घायु॑षो ह॒ वै तत्र॑  
मनु॑ष्या भवन्ति। यत्रै॒तेन॑ य॒ज्ञेन॒ यज॑न्ते। ए॒ष वै क्लृ॑प्तो नाम॑  
य॒ज्ञः। कल्प॑ते ह॒ वै तत्र॑ प्र॒जाभ्यो॑ योगक्षेमः। यत्रै॒तेन॑ य॒ज्ञेन॒  
यज॑न्ते॥७२॥

पर्य॒स्वान्नाम॑ य॒ज्ञः प्रति॑ष्ठितं भवति॒ यत्रै॒तेन॑ य॒ज्ञेन॒ यज॑न्ते षट् (ए॒ष वै वि॒भूः प्र॒भूर॑ज॒स्वान्य॑स्वान् वि॒धुतो॑ व्यावृ॑त्तः  
प्रति॑ष्ठितस्तेज॒स्वी ब्र॒ह्मव॑र्च॒स्यति॒व्या॒धी दी॒र्घः क्लृ॑प्तो द्वाद॑श॥)३॥ [१९]

ता॒र्प्येणा॑श्चꣳ संज्ञ॑पयन्ति। य॒ज्ञो वै ता॒र्प्यम्।  
य॒ज्ञेनै॒वैनꣳ सम॑र्धयन्ति। या॒मेन॒ साम्ना॑ प्र॒स्तोता॑ऽनू॒पति॑ष्ठते।  
य॒मलो॒कमे॒वैनं॑ गमयति। ता॒र्प्ये च॑ कृ॒त्यधी॒वासे॑ चाश्चꣳ  
संज्ञ॑पयन्ति। ए॒तद्वै प॑शूनाꣳ रू॒पम्। रू॒पेणै॒व प॑शून॒वं रु॒न्धे।  
हि॒र॒ण्य॒क॒शि॒पु भ॑वति। तेज॒सोऽव॑रुद्धौ॥७३॥

रु॒क्मो भ॑वति। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्यानु॑ख्यात्यै। अ॒श्वो  
भवति। प्र॒जाप॑ते॒रात्यै॑। अ॒स्य वै लो॒कस्य॑ रू॒पं ता॒र्प्यम्।  
अ॒न्तरि॑क्षस्य कृ॒त्यधी॒वासः॑। दि॒वो हि॑रण्यकशिपु। आ॒दित्य॑स्य  
रु॒क्मः। प्र॒जाप॑ते॒रश्वः॑। इ॒ममे॒व लो॒कं ता॒र्प्येणा॑ऽऽप्नोति॥७४॥

अ॒न्तरि॑क्षं कृ॒त्यधी॑वासेन। दि॒वः॑ हिर॒ण्यक॑शिपुना।  
 आ॒दि॒त्यः॑ रु॒क्मे॑ण। अ॒श्वेनै॑व मे॒ध्येन॑ प्र॒जाप॑तेः सायु॑ज्यः  
 स॒लो॒कता॑माप्नोति। ए॒तासा॑मे॒व दे॒वता॑नाः॒ सायु॑ज्यम्।  
 सा॒र्ष्टिता॑ः॒ समा॑नलो॒कता॑माप्नोति। योऽ॒श्वमे॑धेन॒ यज॑ते। य  
 उ॒ चैन॑मे॒वं वेद॑॥ ७५॥

अवरुध्या आप्रोत्यष्टौ च॥ ३॥

[२०]

आ॒दि॒त्याश्चाङ्गि॑रसश्च सु॒वर्गे॑ लो॒केऽस्पर्ध॑न्त। तेऽङ्गि॑रस  
 आ॒दि॒त्येभ्यः॑। अ॒मुमा॑दि॒त्यम॑श्वः॒ श्वे॒तं भू॑तं दक्षि॑णामनयन्।  
 तेऽब्रु॑वन्। यन्नो नै॑ष्ट। स वर्यो॑ भू॒दिति॑। तस्मा॑द॒श्वः॒ स॒व॒र्ये॒त्याह्व॑यन्ति। तस्मा॑द्य॒ज्ञे व॑रो दी॒यते। यत्प्र॒जाप॑तिरा॒ल॒ब्धोऽश्वो॑ऽभ॒वत्। तस्मा॑द॒श्वो नाम॑॥ ७६॥

यच्छ्व॑य॒दरु॑रासीत्। तस्मा॑द॒र्वा नाम॑। यत्स॒द्यो  
 वाजा॑न्त्सम॒जय॑त्। तस्मा॑द्वा॒जी नाम॑। यदसु॑राणां  
 लो॒काना॑दत्त। तस्मा॑दा॒दि॒त्यो नाम॑। अ॒ग्नि॒र्वा अ॑श्वमे॒धस्य॑  
 योनि॑रा॒यत॑नम्। सू॒र्योऽग्ने॑र्योनि॒राय॑त॒नम्। यद॑श्वमे॒धेऽग्नौ॑  
 चि॒त्यं उत्तर॑वेदिमु॒पव॑पति। योनि॑मन्तमे॒वैन॑मा॒यत॑नवन्तं  
 करो॑ति॥ ७७॥

योनि॑मानाय॒तन॑वान्भवति। य ए॒वं वेद॑। प्रा॒णापा॑नौ वा  
 ए॒तौ दे॒वाना॑म्। यद॑र्काश्वमे॒धौ। प्रा॒णापा॑नावे॒वाव॑ रुन्धे।  
 ओजो॑ बलं वा ए॒तौ दे॒वाना॑म्। यद॑र्काश्वमे॒धौ। ओजो॑  
 बल॑मे॒वाव॑ रुन्धे। अ॒ग्नि॒र्वा अ॑श्वमे॒धस्य॑ योनि॑रा॒यत॑नम्।  
 सू॒र्योऽग्ने॑र्योनि॒राय॑त॒नम्। यद॑श्वमे॒धेऽग्नौ॑ चि॒त्यं उत्तर॑वेदिं

चिनोति। तावर्काश्वमेधौ। अर्काश्वमेधावेवाव रुन्धे। अथो  
अर्काश्वमेधयोरेव प्रति तिष्ठति॥७८॥

नामं करोति सूर्योऽग्नेर्योनिरायतेनश्चत्वारि च॥३॥ [२१]

प्रजापतिं वै देवाः पितरम्। पशुं भूतं मेधायाऽऽऽलभन्त।  
तमालभ्योपावसन्। प्रातर्यष्टास्मह इति। एकं वा  
एतद्देवानामहः। यथ्संवत्सरः। तस्मादश्वः पुरस्तात्संवत्सर  
आलभ्यते। यत्प्रजापतिरालभ्योऽश्वोऽभवत्। तस्मादश्वः।  
यथ्सद्यो मेधोऽभवत्॥७९॥

तस्मादश्वमेधः। वेदुकोऽश्वमाशुं भवति। य एवं वेद।  
यद्वै तत्प्रजापतिरालभ्योऽश्वोऽभवत्। तस्मादश्वः प्रजापतेः  
पशूनामनुरूपतमः। आऽस्य पुत्रः प्रतिरूपो जायते। य एवं  
वेद। सर्वाणि भूतानि सम्भृत्याऽऽलभते। समैनं देवास्तेजसे  
ब्रह्मवर्चसाय भरन्ति। योऽश्वमेधेन यजते॥८०॥

य उ चैनमेवं वेद। एतद्वै तद्देवा एतान्देवताम्। पशुं  
भूतं मेधायाऽऽऽलभन्त। यज्ञमेवा। यज्ञेन यज्ञमयजन्त  
देवाः। कामप्रं यज्ञमकुर्वत। तेऽमृतत्वमकामयन्त।  
तेऽमृतत्वमगच्छन्। योऽश्वमेधेन यजते। देवानामेवायनेनैति॥८१॥

प्राजापत्येनैव यज्ञेन यजते कामप्रेण। अपुनर्मारमेव  
गच्छति। एतस्य वै रूपेण पुरस्तात्प्राजापत्यमृषभं तूपरं  
बहुरूपमालभते। सर्वेभ्यः कामेभ्यः। सर्वस्याऽऽत्यै। सर्वस्य  
जित्यै। सर्वमेव तेनाऽऽप्नोति। सर्वं जयति। योऽश्वमेधेन



यजते। य उ चैनमेवं वेद॥८२॥

मेधोऽभ्यवृजत एति वेद॥४॥

[२२]

यो वा अश्वस्य मेध्यस्य लोमनी वेद। अश्वस्यैव मेध्यस्य लोमं लोमं जुहोति। अहोरात्रे वा अश्वस्य मेध्यस्य लोमनी। यथसायं प्रातर्जुहोति। अश्वस्यैव मेध्यस्य लोमं लोमं जुहोति। एतदनुकृति ह स्म वै पुरा। अश्वस्य मेध्यस्य लोमं लोमं जुहति। यो वा अश्वस्य मेध्यस्य पदे वेद। अश्वस्यैव मेध्यस्य पदेपदे जुहोति। द्रुशपूर्णमासौ वा अश्वस्य मेध्यस्य पदे॥८३॥

यद्द्रुशपूर्णमासौ यजते। अश्वस्यैव मेध्यस्य पदेपदे जुहोति। एतदनुकृति ह स्म वै पुरा। अश्वस्य मेध्यस्य पदेपदे जुहति। यो वा अश्वस्य मेध्यस्य विवर्तनं वेद। अश्वस्यैव मेध्यस्य विवर्तनेविवर्तने जुहोति। असौ वा आदित्योऽश्वः। स आहवनीयमागच्छति। तद्विवर्तते। यदग्निहोत्रं जुहोति। अश्वस्यैव मेध्यस्य विवर्तनेविवर्तने जुहोति। एतदनुकृति ह स्म वै पुरा। अश्वस्य मेध्यस्य विवर्तनेविवर्तने जुहति॥८४॥

पदे अग्निहोत्रं जुहोति त्रीणि च॥२॥

[२३]

प्रजापतिस्तमष्टादशभिः प्रजापतिरकामयतोभावस्मै युजन्ति तेजसाऽपंप्राणा अपुश्वीरुध्वा प्रजापतिः प्रेणाऽनु प्रथमेन प्रजापतिरकामयत महान्वैश्वदेवो वा अश्वोऽश्वस्य प्रजापतिस्तं यजकृतुभिरपुश्वीरुध्वा सर्वेषु वारुणो यद्यश्वन्तदाहुरेष वै विभूस्तार्येणादित्याः प्रजापतिं पितरं यो वा अश्वस्य मेध्यस्य लोमनी त्रयोविंशतिः॥२३॥

प्रजापतिरस्मिंल्लोक उत्तरतः श्रियमेव प्रजापतिरकामयत महान्यत्मातः प्र वा एष एभ्यो लोकेभ्यः सर्वं ह वै तन्न पर्यः स्वद्य उ चैनमेवं वेदं चत्वार्यशीतिः॥८४॥

प्रजापतिरश्वमेधं जुहति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके नवमः  
प्रपाठकः समाप्तः॥





## ॥ तैत्तिरीय आरण्यकम् ॥

॥ प्रथमः प्रश्नः — अरुणप्रश्नः ॥

ॐ भ॒द्रं कर्णे॑भिः शृणु॒याम॑ दे॒वाः। भ॒द्रं प॑श्येमाक्षभिर्यज॑त्राः।  
स्थि॒रैरङ्गै॑स्तुष्टुवाꣳस॑स्त॒नूभिः॑। व्य॒शेम॑ दे॒वहि॑तं यदायुः।  
स्व॒स्ति न॒ इन्द्रो॑ वृद्धश्र॒वाः। स्व॒स्ति नः॑ पू॒षा वि॒श्ववे॑दाः।  
स्व॒स्ति न॒स्ताक्ष्यो॑ अरि॒ष्टने॑मिः। स्व॒स्ति नो॒ बृह॒स्पति॑र्दधातु॥  
ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑॥

भ॒द्रं कर्णे॑भिः शृणु॒याम॑ दे॒वाः। भ॒द्रं प॑श्येमाक्षभिर्यज॑त्राः।  
स्थि॒रैरङ्गै॑स्तुष्टुवाꣳस॑स्त॒नूभिः॑। व्य॒शेम॑ दे॒वहि॑तं यदायुः।  
स्व॒स्ति न॒ इन्द्रो॑ वृद्धश्र॒वाः। स्व॒स्ति नः॑ पू॒षा वि॒श्ववे॑दाः।  
स्व॒स्ति न॒स्ताक्ष्यो॑ अरि॒ष्टने॑मिः। स्व॒स्ति नो॒ बृह॒स्पति॑र्दधातु।  
आप॑मा॒पाम॒पः सर्वाः॑। अ॒स्माद॒स्मादि॒तोऽमु॑तः॥१॥

अ॒ग्निर्वा॒युश्च॒ सूर्य॑श्च। स॒ह सं॑श्चस्कर॒द्धिया॑। वा॒य्वश्चा॑  
रश्मि॑प॒तयः॑। मरी॑च्यात्मानो अ॒द्रुहः॑। दे॒वीर्भु॑वन॒सूव॑रीः।  
पु॒त्रव॒त्वाय॑ मे सु॒त। म॒हाना॑ग्नीर्म॒हामा॑नाः। म॒हसो॑ म॒हसः॑  
स्वः। दे॒वीः प॑र्जन्य॒सूव॑रीः। पु॒त्रव॒त्वाय॑ मे सु॒त॥२॥

अ॒पाश्र्य॑ष्णिम॒पा रक्षः॑। अ॒पाश्र्य॑ष्णिम॒पा रघ॑म्। अ॒पाँघ्रा॑मपं  
चा॒वर्ति॑म्। अ॒पदे॑वीरि॒तो हि॑त। वज्रं॑ दे॒वीरजी॑ताꣳश्च। भु॒वनं॑  
दे॒वसू॑व॒रीः। आ॒दि॒त्यान॑दि॒तिं दे॒वीम्। योनि॑नोर्ध्वमु॒दीष॑त।  
शि॒वा नः॑ शन्त॑मा भवन्तु। दि॒व्या आप॑ ओष॑धयः। सु॒मृडी॑का

सरस्वति। मा ते व्योम सन्दृशि॥३॥

[१]

स्मृतिः प्रत्यक्षमैतिह्यम्। अनुमानश्चतुष्टयम्। एतैरादित्य-  
मण्डलम्। सर्वैरेव विधास्यते। सूर्यो मरीचिमादत्ते।  
सर्वस्माद्भुवनादधि। तस्याः पाकविशेषेण। स्मृतं काल-  
विशेषणम्। नदीव प्रभवात्काचित्। अक्षय्याथ्स्यन्दते  
यथा॥४॥

तां नद्योऽभि संमायन्ति। सौरुः सती न निवर्तते।  
एवं नानासमुत्थानाः। कालाः संवत्सरः श्रिताः। अणुशश्च  
महशश्च। सर्वे समवयत्रितम्। सतैः सवैः समाविष्टः। ऊरुः  
सन्न निवर्तते। अधिसंवत्सरं विद्यात्। तदेवं लक्षणे॥५॥

अणुभिश्च महद्भिश्च। समारूढः प्रदृश्यते। संवत्सरः  
प्रत्यक्षेण। नाधिसत्त्वः प्रदृश्यते। पटरौ विक्लिधः पिङ्गः।  
एतद्वरुणलक्षणम्। यत्रैतदुपदृश्यते। सहस्रं तत्र नीयते।  
एकं हि शिरो नाना मुखे। कृत्स्नं तद्वतुलक्षणम्॥६॥

उभयतः सप्तैन्द्रियाणि। जल्पितं त्वेव दिह्यते। शुक्लकृष्णे  
संवत्सरस्य। दक्षिणवामयोः पार्श्वयोः। तस्यैषा भवति। शुक्रं  
तै अन्यद्यजतं तै अन्यत्। विषुरूपे अहनी द्यौरिवासि। विश्वा  
हि माया अवसि स्वधावः। भद्रा तै पूषन्निह रातिरस्त्विति।  
नात्र भुवनम्। न पूषा। न पशवः। नाऽऽदित्यः संवत्सर  
एव प्रत्यक्षेण प्रियतमं विद्यात्। एतद्वै संवत्सरस्य प्रियतमं९

रूपम्। योऽस्य महानर्थ उत्पत्त्यमानो भवति। इदं पुण्यं कुरुष्वेति। तमाहरणं दद्यात्॥७॥

[२]

साक॒ञ्जाना॑ः सप्तथ॑माहुरेक॒जम्। षडु॑द्य॒मा ऋष॑यो  
देव॒जा इति॑। तेषा॑मि॒ष्टानि॒ विहि॑तानि धाम॒शः। स्था॒त्रे  
रे॒जन्ते॒ विकृ॑तानि रूप॒शः। को नु॑ मर्या॒ अमि॑थितः।  
सखा॒ सखा॑यमब्रवीत्। जहा॑को अ॒स्मदी॑षते। यस्ति॒त्याजं  
सखि॒विद॑ः सखा॑यम्। न तस्य॑ वा॒च्यपि॑ भा॒गो अ॑स्ति।  
यदी॑ः शृ॒णोत्य॒लक॑ः शृ॒णोति॑॥८॥

न हि प्र॒वेद॑ सुकृतस्य॒ पन्था॑मिति॑। ऋ॒तुर्ऋ॒तुना  
नु॒द्यमा॑नः। विन॑नादा॒भिधा॑वः। षष्टि॑श्च त्रि॑ःश॒का व॒ल्गाः।  
शुक्ल॑कृ॒ष्णौ च॒ षाष्टि॑कौ। सा॒रा॒ग॒व॒स्त्रैर्ज॒रद॑क्षः। व॒स॒न्तो  
वसु॑भिः सह। सं॒व॒त्स॒रस्य॑ सवि॒तुः। प्रै॒ष॒कृ॒त्प्रथ॑मः स्मृ॒तः।  
अ॒मूना॒दय॑तेत्य॒न्यान्॥९॥

अ॒मूःश्च॑ परि॒रक्ष॑तः। ए॒ता वा॒चः प्र॑युज्यन्ते।  
यत्रै॑तदुप॒दृश्य॑ते। ए॒तदे॒व वि॑जानीयात्। प्र॒माणं॑ का॒ल॒पर्य॑ये।  
वि॒शेष॑णं तु॑ वक्ष्यामः। ऋ॒तूनां॑ तन्नि॒बोध॑त। शुक्ल॑वासां  
रु॒द्र॒गणः॑। ग्री॒ष्मेणा॑ऽऽव॒र्तते॑ सह। नि॒जह॑न् पृथि॒वीः  
स॒र्वाम्॥१०॥

ज्योति॑षाऽप्रति॒ख्येन॑ सः। वि॒श्व॒रूपा॑णि॒ वासा॑ः॒सि।  
आ॒दि॒त्यानां॑ नि॒बोध॑त। सं॒व॒त्स॒रीणं॑ कर्म॒फल॑म्।

वर्षाभिर्ददतां सह। अदुःखो दुःखचक्षुरिव। तद्भा-  
 ऽऽपीत इव दृश्यते। शीतेनाव्यथयन्निव। रुरुदक्ष इव  
 दृश्यते। ह्लादयते ज्वलतश्चैव। शाम्यतश्चास्य चक्षुषी। या वै  
 प्रजा भ्रंश्यन्ते। संवत्सरात्ता भ्रंश्यन्ते। याः प्रतितिष्ठन्ति।  
 संवत्सरे ताः प्रतितिष्ठन्ति। वर्षाभ्य इत्यर्थः॥११॥

[३]

अक्षिदुःखोत्थितस्यैव। विप्रसन्ने कनीनिके। आङ्गे चाद्र्गणं  
 नास्ति। ऋभूणां तन्निबोधत। कनकाभानि वासांसि।  
 अहतानि निबोधत। अन्नमश्रीतं मृज्मीत। अहं वो  
 जीवन्प्रदः। एता वाचः प्रयुज्यन्ते। शरद्यत्रोपदृश्यते॥१२॥

अभिधून्वन्तोऽभिघ्नन्त इव। वातवन्तो मरुद्गणाः।  
 अमुतो जेतुमिषुमुखमिव। सन्नद्धाः सह ददृशे ह।  
 अपध्वस्तैर्वस्तिवर्णैरिव। विशिखासः कपर्दिनः। अक्रुद्धस्य  
 योत्स्यमानस्य। क्रुद्धस्यैव लोहिनी। हेमतश्चक्षुषी विद्यात्।  
 अक्ष्णयोः क्षिपणोरिव॥१३॥

दुर्भिक्षं देवलोकेषु। मूनूनामुदकं गृहे। एता वाचः  
 प्रवदन्तीः। वैद्युतो यान्ति शैशिरीः। ता अग्निः पवमना  
 अन्वैक्षत। इह जीविकामपरिपश्यन्। तस्यैषा भवति।  
 इहेहवः स्वतपसः। मरुतः सूर्यत्वचः। शर्म सप्रथा  
 आवृणो॥१४॥

[४]

अतिताम्राणि वासांसि। अष्टिवज्रिशतघ्नि च। विश्वे देवा



विप्रहरन्ति। अग्निजिह्वा असञ्चता नैव देवो न मर्त्यः। न राजा वरुणो विभुः। नाग्निर्नेन्द्रो न पवमानः। मातृक्कच्चन विद्यते। दिव्यस्यैका धनुरारिः। पृथिव्यामपरा श्रिता॥१५॥

तस्येन्द्रो वग्निरूपेण। धनुर्ज्यामछिनत्स्वयम्। तदिन्द्रधनुरित्यज्यम्। अभ्रवर्णेषु चक्षते। एतदेव शंयोर्बार्हस्पत्यस्य। एतद्द्रुद्रस्य धनुः। रुद्रस्य त्वेव धनुरारिः। शिर उत्पिपेष। स प्रवर्ग्योऽभवत्। तस्माद्यः सप्रवर्ग्येण यज्ञेन यजते। रुद्रस्य स शिरः प्रतिदधाति। नैनं रुद्र आरुको भवति। य एवं वेद॥१६॥

[५]

अत्यूर्ध्वाक्षोऽतिरश्चात्। शिशिरः प्रदृश्यते। नैव रूपं न वासांसि। न चक्षुः प्रतिदृश्यते। अन्योन्यं तु न हिंस्नातः। सतस्तद्देवलक्षणम्। लोहितोऽक्षिण शारशीर्ष्णिः। सूर्यस्योदयनं प्रति। त्वं करोषि न्यञ्जलिकाम्। त्वं करोषि निजानुकाम्॥१७॥

निजानुका मे न्यञ्जलिका। अमी वाचमुपासतामिति। तस्मै सर्व ऋतवो नमन्ते। मर्यादाकरत्वात्प्रपुरोधाम्। ब्राह्मणं आप्नोति। य एवं वेद। स खलु संवत्सर एतैः सेनानीभिः सह। इन्द्राय सर्वान्कामान्भिवहति। स द्रप्सः। तस्यैषा भवति॥१८॥

अवद्रप्सो अंशुमतीमतिष्ठत्। इयानः कृष्णो दशभिः सहस्रैः। आवर्तमिन्द्रः शच्या धमन्तम्। उपसृहि तं

नृमणामथद्रामिति। एतयैवेन्द्रः सलावृक्या सह। असुरान्  
 परिवृश्चति। पृथिव्यं शुमती। तामन्ववस्थितः संवत्सरो दिवं  
 च। नैवं विदुषाऽऽचार्यान्तेवासिनौ। अन्योन्यस्मै द्रुह्याताम्।  
 यो द्रुह्यति। भ्रश्यते स्वर्गाल्लोकात्। इत्यृतुमण्डलानि।  
 सूर्यमण्डलान्याख्यायिकाः। अत ऊर्ध्वं संनिर्वचनाः॥१९॥

[६]

आरोगो भ्राजः पटरः पतङ्गः। स्वर्णरो ज्योतिषीमान्  
 विभासः। ते अस्मै सर्वे दिवमातपन्ति। ऊर्जं दुहाना  
 अनपस्फुरन्त इति। कश्यपोऽष्टमः। स महामेरुं न  
 जहाति। तस्यैषा भवति। यत्ते शिल्पं कश्यप रोचनावत्।  
 इन्द्रियावत्पुष्कलं चित्रभानु। यस्मिन्सूर्या अर्पिताः सप्त  
 साकम्॥२०॥

तस्मिन् राजानमधिविश्रयेममिति। ते अस्मै सर्वे  
 कश्यपाज्योतिर्लभन्ते। तान्त्सोमः कश्यपादधिनिर्धमति।  
 भ्रस्ताकर्मकृदिवैवम्। प्राणो जीवानीन्द्रियजीवानि। सप्त  
 शीर्षण्याः प्राणाः। सूर्या इत्याचार्याः। अपश्यमहमेतान्त्सप्त  
 सूर्यानि। पञ्चकर्णो वात्स्यायनः। सप्तकर्णश्च प्लाक्षिः॥२१॥

आनुश्रविक एव नौ कश्यप इति। उभौ वेदयिते। न  
 हि शेकुमिव महामेरुं गन्तुम्। अपश्यमहमेत्सूर्यमण्डलं  
 परिवर्तमानम्। गार्ग्यः प्राणत्रातः। गच्छन्त महामेरुम्।  
 एकं चाजुहतम्। भ्राजपटरपतङ्गा निहने। तिष्ठन्नातपन्ति।  
 तस्मादिह तप्त्रितपाः॥२२॥

अमुत्रेतरे। तस्मादिहातत्रितपाः। तेषामेषा भवति। सप्त  
सूर्या दिवमनुप्रविष्टाः। तानन्वेति पृथिभिर्दक्षिणावान्। ते  
अस्मै सर्वे घृतमातपन्ति। ऊर्जं दुहाना अनपस्फुरन्त इति।  
सप्तत्विजः सूर्या इत्याचार्याः। तेषामेषा भवति। सप्त दिशो  
नानासूर्याः॥२३॥

सप्त होतार ऋत्विजः। देवा आदित्या ये सप्त। तेभिः  
सोमाभी रक्षण इति। तदप्याम्नायः। दिग्भ्राज ऋतून् करोति।  
एतयैवावृता सहस्रसूर्यताया इति वैशम्पायनः। तस्यैषा  
भवति। यद्वावं इन्द्र ते शत५ शतं भूमीः। उतस्युः। नत्वा  
वज्रिन्सहस्र५ सूर्याः॥२४॥

अनु न जातमष्ट रोदसी इति। नानालिङ्गत्वादृतूनां  
नानासूर्यत्वम्। अष्टौ तु व्यवसिता इति। सूर्यमण्डलान्यष्टात  
ऊर्ध्वम्। तेषामेषा भवति। चित्रं देवानामुदगादनीकम्।  
चक्षुर्मित्रस्य वरुणस्याग्नेः। आऽप्रा द्यावापृथिवी अन्तरिक्षम्।  
सूर्य आत्मा जगतस्तस्थुषश्चेति॥२५॥

[७]

क्वेदमभ्रं निविशते। काय५ संवत्सरो मिथः। काहः क्वेयं  
देव रात्री। क्व मासा ऋतवः श्रिताः। अर्धमासा मुहूर्ताः।  
निमेषास्त्रुटिभिः सह। क्वेमा आपो निविशन्ते। यदीतो  
यान्ति सम्प्रति। काला अप्सु निविशन्ते। आपः सूर्ये  
समाहिताः॥२६॥

अभ्राण्यपः प्रपद्यन्ते। विद्युत्सूर्ये समाहिता। अनवर्णे इमे  
भूमी। इयं चाऽसौ च रोदसी। किंस्विदत्रान्तरा भूतम्।  
येनेमे विधृते उभे। विष्णुना विधृते भूमी। इति वत्सस्य  
वेदना। इरावती धेनुमती हि भूतम्। सूयवसिनी मनुषे  
दशस्ये॥ २७ ॥

व्यष्टभ्राद्रोदसी विष्णवेते। दाधर्थ पृथिवीमभितो मयूखैः।  
किं तद्विष्णोर्बलमाहुः। का दीप्तिः किं परायणम्। एको  
यद्धारयद्देवः। रेजती रोदसी उभे। वाताद्विष्णोर्बलमाहुः।  
अक्षरादीप्तिरुच्यते। त्रिपदाधारयद्देवः। यद्विष्णोरेक-  
मुत्तमम्॥ २८ ॥

अग्रयो वायवश्चैव। एतदस्य परायणम्। पृच्छामि त्वा  
परं मृत्युम्। अवमं मध्यमश्चतुम्। लोकं च पुण्यपापानाम्।  
एतत्पृच्छामि सम्प्रति। अमुमाहुः परं मृत्युम्। पवमानं तु  
मध्यमम्। अग्निरेवावमो मृत्युः। चन्द्रमाश्चतुरुच्यते॥ २९ ॥

अनाभोगाः परं मृत्युम्। पापाः संयन्ति सर्वदा।  
आभोगास्त्वेवं संयन्ति। यत्र पुण्यकृतो जनाः। ततो  
मध्यममायन्ति। चतुर्मासं च सम्प्रति। पृच्छामि त्वा  
पापकृतः। यत्र यातयते यमः। त्वं नस्तद्ब्रह्मन् प्रब्रूहि। यदि  
वैत्थाऽसतो गृहान्॥ ३० ॥

कश्यपादुदिताः सूर्याः। पापान्निर्घ्नन्ति सर्वदा।

रोदस्योन्तर्देशेषु। तत्र न्यस्यन्ते वासवैः। तेऽशरीराः  
प्रपद्यन्ते। यथाऽपुण्यस्य कर्मणः। अपाण्यपादकेशासः। तत्र  
तेऽयोनिजा जनाः। मृत्वा पुनर्मृत्युमापद्यन्ते। अद्यमानाः  
स्वकर्मभिः॥ ३१॥

आशातिकाः क्रिमय इव। ततः पूयन्ते वासवैः। अपैतं  
मृत्युं जयति। य एवं वेद। स खल्वैवं विद्वाह्मणः। दीर्घश्रुत्तमो  
भवति। कश्यपस्यातिथिः सिद्धगमनः सिद्धगमनः। तस्यैषा  
भवति। आयस्मिन्सुत वासवाः। रोहन्ति पूर्वा रुहः॥ ३२॥

ऋषिर्ह दीर्घश्रुत्तमः। इन्द्रस्य घर्मो अतिथिरिति।  
कश्यपः पश्यको भवति। यत्सर्वं परिपश्यतीति  
सौक्ष्म्यात्। अथाग्नेरष्टपुरुषस्य। तस्यैषा भवति। अग्ने  
नयं सुपथा राये अस्मान्। विश्वानि देव वयुनानि  
विद्वान्। युयोध्यस्मञ्जुहुराणमेनः। भूयिष्ठां ते नम उक्तिं  
विधेमेति॥ ३३॥

[८]

अग्निश्च जातवेदाश्च। सहोजा अजिराप्रभुः। वैश्वानरो  
नर्यापाश्च। पङ्क्तिराधाश्च सप्तमः। विसर्पेवाऽष्टमोऽग्नीनाम्।  
एतेऽष्टौ वसवः, क्षिता इति। यथर्त्वेवाग्नेरर्चिर्वर्णविशेषाः।  
नीलार्चिश्च पीतकार्चिश्चेति। अथ वायोरेकादशपुरुषस्यैका-  
दशस्त्रीकस्य। प्रभ्राजमाना व्यवदाताः॥ ३४॥

याश्च वासुकिवैद्युताः। रजताः परुषाः श्यामाः। कपिला

अंतिलोहिताः। ऊर्ध्वा अवपतन्ताश्च। वैद्युत इत्येकादश। नैनं  
वैद्युतो हिनस्ति। य एवं वेद। स होवाच व्यासः पाराशर्यः।  
विद्युद्वधमेवाहं मृत्युमैच्छमिति। न त्वकामं हन्ति॥३५॥

य एवं वेद। अथ गन्धर्वगणाः। स्वानुभ्राट्।  
अङ्गारिर्बभ्रारिः। हस्तः सुहस्तः। कृशानुर्विश्वावसुः।  
मूर्धन्वान्धसूर्यवर्चाः। कृतिरित्येकादश गन्धर्वगणाः। देवाश्च  
महादेवाः। रश्मयश्च देवा गरगिरः॥३६॥

नैनं गरो हिनस्ति। य एवं वेद। गौरी मिमाय सलिलानि  
तक्षती। एकपदी द्विपदी सा चतुष्पदी। अष्टापदी नवपदी  
बभ्रुवुषी। सहस्राक्षरा परमे व्योमन्निति। वाचो विशेषणम्।  
अथ निगदव्याख्याताः। ताननुक्रमिष्यामः। वराहवः  
स्वतपसः॥३७॥

विद्युन्महसो धूपयः। श्वापयो गृहमेधाश्चेत्येते। ये  
चेमेऽशिमिविद्विषः। पर्जन्याः सप्त पृथिवीमभिवर्षन्ति।  
वृष्टिभिरिति। एतयैव विभक्तिविपरीताः। सप्तभिर्वा  
तैरुदीरिताः। अमूल्लोकानभिवर्षन्ति। तेषामेषा भवति।  
समानमेतदुदकम्॥३८॥

उच्चैत्यवचाहभिः। भूमिं पर्जन्या जिन्वन्ति। दिवं  
जिन्वन्त्यग्नय इति। यदक्षरं भूतकृतम्। विश्वे देवा उपासन्ते।  
महर्षिमस्य गोप्तारम्। जमदग्निमकुर्वत। जमदग्निराप्यायते।  
छन्दोभिश्चतुर्त्तरैः। राज्ञः सोमस्य तृप्तासः॥३९॥

ब्रह्मणा वीर्यावता। शिवा नः प्रदिशो दिशः। तच्छं  
 योरावृणीमहे। गातुं यज्ञाय। गातुं यज्ञपतये। दैवी  
 स्वस्तिरस्तु नः। स्वस्तिर्मानुषेभ्यः। ऊर्ध्वं जिगातु भेषजम्।  
 शं नो अस्तु द्विपदे। शं चतुष्पदे। सोमपा (३) असोमपा  
 (३) इति निगदव्याख्याताः॥४०॥

[९]

सहस्रवृदियं भूमिः। परं व्योम सहस्रवृत्। अश्विना  
 भुज्यूनासत्या। विश्वस्य जगतस्पती। जाया भूमिः  
 पतिर्व्योम। मिथुनन्ता अतुर्यथुः। पुत्रो बृहस्पती रुद्रः।  
 सरमा इति स्त्रीपुमम्। शुक्रं वामन्यद्यजतं वामन्यत्।  
 विषुरूपे अहनी द्यौरिव स्थः॥४१॥

विश्वा हि माया अवथः स्वधावन्तौ। भद्रा वां पूषणाविह  
 रातिरस्तु। वासात्यौ चित्रौ जगतो निधानौ। द्यावाभूमी चरथः  
 स५ सखायौ। तावश्विना रासभाश्वा हवं मे। शुभस्पती  
 आगत५ सूर्यया सह। त्युग्रौह भुज्युमश्विनोदमेघे। रयिं  
 न कश्चिन्ममृवां (२) अवाहाः। तमूहथुनोभिरात्मन्वतीभिः।  
 अन्तरिक्षप्रुद्धिरपोदकाभिः॥४२॥

तिस्रः, क्षपस्त्रिरहातिव्रजद्विः। नासत्या भुज्युमूहथुः  
 पतङ्गैः। समुद्रस्य धन्वन्नाद्रस्य पारे। त्रिभीरथैः शतपङ्क्तिः  
 षडश्वैः। सवितारं वितन्वन्तम्। अनुबध्नाति शाम्बरः।  
 आपपूरषम्बरश्चैव। सवितारेपसोऽभवत्। त्य५ सुतृप्तं

विंदित्वैव। बहुसोम गिरं वंशी॥४३॥

अन्वेति तुग्रो वक्रियान्तम्। आयसूयान्त्सोमं तृप्सुषु। स सङ्ग्रामस्तमोद्योऽत्योतः। वाचो गाः पिपाति तत्। स तद्गोभिः स्तवाऽत्येत्यन्ये। रक्षसानन्विताश्च ये। अन्वेति परिवृत्याऽस्तः। एवमेतौ स्थौ अश्विना। ते एते द्युः पृथिव्योः। अहरहर्गर्भं दधाथे॥४४॥

तयोरेतौ वत्सावहोरात्रे। पृथिव्या अहः। दिवो रात्रिः। ता अविंसृष्टौ। दम्पती एव भवतः। तयोरेतौ वत्सौ। अग्निश्चाऽऽदित्यश्च। रात्रेर्वत्सः। श्वेत आदित्यः। अहोऽग्निः॥४५॥

ताम्रो अरुणः। ता अविंसृष्टौ। दम्पती एव भवतः। तयोरेतौ वत्सौ। वृत्रश्च वैद्युतश्च। अग्नेर्वृत्रः। वैद्युत आदित्यस्य। ता अविंसृष्टौ। दम्पती एव भवतः। तयोरेतौ वत्सौ॥४६॥

उष्मा च नीहारश्च। वृत्रस्योष्मा। वैद्युतस्य नीहारः। तौ तावेव प्रतिपद्येते। सेयं रात्रीं गर्भिणीं पुत्रेण संवसति। तस्या वा एतदुल्बणम्। यद्रात्रौ रश्मयः। यथा गोर्गर्भिण्या उल्बणम्। एवमेतस्या उल्बणम्। प्रजयिष्णुः प्रजया च पशुभिश्च भवति। य एवं वेद। एतमुद्यन्तमपियन्तं चेति। आदित्यः पुण्यस्य वत्सः। अथ पवित्राङ्गिरसः॥४७॥

[१०]

पुवित्रवन्तः परिवाजमासन्ते। पितृषां प्रबो अभिरक्षति व्रतम्। महः समुद्रं वरुणस्तिरोदधे। धीरा इच्छेकुर्धरुणेष्वारभम्।



पु॒वित्रं॑ ते॒ वित॑तं ब्रह्म॑णस्पते॑ । प्रभु॑र्गात्राणि पर्ये॑षिवि॒श्वतः॑ ।  
 अत॑प्ततनूर्न तदा॒मो अ॑श्रुते । शृ॒तासु॑ इद्वह॑न्तस्तथ्समा॑शत ।  
 ब्र॒ह्मा दे॒वाना॑म् । अस॑तः स॒द्ये तत॑क्षुः ॥ ४८ ॥

ऋष॑यः स॒प्तात्रि॑श्च॒ यत् । सर्वे॑ऽत्रयो अंग॑स्त्यश्च । नक्ष॑त्रैः  
 शङ्क॑तोऽवसन् । अथ॑ स॒वितुः॑ श्यावा॑श्चस्याऽव॑र्तिकामस्य ।  
 अमी॑ य ऋ॒क्षा निहि॑तास उ॒च्चा । नक्तं॑ दद॑श्चे॒ कुह॑चिद्वि॒वैयुः॑ ।  
 अद॑ब्धानि॒ वरु॑णस्य व्र॒तानि॑ । वि॒चाक॑शच्चन्द्र॒मा नक्ष॑त्रमेति ।  
 तथ्स॑वि॒तुर्वरे॑ण्यम् । भर्गो॑ दे॒वस्य॑ धीमहि ॥ ४९ ॥

धियो॑ यो नः प्रचो॑दयात् । तथ्स॑वि॒तुर्वृ॑णीमहे । वयं॑  
 दे॒वस्य॑ भो॒ज॑नम् । श्रेष्ठ॑ सर्व॒धात॑मम् । तुरं॑ भग॑स्य धीमहि ।  
 अपा॑गूह॒त स॒विता॒ तृ॒भीन् । सर्वा॑न्दि॒वो अ॒न्य॑सः । नक्तं॑  
 तान्य॑भवन्द्दृ॒शे । अ॒स्थ्य॒स्त्रा सम्भ॑विष्यामः । नाम॑ नामै॒व नाम॑  
 मे ॥ ५० ॥

नपु॑ंसकं पु॒मांस्त्र्य॑स्मि । स्थाव॑रोऽस्म्यथ॒ जङ्ग॑मः । य॒जे॒  
 ऽय॑क्षि॒ यष्टा॑हे च । मया॑ भू॒तान्य॑यक्ष॒त । प॒शवो॑ मम॑ भू॒तानि॑ ।  
 अनू॑बन्ध्योऽस्म्य॒हं वि॒भुः । स्त्रियः॑ स॒तीः । ता उ॑मे पु॒ंस  
 आ॑हुः । प॒श्य॑दक्ष॒ण्वान्न॑विचै॒तद॒न्यः । क॒विर्यः॑ पु॒त्रः स इ॒मा  
 चि॑केत ॥ ५१ ॥

यस्ता वि॑जानाथ्स॑वि॒तुः पि॒तास॑त् । अ॒न्यो म॑णिम॑विन्दत् ।  
 तम॑नङ्गुलि॒राव॑यत् । अ॒ग्नी॒वः प्र॑त्यमु॒श्चत् । तम॑जि॒ह्वा अ॒सश्च॑त ।

ऊर्ध्वमूलमवाक्छाखम्। वृक्षं यो वेद सम्प्रति। न स जातु  
जनः श्रद्धयात्। मृत्युर्मा मार्यादितिः। हसितं रुदितं  
गीतम्॥५२॥

वीणापणवलासितम्। मृतं जीवं च यत्किञ्चित्। अङ्गानि  
स्नेव विद्धि तत्। अतृष्यंस्तृष्यध्यायत्। अस्माज्जाता  
मै मिथू चरन्। पुत्रो निर्ऋत्या वैदेहः। अचेता यश्च  
चेतनः। स तं मणिमविन्दत्। सोऽनङ्गुलिरावयत्। सोऽग्रीवः  
प्रत्यमुञ्चत्॥५३॥

सोऽजिह्वो असञ्चत। नैतमृषिं विदित्वा नगरं प्रविशेत्।  
यदि प्रविशेत्। मिथौ चरित्वा प्रविशेत्। तत्सम्भवस्य व्रतम्।  
आतमग्रे रथं तिष्ठ। एकांश्वमेकयोजनम्। एकचक्रमेकधुरम्।  
वातध्राजिगतिं विभो। न रिष्यति न व्यथते॥५४॥

नास्याक्षौ यातु सञ्जति। यच्छ्वेतान् रोहितांश्चाग्नेः। रथे  
युक्त्वाऽधितिष्ठति। एकया च दशभिश्च स्वभूते। द्वाभ्यामिष्टये  
विंशत्या च। तिसृभिश्च वहसे त्रिंशता च। नियुद्धिर्वायविह  
ता विमुञ्च॥५५॥

[११]

आतनुष्व प्रतनुष्व। उद्धमाऽऽधमं सन्धम। आदित्ये  
चन्द्रवर्णानाम्। गर्भमाधेहि यः पुमान्। इतः सिक्तं  
सूर्यगतम्। चन्द्रमसे रसं कृधि। वारादं जनयाग्रेऽग्निम्। य  
एको रुद्र उच्यते। असङ्ख्याताः सहस्राणि। स्मर्यते न च

दृश्यते॥५६॥

एवमेतं निबोधत। आ मन्द्रैरिन्द्र हरिभिः। याहि  
मयूररोमभिः। मा त्वा केचिन्नियेमुरिन्न पाशिनः। दधन्वेव  
ता इहि। मा मन्द्रैरिन्द्र हरिभिः। यामि मयूररोमभिः। मा  
मा केचिन्नियेमुरिन्न पाशिनः। निधन्वेव तां (२) इमि।  
अणुभिश्च महद्भिश्च॥५७॥

निघृष्वैरसमायुतैः। कालैरहरित्वमापन्नैः। इन्द्राऽऽयाहि  
सहस्रयुक्। अग्निर्विभ्राष्टिवसनः। वायुः श्वेतसिकद्रुकः।  
संवत्सरो विषूवर्णैः। नित्यास्तेऽनुचरास्तव। सुब्रह्मण्योः  
सुब्रह्मण्योः सुब्रह्मण्योम्। इन्द्राऽऽगच्छ हरिव आगच्छ  
मेधातिथेः। मेष वृषणश्वस्य मेने॥५८॥

गौरावस्कन्दिन्नहल्यायै जार। कौशिकब्राह्मण  
गौतमब्रुवाण। अरुणाश्वा इहागताः। वसंवः पृथिविक्षितः।  
अष्टौदिग्वासंसोऽग्नयः। अग्निश्च जातवेदाश्चेत्येते।  
ताम्राश्वास्ताम्ररथाः। ताम्रवर्णास्तथाऽसिताः। दण्डहस्ताः  
खादग्दतः। इतो रुद्राः पराङ्गताः॥५९॥

उक्तं स्थानं प्रमाणं च पुर इत। बृहस्पतिश्च सविता  
च। विश्वरूपैरिहाऽऽगताम्। रथेनोदकवर्त्मना। अप्सुषा  
इति तद्वयोः। उक्तो वेषो वासांसि च। कालावयवानामितः  
प्रतीच्या। वासात्या इत्यश्विनोः। कोऽन्तरिक्षे शब्दं करोतीति।  
वासिष्ठो रौहिणो मीमांसां चक्रे। तस्यैषा भवति। वाश्रेव

विद्युदिति। ब्रह्मण उदरणमसि। ब्रह्मण उदीरणमसि। ब्रह्मण  
आस्तरणमसि। ब्रह्मण उपस्तरणमसि॥६०॥

[१२]

[अपक्रामत गर्भिण्यः]

अष्टयोनीमष्टपुत्राम्। अष्टपत्नीमिमां महीम्। अहं वेद  
न मे मृत्युः। न चामृत्युरघाऽऽहरत्। अष्टयोन्यष्टपुत्रम्।  
अष्टपदिदमन्तरिक्षम्। अहं वेद न मे मृत्युः। न चामृत्युरघा-  
ऽऽहरत्। अष्टयोनीमष्टपुत्राम्। अष्टपत्नीममूं दिवम्॥६१॥

अहं वेद न मे मृत्युः। न चामृत्युरघाऽऽहरत्। सुत्रामाणं  
महीम्। षु। अदितिर्द्यौरदितिरन्तरिक्षम्। अदितिर्माता  
स पिता स पुत्रः। विश्वे देवा अदितिः पञ्चजनाः।  
अदितिर्जातमदितिर्जनित्वम्। अष्टौ पुत्रासो अदितेः। ये  
जातास्तन्वः परि। देवां (२) उपप्रैत्सप्तभिः॥६२॥

परा मार्ताण्डमास्यत्। सप्तभिः पुत्रैरदितिः। उपप्रैत्पूव्यं  
युगम्। प्रजायै मृत्यवे तत्। परा मार्ताण्डमाभरदिति।  
ताननुक्रमिष्यामः। मित्रश्च वरुणश्च। धाता चार्यमा च।  
अंशश्च भगश्च। इन्द्रश्च विवस्वाश्चेत्येते। हिरण्यगर्भो  
हंसः शुचिषत्। ब्रह्मजज्ञानं तदित्पदमिति। गर्भः  
प्राजापत्यः। अथ पुरुषः सप्त पुरुषः॥६३॥

[यथास्थानं गर्भिण्यः]

[१३]

योऽसौ तपन्नुदेति। स सर्वेषां भूतानां प्राणानादायोदेति।  
 मा मै प्रजाया मा पशूनाम्। मा मम प्राणानादायोदगाः।  
 असौ योऽस्तमेति। स सर्वेषां भूतानां प्राणानादायास्तमेति।  
 मा मै प्रजाया मा पशूनाम्। मा मम प्राणानादायास्तं गाः।  
 असौ य आपूर्यति। स सर्वेषां भूतानां प्राणैरापूर्यति॥६४॥

मा मै प्रजाया मा पशूनाम्। मा मम प्राणैरापूरिष्ठाः।  
 असौ योऽपक्षीयति। स सर्वेषां भूतानां प्राणैरपक्षीयति। मा  
 मै प्रजाया मा पशूनाम्। मा मम प्राणैरपक्षेष्ठाः। अमूनि  
 नक्षत्राणि। सर्वेषां भूतानां प्राणैरपप्रसर्पन्ति चोत्सर्पन्ति  
 च। मा मै प्रजाया मा पशूनाम्। मा मम प्राणैरपप्रसृपत  
 मोत्सृपत॥६५॥

इमे मासांश्चार्धमासाश्च। सर्वेषां भूतानां प्राणैरपप्रसर्पन्ति  
 चोत्सर्पन्ति च। मा मै प्रजाया मा पशूनाम्। मा मम  
 प्राणैरपप्रसृपत मोत्सृपत। इम ऋतवः। सर्वेषां भूतानां  
 प्राणैरपप्रसर्पन्ति चोत्सर्पन्ति च। मा मै प्रजाया मा पशूनाम्।  
 मा मम प्राणैरपप्रसृपत मोत्सृपत। अयं संवत्सरः। सर्वेषां  
 भूतानां प्राणैरपप्रसर्पति चोत्सर्पति च॥६६॥

मा मै प्रजाया मा पशूनाम्। मा मम प्राणैरपप्रसृप  
 मोत्सृप। इदमहः। सर्वेषां भूतानां प्राणैरपप्रसर्पति चोत्सर्पति

च। मा मे॑ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्। मा मम॑ प्रा॒णैरप॑प्रसृप॒  
 मोत्सृ॑प। इ॒य॑ र॒त्रिः। सर्व॑ेषां भू॒तानां॑ प्रा॒णैरप॑प्रस॒र्पति॒  
 चोत्स॑र्पति च। मा मे॑ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्। मा मम॑  
 प्रा॒णैरप॑प्रसृप॒ मोत्सृ॑प। ॐ भूर्भुवः॑ स्वः। एत॒द्वो मि॑थुनं मा  
 नो मि॑थुन॑ री॒द्वम्॥६७॥

[१४]

अथाऽऽदि॒त्यस्या॑ष्टपु॒रुष॑स्य। वसू॒नामादि॒त्याना॑ स्थाने  
 स्व॒तेज॑सा भा॒नि। रु॒द्राणा॑मादि॒त्याना॑ स्थाने स्व॒तेज॑सा  
 भा॒नि। आदि॒त्याना॑मादि॒त्याना॑ स्थाने स्व॒तेज॑सा भा॒नि।  
 स॒ता स॒त्याना॑म्। आदि॒त्याना॑ स्थाने स्व॒तेज॑सा भा॒नि।  
 अ॒भिधू॑न्वता॒मभिघ्न॑ताम्। वा॒तव॑तां म॒रुता॑म्। आदि॒त्याना॑  
 स्थाने स्व॒तेज॑सा भा॒नि। ऋ॒भूणा॑मादि॒त्याना॑ स्थाने  
 स्व॒तेज॑सा भा॒नि। वि॒श्वेषां॑ दे॒वाना॑म्। आदि॒त्याना॑ स्थाने  
 स्व॒तेज॑सा भा॒नि। सं॒वत्स॑रस्य स॒वितुः॑। आदि॒त्यस्य॑ स्थाने  
 स्व॒तेज॑सा भा॒नि। ॐ भूर्भुवः॑ स्वः। रश्म॒यो वो मि॑थुनं मा  
 नो मि॑थुन॑ री॒द्वम्॥६८॥

[१५]

आ॒रोग॑स्य स्थाने स्व॒तेज॑सा भा॒नि। भ्रा॒जस्य॑ स्थाने  
 स्व॒तेज॑सा भा॒नि। प॒टर॑स्य स्थाने स्व॒तेज॑सा भा॒नि। प॒तङ्ग॑स्य  
 स्थाने स्व॒तेज॑सा भा॒नि। स्व॒र्णर॑स्य स्थाने स्व॒तेज॑सा भा॒नि।  
 ज्यो॒तिषी॑मतस्य स्थाने स्व॒तेज॑सा भा॒नि। वि॒भास॑स्य स्थाने  
 स्व॒तेज॑सा भा॒नि। क॒श्यप॑स्य स्थाने स्व॒तेज॑सा भा॒नि। ॐ

भूर्भुवः स्वः। आपो वो मिथुनं मा नो मिथुनं रीद्वम्॥६९॥  
[१६]

अथ वायोरेकादशपुरुषस्यैकादशस्त्रीकस्य। प्रभ्राजमानानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। व्यवदातानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। वासुकिवैद्युतानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। रजतानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। परुषाणां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। श्यामानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। कपिलानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। अतिलोहितानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। ऊर्ध्वानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि॥७०॥

अवपतन्तानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। वैद्युतानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। प्रभ्राजमानीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। व्यवदातीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। वासुकिवैद्युतीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। रजतानां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। परुषाणां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। श्यामानां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। कपिलानां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। अतिलोहितीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। ऊर्ध्वानां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। अवपतन्तीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। वैद्युतीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। ॐ भूर्भुवः

स्वः। रूपाणि वो मिथुनं मा नो मिथुनं रीद्वम्॥७१॥

[१७]

अथाग्नेरष्टपुरुषस्य। अग्नेः पूर्वदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। जातवेदस उपदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। सहोजसो दक्षिणदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। अजिराप्रभव उपदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। वैश्वानरस्यापरदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। नर्यापस उपदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। पङ्क्तिराधस उदग्दिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। विसर्पिण उपदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। ॐ भूर्भुवः स्वः। दिशो वो मिथुनं मा नो मिथुनं रीद्वम्॥७२॥

[१८]

दक्षिणपूर्वस्यां दिशि विसर्पी नरकः। तस्मान्नः परिपाहि। दक्षिणापरस्यां दिश्यविसर्पी नरकः। तस्मान्नः परिपाहि। उत्तरपूर्वस्यां दिशि विषादी नरकः। तस्मान्नः परिपाहि। उत्तरापरस्यां दिश्यविषादी नरकः। तस्मान्नः परिपाहि। आ यस्मिन्सप्त वासवा इन्द्रियाणि शतक्रतवित्येते॥७३॥

[१९]

इन्द्रघोषा वो वसुभिः पुरस्तादुपदधताम्। मनोजवसो वः पितृभिर्दक्षिणत उपदधताम्। प्रचेता वो रुद्रैः पश्चादुपदधताम्। विश्वकर्मा व आदित्यैरुत्तरत उपदधताम्। त्वष्टा वो रूपैरुपरिष्टादुपदधताम्। संज्ञानं वः पश्चादिति। आदित्यः सर्वोऽग्निः पृथिव्याम्। वायुरन्तरिक्षे। सूर्यो दिवि।



चन्द्रमां दिक्षु। नक्षत्राणि स्वलोके। एवा ह्येवा। एवा ह्यग्रे।  
 एवा हि वांयो। एवा हीन्द्र। एवा हि पूषन्। एवा हि  
 देवाः॥७४॥

[२०]

आपमापामपः सर्वाः। अस्मादस्मादितोऽमृतः।  
 अग्निर्वायुश्च सूर्यश्च। सह संश्चस्करद्धिया। वाय्वश्चा  
 रश्मिपतयः। मरीच्यात्मानो अद्रुहः। देवीर्भुवनसूवरीः।  
 पुत्रवत्वाय मे सुत। महानाम्रीर्महामानाः। महसो महसः  
 स्वः॥७५॥

देवीः पर्जन्यसूवरीः। पुत्रवत्वाय मे सुत। अपाश्र्युष्णिमपा  
 रक्षः। अपाश्र्युष्णिमपा रघम्। अपाग्रामपंचावर्तिम्।  
 अपदेवीरितो हित। वज्रं देवीरजीताश्च। भुवनं देवसूवरीः।  
 आदित्यानदितिं देवीम्। योनिनोर्ध्वमुदीषत॥७६॥

भद्रं कर्णेभिः शृणुयाम देवाः। भद्रं पश्येमाक्षभिर्यजत्राः।  
 स्थिरैरङ्गैस्तुष्टुवाꣳसस्तनूभिः। व्यशेम देवहितं यदायुः।  
 स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवाः। स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः।  
 स्वस्ति नस्तार्क्ष्यो अरिष्टनेमिः। स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु।  
 केतवो अरुणासश्च। ऋषयो वातरशनाः। प्रतिष्ठाꣳ शतधा  
 हि। समाहितासो सहस्रधायसम्। शिवा नः शन्तमा भवन्तु।  
 दिव्या आप ओषधयः। सुमृडीका सरस्वति। मा ते व्योम  
 सन्दृशि॥७७॥

[२१]

योऽपां पुष्पं वेद। पुष्पवान् प्रजावान् पशुमान् भवति।  
चन्द्रमा वा अपां पुष्पम्। पुष्पवान् प्रजावान् पशुमान् भवति।  
य एवं वेद। योऽपामायतनं वेद। आयतनवान् भवति।  
अग्निर्वा अपामायतनम्। आयतनवान् भवति। योऽग्नेरायतनं  
वेद॥७८॥

आयतनवान् भवति। आपो वा अग्नेरायतनम्।  
आयतनवान् भवति। य एवं वेद। योऽपामायतनं वेद।  
आयतनवान् भवति। वायुर्वा अपामायतनम्। आयतनवान्  
भवति। यो वायोरायतनं वेद। आयतनवान् भवति॥७९॥

आपो वै वायोरायतनम्। आयतनवान् भवति। य एवं  
वेद। योऽपामायतनं वेद। आयतनवान् भवति। असौ वै  
तपन्नपामायतनम्। आयतनवान् भवति। योऽमुष्यं तपत  
आयतनं वेद। आयतनवान् भवति। आपो वा अमुष्यं तपत  
आयतनम्॥८०॥

आयतनवान् भवति। य एवं वेद। योऽपामायतनं  
वेद। आयतनवान् भवति। चन्द्रमा वा अपामायतनम्।  
आयतनवान् भवति। यश्चन्द्रमसं आयतनं वेद। आयतनवान्  
भवति। आपो वै चन्द्रमसं आयतनम्। आयतनवान्  
भवति॥८१॥

य एवं वेद। योऽपामायतनं वेद। आयतनवान् भवति।  
नक्षत्राणि वा अपामायतनम्। आयतनवान् भवति। यो

नक्षत्राणामायतनं वेद। आयतनवान् भवति। आपो वै नक्षत्राणामायतनम्। आयतनवान् भवति। य एवं वेद॥८२॥

योऽपामायतनं वेद। आयतनवान् भवति। पर्जन्यो वा अपामायतनम्। आयतनवान् भवति। यः पर्जन्यस्याऽऽयतनं वेद। आयतनवान् भवति। आपो वै पर्जन्यस्याऽऽयतनम्। आयतनवान् भवति। य एवं वेद। योऽपामायतनं वेद॥८३॥

आयतनवान् भवति। संवत्सरो वा अपामायतनम्। आयतनवान् भवति। यः संवत्सरस्याऽऽयतनं वेद। आयतनवान् भवति। आपो वै संवत्सरस्याऽऽयतनम्। आयतनवान् भवति। य एवं वेद। योऽप्सु नावं प्रतिष्ठितां वेद। प्रत्येव तिष्ठति॥८४॥

इमे वै लोका अप्सु प्रतिष्ठिताः। तद्देवाभ्यनूक्ता। अपां रसमुदयं सन्। सूर्ये शुक्रं समाभृतम्। अपां रसस्य यो रसः। तं वो गृह्णाम्युत्तममिति। इमे वै लोका अपां रसः। तैः ऽमुष्मिन्नादित्ये समाभृताः। जानुदघ्नीमुत्तरवेदीं खात्वा। अपां पूरयित्वा गुल्फदघ्नम्॥८५॥

पुष्करपर्णैः पुष्करदण्डैः पुष्करैश्च संस्तीर्य। तस्मिन्विहायसे। अग्निं प्रणीयोपसमाधाय। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। कस्मात्प्रणीतेऽयमग्निश्चीयते। साप्रणीतेऽयमप्सु ह्ययं चीयते। असौ भुवनेऽप्यनाहिताग्निरेताः। तमभित एता अबीष्टका उपदधाति। अग्निहोत्रे दर्शपूर्णमासयोः। पशुबन्धे

चातुर्मास्येषु॥८६॥

अथो आहुः। सर्वेषु यज्ञक्रतुष्विति। एतद्धं स्म वा  
आहुः शण्डिलाः। कमग्निं चिनुते। सत्रियमग्निं चिन्वानः।  
संवत्सरं प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते। सावित्रमग्निं चिन्वानः।  
अमुमादित्यं प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते॥८७॥

नाचिकेतमग्निं चिन्वानः। प्राणान्प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते।  
चातुर्होत्रियमग्निं चिन्वानः। ब्रह्मं प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते।  
वैश्वसृजमग्निं चिन्वानः। शरीरं प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते।  
उपानुवाक्यमाशुमग्निं चिन्वानः॥८८॥

इमाँल्लोकान्प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते। इममारुणकेतुकमग्निं  
चिन्वान इति। य एवासौ। इतश्चाऽमुतश्चाऽव्यतीपाती।  
तमिति। योऽग्नेर्मिथूया वेद। मिथुनवान्भवति। आपो वा  
अग्नेर्मिथूयाः। मिथुनवान्भवति। य एवं वेद॥८९॥

[२२]

आपो वा इदमासन्त्सलिलमेव। स प्रजापतिरेकः  
पुष्करपर्णे समभवत्। तस्यान्तर्मनसि कामः समवर्तत। इदं  
सृजेयमिति। तस्माद्यत्पुरुषो मनसाऽभिगच्छति। तद्वाचा  
वदति। तत्कर्मणा करोति। तदेषाऽभ्यनूक्ता। कामस्तदग्रे  
समवर्तताधि। मनसो रेतः प्रथमं यदासीत्॥९०॥

सतो बन्धुमसति निरविन्दन्। हृदि प्रतीष्या क्वयो

मनी॒षेति॑। उपै॒न॒न्तदुप॑नमति। यत्का॑मो भव॑ति। य ए॒वं वेद॑। स तपो॑ऽतप्यत। स तप॑स्त॒त्वा। शरी॑रमधूनुत। तस्य॒ यन्मा॑समासीत्। ततो॑ऽरु॒णाः के॒तवो॑ वात॑रश॒ना ऋष॑य॒ उद॑तिष्ठन्॥११॥

ये नखाः॑। ते वैखान॒साः। ये वालाः॑। ते वा॑लखि॒ल्याः। यो रसः॑। सोऽपाम्। अ॒न्त॒र॒तः कूर्म॑ भूत॒स्र्प॑न्तम्। तम॑ब्रवीत्। मम॒ वैत्व॑ङ्गा॒स॒। सम॑भूत्॥१२॥

नेत्य॑ब्रवीत्। पूर्॒वमे॒वाह॑मिहास॒मिति॑। तत्पुरु॑षस्य पुरुष॒त्वम्। स स॒हस्र॑शीर्षा पुरुषः। स॒हस्रा॑क्षः स॒हस्र॑पात्। भूत्वोद॑तिष्ठत्। तम॑ब्रवीत्। त्वं वै पूर्॒वस्र्प॑न्तम्। त्वमिदं॑ पूर्॒वः कुरु॑ष्वेति॑। स इ॒त आ॒दायाऽऽपः॑॥१३॥

अ॒ञ्जलि॑ना पुरस्तादुपाद॑धात्। ए॒वा ह्ये॒वेति॑। तत॑ आदि॒त्य उद॑तिष्ठत्। सा प्राची॑ दिक्। अथा॑रु॒णः के॒तुर्दक्षि॑णत उपाद॑धात्। ए॒वा ह्यग्न॑ इति॑। ततो॑ वा अ॒ग्निरुद॑तिष्ठत्। सा दक्षि॑णा दिक्। अथा॑रु॒णः के॒तुः प॒श्चादु॑पाद॑धात्। ए॒वा हि वा॒यो इति॑॥१४॥

ततो॑ वा॒युरुद॑तिष्ठत्। सा प्रती॑ची दिक्। अथा॑रु॒णः के॒तुरुत्तर॑त उपाद॑धात्। ए॒वा ही॒न्द्रेति॑। ततो॑ वा इन्द्र॑ उद॑तिष्ठत्। सोदी॑ची दिक्। अथा॑रु॒णः के॒तुर्मध्य॑ उपाद॑धात्। ए॒वा हि पू॒षन्नि॑ति॑। ततो॑ वै पू॒षोद॑तिष्ठत्। से॒यं दिक्॥१५॥

अथारुणः केतुरुपरिष्ठादुपादधात्। एवा हि देवा इति। ततो देवमनुष्याः पितरः। गन्धर्वाप्सरसश्चोदतिष्ठन्। सोर्ध्वा दिक्। या विप्रुषो विपरापतन्। ताभ्योऽसुरा रक्षांसि पिशाचाश्चोदतिष्ठन्। तस्मात्ते पराभवन्। विप्रुङ्क्षो हि ते समभवन्। तदेषाऽभ्यनूक्ता॥१६॥

आपो ह यद्वहतीर्गर्भमायन्। दक्षं दधाना जनयन्तीः स्वयम्भुम्। तत इमेध्यसृज्यन्त सर्गाः। अद्ध्यो वा इदं समभूत्। तस्मादिदं सर्वं ब्रह्म स्वयम्भ्विति। तस्मादिदं सर्वं शिथिलमिवाऽध्रुवमिवाभवत्। प्रजापतिर्वाव तत्। आत्मनाऽऽत्मानं विधाय। तदेवानुप्राविशत्। तदेषाऽभ्यनूक्ता॥१७॥

विधाय लोकान् विधाय भूतानि। विधाय सर्वाः प्रदिशो दिशश्च। प्रजापतिः प्रथमजा ऋतस्य। आत्मनाऽऽत्मानमभि संविवेशेति। सर्वमेवेदमात्वा। सर्वमवरुद्ध। तदेवानुप्राविशति। य एवं वेद॥१८॥

[२३]

चतुष्टय्य आपो गृह्णाति। चत्वारि वा अपा रूपाणि। मेघो विद्युत्। स्तनयिषुर्वृष्टिः। तान्येवावरुन्धे। आतपति वर्षा गृह्णाति। ताः पुरस्तादुपदधाति। एता वै ब्रह्मवर्चस्या आपः। मुखत एव ब्रह्मवर्चसमवरुन्धे। तस्मान्मुखतो ब्रह्मवर्चसितरः॥१९॥

कूप्यां गृह्णाति। ता दक्षिणत उपदधाति। एता  
वै तेजस्विनीरापः। तेज एवास्य दक्षिणतो दधाति।  
तस्मादक्षिणोऽर्धस्तेजस्वितरः। स्थावरा गृह्णाति। ताः  
पश्चादुपदधाति। प्रतिष्ठिता वै स्थावराः। पश्चादेव प्रतितिष्ठति।  
वहन्तीर्गृह्णाति॥१००॥

ता उत्तरत उपदधाति। ओजसा वा एता वहन्तीरिवोद्गतीरिव  
आकूजतीरिव धावन्तीः। ओज एवास्योत्तरतो दधाति।  
तस्मादुत्तरोऽर्ध ओजस्वितरः। सम्भार्या गृह्णाति। ता मध्य  
उपदधाति। इयं वै सम्भार्याः। अस्यामेव प्रतितिष्ठति।  
पल्वल्या गृह्णाति। ता उपरिष्ठादुपादधाति॥१०१॥

असौ वै पल्वयाः। अमुष्यामेव प्रतितिष्ठति।  
दिक्षूपदधाति। दिक्षु वा आपः। अन्नं वा आपः।  
अद्ध्यो वा अन्नं जायते। यदेवाद्ध्योऽन्नं जायते। तदवरुन्धे।  
तं वा एतमरुणाः केतवो वातरशना ऋषयोऽचिन्वन्।  
तस्मादारुणकेतुकः॥१०२॥

तदेषाऽभ्यनूक्ता। केतवो अरुणासश्च। ऋषयो वातरशनाः।  
प्रतिष्ठा ९ शतधा हि। समाहितासो सहस्रधायसमिति।  
शतशश्चैव सहस्रशश्च प्रतितिष्ठति। य एतमग्निं चिनुते। य  
उचैनमेवं वेद॥१०३॥

[२४]

जानुदघ्नीमुत्तरवेदीं खात्वा। अपां पूरयति। अपा ९  
सर्वत्वार्य। पुष्करपर्ण ९ रुक्मं पुरुषमित्युपदधाति। तपो

वै पुंष्करपुर्णम्। सत्यं रुक्मः। अमृतं पुरुषः। एतावद्वा  
वांऽस्ति। यावदेतत्। यावदेवास्ति॥१०४॥

तदवरुन्धे। कूर्ममुपदधाति। अपामेव मेधमवरुन्धे। अथो  
स्वर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै। आपमापामपः सर्वाः। अस्मा-  
दस्मादितोऽमुतः। अग्निर्वायुश्च सूर्यश्च। सह संश्चस्करद्धिया  
इति। वाय्वश्चा रश्मिपतयः। लोकं पृणच्छुद्रं पृण॥१०५॥

यास्तिस्रः परमजाः। इन्द्रघोषा वो वसुभिरेवाह्येवेति। पञ्च-  
चितय उपदधाति। पाङ्क्तोऽग्निः। यावानेवाग्निः। तं चिनुते।  
लोकं पृणया द्वितीयामुपदधाति। पञ्च पदा वै विराट्। तस्या  
वा इयं पादः। अन्तरिक्षं पादः। द्यौः पादः। दिशः पादः।  
परोरजाः पादः। विराज्येव प्रतितिष्ठति। य एतमग्निं चिनुते।  
य उचैनमेवं वेद॥१०६॥

[२५]

अग्निं प्रणीयोपसमाधाय। तमभित एता अभीष्टका  
उपदधाति। अग्निहोत्रे दर्शपूर्णमासयोः। पशुबन्धे  
चातुर्मास्येषु। अथो आहुः। सर्वेषु यज्ञक्रतुष्विति। अथ  
ह स्माहारुणः स्वायम्भुवः। सावित्रः सर्वोऽग्निरित्यननुषङ्गं  
मन्यामहे। नाना वा एतेषां वीर्याणि। कमग्निं चिनुते॥१०७॥

सत्रियमग्निं चिन्वानः। कमग्निं चिनुते। सावित्रमग्निं  
चिन्वानः। कमग्निं चिनुते। नाचिकेतमग्निं चिन्वानः। कमग्निं  
चिनुते। चातुर्होत्रियमग्निं चिन्वानः। कमग्निं चिनुते।



वैश्वसृजमग्निं चिन्वानः। कमग्निं चिनुते॥१०८॥

उपानुवाक्यमाशुमग्निं चिन्वानः। कमग्निं चिनुते।  
इममारुणकेतुकमग्निं चिन्वान इति। वृषा वा अग्निः।  
वृषाणौ सः स्फालयेत्। हन्येतास्य यज्ञः। तस्मान्नानुषज्यः।  
सोत्तरवेदिषु क्रतुषु चिन्वीत। उत्तरवेद्याः ह्यग्निश्चीयते।  
प्रजाकामश्चिन्वीत॥१०९॥

प्राजापत्यो वा एषोऽग्निः। प्राजापत्याः प्रजाः। प्रजावान्  
भवति। य एवं वेद। पशुकामश्चिन्वीत। संज्ञानं वा एतत्  
पशूनाम्। यदापः। पशूनामेव संज्ञानेऽग्निं चिनुते। पशुमान्  
भवति। य एवं वेद॥११०॥

वृष्टिकामश्चिन्वीत। आपो वै वृष्टिः। पर्जन्यो वर्षणको  
भवति। य एवं वेद। आमयावी चिन्वीत। आपो वै भेषजम्।  
भेषजमेवास्मै करोति। सर्वमायुरेति। अभिचरः चिन्वीत।  
वज्रो वा आपः॥१११॥

वज्रमेव भ्रातृव्येभ्यः प्रहरति। स्तृणुत एनम्। तेजस्कामो  
यशस्कामः। ब्रह्मवर्चसकामः स्वर्गकामश्चिन्वीत। एतावद्वा  
वाऽस्ति। यावदेतत्। यावदेवास्ति। तदवरुन्धे। तस्यैतद्वृतम्।  
वर्षति न धावेत्॥११२॥

अमृतं वा आपः। अमृतस्यानन्तरित्यै। नाप्सु मूत्रपुरीषं  
कुर्यात्। न निष्ठीवेत्। न विवसनः स्नायात्। गुह्यो वा  
एषोऽग्निः। एतस्याग्नेरनन्तिदाहाय। न पुष्करपर्णानि हिरण्यं

वाऽधि॒तिष्ठे॑त्। ए॒तस्या॒ग्नेर॑न॒भ्यारो॑हाय। न कूर्म॒स्याश्री॑यात्।  
नो॒द॒कस्या॒घातु॑कान्ये॒नमो॑दका॒नि भव॑न्ति। अ॒घातु॑का॒ आपः॑।  
य ए॒तम॒ग्निं चि॑नुते। य उ॒चैनमे॒वं वेद॑॥११३॥

[२६]

इ॒मानु॑कं भु॒वना॑ सी॒षधे॑म। इन्द्र॑श्च वि॒श्वे च॑ दे॒वाः। य॒ज्ञं  
च॑ नस्त॒न्वं च॑ प्र॒जां च॑। आ॒दित्यै॑रिन्द्रः॒ सह॑ सी॒षधा॑तु।  
आ॒दित्यै॑रिन्द्रः॒ सग॑णो म॒रुद्भिः॑। अ॒स्माकं॑ भू॒त्ववि॑ता  
त॒नूना॑म्। आ॒प्लव॑स्व प्र॒प्लव॑स्व। आ॒ण्डीभ॑वज॒ मा मु॑हुः।  
सु॒खादी॑न्दुःख॒निध॑नाम्। प्र॒तिमु॑श्चस्व॒ स्वां पु॑रम्॥११४॥

मरी॑चयः स्वाय॒म्भुवाः॑। ये शरी॑राण्य॒कल्प॑यन्। ते ते॑ दे॒हं  
क॑ल्पयन्तु। मा च॑ ते॒ ख्यास्मि॑ ती॒रिष॑त्। उत्तिष्ठ॑त् मा स्व॑प्त।  
अ॒ग्निमि॑च्छ॒ध्वं भा॑र॒ताः। राज्ञः॑ सोम॑स्य तृ॒प्तासः॑। सूर्ये॑ण  
स॒युजो॑षसः। युवा॑ सु॒वासाः॑। अ॒ष्टाच॑क्रा॒ नव॑द्वारा॥११५॥

दे॒वानां॑ पू॒रयो॑ध्या। तस्या॑ हिर॒ण्मयः॑ को॒शः। स्व॒र्गो लो॒को  
ज्योति॑षाऽऽवृ॒तः। यो वै तां॑ ब्रह्म॑णो वे॒द। अ॒मृते॑नाऽऽ॒  
वृतां॑ पु॒रीम्। तस्मै॑ ब्रह्म॑ च॒ ब्रह्मा॑ च। आ॒युः की॒र्तिं प्र॒जां  
द॑दुः। वि॒भ्राज॑माना॒ हरि॑णीम्। य॒शसा॑ सम्प॒रीवृ॑ताम्। पु॒रं  
हि॒रण्म॑यीं ब्रह्मा॥११६॥

वि॒वेशा॑ऽप॒राजि॑ता। प॒राडे॑त्य॒ज्याम॑यी। प॒राडे॑त्य॒नाश॑की।  
इ॒ह चा॑मु॒त्र चान्वे॑ति। वि॒द्वान्दे॑वा॒सुरा॑नु॒भ्यान्। यत्कु॑मा॒री  
म॒न्द्रय॑ते। य॒द्योषि॑द्यत्प॒तिव्र॑ता॥ अ॒रिष्टं॑ यत्किं च॑ क्रि॒यते॑।

अग्निस्तदनुवेधति। अश्रुतांसः श्रुतासश्च॥११७॥

यज्वानो येऽप्ययज्वनः। स्वर्यन्तो नापैक्षन्ते। इन्द्रमग्निं  
च ये विदुः। सिकता इव संयन्ति। रश्मिभिः समुदीरिताः।  
अस्माल्लोकादमुष्माच्च। ऋषिभिरदात्पृश्निभिः। अपेतु वीतु वि  
च सर्पतातः। येऽत्र स्थ पुराणा ये च नूतनाः। अहोभिरद्विरक्तु-  
भिर्व्यक्तम्॥११८॥

यमो ददात्ववसानमस्मै। नृ मुणन्तु नृपात्वर्यः। अकृष्टा  
ये च कृष्टजाः। कुमारीषु कनीनीषु। जारिणीषु च ये हिताः।  
रेतः पीता आण्डपीताः। अङ्गारेषु च ये हुताः। उभयान्  
पुत्रपौत्रकान्। युवेऽहं यमराजगान्। शतमिन्नु शरदः॥११९॥

अदो यद्वह्म विलबम्। पितृणां च यमस्य च।  
वरुणस्याश्विनोरग्नेः। मरुतां च विहायसाम्। कामप्रयवंगं मे  
अस्तु। स ह्येवास्मि सनातनः। इति नाको ब्रह्मिश्रवो रायो  
धनम्। पुत्रानापो देवीरिहाऽऽहित॥१२०॥

[२७]

विशीर्ष्णीं गृध्रशीर्ष्णीं च। अपेतो निर्ऋतिः हथः।  
परिबाधः श्वेतकुक्षम्। निजङ्घः शबलोदरम्। स तान्  
वाच्यायया सह। अग्ने नाशय सन्दृशः। ईर्ष्यासूये बुभुक्षाम्।  
मन्युं कृत्यां च दीधिरे। रथेन किंशुकावता। अग्ने नाशय  
सन्दृशः॥१२१॥

[२८]

प॒र्जन्या॑य॒ प्रगा॑यत। दि॒वस्पु॑त्राय॒ मी॒ढुषे॑। स नो॑  
य॒वस॑मिच्छतु। इ॒दं वचः॑ प॒र्जन्या॑य स्व॒राजे॑। हृ॒दो  
अ॒स्त्वन्त॑र॒न्तद्यु॑योत। म॒योभू॑र्वातो॒ विश्व॑कृ॒ष्टयः॑ सन्त्व॒स्मे।  
सु॒पिप्प॒ला ओष॑धीर्दे॒वगो॑पाः। यो गर्भ॑मोष॒धीना॑म्। गवा॑  
कृ॒णोत्य॑र्वताम्। प॒र्जन्यः॑ पु॒रुषी॑णाम्॥१२२॥

[२९]

पुन॑र्ममै॒त्विन्द्रि॑यम्। पुन॒रायुः॑ पुन॒र्भगः॑। पुन॒र्ब्राह्म॑णमैतु  
मा। पुन॒र्द्रवि॑णमैतु मा। यन्मे॒ऽद्य रे॑तः पृथि॒वीम॑स्कान्।  
यदोष॑धीर॒प्यस॑र॒द्यदापः॑। इ॒दं तत्पु॑न॒राद॑दे। दी॒र्घायु॑त्वाय॒  
वर्च॑से। यन्मे॒ रेतः॑ प्रसि॑च्यते। यन्म॒ आजा॑यते पुनः॑। तेन॑  
माम॒मृतं॑ कुरु। तेन॑ सुप्र॒जसं॑ कुरु॥१२३॥

[३०]

अ॒द्ध्यस्ति॑रो॒ऽधाऽजा॑यत। तव॑ वैश्र॒वणः॑ स॒न्दा। तिरो॑ऽधेहि  
सप॒त्नान्नः॑। ये अपो॑ऽश्र॒न्ति के॒चन॑। त्वा॒ष्ट्रीं मा॒यां वैश्र॑व॒णः।  
रथ॑ꣳ सह॒स्रव॑न्धु॒रम्। पु॒रुश्च॑क्रꣳ सह॑स्राश्वम्। आ॒स्था॒याया॑हि  
नो ब॒लिम्। यस्मै॑ भू॒तानि॑ ब॒लिमा॑व॒हन्ति॑। धनं॑ गा॒वो ह॑स्ति  
हि॒र॒ण्यम॑श्वान्॥१२४॥

असा॑म सु॒मतौ॑ यज्ञि॒यस्य॑। श्रियं॑ बिभ्र॒तोऽन्न॑मुखीं  
वि॒राज॑म्। सु॒दर्श॑ने च॒ क्रौ॒श्चे च॑। मै॒नागे॑ च॒ म॒हागि॑रौ।  
श॒तद्वा॒ट्टार॑ग॒मन्ता॑। सꣳहा॒र्यं न॑गरं॒ तव॑। इति॑ मन्त्राः॑।  
कल्पो॑ऽत ऊ॒र्ध्वम्। यदि॑ ब॒लिꣳ ह॑रेत्। हि॒र॒ण्यना॑भये

वितुदये कौबेरायाय बलिः॥१२५॥

सर्वभूताधिपतये नम इति। अथ बलिः हृत्वोपतिष्ठेत्।  
क्षत्रं क्षत्रं वैश्रवणः। ब्राह्मणा वयुः स्मः। नमस्ते  
अस्तु मा मा हिंसीः। अस्मात्प्रविश्यान्नमद्धीति। अथ  
तमग्निमादधीत। यस्मिन्नेतत्कर्म प्रयुञ्जीत। तिरोऽधा भूः।  
तिरोऽधा भुवः॥१२६॥

तिरोऽधाः स्वः। तिरोऽधा भूर्भुवः स्वः। सर्वेषां  
लोकानामाधिपत्ये सीदेति। अथ तमग्निमिन्धीत।  
यस्मिन्नेतत्कर्म प्रयुञ्जीत। तिरोऽधा भूः स्वाहा। तिरो-  
ऽधा भुवः स्वाहा। तिरोऽधाः स्वः स्वाहा। तिरोऽधा  
भूर्भुवः स्वः स्वाहा। यस्मिन्नस्य काले सर्वा आहुतीरुहता  
भवेयुः॥१२७॥

अपि ब्राह्मणमुखीनाः। तस्मिन्नहः काले प्रयुञ्जीत।  
परः सुप्तजनाद्वेपि। मास्म प्रमाद्यन्तमाध्यापयेत्। सर्वार्थाः  
सिद्ध्यन्ते। य एवं वेद। क्षुध्यन्निदमजानताम्। सर्वार्था  
न सिद्ध्यन्ते। यस्ते विघातुंको भ्राता। ममान्तरहृदये  
श्रितः॥१२८॥

तस्मा इममग्रपिण्डं जुहोमि। स मेऽर्थान्मा विवंधीत्।  
मयि स्वाहा। राजाधिराजाय प्रसह्यसाहिने। नमो वयं  
वैश्रवणाय कुर्महे। स मे कामान्कामकामाय मह्यम्।  
कामेश्वरो वैश्रवणो ददातु। कुबेराय वैश्रवणाय। महाराजाय

नमः। के॒तवो॒ अरु॑णासश्च। ऋ॒षयो॒ वात॑र॒शनाः॑। प्र॒ति॒ष्ठा॑  
श॒तधा॑ हि। स॒माहि॑तासो सहस्र॒धाय॑सम्। शि॒वा नः॑ शन्त॒मा  
भव॑न्तु। दि॒व्या आप॒ ओष॑धयः। सु॒मृडी॒का सर॑स्वति। मा  
ते॒ व्यो॑म स॒न्दृशि॑॥१२९॥

[३१]

संव॑त्सरमेत॒द्व्रतं॑ चरेत्। द्वौ वा मा॒सौ। नियमः  
स॒मासे॒न। तस्मि॑न्नियम॒विशेषाः॑। त्रिष॑वणमुदकोपस्पर्शी।  
चतु॑र्थकालपान॒भक्तः॑ स्यात्। अहर॑हर्वा भैक्ष॒मश्री॒यात्।  
औदु॑म्बरीभिः समि॒द्धिरग्निं॑ परि॒चरेत्। पुन॑र्मामैत्विन्द्रियमि-  
त्येते॒नानु॑वाकेन। उद्ध॑तपरिपूताभिरद्भिः कार्यं कुर्वीत॥१३०॥

अ॒सञ्च॑यवान्। अ॒ग्नये॑ वायवे॒ सूर्या॒य। ब्र॒ह्मणे॑ प्र॒जाप॑तये।  
चन्द्र॑मसे न॒क्षत्रे॑भ्यः। ऋ॒तुभ्यः॑ सं॒वत्स॑राय। वरु॒णाय॑रुणायेति  
व्र॒तहो॑माः। प्र॒वर्ग्य॑व॒दादेशः॑। अरु॒णाः का॑ण्ड॒ऋषयः॑। अरण्ये-  
ऽधी॑यीरन्। भ॒द्रं कर्णे॑भिरिति द्वे जपित्वा॥१३१॥

महा॑नाम्नीभिरुदकं स॒ंस्पर्श॑। तमाचा॑र्यो द॒द्यात्। शि॒वा  
नः शन्त॑मेत्योषधी॒राल॑भते। सु॒मृडी॒कैति॑ भूमिम्। ए॒वम॑पव॒र्गे।  
धे॒नुर्दक्षि॑णा। क॑सं वास॑श्च क्षौमम्। अ॒न्यद्वा शु॒क्लम्।  
य॒थाश॑क्ति वा। ए॒व॒स्वाध्या॑यध॒र्मेण॑। अरण्ये॑ऽधीयी॒त।  
तप॑स्वी पु॒ण्यो भ॑वति तपस्वी पु॒ण्यो भ॑वति॥१३२॥

[३२]

भ॒द्रं कर्णे॑भिः शृणु॒याम॑ दे॒वाः। भ॒द्रं प॑श्येमा॒क्षभि॑र्यज॒त्राः।

स्थिरैरङ्गैस्तुष्टुवाꣳसस्तनूभिः। व्यशेम देवहितं यदायुः।  
 स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवाः। स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः।  
 स्वस्ति नस्तार्क्ष्यो अरिष्टनेमिः। स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु॥  
 ॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥



## ॥द्वितीयः प्रश्नः॥

ॐ नमो ब्रह्मणे नमो अस्त्वग्रये नमः पृथिव्यै नम  
ओषधीभ्यः। नमो वाचे नमो वाचस्पतये नमो विष्णवे बृहते  
करोमि॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

सह वै देवानां चासुराणां च यज्ञौ प्रततावास्तां  
वयं स्वर्गं लोकमेष्यामो वयमेष्याम इति तेऽसुराः  
सन्नह्य सहसैवाचरन् ब्रह्मचर्येण तपसैव देवास्तेऽसुरा  
अमुह्युस्ते न प्राजानुस्ते पराऽभवन्ते न स्वर्गं  
लोकमायन् प्रसृतेन वै यज्ञेन देवाः स्वर्गं लोकमायन्  
प्रसृतेनासुरान् पराभावयन् प्रसृतो ह वै यज्ञोपवीतिनो  
यज्ञोऽप्रसृतोऽनुपवीतिनो यत्किं च ब्राह्मणो यज्ञोपवीत्यधीते  
यजंत एव तत्तस्माद्यज्ञोपवीत्यैवाधीयीत याजयेद्यजंत वा  
यज्ञस्य प्रसृत्या अजिनं वासो वा दक्षिणत उपवीय दक्षिणं  
बाहुमुद्धरतेऽव धत्ते सव्यमिति यज्ञोपवीतमेतदेव विपरीतं  
प्राचीनावीतं संवीतं मानुषम्॥१॥

[१]

रक्षांसि ह वा पुरोऽनुवाके तपोग्रमतिष्ठन्त तान्  
प्रजापतिर्वरेणोपामन्त्रयत् तानि वरमवृणीताऽऽदित्यो  
नो योद्धा इति तान् प्रजापतिरब्रवीद्योधयध्वमिति  
तस्मादुत्तिष्ठन्तः ह वा तानि रक्षांस्यदित्यं योधयन्ति  
यावदस्तमन्वंगान्तानि ह वा एतानि रक्षांसि गायत्रिया-  
ऽभिमन्त्रितेनाम्भसा शाम्यन्ति तदु ह वा एते ब्रह्मवादिनः



पूर्वाभिमुखाः सन्ध्यायां गायत्रियाऽभिमन्त्रिता आप ऊर्ध्वं  
 विक्षिपन्ति ता एता आपो वज्रीभूत्वा तानि रक्षांसि  
 मन्देहारुणे द्वीपे प्रक्षिपन्ति यत्प्रदक्षिणं प्रक्रमन्ति तेन  
 पाप्मानमवधून्वन्त्युद्यन्तमस्तं यन्तम् आदित्यमभिध्यायन्  
 कुर्वन् ब्राह्मणो विद्वान्सकलं भद्रमश्नुतेऽसावादित्यो ब्रह्मेति  
 ब्रह्मैव सन् ब्रह्माप्येति य एवं वेद॥२॥

[२]

यद्देवा देवहेळनं देवासश्चकृमा वयम्। आदित्यास्तस्मान्मा  
 मुश्चतर्तस्यर्तेन मामित। देवा जीवनकाम्या यद्वाचाऽनृत-  
 मूदिम। तस्मान्न इह मुश्चत विश्वे देवाः सजोषंसः। ऋतेन  
 द्यावापृथिवी ऋतेन त्वं सरस्वति। कृतान्नः पाह्येनसो यत्किं  
 चानृतमूदिम। इन्द्राग्नी मित्रावरुणौ सोमो धाता बृहस्पतिः।  
 ते नो मुश्चन्त्वेनसो यदन्यकृतमारिम। सजातशंसादुत  
 जामिशंसाज्यायंसः शंसादुत वा कनीयसः। अनाधृष्टं  
 देवकृतं यदेनस्तस्मात् त्वमस्माज्जातवेदो मुमुग्धि॥३॥

यद्वाचा यन्मनसा बाहुभ्यामूरुभ्यामष्टीवद्धां शिश्रैर्यदनृतं  
 चकृमा वयम्। अग्निर्मा तस्मादेनसो गार्हपत्यः प्रमुश्चतु  
 चकृम यानि दुष्कृता। येन त्रितो अर्णवान्निर्बभूव येन  
 सूर्यं तमसो निर्मुमोच। येनेन्द्रो विश्वा अजहादरातीस्तेनाहं  
 ज्योतिषा ज्योतिरानशान आक्षि। यत्कुसीदमप्रतीत्तं मयेह  
 येन यमस्य निधिना चरामि। एतत्तदग्ने अनृणो भवामि

जीवन्नेव प्रति तत्तं दधामि। यन्मयि माता यदा पिपेष  
 यदन्तरिक्षं यदाशसार्तिक्रामामि त्रिते देवा दिवि जाता  
 यदापं इमं मे वरुण तत्त्वा यामि त्वं नो अग्रे स त्वं नो  
 अग्रे त्वमग्रे अयासि॥४॥

[३]

यददीव्यनृणमहं बभूवादित्सन्वा सञ्जगर जनैभ्यः।  
 अग्निर्मा तस्मादिन्द्रश्च संविदानौ प्रमुञ्चताम्। यद्धस्ताभ्यां  
 चक्र किल्बिषाण्यक्षाणां वश्रमुपजिघ्रमानः। उग्रं पश्या  
 च राष्ट्रभृच्च तान्यप्सरसावनुदत्तामृणानि। उग्रं पश्ये  
 राष्ट्रभृत्किल्बिषाणि यदक्षवृत्तमनुदत्तमेतत्। नेत्रं ऋणानृणव  
 इत्समानो यमस्य लोके अधिरञ्जुराय। अव ते हेळ  
 उदुत्तममिमं मे वरुण तत्त्वा यामि त्वं नो अग्रे स त्वं  
 नो अग्रे। सङ्कुसुको विकुसुको निर्ऋथो यश्च निस्वनः।  
 तेऽ(१)स्मद्यक्षमनागसो दूरादूरमचीचतम्। निर्यक्षमचीचते  
 कृत्यां निर्ऋतिं च। तेन योऽ(१)स्मत्समृच्छातै तमस्मै  
 प्रसुवामसि। दुःशः५सानुशः५साभ्यां घणेनानुघणेन च।  
 तेनान्योऽ(१)स्मत्समृच्छातै तमस्मै प्रसुवामसि। सं वर्चसा  
 पर्यसा सन्तनूभिरगन्महि मनसा स५ शिवेन। त्वष्टा नो  
 अत्र विदधातु रायोऽनुमार्ष्टु तन्वो(१) यद्विलिष्टम्॥५॥

[४]

आयुष्टे विश्वतो दधद्यमग्निर्वरेण्यः। पुनस्ते प्राण

आया॑ति॒ परा॒यक्ष्म॑ꣳ सु॒वामि॑ ते। आ॒युर्दा॑ अ॒ग्ने ह॒विषो॑  
 जुषा॑णो घृ॒तप्र॑तीको घृ॒तयो॑निरेधि। घृ॒तं पी॒त्वा मधु॑ चा॒रु  
 गव्यं॑ पि॒तेव॑ पु॒त्रम॒भिर॑क्षतादिमम्। इ॒मम॑ग्र॒ आयु॑षे॒ वर्च॑से  
 कृधि॑ ति॒ग्ममो॒जो वरु॑ण॒ सꣳशि॑शाधि। मा॒तेवा॑स्मा अ॒दिते॒  
 शर्म॑ यच्छु॒ विश्वे॑ दे॒वा ज॑रदष्टि॒र्यथा॑ऽस॑त्। अ॒ग्र आ॒यूꣳषि॑  
 पव॑स॒ आ सु॒वोर्ज॒मिष॑ च नः। आ॒रे बा॑धस्व दु॒च्छुना॑म्।  
 अ॒ग्ने पव॑स्व॒ स्वपा॑ अ॒स्मे वर्चः॑ सु॒वीर्य॑म्। दध॑द्र॒यिं मयि॑  
 पोष॑म्॥ ६॥

अ॒ग्निर्ऋ॒षिः पव॑मानः॒ पाञ्च॑जन्यः पु॒रोहि॑तः। तमी॑महे  
 महा॑ग॒यम्। अ॒ग्ने जा॒तान्प्र॑णु॒दा नः स॒पत्नान्प्र॑त्यजा॒ताज्ञा॑तवेदो  
 नुद॑स्व। अ॒स्मे दी॑दिहि सु॒मना॒ अह॑ळ॒ञ्छर्म॑न्ते स्याम त्रि॒वरू॑थ  
 उ॒द्भौ। स॒हसा॑ जा॒तान्प्र॑णु॒दा नः स॒पत्नान्प्र॑त्यजा॒ताज्ञा॑तवेदो  
 नुद॑स्व। अ॒धि नो॑ ब्रूहि सु॒मन॑स्यमा॒नो व॒यꣳ स्या॑म  
 प्र॑णु॒दा नः स॒पत्नान्। अ॒ग्ने यो नो॑ऽभि॒तो ज॒नो वृ॒को वा॒रो  
 जिघा॑ꣳसति। ताꣳस्त्वं वृ॒त्रहं॑ जहि॒ वस्व॑स्मभ्य॒माभ॑र। अ॒ग्ने  
 यो नो॑ऽभि॒दास॑ति स॒मानो॑ यश्च नि॒ष्ठ्यः। तं व॒यꣳ स॒मिधं॑  
 कृ॒त्वा तु॒भ्यम॒ग्नेऽपि॑ दध्म॒सि॥ ७॥

यो नः॑ श॒पाद॑श॒पतो॑ यश्च॒ नः श॑प॒तः श॑पा॒त्। उ॒षाश्च॑  
 तस्मै॑ नि॒मृक् स॑र्व पा॒पꣳ स॒मूह॑ताम्। यो नः॑ स॒पत्नो॑  
 यो र॑णो॒ मर्तो॑ऽभि॒दास॑ति दे॒वाः। इ॒ध्मस्यै॑व प्र॒क्षाय॑तो॒ मा

तस्योच्छेषि किं चन। यो मां द्वेष्टि जातवेदो यं चाहं द्वेष्मि  
 यश्च माम्। सर्वाऽस्तानग्रे सन्दह याश्चाहं द्वेष्मि ये च  
 माम्। यो अस्मभ्यमरातीयाद्यश्च नो द्वेष्टते जनः। निन्दाद्यो  
 अस्मान्दिफसाच्च सर्वाऽस्तान्मष्मषा कुरु। सःशितं मे  
 ब्रह्म सःशितं वीर्या(१)म्बलम्। सःशितं क्षत्रं मे जिष्णु  
 यस्याहमस्मि पुरोहितः। उदैषां बाहू अतिरमुद्वर्चो अथो  
 बलम्। क्षिणोमि ब्रह्मणाऽमित्रानुन्नयामि स्वा(१)म् अहम्।  
 पुनर्मनः पुनरायुर्म आगात्पुनश्चक्षुः पुनः श्रोत्रं म आगात्पुनः  
 प्राणः पुनराकूतं म आगात्पुनश्चित्तं पुनराधीतं म आगात्।  
 वैश्वानरो मेऽदब्धस्तनूपा अवबाधतां दुरितानि विश्वा॥८॥

[५]

वैश्वानराय प्रतिवेदयामो यदीनृणः सङ्गरो देवतासु। स  
 एतान्पाशान् प्रमुचन् प्रवेद स नो मुञ्चातु दुरितादवद्यात्।  
 वैश्वानरः पवयान्नः पवित्रैर्यथ्सङ्गरमभिधावाभ्याशाम्।  
 अनाजानन्मनसा याचमानो यदत्रैनो अव तथ्सुवामि।  
 अमी ये सुभगे दिवि विचृतौ नाम तारके। प्रेहामृतस्य  
 यच्छतामेतद्वद्धकमोचनम्। विजिहीर्ष्व लोकान्कृधि  
 बन्धान्मुञ्चासि बद्धकम्। योनेरिव प्रच्युतो गर्भः सर्वान्  
 पथो अनुष्व। स प्रजानन्प्रतिगृणीत विद्वान्प्रजापतिः  
 प्रथमजा ऋतस्य। अस्माभिर्दत्तं जरसः परस्तादच्छिन्नं  
 तन्तुमनुसञ्चरेम॥९॥

त॒तं त॒न्तु॒मन्वे॒के॒ अनु॒ सञ्चर॑न्ति॒ येषां॑ द॒त्तं पि॒त्र्य॒माय॑नवत्।  
 अ॒बन्ध्वे॒के॒ दद॑तः प्र॒यच्छा॑द्दातुं॒ चेच्छ॑क्र॒वा॒ऽसः॑ स्व॒र्ग ए॑षाम्।  
 आर॑भेथामनु॒ स॒र॑भेथा॒ऽसमा॑नं पन्था॑मवथो घृ॒तेन॑। यद्वा॑  
 पूर्तं॑ परि॒विष्टं॑ यद्गौ॒ तस्मै॑ गोत्रा॒येह॑ जाया॑पती॒ स॒र॑भेथाम्।  
 यद॒न्तरि॑क्षं पृथि॒वीमु॑त द्यां यन्मा॒तरं॑ पि॒तरं॑ वा जिहि॑ऽसि॒म।  
 अ॒ग्निर्मा॑ तस्मा॒देन॑सो गार्ह॑पत्य॒ उन्नो॑ नेषदु॒रिता॑ या॒नि  
 च॒कृ॒म। भूमि॑र्मा॒ताऽदि॑तिर्नो ज॒नित्रं॑ भ्रा॒ताऽन्तरि॑क्षम॒भि॒श॑स्त  
 ए॒नः। द्यौर्नः॑ पि॒ता पि॑तृयाच्छं भ॒वासि॑ जा॒मि मि॒त्वा मा  
 वि॒वि॒ध्मि॒ लो॒कात्। यत्र॑ सु॒हार्दः॑ सु॒कृतो॑ मद॒न्ते वि॒हाय॑ रोगं  
 त॒न्वा(१)॑ऽस्वाया॑म्। अ॒श्लो॒णाङ्गैर॑हु॒ताः स्व॒र्गे तत्र॑ पश्येम  
 पि॒तरं॑ च पु॒त्रम्। यदन्न॑म॒द्व्यनृ॑तेन दे॒वा दा॑स्यन्नदा॑स्यन्न॒त  
 वा॑ करिष्यन्। यद्दे॒वानां॑ चक्षु॒ष्या॒गो अ॑स्ति॒ यदे॒व किं  
 च॑ प्रतिज॒ग्राह॑म॒ग्निर्मा॑ तस्मा॒दनृ॑णं कृ॒णोतु॑। यदन्न॑म॒द्वि  
 बहु॑धा वि॒रूपं॑ वा॒सो हि॑र॒ण्यमु॑त गा॒म॒जाम॑वि॒म। यद्दे॒वानां॑  
 चक्षु॒ष्या॒गो अ॑स्ति॒ यदे॒व किं॑ च॒ प्रतिज॑ग्राह॒म॒ग्निर्मा॑  
 तस्मा॒दनृ॑णं कृ॒णोतु॑। यन्मया॑ मन॑सा वा॒चा कृ॑तमे॒नः  
 कदा॑चन। सर्व॑स्मा॒त्तस्मा॑न्मेळि॒तो मो॒ग्धि॒ त्व॑ हि वे॒त्थ  
 यथा॑त॒थम्॥ १० ॥

[६]

वा॒त॒र॒श॒ना ह॒ वा ऋ॑षयः श्र॒म॒णा ऊ॒र्ध्वम॑न्थि॒नो  
 ब॑भूवु॒स्तानृ॑षयो॒ऽर्थमा॑य॒ऽस्ते नि॒लाय॑मचर॒ऽस्तेऽनु॑प्रविशुः

कूश्माण्डानि तांस्तेष्वन्वविन्दञ्छ्रद्धया च तपसा च  
 तानृषयोऽब्रुवन्कथा निलायं चरथेति त ऋषीनब्रुवन्नमो  
 वोऽस्तु भगवन्तोऽस्मिन्धाँमि केने वः सपर्यामेति  
 तानृषयोऽब्रुवन्पवित्रं नो ब्रूत येनारेपसः स्यामेति त  
 एतानि सूक्तान्यपश्यन् यदेवा देवहेळनं यददीव्यन्नृणमहं  
 बभूवाऽऽयुष्टे विश्वतो दधदित्येतैराज्यं जुहुत वैश्वानराय  
 प्रतिवेदयाम इत्युपतिष्ठत यदर्वाचीनमेनो भ्रूणहत्याया-  
 स्तस्माँन्मोक्ष्यध्व इति त एतैरजुहवुस्तेऽरेपसो-  
 ऽभवन्कर्मादिष्वेतैर्जुहयात्पूतो देवलोकान्थ्समंश्रुते॥११॥

[७]

कूश्माण्डैर्जुह्याद्योऽपूत इव मन्येत यथा स्तेनो  
 यथा भ्रूणहैवमेष भवति योऽयोनौ रेतः सिञ्चति  
 यदर्वाचीनमेनो भ्रूणहत्यायास्तस्माँन्मुच्यते यावदेनो  
 दीक्षामुपैति दीक्षित एतैः संतति जुहोति संवत्सरं दीक्षितो  
 भवति संवत्सरादेवाऽऽत्मानं पुनीते मासं दीक्षितो भवति  
 यो मासः स संवत्सरः संवत्सरादेवाऽऽत्मानं पुनीते  
 चतुर्विंशतिः रात्रीर्दीक्षितो भवति चतुर्विंशतिरर्धमासाः  
 संवत्सरः संवत्सरादेवाऽऽत्मानं पुनीते द्वादश रात्रीर्दीक्षितो  
 भवति द्वादश मासाः संवत्सरः संवत्सरादेवाऽऽत्मानं  
 पुनीते षड्रात्रीर्दीक्षितो भवति षड्वा ऋतवः संवत्सरः

संवत्सरादेवाऽऽत्मानं पुनीते तिस्रो रात्रीर्दीक्षितो भवति  
 त्रिपदा गायत्री गायत्रिया एवाऽऽत्मानं पुनीते न  
 मा२ समं श्रीयान्न स्त्रियमुपेयान्नोपर्यासीत् जुगुप्सेतानृतात्पयो  
 ब्राह्मणस्य व्रतं यवागू राजन्यस्याऽऽमिक्षा वैश्यस्याथो  
 सौम्येष्वध्वर एतद्व्रतं ब्रूयाद्यदि मन्येतोपदस्यामीत्योदनं  
 धानाः सक्तून् घृतमित्यनुव्रतयेदात्मनोऽनुपदासाय॥१२॥

[८]

अजान् ह वै पृथ्वींस्तपस्यमानान् ब्रह्मं स्वयम्भ्वभ्यानंरुषत्  
 ऋषयोऽभवन्तदृषीणामृषित्वं तां देवतामुपातिष्ठन्त  
 यज्ञकामास्त एतं ब्रह्मयज्ञमपश्यन्तमाहरन्तेनायजन्त  
 यदृचोऽध्यर्गीषत् ताः पयआहुतयो देवानामभवन् यद्यजूंषि  
 घृताहुतयो यथ्सामानि सोमाहुतयो यदथर्वाङ्गिरसो  
 मध्वाहुतयो यद्वाह्मणानीतिहासान् पुराणानि कल्पान्गाथा  
 नाराश२सीर्मेदाहुतयो देवानामभवन्ताभिः क्षुधं पाप्मानम-  
 पाघ्नन्नपहतपाप्मानो देवाः स्वर्गं लोकमायन् ब्रह्मणः  
 सायुज्यमृषयोऽगच्छन्॥१३॥

[९]

पञ्च वा एते महायज्ञाः संतति प्रतायन्ते सतति सन्तिष्ठन्ते  
 देवयज्ञः पितृयज्ञो भूतयज्ञो मनुष्ययज्ञो ब्रह्मयज्ञ इति यदग्नौ  
 जुहोत्यपि समिधं तद्देवयज्ञः सन्तिष्ठते यत्पितृभ्यः स्वधा  
 करोत्यप्यपस्तपितृयज्ञः सन्तिष्ठते यद्भूतेभ्यो बलि२ हरति  
 तद्भूतयज्ञः सन्तिष्ठते यद्वाह्मणेभ्योऽन्नं ददाति तन्मनुष्ययज्ञः

सन्तिष्ठते यथ्स्वाध्यायमधीयीतैकामप्यृचं यजुः सामं वा  
तद्ब्रह्मयज्ञः सन्तिष्ठते यदृचोऽधीते पयंसः कूल्या अस्य  
पितृन्ध्वधा अभिवहन्ति यद्यजूंषि घृतस्य कूल्या  
यथ्सामानि सोमं एभ्यः पवते यदथर्वाङ्गिरसो मधोः  
कूल्या यद्वाह्मणानीतिहासान् पुराणानि कल्पाङ्गाथा  
नाराशंसीर्मेदंसः कूल्या अस्य पितृन्ध्वधा अभिवहन्ति  
यदृचोऽधीते पयआहुतिभिरेव तद्देवाः स्तर्पयति यद्यजूंषि  
घृताहुतिभिर्यथ्सामानि सोमाहुतिभिर्यदथर्वाङ्गिरसो मध्वा-  
हुतिभिर्यद्वाह्मणानीतिहासान् पुराणानि कल्पाङ्गाथा  
नाराशंसीर्मेदाहुतिभिरेव तद्देवाः स्तर्पयति त एनं तृप्ता  
आयुषा तेजसा वर्चसा श्रिया यशसा ब्रह्मवर्चसेनान्नाद्येन च  
तर्पयन्ति॥१४॥

[१०]

ब्रह्मयज्ञेन यक्ष्यमाणः प्राच्यां दिशि ग्रामादच्छदिर्दर्श  
उदीच्यां प्रागुदीच्यां वोदितं आदित्ये दक्षिणत  
उपवीयोपविश्य हस्ताववनिज्य त्रिराचामेद्विः परिमृज्य  
सकृदुपस्पृश्य शिरश्चक्षुषी नासिके श्रोत्रे हृदयमालभ्य  
यत्रिराचामति तेन ऋचः प्रीणाति यद्विः परिमृजति तेन  
यजूंषि यथ्सकृदुपस्पृशति तेन सामानि यथ्सव्यं पाणिं  
पादौ प्रोक्षति यच्छिरश्चक्षुषी नासिके श्रोत्रे हृदयमालभते  
तेनाथर्वाङ्गिरसो ब्राह्मणानीतिहासान् पुराणानि कल्पाङ्गाथा



नाराश॑सीः प्री॑णाति॒ दर्भा॑णां म॒हदु॑प॒स्तीर्यो॑पस्थं॒ कृत्वा॑  
 प्राङा॑सीनः स्वाध्यायमधीयीतापां वा ए॒ष ओष॑धीना॒ रसो॑  
 यद्वर्भाः सर॑समेव ब्रह्म॑ कुरुते दक्षिणोत्तरौ पा॒णी पा॒दौ कृत्वा॑  
 सप॒वित्रा॒वोमि॑ति॒ प्रति॑पद्यत ए॒तद्वै यजु॑स्त्रयीं वि॒द्यां प्र॑त्येषा  
 वागे॑तत्प॒रम॑म॒क्षरं॑ तदे॒तदृ॒चाऽभ्यु॑क्तमृ॒चो अ॒क्षरे॑ पर॒मे व्यो॑मन्  
 यस्मि॑न्दे॒वा अधि॑ विश्वे॑ निषे॒दुर्य॑स्तन्न वेद॒ किमृ॒चा क॑रिष्यति॒  
 य इ॒त्तद्वि॒दुस्त॒ इमे॑ समा॑सत॒ इति॑ त्री॒नेव॑ प्रायु॑ङ्क्त॒ भूर्भुवः॑  
 स्वरि॑त्या॒हेत॑द्वै वा॒चः स॒त्यं यदे॒व वा॒चः स॒त्यं तत्प्रा॑युङ्क्ताथ  
 सावि॑त्रीं गा॒यत्रीं॑ त्रिर॒न्वाह॑ प॒च्छोऽर्ध॑र्चशोऽन॒वान॑ र॒ संवि॑ता  
 श्रियः॑ प्रसवि॒ता श्रिय॑मे॒वाऽऽप्रो॑त्यथो॒ प्रज्ञा॑त॒यैव॑ प्र॒तिप॑दा  
 छन्दा॑सि॒ प्रति॑पद्यते॥१५॥

[११]

ग्रामे॒ मन॑सा स्वाध्यायमधीयीत॒ दिवा॒ नक्तं॑ वेति॒ हं  
 स्माऽऽह॑ शौच आ॒ह्वेय॑ उ॒तार॑ण्ये॒ऽबलं॑ उ॒त वा॒चोत॑ तिष्ठ॒न्नुत॑  
 ब्रज॑न्नुताऽऽसीन॒ उत॑ शया॑नो॒ऽधीयी॑तैव स्वा॒ध्यायं॑ तप॑स्वी  
 पु॒ण्यो भ॑वति॒ य एवं॑ विद्वान्स्वा॒ध्याय॑मधी॒ते नमो॑ ब्रह्म॑णे  
 नमो॑ अस्त्व॒ग्नये॑ नमः॒ पृथि॑व्यै नम॒ ओष॑धीभ्यः। नमो॑ वा॒चे  
 नमो॑ वा॒चस्प॑तये॒ नमो॑ विष्ण॑वे बृ॒हते॑ करोमि॥१६॥

[१२]

मध्य॑न्दि॒ने प्र॒बल॑मधीयीतासौ खलु॒ वावैष॑ आ॒दित्यो॑  
 यद्व्रा॑ह्म॒णस्त॑स्मात्त॒र्हि तेऽक्षि॑णं॒ तप॑ति॒ तदे॒षाऽभ्यु॑क्ता।  
 चि॒त्रं दे॒वाना॑मु॒दगा॑दनी॒कं चक्षु॑र्मि॒त्रस्य॑ वरु॒णस्या॑ग्नेः। आऽप्रा॒

द्यावापृथिवी अन्तरिक्षं सूर्य आत्मा जगतस्तस्थुषश्चेति  
 स वा एष यज्ञः सद्यः प्रतायते सद्यः सन्तिष्ठते तस्य प्राक्  
 सायमवभृथो नमो ब्रह्मण इति परिधानीयां त्रिरन्वाहाप  
 उपस्पृश्य गृहानेति ततो यत्किं च ददाति सा दक्षिणा॥१७॥

---

[१३]

तस्य वा एतस्य यज्ञस्य मेघो हविर्धानं विद्युदग्निर्वरुषं  
 हविः स्तनयितुर्वषट्कारो यदवस्फूर्जति सोऽनुवषट्कारो  
 वायुरात्माऽमावास्यां स्विष्टकृद्य एवं विद्वान्मेघे वर्षति  
 विद्योतमाने स्तनयत्यवस्फूर्जति पवमाने वायावमावास्यायां  
 स्वाध्यायमधीते तप एव तत्तप्यते तपो हि स्वाध्याय इत्युत्तमं  
 नाकं रोहत्युत्तमः समानानां भवति यावन्तं ह वा इमां  
 वित्तस्य पूर्णां ददध्वर्गं लोकं जयति तावन्तं लोकं जयति  
 भूयांसं चाक्षय्यं चाप पुनर्मृत्युं जयति ब्रह्मणः सायुज्यं  
 गच्छति॥१८॥

---

[१४]

तस्य वा एतस्य यज्ञस्य द्वावनध्यायौ यदात्माऽशुचिर्यद्देशः  
 समृद्धिर्देवतानि य एवं विद्वान्महारात्र उपस्युदिते  
 व्रजं स्तिष्ठन्नासीनः शयानोऽरण्ये ग्रामे वा यावत्तरसं  
 स्वाध्यायमधीते सर्वाल्लोकाञ्जयति सर्वाल्लोकाननृणोऽनु-  
 सञ्चरति तदेषाभ्युक्ता अनृणा अस्मिन्ननृणाः परस्मिन्-  
 स्तृतीये लोके अनृणाः स्याम। ये देवयाना उत पितृयाणाः

सर्वान्पथो अ॒नृणा आ॒क्षीये॒मेत्य॒ग्निं वै जा॒तं पा॒प्मा ज॑ग्राह  
 तं दे॒वा आहु॑तीभिः पा॒प्मान॑मपा॒घ्नन्नाहु॑तीनां य॒ज्ञेन॑ य॒ज्ञस्य॑  
 दक्षि॑णाभिर्दक्षि॑णानां ब्राह्म॒णेन॑ ब्राह्म॒णस्य॑ छ॒न्दोभि॑श्छ॒न्दसा॑  
 स्वाध्या॒येनाप॑हतपाप्मा स्वाध्या॒यो दे॒वप॑वित्रं वा ए॒तत्तं  
 योऽनू॑त्सृजत्यभा॑गो वा॒चि भ॑वत्यभा॑गो ना॒के तदे॒षाऽभ्यु॑क्ता।  
 यस्ति॒त्याज॑ सखि॒विद॑ सखा॒यं न तस्य॑ वा॒च्यपि॑ भा॒गो  
 अ॑स्ति। यदी॑ शृ॒णोत्य॒लक॑ शृ॒णोति॑ न हि प्र॒वेद॑ सुकृ॒तस्य॑  
 पन्था॒मिति॑ तस्मा॑त्स्वाध्या॒योऽध्ये॑त॒व्यो यं यं क्र॑तुमधी॑ते  
 तेन॑ तेना॒स्येष्टं॑ भ॒वत्य॒ग्रेर्वायो॑रा॒दित्य॑स्य सायु॑ज्यं गच्छ॒ति  
 तदे॒षाऽभ्यु॑क्ता। ये अ॒र्वाङ्मु॑त वा पु॒राणे॑ वे॒दं वि॒द्वाऽस॑म॒भितो॑  
 वद॑न्त्यादित्यमे॒व ते परि॑वदन्ति॒ सर्वे॑ अ॒ग्निं द्वि॒तीयं  
 तृ॒तीयं च॑ ह॒समि॑ति॒ याव॑ती॒र्वे दे॒वता॑स्ताः सर्वा॑ वेद॒विदि॑  
 ब्राह्म॒णे व॑सन्ति॒ तस्मा॑द्ब्राह्म॒णेभ्यो॑ वेद॒विद्भ्यो॑ दि॒वे दि॒वे  
 नम॑स्कु॒र्यान्ना॒श्लीलं॑ की॒र्तये॑दे॒ता ए॒व दे॒वताः॑ प्रीणाति॥१९॥

[१५]

रिच्य॑त इ॒व वा ए॒ष प्रे॒व रि॑च्यते॒ यो या॒जय॑ति॒ प्रति॑  
 वा गृ॒ह्णाति॑ या॒जयि॑त्वा॒ प्रति॑गृह्य॒ वाऽन॑श्न॒न्निः स्वा॑ध्या॒यं  
 वे॒दम॑धी॒यीत॑ त्रिरा॒त्रं वा॑ सा॒वित्रीं॑ गा॒यत्री॑म॒न्वाति॑रेचयति॒ वरो॑  
 दक्षि॑णा॒ वरे॑णै॒व वर॑ः स्पृ॒णोत्या॒त्मा हि वरः॑॥२०॥

[१६]

दुहे॑ ह॒ वा ए॒ष छ॒न्दा॑सि॒ यो या॒जय॑ति॒ स  
 येन॑ य॒ज्ञक्र॑तुना॑ या॒जये॑त्सोऽर॑ण्यं प॒रेत्य॑ शुचौ॒ देशे॑

स्वाध्यायमेवैनमधीयन्नासीत् तस्यानशनं दीक्षा स्थानमुपसद  
 आसनं सुत्या वाग्जुहूर्मन उपभृद्धृतिर्ध्रुवा प्राणो हविः  
 सामाध्वर्युः स वा एष यज्ञः प्राणदक्षिणोऽनन्तदक्षिणः  
 समृद्धतरः ॥ २१ ॥

[१७]

कृतिधावकीर्णी प्रविशति चतुर्थेत्याहुर्ब्रह्मवादिनो मरुतः  
 प्राणैरिन्द्रं बलेन बृहस्पतिं ब्रह्मवर्चसेनाग्निमेवेतरेण सर्वेण  
 तस्यैतां प्रायश्चित्तिं विदां चकार सुदेवः काश्यपो यो  
 ब्रह्मचार्यवकिरेदमावास्यायां रात्र्यामग्निं प्रणीयोपसमाधाय  
 द्विराज्यस्योपघातं जुहोति कामावकीर्णोऽस्म्यवकीर्णोऽस्मि  
 काम कामाय स्वाहा कामाभिर्द्रुग्धोऽस्म्यभिर्द्रुग्धोऽस्मि काम  
 कामाय स्वाहेत्यमृतं वा आज्यममृतमेवाऽऽत्मन्धत्ते  
 हुत्वा प्रयताञ्जलिः कवातिर्यङ्मुग्निमभिमन्त्रयेत् सं  
 माऽऽसिञ्चन्तु मरुतः समिन्द्रः सं बृहस्पतिः। सं  
 माऽयमग्निः सिञ्चत्वायुषा च बलेन चाऽऽयुष्मन्तं करोत  
 मेति प्रति हास्मै मरुतः प्राणान्दधति प्रतीन्द्रो बलं  
 प्रति बृहस्पतिर्ब्रह्मवर्चसं प्रत्यग्निरितरथ्सर्वं सर्वतनुर्भूत्वा  
 सर्वमायुरेति त्रिरभिमन्त्रयेत् त्रिषत्या हि देवा योऽपूत  
 इव मन्येत स इत्थं जुहुयादित्थमभिमन्त्रयेत् पुनीत  
 एवाऽऽत्मानमायुरेवाऽऽत्मन्धत्ते वरो दक्षिणा वरेणैव वरं  
 स्पृणोत्यात्मा हि वरः ॥ २२ ॥

[१८]

भूः प्रपद्ये भुवः प्रपद्ये स्वः प्रपद्ये भूर्भुवः स्वः प्रपद्ये ब्रह्म  
 प्रपद्ये ब्रह्मकोशं प्रपद्येऽमृतं प्रपद्येऽमृतकोशं प्रपद्ये चतुर्जालं  
 ब्रह्मकोशं यं मृत्युर्नावपश्यति तं प्रपद्ये देवान् प्रपद्ये देवपुरं  
 प्रपद्ये परीवृतो वरीवृतो ब्रह्मणा वर्मणाऽहं तेजसा कश्यपस्य  
 यस्मै नमस्तच्छिरो धर्मो मूर्धानं ब्रह्मोत्तरा हनुर्यज्ञोऽधरा  
 विष्णुरुहदयः संवत्सरः प्रजननमश्विनौ पूर्वपादावत्रिर्मध्यं  
 मित्रावरुणावपरपादावग्निः पुच्छस्य प्रथमं काण्डं तत्  
 इन्द्रस्ततः प्रजापतिरभयं चतुर्थं स वा एष दिव्यः शांकरः  
 शिशुमारस्तः ह य एवं वेदाप पुनर्मृत्युं जयति जयति  
 स्वर्गं लोकं नाध्वनि प्रमीयते नाप्सु प्रमीयते नाग्नौ प्रमीयते  
 नानपत्यः प्रमीयते लघ्वान्नो भवति ध्रुवस्त्वमसि ध्रुवस्य  
 क्षितमसि त्वं भूतानामधिपतिरसि त्वं भूतानां श्रेष्ठोऽसि  
 त्वां भूतान्युप पर्यावर्तन्ते नमस्ते नमः सर्वं ते नमो नमः  
 शिशुकुमाराय नमः॥२३॥

[१९]

नमः प्राच्यै दिशे याश्च देवता एतस्यां प्रतिवसन्त्येताभ्यश्च  
 नमो नमो दक्षिणायै दिशे याश्च देवता एतस्यां  
 प्रतिवसन्त्येताभ्यश्च नमो नमः प्रतीच्यै दिशे याश्च देवता  
 एतस्यां प्रतिवसन्त्येताभ्यश्च नमो नम उदीच्यै दिशे याश्च  
 देवता एतस्यां प्रतिवसन्त्येताभ्यश्च नमो नम ऊर्ध्वायै दिशे  
 याश्च देवता एतस्यां प्रतिवसन्त्येताभ्यश्च नमो नमोऽधरायै

दि॒शे याश्च॑ दे॒वता॑ ए॒तस्यां॑ प्र॒तिव॑सन्त्ये॒ताभ्यं॑श्च॒ नमो॑  
 नमो॑ऽवान्त॒रायै॑ दि॒शे याश्च॑ दे॒वता॑ ए॒तस्यां॑ प्र॒तिव॑सन्त्ये॒ताभ्यं॑श्च॒  
 नमो॑ नमो॑ गङ्गायमु॒नयो॑र्मध्ये॒ ये व॑स॒न्ति ते मे॑ प्रस॒न्नात्मा॑नश्चिरं  
 जी॒वितं॑ वर्ध॒यन्ति॑ नमो॑ गङ्गायमु॒नयो॑र्मु॒निभ्य॑श्च॒ नमो॑ नमो॑  
 गङ्गायमु॒नयो॑र्मु॒निभ्य॑श्च॒ नमः॥ २४॥

[२०]

ॐ नमो॑ ब्रह्म॒णे नमो॑ अ॒स्त्व॒ग्नये॑ नमः॑ पृथि॒व्यै नमः॑  
 ओष॑धीभ्यः। नमो॑ वा॒चे नमो॑ वा॒चस्प॑तये॒ नमो॑ विष्ण॑वे बृ॒हते॑  
 क॑रोमि॥

॥ ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑ ॥

## ॥तृतीयः प्रश्नः॥

ॐ तच्छुं योरावृणीमहे। गातुं यज्ञाय। गातुं यज्ञपतये।  
 दैवीं स्वस्तिरस्तु नः। स्वस्तिर्मानुषेभ्यः। ऊर्ध्वं जिगातु  
 भेषजम्। शं नो अस्तु द्विपदे। शं चतुष्पदे। ॐ शान्तिः  
 शान्तिः शान्तिः॥

चित्तिः सुक्। चित्तमाज्यम्। वाग्वेदिः। आधीतं बर्हिः।  
 केतो अग्निः। विज्ञातमग्निः। वाक्पतिर्होता। मन उपवक्ता।  
 प्राणो हविः। सामाध्वर्युः। वाचस्पते विधे नामन्। विधेम  
 ते नाम। विधेस्त्वमस्माकं नाम। वाचस्पतिः सोमं पिबतु।  
 आऽस्मासु नृम्णन्धात्स्वाहा॥१॥

अध्वर्युः पञ्च च॥१॥

[१]

पृथिवी होता। द्यौरध्वर्युः। रुद्रोऽग्नीत्। बृहस्पतिरुपवक्ता।  
 वाचस्पते वाचो वीर्येण। सम्भृततमेनायक्ष्यसे। यजमानाय  
 वार्यम्। आसुवस्करस्मै। वाचस्पतिः सोमं पिबतु।  
 जजनदिन्द्रमिन्द्रियाय स्वाहा॥२॥

पृथिवी होता दश॥१॥

[२]

अग्निर्होता। अश्विनोऽध्वर्यू। त्वष्टाऽग्नीत्। मित्र उपवक्ता।  
 सोमः सोमस्य पुरोगाः। शुक्रः शुक्रस्य पुरोगाः। श्रुतास्त  
 इन्द्र सोमाः। वातापेरहवनश्रुतः स्वाहा॥३॥

अग्निर्होताऽष्टौ॥१॥

[३]

सूर्य ते चक्षुः। वातं प्राणः। द्यां पृष्ठम्। अन्तरिक्षमात्मा।  
 अङ्गैर्यज्ञम्। पृथिवी५ शरीरैः। वाचस्पतेऽच्छिद्रया वाचा।

अच्छिद्रया जुह्वा॑। दिवि देवावृध॑ꣳ होत्रा मेरयस्व स्वाहा॑॥४॥  
 सूर्यं ते नवं॥१॥ \_\_\_\_\_[४]

महाहविरहोता॑। सत्यहविरध्वर्युः। अच्युतपाजा  
 अग्नीत्। अच्युतमना उपवक्ता। अनाधृष्यश्चाप्रतिधृष्यश्च  
 यज्ञस्याभिगुरौ। अयास्य उद्गाता। वाचस्पते हृद्विधे नामन्।  
 विधेम ते नाम। विधेस्त्वमस्माकं नाम। वाचस्पतिः  
 सोममपात्। मा दैव्यस्तन्तुश्छेदि मा मनुष्यः। नमो दिवे।  
 नमः पृथिव्यै स्वाहा॑॥५॥  
 अपात्रेणि च॥१॥ \_\_\_\_\_[५]

वाग्धोता॑। दीक्षा पर्त्नी॑। वातोऽध्वर्युः। आपोऽभिगुरः। मनो  
 हविः। तपसि जुहोमि। भूर्भुवः सुवः। ब्रह्म स्वयम्भु। ब्रह्मणे  
 स्वयम्भुवे स्वाहा॑॥६॥  
 वाग्धोता नवं॥१॥ \_\_\_\_\_[६]

ब्राह्मण एकहोता। स यज्ञः। स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं  
 यशः। यज्ञश्च मे भूयात्। अग्निर्द्विहोता। स भर्ता। स मे ददातु  
 प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। भर्ता च मे भूयात्। पृथिवी त्रिहोता।  
 स प्रतिष्ठा॥७॥

स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। प्रतिष्ठा च मे भूयात्।  
 अन्तरिक्षं चतुर्होता। स विष्ठाः। स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं  
 यशः। विष्ठाश्च मे भूयात्। वायुः पञ्चहोता। स प्राणः। स मे  
 ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। प्राणश्च मे भूयात्॥८॥

चन्द्रमा षड्होता। स ऋतून्कल्पयाति। स मे ददातु प्रजां



प॒शून्पुष्टिं॑ यशः॑। ऋ॒तव॑श्च मे कल्पन्ताम्। अन्न॑ स॒प्तहो॑ता।  
स प्रा॒णस्य॑ प्रा॒णः। स मे॑ ददातु प्र॒जां प॒शून्पुष्टिं॑ यशः॑। प्रा॒णस्य॑  
च मे प्रा॒णो भू॑यात्। द्यौर॒ष्टहो॑ता। सोऽनाधृ॑ष्यः॥९॥

स मे॑ ददातु प्र॒जां प॒शून्पुष्टिं॑ यशः॑। अ॒नाधृ॑ष्यश्च भूयासम्।  
आ॒दि॒त्यो न॑व॒होता॑। स ते॑ज॒स्वी। स मे॑ ददातु प्र॒जां प॒शून्पुष्टिं॑  
यशः॑। तेज॒स्वी च॑ भूयासम्। प्र॒जाप॑तिर्दश॒होता॑। स इ॒दं  
सर्व॑म्। स मे॑ ददातु प्र॒जां प॒शून्पुष्टिं॑ यशः॑। सर्वं॑ च मे  
भूयात्॥१०॥

प्रति॒ष्ठा प्रा॒णश्च॑ मे भूयादनाधृष्यः सर्वं च मे भूयात्॥४॥ [७]

अ॒ग्नि॒र्यजु॑र्भिः। स॒वि॒ता स्तोमैः॑। इन्द्र॑ उक्थाम॒दैः।  
मि॒त्रावरु॑णावा॒शिषा॑। अ॒ङ्गिर॑सो धि॒ष्णि॒यैर॒ग्निभिः॑। मरु॑तः  
स॒दोह॑वि॒र्धाना॑भ्याम्। आपः॑ प्रोक्षणीभिः। ओष॑धयो ब॒र्हिषा॑।  
अ॒दि॒तिर्वे॒द्या। सोमो॑ दी॒क्षया॑॥११॥

त्वष्टे॑ध्मेन। विष्णु॑र्य॒ज्ञेन॑। वस॑व आज्ये॒न। आ॒दि॒त्या  
दक्षि॑णाभिः। विश्वे॑ दे॒वा ऊ॒र्जा। पू॒षा स्व॑गाक॒रेण॑। बृह॑स्पतिः  
पु॒रोध॑या। प्र॒जाप॑तिरु॒द्गी॒धेन॑। अ॒न्तरि॑क्षं प॒वित्रे॑ण। वा॒युः  
पात्रैः॑। अ॒हं श्र॑द्धया॑॥१२॥

दी॒क्षया॑ पात्रैरेकं च॥२॥ [८]

सेने॑न्द्रस्य। धेना॑ बृह॒स्पतेः॑। प॒त्न्या पू॒ष्णः। वा॒गवा॒योः।  
दी॒क्षा सोम॑स्य। पृथि॒व्यग्नेः॑। वसू॑नां गाय॒त्री। रु॒द्राणां॑ त्रि॒ष्टुक्।  
आ॒दि॒त्यानां॑ जग॑ती। विष्णो॑रनु॒ष्टुक्॥१३॥

वरु॑णस्य वि॒राट्। य॒ज्ञस्य॑ प॒ङ्क्तिः॑। प्र॒जाप॑तेरनु॒मतिः॑।

मित्रस्य॑ श्रद्धा॑। स॒वि॒तुः प्र॑सूतिः। सूर्य॑स्य मरी॑चिः। च॒न्द्रम॑सो  
रोहि॑णी। ऋषी॑णामरुन्ध॒ती। पर्जन्य॑स्य विद्युत्। चत॑स्रो  
दिशः॑। चत॑स्रोऽवान्तरदि॒शाः। अह॑श्च रात्रि॑श्च। कृषि॑श्च  
वृष्टि॑श्च। त्विषि॑श्चाप॑चितिश्च। आप॒श्चौष॑धयश्च। ऊ॒र्क् सूनृ॑ता  
च दे॒वानां॑ पत्न॑यः॥१४॥

अनुष्टुप्पदः पदं॥२॥

[९]

दे॒वस्य॑ त्वा स॒वि॒तुः प्र॑सवे। अ॒श्विनो॑र्बा॒हुभ्या॑म्। पू॒ष्णो  
हस्ता॑भ्यां॒ प्रति॑गृह्णामि। राजा॑ त्वा वरु॑णो नयतु दे॒वि  
दक्षि॑णेऽग्नये॒ हिर॑ण्यम्। तेना॑मृत॒त्वम॑श्याम्। वयो॑ दा॒त्रे।  
मयो॑ मह्य॑मस्तु॒ प्रति॑ग्रही॒त्रे। क इ॒दं कस्मा॑ अ॒दात्। कामः॑  
कामा॑य। कामो॑ दा॒ता॥१५॥

कामः॑ प्रति॑ग्रही॒ता। काम॑ः समु॒द्रमा॑वि॒श। कामे॑न  
त्वा॒ प्रति॑गृह्णामि। कामै॒तत्तै॑। ए॒षा तै॑ काम॒ दक्षि॑णा।  
उ॒त्ता॒नस्त्वा॑ङ्गीर॒सः प्रति॑गृह्णातु। सोमा॑य॒ वासः॑। रु॒द्राय॑ गा॒म्।  
वरु॑णा॒याश्व॑म्। प्र॒जाप॑तये॒ पुरु॑षम्॥१६॥

मन॑वे॒ तल्प॑म्। त्वष्ट्रे॑ऽजाम्। पू॒ष्णेऽवि॑म्। नि॒रृ॒त्या  
अश्व॑तरग॒र्दभौ॑। हि॒मव॑तो ह॒स्तिन॑म्। गु॒न्ध॒र्वाप्स॒राभ्यः॑ स्र॒गलं॑  
कर॑णे। वि॒श्वेभ्यो॑ दे॒वेभ्यो॑ धा॒न्यम्। वा॒चेऽन्न॑म्। ब्रह्म॑ण  
ओ॒दन॑म्। स॒मु॒द्राया॑ऽऽपः॥१७॥

उ॒त्ता॒नाया॑ङ्गीर॒सायानः॑। वै॒श्वान॑राय॒ रथ॑म्। वै॒श्वान॑रः  
प्र॒लथा॑ नाक॒मारु॑हत्। दि॒वः पृ॒ष्ठं भ॑न्द॒मानः॑ सु॒मन्म॑भिः।

स पूर्ववज्जनयञ्जन्तवे धनम्। समानमज्मा परियाति  
जागृविः। राजा त्वा वरुणो नयतु देवि दक्षिणे वैश्वानराय  
रथम्। तेनामृतत्वमश्याम्। वयो दात्रे। मयो मह्यमस्तु  
प्रतिग्रहीत्रे॥१८॥

क इदं कस्मा अदात्। कामः कामाय। कामो दाता।  
कामः प्रतिग्रहीता। कामः समुद्रमा विश। कामेन  
त्वा प्रतिगृह्णामि। कामैतत्तै। एषा तै काम दक्षिणा।  
उत्तानस्त्वाङ्गीरसः प्रतिगृह्णातु॥१९॥

दाता पुरुषमपः प्रतिग्रहीत्रे नव च॥५॥ [१०]

सुवर्णं घर्मं परिवेद वेनम्। इन्द्रस्याऽऽत्मानं  
दशधा चरन्तम्। अन्तः समुद्रे मनसा चरन्तम्।  
ब्रह्मान्वविन्ददशहोतारमर्णं। अन्तः प्रविष्टः शास्ता जनानाम्।  
एकः सन्बहुधा विचारः। शतं शुक्राणि यत्रैकं भवन्ति।  
सर्वे वेदा यत्रैकं भवन्ति। सर्वे होतारो यत्रैकं भवन्ति।  
समानसीन आत्मा जनानाम्॥२०॥

अन्तः प्रविष्टः शास्ता जनानां सर्वात्मा। सर्वाः  
प्रजा यत्रैकं भवन्ति। चतुरहोतारो यत्र सम्पदं गच्छन्ति  
देवैः। समानसीन आत्मा जनानाम्। ब्रह्मेन्द्रमग्निं  
जगतः प्रतिष्ठाम्। दिव आत्मानं सवितारं बृहस्पतिम्।  
चतुरहोतारं प्रदिशोऽनु क्लृप्तम्। वाचो वीर्यं तपसाऽन्वविन्दत्।  
अन्तः प्रविष्टं कर्तारमेतम्। त्वष्टारं रूपाणि विकुर्वन्तं

विपुश्चिम्॥२१॥

अमृतस्य प्राणं यज्ञमेतम्। चतुर्होतृणामात्मानं कवयो  
निचिंक्युः। अन्तः प्रविष्टं कर्तारमेतम्। देवानां बन्धु निहितं  
गुहासु। अमृतेन क्लृप्तं यज्ञमेतम्। चतुर्होतृणामात्मानं  
कवयो निचिंक्युः। शतं नियुतः परिवेद विश्वा विश्ववारः।  
विश्वमिदं वृणाति। इन्द्रस्याऽऽत्मा निहितः पञ्चहोता। अमृतं  
देवानामायुः प्रजानाम्॥२२॥

इन्द्रः राजानं सवितारमेतम्। वायोरात्मानं कवयो  
निचिंक्युः। रश्मिं रश्मीनां मध्ये तपन्तम्। ऋतस्य पदे  
कवयो निपान्ति। य आण्डकोशे भुवनं बिभर्ति। अनिर्भिण्णः  
सन्नर्थं लोकान् विचष्टे। यस्याऽऽण्डकोशं शुष्ममाहुः  
प्राणमुल्बम्। तेन क्लृप्तोऽमृतेनाहमस्मि। सुवर्णं कोशं  
रजसा परीवृतम्। देवानां वसुधानीं विराजम्॥२३॥

अमृतस्य पूर्णान्तामु कलां विचक्षते। पादः षड्भौतुर्न  
किलाविविध्से। येनर्तवः पञ्चधोत क्लृप्ताः। उत वा षड्धा  
मनसोत क्लृप्ताः। तं षड्भौतारमृतुभिः कल्पमानम्।  
ऋतस्य पदे कवयो निपान्ति। अन्तः प्रविष्टं कर्तारमेतम्।  
अन्तश्चन्द्रमसि मनसा चरन्तम्। सहैव सन्तं न विजानन्ति  
देवाः। इन्द्रस्याऽऽत्मानं शतधा चरन्तम्॥२४॥

इन्द्रो राजा जगतो य ईशे। सप्तहोता सप्तधा विक्लृप्तः।

परेण॑ तन्तुं॑ परिषि॒च्यमान॑म्। अ॒न्तरा॑दित्ये मन॑सा चर॑न्तम्।  
दे॒वाना॑ꣳ हृद॑यं ब्रह्म॑न्विन्दत्। ब्रह्मै॒तद्ब्रह्म॑ण॒ उज्ज॑भार। अ॒र्कः  
श्रोत॑न्तꣳ सरि॒रस्य॑ मध्ये॑। आ यस्मि॑न्त्सप्त॒ पेर्वः॑। मेह॑न्ति  
बहु॒लाꣳ श्रिय॑म्। ब॒ह्वश्वामि॑न्द्र॒ गोम॑तीम्॥२५॥

अच्यु॑तां बहु॒लाꣳ श्रिय॑म्। स हरि॑र्वसुवित्त॑मः। पे॒रुरिन्द्रा॑य  
पि॒न्वते। ब॒ह्वश्वामि॑न्द्र॒ गोम॑तीम्। अच्यु॑तां बहु॒लाꣳ श्रिय॑म्।  
मह्य॑मिन्द्रो॒ निय॑च्छतु। श॒तꣳ श॒ता अ॑स्य यु॒क्ता हरी॑णाम्।  
अ॒र्वाडा या॑तु वसु॑भी र॒श्मिरिन्द्रः॑। प्रम॑ह॒माणो बहु॒लाꣳ  
श्रिय॑म्। र॒श्मिरिन्द्रः॑ सवि॒ता मे॒ निय॑च्छतु॥२६॥

घृ॒तं तेजो॑ मधु॑मदिन्द्रि॒यम्। मय्य॑यम॒ग्निर्दधा॑तु। हरिः॑ प॒तङ्गः  
प॒टरी॑ सु॒पर्णः॑। दि॒वि॒क्षयो॑ नभ॑सा य ए॒ति। स न॒ इन्द्रः॑ का॒मव॑रं  
द॑दातु। प॒ञ्चारं॑ च॒क्रं परि॑वर्तते पृथु॑। हि॒र॒ण्यज्योतिः॑ स॒रि॒रस्य॑  
म॒ध्ये॑। अज॑स्रं ज्योति॒र्नभ॑सा स॒र्पदे॑ति। स न॒ इन्द्रः॑ का॒मव॑रं  
द॑दातु। स॒प्त यु॑ञ्जन्ति॒ रथ॑मेक॒चक्र॑म्॥२७॥

एको॒ अश्वो॑ वह॒ति सप्त॑ना॒मा। त्रि॒नाभिं॑ च॒क्रम॑ज॒रम॑न॒र्वम्।  
येने॒मा वि॒श्वा भुव॑नानि तस्थुः। भ॒द्रं प॑श्यन्त॒ उप॑सेदु॒रग्रे॑। तपो॑  
दी॒क्षामृष॑यः सुव॒र्विदः॑। ततः॑ क्ष॒त्रं ब॒लमो॑ज॒श्च जा॑तम्। तद॒स्मै  
दे॒वा अ॒भि सन्न॑मन्तु। श्वे॒तꣳ र॒श्मिं बो॑भुज्यमा॑नम्। अ॒पां  
ने॒तारं॑ भुव॑नस्य गो॒पाम्। इन्द्रं॑ निचि॑क्युः प॒रमे॑ व्यो॒मन्॥२८॥

रोहि॑णीः पिङ्ग॒ला ए॒करूपाः॑। क्षर॑न्तीः पिङ्ग॒ला ए॒करूपाः॑।

आत्मा जनानां विकुर्वन्त॑ विपश्चिं॑ प्रजानां॑ वसुधानीं॑ विराजं॑ चरन्तं गोमतीं॑ मे नियच्छ॑त्वेकचक्रं व्योमन्मायया॑ देव

एकरूपा अष्टौ च॥१२॥ [११]

स॒हस्र॑शी॒र्षा पुरु॑षः। स॒हस्रा॑क्षः स॒हस्र॑पात्। स भूमिं  
वि॒श्वतो॑ वृ॒त्वा। अत्य॑तिष्ठद्व॒शाङ्गुल॑म्। पुरु॑ष ए॒वेद॑ः सर्व॑म्।  
यद्भू॑तं यच्च॒ भव्य॑म्। उ॒तामृ॑त॒त्वस्येशा॑नः। यदन्ने॑नाति॒रोह॑ति।  
ए॒तावा॑नस्य म॒हिमा। अतो॒ ज्याया॑ःश्च पू॒रुषः॥३२॥

पादो॑ऽस्य॒ विश्वा॑ भू॒तानि॑। त्रि॒पाद॑स्या॒मृतं॑ दि॒वि। त्रि॒पादूर्ध्व॑  
उ॒दैत्यु॑रु॒षः। पादो॑ऽस्ये॒हाभ॑वात्पुनः। ततो॒ विष्व॑ङ्म॒क्राम॑त्।  
सा॒शना॑न॒शने॑ अ॒भि। तस्मा॑द्वि॒राड॑जायत। वि॒राजो॒ अधि॑  
पू॒रुषः॑। स जा॒तो अत्य॑रिच्यत। प॒श्चाद्भूमि॑मथो॒ पुरः॥३३॥

यत्पुरु॑षेण ह॒विषा॑। दे॒वा य॒ज्ञम॑तन्वत। व॒स॒न्तो अ॑स्यासी॒-  
दाज्य॑म्। ग्री॒ष्म इ॒ध्मः श॒रद्ध॑विः। स॒प्तास्या॑सन्परि॒धयः॑। त्रिः  
स॒प्त स॒मिधः॑ कृ॒ताः। दे॒वा यद्य॑ज्ञं त॑न्वा॒नाः। अब॑ध्नन्पुरु॑षं  
प॒शुम्। तं य॒ज्ञं ब॒र्हिषि॑ प्रौक्षन्। पुरु॑षं जा॒तम॑ग्रतः॥३४॥

तेन॑ दे॒वा अय॑जन्त। सा॒ध्या ऋष॑यश्च॒ ये। तस्मा॑द्य॒ज्ञात्सर्व॑हुतः।  
सम्भृ॑तं पृषदाज्यम्। प॒शूँस्ता॑श्च॒क्रे वा॒यव्यान्॑।  
आ॒र॒ण्यान्ग्राम्या॑श्च॒ ये। तस्मा॑द्य॒ज्ञात्सर्व॑हुतः। ऋचः॒  
सा॒मानि॑ जज्ञिरे। छ॒न्दाँसि॑ जज्ञिरे॒ तस्मा॑त्।  
यजु॑स्तस्मा॑दजायत॥३५॥

तस्मा॑द॒श्वा अजा॑यन्त। ये के चो॒भया॑दतः। गा॒वो ह जज्ञिरे॑  
तस्मा॑त्। तस्मा॑ज्जा॒ता अ॑जा॒वयः॑। यत्पुरु॑षं व्य॒दधुः॑। क॒तिधा॑  
व्य॑कल्पयन्। मुखं॒ किम॑स्य॒ कौ बा॒हू। का॒वूरू पादा॑वुच्येते।

ब्राह्मणोऽस्य मुखमासीत्। बाहू राजन्यः कृतः॥३६॥

ऊरू तदस्य यद्वैश्यः। पुच्छां शूद्रो अजायत। चन्द्रमा मनसो जातः। चक्षोः सूर्यो अजायत। मुखादिन्द्रश्चाग्निश्च। प्राणाद्वायुरजायत। नाभ्यां आसीदन्तरिक्षम्। शीर्ष्णो द्यौः समवर्तत। पुच्छां भूमिर्दिशः श्रोत्रात्। तथा लोकां अकल्पयन्॥३७॥

वेदाहमेतं पुरुषं महान्तम्। आदित्यवर्णं तमसस्तु पारे। सर्वाणि रूपाणि विचित्य धीरः। नामानि कृत्वाऽभिवदन् यदास्ते। धाता पुरस्ताद्यमुदाजहार। शक्रः प्रविद्वान्प्रदिशश्चतस्रः। तमेवं विद्वानमृतं इह भवति। नान्यः पन्था अयनाय विद्यते। यज्ञेन यज्ञमयजन्त देवाः। तानि धर्माणि प्रथमान्यासन्। ते ह नार्कं महिमानः सचन्ते। यत्र पूर्वं साध्याः सन्ति देवाः॥३८॥

पुरुषः पुरोऽग्रतोऽजायत कृतोऽकल्पयन्नासं द्वे च (ज्यायानधि पुरुषः। अन्यत्र पुरुषः॥)॥७॥—[१२]

अद्भ्यः सम्भूतः पृथिव्यै रसाच्च। विश्वकर्मणः समवर्तताधि। तस्य त्वष्टा विदधद्रूपमेति। तत्पुरुषस्य विश्वमाजानमग्रै। वेदाहमेतं पुरुषं महान्तम्। आदित्यवर्णं तमसः परस्तात्। तमेवं विद्वानमृतं इह भवति। नान्यः पन्था विद्यतेऽयनाय। प्रजापतिश्चरति गर्भे अन्तः। अजायमानो बहुधा विजायते॥३९॥

तस्य धीराः परिजानन्ति योनिम्। मरीचीनां पदमिच्छन्ति



वे॒धसः॑। यो दे॒वेभ्य॑ आ॒त॑पति। यो दे॒वानां॑ पु॒रोहि॑तः। पूर्॒वो यो  
 दे॒वेभ्यो॑ जा॒तः। नमो॑ रु॒चाय॑ ब्रा॒ह्म॑ये। रुचं॑ ब्रा॒ह्मं ज॒नय॑न्तः।  
 दे॒वा अ॒ग्रे तद॑ब्रुवन्। यस्त्वै॒वं ब्रा॑ह्म॒णो वि॒द्यात्। तस्य॑ दे॒वा  
 अ॒स॒न्वशे॑। ह्रीश्च॑ ते ल॒क्ष्मीश्च॑ प॒त्न्यौ। अ॒होरा॒त्रे पा॒र्श्वे। नक्ष॑त्राणि  
 रू॒पम्। अ॒श्विनौ॒ व्या॒त्तम्। इ॒ष्टं म॑निषाण। अ॒मुं म॑निषाण।  
 सर्वं॑ म॒निषा॑ण॥४०॥

जा॒यते॑ व॒शं सु॒प्त च॑॥२॥

[१३]

भ॒र्ता स॒न्ध्रिय॑मा॒णो बि॒भर्ति॑। ए॒को दे॒वो ब॑हु॒धा नि॒विष्टः॑।  
 य॒दा भा॒रं त॒न्द्रय॑ते स भ॒र्तुम्। नि॒धाय॑ भा॒रं पु॒नर॑स्त॒मेति॑।  
 तमे॒व मृ॒त्युम॑मृ॒तं तमा॑हुः। तं भ॒र्तारं॑ तमु॒ गो॒सार॑माहुः। स  
 भृ॒तो स॒न्ध्रिय॑मा॒णो बि॒भर्ति॑। य ए॒नं वेद॑ स॒त्येन॑ भ॒र्तुम्। स॒द्यो  
 जा॒तमु॒त ज॑हात्ये॒षः। उ॒तो ज॑रन्तं न ज॑हात्ये॒कम्॥४१॥

उ॒तो ब॒हूने॑क॒मह॑र्ज॒हारा॑। अ॒तन्द्रो॑ दे॒वः स॒दमे॒व प्रा॑र्थः।  
 यस्त॒द्वेद॑ यत॑ आ॒ब॒भूव॑। स॒न्धां च॒ या॒ स॒न्दधे॑ ब्रह्म॒णैषः॑। र॒मते॑  
 तस्मि॑न्नु॒त जी॒र्णे श॑या॒ने। नैनं॑ ज॒हात्य॑हः सु॒ पू॒र्व्येषु॑। त्वा॒मापो॑  
 अनु॒ सर्वा॑श्चरन्ति जा॒न॒तीः। व॒थ्सं प॑यसा पु॒ना॒नाः। त्वम॒ग्नि॑  
 ह॒व्य॒वाह॑ स॒मिन्त्से॑। त्वं भ॒र्ता मा॑त॒रिश्वा॑ प्र॒जाना॑म्॥४२॥

त्वं य॒ज्ञस्त्व॑मु॒वे॒वासि॑ सोमः। तव॑ दे॒वा ह॑व॒माय॑न्ति॒ सर्वे॑।  
 त्वमे॒कोऽसि॑ ब॒हून्नु॒प्रवि॑ष्टः। नम॑स्ते अस्तु सु॒हवो॑ म॒ एधि॑।  
 नमो॑ वा॒मस्तु॑ शृणु॒त॒ हव॑ मे। प्रा॒णा॒पा॒नाव॑जि॒र॒ स॒ञ्चर॑न्तौ।

ह्वयामि वां ब्रह्मणा तूर्तमेतम्। यो मां द्वेष्टि तं जहितं  
युवाना। प्राणापानौ संविदानौ जहितम्। अमुष्यासुनामा  
सङ्गसाथाम्॥४३॥

तं मे देवा ब्रह्मणा संविदानौ। वधाय दत्तं तमहं हनमि।  
असंज्ञजान सत आबभूव। यं यं जजान स उ गोपो अस्य।  
यदा भारं तन्द्रयते स भर्तुम्। पुरास्य भारं पुनरस्तेमेति। तद्वे  
त्वं प्राणो अभवः। महान्भोगः प्रजापतेः। भुजः करिष्यमाणः।  
यद्वेवान्प्राणयो नव॥४४॥

एकं प्रजानाङ्गसाथं नव॥४॥ [१४]

हरिः हरन्तमनुयन्ति देवाः। विश्वस्येशानं वृषभं  
मंतीनाम्। ब्रह्म सरूपमनुमेदमागात्। अयनं मा  
विवर्धीर्विक्रमस्व। मा छिदो मृत्यो मा वधीः। मा मे  
बलं विवृहो मा प्रमोषीः। प्रजां मा मे रीरिष आयुरुग्र।  
नृचक्षसं त्वा हविषा विधेम। सद्यश्चकमानाय। प्रवेपानाय  
मृत्यवे॥४५॥

प्रास्मा आशा अशृण्वन्। कामेनाजनयन्पुनः। कामेन मे  
काम आगात्। हृदयाद्धृदयं मृत्योः। यदमीषामदः प्रियम्।  
तदैतूपमामभि। परं मृत्यो अनु परेहि पन्थाम्। यस्ते स्व  
इतरो देवयानात्। चक्षुष्मते शृण्वते ते ब्रवीमि। मा नः प्रजाः  
रीरिषो मोत वीरान्। प्र पूर्य मनसा वन्दमानः। नाधमानो  
वृषभं चर्षणीनाम्। यः प्रजानामेकराण्मानुषीणाम्। मृत्युं  
यजे प्रथमजामृतस्य॥४६॥

मृत्यवे वीराश्चत्वारि च॥२॥

[१५]

तुरणिर्विश्वदर्शतो ज्योतिष्कृदसि सूर्य। विश्वमा भासि  
रोचनम्। उपयामगृहीतोऽसि सूर्याय त्वा भ्राजस्वत एष ते  
योनिः सूर्याय त्वा भ्राजस्वते॥४७॥

[१६]

आ प्यायस्व मदिन्तम् सोम विश्वाभिरूतिभिः। भवा नः  
सुप्रथस्तमः॥४८॥

[१७]

ईयुष्टे ये पूर्वतरामपश्यन् व्युच्छन्तीमुषसं मर्त्यासः।  
अस्माभिरू नु प्रतिचक्ष्याऽभूदो ते यन्ति ये अपरीषु  
पश्यान्॥४९॥

[१८]

ज्योतिष्मतीं त्वा सादयामि ज्योतिष्कृतं त्वा सादयामि  
ज्योतिर्विदं त्वा सादयामि भास्वतीं त्वा सादयामि ज्वलन्तीं  
त्वा सादयामि मल्मलाभवन्तीं त्वा सादयामि दीप्यमानां  
त्वा सादयामि रोचमानां त्वा सादयाम्यजस्रां त्वा सादयामि  
बृहज्योतिषं त्वा सादयामि बोधयन्तीं त्वा सादयामि जाग्रतीं  
त्वा सादयामि॥५०॥

[१९]

प्रयासाय स्वाहाऽऽयासाय स्वाहा वियासाय स्वाहा  
संयासाय स्वाहोद्यासाय स्वाहाऽवयासाय स्वाहा शुचे  
स्वाहा शोकाय स्वाहा तप्यत्वै स्वाहा तपते स्वाहा

ब्रह्महृत्यायै स्वाहा सर्वस्मै स्वाहा॥५१॥

[२०]

चित्तं संन्तानेन भवं यक्रा रुद्रन्तर्निम्ना पशुपतिं  
स्थूलहृदयेनाग्निं हृदयेन रुद्रं लोहितेन शर्वं मर्तस्त्राभ्यां  
महादेवमन्तः पार्श्वेनौषिष्ठहनं शिङ्गीनिकोश्याभ्याम्॥५२॥

[२१]

तच्छुं योरावृणीमहे। गातुं यज्ञाय। गातुं यज्ञपतये। दैवीं  
स्वस्तिरस्तु नः। स्वस्तिर्मानुषेभ्यः। ऊर्ध्वं जिगातु भेषजम्।  
शं नो अस्तु द्विपदे। शं चतुष्पदे। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥



## ॥ चतुर्थः प्रश्नः ॥

नमो॑ वा॒चे या चो॑दिता या चानु॑दिता तस्यै॑ वा॒चे नमो॑ नमो॑  
वा॒चे नमो॑ वा॒चस्पत॑ये नम॒ ऋषि॑भ्यो मन्त्र॑कृद्भ्यो मन्त्र॑पतिभ्यो  
मा मामृष॑यो मन्त्र॑कृतो मन्त्र॑पत॑यः परा॑दुर्माहमृषी॑न्मन्त्र॑कृतो  
मन्त्र॑पतीन्परा॑दां वैश्वदे॒वीं वाच॑मुद्यास॒ः शि॒वामद॑स्तां जुष्टा॑  
दे॒वेभ्यः॑ शर्म॑ मे द्यौः शर्म॑ पृथि॒वी शर्म॑ विश्व॑मिदं जगत्।  
शर्म॑ चन्द्रश्च॒ सूर्यश्च॒ शर्म॑ ब्रह्मप्रजाप॒ती। भूतं॑ वदिष्ये भुव॑नं  
वदिष्ये तेजो॑ वदिष्ये यशो॑ वदिष्ये तपो॑ वदिष्ये ब्रह्म॑ वदिष्ये  
सत्यं॑ वदिष्ये तस्मा॑ अ॒हमिदमु॑पस्तर॑णमुप॑स्तृण उप॑स्तर॑णं  
मे प्र॒जायै॑ पशूनां भूयादुप॑स्तर॑णम॒हं प्र॒जायै॑ पशूनां भूयासं॑  
प्राणा॑पानौ मृत्यो॑र्मा पातं॑ प्राणा॑पानौ मा मा॑ हासिष्टं मधु॑  
मनिष्ये॑ मधु॑ जनिष्ये॑ मधु॑ वक्ष्यामि॑ मधु॑ वदिष्यामि॑ मधु॑मतीं  
दे॒वेभ्यो॑ वाच॑मुद्यास॒ः शुश्रू॑षेण्या॑ मनुष्ये॑भ्यस्तं मा॑ दे॒वा अ॑वन्तु  
शोभा॑यै॑ पि॒तरोऽनु॑मदन्तु। ॐ शान्तिः॑ शान्तिः॑ शान्तिः॑॥

नमो॑ वा॒चे या चो॑दिता या चानु॑दिता तस्यै॑ वा॒चे नमो॑ नमो॑  
वा॒चे नमो॑ वा॒चस्पत॑ये नम॒ ऋषि॑भ्यो मन्त्र॑कृद्भ्यो मन्त्र॑पतिभ्यो  
मा मामृष॑यो मन्त्र॑कृतो मन्त्र॑पत॑यः परा॑दुर्माहमृषी॑न्मन्त्र॑कृतो  
मन्त्र॑पतीन्परा॑दां वैश्वदे॒वीं वाच॑मुद्यास॒ः शि॒वामद॑स्तां जुष्टा॑  
दे॒वेभ्यः॑ शर्म॑ मे द्यौः शर्म॑ पृथि॒वी शर्म॑ विश्व॑मिदं जगत्।  
शर्म॑ चन्द्रश्च॒ सूर्यश्च॒ शर्म॑ ब्रह्मप्रजाप॒ती। भूतं॑ वदिष्ये भुव॑नं

वदिष्ये तेजो॑ वदिष्ये यशो॑ वदिष्ये तपो॑ वदिष्ये ब्रह्म॑ वदिष्ये  
 सत्यं॑ वदिष्ये तस्मा॑ अ॒हमि॒दमु॑प॒स्तर॑णमु॒पस्तृ॑ण उप॒स्तर॑णं  
 मे प्र॒जायै॑ पशूनां भूयादुप॒स्तर॑णम॒हं प्र॒जायै॑ पशूनां भूयासं  
 प्राणा॑पानौ मृत्योर्मा॑ पातं प्राणा॑पानौ मा मा॑ हासिष्टं मधुं  
 मनिष्ये॑ मधुं जनिष्ये॑ मधुं वक्ष्यामि॑ मधुं वदिष्यामि॑ मधुमतीं  
 दे॒वेभ्यो॑ वाचमु॒द्यास॑ शुश्रूषे॒ण्यां मनु॑ष्येभ्य॒स्तं मा॑ दे॒वा अ॑वन्तु  
 शो॒भायै॑ पि॒तरोऽनु॑मदन्तु॥१॥

[१]

यु॒ञ्जते॑ मन॑ उ॒त यु॒ञ्जते॑ धियः॑। वि॒प्रा वि॒प्रस्य॑ बृ॒हतो  
 वि॒प॒श्चितः॑। वि हो॒त्रा द॑धे व॒युना॒विदे॒क इ॒त्। म॒ही  
 दे॒वस्य॑ स॒वितुः॑ परि॒ष्टुतिः॑। दे॒वस्य॑ त्वा स॒वितुः॑ प्र॒सवे॑।  
 अ॒श्विनो॑र्बा॒हुभ्या॑म्। पू॒ष्णो ह॒स्ताभ्या॑माद॑दे। अ॒ग्निर॑सि  
 ना॒रिर॑सि। अ॒ध्वर॑कृ॒द्दे॒वेभ्यः॑। उ॒त्तिष्ठ॑ ब्रह्म॒णस्प॑ते॥२॥

दे॒वय॑न्तस्त्वेमहे। उप॒ प्रय॑न्तु म॒रुतः॑ सु॒दान॑वः। इन्द्र॑  
 प्रा॒शूर्भ॑वा स॒चा। प्रै॒तु ब्रह्म॑ण॒स्पतिः॑। प्र दे॒व्येतु॑ स॒नृता॑।  
 अ॒च्छा वी॒रं न॑र्यं पु॒ङ्क्तिरा॑धसम्। दे॒वा य॒ज्ञं न॑यन्तु नः। दे॒वी  
 द्या॒वापृ॑थि॒वी अ॒नु मे म॑साथाम्। ऋ॒द्ध्यासं॑म॒द्या म॒खस्य॑  
 शि॒रः॥३॥

म॒खाय॑ त्वा। म॒खस्य॑ त्वा शी॒र्ष्णे। इ॒यत्य॑ग्र आसीः।  
 ऋ॒द्ध्यासं॑म॒द्या म॒खस्य॑ शि॒रः। म॒खाय॑ त्वा। म॒खस्य॑  
 त्वा शी॒र्ष्णे। दे॒वीर्व॑प्रीर॒स्य भू॒तस्य॑ प्रथम॒जा ऋ॒ताव॑रीः।

ऋद्ध्यासंमद्य। मुखस्य शिरः॥४॥

मुखाय त्वा। मुखस्य त्वा शीर्ष्णे। इन्द्रस्यौजोऽसि।  
ऋद्ध्यासंमद्य। मुखस्य शिरः। मुखाय त्वा। मुखस्य त्वा  
शीर्ष्णे। अग्निजा असि प्रजापते रेतः। ऋद्ध्यासंमद्य। मुखस्य  
शिरः॥५॥

मुखाय त्वा। मुखस्य त्वा शीर्ष्णे। आयुर्धेहि प्राणं धेहि।  
अपानं धेहि व्यानं धेहि। चक्षुर्धेहि श्रोत्रं धेहि। मनो धेहि  
वाचं धेहि। आत्मानं धेहि प्रतिष्ठां धेहि। मां धेहि मयि धेहि।  
मधु त्वा मधुला करोतु। मुखस्य शिरोऽसि॥६॥

यज्ञस्य पदे स्थः। गायत्रेण त्वा छन्दसा करोमि। त्रैष्टुभेन  
त्वा छन्दसा करोमि। जागतेन त्वा छन्दसा करोमि। मुखस्य  
रास्नाऽसि। अदितिस्ते बिलं गृह्णातु। पाङ्केन छन्दसा। सूर्यस्य  
हरसा श्राय। मुखोऽसि॥७॥

पते शिरं ऋतावरीऋद्ध्यासंमद्य मुखस्य शिरः शिरः शिरोऽसि नवं च॥६॥

[२]

वृष्णो अश्वस्य निष्पदसि। वरुणस्त्वा धृतव्रत आधूपयतु।  
मित्रावरुणयोर्ध्रुवेण धर्मणा। अर्चिषे त्वा। शोचिषे त्वा।  
ज्योतिषे त्वा। तपसे त्वा। अभीमं महिना दिवम्। मित्रो  
बभूव सप्रथाः। उत श्रवसा पृथिवीम्॥८॥

मित्रस्य चर्षणीधृतः। श्रवो देवस्य सानुसिम्। द्युम्नं  
चित्रश्रवस्तमम्। सिध्यै त्वा। देवस्त्वा सवितोद्वपतु। सुपाणिः  
स्वेङ्गुरिः। सुबाहुरुत शक्त्या। अपद्यमानः पृथिव्याम्। आशा

दिश॒ आ पृ॒ण। उ॒त्तिष्ठ॑ बृ॒हन्म॑व॥९॥

ऊ॒र्ध्वस्तिष्ठ॑द्बु॒वस्त्वम्। सूर्य॑स्य त्वा॒ चक्षु॑षाऽन्वी॒क्षे। ऋ॒जवे॑  
त्वा। सा॒धवे॑ त्वा। सु॒क्षित्यै॑ त्वा॒ भूत्यै॑ त्वा। इ॒दम॒हम॒मुमा॑-  
मु॒ष्याय॑णं वि॒शा पु॒शुभिर्ब्र॑ह्मवर्च॒सेन॒ पर्यू॑हामि। गा॒यत्रे॑ण  
त्वा॒ छन्द॒साऽऽच्छृ॑णद्भि। त्रैष्टु॑भेन त्वा॒ छन्द॒साऽऽच्छृ॑णद्भि।  
जा॒गते॑न त्वा॒ छन्द॒साऽऽच्छृ॑णद्भि। छृ॒णत्तु॑ त्वा॒ वाक्। छृ॒णत्तु॑  
त्वो॒र्क्। छृ॒णत्तु॑ त्वा ह॒विः। छृ॒न्धि वा॒चम्। छृ॒न्ध्यूर्ज॑म्। छृ॒न्धि  
ह॒विः। दे॒व पु॒रश्चर॑ स॒गध्या॑सं त्वा॥१०॥

पृथिवीं भव वाख्यद्॥३॥

[३]

ब्र॒ह्मन् प्र॒वर्ग्ये॑ण प्र॒चरि॑ष्यामः। हो॒त॑र्ध॒र्मम॒भिष्टु॑हि।  
अ॒ग्नी॒द्रौहि॑णौ पु॒रोडा॑शा॒वधि॑श्रय। प्र॒तिप्र॑स्था॒तर्वि॑हर।  
प्र॒स्तो॒तः सा॒मा॒नि गा॒य। यजु॑र्यु॒क्तं॒ साम॑भि॒राक्त॑खन्त्वा।  
वि॒श्वेदे॒वैरनु॑मतं म॒रुद्भिः॑। दक्षि॑णाभिः प्र॒त॑तं पा॒रयि॑ष्णुम्।  
स्तु॒भो वह॑न्तु सु॒मन॑स्यमा॒नम्। स नो॒ रुचं॑ धे॒ह्यह॑णीयमानः।  
भूर्भु॒वः सु॒वः। ओ॒मिन्द्र॑वन्तः प्र॒चर॑त॥११॥

अहणीयमानो द्वे च॥१॥

[४]

ब्र॒ह्मन्प्र॒चरि॑ष्यामः। हो॒त॑र्ध॒र्मम॒भिष्टु॑हि। य॒माय॑ त्वा  
म॒खाय॑ त्वा। सूर्य॑स्य॒ हर॑से त्वा। प्रा॒णाय॑ स्वाहा॑ व्या॒नाय॑  
स्वाहा॑ऽपा॒नाय॑ स्वाहा॑। चक्षु॑षे स्वाहा॑ श्रो॒त्राय॑ स्वाहा॑।  
मन॑से स्वाहा॑ वा॒चे सर॑स्वत्यै स्वाहा॑। दक्षा॑य स्वाहा॑ क॒तवे॑  
स्वाहा॑। ओज॑से स्वाहा॑ ब॒लाय॑ स्वाहा॑। दे॒वस्त्वा॑ सवि॒ता



मध्वाऽनक्तु॥१२॥

पृथि॒वीं तप॑सस्त्रायस्व। अ॒र्चिर॑सि शो॒चिर॑सि ज्योति॑रसि  
तपो॑ऽसि। स॒सीद॑स्व म॒हा॒ अ॑सि। शोच॑स्व देव॒वीत॑मः।  
विधू॑मम॒ग्रे अरु॑षं मि॒येध्य॑। सृ॒ज प्र॑शस्तदर्श॒तम्। अ॒ञ्जन्ति॒  
यं प्र॑थय॒न्तो न वि॑प्राः। व॒पाव॑न्तुं नाग्नि॒ना तप॑न्तः। पि॒तुर्न  
पुत्र॑ उ॒पसि॑ प्रेष्ठः। आ घ॒र्मो अ॒ग्निमृ॑तय॒न्नसा॑दीत्॥१३॥

अ॒नाधृ॑ष्या पु॒रस्ता॑त्। अ॒ग्नेराधि॑पत्ये। आयु॑र्मे दाः। पु॒त्रव॑ती  
दक्षि॑णतः। इन्द्र॒स्याऽऽधि॑पत्ये। प्र॒जां मे॑ दाः। सु॒षदा॑ प॒श्चात्।  
दे॒वस्य॑ सवि॒तुराधि॑पत्ये। प्रा॒णं मे॑ दाः। आश्रु॑तिरुत्तर॒तः॥१४॥

मि॒त्रावरु॑णयो॒राधि॑पत्ये। श्रोत्रं॑ मे दाः। विधृ॑तिरु॒परि॑ष्ठात्।  
बृह॑स्पते॒राधि॑पत्ये। ब्रह्म॑ मे दाः। क्ष॒त्रं मे॑ दाः। तेजो॑ मे धा॒ वर्चो॑  
मे धाः। यशो॑ मे धा॒स्तपो॑ मे धाः। मनो॑ मे धाः। मनो॒रश्वा॑ऽसि  
भूरि॑पुत्रा। विश्वा॑भ्यो मा ना॒ष्ट्राभ्यः॑ पाहि॥१५॥

सू॒प॒सदा॑ मे भूया॒ मा मां हि॑सीः। तपो॒ष्वग्रे॑ अन्त॑रा॒  
अ॒मि॒त्रान्। तपा॒श॒संमरु॑षः पर॑स्य। तपा॑वसो चि॒कितानो॑  
अ॒चित्तान्। वि ते॑ तिष्ठन्ताम॒जरा॑ अ॒यासः॑। चि॒तः स्थ  
परि॑चितः। स्वाहा॑ म॒रुद्भिः॑ परि॒श्रय॑स्व। मा अ॑सि। प्र॒मा  
अ॑सि। प्र॒ति॒मा अ॑सि॥१६॥

स॒म्मा अ॑सि। वि॒मा अ॑सि। उ॒न्मा अ॑सि। अ॒न्तरि॑क्षस्यान्त॒र्धि॒र॑सि। दि॒वं तप॑सस्त्रायस्व। आ॒भिर्गी॑र्भिर्यदतो॑ न ऊ॒नम्।  
आप्या॑यय हरि॒वो वर्ध॑मानः। य॒दा स्तो॒तृभ्यो॑ महि॑ गो॒त्रा

रुजासि। भूयिष्ठभाजो अघं ते स्याम। शुक्रं ते अन्यद्यजतं  
ते अन्यत्॥१७॥

विषुरूपे अहं नी द्यौरिवासि। विश्वा हि माया अवसि  
स्वधावः। भद्रा ते पूषन्निह रातिरस्तु। अर्हन्भिभर्षि  
सायकानि धन्वा। अर्हं निष्कं यजतं विश्वरूपम्। अर्हं  
निदन्दयसे विश्वमभ्युवम्। न वा ओर्जीयो रुद्र त्वदस्ति।  
गायत्रमसि। त्रैष्टुभमसि। जागतमसि। मधु मधु मधु॥१८॥

अनुक्तसादीदुत्तरतः पाहि प्रतिमा असि यजतन्ते अन्यज्जागतमस्येकं च॥७॥ [५]

दश प्राचीर्दश भासि दक्षिणा। दश प्रतीचीर्दश  
भास्युदीचीः। दशोर्ध्वा भासि सुमनस्यमानः। स नो  
रुचं धेह्यहणीयमानः। अग्निष्ठा वसुभिः पुरस्ताद्रोचयतु  
गायत्रेण छन्दसा। स मां रुचितो रोचय। इन्द्रस्त्वा  
रुद्रैर्दक्षिणतो रोचयतु त्रैष्टुभेन छन्दसा। स मां रुचितो  
रोचय। वरुणस्त्वादित्यैः पश्चाद्रोचयतु जागतेन छन्दसा। स  
मां रुचितो रोचय॥१९॥

द्युतानस्त्वा मारुतो मरुद्विरुत्तरतो रोचयत्वाऽनुष्टुभेन  
छन्दसा। स मां रुचितो रोचय। बृहस्पतिस्त्वा विश्वैर्देवै-  
रुपरिष्ठाद्रोचयतु पाङ्केन छन्दसा। स मां रुचितो रोचय।  
रोचितस्त्वं देव घर्म देवेष्वसि। रोचिषीयाहं मनुष्येषु।  
सम्राड्घर्म रुचितस्त्वं देवेष्वायुष्माऽस्तेजस्वी ब्रह्मवर्चस्यसि।  
रुचितोऽहं मनुष्येष्वायुष्माऽस्तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी भूयासम्।

रुगंसि। रुचं मयि धेहि॥२०॥

मयि रुक्। दशं पुरस्ताद्रोचसे। दशं दक्षिणा। दशं प्रत्यङ्गु।  
दशोदङ्गु। दशोर्ध्वो भांसि सुमनस्यमानः। स नः सम्राडिषमूर्जं  
धेहि। वाजी वाजिने पवस्व। रोचितो घर्मो रुचीय॥२१॥

रोचय धेहि नव च॥३॥

[६]

अपश्यं गोपामनिपद्यमानम्। आ च परां च  
पृथिभिश्चरन्तम्। स सध्रीचीः स विषूचीर्वसानः। आ  
वरीवर्ति भुवनेष्वन्तः। अत्र प्रावीः। मधु माध्वीभ्यां मधु  
माधूचीभ्याम्। अनु वां देववीतये। समग्निर्गतिना गत। सं  
देवेन सवित्रा। स५ सूर्येण रोचते॥२२॥

स्वाहा समग्निस्तपसा गत। सं देवेन सवित्रा। स५  
सूर्येणारोचिष्ट। धर्ता दिवो विभांसि रजसः। पृथिव्या धर्ता।  
उरोरन्तरिक्षस्य धर्ता। धर्ता देवो देवानाम्। अमर्त्यस्तपोजाः।  
हृदे त्वा मनसे त्वा। दिवे त्वा सूर्याय त्वा॥२३॥

ऊर्ध्वमिममध्वरं कृधि। दिवि देवेषु होत्रा यच्छ। विश्वासां  
भुवां पते। विश्वस्य भुवनस्पते। विश्वस्य मनसस्पते। विश्वस्य  
वचसस्पते। विश्वस्य तपसस्पते। विश्वस्य ब्रह्मणस्पते।  
देवश्रूस्त्वं देव घर्म देवान्पाहि। तपोजां वाचमस्मे नियच्छ  
देवायुवम्॥२४॥

गर्भो देवानाम्। पिता मतीनाम्। पतिः प्रजानाम्। मतिः

कवीनाम्। सं देवो देवेन सवित्रा यतिष्ठ। स० सूर्येणारुक्त।  
आयुर्दास्त्वमस्मभ्यं घर्म वर्चोदा असि। पिता नोऽसि  
पिता नो बोधा। आयुर्धास्तनूधाः पयोधाः। वर्चोदा वरिवोदा  
द्रविणोदाः॥२५॥

अन्तरिक्षप्र उरोर्वरीयान्। अशीमहि त्वा मा मा  
हि०सीः। त्वमग्ने गृहपतिर्विशामसि। विश्वासां मानुषीणाम्।  
शतं पूर्भिर्यविष्ठ पाह्य०हंसः। समेद्धार० शत० हिमाः।  
तन्द्राविण० हार्दिवानम्। इहैव रातयः सन्तु। त्वष्टीमती  
ते सपेया। सुरेता रेतो दधाना। वीरं विंदेय तव सन्दृशि।  
माऽह० रायस्पोषेण वि योषम्॥२६॥

रोचते सूर्याय त्वा देवायुर्व द्रविणोदा दधाना द्वे च॥५॥ [७]

देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे। अश्विनोर्बाहुभ्याम्। पूष्णो  
हस्ताभ्यामाददे। अदित्यै रास्त्रासि। इडु एहि। अदित एहि।  
सरस्वत्येहि। असावेहि। असावेहि। असावेहि॥२७॥

अदित्या उष्णीषमसि। वायुरस्यैडः। पूषा त्वोपावसृजतु।  
अश्विभ्यां प्रदापय। यस्ते स्तनः शशयो यो मयोभूः। येन  
विश्वा पुष्यसि वार्याणि। यो रत्नधा वसुविद्यः सुदत्रः।  
सरस्वति तमिह धातवेकः। उस्त्रं घर्म० शि०ष। उस्त्रं घर्म  
पाहि॥२८॥

घर्मायं शि०ष। बृहस्पतिस्त्वोपसीदतु। दानवः स्थ  
पेरवः। विष्वग्वृतो लोहितेन। अश्विभ्यां पिन्वस्व। सरस्वत्ये

पिन्वस्व। पूष्णे पिन्वस्व। बृहस्पतये पिन्वस्व। इन्द्राय  
पिन्वस्व। इन्द्राय पिन्वस्व॥२९॥

गायत्रोऽसि। त्रैष्टुभोऽसि। जागंतमसि। सहोर्जो भागे-  
नोपमेहि। इन्द्राश्विना मधुनः सारघस्य। घर्म पात वसवो  
यजता वद। स्वाहा त्वा सूर्यस्य रश्मये वृष्टिवनये जुहोमि।  
मधु हविरसि। सूर्यस्य तपस्तप। द्यावापृथिवीभ्यां त्वा  
परिगृह्णामि॥३०॥

अन्तरिक्षेण त्वोपयच्छामि। देवानां त्वा पितृणामनुमतो  
भर्तुः शकेयम्। तेजोऽसि। तेजोऽनु प्रेहि। दिविस्पृङ्गा मां  
हिंसीः। अन्तरिक्षस्पृङ्गा मां हिंसीः। पृथिविस्पृङ्गा मां  
हिंसीः। सुवरसि सुवर्मे यच्छ। दिवं यच्छ दिवो मां  
पाहि॥३१॥

एहि पाहि पिन्वस्व गृह्णामि नवं च॥५॥

[८]

समुद्राय त्वा वाताय स्वाहा। सलिलाय त्वा वाताय  
स्वाहा। अनाधृष्याय त्वा वाताय स्वाहा। अप्रतिधृष्याय  
त्वा वाताय स्वाहा। अवस्यवे त्वा वाताय स्वाहा। दुवस्वते  
त्वा वाताय स्वाहा। शिमिद्वते त्वा वाताय स्वाहा। अग्रये  
त्वा वसुमते स्वाहा। सोमाय त्वा रुद्रवते स्वाहा। वरुणाय  
त्वाऽऽदित्यवते स्वाहा॥३२॥

बृहस्पतये त्वा विश्वदेव्यावते स्वाहा। सवित्रे त्वर्भुमते  
विभुमते प्रभुमते वाजवते स्वाहा। यमाय त्वाऽङ्गिरस्वते

पितृमते स्वाहा॥ विश्वा आशा दक्षिणसत्। विश्वा  
देवानयाडिह। स्वाहाकृतस्य घर्मस्य। मधोः पिबतमश्विना।  
स्वाहाऽग्रये यज्ञियाय। शं यजुर्भिः। अश्विना घर्म पातं  
हार्दिवानम्॥ ३३॥

अहर्दिवाभिरूतिभिः। अनु वां द्यावापृथिवी मंसाताम्।  
स्वाहेन्द्राय। स्वाहेन्द्रावद्। घर्ममपातमश्विना हार्दिवानम्।  
अहर्दिवाभिरूतिभिः। अनु वां द्यावापृथिवी अमंसाताम्।  
तं प्राव्यं यथा वद्। नमो दिवे। नमः पृथिव्यै॥ ३४॥

दिवि धा इमं यज्ञम्। यज्ञमिमं दिवि धाः। दिवं गच्छ।  
अन्तरिक्षं गच्छ। पृथिवीं गच्छ। पञ्च प्रदिशो गच्छ।  
देवान्यर्मपान्गच्छ। पितृन्यर्मपान्गच्छ॥ ३५॥

अदित्यवते स्वाहा हार्दिवानं पृथिव्या अष्टो च॥ ४॥

[९]

इषे पीपिहि। ऊर्जे पीपिहि। ब्रह्मणे पीपिहि। क्षत्राय  
पीपिहि। अद्भ्यः पीपिहि। ओषधीभ्यः पीपिहि। वनस्पतिभ्यः  
पीपिहि। द्यावापृथिवीभ्यां पीपिहि। सुभूताय पीपिहि।  
ब्रह्मवर्चसाय पीपिहि॥ ३६॥

यजमानाय पीपिहि। मह्यं ज्यैष्ठ्याय पीपिहि। त्विष्यै त्वा।  
द्युम्नाय त्वा। इन्द्रियाय त्वा भूत्यै त्वा। धर्माऽसि सुधर्मा मे  
न्यस्मे। ब्रह्माणि धारय। क्षत्राणि धारय। विशं धारय। नेत्वा  
वातः स्कन्दयात्॥ ३७॥

अमुष्य त्वा प्राणे सादयामि। अमुना सह निरर्थं गच्छ।

योऽस्मान्द्वेष्टि। यं च वयं द्विष्मः। पूष्णे शरसे स्वाहा। ग्रावभ्यः  
स्वाहा। प्रतिरेभ्यः स्वाहा। द्यावापृथिवीभ्याः स्वाहा। पितृभ्यो  
घर्मपेभ्यः स्वाहा। रुद्राय रुद्रहोत्रे स्वाहा॥३८॥

अहज्योतिः केतुना जुषताम्। सुज्योतिर्ज्योतिषाः  
स्वाहा। रात्रिर्ज्योतिः केतुना जुषताम्। सुज्योतिर्ज्योतिषाः  
स्वाहा। अपीपरो माऽहो रात्रियै मा पाहि। एषा ते अग्ने  
समिन्। तया समिध्यस्व। आयुर्मे दाः। वर्चसा माञ्जीः।  
अपीपरो मा रात्रिया अहो मा पाहि॥३९॥

एषा ते अग्ने समिन्। तया समिध्यस्व। आयुर्मे दाः।  
वर्चसा माञ्जीः। अग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्निः स्वाहा। सूर्यो  
ज्योतिर्ज्योतिः सूर्यः स्वाहा। भूः स्वाहा। हुतः हविः। मधु  
हविः। इन्द्रतमेऽग्नौ॥४०॥

पिता नोऽसि मा मां हिंसीः। अश्याम ते देवघर्म।  
मधुमतो वाजवतः पितुमतः। अङ्गिरस्वतः स्वधाविनः।  
अशीमहि त्वा मा मां हिंसीः। स्वाहा त्वा सूर्यस्य  
रश्मिभ्यः। स्वाहा त्वा नक्षत्रेभ्यः॥४१॥

ब्रह्मवर्चसाय पीपहि स्कन्दयाद्रुद्राय रुद्रहोत्रे स्वाहाऽहो मा पाह्यग्नौ सप्त च॥६॥ [१०]

घर्म या ते दिवि शुक्। या गायत्रे छन्दसि। या ब्राह्मणे।  
या हविर्धाने। तान्त एतेनाव यजे स्वाहा। घर्म या तेऽन्तरिक्षे  
शुक्। या त्रैष्टुभे छन्दसि। या राजन्ये। याऽऽग्नीध्रे। तान्त  
एतेनाव यजे स्वाहा॥४२॥

घर्म॑ या ते॑ पृथि॒व्याꣳ शुक्। या जाग॑ते छन्द॑सि। या वैश्ये॑।  
या सद॑सि। तान्त॑ ए॒तेना॒व यजे॑ स्वाहा॑। अनु॑नोऽद्यानु॑मतिः।  
अन्वि॑दनु॒मते॒ त्वम्। दि॒वस्त्वा॑ पर॒स्पायाः॑। अ॒न्तरि॑क्षस्य त॒नुवः॑  
पाहि। पृथि॒व्यास्त्वा॒ धर्म॑णा॥४३॥

व॒यमनु॑क्रामाम सुवि॒ताय॒ नव्य॑से। ब्रह्म॑णस्त्वा पर॒स्पायाः॑।  
क्ष॒त्रस्य॑ त॒नुवः॑ पाहि। वि॒शस्त्वा॒ धर्म॑णा। व॒यमनु॑क्रामाम  
सुवि॒ताय॒ नव्य॑से। प्रा॒णस्य॑ त्वा पर॒स्पायै॑। चक्षु॑षस्त॒नुवः॑  
पाहि। श्रो॒त्रस्य॑ त्वा धर्म॑णा। व॒यमनु॑क्रामाम सुवि॒ताय॒ नव्य॑से।  
वल्गु॑र॒सि शं यु॑धायाः॥४४॥

शि॒शुर्जन॑धायाः। शं च॒ वक्षि॑ परि॑ च॒ वक्षि॑। चतुः॑  
स्र॒क्तिर्नाभि॑र्ऋ॒तस्य॑। सदो॑ वि॒श्वायुः॑ शर्म॑ स॒प्रथाः॑। अप॒ द्वेषो॑  
अप॒ ह्वरः॑। अ॒न्यद्व॑तस्य सश्चि॒म। घर्मे॑तत्तेऽन्न॑मे॒तत्पु॒रीष॑म्।  
तेन॑ वर्ध॑स्व चाऽऽ च॑ प्यायस्व। वर्धि॑षी॒महि॑ च व॒यम्। आ  
च॑ प्यासिषी॒महि॑॥४५॥

रन्ति॑र्नामा॑सि दि॒व्यो ग॑न्ध॒र्वः। तस्य॑ ते प॒द्वद्ध॑वि॒धानम्॑।  
अ॒ग्निर॑ध्य॒क्षाः। रु॒द्रोऽधि॑पतिः। स॒म॒हमा॑युषा। सं प्रा॒णेन॑। सं  
वर्च॑सा। सं पय॑सा। सं गौ॒पत्ये॑न। सꣳ रा॒यस्पोषे॑ण॥४६॥

व्य॑सौ। योऽस्मा॑न्द्वेष्टि॑। यं च॑ व॒यं द्वि॑ष्मः। अचि॑क्रद॒द्वृषा॑  
हरिः॑। म॒हान्मि॒त्रो न द॑र्श॒तः। सꣳ सूर्ये॑ण रोच॑ते। चिद॑सि  
स॒मु॒द्रयो॑निः। इ॒न्दुर्दक्षः॑ श्ये॒न ऋ॒तावा॑। हि॒र॑ण्यपक्षः शकु॒नो



भुरण्युः। महान्धसधस्थे ध्रुव आनिषत्तः॥४७॥

नमस्ते अस्तु मा मां हिंसीः। विश्वावंसु सोम गन्धर्वम्।  
आपो ददृशुषीः। तदृतेनाव्यायन्। तदन्ववैत्। इन्द्रो रारहाण  
आंसाम्। परि सूर्यस्य परिधीं रपश्यत्। विश्वावंसुरभि तन्नो  
गृणातु। दिव्यो गन्धर्वो रजसो विमानः। यद्वा घा सत्यमुत  
यन्न विद्म॥४८॥

धियो हिन्वानो धिय इन्नो अव्यात्। सस्त्रिमविन्दच्चरणे  
नदीनाम्। अपावृणोदुरो अश्मब्रजानाम्। प्रासाङ्गान्धर्वो  
अमृतानि वोचत्। इन्द्रो दक्षं परिजानादहीनम्। एतत्त्वं  
देव घर्म देवो देवानुपागाः। इदमहं मनुष्यो मनुष्यान्।  
सोमपीथानुमेहि। सह प्रजया सह रायस्पोषेण। सुमित्रा न  
आप ओषधयः सन्तु॥४९॥

दुर्मित्रास्तस्मै भूयासुः। योऽस्मान्द्वेष्टि। यं च वयं द्विष्मः।  
उद्वयं तमसस्परि। उदुत्यं चित्रम्। इममृषुत्यमस्मभ्यं  
सनिम्। गायत्रं नवीयांसम्। अग्ने देवेषु प्रवोचः॥५०॥

याऽऽग्रीध्रे तान्तं एतेनावं यजे स्वाहा धर्मणा शं युधायाः प्यासिषीमहि पोषेण निषत्तो विद्म संन्वष्टौ॥१॥ [११]

महीनां पयोऽसि विहितं देवत्रा। ज्योतिर्भा असि  
वनस्पतीनामोषधीनां रसः। वाजिनं त्वा वाजिनोऽव  
नयामः। ऊर्ध्वं मनः सुवर्गम्॥५१॥

[१२]

अस्कान्द्यौः पृथिवीम्। अस्कानृषभो युवागाः। स्कन्नेमा

विश्वा॒ भुव॑ना। स्क॒न्नो य॒ज्ञः प्र॒जंन॑यतु। अस्का॒नज॑नि प्राज॑नि।  
आ स्क॒न्नाज्जा॑यते॒ वृषा॑। स्क॒न्नात् प्र॒जनि॑षीमहि॥५२॥

[१३]

या पुर॒स्ता॑द्वि॒द्युदा॑प॒तत्। तान्तं॑ ए॒तेना॑व॒ यजे॒ स्वाहा॑।  
या दक्षि॑ण॒तः। या प॒श्चात्। योत्त॑र॒तः। योप॑रि॒ष्टाद्वि॒द्युदा॑प॒तत्।  
तान्तं॑ ए॒तेना॑व॒ यजे॒ स्वाहा॑॥५३॥

[१४]

प्रा॒णाय॒ स्वाहा॑ व्या॒नाय॒ स्वाहा॑ऽपा॒नाय॒ स्वाहा॑। चक्षु॑षे  
स्वाहा॑ श्रो॒त्राय॒ स्वाहा॑। मन॑से॒ स्वाहा॑ वा॒चे सर॑स्वत्यै  
स्वाहा॑॥५४॥

[१५]

पू॒ष्णे स्वाहा॑ पू॒ष्णे शर॑से॒ स्वाहा॑। पू॒ष्णे प्र॑प॒त्थ्याय॒ स्वाहा॑  
पू॒ष्णे न॒रन्धि॑षाय॒ स्वाहा॑। पू॒ष्णेऽङ्घ्रि॑णये॒ स्वाहा॑ पू॒ष्णे न॒रुणा॑य॒  
स्वाहा॑। पू॒ष्णे सा॑के॒ताय॒ स्वाहा॑॥५५॥

[१६]

उद॑स्य शु॒ष्मा॑द्भानु॒नार्त॑ बिभ॑र्ति। भा॒रं पृ॑थि॒वी न भू॑मः।  
प्र शु॒क्रैतु॑ दे॒वी म॑नी॒षा। अ॒स्मत्सु॑त॒ष्टो रथो॑ न वा॒जी।  
अ॒र्चन्त॑ ए॒के म॒हि सा॑म॒मन्व॑त। तेन॒ सूर्य॑म॒धारय॑न्। तेन॒  
सूर्य॑म॒रोच॑यन्। घ॒र्मः शि॒रस्त॑द॒यम॑ग्निः। पु॒रीष॑म॒सि सं  
प्रि॑यं प्र॒जया॑ प॒शुभि॑र्भुवत्। प्र॒जाप॑ति॒स्त्वा सा॑दयतु। तया॑  
दे॒वता॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्भुवा सी॒द॥५६॥

[१७]

यास्ते॑ अ॒ग्र आ॒र्द्रा यो॒नयो॒ याः कु॑ला॒यिनीः॑। ये ते॑  
अ॒ग्र इ॒न्द्रवो॒ या उ॒ नाभ॑यः। यास्ते॑ अ॒ग्रे त॒नुव॒ ऊ॒र्जो  
नाम॑। ताभि॒स्त्वमु॒भर्या॑भिः संविदा॒नः। प्र॒जाभि॑र॒ग्ने द्रवि॑णे॒ह  
सी॑द। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्भुवा  
सी॑द॥ ५७ ॥

[१८]

अ॒ग्नि॑र॒सि वै॒श्वान॒रोऽसि॑। सं॒व॒थ्स॒रोऽसि॑ परि॒व॒थ्स॒रोऽसि॑।  
इ॒दा॒व॒थ्स॒रोऽसी॒दुव॒थ्स॒रोऽसि॑। इ॒द्व॒थ्स॒रोऽसि॑ व॒थ्स॒रोऽसि॑।  
तस्य॑ ते वस॒न्तः शि॒रः। ग्री॒ष्मो दक्षि॑णः प॒क्षः। व॒र॒षाः पु॒च्छम्।  
श॒रदु॑त्तरः प॒क्षः। हे॒म॒न्तो म॒ध्यम्। पू॒र्वप॒क्षाश्चि॑तयः। अ॒पर॒प॒क्षाः  
पु॒रीष॑म्। अ॒हो॒रा॒त्राणी॑ष्ट॒काः। तस्य॑ ते मा॒साश्चा॑र्धमा॒साश्च॑  
कल्प॑न्ताम्। ऋ॒तव॑स्ते कल्प॑न्ताम्। सं॒व॒थ्स॒रस्ते॑ कल्प॑ताम्।  
अ॒हो॒रा॒त्राणि॑ ते कल्प॑न्ताम्। ए॒ति प्रे॒ति वी॒ति स॒मित्यु॑दि॒ति।  
प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्भुवः  
सी॑द॥ ५८ ॥

चितयो नव च॥१॥

[१९]

भूर्भुवः॑ सु॒वः। ऊ॒र्ध्व ऊ॒ षु णं ऊ॒तयै॑। ऊ॒र्ध्वो नः॑  
पा॒ह्य॒हंसः॑। वि॒धु॒न्द॒द्राण॑ सम॒ने ब॒हूना॑म्। यु॒वा॒न॒ सन्त॑  
प॒लि॒तो ज॑ंगार। दे॒वस्य॑ प॒श्य का॒व्यं म॒हित्वा॑द्या म॒मार॑।  
स॒ह्यः स॒मान॑। य॒दृते॑ चि॒दभि॑श्रिषः। पु॒रा ज॒र्त॒भ्य आ॒तृदः॑।  
स॒न्धा॒ता स॒न्धिं म॒घवा॑ पुरो॒वसुः॑॥ ५९ ॥

निष्कर्ता विहृतं पुनः। पुनरूर्जा सह रय्या। मा नो

घर्म व्यथितो विव्यथो नः। मा नः परमधरं मा रजोऽनैः।  
मोष्वस्माऽस्तमस्यन्तरा धाः। मा रुद्रियांसो अभिगुर्वृधानः।  
मा नः क्रतुभिर्हीडितेभिस्मान्। द्विषांसुनीते मा परा दाः।  
मा नो रुद्रो निर्ऋतिर्मा नो अस्ता। मा द्यावापृथिवी  
हीडिषाताम्॥६०॥

उप नो मित्रावरुणाविहावतम्। अन्वादीध्याथामिह नः  
सखाया। आदित्यानां प्रसितिरहेति। उग्रा शतापांष्ठा घविषा  
परि णो वृणक्तु। इमं मे वरुण तत्त्वा यामि। त्वं नो अग्ने  
स त्वं नो अग्ने। त्वमग्ने अयासि। उद्वयं तमसस्परि। उदुत्यं  
चित्रम्। वयः सुपर्णाः॥६१॥

पुरोवसुरहीडिषाताः सुपर्णाः॥३॥

[२०]

भूर्भुवः सुवः। मयि त्यदिन्द्रियं महत्। मयि दक्षो  
मयि क्रतुः। मयि धायि सुवीर्यम्। त्रिशुग्धर्मो विभातु  
मे। आकूत्या मनसा सह। विराजा ज्योतिषा सह।  
यज्ञेन पयसा सह। ब्रह्मणा तेजसा सह। क्षत्रेण यशसा  
सह। सत्येन तपसा सह। तस्य दोहमशीमहि। तस्य  
सुम्नमशीमहि। तस्य भक्षमशीमहि। तस्य त इन्द्रेण पीतस्य  
मधुमतः। उपहूतस्योपहूतो भक्षयामि॥६२॥

यशसा सह षड्॥१॥

[२१]

यास्ते अग्ने घोरास्तनुवः। क्षुच्च तृष्णां च। अस्नुक्कानाहुतिश्च।  
अशनया च पिपासा च। सेदिश्वामतिश्च। एतास्ते अग्ने  
घोरास्तनुवः। ताभिर्मुं गच्छ। योऽस्मान्द्वेष्टि। यं च वयं

द्विष्मः॥६३॥

[२२]

स्नि॒क्क स्नी॒हि॒तिश्च स्नि॒हि॒तिश्च। उ॒ष्णा च॑ शी॒ता च॑। उ॒ग्रा च॑  
भी॒मा च॑। सु॒दाम्नी॑ से॒दिर॒नि॒रा। ए॒तास्ते॑ अ॒ग्रे घो॒रास्त॒नुवः॑।  
ताभि॑र॒मुं ग॑च्छ। योऽस्मा॑न्द्वेष्टि॑। यं च॑ व॒यं द्विष्मः॥६४॥

[२३]

धु॒निश्च॑ ध्वा॒न्तश्च॑ ध्व॒नश्च॑ ध्व॒नय॑श्च। नि॒लि॒म्पश्च॑ वि॒लि॒म्पश्च॑  
वि॒क्षिपः॥६५॥

[२४]

उ॒ग्रश्च॑ धु॒निश्च॑ ध्वा॒न्तश्च॑ ध्व॒नश्च॑ ध्व॒नय॑श्च। स॒ह॒स॒ह्वाश्च॑  
स॒ह॒मा॒नश्च॑ स॒ह॒स्वाश्च॑ स॒ही॒याश्च॑। ए॒त्य॒ प्रे॒त्य॒  
वि॒क्षिपः॥६६॥

[२५]

अ॒हो॒रा॒त्रे त्वो॒दी॒रय॑ताम्। अ॒र्ध॒मा॒सास्त॒वोदी॑ जयन्तु।  
मा॒सास्त॒वा श्र॑पयन्तु। ऋ॒तव॑स्त्वा प॒चन्तु। सं॒व॒त्स॒रस्त॒वा  
ह॒न्त्वसौ॥६७॥

[२६]

खट् फड् ज॒हि। छि॒न्धी भि॒न्धी ह॒न्धी कट्। इति॑ वाचः  
क्रूरा॒णि॥६८॥

[२७]

वि॒गा इ॒न्द्र वि॒चर॑न्त्स्पाशयस्व। स्व॒प॒न्त॑मिन्द्र  
पशु॑मन्त॑मिच्छ। वज्रे॑णामुं बो॒धय॑ दुर्वि॒दत्र॑म्। स्व॒प॒तोऽस्य॑  
प्र॒ह॒र॒ भो॒ज॒नेभ्यः॑। अ॒ग्रे अ॒ग्नि॒ना सं॒व॒दस्व। मृ॒त्यो मृ॒त्युना॑  
सं॒व॒दस्व। नम॑स्ते अस्तु भगवः। स॒कृ॒ते अ॒ग्रे नमः॑। द्वि॒स्ते

नमः। त्रिस्ते नमः। चतुस्ते नमः। पञ्चकृत्वस्ते नमः।  
दशकृत्वस्ते नमः। शतकृत्वस्ते नमः। आसहस्रकृत्वस्ते  
नमः। अपरिमितकृत्वस्ते नमः। नमस्ते अस्तु मा मा  
हिंसीः॥६९॥

त्रिस्ते नमः सुप्त च॥१॥ [२८]

असृन्मुखो रुधिरेणाव्यक्तः। यमस्य दूतः श्वपाद्विधावसि।  
गृध्रः सुपर्णः कुणपं निषेवसे। यमस्य दूतः प्रहितो भवस्य  
चोभयौ॥७०॥

[२९]

यदेतद्वृकसो भूत्वा। वाग्देव्यभिरायंसि। द्विषन्तं  
मेऽभिराय। तं मृत्यो मृत्यवे नय। स आत्यर्तिमार्च्छतु॥७१॥

[३०]

यदीषितो यदि वा स्वकामी। भयेडको वदति  
वाचमेताम्। तामिन्द्राग्नी ब्रह्मणा संविदानौ। शिवामस्मभ्यं  
कृणुतं गृहेषु॥७२॥

[३१]

दीर्घमुखि दुर्हणु। मा स्म दक्षिणतो वदः। यदि दक्षिणतो  
वदाद्विषन्तं मेऽव बाधासै॥७३॥

[३२]

इत्थादुलूक आपसत्। हिरण्याक्षो अयोमुखः। रक्षसां दूत  
आगतः। तमितो नाशयाग्रे॥७४॥

[३३]

यदेतद्भूतान्यन्वाविश्य। दैवीं वाचं वदसि। द्विषतो नः  
परावद। तान्मृत्यो मृत्यवे नय। त आर्त्याऽऽर्तिमाच्छन्तु।  
अग्निनाऽग्निः संवदताम्॥ ७५॥

[३४]

प्रसार्य सुक्थ्यौ पतंसि। सुव्यमक्षि निपेपि च। मेहकस्य  
चुनाममत्॥ ७६॥

[३५]

अत्रिणा त्वा क्रिमे हन्मि। कण्वेन जमदग्निना।  
विश्वावसोर्ब्रह्मणा हतः। क्रिमीणां राजा। अप्येषां  
स्थपतिरहतः। अथो माताऽथो पिता। अथो स्थूरा अथो  
क्षुद्राः। अथो कृष्णा अथो श्वेताः। अथो आशातिका हताः।  
श्वेताभिः सह सर्वे हताः॥ ७७॥

[३६]

आह्रावद्य। शृतस्य हविषो यथा। तथ्सृत्यम्।  
यदमुं यमस्य जम्भयोः। आदधामि तथा हि तत्।  
खण्फण्मसि॥ ७८॥

[३७]

ब्रह्मणा त्वा शपामि। ब्रह्मणस्त्वा शपथेन शपामि। घोरेण  
त्वा भृगूणां चक्षुषा प्रेक्षे। रौद्रेण त्वाङ्गिरसां मनसा ध्यायामि।  
अघस्य त्वा धारया विद्धामि। अधरो मत्पद्यस्वासौ॥ ७९॥

[३८]

उत्तुद शिमिजावरि। तल्पेजे तल्प उत्तुद। गिरी रनु

प्रवेशय। मरीचिरूपं सन्नुद। यावदितः पुरस्तादुदयाति सूर्यः।  
तावदितोऽमुं नाशय। योऽस्मान्द्वेष्टि। यं च वयं द्विष्मः॥८०॥  
[३९]

भूर्भुवः सुवो भूर्भुवः सुवो भूर्भुवः सुवः। भुवोऽद्धायि  
भुवोऽद्धायि भुवोऽद्धायि। नृम्णायि नृम्णं नृम्णायि नृम्णं  
नृम्णायि नृम्णम्। निधाय्यो वायि निधाय्यो वायि निधाय्यो  
वायि। ए अस्मे अस्मे। सुवर्नं ज्योतीः॥८१॥  
[४०]

पृथिवी समित्। तामग्निः समिन्धे। साऽग्निः समिन्धे।  
तामहः समिन्धे। सा मा समिद्धा। आयुषा तेजसा। वर्चसा  
श्रिया। यशसा ब्रह्मवर्चसेन। अन्नाद्येन समिन्ताः स्वाहा।  
अन्तरिक्षः समित्॥८२॥

तां वायुः समिन्धे। सा वायुः समिन्धे। तामहः समिन्धे।  
सा मा समिद्धा। आयुषा तेजसा। वर्चसा श्रिया। यशसा  
ब्रह्मवर्चसेन। अन्नाद्येन समिन्ताः स्वाहा। द्यौः समित्।  
तामादित्यः समिन्धे॥८३॥

साऽऽदित्यः समिन्धे। तामहः समिन्धे। सा मा  
समिद्धा। आयुषा तेजसा। वर्चसा श्रिया। यशसा  
ब्रह्मवर्चसेन। अन्नाद्येन समिन्ताः स्वाहा। प्राजापत्या मे  
समिदसि सपत्नक्षयणी। भ्रातृव्यहा मेऽसि स्वाहा। अग्ने  
व्रतपते व्रतं चरिष्यामि॥८४॥



तच्छुकेयं तन्मे राध्यताम्। वायो<sup>१</sup> व्रतपतु आदित्य व्रतपते।  
 व्रतानां<sup>१</sup> व्रतपते व्रतं चरिष्यामि। तच्छुकेयं तन्मे राध्यताम्।  
 द्यौः समित्। तामादित्यः समिन्धे। साऽऽदित्यः<sup>२</sup> समिन्धे।  
 तामहः<sup>३</sup> समिन्धे। सा मा समिद्धा। आयुषा तेजसा॥८५॥

वर्चसा श्रिया। यशसा ब्रह्मवर्चसेन। अन्नाद्येन<sup>४</sup> समिन्ताऽ<sup>५</sup>  
 स्वाहा<sup>६</sup>। अन्तरिक्षः<sup>७</sup> समित्। तां वायुः समिन्धे। सा वायुः<sup>८</sup>  
 समिन्धे। तामहः<sup>९</sup> समिन्धे। सा मा समिद्धा। आयुषा तेजसा।  
 वर्चसा श्रिया॥८६॥

यशसा ब्रह्मवर्चसेन। अन्नाद्येन<sup>४</sup> समिन्ताऽ<sup>५</sup> स्वाहा<sup>६</sup>। पृथिवी  
 समित्। तामग्निः<sup>७</sup> समिन्धे। साऽग्निः<sup>८</sup> समिन्धे। तामहः<sup>९</sup>  
 समिन्धे। सा मा समिद्धा। आयुषा तेजसा। वर्चसा श्रिया।  
 यशसा ब्रह्मवर्चसेन॥८७॥

अन्नाद्येन<sup>४</sup> समिन्ताऽ<sup>५</sup> स्वाहा<sup>६</sup>। प्राजापत्या मे<sup>७</sup> समिदंसि  
 सपत्नक्षयणी। भ्रातृव्यहा मे<sup>८</sup>ऽसि स्वाहा<sup>९</sup>। आदित्य  
 व्रतपते व्रतमचारिषम्। तदशकं<sup>१०</sup> तन्मेऽराधि। वायो<sup>११</sup>  
 व्रतपतेऽग्रे<sup>१२</sup> व्रतपते। व्रतानां<sup>१३</sup> व्रतपते व्रतमचारिषम्। तदशकं<sup>१४</sup>  
 तन्मेऽराधि॥८८॥

सुमिथ्समिन्धे व्रतं चरिष्याम्यायुषा तेजसा वर्चसा श्रिया यशसा ब्रह्मवर्चसेनाष्टौ च॥७॥ [४१]

शं नो वातः पवतां मातरिश्वा शं नस्तपतु सूर्यः।  
 अहानिशं भवन्तु नः शः रात्रिः प्रतिधीयताम्। शमुषा  
 नो व्युच्छतु शमादित्य उदैतु नः। शिवा नः शन्तमा भव

सुमृडीका सरस्वति। मा ते व्योम सन्दृशि। इडाये वास्त्वसि  
 वास्तुमद्वास्तुमन्तो भूयास्म मा वास्तोश्छिथ्स्मह्यवास्तुः  
 स भूयाद्योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः। प्रतिष्ठासि  
 प्रतिष्ठावन्तो भूयास्म मा प्रतिष्ठायाश्छिथ्स्मह्यप्रतिष्ठः स  
 भूयाद्योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः। आ वात वाहि भेषजं  
 वि वात वाहि यद्रपः। त्वं हि विश्वभेषजो देवानां दूत  
 ईयसे। द्वाविमौ वातौ वात आ सिन्धोरा परावतः॥८९॥

दक्षं मे अन्य आवातु परान्यो वातु यद्रपः। यद्दो  
 वातते गृहोऽमृतस्य निधिर्हितः। ततो नो देहि जीवसे  
 ततो नो धेहि भेषजम्। ततो नो मह आ वह वात आवातु  
 भेषजम्। शम्भूर्मयोभूर्नो हृदे प्र ण आयूँषि तारिषत्।  
 इन्द्रस्य गृहोऽसि तं त्वा प्रपद्ये सगुः साश्वः। सह यन्मे  
 अस्ति तेन। भूः प्रपद्ये भुवः प्रपद्ये सुवः प्रपद्ये भूर्भुवः  
 सुवः प्रपद्ये वायुं प्रपद्येऽनार्ता देवतां प्रपद्येऽश्मानमाखणं  
 प्रपद्ये प्रजापतेर्ब्रह्मकोशं ब्रह्म प्रपद्य ओं प्रपद्ये। अन्तरिक्षं  
 म उर्वन्तरं बृहदग्नयः पर्वताश्च यया वातः स्वस्त्या  
 स्वस्तिमान्तया स्वस्त्या स्वस्तिमानसानि। प्राणापानौ  
 मृत्योर्मा पातं प्राणापानौ मा मा हासिष्टं मयि मेधां मयि  
 प्रजां मय्यग्निस्तेजो दधातु मयि मेधां मयि प्रजां मयीन्द्र  
 इन्द्रियं दधातु मयि मेधां मयि प्रजां मयि सूर्यो भ्राजो  
 दधातु॥९०॥

द्युभि॒र॒क्तुभिः॑ परि॒पात॑म॒स्मान॑रि॒ष्टेभि॑र॒श्विना॑ सौभ॒गेभिः॑।  
 तन्नो॑ मि॒त्रो वरु॑णो माम॒हन्ता॑मदि॒तिः सिन्धुः॑ पृथि॒वी  
 उ॒त द्यौः॑। कया॑ नश्चि॒त्र आ भु॑वदूती स॒दावृ॑धः सखी॑।  
 कया॑ शचि॒ष्ठया वृ॑ता। कस्त्वा॑ स॒त्यो म॒दानां॑ म॒हिष्ठो  
 मथ्स॑दन्ध॒सः। दृ॒ढाचि॑दा॒रुजे॑ वसु॑। अ॒भी षु णः॑ सखी॑नामवि॒ता  
 ज॑रितृ॒णाम्। श॒तं भ॑वास्यू॒तिभिः॑। वयः॑ सुप॒र्णा उप॑सेदुरि॒न्द्र  
 प्रि॒यमे॑धा ऋष॑यो नाध॒मानाः॑। अप॑ ध्वा॒न्तमूर्णु॑हि पृथि॒  
 चक्षु॑र्मुमु॒ग्ध्यस्मान्नि॒धये॑व ब॒द्धान्॥११॥

शं नो॑ दे॒वीर॒भिष्ट॑य॒ आपो॑ भवन्तु पी॒तये॑। शं यो॒र॒भिस्र॑वन्तु  
 नः। ईशा॑ना॒ वार्या॑णां क्षय॑न्तीश्चर॒षणी॑नाम्। अ॒पो या॑चामि  
 भेष॑जम्। सु॒मि॒त्रा न॒ आप॑ ओष॒धयः॑ सन्तु दु॒र्मि॒त्रास्तस्मै॑  
 भूया॑सु॒र्योऽस्मान्द्वेष्टि॑ यं च॒ वयं॑ द्विष्मः॑। आपो॑ हि ष्ठा  
 म॒योभु॑वस्ता न॒ ऊ॒र्जे द॑धातन। म॒हे र॑णा॒य चक्ष॑से। यो वः  
 शि॒वत॑मो॒ रस॑स्तस्य॒ भाज॑यते॒ह नः॑। उ॒श॒तीरि॑व मा॒तरः॑।  
 तस्मा॑ अरं॑ गमा॒म वो॒ यस्य॑ क्षया॒य जि॒न्वथ॑॥१२॥

आपो॑ ज॒नय॑था च नः। पृथि॒वी शा॒न्ता साऽग्नि॑ना  
 शा॒न्ता सा मे॑ शा॒न्ता शुच॑ शमयतु। अ॒न्तरि॑क्षं  
 शा॒न्तं तद्वा॒युना॑ शा॒न्तं तन्मे॑ शा॒न्तं शुच॑ शमयतु।  
 द्यौः शा॒न्ता साऽऽदि॒त्येन॑ शा॒न्ता सा मे॑ शा॒न्ता शुच॑  
 शमयतु। पृथि॒वी शान्ति॑र॒न्तरि॑क्षं शान्ति॒द्यौः शान्ति॑र्दिशः  
 शान्ति॑रवा॒न्तर॑दि॒शाः शान्ति॑र॒ग्निः शान्ति॑र्वा॒युः शान्ति॑रादि॒त्यः

शान्तिश्चन्द्रमाः शान्तिर्नक्षत्राणि शान्तिरापः शान्तिरोषधयः  
 शान्तिर्वनस्पतयः शान्तिर्गौः शान्तिर्जा शान्तिरश्वः शान्तिः  
 पुरुषः शान्तिर्ब्रह्म शान्तिर्ब्राह्मणः शान्तिः शान्तिरेव शान्तिः  
 शान्तिर्मे अस्तु शान्तिः। तयाह९ शान्त्या सर्वशान्त्या मह्यं  
 द्विपदे चतुष्पदे च शान्तिं करोमि शान्तिर्मे अस्तु शान्तिः। एह  
 श्रीश्च ह्रीश्च धृतिश्च तपो मेधा प्रतिष्ठा श्रद्धा सत्यं धर्मश्चैतानि  
 मोत्तिष्ठन्तमनूत्तिष्ठन्तु मा मा९ श्रीश्च ह्रीश्च धृतिश्च तपो मेधा  
 प्रतिष्ठा श्रद्धा सत्यं धर्मश्चैतानि मा मा हासिषुः। उदायुषा  
 स्वायुषोदोषधीना९ रसेनोत्पर्जन्यस्य शुष्मेणोदस्थाममृता९  
 अनु। तच्चक्षुर्देवहितं पुरस्ताच्छुक्रमुच्चरत्। पश्येम शरदः  
 शतं जीवेम शरदः शतं नन्दाम शरदः शतं मोदाम  
 शरदः शतं भवाम शरदः शत९ शृण्वाम शरदः शतं  
 प्रब्रवाम शरदः शतमजीताः स्याम शरदः शतं ज्योक्त्र  
 सूर्यं दृशे। य उदंगान्महतोऽर्णवाद्द्विभ्राजमानः सरिरस्य  
 मध्यात्स मा वृषभो लोहिताक्षः सूर्यो विपश्चिन्मनसा पुनातु।  
 ब्रह्मणश्चोतन्यसि ब्रह्मण आणी स्थो ब्रह्मण आवपनमसि  
 धारितेयं पृथिवी ब्रह्मणा मही धारितमेनेन महदन्तरिक्षं  
 दिवं दाधार पृथिवी९ सदेवां यदहं वेद तदहं धारयाणि  
 मा मद्देदोऽधिविस्त्रसत्। मेधामनीषे माविशता९ समीची  
 भूतस्य भव्यस्यावरुध्यै सर्वमायुरयाणि सर्वमायुरयाणि।  
 आभिर्गीर्भिर्यदतो न ऊनमाप्यायय हरिवो वर्धमानः। यदा

स्तो॒तृभ्यो॒ महि॑ गो॒त्रा रु॒जासि॑ भूयिष्ठ॒भाजो॒ अथ॑ ते स्याम।  
ब्रह्म॒ प्रावा॑दिष्म॒ तन्नो॒ मा हा॑सीत्॥१३॥

परा॒वर्तो॑ दधातु॒ बद्धां॑ जिन्वथ॒ दृशे॑ सप्त॒ च॥५॥ [४२]

नमो॑ वा॒चे या चो॑दिता॒ या चानु॑दिता॒ तस्यै॑ वा॒चे नमो॑ नमो॑  
वा॒चे नमो॑ वा॒चस्पत॑ये॒ नम॒ ऋषि॑भ्यो॒ मन्त्र॑कृद्भ्यो॒ मन्त्र॑पति॒भ्यो  
मा॒ मामृष॑यो॒ मन्त्र॑कृ॒तो मन्त्र॑पत॑यः॒ परा॑दुर्मा॒हमृषी॑न्मन्त्र॑कृ॒तो  
मन्त्र॑पती॒न्परा॑दां॒ वैश्वदे॒वीं वाच॑मुद्यास॒ शि॒वामद॑स्तां॒ जुष्टा॑  
दे॒वेभ्यः॒ शर्म॑ मे॒ द्यौः शर्म॑ पृथि॒वी शर्म॑ वि॒श्वमि॒दं जग॑त्।  
शर्म॑ च॒न्द्रश्च॒ सूर्यश्च॒ शर्म॑ ब्रह्म॒प्रजा॑पती। भूतं॑ वदिष्ये॒ भुव॑नं  
वदिष्ये॒ तेजो॑ वदिष्ये॒ यशो॑ वदिष्ये॒ तपो॑ वदिष्ये॒ ब्रह्म॑ वदिष्ये  
स॒त्यं वदिष्ये॒ तस्मा॑ अ॒हमि॒दमु॑प॒स्तर॑णमु॒पस्तृ॑ण॒ उप॒स्तर॑णं  
मे॒ प्र॒जायै॑ पशूनां॒ भूया॑दुप॒स्तर॑णम॒हं प्र॒जायै॑ पशूनां॒ भूया॑सं  
प्राणा॑पानौ॒ मृत्यो॑र्मा॒ पातं॑ प्राणा॑पानौ॒ मा मा॑ हासिष्टं॒ मधु॑  
मनिष्ये॒ मधु॑ जनिष्ये॒ मधु॑ वक्ष्यामि॒ मधु॑ वदिष्यामि॒ मधु॑मतीं  
दे॒वेभ्यो॒ वाच॑मुद्यास॒ शुश्रू॑षेण्यां॒ मनुष्ये॑भ्यस्तं॒ मा दे॒वा अ॑वन्तु  
शो॒भायै॑ पि॒तरोऽनु॑मदन्तु। ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑॥



## ॥ पञ्चमः प्रश्नः ॥

ॐ शं न॒स्तन्नो॒ मा हा॑सीत्॥ ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑॥

दे॒वा वै स॒त्रमा॑सत। ऋद्धि॑परिमितुं यश॑स्कामाः। ते॑ऽब्रुवन्।  
यन्नः॑ प्रथ॒मं यश॑ ऋच्छात्। सर्व॑ेषां न॒स्तत्स॒हास॑दिति। तेषां॑  
कुरु॑क्षेत्रं वेदि॑रासीत्। तस्यै॑ खाण्ड॒वो दक्षि॑णार्ध आसीत्।  
तूर्ध्व॑मुत्तरार्धः। प॒रीण॑ज्जघनार्धः। म॒रुवं उत्करः॑॥१॥

तेषां॑ म॒खं वैष्ण॑वं यश॑ आर्च्छत्। तन्न्य॑कामयत।  
तेनापा॑क्रामत्। तं दे॒वा अन्वा॑यन्। यशो॑ऽव॒रुरु॑त्समानाः।  
तस्या॑न्वागतस्य। स॒व्याद्ध॑नुरजायत। दक्षि॑णादिषवः।  
तस्मा॑दिषुध॒न्वं पुण्य॑जन्म। य॒ज्ञज॑न्मा हि॥२॥

तमेक॑ऽ सन्तम्। ब॒हवो॑ नाभ्य॑धृष्णुवन्। तस्मा॑देकमिषुध॒न्वि-  
नम्। ब॒हवो॑ऽनिषुध॒न्वा नाभि॑धृष्णुवन्ति। सो॑ऽस्मयत। एकं॑  
मा सन्तं ब॒हवो॑ नाभ्य॑धर्षिषुरिति। तस्य॑ सिष्मियाणस्य  
तेजो॑ऽपा॑क्रामत्। तद्दे॒वा ओष॑धीषु न्य॑मृजुः। ते श्या॒माका॑  
अभवन्। स्म॒याका॒ वै नामै॑ते॥३॥

तथ॑स्मयाका॑नाऽ स्मयाक॑त्वम्। तस्मा॑दीक्षितेनापि गृह्यं  
स्मेत॑व्यम्। तेज॑सो धृ॒त्यै। स ध॒नुः प्र॑तिष्कभ्यातिष्ठत्। ता  
उ॒प॒दीका॑ अब्रुवन्वरं वृणामहे। अथ॑ व इ॒मं र॑न्धयाम। यत्र॑  
क्व॑ च॒ खना॑म। तद॒पोऽभि॑तृणदामेति। तस्मा॑दुप॒दीका॒ यत्र॑  
क्व॑ च॒ खन॑न्ति। तद॒पोऽभि॑तृन्दन्ति॥४॥

वा॒रेवृ॑तऽ ह्या॑साम्। तस्य॑ ज्यामप्या॑दन्। तस्य॑

धनुर्विप्रव॑माणः॒ शिर॒ उद॑वर्तयत्। तद्वा॑वापृथि॒वी  
अनु॑प्राव॑र्तत। यत्प्रा॑व॑र्तत। तत्प्र॑व॒र्ग्यस्य॑ प्रव॒र्ग्यत्वम्।  
यद्वा॑(४)इत्य॑प॒तत्। तद्घ॑र्मस्य॑ घ॒र्मत्वम्। म॒ह॒तो  
वी॒र्य॑मप॒त्तदि॑ति। तन्म॑हावी॒रस्य॑ म॒हावी॒रत्वम्॥५॥

यद॒स्याः स॒मभ॑रन्। तत्स॒म्राज्ञः॑ स॒म्राट्त्वम्। त॒ऽस्तु॑तं  
दे॒वता॑स्त्रे॒धा व्य॑गृह्णत। अ॒ग्निः प्रा॑तः स॒वनम्। इन्द्रो॑ मा॒ध्यं  
दिन॑ः स॒वनम्। वि॒श्वेदे॒वास्तृ॑तीयस॒वनम्। तेना॑प॒शीर्ष्णा  
य॒ज्ञेन॑ यज॑मानाः। नाऽऽशि॒षोऽवा॑रु॒न्धत। न सु॑व॒र्गं  
लो॒कम॒भ्यज॑यन्। ते दे॒वा अ॒श्विना॑वब्रुवन्॥६॥

भि॒षजौ॒ वै स्थः॑। इ॒दं य॒ज्ञस्य॑ शिरः॒ प्रति॑धत्त॒मिति॑।  
ताव॑ब्रू॒तां वरं॑ वृणाव॒है। ग्र॒हं ए॒व ना॒वत्रा॑पि गृह्य॒तामिति॑।  
ताभ्या॑मे॒तमा॑श्वि॒नम॑गृह्णन्। तावे॒तद्य॒ज्ञस्य॑ शिरः॒ प्रत्य॑धत्ताम्।  
यत्प्र॑व॒र्ग्यः। तेन॑ स॒शीर्ष्णा॑ य॒ज्ञेन॑ यज॑मानाः। अ॒वाऽऽशि॒षोऽ  
रु॒न्धत। अ॒भि सु॑व॒र्गं लो॒कम॑जयन्। यत्प्र॑व॒र्ग्यं प्र॑वृणक्ति।  
य॒ज्ञस्यै॒व तच्छि॑रः॒ प्रति॑दधाति। तेन॑ स॒शीर्ष्णा॑ य॒ज्ञेन॑  
यज॑मानाः। अ॒वाशि॒षो रु॒न्धे। अ॒भि सु॑व॒र्गं लो॒कं ज॑यति।  
तस्मा॑दे॒ष आ॑श्वि॒नप्र॑वया इ॒व। यत्प्र॑व॒र्ग्यः॥७॥

उत्कुरो ह्येते तृन्दन्ति महावीरत्वमब्रुवन्नजयन्मृत च॥७॥ [१]

सा॒वि॒त्रं जु॑होति प्र॒सूत्यै॑। च॒तुर्गृ॑हीतेन॑ जुहोति। च॒तुष्पा॑दः  
प॒शवः॑। प॒शून्वा॑व॒रुन्धे॑। च॒त॒स्रो दि॑शः। दि॒क्ष्वै॒व प्र॑ति॒तिष्ठ॑ति।  
छ॒न्दांसि॑ दे॒वेभ्यो॑ऽपा॑क्रामन्। न वो॑ऽभा॒गानि॑ ह॒व्यं

वक्ष्याम॒ इति॑। तेभ्य॑ ए॒तच्च॑तुर्गृही॒तम॑धारयन्। पुरो॒नुवा॒क्या॑यै  
याज्या॑यै॥८॥

दे॒वता॑यै वष॑ट्काराय॑। यच्च॑तुर्गृही॒तं जु॑होति॑। छन्दा॑स्ये॒व  
तत् प्री॑णाति। तान्य॑स्य प्री॒तानि॑ दे॒वेभ्यो॑ ह॒व्यं वह॑न्ति।  
ब्र॒ह्म॒वादि॑नो॒ वद॑न्ति। हो॒त॒व्यं दी॑क्षि॒तस्य॑ गृ॒हा(३)इ न  
हो॒त॒व्या(३)मि॑ति॑। ह॒वि॒र्वै दी॑क्षि॒तः। य॒ज्जु॑हुयात्। ह॒विष्कृ॑तं  
यज॑मानम॒ग्नौ प्र॑द॒ध्यात्। यन्न जु॑हुयात्॥९॥

य॒ज्ञप॒रुरन्त॑रि॒यात्। यजु॑रे॒व व॑देत्। न ह॒विष्कृ॑तं  
यज॑मानम॒ग्नौ प्र॑द॒धाति॑। न य॑ज्ञप॒रुरन्त॑रे॒ति। गा॒य॒त्री  
छन्दा॑स्य॒त्यम॑न्यत। तस्यै॑ वष॑ट्कारो॒ऽभ्य॒य्य शिरो॑ऽच्छि॒नत्।  
तस्यै॑ द्वे॒धा र॑सः॒ परा॑पतत्। पृ॒थि॒वीम॒र्धः प्रा॑वि॒शत्। प॒शून्धः॑।  
यः पृ॑थि॒वीं प्रा॑वि॒शत्॥१०॥

स ख॑दिरो॒ऽभव॑त्। यः प॒शून्। सो॑ऽजाम्। यत्खा॑दिर्य॒भिर्भ॑-  
व॑ति। छ॒न्द॒सामे॒व र॑से॒न य॒ज्ञस्य॑ शि॒रः सम्भ॑रति। यदौदु॑म्बरी।  
ऊ॒र्वा उ॑दु॒म्बरः॑। ऊ॒र्जे॒व य॒ज्ञस्य॑ शि॒रः सम्भ॑रति। यद्वै॒ण्वी।  
तेजो॑ वै वे॒णुः॥११॥

तेज॑सै॒व य॒ज्ञस्य॑ शि॒रः सम्भ॑रति। यद्वैक॑ङ्कती। भा  
ए॒वाव॑रु॒न्धे। दे॒वस्य॑ त्वा॒ सवि॑तुः प्र॑स॒व इत्य॑भि॒माद॑त्ते  
प्रसू॑त्यै। अ॒श्विनो॑र्बा॒हुभ्या॑मित्या॒ह। अ॒श्विनो॑ हि दे॒वाना॑म॒ध्वर्यु॑  
आस्ता॑म्। पृ॒ष्णो ह॑स्ता॒भ्या॑मित्या॒ह यत्यै॑। वज्र॑ इ॒व वा॑ ए॒षा।



यदग्निः। अभिरसि नारिंसीत्याह शान्त्यै॥१२॥

अध्वरकृद्देवेभ्य इत्याह। यज्ञो वा अध्वरः। यज्ञकृद्देवेभ्य इति वावैतदाह। उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पत इत्याह। ब्रह्मणैव यज्ञस्य शिरोऽच्छैति। प्रैतु ब्रह्मणस्पतिरित्याह। प्रेत्यैव यज्ञस्य शिरोऽच्छैति। प्र देव्यैतु सूनृतेत्याह। यज्ञो वै सूनृता। अच्छा वीरं नर्यं पङ्क्तिराधसमित्याह॥१३॥

पाङ्क्तो हि यज्ञः। देवा यज्ञं नयन्तु न इत्याह। देवानेव यज्ञनियः कुरुते। देवीं द्यावापृथिवी अनु मे मंसाथामित्याह। आभ्यामेवानुमतो यज्ञस्य शिरः सम्भरति। ऋद्ध्यासंमद्य मुखस्य शिर इत्याह। यज्ञो वै मुखः। ऋद्ध्यासंमद्य यज्ञस्य शिर इति वावैतदाह। मुखाय त्वा मुखस्य त्वा शीर्ष्ण इत्याह। निर्दिश्यैवैनद्धरति॥१४॥

त्रिहंरति। त्रय इमे लोकाः। एभ्य एव लोकेभ्यो यज्ञस्य शिरः सम्भरति। तूष्णीं चतुर्थं हंरति। अपरिमितादेव यज्ञस्य शिरः सम्भरति। मृत्खनादग्रे हरति। तस्मान्मृत्खनः करुण्यतरः। इयत्यग्रं आसीरित्याह। अस्यामेवाच्छंम्बद्धारं यज्ञस्य शिरः सम्भरति। ऊर्जं वा एतं रसं पृथिव्या उपदीका उद्दिहन्ति॥१५॥

यद्वल्मीकम्। यद्वल्मीकवपा संभारो भवति। ऊर्जमेव रसं पृथिव्या अवरुन्धे। अथो श्रोत्रमेव। श्रोत्रं ह्येतत्पृथिव्याः। यद्वल्मीकः। अबधिरो भवति।

य एवं वेद। इन्द्रो वृत्राय वज्रमुदयच्छत्। स यत्र यत्र  
पराक्रमत॥१६॥

तत्राद्वि॑यत। स पू॒तीक॑स्त॒म्बे परा॑क्रमत। सोऽद्वि॑यत।  
सोऽब्र॑वीत्। ऊ॒तिं वै मे॑ धा॒ इति॑। तदू॒तीका॑नामू॒तीक॑त्वम्।  
यदू॒तीका॑ भव॑न्ति। य॒ज्ञायै॒वोतिं॑ द॑धति। अ॒ग्नि॒जा अ॑सि  
प्र॒जाप॑ते॒ रेत॒ इत्या॑ह। य ए॒व रसः॑ प॒शून्प्रा॑विशत्॥१७॥

तमे॒वाव॑रुन्धे। प॒ञ्चैते॑ स॒म्भ्रा॒रा भ॑वन्ति। पाङ्क्तो॑ य॒ज्ञः।  
यावा॑ने॒व य॒ज्ञः। तस्य॑ शि॒रः स॒म्भ॑रति। यद्ग्रा॒म्याणां॑  
प॒शूनां॑ च॒र्मणा॑ स॒म्भ॑रेत्। ग्रा॒म्यान्प॒शूञ्छु॑चाऽर्प॑येत्।  
कृ॒ष्णाजि॑नेन॒ स॒म्भ॑रति। आ॒र॒ण्याने॒व प॒शूञ्छु॑चा॒र्पय॑ति।  
तस्मा॑त्स॒माव॑त्प॒शूनां॑ प्र॒जाय॑मानानाम्॥१८॥

आ॒र॒ण्याः प॒शवः॑ कनी॒याः सः॑। शु॒चा ह्यृ॑ताः। लो॒म॒तः  
स॒म्भ॑रति। अतो॒ ह्यस्य॑ मे॒ध्यम्। प॒रि॒गृ॒ह्या य॑न्ति।  
रक्ष॑सा॒मप॑हत्यै। ब॒हवो॑ हर॑न्ति। अप॑चितिमे॒वास्मि॑न्दधति।  
उद्ध॑ते॒ सिक॑तोपो॒प्ते परि॑श्रिते॒ निद॑धति॒ शान्त्यै॑। म॒द॒न्तीभि॑रुप॒सृज॑ति॥१९॥

तेजं॑ ए॒वास्मि॑न्दधाति। मधुं॑ त्वा मधु॒ला के॑रो॒त्वित्या॑ह।  
ब्रह्म॑णै॒वास्मि॑न्तेजो॑ दधाति। यद्ग्रा॒म्याणां॑ पा॒त्राणां॑ क॒पालैः॑  
स॑सृ॒जेत्। ग्रा॒म्याणि॑ पा॒त्राणि॑ शु॒चाऽर्प॑येत्। अ॒र्म॒क॒पालैः॑  
स॑सृ॒जति॑। ए॒तानि॑ वा अ॒नुप॑जीवनी॒यानि॑। ता॒न्ये॒व

शु॒चा॒र्प॑यति। शर्क॑राभिः स॒सृ॑जति धृत्यै॑। अथो॑ श॒न्त्वा॒य॑।  
 अ॒ज॒लो॒मैः स॒सृ॑जति। ए॒षा वा अ॒ग्नेः प्रि॒या त॒नूः। यद॒जा।  
 प्रि॒य॒यै॒वैनं॑ त॒नु॒वा स॒सृ॑जति। अथो॑ तेज॑सा। कृ॒ष्णा॒जि॒नस्य॑  
 लो॒म॑भिः स॒सृ॑जति। य॒ज्ञो वै कृ॒ष्णा॒जि॒नम्। य॒ज्ञे॒नै॒व य॒ज्ञ॑  
 स॒सृ॑जति॥ २० ॥

याज्याये न जुहुयादविशद्वेणुः शान्त्यै पुङ्क्तिराधसमित्याह हरति दिहन्ति पुराकृताविशत् प्रजायमानानां सृजति शन्वायाद्यै  
 च॥ १३ ॥

[२]

परि॑श्रिते करोति। ब्र॒ह्म॒व॒र्च॒सस्य॑ परि॑गृहीत्यै। न कु॒र्वन्न॒भि  
 प्रा॑ण्यात्। यत्कु॒र्वन्न॒भि प्रा॑ण्यात्। प्रा॒णाञ्छु॒चा॒र्प॑येत्। अ॒प॒हा॒य॒  
 प्रा॑णि॑ति। प्रा॒णानां॑ गोपी॒थाय॑। न प्र॑व॒र्ग्यं चाऽऽदि॒त्यं  
 चा॒न्तरे॑यात्। यद॑न्तरे॒यात्। दु॒श्च॒र्मा स्यात्॥ २१ ॥

तस्मा॒न्ना॒न्त॒रा॒य्यम्। आ॒त्म॒नो गोपी॒थाय॑। वेणु॑ना करोति।  
 तेजो॑ वै वेणुः। तेजः॑ प्र॒व॒र्ग्यः। तेज॑सै॒व तेजः॑ स॒म॒र्ध॑यति।  
 म॒खस्य॑ शिरोऽसी॒त्याह॑। य॒ज्ञो वै म॒खः। तस्यै॒तच्छि॑रः।  
 यत्प्र॑व॒र्ग्यः॥ २२ ॥

तस्मा॑दे॒वमा॑ह। य॒ज्ञस्य॑ प॒दे स्थ॑ इत्या॑ह। य॒ज्ञस्य॑ ह्ये॒ते  
 प॒दे। अथो॑ प्र॒ति॒ष्ठि॒त्यै। गा॒य॒त्रेण॑ त्वा॒ छ॒न्द॑सा करो॒मीत्या॑ह।  
 छ॒न्दो॑भिरे॒वैनं॑ करोति। त्र्यु॒द्धिं करोति॑। त्रयं॑ इ॒मे लो॒काः। ए॒षां  
 लो॒काना॑मा॒प्त्यै॑। छ॒न्दो॑भिः करोति॥ २३ ॥

वी॒र्यं॑ वै छ॒न्दा॑सि। वी॒र्ये॑णै॒वैनं॑ करोति। यजु॑षा॒ बिलं॑  
 करोति॑ व्यावृ॒त्यै। इ॒यं तं करोति॑। प्र॒जाप॑तिना य॒ज्ञमु॒खेन॑

सम्मि॑तम्। इ॒यं तं करो॑ति। य॒ज्ञ॒प॒रुषा॒ सम्मि॑तम्। इ॒यं तं करो॑ति। ए॒ताव॒द्वै पु॒रुषे॑ वी॒र्यम्॑। वी॒र्य॑सम्मि॑तम्॥२४॥

अप॑रिमि॒तं करो॑ति। अप॑रिमि॒तस्याव॑रुद्धौ। प॒रि॒ग्री॒वं करो॑ति धृ॒त्यै॑। सूर्य॑स्य॒ हर॑सा श्रा॒येत्या॑ह। य॒था॒य॒जुरे॒वैतत्। अ॒श्व॒श॒केन॑ धूप॒यति॑। प्रा॒जा॒प॒त्यो वा अ॒श्वः स॒योनि॑त्वाय॑। वृ॒ष्णो अ॒श्व॒स्य नि॒ष्पद॑सीत्या॑ह। अ॒सौ वा ओ॒दि॒त्यो वृषा॑ऽश्वः। तस्य॒ छन्दा॑ऽसि नि॒ष्पत्॥२५॥

छन्दा॑भिरे॒वेन॑ धूप॒यति॑। अ॒र्चिषे॑ त्वा शोचि॒षे त्वे॒त्या॑ह। तेज॑ ए॒वास्मि॑न्दधाति। वा॒रु॒णोऽभी॑द्धः। मै॒त्रि॒योपै॑ति शान्त्यै॑। सि॒द्धौ त्वे॒त्या॑ह। य॒था॒य॒जुरे॒वैतत्। दे॒व॒स्त्वा स॒वि॒तोद्व॑प॒त्वित्या॑ह। स॒वि॒तृप्र॑सूत ए॒वेन॑ ब्रह्म॑णा दे॒वता॑भिरुद्व॑पति। अप॑द्यमानः पृ॒थि॒व्यामा॑शा दि॒श आ॑पृ॒णेत्या॑ह॥२६॥

तस्मा॑द॒ग्निः सर्वा॑ दि॒शोऽनु॑ विभा॑ति। उ॒त्तिष्ठ॑ बृ॒हन्म॑वो॒र्ध्वस्तिष्ठ॑ ध्रु॒वस्त्वमि॒त्या॑ह॒ प्रति॑ष्ठित्यै। ई॒श्व॒रो वा ए॒षोऽन्धो॑ भवि॑तोः। यः प्र॑व॒र्ग्यम॑न्वीक्ष॑ते। सूर्य॑स्य त्वा चक्षु॑षाऽन्वी॑क्ष॒ इत्या॑ह। चक्षु॑षो गोपी॒थाय॑। ऋ॒जवे॑ त्वा सा॒धवे॑ त्वा सु॒क्षित्यै॑ त्वा भू॒त्यै त्वे॒त्या॑ह। इ॒यं वा ऋ॒जुः। अ॒न्तरि॑क्ष॑ सा॒धु। अ॒सौ सु॑क्षि॒तिः॥२७॥

दि॒शो भू॑तिः। इ॒माने॒वास्मै॑ लो॒कान्क॑ल्पयति। अथो॒ प्रति॑ष्ठित्यै। इ॒दम॒हम॒मुमा॑मुष्या॒यणं॑ वि॒शा प॒शुभि॑र्ब्रह्मव॑र्च॒सेन॑

पर्यूहामीत्याह। विशैवैनं पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन पर्यूहति। विशेति  
राजन्यस्य ब्रूयात्। विशैवैनं पर्यूहति। पशुभिरिति वैश्यस्य।  
पशुभिरेवैनं पर्यूहति। असुर्यं पात्रमनाच्छृण्णम्॥२८॥

आच्छृणोति। देवत्राकः। अजक्षीरेणाऽऽच्छृणोति। परमं  
वा एतत्पयः। यदजक्षीरम्। परमेणैवैनं पयसाऽऽच्छृणोति।  
यजुषा व्यावृत्त्यै। छन्दोभिराच्छृणोति। छन्दोभिर्वा एष  
क्रियते। छन्दोभिरेव छन्दाऽस्याच्छृणोति। छृन्धि  
वाचमित्याह। वाचमेवावरुन्धे। छृन्ध्यूर्जमित्याह।  
ऊर्जमेवावरुन्धे। छृन्धि हविरित्याह। हविरेवाकः।  
देवं पुरश्चर सध्यासन्त्वेत्याह। यथायजुरेवैतत्॥२९॥

स्याद्यत्तवृत्त्यै छन्दोभिः करोति वीर्यसम्पत्तिं छन्दांसि निष्पृणेत्याह सुक्षितिरनाच्छृणोच्छन्दाऽस्याच्छृणोत्यष्टौ च॥८॥ [३]

ब्रह्मन्प्रचरिष्यामो होतर्धर्ममभिष्टुहीत्याह। एष वा एतर्हि  
बृहस्पतिः। यद्वृह्मा। तस्मा एव प्रतिप्रोच्य प्रचरति।  
आत्मनोऽनात्यै। यमाय त्वा मखाय त्वेत्याह। एता वा  
एतस्य देवताः। ताभिरेवैनं समर्धयति। मदन्तीभिः  
प्रोक्षति। तेज एवास्मिन्दधाति॥३०॥

अभिपूर्वं प्रोक्षति। अभिपूर्वमेवास्मिन्तेजो दधाति। त्रिः  
प्रोक्षति। त्र्यावृद्धि यज्ञः। अथो मेध्यत्वाय। होताऽन्वाह।  
रक्षसामपहत्यै। अनवानम्। प्राणानां सन्तत्यै। त्रिष्टुभः  
सतीर्गायत्रीरिवान्वाह॥३१॥

गायत्रो हि प्राणः। प्राणमेव यजमाने दधाति।

सन्त॑त॒मन्वा॑ह। प्रा॒णाना॑म॒न्नाद्य॑स्य॒ सन्त॑त्यै। अथो॒  
रक्ष॑सा॒मप॑हत्यै। यत्प॑रि॒मिता॑ अनु॒ब्रूया॑त्। परि॑मित॒मवरु॑न्धीत।  
अप॑रि॒मिता॑ अन्वा॑ह। अप॑रि॒मित॒स्यावरु॑द्धौ। शिरो॒ वा  
ए॒तद्य॒ज्ञस्य॑॥ ३२॥

यत्प्र॑व॒र्ग्यः। ऊ॒र्ध्वञ्जः॑। यन्मौ॒ञ्जो वे॒दो भव॑ति।  
ऊ॒र्जैव॑ य॒ज्ञस्य॑ शि॒रः स॑म॒र्धय॑ति। प्रा॒णाहु॑तीर्जु॒होति॑।  
प्रा॒णाने॒व यज॑माने दधाति। स॒प्त जु॑होति। स॒प्त वै  
शौ॒र्षण्याः॑ प्रा॒णाः। प्रा॒णाने॒वास्मि॑न्दधाति। दे॒वस्त्वा॑ सवि॒ता  
म॒ध्वाऽन॒क्तित्या॑ह॥ ३३॥

तेज॑सै॒वैन॑मनक्ति। पृथि॒वीं तप॑स॒स्त्राय॑स्वेति॒ हिर॑ण्य॒मुपा॑-  
स्यति। अ॒स्या अ॒न॒तिदा॑हाय। शिरो॒ वा ए॒तद्य॒ज्ञस्य॑।  
यत्प्र॑व॒र्ग्यः। अ॒ग्निः सर्वा॑ दे॒वताः॑। प्र॒ल॒वाना॑दी॒प्योपा॑स्यति।  
दे॒वता॑स्वे॒व य॒ज्ञस्य॑ शि॒रः प्र॑ति॒दधा॑ति। अप्र॑ति॒शीर्णा॑ग्रं भवति।  
ए॒तद्व॑र्हि॒रह्यै॑षः॥ ३४॥

अ॒र्चि॒र॒सि शो॒चि॒रसी॒त्याह॑। तेज॑ ए॒वास्मि॑न्ब्रह्मव॒र्चसं॑  
द॑धाति। स॒सी॒दस्व॑ म॒हा॒ अ॒सीत्या॑ह। म॒हान् ह्यै॑षः।  
ब्र॒ह्म॒वादि॒नो वद॑न्ति। ए॒ते वा॒व त ऋ॒त्विजः॑। ये  
द॑र्शपूर्णमा॒सयोः॑। अथ॑ क॒था होता॑ यज॑मानायाऽऽशिषो॒  
नाशा॑स्त॒ इति॑। पु॒रस्ता॑दाशीः॒ खलु॑ वा अ॒न्यो य॒ज्ञः।  
उ॒परि॑ष्टादाशीर॒न्यः॥ ३५॥

अ॒ना॒धृ॒ष्या पु॒रस्ता॑दि॒ति यदे॒तानि॑ यजू॒ष्याह॑।

शी॒र्ष॒त ए॒व य॒ज्ञस्य॒ यज॑मान आ॒शिषोऽव॑रुन्धे। आयुः  
पु॒रस्ता॑दाह। प्र॒जां दक्षि॑णतः। प्रा॒णं प॒श्चात्। श्रोत्र॑मुत्तर॒तः।  
विधृ॑तिमुपरि॑ष्ठात्। प्रा॒णाने॒वास्मै॑ स॒मीचो॑ दधाति। ई॒श्वरो॑ वा  
ए॒ष दि॒शोऽनू॑न्म॒दितोः॑। यं दि॒शोऽनु॑ व्यास्था॒पय॑न्ति॥ ३६॥

मनो॒रश्वा॑सि भू॒रिपु॑त्रेती॒माम॒भिमृ॑शति। इ॒यं वै मनो॒रश्वा॒  
भू॒रिपु॑त्रा। अ॒स्यामे॒व प्र॒ति॒तिष्ठ॑त्यनु॒न्मादा॑य। सू॒प॒सदा॑ मे भू॒या  
मा मां हि॑ ५ सी॒रित्या॒हाहि॑ ५ सा॒यै। चि॒तः स्थ॑ परि॒चित॒ इत्या॑ह।  
अप॑चितिमे॒वास्मि॑न्दधाति। शि॒रो वा ए॒तद्य॒ज्ञस्य॑। यत्प्र॑व॒र्ग्यः।  
अ॒सौ खलु॑ वा आ॑दि॒त्यः प्र॑व॒र्ग्यः। तस्य॑ म॒रुतो॑ र॒श्मयः॑॥ ३७॥

स्वाहा॑ म॒रुद्भिः॑ परि॑श्रय॒स्वेत्या॑ह। अ॒मुमे॒वाऽऽदि॒त्यः  
र॒श्मिभिः॑ पर्यू॑हति। तस्मा॑द॒सावा॑दि॒त्योऽमु॑ष्मि॒ल्लोके॑ र॒श्मिभिः॑  
पर्यू॑ढः। तस्मा॑द्राजा॑ वि॒शा पर्यू॑ढः। तस्मा॑द्दाम॒णीः संजा॑तैः  
पर्यू॑ढः। अ॒ग्नेः सृष्ट॑स्य॒ यतः॑। वि॒क॑ङ्क॒तं भा॑ आ॒र्च्छ॑त्।  
यद्वैक॑ङ्क॒ताः परि॒धयो॑ भव॑न्ति। भा॑ ए॒वाव॑रुन्धे। द्वा॒द॒श  
भव॑न्ति॥ ३८॥

द्वा॒द॒श मा॒साः सं॒वत्स॑रः। सं॒वत्स॑रमे॒वाव॑रुन्धे। अस्ति॑  
त्रयो॑द॒शो मा॒स इत्या॑हुः। यत्र॑यो॒द॒शः परि॑धिर्भव॑ति।  
तेनै॒व त्रयो॑द॒शं मा॒सम॑व॒रुन्धे॑। अ॒न्तरि॑क्षस्यान्त॒र्धि॒रसी॒त्याहु॑  
व्यावृ॑त्त्यै। दि॒वं तप॑स॒स्त्राय॒स्वेत्यु॑परि॑ष्ठा॒द्धिर॑ण्यमधि॒ निद॑धाति।  
अ॒मुष्या॑ अ॒न॒तिदा॑हाय। अथो॑ आ॒भ्यामे॒वैन॑मु॒भय॑तः  
परि॑गृह्णाति। अ॒र्हन् बिभ॑र्षि॒ साय॑कानि॒ धन्वे॑त्या॒ह॥ ३९॥

स्तौत्येवैनमेतत्। गायत्रमसि त्रैष्टुभमसि जागंतमसीति  
धुवित्राण्यादत्ते। छन्दोभिरेवैनान्यादत्ते। मधु मध्विति धूनोति।  
प्राणो वै मधु। प्राणमेव यजमाने दधाति। त्रिः परियन्ति।  
त्रिवृद्धि प्राणः। त्रिः परियन्ति। त्र्यावृद्धि यज्ञः॥४०॥

अथो रक्षसामपहत्यै। त्रिः पुनः परियन्ति। षट्थसम्पद्यन्ते।  
षड्वा ऋतवः। ऋतुष्वेव प्रतितिष्ठन्ति। यो वै घर्मस्य प्रियां  
तनुवमाक्रामति। दुश्चर्मा वै स भवति। एष ह वा अस्य प्रियां  
तनुवमाक्रामति। यत्रिः परीत्य चतुर्थ पर्येति। एतां ह वा  
अस्योग्रदेवो राजनिराचक्राम॥४१॥

ततो वै स दुश्चर्माऽभवत्। तस्मात्त्रिः परीत्य न चतुर्थं  
परीयात्। आत्मनो गोपीथाय। प्राणा वै धुवित्राणि।  
अव्यतिषङ्गं धून्वन्ति। प्राणानामव्यतिषङ्गाय कृत्यै। विनिषद्य  
धून्वन्ति। दिक्ष्वेव प्रतितिष्ठन्ति। ऊर्ध्वं धून्वन्ति। सुवर्गस्य  
लोकस्य समष्ट्यै। सर्वतो धून्वन्ति। तस्मादयं सर्वतः  
पवते॥४२॥

दधातीवान्वाह यज्ञस्याहेष उपरिष्ठादाशीरन्यो व्यास्थापर्यन्ति रश्मयो भवन्ति धन्वेत्याह यज्ञशक्राम समष्ट्यै द्वे  
च॥१३॥

[४]

अग्निष्ठा वसुभिः पुरस्ताद्रोचयतु गायत्रेण छन्दसेत्याह।  
अग्निरेवैनं वसुभिः पुरस्ताद्रोचयति गायत्रेण छन्दसा। स  
मा रुचितो रोचयेत्याह। आशिषमेवैतामा शास्ते। इन्द्रस्त्वा  
रुद्रेर्दक्षिणतो रोचयतु त्रैष्टुभेन छन्दसेत्याह। इन्द्र एवैनं



रुद्रैर्दक्षिणतो रोचयति त्रैष्टुभेन छन्दसा। स मां रुचितो  
रोचयेत्याह। आशिषमेवैतामा शास्ते। वरुणस्त्वाऽऽदित्यैः  
पश्चाद्रोचयतु जागतेन छन्दसेत्याह। वरुण एवैनमादित्यैः  
पश्चाद्रोचयति जागतेन छन्दसा॥ ४३ ॥

स मां रुचितो रोचयेत्याह। आशिषमेवैतामा शास्ते।  
द्युतानस्त्वां मारुतो मरुद्विरुत्तरतो रोचयत्वानुष्टुभेन  
छन्दसेत्याह। द्युतान एवैनं मारुतो मरुद्विरुत्तरतो  
रोचयत्वानुष्टुभेन छन्दसा। स मां रुचितो रोचयेत्याह।  
आशिषमेवैतामा शास्ते। बृहस्पतिस्त्वा विश्वैर्देवैरुपरिष्ठा-  
द्रोचयतु पाङ्क्तेन छन्दसेत्याह। बृहस्पतिरेवैनं विश्वैर्देवै-  
रुपरिष्ठाद्रोचयति पाङ्क्तेन छन्दसा। स मां रुचितो रोचयेत्याह।  
आशिषमेवैतामा शास्ते॥ ४४ ॥

रोचितस्त्वं देव घर्म देवेष्वसीत्याह। रोचितो ह्येष देवेषु।  
रोचिषीयाहं मनुष्येष्वित्याह। रोचत एवेष मनुष्येषु। सम्राड्वर्म  
रुचितस्त्वं देवेष्वायुष्माऽस्तेजस्वी ब्रह्मवर्चस्यसीत्याह।  
रुचितो ह्येष देवेष्वायुष्माऽस्तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी। रुचितोऽहं  
मनुष्येष्वायुष्माऽस्तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी भूयासमित्याह।  
रुचित एवेष मनुष्येष्वायुष्माऽस्तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी भवति।  
रुगंसि रुचं मयि धेहि मयि रुगित्याह। आशिषमेवैतामा  
शास्ते। तं यदेतैर्यजुर्भिररोचयित्वा। रुचितो घर्म इति  
प्रब्रूयात्। अरोचुकोऽध्वर्युः स्यात्। अरोचुको यजमानः।

अथ यदेनमेतैर्यजुर्भी रोचयित्वा। रुचितो घर्म इति प्राह।  
रोचुकोऽध्वर्युर्भवति। रोचुको यजमानः॥४५॥

पृश्नाद्रौचयति जागतेन छन्दसा पाङ्गेन छन्दसा स मां रुचितो रौचयेत्याहुशिपमेवैतामाशांस्ते शास्तेऽष्टौ च॥३॥ [५]

शिरो वा एतद्यज्ञस्य। यत्प्रवर्ग्यः। ग्रीवा उपसदः।  
पुरस्तादुपसदा प्रवर्ग्यं प्रवृणक्ति। ग्रीवास्वेव यज्ञस्य शिरः  
प्रतिदधाति। त्रिः प्रवृणक्ति। त्रयं इमे लोकाः। एभ्य एव  
लोकेभ्यो यज्ञस्य शिरोऽवरुन्धे। षट्थसम्पद्यन्ते। षड्वा  
ऋतवः॥४६॥

ऋतुभ्य एव यज्ञस्य शिरोऽवरुन्धे। द्वादशकृत्वः प्रवृणक्ति।  
द्वादश मासाः संवत्सरः। संवत्सरादेव यज्ञस्य शिरोऽवरुन्धे।  
चतुर्विंशतिः सम्पद्यन्ते। चतुर्विंशतिरर्धमासाः।  
अर्धमासेभ्य एव यज्ञस्य शिरोऽवरुन्धे। अथो खलु।  
सकृदेव प्रवृज्यः। एकं हि शिरः॥४७॥

अग्निष्टोमे प्रवृणक्ति। एतावान् वै यज्ञः। यावानग्निष्टोमः।  
यावानेव यज्ञः। तस्य शिरः प्रतिदधाति। नोक्थ्ये प्रवृज्यात्।  
प्रजा वै पशव उक्थानि। यदुक्थ्ये प्रवृज्यात्। प्रजां पशूनस्य  
निर्दहेत्। विश्वजिति सर्वपृष्ठे प्रवृणक्ति॥४८॥

पृष्ठानि वा अच्युतं च्यावयन्ति। पृष्ठैरेवास्मा अच्युतं  
च्यावयित्वाऽवरुन्धे। अपश्यं गोपामित्याह। प्राणो वै गोपाः।  
प्राणमेव प्रजासु वियातयति। अपश्यं गोपामित्याह। असौ  
वा आदित्यो गोपाः। स हीमाः प्रजा गोपायति। तमेव

प्र॒जानां॑ गो॒प्तारं॑ कुरुते। अनि॑पद्यमान॒मित्या॑ह॥४९॥

न ह्ये॑ष नि॒पद्य॑ते। आ च॒ परां॑ च पृ॒थिभि॒श्चर॑न्त॒मित्या॑ह।  
आ च॒ ह्ये॑ष परां॑ च पृ॒थिभि॒श्चर॑ति। स स॒ध्रीचीः॑ स  
विषू॑चीर्वसा॒न इत्या॑ह। स॒ध्रीची॑श्च ह्ये॑ष विषू॑चीश्च वसा॒नः  
प्र॒जा अ॒भि वि॒पश्य॑ति। आव॑रीवर्ति॒ भुव॑नेष्वन्तरि॒त्याह॑। आ  
ह्ये॑ष व॑रीवर्ति॒ भुव॑नेष्वन्तः। अत्र॑ प्रा॒वीर्मधु॑ मा॒र्ध्वीभ्यां॑ मधु॒  
माधू॑चीभ्या॒मित्या॑ह। वास॑न्तिकावे॒वास्मा॑ ऋ॒तू क॑ल्पयति।  
सम॒ग्निर॒ग्निना॑ ग॒तेत्या॑ह॥५०॥

ग्रेष्मा॑वे॒वास्मा॑ ऋ॒तू क॑ल्पयति। सम॒ग्निर॒ग्निना॑ ग॒तेत्या॑ह।  
अ॒ग्निर्ह्ये॑षोऽग्नि॒ना स॒ङ्गच्छ॑ते। स्वाहा॒ सम॒ग्निस्तप॑सा  
ग॒तेत्या॑ह। पू॒र्वमे॒वोदि॑तम्। उत्त॑रेणा॒भिगृ॑णाति। ध॒र्ता दि॒वो  
विभा॑सि रज॑सः पृ॒थिव्या॑ इत्या॑ह। शा॒रदा॑वे॒वास्मा॑ ऋ॒तू  
क॑ल्पयति॥५१॥

दि॒वि दे॒वेषु॑ हो॒त्रा य॒च्छेत्या॑ह। हो॒त्राभि॑रे॒वेमाँल्लो॒कान्त्सन्द॑-  
धाति। वि॒श्वासां॑ भुवां प॒त इत्या॑ह। हैम॑न्तिकावे॒वास्मा॑  
ऋ॒तू क॑ल्पयति। दे॒वश्चू॒स्त्वं दे॒व घ॑र्म दे॒वान्पा॒हीत्या॑ह।  
शै॒शिरा॑वे॒वास्मा॑ ऋ॒तू क॑ल्पयति। त॒पोजां॑ वाच॑म॒स्मे नि॒यच्छ॑  
दे॒वायु॑व॒मित्या॑ह। या वै मे॒ध्या वाक्। सा त॑पो॒जाः।  
तामे॒वाव॑रुन्धे॥५२॥

ग॒र्भो दे॒वाना॑मित्या॑ह। ग॒र्भो ह्ये॑ष दे॒वाना॑म्। पि॒ता  
म॑ती॒नामित्या॑ह। प्र॒जा वै म॒तयः॑। तासा॑मेष ए॒व पि॒ता।

यत्प्रवर्ग्यः। तस्मादेवमाह। पतिः प्रजानामित्याह। पतिर्ह्येष  
प्रजानाम्। मतिः कवीनामित्याह॥५३॥

मतिर्ह्येष कवीनाम्। सं देवो देवेन सवित्रा यतिष्ठ स॥  
सूर्येणारुक्तेत्याह। अमुं चैवाऽऽदित्यं प्रवर्ग्यं च स॥शांस्ति।  
आयुर्दास्त्वमस्मभ्यं घर्म वर्चोदा असीत्याह। आशिषमेवैतामा  
शांस्ते। पिता नोऽसि पिता नो बोधेत्याह। बोधयत्येवैनम्।  
न वै तेऽवकाशा भवन्ति। पत्न्यै दशमः। नव वै पुरुषे  
प्राणाः॥५४॥

नाभिर्दशमी। प्राणानेव यजमाने दधाति। अथो  
दशाक्षरा विराट्। अन्नं विराट्। विराजैवान्नाद्यमवरुन्धे।  
यज्ञस्य शिरोऽच्छिद्यत। तद्देवा होत्राभिः प्रत्यदधुः।  
ऋत्विजोऽवेक्षन्ते। एता वै होत्राः। होत्राभिरेव यज्ञस्य शिरः  
प्रतिदधाति॥५५॥

रुचितमवेक्षन्ते। रुचिताद्वै प्रजापतिः प्रजा असृजत।  
प्रजानां सृष्ट्यै। रुचितमवेक्षन्ते। रुचिताद्वै पर्जन्यो वर्षति।  
वर्षुकः पर्जन्यो भवति। सं प्रजा एधन्ते। रुचितमवेक्षन्ते।  
रुचितं वै ब्रह्मवर्चसम्। ब्रह्मवर्चसिनो भवन्ति॥५६॥

अधीयन्तोऽवेक्षन्ते। सर्वमायुर्यन्ति। न पत्यवेक्षेत।  
यत्पत्यवेक्षेत। प्रजायेत। प्रजां त्वस्यै निर्दहेत्। यन्नावेक्षेत।  
न प्रजायेत। नास्यै प्रजां निर्दहेत्। तिरस्कृत्य यजुर्वाचयति।  
प्रजायते। नास्यै प्रजां निर्दहति। त्वष्टीमती ते सपेयेत्याह।

सपाद्धि प्रजाः प्रजायन्ते॥५७॥

ऋतवो हि शिरः सर्वपृष्ठे प्रवृणुत्तन्निपद्यमानमित्याह गतेत्याह शारदावेवास्मां ऋतू कल्पयति रुन्धे कवीनामित्याह प्राणाः प्रतिदधाति भवन्ति वाचयति चत्वारि च॥१२॥

[६]

देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इति रशनामादत्ते प्रसूत्यै।  
अश्विनोर्बाहुभ्यामित्याह। अश्विनौ हि देवानामध्वर्यू  
आस्ताम्। पूष्णो हस्ताभ्यामित्याह यत्यै। आददेऽदित्यै  
रास्नाऽसीत्याह यजुष्कृत्यै। इड एह्यदित एहि  
सरस्वत्येहीत्याह। एतानि वा अस्यै देवनामानि।  
देवनामैरेवैनामाह्वयति। असावेह्यसावेह्यसावेहीत्याह।  
एतानि वा अस्यै मनुष्यनामानि॥५८॥

मनुष्यनामैरेवैनामाह्वयति। षट्थसम्पद्यन्ते। षड्वा ऋतवः।  
ऋतुभिरेवैनामाह्वयति। अदित्या उष्णीषमसीत्याह।  
यथायजुरेवैतत्। वायुरस्यैड इत्याह। वायुदेवत्यो वै वथ्सः।  
पूषा त्वोपावसृजत्वित्याह। पौष्णा वै देवतया पशवः॥५९॥

स्वयैवैनं देवतयोपावसृजति। अश्विभ्यां प्रदापयेत्याह।  
अश्विनौ वै देवानां भिषजौ। ताभ्यामेवास्मै भेषजं करोति।  
यस्ते स्तनः शशय इत्याह। स्तौत्येवैनाम्। उस्त्रं घर्मः  
शिःषोस्त्रं घर्मं पाहि घर्माय शिःषेत्याह। यथा ब्रूयादमुष्मै  
देहीति। तादृगेव तत्। बृहस्पतिस्त्वोप सीदत्वित्याह॥६०॥

ब्रह्म वै देवानां बृहस्पतिः। ब्रह्मणैवैनामुपसीदति।  
दानवः स्थ परंव इत्याह। मेध्यानेवैनां न्करोति। विष्वग्वृतो  
लोहितेनेत्याह व्यावृत्यै। अश्विभ्यां पिन्वस्व सरस्वत्यै

पिन्वस्व पूष्णे पिन्वस्व बृहस्पतये पिन्वस्वेत्याह। एताभ्यो ह्येषा देवताभ्यः पिन्वते। इन्द्राय पिन्वस्वेन्द्राय पिन्वस्वेत्याह। इन्द्रमेव भागधेयेन समर्धयति। द्विरिन्द्रायेत्याह॥६१॥

तस्मादिन्द्रो देवतानां भूयिष्ठभाक्तमः। गायत्रोऽसि त्रैष्टुभोऽसि जागतमसीति शफोपयमानादत्ते। छन्दोभिरेवैनानादत्ते। सहोर्जो भागेनोपमेहीत्याह। ऊर्ज एवैनं भागमकः। अश्विनौ वा एतद्यज्ञस्य शिरः प्रतिदधतावब्रूताम्। आवाभ्यामेव पूर्वाभ्यां वषट्क्रियाता इति। इन्द्राश्विना मधुनः सारघस्येत्याह। अश्विभ्यामेव पूर्वाभ्यां वषट्करोति। अथो अश्विनावेव भागधेयेन समर्धयति॥६२॥

घर्मं पात वसवो यजता वडित्याह। वसूनेव भागधेयेन समर्धयति। यद्वषट्कुर्यात्। यातयामाऽस्य वषट्कारः स्यात्। यन्न वषट्कुर्यात्। रक्षाँसि यज्ञं हन्युः। वडित्याह। पुरोक्षमेव वषट्करोति। नास्य यातयामा वषट्कारो भवति। न यज्ञं रक्षाँसि घ्नन्ति॥६३॥

स्वाहा त्वा सूर्यस्य रश्मये वृष्टिवनये जुहोमीत्याह। यो वा अस्य पुण्यो रश्मिः। स वृष्टिवनिः। तस्मा एवैनं जुहोति। मधुं हविरसीत्याह। स्वदयत्येवैनम्। सूर्यस्य तपस्तपेत्याह। यथायजुरेवैतत्। द्यावापृथिवीभ्यां त्वा परिगृह्णामीत्याह। द्यावापृथिवीभ्यामेवैनं परिगृह्णाति॥६४॥

अन्तरिक्षेण त्वोपयच्छामीत्याह। अन्तरिक्षेणैवैनमुपयच्छति।  
 न वा एतं मनुष्यो भर्तुमर्हति। देवानां त्वा पितृणामनुमतो  
 भर्तुः शकेयमित्याह। देवैरेवैनं पितृभिरनुमत आदत्ते। वि  
 वा एनमेतदर्धयन्ति। यत्पश्चात्प्रवृज्यं पुरो जुह्वति। तेजोऽसि  
 तेजोऽनु प्रेहीत्याह। तेजं एवास्मिन्दधाति। दिविस्पृङ्गा  
 मां हिंसीरन्तरिक्षस्पृङ्गा मां हिंसीः पृथिविस्पृङ्गा मां  
 हिंसीरित्याहाहिंसायै॥६५॥

सुवरसि सुवर्मे यच्छ दिवं यच्छ दिवो मां पाहीत्याह।  
 अशिषमेवैतामा शांस्ते। शिरो वा एतद्यज्ञस्य। यत्प्रवर्ग्यः।  
 आत्मा वायुः। उद्यत्य वातनामान्याह। आत्मन्नेव यज्ञस्य  
 शिरः प्रतिदधाति। अनवानम्। प्राणानां सन्तत्यै।  
 पश्चाह॥६६॥

पाङ्क्तो यज्ञः। यावानेव यज्ञः। तस्य शिरः प्रतिदधाति।  
 अग्नये त्वा वसुमते स्वाहेत्याह। असौ वा आदित्योऽग्निर्वसु-  
 मान्। तस्मा एवैनं जुहोति। सोमाय त्वा रुद्रवते स्वाहेत्याह।  
 चन्द्रमा वै सोमो रुद्रवान्। तस्मा एवैनं जुहोति। वरुणाय  
 त्वाऽऽदित्यवते स्वाहेत्याह॥६७॥

अप्सु वै वरुण आदित्यवान्। तस्मा एवैनं जुहोति।  
 बृहस्पतये त्वा विश्वदेव्यावते स्वाहेत्याह। ब्रह्म वै  
 देवानां बृहस्पतिः। ब्रह्मणैवैनं जुहोति। सवित्रे त्वर्भुमते

विभुमते॑ प्रभुमते॑ वाज॑वते॒ स्वाहेत्या॑ह। सं॒व॒त्स॒रो वै  
स॒वि॒त॒र्भु॒मान् वि॒भु॒मा॒न्प्र॒भु॒मान् वाज॑वान्। तस्मा॑ ए॒वैनं॑  
जुहोति। य॒माय॒ त्वाऽङ्गि॑रस्वते पित॒मते॒ स्वाहेत्या॑ह। प्रा॒णो  
वै य॒मोऽङ्गि॑रस्वान्पित॒मान्॥६८॥

तस्मा॑ ए॒वैनं॑ जुहोति। ए॒ताभ्य॑ ए॒वैनं॑ दे॒वता॑भ्यो  
जुहोति। द॒श॒ सम्प॑द्यन्ते। द॒शाक्ष॑रा वि॒राट्। अ॒न्नं वि॒राट्।  
वि॒राजै॑वा॒न्नाद्य॑मव॑रुन्धे। रौहि॑णाभ्यां॒ वै दे॒वाः सु॑व॒र्गं  
लो॒कमा॑यन्। तद्रौ॑हि॒ण्यो रौहि॑ण॒त्वम्। यद्रौ॑हि॒णौ भ॑वतः।  
रौहि॑णाभ्या॒मेव॑ तद्य॒जमानः॑ सु॒वर्गं॑ लो॒कमे॑ति। अ॒ह॒ज्योतिः॑  
के॒तुना॑ जुष॒ताꣳ सु॒ज्यो॒तिर्ज्योति॑षाꣳ स्वाहा रा॒त्रिर्ज्योतिः॑  
के॒तुना॑ जुष॒ताꣳ सु॒ज्यो॒तिर्ज्योति॑षाꣳ स्वाहेत्या॑ह। आ॒दि॒त्य-  
मे॒व तद॑मुष्मि॑ल्लो॒केऽह्ना॑ प॒रस्ता॑द्वा॒धारा॑ रा॒त्रिया॑ अ॒वस्ता॑त्।  
तस्मा॑द॒सावा॑दि॒त्योऽमुष्मि॑ल्लो॒केऽहो॑रा॒त्राभ्यां॑ धृ॒तः॥६९॥

मनुष्यनामानि पशवः सीददित्याहेन्द्रायेत्याहार्ययति प्रन्ति गृह्णात्यहिंसाये पञ्चाऽहादित्यवन्ते स्वाहेत्याह पितृमानेति चत्वारि  
च॥१२॥

[७]

विश्वा॑ आ॒शा दक्षि॑ण॒सदि॒त्याह॑। वि॒श्वाने॒व दे॒वान्प्री॑णाति।  
अथो॑ दु॒रि॒ष्ट्या ए॒वैनं॑ पा॒ति। वि॒श्वा दे॒वान॑याडि॒हेत्या॑ह।  
वि॒श्वाने॒व दे॒वान्भा॑ग॒धेये॑न॒ सम॑र्धयति। स्वाहा॑कृतस्य घ॒र्मस्य॒  
मधोः॑ पि॒बत॑म॒श्विने॒त्याह॑। अ॒श्विना॑वे॒व भा॑ग॒धेये॑न॒ सम॑र्धयति।  
स्वाहा॑ऽग्नये॑ य॒ज्ञिया॑य॒ शं यजु॑र्भिरि॒त्याह॑। अ॒भ्ये॒वैनं॑ घा॒रय॑ति।  
अथो॑ ह॒विरे॒वाकः॑॥७०॥



अश्वि॑ना घ॒र्म पा॑त॒ः हा॒र्दिवा॑नमहा॒र्दिवाभि॑रू॒तिभि॑रित्या॒ह।  
 अ॒श्विना॑वे॒व भा॑ग॒धेये॑न॒ सम॑र्धयति। अनु॑ वां द्यावा॑पृथि॒वी  
 म॑सा॒तामि॒त्याहा॑नु॒मत्यै॑। स्वाहे॑न्द्रा॒य स्वाहे॑न्द्रा॒वडि॒त्याह॑।  
 इन्द्रा॑य॒ हि पु॒रो हू॒यते॑। आ॒श्राव्या॑ह घ॒र्मस्य॑ य॒जेति॑।  
 वष॑ट्कृते जुहोति। रक्ष॑सामप॑हत्यै। अनु॑यजति स्व॒गाकृ॑त्यै।  
 घ॒र्मम॑पातमश्वि॒नेत्या॑ह॥७१॥

पूर्व॑मे॒वोदि॒तम्। उत्त॑रेणा॒भिगृ॑णाति। अनु॑ वां द्यावा॑पृथि॒वी  
 अ॑म॒साता॑मि॒त्याहा॑नु॒मत्यै॑। तं प्रा॒व्यं यथा॑वण्णमो॑ दि॒वे  
 नमः॑ पृथि॒व्या इ॒त्याह॑। य॒थाय॑जुरे॒वैतत्। दि॒विधा॑ इ॒मं य॒ज्ञं  
 य॒ज्ञमि॑मं दि॒विधा॑ इ॒त्याह॑। सु॒वर्ग॑मे॒वैनं॑ लो॒कं ग॑मयति। दि॒वं  
 गच्छा॑न्तरि॒क्षं गच्छ॑ पृथि॒वीं ग॒च्छेत्या॑ह। ए॒ष्वे॒वैनं॑ लो॒केषु॑  
 प्रति॑ष्ठापयति। पञ्च॑ प्र॒दिशो॑ ग॒च्छेत्या॑ह॥७२॥

दि॒क्ष्वे॒वैनं॑ प्रति॑ष्ठापयति। दे॒वान्य॑र्म॒पान्ना॑च्छ पि॒तृन्ध॑र्म॒  
 पान्ना॑च्छे॒त्याह॑। उ॒भये॑ष्वे॒वैनं॑ प्रति॑ष्ठापयति। यत्पि॒न्वते॑।  
 व॒र्षुकः॑ प॒र्जन्यो॑ भवति। तस्मा॑त्पि॒न्वमा॑नः पु॒ण्यः।  
 यत्प्रा॑ङ्पि॒न्वते॑। तद्दे॒वाना॑म्। यद्दक्षि॑णा। तत्पि॑त॒ृणाम्॥७३॥

यत्प्र॒त्यक्। तन्म॑नु॒ष्या॑णाम्। यदु॒दङ्घ्रिः॑। तद्बु॒द्राणा॑म्।  
 प्राश्च॑मु॒दंश्च॑ पि॒न्वय॑ति। दे॒वत्रा॑कः। अथो॒ खलु॑। सर्वा॑ अनु॒  
 दिशः॑ पि॒न्वय॑ति। सर्वा॑ दि॒शः स॑मे॒धन्ते॑। अ॒न्तःप॑रि॒धि  
 पि॒न्वय॑ति॥७४॥

तेज॒सोऽस्क॑न्दाय। इ॒षे पी॑पि॒हूर्जे पी॑पि॒हीत्या॑ह।

इषमेवोर्जं यजमाने दधाति। यजमानाय पीपिहीत्याह।  
 यजमानायैवैतामाशिषमा शास्ते। मह्यं ज्यैष्ठ्याय  
 पीपिहीत्याह। आत्मने एवैतामाशिषमा शास्ते। त्विष्यै त्वा  
 द्युम्नाय त्वेन्द्रियाय त्वा भूत्यै त्वेत्याह। यथायजुरेवैतत्।  
 धर्मासि सुधर्मा मे न्यस्मे ब्रह्माणि धारयेत्याह॥ ७५॥

ब्रह्मन्नेवेनं प्रतिष्ठापयति। नेत्वा वातः स्कन्दयादिति  
 यद्यभिचरेत्। अमुष्य त्वा प्राणे सादयाम्यमुना सह निरर्थं  
 गच्छेति ब्रूयाद्यं द्विष्यात्। यमेव द्वेष्टि। तेनैनं सह निरर्थं  
 गमयति। पूष्णे शरसे स्वाहेत्याह। या एव देवता हुतभागाः।  
 ताभ्य एवेनं जुहोति। गावभ्यः स्वाहेत्याह। या एवान्तरिक्षे  
 वाचः॥ ७६॥

ताभ्य एवेनं जुहोति। प्रतिरेभ्यः स्वाहेत्याह। प्राणा वै  
 देवाः प्रतिराः। तेभ्य एवेनं जुहोति। द्यावापृथिवीभ्यां  
 स्वाहेत्याह। द्यावापृथिवीभ्यामेवेनं जुहोति। पितृभ्यो  
 घर्मपेभ्यः स्वाहेत्याह। ये वै यज्वानः। ते पितरो घर्मपाः।  
 तेभ्य एवेनं जुहोति॥ ७७॥

रुद्राय रुद्रहोत्रे स्वाहेत्याह। रुद्रमेव भागधेयेन  
 समर्धयति। सर्वतः समनक्ति। सर्वत एव रुद्रं निरवदयते।  
 उदञ्चं निरस्यति। एषा वै रुद्रस्य दिक्। स्वायामेव दिशि  
 रुद्रं निरवदयते। अप उपस्पृशति मेध्यत्वाय। नान्वीक्षेत।  
 यदन्वीक्षेत॥ ७८॥

चक्षुरस्य प्रमायुंकः स्यात्। तस्मान्नान्वीक्ष्यः। अपीपरो  
 माऽहो रात्रियै मा पाह्येषा तै अग्ने समित्तया समिध्यस्वायुर्मे  
 दा वर्चसा माऽऽञ्जीरित्याह। आयुरेवास्मिन्वर्चो दधाति।  
 अपीपरो मा रात्रिया अहो मा पाह्येषा तै अग्ने  
 समित्तया समिध्यस्वाऽऽयुर्मे दा वर्चसा माऽऽञ्जीरित्याह।  
 आयुरेवास्मिन्वर्चो दधाति। अग्निज्योतिर्ज्योतिरग्निः  
 स्वाहा सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिः सूर्यः स्वाहेत्याह।  
 यथायजुरेवैतत्। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। होतव्यमग्निहोत्रा(३)न  
 होतव्या(३)मिति॥७९॥

यद्यजुषा जुहुयात्। अयथापूर्वमाहुती जुहुयात्। यत्र  
 जुहुयात्। अग्निः पराभवेत्। भूः स्वाहेत्येव होतव्यम्।  
 यथापूर्वमाहुती जुहोति। नाग्निः पराभवति। हुतः हविर्मधुं  
 हविरित्याह। स्वदयत्येवैनम्। इन्द्रतमेऽग्नावित्याह॥८०॥

प्राणो वा इन्द्रतमोऽग्निः। प्राण एवैनमिन्द्रतमेऽग्नौ  
 जुहोति। पिता नोऽसि मा मां हिंसीरित्याहाहिंसायै।  
 अश्याम ते देव घर्म मधुमतो वाजवतः पितुमत इत्याह।  
 आशिषमेवैतामा शास्ते। स्वधाविनोऽशीमहिं त्वा मा मां  
 हिंसीरित्याहाहिंसायै। तेजसा वा एते व्यध्यन्ते। ये  
 प्रवर्ग्येण चरन्ति। प्राश्नन्ति। तेज एवात्मन्दधते॥८१॥

संवत्सरं न मांसमश्नीयात्। न रामामुपेयात्। न

मृन्मयेन पिबेत्। नास्य राम उच्छिष्टं पिबेत्। तेज एव तत्संश्रयति। देवासुराः संयत्ता आसन्। ते देवा विजयमुपयन्तः। विभ्राजि सौर्ये ब्रह्मसन्त्यदधत्। यत्किं च दिवाकीर्त्यम्। तदेतेनैव व्रतेनागोपायत्। तस्मादेतद्व्रतं चार्यम्। तेजसो गोपीथार्य। तस्मादेतानि यजूंषि विभ्राजः सौर्यस्येत्याहुः। स्वाहा त्वा सूर्यस्य रश्मिभ्य इति प्रातः स संश्रयति। स्वाहा त्वा नक्षत्रेभ्य इति सायम्। एता वा एतस्य देवताः। ताभिरेवैनं समर्धयति॥८२॥

अकरश्मिनेत्याह प्रदिशो गच्छेत्याह पितृणामन्तःपरिधिं पिबत्यति धारयेत्याह वाचो घर्मपास्तेभ्यं एवेन जुहोत्यन्वीक्षेत होतव्या (३)मित्यग्नावित्याह दधतेऽगोपायध्मस च॥१३॥ [८]

घर्म या ते दिवि शुगिति तिस्र आहुतीर्जुहोति। छन्दोभिरेवास्यैभ्यो लोकेभ्यः शुचमव यजते। इयत्यग्रे जुहोति। अथेयत्यथेयति। त्रय इमे लोकाः। अनु नोऽद्यानुमतिरित्याहानुमत्यै। दिवस्त्वा परस्पाया इत्याह। दिव एवेमाँल्लोकान्दाधार। ब्रह्मणस्त्वा परस्पाया इत्याह॥८३॥

एष्वेव लोकेषु प्रजा दाधार। प्राणस्य त्वा परस्पाया इत्याह। प्रजास्वेव प्राणान्दाधार। शिरो वा एतद्यज्ञस्य। यत्प्रवर्ग्यः। असौ खलु वा आदित्यः प्रवर्ग्यः। तं यदक्षिणा प्रत्यश्चमुदश्चमुद्वासयैत्। जिह्वा यज्ञस्य शिरो हरेत्। प्राश्चमुद्वासयति। पुरस्तादेव यज्ञस्य शिरः प्रतिदधाति॥८४॥

प्राश्चमुद्वासयति। तस्मादसावादित्यः पुरस्तादुदेति। शफोपयमान्धवित्राणि धृष्टी इत्यन्ववहरन्ति। सात्मानमेवैनं

सतनुं करोति। सात्माऽमुष्मिल्लोके भवति। य एवं वेद।  
 औदुम्बराणि भवन्ति। ऊर्वा उदुम्बरः। ऊर्जमेवावरुन्धे।  
 वर्त्मना वा अन्वित्य॥८५॥

यज्ञः रक्षांसि जिघांसन्ति। साम्नां प्रस्तोताऽन्ववैति।  
 साम वै रक्षोहा। रक्षंसामपंहत्यै। त्रिर्निधनमुपैति। त्रयं इमे  
 लोकाः। एभ्य एव लोकेभ्यो रक्षाऽस्यपहन्ति। पुरुषः पुरुषो  
 निधनमुपैति। पुरुषः पुरुषो हि रक्षस्वी। रक्षंसामपंहत्यै॥८६॥

यत्पृथिव्यामुद्वासयैत्। पृथिवीः शुचाऽर्पयेत्।  
 यदप्सु। अपः शुचार्पयेत्। यदोषधीषु। ओषधीः  
 शुचाऽर्पयेत्। यद्वनस्पतिषु। वनस्पतीञ्छुचार्पयेत्। हिरण्यं  
 निधायोद्वासयति। अमृतं वै हिरण्यम्॥८७॥

अमृतं एवैनं प्रतिष्ठापयति। वल्गुरसि शं युधाया  
 इति त्रिः परिषिञ्चन्पर्येति। त्रिवृद्धा अग्निः। यावानेवाग्निः।  
 तस्य शुचः शमयति। त्रिः पुनः पर्येति। षट्थसम्पद्यन्ते।  
 षड्वा ऋतवः। ऋतुभिरेवास्य शुचः शमयति। चतुः  
 सक्तिर्नाभिर्ऋतस्येत्याह॥८८॥

इयं वा ऋतम्। तस्या एष एव नाभिः। यत्प्रवर्ग्यः।  
 तस्मादेवमाह। सदो विश्वायुरित्याह। सदो हीयम्। अप द्वेषो  
 अप ह्वर इत्याह भ्रातृव्यापनुत्यै। घर्मेतत्तेऽन्नमेतत्पुरीषमिति  
 दध्ना मधुमिश्रेण पूरयति। ऊर्वा अन्नाद्यं दधि।

ऊर्जैवैनमन्नाद्येन समर्धयति॥८९॥

अनशनायुको भवति। य एवं वेद। रन्तिर्नामांसि दिव्यो गन्धर्व इत्याह। रूपमेवास्यैतन्महिमान् रन्ति बन्धुतां व्याचष्टे। समहमार्युषा सं प्राणेनेत्याह। आशिषमेवेतामा शास्ते। व्यसौ योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्म इत्याह। अभिचार एवास्येषः। अचिक्रदद्वृषा हरिरित्याह। वृषा ह्येषः॥९०॥

वृषा हरिः। महान्मित्रो न दर्शत इत्याह। स्तौत्येवैनमेतत्। चिदसि समुद्रयोनिरित्याह। स्वामेवैनं योनिं गमयति। नमस्ते अस्तु मा मां हिंसीरित्याहाहिंसायै। विश्वावसुः सोम गन्धर्वमित्याह। यदेवास्यं क्रियमाणस्यान्तर्यन्ति। तदेवास्यैतेनाप्याययति। विश्वावसुरभि तन्नो गृणात्वित्याह॥९१॥

पूर्वमेवोदितम्। उत्तरेणाभि गृणाति। धियो हिन्वानो धिय इन्नो अव्यादित्याह। ऋतूनेवास्मै कल्पयति। प्राऽऽसां गन्धर्वो अमृतानि वोचदित्याह। प्राणा वा अमृताः। प्राणानेवास्मै कल्पयति। एतत्त्वं देव घर्म देवो देवानुपागा इत्याह। देवो ह्येष सं देवानुपैति। इदमहं मनुष्यो मनुष्यानित्याह॥९२॥

मनुष्यो हि। एष सन्मनुष्यानुपैति। ईश्वरो वै प्रवर्ग्यमुद्वासयन्। प्रजां पशून्सोमपीथमनुद्वासः सोमं

पी॒थानु॑मेहि॑। स॒ह प्र॒जया॑ स॒ह रा॒यस्पोषे॑णेत्या॑ह। प्र॒जामे॒व  
 प॒शून्त्सो॑मपी॒थमा॒त्मन्ध॑त्ते। सु॒मित्रा॑ न॒ आप॒ ओष॑धयः  
 स॒न्त्वित्या॑ह। आ॒शिष॑मे॒वैता॑मा शा॑स्ते। दु॒र्मित्रा॑स्तस्मै  
 भूया॑सु॒र्योऽस्मान्द्वेष्टि॑ यं च॑ व॒यं द्विष्म॑ इत्या॑ह।  
 अ॒भिचा॑र ए॒वास्यै॑षः। प्र॒ वा ए॒षोऽस्मालो॑काच्च॑वते। यः  
 प्र॒व॒र्ग्यमु॑द्वा॒सय॑ति। उ॒दुत्यं चि॒त्रमि॑ति॒ सौरी॑भ्या॒मृग्भ्या॑ पुन॒रेत्य॑  
 गा॒रुह॑पत्ये जुहोति। अ॒यं वै लो॒को गा॒रुह॑पत्यः। अ॒स्मिन्ने॒व  
 लो॒के प्र॑ति॒तिष्ठ॑ति। अ॒सौ खलु॑ वा आ॒दित्यः॑ सु॒व॒र्गो लो॒कः।  
 यत्सौ॑री भव॑तः। तेनै॒व सु॒व॒र्गालो॑कान्नैति॑॥९३॥

ब्रह्मणस्त्वा परस्पाया इत्याह दधात्यन्वित्यं रक्षस्वी रक्षसामपंहत्यै वै हिरण्यमाहार्धयति ह्येष गुणात्त्वित्याह  
 मनुन्यानित्याहास्येषाँऽष्टौ च॥९१॥

[९]

प्र॒जाप॑तिं॒ वै दे॒वाः शु॒क्रं प॑योऽदु॒हन्। तदे॑भ्यो॒ न व्य॑भवत्।  
 तद॒ग्निर्व्य॑करोत्। तानि॒ शुक्रि॑याणि॒ सामा॑न्यभवन्। तेषां  
 यो र॒सोऽत्य॑क्षरत्। तानि॒ शुक्र॑य॒जूंष्य॑भवन्। शुक्रि॑याणां  
 वा ए॒तानि॒ शुक्रि॑याणि। सा॒मप॑य॒सं वा ए॒तयो॑र॒न्यत्।  
 दे॒वाना॑म॒न्यत्प॑यः। यद्गोः प॑यः॥९४॥

तथ्साम्नः पयः। यदजायै पयः। तद्देवानां पयः।  
 तस्माद्यत्रैतैर्यजुर्भिश्चरन्ति। तत्पयसा चरन्ति। प्रजापतिमेव  
 तत्पयसाऽन्नाद्येन समर्धयन्ति। एष ह त्वै साक्षात्प्रवर्ग्य  
 भक्षयति। यस्यैवं विदुषः प्रवर्ग्यः प्रवृज्यते। उत्तरवेद्यामुद्वास-  
 येत्तेजस्कामस्य। तेजो वा उत्तरवेदिः॥९५॥

तेजः प्रवर्ग्यः। तेजसैव तेजः समर्थयति। उत्तरवेद्यामुद्वासये-  
दन्नकामस्या। शिरो वा एतद्वज्रस्य। यत्प्रवर्ग्यः।  
मुखमुत्तरवेदिः। शीर्ष्णैव मुखं सन्दधात्यन्नाद्याय।  
अन्नाद एव भवति। यत्र खलु वा एतमुद्वासितं वयांसि  
पर्यासन्ते। परि वै तां समां प्रजा वयांस्यस्यासते॥१६॥

तस्मादुत्तरवेद्यामेवोद्वासयेत्। प्रजानां गोपीथाय।  
पुरो वा पश्चाद्वोद्वासयेत्। पुरस्ताद्वा एतज्ज्योतिरुदेति।  
तत्पश्चान्निम्रोचति। स्वामेवैनं योनिमनूद्वासयति। अपां मध्य  
उद्वासयेत्। अपां वा एतन्मध्याज्ज्योतिरजायत। ज्योतिः  
प्रवर्ग्यः। स्वयैवैनं योनौ प्रतिष्ठापयति॥१७॥

यं द्विष्यात्। यत्र स स्यात्। तस्यां दिश्युद्वासयेत्। एष  
वा अग्निर्वैश्वानरः। यत्प्रवर्ग्यः। अग्निनैवैनं वैश्वानरेणाभि  
प्रवर्तयति। औदुम्बर्यां शाखायामुद्वासयेत्। ऊर्ग्व  
उदुम्बरः। अन्नं प्राणः। शुग्धर्मः॥१८॥

इदमहममुष्यामुष्यायणस्य शुचा प्राणमपि दहामीत्याह।  
शुचैवास्यं प्राणमपि दहति। ताजगार्तिमार्च्छति। यत्र  
दर्भा उपदीकंसन्तताः स्युः। तदुद्वासयेद्वृष्टिकामस्या। एता  
वा अपामनूज्झावर्यो नाम। यद्दर्भाः। असौ खलु वा  
आदित्य इतो वृष्टिमुदीरयति। असावेवास्मा आदित्यो वृष्टिं  
नियच्छति। ता आपो नियता धन्वना यन्ति॥१९॥



गोः पयं उत्तरवेदिंरांसते स्थापयति घर्मो यन्ति॥६॥ [१०]

प्रजापतिः सम्प्रियमाणः। सम्राट्सम्भृतः। घर्मः प्रवृक्तः।  
महावीर उद्धासितः। असौ खलु वावैष आदित्यः। यत्प्रवर्ग्यः।  
स एतानि नामान्यकुरुत। य एवं वेद। विदुरेनं नाम्ना।  
ब्रह्मवादिनो वदन्ति॥१००॥

यो वै वसीयांसं यथानाममुपचरति। पुण्यातिं वै स तस्मै  
कामयते। पुण्यातिमस्मै कामयन्ते। य एवं वेद। तस्मादेवं  
विद्वान्। घर्म इति दिवाऽऽचक्षीत। सम्राडिति नक्तम्। एते  
वा एतस्य प्रिये तनुवौ। एते अस्य प्रिये नामनी। प्रिययैवेनं  
तनुवौ॥१०१॥

प्रियेण नाम्ना समर्धयति। कीर्तिरस्य पूर्वागच्छति  
जनतामायतः। गायत्री देवेभ्योऽप्रीकामत्। तां देवाः  
प्रवर्ग्येणैवानु व्यभवन्। प्रवर्ग्येणाऽऽप्नुवन्। यच्चतुर्विंशतिकृत्वः  
प्रवर्ग्यं प्रवृणक्ति। गायत्रीमेव तदनु विभवति। गायत्रीमाप्नोति।  
पूर्वाऽस्य जनं यतः कीर्तिर्गच्छति। वैश्वदेवः स संन्नः॥१०२॥

वसंवः प्रवृक्तः। सोमोऽभिकीर्यमाणः। आश्विनः  
पयस्यानीयमाने। मारुतः कथन्। पौष्ण उदन्तः।  
सारस्वतो विष्यन्दमानः। मैत्रः शरो गृहीतः। तेज उद्यतः।  
वायुर्हियमाणः। प्रजापतिर्हूयमानो वाग्धुतः॥१०३॥

असौ खलु वावैष आदित्यः। यत्प्रवर्ग्यः। स एतानि

नाम॑न्यकुरु॒त। य ए॒वं वेद॑। वि॒दुरे॑न॒ नाम्ना॑। ब्र॒ह्म॒वादि॒नो  
वद॑न्ति। यन्मृ॒न्मय॑माहु॒तिं नाश्नु॑तेऽथ॑। कस्मा॑दिषो॑ऽश्नु॒त  
इति॑। वागे॒ष इति॑ ब्रूयात्। वा॒च्यै॒व वाचं॑ दधाति॥१०४॥

तस्मा॑दश्नु॒ते। प्र॒जाप॑ति॒र्वा ए॒ष द्वा॑दश॒धा विहि॑तः।  
यत्प्र॑व॒र्ग्यः। यत्प्रा॑ग॒वका॒शेभ्यः॑। तेन॑ प्र॒जा अ॑सृजत।  
अ॒व॒का॒शैर्दे॑वा॒सुरा॑न॒सृज॑त। यदूर्ध्व॑म॒वका॒शेभ्यः॑। तेना॒न्नम॑-  
सृज॑त। अन्नं॑ प्र॒जाप॑तिः। प्र॒जाप॑ति॒र्वैषः॑॥१०५॥

वदन्ति तुनुवा स२संज्ञो ह्ययमानो वाग्धुतो दधात्येषः॥६॥ [११]

स॒वि॒ता भू॒त्वा प्र॑थ॒मेऽह॑न्प्रवृ॒ज्यते॑। तेन॒ कामा॑ः एति॑।  
यद्वि॒तीयेऽह॑न्प्रवृ॒ज्यते॑। अ॒ग्नि॒र्भू॒त्वा दे॒वाने॑ति। यत्तृ॒तीयेऽह॑न्प्र-  
वृ॒ज्यते॑। वा॒युर्भू॒त्वा प्रा॒णाने॑ति। यच्च॑तु॒र्थेऽह॑न्प्रवृ॒ज्यते॑।  
आ॒दि॒त्यो भू॒त्वा र॒श्मीने॑ति। यत्प॑ञ्च॒मेऽह॑न्प्रवृ॒ज्यते॑। च॒न्द्रमा॑  
भू॒त्वा नक्ष॑त्राण्येति॥१०६॥

यत्ष॒ष्ठेऽह॑न्प्रवृ॒ज्यते॑। ऋ॒तुर्भू॒त्वा सं॒वत्स॑रमेति॑।  
यथ्स॑प्त॒मेऽह॑न्प्रवृ॒ज्यते॑। धा॒ता भू॒त्वा श॒क्करी॑मेति॑।  
यद॑ष्ट॒मेऽह॑न्प्रवृ॒ज्यते॑। बृ॒ह॒स्पति॑र्भू॒त्वा गा॑य॒त्रीमे॑ति॑।  
यन्न॑व॒मेऽह॑न्प्रवृ॒ज्यते॑। मि॒त्रो भू॒त्वा त्रि॒वृतं॑ इ॒माँल्लो॒काने॑ति॑।  
यद्व॑श॒मेऽह॑न्प्रवृ॒ज्यते॑। वरु॑णो भू॒त्वा वि॒राज॑मेति॥१०७॥

यदे॑काद॒शेऽह॑न्प्रवृ॒ज्यते॑। इन्द्रो॑ भू॒त्वा त्रि॒ष्टुभ॑मेति॑।  
यद्वा॑द॒शेऽह॑न्प्रवृ॒ज्यते॑। सोमो॑ भू॒त्वा सु॒त्यामे॑ति॑।

यत्पु॒रस्ता॑दुप॒सदा॑ प्रवृ॒ज्यते॑। तस्मा॑दि॒तः प॒राङ्मू॑ल्लो॒काङ्-  
 स्तप॑न्नेति। यदु॒परि॑ष्टादुप॒सदा॑ प्रवृ॒ज्यते॑। तस्मा॑दमु॒तोऽर्वा॑-  
 ङि॒माल्लो॑काङ्स्तप॑न्नेति। य ए॒वं वेद॑। ऐ॒व त॑पति॥१०८॥

नक्षत्राण्येति विराजमेति तपति॥३॥

[१२]

ॐ शं न॒स्तन्नो॒ मा हा॑सीत्॥ ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑॥



## ॥ षष्ठः प्रश्नः ॥

ॐ सन्त्वा॑ सि॒ञ्चामि॑ यजु॒षां प्र॒जामा॑यु॒र्धनं॑ च॥ ॐ शान्तिः॒  
शान्तिः॒ शान्तिः॑॥

प॒रे॒यु॒वा॑ꣳसं प्र॒वतो॑ म॒हीर॑नु॒ बहु॒भ्यः प॒न्था॑मनपस्प॒शान॑म्।  
वै॒व॒स्व॒तꣳ स॒ङ्ग॑म॒नं ज॒ना॑नां य॒मꣳ रा॒जा॑नꣳ ह॒विषा॑  
दुव॒स्य॒त। इ॒दं त्वा॒ वस्त्रं॑ प्रथ॒म॒न्वा॒ग॒न्नपै॑तद॒हं य॒दि॒हा॒र्बि॒भः  
पु॒रा। इ॒ष्टा॒पूर्त॑मनु॒ सम्प॑श्य॒ दक्षि॑णां॒ यथा॑ ते द॒त्तं ब॑हु॒धा  
वि ब॑न्धुषु। इ॒मौ यु॑नज्मि ते व॒ह्नी अ॑सु॒नी॒थाय॑ वो॒ढवै॑।  
या॒भ्यां य॒मस्य॑ सा॒दनꣳ सु॒कृतां॑ चापि॑ गच्छ॒तात्। पू॒षा  
त्वै॒तश्चा॑वयतु॒ प्रवि॑द्वानन॑ष्टपशु॒र्भुव॑नस्य गो॒पाः। स त्वै॒तेभ्यः॑  
परि॑ददात्पि॒तृभ्यो॒ऽग्नि॑र्दे॒वेभ्यः॑ सु॒वि॒दत्रे॑भ्यः। पू॒षे॒मा आ॒शा  
अनु॑वेद॒ सर्वाः॑ सो अ॒स्माꣳ अ॒भय॑तमेन नेषत्। स्व॒स्ति॒दा  
अ॒घृणिः॑ स॒र्ववी॑रोऽप्र॒युच्छ॑न्पुर ए॒तु प्रवि॑द्वान्॥१॥

आयु॑र्वि॒श्वायुः॑ परि॑पासति त्वा पू॒षा त्वा॑ पातु प्रप॑थे  
पु॒रस्ता॑त्। यत्राऽऽस॑ते सु॒कृतो॑ यत्र॒ ते य॒युस्तत्र॑ त्वा दे॒वः  
सं॒वि॒ता द॑धातु। भुव॑नस्य पत इ॒दꣳ ह॒विः। अ॒ग्नये॑ रयि॒मते॑  
स्वाहा॑। पुरु॑षस्य सयाव॒र्यपे॑द॒घानि॑ मृज्महे। यथा॑ नो अत्र  
नाप॑रः पु॒रा ज॒रस॑ आ॒यति॑। पुरु॑षस्य सयाव॒रि॒ वि ते॑  
प्रा॒णम॑सि स्रसम्। शरी॑रेण म॒हीमि॑हि स्व॒धये॑हि पि॒तृनु॑पं  
प्र॒जया॑ऽस्मानि॒हाव॑ह। मैव॑ मा॒ꣳ स्ता प्रि॑येऽहं दे॒वी स॒ती

पितृलोकं यदैषि। विश्ववारा नभसा संव्ययन्त्युभौ नो लोकौ  
पयसाऽभ्याववृथस्व॥ २॥

इयं नारी पतिलोकं वृणाना निपद्यत उप त्वा मर्त्य  
प्रेतम्। विश्वं पुराणमनु पालयन्ती तस्यै प्रजां द्रविणं चेह  
धेहि। उदीर्ष्व नार्यभि जीवलोकमितासुमेतमुपशेष एहि।  
हस्तग्राभस्य दिधिषोस्त्वमेतत्पत्युर्जनित्वमभि सम्बभूव।  
सुवर्णं हस्तादाददाना मृतस्य श्रियै ब्रह्मणे तेजसे बलाय।  
अत्रैव त्वमिह वयं सुशेवा विश्वाः स्पृधो अभिमातीर्जयेम।  
धनुरहस्तादाददाना मृतस्य श्रियै क्षत्रायौजसे बलाय। अत्रैव  
त्वमिह वयं सुशेवा विश्वाः स्पृधो अभिमातीर्जयेम। मणिं  
हस्तादाददाना मृतस्य श्रियै विशे पुष्ट्यै बलाय। अत्रैव  
त्वमिह वयं सुशेवा विश्वाः स्पृधो अभिमातीर्जयेम॥ ३॥

इममग्रे चमसं मा विजीह्वरः प्रियो देवानामुत  
सोम्यानाम्। एष यश्चमसो देवपानस्तस्मिन्देवा अमृता  
मादयन्ताम्। अग्नेर्वर्म परि गोभिर्व्ययस्व सं प्रोर्णुष्व  
मेदसा पीवसा च। नेत्वा धृष्णुरहरसा जर्हृषाणो  
दधद्विधक्ष्यन्पर्यङ्ख्यातै। मैनमग्रे विदहो माऽभिषोचो माऽस्य  
त्वचं चिक्षिपो मा शरीरम्। यदा शृतं करवो जातवेदोऽथेमेनं  
प्रहिणुतात्पितृभ्यः। शृतं यदा करसि जातवेदोऽथेमेनं  
परिदत्तात्पितृभ्यः। यदा गच्छात्यसुनीतिमेतामथा देवानां

व॒शनी॑र्भ॒वाति॑ । सूर्यं॑ ते॒ चक्षु॑र्गच्छतु॒ वात॑मा॒त्मा द्यां च॒  
गच्छ॑ पृथि॒वीं च॒ धर्म॑णा । अपो॑ वा॒ गच्छ॒ यदि॒ तत्र॑ ते  
हि॒तमोष॑धीषु॒ प्र॒ति॒ति॒ष्ठा शरी॑रैः । अ॒जो भा॒गस्तप॑सा॒ तं  
तप॑स्व॒ तं ते॑ शो॒चिस्त॑पतु॒ तं ते॑ अ॒र्चिः । यास्ते॑ शि॒वास्त॑नुवो  
जा॒तवे॑द॒स्ताभि॑र्वहे॒मः सु॒कृतां॑ यत्र॒ लो॒काः । अ॒यं वै  
त्वम॒स्मादधि॑ त्वमे॒तद॒यं वै तद॑स्य॒ योनि॑रसि । वै॒श्वान॒रः पु॒त्रः  
पि॒त्रे लो॒ककृ॑ञ्जा॒तवे॑दो॒ वहे॑मः सु॒कृतां॑ यत्र॒ लो॒काः ॥ ४ ॥

विद्वान्भ्याववृध्वाभिमातीर्जयेम् शरीरैश्चत्वारि च ॥ ४ ॥ [१]

य ए॒तस्य॑ प॒थो गो॒प्तार॒स्तेभ्यः॑ स्वाहा॒ य ए॒तस्य॑ प॒थो  
र॑क्षि॒तार॒स्तेभ्यः॑ स्वाहा॒ य ए॒तस्य॑ प॒थोभि॑र॒क्षितार॒स्तेभ्यः॑  
स्वाहा॑ऽऽख्या॒त्रे स्वाहा॑ऽपाख्या॒त्रे स्वाहा॑ऽभि॒लाल॑पते  
स्वाहा॑ऽप॒लाल॑पते॒ स्वाहा॑ऽग्नये॑ कर्म॒कृते॒ स्वाहा॑ यमत्र॒  
नाधी॑मस्तस्मै॒ स्वाहा॑ । यस्त॑ इ॒ध्मं जु॒भर॑त्सिष्विदा॒नो मूर्धा॑नं  
वा॒त तप॑ते॒ त्वाया॑ । दि॒वो वि॒श्वस्मा॑त्सीमघाय॒त उ॑रुष्यः ।  
अ॒स्मात्त्वमधि॑ जा॒तोऽसि॑ त्वद॒यं जा॑यतां॒ पुनः॑ । अ॒ग्नये॑  
वै॒श्वान॒राय॑ सुव॒र्गाय॑ लो॒काय॑ स्वाहा॑ ॥ ५ ॥

य ए॒तस्य॑ त्वत्पञ्च ॥ १ ॥ [२]

प्र के॒तुना॑ बृ॒हता॑ भा॒त्यग्नि॑रा॒विर्वि॑श्वानि वृष॒भो रौर॑वीति ।  
दि॒वश्चि॑दन्ता॒दुप॑ मामु॒दान॑ इ॒पामु॑प॒स्थे म॒हिषो॑ व॒वर्ध॑ । इ॒दं  
त॒ एकं॑ प॒र ऊ॑त॒ एकं॑ तृतीये॒न ज्योति॑षा॒ संवि॑शस्व ।  
सं॒वेश॑नस्त॒नुवै॒ चारु॑रेधि॒ प्रि॒यो दे॒वानां॑ प॒रमे॑ स॒धस्थे॑ ।

नाकै सुपर्णमुप यत्पतन्तः हृदा वेनन्तो अभ्यचक्षत त्वा।  
 हिरण्यपक्षं वरुणस्य दूतं यमस्य योनौ शकुनं भुरण्युम्।  
 अतिद्रव सारमेयौ श्वानौ चतुरक्षौ शबलौ साधुना पथा।  
 अथा पितृन्सुविदत्राः अपीहि यमेन ये संधमादं मदन्ति।  
 यौ ते श्वानौ यमरक्षितारौ चतुरक्षौ पथिरक्षी नृचक्षसा।  
 ताभ्याः राजन्परि देह्येनः स्वस्ति चास्मा अनमीवं च  
 धेहि॥६॥

उरुणसावसुतृपावुलुम्बलौ यमस्य दूतौ चरतो वशाः  
 अनु। तावस्मभ्यं दृशये सूर्याय पुनर्दत्ता वसुमद्येह भद्रम्।  
 सोम एकेभ्यः पवते घृतमेक उपासते। येभ्यो मधु प्रधावति  
 ताःश्चिदेवापि गच्छतात्। ये युध्यन्ते प्रधनेषु शूरासो ये  
 तनुत्यजः। ये वा सहस्रदक्षिणास्ताःश्चिदेवापि गच्छतात्।  
 तपसा ये अनाधृष्यास्तपसा ये सुवर्गताः। तपो ये  
 चक्रिरे महत्ताःश्चिदेवापि गच्छतात्। अश्मन्वती रेवतीः  
 सः रभध्वमुत्तिष्ठत् प्रतरता सखायः। अत्रा जहाम ये  
 असन्नशेवाः शिवान् वयमभि वाजानुत्तरेम॥७॥

यद्वै देवस्य सवितुः पवित्रः सहस्रधारं विततमन्तरिक्षे।  
 येनापुनादिन्द्रमनार्तमार्त्ये तेनाहं माः सर्वतनुं पुनामि। या  
 राष्ट्रात्पन्नादप यन्ति शाखा अभिमृता नृपतिमिच्छमानाः।  
 धातुस्ताः सर्वाः पवनेन पूताः प्रजयास्मान्नय्या वर्चसा  
 सःसृजाथ। उद्वयं तमसस्परि पश्यन्तो ज्योतिरुत्तरम्।

दे॒वं दे॒व॒त्रा सूर्य॒मग॑न्म॒ ज्योति॑रुत्त॒मम् । धा॒ता पु॑नातु सवि॒ता  
पु॑नातु । अ॒ग्नेस्तेज॑सा॒ सूर्य॑स्य॒ वर्च॑सा ॥८॥

धेह्युत्तरेमाष्टौ च ॥ ३ ॥ ————— [३]

यन्ते॑ अ॒ग्निम॑म॒न्थाम॑ वृष॒भाये॑व॒ पक्त॑वे । इ॒मन्त॑ ५  
श॑म॒याम॑सि क्षी॒रेण॑ चोद॒केन॑ च । यन्त्व॑म॒ग्ने स॒मद॑ह॒स्त्वमु॑  
निर्वा॑पया॒ पुनः॑ । क॒याम्बू॒रत्र॑ जायतां पाक॒दूर्वा व्य॑ल्कशा ।  
शी॒ति॒के शी॒ति॒काव॑ति॒ ह्लादु॑के॒ ह्लादु॑कावति । म॒ण्डूक्या॑  
सुस॑ङ्ग॒मये॑म॒ ५ स्व॑ग्नि॒ ५ श॒मय॑ । शं ते॑ धन्व॒न्या आपः॑ श॒मु ते॑  
सन्त्व॑नूक्याः । शं ते॑ स॒मुद्रि॑या॒ आपः॑ श॒मु ते॑ सन्तु॒ वर्ष्वाः॑ ।  
शं ते॑ स्र॑व॒न्तीस्त॑नुवे॒ शमु॑ ते॑ सन्तु॒ कूप्याः॑ । शन्ते॑ नीहा॒रो  
व॑र्षतु॒ शमु॑ पृष्वाऽव॑शीयताम् ॥९॥

अ॒व सृ॒ज पु॑न॒रग्ने॑ पि॒तृभ्यो॑ यस्तु॒ आहु॑त॒श्चर॑ति स्व॒धाभिः॑ ।  
आयु॑र्वसा॒न उप॑ यातु॒ शेष॑ ५ स॒ङ्गच्छ॑तां त॒नुवा॑ जातवेदः ।  
स॒ङ्गच्छ॑स्व पि॒तृभिः॑ स॒ ५ स्व॒धाभिः॑ स॒मिष्टा॑पूर्तेन॒ पर॑मे  
व्यो॑मन् । यत्र॒ भूम्यै॑ वृ॒णसे॑ तत्र॑ गच्छ॒ तत्र॑ त्वा दे॒वः  
स॒वि॒ता द॑धातु । यत्ते॑ कृ॒ष्णः श॑कुन आ॒तुतो॑द॒ पिपी॑लः  
स॒र्प उ॒त वा॑ श्वाप॑दः । अ॒ग्निष्ट॑द्वि॒श्वान॑नृ॒णं कृ॑णोतु॒ सोम॑श्च  
यो ब्रा॑ह्म॒णमा॑वि॒वेश॑ । उत्ति॑ष्ठात॒स्तनु॑व॒ ५ सम्भ॑रस्व॒ मेह॑  
गात्र॑मव॒हा मा॑ शरी॒रम् । यत्र॒ भूम्यै॑ वृ॒णसे॑ तत्र॑ गच्छ॒ तत्र॑  
त्वा दे॒वः स॒वि॒ता द॑धातु । इ॒दं त॒ एकं॑ प॒र ऊ॑त॒ एकं॑  
तृती॑येन॒ ज्योति॑षा॒ संवि॑शस्व । सं॒वेश॑न॒स्तनु॑वै चारु॑रेधि



प्रियो देवानां परमे सधस्थे। उत्तिष्ठ प्रेहि प्रद्रवौकः कृणुष्व  
परमे व्योमन्। यमेन त्वं यम्या संविदानोत्तमं नाकमधि  
रोहेमम्। अश्मन्वती रेवतीर्यद्वे देवस्य सवितुः पवित्रं या  
राष्ट्रात्पन्नादुद्वयं तमसस्परि धाता पुनातु। अस्मात्त्वमधि  
जातोऽस्ययं त्वदधिजायताम्। अग्नये वैश्वानराय सुवर्गाय  
लोकाय स्वाहा॥१०॥

अवशीयता९ सधस्थे पञ्च च॥२॥

[४]

आयातु देवः सुमनाभिरूतिभिर्यमो हवेह प्रयताभिरक्ता।  
आसीदता९ सुप्रयतेह बर्हिष्यूजाय जात्यै मम शत्रुहत्यै।  
यमे इव यतमाने यदैतं प्रवाम्भरन्मानुषा देवयन्तः।  
आसीदतः९ स्वमु लोकं विदाने स्वासस्थे भवतमिन्दवे  
नः। यमाय सोमः९ सुनुत यमाय जुहुता हविः। यमः९  
हं यज्ञो गच्छत्यग्निदूतो अरङ्कृतः। यमाय घृतवद्धुविर्जुहोतु  
प्र च तिष्ठत। स नो देवेष्वायमद्दीर्घमायुः प्र जीवसे।  
यमाय मधुमत्तमः९ राज्ञे हव्यं जुहोतन। इदं नम ऋषिभ्यः  
पूर्वजेभ्यः पूर्वैभ्यः पथिकृद्भ्यः॥११॥

योऽस्य कौष्ठ्य जगतः पार्थिवस्यैकं इद्वशी। यमं  
भङ्गुश्रवो गाय यो राजानपरोध्यः। यमङ्गाय भङ्गुश्रवो  
यो राजानपरोध्यः। येनाऽऽपो नद्यो धन्वानि येन द्यौः  
पृथिवी दृढा। हिरण्यकक्ष्यान् सुधुरान् हिरण्याक्षानयः  
शफान्। अश्वाननश्यतो दानं यमो राजाऽभि तिष्ठति। यमो

दाधार पृथिवीं यमो विश्वमिदं जगत्। यमाय सर्वमित्रस्थे  
यत्प्राणद्वायुरक्षितम्। यथा पञ्च यथा षड्यथा पञ्च दशर्षयः।  
यमं यो विद्यात्स ब्रूयाद्यथैक ऋषिर्विजानते॥१२॥

त्रिकद्रुकेभिः पतन्ति षडुर्वीरेकमिद्वृहत्। गायत्री  
त्रिष्टुप्छन्दांसि सर्वा ता यम आहिता। अहरहर्नयमानो  
गामश्वं पुरुषं जगत्। वैवस्वतो न तृप्यति पञ्चभिर्मानवैर्यमः।  
वैवस्वतो विविच्यन्ते यमे राजनि ते जनाः। ये  
चेह सत्येनेच्छन्ते य उ चानृतवादिनः। ते राजन्निह  
विविच्यन्तेऽथा यन्ति त्वामुप। देवाश्च ये नमस्यन्ति  
ब्राह्मणाश्चापचित्यन्ति। यस्मिन्वृक्षे सुपलाशे देवैः सम्पिबन्ते  
यमः। अत्रा नो विशपतिः पिता पुराणा अनुवेनति॥१३॥

पृथिकृद्ध्यो विजानतेऽनु वेनति॥३॥

[५]

वैश्वानरे हविरिदं जुहोमि साहस्रमुत्सं शतधारमेतम्।  
तस्मिन्नेष पितरं पितामहं प्रपितामहं बिभरत्पिन्वमाने।  
द्रप्सश्चस्कन्द पृथिवीमनु द्यामिमं च योनिमनु यश्च पूर्वः।  
तृतीयं योनिमनु सञ्चरन्तं द्रप्सं जुहोम्यनु सप्त होत्राः।  
इमं समुद्रं शतधारमुत्सं व्यच्यमानं भुवनस्य मध्यै।  
घृतं दुहानामदिति जनायाग्रे मा हिंसीः परमे व्योमन्।  
अपेतं वीतं वि च सर्पतातो येऽत्र स्थ पुराणा ये च  
नूतनाः। अहोभिरद्भिरक्तुभिर्व्यक्तं यमो ददात्ववसानमस्मै।  
सवितैतानि शरीराणि पृथिव्यै मातुरुपस्थ आदधे।

तेभिर्युज्यन्तामघ्नियाः॥१४॥

शुनं वाहाः शुनं नाराः शुनं कृषतु लाङ्गलम्। शुनं वरत्रा  
बध्यन्ताः शुनमष्टामुदिङ्गय शुनासीरा शुनमस्मासु धत्तम्।  
शुनासीराविमां वाचं यद्विवि चक्रथुः पयः। तेनेमामुप  
सिञ्चतम्। सीते वन्दांमहे त्वाऽर्वाची सुभगे भवा यथा  
नः सुभगा संसि यथा नः सुफला संसि। सवितैतानि  
शरीराणि पृथिव्यै मातुरुपस्थ आदधे। तेभिरदिते शं भवा  
विमुच्यध्वमघ्निया देवयाना अतारिष्म तमसस्परमस्य।  
ज्योतिरापाम सुवरगन्म॥१५॥

प्र वाता वान्ति पतयन्ति विद्युत् उदोषधीर्जिहते पिन्वते  
सुवः। इरा विश्वस्मै भुवनाय जायते यत्पर्जन्यः पृथिवीः  
रेतसाऽवति। यथा यमाय हार्म्यमवपन्यञ्च मानवाः। एवं  
वपामि हार्म्यं यथासाम जीवलोके भूरयः। चितः स्थ परिचितं  
ऊर्ध्वचितः श्रयध्वं पितरो देवता। प्रजापतिर्वः सादयतु तया  
देवतया। आप्यायस्व सन्ते॥१६॥

अघ्निया अंगम् सप्त च॥२॥

[६]

उत्ते तन्नोमि पृथिवीं त्वत्परीमं लोकं निदधन्मो अहः  
रिषम्। एताः स्थूणां पितरो धारयन्तु तेऽत्रा यमः  
सादनात्ते मिनोतु। उपसर्प मातरं भूमिमेतामुरुव्यचंसं  
पृथिवीः सुशेवाम्। ऊर्णम्रदा युवतिर्दक्षिणावत्येषा त्वा  
पातु निर्ऋत्या उपस्थै। उद्धश्चस्व पृथिवि मा विबाधिथाः

सूपाय॒नास्मै॑ भव॒ सूपव॑ञ्चना। मा॒ता पु॒त्रं यथा॑ सि॒चाभ्ये॑न  
भूमि॑ वृणु। उ॒द्धञ्च॑माना पृथि॒वी हि तिष्ठ॑सि स॒हस्रं॑ मि॒त॒  
उप॑ हि श्रय॑न्ताम्। ते गृहा॑सौ मधु॒श्चुतो॑ विश्वाहा॑स्मै शर॒णाः  
स॒न्त्वत्र॑। ए॒णी॑र्धा॒ना हरि॑णी॒रर्जु॑नीः सन्तु धे॒नवः॑। तिल॑व॒त्सा  
ऊ॒र्जम॑स्मै दुहा॑ना॒ विश्वाहा॑ स॒न्त्वनप॑स्फुरन्तीः॥१७॥

ए॒षा ते॑ यम॒साद॑ने स्व॒धा निधी॑यते गृ॒हे। अक्षि॑ति॒र्नामं॑  
ते असौ। इ॒दं पि॒तृभ्यः॑ प्रभ॑रेम ब॒र्हिर्दे॒वेभ्यो॑ जीव॑न्त॒ उत्तरं॑  
भरेम। तत्त्वं॑मा॒रोहा॑सो मेघ्यो॒ भवं॑ य॒मेन॒ त्वं य॒म्यां संवि॑दानः।  
मा त्वा॑ वृ॒क्षौ सम्बा॑धिष्ठां मा मा॒ता पृथि॑वि॒ त्वम्। पि॒तृन्  
हि यत्र॑ गच्छा॒स्येधा॑सं यम॒राज्ये॑। मा त्वा॑ वृ॒क्षौ सम्बा॑धेथां  
मा मा॒ता पृथि॑वी म॒ही। वैव॑स्व॒तः हि गच्छा॑सि यम॒राज्ये॑  
वि॒राज॑सि। न॒ळं पू॒वमा॒रोहै॑तं न॒ळेन॑ प॒थोऽन्वि॑हि। स त्वं  
न॒ळप्ल॑वो भू॒त्वा सन्त॑र॒ प्रत॑रोत्तर॥१८॥

स॒वि॒तैतानि॑ शरी॑राणि पृथि॒व्यै मा॒तुरु॒पस्थ॑ आद॑धे। तेभ्यः॑  
पृथि॑वि॒ शं भ॑व। षड्ढो॑ता॒ सूर्य॑ ते चक्षु॑र्गच्छतु वा॒तमा॒त्मा द्यां  
च॒ गच्छ॑ पृथि॒वीं च॒ धर्म॑णा। अ॒पो वा॑ गच्छ॒ यदि॑ तत्र॑ ते  
हि॒तमोष॑धीषु प्र॒ति॒तिष्ठा॑ शरी॑रैः। परं॑ मृ॒त्यो अनु॑परे॒हि पन्था॑ं  
यस्ते॒ स्व इ॒तरो॑ दे॒व्याना॑त्। चक्षु॑ष्मते शृण्व॒ते ते॑ ब्रवी॒मि मा॒  
नः प्र॒जाः री॑रिषो मोत वी॒रान्। शं वा॒तः शः॑ हि ते घृ॒णिः  
शमु॑ ते स॒न्त्वोष॑धीः। कल्प॑न्तां मे दि॒शः श॒ग्माः। पृथि॒व्यास्त्वा॑

लो॒के सा॑दयाम्य॒मुष्य॒ शर्मा॑सि पि॒तरौ दे॒वता॑। प्र॒जाप॑तिस्त्वा  
सा॑दयतु॒ तया॑ दे॒वत॑या। अ॒न्तरि॑क्षस्य त्वा दि॒वस्त्वा दि॒शां त्वा  
नाक॑स्य त्वा पृ॒ष्ठे ब्र॒ध्नस्य॑ त्वा वि॒ष्टपे॑ सादयाम्य॒मुष्य॒ शर्मा॑सि  
पि॒तरौ दे॒वता॑। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सा॑दयतु॒ तया॑ दे॒वत॑या॥१९॥

अ॒पूप॑वा॒न्धृत॑वा॒श्चरु॑रेह सी॑दतू॒त्तभ्रु॑वन् पृ॒थि॒वीं  
द्या॒मु॒तो॒परि॑। यो॒नि॒कृतः॑ पथि॒कृतः॑ स॒पर्य॑त॒ ये दे॒वाना॑  
घृ॒तभा॑गा इ॒ह स्थ। ए॒षा ते॑ यम॒साद॑ने स्व॒धा नि॒धी॒यते  
गृ॒हेऽसौ। दशा॑क्षरा॒ तां र॑क्षस्व॒ तां गो॑पायस्व॒ तां  
ते॒ परि॑ददामि॒ तस्या॑ त्वा मा द॑भ॒न्पि॒तरौ दे॒वता॑।  
प्र॒जाप॑तिस्त्वा सा॑दयतु॒ तया॑ दे॒वत॑या। अ॒पूप॑वा॒न्धृत॑वा॒न्  
क्षी॒रवा॑न्ध॒धिवा॑न्मधु॒माश्चरु॑रेह सी॑दतू॒त्तभ्रु॑वन् पृ॒थि॒वीं  
द्या॒मु॒तो॒परि॑। यो॒नि॒कृतः॑ पथि॒कृतः॑ स॒पर्य॑त॒ ये दे॒वानां॑  
शृ॒तभा॑गाः क्षी॒रभा॑गा द॒धिभा॑गा मधु॒भागा इ॒ह स्थ।  
ए॒षा ते॑ यम॒साद॑ने स्व॒धा नि॒धी॒यते गृ॒हेऽसौ। श॒ताक्ष॑रा  
स॒हस्रा॑क्षरा॒ऽयुता॑क्षरा॒ऽच्यु॑ताक्षरा॒ तां र॑क्षस्व॒ तां गो॑पायस्व॒ तां  
ते॒ परि॑ददामि॒ तस्या॑ त्वा मा द॑भ॒न्पि॒तरौ दे॒वता॑।  
प्र॒जाप॑तिस्त्वा सा॑दयतु॒ तया॑ दे॒वत॑या॥२०॥

अन॑पस्फुरन्तीरु॒क्तं दे॒वत॑या द्वे च॑॥४॥

[७]

ए॒तास्ते॑ स्व॒धा अ॒मृताः॑ करोमि॒ यास्ते॑ धा॒नाः  
प॑रि॒कि॒राम्य॑त्र। तास्ते॑ य॒मः पि॒तृभिः॑ संवि॒दानो॑ऽत्र धे॒नूः  
का॑म॒दुघाः॑ करोतु। त्वा॒मर्जु॑नौष॒धीनां॑ पयो॑ ब्र॒ह्माण॒ इद्वि॑दुः।

तासां॑ त्वा॒ मध्या॒दाद॑दे च॒रुभ्यो॒ अपि॑धातवे। दूर्वा॑णां॒  
 स्त॒म्बमा॑ह॒रैतां॑ प्रि॒यत॑मां॒ मम॑। इ॒मां दि॒शं म॑नु॒ष्याणां॑  
 भूयि॑ष्ठानु॒ वि रो॑हतु। काशा॑नां॒ स्त॒म्बमा॑ह॒र रक्ष॑साम॒प॑हत्यै।  
 य ए॒तस्यै॑ दि॒शः प॒राभ॑वन्नघा॒यवो॒ यथा॒ तेना॑भ॒वान्पुनः॑।  
 दूर्भा॑णां॒ स्त॒म्बमा॑ह॒र पि॒तृणा॑मोष॒धीं प्रि॒याम्। अ॒न्वस्यै॑ मूलं॑  
 जीवा॒दनु॒ काण्ड॒मथो॒ फल॑म्॥२१॥

लो॒कं पृ॑ण॒ ता अ॑स्य॒ सूद॑दोहसः। शं वा॒तः श॑ हि  
 ते घृ॒णिः श॑मु॒ ते स॒न्त्वोष॑धीः। कल्प॑न्तां ते दि॒शः सर्वाः॑।  
 इ॒दमे॒व मे॒तोऽप॑रा॒मार्ति॑मारा॒म काञ्च॑न। तथा॒ तद॒श्विभ्यां॑ कृ॒तं  
 मि॒त्रेण॑ वरु॒णेन॑ च। व॒रणो वा॑रयादि॒दं दे॒वो व॑न॒स्पतिः॑। आ॒त्यै  
 नि॒र्ऋत्यै॑ द्वे॒षाच्च॑ व॒न॒स्पतिः॑। वि॒धृति॑रसि॒ विधा॑रया॒स्मद॒घा  
 द्वे॒षांसि॑ श॒मि श॑मया॒स्मद॒घा द्वे॒षांसि॑ य॒व य॒वया॑स्मद॒घा  
 द्वे॒षांसि॑। पृ॒थि॒वीं ग॑च्छा॒न्तरि॑क्षं गच्छ॒ दिवं गच्छ॑ दि॒शो  
 गच्छ॑ सु॒वर्ग॑च्छ॒ सुव॑र्गच्छ॒ दि॒शो गच्छ॑ दि॒वं गच्छा॑न्तरि॒क्षं  
 गच्छ॑ पृ॒थि॒वीं ग॑च्छा॒ऽऽपो वा॑ गच्छ॒ यदि॑ तत्र॒ ते हि॑तमोष॒धीषु॑  
 प्र॒ति॒ति॒ष्ठा शरी॑रैः। अ॒श्म॒न्वती॑ रे॒वती॑र्यद्वै दे॒वस्य॑ स॒वि॒तुः प॒वि॒त्रं  
 या रा॒ष्ट्रात्प॒न्नादु॒द्वयं॑ तम॑स॒स्परि॑ धा॒ता पु॑नातु॥२२॥

फलं पुनातु॥२॥

[८]

आ रो॑ह॒ताऽऽयु॑र्ज॒रसं॑ गृ॒णा॒ना अ॑नुपूर्वं यत॑माना॒ यति॑ष्ट।  
 इ॒ह त्व॑ष्टा॒ सु॒जनि॑मा॒ सुर॒लो दी॑र्घमायुः॒ कर॑तु जी॒वसे॑ वः।  
 यथा॑ऽहान्य॒नुपूर्वं॑ भव॑न्ति॒ यथ॑र्तव॒ ऋ॒तुभि॑र्यन्ति॒ क्लृ॒प्ताः। यथा॑

न पूर्वमपरो जहात्येवा धातरायूँषि कल्पयैषाम्। न हि ते  
अग्रे तनुवै कूरं चकार मर्त्यः। कपिर्बभस्ति तेजनं पुनर्जरायु  
गौरिव। अप नः शोशुचदघमग्रे शुशुध्या रयिम्। अप नः  
शोशुचदघं मृत्यवे स्वाहा। अनङ्गाहमन्वारभामहे स्वस्तये।  
स न इन्द्र इव देवेभ्यो वह्निः सम्पारणो भव॥ २३॥

इमे जीवा वि मृतैराववर्तिन्नभूद्भद्रा देवहूतिं नो अद्य।  
प्राञ्जोगामानृतये हसाय द्राघीय आयुः प्रतरां दधानाः।  
मृत्योः पदं योपयन्तो यदैम द्राघीय आयुः प्रतरां दधानाः।  
आप्यायमानाः प्रजया धनेन शुद्धाः पूता भवथ यज्ञियासः।  
इमं जीवेभ्यः परिधिं दधामि मा नोऽनुगादपरो अर्धमेतम्।  
शतं जीवन्तु शरदः पुरुचीस्तिरो मृत्युं दद्वहे पर्वतेन।  
इमा नारीरविधवाः सुपत्नीराञ्जनेन सर्पिषा सम्मृशन्ताम्।  
अनश्रवो अनमीवाः सुशेवा आरोहन्तु जनयो योनिमग्रे।  
यदाञ्जनं त्रैककुदं जातं हिमवतस्परि। तेनामृतस्य  
मूलेनारातीर्जम्भयामसि। यथा त्वमुद्भिन्नथस्योषधे पृथिव्या  
अधि। एवमिम उद्भिन्दन्तु कीर्त्या यशसा ब्रह्मवर्चसेन।  
अजोऽस्यजास्मदघा द्वेषाँसि यवोऽसि यवयास्मदघा  
द्वेषाँसि॥ २४॥

भव जम्भयामसि त्रीणि च॥ २॥

[९]

अप नः शोशुचदघमग्रे शुशुध्या रयिम्। अप नः  
शोशुचदघम्। सुक्षेत्रिया सुगातुया वसूया च यजामहे। अप

नः शोशुचदधम्। प्रयद्वन्दिष्ठ एषां प्रास्माकांसश्च सूरयः।  
 अपं नः शोशुचदधम्। प्रयदग्नेः सहस्वतो विश्वतो यन्ति  
 सूरयः। अपं नः शोशुचदधम्। प्रयत्ते अग्ने सूरयो जायेमहि  
 प्र ते वयम्। अपं नः शोशुचदधम्॥२५॥

त्व९ हि विश्वतोमुख विश्वतः परिभूरसि। अपं  
 नः शोशुचदधम्। द्विषो नो विश्वतोमुखाऽति नावेवं  
 पारय। अपं नः शोशुचदधम्। स नः सिन्धुमिव  
 नावयाति पर्षा स्वस्तये। अपं नः शोशुचदधम्।  
 आपः प्रवणादिव यतीरपास्मथ्स्यन्दतामघम्। अपं नः  
 शोशुचदधम्। उद्वनादुदकानीवापास्मथ्स्यन्दतामघम्। अपं  
 नः शोशुचदधम्। आनन्दाय प्रमोदाय पुनरागाः स्वान्गृहान्।  
 अपं नः शोशुचदधम्। न वै तत्र प्रमीयते गौरश्वः पुरुषः  
 पशुः। यत्रेदं ब्रह्म क्रियते परिधिर्जीवनायकमपं नः  
 शोशुचदधम्॥२६॥

अधमघं चत्वारि च॥२॥ [१०]

अपश्याम युवतिमाचरन्तीं मृताय जीवां परिणीयमानाम्।  
 अन्धेन या तमसा प्रावृताऽसि प्राचीमवाचीमवयन्नरिष्ठ्यै।  
 मयैतां माःस्तां भ्रियमाणा देवी सती पितृलोकं यदैषि।  
 विश्ववारा नभसा संव्ययन्त्युभौ नो लोकौ पयसाऽऽवृणीहि।  
 रयिष्ठामग्निं मधुमन्तमूर्मिणमूर्जः सन्तं त्वा पयसोप  
 स९सदेम। स९ रय्या समु वर्चसा सचस्वा नः स्वस्तये।  
 ये जीवा ये च मृता ये जाता ये च जन्त्याः। तेभ्यो घृतस्य



धारयितुं मधुधारा व्युन्दती। माता रुद्राणां दुहिता वसूनाः  
 स्वसाऽऽदित्यानाममृतस्य नाभिः। प्रणुवोचं चिकितुषे  
 जनाय मागामनागामदितिं वधिष्ट। पिबतूदकं तृणान्यत्तु।  
 ओमुत्सृजत॥ २७ ॥

वधिष्ट द्वे च॥१॥ [११]

सन्त्वा सिञ्चामि यजुषां प्रजामायुर्धनं च॥ ॐ शान्तिः  
 शान्तिः शान्तिः॥

सुमङ्गलीरियं वधूरिमां समेतु पश्यन्त। सौभाग्यमस्यै  
 दत्त्वायाथास्तं वि परेतन। इमां त्वमिन्द्र मीढ्वः सुपुत्रां  
 सुभगां कुरु। दशास्यां पुत्राना धेहि पतिमेकादशं कृधि॥  
 आवहन्ती वितन्वाना। कुर्वाणा चीरमात्मनः। वासांसि मम  
 गावश्च। अन्नपाने च सर्वदा। ततो मे श्रियमावह।

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥



## ॥सप्तमः प्रश्नः — शीक्षावल्ली॥

ॐ। शं नो मित्रः शं वरुणः। शं नो भवत्वयमा। शं  
न इन्द्रो बृहस्पतिः। शं नो विष्णुरुरुक्रमः। नमो ब्रह्मणे।  
नमस्ते वायो। त्वमेव प्रत्यक्षं ब्रह्मासि। त्वमेव प्रत्यक्षं ब्रह्म  
वदिष्यामि। ऋतं वदिष्यामि। सत्यं वदिष्यामि। तन्मामेवतु।  
तद्वक्तारमेवतु। अवेतु माम्। अवेतु वक्तारम्। ॐ शान्तिः  
शान्तिः शान्तिः॥१॥

सत्यं वदिष्यामि पञ्च च॥१॥ [१]

शीक्षां व्याख्यास्यामः। वर्णः स्वरः। मात्रा बलम्। सामं  
सन्तानः। इत्युक्तः शीक्षाध्यायः॥२॥

शीक्षां पञ्च॥१॥ [२]

सह नो यशः। सह नो ब्रह्मवर्चसम्। अथातः  
संहिताया उपनिषदं व्याख्यास्यामः। पञ्चस्वधिकरणेषु।  
अधिलोकमधिज्यौतिषमधिविद्यमधिप्रजमध्यात्मम्। ता  
महासंहिता इत्याचक्षते। अथाधिलोकम्। पृथिवी  
पूर्वरूपम्। द्यौरुत्तररूपम्। आकाशः सन्धिः॥३॥

वायुः सन्धानम्। इत्यधिलोकम्। अथाधिज्यौतिषम्।  
अग्निः पूर्वरूपम्। आदित्य उत्तररूपम्। आपः सन्धिः।  
वैद्युतः सन्धानम्। इत्यधिज्यौतिषम्। अथाधिविद्यम्।  
आचार्यः पूर्वरूपम्॥४॥

अन्तेवास्युत्तररूपम्। विद्या सन्धिः। प्रवचनं  
सन्धानम्। इत्यधिविद्यम्। अथाधिप्रजम्। माता पूर्व-

रूपम्। पितोत्तररूपम्। प्रजा सन्धिः। प्रजननं सन्धानम्।  
इत्यधिप्रजम्॥५॥

अथाध्यात्मम्। अधराहनुः पूर्वरूपम्। उत्तराहनुरुत्तर-  
रूपम्। वाक्सन्धिः। जिह्वा सन्धानम्। इत्यध्यात्मम्। इतीमा  
महासंहिताः। य एवमेता महासंहिता व्याख्याता वेद।  
सन्धीयते प्रजया पशुभिः। ब्रह्मवर्चसेनान्नाद्येन सुवर्ग्येण  
लोकेन॥६॥

सुन्दरार्यः पूर्वरूपमित्यधिप्रजं लोकेन॥४॥ [३]

यश्छन्दसामृषभो विश्वरूपः। छन्दोभ्योऽध्यमृतात्सम्बभूव।  
स मेन्द्रो मेधया स्पृणोतु। अमृतस्य देव धारणो भूयासम्।  
शरीरं मे विचक्षणम्। जिह्वा मे मधुमत्तमा। कर्णाभ्यां  
भूरि विश्रुवम्। ब्रह्मणः कोशोऽसि मेधयाऽपिहितः। श्रुतं मे  
गोपाय। आवहन्ती वितन्वाना॥७॥

कुर्वाणा चीरमात्मनः। वासांसि मम गावश्च। अन्नपाने  
च सर्वदा। ततो मे श्रियमावह। लोमशां पशुभिः सह स्वाहा।  
आ मां यन्तु ब्रह्मचारिणः स्वाहा। वि मांऽऽयन्तु ब्रह्मचारिणः  
स्वाहा। प्र मांऽऽयन्तु ब्रह्मचारिणः स्वाहा। दमांऽऽयन्तु  
ब्रह्मचारिणः स्वाहा। शमांऽऽयन्तु ब्रह्मचारिणः स्वाहा॥८॥

यशो जनेऽसानि स्वाहा। श्रेयान् वस्यंसोऽसानि स्वाहा।  
तं त्वां भग प्रविशानि स्वाहा। स मां भग प्रविश स्वाहा।  
तस्मिन्सहस्रशाखे। निभंगाहं त्वयि मृजे स्वाहा। यथाऽऽपः  
प्रवता यन्ति। यथा मासा अहर्जरम्। एवं मां ब्रह्मचारिणः।

धातुरायन्तु सर्वतः स्वाहा॥ प्रतिवेशोऽसि प्र मां भाहि प्र मां पद्यस्व॥ ९॥

वितुन्वाना शमांऽऽयन्तु ब्रह्मचारिणः स्वाहा धातुरायन्तु सर्वतः स्वाहैकं च॥ ३॥ ————— [४]

भूर्भुवः सुवरिति वा एतास्तिस्रो व्याहृतयः। तासामुहस्मे तां चतुर्थीम्। माहाचमस्यः प्रवेदयते। मह इति। तद्ब्रह्म। स आत्मा। अङ्गान्यन्या देवताः। भूरिति वा अयं लोकः। भुव इत्यन्तरिक्षम्। सुवरित्यसौ लोकः॥ १०॥

मह इत्यादित्यः। आदित्येन वाव सर्वे लोका महीयन्ते। भूरिति वा अग्निः। भुव इति वायुः। सुवरित्यादित्यः। मह इति चन्द्रमाः। चन्द्रमसा वाव सर्वाणि ज्योतींषि महीयन्ते। भूरिति वा ऋचः। भुव इति सामानि। सुवरिति यजूंषि॥ ११॥

मह इति ब्रह्म। ब्रह्मणा वाव सर्वे वेदा महीयन्ते। भूरिति वै प्राणः। भुव इत्यपानः। सुवरिति व्यानः। मह इत्यन्नम्। अन्नेन वाव सर्वे प्राणा महीयन्ते। ता वा एताश्चतस्रश्चतुर्धा। चतस्रश्चतस्रो व्याहृतयः। ता यो वेद। स वेद ब्रह्म। सर्वेऽस्मे देवा बलिमावहन्ति॥ १२॥

असौ लोको यजूंषि वेद द्वे च॥ ३॥ ————— [५]

स य एषोऽन्तरहृदय आकाशः। तस्मिन्नयं पुरुषो मनोमयः। अमृतो हिरण्मयः। अन्तरेण तालुके। य एष स्तन इवावलम्बते। सैन्द्रयोनिः। यत्रासौ केशान्तो विवर्तते।

व्यपोह्यं शीर्षकपाले। भूरित्यग्नौ प्रतितिष्ठति। भुव इति वायौ॥१३॥

सुवरित्यादित्ये। मह इति ब्रह्मणि। आप्रोति स्वराज्यम्। आप्रोति मनसस्पतिम्। वाक्पतिश्चक्षुष्पतिः। श्रोत्रपतिर्विज्ञानपतिः। एतत्ततो भवति। आकाशशरीरं ब्रह्म। सत्यात्मप्राणारामं मन आनन्दम्। शान्तिसमृद्धममृतम्। इति प्राचीनयोग्योपास्व॥१४॥

वायावमृतमेकं च॥२॥

[६]

पृथिव्यन्तरिक्षं द्यौर्दिशोऽवान्तरदिशाः। अग्निर्वायुरादित्यश्चन्द्रमा नक्षत्राणि। आप ओषधयो वनस्पतय आकाश आत्मा। इत्यधिभूतम्। अथाध्यात्मम्। प्राणो व्यानोऽपान उदानः समानः। चक्षुः श्रोत्रं मनो वाक्कक्। चर्म मांसं स्नावास्थि मज्जा। एतदधि विधायर्षिरवोचत्। पाङ्क्तं वा इदं सर्वम्। पाङ्क्तैव पाङ्क्तं स्पृणोतीति॥१५॥

सर्वमेकं च॥१॥

[७]

ओमिति ब्रह्म। ओमितीदं सर्वम्। ओमित्येतदनुकृति ह स्म वा अप्योश्चावयेत्याश्चावयन्ति। ओमिति सामानि गायन्ति। ओंशोमिति शस्त्राणि शंसन्ति। ओमित्यध्वर्युः प्रतिगुरं प्रतिगृणाति। ओमिति ब्रह्मा प्रसौति। ओमित्यग्निहोत्रमनुजानाति। ओमिति ब्राह्मणः प्रवक्ष्यन्नाह ब्रह्मोपाप्रवानीति। ब्रह्मैवोपाप्रोति॥१६॥

ओन्दशं॥१॥

[८]

ऋतं च स्वाध्यायप्रवचने च। सत्यं च स्वाध्यायप्रवचने च।  
तपश्च स्वाध्यायप्रवचने च। दमश्च स्वाध्यायप्रवचने च। शमश्च  
स्वाध्यायप्रवचने च। अग्रयश्च स्वाध्यायप्रवचने च। अग्निहोत्रं  
च स्वाध्यायप्रवचने च। अतिथयश्च स्वाध्यायप्रवचने च।  
मानुषं च स्वाध्यायप्रवचने च। प्रजा च स्वाध्यायप्रवचने  
च। प्रजनश्च स्वाध्यायप्रवचने च। प्रजातिश्च स्वाध्यायप्रवचने  
च। सत्यमिति सत्यवचा राथीतरः। तप इति तपोनित्यः  
पौरुशिष्टिः। स्वाध्यायप्रवचने एवेति नाको मौद्गल्यः। तद्धि  
तपस्तद्धि तपः॥१७॥

प्रजा च स्वाध्यायप्रवचने च षट्॥१॥ [१]

अहं वृक्षस्य रेरिवा। कीर्तिः पृष्ठं गिरेरिवा। ऊर्ध्वपवित्रो  
वाजिनीव स्वमृतमस्मि। द्रविणं सवर्चसम्। सुमेधा  
अमृतोक्षितः। इति त्रिशङ्कोर्वेदानुवचनम्॥१८॥

अहं षट्॥१॥ [१०]

वेदमनूच्याऽऽचार्योऽन्तेवासिनमनुशास्ति। सत्यं वद। धर्मं  
चर। स्वाध्यायान्मा प्रमदः। आचार्याय प्रियं धनमाहृत्य  
प्रजातन्तुं मा व्यवच्छेत्सीः। सत्यान्न प्रमदितव्यम्। धर्मान्न  
प्रमदितव्यम्। कुशलान्न प्रमदितव्यम्। भूत्यै न प्रमदितव्यम्।  
स्वाध्यायप्रवचनाभ्यां न प्रमदितव्यम्॥१९॥

देवपितृकार्याभ्यां न प्रमदितव्यम्। मातृदेवो भव। पितृदेवो  
भव। आचार्यदेवो भव। अतिथिदेवो भव। यान्यनवद्यानि  
कर्माणि। तानि सेवितव्यानि। नो इतराणि। यान्यस्माकं  
सुचरितानि। तानि त्वयोपास्यानि॥२०॥

नो इतराणि। ये के चास्मच्छ्रेयांसो ब्राह्मणाः।  
 तेषां त्वयाऽऽसनेन प्रश्वसितव्यम्। श्रद्धया देयम्।  
 अश्रद्धयाऽदेयम्। श्रिया देयम्। हिया देयम्। भिया  
 देयम्। संविदा देयम्। अथ यदि ते कर्मविचिकित्सा वा  
 वृत्तविचिकित्सा वा स्यात्॥२१॥

ये तत्र ब्राह्मणाः सम्मरुशिनः। युक्ता आयुक्ताः। अलूक्षा  
 धर्मकामाः स्युः। यथा ते तत्र वर्तेरन्। तथा तत्र वर्तेथाः।  
 अथाभ्याख्यातेषु। ये तत्र ब्राह्मणाः सम्मरुशिनः। युक्ता  
 आयुक्ताः। अलूक्षा धर्मकामाः स्युः। यथा ते तेषु वर्तेरन्।  
 तथा तेषु वर्तेथाः। एष आदेशः। एष उपदेशः। एषा  
 वेदोपनिषत्। एतदनुशासनम्। एवमुपासितव्यम्। एवमु  
 चैतदुपास्यम्॥२२॥

स्वाध्यायप्रवचनाभ्यान्न प्रमदितुव्यं तानि त्वयोपास्यानि स्यात्तेषु वर्तेरन्त्युक्तं च॥४॥ [११]

ॐ। शं नो मित्रः शं वरुणः। शं नो भवत्वर्यमा।  
 शं न इन्द्रो बृहस्पतिः। शं नो विष्णुरुक्मः। नमो  
 ब्रह्मणे। नमस्ते वायो। त्वमेव प्रत्यक्षं ब्रह्मासि। त्वामेव  
 प्रत्यक्षं ब्रह्मावादिषम्। ऋतमवादिषम्। सत्यमवादिषम्।  
 तन्मामावीत्। तद्वक्तारमावीत्। आवीन्माम्। आवीद्वक्तारम्।  
 ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥२३॥

सत्यमवादिषं पञ्च च॥१॥ [१२]

## ॥ अष्टमः प्रश्नः — ब्रह्मानन्दवल्ली ॥

ॐ। स॒ह ना॑ववतु। स॒ह नौ॑ भुनक्तु। स॒ह वी॒र्यं॑ करवावहे।  
ते॒ज॒स्वि ना॒वधी॑तमस्तु मा वि॒द्विषा॑वहे। ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒  
शान्तिः॑॥

ब्र॒ह्मवि॒दा॑प्रोति॒ पर॑म्। तदेषा॑भ्यु॒क्ता। स॒त्यं ज्ञा॑नम॒नन्तं॑  
ब्र॒ह्म। यो वेद॑ नि॒हितं॑ गुहा॑यां पर॒मे व्यो॑मन्। सौ॑ऽश्नुते  
सर्वा॑न्कामा॒न्त्स॒ह। ब्र॒ह्मणा॑ विप॒श्चितेति॑। तस्मा॑द्वा ए॒तस्मा॑-  
दा॒त्मन॑ आका॒शः सम्भू॑तः। आ॒काशा॑द्वायुः। वा॒यो र॒ग्निः।  
अ॒ग्नेरा॑पः। अ॒द्भ्यः पृ॑थि॒वी। पृ॒थि॒व्या ओष॑धयः। ओष॑धी॒भ्योऽ-  
न्न॑म्। अन्ना॑त्पुरु॑षः। स वा एष॑ पुरु॒षोऽन्न॑रस॒मयः॑। तस्ये॑दमेव  
शि॒रः। अयं॑ दक्षि॑णः प॒क्षः। अय॑मुत्त॑रः प॒क्षः। अय॑मात्मा॑।  
इदं॑ पुच्छं॑ प्रति॒ष्ठा। तद॑प्येष॑ श्लो॒को भ॒वति॑॥१॥

अन्ना॑द्वै प्र॒जाः प्र॒जाय॑न्ते। याः काश्च॑ पृथि॒वीऽं श्रि॑ताः।  
अथो॑ अन्नै॒नैव॑ जी॒वन्ति॑। अथै॒नदपि॑ यन्त्यन्त॒तः। अन्न॑ऽ  
हि भू॒तानां॑ ज्येष्ठ॑म्। तस्मा॑त्सर्वो॑षधमु॒च्यते। सर्व॑ वै  
तेऽन्न॑माप्नुवन्ति। येऽन्नं॑ ब्र॒ह्मोपा॑सते। अन्न॑ऽ हि भू॒तानां॑  
ज्येष्ठ॑म्। तस्मा॑त्सर्वो॑षधमु॒च्यते। अन्ना॑द्भू॒तानि॑ जाय॑न्ते।  
जा॒ता॒न्यन्नेन॑ वर्धन्ते। अद्य॑तेऽ॒त्ति च॑ भू॒तानि॑। तस्मा॑दन्नं  
तदु॒च्य॑त इति॑। तस्मा॑द्वा ए॒तस्मा॑दन्न॑रस॒मया॑त्। अन्यो॑ऽन्तर  
आ॒त्मा प्रा॑ण॒मयः॑। तेनै॑ष पूर्णः। स वा एष॑ पुरु॒षवि॑ध ए॒व।  
तस्य॑ पुरु॒षवि॑धताम्। अन्व॑यं पुरु॒षवि॑धः। तस्य॑ प्राणं॑ ए॒व



शिरः। व्यानो दक्षिणः पक्षः। अपान उत्तरः पक्षः। आकाश  
आत्मा। पृथिवी पुच्छं प्रतिष्ठा। तदप्येष श्लोको भवति॥२॥

प्राणं देवा अनु प्राणन्ति। मनुष्याः पशवंश्च ये। प्राणो  
हि भूतानामायुः। तस्मात्सर्वायुषमुच्यते। सर्वमेव त  
आयुर्यन्ति। ये प्राणं ब्रह्मोपासते। प्राणो हि भूतानामायुः।  
तस्मात्सर्वायुषमुच्यते इति। तस्यैष एव शरीर आत्मा।  
यः पूर्वस्य। तस्माद्वा एतस्मात् प्राणमयात्। अन्योऽन्तर  
आत्मा मनोमयः। तेनैष पूर्णः। स वा एष पुरुषविध एव।  
तस्य पुरुषविधताम्। अन्वयं पुरुषविधः। तस्य यजुरेव  
शिरः। ऋग्दक्षिणः पक्षः। सामोत्तरः पक्षः। आदेश आत्मा।  
अथर्वाङ्गिरसः पुच्छं प्रतिष्ठा। तदप्येष श्लोको भवति॥३॥

यतो वाचो निर्वर्तन्ते। अप्राप्य मनसा सह। आनन्दं  
ब्रह्मणो विद्वान्। न बिभेति कदाचनेति। तस्यैष एव  
शरीर आत्मा। यः पूर्वस्य। तस्माद्वा एतस्मान्मनोमयात्।  
अन्योऽन्तर आत्मा विज्ञानमयः। तेनैष पूर्णः। स वा एष  
पुरुषविध एव। तस्य पुरुषविधताम्। अन्वयं पुरुषविधः।  
तस्य श्रद्धैव शिरः। ऋतं दक्षिणः पक्षः। सत्यमुत्तरः पक्षः।  
योग आत्मा। महः पुच्छं प्रतिष्ठा। तदप्येष श्लोको  
भवति॥४॥

विज्ञानं यज्ञं तनुते। कर्माणि तनुतेऽपि च। विज्ञानं देवाः

सर्वे॑। ब्रह्म॒ ज्येष्ठ॑मुपा॑सते। वि॒ज्ञानं॑ ब्रह्म॒ चेद्वेदं॑। तस्मा॑च्चेन्न  
प्र॒माद्य॑ति। शरी॑रे पाप्म॑नो हि॒त्वा। सर्वा॑न्कामा॒न्थ्सम॑श्नु॒त  
इति॑। तस्यैष॑ ए॒व शारी॑र आ॒त्मा। यः पूर्॑व॒स्य। तस्मा॑द्वा  
ए॒तस्मा॑द्वि॒ज्ञान॒मया॑त्। अन्योऽन्तर॑ आ॒त्माऽऽनन्द॑मयः। तेनै॑ष  
पूर्णः॑। स॒ वा ए॒ष पुरु॑षवि॒ध ए॒व। तस्य॑ पुरु॑षवि॒धता॑म्। अन्व॑यं  
पुरु॑षवि॒धः। तस्य॑ प्रिय॑मे॒व शिरः॑। मोदो॑ दक्षि॑णः प॒क्षः। प्रमो॑द  
उत्त॑रः प॒क्षः। आन॑न्द आ॒त्मा। ब्रह्म॒ पुच्छं॑ प्रति॒ष्ठा। तदप्ये॑ष  
श्लो॒को भ॒वति॑॥५॥

अस॑न्ने॒व स॑ भ॒वति॑। अस॒द्ब्रह्मे॑ति वेद॒ चेत्। अस्ति॑  
ब्रह्मे॑ति॒ चेद्वेद॑। सन्तमे॑नं॒ ततो॑ वि॒दुरि॑ति। तस्यै॑ष ए॒व  
शारी॑र आ॒त्मा। यः पूर्॑व॒स्य। अथातो॑ऽनुप्र॒श्नाः। उ॒ता  
वि॒द्वान॒मुं लो॒कं प्रेत्य॑। कश्च॒न ग॑च्छ॒ती(३)॥ आहो॑ वि॒द्वान॒मुं  
लो॒कं प्रेत्य॑। कश्चि॒त्थ्सम॑श्नु॒ता(३) उ॒। सोऽका॑मय॒त। बहु॑  
स्यां॑ प्रजा॒येये॒ति। स॒ तपो॑ऽतप्य॒त। स॒ तप॑स्त॒प्त्वा। इ॒दं  
सर्व॑मसृ॒जत॑। यदि॑दं किं॒ च। तथ्सृ॑ष्ट्वा। तदे॒वानु॑ प्रावि॑शत्।  
तदे॒नुप्र॑विश्य॒। सच्च॒ त्यच्चा॑भवत्। निरु॑क्तं॒ चानि॑रुक्तं॒ च।  
नि॒लय॑नं॒ चानि॑लयनं॒ च। वि॒ज्ञानं॑ चावि॑ज्ञानं॒ च। सत्यं॑  
चानृ॑तं॒ च स॑त्यम॒भवत्। यदि॑दं किं॒ च। तथ्स॑त्यमि॒त्याच॑क्षते।  
तदप्ये॑ष श्लो॒को भ॒वति॑॥६॥

अस॑द्वा इ॒दम॑ग्रं आसीत्। ततो॑ वै स॒दजा॑य॒त।  
तदा॑त्मानं॒ स्वय॑मकुरु॒त। तस्मा॑त्तथ्सु॒कृत॑मुच्य॑त इति॑। यद्वै

तत्सुकृतम्। रंसो वै सः। रसं ह्येवायं लब्ध्वाऽऽनन्दी  
 भवति। को ह्येवान्यात्कः प्राण्यात्। यदेष आकाश  
 आनन्दो न स्यात्। एष ह्येवानन्दयाति। यदा ह्येवैष  
 एतस्मिन्नदृश्येऽनात्म्येऽनिरुक्तेऽनिलयनेऽभयं प्रतिष्ठां  
 विन्दते। अथ सोऽभयं गतो भवति। यदा ह्येवैष  
 एतस्मिन्नुदरमन्तरं कुरुते। अथ तस्य भयं भवति। तत्त्वेव  
 भयं विदुषोऽमन्वानस्य। तदप्येष श्लोको भवति॥७॥

भीषाऽस्माद्वातः पवते। भीषोदैति सूर्यः। भीषाऽस्मादग्नि-  
 शेन्द्रश्च। मृत्युर्धावति पञ्चम इति। सैषाऽऽनन्दस्य मीमांसा  
 भवति। युवा स्यात्साधु युवाऽध्यायकः। आशिष्ठो दृढिष्ठो  
 बलिष्ठः। तस्येयं पृथिवी सर्वा वित्तस्य पूर्णा स्यात्। स एको  
 मानुष आनन्दः। ते ये शतं मानुषा आनन्दाः।

स एको मनुष्यगन्धर्वाणामानन्दः। श्रोत्रियस्य  
 चाकामहतस्य। ते ये शतं मनुष्यगन्धर्वाणामानन्दाः।

स एको देवगन्धर्वाणामानन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य।  
 ते ये शतं देवगन्धर्वाणामानन्दाः।

स एकः पितॄणां चिरलोकलोकानामानन्दः। श्रोत्रियस्य  
 चाकामहतस्य। ते ये शतं पितॄणां चिरलोकलोकानामानन्दाः।

स एक आजानजानां देवानामानन्दः। श्रोत्रियस्य  
 चाकामहतस्य। ते ये शतमाजानजानां देवानामानन्दाः।

स एकः कर्मदेवानां देवानामानन्दः। ये कर्मणा

देवानपियन्ति। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य। ते ये शतं कर्मदेवानां देवानामानन्दाः।

स एको देवानामानन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य। ते ये शतं देवानामानन्दाः।

स एक इन्द्रस्याऽऽनन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य। ते ये शतमिन्द्रस्याऽऽनन्दाः।

स एको बृहस्पतेरानन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य। ते ये शतं बृहस्पतेरानन्दाः।

स एकः प्रजापतेरानन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य। ते ये शतं प्रजापतेरानन्दाः।

स एको ब्रह्मण आनन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य। स यश्चायं पुरुषे। यश्चासावादित्ये। स एकः। स य एवंविद्। अस्माल्लोकात्प्रेत्य। एतमन्नमयमात्मानमुपसङ्कामति। एतं प्राणमयमात्मानमुपसङ्कामति। एतं मनोमयमात्मानमुपसङ्कामति। एतं विज्ञानमयमात्मानमुपसङ्कामति। एतमानन्दमयमात्मानमुपसङ्कामति। तदप्येष श्लोको भवति॥८॥

यतो वाचो निर्वर्तन्ते। अप्राप्य मनसा सह। आनन्दं ब्रह्मणो विद्वान्। न बिभेति कुतश्चनेति। एतं ह वाचं न तपति। किमहं साधुं नाकुरवम्। किमहं पापमकुरवमिति। स य एवं विद्वानेते आत्मानं स्पृणुते। उभे ह्येवैष एते आत्मानं स्पृणुते। य एवं वेद। इत्युपनिषत्॥९॥

ॐ। स॒ह ना॑ववतु। स॒ह नौ॑ भुनक्तु। स॒ह वी॒र्यं॑ करवावहै।  
ते॒ज॒स्वि ना॑वधी॑तमस्तु॒ मा वि॑द्विषा॒वहै॑। ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒  
शान्तिः॑॥

॥नवमः प्रश्नः — भृगुवल्ली॥

ॐ। स॒ह ना॑ववतु। स॒ह नौ॑ भुनक्तु। स॒ह वी॒र्यं॑ करवावहै।  
ते॒ज॒स्वि ना॑वधी॑तमस्तु॒ मा वि॑द्विषा॒वहै॑। ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒  
शान्तिः॑॥

भृ॒गुर्वै वा॑रु॒णिः। वरु॑णं॒ पि॒तेर॒मुप॑ससार। अ॒धी॑हि  
भग॒वो ब्र॒ह्मेति॑। तस्मा॑ ए॒तत्प्रो॑वाच। अ॒न्नं प्रा॑णं चक्षुः  
श्रो॒त्रं म॒नो वा॒चमि॑ति। त॒५ हो॑वाच। यतो॒ वा इ॒मानि॑  
भू॒तानि॑ जाय॑न्ते। येन॒ जा॒तानि॑ जीव॑न्ति। यत्प्र॑य॒न्त्यभि॑  
संवि॑शन्ति। तद्वि॒जि॒ज्ञास॑स्व। तद्ब्र॒ह्मेति॑। स तपो॑ऽतप्यत। स  
तप॑स्त॒त्त्वा॥१॥

अ॒न्नं ब्र॒ह्मेति॑ व्य॒जाना॑त्। अ॒न्नाद्यै॑व खल्वि॒मानि॑ भू॒तानि॑  
जाय॑न्ते। अ॒न्नेन॑ जा॒तानि॑ जीव॑न्ति। अ॒न्नं प्र॑य॒न्त्यभि॑  
संवि॑शन्तीति। तद्वि॒ज्ञाय॑। पुन॑रे॒व वरु॑णं॒ पि॒तेर॒मुप॑ससार।  
अ॒धी॑हि भग॒वो ब्र॒ह्मेति॑। त॒५ हो॑वाच। तप॑सा॒ ब्रह्म॑  
वि॒जि॒ज्ञास॑स्व। तपो॒ ब्रह्मेति॑। स तपो॑ऽतप्यत। स  
तप॑स्त॒त्त्वा॥२॥

प्रा॒णो ब्र॒ह्मेति॑ व्य॒जाना॑त्। प्रा॒णाद्यै॑व खल्वि॒मानि॑ भू॒तानि॑  
जाय॑न्ते। प्रा॒णेन॑ जा॒तानि॑ जीव॑न्ति। प्रा॒णं प्र॑य॒न्त्यभि॑

संवि॑शन्तीति॑। तद्वि॒ज्ञाय॑। पुन॑रे॒व वरु॑णं पि॒त॑रमु॒प॑स॒सारा॑।  
अधी॑हि भगवो ब्रह्मेति॑। त॒५ हो॑वाच। तप॑सा ब्रह्म  
विजि॑ज्ञासस्व। तपो॒ ब्रह्मेति॑। स तपो॑ऽतप्यत। स  
तप॑स्त॒त्त्वा॑॥३॥

मनो॒ ब्रह्मेति॑ व्य॒जानात्। मन॑सो ह्ये॒व खल्वि॒मानि॑  
भूता॑नि जाय॑न्ते। मन॑सा जा॒ता॑नि जी॒वन्ति॑। मनः॑ प्रय॑न्त्य॒भि  
संवि॑शन्तीति॑। तद्वि॒ज्ञाय॑। पुन॑रे॒व वरु॑णं पि॒त॑रमु॒प॑स॒सारा॑।  
अधी॑हि भगवो ब्रह्मेति॑। त॒५ हो॑वाच। तप॑सा ब्रह्म  
विजि॑ज्ञासस्व। तपो॒ ब्रह्मेति॑। स तपो॑ऽतप्यत। स  
तप॑स्त॒त्त्वा॑॥४॥

वि॒ज्ञानं॑ ब्रह्मेति॑ व्य॒जानात्। वि॒ज्ञाना॑द्धे॒व खल्वि॒मानि॑  
भूता॑नि जाय॑न्ते। वि॒ज्ञाने॑न जा॒ता॑नि जी॒वन्ति॑। वि॒ज्ञानं॑  
प्रय॑न्त्य॒भि संवि॑शन्तीति॑। तद्वि॒ज्ञाय॑। पुन॑रे॒व वरु॑णं  
पि॒त॑रमु॒प॑स॒सारा॑। अधी॑हि भगवो ब्रह्मेति॑। त॒५ हो॑वाच।  
तप॑सा ब्रह्म विजि॑ज्ञासस्व। तपो॒ ब्रह्मेति॑। स तपो॑ऽतप्यत।  
स तप॑स्त॒त्त्वा॑॥५॥

आन॑न्दो ब्रह्मेति॑ व्य॒जानात्। आन॑न्दाद्धे॒व खल्वि॒मानि॑  
भूता॑नि जाय॑न्ते। आन॑न्देन जा॒ता॑नि जी॒वन्ति॑। आन॑न्दं  
प्रय॑न्त्य॒भि संवि॑शन्तीति॑। सैषा भा॑र्गवी वा॒रुणी॑ वि॒द्या।  
पर॑मे व्यो॒मन् प्र॑ति॒ष्ठिता॑। य ए॒वं वेद॑ प्र॒ति॑तिष्ठति।  
अ॒न्न॒वान॒न्नादो॑ भ॒वति॑। म॒हान्भ॑वति प्र॒जया॑ प॒शुभि॑र्ब्रह्मवर्च॒सेन॑।  
म॒हान्की॒र्त्या॑॥६॥

अन्नं न निन्द्यात्। तद्वृतम्। प्राणो वा अन्नम्।  
शरीरमन्नादम्। प्राणे शरीरं प्रतिष्ठितम्। शरीरे प्राणः  
प्रतिष्ठितः। तदेतदन्नमन्ने प्रतिष्ठितम्। स य एतदन्नमन्ने  
प्रतिष्ठितं वेद प्रतिष्ठति। अन्नवानन्नादो भवति। महान्भवति  
प्रजया पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन। महान्कीर्त्या॥७॥

अन्नं न परिचक्षीत। तद्वृतम्। आपो वा अन्नम्।  
ज्योतिरन्नादम्। अप्सु ज्योतिः प्रतिष्ठितम्। ज्योतिष्यापः  
प्रतिष्ठिताः। तदेतदन्नमन्ने प्रतिष्ठितम्। स य एतदन्नमन्ने  
प्रतिष्ठितं वेद प्रतिष्ठति। अन्नवानन्नादो भवति। महान्भवति  
प्रजया पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन। महान्कीर्त्या॥८॥

अन्नं बहु कुर्वीत। तद्वृतम्। पृथिवी वा अन्नम्।  
आकाशोऽन्नादः। पृथिव्यामाकाशः प्रतिष्ठितः। आकाशे  
पृथिवी प्रतिष्ठिता। तदेतदन्नमन्ने प्रतिष्ठितम्। स य  
एतदन्नमन्ने प्रतिष्ठितं वेद प्रतिष्ठति। अन्नवानन्नादो भवति।  
महान्भवति प्रजया पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन। महान्कीर्त्या॥९॥

न कश्चन वसतौ प्रत्याचक्षीत। तद्वृतम्। तस्माद्यया कया  
च विधया बह्वन्नं प्राप्नुयात्। अराध्यस्मा अन्नमित्याचक्षते।  
एतद्वै मुखतोऽन्नं राध्यम्। मुखतोऽस्मा अन्नं राध्यते।  
एतद्वै मध्यतोऽन्नं राध्यम्। मध्यतोऽस्मा अन्नं राध्यते।  
एतद्वै अन्ततोऽन्नं राध्यम्। अन्ततोऽस्मा अन्नं राध्यते।  
य एवं वेद। क्षेम इति वाचि। योगक्षेम इति प्राणापानयोः।  
कर्मति हस्तयोः। गतिरिति पादयोः। विमुक्तिरिति

पा॒यौ। इति॑ मा॒नुषीः॑ स॒मा॒ज्ञाः। अथ॑ दै॒वीः। तृ॒प्तिरि॑ति  
 वृ॒ष्टौ। ब॒लमि॑ति वि॒द्युति॑। य॒श इति॑ प॒शुषु। ज्योति॑रिति  
 नक्ष॑त्रेषु। प्र॒जाति॑रमृत॒मान॑न्द इत्यु॒प॒स्थे। स॒र्वमि॑त्याका॒शे।  
 तत्प्र॑ति॒ष्ठेत्यु॑पासी॒त। प्र॒तिष्ठा॑वान्भ॒वति॑। तन्म॑ह इत्यु॒पासी॒त।  
 म॑हान्भ॒वति॑। तन्म॑न इत्यु॒पासी॒त। मा॑नवान्भ॒वति॑। तन्न॑म  
 इत्यु॒पासी॒त। न॒म्यन्ते॑ऽस्मै का॒माः। तद्ब्र॑ह्मेत्यु॒पासी॒त।  
 ब्र॒ह्म॑वान्भ॒वति॑। तद्ब्र॑ह्मणः प॒रि॒मर॑ इत्यु॒पासी॒त। प॒र्येण॑  
 म्रियन्ते॑ द्विषन्तः स॒प॒त्नाः। प॒रि ये॑ऽप्रि॒या॑ भ्रातृ॒व्याः। स  
 यश्चा॑यं पु॒रुषे। यश्चा॑सा॒वादि॒त्ये। स॒ एकः॑। स॒ य एवं॑वि॒त्।  
 अ॒स्माल्लो॑कात्प्रेत्य। ए॒तम॑न्नम॒यमा॒त्मान॑मु॒प॑सङ्क॒म्य। ए॒तं प्रा॑ण-  
 म॒यमा॒त्मान॑मु॒प॑सङ्क॒म्य। ए॒तं म॑नोम॒यमा॒त्मान॑मु॒प॑सङ्क॒म्य।  
 ए॒तं वि॒ज्ञान॑म॒यमा॒त्मान॑मु॒प॑सङ्क॒म्य। ए॒तमा॑न॒न्दम॒य-  
 मा॒त्मान॑मु॒प॑सङ्क॒म्य। इ॒माँल्लो॑का॒न्कामा॑न्नी का॒मरू॒प्यनु॑-  
 स॒ञ्चर॑न्। ए॒तथ्साम॑ गा॒यन्ना॒स्ते। हा(३) वु हा(३) वु हा(३)  
 वु। अ॒हम॑न्नम॒हम॑न्नम॒हम॑न्नम्। अ॒हम॑न्ना॒दो(२)ऽह॑म॒न्नादो(२)-  
 ऽह॑म॒न्नादः॑। अ॒ह३ श्लो॑क॒कृद॒ह३ श्लो॑क॒कृद॒ह३ श्लो॑क॒कृत्।  
 अ॒हम॑स्मि प्रथ॒मजा॑ ऋ॒ता(३) स्य॑। पू॒र्वं दे॒वेभ्यो॑ अ॒मृत॑स्य  
 ना(३) भा॒इ। यो मा॑ द॒दाति॑ स॒ इदे॒व मा(३) वाः॑।  
 अ॒हम॑न्नम॒न्नम॑दन्त॒मा(३) द्धि॑। अ॒हं वि॒श्वं भु॒वं न॒मभ्य॑भ॒वाम्।  
 सु॒व॒र्न ज्योतीः॑। य एवं॑ वे॒द। इत्यु॒प॒निष॑त्॥१०॥

ॐ। स॒ह ना॑ववतु। स॒ह नौ॑ भुनक्तु। स॒ह वी॒र्यं॑ करवावहै।  
 ते॒ज॒स्वि ना॒वधी॑तमस्तु मा वि॒द्विषा॑वहै॥ ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒



शान्तिः॥



॥दशमः प्रश्नः — महानारायणोपनिषत्॥

ॐ। स॒ह ना॑ववतु। स॒ह नौ॑ भुनक्तु। स॒ह वी॒र्यं॑ करवावहै।  
ते॒ज॒स्वि ना॒वधी॑तमस्तु॒ मा वि॑द्विषा॒वहै॑। ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒  
शान्तिः॑॥

॥अम्भस्य पारे॥

अम्भ॑स्य पा॒रे भुव॑नस्य॒ मध्ये॒ नाक॑स्य पृ॒ष्ठे म॑ह॒तो  
मही॑यान्। शु॒क्रेण॒ ज्योती॑र॒षि सम॑नुप्रवि॑ष्टः प्र॒जाप॑तिश्चरति॒  
गर्भे॑ अ॒न्तः॥ यस्मि॑न्नि॒दं सं च॒ विचै॑ति॒ सर्वं॒ यस्मि॑न्दे॒वा  
अधि॑ वि॒श्वे नि॑षेदुः। तदे॒व भू॑तं तदु॒ भव्य॑मा इ॒दं तद॑क्षरे॑ पर॒मे  
व्योम॑न्॥ येना॑ऽऽवृ॒तं खं च॒ दिवं॑ म॒हीं च॒ येना॑ऽऽदि॒त्यस्त॑प॒ति  
तेज॑सा॒ भ्राज॑सा च। यम॒न्तः संमु॑द्रे क॒वयो॒ वय॑न्ति॒ यद॑क्षरे॑  
पर॒मे प्र॒जाः॥ यतः॑ प्रसू॒ता ज॒गतः॑ प्रसू॒ती तो॒येन॑ जी॒वान्  
व्यस॑स॒र्ज भू॒म्याम्। यदोष॑धीभिः पुरुषा॑न्प॒शूश्च॒ विवे॑श  
भू॒तानि॑ चराच॒राणि॥ अतः॑ परं॒ नान्य॑दणी॒यस॑ हि परा॑त्परं॒  
यन्म॑ह॒तो म॒हान्त॑म्। यदे॑कम॒व्यक्त॑मन॒न्तरूपं॒ विश्वं॑ पुरा॒णं  
तम॑सुः पर॑स्तात्॥१॥

तदे॒वर्तं॑ तदु॒ स॒त्यमा॑हुस्तदे॒व ब्र॒ह्मं॑ पर॒मं क॑वी॒नाम्।  
इ॒ष्टापूर्तं॑ ब॒हुधा॒ जा॒तं जा॒यमा॑नं वि॒श्वं बि॑भर्ति॒ भुव॑नस्य॒  
नाभिः॑॥ तदे॒वाग्नि॑स्तद्वा॒युस्त॑त्सूर्य॒स्तदु॑ च॒न्द्रमाः॑। तदे॒व  
शु॒क्रम॑मृ॒तं तद्व॒ह्म तदा॑पः स प्र॒जाप॑तिः॥ सर्वे॑ निमे॒षा

ज॒ज्ञिरे॑ वि॒द्युतः॑ पु॒रुषा॑दधि। क॒ला मु॑हूर्ताः का॒ष्ठाश्चा॑होरा॒त्राश्च॑  
सर्व॑शः॥ अ॒र्धमा॑सा मासा॑ ऋ॒तवः॑ सं॒वत्स॑रश्च॑ कल्पन्ताम्।  
स आपः॑ प्रदु॒घे उ॒भे इ॒मे अ॒न्तरि॑क्षमथो सु॒वः॥ नैन॑मूर्ध्वं न  
तिर्य॑श्चं न मध्ये॒ परि॑जग्रभत्। न तस्यै॑शे कश्च॒न तस्य॑ नाम  
म॒हद्य॑शः॥ २॥

न स॒न्दृशे॑ तिष्ठति रू॒पम॑स्य न चक्षु॑षा पश्यति कश्च॒नैन॑म्।  
हृ॒दा म॑नी॒षा मन॑सा॒ऽभिक्लृ॑प्तो य ए॒नं वि॒दुर॑मृता॒स्ते भ॑वन्ति॥  
अ॒द्भ्यः सम्भू॑तो हि॒रण्य॑ग॒र्भ इ॒त्यष्टौ॥ ए॒ष हि दे॒वः  
प्र॒दिशो॑ऽनु सर्वाः॒ पूर्वा॑ हि जा॒तः स उ॒ गर्भे॑ अ॒न्तः।  
स वि॒जाय॑मानः स जनि॒ष्यमा॑णः प्र॒त्यङ्मुखो॑स्तिष्ठति  
वि॒श्वतो॑मुखः॥ वि॒श्वत॑श्चक्षुरु॒त वि॒श्वतो॑मुखो वि॒श्वतो॑हस्त  
उ॒त वि॒श्वत॑स्पात्। सं बा॒हुभ्या॑ नम॑ति सं पत॑त्रैर्द्या॒वापृ॑थि॒वी  
ज॒नय॑न्दे॒व एकः॥ वे॒नस्त॑त्पश्यन्वि॒श्वा भुव॑नानि वि॒द्वान् यत्र॑  
वि॒श्वं भव॑त्येक॒नील॑म्। यस्मि॑न्नि॒दं सं च॒ विचै॑कं॒ स ओ॒तः  
प्रो॒तश्च॑ वि॒भुः प्र॒जासु॑। प्र तद्वो॑चे अ॒मृतं॑ नु वि॒द्वान्ग॑न्ध॒र्वो  
नाम॑ निहि॑तं गुहा॑सु॥ ३॥

त्रीणि॑ प॒दा निहि॑ता गुहा॑सु यस्तद्वे॒दं सवि॑तुः  
पि॒ताऽस॑त्। स नो बन्धु॑र्जनि॒ता स वि॑धा॒ता धामा॑नि  
वे॒द भुव॑नानि वि॒श्वा। यत्र॑ दे॒वा अ॒मृत॑मानशा॒नास्तृ॑तीये  
धामा॑न्य॒भ्यैर॑यन्त। परि॒ द्यावा॑पृथि॒वी य॑न्ति स॒द्यः परि॑  
लो॒कान् परि॑ दि॒शः परि॑ सु॒वः। ऋ॒तस्य॑ तन्तुं॑ वित॑तं

विचृत्य तदपश्यत्तदभवत् प्रजासु। पुरीत्य लोकान्पुरीत्य  
भूतानि पुरीत्य सर्वाः प्रदिशो दिशश्च। प्रजापतिः प्रथमजा  
ऋतस्याऽऽत्मनाऽऽत्मानमभिसम्बभूव। सदसस्पतिमद्भुतं  
प्रियमिन्द्रस्य काम्यम्। सनि मेधामयासिषम्। उद्दीप्यस्व  
जातवेदोऽपघ्नन्निर्ऋतिं मम॥४॥

पशूँश्च मह्यमावहू जीवंतं च दिशो दिश। मा नो  
हिंसीज्जातवेदो गामश्च पुरुषं जगत्। अबिभ्रदग्न आगहि  
श्रिया मा परिपातय।

### ॥ गायत्रीमन्त्राः ॥

पुरुषस्य विद्म सहस्राक्षस्य महादेवस्य धीमहि। तन्नो  
रुद्रः प्रचोदयात्। तत्पुरुषाय विद्महे महादेवाय धीमहि। तन्नो  
रुद्रः प्रचोदयात्। तत्पुरुषाय विद्महे वक्रतुण्डाय धीमहि।  
तन्नो दन्तिः प्रचोदयात्। तत्पुरुषाय विद्महे चक्रतुण्डाय  
धीमहि॥५॥

तन्नो नन्दिः प्रचोदयात्। तत्पुरुषाय विद्महे महासेनाय  
धीमहि। तन्नः षण्मुखः प्रचोदयात्। तत्पुरुषाय विद्महे  
सुवर्णपक्षाय धीमहि। तन्नो गरुडः प्रचोदयात्। वेदात्मनाय  
विद्महे हिरण्यगर्भाय धीमहि। तन्नो ब्रह्म प्रचोदयात्।  
नारायणाय विद्महे वासुदेवाय धीमहि। तन्नो विष्णुः  
प्रचोदयात्। वज्रनखाय विद्महे तीक्ष्णदृष्टाय धीमहि॥६॥

तन्नो नारसिंहः प्रचोदयात्। भास्कराय विद्महे

महद्युतिकराय॑ धीमहि। तन्नो॑ आदित्यः प्रचोदया॑त्।  
 वैश्वान॒राय॑ वि॒द्महे॑ लाली॒लाय॑ धीमहि। तन्नो॑ अग्निः  
 प्रचोदया॑त्। का॒त्या॒य॒नाय॑ वि॒द्महे॑ कन्यकु॒मारि॑ धीमहि। तन्नो॑  
 दुर्गिः प्रचोदया॑त्।

## ॥ दूर्वासूक्तम् ॥

स॒हस्र॒पर॑मा दे॒वी श॒तमू॑ला श॒ताङ्कु॑रा। सर्व॑ हरतु मे पा॒पं  
 दूर्वा दुःस्वप्न॑नाश॒नी। काण्डा॑त्काण्डात् प्र॒रोह॑न्ती परुषः परुषः  
 परि॑ ॥ ७ ॥

ए॒वानो॑ दूर्वे प्र॒तनु॑ स॒हस्रे॑ण श॒तेन॑ च। या श॒तेन॑ प्र॒तनो॑षि  
 स॒हस्रे॑ण वि॒रोह॑सि। तस्या॑स्ते दे॒वीष्टके॑ वि॒धेम॑ ह॒विषा॑  
 व॒यम्। अश्व॑क्रान्ते रथक्रान्ते विष्णुक्रान्ते व॒सुन्ध॑रा। शिरसा॑  
 धार॑यिष्यामि र॒क्षस्व मा॑ पदे पदे।

## ॥ मृत्तिकासूक्तम् ॥

भूमि॑र्धेनु॒र्धर॑णी लो॒कधा॒रिणी॑। उ॒द्धृता॑ऽसि व॒राहे॑ण कृष्णेन  
 श॒तबा॒हुना॑। मृ॒त्तिके॑ ह॒न मे पा॒पं य॒न्मया॑ दुष्कृतं कृतम्।  
 मृ॒त्तिके॑ ब्रह्म॑दत्ताऽसि का॒श्यपे॑नाभि॒मन्त्रि॑ता। मृ॒त्तिके॑ देहि॑ मे  
 पुष्टिं॑ त्वयि॒ सर्वं॑ प्र॒तिष्ठि॑तम् ॥ ८ ॥

मृ॒त्तिके॑ प्र॒तिष्ठि॑ते स॒र्वं त॒न्मे निर्णु॑द मृ॒त्तिके॑। तया॑ ह॒तेन॑  
 पापे॑न ग॒च्छामि॑ प॒रमा॑ गतिम्।

## ॥ शत्रुजयमन्त्राः ॥

यत॑ इन्द्र॒ भया॑महे॒ ततो॑ नो॒ अभयं॑ कृधि। मघ॑वन्छु॒ग्धि तव॑  
तन्न॑ ऊ॒तये॑ वि॒द्विषो॑ वि॒मृधो॑ जहि। स्व॒स्ति॒दा वि॒शस्पति॑र्वृ॒त्रहा॑  
वि॒मृधो॑ व॒शी। वृषेन्द्रः॑ पु॒र ए॑तु नः स्व॒स्ति॒दा अ॑भयङ्क॒रः।  
स्व॒स्ति न॒ इन्द्रो॑ वृ॒द्धश्र॑वाः स्व॒स्ति नः॑ पू॒षा वि॒श्ववे॑दाः।  
स्व॒स्ति न॒स्ताक्ष्यो॑ अरि॑ष्टनेमिः स्व॒स्ति नो॒ बृह॑स्पति॑र्दधातु।  
आपा॑न्तमन्युस्तृ॒पल॑प्रभर्मा॒ धुनिः॑ शिमी॑वाञ्छ॒रुमा॑ ऋ॒जीषी॑।  
सोमो॑ वि॒श्वान्य॑त॒सावना॑नि॒ नार्वा॑गिन्द्रं॒ प्रति॑माना॒निदे॑भुः॥९॥

ब्रह्म॑जज्ञानं प्रथ॒मं पु॒रस्ता॒द्विसी॑म॒तः सुरु॑चो वे॒न आ॑वः।  
सबु॑ध्रिया॑ उप॒मा अ॑स्य वि॒ष्टाः स॒तश्च॒ योनि॑मस॒तश्च॒ विवः॑।  
स्यो॒ना पृ॑थिवि॒ भवा॑ऽनृक्ष॒रा नि॒वेश॑नी। यच्छा॑नः शर्म॑ सप्र॒थाः।  
गन्ध॑द्वा॒रां दुरा॑ध॒रूषां॑ नि॒त्यपु॑ष्टां॒ करि॑षिणी॒म्। ई॒श्वरी॑  
सर्व॑भू॒तानां॑ तामि॒होप॑ह्वये॒ श्रिय॑म्। श्री॒र्मे भु॑जतु। अल॑क्ष्मी॒र्मे  
न॒श्यतु। विष्णु॑मुखा॒ वै दे॒वाश्छन्दो॑भिरि॒माँल्लो॒कान॑नप॒  
ज्य्यम॑भ्य॒जयन्। म॒हा॑ इन्द्रो॒ वज्र॑बाहुः षोड॒शी शर्म॑  
यच्छ॑तु॥१०॥

स्व॒स्ति नो॑ म॒घवा॑ करोतु॒ हन्तु॑ पा॒प्मानं॒ योऽस्मान्  
द्वेष्टि॑। सो॒मान॒ः स्वर॑णं कृणु॒हि ब्र॑ह्मणस्पते। क॒क्षीव॑न्तं  
य औ॑शि॒जम्। शरी॑रं यज्ञशम॒लं कु॑सीदं॒ तस्मि॑न्त्सीदतु॒  
योऽस्मान् द्वेष्टि॑। चर॑णं प॒वित्रं॒ वित॑तं पु॒राणं॒ येन॑ पू॒तस्तर॑ति

दुष्कृतानि। तेन पवित्रेण शुद्धेन पूता अति पाप्मानमरातिं  
तरेम। सजोषा इन्द्र सगणो मरुद्भिः सोमं पिब वृत्रहञ्छूर  
विद्वान्। जहि शत्रूँ रप मृधो नुदस्वाथाभयं कृणुहि  
विश्वतो नः। सुमित्रा न आप ओषधयः सन्तु दुर्मित्रास्तस्मै  
भूयासुर्योऽस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः। आपो हि ष्ठा मयो  
भुवस्ता न ऊर्जे दधातन॥११॥

महेरणां चक्षसे। यो वः शिवतमो रसस्तस्य भाजयतेह  
नः। उशतीरिव मातरः। तस्मा अरं गमाम वो यस्य क्षयाय  
जिन्वथ। आपो जनयथा च नः।

## ॥ अघमर्षणसूक्तम् ॥

हिरण्यशृङ्गं वरुणं प्रपद्ये तीर्थं मे देहि याचितः। यन्मया  
भुक्तमसाधूनां पापेभ्यश्च प्रतिग्रहः। यन्मे मनसा वाचा कर्मणा  
वा दुष्कृतं कृतम्। तन्न इन्द्रो वरुणो बृहस्पतिः सविता  
च पुनन्तु पुनः पुनः। नमोऽग्नयेऽप्सुमते नम इन्द्राय नमो  
वरुणाय नमो वारुण्यै नमोऽद्भ्यः॥१२॥

यदपां क्रूरं यदमेध्यं यदशान्तं तदपंगच्छतात्।  
अत्याशनादतीपानाद्यच्च उग्रात् प्रतिग्रहात्। तन्नो वरुणो  
राजा पाणिना ह्यवमर्शतु। सौहर्मपापो विरजो निर्मुक्तो  
मुक्तकिल्बिषः। नाकस्य पृष्ठमारुह्य गच्छेद्ब्रह्मसलोकताम्।  
यश्चाप्सु वरुणः स पुनात्वघमर्षणः। इमं मे गङ्गे यमुने

सरस्वति॒ शुतु॑द्रि॒ स्तोम॑ꣳ सच॒ता परु॑ष्णि॒या। अ॒सि॒क्रिया॑  
म॑रुद्वृ॒धे वि॒तस्त॒याऽऽर्जी॑की॒ये शृ॒णु॒ह्या सु॒षोम॑या। ऋ॒तं च  
स॒त्यं चा॒भी॒द्धा॒त्तप॒सोऽध्य॑जायत। ततो॒ रात्रि॑रजायत॒ ततः॑  
समु॒द्रो अ॑र्णवः॥१३॥

समु॒द्रादर्ण॑वादधि॒ संव॑त्स॒रो अ॑जायत। अ॒होरा॒त्राणि॑  
वि॒दध॑द्वि॒श्वस्य॑ मि॒षतो॑ व॒शी। सूर्या॑चन्द्रमसौ॒ धा॒ता  
य॑थापूर्वमकल्पयत्। दि॒वं च॑ पृथि॒र्वीं चा॒न्तरि॑क्षमथो  
सु॒वः। यत्पृ॑थि॒व्याꣳ रजः॑ स्व॒मान्तरि॑क्षे वि॒रोद॑सी।  
इ॒माꣳस्तदा॑पो वरु॒णः पु॒नात्व॑घम॒र्षणः। पु॒नन्तु॑ वस॒वः  
पु॒नातु॑ वरु॒णः पु॒नात्व॑घम॒र्षणः। ए॒ष भू॒तस्य॑ म॒ध्ये भुव॑नस्य  
गो॒प्ता। ए॒ष पु॒ण्यकृ॑तां लो॒का॒नेष॑ मृ॒त्योर्हि॑र॒ण्मय॑म्।  
द्या॒वापृ॑थि॒व्योर्हि॑र॒ण्मय॑ꣳ सꣳश्रि॑तꣳ सु॒वः॥१४॥

स नः॒ सु॒वः सꣳशि॑शाधि। आ॒र्द्रं ज्व॑ल॒ति ज्योति॑र॒हम॑स्मि।  
ज्योति॑र्ज्वल॒ति ब्र॒ह्मा॒हम॑स्मि। योऽ॒हम॑स्मि ब्र॒ह्मा॒हम॑स्मि।  
अ॒हम॑स्मि ब्र॒ह्मा॒हम॑स्मि। अ॒हमे॒वाहं॑ मां जु॒होमि॑  
स्वाहा॑। अ॒का॒र्य॒का॒र्यव॑की॒र्णी स्ते॒नो भ्रू॑ण॒हा गु॑रुत॒ल्पगः।  
वरु॑णोऽपाम॑घम॒र्षणस्तस्मा॑त्पा॒पात् प्र॑मु॒च्यते। र॒जो  
भूमि॑स्त्व॒माꣳ रोद॑यस्व॒ प्रव॑दन्ति॒ धीराः॑। आ॒क्रान्त्स॑मु॒द्रः  
प्र॑थ॒मे वि॒धर्मं॑ जनय॑न्प्र॒जा भुव॑नस्य॒ राजा॑। वृषा॑ प॒वित्रे॑  
अधि॑ सानो॒ अव्ये॑ बृ॒हत्सो॑मो॒ वावृ॑धे सु॒वान॑ इ॒न्दुः॥१५॥



## ॥ दुर्गासूक्तम् ॥

जा॒तवे॑द॒से सु॒नवा॑म॒ सोम॑म॒राती॒यतो॑ नि॒दंहा॑ति॒ वेदः॑ । स  
नः॑ प॒र्षद॑ति॒ दुर्गा॑णि॒ विश्वा॑ ना॒वेव॑ सि॒न्धुं दुरि॑ताऽत्य॒ग्निः ।  
ताम॒ग्निर्व॑र्णा॒ तप॑सा॒ ज्वल॑न्तीं॒ वैरोच॑नीं॒ कर्म॑फ॒लेषु॑ जुष्टा॑म् ।  
दुर्गा॑ दे॒वीः श॑रण॒महं॑ प्रप॑द्ये सु॒तर॑सि॒ तर॑से॒ नमः॑ । अ॒ग्ने त्वं  
पा॑र॒या न॒व्यो अ॒स्मान्स्व॑स्ति॒भिर॑ति॒ दुर्गा॑णि॒ विश्वा॑ । पू॒श्च  
पृ॒थ्वी ब॑हु॒ला न॑ उ॒र्वी भ॒वा तो॒काय॑ तन॒याय॑ शं योः । विश्वा॑नि  
नो दु॒र्गहा॑ जा॒तवे॑दः॒ सिन्धुं॑ न ना॒वा दुरि॑ताति॒ प॒र्षि ।  
अ॒ग्ने अ॒त्रि॒वन्म॑न॒सा गृ॒णानो॑ऽस्माकं॒ बोध्य॑वि॒ता त॒नूना॑म् ।  
पृ॒तना॑जि॒तः सह॑मान॒मग्नि॑मु॒ग्रं हु॑वेम॒ पर॒माथ्स॑ध॒स्थात् । स  
नः॑ प॒र्षद॑ति॒ दुर्गा॑णि॒ विश्वा॑ क्षा॒मद्दे॒वो अ॒ति दुरि॑ताऽत्य॒ग्निः ।  
प्र॒त्नोषि॑ क॒मीड्यो॑ अध्व॒रेषु॑ स॒नाच्च॑ होता॒ नव्य॑श्च॒ सत्सि॑ ।  
स्वाश्चा॑ग्ने त॒नुवं पि॑प्रय॒स्वास्म॑भ्यं च॒ सौभ॑ग॒माय॑ज॒स्व ।  
गोभि॑र्जुष्ट॒मयु॑जो निषि॑क्तं तवै॒न्द्र वि॒ष्णोर॑नु॒सञ्च॑रेम॒ नाक॑स्य  
पृ॒ष्ठम॑भि॒ संव॑सानो॒ वैष्ण॑वीं लो॒क इ॒ह मा॑दय॒न्ताम् ॥ १६ ॥

[२]

## ॥ व्याहृतिहोमन्त्राः ॥

भूर॑न्न॒म॒ग्नये॑ पृथि॒व्यै स्वा॒हा भुवो॑ऽन्नं वा॒यवे॑ऽन्तरि॑क्षा॒य  
स्वा॒हा सुव॑र॒न्नमा॑दि॒त्याय॑ दि॒वे स्वा॒हा भूर्भुवः॑ सुव॑र॒न्नं  
च॒न्द्रम॑से दि॒ग्भ्यः स्वा॒हा नमो॑ दे॒वेभ्यः॑ स्व॒धा पि॒तृभ्यो॑ भूर्भुवः॑  
सुव॑र॒न्नमो॑म् ॥ १७ ॥

[३]

भूर॒ग्नये॑ पृथि॒व्यै स्वाहा॑ भुवो॑ वा॒यवे॒ऽन्तरि॑क्षाय॒ स्वाहा॑  
सुव॑रादि॒त्याय॑ दि॒वे स्वाहा॑ भूर्भुवः॑ सुव॑श्च॒न्द्रम॑से दि॒ग्भ्यः स्वाहा॑  
नमो॑ दे॒वेभ्यः॑ स्व॒धा पि॒तृभ्यो॑ भूर्भुवः॑ सुव॑र॒ग्न ओम्॥१८॥

[४]

भूर॒ग्नये॑ च पृथि॒व्यै च॑ मह॒ते च॑ स्वाहा॑ भुवो॑ वा॒यवे॑  
चा॒न्तरि॑क्षाय च मह॒ते च॑ स्वाहा॑ सुव॑रादि॒त्याय॑ च दि॒वे  
च॑ मह॒ते च॑ स्वाहा॑ भूर्भुवः॑ सुव॑श्च॒न्द्रम॑से च॑ नक्ष॑त्रेभ्यश्च  
दि॒ग्भ्यश्च॑ मह॒ते च॑ स्वाहा॑ नमो॑ दे॒वेभ्यः॑ स्व॒धा पि॒तृभ्यो॑ भूर्भुवः॑  
सुव॑र्मह॒रोम्॥१९॥

[५]

### ॥ ज्ञानप्राप्त्यर्थहोममन्त्राः ॥

पाहि॑ नो अ॒ग्न ए॒न॑से स्वाहा॑। पाहि॑ नो वि॒श्ववे॑द॒से  
स्वाहा॑। यज्ञं॑ पाहि॑ वि॒भाव॑सो स्वाहा॑। सर्वं॑ पाहि॑ शत॑क्र॒तो  
स्वाहा॑॥२०॥

[६]

पाहि॑ नो अ॒ग्न ए॒क॑या। पा॒ह्यु॒त द्वि॑तीय॒या। पा॒ह्यूर्जं॑  
तृ॒तीय॑या। पा॒हि गो॑र्भिश्च॑ त॒सृभि॑र्व॒सो स्वाहा॑॥२१॥

[७]

### ॥ वेदविस्मरणाय जपमन्त्राः ॥

यश्छ॑न्द॒सामृष॑भो वि॒श्वरू॑पश्छ॑न्दो॒भ्यश्छ॑न्दा॒ऽस्यावि॑वेश।  
सता॑ः शि॒क्यः पुरो॑वाचो॒पनि॑षदिन्द्रो॑ ज्ये॒ष्ठ इन्द्रि॑याय॒

ऋषिभ्यो नमो देवेभ्यः स्वधा पितृभ्यो भूर्भुवः सुवश्छन्द  
ओम्॥२२॥

[८]

नमो ब्रह्मणे धारणं मे अस्त्वनिराकरणं धारयिता भूयासं  
कर्णयोः श्रुतं मा च्योद्वं ममामुष्य ओम्॥२३॥

[९]

### ॥ तपः प्रशंसा ॥

ऋतं तपः सत्यं तपः श्रुतं तपः शान्तं तपो  
दमस्तपः शमस्तपो दानं तपो यज्ञं तपो भूर्भुवः  
सुवर्ब्रह्मैतदुपास्यैतत्तपः॥२४॥

[१०]

### ॥ विहिताचरणप्रशंसा निषिद्धाचरणनिन्दा च ॥

यथा वृक्षस्य सम्पुष्पितस्य दूराद्गन्धो वात्येवं  
पुण्यस्य कर्मणो दूराद्गन्धो वाति यथाऽसिधारां  
कर्तेऽवहितामवक्रामे यद्युवे युवे ह वा विह्वयिष्यामि  
कर्तं पतिष्यामीत्येवमनृतादात्मानं जुगुप्सेत्॥२५॥

[११]

### ॥ दहरविद्या ॥

अणोरणीयान्महतो महीयानात्मा गुहायां निहितोऽस्य  
जन्तोः। तमक्रतुं पश्यति वीतशोको धातुः प्रसादान्महिमानं-  
मीशम्। सप्त प्राणाः प्रभवन्ति तस्मात्सप्तार्चिषः समिधः  
सप्त जिह्वाः। सप्त इमे लोका येषु चरन्ति प्राणा

गुहाशयां निहिताः सप्त सप्त। अतः समुद्रा गिरयश्च  
 सर्वेऽस्मात्स्यन्दन्ते सिन्धवः सर्वरूपाः। अतश्च विश्वा  
 ओषधयो रसाच्च येनैष भूतस्तिष्ठत्यन्तरात्मा। ब्रह्मा देवानां  
 पदवीः कवीनामृषिर्विप्राणां महिषो मृगाणाम्। श्येनो  
 गृध्राणां स्वधितिर्वनानां सोमः पवित्रमत्येति रेभन्।  
 अजामेकां लोहितशुक्लकृष्णां बह्वीं प्रजां जनयन्तीं  
 सरूपाम्। अजो ह्येको जुषमाणोऽनुशेते जहात्येनां  
 भुक्तभोगामजोऽन्यः॥ २६॥

हः सः शुचिषद्वसुरन्तरिक्षसद्धोता वेदिषदतिथिर्दुरोणसत्।  
 नृषद्वरसदृतसद्धोमसदब्जा गोजा ऋतजा अद्रिजा ऋतं  
 बृहत्। घृतं मिमिक्षिरे घृतमस्य योनिर्घृते श्रितो घृतमुवस्य  
 धाम्। अनुष्वधमावह मादयस्व स्वाहाकृतं वृषभ  
 वक्षि हव्यम्। समुद्रादूर्मिर्मधुमां उदारदुपां शुना  
 सममृतत्वमानद। घृतस्य नाम गुह्यं यदस्ति जिह्वा  
 देवानाममृतस्य नाभिः। वयं नाम प्रब्रवामा घृतेनास्मिन्  
 यज्ञे धारयामा नमोभिः। उप ब्रह्मा शृणवच्छस्यमानं चतुः  
 शृङ्गोऽवमीद्वौर एतत्। चत्वारि शृङ्गा त्रयो अस्य पादा द्वे  
 शीरूषे सप्त हस्तासो अस्य। त्रिधा बद्धो वृषभो रौरवीति  
 महो देवो मर्त्यां आविवेश॥ २७॥

त्रिधा हितं पणिभिर्गुह्यमानं गवि देवासो घृतमन्वविन्दन्।  
 इन्द्र एकं सूर्य एकं जजान वेनादेकं स्वधया

निष्ट॑तक्षुः। यो दे॒वानां॑ प्रथ॒मं पु॒रस्ता॒द्विश्वा॒धियो॑ रु॒द्रो  
 म॒हर्षिः॑। हि॒र॒ण्य॒ग॒र्भं प॑श्यत॒ जाय॑मान॒ः स नो॑  
 दे॒वः शु॒भया॒ स्मृत्या॒ संयु॑नक्तु। यस्मात्प॒रं नाप॑र॒मस्ति॒  
 किञ्चि॒द्यस्मान्ना॒र्णीयो॒ न ज्या॒योऽस्ति॒ कश्चित्। वृ॒क्ष इ॒व  
 स्तब्धो॒ दि॒वि तिष्ठ॑त्येक॒स्तेने॒दं पूर्णं॑ पु॒रुषेण॒ सर्व॑म्। न  
 कर्म॑णा न प्र॒जया॒ धने॑न॒ त्यागे॑नैके अमृ॒तत्व॑मा॒न॒शुः।  
 परे॑ण॒ नाकं॑ निहि॒तं गुहा॑यां वि॒भ्राज॑ते यद्यत॑यो वि॒शन्ति॑।  
 वेदा॑न्त॒विज्ञा॑न॒सुनि॑श्चि॒तार्थाः॑ सन्न्या॑सयो॒गाद्यत॑यः शुद्ध॑सत्त्वाः।  
 ते ब्र॑ह्मलो॒के तु परा॑न्त॒काले॒ परा॑मृ॒तात्प॒रिमु॑च्यन्ति॒ सर्वे॑।  
 द॒हं वि॒पापं॒ पर॑मे॒शम॑भूतं यत्पु॒ण्डरी॑कं पु॒रम॑ध्यस॒ऽस्थम्।  
 तत्रा॑पि द॒हं ग॒गनं॑ विशो॒कस्तस्मि॑न् यद॒न्तस्तदु॑पा॒सित॑व्यम्।  
 यो वेदा॑दौ स्वरः प्रो॒क्तो वेदा॑न्ते च प्र॒तिष्ठि॑तः। तस्य॑  
 प्र॒कृति॑लीन॒स्य यः परः॑ स म॒हेश्वरः॑॥२८॥

[१२]

## ॥ नारायणसूक्तम् ॥

स॒हस्र॑शी॒र्षं दे॒वं वि॒श्वाक्षं॑ वि॒श्वश॑म्भुवम्। वि॒श्वं  
 ना॒राय॑णं दे॒वम॑क्षरं॒ पर॑मं पदम्। वि॒श्वतः॑ पर॑मान्नित्यं वि॒श्वं  
 ना॒राय॑णं॒ हरि॑म्। वि॒श्वमे॒वेदं॑ पु॒रुष॑स्तद्वि॒श्वमु॑पजीवति।  
 पतिं॑ वि॒श्वस्या॑ऽऽत्मे॒श्वर॑ः॒ शाश्व॑तः॒ शिव॑मच्युतम्। ना॒राय॑णं  
 म॒हाज्ञे॑यं वि॒श्वात्मा॑नं प॒राय॑णम्। ना॒राय॑णप॒रो ज्यो॒तिरा॑त्मा  
 ना॒राय॑णः प॒रः। ना॒राय॑ण प॒रं ब्र॒ह्म त॒त्त्वं ना॒राय॑णः

परः। ना॒राय॒णप॑रो ध्या॒ता ध्या॒नं ना॑राय॒णः प॑रः। यच्च  
किञ्चि॑ज्जग॒त्सर्वं दृ॒श्यते॑ श्रूय॒तेऽपि॑ वा॥ अन्त॑र्ब॒हिश्च॑ तत्सर्वं  
व्याप्य॑ ना॒राय॒णः स्थि॑तः॥२९॥

अन॑न्तमव्ययं क॒विः स॑मु॒द्रेऽन्तं॑ वि॒श्वश॑म्भुवम्।  
पद्म॑को॒श प्र॑तीका॒शः हृ॒दयं॑ चाप्य॒धोमु॑खम्। अधो॑ नि॒ष्ट्या  
वि॑तस्त्यान्ते ना॒भ्यामु॑परि तिष्ठ॑ति। ज्वा॒लमा॒लाकु॑लं  
भा॒ती वि॒श्वस्या॑ऽऽय॒तनं॑ मह॑त्। सन्त॑तः शि॒लाभि॑स्तु॒-  
लम्ब॑त्याको॒शस॑न्निभम्। तस्यान्ते॑ सुषि॒रः सू॒क्ष्मं तस्मि॑न्सर्वं  
प्रति॑ष्ठितम्। तस्य॒ मध्ये॑ म॒हान॑ग्निर्वि॒श्वार्चि॑र्वि॒श्वतो॑मुखः।  
सोऽग्र॑भु॒ग्विभ॑जन्तिष्ठ॒न्नाहा॑रमज॒रः क॒विः। ति॒र्यग्ध॑र्वम॒धः  
शा॒यी र॒श्मय॑स्तस्य॒ सन्त॑ता। स॒न्ताप॑यति स्वं दे॒हमा॑पादतल॒-  
मस्त॑कः। तस्य॒ मध्ये॑ वह्नि॑शिखा अ॒णीयो॑र्ध्वा व्यव॑स्थितः।  
नी॒लतो॑यदमध्य॒स्थाद्वि॒द्युल्ले॑खेव भास्व॑रा। नी॒वार॑शूकवत्तन्वी  
पी॒ता भा॑स्वत्य॒णूप॑मा। तस्याः॑ शिखा॒या म॑ध्ये प॒रमा॑त्मा  
व्यव॑स्थितः। स ब्र॒ह्म स शिवः॑ स हरिः॑ सेन्द्रः॑ सोऽक्षरः॑  
पर॑मः स्व॒राट्॥३०॥

नारायणः स्थितो व्यवस्थितश्चत्वारि च॥ [१३]

## ॥ आदित्यमण्डले परब्रह्मोपासनम् ॥

आ॒दि॒त्यो वा ए॒ष ए॒तन्म॑ण्डलं तप॑ति तत्र॒ ता  
ऋ॒चस्त॑दृ॒चा म॑ण्डलः॑ स ऋ॒चां लो॒कोऽथ॑ य ए॒ष  
ए॒तस्मि॑न्मण्डलेऽर्चि॑र्दीप्यते तानि॒ सामा॑नि स साम्नां  
म॑ण्डलः॑ स साम्नां लो॒कोऽथ॑ य ए॒ष ए॒तस्मि॑न्मण्डलेऽर्चि॑षि

पुरुषस्तानि यजूंषि स यजुषा मण्डलं स यजुषां लोकः  
सैषा त्रय्येवं विद्या तपति य एषोऽन्तरादित्ये हिरण्मयः  
पुरुषः ॥ ३१ ॥

[१४]

## ॥ आदित्यपुरुषस्य सर्वात्मकत्वप्रदर्शनम् ॥

आदित्यो वै तेज ओजो बलं यशश्चक्षुः श्रोत्रमात्मा मनो  
मन्युर्मनुर्मृत्युः सत्यो मित्रो वायुराकाशः प्राणो लोकपालः  
कः किं कं तत्सत्यमन्नमृतो जीवो विश्वः कतमः स्वयम्भु  
ब्रह्मतदमृत एष पुरुष एष भूतानामधिपतिर्ब्रह्मणः सायुज्यं  
सलोकतामाप्नोत्येतासामेव देवतानां सायुज्यं सार्ष्टितां  
समानलोकतामाप्नोति य एवं वेदैत्युपनिषत् ॥ ३२ ॥

[१५]

## ॥ शिवोपासनमन्त्राः ॥

निधनपतये नमः। निधनपतान्तिकाय नमः। ऊर्ध्वाय  
नमः। ऊर्ध्वलिङ्गाय नमः। हिरण्याय नमः। हिरण्यलिङ्गाय  
नमः। सुवर्णाय नमः। सुवर्णलिङ्गाय नमः। दिव्याय नमः।  
दिव्यलिङ्गाय नमः। भवाय नमः। भवलिङ्गाय नमः। शर्वाय  
नमः। शर्वलिङ्गाय नमः। शिवाय नमः। शिवलिङ्गाय  
नमः। ज्वलाय नमः। ज्वललिङ्गाय नमः। आत्माय नमः।  
आत्मलिङ्गाय नमः। परमाय नमः। परमलिङ्गाय नमः।  
एतत्सोमस्य सूर्यस्य सर्वलिङ्गं स्थापयति पाणिमन्त्रं  
पवित्रम् ॥ ३३ ॥

[१६]

### ॥ पश्चिमवक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

सद्योजा॒तं प्र॑पद्यामि॒ सद्योजा॒ताय॒ वै नमो॒ नमः॑ । भ॒वे भ॒वे  
ना॒र्ति भ॒वे भ॒वस्व॒ माम् । भ॒वोद्भ॒वाय॒ नमः॑ ॥ ३४ ॥

[१७]

### ॥ उत्तरवक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

वा॒म॒दे॒वाय॒ नमो॑ ज्ये॒ष्ठाय॒ नमः॑ श्रे॒ष्ठाय॒ नमो॑ रु॒द्राय॒ नमः॑  
का॒लाय॒ नमः॑ कल॑विक॒रणा॒य नमो॑ बल॑विक॒रणा॒य नमो॑  
ब॒लाय॒ नमो॑ बल॑प्रमथ॒नाय॒ नमः॑ सर्व॑भूतदम॒नाय॒ नमो॑  
म॒नो॒न्म॑नाय॒ नमः॑ ॥ ३५ ॥

[१८]

### ॥ दक्षिणवक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

अ॒घोरे॑भ्योऽथ॒ घोरे॑भ्यो॒ घोर॑घोर॒तरे॑भ्यः । सर्वे॑भ्यः  
सर्व॑शर्वे॑भ्यो॒ नम॑स्ते अस्तु रु॒द्ररू॒पेभ्यः॑ ॥ ३६ ॥

[१९]

### ॥ प्राग्वक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

तत्पु॑रुषाय॒ वि॒द्महे॑ महा॒दे॒वाय॒ धीम॑हि । तन्नो॑ रु॒द्रः  
प्रचो॑दयात् ॥ ३७ ॥

[२०]

### ॥ ऊर्ध्ववक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

ई॒शानः॑ सर्व॑विद्यानामीश्वरः॒ सर्व॑भू॒तानां॑ ब्रह्माधि॑पतिर्ब्रह्म॒णो-  
ऽधि॑पतिर्ब्रह्मा॑ शि॒वो मे॑ अस्तु सदाशि॒वोम् ॥ ३८ ॥

[२१]



## ॥ नमस्कारमन्त्राः ॥

नमो हिरण्यबाहवे हिरण्यवर्णाय हिरण्यरूपाय  
हिरण्यपतयेऽम्बिकापतये उमापतये पशुपतये नमो  
नमः॥३९॥

[२२]

ऋतं सत्यं परं ब्रह्म पुरुषं कृष्णपिङ्गलम् ऊर्ध्वरेतं  
विरूपाक्षं विश्वरूपाय वै नमो नमः॥४०॥

[२३]

सर्वो वै रुद्रस्तस्मै रुद्राय नमो अस्तु। पुरुषो वै रुद्रः  
सन्महो नमो नमः। विश्वं भूतं भुवनं चित्रं बहुधा जातं  
जायमानं च यत्। सर्वो ह्येष रुद्रस्तस्मै रुद्राय नमो  
अस्तु॥४१॥

[२४]

कद्रुद्राय प्रचेतसे मीढुष्टमाय तव्यसे। वो चेम शन्तमं  
हृदे। सर्वो ह्येष रुद्रस्तस्मै रुद्राय नमो अस्तु॥४२॥

[२५]

## ॥ अग्निहोत्रहवण्याः उपयुक्तस्य वृक्षविशेषस्याभिधानम् ॥

यस्य वैकङ्कत्यग्निहोत्रहवणी भवति प्रत्येवास्याऽऽहुतय-  
स्तिष्ठन्त्यथो प्रतिष्ठित्यै॥४३॥

[२६]

कृणुष्व पाज् इति पञ्च॥४४॥

[२७]

## ॥ भूदेवताकमन्त्रः ॥

अदितिर्देवा गन्धर्वा मनुष्याः पितरोऽसुरास्तेषां  
सर्वभूतानां माता मेदिनी महता मही सावित्री गायत्री  
जगत्पुत्री पृथ्वी बहुला विश्वा भूता कतमा का या सा  
सत्येत्यमृतेति वसिष्ठः ॥ ४५ ॥

[२८]

## ॥ सर्वदेवता आपः ॥

आपो वा इदं सर्वं विश्वा भूतान्यापः प्राणा वा  
आपः पशव आपोऽन्नमापोऽमृतमापः सम्राडापो विराडापः  
स्वराडापश्छन्दाः स्यापो ज्योतीः स्यापो यजूः स्यापः  
सत्यमापः सर्वा देवता आपो भूर्भुवः सुवराप ओम् ॥ ४६ ॥

[२९]

## ॥ सन्ध्यावन्दनमन्त्राः ॥

आपः पुनन्तु पृथिवीं पृथिवी पूता पुनातु माम्। पुनन्तु  
ब्रह्मणस्पतिर्ब्रह्मपूता पुनातु माम्। यदुच्छिष्टमभोज्यं यद्वा  
दुश्चरितं मम। सर्वं पुनन्तु मामापोऽसतां च प्रतिग्रहं  
स्वाहा ॥ ४७ ॥

[३०]

अग्निश्च मा मन्युश्च मन्युपतयश्च मन्युकृतेभ्यः। पापेभ्यो  
रक्षन्ताम्। यदहं पापमकारिषम्। मनसा वाचा हस्ताभ्याम्।  
पद्भ्यामुदरेण शिश्ना। अहस्तदवलुम्पतु। यत्किं च दुरितं

मयि॑। इदम॑हं माम॑मृतयो॒नौ। सत्ये॑ ज्योतिषि जुहो॑मि  
स्वा॒हा॥४८॥

[३१]

सूर्यश्च॑ मा मन्युश्च॑ मन्युप॑तयश्च॑ मन्यु॑कृतेभ्यः। पापेभ्यो॑  
रक्ष॑न्ताम्। यद्रा॑त्रिया पाप॑मकारिषम्। मनसा॑ वाचा॑  
हस्ता॑भ्याम्। प॒ञ्चामुदरे॑ण शि॒श्जा। रात्रि॑स्तद॑वलुम्पतु।  
यत्किं॑ च॑ दुरि॒तं मयि॑। इदम॑हं माम॑मृतयो॒नौ। सूर्ये॑ ज्योतिषि  
जुहो॑मि स्वा॒हा॥४९॥

[३२]

### ॥ प्रणवस्य ऋष्यादिविवरणम् ॥

ओमित्येका॑क्षरं ब्र॒ह्म। अग्नि॑र्देवता ब्रह्म॑ इत्या॒र्षम्। गाय॑त्रं  
छन्दं॑ परमा॒त्मं स॒रूपम्। सायु॑ज्यं वि॒नियोग॑म्॥५०॥

[३३]

### ॥ गायत्र्यावाहनमन्त्राः ॥

आया॑तु वर॑दा दे॒वी अ॒क्षरं॑ ब्रह्म॑सम्मि॑तम्। गाय॑त्रीं छन्द॑सां  
मा॒तेदं ब्र॑ह्म जुष॑स्व मे। यद॑ह्नात्कुरु॑ते पा॒पं तद॑ह्नात्प्रति॑मुच्य॑ते।  
यद्रा॑त्रियात्कुरु॑ते पा॒पं तद्रा॑त्रियात्प्रति॑मुच्य॑ते। सर्व॑ व॒र्णे  
म॑हादे॒वि स॒न्ध्यावि॑द्ये स॒रस्व॑ति॥५१॥

[३४]

ओजो॑ऽसि॒ सहो॑ऽसि॒ बल॑मसि॒ भ्राजो॑ऽसि॒ दे॒वानां॑ धाम॒  
नामा॑सि॒ विश्व॑मसि॒ विश्वा॑युः॒ सर्व॑मसि॒ सर्वा॑युरभिभू॒रों  
गाय॑त्रीमावा॑हयामि॒ सावि॑त्रीमावा॑हयामि॒ सर॑स्वतीमावा॑ह-

या॒मि॒ छ॒न्द॒ऋ॒षी॒नावा॑ह॒या॒मि॒ श्रि॒य॒मावा॑ह॒या॒मि॒ गाय॑त्रि॒या  
 गाय॑त्री॒च्छ॒न्दो॒ वि॒श्वामि॑त्र॒ ऋ॒षिः॒ स॒वि॒ता दे॒वता॑ऽग्नि॒र्मुखं॑  
 ब्र॒ह्मा शि॒रो वि॒ष्णु॒र्हृद॑य॒ रु॒द्रः शि॒खा पृ॒थि॒वी  
 यो॒निः प्रा॒णापा॒नव्या॒नोदा॑न॒समा॒ना स॒प्रा॒णा श्वे॒तव॑र्णा  
 सा॒ङ्ख्या॒यन॑स॒गोत्रा॑ गाय॑त्री च॒तुर्विं॑शत्य॒क्षरा॑ त्रि॒पदा॑ ष॒ट्कुक्षिः॑  
 प॒ञ्चशी॑र्षोप॒नय॑ने वि॒नियो॑ग॒ ओं भूः। ओं भुवः। ओ॒५  
 सुवः। ओं महः। ओं ज॒नः। ओं तपः। ओ॒५ स॒त्यम्।  
 ओं तथ्स॑वि॒तुर्वरे॑ण्यं॒ भर्गो॑ दे॒वस्य॑ धीमहि। धियो॒ यो  
 नः प्र॑चोद॒यात्। ओ॒मापो॒ ज्योती॑र॒सोऽमृ॑तं ब्र॒ह्म भूर्भुवः॑  
 सुव॒रोम्॥५२॥

[३५]

## ॥ गायत्री उपस्थानमन्त्राः ॥

उ॒त्तमे॑ शिख॒रे जा॒ते भूम्यां॑ प॒र्वत॑मूर्ध॒नि। ब्रा॒ह्मणे॑भ्योऽभ्य॒नु॒  
 ज्ञा॒ता ग॒च्छ दे॒वि य॒थासु॑खम्। स्तु॒तो म॒या वर॑दा वे॒दमा॑ता  
 प्र॑चोद॒यन्ती॑ पवने॒ द्विजा॑ता। आयुः पृथि॒व्यां द्र॒विणं॑ ब्र॒ह्मव॑र्च॒सं  
 मह्यं॑ दत्त्वा प्रजातुं ब्र॒ह्मलो॒कम्॥५३॥

[३६]

## ॥ आदित्यदेवतामन्त्रः ॥

घृ॒णिः सूर्य॑ आ॒दि॒त्यो न प्र॒भा वा॒त्यक्ष॑रम्। मधु॑ क्षर॒न्ति  
 तद्र॑सम्। स॒त्यं वै तद्र॑स॒मापो॒ ज्योती॑र॒सोऽमृ॑तं ब्र॒ह्म भूर्भुवः॑  
 सुव॒रोम्॥५४॥

[३७]

## ॥ त्रिसुपर्णमन्त्राः ॥

ब्रह्ममेतु माम्। मधुमेतु माम्। ब्रह्ममेव मधुमेतु माम्।  
यास्ते सोम प्रजावत्सोभि सो अहम्। दुःस्वप्नहन्दुरुष्वह।  
यास्ते सोम प्राणांस्तान् जुहोमि। त्रिसुपर्णमयाचितं ब्राह्मणाय  
दद्यात्। ब्रह्महत्यां वा एते घ्नन्ति। ये ब्राह्मणास्त्रिसुपर्णं पठन्ति।  
ते सोमं प्राप्नुवन्ति। आसहस्रात्पङ्क्तिं पुनन्ति। ओम्॥५५॥

[३८]

ब्रह्म मेधया। मधु मेधया। ब्रह्ममेव मधु मेधया। अद्या नो  
देव सवितः प्रजावत्सावीः सौभगम्। परा दुःष्वप्तिर्य सुवा।  
विश्वानि देव सवितर्दुरितानि परा सुवा। यद्भद्रं तन्म आ  
सुवा। मधु वाता ऋतायते मधु क्षरन्ति सिन्धवः। माध्वीर्नः  
सन्त्वोषधीः। मधु नक्तमुतोषसि मधुमत्पार्थिवं रजः। मधु  
द्यौरस्तु नः पिता। मधुमान्नो वनस्पतिर्मधुमा अस्तु सूर्यः।  
माध्वीर्गावो भवन्तु नः। य इमं त्रिसुपर्णमयाचितं ब्राह्मणाय  
दद्यात्। भ्रूणहत्यां वा एते घ्नन्ति। ये ब्राह्मणास्त्रिसुपर्णं पठन्ति।  
ते सोमं प्राप्नुवन्ति। आसहस्रात्पङ्क्तिं पुनन्ति। ओम्॥५६॥

[३९]

ब्रह्म मेधवा। मधु मेधवा। ब्रह्ममेव मधु मेधवा। ब्रह्मा  
देवानां पदवीः कवीनामृषिर्विप्राणां महिषो मृगाणाम्। श्येनो  
गृध्राणां स्वधितिर्वनानां सोमः पवित्रमत्येति रेभन्।  
हंसः शुचिषद्वसुरन्तरिक्षसद्धोता वेदिषदतिथिर्दुरोणसत्।

नृषद्वरंसदृतसद्योमसदब्जा गोजा ऋतुजा अद्रिजा ऋतं  
 बृहत्। ऋचे त्वा रुचे त्वा समिथ्स्रवन्ति सरितो न  
 धेनाः। अन्तरहृदा मनसा पूयमानाः। घृतस्य धारा  
 अभिचांक्षीमि। हिरण्ययो वेतसो मध्य आसाम्।  
 तस्मिन्सुपर्णो मधुकृत्कुलायी भजन्नास्ते मधुदेवताभ्यः।  
 तस्याऽऽसते हरयः सप्ततीरे स्वधां दुहाना अमृतस्य धाराम्।  
 य इदं त्रिसुपर्णमयाचितं ब्राह्मणाय दद्यात्। वीरहृत्यां वा  
 एते घ्नन्ति। ये ब्राह्मणास्त्रिसुपर्णं पठन्ति। ते सोमं प्राप्नुवन्ति।  
 आसहस्रात्पङ्क्तिं पुनन्ति। ओम्॥५७॥

[४०]

### ॥ मेधासूक्तम् ॥

मेधा देवी जुषमाणा न आगाद्विश्वार्ची भद्रा  
 सुमनस्यमाना। त्वया जुष्टा जुषमाणा दुरुक्तान्बृहद्वदेम  
 विदथे सुवीराः॥ त्वया जुष्टं ऋषिर्भवति देवि त्वया  
 ब्रह्माऽऽगतश्रीरुत त्वया। त्वया जुष्टंश्चित्रं विन्दते वसु सा  
 नो जुषस्व द्रविणो न मेधे॥५८॥

[४१]

मेधां म इन्द्रो ददातु मेधां देवी सरस्वती। मेधां मे  
 अश्विनावुभावाधत्तां पुष्करस्रजा। अप्सरासु च या मेधा  
 गन्धर्वेषु च यन्मनः। दैवी मेधा सरस्वती सा मां मेधा  
 सुरभिर्जुषतां स्वाहा॥५९॥

[४२]

आ माँ मे॒धा सु॒रभिर्वि॒श्वरू॒पा हि॒रण्यव॑र्णा जग॑ती  
जग॑म्या। ऊ॒र्जस्व॑ती प॒यसा॒ पिन्व॑माना सा माँ मे॒धा  
सु॒प्रती॑का जुषन्ताम्॥६०॥

[४३]

मयि॑ मे॒धां मयि॑ प्र॒जां मय्य॒ग्निस्तेजो॑ दधातु मयि॑ मे॒धां  
मयि॑ प्र॒जां मयीन्द्र॑ इन्द्रि॒यं द॑धातु मयि॑ मे॒धां मयि॑ प्र॒जां  
मयि॑ सूर्यो॒ भ्राजो॑ दधातु॥६१॥

[४४]

### ॥ मृत्युनिवारणमन्त्राः ॥

अपै॑तु मृ॒त्युर॒मृतं॑ न॒ आग॑न्वैवस्व॒तो नो॒ अभ॑यं कृणोतु।  
पु॒र्णं वन॑स्पते॒रिवा॒भिः शी॒यता॑ र॒यिः स च॑ तान्नः  
शची॑पतिः॥६२॥

[४५]

परं॑ मृ॒त्यो अनु॑ परेहि॒ पन्थां॑ यस्ते॒ स्व इत॑रो देव॒याना॑त्।  
चक्षु॑ष्मते शृण्व॒ते ते॑ ब्रवीमि॒ मा नः॑ प्र॒जा री॑रिषो मोत  
वी॒रान्॥६३॥

[४६]

वातं॑ प्रा॒णं मन॑सा॒ऽन्वा र॑भामहे प्र॒जाप॑तिं यो भुव॑नस्य  
गो॒पाः। स नो॑ मृ॒त्योस्त्रा॑यतां पा॒त्वह॑सो ज्यो॒ग्जीवा॑  
ज॒राम॑शीमहि॥६४॥

[४७]

अ॒मुत्र॒ भूया॒दध॒ यद्य॒मस्य॒ बृह॑स्पते अ॒भि॒शस्ते॒रमु॑ञ्चः।

प्रत्यौहताम॒श्विना॑ मृत्युम॑स्माद्दे॒वाना॑मग्रे भिष॒जा श॒चीभिः॑ ॥ ६५ ॥

[४८]

हरि॒ः हर॑न्तमनु॒यन्ति॑ दे॒वा विश्व॑स्येशानं वृष॒भं म॑ती॒नाम् ।  
ब्रह्म॒ सरूप॑मनु॒मेद॑मागा॒दय॑नं मा वि॒व॒धीर्वि॒क्रम॑स्व ॥ ६६ ॥

[४९]

शल्कै॑रग्निमि॒न्धान॑ उ॒भौ लो॒कौ सं॑नेम॒हम् । उ॒भयो॑र्लो॒कयोर्-  
ऋ॒ध्वाऽर्ति॑ मृत्युं त॑राम्य॒हम् ॥ ६७ ॥

[५०]

मा छि॑दो मृत्यो॒ मा व॑धी॒र्मा मे॒ बलं॑ विवृ॒हो मा॑ प्रमो॒षीः ।  
प्र॒जां मा मे॑ रीरिष॒ आयु॑रुग्र नृचक्ष॑सं त्वा ह॒विषा॑ विधेम ॥ ६८ ॥

[५१]

मा नो॑ म॒हान्त॑मु॒त मा नो॑ अ॒र्भकं॑ मा न॒ उक्ष॑न्तमु॒त मा  
न॑ उक्षि॒तम् । मा नो॑ऽवधीः पि॒तरं॑ मोत मा॒तरं॑ प्रि॒या मा  
न॑स्त॒नुवो॑ रुद्र रीरिषः ॥ ६९ ॥

[५२]

मा न॑स्तो॒के तन॑ये॒ मा न॒ आयु॑षि॒ मा नो॑ गोषु॒ मा नो॑  
अश्वे॑षु रीरिषः । वी॒रान्मा नो॑ रुद्र भामि॒तोऽव॑धीर्ह॒विष्म॑न्तो  
नम॑सा विधेम ते ॥ ७० ॥

[५३]

## ॥ प्रजापतिप्रार्थनामन्त्रः ॥

प्रजा॑पते॒ न त्वदे॒तान्य॒न्यो विश्वा॑ जा॒तानि॑ परि॒ता  
ब॑भूव । यत्का॑मास्ते जुहु॒मस्तन्नो॑ अस्तु व॒यं स्या॑म॒ पत॑यो



रयीणाम्॥ ७१॥

[५४]

### ॥ इन्द्रप्रार्थनामन्त्रः ॥

स्व॒स्ति॒दा वि॒शस्प॑तिर्वृ॒त्रहा वि॒मृधो॑ व॒शी। वृ॒षेन्द्रः॑ पु॒र ए॑तु  
नः स्व॒स्ति॒दा अ॑भयङ्क॒रः॥ ७२॥

[५५]

### ॥ मृत्युञ्जयमन्त्राः ॥

त्र्य॑म्बकं यजामहे सु॒गन्धिं पु॑ष्टि॒वर्ध॑नम्। उ॒र्वारु॒कमि॑व  
बन्ध॑नान्मृत्योर्मु॒क्षीय॒ माऽमृ॑ता॒त्॥ ७३॥

[५६]

ये ते॑ स॒हस्र॑म॒युतं॑ पाशा॒ मृत्यो॑ म॒र्त्याय॑ हन्त॒वे। तान्  
य॒ज्ञस्य॑ मा॒यया॑ सर्वा॒नव॑ यजामहे॥ ७४॥

[५७]

मृ॒त्यवे॒ स्वाहा॑ मृ॒त्यवे॒ स्वाहा॑॥ ७५॥

[५८]

### ॥ पापनिवारक-मन्त्राः ॥

दे॒वकृ॑त॒स्यै न॑सोऽव॒यज॑नमसि॒ स्वाहा॑। म॒नुष्य॑कृ॒त॒स्यै न॑सो-  
ऽव॒यज॑नमसि॒ स्वाहा॑। पि॒तृकृ॑त॒स्यै न॑सोऽव॒यज॑न-  
मसि॒ स्वाहा॑। आ॒त्मकृ॑त॒स्यै न॑सोऽव॒यज॑नमसि॒ स्वाहा॑।  
अ॒न्यकृ॑त॒स्यै न॑सोऽव॒यज॑नमसि॒ स्वाहा॑। अ॒स्मत्कृ॑त॒स्यै न॑सो-  
ऽव॒यज॑नमसि॒ स्वाहा॑। यद्वि॒वा च॑ न॒क्तं चै॑नश्च॒कृम॑  
तस्या॑व॒यज॑नमसि॒ स्वाहा॑। यथ॑स्व॒पन्त॑श्च॒ जाग्र॑त॒श्चैन॑श्च॒कृम॑

तस्यावयजनमसि स्वाहा॥ यत्सुषुप्तंश्च जाग्रतश्चैनंश्चकृम  
 तस्यावयजनमसि स्वाहा॥ यद्विद्वाँसुश्चाविद्वाँसुश्चैनंश्चकृम  
 तस्यावयजनमसि स्वाहा॥ एनस एनसोऽवयजनमसि  
 स्वाहा॥ ७६॥

[५९]

### ॥ वसुप्रार्थनामन्त्रः ॥

यद्वो देवाश्चकृम जिह्वायां गुरुमनसो वा प्रयुंती देव हेडनम्।  
 अरावा यो नो अभि दुच्छुनायते तस्मिन्तदेनो वसवो निधेतन्  
 स्वाहा॥ ७७॥

[६०]

### ॥ कामोऽकार्षीत्-मन्युरकार्षीत् मन्त्रः ॥

कामोऽकार्षीन्नमो नमः। कामोऽकार्षीत्कामः करोति  
 नाहं करोमि कामः कर्ता नाहं कर्ता कामः कारयिता नाहं  
 कारयिता एष ते काम कामाय स्वाहा॥ ७८॥

[६१]

मन्युरकार्षीन्नमो नमः। मन्युरकार्षीन्मन्युः करोति  
 नाहं करोमि मन्युः कर्ता नाहं कर्ता मन्युः कारयिता नाहं  
 कारयिता एष ते मन्यो मन्यवे स्वाहा॥ ७९॥

[६२]

### ॥ विराजहोममन्त्राः ॥

तिलाञ्जुहोमि सरसाँ सपिष्टान् गन्धार मम चित्ते रमन्तु  
 स्वाहा। गावो हिरण्यं धनमन्नपानँ सर्वेषाँ श्रियै स्वाहा।

श्रियं च लक्ष्मीं च पुष्टिं च कीर्तिं चानृण्यताम्। ब्रह्मण्यं बहुपुत्रताम्। श्रद्धामेधे प्रजाः सन्ददातु स्वाहा॥८०॥

[६३]

तिलाः कृष्णास्तिलाः श्वेतास्तिलाः सौम्या वंशानुगाः। तिलाः पुनन्तु मे पापं यत्किञ्चिद्दुरितं मयि स्वाहा। चोरस्यान्नं नवश्राद्धं ब्रह्महा गुरुतल्पगः। गोस्तेयः सुरापानं भ्रूणहत्या तिला शान्तिः शमयन्तु स्वाहा। श्रीश्च लक्ष्मीश्च पुष्टीश्च कीर्तिं चानृण्यताम्। ब्रह्मण्यं बहुपुत्रताम्। श्रद्धामेधे प्रजा तु जातवेदः सन्ददातु स्वाहा॥८१॥

[६४]

प्राणापानव्यानोदानसमाना मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा भूयासुः स्वाहा। वाङ्मनश्चक्षुःश्रोत्रजिह्वाघ्राणरेतो-बुद्ध्याकूतिःसङ्कल्पा मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा भूयासुः स्वाहा। त्वक्कर्ममांसरुधिरमेदोमज्जास्नायवोऽस्थीनि मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा भूयासुः स्वाहा। शिरःपाणिपादपार्श्वपृष्ठोरुदरजङ्घशिश्नोपस्थपायवो मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा भूयासुः स्वाहा। उत्तिष्ठ पुरुष हरित पिङ्गल लोहिताक्षि देहि देहि ददापयिता मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा भूयासुः स्वाहा॥८२॥

[६५]

पृथिव्यापस्तेजोवायुराकाशा मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं

विरजां विपाप्मा भूयासुः स्वाहा॥ शब्दस्पर्शरूपरसगन्धा  
 मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा भूयासुः स्वाहा॥  
 मनोवाक्कायकर्माणि मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा  
 भूयासुः स्वाहा॥ अव्यक्तभावैरहङ्कारैर्ज्योतिरहं विरजां  
 विपाप्मा भूयासुः स्वाहा॥ आत्मा मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं  
 विरजां विपाप्मा भूयासुः स्वाहा॥ अन्तरात्मा मे शुद्ध्यन्तां  
 ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा भूयासुः स्वाहा॥ परमात्मा  
 मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा भूयासुः स्वाहा॥  
 क्षुधे स्वाहा॥ क्षुत्पिपासाय स्वाहा॥ विविट्यै स्वाहा॥  
 ऋग्विधानाय स्वाहा॥ कृषोत्काय स्वाहा॥ क्षुत्पिपासामलं  
 ज्येष्ठामलक्ष्मीर्नाशयाम्यहम्। अभूतिमसंमृद्धिं च सर्वान्निर्णुद  
 मे पाप्मानं स्वाहा॥ अन्नमय-प्राणमय-मनोमय-विज्ञानमय-  
 मानन्दमय-मात्मा मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा  
 भूयासुः स्वाहा॥८३॥

[६६]

### ॥ वैश्वदेवमन्त्राः ॥

अग्रये स्वाहा॥ विश्वेभ्यो देवेभ्यः स्वाहा॥ ध्रुवाय भूमाय  
 स्वाहा॥ ध्रुवक्षितये स्वाहा॥ अच्युतक्षितये स्वाहा॥ अग्रये  
 स्विष्टकृते स्वाहा॥ धर्माय स्वाहा॥ अधर्माय स्वाहा॥ अद्भ्यः  
 स्वाहा॥ ओषधिवनस्पतिभ्यः स्वाहा॥८४॥

रक्षोदेवजनेभ्यः स्वाहा॥ गृह्याभ्यः स्वाहा॥ अवसानेभ्यः

स्वाहा॥ अ॒व॒सान॑पतिभ्यः स्वाहा॥ स॒र्व॒भू॒तेभ्यः॑ स्वाहा॥  
 का॒मा॒य॒ स्वाहा॥ अ॒न्तरि॑क्षाय॒ स्वाहा॥ यदे॒ज॑ति॒ जग॑ति॒  
 यच्च॒ चेष्ट॑ति॒ नाम्नो॑ भा॒गोऽयं॑ नाम्ने स्वाहा॥ पृ॒थि॒व्यै स्वाहा॥  
 अ॒न्तरि॑क्षाय॒ स्वाहा॥८५॥

दि॒वे स्वाहा॥ सू॒र्या॒य स्वाहा॥ च॒न्द्रम॑से स्वाहा॥ नक्ष॑त्रेभ्यः  
 स्वाहा॥ इन्द्रा॑य॒ स्वाहा॥ बृ॒ह॒स्प॒तये॑ स्वाहा॥ प्र॒जाप॑तये॒ स्वाहा॥  
 ब्रह्म॑णे स्वाहा॥ स्व॒धा पि॒तृभ्यः॑ स्वाहा॥ नमो॑ रु॒द्राय॑ पशुप॒तये॑  
 स्वाहा॥८६॥

दे॒वेभ्यः॑ स्वाहा॥ पि॒तृभ्यः॑ स्व॒धाऽस्तु॑। भू॒तेभ्यो॑ नमः।  
 म॒नु॒ष्येभ्यो॑ हन्ता॥ प्र॒जाप॑तये॒ स्वाहा॥ प॒रमे॒ष्ठिने॒ स्वाहा॥ यथा  
 कूपः॑ श॒तधा॑रः स॒हस्र॑धारो अक्षि॑तः। ए॒वा मे॑ अस्तु धा॒न्यं  
 स॒हस्र॑धारमक्षि॑तम्। धन॑धान्यै स्वाहा॥ ये भू॒ताः प्र॑चर॑न्ति॒  
 दि॒वा न॑क्तं बलि॑मिच्छ॒न्तो वि॒तुद॑स्य प्रे॒ष्याः। तेभ्यो॑ बलि॑  
 पु॒ष्टि॒कामो॑ हरामि॒ मयि॑ पु॒ष्टिं पु॒ष्टिंप॑तिर्दधातु स्वाहा॥८७॥

[६७]

ओं तद्ब्र॒ह्म। ओं तद्वा॒युः। ओं तदा॒त्मा। ओं तत्स॒त्यम्।  
 ओं तत्सर्व॑म्। ओं तत्पु॒रोर्न॑मः॥ अन्तश्चर॑ति॒ भू॒तेषु॑ गुहा॒यां  
 वि॒श्वमूर्ति॑षु। त्वं यज्ञ॑स्त्वं वष॑ट्कारस्त्वमिन्द्र॑स्त्वं रु॒द्रस्त्वं  
 विष्णु॑स्त्वं ब्रह्म त्वं प्र॒जाप॑तिः। त्वं तदा॒प॒ आपो॑ ज्योती॒  
 रसो॑ऽमृतं ब्रह्म भूर्भुव॑स्सुव॒रोम्॥८८॥

[६८]

## ॥ प्राणाहुतिमन्त्राः ॥

श्रद्धायां प्राणे निर्विष्टोऽमृतं जुहोमि। श्रद्धायां मपाने  
निर्विष्टोऽमृतं जुहोमि। श्रद्धायां व्याने निर्विष्टोऽमृतं जुहोमि।  
श्रद्धायां मुदाने निर्विष्टोऽमृतं जुहोमि। श्रद्धायां समाने  
निर्विष्टोऽमृतं जुहोमि। ब्रह्मणि म आत्माऽमृतत्वाय॥  
अमृतोपस्तरणमसि॥ श्रद्धायां प्राणे निर्विष्टोऽमृतं जुहोमि।  
शिवो मां विशाप्रदाहाय। प्राणाय स्वाहा॥ श्रद्धायां-  
मपाने निर्विष्टोऽमृतं जुहोमि। शिवो मां विशाप्रदाहाय।  
अपानाय स्वाहा॥ श्रद्धायां व्याने निर्विष्टोऽमृतं जुहोमि।  
शिवो मां विशाप्रदाहाय। व्यानाय स्वाहा॥ श्रद्धायां-  
मुदाने निर्विष्टोऽमृतं जुहोमि। शिवो मां विशाप्रदाहाय।  
उदानाय स्वाहा॥ श्रद्धायां समाने निर्विष्टोऽमृतं जुहोमि।  
शिवो मां विशाप्रदाहाय। समानाय स्वाहा॥ ब्रह्मणि म  
आत्माऽमृतत्वाय। अमृतापिधानमसि॥८९॥

[६९]

## ॥ भुक्तान्नाभिमन्त्रणमन्त्राः ॥

श्रद्धायां प्राणे निर्विष्यामृतं हुतम्। प्राणमन्त्रेनाप्यायस्व।  
श्रद्धायां मपाने निर्विष्यामृतं हुतम्। अपानमन्त्रेनाप्यायस्व।  
श्रद्धायां व्याने निर्विष्यामृतं हुतम्। व्यानमन्त्रेनाप्यायस्व।  
श्रद्धायां मुदाने निर्विष्यामृतं हुतम्। उदानमन्त्रेनाप्यायस्व।

श्रद्धाया॑ समाने निवि॑श्यामृत॑ हुतम्। समानमन्त्रेनाप्या-  
यस्व॥९०॥

[७०]

॥ भोजनान्ते आत्मानुसन्धानमन्त्राः ॥

अङ्गुष्ठमात्रः पुरुषोऽङ्गुष्ठं च समाश्रितः। ईशः सर्वस्य  
जगतः प्रभुः प्रीणाति विश्वभुक्॥९१॥

[७१]

॥ अवयवस्वस्थता-प्रार्थनामन्त्रः ॥

वाङ्म॑ आसन्। नसोः प्राणः। अक्ष्योश्चक्षुः। कर्णयोः श्रोत्रम्।  
बाहु॑वोर्बलम्। ऊरु॑वोरोजः। अरि॑ष्टा विश्वान्यङ्गानि तनूः।  
तनु॑वा मे सह नमस्ते अस्तु मा मा हिंसीः॥९२॥

[७२]

॥ इन्द्रसप्तर्षि-संवादमन्त्रः ॥

वयः॑ सुपर्णा उप॑ सेदुरिन्द्रं प्रियमे॑धा ऋषयो॑ नाध॑मानाः।  
अप॑ ध्वान्तमूर्णु॑हि पृथि॑ चक्षु॑र्मुमुग्ध्य॑स्मान्निधये॑ऽव ब॒द्धान्।

[७३]

॥ हृदयालम्भनमन्त्रः ॥

प्राणानां॑ ग्रन्थिरसि रुद्रो मा॑ विशान्तकः। तेनान्नेनाप्या-  
यस्व॥९३॥

[७४]

॥ देवताप्राणनिरूपणमन्त्रः ॥

नमो रुद्राय विष्णवे मृत्यु॑र्मे पा॒हि॥९४॥

[७५]

## ॥ अग्निस्तुतिमन्त्रः ॥

त्वम॑ग्ने द्युभि॑स्त्वमा॑शुशु॒क्षणि॑स्त्वम॒द्भ्यस्त्वम॑श्म॒न॒स्परि॑ । त्वं  
वने॑भ्य॒स्त्वमोष॑धीभ्य॒स्त्वं नृ॑णां नृप॒ते जा॑यसे शुचिः॑ ॥ ९५ ॥

---

[ ७६ ]

## ॥ अभीष्टयाचनामन्त्राः ॥

शिवे॑न मे सन्ति॑ष्ठस्व स्यो॒नेन॑ मे सन्ति॑ष्ठस्व सुभू॒तेन॑  
मे सन्ति॑ष्ठस्व ब्रह्मव॑र्च॒सेन॑ मे सन्ति॑ष्ठस्व य॒ज्ञस्य॑र्धिम॒नु  
सन्ति॑ष्ठस्वोप॑ ते य॒ज्ञ नम॒ उप॑ ते नम॒ उप॑ ते नमः॑ ॥ ९६ ॥

---

[ ७७ ]

## ॥ परतत्त्व-निरूपणम् ॥

स॒त्यं परं॑ पर॑ स॒त्यं स॒त्येन॑ न सु॒वर्गा॑ल्लो॒काच्च॑वन्ते  
क॒दाच॑न स॒तां हि स॒त्यं तस्मा॑त्स॒त्ये र॑मन्ते तप॒ इति॑  
तपो॒ नान॑श॒नात्परं॑ यद्धि परं॑ तप॒स्तदु॑र्ध॒र्षं तदु॑रा॒धर्षं  
तस्मा॑त्तप॑सि रमन्ते दम॒ इति॑ निय॑तं ब्रह्म॒चारि॑ण॒स्तस्मा॑द्दमे  
रमन्ते॒ शम॒ इत्य॑रण्ये मु॒नय॑स्तस्मा॒च्छमे॑ रमन्ते दान॒मिति॑  
सर्वा॑णि भू॒तानि॑ प्र॒शंस॑न्ति दाना॒न्नाति॑ दुष्करं॒ तस्मा॑द्दाने  
र॑मन्ते ध॒र्म इति॑ ध॒र्मेण॑ सर्व॑मिदं परि॑गृहीतं ध॒र्मा॒न्नाति॑  
दुष्करं॒ तस्मा॑द्ध॒र्मे र॑मन्ते प्र॒जन॒ इति॑ भूया॑स्तस्मा॒द्भूयि॑ष्ठाः  
प्रजा॑यन्ते तस्मा॒द्भूयि॑ष्ठाः प्र॒जन॑ने रमन्तेऽग्नय॒ इत्या॑ह  
तस्मा॑द॒ग्नय॒ आधा॑तव्या अ॒ग्निहो॑त्रमित्या॒ह तस्मा॑द॒ग्निहो॑त्रे  
र॑मन्ते य॒ज्ञ इति॑ य॒ज्ञो हि दे॒वास्तस्मा॑द्य॒ज्ञे र॑मन्ते मान॒समिति॑



वि॒द्वाꣳस॒स्तस्मा॑द्वि॒द्वाꣳसं ए॒व मा॑न॒से र॑मन्ते न्या॒स इति॑  
 ब्र॒ह्मा ब्र॒ह्मा हि परः॑ परो॑ हि ब्र॒ह्मा ता॑नि वा ए॒तान्यव॑राणि  
 पराꣳसि न्या॒स ए॒वात्य॑रेचय॒द्य ए॒वं वेदै॑त्युपनिषत्॥१७॥

[७८]

## ॥ ज्ञानसाधन-निरूपणम् ॥

प्रा॒जा॒प॒त्यो हा॑रु॒णिः सु॒प॒र्णेयः॑ प्र॒जाप॑तिं पि॒तर॒मुप॑ससार॒  
 किं भ॑गव॒न्तः प॑र॒मं वद॑न्तीति॒ तस्मै॑ प्रौ॒वाच  
 स॒त्येन॑ वा॒युरावा॑ति स॒त्येना॑ऽऽदि॒त्यो रो॑चते  
 दि॒वि स॒त्यं वा॑चः प्र॑ति॒ष्ठा  
 स॒त्ये स॒र्वं प्र॑ति॒ष्ठितं॑ तस्मा॑त्स॒त्यं प॑र॒मं वद॑न्ति  
 तप॑सा दे॒वा दे॒वता॑मग्र॑ आय॒न्तप॑सर॒षयः॑ सु॒वर॑न्वविन्दन्  
 तप॑सा स॒पत्नान्॑ प्रणु॑दामा॒राती॑स्-  
 तप॑सि स॒र्वं प्र॑ति॒ष्ठितं॑ तस्मा॑त्तपः॒ प॑र॒मं वद॑न्ति  
 दमे॑न दा॒न्ताः कि॒ल्बिष॑मवधू॒न्वन्ति  
 दमे॑न ब्र॒ह्मचा॑रिणः सु॒वर॑गच्छ॒न्दमो॑ भू॒तानां॑ दुरा॒धर्षं॑  
 दमे॑ स॒र्वं प्र॑ति॒ष्ठितं॑ तस्मा॑द्दमः॒ प॑र॒मं वद॑न्ति  
 शमे॑न शा॒न्ताः शि॒वमा॑चरे॒न्ति  
 शमे॑न ना॒कं मु॒नयो॑ऽन्ववि॒न्दञ्छ॑मो॒ भू॒तानां॑ दुरा॒धर्षञ्-  
 छमे॑ स॒र्वं प्र॑ति॒ष्ठितं॑ तस्मा॑च्छमः॒ प॑र॒मं वद॑न्ति  
 दा॒नं य॒ज्ञानां॑ वरू॒थं दक्षि॑णा लो॒के दा॑तारꣳ सर्व॑भू॒तान्यु॑पजी॒वन्ति  
 दा॒नेना॑रा॒तीर॑पा॒नुद॑न्त दा॒नेन॑ द्विष॒न्तो मि॒त्रा भ॑वन्ति  
 दा॒ने स॒र्वं प्र॑ति॒ष्ठितं॑ तस्मा॑द्दानं॒ प॑र॒मं वद॑न्ति

धर्मो विश्वस्य जगतः प्रतिष्ठा लोके धर्मिष्ठं प्रजा उपसर्पन्ति  
 धर्मेण पापमपनुदति  
 धर्मे सर्वं प्रतिष्ठितं तस्माद्धर्मं परमं वदन्ति  
 प्रजननं वै प्रतिष्ठा लोके साधु प्रजायास्तन्तुं तन्वानः  
 पितृणामनृणो भवति

तदेव तस्यानृणं तस्मात् प्रजननं परमं वदन्त्य-  
 ग्रयो वै त्रयीं विद्या देवयानः पन्थां गार्हपत्य ऋक्पृथिवी  
 रथन्तरमन्वाहार्यपचनं यजुरन्तरिक्षं वामदेव्यमाहवनीयः  
 सामं सुवर्गो लोको बृहत्तस्मादग्नीन्परमं वदन्त्य-  
 ग्निहोत्रं सायं प्रातर्गृहाणां निष्कृतिः स्विष्टं सुहुतं  
 यज्ञक्रतूनां प्रायणं सुवर्गस्य लोकस्य ज्योतिस्तस्मादग्निहोत्रं  
 परमं वदन्ति

यज्ञ इति यज्ञेन हि देवा दिवं गता यज्ञेनासुरानपानुदन्त  
 यज्ञेन द्विषन्तो मित्रा भवन्ति

यज्ञे सर्वं प्रतिष्ठितं तस्माद्यज्ञं परमं वदन्ति  
 मानसं वै प्राजापत्यं पवित्रं मानसेन मनसा साधु पश्यति  
 मानसा ऋषयः प्रजा असृजन्त

मानसे सर्वं प्रतिष्ठितं तस्मान्मानसं परमं वदन्ति  
 न्यास इत्याहुर्मनीषिणो ब्रह्माणं ब्रह्मा विश्वः कतमः स्वयम्भुः  
 प्रजापतिः संवत्सर इति संवत्सरोऽसावादित्यो य एष  
 आदित्ये पुरुषः स परमेष्ठी ब्रह्मात्मा  
 याभिरादित्यस्तपति रश्मिभिस्ताभिः पर्जन्यो वर्षति

पर्जन्येनौषधिवनस्पतयः प्रजायन्त  
 ओषधिवनस्पतिभिरन्नं भवत्यन्नेन प्राणाः प्राणैर्बलं बलेन  
 तपस्तपसा श्रद्धा श्रद्धया मेधा मेधया मनीषा मनीषया  
 मनो मनसा शान्तिः शान्त्या चित्तं चित्तेन स्मृतिः स्मृत्या  
 स्मारः स्मारेण विज्ञानं विज्ञानेनाऽऽत्मानं वेदयति  
 तस्मादन्नं ददन्त्सर्वाण्येतानि ददात्यन्नात् प्राणा भवन्ति  
 भूतानां प्राणैर्मनो मनसश्च विज्ञानं विज्ञानादानन्दो ब्रह्मयोनिः  
 स वा एष पुरुषः पञ्चधा पञ्चात्मा येन सर्वमिदं प्रोतं पृथिवी  
 चान्तरिक्षं च द्यौश्च दिशश्चावान्तरदिशाश्च  
 स वै सर्वमिदं जगत्स च भूतं स भव्यं जिज्ञासकृत् ऋतुजा  
 रयिष्ठा श्रद्धा सत्यो महस्वान्तपसो वरिष्ठाङ्गात्वा तमेवं  
 मनसा हृदा च भूयो न मृत्युमुपयाहि विद्वान्तस्मान्त्र्यासमेषां  
 तपसामतिरिक्तमाहुर्वसुरण्वो विभूरसि  
 प्राणे त्वमसि सन्धाता ब्रह्मन् त्वमसि विश्वधृत्तेजोदास्त्वमस्यग्निरसि  
 वर्चोदास्त्वमसि सूर्यस्य द्युम्नोदास्त्वमसि चन्द्रमस  
 उपयामगृहीतोऽसि ब्रह्मणे त्वा महस ओमित्यात्मानं  
 युञ्जीतैतद्वै महोपनिषदं देवानां गुह्यं य एवं वेद ब्रह्मणो  
 महिमानमाप्नोति तस्माद्ब्रह्मणो महिमानमित्युपनिषत्॥१८॥

[७९]

## ॥ ज्ञानयज्ञः ॥

तस्यैवं विदुषो यज्ञस्याऽऽत्मा यजमानः श्रद्धा पत्नी

शरीरमिध्ममुरो वेदिलोमानि बरुहिर्वेदः शिखा हृदयं  
यूपः काम आज्यं मन्युः पशुस्तपोऽग्निर्दमः शमयिता  
दक्षिणा वाग्धोता प्राण उद्गाता चक्षुरध्वर्युर्मनो ब्रह्मा  
श्रोत्रमग्नीद्यावद्धियते सा दीक्षा  
यदश्नाति तद्धविर्यत्पिबति तदस्य सोमपानं यद्रमते  
तदुपसदो यत्सश्चरत्युपविशत्युत्तिष्ठते च स प्रवर्ग्यो यन्मुखं  
तदाहवनीयो या व्याहृतिराहुतिर्यदस्य विज्ञानं तज्जुहोति  
यत्सायं प्रातरत्ति तत्समिधं यत्प्रातर्मध्यं दिनं सायं च  
तानि सर्वानि ये अहोरात्रे ते दशपूर्णमासौ येऽर्धमासाश्च  
मासाश्च ते चातुर्मास्यानि य ऋतवस्ते पशुबन्धा ये  
संवत्सराश्च परिवत्सराश्च तेऽहर्गणाः सर्ववेदसं वा  
एतत्सत्रं यन्मरणं तदवभृथ एतद्वै जैरामर्यमग्निहोत्रं सत्रं  
य एवं विद्वानुदगयने प्रमीयते देवानामेव महिमानं  
गत्वाऽऽदित्यस्य सायुज्यं गच्छत्यथ यो दक्षिणे  
प्रमीयते पितृणामेव महिमानं गत्वा चन्द्रमसः सायुज्यं  
सलोकतामाप्नोत्येतौ वै सूर्याचन्द्रमसौर्महिमानौ ब्राह्मणो  
विद्वानभिजयति तस्माद्ब्रह्मणो महिमानमाप्नोति तस्माद्ब्रह्मणो  
महिमानमित्युपनिषत्॥११॥

[८०]

ॐ। सह नाववतु। सह नौ भुनक्तु। सह वीर्यं करवावहे।  
तेजस्वि नावधीतमस्तु मा विद्विषावहे। ॐ शान्तिः शान्तिः

शान्तिः॥





## ॥ कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीय-काठकम् ॥

॥ प्रथमः प्रश्नः ॥

संज्ञानं विज्ञानं प्रज्ञानं जानदभिजानत्। सङ्कल्पमानं  
प्रकल्पमानमुपकल्पमानमुपकृतं कृतम्। श्रेयो वसीय  
आयथ्सम्भूतं भूतम्। चित्रः केतुः प्रभानाभान्थ्सम्भान्।  
ज्योतिष्माऽस्तेजस्वानातपऽस्तपन्नभितपन्। रोचनो  
रोचमानः शोभनः शोभमानः कल्याणः। दर्शा दृष्टा दर्शता  
विश्वरूपा सुदर्शना। आप्यायमाना प्यायमाना प्याया  
सूनृतेरा। आपूर्यमाणा पूर्यमाणा पूरयन्ती पूर्णा पौर्णमासी।  
दाता प्रदाताऽऽनन्दो मोदः प्रमोदः॥१॥

आवेशयन्निवेशयन्थ्संवेशनः सः शान्तः शान्तः।  
आभवेन्प्रभवन्थ्सम्भवन्थ्सम्भूतो भूतः। प्रस्तुतं विष्टुतं  
सऽस्तुतं कल्याणं विश्वरूपम्। शुक्रममृतं तेजस्वि  
तेजः समिद्धम्। अरुणं भानुमन्मरीचिमदभितपत्तपस्वत्।  
सविता प्रसविता दीप्तो दीपयन्दीप्यमानः। ज्वलञ्ज्वलिता  
तपन्वितपन्थ्सन्तपन्। रोचनो रोचमानः शुम्भूः शुम्भमानो  
वामः। सुता सुन्वती प्रसुता सूयमानाऽभिषूयमाणा। पीती  
प्रपा सम्पा तृप्तिस्तर्पयन्ती॥२॥

कान्ता काम्या कामजाताऽऽयुष्मती कामदुघा।  
अभिशास्ताऽनुमन्ताऽऽनन्दो मोदः प्रमोदः। आसादयन्निषा-  
दयन्थ्ससादनः सः सन्नः सन्नः। आभूर्विभूः प्रभूः

श॒म्भूर्भुवः॑। प॒वित्रं॑ पवयिष्यन्पू॒तो मे॒ध्यः॑। यशो॑  
यश॑स्वाना॒युरमृ॑तः। जी॒वो जी॑विष्यन्स्वर्गो॒ लोकः॑।  
सह॑स्वान्त्सहो॒यानो॑ज॒स्वान्त्सह॑मानः। जय॑न्नभिजय॑न्त्सु-  
द्रवि॑णो द्रवि॒णोदाः॑। आ॒र्द्रप॑वित्रो॒ हरि॑केशो॒ मोदः॑ प्रमो॒दः॥ ३॥

अ॒रु॒णोऽरु॒णर॑जाः पु॒ण्डरी॑को वि॒श्वजि॑द॒भिजि॑त्।  
आ॒र्द्रः पि॒न्वमा॒नोऽन्न॑वा॒न्नस॑वा॒निरा॑वान्। स॒र्वौष॑धः स॒म्भुरो॑  
मह॑स्वान्। ए॒ज॒त्का जी॑व॒त्काः। क्षु॒ल्ल॒काः शि॑पिविष्ट॒काः।  
स॒रि॒स्र॒राः सु॒शेर॑वः। अ॒जिरा॑सो गमि॒ष्णवः॑। इ॒दानीं॑  
त॒दानी॑मे॒तर॑हि क्षि॒प्रम॑जि॒रम्। आ॒शु॒र्निमेषः॑ फ॒णो  
द्रव॑न्नति॒द्रव॑न्। त्वर॑ऽस्त्वर॑माण आ॒शुरा॑शीयाञ्च॒वः। अ॒ग्नि॒ष्टोम॑  
उ॒क्थ्योऽति॑रा॒त्रो द्वि॑रा॒त्रस्त्रि॑रा॒त्रश्च॑तूरा॒त्रः। अ॒ग्नि॒र्ऋ॒तुः सूर्य॑  
ऋ॒तुश्च॑न्द्रमा॒ ऋ॒तुः। प्र॒जाप॑तिः स॒व॒त्सरो॑ म॒हान्कः॥ ४॥

[१]

भूर॒ग्निं च॑ पृथि॒वीं च॑ मां च॑। त्री॒ंश्च॑ लो॒कान्त्स॑व॒त्सरं॑ च॑।  
प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धुवा सी॒द।  
भुवो॑ वा॒युं चान्तरि॑क्षं च॑ मां च॑। त्री॒ंश्च॑ लो॒कान्त्स॑व॒त्सरं॑ च॑।  
प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धुवा सी॒द।  
स्व॑रादि॒त्यं च॑ दि॒वं च॑ मां च॑। त्री॒ंश्च॑ लो॒कान्त्स॑व॒त्सरं॑ च॑।  
प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धुवा  
सी॒द। भूर्भुवः॑ स्व॑श्च॒न्द्रम॑सं च॑ दि॒शश्च॑ मां च॑। त्री॒ंश्च॑  
लो॒कान्त्स॑व॒त्सरं॑ च॑। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑



देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥५॥

[२]

त्वमेव त्वां वै॑त्थ॒ योऽसि॒ सोऽसि॑। त्वमेव त्वाम॑चैषीः।  
चित॑श्चासि॒ सञ्चित॑श्चास्यग्रे। ए॒तावा॑ऽश्चासि॒ भूया॑ऽश्चास्यग्रे।  
यत्ते॑ अ॒ग्रे न्यूनं॑ यदु॒ तेऽति॑रिक्तम्। आ॒दित्या॑स्तदङ्गिर॑स-  
श्चिन्वन्तु। वि॒श्वे ते दे॒वाश्चिति॑मापूरयन्तु। चित॑श्चासि॒  
सञ्चित॑श्चास्यग्रे। ए॒तावा॑ऽश्चासि॒ भूया॑ऽश्चास्यग्रे। मा ते॑ अ॒ग्रे  
च॒ येन॒ माऽति॑ च॒ येनाऽऽयु॑रावृक्षि। सर्वे॑षां ज्योति॑षां  
ज्योति॑र्यद॒दावुदेति॑। तप॑सो जा॒तमनि॑भृष्ट॒मोजः॑। तत्ते॒  
ज्योति॑रिष्टके। तेन॑ मे तप। तेन॑ मे ज्वल। तेन॑ मे दीदिहि।  
याव॑द्दे॒वाः। याव॑दसा॒ति सूर्यः॑। याव॑दुतापि॒ ब्रह्म॑॥६॥

[३]

सं॒वत्स॒रोऽसि॑ परि॒वत्स॒रोऽसि॑। इ॒दाव॑त्स॒रोऽसीदु॑वत्स॒रो-  
ऽसि॑। इ॒द्वत्स॒रोऽसि॑ वत्स॒रोऽसि॑। तस्य॑ ते वस॒न्तः शि॒रः।  
ग्री॒ष्मो दक्षि॑णः प॒क्षः। व॒र्षाः पु॒च्छम्। श॒रदु॒त्तरः प॒क्षः। हेम॑न्तो  
मध्य॑म्। पूर्॒वप॒क्षाश्चित॑यः। अ॒पर॒प॒क्षाः पु॒रीषम्॥७॥

अ॒हो॒रा॒त्राणी॑ष्टकाः। ऋष॑भोऽसि॒ स्वर्गो॑ लो॒कः। यस्या॑  
दि॒शि म॒हीय॑से। ततो॑ नो॒ मह॑ आ॒वह॑। वा॒युर्भू॑त्वा सर्वा॑ दि॒श  
आ॒वा॒हि। सर्वा॑ दि॒शोऽनु॑विवा॒हि। सर्वा॑ दि॒शोऽनु॑संवा॒हि।  
चि॒त्या चि॒तिमा॑पृण। अचि॑त्या॒ चि॒तिमा॑पृण। चि॒द॒सि  
समु॒द्रयो॑निः॥८॥

इन्दुर्दक्षः श्येन ऋतावा॥ हिरण्यपक्षः शकुनो भुरण्युः।  
महान्धस्धस्थे ध्रुव आनिषत्तः। नमस्ते अस्तु मा मां हिंसीः।  
एति प्रेति वीति समित्युदिति। दिवं मे यच्छ। अन्तरिक्षं मे  
यच्छ। पृथिवीं मे यच्छ। पृथिवीं मे यच्छ। अन्तरिक्षं मे  
यच्छ। दिवं मे यच्छ। अहा प्रसारय। रात्र्या समंच। रात्र्या  
प्रसारय। अहा समंच। कामं प्रसारय। कामं समंच॥१॥

[४]

भूर्भुवः स्वः। ओजो बलम्। ब्रह्म क्षत्रम्। यशो महत्।  
सत्यं तपो नाम। रूपममृतम्। चक्षुः श्रोत्रम्। मन आयुः।  
विश्वं यशो महः। समं तपो हरो भाः। जातवेदा यदि वा  
पावकोऽसि। वैश्वानरो यदि वा वैद्युतोऽसि। शं प्रजाभ्यो  
यजमानाय लोकम्। ऊर्जं पुष्टिं ददद्भ्याववृथ्स्व॥१०॥

[५]

राज्ञीं विराज्ञीं। सम्राज्ञीं स्वराज्ञीं। अर्चिः शोचिः। तपो हरो  
भाः। अग्निरिन्द्रो बृहस्पतिः। विश्वे देवा भुवनस्य गोपाः। ते  
मा सर्वे यशसा संसृजन्तु॥११॥

[६]

असवे स्वाहा वसवे स्वाहा। विभुवे स्वाहा विवस्वते  
स्वाहा। अभिभुवे स्वाहाऽधिपतये स्वाहा। दिवां पतये  
स्वाहाऽहस्पत्याय स्वाहा। चाक्षुष्मत्याय स्वाहा।  
ज्योतिष्मत्याय स्वाहा। राज्ञे स्वाहा विराज्ञे स्वाहा।  
सम्राज्ञे स्वाहा स्वराज्ञे स्वाहा। शूषाय स्वाहा सूर्याय

स्वाहा॑। च॒न्द्रम॑से॒ स्वाहा॑ ज्योति॑षे॒ स्वाहा॑। स॒र्प॒र्पाय॑ स्वाहा॑  
क॒ल्याणाय॑ स्वाहा॑। अ॒र्जुनाय॑ स्वाहा॑॥१२॥

[७]

वि॒प॒श्चिते॒ पव॑मानाय गायत। म॒ही न धा॑राऽत्य॒न्धो  
अ॒र्षति॑। अ॒हिर्ह जी॑र्णामति॑स॒र्पति॒ त्वच॑म्। अत्यो॒ न  
क्रीड॑न्नस॒र॒द्वषा॒ हरिः॑। उ॒प॒या॒मगृ॑हीतोऽसि मृ॒त्यवे॑ त्वा जुष्टं  
गृह्णामि। ए॒ष ते॒ योनि॑र्मृ॒त्यवे॑ त्वा। अप॑मृ॒त्युमप॑क्षुधम्।  
अपे॒तः श॒पथं॑ जहि। अधा॑ नो अ॒ग्न आ॑व॒ह। रा॒यस्पोष॑  
सह॒स्निग॑म्॥१३॥

ये ते॑ स॒हस्र॑म॒युतं॑ पाशाः॑। मृ॒त्यो म॒र्त्याय॑ हन्त॑वे। तान्  
य॒ज्ञस्य॑ मा॒यया॑। सर्वा॑नव॑यजामहे। भ॒क्षोऽस्य॑मृत॒भक्षः॑।  
तस्य॑ ते मृ॒त्युपी॑तस्यामृत॑वतः। स्व॒गाकृ॑तस्य मधु॑मतः।  
उप॑हूत॒स्योप॑हूतो भक्षयामि। म॒न्द्राऽभि॑भूतिः के॒तुर्य॑ज्ञानां  
वाक्। असा॒वेहि॑॥१४॥

अ॒न्धो जा॑गृ॒विः प्रा॑ण। असा॒वेहि॑। ब॒धिर आ॑क्र॒न्दयि॑तरपान।  
असा॒वेहि॑। अ॒ह॒स्तोस्त्वा॒ चक्षुः॑। असा॒वेहि॑। अ॒पा॒दाशो॒ मनः॑।  
असा॒वेहि॑। क॒वे वि॑प्र॒चित्ते॒ श्रोत्रं॑। असा॒वेहि॑॥१५॥

सु॒ह॒स्तः सु॑वा॒साः। शू॒षो ना॑मा॒स्य॒मृतो॒ मर्त्ये॑षु। तं त्वाऽहं  
तथा॒ वेद॑। असा॒वेहि॑। अ॒ग्नि॒र्मे वा॒चि श्रि॑तः। वा॒ग्घृ॑दये। हृ॒दयं॑  
मयि॑। अ॒हम॒मृतै॑। अ॒मृतं॑ ब्रह्म॑णि। वा॒युर्मे॑ प्रा॒णे श्रि॑तः॥१६॥

प्रा॒णो हृद॑ये। हृद॑यं मयि॑। अ॒हम॒मृते॑। अ॒मृतं॑ ब्रह्म॑णि।  
सूर्यो॑ मे चक्षु॑षि श्रि॒तः। चक्षु॑रुहृद॑ये। हृद॑यं मयि॑। अ॒हम॒मृते॑।  
अ॒मृतं॑ ब्रह्म॑णि। च॒न्द्रमा॑ मे म॒नसि॑ श्रि॒तः॥१७॥

मनो॑ हृद॑ये। हृद॑यं मयि॑। अ॒हम॒मृते॑। अ॒मृतं॑ ब्रह्म॑णि। दि॒शो  
मे श्रोत्रे॑ श्रि॒ताः। श्रोत्र॑ हृद॑ये। हृद॑यं मयि॑। अ॒हम॒मृते॑। अ॒मृतं॑  
ब्रह्म॑णि। आपो॑ मे रे॒तसि॑ श्रि॒ताः॥१८॥

रेतो॑ हृद॑ये। हृद॑यं मयि॑। अ॒हम॒मृते॑। अ॒मृतं॑ ब्रह्म॑णि। पृथि॑वी  
मे शरी॑रे श्रि॒ता। शरी॑र हृद॑ये। हृद॑यं मयि॑। अ॒हम॒मृते॑।  
अ॒मृतं॑ ब्रह्म॑णि। ओष॑धि॒वन॒स्पत॑यो मे लो॒मसु॑ श्रि॒ताः॥१९॥

लोमा॑नि हृद॑ये। हृद॑यं मयि॑। अ॒हम॒मृते॑। अ॒मृतं॑ ब्रह्म॑णि।  
इन्द्रो॑ मे ब॒ले श्रि॒तः। ब॒ल हृद॑ये। हृद॑यं मयि॑। अ॒हम॒मृते॑।  
अ॒मृतं॑ ब्रह्म॑णि। पर्ज॑न्यो मे मूर्ध्नि॑ श्रि॒तः॥२०॥

मूर्धा॑ हृद॑ये। हृद॑यं मयि॑। अ॒हम॒मृते॑। अ॒मृतं॑ ब्रह्म॑णि।  
ईशा॑नो मे म॒न्यौ श्रि॒तः। म॒न्युर्हृद॑ये। हृद॑यं मयि॑। अ॒हम॒मृते॑।  
अ॒मृतं॑ ब्रह्म॑णि। आ॒त्मा मे आ॒त्मनि॑ श्रि॒तः॥२१॥

आ॒त्मा हृद॑ये। हृद॑यं मयि॑। अ॒हम॒मृते॑। अ॒मृतं॑ ब्रह्म॑णि।  
पुन॑र्म आ॒त्मा पुन॑रायुरागा॑त्। पुनः॑ प्रा॒णः पुन॑राकू॒तमागा॑त्।  
वैश्वा॒नरो र॒श्मिभि॑र्वावृ॒धानः॑। अ॒न्तस्तिष्ठ॑त्व॒मृत॑स्य  
गो॒पाः॥२२॥

[८]

प्र॒जाप॑तिर्दे॒वान्सृ॑जत। ते पा॒प्मना॒ सन्दि॑ता अजायन्त।

तान्व्यद्यत्। यद्व्यद्यत्। तस्माद्विद्युत्। तमवृश्चत्। यदवृश्चत्।  
तस्माद्वृष्टिः। तस्माद्यत्रैते देवते अभिप्राप्तुतः। वि च हैवास्य  
तत्र पाप्मानं द्यतः॥२३॥

वृश्चतश्च। सैषा मीमांसाऽग्निहोत्र एव सम्पन्ना। अथो  
आहुः। सर्वेषु यज्ञक्रतुष्विति। होष्यन्नप उपस्पृशेत्। विद्युदसि  
विद्यं मे पाप्मानमिति। अथ हुत्वोपस्पृशेत्। वृष्टिरसि वृश्च  
मे पाप्मानमिति। यक्ष्यमाणो वेद्वा वा। वि च हैवास्येते देवते  
पाप्मानं द्यतः॥२४॥

वृश्चतश्च। अत्युहो हाऽऽरुणिः। ब्रह्मचारिणे प्रश्नान्मोच्य  
प्रजिघाय। परेहि। प्लक्षं दय्याम्पातिं पृच्छ। वेत्थ  
सावित्रा(३)न्न वेत्था(३) इति। तमागत्य पप्रच्छ। आचार्यो  
मा प्राहैषीत्। वेत्थ सावित्रा(३)न्न वेत्था(३) इति। स  
होवाच वेदेति॥२५॥

स कस्मिन्प्रतिष्ठित इति। पुरोरंजसीति। कस्तद्यत्पुरोरंजा  
इति। एष वाव स पुरोरंजा इति होवाच। य एष तपति।  
एषोऽर्वाग्रंजा इति। स कस्मिन्त्वेष्ट इति। सत्य इति। किं  
तत्सत्यमिति। तप इति॥२६॥

कस्मिन्नु तप इति। बल इति। किं तद्वलमिति। प्राण  
इति। मा स्म प्राणमतिपृच्छ इति माऽऽचार्योऽब्रवीदिति  
होवाच ब्रह्मचारी। स होवाच प्लक्षो दय्याम्पातिः।  
यद्वै ब्रह्मचारिन्प्राणमत्यप्रक्ष्यः। मूर्धा ते व्यपतिष्यत्।

अ॒हमु॑त आ॒चार्या॑च्छ्रेया॑न्भविष्यामि। यो मा॑ सावि॒त्रे  
स॒मवा॑दिष्टेति॥ २७ ॥

तस्मा॑त्सावि॒त्रे न सं॑वेदत। स यो ह॒ वै सा॑वि॒त्रं वि॒दुषा॑  
सावि॒त्रे सं॑वेदते। सहा॑स्मि॒च्छ्रियं॑ दधाति। अनु॑ ह॒ वा अ॑स्मा  
अ॒सौ तप॑च्छ्रियं॑ मन्यते। अन्व॑स्मै श्री॒स्तपो॑ मन्यते। अन्व॑स्मै  
तपो॑ बलं॑ मन्यते। अन्व॑स्मै बलं॑ प्रा॒णं म॑न्यते। स यदा॑ह।  
सं॒ज्ञानं॑ वि॒ज्ञानं॑ दर्शा॑ दृष्टेति॥ ए॒ष ए॒व तत्॥ २८ ॥

अथ॒ यदा॑ह। प्रस्तु॑तं विष्टु॑तं सु॒ता सु॑न्वतीति॥ ए॒ष ए॒व  
तत्। ए॒ष ह्ये॒व तान्य॑हा॒नि। ए॒ष रा॒त्रयः॑। अथ॒ यदा॑ह। चि॒त्रः  
के॒तुर्दा॑ता प्र॒दा॒ता सं॑वि॒ता प्र॑सवि॒ताऽभि॑शा॒स्ताऽनु॑मन्तेति॥ ए॒ष  
ए॒व तत्। ए॒ष ह्ये॒व तेऽहो॑ मुहूर्ताः॑। ए॒ष रा॒त्रेः॥ २९ ॥

अथ॒ यदा॑ह। प॒वित्रं॑ पवयिष्यन्त्सह॑स्वान्त्सही॑यानरु॒णो-  
ऽरु॒णर॑जा॒ इति॑। ए॒ष ए॒व तत्। ए॒ष ह्ये॒व ते॑ऽर्धमा॒साः। ए॒ष  
मा॒साः। अथ॒ यदा॑ह। अ॒ग्नि॒ष्टोम॑ उ॒क्थ्यो॑ऽग्नि॒र्ऋतुः॑ प्र॒जाप॑तिः  
संव॑त्सर॒ इति॑। ए॒ष ए॒व तत्। ए॒ष ह्ये॒व ते॑ य॒ज्ञऋ॑तवः॑। ए॒ष  
ऋ॑तवः॑॥ ३० ॥

ए॒ष सं॑वत्सरः॑। अथ॒ यदा॑ह। इ॒दानीं॑ त॒दानी॑मिति॥ ए॒ष  
ए॒व तत्। ए॒ष ह्ये॒व ते॑ मुहूर्तानां॑ मुहूर्ताः॑। ज॒न॒को ह॒ वैदे॑हः।  
अ॒होरा॑त्रैः स॒माज॑गाम। तं॑ हो॒चुः। यो वा अ॒स्मान् वेद॑।  
वि॒जह॑त्पाप्मानं॑ मेति॥ ३१ ॥

सर्वमायुरेति। अ॒भि स्व॒र्गं लो॒कं ज॑यति। नास्यामुष्मिँल्लो॒के-  
ऽन्नं॑ क्षीयत॒ इति॑। वि॒जह॑द्ध॒ वै पा॒प्मानं॑मेति। सर्वमायुरेति।  
अ॒भि स्व॒र्गं लो॒कं ज॑यति। नास्यामुष्मिँल्लो॒केऽन्नं॑ क्षीयते। य  
ए॒वं वेद॑। अ॒हीना॒ हाऽऽश्व॑थ्यः। सा॒वि॒त्रं वि॒दां च॑कार॥३२॥

स ह॑ ह॒सो हि॑र॒ण्मयो॑ भू॒त्वा। स्व॒र्गं लो॒कमि॑याय।  
आ॒दि॒त्यस्य॑ सायु॑ज्यम्। ह॒सो ह॒ वै हि॑र॒ण्मयो॑ भू॒त्वा।  
स्व॒र्गं लो॒कमे॑ति। आ॒दि॒त्यस्य॑ सायु॑ज्यम्। य ए॒वं वेद॑।  
दे॒वभा॑गो ह॑ श्रौत॒रूषः॑। सा॒वि॒त्रं वि॒दां च॑कार। त॑ ह॒  
वाग॑दृश्यमा॒नाऽभ्यु॑वाच॥३३॥

सर्व॑ बत गौत॒मो वेद॑। यः सा॒वि॒त्रं वेदे॑ति। स हो॑वाच। कैषा  
वाग॑सीति॑। अयम॒ह॑ सा॒वि॒त्रः। दे॒वाना॑मुत्त॒मो लो॒कः। गुह्यं  
महो॑ बिभ्र॒दिति॑। ए॒ताव॑न्ति ह॒ गौत॑मः। य॒ज्ञोप॑वीतं कृ॒त्वाऽधो॑  
निप॑पात। नमो॒ नम॒ इति॑॥३४॥

स हो॑वाच। मा भै॑षीगौ॒तम॑। जि॒तो वै ते॑ लो॒क इति॑।  
तस्मा॑द्ये के च॑ सा॒वि॒त्रं वि॒दुः। सर्वे॑ ते जि॒तलो॑काः। स यो  
ह॒ वै सा॒वि॒त्रस्या॑ष्टाक्ष॒रं प॒द॑श्च॒ श्रिया॑ऽभिषि॑क्तं वेद॑। श्रिया  
है॒वाभिषि॑च्यते। घृ॒णिरि॑ति॒ द्वे अ॒क्षरे॑। सूर्य॑ इति॒ त्रीणि॑।  
आ॒दि॒त्य इति॑ त्रीणि॑॥३५॥

ए॒तद्वै सा॒वि॒त्रस्या॑ष्टाक्ष॒रं प॒द॑श्च॒ श्रिया॑ऽभिषि॑क्तम्। य ए॒वं  
वेद॑। श्रिया॑ है॒वाभिषि॑च्यते। तदे॒तदृ॒चाऽभ्यु॑क्तम्। ऋ॒चो अ॒क्षरे॑

पर॒मे व्यो॒मन्। यस्मि॑न्दे॒वा अ॒धि वि॒श्वे निषे॑दुः। यस्तं न वेद॒  
किमु॑चा क॑रिष्यति। य इ॒त्तद्वि॒दुस्त इ॒मे समा॑सत् इति॑। न  
ह वा ए॒तस्य॑र्चा न यजु॑षा न साम्नाऽ॒र्थोऽस्ति॑। यः सा॒वि॒त्रं  
वेद॑॥ ३६॥

तदे॒तत्प॑रि यद्वैवच॑क्रम्। आ॒र्द्रं पि॒न्व॒मानं॑ स्व॒र्गे लो॒क  
ए॒ति। वि॒ज॒ह॒न्वि॒श्वा भू॒तानि॑ स॒म्पश्य॑त्। आ॒र्द्रो ह॒ वै पि॒न्व॒मानः  
स्व॒र्गे लो॒क ए॒ति। वि॒ज॒ह॒न्वि॒श्वा भू॒तानि॑ स॒म्पश्यन्। य  
ए॒वं वेद॑। शू॒षो ह॒ वै वा॑र्ष्ण्यः। आ॒दि॒त्येन॑ स॒माज॑गाम।  
त॒ः हो॑वाच। एहि॑ सा॒वि॒त्रं वि॑द्धि। अ॒यं वै स्व॒र्ग्योऽग्निः॑  
पा॒रयि॑ष्णुर॒मृता॒थ्स॒मभू॑त् इति॑। ए॒ष वाव॑ स सा॒वि॒त्रः। य ए॒ष  
त॑प॒ति। एहि॑ मां वि॑द्धि। इति॑ है॒वैनं॑ तदु॑वाच॥ ३७॥

[९]

इ॒यं वाव॑ स॒रघा॑। तस्या॑ अ॒ग्निरे॒व सा॑र॒घं मधु॑। या ए॒ताः  
पूर्व॑प॒क्षापर॑प॒क्षयो॒ रात्र॑यः। ता म॑धुकृ॒तः। यान्य॑हा॒नि। ते  
म॑धुवृ॒षाः। स यो ह॒ वा ए॒ता म॑धुकृ॒तश्च॑ मधुवृ॒षाश्च॑ वेद॑।  
कुर्व॑न्ति हा॒स्ये॒ता अ॒ग्नौ मधु॑। ना॒स्ये॒ष्टापूर्तं॑ ध॑यन्ति। अथ॒ यो  
न वेद॑॥ ३८॥

न हा॑स्ये॒ता अ॒ग्नौ मधु॑ कुर्वन्ति। ध॑यन्त्यस्ये॒ष्टापूर्त॑म्। यो ह॒  
वा अ॑हो॒रा॒त्राणां॑ ना॒मधे॒या॒नि वेद॑। नाहो॑रा॒त्रेष्वार्ति॑माच्छति।  
स॒ज्ञानं॑ वि॒ज्ञानं॑ दर्शा॑ दृ॒ष्टेति॑। ए॒ताव॑नुवा॒कौ पूर्व॑प॒क्षस्या॑-  
हो॒रा॒त्राणां॑ ना॒मधे॒या॒नि। प्र॑स्तु॒तं वि॑ष्टु॒तं सु॒ता



सुन्वतीति। एताव॑नुवा॒काव॑पर॒पक्ष॑स्या॒होरा॒त्राणां॑ नाम॒धेयानि॑। नाहो॑रा॒त्रेष्वार्ति॑माच्छति। य एवं वेद॥३९॥

यो ह॒ वै मु॑हूर्तानां॑ नाम॒धेयानि॑ वेद। न मु॑हूर्तेष्वार्ति॑माच्छति। चि॒त्रः के॒तुर्दा॒ता प्र॑दा॒ता सं॒विता प्र॑सविताऽभि॑शा॒स्ताऽनु॒मन्तेति॑। एते॑ऽनुवा॒का मु॑हूर्तानां॑ नाम॒धेयानि॑। न मु॑हूर्तेष्वार्ति॑माच्छति। य एवं वेद। यो ह॒ वा अ॑र्धमा॒सानां॑ च॒ मासा॑नां च नाम॒धेयानि॑ वेद। ना॑र्धमा॒सेषु॑ न मा॒सेष्वार्ति॑माच्छति। प॒वित्रं प॑वयिष्यन्त्सह॒स्वान्त्सही॑यानरु॒णोऽरु॑णर॒जा इति॑। एते॑ऽनुवा॒का अ॑र्धमा॒सानां॑ च॒ मासा॑नां च नाम॒धेयानि॑॥४०॥

ना॑र्धमा॒सेषु॑ न मा॒सेष्वार्ति॑माच्छति। य एवं वेद। यो ह॒ वै य॑ज्ञक्रतूनां॑ च॒र्तूनां॑ च॒ संव॑त्सरस्य॑ च नाम॒धेयानि॑ वेद। न य॑ज्ञक्र॒तुषु॑ न॒र्तुषु॑ न संव॑त्सर आ॒र्तिमाच्छति॑। अ॒ग्नि॒ष्टोम उ॒क्थ्योऽग्नि॑र्ऋतुः प्र॒जाप॑तिः संव॑त्सर इति॑। एते॑ऽनुवा॒का य॑ज्ञक्रतूनां॑ च॒र्तूनां॑ च॒ संव॑त्सरस्य॑ च नाम॒धेयानि॑॥४१॥

न य॑ज्ञक्र॒तुषु॑ न॒र्तुषु॑ न संव॑त्सर आ॒र्तिमाच्छति॑। य एवं वेद। यो ह॒ वै मु॑हूर्तानां॑ मु॒हूर्तान् वेद॑। न मु॑हूर्तानां॑ मु॒हूर्तेष्वार्ति॑माच्छति। इ॒दानीं॑ त॒दानी॑मिति॑। एते

वै मुहूर्तानां॑ मुहूर्ताः। न मुहूर्तानां॑ मुहूर्तेष्वार्तिमाच्छति।  
 य एवं वेद। अथो॒ यथा॑ क्षेत्रज्ञो भूत्वाऽनु॑प्रविश्यान्नमत्ति।  
 ए॒वमे॒वैतान्क्षेत्रज्ञो॑ भूत्वाऽनु॑प्रविश्यान्नमत्ति। स ए॒तेषामे॒व  
 स॒लोकता॑ꣳ सायु॑ज्यमश्नुते। अप॑ पुनर्मृत्युं जयति। य एवं  
 वेद॥४२॥

[१०]

कश्चिद्ध॒ वा अ॒स्माल्लो॒कात्प्रेत्य॑। आ॒त्मानं॑ वेद। अ॒यम॒हम॒-  
 स्मीति॑। कश्चि॒त्स्वं लो॒कं न प्र॒तिप्र॒जाना॑ति। अ॒ग्निमु॑ग्न्यो  
 है॒व धू॒मता॑न्तः। स्वं लो॒कं न प्र॒तिप्र॒जाना॑ति। अथ॒ यो  
 है॒वैत॑म॒ग्निꣳ सा॒वित्रं॑ वेद। स ए॒वास्मा॑ल्लो॒कात्प्रेत्य॑। आ॒त्मानं॑  
 वेद। अ॒यम॒हम॒स्मीति॑॥४३॥

स स्वं लो॒कं प्र॒तिप्र॒जाना॑ति। ए॒ष उ॑ वे॒वैनं॑ तथ्सा॒वित्रः।  
 स्व॒र्गं लो॒कम॒भिव॑हति। अ॒होरा॒त्रैर्वा इ॒दꣳ स॒युग्भिः॑  
 क्रि॒यते। इ॒तिरा॒त्राया॑दीक्षिषत। इ॒तिरा॒त्राय॑ व्र॒तमुपा॑गुरिति।  
 तानि॒हाने॑वं वि॒दुषः॑। अ॒मुष्मि॑ल्लो॒के शे॒वधिं॑ ध॒यन्ति॑। धी॒तꣳ  
 है॒व स शे॒वधि॑मनु॒ परै॑ति। अथ॒ यो है॒वैत॑म॒ग्निꣳ सा॒वित्रं॑  
 वेद॥४४॥

तस्य॑ है॒वाहो॑रा॒त्राणि॑। अ॒मुष्मि॑ल्लो॒के शे॒वधिं॑ न ध॒यन्ति॑।  
 अ॒धी॒तꣳ है॒व स शे॒वधि॑मनु॒ परै॑ति। भ॒रद्वा॑जो ह  
 त्रि॒भिरा॒युर्भिर्ब्र॑ह्म॒चर्य॑मु॒वासा॑। तꣳ ह जी॒र्णिꣳ स्थ॒विर्ꣳ  
 शया॑नम्। इन्द्र॑ उप॒व्रज्यो॑वाच। भ॒रद्वा॑ज। यत्ते॑

चतुर्थमायुर्दद्याम्। किमेनेन कुर्या इति। ब्रह्मचर्यमेवेनेन चरेयमिति होवाच॥४५॥

त॥ ह त्रीन्गिरिरूपानविज्ञातानिव दर्शयां चकार। तेषां हैकैकस्मान्मुष्टिनाऽऽदे। स होवाच। भरद्वाजेत्यामन्त्र्य। वेदा वा एते। अनन्ता वै वेदाः। एतद्वा एतैस्त्रिभिरायुर्भिरन्व-  
वोचथाः। अर्थं तु इतरदननूक्तमेव। एहीमं विद्धि। अयं वै सर्वविद्येति॥४६॥

तस्मै हैतमग्निं सावित्रमुवाच। तं स विदित्वा। अमृतो भूत्वा। स्वर्गं लोकमियाय। आदित्यस्य सायुज्यम्। अमृतो हैव भूत्वा। स्वर्गं लोकमेति। आदित्यस्य सायुज्यम्। य एवं वेद। एषो एव त्रयीं विद्या॥४७॥

यावन्तं ह वै त्रय्या विद्यया लोकं जयति। तावन्तं लोकं जयति। य एवं वेद। अग्नेर्वा एतानि नामधेयानि। अग्नेरेव सायुज्यं सलोकतामाप्नोति। य एवं वेद। वायोर्वा एतानि नामधेयानि। वायोरेव सायुज्यं सलोकतामाप्नोति। य एवं वेद। इन्द्रस्य वा एतानि नामधेयानि॥४८॥

इन्द्रस्यैव सायुज्यं सलोकतामाप्नोति। य एवं वेद। बृहस्पतेर्वा एतानि नामधेयानि। बृहस्पतेरेव सायुज्यं सलोकतामाप्नोति। य एवं वेद। प्रजापतेर्वा एतानि नामधेयानि। प्रजापतेरेव सायुज्यं सलोकतामाप्नोति। य एवं वेद। ब्रह्मणो वा एतानि नामधेयानि। ब्रह्मण एव सायुज्यं

सलो॒कता॑माप्रोति। य ए॒वं वेद॑। स वा ए॒षोऽग्निर॑पक्षपु॒च्छो  
वा॒युरे॒व। तस्या॒ग्निर्मुख॑म्। अ॒सावा॑दित्यः शिरः॑। स यदे॒ते  
दे॒वते॒ अन्त॑रेण। तथ्सर्व॑ सीव्यति। तस्मा॑त्सावि॒त्रः॥४९॥

---

[११]

॥इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयकाठके प्रथमः प्रश्नः समाप्तः॥१॥

॥द्वितीयः प्रश्नः॥

लो॒कोऽसि॑ स्व॒र्गोऽसि॑। अ॒न॒न्तोऽस्य॑पा॒रोऽसि॑। अक्षि॑तो-  
ऽस्यक्ष॒य्योऽसि॑। तप॑सः प्रति॒ष्ठा। त्वयी॒दम॑न्तः। विश्वं॑ य॒क्षं  
विश्वं॑ भूतं विश्वं॑ सुभू॒तम्। विश्व॑स्य भ॒र्ता विश्व॑स्य जनयि॒ता।  
तं त्वोप॑दधे काम॒दुघ॑मक्षि॑तम्। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑  
दे॒वतया॑ऽङ्गिर॒स्वद्ध्रु॑वा सीद॥१॥

तपो॑ऽसि लो॒के श्रि॒तम्। तेज॑सः प्रति॒ष्ठा। त्वयी॒दम॑न्तः।  
विश्वं॑ य॒क्षं विश्वं॑ भूतं विश्वं॑ सुभू॒तम्। विश्व॑स्य भ॒र्तृ विश्व॑स्य  
जनयि॒तृ। तत्त्वोप॑दधे काम॒दुघ॑मक्षि॑तम्। प्र॒जाप॑तिस्त्वा  
सादयतु। तया॑ दे॒वतया॑ऽङ्गिर॒स्वद्ध्रु॑वा सीद॥२॥

तेजो॑ऽसि तप॑सि श्रि॒तम्। स॒मु॒द्रस्य॑ प्रति॒ष्ठा। त्वयी॒दम॑न्तः।  
विश्वं॑ य॒क्षं विश्वं॑ भूतं विश्वं॑ सुभू॒तम्। विश्व॑स्य भ॒र्तृ विश्व॑स्य  
जनयि॒तृ। तत्त्वोप॑दधे काम॒दुघ॑मक्षि॑तम्। प्र॒जाप॑तिस्त्वा  
सादयतु। तया॑ दे॒वतया॑ऽङ्गिर॒स्वद्ध्रु॑वा सीद॥३॥

समुद्रोऽसि तेजसि श्रितः। अपां प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः।  
विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्ता विश्वस्य  
जनयिता। तं त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा  
सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥४॥

आपः स्थ समुद्रे श्रिताः। पृथिव्याः प्रतिष्ठा युष्मासु।  
इदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्।  
विश्वस्य भर्त्र्यो विश्वस्य जनयित्र्यः। ता व उपदधे  
कामदुघा अक्षिताः। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया  
देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥५॥

पृथिव्यस्यप्सु श्रिता। अग्नेः प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं  
यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्त्री विश्वस्य  
जनयित्री। तां त्वोपदधे कामदुघामक्षिताम्। प्रजापतिस्त्वा  
सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥६॥

अग्निरसि पृथिव्याः श्रितः। अन्तरिक्षस्य प्रतिष्ठा।  
त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य  
भर्ता विश्वस्य जनयिता। तं त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्।  
प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा  
सीद॥७॥

अन्तरिक्षमस्यग्नौ श्रितम्। वायोः प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः।  
विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्तृ विश्वस्य

जनयितु। तत्त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा  
सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥८॥

वायुरस्यन्तरिक्षे श्रितः। दिवः प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं  
यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्ता विश्वस्य  
जनयिता। तं त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा  
सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥९॥

द्यौरसि वायौ श्रिता। आदित्यस्य प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः।  
विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्त्री विश्वस्य  
जनयित्री। तां त्वोपदधे कामदुघामक्षिताम्। प्रजापतिस्त्वा  
सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥१०॥

आदित्योऽसि दिवि श्रितः। चन्द्रमसः प्रतिष्ठा।  
त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य  
भर्ता विश्वस्य जनयिता। तं त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्।  
प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा  
सीद॥११॥

चन्द्रमा अस्यादित्ये श्रितः। नक्षत्राणां प्रतिष्ठा।  
त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य  
भर्ता विश्वस्य जनयिता। तं त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्।  
प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा  
सीद॥१२॥

नक्षत्राणि स्थ चन्द्रमसि श्रितानि। संवत्सरस्य प्रतिष्ठा  
युष्मासु। इदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्।  
विश्वस्य भर्तृणि विश्वस्य जनयितृणि। तानि व उपदधे  
कामदुघान्यक्षितानि। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया  
देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥१३॥

संवत्सरोऽसि नक्षत्रेषु श्रितः। ऋतूनां प्रतिष्ठा।  
त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य  
भर्ता विश्वस्य जनयिता। तं त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्।  
प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा  
सीद॥१४॥

ऋतवः स्थ संवत्सरे श्रिताः। मासानां प्रतिष्ठा  
युष्मासु। इदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं  
सुभूतम्। विश्वस्य भर्तारो विश्वस्य जनयितारः। तान् व  
उपदधे कामदुघानक्षितान्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया  
देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥१५॥

मासाः स्थर्तृषु श्रिताः। अर्धमासानां प्रतिष्ठा युष्मासु।  
इदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्।  
विश्वस्य भर्तारो विश्वस्य जनयितारः। तान् व उपदधे  
कामदुघानक्षितान्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया  
देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥१६॥

अ॒र्धमा॒साः स्था॑ मा॒सु श्रि॒ताः। अ॒होरा॒त्रयोः॑ प्र॒तिष्ठा॑  
 युष्मा॑सु। इ॒दम॒न्तः। वि॒श्वं य॒क्षं वि॒श्वं भू॒तं वि॒श्वं  
 सुभू॑तम्। वि॒श्वस्य॑ भ॒र्तारो॑ वि॒श्वस्य॑ ज॒नयि॑तारः। ता॒न् व  
 उप॑दधे का॒मदु॒घान॑क्षि॒तान्। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सा॒दय॑तु। तया॑  
 दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धु॒वा सी॑द॥१७॥

अ॒होरा॒त्रे स्था॑र्धमा॒सेषु॑ श्रि॒ते। भू॒तस्य॑ प्र॒तिष्ठे॑ भ॒व्यस्य॑  
 प्र॒तिष्ठे॑। यु॒वयो॑रि॒दम॒न्तः। वि॒श्वं य॒क्षं वि॒श्वं भू॒तं वि॒श्वं  
 सुभू॑तम्। वि॒श्वस्य॑ भ॒र्त्र्यो॑ वि॒श्वस्य॑ ज॒नयि॑त्र्यौ। ते  
 वा॒मुप॑दधे का॒मदु॒घे अ॑क्षि॒ते। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सा॒दय॑तु। तया॑  
 दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धु॒वा सी॑द॥१८॥

पौ॒र्णमा॒स्यष्ट॑काऽमा॒वास्या॑। अ॒न्ना॒दाः स्था॑न्ना॒दुघो॑ युष्मा॑सु।  
 इ॒दम॒न्तः। वि॒श्वं य॒क्षं वि॒श्वं भू॒तं वि॒श्वं सु॑भू॒तम्।  
 वि॒श्वस्य॑ भ॒र्त्र्यो॑ वि॒श्वस्य॑ ज॒नयि॑त्र्यः। ता॒ व उप॑दधे  
 का॒मदु॒घा अ॑क्षि॒ताः। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सा॒दय॑तु। तया॑  
 दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धु॒वा सी॑द॥१९॥

रा॒डसि॑ बृ॒हती॑ श्री॒रसी॑न्द्र॒पत्नी॑ ध॒र्मप॑त्नी। वि॒श्वं  
 भू॒तम॑नु॒प्रभू॑ता। त्वयी॒दम॒न्तः। वि॒श्वं य॒क्षं वि॒श्वं भू॒तं  
 वि॒श्वं सु॑भू॒तम्। वि॒श्वस्य॑ भ॒र्त्री॑ वि॒श्वस्य॑ ज॒नयि॑त्री। तां  
 त्वोप॑दधे का॒मदु॒घाम॑क्षि॒ताम्। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सा॒दय॑तु। तया॑  
 दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धु॒वा सी॑द॥२०॥



ओजोऽसि सहोऽसि। बलमसि भ्राजोऽसि। देवानां  
धामामृतम्। अमर्त्यस्तपोजाः। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं  
भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भूर्ता विश्वस्य जनयिता। तं  
त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया  
देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥ २१॥

[१]

त्वमग्ने रुद्रो असुरो महो दिवः। त्वं शर्धो मारुतं पृक्ष  
ईशिषे। त्वं वातैररुणैर्यासि शङ्गयः। त्वं पूषा विधृतः पांसि  
नु त्मना। देवां देवेषु श्रयध्वम्। प्रथमा द्वितीयेषु श्रयध्वम्।  
द्वितीयास्तृतीयेषु श्रयध्वम्। तृतीयाश्चतुर्थेषु श्रयध्वम्। चतुर्थाः  
पञ्चमेषु श्रयध्वम्। पञ्चमाः षष्ठेषु श्रयध्वम्॥ २२॥

षष्ठाः सप्तमेषु श्रयध्वम्। सप्तमा अष्टमेषु श्रयध्वम्। अष्टमा  
नवमेषु श्रयध्वम्। नवमा दशमेषु श्रयध्वम्। दशमा एकादशेषु  
श्रयध्वम्। एकादशा द्वादशेषु श्रयध्वम्। द्वादशास्त्रयोदशेषु  
श्रयध्वम्। त्रयोदशाश्चतुर्दशेषु श्रयध्वम्। चतुर्दशाः पञ्चदशेषु  
श्रयध्वम्। पञ्चदशाः षोडशेषु श्रयध्वम्॥ २३॥

षोडशाः सप्तदशेषु श्रयध्वम्। सप्तदशा अष्टादशेषु  
श्रयध्वम्। अष्टादशा एकात्रविंशेषु श्रयध्वम्। एकात्रविंशा  
विंशेषु श्रयध्वम्। विंशा एकविंशेषु श्रयध्वम्।  
एकविंशा द्वाविंशेषु श्रयध्वम्। द्वाविंशास्त्रयोविंशेषु  
श्रयध्वम्। त्रयोविंशाश्चतुर्विंशेषु श्रयध्वम्। चतुर्विंशाः

पञ्चविंशेषु श्रयध्वम्। पञ्चविंशाः षड्विंशेषु श्रयध्वम्॥ २४॥

षड्विंशाः सप्तविंशेषु श्रयध्वम्। सप्तविंशाः अष्टाविंशेषु श्रयध्वम्। अष्टाविंशाः एकान्नत्रिंशेषु श्रयध्वम्। एकान्नत्रिंशास्त्रिंशेषु श्रयध्वम्। त्रिंशाः एकत्रिंशेषु श्रयध्वम्। एकत्रिंशा द्वित्रिंशेषु श्रयध्वम्। द्वित्रिंशास्त्रयस्त्रिंशेषु श्रयध्वम्। देवास्त्रिरेकादशास्त्रिंशः। उत्तरे भवत। उत्तरवर्त्मान् उत्तरसत्त्वानः। यत्काम इदं जुहोमि। तन्मे समृध्यताम्। वयं स्याम पतयो रयीणाम्। भूर्भुवः स्वः स्वाहा॥ २५॥

[२]

अग्नाविष्णू सजोषसा। इमा वर्धन्तु वां गिरः। द्युमैर्वाजैभिरागतम्। राज्ञी विराज्ञी। सम्राज्ञी स्वराज्ञी। अर्चिः शोचिः। तपो हरो भाः। अग्निः सोमो बृहस्पतिः। विश्वे देवा भुवनस्य गोपाः। ते सर्वे सङ्गत्य। इदं मे प्रावता वचः। वयं स्याम पतयो रयीणाम्। भूर्भुवः स्वः स्वाहा॥ २६॥

[३]

अन्नपतेऽन्नस्य नो देहि। अन्नमीवस्य शुष्मिणः। प्र प्रदातारं तारिषः। ऊर्जं नो धेहि द्विपदे चतुष्पदे। अग्ने पृथिवीपते। सोमं वीरुधां पते। त्वष्टः समिधां पते। विष्णवाशानां पते। मित्रं सत्यानां पते। वरुण धर्मणां पते॥ २७॥

मरुतो गणानां पतयः। रुद्रं पशूनां पते। इन्द्रौजसां पते। बृहस्पते ब्रह्मणस्पते। आ रुचा रोचेऽहं स्वयम्। रुचा

रुरुचे रोचमानः। अतीत्यादः स्वराभरेह। तस्मिन् योनौ  
प्रजनौ प्रजायेय। वयं स्याम पतयो रयीणाम्। भूर्भुवः  
स्वः स्वाहा॥२८॥

[४]

सप्त ते अग्ने समिधः सप्त जिह्वाः। सप्तरषयः सप्त  
धाम प्रियाणि। सप्त होत्रा अनुविद्वान्। सप्त योनीरापृणस्वा  
घृतेन। प्राची दिक्। अग्निर्देवता। अग्निं स दिशां देवं  
देवतानामृच्छतु। यो मैतस्यै दिशोऽभिदासति। दक्षिणा  
दिक्। इन्द्रो देवता॥२९॥

इन्द्रं स दिशां देवं देवतानामृच्छतु। यो मैतस्यै  
दिशोऽभिदासति। प्रतीची दिक्। सोमो देवता। सोमं स  
दिशां देवं देवतानामृच्छतु। यो मैतस्यै दिशोऽभिदासति।  
उदीची दिक्। मित्रावरुणौ देवता। मित्रावरुणौ स दिशां  
देवौ देवतानामृच्छतु। यो मैतस्यै दिशोऽभिदासति॥३०॥

ऊर्ध्वा दिक्। बृहस्पतिर्देवता। बृहस्पतिं स दिशां देवं  
देवतानामृच्छतु। यो मैतस्यै दिशोऽभिदासति। इयं दिक्।  
अदितिर्देवता। अदितिं स दिशां देवीं देवतानामृच्छतु।  
यो मैतस्यै दिशोऽभिदासति। पुरुषो दिक्। पुरुषो मे  
कामान्त्समर्धयतु॥३१॥

अन्धो जागृविः प्राण। असावेहि। बधिर आक्रन्दयितरपान।  
असावेहि। उषसंमुषसमशीय। अहमसो ज्योतिरशीय।  
अहमसोऽपोऽशीय। वयं स्याम पतयो रयीणाम्। भूर्भुवः

स्वः स्वाहा॥३२॥

[५]

यत्तेऽचितं यदु चितं ते अग्ने। यत्त ऊनं यदु तेऽतिरिक्तम्।  
आदित्यास्तदङ्गिरसश्चिन्वन्तु। विश्वे ते देवाश्चितिमापूरयन्तु।  
चितश्चासि सश्चितश्चास्यग्ने। एतावाऽश्चासि भूयाऽश्चास्यग्ने।  
लोकं पृणच्छिद्रं पृण। अथो सीद शिवा त्वम्। इन्द्राग्नी त्वा  
बृहस्पतिः। अस्मिन् योनावसीषदन्॥३३॥

तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद। ता अस्य सूददोहसः।  
सोमऽश्रीणन्ति पृश्नयः। जन्मं देवानां विशः। त्रिष्वा  
रोचने दिवः। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद। अग्ने देवाः  
इहाऽऽवह। जज्ञानो वृक्तबर्हिषे। असि होता न ईड्यः।  
अगन्म महा मनसा यविष्ठम्॥३४॥

यो दीदाय समिद्ध स्वे दुरोणे। चित्रभानू रोदसी अन्तरुर्वी।  
स्वाहुतं विश्वतः प्रत्यश्चम। मेधाकारं विदथस्य प्रसाधनम्।  
अग्निः होतारं परिभूतमं मतिम्। त्वामर्भस्य हविषः  
समानमित्। त्वां महो वृणते नरो नान्यं त्वत्। मनुष्वत्त्वा  
निधीमहि। मनुष्वत्समिधीमहि। अग्ने मनुष्वदङ्गिरः॥३५॥

देवान्देवायते यज। अग्निर्हि वाजिनं विशे। ददाति  
विश्वचर्षणिः। अग्नी राये स्वाभुवम्। स प्रीतो याति वार्यम्।  
इषऽस्तोतृभ्य आभर। पृष्टो दिवि पृष्टो अग्निः पृथिव्याम्।  
पृष्टो विश्वा ओषधीराविवेश। वैश्वानरः सहसा पृष्टो अग्निः।

स नो दिवा स रिषः पातु नक्तम्॥३६॥

[६]

अयं वाव यः पवते। सौऽग्निर्नाचिकेतः। स यत्प्राङ् पवते। तदस्य शिरः। अथ यदक्षिणा। स दक्षिणः पक्षः। अथ यत्प्रत्यक्। तत्पुच्छम्। यदुदङ्। स उत्तरः पक्षः॥३७॥

अथ यथ्संवाति। तदस्य समञ्चनं च प्रसारणं च। अथो सम्पदेवास्य सा। स२ ह वा अस्मै स कामः पद्यते। यत्कामो यजते। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। यो ह वा अग्नेर्नाचिकेतस्याऽऽयतनं प्रतिष्ठां वेद। आयतनवान्भवति। गच्छति प्रतिष्ठाम्॥३८॥

हिरण्यं वा अग्नेर्नाचिकेतस्याऽऽयतनं प्रतिष्ठा। य एवं वेद। आयतनवान्भवति। गच्छति प्रतिष्ठाम्। यो ह वा अग्नेर्नाचिकेतस्य शरीरं वेद। सशरीर एव स्वर्गं लोकमेति। हिरण्यं वा अग्नेर्नाचिकेतस्य शरीरम्। य एवं वेद। सशरीर एव स्वर्गं लोकमेति। अथो यथा रुक्म उत्तप्तो भाय्यात्॥३९॥

एवमेव स तेजसा यशसा। अस्मिंश्च लोकेऽमुष्मिंश्च भाति। उरवो ह वै नामैते लोकाः। येऽवरेणाऽऽदित्यम्। अथ हैते वरीया२सो लोकाः। ये परेणाऽऽदित्यम्। अन्तवन्त२ ह वा एष क्षय्यं लोकं जयति। योऽवरेणाऽऽदित्यम्। अथ हैषोऽनन्तमपारमक्षय्यं लोकं जयति। यः

परैणाऽऽदित्यम्॥४०॥

अ॒न॒न्त॑ ह॒ वा अ॒पा॒रम॑क्ष॒य्यं लो॒कं ज॑यति। योऽग्निं  
ना॒चिके॑तं चि॒नुते। य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑। अथो॒ यथा॒ रथे॒  
तिष्ठ॑न्पक्ष॒सी पर्या॑वर्त॒माने प्र॒त्यपै॑क्षते। ए॒वम॑होरा॒त्रे प्र॒त्यपै॑क्षते।  
नास्या॑होरा॒त्रे लो॒कमा॑प्नुतः। योऽग्निं ना॒चिके॑तं चि॒नुते। य उ॑  
चैनमे॒वं वेद॑॥४१॥

[७]

उ॒शन् ह॒ वै वा॑जश्रव॒सः स॑र्ववे॒दसं द॑दौ। तस्य॑ ह॒ नचि॑केता  
नाम॑ पु॒त्र आ॑स। त॑ ह॒ कुमा॒र॑ स॒न्तम्। दक्षि॑णासु  
नीय॑मा॒नासु श्रद्धाऽऽवि॑वेश। स हो॑वाच। तत॒ कस्मै॒ मां  
दा॑स्य॒सीति॑। द्वि॒तीयं॑ तृ॒तीयम्। त॑ ह॒ परी॑त उवाच। मृ॒त्यवे॑  
त्वा द॑दामीति॑। त॑ ह॒ स्मोत्थि॑तं वा॒गभि॑वदति॥४२॥

गौत॑म कुमा॒रमि॑ति॒। स हो॑वाच। परै॒हि मृ॒त्योर्गृ॑हान्।  
मृ॒त्यवे॒ वै त्वाऽदा॑मिति॑। तं वै प्र॒वस॑न्तं गु॒न्तासी॑ति॒ होवाच॑।  
तस्य॑ स्म ति॒स्रो रा॒त्रीरना॑श्वान्गृ॒हे व॑सतात्। स यदि  
त्वा पृ॒च्छेत्। कुमा॑र॒ कति॒ रात्री॑रवा॒थसी॑रिति॑। ति॒स्र इति॑  
प्रति॑ब्रूतात्। किं प्र॑थ॒मा॑ रा॒त्रिमा॑श्रा इति॑॥४३॥

प्र॒जां त॒ इति॑। किं द्वि॒तीया॑मिति॑। प॒शू॒स्त॒ इति॑। किं  
तृ॒तीया॑मिति॑। सा॒धुकृ॑त्यां त॒ इति॑। तं वै प्र॒वस॑न्तं जगाम।  
तस्य॑ ह ति॒स्रो रा॒त्रीरना॑श्वान्गृ॒ह उ॑वास। तमा॒गत्य॑ पप्रच्छ।  
कुमा॑र॒ कति॒ रात्री॑रवा॒थसी॑रिति॑। ति॒स्र इति॑ प्रत्यु॒वाच॥४४॥

किं प्रथमा॑ रात्रिमा॒श्रा इति॑। प्र॒जां त इति॑। किं  
द्वि॒तीया॒मिति॑। प॒शू॑स्त इति॑। किं तृ॒तीया॒मिति॑। सा॒धुकृ॒त्या  
त इति॑। नम॑स्ते अस्तु भगव॑ इति॑ होवाच। वर॑ वृणी॒ष्वेति॑।  
पि॒तर॑मे॒व जी॒वन्नया॒नीति॑। द्वि॒तीयं वृणी॒ष्वेति॑॥४५॥

इ॒ष्टापूर्तयो॒र्मेऽक्षि॑तिं ब्रूहीति॑ होवाच। तस्मै॑ है॒तम॒ग्निं  
ना॑चि॒केत॑मुवाच। ततो॒ वै तस्यै॑ष्टापूर्ते॒ ना क्षी॑येते।  
नास्यै॑ष्टापूर्ते॒ क्षी॑येते। योऽ॒ग्निं ना॑चि॒केतं चि॑नुते। य उ॑  
चैनमे॒वं वेद॑। तृ॒तीयं वृणी॒ष्वेति॑। पुन॑र्मृत्यो॒र्मेऽप॑चितिं ब्रूहीति॑  
होवाच। तस्मै॑ है॒तम॒ग्निं ना॑चि॒केत॑मुवाच। ततो॒ वै सोऽप॑  
पुन॑र्मृत्युम॑जयत्॥४६॥

अप॑ पुन॑र्मृत्युं ज॑यति। योऽ॒ग्निं ना॑चि॒केतं चि॑नुते। य  
उ॑ चैनमे॒वं वेद॑। प्र॒जाप॑तिर्वै प्र॒जाका॑मस्तपोऽत॑प्यत। स  
हि॑रण्यमुदा॑स्यत्। तद॒ग्नौ प्रा॑स्यत्। तद॑स्मै॒ नाच्छ॑दयत्।  
तद्वि॒तीयं प्रा॑स्यत्। तद॑स्मै॒ नैवाच्छ॑दयत्। तत्तृ॒तीयं  
प्रा॑स्यत्॥४७॥

तद॑स्मै॒ नैवाच्छ॑दयत्। तदा॒त्मन्ने॒व हृद॑र्यैऽ॒ग्नौ वै॑श्वानरे  
प्रा॑स्यत्। तद॑स्मा॒ अच्छ॑दयत्। तस्मा॒द्धि॒रण्यं क॑र्निष्ठं  
ध॒नाना॑म्। भु॒ञ्ज॒त्प्रि॒यत॑मम्। हृद॑य॒ज॑ हि। स वै तमे॒व  
ना॑विन्दत्। यस्मै॒ तां दक्षि॑णा॒मनै॑ष्यत्। ता॑ स्वायै॒व ह॑स्ताय॒  
दक्षि॑णा॒यान॑यत्। तां प्र॒त्यगृ॑ह्णात्॥४८॥

दक्षा॑य त्वा॒ दक्षि॑णां॒ प्रति॑गृह्णामीति॑। सोऽदक्ष॑त् दक्षि॑णां

प्रतिगृह्य। दक्षते ह वै दक्षिणां प्रतिगृह्य। य एवं वेद।  
 एतद्ध स्म वै तद्विद्वांसो वाजश्रवसा गोतमाः। अप्यनूदेश्यां  
 दक्षिणां प्रतिगृह्णन्ति। उभयेन वयं दक्षिष्यामह एव दक्षिणां  
 प्रतिगृह्येति। तेऽदक्षन्त दक्षिणां प्रतिगृह्य। दक्षते ह वै दक्षिणां  
 प्रतिगृह्य। य एवं वेद। प्र हान्यं व्रीणाति॥४९॥

[८]

तं हैतमेकं पशुबन्ध एवोत्तरवेद्यां चिन्वते।  
 उत्तरवेदिसंमित एषोऽग्निरिति वदन्तः। तन्न तथा  
 कुर्यात्। एतमग्निं कामेन व्यर्धयेत्। स एनं कामेन व्यृद्धः।  
 कामेन व्यर्धयेत्। सौम्ये वावैनमध्वरे चिन्वीत। यत्र वा  
 भूयिष्ठा आहुतयो हूयेरन्। एतमग्निं कामेन समर्धयति। स  
 एनं कामेन समृद्धः॥५०॥

कामेन समर्धयति। अथ हैनं पुरर्षयः। उत्तरवेद्यामेव  
 सत्रियमचिन्वत। ततो वै तेऽविन्दन्त प्रजाम्। अभि स्वर्गं  
 लोकमजयन्। विन्दत एव प्रजाम्। अभि स्वर्गं लोकं जयति।  
 योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। अथ हैनं  
 वायुर्ऋद्धिकामः॥५१॥

यथान्युत्तमेवोपदधे। ततो वै स एतामृद्धिमार्धोत्। यामिदं  
 वायुर्ऋद्धः। एतामृद्धिमृधोति। यामिदं वायुर्ऋद्धः। योऽग्निं  
 नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। अथ हैनं गोबलो  
 वार्षाः पशुकामः। पाङ्गमेव चिक्ये। पञ्च पुरस्तात्॥५२॥



पञ्च दक्षिणतः। पञ्च पश्चात्। पञ्चोत्तरतः। एकां मध्ये।  
ततो वै स सहस्रं पशून्प्राप्नोत्। प्र सहस्रं पशूनांप्रोति।  
योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। अथ हैनं  
प्रजापतिर्ज्यैष्ठ्यकामो यशस्कामः प्रजननकामः। त्रिवृतमेव  
चिक्वे॥५३॥

सप्त पुरस्तात्। तिस्रो दक्षिणतः। सप्त पश्चात्। तिस्र  
उत्तरतः। एकां मध्ये। ततो वै स प्र यशो ज्यैष्ठ्यमाप्नोत्।  
एतां प्रजातिं प्राजायत। यामिदं प्रजाः प्रजायन्ते। त्रिवृद्वै  
ज्यैष्ठ्यम्। माता पिता पुत्रः॥५४॥

त्रिवृत्प्रजननम्। उपस्थो योनिर्मध्यमा। प्र यशो  
ज्यैष्ठ्यमाप्नोति। एतां प्रजातिं प्रजायते। यामिदं प्रजाः  
प्रजायन्ते। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद।  
अथ हैनमिन्द्रो ज्यैष्ठ्यकामः। ऊर्ध्वा एवोपदधे। ततो वै स  
ज्यैष्ठ्यमगच्छत्॥५५॥

ज्यैष्ठ्यं गच्छति। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं  
वेद। अथ हैनमसावादित्यः स्वर्गकामः। प्राचीरेवोपदधे।  
ततो वै सोऽग्निं स्वर्गं लोकमजयत्। अग्निं स्वर्गं लोकं  
जयति। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। स  
यदीच्छेत्॥५६॥

तेजस्वी यशस्वी ब्रह्मवर्चसी स्यामिति। प्राडाहोतुर्धिष्ण्या-  
दुत्सर्पेत्। येयं प्रागाद्यशस्वती। सा मा प्रोर्णातु। तेजसा

यशसा ब्रह्मवर्चसेनेति। तेजस्व्यैव यशस्वी ब्रह्मवर्चसी  
भवति। अथ यदीच्छेत्। भूयिष्ठं मे श्रद्धधीरन्। भूयिष्ठा  
दक्षिणा नयेयुरिति। दक्षिणासु नीयमानासु प्राच्येहि  
प्राच्येहीति प्राची जुषाणा वेत्वाऽऽज्यस्य स्वाहेति  
सुवेणोपहत्याऽऽहवनीये जुहुयात्॥५७॥

भूयिष्ठमेवास्मै श्रद्धधते। भूयिष्ठा दक्षिणा नयन्ति।  
पुरीषमुपधाय। चितिकृत्तिभिर्भिमृश्य। अग्निं प्रणीयोप-  
समाधाय। चतस्र एता आहुतीर्जुहोति। त्वमग्ने रुद्र इति  
शतरुद्रीयस्य रूपम्। अग्नाविष्णू इति वसोर्धारायाः।  
अन्नपत इत्यन्नहोमः। सप्त ते अग्ने समिधः सप्त जिह्वा इति  
विश्वप्रीः॥५८॥

[९]

यां प्रथमामिष्टकामुपदधाति। इमं तया लोकमभिजयति।  
अथो या अस्मिँल्लोके देवताः। तासां सायुज्यं  
सलोकतामाप्नोति। यां द्वितीयामुपदधाति। अन्तरिक्षलोकं  
तयाऽभिजयति। अथो या अन्तरिक्षलोके देवताः। तासां  
सायुज्यं सलोकतामाप्नोति। यां तृतीयामुपदधाति। अमुं  
तया लोकमभिजयति॥५९॥

अथो या अमुष्मिँल्लोके देवताः। तासां सायुज्यं  
सलोकतामाप्नोति। अथो या अमूरितरा अष्टादश। य एवामी  
उरवश्च वरीयांसश्च लोकाः। तानेव ताभिर्भजयति॥  
कामचारो ह वा अस्योरुषु च वरीयःसु च लोकेषु भवति।

योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। संवत्सरो वा अग्निर्नाचिकेतः। तस्य वसन्तः शिरः॥६०॥

ग्रीष्मो दक्षिणः पक्षः। वर्षा उत्तरः। शरत्पुच्छम्। मासाः कर्मकाराः। अहोरात्रे शतरुद्रीयम्। पर्जन्यो वसोर्धारा। यथा वै पर्जन्यः सुवृष्टं वृष्ट्वा। प्रजाभ्यः सर्वान्कामान्त्सम्पूरयति। एवमेव स तस्य सर्वान्कामान्त्सम्पूरयति। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते॥६१॥

य उ चैनमेवं वेद। संवत्सरो वा अग्निर्नाचिकेतः। तस्य वसन्तः शिरः। ग्रीष्मो दक्षिणः पक्षः। वर्षाः पुच्छम्। शरदुत्तरः पक्षः। हेमन्तो मध्यम्। पूर्वपक्षाश्चितयः। अपरपक्षाः पुरीषम्। अहोरात्राणीष्टकाः। एष वाव सोऽग्निरग्निमयः पुनर्णवः। अग्निमयो ह वै पुनर्णवो भूत्वा। स्वर्गं लोकमेति। आदित्यस्य सायुज्यम्। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद॥६२॥

[१०]

॥इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयकाठके द्वितीयः प्रश्नः समाप्तः॥२॥

॥तृतीयः प्रश्नः॥

तुभ्यं ता अङ्गिरस्तमाऽश्याम तं काममग्रे। आशानां त्वा विश्वा आशाः। अनु नोऽद्यानुमतिरन्विदनुमते त्वम्। कामो भूतस्य कामस्तदग्रे। ब्रह्म जज्ञानं पिता विराजाम्। यज्ञो

रा॒योऽयं य॒ज्ञः। आपो॑ भ॒द्रा आदि॑त्पश्यामि। तुभ्यं॑ भ॒रन्ति॒ यो  
दे॒ह्यः। पूर्वं॑ दे॒वा अप॑रेण प्राणापा॒नौ। ह॒व्य॒वाह॑ꣳ स्वि॑ष्टम्॥१॥

---

[१]

दे॒वेभ्यो॒ वै स्व॒र्गो लो॒कस्ति॒रोऽभव॑त्। ते प्र॒जाप॑तिमब्रुवन्।  
प्रजा॑पते स्व॒र्गो वै नो॑ लो॒कस्ति॒रोऽभू॑त्। तमन्वि॑च्छेति।  
तं य॑ज्ञक्र॒तुभि॒रन्वै॑च्छत्। तं य॑ज्ञक्र॒तुभि॒रान्वि॑न्दत्।  
तमिष्टि॑भि॒रन्वै॑च्छत्। तमिष्टि॑भि॒रान्वि॑न्दत्। तदिष्टी॑नामिष्टि॒-  
त्वम्। ए॒ष्ट्यो ह॒ वै ना॑म। ता इ॒ष्ट्य इ॒त्याच॑क्षते प॒रोक्षे॑ण।  
प॒रोक्ष॑प्रिया इ॒व हि॒ दे॒वाः॥२॥

तमाशा॑ऽब्रवीत्। प्रजा॑पत आ॒शया॒ वै श्रा॑म्यसि। अ॒हमु॒  
वा आशा॑ऽस्मि। मां नु य॑जस्व। अथ॑ ते स॒त्याऽऽशा॑  
भवि॑ष्यति। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वे॒त्स्यसी॑ति। स ए॒तम॒ग्नये॒  
का॒माय॑ पुरोडाशं म॒ष्टाक॑पालं निर॑वपत्। आशा॑यै च॒रुम्।  
अनु॑मत्यै च॒रुम्। ततो॒ वै तस्य॑ स॒त्याऽऽशा॑ऽभव॑त्। अनु॑  
स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत्। स॒त्या ह॒ वा अ॒स्याऽऽशा॑ भवति।  
अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॒ यज॑ते। य उ॑  
चैन॑दे॒वं वे॒द। सोऽत्र॑ जुहोति। अ॒ग्नये॒ का॒माय॑ स्वाहा॒ऽऽशा॑यै  
स्वाहा॑। अनु॑मत्यै स्वाहा॑ प्रजा॑पतये स्वाहा॑। स्व॒र्गाय॑  
लो॒काय॑ स्वाहा॒ऽग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॑ स्वाहेति॑॥३॥

तं का॒मोऽब्र॑वीत्। प्रजा॑पते का॒मेन॒ वै श्रा॑म्यसि। अ॒हमु॒  
वै का॒मोऽस्मि॑। मां नु य॑जस्व। अथ॑ ते स॒त्यः का॒मो

भविष्यति। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वे॒थ्स्यसीति॑। स ए॒तम॒ग्नये॒  
 कामा॑य पुरो॒डाशं॑म॒ष्टाकं॑पालं॒ निर॑वपत्। कामा॑य च॒रुम्।  
 अनु॑मत्यै च॒रुम्। ततो॒ वै तस्य॑ स॒त्यः कामो॑ऽभवत्। अनु॑  
 स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत्। स॒त्यो ह॒ वा अ॑स्य॒ कामो॑ भवति।  
 अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॒ यज॑ते। य  
 उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति। अ॒ग्नये॒ कामा॑य॒ स्वाहा॑  
 कामा॑य॒ स्वाहा॑। अनु॑मत्यै॒ स्वाहा॑ प्र॒जाप॑तये॒ स्वाहा॑। स्व॒र्गाय॑  
 लो॒काय॒ स्वाहा॑ऽग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॒ स्वाहेति॑॥४॥

तं ब्रह्मा॑ऽब्रवीत्। प्रजा॑पते॒ ब्रह्म॑णा॒ वै श्रौ॑म्यसि। अ॒हमु॒  
 वै ब्रह्मा॑ऽस्मि। मां नु य॑जस्व। अथ॑ ते ब्रह्म॒ण्वान् य॒ज्ञो  
 भ॑विष्यति। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वे॒थ्स्यसीति॑। स ए॒तम॒ग्नये॒  
 कामा॑य पुरो॒डाशं॑म॒ष्टाकं॑पालं॒ निर॑वपत्। ब्रह्म॑णे च॒रुम्।  
 अनु॑मत्यै च॒रुम्। ततो॒ वै तस्य॑ ब्रह्म॒ण्वान् य॒ज्ञोऽभवत्। अनु॑  
 स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत्। ब्रह्म॒ण्वान् ह॒ वा अ॑स्य॒ यज्ञो॑ भवति।  
 अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॒ यज॑ते। य  
 उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति। अ॒ग्नये॒ कामा॑य॒ स्वाहा॑  
 ब्रह्म॑णे॒ स्वाहा॑। अनु॑मत्यै॒ स्वाहा॑ प्र॒जाप॑तये॒ स्वाहा॑। स्व॒र्गाय॑  
 लो॒काय॒ स्वाहा॑ऽग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॒ स्वाहेति॑॥५॥

तं य॒ज्ञोऽब्रवीत्। प्रजा॑पते॒ य॒ज्ञेन॒ वै श्रौ॑म्यसि। अ॒हमु॒  
 वै य॒ज्ञोऽस्मि। मां नु य॑जस्व। अथ॑ ते स॒त्यो य॒ज्ञो  
 भ॑विष्यति। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वे॒थ्स्यसीति॑। स ए॒तम॒ग्नये॒

कामाय॑ पुरो॒डाशं॑ म॒ष्टाकं॑ पालं॒ निर॑वपत्। य॒ज्ञाय॑ च॒रुम्।  
 अनु॑मत्यै च॒रुम्। ततो॒ वै तस्य॑ स॒त्यो य॒ज्ञोऽभवत्। अनु॑  
 स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत्। स॒त्यो ह॒ वा अ॑स्य य॒ज्ञो भ॑वति।  
 अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॒ यज॑ते। य  
 उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति। अ॒ग्नये॑ कामाय॒ स्वाहा॑  
 य॒ज्ञाय॒ स्वाहा॑। अनु॑मत्यै॒ स्वाहा॑ प्र॒जाप॑तये॒ स्वाहा॑। स्व॒र्गाय॑  
 लो॒काय॒ स्वाहा॑ऽग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॒ स्वाहेति॑॥६॥

तमापो॑ऽब्रुवन्। प्रजा॑पते॒ऽप्सु वै सर्वे॑ कामाः॑ श्रि॒ताः।  
 व॒यमु॒ वा आपः॑ स्मः। अ॒स्मान्नु य॑जस्व। अथ॒ त्वयि॑  
 सर्वे॑ कामाः॑ श्रयिष्यन्ते। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वे॒त्स्यसी॑ति।  
 स ए॒तम॒ग्नये॑ कामाय॒ पुरो॒डाशं॑ म॒ष्टाकं॑ पालं॒ निर॑वपत्।  
 अ॒द्भ्यश्च॒रुम्। अनु॑मत्यै च॒रुम्। ततो॒ वै तस्मि॑न्त्सर्वे॑  
 कामा॑ अश्रयन्त। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत्। सर्वे॑ ह॒ वा  
 अ॑स्मिन्कामाः॑ श्रयन्ते। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति। य  
 ए॒तेन॑ ह॒विषा॒ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति।  
 अ॒ग्नये॑ कामाय॒ स्वाहा॑ऽद्भ्यः॒ स्वाहा॑। अनु॑मत्यै॒ स्वाहा॑  
 प्र॒जाप॑तये॒ स्वाहा॑। स्व॒र्गाय॑ लो॒काय॒ स्वाहा॑ऽग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॒  
 स्वाहेति॑॥७॥

तम॒ग्निर्ब॑लि॒मान॑ब्रवीत्। प्रजा॑पते॒ऽग्नये॑ वै ब॑लि॒मते॒ सर्वा॑णि  
 भू॒तानि॑ ब॒लिः॑ ह॒रन्ति॑। अ॒हमु॒ वा अ॒ग्निर्ब॑लि॒मान॑स्मि। मां  
 नु य॑जस्व। अथ॒ ते सर्वा॑णि भू॒तानि॑ ब॒लिः॑ ह॒रिष्य॑न्ति।

अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वे॒थ्स्यसी॑ति। स ए॒तम॒ग्नये॑ का॒माय॑  
 पु॒रोडा॑शंम॒ष्टाक॑पालं॒ निर॑वपत्। अ॒ग्नये॑ ब॒लिम॑ते च॒रुम्।  
 अनु॑मत्यै च॒रुम्। ततो॒ वै तस्मै॒ सर्वा॑णि भू॒तानि॑ ब॒लिम॑हरन्।  
 अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत्। सर्वा॑णि ह॒ वा अ॑स्मै भू॒तानि॑  
 ब॒लिः ह॑रन्ति। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति। य ए॒तेन॑  
 ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॑होति। अ॒ग्नये॑  
 का॒माय॑ स्वाहाऽ॒ग्नये॑ ब॒लिम॑ते स्वाहा॑। अनु॑मत्यै स्वाहा॑  
 प्र॒जाप॑तये स्वाहा॑। स्व॒र्गाय॑ लो॒काय॑ स्वाहाऽ॒ग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॑  
 स्वाहे॑ति॥८॥

तमनु॑वित्तिरब्रवीत्। प्रजा॑पते स्व॒र्गं वै लो॒कमनु॑विविथ्ससि।  
 अ॒हमु॒ वा अनु॑वित्तिरस्मि। मां नु॒ यज॑स्व। अथ॑ ते  
 स॒त्याऽनु॑वित्तिर्भविष्यति। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वे॒थ्स्यसी॑ति। स  
 ए॒तम॒ग्नये॑ का॒माय॑ पु॒रोडा॑शंम॒ष्टाक॑पालं॒ निर॑वपत्। अनु॑वित्यै  
 च॒रुम्। अनु॑मत्यै च॒रुम्। ततो॒ वै तस्य॑ स॒त्याऽनु॑वित्तिरभवत्।  
 अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत्। स॒त्या ह॒ वा अ॒स्यानु॑वित्तिर्भवति।  
 अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑  
 चैनदे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॑होति। अ॒ग्नये॑ का॒माय॑ स्वाहाऽनु॑वित्यै  
 स्वाहा॑। अनु॑मत्यै स्वाहा॑ प्र॒जाप॑तये स्वाहा॑। स्व॒र्गाय॑  
 लो॒काय॑ स्वाहाऽ॒ग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॑ स्वाहे॑ति॥९॥

ता वा ए॒ताः स॒प्त स्व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ द्वा॒रः।  
 दि॒वःश्ये॑न॒योऽनु॑वित्तयो॒ नाम॑। आशा॑ प्रथ॒मा र॑क्षति।

कामो॑ द्वितीया॑म्। ब्रह्म॑ तृतीया॑म्। यज्ञश्चतुर्थी॑म्। आपः॑  
 पञ्चमी॑म्। अग्निर्बलि॑मान्ष्पृष्टी॑म्। अनु॑वित्तिः सप्तमी॑म्। अनु॑  
 ह॒ वै स्वर्गं॑ लो॒कं वि॑न्दति। काम॒चारो॑ऽस्य स्वर्गे॑ लो॒के  
 भ॑वति। य ए॒ताभि॑रिष्टि॒भिर्य॑जते। य उ॑ चैना ए॒वं वेद॑।  
 तास्व॑न्विष्टि। प॒ष्ठौही॒वरां॑ दद्यात्क्॒सं च॑। स्त्रियै॑ चाऽऽभार॑ः  
 समृ॑द्धौ॥१०॥

[२]

तप॑सा दे॒वा दे॒वता॑मग्र॑ आयन्। तप॑सर॒षयः॑ स्वर॑न्विन्दन्।  
 तप॑सा स॒पत्न्या॑न्पु॒ण्ड्रा॑मारा॑तीः। येने॒दं विश्वं॑ परि॒भूतं॑ यदस्ति॑।  
 प्रथ॑म॒जं दे॒वः ह॒विषा॑ विधेम। स्व॒यम्भु॑ ब्रह्म॑ पर॒मं तपो॑  
 यत्। स ए॒व पु॒त्रः स पि॒ता स मा॒ता। तपो॑ ह॒ यक्षं॑ प्रथ॒मः  
 सम्ब॑भूव। श्रद्धया॑ दे॒वो दे॒वत्व॑म॑श्नुते। श्रद्धा॑ प्र॒तिष्ठा॑ लो॒कस्य॑  
 दे॒वी॥११॥

सा नो॑ जुषा॒णोप॑ यज्ञ॒मागा॑त्। काम॑वत्साऽमृतं॑ दुहा॑ना।  
 श्रद्धा॑ दे॒वी प्रथ॑म॒जा ऋ॒तस्य॑। विश्व॑स्य भ॒र्त्री जग॑तः प्र॒तिष्ठा॑।  
 ताः श्रद्धा॑ः ह॒विषा॑ यजामहे। सा नो॑ लो॒कम॑मृतं॑ दधातु।  
 ईशा॑ना दे॒वी भुव॑न॒स्याधि॑पती। आगा॑त्स॒त्यः ह॒विरि॑दं  
 जुषा॑णम्। यस्मा॑द्दे॒वा ज॑ज्ञिरे॒ भुवनं॑ च॒ विश्वे॑। तस्मै॑ विधेम  
 ह॒विषा॑ घृ॒तेन॑॥१२॥

यथा॑ दे॒वैः स॒ध्मादं॑ मदेम। यस्य॑ प्र॒तिष्ठो॑र्वन्तरि॑क्षम्।  
 यस्मा॑द्दे॒वा ज॑ज्ञिरे॒ भुवनं॑ च॒ सर्वे॑। तत्स॒त्यम॑र्चदुप॑ यज्ञं



न आगात्। ब्रह्माऽऽहुतीरुपमोदमानम्। मनसो वशे  
 सर्वमिदं बभूव। नान्यस्य मनो वशमन्विष्याय। भीष्मो हि  
 देवः सहस्रः सहीयान्। स नो जुषाण उप यज्ञमागात्।  
 आकूतीनामधिपतिं चेतसां च॥१३॥

सङ्कल्पजूतिं देवं विपश्चिम्। मनो राजानमिह वर्धयन्तः।  
 उपह्वेऽस्य सुमतौ स्याम। चरणं पवित्रं विततं पुराणम्।  
 येन पूतस्तरति दुष्कृतानि। तेन पवित्रेण शुद्धेन पूताः।  
 अति पाप्मानमरातिं तरेम। लोकस्य द्वारमर्चिमत्पवित्रम्।  
 ज्योतिष्मद्भाजमानं महस्वत्। अमृतस्य धारा बहुधा  
 दोहमानम्। चरणं नो लोके सुधितां दधातु। अग्निर्मूर्धा  
 भुवः। अनु नोऽद्यानुमतिरन्विदनुमते त्वम्। हव्यवाहः  
 स्विष्टम्॥१४॥

[३]

देवेभ्यो वै स्वर्गो लोकस्तिरोऽभवत्। ते प्रजापतिमब्रुवन्।  
 प्रजापते स्वर्गो वै नो लोकस्तिरोऽभूत्। तमन्विच्छेति। तं  
 यज्ञक्रतुभिरन्वैच्छत्। तं यज्ञक्रतुभिर्नान्वविन्दत्। तमिष्टिभि-  
 रन्वैच्छत्। तमिष्टिभिरन्वविन्दत्। तदिष्टीनामिष्टित्वम्। एष्ट्यो  
 ह वै नाम। ता इष्ट्य इत्याचक्षते परोक्षेण। परोक्षप्रिया इव  
 हि देवाः॥१५॥

तं तपोऽब्रवीत्। प्रजापते तपसा वै श्राम्यसि। अहमु वै  
 तपोऽस्मि। मां नु यजस्व। अथ ते सत्यं तपो भविष्यति।

अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वे॒थ्स्यसी॑ति। स ए॒तमा॑ग्रेयम॒ष्टाक॑पालं  
 निर॑वपत्। तप॑से च॒रुम्। अनु॑मत्यै च॒रुम्। ततो॑ वै तस्य  
 स॒त्यं तपो॑ऽभवत्। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत्। स॒त्यः ह॒ वा  
 अ॑स्य॒ तपो॑ भवति। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति। य ए॒तेन॑  
 ह॒विषा॒ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति। अ॒ग्नये॒  
 स्वाहा॑ तप॑से॒ स्वाहा॑। अनु॑मत्यै॒ स्वाहा॑ प्र॒जाप॑तये॒ स्वाहा॑।  
 स्व॒र्गाय॑ लो॒काय॒ स्वाहा॑ऽग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॒ स्वाहेति॑॥१६॥

तः॑ श्रद्धाऽब्रवीत्। प्रजापते श्रद्धया॒ वै श्राम्य॑सि। अ॒हमु॑ वै  
 श्रद्धाऽस्मि॑। मां नु यज॑स्व। अथ॑ ते स॒त्या श्रद्धा॑ भविष्यति।  
 अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वे॒थ्स्यसी॑ति। स ए॒तमा॑ग्रेयम॒ष्टाक॑पालं  
 निर॑वपत्। श्रद्धा॒यै च॒रुम्। अनु॑मत्यै च॒रुम्। ततो॑ वै तस्य  
 स॒त्या श्रद्धा॑ऽभवत्। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत्। स॒त्या ह॒ वा  
 अ॑स्य॒ श्रद्धा॑ भवति। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति। य ए॒तेन॑  
 ह॒विषा॒ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति। अ॒ग्नये॒  
 स्वाहा॑ श्रद्धा॒यै स्वाहा॑। अनु॑मत्यै॒ स्वाहा॑ प्र॒जाप॑तये॒ स्वाहा॑।  
 स्व॒र्गाय॑ लो॒काय॒ स्वाहा॑ऽग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॒ स्वाहेति॑॥१७॥

तः॑ स॒त्यम॑ब्रवीत्। प्रजापते स॒त्येन॒ वै श्राम्य॑सि।  
 अ॒हमु॑ वै स॒त्यम॑स्मि। मां नु यज॑स्व। अथ॑ ते स॒त्यः  
 स॒त्यं भवि॑ष्यति। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वे॒थ्स्यसी॑ति। स  
 ए॒तमा॑ग्रेयम॒ष्टाक॑पालं निर॑वपत्। स॒त्याय॑ च॒रुम्। अनु॑मत्यै  
 च॒रुम्। ततो॑ वै तस्य॑ स॒त्यः स॒त्यम॑भवत्। अनु॑ स्व॒र्गं  
 लो॒कम॑विन्दत्। स॒त्यः ह॒ वा अ॑स्य॒ स॒त्यं भवि॑ति। अनु॑ स्व॒र्गं

लो॒कं वि॒न्दति॑ । य ए॒तेन॑ ह॒विषा॒ यज॑ते । य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑ ।  
 सोऽ॒त्र जु॒होति॑ । अ॒ग्नये॒ स्वाहा॑ स॒त्याय॒ स्वाहा॑ । अनु॑मत्यै  
 स्वाहा॑ प्र॒जाप॑तये॒ स्वाहा॑ । स्व॒र्गाय॑ लो॒काय॒ स्वाहा॑ऽ॒ग्नये॑  
 स्विष्ट॒कृते॒ स्वाहेति॑ ॥१८॥

तं मनो॑ऽब्रवीत् । प्रजा॑पते॒ मन॑सा॒ वै श्रा॑म्यसि । अ॒हमु॒ वै  
 मनो॑ऽस्मि । मां नु यज॑स्वा । अथ॑ ते स॒त्यं मनो॑ भविष्यति ।  
 अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वे॒थ्स्यसीति॑ । स ए॒तमा॑ग्नेयम॒ष्टाक॑पालं  
 निर॑वपत् । मन॑से च॒रुम् । अनु॑मत्यै च॒रुम् । ततो॒ वै तस्य॑  
 स॒त्यं मनो॑ऽभवत् । अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत् । स॒त्यः ह॒ वा  
 अ॒स्य मनो॑ भवति । अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वि॒न्दति॑ । य ए॒तेन॑  
 ह॒विषा॒ यज॑ते । य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑ । सोऽ॒त्र जु॒होति॑ । अ॒ग्नये॒  
 स्वाहा॑ मन॑से॒ स्वाहा॑ । अनु॑मत्यै॒ स्वाहा॑ प्र॒जाप॑तये॒ स्वाहा॑ ।  
 स्व॒र्गाय॑ लो॒काय॒ स्वाहा॑ऽ॒ग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॒ स्वाहेति॑ ॥१९॥

तं चरण॑मब्रवीत् । प्रजा॑पते॒ चरणे॑न॒ वै श्रा॑म्यसि । अ॒हमु॒ वै  
 चरण॑मस्मि । मां नु यज॑स्वा । अथ॑ ते स॒त्यं चरणं॑ भविष्यति ।  
 अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वे॒थ्स्यसीति॑ । स ए॒तमा॑ग्नेयम॒ष्टाक॑पालं  
 निर॑वपत् । चरण॑ाय च॒रुम् । अनु॑मत्यै च॒रुम् । ततो॒ वै तस्य॑  
 स॒त्यं चरण॑मभवत् । अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत् । स॒त्यः ह॒ वा  
 अ॒स्य चरणं॑ भवति । अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वि॒न्दति॑ । य ए॒तेन॑  
 ह॒विषा॒ यज॑ते । य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑ । सोऽ॒त्र जु॒होति॑ । अ॒ग्नये॒  
 स्वाहा॑ चरण॑ाय॒ स्वाहा॑ । अनु॑मत्यै॒ स्वाहा॑ प्र॒जाप॑तये॒ स्वाहा॑ ।

स्वर्गाय॑ लो॒काय॑ स्वाहाऽग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॑ स्वाहेति॑॥ २०॥

ता वा ए॒ताः पञ्च॑ स्व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ द्वा॒रः। अ॒पा॒घा॒  
अनु॑वित्तयो॒ नाम॑। तपः॑ प्रथ॒मां र॑क्षति। श्रद्धा द्वितीया॑म्।  
स॒त्यं तृतीया॑म्। मन॑श्चतु॒र्था॑म्। चर॑णं पञ्चमी॑म्। अनु॑ ह॒ वै  
स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति। का॒म॒चा॒रोऽस्य॑ स्व॒र्गे लो॒के भ॑वति।  
य ए॒ताभि॑रिष्टि॒भिर्य॑जते। य उ॑ चैना ए॒वं वेद॑। तास्व॑न्विष्टि।  
प॒ष्ठौही॒वरां॑ द॒द्यात्क॒सं च॑। स्त्रियै॑ चाऽऽभा॒रं स॑मृद्धौ॥ २१॥

[४]

ब्रह्म॑ वै चतु॒र्होता॑रः। चतु॒र्होतृ॑भ्योऽधि॒यज्ञो॑ निर्मितः।  
नैन॑ श॒प्तम्। नाभिच॑रित॒माग॑च्छति। य ए॒वं वेद॑। यो ह॒  
वै चतु॒र्होतृ॑णां चतु॒र्होतृ॑त्वं वेद॑। अथो॒ पञ्च॑होतृत्वम्। सर्वा॑  
हास्मै॒ दिशः॑ कल्पन्ते। वा॒चस्पति॑र्होता॒ दश॑होतृणाम्।  
पृथि॒वी हो॒ता चतु॒र्होतृ॑णाम्॥ २२॥

अ॒ग्निर्हो॒ता पञ्च॑होतृणाम्। वा॒ग्धो॒ता षड्भो॑तृणाम्।  
म॒हाह॑विर्हो॒ता सप्त॑होतृणाम्। ए॒तद्वै चतु॒र्होतृ॑णां  
चतु॒र्होतृ॑त्वम्। अथो॒ पञ्च॑होतृत्वम्। सर्वा॑ हास्मै॒ दिशः॑  
कल्पन्ते। य ए॒वं वेद॑। ए॒षा वै स॑र्वविद्या। ए॒तद्वैष॑जम्। ए॒षा  
प॒ङ्क्तिः स्व॒र्गस्य॑ लो॒कस्या॑ञ्ज॒साऽय॑निः स्मृतिः॥ २३॥

ए॒तान् योऽध्यै॑त्यच्छ॒दिर्द॑र॒शे याव॑त्त॒रस॑म्। स्व॑रेति।  
अ॒न॒प॒ब्र॒वः स॑र्व॒मायु॑रेति। वि॒न्दते॑ प्र॒जाम्। रा॒य॒स्पोष॑  
गौप॑त्यम्। ब्र॒ह्म॒व॒र्च॒सी भ॑वति। ए॒तान् योऽध्यै॑ति।

स्पृणोत्यात्मानम्। प्रजां पितृन्। एतान् वा अरुण  
औपवेशिर्विदां चकार॥२४॥

एतैरधिवादमपाजयत्। अथो विश्वं पाप्मानम्। स्वर्ययौ।  
एतान्योऽध्यैति। अधिवादं जयति। अथो विश्वं पाप्मानम्।  
स्वरेति। एतैरग्निं चिन्वीत स्वर्गकामः। एतैरायुष्कामः।  
प्रजापशुकामो वा॥२५॥

पुरस्ताद्दशहोतारमुदंश्चमुपदधाति यावत्पदम्। हृदयं  
यजुषी पत्यौ च। दक्षिणतः प्राञ्चं चतुर्होतारम्। पश्चादुदंश्च  
पञ्चहोतारम्। उत्तरतः प्राञ्चं षड्होतारम्। उपरिष्ठात्प्राञ्चं  
सप्तहोतारम्। हृदयं यजूंषि पत्यश्च। यथावकाशं ग्रहान्।  
यथावकाशं प्रतिग्रहल्लोकं पृणाञ्च। सर्वा हास्येता देवताः  
प्रीता अभीष्टा भवन्ति॥२६॥

सदेवमग्निं चिनुते। रथसंमितश्चेतव्यः। वज्रो वै रथः।  
वज्रैणैव पाप्मानं भ्रातृव्यं स्तृणुते। पक्षः संमितश्चेतव्यः।  
एतावान् वै रथः। यावत्पक्षः। रथसंमितमेव चिनुते। इममेव  
लोकं पशुबन्धेनाभिजयति। अथो अग्निष्टोमेन॥२७॥

अन्तरिक्षमुक्थ्येन। स्वरतिरात्रेण। सर्वाल्लोकानहीनेन।  
अथो सत्रेण। वरो दक्षिणा। वरैणैव वरं स्पृणोति। आत्मा  
हि वरः। एकविंशतिर्दक्षिणा ददाति। एकविंशो वा इतः  
स्वर्गो लोकः। प्र स्वर्गं लोकमाप्नोति॥२८॥

असावादित्य एकविंशः। अमुमेवाऽऽदित्यमाप्नोति।

श॒तं ददा॑ति। श॒तायुः पुरु॑षः श॒तेन्द्रि॑यः। आयु॑ष्येवेन्द्रि॒ये  
प्रति॑तिष्ठति। स॒हस्रं ददा॑ति। स॒हस्र॑सम्मि॒तः स्वर्गो लो॒कः।  
स्वर्ग॑स्य लो॒कस्या॒भिजि॑त्यै। अ॒न्विष्ट॑कं दक्षि॑णा ददाति।  
सर्वा॑णि वया॑ंसि॥२९॥

सर्व॑स्याऽऽत्यै॑। सर्व॑स्याव॑रुद्धौ। यदि॑ न वि॒न्देत्।  
म॒न्थाने॑ताव॒तो दद्या॑दोद॒नान् वा॑। अ॒श्रुते॑ तं का॒मम्। यस्मै॑  
का॒माया॑ग्निश्ची॒यते॑। प॒ष्ठौही॑ त्वन्तर्व॑तीं दद्यात्। सा हि सर्वा॑णि  
वया॑ंसि। सर्व॑स्याऽऽत्यै॑। सर्व॑स्याव॑रुद्धौ॥३०॥

हि॒र॒ण्यं ददा॑ति। हि॒र॒ण्यज्यो॑तिरे॒व स्व॒र्गं लो॒कमे॑ति। वा॒सो  
ददा॑ति। तेनाऽऽयुः॑ प्रति॑रते। वे॒दि॒तृती॑ये य॒जेत। त्रिष॑त्या हि  
दे॒वाः। स संत्य॑म॒ग्निं चि॑नुते। तदे॒तत्प॑शुब॒न्धे ब्रा॒ह्मणं॑ ब्रूयात्।  
नेत॑रेषु य॒ज्ञेषु॑। यो ह॒ वै चतु॑र्होत॒वृ॒ननु॑स॒वनं॑ त॑र्पयित॒व्यान्  
वेद॑॥३१॥

तृ॒प्यंति प्र॒जया॑ प॒शुभिः॑। उ॒पैन॑ सोमपी॒थो न॑मति। ए॒ते  
वै चतु॑र्होता॒रोऽनु॑स॒वनं॑ त॑र्पयित॒व्याः। ये ब्रा॑ह्म॒णा ब॑हुवि॒दः।  
तेभ्यो॑ यद्वक्षि॑णा न नये॑त्। दुरि॑ष्टः स्यात्। अ॒ग्निम॑स्य  
वृ॒ज्जीर॑न्। तेभ्यो॑ यथाश्रु॒द्धं दद्या॑त्। स्वि॑ष्टमे॒वैतत्क्रि॑यते।  
नास्या॑ग्निं वृ॒ज्जते॑॥३२॥

हि॒र॒ण्येष्ट॑को भ॑वति। याव॑दुत्त॒मम॑ङ्गु॒लिका॑ण्डं य॒ज्ञप॒रुषा॑  
सम्मि॑तम्। तेजो॑ हि॒र॒ण्यम्। यदि॑ हि॒र॒ण्यं न वि॒न्देत्। शर्करा॑  
अ॒क्ता उप॑दध्यात्। तेजो॑ घृ॒तम्। स॒तैज॑समे॒वाग्निं॑ चि॑नुते।

अ॒ग्निं चि॒त्वा सौ॑त्राम॒ण्या य॑जेत मै॒त्रावरु॑ण्या वा॑। वी॒र्ये॑ण वा  
ए॒ष व्य॑ध्यते। योऽ॒ग्निं चि॑नुते॥ ३३॥

याव॑दे॒व वी॒र्यम्। तद॑स्मिन्दधाति। ब्रह्म॑णः सायु॑ज्य॒ः  
स॒लोक॑ता॒माप्नो॑ति। ए॒तासा॑मे॒व दे॒वता॑ना॒ः सायु॑ज्यम्।  
सा॒ष्टि॒ता॒ः स॒मान॑लो॒कता॑माप्नोति। य ए॒तम॒ग्निं चि॑नुते।  
य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑। ए॒तदे॒व सा॑वि॒त्रे ब्रा॒ह्मण॑म्। अथो॑  
नाचि॒केते॑॥ ३४॥

[५]

यच्चा॒मृतं॑ यच्च॒ मर्त्य॑म्। यच्च॒ प्राणि॑ति॒ यच्च॒ न। सर्वा॑स्ता  
इष्ट॑काः कृ॒त्वा। उप॑ काम॒दुघा॑ दधे। तेन॑र्षि॒णा तेन॑ ब्रह्म॑णा।  
तया॑ दे॒वता॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्भुवा सी॒द। सर्वाः॑ स्त्रियः॒ सर्वा॑न्पु॒ंसः।  
सर्वं॑ न स्त्री॑पुमं च॒ यत्। सर्वा॑स्ताः। याव॑न्तः पा॒सवो॑  
भूमेः॑॥ ३५॥

सङ्ख्या॑ता दे॒वमा॒यया॑। सर्वा॑स्ताः। याव॑न्त॒ ऊषाः॑ पशूनाम्।  
पृथि॑व्यां पुष्टि॑र्हि॒ताः। सर्वा॑स्ताः। याव॑तीः॒ सिक॑ताः॒ सर्वाः॑।  
अ॒प्स्वन्त॑श्च॒ याः श्रि॑ताः। सर्वा॑स्ताः। याव॑तीः॒ शर्करा॑ धृत्यै।  
अ॒स्यां पृथि॑व्यामधि॥ ३६॥

सर्वा॑स्ताः। याव॑न्तोऽश्मा॑नोऽस्यां पृथि॑व्याम्। प्र॒ति॒ष्ठासु॑  
प्रति॑ष्ठिताः। सर्वा॑स्ताः। याव॑तीर्वी॒रुधः॑ सर्वाः॑। वि॒ष्टि॒ताः  
पृथि॑वीमनु। सर्वा॑स्ताः। याव॑तीरोष॑धीः सर्वाः॑। वि॒ष्टि॒ताः  
पृथि॑वीमनु। सर्वा॑स्ताः॥ ३७॥

यावन्तो वनस्पतयः। अस्यां पृथिव्यामधि। सर्वास्ताः।  
 यावन्तो ग्राम्याः पशवः सर्वे। आरण्याश्च ये। सर्वास्ताः।  
 ये द्विपादश्चतुष्पादः। अपाद उदरसर्पिणः। सर्वास्ताः।  
 यावदाञ्जनमुच्यते॥३८॥

देवत्रा यच्च मानुषम्। सर्वास्ताः। यावत्कृष्णायसुः सर्वम्।  
 देवत्रा यच्च मानुषम्। सर्वास्ताः। यावल्लोहायसुः सर्वम्।  
 देवत्रा यच्च मानुषम्। सर्वास्ताः। सर्वसुः सीसुः सर्वं त्रपु।  
 देवत्रा यच्च मानुषम्॥३९॥

सर्वास्ताः। सर्वसुः हिरण्यसुः रजतम्। देवत्रा यच्च मानुषम्।  
 सर्वास्ताः। सर्वसुः सुवर्णसुः हरितम्। देवत्रा यच्च मानुषम्।  
 सर्वास्ता इष्टकाः कृत्वा। उप कामदुघा दधे। तेनर्षिणा तेन  
 ब्रह्मणा। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥४०॥

[६]

सर्वा दिशो दिक्षु। यच्चान्तर्भूतं प्रतिष्ठितम्। सर्वास्ता  
 इष्टकाः कृत्वा। उप कामदुघा दधे। तेनर्षिणा तेन  
 ब्रह्मणा। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद। अन्तरिक्षं च  
 केवलम्। यच्चास्मिन्नन्तराहितम्। सर्वास्ताः। आन्तरिक्ष्यश्च  
 याः प्रजाः॥४१॥

गन्धर्वाप्सरसश्च ये। सर्वास्ताः। सर्वानुदारान्त्सलिलान्।  
 अन्तरिक्षे प्रतिष्ठितान्। सर्वास्ताः। सर्वानुदारान्त्सलिलान्।  
 स्थावराः प्रोष्याश्च ये। सर्वास्ताः। सर्वा धुनिः



सर्वा॑न्ध्व॒ः सान्। हि॒मो यच्च॑ शी॒यते॑॥४२॥

सर्वा॑स्ताः। सर्वा॑न्मरी॒चीन् वित॑तान्। नी॒हारो यच्च॑ शी॒यते॑।  
सर्वा॑स्ताः। सर्वा॑ वि॒द्युतः॑ सर्वा॑न्ध्व॒स्तनयि॑बून्। हा॒दुनी॒र्यच्च॑  
शी॒यते॑। सर्वा॑स्ताः। सर्वाः॑ स्र॒वन्तीः स॒रितः॑। सर्व॑मप्सुच॒रं च॒  
यत्। सर्वा॑स्ताः॥४३॥

याश्च॑ कू॒प्या याश्च॑ ना॒द्याः समु॑द्रियाः। याश्च॑ वैश॒न्तीरु॑त  
प्रा॑स॒चीर्याः। सर्वा॑स्ताः। ये चो॒त्तिष्ठ॑न्ति जी॒मूताः॑। याश्च॑  
व॒र्षन्ति॑ वृ॒ष्टयः॑। सर्वा॑स्ताः। तप॒स्तेज॑ आका॒शम्।  
यच्चा॑ऽऽका॒शे प्र॑ति॒ष्ठितम्। सर्वा॑स्ताः। वा॒युं वया॑ः॒सि  
सर्वा॑णि॥४४॥

अ॒न्तरि॑क्षच॒रं च॒ यत्। सर्वा॑स्ताः। अ॒ग्निः सूर्यं॑ चन्द्रम्।  
मि॒त्रं व॒रुणं॑ भ॒गम्। सर्वा॑स्ताः। स॒त्यः श्र॒द्धां तपो॑ दमम्। नाम॑  
रूपं॑ च॒ भूताना॑म्। सर्वा॑स्ता इष्ट॑काः कृ॒त्वा। उप॑ काम॒दुघा॑  
दधे। तेन॑र्षि॒णा तेन॑ ब्रह्म॑णा। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धुवा  
सी॑द॥४५॥

[७]

सर्वा॑न्दि॒वः सर्वा॑न्दे॒वान्दि॒वि। यच्चा॑न्त॒र्भूतं॑ प्र॑ति॒ष्ठितम्।  
सर्वा॑स्ता इष्ट॑काः कृ॒त्वा। उप॑ काम॒दुघा॑ दधे। तेन॑र्षि॒णा तेन॑  
ब्रह्म॑णा। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धुवा सी॑द। याव॑ती॒स्तार॑काः  
सर्वाः॑। वित॑ता रोच॒ने दि॒वि। सर्वा॑स्ताः। ऋ॒चो यजू॑ः॒षि

सामानि॥४६॥

अथर्वाङ्गिरसंश्च ये। सर्वास्ताः। इतिहासपुराणं च।  
सर्पदेवजनाश्च ये। सर्वास्ताः। ये च लोका ये चालोकाः।  
अन्तर्भूतं प्रतिष्ठितम्। सर्वास्ताः। यच्च ब्रह्म यच्चाब्रह्म।  
अन्तर्ब्रह्मन्प्रतिष्ठितम्॥४७॥

सर्वास्ताः। अहोरात्राणि सर्वाणि। अर्धमासाश्च  
केवलान्। सर्वास्ताः। सर्वानृतून्सर्वान्मासान्। संवत्सरं  
च केवलम्। सर्वास्ताः। सर्वं भूतं सर्वं भव्यम्।  
यच्चातोऽधिभविष्यति। सर्वास्ता इष्टकाः कृत्वा।  
उप कामदुघा दधे। तेनर्षिणा तेन ब्रह्मणा। तया  
देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥४८॥

[८]

ऋचां प्राचीं महती दिगुच्यते। दक्षिणामाहुर्यजुषामपाराम्।  
अथर्वणामङ्गिरसां प्रतीचीं। साम्नामुदीचीं महती दिगुच्यते।  
ऋग्भिः पूर्वाह्णे दिवि देव ईयते। यजुर्वेदे तिष्ठति मध्ये  
अहः। सामवेदेनाऽस्तमये महीयते। वेदैरशून्यस्त्रिभिरेति  
सूर्यः। ऋग्न्यो जाताः सर्वशो मूर्तिमाहुः। सर्वा गतिर्याजुषी  
हैव शश्वत्॥४९॥

सर्वं तेजः सामरूप्यं हं शश्वत्। सर्वं हेदं ब्रह्मणा  
हैव सृष्टम्। ऋग्न्यो जातं वैश्यं वर्णमाहुः। यजुर्वेदं

क्षत्रियस्याऽऽहुर्योनिम्। सामवेदो ब्राह्मणानां प्रसूतिः।  
 पूर्वे पूर्वभ्यो वच एतदूचुः। आदर्शमग्निं चिन्वानाः।  
 पूर्वे विश्वसृजोऽमृताः। शतं वर्षसहस्राणि। दीक्षिताः  
 सत्रमासत॥५०॥

तप आसीद्बृहपतिः। ब्रह्म ब्रह्माऽभवत्स्वयम्। सत्यं ह  
 होतैषामासीत्। यद्विश्वसृज आसत। अमृतमेभ्य उदगायत्।  
 सहस्रं परिवत्सरान्। भूतं ह प्रस्तोतैषामासीत्।  
 भविष्यत्प्रति चाहरत्। प्राणो अध्वर्युरभवत्। इदं सर्वं  
 सिषासताम्॥५१॥

अपानो विद्वानावृतः। प्रतिप्रातिष्ठध्वरे। आर्तवा  
 उपगातारः। सदस्या ऋतवोऽभवन्। अर्धमासाश्च  
 मासाश्च। चमसाध्वर्यवोऽभवन्। अशंसद्वह्मणस्तेजः।  
 अच्छावाकोऽभवद्यशः। ऋतमेषां प्रशास्ताऽऽसीत्।  
 यद्विश्वसृज आसत॥५२॥

ऊर्ग्राजानमुदवहत्। ध्रुवगोपः सहोऽभवत्। ओजोऽभ्यष्टौ-  
 द्वाव्णः। यद्विश्वसृज आसत। अपंचितिः पोत्रीयामयजत्।  
 नेष्टीयामयजत्त्विषिः। आग्नीद्धाद्विदुषी सत्यम्। श्रद्धा  
 हैवायजत्स्वयम्। इरा पत्नी विश्वसृजाम्। आकूतिरपिन-  
 डुविः॥५३॥

इध्मं ह क्षुच्चैभ्य उग्रे। तृष्णा चाऽऽवहतामुभे। वागेषां

सुब्रह्मण्याऽऽसीत्। छन्दोयोगान् विजानती। कल्पतन्त्राणि  
तन्वानाऽहः। सङ्स्थाश्च सर्वशः। अहोरात्रे पशुपाल्यौ।  
मुहूर्ताः प्रेष्या अभवन्। मृत्युस्तदभवद्धाता। शमितोग्रो विशां  
पतिः॥५४॥

विश्वसृजः प्रथमाः सत्रमांसत। सहस्रसमं प्रसुतेन  
यन्तः। ततो ह जज्ञे भुवनस्य गोपाः। हिरण्मयः शकुनिर्ब्रह्म  
नाम। येन सूर्यस्तपति तेजसेद्धः। पिता पुत्रेण पितृमान्  
योनियोनौ। नावेदविन्मनुते तं बृहन्तम्। सर्वानुभुमात्मानं  
सम्पराये। एष नित्यो महिमा ब्राह्मणस्य। न कर्मणा वर्धते  
नो कनीयान्॥५५॥

तस्यैवाऽऽत्मा पदवित्तं विदित्वा। न कर्मणा लिप्यते  
पापकेन। पञ्चपञ्चाशतस्त्रिवृतः संवत्सराः। पञ्चपञ्चाशतः  
पञ्चदशाः। पञ्चपञ्चाशतः सप्तदशाः। पञ्चपञ्चाशतं  
एकविंशाः। विश्वसृजां सहस्रसंवत्सरम्। एतेन  
वै विश्वसृजं इदं विश्वमसृजन्त। यद्विश्वमसृजन्त।  
तस्माद्विश्वसृजः। विश्वमेनाननु प्रजायते। ब्रह्मणः सायुज्यं  
सलोकतां यन्ति। एतासामेव देवतानां सायुज्यम्।  
सार्ष्टितां समानलोकतां यन्ति। य एतदुपयन्ति। ये  
चैनत्प्राहुः। येभ्यश्चैनत्प्राहुः॥५६॥ ॐ॥

[९]

॥इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयकाठके तृतीयः प्रश्नः

समाप्तः॥ ३ ॥  
॥इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयकाठकं समाप्तम्॥  
हरिः ॐ॥